

אייל זיסר

סוריה במלחמה

עלייתה ונפילתה
של המהפכה בסוריה

סוריה במלחמה

עלייתה ונפילתה של המהפכה בסוריה

מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה

מרכז משה דיין הוא מרכז מחקר שמטרתו לקדם לימוד והבנה של ההיסטוריה המודרנית ושל ענייני השעה של המזרח־התיכון ואפריקה. המרכז מקיף קשת רחבה של תחומי עניין, ומתרכז במחקרי עומק של סוגיות גיאופוליטיות, כלכליות, חברתיות ותרבותיות ברחבי העולם הערבי (וצפון אפריקה), תורכיה ואיראן. חוקרי המרכז הם היסטוריונים בעלי שם בתחומם, ובעזרת צוות המרכז המורכב מתלמידים לתארים מתקדמים מן הארץ והעולם הם מקדמים מגוון רחב של פעילויות אקדמיות, וביניהן כנסים, ימי עיון וסדנאות מחקר בין־לאומיות. כחלק מפעילותו השוטפת מפרסם המרכז מספר כתבי עת אלקטרוניים בשפות העברית והאנגלית, ואלו זמינים לקהל הרחב באתר המרכז בכתובת: <http://dayan.org>

סוריה במלחמה

עלייתה ונפילתה של המהפכה בסוריה

אייל זיסר

Syria at War

The Rise and Fall of the Revolution in Syria

Eyal Zisser

הוצאת "מערכות"
בית ההוצאה לאור של צה"ל
רמת השרון
טל: 03-7607585
פקס: 03-6282913
כתובת למכתבים: ד.צ. 02624
דוא"ל: maarachot@idf.il
<http://maarachot.idf.il>

מרכז משה דיין
ללימודי המזרח התיכון ואפריקה
אוניברסיטת תל-אביב
רמת אביב 69978
טל: 03-6409100
פקס: 03-6415802
דוא"ל: dayancenter@tauex.tau.ac.il
<http://www.dayan.org>

ISBN: 978-965-224-114-6

© כל הזכויות שמורות להוצאת "מערכות", בית ההוצאה לאור של צה"ל, 2020

עורכת: רויטל ירושלמי
עריכת לשון: עדי לרנר

תמונת השער:

"Homs – a ruined shopping mall, June 2014", by Sergey Ponomarev

עיצוב עטיפה, עימוד והבאה לדפוס: אלנה קוזנצוב
הדפסה: דפוס און דן

תוכן העניינים

9..... פתח דבר.....

חלק ראשון: עם בוא האביב לסוריה

31..... פרק ראשון: עם בוא "האביב הערבי".....

43..... פרק שני: סוריה בטרם סערה.....

57..... פרק שלישי: היוזרו מאידו של מרס – פרוץ המחאה בסוריה.....

חלק שני: מהפכה ומלחמה

81..... פרק רביעי: מחאה, מהפכה, מלחמת אזרחים וג'האד.....

117..... פרק חמישי: מלחמה טוטלית.....

פרק שישי: אתגר האסלאם הקיצוני – עלייתה ונפילתה של הח'ליפות האסלאמית של

147..... דאעש וכישלוננו של האסלאם הפוליטי והקיצוני בסוריה.....

191..... פרק שביעי: בואו של הנס, הרוסים והאיראנים באים.....

פרק שמיני: בין מוסקווה, אסטנה וסוצ'י לשדות הקרב באל־ע'וטה אל־שרקיה

251..... והחוראן – הסדרה, הכרעה, ניצחון.....

חלק שלישי: המשולש הצפוני – בין דמשק, בירות וירושלים

275..... פרק תשיעי: חזבאללה ולבנון – בצילה של המלחמה.....

323..... פרק עשירי: ישראל והמהפכה הסורית – צופה מעורבת מן הצד.....

375..... אפילוג: מחיר המלחמה וגיבוריה.....

399..... סיכום.....

409..... מפתח שמות ומקומות.....

המפה באדיבות: משה ברור, האטלס האוניברסיטאי, (הוצאת יבנה, 2017), עמ' 56-57.

המפה באדיבות: משה ברור, האטלס האוניברסיטאי, (הוצאת יבנה, 2017), עמ' 59.

את ההיסטוריה כותבים, כידוע, המנצחים, וכאלו היו לא מעטים במלחמה שהתנהלה בשנים האחרונות בסוריה. על אלו נמנו נשיא רוסיה ולדימיר פוטין, מפקד "כוח קדס" של משמרות המהפכה של איראן קאסם סלימאני, ואל שני אלו ניתן לצרף גם את שותפם הזוטר, מזכ"ל חזבאללה חסן נצראללה. אבל ראשון לכל אלו היה הנשיא הסורי בשאר אל-אסד, עילת המלחמה ומחוללה, אבל גם מי שיצא ממנה כשידו על העליונה, הוא ומאחוריו כל אלו שאותם ייצג ושבעבורם נלחם: המשפחה והשושלת, העדה העלווית, ולבסוף אותה קואליציה של כוחות חברתיים וכלכליים שעמדה בבסיס המשטר והמדינה – משטר הבעת' והמדינה הסורית – שאותם הנהיג לניצחון.

במלחמה היו גם לא מעט מפסידים. על אלו ניתן למנות את כל אותם "משקיעים זרים", שראו בעיניים כלות כיצד עולה השקעתם בתוהו בעשן המלחמה: ערבי-הסעודית, קטר, תורכיה ובמידה לא מעטה גם ארצות-הברית. אבל המפסידים הגדולים במלחמה היו כמובן תושביה של סוריה שמאות אלפים מהם איבדו את חייהם במהלכה ומיליונים הפכו בשל הקרבות לפליטים בארצם או מחוצה לה. תמונות של כמה מהם סיפרו במשך השנים האחרונות את סיפורה של המלחמה מנקודת מבטם של המפסידים ושמה הקורבנות.

כך תמונת גופתו המחוללת של חמזה עלי אל-ח'טיב, בן 13 ממחוז דרעא שבדרום סוריה שנעצר, עונה ונרצח בידי כוחות הביטחון הסוריים באפריל 2011 לאחר שהשתתף בהפגנות נגד המשטר; כך גם תמונתו של איילן כורדי בן השלוש שטבע למוות בספטמבר 2015 יחד עם אחיו, גאליפ בן החמש, בעת שהספינה שנשאה אותם לאי היווני קוס שקעה בים; כך תמונתו של עמראן דנקיש בן החמש שנפגע באוגוסט 2016 בהפצצה רוסית על ביתו. אחיו, עלי בן העשר, נהרג בהפצצה. עמראן חולץ מהריסות ביתו וצולם באמבולנס שפינה אותו לקבל טיפול רפואי, המום וחבול, בחולצת טי שירט עליה דמות מצוירת מהסרט חתול-כלב מכוסה מכף רגל ועד ראש באבק.

כך תמונתו של עבד אל-חמיד אל-יוסוף, בן 29, נפרד משני ילדיו הקטנים, זוג התאומים, איה ואחמד, בני השלוש אשר מצאו את מותם באפריל 2017 בתקיפה הכימית של המשטר הסורי על עיירת הולדתם, ח'אן שיח'ון; ולבסוף, תמונתה של באנה אל-עבד, ילדה בת שבע שבעזרת אמה, פאטמה, הפעילה בספטמבר 2016 חשבון טוויטר כדי לשתף את העולם בנעשה בעיר ח'לב הנצורה והמופצצת, או תמונתו של מחמד נג'ם בן 15 מאזור אל-ע'וטה אל-שרקיה שממזרח לדמשק שבפברואר 2018 צילם והעלה ליוטיוב סרטונים שבאמצעותם ביקש לחשוף את ממדיה של הטרגדיה שפקדה את אזור מגוריו וששיאה, חודשיים לאחר מכן באפריל 2018, במתקפה כימית של המשטר הסורי על העיירה דומא. אפשר מאוד שדווקא סיפורם של כל אלו, סיפורם של המפסידים והקורבנות הוא שייחרת בזיכרון כסיפורה של המלחמה שהתחוללה בסוריה. אבל יש להניח שעד מהרה ישכחו כל אלו כמו יתר קורבנותיה של המלחמה.

לכשלעצמי התלבטתי במה להתחיל סיפור זה, האם בנקודת הסיום בראשית יולי 2018 משהונפו דגלים לבנים של כניעה בעיר דרעא, שבה החלה המחאה עוד במרס 2011. לבסוף בחרתי באותה נקודה בזמן שבה הסתמנה ראשיתה של הכרעה ושמא תחילתו של הסוף, עם נפילתה של חֶלֶב לידי אסד ואנשיו באמצע דצמבר 2016, והתברר כי הפור נפל וכי אסד הוא שעתידי לצאת כשידו על העליונה מן המערכה המתנהלת בארצו.

הקרב על חֶלֶב – "המאבק על סוריה"

בדצמבר 2016 הגיע לסיומו הקרב על חֶלֶב, העיר השנייה בגודלה בסוריה. ב־22 בדצמבר נמסר מדמשק כי כוחותיו של הצבא הסורי השיבו את חֶלֶב לשליטתם בתום ארבע שנים של קרבות שבמהלכם נחרבו חלקים נרחבים של העיר ורבים, כדי מחצית מארבעת מיליון תושביה, נטשו אותה.¹ הנשיא הסורי, אסד, מיהר לברך את צבאו לרגל "שחרורה" של חֶלֶב, ואף הכריז כי מדובר ב"אירוע בעל השלכות היסטוריות הניצב בשורה אחת לצד אירועים הרי גורל נוספים שידעה האנושות דוגמת הולדתו של ישו, הורדתו של הקוראן מן השמיים לידיו של הנביא מֶחֱמַד, מלחמות העולם של המאה ה־20 ולבסוף התפרקותה של ברית־המועצות".² אסד אולי הרחיק לכת בדבריו אלו, מה גם שבלא סיוע מסיבי מצד בעלי בריתו, רוסיה ואיראן, ספק אם היה עולה בידו להשיב לעצמו את השליטה בעיר. ובכל זאת, קשה היה להפריז בחשיבות שנודעה ל"קרב על חֶלֶב" לגורל המלחמה שהתנהלה בסוריה מאז מרס 2011, וממילא, שגם לעתידה של מדינה זו.

אחרי הכול, ארבע שנים קודם לכן, באמצע יולי 2012, כשפרצו קבוצות של חמושים אל חֶלֶב והשתלטו על שכונותיה המזרחיות נראה היה לרבים כי גורלו של אסד נחרץ וכי נפילת שלטונו הפכה בעיקרו של דבר לשאלה של זמן – ימים מעטים או שבועות מספר ולכל היותר חודשים אחדים. הצטרפותה של חֶלֶב אל שורות המהפכה הסורית, כשנה וחצי לאחר שפרצו ההפגנות הראשונות ברחבי המדינה, באה כמה ימים לאחר חיסולם של בכיריה של המערכת הצבאית והביטחונית של סוריה ב־18 ביולי 2012 בפיגוע במקום מושבה של הלשכה לביטחון לאומי – קודש הקודשים של המערכת הביטחונית הסורית בלב דמשק.³ לאחר הפגיעה בראשי המשטר פרצו קבוצות של חמושים אל כמה מפרבריה של דמשק והשתלטו עליהם, וכמה ימים לאחר מכן פרצו גם אל חֶלֶב והשתלטו על שכונותיה המזרחיות.⁴ אלא שלכל אלה שמיהרו לחשב את קיצו של אסד ציפתה הפתעה. הנשיא הסורי שרד גם מהלומה זו של יולי 2012 והשיב מלחמה שערה בקמים עליו ובסופו של יום הוא שיצא כשידו על העליונה מן המלחמה שהתנהלה בארצו.

1. Holly Yan, Emanuella Grinberg, Yousuf Basil, "Syrian regime says it has taken full control of Aleppo", CNN, 23 December 2016.
2. סאנא (סוכנות הידיעות הערבית הסורית), 15 בדצמבר 2016.
3. שם, 18, 19, 26 ביולי 2012; אל־יוטן (דמשק), 19 ביולי 2012.
4. אל־ג'זירה, 20, 25 ביולי 2012; Chris Solomon, "The role of M16 in Egypt's decision to go to war against Israel in May 1948 by Meir Zamir", *Syria Comment*, 10 June 2019.

ב־13 בפברואר 2017, כחודשיים לאחר שהושג הניצחון בקֶלֶב, התקיים במבואותיה הדרומיים של העיר חֶמְאָה, המצויה במרכז המדינה במרחק של 210 ק"מ מצפון לדמשק ובה כ־850 אלף תושבים, טקס הסרת הלוט מפסלו של חאפטי' אל־אסד, אביו של בשאר. לא היה זה פסל חדש שנבנה לכבוד נצחוננו של הבן בקרב על סוריה, אלא דווקא פסל ישן שהיה מוצב במבואותיה של העיר זה מכבר. אלא שביוני 2011 הוא פונה ממקומו בידי אנשיו של המשטר מחשש כי המפגינים בעיר ינפצו אותו לרסיסים כפי שעשו לפסלים אחרים של אסד האב שהיו פזורים בכל רחביה של המדינה. עתה שב הפסל אחר כבוד אל הכניסה הדרומית לעיר חֶמְאָה, עטוי בדגליה של סוריה של הבעת'.⁵

מפגן ניצחון זה של המשטר ושל תומכיו התקיים דווקא בשעה שרבים מתושביה של חֶמְאָה ציינו מלאת 35 שנים לפרוץ ההתקוממות בעיר (ב־4 בפברואר 1982), שהביאה לשיאו, ולימים כך התברר גם לסופו, של המרד האסלאמי בניצוחם של "האחים המוסלמים" שהחל בסוריה בפברואר 1976. מרד זה נתפס בראשיתו כאיום של ממש לשלטונו של משטר הבעת' בדמשק, אך הסתיים בקול דממה דקה ובמחיר אנושי שבאותן שנים נראה כיוצא דופן – כמה אלפים ואפשר אף שעשרות אלפי הרוגים, מרביתם בניה של חֶמְאָה, שנהרגו במהלך הקרבות שהתנהלו בעיר.

חאפטי' אל־אסד הוא שניצח על דיכוי המרד האסלאמי וממילא גם על דיכוי ההתקוממות שפרצה בעיר. פיצל אל־קאסם, מנחה התוכנית "הכיוון ההפוך" (אל־אית'ג' אל־מועכיס) בערוץ אל־ג'זירה, סורי בן העדה הדרוזית שנודע בביקורתו החריפה על המשטר בדמשק, צייץ בחשבון הטוויטר שלו לאחר שראה את תמונת פסלו של אסד האב שב למבואות חֶמְאָה: "תושבי העיר חֶמְאָה, שחאפטי' אל־אסד טבח בהם, אוהבים את חאפטי' כמו שאנחנו אוהבים את (מחלת) הסרטן. למרות זאת, אסד החזיר את הפסל של אביו אל העיר במטרה לבזות את תושבי העיר ואף להשפיל אותם".⁶

ב־21 במאי 2017 ציין המשטר הסורי הישג חשוב נוסף לאחר שקרוב ל־20 אלף חמושים ובני משפחותיהם פינו את שכונת אל־וער בעיר חֶמְאָה, המאוזן האחרון שנותר בידיהם בעיר, וזו שבה לשליטתו המלאה. הטלוויזיה הסורית הציגה ילדים וגברים מריעים באחת מן הכיכרות של השכונה שהתקהלו סביב למשאיות ששלחה ממשלת סוריה, ובהן הובאו ואף חולקו למתקהלים לחם וחבילות של מזון. מושל המחוז, טלאל מחמד סלאם אל־

5. להבדיל מדגלם של המורדים, דגלה של המהפכה הסורית, שלא היה אלא דגלה של המדינה הסורית בשנים שקדמו לעלייתה של מפלגת הבעת' לשלטון. הדגל שבו בחרו המורדים כדגלה של המהפכה הסורית שימש את המדינה הסורית בין השנים 1932–1958 החל בראשית דרכה לעצמאות, שעה שהייתה מצויה עדיין תחת שלטון המנדט הצרפתי, עבור דרך עידן העצמאות באפריל 1946 וכלה בהקמת איחוד הקע"ם עם מצרים בפברואר 1958. אז הונהג בידי השליטים החדשים מקהיר דגל חדש. לאחר פירוק הקע"ם ב־1961 שבו הסורים אל הדגל הישן וזה היה בשימוש עד למהפכת הבעת' של מרס 1963. מאז היו בשימוש כמה דגלים שלא היו אלא וריאציות של דגל הקע"ם עד שלבסוף ב־1980 שבה סוריה אל דגל הקע"ם שהוא כיום דגלה של סוריה של הבעת' בהנהגתו של אסד.

6. רועי קייס, "סוריה: פסל של חאפז אל־אסד הוצב מחדש בעיר חֶמְאָה", וויינט, 13 בפברואר 2017.

בראזי, שניצח על החגיגה, הכריז כי ניצחון זה של המשטר בחמץ הוא "הישג בעל חשיבות מכרעת לעתידה של סוריה"⁷.

חמץ, העיר השלישית בגודלה בסוריה בת למעלה ממיליון תושבים, הייתה העיר הגדולה הראשונה שבה אחזה אש המחאה והמרי במדינה. אירועי "יום השישי הגדול" ב־22 באפריל 2011 במהלכם נהרגו בעיר קרוב למאה מפגינים,⁸ היו נקודת אל חזור במדרון שבו הידרדרה סוריה ממחאה מוגבלת באזורי הכפר והפריפריה, אלי מרי ואף התקוממות עממית חמושה שהתפשטו גם אל הערים הגדולות במדינה, וכלה במלחמת אזרחים וג'האד.

ניצחון נוסף רשם משטרו של אסד ב־5 בספטמבר 2017, כאשר כוחות של הצבא הסורי חברו לכמה מיחידותיו הנצורות בעיר דיר אל־זור, העיר הגדולה במזרח סוריה, בת למעלה מחצי מיליון תושבים, המצויה 450 קילומטרים מצפון מזרח לבירה דמשק. לצבא הסורי נדרשו עוד כחודשיים עד להשלמת שחרורה של העיר מידי לוחמיו של ארגון דאעש ב־3 בנובמבר 2017. אסד מיהר גם הפעם לברך את לוחמיו על שהשיגו "ניצחון היסטורי והוכיחו את גבורתם במאבק נגד ארגון דאעש, שהוא אחד מן הארגונים המסוכנים ביותר בעולם"⁹. מדיר אל־זור המשיכו כוחותיו של הצבא הסורי בשבועות שלאחר מכן – כשבראשם מיליציות של מתנדבים שיעים שאותם גייסו האיראנים מכל רחבי המזרח־התיכון וכן לוחמים של חזבאללה – לערים אל־מיאדין (שנכבשה על־ידם ב־14 באוקטובר 2017) ואבו כמאל שעל גבול סוריה-עיראק (שנכבשה על־ידם ב־9 בנובמבר 2017). בכך השיבו, לאחר היעדרות של שלוש שנים, את ריבונותה של המדינה הסורית ושל המשטר העומד בראשה לחלק זה של סוריה, בואכה המדבר הסורי (או המדבר המזרחי, אל־באדיה), עמק הפרת ואזור הג'זירה. הפעם החגיגה הייתה כולה של קאסם סלימאני, מפקד "כוח קדס" של משמרות המהפכה של איראן, שצולם צועד בראש לוחמיו החוגגים ברחובה הראשי של אבו כמאל, בלא שנראה כל סימן וזכר לאיש מחייליו של הצבא הסורי או ממפקדיו.¹⁰

גם בחודשים שלאחר מכן הוסיפו המשטר הסורי ובעלי בריתו לנחול ניצחונות בדרך לסיום המלחמה. ב־12 באפריל 2018 נמסר מדמשק כי צבא סוריה השלים את השתלטותו על אזור אל־ע'וטה אל־שרקיה לאחר שלוחמי האופוזיציה פינו אותו, ובכלל זה העיירה דומא, שהיוותה כמה ימים קודם לכן יעד למתקפה כימי בידי מטוסים של חיל האוויר הסורי. כחודש לאחר מכן, ב־21 במאי 2018, דווח מדמשק כי הצבא הסורי השתלט על מחנה הפליטים אל־ירמוכ ועל רובע אל־חג'ר אל־אסנד שהוחזקו עד אז בידי לוחמים של דאעש

7. סאנא, 21 במאי 2017; רועי קייס, "בירת המרד" בעבר נפלה: אסד השלים כיבוש חומס", וויינט, 22 במאי 2017.

8. אתר המהפכה הסורית שתעוד מדי יום את אירועי המהפכה, <http://syrianrevolution.org>; אתר המרכז את רשימות ההרוגים על־פי מקורות של האופוזיציה הסורית <https://bit.ly/2pVbhoj>.

9. ג'קי ח'ורי, "כוחות צבא אסד שברו את המצור על העיר דיר אל־זור שחלקה בשליטת דאעש", הארץ, 5 בספטמבר 2017; סאנא, 6 בספטמבר 2017. זו גם פרסמה את הודעת מפקדת הצבא הסורי שהגזירה את הניצחון בדיר אל־זור "תפנית אסטרטגית במהלכה של המלחמה נגד ארגוני הטרור שיש בו כדי להוכיח את יכולותיו של הצבא הסורי".

10. ערוץ הטלוויזיה אל־מיאדין, 18 בנובמבר 2017.

ובכך עלה בידו להשלים את השתלטותו על מרחב דמשק כולו, שהוכרז עתה כנקי מנוכחות של המורדים, ולבסוף, ב-12 ביולי 2018 נפלה גם דרעא לידי כוחותיו של המשטר הסורי. כך נשזר גורלן של הערים דמשק, חֶלֶב, חֶמָא, חֶמַץ ודיר אל-זור ודרעא, בה החל הכול, בגורלה של המדינה הסורית וסיפור המערכה בהן ועליהן הפך לסיפורה של המלחמה על סוריה כולה – מלחמה מתעתעת שבה עליות ובעיקר מורדות, ושבסופה "מנצחים לכאורה", וראש וראשון להם אסד, ששרד ונותר על כסאו כנגד כל הסיכויים.

אין פלא כי בעקבות הישגים אלו של המשטר הסורי ושל בעלי בריתו יכול היה שליח האו"ם לסוריה, סטפן דמיסטורה, לקבוע עוד ב-1 בספטמבר 2017 כי: "אנחנו מתחילים לראות את סופה של המלחמה"¹¹. אסד הפגין אף הוא אופטימיות זהירה כשהכריז בנאומו שנשא ב-20 באוגוסט 2017 בפני עובדי משרד החוץ הסורי: "המזימה של מדינות המערב להשתלט על סוריה נכשלה, ועליהם להכיר בכך. [...] עדיין לא ניצחנו. אמת, פעמי הניצחון נשמעים כבר בארצנו, אלא שפעמי ניצחון הם דבר אחד והניצחון הסופי הוא דבר אחר"¹². זהיר פחות היה נשיא רוסיה, ולדימיר פוטין, שהכריז בתום סדרת פגישות שקיים במעון הנופש שלו בסוצ'י בשלהי נובמבר 2017 עם הנשיא הסורי, ומאוחר יותר גם עם שותפיו החדשים לתהליך ההסדרה בסוריה שהובילה מוסקווה – נשיאי איראן ותורכיה, חסן רוחאני וארדואן – "הבסנו את האסלאם הקיצוני בסוריה והצלנו מדינה זו מקריסה. המלחמה בסוריה קרובה לסיומה"¹³.

האביב הסורי – מחאה, מרי, מהפכה, מלחמת אזרחים וג'האד

ראשיתה של הטרגדיה הסורית הייתה עם פרוץ "האביב הערבי" עוד בסתיו 2010, תחילה בתוניס ומאוחר יותר אף במצרים, לוב ותימן. אביב זה הפך עד מהרה "לחורף אסלאמי" והתברר מאוחר יותר כטלטלה אזורית נעדרת כיוון וקו סיום המאיימת לשנות את פניו של המרחב הערבי מן היסוד.

אש המחאה והמרי הגיעה לסוריה במרס 2011. הלהבות אחזו תחילה בעיר דרעא בדרום סוריה ובמרחב הכפרי הסובב אותה, אך ממנה הן התפשטו בהדרגה לכל רחבי המדינה. בניסיון לחנוק את האש שהתלקחה בארצו הטיל אסד את צבאו נגד בני עמו, אך בכך היה רק כדי לשפוך שמן על מדורת המחאה והמרי. בתוך חודשים אחדים הפכה המחאה – מחאתם של איכרים רעבים ללחם ולשינוי מאזורי הכפר והפריפריה, שהייתה בראשיתה מקומית ומוגבלת ובעיקר נטולת אלימות – להתקוממות עממית רחבת היקף ובסופו של יום אף למלחמת אזרחים עקובה מדם ונעדרת הכרעה. בחלוף השבועות והחודשים לבשה מלחמה זו צביון עדתי, וגרוע מכך צביון דתי שעניינו מלחמת קודש (ג'האד), שעליה הכריזו קבוצות אסלאמיות מתוך סוריה ומתנדבים אשר נהרו להצטרף אליהן מכל רחבי העולם הערבי

11. Tom Miles, *U.N. Sees Islamic State defeats in Syria by October, elections possible in a year*, Reuters, 1 September 2017.

12. סאנא, 20 באוגוסט 2017.

13. "פוטין בפסגת הניצחון: 'הצלנו את סוריה מקריסה', וויינט, 22 בנובמבר 2017.

והמוסלמי נגד "משטר הכפירה העלווי" של אסד, בן בריתו של המחנה השיעי במזרח-התיכון בהנהגת איראן וחזבאללה.

קבוצות אסלאמיות אלו, ובראשן "ארגון המדינה האסלאמית" (דאעש) ולצידו "חזית הסיוע" (ג'בהת אל-נצרה) שלוחתו של ארגון אל-קאעדה במרחב הסורי,¹⁴ הפקיעו את המהפכה הסורית מידי אותם בני הכפר ותושבי הפריפריה שחוללו אותה, ונטלו מידיהם את כתר ההובלה של המאבק והלחימה במדינה. הן עשו זאת בשמן של מטרות מרחיקות לכת שבינן ובין מטרותיהם המקוריות של מחוללי המהפכה לא היה דבר וחצי דבר. כך למשל נשא דאעש את עיניו לכינונה של ח'ליפות אסלאמית שאותה ביקש להקים על חורבותיה של המדינה הסורית, כמו גם על חורבות מדינות ערביות שכנות שהיו חלק ממורשת הסכמי סייקס-פיקו (הסדר מדינתי באזור על בסיס ההבנות אליהן הגיעו המעצמות הגדולות, בריטניה וצרפת, עם סיומה של מלחמת העולם הראשונה).

לעומת דאעש כל שביקשה ג'בהת אל-נצרה היה לכוון אמירות (אמארה) מוסלמית במרחב הסורי (בלאד אל-שא'ם). מטרה צנועה בהרבה, אך כזו שהייתה כרוכה אף היא בהרס המסגרת המדינית הסורית ואפשר שלעתיד לבוא אף זו הלבנונית ואף הירדנית. הצביון האסלאמי שלבשה המהפכה הסורית נתפס בתחילה כמכפיל כוח וכדבק מלכד הכרחי במאמץ לאחד יחדיו את קבוצות המורדים השונות שנאבקו במשטר הסורי, בין אם דאעש וג'בהת אל-נצרה ובין אם קבוצות אסלאמיות מתונות יותר, דוגמת "בני החורין של אל-שא'ם" או "צבא האסלאם" (ג'יש אל-אסלאם). מתינותן של אלו האחרונות התבטאה אגב בנכונותן לקבל סיוע מכמה ממדינות ערב, לרוב ערב-הסעודית וקטר, וכן מתורכיה, אך השקפתן הבסיסית בענייני דת ומדינה לא הייתה רחוקה מרחק רב מתפיסת העולם של דאעש או של ג'בהת אל-נצרה.

ההבדלים בין כלל קבוצות אלו היו נעוצים אפוא בסדר עדיפויות שונה המעניק עדיפות למאבק במשטר על-פני קידומה, ובעיקר כפייתה של תפיסת עולמן בשאלות של דת ומדינה. ניצחון זמני זה של האסלאם, וליתר דיוק של האסלאם הפוליטי, ושמא של הזרם הקיצוני הסלפייג'האדי בסוריה, בלט נוכח הכישלון ללכד את מחנה המורדים במדינה סביב לסממאות שעניינן פטריוטיות סורית טריטוריאלית בעלת גוון ליברלי ואפילו חילוני. בדיעבד התברר ניצחון זה של האסלאם כניצחון פירוס ומהלך קידומה של אג'נדה אסלאמית, ובוודאי בגרסתה הסלפית-ג'האדית, הפך לחרב פיפיות שהביאה על המהפכה הסורית את קיצה.

לצד זאת הפכה סוריה לזירת מאבק אזורית ובין-לאומית, שבה שימשו אסד כמו גם יריביו מבית "חיילים" על לוח השחמט במשחקם של המעצמות הגדולות ושל כוחות אזוריים מתחרים – בראש ובראשונה רוסיה, אך לצידה גם ארצות-הברית ובנוסף להן גם איראן, תורכיה, ערב-הסעודית וקטר. מעורבותן של כל אלו רק החריפה את המשבר בסוריה, הזינה את הלחימה המתנהלת על אדמתה וגרמה להימשכותה. שהרי לא האינטרס המדינתי הסורי, וממילא גם לא האינטרסים של בני העם הסורי, הם שעמדו לנגד עיניהם של השחקנים הזרים ששלחו עתה ידם אל מדינה זו, מבקשים להיבנות מחורבנה.

14. זו שינתה את שמה לימים לחזית "פתח אל-שא'ם" (ג'בהת פתח אל-שא'ם – חזית הניצחון של אל-שא'ם) ומאוחר יותר חברה ל"חזית שחרור אל-שא'ם" (היא'ת תחריר אל-שא'ם).

בראשית 2019, עם סיומן של שמונה שנות מלחמה בסוריה, עמד מספרם של ההרוגים בקרבות על קרוב לחצי מיליון נפש ואולי אף יותר – מרביתם אזרחים שנפלו קורבן לתקיפות מן האוויר ועל הקרקע מצד המשטר הסורי ובעלי בריתו, אך גם לתקיפות של הקואליציה הבינלאומית בהובלתה של ארצות-הברית שכוונו נגד אזורים שבשליטת המורדים או של דאעש בעיקר במזרחה של המדינה. יצוין כי מדובר בהערכה בלבד של המכון הסורי למחקרי מדיניות (SCPA), שנקב עוד בפברואר 2016 במספר של 470 אלף הרוגים. מקורות אחרים העמידו את מספר ההרוגים על 600 אלף איש.

נציבות האו"ם לזכויות האדם חדלה עוד בראשית 2014 למנות את מספר ההרוגים בקרבות שהשתלשלו במדינה משזה חצה, לפי חישוביה, את סף 100 אלף. סוכנויות או"ם אחרות נקבו כמה חודשים לאחר מכן במספר של רבע מיליון הרוגים, אך גם הן הפסיקו לפרסם נתונים או הערכות בדבר מספרי ההרוגים במלחמה.¹⁵ מספרם של הנפגעים בקרבות הוערך בלמעלה מ-2 מיליון. עוד כ-10 מיליון סורים, כמחציתה של האוכלוסייה במדינה, איבדו את בתיהם, ובין 5–8 מיליון מהם הפכו לפליטים מחוץ לגבולות ארצם – במדינות ערביות שכנות, בתורכיה, ולימים אף באירופה.

בנוסף הביאה המלחמה בסוריה למהפך דמוגרפי רב-משמעות לעתידה של מדינה זו שאותו חולל המשטר בדמשק, עת פעל לטהר כחלק מהמלחמה הטוטלית מרחבים שלמים מתושביהם במטרה לשמוט את הקרקע מתחת לרגלי המורדים שבאו מקרב האוכלוסייה המקומית החיה במרחבים אלו וממילא, נסמכו ונשענו על תמיכתה. טיהור זה נשא אופי עדתי ואף אתני, שכן כוון ביסודו של דבר נגד בני העדה הסונית באזורי הכפר והפריפריה שבהם התלקחה המחאה במרס 2011.

נוכח מספרם של ההרוגים, הפצועים והעקורים, לא נתן איש את דעתו לעובדה שכדי שלושה רבעים של המשק הסורי ושל התשתית המשקית והכלכלית במדינה – מערכות החינוך והבריאות, התחבורה, החשמל והמים, שדות הנפט והגז ואסמי התבואה – נחרבו או הושמדו במהלך הקרבות. מסוריה שעליה נאבקו אסד ויריביו לא נותר אפוא דבר.

בצילה של מציאות מדממת זו התפרקה סוריה במהלכן של שנות המלחמה הארוכות לשורה של ישויות מדינתיות למחצה, שלבשו צורה ופשטו אותה ככל שהמלחמה התמשכה וככל שהעמיקה בה המעורבות הזרה: "סוריה החיונית" או "סוריה המועילה" (סוריא אל-מופידה) בהנהגתה של שושלת אסד, אך תחת חסות ואף נוכחות רוסית ואיראנית, במערב סוריה; מובלעות אוטונומיות כורדיות במזרחו ובצפונו של המרחב הסורי; מובלעות של מורדים שהשתרעו על שטחים נרחבים בצפון סוריה, מרכזה ודרומה שבהן החזיקו קבוצות חמושות ובראשן ג'בהת אל-נצרה, אך לצידה גם קבוצות שנחשבו כמתונות ביחס אליה ושנהנו מתמיכה ערבית או מערבית, הגם שרובן היה בעל גוון סלפי-ג'האדי דוגמת "בני החורין של אל-שא'ם" ו"צבא האסלאם"; ולבסוף, ממלכת דאעש (הח'ליפות האסלאמית של אבו בכר אל-בגדאדי) במזרח סוריה ובצפונה של עיראק. כאמור, מפת ישויות אלו לבשה ופשטה צורה במהלך שנות המלחמה הארוכות והעקובות מדם, וככל שהעמיקה בה

15. "האו"ם מתייאש: מפסיקים לספור את ההרוגים במלחמת האזרחים בסוריה", **נענע**, 7 בינואר 2014; וויינט, 11 בפברואר 2016.

מעורבותם של שחקנים אזוריים ובין-לאומיים, תחילה של רוסיה ואיראן, אך לצידן גם של תורכיה, ערב הסעודית וקטר ואפילו ארצות הברית.

בסופו של יום הניחה מפה ושמא מציאות כאוטית זו, שהשליטה עצמה על המרחב הסורי, את היסודות לניסיונות הסדרה שקידמו המעצמות ובעיקר רוסיה החל באביב 2017. המעצמות היו ממוקדות במאמץ להביא להפחתה בעוצמת הלהבות, ואולי אף לסיומה של הלחימה בדרך של חלוקתה של המדינה לאזורי השפעה שבהם מקיימים השחקנים – אזוריים ובין-לאומיים כאחד – נוכחות ואף שליטה. זאת, תוך שאסד נותר על כיסאו ומוסיף לפעול במרץ בסיוע בעלי בריתו להשיב לעצמו את השליטה במדינה כולה.

אחרי כל זה שרדו משטר הבעת' הסורי והשושלת האסדית העומדת בראשו את שנות המלחמה הארוכות, והפגינו לכידות ועצמה שהפתיעו רבים. משטר ושושלת אלו הצליחו לשרוד ולשמר אף ברגעי השפל שידעו, את אחיזתם בליבה של המדינה ("מצודת הבעת' בדמשק", "סוריה הקטנה", "סוריה החיונית" או "סוריה המועילה") שבה הוסיפו לשמר את רעיון המדינה הסורית.

מדובר היה ברצועה צרה, כדי רבע משטחה של סוריה, שנמתחה מן הבירה דמשק דרומה אל הערים דרעא, בירת החוראן, וסוידא, בירת הר הדרוזים; וצפונה, עבור בערים חמץ וחמאא במרכזה של סוריה, אל חלב ואל חבל העלווים שלחוף הסורי. ברצועה זו התגוררה למעלה ממחציתה של אוכלוסייתה המקורית של המדינה (כ-13 מתוך כ-25 מיליון נפש), ומוסדותיה של המדינה הסורית הוסיפו לתפקד בה. בידי הממשלה בדמשק עלה להוסיף ולשלם את משכורותיהם של עובדיה ולקיים מסגרת מתפקדת – גם אם חלקית ומקרטעת – של מערכות חינוך, בריאות ורווחה, וחשוב מכל, של אספקת מזון ומצרכים חיוניים.

המורדים לא הצליחו לכונן מערכת אלטרנטיבית שכזו באזורים שתחת שליטתם, ובמקרים רבים תושבים שהתגוררו באזורים הללו נותרו קשורים למערכת המדינית הסורית, הוסיפו לקבל את משכורתם ממנה ואף נותרו משולבים ואף תלויים במוסדותיה, דוגמת מערכות החינוך, הבריאות והרווחה, שוק העבודה ולבסוף אף מערכות אספקת החשמל והמים, מערכות התקשורת, הטלפון הנייד והאינטרנט. רצועה זו שימשה לימים בידי אסד כבסיס וכנקודת זינוק בניסיון להשיב לידי אלה השליטה בכל רחבי המדינה, משהכף במלחמה החלה נוטה לצידו.

נצחוננו של אסד בא לו במידה רבה תודות ל"נס על הברדא" (הנהר החוצה את הבירה דמשק) – התגייסותן של מוסקוה וטהראן החל בספטמבר 2015 כדי לסייע לו לשרוד על כיסאו ולהוסיף ולקיים את המדינה הסורית תחת שליטתו. מטוסים ומסוקי קרב רוסים ולצידם לוחמים על הקרקע של "כוח קדס" של משמרות המהפכה האיראניים, לוחמים של חזבאללה ושל מיליציות שיעיות מכל רחבי המזרח התיכון שהוקמו ואומנו בידי איראן, הגיעו אל אדמת סוריה והחלו לוחמים לצד אסד, ושמא לוחמים את מלחמתו, במורדים שקמו עליו. המהלומות שהנחיתו הרוסים בסיועה של טהראן על מחנה המורדים הביאו לפגיעה בלכידותו וברוחו ואף בכוח הלחימה שלו, ואפשרו למשטר ליטול את היוזמה לידי אף

להשיב לשליטתו חלקים נרחבים של המדינה.¹⁶ גולת הכותרת של המעורבות הרוסית-איראנית בסוריה הייתה כאמור בכיבושה של חֶלֶב באמצע דצמבר 2016 שנתפס כרגע מכריע בקרב על סוריה שאפשר, ובעצם אף הבטיח, את שימורה של ישות מדינתית בשליטתו של אסד, הגם שתחת הגמוניה רוסית ואף איראנית.

בראייה לאחור היה בכיבושה של חֶלֶב גם כדי לבשר את ראשית סופה של המהפכה הסורית, בבחינת מסמר ראשון ושמא נוסף בארון המתים שלה. אש המרד שאיימה אך שנה קודם לכן להצית את סוריה כולה הלכה ודעכה בשבועות ובחודשים שלאחר מכן, מששב המשטר הסורי בסיוע רוסי ואיראני, והשליט עצמו על שטחים נוספים של המדינה הסורית, ובכלל זה על חלקה המזרחי (המדבר המזרחי, אל-ג'אדיה, בואכה עמק הפרת ובמוקדו, העיר הגדולה בו, דיר אל-זור וכן אזור הג'זירה). המשטר הסורי ובעלי בריתו יצאו נשכרים גם מהצלחתה של המערכה שניהלו האמריקנים במדינת דאעש במזרח סוריה ובמערכה של עיראק. שהרי את פירות ההישג האמריקני קטף המשטר הסורי, בגיבוי רוסי-איראני, וכוחותיו, ולעיתים אף כוחות איראניים או מיליציות שיעיות הפועלות בשליחותה של טהראן, הם שמילאו את החלל שהותיר אחריו דאעש בחלק זה של המדינה.

דומה כי הרוסים היו מודעים לגודל ההישג שהשיגו בסוריה, אך גם לגודל האתגר שהישג זה הציב בפניהם – למלחמה בסוריה דינמיקה משלה, ועל כף המאזניים הוטלו לא רק גורלו האישי של אסד ושל משטרו ועתידה של סוריה, ואף לא רק גורלו של המאבק על הגמוניה אזורית שניהלה איראן מול המחנה הסוני בהובלת תורכיה וערבי-הסעודית, אלא בעיקר גורלם של שני מהלכים מקבילים ולכאורה סותרים שהתניעו הנשיאים פוטין וטראמפ להשיב את רוסיה ואת ארצות-הברית לגדולתן בזירה האזורית וזו העולמית.¹⁷

משום כך פעלה מוסקווה לקדם תהליך של הסדרה בברכתה של איראן, אך לצידה גם ארצות-הברית של טראמפ ואף תורכיה של ארדואן. במסגרת תהליך זה הוקמו אזורים מוגנים, אזורי הרגעה, שמטרתם להפחית את אש הלהבות ולהקפיא את מפת הלחימה והשליטה בסוריה בין המשטר ובין המורדים. אלא שבהקמתם של אזורים אלו לא היה כדי לעצור את תהליך תקומתה המחודשת של המדינה הסורית בהנהגתו של אסד. נהפוך הוא, הקמתם העניקה חסות ואף כסות לקידום והאצה של מהלך של השתלטות מחודשת של המשטר בדמשק על מרחביה של סוריה.

בסופו של יום אסד, האיש אותו מיהרו כה רבים להספיד עם פרוץ המהפכה הסורית, הוא ששרד את המלחמה ואף יצא ממנה כשידו על העליונה, מקיים שליטה איתנה בגרעינה של המדינה ואף הרבה מעבר לה, וכל שנשאר הוא להמתין ולראות הוא האם יעלה בידיו להחיות ואף להשיב לגדולתה את המדינה הסורית שקרסה עם פרוץ המהפכה והמלחמה במרס 2011.

16. רועי קייס, "אחרי 5 שנים, נקודת מפנה? אסד בשערי חֶלֶב", וויינט, 6 בפברואר 2016; רועי קייס, "כיתור חֶלֶב: צבא אסד בדרך לגבול הטורקי", וויינט, 8 בפברואר 2016; ערוץ 2, "צבא סוריה מסתער על תדמור", 25 במרס 2015.

17. עמוס ידלון, "רוסיה בסוריה והמשמעויות לישראל", INSS, עדכן אסטרטגי, כרך 19, גיליון 2 (יולי 2016), עמ' 3-18.

סוריה: מהפכה ומלחמה – שלבים עיקריים

ניתן להצביע על השלבים המרכזיים הבאים בתהליך שקיעתה של סוריה אלי מלחמת אזרחים וג'האד:¹⁸

השלב הראשון: "האביב הסורי" – מחאה, מרי ומהפכה (מרס 2011–מרס 2013)
 שלב זה שראשיתו עם פרוץ ההפגנות במדינה (בתחילה הפגנות לא אלימות ומאוחר יותר מהומות והפרות סדר, התקוממות עממית ולבסוף, מהפכה, מלחמת אזרחים וג'האד) התאפיין במגמה איטית ומדורגת של אובדן מתמשך של נכסים של המשטר הסורי – משאבי כוח אדם ומרחבים טריטוריאליים בעיקר באזורי הכפר והפריפריה. המשטר הסורי ספג מהלומות, הקיז דם ואיבד מכוחו, ועם זאת לא קרס והוסיף לשמר את לכידות הצמרת הפוליטית והצבאית שלו ולכידות מערכות הממשל, הצבא ומנגנוני הביטחון.

המורדים מצידם זכו אמנם להישגים ניכרים על הקרקע בכל רחבי המדינה, אך כשלו במאמץ לאחד שורות ולהעמיד בראשם הנהגה מדינית וצבאית לגיטימית ואפקטיבית. יתר על כן, את מקומם של כוחות חילוניים וליברליים בקרב המורדים, ובוודאי שבקרב הקבוצות הלוחמות בכל רחבי המדינה, תפסו קבוצות חמושות צבועות אסלאם שתרמו להידרדרותה של המהפכה הסורית לכדי מלחמת אזרחים ובעיקר מלחמת ג'האד עקובה מדם.

חמש נקודות ציון עיקריות במהלך שלב זה היו:

- פרוץ המהומות בעיר דרעא שבדרום סוריה ובערים נוספות במרכז המדינה ובצפונה ב־18 במרס 2011.
- "יום השישי הגדול", 22 באפריל 2011 במהלכו נהרגו למעלה ממאה מפגינים בהפרות סדר בעיר חמץ ובערים נוספות בכל רחבי המדינה ומיד לאחריו, 25 באפריל 2011 בו נשלחו לראשונה כוחות צבא אל העיר דרעא במטרה לדכא בכוח הזרוע את גל המחאה והמרי.
- פיגוע הטרור בלב דמשק ב־23 בדצמבר 2011 בידי ג'בהת אל־נצרה שבישר את הידרדרותה של המהפכה הסורית למלחמת אזרחים וג'האד, אך גם את חטיפתה בידי קבוצות אסלאמיות ואף סלפיות־ג'האדיות דוגמת ג'בהת אל־נצרה, שפיגוע זה היה הראשון שעשתה, בשלב זה עדיין כחלק מארגון דאעש.
- חיסולה של הצמרת הביטחונית הסורית בפיגוע טרור בלב דמשק ב־18 ביולי 2012, שבעקבותיו פרצו קבוצות של חמושים לתוככי הבירה דמשק ואל חָלָב.
- נפילתה של העיר אל־רקה ב־5 במרס 2013 לידי המורדים, עיר המחוז הראשונה שעליה איבד המשטר שליטה. בסיומו של שלב זה נראה היה לרבים כי למרות הצלחתו של המשטר להוסיף ולהחזיק מעמד מול הקמים עליו, הרי שהוא יתקשה להוסיף ולשרוד לאורך זמן ומכאן שנפילתו של אסד הפכה לשאלה של זמן.

18. אייל זיסר, **סוריה: מחאה, מהפכה, מלחמת אזרחים** (מרכז משה דיין ללימודי המזרח־התיכון, 2014); פואד עג'מי, **המרד בסוריה (תל־אביב: עם עובד, 2013)**; David W. Lesch, *The Fall of the House of Assad* (New Haven: Yale University Press, 2012).

**השלב השני: "תיקו אסטרטגי" – מלחמה טוטלית גלא הכרעה
(מרס 2013–יוני 2014)**

שלב זה עמד בסימן הצלחתו של המשטר הסורי להתאושש ולשוב ולעמוד על רגליו, לא מעט הודות לסיוע שהגיש לו חזבאללה בעידוד ובגיבוי של איראן, אך גם בשל כישלון המורדים לפרוץ את תקרת הזכוכית שאליה הביאו אותם הישגיהם הצבאיים. גם התהליך של ההקצנה האסלאמית שעבר על מחנה המורדים נראה כמשחק לידי של אסד, שכן היה בו כדי להחזיר אליו רבים ממתנגדיו, מתוך סוריה ומחוצה לה, שנרתעו מכוחה העולה של הקיצוניות האסלאמית.

במלחמה בסוריה השתרר אפוא מעין "תיקו אסטרטגי", שכן לאף אחד מן המחנות היריבים לא נמצא הכוח הדרוש להכריע את יריבו, ועם זאת שני הצדדים הוסיפו להילחם מתוך אין ברירה אבל גם מתוך אמונה מלאה כי הניצחון הסופי ייפול בסופו של יום בחלקם. ראוי עם זאת להזכיר כי את דרכו לשרוד בשלטון פילס המשטר הסורי תוך התבססות על אסטרטגיה של מלחמה טוטלית, כדי מלחמת שמד במתנגדיו, שהפילה מאות אלפי הרוגים והניסה מיליוני סורים אל מחוץ לגבולות המדינה.

נקודת המפנה שסימנה את ראשיתו של שלב זה היה הצלחתם של לוחמי חזבאללה לכבוש מחדש ב־5 ביוני 2013 את העיירה אל־קוצ'יר מדרום לעיר חמץ (העיירה הראשונה שאותה הצליח המשטר להשיב לידי מידי המורדים); ומאוחר יותר, בסתיו–חורף 2013, גם לכבוש את רכס הרי קלמון החולשים על גבול סורי לבנון. משמעותי לא פחות היה ההסכם לפירוק סוריה מנשקה הכימי שהושג בין וושינגטון למוסקווה ב־14 בספטמבר 2013, בעקבות שימוש שעשה המשטר בדמשק בנשק זה ב־21 באוגוסט 2013 במרחב הכפרי שממזרח לדמשק (אל־ע'וטה אל־שרקיה).

המתקפה הכימית שהובילה למותם של כ־1,400 אזרחים, רבים מהם נשים וילדים, גררה בעקבותיה איום אמריקני בתגובה צבאית נגד אסד ומשטרו. אלא שמוסקווה הצליחה לנטרל איום זה באמצעות ההסכם אותו השיגה עם וושינגטון לפירוקה של סוריה מנשקה הכימי. בהסכם היה כדי להעניק למשטר הסורי רוח גבית וחשוב מכך, חסינות מפני כל מהלך צבאי נגדו כל עוד יימנע מלשוב ולהפעיל נשק בלתי קונוונציונלי בלחימה בסוריה.

**השלב השלישי: הקיץ של דאעש, של ג'בהת אל־נצרה ושל חזבאללה
(קיץ 2014–קיץ 2015)**

שלב זה שעיקרו המשך ואף האצת שקיעתה של המדינה הסורית ובמקביל עליית כוחן של ישויות לא מדינתיות במרחב הסורי, החל עם השתלטותו של דאעש בקיץ 2014 על חלקים גדולים מצפון מערבה של עיראק ומזרחה של סוריה. במקביל עלה בידי קבוצות מורדים אחרות שפעלו במערב סוריה, ובראשן ג'בהת אל־נצרה, לדחוק את רגליו של המשטר משטחים נרחבים בדרומה של המדינה ובצפונה.

נקודת המפנה שסימנה את ראשיתו של שלב זה הייתה דווקא עם כיבושה של העיר אל־אל־מוצ'ל בעיראק ב־10 ביוני 2014 בידי לוחמיו של ארגון דאעש – צעד ראשון בדרך לכינונה של הח'ליפות האסלאמית של דאעש בעיראק ובסוריה. מאוחר יותר עלה בידי

לוחמיו של הארגון לבסס את אחיזתם במזרח סוריה באזורי המדבר המזרחי, עמק הפרת והג'זירה (מחוזות דיר אל-זור, וחלקים ממחוזות חסכה, אל-רקקה וחמץ), תוך שהם פועלים לחסל את המובלעות שעוד נותרו בידי המשטר הסורי במזרח המדינה: העיר טבקה, שעליה השתלטו עוד ב־25 באוגוסט 2014, והעיר דיר אל-זור שהפכה יעד קבוע למתקפות בלתי פוסקות שלהם.

באביב 2015 עלה בידי לוחמי דאעש להיאחז בכמה מפרבריה של דמשק, ולבסס את אחיזתם במורדות המזרחיים של הר הדרוזים. מעט אחר כך, במאי אותה שנה, עלה בידיהם לכבוש את תדמור שהייתה שער כניסה מן המדבר המזרחי למרכזה של סוריה, ממנה ביקשו לפרוץ בכיוונה של חמץ שהייתה נקודת חיבור בין דרומה של סוריה וצפונה.

בדרום סוריה השתלטו ג'בהת אל-נצרה ושותפיה במהלך חודשיה האחרונים של 2014 על אזורי הכפר של מחוזות דרעא וקוניטרה, וכן על אזורים נרחבים של המרחב הכפרי של דמשק (ריף דמשק). עוד קודם לכן זכו המורדים להישג סמלי ב־26 אוגוסט 2014, בדמות כיבושו של מעבר הגבול שבין ישראל ובין סוריה בקוניטרה, ומאוחר יותר ב־22 אפריל 2015 להישג נוסף עם כיבושו של מעבר הגבול לירדן – מעבר נציב. לבסוף, בצפונה של המדינה עלה בידי המורדים להשתלט על מחוז אידליב. המורדים כבשו במהלך החודשים מרס-אפריל 2015 את בירת המחוז (29 במרס 2015), ולאחריה גם את הערים ג'טר אל-שע'ור (25 באפריל 2015) ואריחא (28 באפריל 2018), שחלשו על הדרכים המקשרות בין קְלָב ואידליב לדרומה של סוריה ולאזור החוף.

למרות זאת נותר המשטר הסורי ניצב על שתי רגליו ומה שחשוב יותר, שלט באותם חלקים החיוניים להמשך קיומה של ישות מדינית סורית מתפקדת – הבירה דמשק, הערים הגדולות (קְלָב, לכל הפחות בחלקה, חמץ ותמָאה), אזור הגבול הסורי-לבנוני ואזור החוף. יתרה מכך, אם נדמה היה בראשיתו של קיץ 2015 כי רק נס וישע את אסד, הרי שעד מהרה התברר כי במזרח-התיכון ניסים הם עניין שיש להביאו בחשבון בהערכות ובתחזיות המומחים.¹⁹

השלב הרביעי: הרוסים והאיראנים באים – הקרב על סוריה "החיונית" (ספטמבר 2015–דצמבר 2016)

בספטמבר 2015 נחתו כאמור על אדמת סוריה מטוסים ומסוקי קרב רוסיים, ובמקביל הגיעו אל המדינה לוחמים של "כוח קדס" של משמרות המהפכה האיראניים ושל הצבא האיראני הסדיר, לוחמי חזבאללה ולצד אלו גם כעשרת אלפים מתנדבים שיעים ואולי אף יותר שגויסו בידי איראן מכל רחבי המזרח-התיכון, במטרה להושיט סיוע למשטרו של אסד ואף להבטיח את הישרדותו בשלטון.

האסטרטגיה שאותה אימצו הרוסים יחד עם שותפיהם למערכה התבססה על המודל הצ'צ'ני שאותו יישמו בהצלחה מרובה במלחמות צ'צ'ניה בשנות ה-90 של המאה ה-20 – תקיפות מסיביות מן האוויר שהובילו להרס שיטתי ומכוון של מרחבים עירוניים וכפריים, וממילא לפגיעה באוכלוסייה האזרחית המתגוררת בהם.

19. עודד גרנות במהדורת החדשות של הטלוויזיה הישראלית, הערוץ הראשון, 24 ביולי 2015.

אזורים אלו נפלו עתה כפרי בשל לידי כוחותיו של המשטר הסורי ובעצם לידי לוחמים של "כוח קדס" של משמרות המהפכה של איראן מלווים בלוחמים של חזבאללה, ובמתנדבים שיעים שגויסו בידי האיראנים.²⁰ במקביל השקיעו הרוסים מאמץ בארגון מחדש של הצבא הסורי ובשיקום יכולותיו המבצעיות, כמו גם בשיקום יכולות הפיקוד והשליטה של מפקדיו ובשיפור האופן שבו ניהלו אלו את הקרב ממפקדותיהם בדמשק.²¹ המעורבות הרוסית הפכה את מוסקווה לשחקן מפתח במגרש הסורי, אך מעבר להישגים מידיים על אדמת סוריה הביאה מעורבות זו לחיזוק מעמדה האזורי ואף הבין-לאומי של רוסיה, ולהפיכתה לשחקן אזורי חשוב שכלל השחקנים באזור, ובכלל זה ישראל ואפילו תורכיה של ארדואן, מתחשבים בדעתו ונזהרים בכבודו. המהלומות שהנחיתו הרוסים בסיועה של טהראן על מחנה המורדים, אפשרו למשטר ליטול את היוזמה לידי וואף להשתלט לאורך 2016 על שורה של עמדות מפתח במרכז של המדינה ובדרומה.²²

השלב החמישי: הסדרה והכרעה – המאבק לעיצוב דמותה של סוריה "ביום שאחרי" (ינואר 2017)

אין ספק כי הרוסים שאפו בראשית מעורבותם בסוריה להשיג הכרעה מהירה, ולהביא לסיומה של הלחימה בניצחוננו של אסד. ואולם, מוסקווה הייתה עתידה לגלות כי מטרה שכזו אינה בהישג ידה המידי. משום כך החלה ממקדת עצמה במטרה מצומצמת יותר אך בת השגה – הבטחת המשך קיומה של ישות סורית, אם ניתן בהנהגתו של אסד, המשתרעת של מרחביה של "סוריה החיונית". אותה ישות השתרעה מדרעא שבדרום ובעיקר הבירה דמשק, עבור דרך חמץ וחמאא שבמרכז המדינה, בואכה חלב שבצפון סוריה והחוף הסורי, מעוזה של העדה העלווית.

יש להניח כי הרוסים קיוו או אף העריכו (כפי שאכן קרה) כי אם יצליחו להביא לסיומה של המלחמה, ולכלל הפחות להפחתת עוצמתה של האש המשתוללת בסוריה, גם במחיר של ויתורים למורדים (תוך שאסד נותר שולט בדמשק), הרי שבסופו של יום יעלה בידו להשיב לעצמו את השליטה גם ביתר חלקיה של המדינה.

לשם כך גילו הרוסים נכונות להידבר עם ממשלו של נשיא ארצות-הברית ברק אובמה, אך משגילו כי זה נרתע מלגלות מעורבות פעילה במשבר הסורי, וממילא נעדר כל השפעה על המורדים כמו גם על מדינות האזור התומכות בהם, הגיעו ב-20 בדצמבר 2016 להבנות עם תורכיה ועם איראן אודות חלוקתה של סוריה לאזורים מוגנים, שלא היו אלא אזורי השפעה שבהם מקיימים השחקנים האזוריים השפעה ואף נוכחות.

במסגרת זו הובטח שלטונו של אסד על אותה "סוריה חיונית", ועל בסיס הבנות אלו הכריזו מוסקווה ואנקרה על הפסקת אש במדינה החל ב-29 בדצמבר 2016 בחצות וכחודש

20. עמוס הראל, "אסד, איראן וחזבאללה נערכים למתקפה נרחבת בחלב", הארץ, 14 באוקטובר 2015.

21. שם.

22. רועי קייס, "אחרי 5 שנים, נקודת מפנה? אסד בשערי חלב", וויינט, 6 בפברואר 2016; רועי קייס, "כיתור חלב: צבא אסד בדרך לגבול הטורקי", וויינט, 8 בפברואר 2016; ערוץ 2, "צבא סוריה מסתער על תדמור", 25 במרס 2015.

לאחר מכן, בין 23–24 בינואר 2017, אף כינסו באסטנה בירת קזחסטאן שיחות שלום וליתר דיוק שיחות על יישומה של הפסקת אש בין הצדדים. בכך הם התניעו תהליך מדיני שביקש להנמיך את אש הלהבות בסוריה, ולהביא לסיום הלחימה בה. פרשנים רוסים לא מעטים הסבירו את נכונותה זו של מוסקווה לקדם מהלך זה של שיתוף פעולה אזורי, גם אם מאולץ, כדלהלן: "אנו יכולים לנצח במלחמה ולהביא לסיומה, אך לא להביא את השלום".²³ ב-5 במאי 2017, עם סיומו של סבב שיחות נוסף באסטנה, חתמו רוסיה, תורכיה ואיראן על מזכר הבנות לכינון ארבעה "אזורי הרגעה" שלו יערבו שלוש המדינות. מאוחר יותר נתנו גם האמריקנים את הסכמתם למזכר הבנות זה.

אזורי הרגעה או אזורים מוגנים אלו כללו כאמור ארבעה אזורים:

- מחוז אידליב וחלקים מהמחוזות השכנים בצפון המדינה, בסמיכות לגבול עם תורכיה.
- המרחב שבין הערים חֶמָאָה וחֶמֶץ.
- המרחב הכפרי שממזרח לבירה דמשק.
- המרחב הכולל חלקים ממחוזות דרעא וקוניטרה, הסמוכים לגבולו עם ישראל ועם ירדן. באזורים אלו נאסרה פעילות צבאית חמושה ובכלל זה פעילותו של חיל האוויר הסורי.²⁴

בסופו של יום הפר המשטר הסורי הסכמים אלו בטענה כי גורמי טרור הוסיפו לפעול באזורי הרגעה, אלו ובסיוע רוסי ואף איראני החל משתלט עליהם בזה אחר זה – מהלך שאחד משיאיו הייתה השתלטות כוחותיו של אסד בראשית יולי 2018 על דרעא. במקביל התמוטטה הח'ליפות של דאעש. ב-10 ביולי 2017 הכריזה ממשלת עיראק על השלמת כיבושה של אל-מוצ'ל מידי הארגון, ב-5 בספטמבר 2017 דווח מדמשק כי הצבא הסורי חבר אל כוחותיו הנצורים בדיר אל-זור ולבסוף, ב-17 באוקטובר 2017, הוכרז על כיבושה של אל-ירקה, בירתו של דאעש, בידי לוחמים כורדים, אנשי "כוחות סוריה הדמוקרטית", שפעלו בתמיכה של וושינגטון ובסיועה. סיפורו של דאעש תם אך לא נשלם, ועם זאת ניסיונו לכונן ישות מדינית במזרח סוריה ובמערכה של עיראק הגיע לסיומו. בשולי הדברים, נקודת מפנה נוספת בעלת משמעות שהשליכה על עתידה של סוריה, הייתה בחירתו של דונלד טראמפ ב-8 בנובמבר 2016 לנשיאות ארצות-הברית. רבים ביקשו לראות בבחירתו משום מסמר נוסף בארון הקבורה של המהפכה הסורית. טראמפ הצטייר כבעל גישה בדלנית וכמי שנכון לשתף פעולה עם ולדימיר פוטין ובמשתמע גם עם אסד לצורך המאבק בדאעש שבו, ולא דווקא במאבק במשטר הסורי.

כמה שבועות לאחר כניסתו לתפקידו, ב-7 באפריל 2017, הורה טראמפ על הנחתת מהלומה צבאית על שדה התעופה באל-שַעִירָאָת שממזרח לחֶמֶץ, בתגובה לשימוש שעשה המשטר הסורי בנשק כימי כמה ימים קודם לכן בעיירה ח'אן שיח'ון שמדרום לאידליב בצפון סוריה. שנה אחר כך, ב-14 באפריל 2018, שב טראמפ והורה על תקיפה נוספת שבה

23. רוסיה היום (Russia Today), ערוץ הטלוויזיה הרוסי, 25 בנובמבר 2017.

24. אליג'זירה באנגלית, "Regional powers agree on Syria 'de-escalation zones'", 4 במאי 2017; אופק רימר, כרמית ולנסי, "הסכם 'אזורי ההרגעה' בסוריה: סיכונים לישראל והזדמנויות להשפעה", המכון למחקרי ביטחון לאומי, מבט על, גיליון 969, 14 במאי 2017.

נטלו חלק גם בריטניה וצרפת, לאחר שהמשטר הסורי השתמש בנשק כימי בעיירה דומא שממזרח לדמשק.

אלא שעד מהרה התברר כי במהלומות טילים אלו לא היה כדי ללמד על שינוי כלשהו במדיניות האמריקנית, או בעצם על דבר קיומה של תפיסה קוהרנטית לא כל שכן תוכנית פעולה אמריקנית סדורה בכל האמור בעתידה של סוריה. מאוחר יותר התברר כי לא רק שבמדיניות האמריקנית בשאלה הסורית לא התחולל שינוי אלא נהפוך הוא – ארצות-הברית העניקה לרוסיה את המפתחות לשאלה הסורית, כלומר מעמד בכורה במדינה, ולמעשה השלימה עם תהליך ההסדרה וההכרעה עליו ניצחה מוסקווה, תוך שווינגטון ממקדת עצמה במאבק לחיסולו הסופי של דאעש.

מוסקווה נותרה מבעד למסך העשן הדיפלומטי של פרגמטיות, גמישות ונכונות לפשרה שאותן הפגינה, מחויבת כשהייתה, לשימוש במקל ולא דווקא בגזר לקידום מטרותיה ארוכות הטווח בסוריה. מטרות אלו היו ונתרו מיטוט והכרעת מחנה המורדים (ובמשתמע, השגת הכרעה צבאית בשדה הקרב), כדרך היחידה להבטחת קיומה של המדינה הסורית, שלמה ואף יציבה, תחת שלטונו של בן חסותה, אסד.

ב־21 בנובמבר 2017 יצא אסד לראשונה מזה שנתיים מארצו לפגוש בפוטיין, במעון הנופש שלו בסוצ'י. המארח הרוסי בירך את עמיתו הסורי על ניצחונם המשותף בקרב נגד הטרור בסוריה, אסד ענה לו בדברי תודה על התרומה שהרימו הרוסים להצלתה של סוריה, והשניים השתבחו בכך שעתה שולט אסד על למעלה מ־90 אחוזים משטחה של סוריה.²⁵ תם הקרב על סוריה. גם אם לא סיפור המאבק על השליטה וההשפעה בה, כמו גם על עיצוב פניה של מדינה זו. בעבורה של ישראל סימל סיומו של מאבק ההישרדות של אסד את ראשיתו של מאבק חדש, ישראלי-איראני, שנסב סביב ניסיונה של איראן להשיג לעצמה אחיזה צבאית בסוריה, ומנגד מאמציה של ישראל לבלום ולסכל ניסיון זה.

המאבק על סוריה – סיום שהוא התחלה

בפרוץ המהפכה הסורית בעקבות ושמה כחלק מן "האביב הערבי", היה כדי להביא לסיומו של פרק ממושך בתולדותיה של המדינה הסורית, אחת מאבני הפינה של הסדר המדינתי שהתקיים במרחב הערבי במשך שנות דור. סדר זה השכיל במקרה הסורי לשלב בין זהות מקומית טריטוריאלית סורית (וטניה) לזהות לאומית ערבית (קומיה), והיה מעוגן באמנה חברתית בלתי כתובה בין מרכיביה השונים של החברה הסורית: בני עדות המיעוטים (נצורים, כורדים, עלוויים, דרוזים, אסמאעילים ואפילו שיעים), בני הכפר ואזורי הפריפריה ובני העיר מן העדה הסונית, עדת הרוב במדינה – בינם ובין עצמם ובינם ובין מוסדות המדינה ובראשם, השליט, בן השושלת האסדית שתפסה את השלטון במדינה בנובמבר 1970.

עניינה של אמנה זו היה הבטחת היציבות הפוליטית והחברתית, ובעיקר זו הכלכלית במדינה, סיפוק הצרכים הכלכליים של האוכלוסייה ושילוב כלל מרכיביה, לכל הפחות

25. רוסיה היום, ערוץ הטלוויזיה הרוסי, 21, 22 בנובמבר 2017.

באופן חלקי ולעיתים אף סמלי, במוסדות המדינה. זאת, בתמורה להבטחת נאמנותם של תושביה של סוריה לסדר הפוליטי המתקיים בה, עליו ניצחה העדה העלווית. דומה שדווקא משום כך ביקשו רבים לראות במהפכה הסורית שלב נוסף "במאבק על סוריה" – מונח שבצילו עומדים תולדותיה של המדינה מאז זכתה בעצמאותה באפריל 1946. מדובר היה במאבק מתמשך על השליטה במדינה, על דרכה וזהותה ולמעשה אף על עצם קיומה.

שורשיו של מאבק זה היו נעוצים לא במעט במקורות החולשה של סוריה מבית ומחוץ ובהם: חולשתו של מוסד המדינה הסורית נוכח היעדרה של לגיטימציה מספקת, לא כל שכן שורשים היסטוריים המצדיקים את קיומה של מדינה זו; הקושי של שליטיה של סוריה לכונן ולקיים מרכז שלטוני המסוגל להטיל מרותו של תושביה של המדינה; פיצול עמוק השורר בקרב החברה הסורית על רקע עדתי, דתי, אזורי, מעמדי, כלכלי ואף אידיאולוגי; מתח ואף תחרות בין המרכזים העירוניים החשובים במדינה (דמשק וְחָלָב); ולבסוף, התהום הפעורה בין תושבי המרחבים העירוניים ובין האוכלוסייה באזורי הכפר והפריפריה.²⁶

מצב דברים זה הקשה בעשורים הראשונים לעצמאותה של סוריה על שליטיה לנהל מדיניות שיטתית ואפקטיבית, השמה לה למטרה לשרת ולקדם את ענייניה של המדינה הסורית. אין פלא כי במשך שנים אלו הייתה סוריה דוגמה לחוסר יציבות פוליטית, בשל חילופי השלטון התכופים שהתחוללו בה ושהפכו בשנות ה-50 וה-60 של המאה ה-20 לסימן ההיכר הבולט של החיים הפוליטיים במדינה זו. עלייתו של חאפז אל-אסד לשלטון בדמשק בנובמבר 1970 חוללה לכאורה שינוי יסודי במציאות זו והביאה, כך נראה היה, את "המאבק על סוריה" אל סיומו, בהעניקה לסוריה יציבות פוליטית כמותה לא ידעה מדינה זו בעבר. בחסותה של יציבות זו הפך אסד את סוריה למעצמה אזורית איתנה וחסינה, שהטילה צילה על המרחב הסובב אותה.²⁷

על תהליך זה העידה יותר מכל כותרת ספרו של פטריק סיל אודות סוריה, שאותו חיבר בשלהי שנות ה-80, *Asad: The Struggle for the Middle East*. בספר הציג סיל את סוריה של אסד של אמצע שנות ה-80 כמעצמה אזורית המנהלת מאבק להשגת דומיננטיות במרחב סובבי לה, ואת חאפז אל-אסד כבונה המדינה הסורית המודרנית וכמי שהקנה לה במו ידיו עוצמה כמו גם מעמד אזורי מוביל.

כותרת ספר זה עמדה בניגוד גמור לכותרת ספר קודם של סיל אודות מדינה זו, אותו פרסם ב-1965 ושעסק בתולדותיה של סוריה בין השנים 1946–1958.²⁸ מספר זה עלתה

26. אייל זיסר, פניה של סוריה, משטר, הגרה ומדינה (תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2003), עמ' 16–71; גדעון גרא (אבי-דן), "אליטות ומרכז בחברה הסורית", *המזרח החדש*, כרך י"ח (תשכ"ט/ 1968) חוברת 3–4 (1727), עמ' 205–218.

27. משה מעוז, אסד, הספינקס של דמשק, ביוגרפיה פוליטית (תל-אביב: הוצאת דביר, 1988); אייל זיסר, סוריה של אסד, על פרשת דרכים (תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1999); פטריק סיל, אסד של סוריה, המאבק על המזה"ת (תל-אביב, 1993).

28. פטריק סיל, סוריה – מאבק על הצמרת (תל-אביב, 1965). כותרתו של הספר באנגלית היא *The Struggle for Syria*.

דמותה של סוריה דווקא כמדינה חלשה וחסרת יציבות, הנתונה – כפי שרימזה כותרתו של הספר – במאבק כוחות מתמיד על השליטה בה, על דרכה, זהותה ולמעשה אף על עצם קיומה. לא במקרה הסתיים ספרו ב־1958, שנה שבה החליטו הסורים על "איבוד עצמי לדעת", משכוננו עם מצרים את הקהילה הערבית המאוחדת (קע"ם). איחוד זה עם מצרים הוביל, באופן זמני, לאובדן עצמאותה של המדינה הסורית ולמיזוגה באחותה הערבית הבכירה. אם סיל היה נותר בחיים (הוא הלך לעולמו ב־11 באפריל 2014, בעיצומה של המלחמה המשתוללת בסוריה), היה פונה מן הסתם לכתיבתו של ספר חדש אודות חידושו של המאבק על סוריה, ואולי אף אודות ההכרעה שהושגה בו (לפי שעה ולטווח הנראה לעין לטובתו של אסד).

לשאול את השאלות הנכונות

ראוי לשוב ולהזכיר כי בעצם פרוץ המהפכה הסורית ומאוחר יותר בהתאוששותו של המשטר, היה כדי להפגיע את המומחים לדבר בישראל ובעולם הרחב, שנטו לראות בסוריה ובמשטר העומד בראשה מופת ליציבות, לאיתנות ואף לחסינות מכל פגע. לאחר שהתפשטה אש המהפכה לכל רחבי המדינה, מיהרו כולם לסתום את הגולל על המדינה הסורית, לא כל שכן על משטר הבעת' בדמשק, שהרי לכל נראה היה כי ימיו של אסד בשלטון ספורים וכי למדינה הסורית לא תהיה עוד תקומה. דומה שהפתעה זו, ושמה הפתעות אלו, לא היו נעוצות בהכרח בהיעדרן של תשובות, וממילא במחסור במידע ובנתונים – אלו נמצאו בשפע בעיתונות הכתובה וזו האלקטרונית, בערוצי הטלוויזיה וברשתות החברתיות – אלא דווקא בחסרונן של השאלות הרלוונטיות באמת למתרחש בסוריה ולעתידה של מדינה זו.

דוגמה לכך נמצאה ב־6 בספטמבר 2007, משדווח – תחילה מדמשק ומאוחר יותר גם בתקשורת הערבית והזרה (ורק לאחר כעשור גם בישראל) – כי מטוסים של חיל האוויר הישראלי תקפו והשמידו מתקן גרעיני שהקימו הסורים, בסיוע של צפון קוריה, באתר אל־כובר שבמחוז דיר אל־זור בצפונה של המדינה. תקיפה זו באה כשנה לאחר סיומה של מלחמת לבנון השנייה בקיץ 2006 בין ישראל ובין חזבאללה. בעקבות המלחמה חש עצמו הנשיא הסורי בטוח דיו כדי לאיים על ישראל, כי באם לא תשיב לו את רמת הגולן ישקול לפתוח במהלך צבאי מולה ולכל הפחות ישקול לאמץ את מודל "ההתנגדות" (מקאומה) שיישם בהצלחה חזבאללה בגבולה הצפוני של ישראל עם לבנון.

איומים אלו של אסד שלוו בהערכות צבאית חסרת תקדים של הצבא הסורי לקראת עימות אפשרי עם ישראל – ואגב, גם הערכות מקבילה של צה"ל מול הצבא הסורי – תרמו ליצירת אווירה של מתח ושל ציפייה דרוכה לקראת מלחמה קרבה. מכאן יובן החשש שהתעורר בישראל כי אסד עלול להגיב על השמדת הכור הגרעיני שביקש להקים בצפון סוריה, בין אם בתקיפת טילים לעבר מטרות צבאיות או אסטרטגיות בישראל ובין אם בחידוש פעילות טרור באזור קו הגבול הישראלי-סורי ברמת הגולן שלאורכו הקפידו הסורים לשמור על השקט מאז סיומה של מלחמת יום הכיפורים.

אלא שאסד נמנע מלהגיב לתקיפה הישראלית, ודומה שזו אף השיבה את האיזון ליחסי ישראל-סוריה. היא שיקמה את כוח ההרתעה הישראלי מול דמשק; ובעיקר, חשפה את איומי המלחמה שהשמיע אסד מאז סיומם של הקרבות בלבנון כריקים מתוכן. יתרה מכך, במאי 2008 נתן אסד את ידו לחידוש מגעי השלום עם ישראל, הגם שמדובר היה בשיחות בלתי ישירות בתיווך תורכי. בכך אותת כי האופציה המדינית ולא הצבאית נותרה אופציה מועדפת בעבורו.²⁹

למותר לציין כי שאלת המלחמה או השלום בין ירושלים ובין דמשק הייתה השאלה שבה מיקדו עצמם אנשי אקדמיה, תקשורת, מדינה ומעשה ברחבי העולם, וכמובן, גם בישראל. כפועל יוצא מכך הופנו תשומת הלב והקשב למעקב אחר בניין עוצמתה הצבאית של סוריה, כמו גם למערכת הקשרים שקיימה עם מדינות העולם. וכך, שעה שכל הצהרה שהשמיע אסד אודות ישראל, כל תוספת של טנק או טיל מתקדם לארסנל הסורי נבחנו ונותחו בקפידה, ושעה שכל שינוי פרסונלי בצמרת הסורית נבחן באותה רצינות ועומק שבה נבחן בשעתו סדר העמידה של הצמרת הסוביטית במצעד יום המהפכה בכיכר האדומה במוסקווה – נעלמו מעיני כול תהליכי עומק שעברו על החברה הסורית בעיקר במרחביה הכפריים, דוגמת גידול אוכלוסין במשך העשורים האחרונים של המאה ה-20 שיצא מכלל שליטה, ושהביא ללחץ גובר על תשתיות ומשאבים ולמצוקה כלכלית חריפה.

מצוקה זו הוחרפה בעשור הראשון של המאה ה-21 בשל בצורת חריפה שכמותה לא ידעה סוריה עשרות שנים. לכל אלו נוספה מדיניות של פתיחות כלכלית לשוק העולמי שהובילה ממשלת סוריה, ושאת מחירה שילמו השכבות הנמוכות בחברה הסורית כמו גם תושבי אזורי הכפר והפריפריה. תהליכי עומק אלו הובילו לבסוף במרס 2011 לפרוץ המהפכה הסורית.

העולם מיקד אפוא את מבטו בספטמבר 2007 באתר אל-כובר שבמחוז דיר אל-זור, שבו ביקש המשטר הסורי להקים כור גרעיני. ואולם, התברר כי את מרביתם של תושביה של סוריה, גם אם לא בהכרח את אסד ומקורביו, עניינה דווקא הבצורת הקשה שפקדה בשלהי העשור הראשון של שנות האלפיים את מחוז דיר אל-זור כמו גם מחוזות סמוכים לו דוגמת חסכה ואל-רקה, המהווים כולם את אסמי התבואה החשובים של סוריה, לצד אזור החוראן שבדרום ואזור הע'אב בצפונה של המדינה. על-פי נתוני משרד החקלאות הסורי פחת יבול החיטה ב-2008 ב-35 אחוזים ביחס לשנה שקדמה לה. שנה לאחר מכן נרשמה התאוששות בגידול החיטה, אך היבול היה עדיין נמוך ב-25 אחוזים ביחס לשיא שנרשם ב-2006.³⁰

מבין דיווחיה של השגרירות האמריקנית בדמשק שהודלפו בידי אתר ויקיליקס, מצוי דיווח שנשלח לושינגטון ב-26 בנובמבר 2008 ובו פירוט אודות פגישה שקיימו אנשי השגרירות עם עבדאללה בן יחיא, נציג סוכנות האו"ם למזון ולחקלאות. בן יחיא פנה לבני שיחו האמריקנים בבקשה כי וושינגטון תעניק מענק של כ-20 מיליון דולר בעבור כמיליון

29. Eyal Zisser, "An Israeli Watershed: Strike on Syria", *Middle East Quarterly*, Vol. 15, No. 3 (Summer 2008), pp. 57-62.

30. אייל זיסר, סוריה: מחאה, מהפכה, מלחמת אזרחים (תל-אביב: מרכז משה דיין ללימודי המזרח-התיכון, אוניברסיטת תל-אביב, 2014).

סורים שנפגעו בשל "הבצורת הקשה ביותר שידעה סוריה זה ארבעה עשורים". עוד נמסר בדיווח כי: "בן יחיא מציע להשתמש בכסף כדי לסייע לקרוב ל-15 אלף איכרים בצפון סוריה, במטרה למנוע את פרימת הרקמה החברתית באזור ואת הרס הקהילה החקלאית החיה בו...]. בן יחיא אינו מאמין שממשלתו של אסד תניח לאזרחים הסורים לגווע ברעב, אבל לדבריו שר החקלאות הסורי כבר הצהיר בפומבי כי התוצאות הכלכליות והחברתיות של הבצורת הם מעבר ליכולת ההתמודדות של המדינה הסורית".

בן יחיא הוסיף כי יש חשש לחורבן חברתי שיתלווה להרס של המגזר החקלאי במרחב הכפרי בסוריה, ולכך עשויה להיות השפעה על היציבות הפוליטית במדינה, כשאותם איכרים ייאלצו לעזוב את מחוז חסכה ולהגר בגפם לערים הגדולות במערב סוריה. קרוב ל-100 אלף איש התלויים בהם, בני משפחותיהם הכללים נשים, ילדים וזקנים, ייוותרו מאחור לחיות חיי עוני ורעב. ילדים ייפלטו מבתי הספר כדי לחפש מקור הכנסה נוסף לבני המשפחה שנותרו מאחור.

בנוסף, הגירה של אותם איכרים, עובדים בלתי מיומנים, תוסיף ללחצים החברתיים והכלכליים שמהם סובלות עריה של סוריה, הקורסות ממילא תחת משא הפליטים מעיראק. התוצאה תהיה התייקרות הוצאות המחיה, נרגנות בקרב מעמד הביניים במדינה והיחלשות ואף קריסה של הרקמה החברתית ושל מערכת הביטחון הסוציאלי, שעליה נשענת מרביתת של האוכלוסייה במדינה".³¹

אלא שהבצורת שפקדה את סוריה ובעקבותיה הפגיעה הקשה שספג המגזר החקלאי במדינה, לא זכו לתשומת לב ולא עוררו כל עניין וכמוהם גם זרמי העומק בסוריה – אותן סוגיות של חברה וכלכלה, דת, אמנות ותרבות, חיי הרוח והשיח האינטלקטואלי – סוגיות שנתפסו כחסרות חשיבות ומשמעות נוכח הזילמה הרת הגורל – מלחמה או שלום – שבה מיקדו עצמם רבים וטובים כל כך מקרב חוקריה של סוריה בעולם וגם בישראל. ההתעלמות ואף חוסר העניין הם שעמדו בבסיסה של ההפתעה שאחזה ברבים עם פרוץ המהפכה הסורית, אבל גם בבסיסה ההפתעה שהייתה מנת חלקם של אלו מאוחר יותר משגילו כי אסד מצליח, בניגוד לכל התחזיות וההערכות, לשרוד על כיסאו.

כך או אחרת, נקודת זמן זו של מעבר מסוריה הישנה והמוכרת שממנה לא נותר כמעט דבר, אל המציאות הכאוטית שבה מצוי המרחב שמצפון לישראל, היא נקודה שראוי לעצור בה ולהביט אחורה אל אותם אירועים הרי גורל שהתחוללו בסוריה לאורך שמונה השנים האחרונות נוכח עיניו המשתאות של העולם. זה האחרון נותר מולם צופה מן הצד, הגם שמגלה מפעם לפעם עניין ולעיתים נדירות גם מעורבות מוגבלת.

בסיומן של שמונה שנות לחימה עקובות מדם, ונוכח התקבעותה של מציאות חדשה בסוריה בצל הצלחתו של משטרו של אסד לשרוד, מבקש אפוא ספר זה להגיש לקורא סיכום של מהלכה של המלחמה, של נקודות הציון המרכזיות שידעה ולצד זאת, תובנות באשר לתהליכים שחוותה סוריה – משטר, מדינה וחברה – כמו גם באשר להשלכותיה של המלחמה שהתחוללה בה על סביבתה. פרקיו של הספר מתארים אפוא את מהלכה של

Wikileaks, DAMASCUS847, 2008 UN Drought appeal for Syria, 26 November 2008. .31

המלחמה בסוריה על-פי סדר כרונולוגי של ההתרחשויות, אך בנוסף דנים בשלוש סוגיות נוספות שעניינן: המהפכה בסוריה ואתגר האסלאם הקיצוני, לבנון וחזבאללה בצל המלחמה בסוריה ולבסוף, ישראל והמהפכה הסורית – צופה מעורבת מן הצד. משום כך עשוי הקורא למצוא לעיתים חפיפה בין הדיון המתקיים בפרקים הכרונולוגיים שעניינם מהלכה של המהפכה והמלחמה בסוריה ובין פרקי העמקה אלו שעניינם השלכותיה של המלחמה על סביבתה של מדינה זו.

אמת, בשעת כתיבת שורות אלו עתידה של סוריה, ככל הנראה סוריה של אסד, עודנו לוט בערפל. ולבד מכך, ראוי גם לזכור ולהזכיר כי מהלכה של מלחמת האזרחים בסוריה ובעיקר התהפוכות שידעה תעתעו אף "במומחים לדבר" שהקדישו את כל עתותיהם ללימוד שקדני ולמעקב קפדני אחר שהתרחש במדינה זו. ובכל זאת לא ניתן להתעלם מן העובדה שאלת המזל האירה פניה לאסד והעניקה לו ולבעלי בריתו, רוסיה ואיראן, עמדת יתרון. הספר מבוסס על מגוון של חומר ראשוני העומד לרשותו של החוקר הישראלי – עיתונות ולקטים של שידורי רדיו וטלוויזיה מן התקופה הנידונה – סורים, ערביים וזרים סקירות ומחקרים כלכליים ומדיניים, שראו אור בסוריה ומחוצה לה, וכמובן, גם שיחות וראיונות עם סורים, ערביים ואנשי מערב שמתגוררים דרך קבע או התגוררו בעבר בסוריה. לצורך המחקר לספר נעשה שימוש נרחב במקורות משניים הדנים בסוריה.

לבסוף, אני מבקש להודות לכל אלו שסייעו בידי בכתיבת מחקר זו. אני מודה למשפחות אתינגר וקולטון על ליווי ותמיכה רבת שנים. הסיוע שהגישו לי קרן קולטון והקתדרה על שם דינה ויונה אתינגר היה בעל חשיבות וערך למחקר זה. תודה מיוחדת למורי ומדריכי, פרופ' איתמר רבינוביץ'. ברצוני להודות גם לעמיתים בארץ ובעולם ששיתפו אותי במידע המצוי ברשותם אודות ארץ זו, וכמובן תודה מיוחדת לעמיתים ולידידים מסוריה שצפו בעיניים כלות בחורבנה של מולדתם. תודה מיוחדת לחברים ממרכז משה דיין ומן החוג להיסטוריה של המזרח-התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב, על התמיכה והעידוד שהעניקו לי במשך השנים. כמו כן נתונה תודתי לרויטל ירושלמי על מאמציה ומסירותה בעריכת כתב היד של הספר, לאלנה קוזנצוב שטרחה על הבאתו של כתב היד לדפוס ולאפרת שולמן ארד. אחרונים חביבים, בני משפחתי המלווים אותי בדרכי – אישתי שירלי וילדיי, לירון, לילך ותואם.

עם בוא האביב לסוריה

פרק ראשון: עם בוא "האביב הערבי"

בחורף 2010 פקדה את העולם הערבי טלטלה כמותה לא ידע זה עשרות בשנים. טלטלה זו זכתה בראשית דרכה לכינוי "האביב הערבי". מונח זה, שמקורו בשיח האקדמי והתקשורתי במערב בעשור הראשון של המאה ה-21, שאב את השראתו מאותם אירועים הרי גורל בהיסטוריה האירופית דוגמת "אביב העמים" של 1848-1849 או "האביב של פראג" של 1968. ואולם, הוא נסמך גם על אירועים שהתרחשו במרחב המזרח תיכוני בן זמננו דוגמת "האביב של דמשק", אותו ניסיון קצר מועד וחולף של אינטלקטואלים ואנשי רפורמה סוריים לקדם באביב של 2001 רפורמות במדינה, שנקטע באיבו בידי המשטר הסורי; או "האביב של בירות" של 2005 – פרץ חולף של חיוניות ושל רצון בשינוי בלבנון בעקבות רצח ראש הממשלה לשעבר, רפיק אל-חירי בחודש פברואר של אותה שנה. היה מי שהשתמש במונח "האביב של טהראן" כדי לתאר את המחאה שפרצה באיראן ביוני 2009, במחאה על הזיופים הנרחבים בבחירות לנשיאות שהתקיימו במדינה בראשיתו של אותו חודש.¹

בעצם השימוש במונח "האביב הערבי" בידי חוקרי אקדמיה, אנשי תקשורת, מעשה ומדינה במערב, אך גם בידי אינטלקטואלים ערביים לא מעטים על-מנת לתאר את הרעש שפקד את העולם הערבי, היה כדי ללמד על תקוותם ואף אמונתם של אלו כי רעש זה יוביל למיטוטו של הסדר הפוליטי והחברתי שהתקיים במרבית, אם לא בכלל המדינות הערביות – על חוליו ופגמיו – ויקדם את החברות הערביות לעבר עידן של דמוקרטיה ונאורות, וממילא, אלי יציבות פוליטית, שגשוג כלכלי, ביטחון וצדק חברתי.

ביטוי מובהק לתחושות אלו, מנותקות מן המציאות המזרח תיכונית ככל שהיו, נמצא בדברים שכתב העיתונאי המוערך תומאס פרידמן בעיתונו "ניו יורק טיימס" מכיכר תחריר בלב קהיר בליל 10 בינואר 2011, בשיאה של המהפכה במצרים.²

ביסוד האמפתיה ובעיקר התקווה שהביע פרידמן במאמרו, אך גם תקוותם של רבים אחרים באזור ובעיקר מחוצה לו לעתיד טוב יותר בעבור המזרח-התיכון ותושביו, עמדה גם העובדה שרעידת האדמה שפקדה את האזור התרחשה בצל ושמא בעקבות בחירתו של ברק אובמה כנשיא ארצות-הברית שנתיים קודם לכן בנובמבר 2008. בחירתו של אובמה כנשיא הייתה לרגע קט וחולף מקור השראה לרבים בעולם ואף במזרח-התיכון, וללא ספק העניקה רוח גבית לרצון בשינוי ולתקווה לעתיד טוב יותר, ויותר מכך, אף מקור של אמונה ביכולת לממש שינוי שכזה.³

1. *Iran Focus*, "Tehran spring", 15 June 2009

2. Thomas L. Friedman, "Out of Touch, Out of Time", *The New York Times*, 10 February 2011

3. עוד אודות המונח "האביב הערבי", Marc Lynch, "Obama's 'Arab Spring'", *Foreign Policy*, 6 January 2011

Marc Lynch, *The Arab Uprising: The Unfinished Revolutions of the Middle East* (New York: Public Affairs, 2012)

Charles Krauthammer, "עוד בהקשר זה", *Middle East* (New York: Public Affairs, 2012)

Arab Spring of 2005", *The Seattle Times*, 21 March 2005.

ב־4 ביוני 2009 נשא הנשיא אובמה נאום באוניברסיטת קהיר שכותרתו "התחלה חדשה". נאום זה אמר היה לבשר על פתיחתו של דף חדש ביחסים שבין ארצות־הברית ובין העולם הערבי והמוסלמי אבל היה בו גם, ושמא לכך נועד מלכתחילה, כדי לעודד את אותם בודדים שהרימו קולם בקריאה לחולל שינוי ולקדם רפורמות בעולם הערבי. אובמה תיאר בנימה אישית את הקשר שלו לאסלאם, את העובדה שכמה מבני משפחתו הם מוסלמים ושהוא עצמו גדל באינדונזיה ושבילדותו היה קולו של המואזין חלק מעולמו. הוא עמד גם על המשותף שבין עולם האסלאם למערב, והדגיש את תרומתו לאורך הדורות של האסלאם לתרבות האנושית. לצד זאת חזר על מחויבותו לנסות ולקדם פתרון לסכסוך הישראלי-פלסטיני, ולאחר שהצהיר כי הברית הקושרת את ארצות־הברית לישראל בלתי שבירה הוסיף כי מצב שבו העם הפלסטיני נעדר מדינה הוא "בלתי נסבל", וכי שאיפתם של הפלסטינים למדינה ולכבוד הן שאיפות לגיטימיות בדיוק כמו שאיפתה של ישראל להוות בית לאומי לעם היהודי.

דומה עם זאת כי דבריו של אובמה אודות הדמוקרטיה הם שזכו לעיקר תשומת הלב של מאזיניו בעולם הערבי, ובפרט במצרים. הנשיא האמריקני הבטיח אמנם למאזיניו כי: "אמריקה אינה מתיימרת לדעת מה טוב בעבורם", אבל בנשימה אחת הוסיף כי הוא מאמין אמונה בלתי מעורערת "שכל בני האדם באשר הם שואפים להשיג את אותם הדברים: היכולת לומר את שעולה על דעתם וליטול חלק בתהליך קבלת ההחלטות לגבי גורלם ולגבי שיטת השלטון בארצם; האמונה בשלטון החוק ובצדק שווה לכל; הרצון ליהנות ממערכת ממשל שקופה שאינו גוזלת דבר מתושביה של המדינה; ולבסוף, החופש לחיות על־פי בחירתם.[...] חירויות אלו אינם רעיונות או ערכים אמריקנים, אלא זכויות אדם באשר הם".⁴ אובמה נשא נאום מכונן נוסף בבניין מחלקת המדינה בווישינגטון במאי 2011, לאחר שפרץ גל המחאה במרחב הערבי ואף מוטט שורה של משטרים ערביים. נאומו זה התפרש כהבעת תמיכה בלתי מסויגת במפגינים שיצאו לרחובות הערים. "מדינות ערב זכו אולי בעצמאות לפני שנים רבות, אך לא כך אזרחיהן. במדינות רבות מדי הכוח מרוכז בידיהם של מעטים מדי. אבל בששת החודשים האחרונים התחולל שינוי מדהים בצפון אפריקה ובמזרח־התיכון, במדינה אחר מדינה.[...] יש רגעים בהיסטוריה שבהם אדם רגיל יכול להניע תהליכים היסטוריים.[...] האירועים שהתרחשו באזור בששת החודשים האחרונים לימדו אותנו שאין בכוחה של אסטרטגיה של דיכוי ושל פילוג להועיל עוד".⁵

בקובץ "הגל השלישי: מחאה ומהפכה במזרח־התיכון" בעריכתם, כתבו אלי פודה ואון וינקלר כי: "מפרספקטיבה היסטורית בת שש שנים, אין ספק כי אירועי 'האביב הערבי' היו נקודת מפנה בהיסטוריה המודרנית של המרחב הערבי.[...] ניסיון למקם את 'האביב הערבי' ותוצאותיו בהקשר ההיסטורי הרחב יותר עשוי להוביל למסקנה כי אנו עדים לגל שלישי של התעוררות ערבית. כל גל נשא עימו תקווה כי הערבים – נושאי מורשת היסטורית מפוארת –

4. אלי־ג'זירה, 9 במאי 2009.

5. יצחק בן חורין, "אובמה: ישראל ופלסטין מפורזת על בסיס קווי 67", וויינט, 19 במאי 2011.

יצליחו להתמודד עם אתגרי המודרניות שהעמידו אותם בעמדת נחיתות מול המערב במשך תקופה ארוכה".⁶

אכן, לכל מי שעקב מקרוב אחרי האירועים ברחבי האזור התברר עד מהרה כי אין מדובר בהכרח ב"אביב ערבי" אלא דווקא ב"חורף אסלאמי" שהרי ברבות ממדינות ערב עלו לשלטון – לרוב בדרך של בחירות דמוקרטיות, תנועות אסלאמיות, דוגמת תנועת "אל-נהדה" בתוניסיה (אוקטובר 2011) או תנועת "האחים המוסלמים" במצרים (יוני 2012) שביקשו לצבוע את העולם הערבי בירוק.⁷

כמה שנים לאחר מכן, בקיץ 2014, כבר התחלפו "האביב הערבי" ו"החורף האסלאמי" ב"קיץ של דאעש", לאחר שלוחמיו של הארגון השתלטו על צפונה של עיראק ומזרחה של סוריה, צובעים מרחבים אלו בשחור.⁸ לעומת דאעש ודומיו, נתפסו שלוחותיה של תנועת "האחים המוסלמים" שפעלו ברחבי העולם הערבי כמופת למתינות ולפרגמטיות, ובעיקר כתופעה מקומית בעלת הקשר טריטוריאלי ואפילו סמילאומי מוגדר – בין אם מצרי, ירדני, תוניסאי או אף פלסטיני.

דאעש, בדומה לתנועות אסלאמיות סלפיות-ג'האדיות אחרות בעולם הערבי – חלקן כאלו שקיבלו את מרותו וחלק אחר, דוגמת ג'בהת אל-נצרה, ששימרה במשך תקופה ממושכת זיקה פורמלית לאל-קאעדה – ניצל את קריסתם של מוסדות המדינה בסוריה ועיראק ופעל כדי למלא את החלל שאלו הותירו אחריהם – בראש ובראשונה חלל שלטוני, אך גם חלל בלבבות התושבים באזורים נרחבים בצפון מערבה של עיראק ובמזרח סוריה. קריסתן של מדינות אלו – מוסדות המדינה ומערכות החברה והכלכלה, אבל גם הסדר ואף הרעיון המדינתי – ראשיתה בהקשר העיראקי בכיבושה של מדינה זו בידי הצבא האמריקני באפריל 2003, ובהקשר הסורי עם פרוץ המהפכה במדינה זו במרס 2011.

דאעש עצמו החל את דרכו כשלוחה של ארגון אל-קאעדה בעיראק ב-2003 תחת השם "ארגון הייחוד והג'האד" (ג'מעאת אל-תוהיד ואל-ג'האד). בסוף אותה שנה כבר שינה את שמו לאל-קאעדה עיראק, הוא שמר על זיקתו לאל-קאעדה תחת מנהיגיו, אבו מצעיב אל-זרקאווי, ולאחר חיסולו של זה בידי האמריקנים ב-2006 תחת מחליפו, איוב אל-מצרי. לאחר שגם אל-מצרי חוסל בידי האמריקנים ב-2010 בחר מנהיגו החדש של הארגון, אבו בכר אל-בדע'דאדי, לנתק עצמו מארגון אל-קאעדה ואף ביקש לרשת את מקומו ככוח מוביל בזירת הג'האד בעולם האסלאם.

אין פלא כי השפעתו של דאעש הורגשה גם מעבר לשטחן של סוריה ועיראק, משארגונים ג'האדיים הפועלים ברחבי העולם הערבי והמוסלמי – החל במערב אפריקה, ובמזרחה וצפונה של יבשת זו, עבור דרך לוב, לחצי האי סיני וחצי האי ערב, וכלה ברחבי הסהר הפורה בואכה אפגניסטאן ופקיסטאן – העבירו לו את נאמנותם ונשבעו לו אמונים. הארגון

6. אלי פודה ואון וינקלר, "האביב הערבי" – סיכום ביניים", בתוך: אלי פודה ואון וינקלר (עורכים), **הגל השלישי: מחאה ומהפכה במזרח-התיכון** (ירושלים: הוצאת כרמל, 2017), עמ' 395-396.

7. צבע המזוהה עם האסלאם ומשמש כצבע דגלן של רבות מן התנועות האסלאמיות הנמנות על זרם "האחים המוסלמים".

8. צבע דגלו של הארגון ודגלן של תנועות סלפיות-ג'האדיות דוגמתו.

אף הפך מוקד משיכה ומקור השראה לצעירים מוסלמים רבים, בקרב ציבורים וקהילות מוסלמיות באירופה ואף מעבר לה.

עם זאת, למי שציפה כי האסלאם הפוליטי או אף זה הסלפי-ג'האדי ישליט עצמו על רחבי המזרח-התיכון, ציפתה אכזבה. במקרים אחדים יכלו כוחות הסדר הישן, הסדר המדינתי הערבי "החילוני" – האליטות הפוליטיות ואף אלו החברתיות והכלכליות, לצד מוסדות המדינה שנותרו על מכונם ובראשם כמובן הצבא – לאתגר האסלאם, והצליחו להכיל את המחאה במחיר של זעזוע זמני וחולף בלא שחוו מפולת או קריסה מוחלטת. במקרים אחרים הצליחו אמנם הקבוצות האסלאמיות – בין אם מפלגות פוליטיות וכוחות חברתיים, דוגמת "האחים המוסלמים" ובין אם קבוצות חמושות ולרוב קיצוניות ואף סלפיות-ג'האדיות – לפרוץ אל מרכזה של הזירה הפוליטית ואף להשליט עצמן לזמן מה על המרחב הציבורי והפוליטי בכמה ממדינות ערב. בסיכומו של דבר הן כשלו במאמצייהן להפוך לשליטיו של המרחב הערבי, ולכונן בו סדר פוליטי ומדינתי חדש בצלמן ובדמותן. כך במצרים שבה סולקו "האחים המוסלמים" מן השלטון בהפיכה שחולל הצבא ביוני 2013, וכך בתוניסיה שבה כשלה תנועת "אל-נהדה" האסלאמית בניסיונה לזכות ברוב בבחירות שהתקיימו במדינה בינואר 2014.

הביטוי הבולט לכישלונם של האסלאם הפוליטי היה עלייתה ונפילתה של דאעש, ששלטה בשיאה על חלקים ניכרים של צפונה של עיראק ומזרחה של סוריה. בקיץ 2017 נותר דאעש שולט על שטח של 15 אחוזים בלבד מהמרחב שהיה מצוי בשליטתו בקיץ 2015, שנתיים קודם לכן, בעת שהארגון היה מצוי בשיאו. אף שטח זה אבד לו בשבועות ובחודשים שלאחר מכן. ב-10 ביולי 2017 נכבשה בידי כוחות של הצבא העיראקי אל-איל-מוצ'ל, העיר הגדולה הראשונה שנפלה לידי דאעש בקיץ 2014 ובה הכריז אל-בע'דאדי על כינונה של הח'ליפות בראשותו. כשלושה חודשים לאחר מכן, ב-17 באוקטובר 2017, נפלה לידי כוחות כורדיים שהסתייעו בארצות-הברית גם אל-רקה, שהארגון קבע לו כבירה. ממלכת דאעש קרסה אפוא, הגם שהדרך לחיסולו של הארגון לא רק כיישות מדינתית אלא ככוח גרילה פעיל במעמקי המדבר העיראקי-סורי, זו נותרה ארוכה.

כך התחלפו להם "האביב הערבי" ואף "החורף האסלאמי" שבא בעקבותיו בסתיו סגריי, ושמא בקיץ מצמית של חוסר יציבות העומד בסימנה של קריסת הסדר החברתי והפוליטי, כדי התפרקותן של כמה ממדינות האזור, ולחילופין בסימנו של אתגר של ממש ליציבותן של אותן מדינות וחברות ששרדו את הטלטלה האזורית. בהקשר זה העיר האמיר של כוּיַת, צבאח אל-אחמד אל-ג'אבר אל-צבאח, בנאומו ב-29 במרס 2017, בפני באי ועידת הפסגה של מנהיגי ערב שהתכנסה ברבת עמון: "האשליה שיצרה אותה תופעה המכונה 'האביב הערבי' פגעה קשות בביטחון וביציבות של כמה מאחיותינו הערביות...]. כדי שנוכל להתגבר על תקופה אפלה זו בתולדותינו, עלינו להסיק את המסקנות הנדרשות מניסיון עגום ואפל זה שעבר עלינו". מזכ"ל הליגה הערבית, אחמד אבו אל-ע'יט, ששימש בתור שר החוץ בממשלת מצרים בעת שפרצה ההפיכה שהפילה את משטרו של חסני מְבארפ בינואר

2011, היה בוטה הרבה יותר. בנאום שנשא ב־18 בפברואר 2018 ב"כנס מינכן לביטחון" בפברואר 2018 קבע כי אין מדובר ב"אביב ערבי" אלא בקטסטרופה.⁹

קריסת הסדר המדינתי הערבי ועימו קריסתן של רבות ממדינות האזור, הפכו את המרחב הערבי למגרש משחקים לשחקנים אזוריים ומעצמתיים. אבל עוד קודם לכן בישר פרוץ "האביב הערבי" וכל שהתרחש באזור בעקבותיו, את סיומה של תקופה ממושכת של "פקס אמריקנה" במזרח־התיכון. תקופה שהחלה עוד ב־1991 בעקבות מלחמת המפרץ באביב של אותה שנה, וביתר שאת עם התפרקותה של ברית־המועצות בדצמבר אותה שנה. מאז, ולאורך קרוב לשני עשורים, מילאה וושינגטון תפקיד מוביל באזור ולמעשה בעולם כולו, שהפך לחד־קוטבי נוכח היעדרו של מתחרה או יריב כלשהו שיוכל לקרוא תגר או אף להתייצב מול ארצות־הברית בזירה האזורית ובזו העולמית. נשיא רוסיה, ולדימיר פוטין הגדיר לימים את קריסתה של ברית־המועצות "הקטסטרופה הגיאופוליטית המשמעותית ביותר שאירעה במאה ה־20",¹⁰ ומכאן תובן נחישותו למן הרגע הראשון שבו הפך לנשיא להשיב את רוסיה לגדולתה ולהחזיר לה את מעמדה הבינ־לאומי שאותו איבדה כמעצמה מובילה במרחב שסביב לה, באירופה ובמזרח הרחוק, ולבסוף, גם במזרח־התיכון.

מוסקווה השכילה לשוב ולמלא תפקיד מרכזי בשרטוט מפת האזור ובעיצוב דמותו, באופן העולה בקנה אחד עם האינטרסים ועם המטרות ההיסטוריות ארוכות הטווח שלה במזרח־התיכון. את דרכו של פוטין חזרה למזרח־התיכון סללו, לצד הטלטלה האזורית, גם חוסר המעש ואף החידלון האמריקני מול טלטלה זו. אלו היו נעוצים במדיניותו של ממשל אובמה לנתק עצמו מבעיותיו של האזור, ולא להניח לארצות־הברית לשוב ולשקוע בביצה הטובענית של סכסוכים ושל מלחמות המתחוללות בו.

דונלד טראמפ שהחליף את אובמה בבית הלבן בינואר 2017 הבטיח אמנם להשיב את ארצות־הברית לגדולתה, אך מדיניותו המזרח תיכונית, ובמיוחד בכל האמור בסוריה, לא הייתה שונה מזו של קודמו. לכל היותר ניכרה אצלו התלהבות יתר שחסרה בממשלו של אובמה למסור את השאלה הסורית לטיפול המסור של רוסיה, ולהניח לה להשיב את היציבות למדינה זו ולמגר בה את שרידי הנוכחות של דאעש, במחיר של השלמה אמריקנית, גם אם בלית ברירה ובאי רצון, עם המשך שלטונו של אסד בדמשק ועם נוכחות והשפעה גוברת של איראן בסוריה.

רוסיה לא פעלה בחלל ריק וכשחקן בודד באזור. איראן ושלוחיה, הנמנים כולם על אותו "ציר קיצוני" ושמה "ציר השיעי", שקרם עור וגידים בעשורים האחרונים במזרח־התיכון, הם שהיוו פלטפורמה ואף גורם המסייע בידי הרוסים בדרכם חזרה לתפוס את מקומם בזירה המזרח תיכונית. מכל זה עולה כי "האביב הערבי", שבו ביקשו רבים באזור ומחוצה לו לראות משום ביטוי לתחיה מחודשת של המרחב הערבי־סוני נוכח האתגר השיעי הניצב לפתחו,¹¹ לא רק שלא הביא להחלשת הציר השיעי באזור אלא דווקא חיזק אותו. שהרי לצד

9. "אבו אל־עיט: אל־רביע אל־ערבי כארית'ה" (אבו אל־עיט: "האביב הערבי" הוא קטסטרופה), ערוץ אליג'זירה, 18 בפברואר 2018.

10. "פוטין רוצה להקים 'ברית מועצות' חדשה" ערוץ 2, 4 באוקטובר 2013.

11. אליג'זירה, 19 בינואר 2017.

רוסיה ותוך שיתוף פעולה הדוק עימה, הפכה איראן לשחקן בעל חשיבות בחלקים נרחבים של המזרח-התיכון. יתרה מכך, איראן הפכה לגורם כוח הנתפס בידי רבים באזור ומחוצה לו ובמיוחד באירופה, כתורם ליציבותו של המזרח-התיכון, הגם שבמחיר קידום מטרותיה של טהראן במרחב זה.

שקיעתו של העולם הערבי

חזרה אל הטלטלה האזורית שפקדה את המזרח-התיכון באביב 2011. טלטלה זו הייתה במידה רבה תוצאה של שבר שחוה העולם הערבי בעשורים האחרונים, ויהיה אף מי שיטען תוצאה של כישלונן של המדינות והחברות הערביות להתמודד נוכח אתגרי המודרניזציה וההכרח לשלב בין ישן ובין חדש – בין מסורות העבר, דוגמת מעמדה המוביל של הדת בחברה ובמוסדות המדינה, ובין הצורך במודרנה ובקדמה.

ביסודו של כישלון ערבי זה עמדה שורה ארוכה של אתגרים אך גם חוליים וכשלים, חלקם מבניים. בתחומי המשטר ומוסדות המדינה, אך גם בתחומי החברה והכלכלה. אלו הלכו והחריפו עם השנים, עד שלבסוף הובילו לפרוץ "האביב הערבי" בחורף 2010. לצד זאת חשוב להדגיש גם את התפקיד שמילאו בני הדור הצעיר. מדובר היה בצעירים – בין אם משכילים שמצאו את דרכם אל תוככי המערכת השלטונית ומוסדות המדינה, ובין אם אחיהם שנתרו מחוץ למעגלי הכוח והשלטון, וממילא מחוץ למעגלי התעסוקה והרווחה – שנעדרו כולם תקוה לעתיד טוב יותר. צעירים אלו, שעדיין לא מלאו להם שלושים, היוו את מרביתה (כדי שני שלישים) מאוכלוסייתו של המרחב הערבי.

ערב "האביב הערבי" מנו תושביו של המרחב הערבי כ-400 מיליון נפש (בשנת 2050 עתידה האוכלוסייה של מרחב זה להגיע לכ-700 מיליון).¹² לכל אלו לא נמצאו המשאבים הדרושים להבטחת הבסיס לקיומם, קל וחומר רמת חיים המאפשרת חיים בכבוד. צעירים אלו חיו בחברות שמרניות סגורות, ותחת כובד ידם של משטרים דיקטטורים.

נוכח מצוקות אלו, שהלכו והתעצמו עם השנים, הקרינו לכאורה מדינות ערב, וליתר דיוק המשטרים ששלטו בהן, עוצמה שלטונית ויציבות פוליטית מרשימות. בהקשר זה כבר העיר החוקר נזיה איובי בספרו *Overstating the Arab State – Politics and Societies in the Middle East*, כי: "העובדה שהמדינה הערבית היא מדינה אוטוריטרית, וככזו אינה כפופה לכללי ההתנהגות של המשטרים הדמוקרטיים, אינה יכולה להיתפס כהוכחה או כקנה מידה לעוצמתה אלא למעשה להיפך הגמור. [...] המדינה הערבית היא (מדינה) אלימה משום שהיא חלשה".¹³

איובי הפנה בנקודה זו את קוראיו לדברים שכתב יחיא סדובסקי במאמר שחיבר אודות מצרים ולפיהם: "אנשים מניחים כי העובדה שלמדינה מסוימת יש דגל וצבא הופכת אותה למדינה אפקטיבית. הם נוטים להניח שמכיוון שהמדינה ומוסדותיה אינם מוגבלים בידי חוקה

12. אתר האינטרנט של United Nations Population Division, Department of Economic and social Affairs.

13. Nazih N. Ayyubi, *Overstating the Arab State, Politics and Society in the Middle East* (London: I. B. Tauris, 1995), pp. 447–459.

דמוקרטית או מועצת נציגים נבחרת, כוחם הוא בלתי מוגבל. טעות כזו נפוצה בעיקר בקרב אנשי המערב הנוטים לראות דיקטטורות מזרח תיכוניות, כמו אלו של נאצר וסאדאת, כדגם מודרני של עריצות מזרחית. הם מניחים אפוא שמצרים היא מדינה חזקה עם חברה חלשה. האמת היא הפוכה לגמרי"¹⁴.

עם זאת, למרות המכנה המשותף והרקע הדומה של רבות מן המהפכות הערביות, הרי שאת הטלטלה האזורית שפקדה אותן ושנראתה בשעתו כחובקת עולם – ולכל הפחות את העולם הערבי – יש להבין בראש ובראשונה כהצטברות של טלטלות וזעזועים מקומיים הנעוצים כל אחד ברקע הייחודי של המרחב המידי – המדינה או המרחב הגיאוגרפי – שבהם התחוללו טלטלות או זעזועים אלו. בין אם במרחביה של סוריה ובין אם במצרים, לוב, תוניסיה או תימן. הדבר נכון גם בכל האמור בתוצאות המידיות, ובעיקר בתוצאות ארוכות הטווח של טלטלות אלו. אחרי הכול, במדינות אחדות, דוגמת מצרים או תוניסיה, הייתה הטלטלה עמוקה ומשמעותית הרבה פחות מכפי שנדמה היה בראשיתה של דרך, והשלכותיה היו זמניות וחולפות. במדינות אחרות הובילה הטלטלה לקריסתו של מוסד המדינה, שאפשר שנשען מלכתחילה על יסודות רעועים ואולי אף מלאכותיים, ואף לפרימת המרקם החברתי ולריסוקן של החברות וקודם לכן הקהילות הפוליטיות שהתקיימו במדינות אלו. הטלטלה שאחזה בעולם הערבי צירפה מדינות דוגמת סוריה, לוב ותימן לרשימה הולכת ומתארכת של מדינות כושלות זה מכבר דוגמת לבנון, עיראק וסומליה (המצויה בשוליה של המערכת הערבית, הגם שהיא להלכה חברה בליגה הערבית מאז 1974).

לימים היו שביקשו לראות בטלטלה שפקדה את המזרח-התיכון משום חלק מטלטלה כלל-עולמית, הגם שבמזרח-התיכון היא הידרדרה עד מהרה למלחמת אזרחים וג'האד רווית אלימות ושפיכות דמים. אותם אלו הצביעו על המשותף לפועל הצווארון הכחול במדינות המערב התיכון בארצות-הברית שהצביע בעבורו של דונלד טראמפ בבחירות לנשיאות, שעה שרוב מכריע מקרב המצביעים בערים הגדולות ובוודאי שבחוף המזרחי והמערבי, דוגמת ניו יורק, וושינגטון, לוס אנג'לס וסאן פרנסיסקו, הצביעו בעד הילרי קלינטון; האיכר או פועל התעשייה במרחבים הכפריים של אנגליה ושל ווילס בבריטניה שהצביע ביוני 2016 בתמיכה בברקזיט (פרישתה של בריטניה מן האיחוד האירופי), שעה שרוב מקרב המצביעים בלונדון התנגדו לפרישה; האיכר באנטליה במרכז תורכיה שהצביע במשאל העם באפריל 2017 בעד השינויים בחוקה שיזם הנשיא רג'פ טאיפ ארדואן כדי לחזק את כוחו, שעה שרוב מקרב המצביעים באנקרה ובאיסטנבול התנגדו לשינויים אלו; ולבסוף גם האיכר בחוראן שבמחוז דרעא בדרום סוריה שיצא באביב 2011 למחות נגד אסד, שעה שבני המעמד הבינוני והגבוה בדמשק ובח'לב, אף אלו הסונים מביניהם, נותרו ישובים על הגדר או אף נטו לצידו של הנשיא הסורי.

במעשיהם של כל אלו, בין אם הצבעה בקלפי ובין אם מחאה ואף מרי כדי התקוממות עממית חמושה, אפשר היה לראות משום מענה או אף תגובת נגד של ציבורים רחבים – המצויים לרוב בשוליים הגיאוגרפיים או החברתיים-כלכליים של החברה ושל המדינה –

14. Yahya Sadowski, *Political Vegetables? Businessman and Bureaucrat in the Development of Egyptian Agriculture* (Washington D.C., 1991), p. 90.

למגמה כלל-עולמית של גלובליזציה כוחנית ואף הרסנית שפגעה בכל היקר להם: בבסיס הקיום הכלכלי שלהם; במרקם החיים ובמרקם החברתי; בכבודם ואף בזהותם. מדובר אפוא בתופעה גלובלית שראוי יהיה יום אחד לעמוד על שורשיה ובעיקר על קשרי הגומלין, גם אם עקיפים, בין ביטוייה השונים ברחבי העולם.

פרוץ "האביב הערבי"

גל המהפכות הערביות החל בתוניסיה. ראשיתה של המהפכה במדינה זו היה בתקרית שהתחוללה ב־17 בדצמבר 2010 בעיירה סידו בוזיד, כ־200 קילומטרים מדרום־מזרח לבירה תוניסיה. מחמד בועזיזי, צעיר בן 26 בוגר לימודי התואר הראשון במדעי המחשב שהתקשה למצוא עבודה במקצוע אותו למד, העמיד דוכן למכירת ירקות ופירות בכיכר השוק של העיירה. לאחר התנכלויות חוזרות ונשנות של המשטרה הגיע השיא כאשר פקידה עירונית בשם פאיזה חמדי סטרה לו, עובדיה קיללו אותו והשוטרים במקום החרימו את תכולת הדוכן בטענה שאין לו אישור להעמיד דוכן, זאת למרות שלא נדרש אישור כזה. בועזיזי הלך למשרד המושל כדי להתלונן, ומשזה סירב לפגוש בו איים כי יצית עצמו – צעד של ייאוש שבו נקט לבסוף וגרם למותו כשבועיים לאחר מכן. למחרת היום פרץ גל מחאה המוני שהתפשט עד מהרה לכל רחבי תוניסיה, ושעמו התקשו כוחות המשטרה ומנגנוני הביטחון להתמודד. העיניים הופנו עתה אל הנשיא, זין אל־עאבדין בן עלי, ששלט במדינה ביד רמה מ־1987, עת אילץ את קודמו בתפקיד, חביב בורקיבה, מייסדה של תוניסיה המודרנית, לפרוש מתפקידו מטעמי בריאות. בקיץ 2010 היה כבר בן עלי בן 74, נשיא חולה ומנותק מן המציאות, הנתון להשפעת אשתו, לילה אל־טראבולסי, בני משפחה ומקורביה. בן עלי ביקש להרגיע את גל המחאה – תחילה בהבטחות ריקות מתוכן לרפורמות כלכליות ופוליטיות, מאוחר יותר בחילופי שרים ולבסוף בהבטחה כי לא יגיש את מועמדותו לתקופת כהונה נוספת כנשיא המדינה. ואולם, ניסיונות הרגעה אלו לא עלו יפה, ולאחר שהצבא נטש אותו וסירב לצאת למאבק במתפרעים ובמתקוממים נמלט בן עלי ב־14 בינואר 2011 מתוניסיה ומצא מקלט בערב־הסעודית. בכך הושלמה בהצלחה המהפכה העממית הראשונה מזה שנים בעולם הערבי, שזכתה לכינוי "מהפכת היסמין" (ת'ורת אל־יאסמין).¹⁷ עתה הופנו העיניים לעבר מצרים. הנשיא המצרי, חסני מְבארַכ, היה מצוי בסיומם של שלושה עשורים של שלטון יחיד מאז נטל לידי את מוסרות השלטון במדינה בעקבות רצח קודמו, אנוּר אל־סאדאת במהלך מצעד צבאי ב־6 באוקטובר 1981. בקיץ 2010 נראה היה כי מְבארַכ פועל כדי להבטיח לעצמו קדנציה נשיאותית נוספת של 6 שנים, או לחילופין להוריש את השלטון לבנו, גמאל, בדרך שבה הוריש עמיתו הסורי, חאפּוט אל־אסד את השלטון לבנו בשאר. אלא שאת חזרתו של התרחיש הסורי גם במצרים ביקשו רבים במדינה זו, מרביתם בני הדור הצעיר, למנוע, תוך שהם שואבים עידוד מהצלחתה של המהפכה בתוניסיה. מדובר היה לרוב בצעירים משכילים בני המעמד הבינוני והגבוה, בשר מבשרה של המערכת המצרית, שחשו כי דרכם נחסמה בידי קליקה שלטונית מסואבת ומושחתת הסובבת את משפחת הנשיא. לימים נשאל הנשיא המצרי, גנרל עבד אל־פתאח אל־סיסי

(שתפס את השלטון במדינה ביוני 2013): "מה הייתה לדעתך הבעיה עם משטרו של מְבארפּ?" ולכך השיב: "הוא (מְבארפּ) נשאר זמן רב מדי בשלטון"¹⁸. ביום שלישי, 25 בינואר 2011, פרצו הפגנות בקהיר ואלו הלכו והחריפו עד שהגיעו לשיאן ביום שישי, 28 בינואר, "יום שישי של הזעם", בעקבות תפילות יום השישי במסגדים. הפגנות אלו, שאליהן נהרו מאות אלפים ואולי אף מיליונים של מפגינים שיצאו ברובם לרחובות בהחלטה ספונטנית של רגע משלמדו על המתרחש ברחבי קהיר מגלישה ברשתות החברתיות ככל שהדבר עלה בידיהן (נוכח העובדה שרשת האינטרנט במצרים "הופלה" בהוראה מגבוה), כמו גם מצפייה בערוצי הטלוויזיה הלווייניים הכלל-ערבים, הביאו לקריסה מפתיעה של כוחות המשטרה והביטחון שכשלו במאמץ לבלום את גלי הצונאמי ששטפו את רחובות קהיר, ומשכך העדיפו, או אף קיבלו הנחיה מגבוה, להיעלם ולהותיר את הזירה פנויה להמוני המפגינים, אך גם לבריונים, בוזזים ומפרי סדר.

הצבא המצרי שנקרא בידי מְבארפּ להחזיר את הסדר על כנו נפרס אמנם סביב למבני ציבור וממשל בבירה המצרית, אך נמנע מלצאת מול המפגינים ולפרסם. אלו התקבצו בכיכר אל-תחריר בלב קהיר, שאותה הפכו למוקד של מחאה מתמדת נגד המשטר. במשך כשבועיים לאחר שפרצו המהומות ניסה מְבארפּ נואשות לשכך את גל המחאה בשורה של צעדי הרגעה, ובהם הכרזה על הקמתה של ממשלה חדשה, מינויו לראשונה מאז עלה לשלטון של סגן נשיא, עומר סלימאן, הבטחה להכניס שינויים בחוקה המצרית שיקדמו את המדינה לעבר דמוקרטיה מלאה, ולבסוף התחייבות כי לא הוא ולא איש מבני משפחתו, היינו בנו גמאל, לא יציג את מועמדותו לנשיאות בבחירות הקרובות שעתידות היו להיערך בספטמבר 2011. אך בכל זה לא היה די, וב-11 בפברואר 2011, הוא נאלץ ושמא אולץ לכך בידי מקורביו ובידי צמרת הצבא המצרי, להודיע על פרישתו מתפקידו ועל העברת סמכויות השלטון לידי המועצה העליונה של הכוחות המזוינים בראשותו של שר ההגנה, גנרל חסין אל-טנטאוי. בכך הושלמה המהפכה השנייה בעולם הערבי שזכתה לכינוי "מהפכת הלוטוס"¹⁵.

לאחר תוניסיה ומצרים הגיע תורן של לוב, תימן ובעקבותיהן גם בחרין. בזו האחרונה לבשו המהומות אופי עדתי, נוכח המתח המובנה בין הרוב השיעי במדינה ובין משפחת המלוכה הסונית, אל ח'ליפה, השולטת באי. איראן וחזבאללה מיהרו להתייצב לצד המפגינים, ומדינות המפרץ מיהרו מנגד להתייצב לצד משפחת המלוכה של בחרין, ואף שיגרו במרס 2011 כוחות סיוע של "משמר המפרץ" לדכא את ההפגנות בממלכה. בלוב לעומת זאת הביאה התערבות צבאית של מדינות המערב להפלת משטרו של מְעמר אל-קד'אפי, לאחר שהחזיק ברסן השלטון 42 שנים. קד'אפי פעל אף הוא לקדם את בניו, ציף אל-אסלאם, מְעעצים, מְחמד, אל-סעדי וחניבעל, כיורשיו. אך גם הוא לא העריך נכוחה את האתגרים מתוככי לוב ומחוצה לה שבפניהם מצא עצמו עתה ניצב. המחאה בלוב פרצה ב-15 בפברואר 2011, תחילה בעיר בנע'אזי וממנה התפשטה לערים נוספות. נוכח הכאוס המתפשט לכל עבר, אך גם בעקבות מאמציו של קד'אפי לדכא בכוח הזרוע את ההתקוממות נגדו, קיבלה מועצת הביטחון של האו"ם ב-17 במרס 2011 את החלטה 1973, המתירה לחברות האו"ם לנקוט "כל אמצעי

15. Bruce K. Rutherford, "Egypt: The Origins and Consequences", in Mark L. Haas and David W. Lesch (eds.), *The Arab Spring*, pp. 35–36.

דרוש" כדי להבטיח את שלום האזרחים בלוב. רוסיה וסין נמנעו בהצבעה על אישור החלטה זו.

יומיים לאחר מכן, ב-19 במרס 2011, החלה תקיפה צבאית שאותה הובילה קואליציה של כמה ממדינות נאט"ו בהנהגתה של צרפת ובהשתתפותה של קטר, תוך שווינגטון מאמצת עמדת "הובלה מאחור". תודות למעורבות צבאית בין-לאומית זו עלה בידי המורדים להטות את הכף במערכה לטובתם ולכבוש את מעוזיו של קד'אפי, ובראשם הבירה טריפולי. השליט הלובי הפך לפליט בארצו, עד שנתפס לבסוף ב-20 באוקטובר 2011 בעיר הולדתו סַרְת, המעוז האחרון שעוד נותר בידי, והוצא להורג בידי המתקוממים בלינץ' אכזרי ומתועז היטב.

הסתלקותו של קד'אפי לא השיבה עם זאת את היציבות ללוב, ובמדינה פרץ מאבק כוחות על השליטה בה בין כוחות חברתיים וקואליציות שבטיות, ובין מרחבים יריבים (טריפוליטניה במערב לעומת קיריניקה במזרח ופזאן בדרום האפריקאי), שעד לאותה העת איחדו שורות במאבק נגד משטרו של קד'אפי. על הנאבקים על הירושה שהותר אחריו קד'אפי נמנה גנרל ח'ליפה חפּתּר, מפקד "הצבא הלאומי הלובי" שהצליח להשתלט, בתמיכה מצרית ובגיבוי בין-לאומי נרחב, על חלקים נרחבים ממזרחה של לוב ואיגד תחתיו רבים מאלו שהיו מזוהים כמותו עם המשטר הישן.

חפּתּר נטל חלק יחד עם קד'אפי בהפיכה שהעלתה את האחרון לשלטון ב-1 בספטמבר 1969, ומאז שירת תחתיו למשך שנים ארוכות. אלא שחפּתּר לא היה הטוען היחיד לכתר. בחסות הכאוס שהשליט עצמו על לוב השיגו קבוצות סלפיות-ג'האדיות אחיזה במדינה, בעיקר באזורי דרנא וסַרְת, ונדרש מאמץ בין-לאומי ניכר כדי לנסות ולדחוק אותם מאזורים אלו. קבוצות אלו שחברו, ואף נשבעו אמונים לאל-קאעדה ומאוחר יותר אף ל"ארגון המדינה האסלאמית" (דאעש), נסמכו לא פעם על תומכיו לשעבר של קד'אפי מקרב הקואליציות השבטיות במרחבים אלו, ובפעילותן הייתה כדי לתרום להאצת תהליך התפרקותה של המדינה הלובית.¹⁶

גם בתימן פרץ עימות אלים בין תומכיו של הנשיא עלי צלאח ובין מתנגדיו, ואף במקרה זה נסתמנו קווי שבר מן העבר, בין דרום תימן לצפונה; ובצפון תימן – קווי שבר בין הפדרציות השבטיות השונות, ואף בין העדות במדינה: הזיידים (פלג שיעי תימני) ומולם בני העדה הסונית בתימן שבקרבם התבססו גם שלוחות של ארגון אל-קאעדה שקנו אחיזה במדינה במשך שני העשורים האחרונים. גם בתימן לא הביאה פרישתו של הנשיא מתפקידו בפברואר 2012, בתום שנה של מאבק דמים בין מחנה תומכיו למתנגדיו, לרגיעה המיוחלת. נהפוך הוא. הנשיא החדש, עבד רבה מנצור האדי, סגנו לשעבר של עלי צאלח, התקשה להשליט את מרות השלטון המרכזי על רחבי המדינה. בספטמבר 2014 השתלטו כוחות הנאמנים לזרם החות'י (הנמנה על הפלג הזיידים וקרובי על שם מייסד זרם זה, חֶסֶין אל-חות'י) על הבירה צנעא, וכמה חודשים לאחר מכן בינואר 2015 מוטטו את שלטונו. אל הח'ות'ים חבר עלי צאלח, נשיאה המודח של תימן, אף הוא זייד, ולמשך כמה שנים שיתף עימם

Mary-Jane Dees, "The Arab Spring: Libya's Second Revolution", in Mark L. Haas and David W. Lesch (eds.), *The Arab Spring*, pp. 64–78.

פעולה. לבסוף ב-2 בדצמבר 2017 הוא יצא נגדם – דבר שעלה לו בחייו יומיים לאחר מכן כשחוסל על-ידם.¹⁷

בעקבות השתלטותם של הח'ותים על הבירה התימנית נמלט הנשיא מארמונו לעדן שבדרום תימן ומשם שם את פעמיו לריאד, בירת ערב הסעודית. איראן היא שהפכה לתומכת העיקרית של החות'ים בקרב שניהלו על השליטה בתימן, ובכך היה משום התממשותו של חלום הבלהות הסעודי בדבר הפיכתה של תימן, המצויה בחצרה האחורי של הממלכה, לבסיס קדומני של איראן שממנו יכולה טהראן לאיים בירי טילים על עריה של ערב הסעודית ואף לנסות ולחסום את השייט במיצרי באב אל-מנדב שבפתחו של הים האדום.

החשש מפניהם של הח'ותים, כמו גם מפניה של איראן שהלכה והעמיקה את מעורבותה בתימן תוך שהיא מסתייעת בחזבאללה, הוביל להתלכדות של מדינות המפרץ בהובלתה של ערב הסעודית. אלו פתחו במרס 2015 במבצע "סופת הנחישות" (עאציפת אל-חזם), שנועד לבלום בדרך של תקיפות אוויריות את השתלטות החות'ים על המדינה, כמו גם לשלול מידי איראן את המאחז שקיוותה לרכוש לעצמה בדרומו של חצי האי ערב ולפתחו של ים סוף. בסיוען של תקיפות אלו עלה בידי תומכיו של עבד רבה מנצור האדי להשיב לעצמם שליטה על חלקים מן המדינה מוכת הקרבות, ואולם הם התקשו להכריע את יריביהם. מאוחר יותר אף התחולל פילוג בקרב המחנה הלוחם בח'ותים כשאנשי דרום תימן בהנהגת "מועצת המעבר של הדרום" (אל-מג'לס אל-אנתקאלי אל-ג'נובי) יצאו נגד האדי והשתלטו בשלהי ניואר 2018 על העיר עדן. כך או אחרת, התוצאה הייתה שתימן שקעה אף היא בתוהו ובוהו שהמיט אסון על תושביה.¹⁸

דווקא בתוניסיה ובמצרים הושבה היציבות, ושתי אלו חזרו מבחינות רבות אל נקודת ההתחלה שבה היו מצויות בקיץ 2010 כאילו לא התחוללה בהן כלל מהפכה. בתוניסיה זכתה בבחירות שהתקיימו במדינה בינואר 2014 מפלגה חילונית, נידא'א תוניס, שאותה הובילו רבים מאלו שנמנו על אושיות משטרו של בן עלי; ואילו במצרים שבו ביוני 2013 מוסדות "המדינה העמוקה" בהנהגתו של הצבא, ונטלו לידיהם בחזרה את השלטון בהפיכה צבאית. כדי להמחיש זאת הכריז נשיא מצרים סיסני בינואר 2018 כי לא יניח ולא ייתן, כל עוד נשמה באפו, שמה שעבר על מצרים לפני שבע שנים (ובמשתמע מהפכת 25 בינואר 2011) יחזור על עצמו.¹⁹

את הדיון ב"אביב הערבי" ובעוללותיו ראוי לסיים בדברים של שניים מגיבוריו: נצראללה שביקש תחילה לרכב על גל המהפכות הערביות עד שגילה כי מדובר ברכיבה על גבו של נמר, ואסד שהיה אחד מקורבנותיו של צונאמי זה אך השכיל לשרוד אותו.

בריאיון שהעניק לז'אן עזיז, כתב ערוץ הטלוויזיה ארטייזי המזוהה עם הזרם הלאומי החופשי של הגנרל המארוני מישל עאון, בן בריתו הקרוב בלבנון מאז פברואר 2006 ולמן אוקטובר 2016 נשיא לבנון, הסביר נצראללה: "אנו בחזבאללה דנו בנושא הזה (של "האביב הערבי") פעמים רבות, ואנו נוטים לחשוב שמה שקרה מקורו אכן בניצנים עממיים

17. צאלח חוסל בירי לעבר הרכב בו ניסה להימלט מן הבירה צנעא ב-4 בדצמבר 2017.

18. עוזי רבי, תימן – אנטומיה של מדינה כושלת (תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2014).

19. אליג'זירה, "אל-סיסי יוהדיד: מה ג'רא קבל 7 סנואת לן יתכרר", 31 בינואר 2018.

אמיתיים שהנצו במפתיע.[...] עם זאת אני בכל זאת סבור שחלק מן העניין היה קשור גם לישראל ולעימות עמה.[...] בבואנו להסביר את אירועי 'האביב הערבי' אנו נוטים להניח כי העמים באזור הם שהניעו את המהלך, אבל עלינו להודות שהיה פגם של ממש במהפכות הללו, ואם רוצים לקיים בדיק בית עלינו להודות שהיו בעיות ונתגלו במהפכות אלו נקודות תורפה. חלק מנקודות תורפה אלו קשור לכך שאותם אלו שמהם ציפינו לסייע למהפכות בעולם הערבי התגלו דווקא ככאלו שהאינטרס שלהם הוא ההפך הגמור, היינו, לפורר ולפצל את העולם הערבי".²⁰

מעניין להידרש גם לדברים שאמר אסד עצמו בנאום שנשא ב־14 בנובמבר 2017 מעמדה של מנצח במלחמה שהתנהלה בארצו ובמעין "ניתוח שלאחר המוות", של הטלטלה שפקדה את העולם הערבי ואף את סוריה. אסד תלה טלטלה זו ואף את המלחמה שפרצה בסוריה בעקבותיה במזימה מערבית שנועדה למוטט את הזהות והשייכות הלאומית ערבית של תושבי האזור. "יש השקפה נפוצה ולפיה הסערה שפקדה כמה ממדינות ערביות ובראשן את סוריה, לוב תימן ועיראק ובעקבותיה ההרס שנגרם למדינות אלו, הרס חומרי ומורלי גם יחד, נועדו להשיב את האזור הזה מאות שנים לאחור. אבל להערכת המטרה העיקרית שעמדה מאחורי כל שאירע לא היה בהכרח לזרוע הרס שהרי את שנהרס אפשר לשקם. המטרה הייתה ללחום בתחושת השייכות של האדם הערבי במרחב הזה".

ובכל זאת אסד נאלץ להודות אף הוא בחולשתם של הסדר המדינתי, של המערכת הבין־ערבית ואף של החברות הערביות – חולשה שאפשרה מלכתחילה את פרוץ הסערה: "צריך להודות שאם תחושת השייכות הפאן־ערבית ואם הרגש הלאומי לא היו כה חלשים הרי שהאביב הזה כלל לא היה מגיע אל המרחב הערבי.[...] זרעים אלו נבטו בשל העדר חוסן מחשבתי בחברה הערבית. היה כמובן מי שהשקה וטיפח אותם, הלא הם אויביה של האידיאולוגיה הערבית אבל גם כמה מחסידיה השוטים שתפסו אותה באופן שטחי ותלול".²¹

דברים אלו הצביע אגב אסד על מתח המובנה שבין דת, עדה, לאום ושמה זהות לאומית ומדינה, מתח המלווה את העולם הערבי המודרני למן ראשית ימיו ושדומה כי הגיע לנקודת רתיחה באביב 2011. כדרכו התעלם עם זאת אסד מן הממד החברתי־כלכלי של המשבר שפקד את העולם הערבי, כמו גם מן הרצון של האוכלוסייה במרחב הערבי וגם בסוריה בחיים של כבוד ובחופש – סוגיות שהתבררו כבעלות משמעות בעבור האוכלוסייה המקומית לא פחות ואולי אף יותר מאותן שאלות של דת ושל זהות לאומית.

20. ריאיון של נצראללה לערוץ הטלוויזיה אר־טי־וי, 3 בדצמבר 2013.

21. סאנא, 20 בנובמבר 2017.

פרק שני: סוריה בטרם סערה

מעולם מצבנו לא היה טוב יותר

במרס 2011 הגיעה אש "האביב הערבי" גם לסוריה. מחאה מקומית מוגבלת שנראתה בתחילת הדרך כהד קלוש לאירועים הרי הגורל שהתרחשו במדינות ערב האחרות, הציתה להבות שהתפשטו במהירות כשריפה בשדה קוצים יבש של סוף הקיץ אל כל רחביה של סוריה, ובסופו של יום גררה מדינה זו ואת תושביה אלי תהום.

רק שנה קודם לכן בשלהי 2010, עשור לאחר שאסד עלה על כיסאו של אביו, נראה היה המשטר שבראשו עמד איתן ויציב מתמיד, או במילותיו של שר החוץ הסורי, וליד אל-מעלם, לקבוצה של חוקרים בריטיים שפגשו בו בחודש דצמבר 2009 במשרדו בדמשק: "מצבנו מעולם לא היה טוב יותר". דבריו באו בתגובה לטרוניה שהשמיעו באוזניו בני שיחו, ולפיה מדיניות החוץ הסורית אינה פעילה ויוזמת דיה וכי דמשק אינה מנצלת את ההזדמנות שהתגלגלה לידיה עם כניסתו של ברק אובמה לבית הלבן בינואר 2009, ואינה עושה דבר במטרה להביא לפתיחתו של דף חדש ביחסיה עם וושינגטון. מעלם לא ראה כל צורך ביוזמה או בפעלתנות סורית שכזו, שהרי, כך הסביר, מעמדה של ארצות-הברית במזרח-התיכון הולך ונחלש ומכאן שהיא שזוקקה לרצונה הטוב של סוריה יותר משדמשק צריכה לעזרתה של וושינגטון. למותר לציין כי על הגמשת עמדותיה של סוריה ביחס לישראל ובסוגיה הלבנונית, לא היה מוכן כלל שר החוץ הסורי לשמוע.¹

אבל לא רק מצבה של סוריה נראה בקיץ 2009 טוב מאי פעם בעבר, אלא גם ובעיקר מעמדו של העומד בראשה. למתבונן מן הצד נראה היה כי אסד השכיל לנווט את דרכו בים הסוער אליו הוטלה ספינתו ב-10 ביוני 2000 עם מותו של אביו, ואולי אף להגיע לחוף מבטחים. בתום קרוב לעשור לשלטונו נראה היה כי אסד בגר ואף הבשיל, צבר את הניסיון הנדרש ורכש את אמונם ואולי אף את חיבתם של תושביה של סוריה. ראש ממשלת תורכיה ולימים נשיאה של מדינה זו, ארדואן, העיד באפריל 2011 כי האמין באמת ובתמים שאסד אהוב על בני עמו, ולראיה – בכל פעם שסייר עם אסד במכונית ברחבי דמשק או חֶלֶב, במהלך ביקוריו הרבים בסוריה בתקופת ירח הדבש שידעו יחסי שתי המדינות ואף יחסי שני המנהיגים, היו אזרחים סורים מן השורה ניגשים לאסד, בעת שזה היה עוצר את המכונית, מריעים לו, לוחצים את ידו ואף מחבקים אותו בחום.

מתברר כי גם אסד עצמו האמין באמת ובתמים כי אהבתם של בני עמו נתונה לו. דיוד לש, מחברה של ביוגרפיה חשובה אודות המנהיג הסורי: *The New Lion of Damascus: Bashar al-Asad and Modern Syria*, שהיה מבאי ארמונו של אסד בטרם פרצה המהפכה הסורית, סיפר כי פגש באסד סמוך לפרסום תוצאות משאל העם של יולי 2007 שבו אושרה

1. על פגישת שר החוץ הסורי עם המשלחת הבריטית שחבריה נמנו על "קבוצת אוקספורד למחקר" – הארץ, 2 במרס 2010. אודות דבריו על מצבה של סוריה – ריאיון של המחבר עם דיפלומט אמריקני, תליאביב, 13 במרס 2010.

מועמדותו לקדנציה נשיאותית נוספת של שבע שנים ברוב "מפוברק" של 97.63 אחוזים (עלייה קלה בשיעור "התמיכה" בו ביחס לתוצאה שאותה "השיג" במשאל העם הקודם שנערך ביולי 2000 עת נכנס לתפקידו – 97.24 אחוזים). אסד התרווח על כיסאו והפטיר כלפי אורחו: "הם (בני העם הסורית) באמת אוהבים אותי". מכל זה ניתן להבין מדוע נראה היה עם סיומו של העשור הראשון לשלטונו של אסד כי עתידו האישי, עתיד משטרו ומעל לכל עתידה של המדינה הסורית, מובטחים לעוד שנים רבות. הישג שאין לזלזל בו בהתחשב בטלטלות שידעה מדינה זו בעברה.²

דרכו של אסד בשלטון החלה עם מותו של אביו ב־10 ביוני 2000, במה שהיווה סיומו של עידן בתולדותיה של סוריה המודרנית. אסד תואר בידי רבים, ובמידה רבה של צדק, כאב המכונן של מדינה זו, ולכל הפחות כנשיא האפקטיבי הראשון שהיה לה מאז זכתה לעצמאותה. הוא הותיר את חותמו על רבים מתחומי החיים בה עד כי ניתן היה לטעון לזיהוי כמעט מוחלט בין המדינה הסורית ובין העומד בראשה. את מקומו של חאפט' כנשיא סוריה תפס בנו. בכך לא היה כדי להפתיע, שהרי בשנים האחרונות לחייו עשה אסד האב כל אשר לאל ידו כדי להבטיח כי בנו הוא שיירש את כסאו. ובכל זאת, העברת השלטון מן האב לבנו, חלקה ונטולת זעזועים ככל שהייתה, עוררה בסוריה ומחוצה לה גלי לעג וביקורת, ובעיקר תהיות באשר למידת התאמתו של הבן הצעיר להנהיג ולהוביל מכאן ואילך מדינה זו.

רבים הזכירו בהקשר זה כי דרכו של בשאר לצמרת החלה רק ב־21 בינואר 1994, בעקבות מותו של אחיו הבכור באסל בתאונת דרכים. באסל הוא שהיה עד למותו הבן הנבחר המיועד לגדולות, ומכאן שהבחירה של אסד האב בבשאר כיוורשו לא הייתה אלא ברירת מחדל או אף בגדר "תאונה". קודם לכל, הייתה זו תאונה בקריירה האישית של אסד עצמו, שהייתה ממוקדת עד לאותה העת ברפואת עינים ולא דווקא בפוליטיקה ובמדינאות.³ בשנים הראשונות לשלטונו נתפס אסד הבן כשליט חסר, חלש וחיזור, נעדר בסיסי כוח ותמיכה של ממש, הנתון לחלוטין – בבחינת שליט בובה – בידיה של הגוורדיה הוותיקה שנותרה על כנה מתקופת שלטונו של אביו. אלא שלאורך העשור הראשון לעלייתו על כס השלטון בדמשק הצליח המנהיג הצעיר להפיג את החששות, ובעיקר את הספקות שליוו את עלייתו על כסאו של אביו, לצבור תמיכה של ממש בקרב בני עמו ואף לקנות לו מעמד ובעיקר תדמית של שליט האוחז בבטחה במוסרות השלטון במדינה.

אסד הצליח להיכנס לנעליו הגדולות של אביו, ולהשליט את מרותו על המערכת השלטונית הסורית ובראשה על מנגנוני המפלגה ומערכות הממשל ועל הצבא וכוחות

2. אודות משאל העם לאישור מועמדותו של אסד לכהונת הנשיא – סאנא, 12 ביולי 2000, 27, 29 במאי 2007; ריאיון של המחבר עם דייוויד לש, תל-אביב, 3 ביוני 2009. לספרו של דייוויד לש – David W. Lesch, *The New Lion of Damascus, Bashar al-Asad and Modern Syria* (New York: Yale University Press, 2005).

3. אייל זיסר, *בשם האב, בשאר אל-אסד, שנים ראשונות בשלטון* (תל-אביב: הוצאת הספרים של אוניברסיטת תל-אביב, 2004). גם Flynt Leverett, *Inheriting Syria, Bashar's Trail by Fire* (Washington D.C., 2005); David W. Lesch, *The New Lion of Damascus, Bashar al-Asad and Modern Syria* (New Haven and London: Yale University Press, 2005).

הביטחון. בנוסף, עלה בידי לקדם שורה של מהלכים כלכליים, מוגבלים ומצומצמים בהיקפם, אבל יחדיו בעלי אפקט מצטבר, שהיה בהם כדי לפתוח את הכלכלה הסורית לעולם הרחב ולעודד את פעילותו של המגזר הפרטי על חשבון המגזר הציבורי הנשלט בידי ממשלת סוריה ומפלגת הבעת'. אסד אף ניסה, במידה מסוימת של הצלחה, להחליש את שליטתה של מפלגת הבעת' בחיי החברה והכלכלה בסוריה, ולחזק את מוסדותיה של המדינה הסורית (להבדיל מן המוסדות המפלגתיים של מפלגת הבעת'). במהלכים אלו היה כדי להקנות לו את תמיכתם של מעמדות הביניים ושל האליטה הכלכלית הסונית בערים הגדולות ובראשן דמשק וחלב. העובדה שמצבה הכלכלי של סוריה נתפס בשלהי העשור הראשון של שנות האלפיים – בדיעבד בטעות – כמניח את הדעת, ובעיקר כזה שאינו צופן בעתיד הנראה לעין משברים אקוטיים בתחומי התעסוקה, המזון ומשק האנרגיה והמים, הקלה אף היא על דרכו של אסד בשלטון.⁴

את הצלחתו הגדולה רשם אסד, כמו אביו בשעתו, בתחום מדיניות החוץ. הוא הפגין קשיות עורף כלפי ארצות־הברית, ופעל לחבל בכל מהלכיה ותוכניותיה של וושינגטון באזור. הוא מיצב עצמו בראש המחנה הקיצוני בעולם הערבי, חבר לאיראן והפך שותף מרכזי ופעיל בציר האנטי־ישראלי והאנטי־אמריקני יחד עם חזבאללה וחמאס. עמדותיו אלו מצאו את ביטויים בהצהרות אך גם במעשים כבר עם פרוץ האנתפאדה הפלסטינית בסתיו 2000; ובהמשך, במהלך הפלישה האמריקנית לעיראק באביב 2003, כמו גם במהלך מלחמת לבנון השנייה בקיץ 2006 ובזמן מבצע "עופרת יצוקה" שאליו יצאה ישראל נגד שלטון חמאס ברצועת עזה בסוף 2008.

בתחילה נראה היה כי מדובר במדיניות פזיזה, מסוכנת ואולי אף אובדנית בעבורו ובעבור משטרו, שהרי אסד לא השכיל כאביו להלך על חבל דק בלא לאבד משיווי משקלו ולהידרדר וליפול לתוכו. ואכן, ממשלו של הנשיא ג'ורג' בוש מיהר לצאת למערכה גלויה נגד סוריה, ואף לא הסתיר את תקוותו לחילופי שלטון בדמשק. הוא כפה על סוריה בידוד בין־לאומי, דחק את רגליה מלבנון באביב 2005 ואף הוביל להקמתה של ועדת חקירה בין־לאומית בפרשת רצח ראש הממשלה הלבנוני רפיק אל־חרירי שיוחס לסורים, בתקווה כי זו תכשיר את הקרקע למהלך צבאי נגד המשטר הסורי שיביא להפלתו. דברים אלו אוששו אצל אסד את האמונה וליתר דיוק את החשש, כי סוריה בהנהגתו ניצבת בפני איום קיומי ליציבותה ולעצמאותה מצד ממשלו של ג'ורג' בוש. אפשר כמובן לבטל חשש זה של אסד כמעגן בתיאוריית הקונספירציה (מואמדה) שהייתה שורשים ברחבי המזרח־התיכון, ושביקשה לראות בכל אירוע שהתרחש באזור בבחינת מעשה ידיהן של ארצות־הברית או של ישראל. אבל אחרי הכול היה זה ראש ממשלת בריטניה לשעבר, טוני בלייר, שהעיד בספר זיכרונותיו, *A Journey*, שראה אור בבריטניה בשלהי 2010, כי באביב של 2003, עם כיבושה של עיראק בידי ארצות־הברית ובריטניה, שקל הממשל האמריקני את האפשרות לפלוש גם לסוריה. דברים ברוח זה ידע לספר גם נשיא ארצות־הברית לשעבר ג'ורג' בוש, בראיונות שהעניק לקראת צאת ספרו האוטוביוגרפי *Decision Points*, שסיכם את שנות

Fred H. Lawson (ed.), *Demystifying Syria* (London, 2009); Carsten Wieland, *Syria in Bay, Secularism, Islamism and 'Pax Americana'* (London, 2008).

כהונתו בבית הלבן. מעניין אגב לגלות כי בספר עצמו מתח אמנם ג'ורג' בוש ביקורת חריפה על אסד ומשטרו, אך נמנע מלציין האם אכן שקל מהלך של ממש, לא כל שכן מהלך צבאי, במטרה להביא להפלת משטרו.⁵

אלא שאסד הוא שיצא כשידו על העליונה מן העימות עם ארצות־הברית, בעיקר משום שזו האחרונה נעדרה נחישות וכוח רצון ואולי גם יכולת מעשית לפעול נגד סוריה ולהביא להפלתו של המשטר השולט בה.⁶ אפשר אפוא כי למרות הסלידה העמוקה של ג'ורג' בוש מן הנשיא הסורי וממדיניותו, דמשק לא נתפשה בעיניו חשובה דיה כדי שושינגטון תשקיע את כל מרצה ואת משאביה במאבק עד חרמה במשטר הסורי, ובפרט לאחר שמצאה עצמה שקועה עד צוואר בביצה טובענית בעיראק ובאפגניסטאן.

אין פלא כי לקראת שלהי העשור הראשון לשלטונו של אסד, התחולל שיפור של ממש במעמדה האזורי והבינ־לאומי של סוריה. דמשק הצליחה לחלץ עצמה מן הבידוד שכפה עליה ממשלו של ג'ורג' בוש (אותו החליף ממשלו של הנשיא אובמה בינואר 2009), ואף שבה למלא תפקיד אזורי בעיקר בזירה הלבנונית, הפלסטינית ואף זו העיראקית. עוד ב־6 בספטמבר 2007 תקפו מטוסים ישראליים והשמידו מתקן גרעיני שביקשו הסורים להקים בסיוע של צפון קוריאה באל־כובר שבסמוך לדיר אל־זור בצפונה של המדינה. דמשק מיהרה לדווח על דבר התקיפה, אך טענה כי המטרה שהותקפה הייתה מתקן צבאי ריק מאדם.⁷

ישראל הרשמית שמרה על שתיקה ונמנעה מלהגיב להודעה הסורית. דווקא הממשל האמריקני הוא שהחליט לבסוף משיקוליו שלו לחשוף את שאירע. ב־24 באפריל 2008 מסר דובר הבית הלבן כי בידי ארצות־הברית הוכחות לכך שסוריה פעלה כדי לפתח נשק גרעיני, וכמה ימים לאחר מכן, ב־26 וב־27 באפריל 2008, הציגו אנשי הסי־איי־איי בפני חברי בית הנבחרים וכן בתדרוך לעיתונאים, את סיפורו של המתקן הגרעיני שאותו ביקשה סוריה להקים בצפון המדינה בסיוע של צפון קוריאה שהושמד בידי מטוסי קרב של ישראל.⁸ היה זה, אגב, יום לאחר שבדמשק התפרסמו הידיעות הראשונות בעניין מסרי השלום שהעביר ראש ממשלת ישראל, אהוד אולמרט לאסד בתיווכו של ראש הממשלה התורכי דאז, ארדואן. אין פלא כי סוריה מיהרה להכחיש את הדיווח מושינגטון, וביטאון המשטר הסורי, העיתון "תשרין" אף כתב ב־26 באפריל 2008: "השקרים שמפיצה וושינגטון מהווים את תגובתה לנכונות של ישראל לשאת ולתת עם סוריה, ונועדו למנוע מישראל לשוב אל דרך השלום".⁹ אגב, בראשית יולי 2010 שבו מקורות אמריקנים, הפעם היה זה ראש הסי־איי־איי לשעבר, גנרל מייקל היידן, שהודה כי היעד שהותקף בידי מטוסים ישראלים היה כור גרעיני שביקשה סוריה לבנות בצפון המדינה בעזרת צפון קוריאה. היידן הוסיף כי הסיבה למדיניות

5. ריאיון של אסד לאל־מנאר, 25 במרס 2010.

6. רק במקרה אחד ב־26 באוקטובר 2008 פעלו האמריקנים צבאית על אדמת סוריה במאמץ לבלום את מתקפות הטורור על חייליהם בעיראק שבוצעו בחלקם בידי מתנדבים זרים שהגיעו מסוריה או שעברו בה בדרך לעיראק. אל־ג'זירה, 26, 27, 29 באוקטובר 2008.

7. הארץ, 7 ו־9 בספטמבר 2007; ידיעות אחרונות, 7 ו־9 בספטמבר 2007; סאנא, 6 בספטמבר 2007; ריאיון של בנימין נתניהו לערוץ 1 של הטלוויזיה הישראלית, 19 בספטמבר 2007.

8. רויטרס, 24, 26, 27 באפריל 2008.

9. תשרין (דמשק), 26 באפריל 2008.

העמימות שאימצה ישראל ובשעתו גם ארצות-הברית, הייתה הרצון שלא להביך את אסד ובכך לדחוק אותו אל הפינה, מחשש פן ייאלץ להגיב לתקיפה. אלא שבחלוף הזמן, כך היידן, התברר כי אסד אינו מתכוון להגיב, ולפיכך וושינגטון לא ראתה עוד כל סיבה להוסיף ולשמור על שתיקה בעניין זה.¹⁰

מעט מאוחר יותר הופיע סיפור המעשה באופן מלא ומפורט גם בספרי הזיכרונות של נשיא ארצות-הברית, ג'ורג' בוש, *Decision's Point*, ושל סגן ראש המועצה לביטחון לאומי, אליוט אברהמס, *Tested by Zion: The Bush Administration and the Israeli-Palestinian Conflict*. בספרו תיאר אברהמס כיצד הפציר אולמרט בבוש להורות על תקיפת הכור, אבל בוש סירב בהסבירו כי אין לו לכך תמיכה מספקת בצמרת האמריקנית, כשבנוסף אין בידו אישור ודאי מקהילת המודיעין האמריקנית כי מדובר אכן בכור גרעיני שאותו מבקשים הסורים להקים בארצם.¹¹ רק כעשור לאחר מכן במרס 2018, ישראל עצמה הסירה את החיסיון מתקיפה הכור והודתה כי מטוסיה הם שהשמידו אותו.¹²

בעקבות הפרסומים בווישינגטון פתחה הסוכנות הבין-לאומית לאנרגיה אטומית בבדיקה משלה בדבר תוכניות הגרעין של סוריה, ובמסגרת זו ביקרו מומחים מטעמה באתר שהופצץ. הסורים העריכו כי ביקור שכזה באתר, כמעט חצי שנה לאחר שהופצץ, לא יעלה דבר, אבל למרבה מבוכתם העלתה הבדיקה כי לאתר הסורי שהופצץ היו ללא כל צל של ספק מאפיינים של אתר גרעיני, אך הוא היה נטול כל אמצעים לשימוש כלשהו במאפיינים אלה, וכן כי נמצאו בו מספר עצום של עקבות של אורניום, אך מקורם אינם ידוע. הסורים מצידם מיהרו לדחות את ממצאי ואת מסקנות הבדיקה, וטענו כי מקורו של האורניום שנתגלה באתר הוא בפצצות שבו השתמשה ישראל כדי להפציץ אתר זה. לימים נפל האתר בידי המורדים הסורים, אלא שהתברר כי הוא "טופל" בידי המשטר הסורי ודבר לא נותר בו להעיד על כור הגרעיני שביקשו הסורים להקים בו.¹³

חזרה לספטמבר 2007. אסד נמנע, כידוע, מלהגיב לתקיפה הישראלית. בכך היה משום הפתעה נוכח הטון המתלהם שאותו אימץ כלפי ישראל בעקבות מלחמת לבנון השנייה. כזכור, עם סיומה של מלחמה זו, שתוצאותיה נתפסו בדמשק כהישג ואף כניצחון של חזבאללה, לא היסס הנשיא הסורי לאיים כי יילך בעקבות המודל שהתווה חזבאללה ויפר את השקט השורר זה שנים לאורך הגבול שבין סוריה ובין ישראל, אם זו האחרונה לא תפתח עימו במשא ומתן שיוביל להשבת רמת הגולן לידיה של סוריה. איומים אלו של אסד העלו את סף המתח לאורך הגבול הישראלי-סורי, כדי חשש לפרוץ עימות בין שתי המדינות. ואולם, ברגע האמת בספטמבר 2007, נרתע הנשיא הסורי, מלממש את איומיו.¹⁴

10. הארץ, 7, 13 ביולי 2010.

11. George W. Bush, *Decision Points* (New York, 2010); Elliot Abrams, *Tested by Zion: The Bush Administration and the Israeli-Palestinian Conflict* (New York: Cambridge University Press, 2013), pp. 55-57.

12. "היה כור ואיננו", וויינט, 18 במרס 2018.

13. רויטרס, 24 בפברואר 2013.

14. תשרין (דמשק), 15 באוגוסט 2006.

התנהלות זו של אסד חזרה על עצמה גם בעקבות חיסולו של עמאד מע'ניה, מפקד הזרוע הצבאית של חזבאללה, ב־12 בפברואר 2008 בליבה של דמשק; כמו גם בעקבות חיסולו של מקורבו, גנרל מחמד סלימאן, ששימש כיועצו וכעוזרו לעניינים אסטרטגיים ונורה בידי צלף במעון נופש שבו שהה באזור טרטוס בחוף הסורי בליל 1 באוגוסט 2008. שני אירועים אלו יוחסו אף הם בידי התקשורת הערבית והזרה לישראל.¹⁵

האיפוק שגילה אסד זיכה אותו עתה בקרדיט רב בישראל ובמערב. פרשנים רבים מיהרו עתה לשבח אותו כמנהיג בוגר ואחראי, הנוהג באיפוק ובריסון, ובעיקר בשיקול דעת, כמותם קשה למצוא אצל רבים ממנהיגי האזור האחרים. הייתה זו, אגב, תפנית של 180 מעלות ביחסם של פרשנים אלו לאסד, שבו נטו לראות בעת שעלה לשלטון בדמשק מנהיג צעיר וחסר ניסיון, הנוטה לא פעם להתנהגות אימפולסיבית. עתה הסבירו פרשנים אלו כי אסד התבגר.¹⁶

ראוי להעיר כי כבר בשורה של החלטות שקיבל אסד עוד בשנים הראשונות לשלטונו היה כדי להעיד על יישוב ושיקול דעת. למשל, החלטתו שלא להגיב לתקיפות של ישראל נגד עמדות של הכוחות הסוריים בלבנון באפריל וביולי 2001 בתגובה להתקפות של אנשי חזבאללה נגד ישראל, או אף נגד מחנה אימונים נטוש של החזית העממית לשחרור פלסטין – המפקדה הכללית של אחמד ג'בריל בעין צאחב שמצפון לדמשק באוקטובר 2003 בעקבות פיגוע טרור של הג'האד האסלאמי במסעדת "מקסים" בחיפה. כך גם החלטתו להביא לשיפור ביחסיו עם תורכיה ב־2004, במחיר נטישת המחויבות האידיאולוגית הסורית רבת השנים לחבל אלכסנדרטה שסופח לתורכיה ב־1939, ולבסוף החלטתו להסיג את הכוחות הסוריים מלבנון באפריל 2005; את נכונותו לסייע ביישוב המשבר הפוליטי שפרץ במדינה זו במאי 2008, וכמובן את החלטתו באביב 2009 להחליף שגרירים בין שתי הבריות, דמשק וביירות, לראשונה מאז זכו סוריה ולבנון לעצמאותן, ובכך להעניק הכרה סורית לקיומה של לבנון כמדינה עצמאית – דבר שממשלות סוריה לדורותיהן, אף לפני עליית מפלגת הבעת' לשלטון במרס 1963, נמנעו מלעשות.¹⁷

ובכל זאת, התנהלותו של אסד בזירה הלבנונית ואף זו העיראקית בראשית העשור, היא שדחקה את סוריה לבידוד בזירה הבינ־ערבית ואף זו הבינ־לאומית, והובילה לאובדן מעמדה של סוריה בלבנון באביב 2005. חמור מכך, התנהלות זו דרדרה את דמשק אלי עימות קשה עם ממשלו של הנשיא ג'ורג' בוש. עימות זה הטיל לזמן מה צל כבד על יציבותו של המשטר הסורי, כדי איום על עצם קיומו. יתרה מכך, באיפוק שגילה אסד נוכח התקיפה הישראלית בסוריה בספטמבר 2007, לא היה כדי להעלים את העובדה כי היה זה אסד עצמו שהחליט כמה שנים קודם לכן, ככל הנראה ב־2001, לנסות ולאמץ את האופציה הגרעינית.

החלטתו זו הייתה מעוגנת באסטרטגיה הסורית שעניינה השגת איזון אסטרטגי מול ישראל; כמו גם הקנית חסינות למשטר הסורי נוכח איומים אמריקנים ואולי אף ישראלים

15. הארץ, 14, 15 בפברואר, 3 בספטמבר 2008; אל־ערביה, 2, 5 באוגוסט 2008; אל־קדס אל־ערבי (לונדון), 15 בפברואר, 5 בספטמבר 2008.

16. אייל זיסר, בשם האב, בשאר אלי־אסד: שנים ראשונות בשלטון, עמ' 7–11, 51–59.

17. שם, עמ' 238–243, 268–270.

ליציבותו ואף לעצם קיומו. אך לכל הדעות מדובר היה במהלך הרפתקני שעשוי היה לסכך את סוריה מול ארצות-הברית וישראל, ובנוסף, גם מול הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית, כפי שאכן קרה.

החלטתו של אסד לפתח יכולת גרעינית כמו גם החלטות דומות שקיבל בהקשר ליחסיו עם וושינגטון, בסוגיות נוספות, למשל השאלה הלבנונית בין השנים 2000-2005; שאלת יחסיו של אסד עם איראן ועם חזבאללה – עמם הידק את קשריו כדי כינונה של ברית אסטרטגית אינטימית – כל אלו לימדו על הרפתקנות ואף על נוקשות ומקובעות אידיאולוגית. היו אפוא שתהו האם מדובר בשתי פניו של אותו האדם – פן שקול ומולו פן הרפתקני ושמא נוקשה ואף ברוטלי – שאותם חשף לפרקים, על-פי הצורך והנסיבות, כמו היה ד"ר ג'ייקל ומיסטר הייד.¹⁸ יש להודות כי מנקודת מבטו של אסד מדיניותו זו, של הליכה על הסף ושל העזה והתרסה, שנתפסה בישראל ובמערב בלתי מחושבת ואף אובדנית, דווקא הוכיחה את עצמה כסיפור של הצלחה, ובוודאי שבכל האמור במעמדו של אסד ושל משטרו מבית, בעיניה של דעת הקהל הסורית. אסד עצמו העיר בעניין זה במאי 2010 כי: "אלו אשר שמו להם את סוריה למטרה לא הצליחו להוליך את העם הסורי שולל, שכן המצב בה יציב ואין חשש מזעזועים מבית. אנו נהנים מאחדות לאומית איתנה המבוססת על דבקות בעקרונות יסוד, שמהן איש אינו מעלה על הדעת לסטות או לחרוג".¹⁹

אחרי הכול, היה זה אביו המנוח של אסד, ששב והזהיר מפני כל ניסיון לשנות כיוון ודרך בעיצומה של הסערה. על העץ, כך הסביר אסד האב בכמה הזדמנויות, לכפוף עצמו בפני הרוח, אבל בה בעת עליו להעמיק שורשים ולהעמיק את אחיזתו בקרקע ובשום פנים ואופן לא לנסות ולהעתיק עצמו ממקומו, אחרת לא ישרוד.

לימים, בעקבות פרוץ המהפכה בסוריה, וליתר דיוק בעת זו הלכה והתקרבה אל סופה, התנער אסד ממשל "הסופה והעץ". בנאום שנשא באוגוסט 2017 הוא הסביר כי: "היו בינינו שדיברו על העץ ועל הסופה, ועל כך שעל העץ לכפוף עצמו בפני הסופה שהרי לכשזו תסתיים – יוכל לשוב ולזקוף את צמרתו. אבל לכך אני מבקש לאמר ואף להזכיר שאיננו ניצבים בפני סופה, אלא בפני דחפור שכל מטרתו היא לחפור באדמה ולעקור את העץ על שורשיו. משום כך אין כל טעם או תועלת לכפוף בפניו את הראש. הדרך היחידה לגבור עליו היא להכות שורשים, ולקוות כי אלו ישרו דחפור זה כשינסה לעקור אותם מן האדמה".²⁰

ישראל הייתה הראשונה, עוד בראשית שנת 2008, להמרות את פיה של וושינגטון ולחדש את המשא ומתן הישראלי-סורי לשלום. משא ומתן זה שהתנהל בתווך תורכי ושיאו בחודשים אפריל-יולי 2008, הגיע עד מהרה אל סופו לאחר שאהוד אולמרט נאלץ להודיע ביולי 2008 על התפטרותו מתפקיד ראש הממשלה בשל שערוריות שחיתות שבהן הואשם.

18. Robert Rabil, *Syria, the United States, and the War 21 on Terror in the Middle East* (Westport, Connecticut, 2006); Marius Deeb, *Syria's Terrorist War on Lebanon and the Peace Process* (New York, 2003).

19. ריאיון של אסד לאל-ערבייה, 27 במאי 2010.

20. סאנא, 20 באוגוסט 2017. לדבריו של חאפז אל-אסד נאומו לרגל יום מהפכת הבעת' ב-8 במרס 1988, תשרין (דמשק), 9 במרס 1988.

לימים התברר כי בקיץ 2010 נעשה ניסיון לחדש את המשא ומתן בין שתי המדינות בתיווכם של שני שליחים אמריקנים, דניס רוס ופרד הוף. בעיתון "ידיעות אחרונות" שדיווח ראשון באוקטובר 2011 על דבר מגעים אלו אף נטען, כי במהלכה של הידברות מקדימה ובלתי ישירה זו בין ישראל ובין סוריה הסכים ראש הממשלה בנימין נתניהו לנסיגה מלאה מרמת הגולן ולחזרה של ישראל לקווי 4 ביוני 1967, בתמורה להסכם שלום מלא שיכלול גם חילופי שגרירויות בין המדינות.

לשכת נתניהו מיהרה להכחיש את הדבר ומסרה בתגובה: "מדובר ביוזמה אחת מבין רבות שהוצעה לישראל בשנים האחרונות. בשום שלב ישראל לא קיבלה את היוזמה האמריקנית הזו. היוזמה ישנה ולא רלוונטית ופרסומה כעת נובע מסיבות פוליטיות".²¹

בכירים ישראלים בסביבתו של נתניהו מיהרו למסור גרסה משלהם לדבר מגעי השלום בין סוריה לישראל, ולפיה: "נתניהו לא התחייב להחזיר את כל השטח (רמת הגולן כולה לידי הסורים), אבל לא סגר את הדלת בפני תביעותיהם הטריטוריאליות של הסורים. הנוסחה שהציג הייתה 'אם אקבל את מה שאני רוצה בקונטקסט הרחב של איראן וחזבאללה, אני מוכן לדון בתביעות הטריטוריאליות שלכם'. האמריקנים עשו עם הסורים בדיקות עמוקות ודיסקרטיות, והתקבלו אינדיקציות רציניות שהם מוכנים ללכת לכיוונים שרצינו. לא הייתה פריצת דרך, אבל הייתה תחושה אמיתית של התקדמות. נתניהו היה רציני. אם לא היה פורץ המרד בסוריה והייתה לנו לפחות עוד חצי שנה של מגעים – יכול להיות שהדברים היו מבשילים".²²

בספרו האוטוביוגרפי *Every Day Is Extra* מעיד מזכיר המדינה האמריקני, ג'ון קרי, כי אסד שיגר לנשיא אובמה מכתב ובו הציע הכרה מלאה בישראל וכינון יחסים דיפלומטיים מלאים בין שתי המדינות, בתמורה להחזרת הגולן. משהציג קרי את המכתב לראש ממשלת ישראל, בנימין נתניהו, הלה הופתע מתוכנו.

קרי העיד בספרו כי ב־2009, כאשר כיהן כראש ועדת יחסי החוץ של הסנאט, הגיע לדמשק ופגש לראשונה באסד: "בפגישה הראשונה שלנו התעמתתי עם אסד לגבי המתקן הגרעיני שסוריה בנתה בישראל, כפי שפורסם, הפצצה. העובדה שזה היה כור גרעיני הייתה ידועה ומבוססת היטב, מעבר לכל מחלוקת. [...] אסד הסתכל לי בעיניים ואמר לי, באותו טון ובאותה צורת דיבור בדיוק שבה הוא השתמש בכל שאר חלקי השיחה, שזה לא היה אתר גרעיני. זה היה שקר מטופש, קל להפרכה, אבל הוא שיקר לי בלי היסוס".

בביקורו הבא בדמשק ניסה קרי לדבריו ללחוץ על הנשיא אסד לחדול מתמיכתו בחזבאללה. תשובתו של אסד הייתה שהוא נכון לנהל משא ומתן בנושא מול ארצות־הברית וישראל. "יום למחרת הגעתי לישראל ונפגשתי עם ראש הממשלה בנימין נתניהו. הראיתי לו את המכתב של אסד. הוא היה מופתע שאסד היה מוכן ללכת כל כך רחוק, הרבה יותר רחוק ממה שהוא היה מוכן ללכת במגעים קודמים".

קרי מוסיף בספרו כי לאחר שהציג את המכתב לנתניהו, שב לווינגטון והעביר את המכתב לאובמה וליועציו הבכירים בנושא המזרח־התיכון ובהם דניס רוס, שהופקד על

21. ידיעות אחרונות, 12 באוקטובר 2011; ערוץ 2, 12 באוקטובר 2011.

22. הארץ, 19 באוקטובר 2011.

הניסיון לחדש את המשא ומתן בין ישראל ובין סוריה. ממשל אובמה ניסה בשבועות שלאחר מכן לבחון את רצינותו של אסד באמצעות הצבת דרישות הקשורות ליחסיו עם חזבאללה, אלא שהתברר שאסד לא עמד בדיבורו. "אני זוכר ששמעתי שאסד המשיך בדיוק באותה התנהגות בנושא חזבאללה שאמרנו לו שצריכה להיפסק", כתב קרי. "זה היה מאכזב, אבל לא מפתיע. [...] אדם שיכול לשקר לך בפנים במרחק מטרים ספורים ממך, מסוגל גם לשקר לכל העולם אחרי שהוא משתמש בנשק כימי כדי לרצוח את אזרחיו".²³

תהא האמת אשר תהיה, מאחורי הדלפות מכוונות וחלקיות אלו אודות מגעי השלום בין ישראל ובין סוריה המגלות טפח ומכסות טפחיים, מה שברור כי גם נתניהו היה נכון לנהל משא ומתן עם סוריה, והיה אף נכון לשקול ויתורים טריטוריאליים מרחיקי לכת ברמת הגולן בתמורה להשגת הסכם שלום עמה. עם זאת, ספק אם מגעי השלום שניהלו ירושלים ודמשק היו מבשילים ונושאים פרי, גם באם היה "האביב הערבי" פוסח על סוריה. יש להניח כי אותם מכשולים שמנעו במהלך השנים פריצת דרך ביחסי שתי המדינות, היו מונעים גם הפעם התקדמות בדרך השלום: חוסר האמון העמוק ששרר בין שני הצדדים; האילוצים הפוליטיים מבית שניצבו בפני שני המנהיגים, וממילא חששם של נתניהו ושל אסד להסתכן ולשלם את המחיר האישי והפוליטי הנדרש בדרך לשלום. מעבר לכל אלו דומה כי ביסוד העניין עמד גם היעדרו של רעב אמיתי לשלום בשני הצדדים.

בעקבותיה של ירושלים נחפזו מדינות אירופה לחמם אף הן את יחסיהן עם דמשק. כל אותה העת הוסיפו תורכיה וסוריה לשקוד על טיפוח והידוק יחסיהן לכדי ברית אינטימית, שבבסיסה ידידות אישית עמוקה שהלכה ונרקמה בין ראש הממשלה התורכי והנשיא הסורי. שיפור נרשם גם ביחסייה של סוריה עם ערביה הסעודית, ואף עם מדינות ערביות אחרות במפרץ הערבי ובצפון אפריקה. לבסוף, בחירתו של ברק אובמה לנשיא ארצות הברית בנובמבר 2008 וכניסתו לבית הלבן בינואר 2009, בישרה את קיצה של המערכה האמריקנית נגד השלטון הסורי ואת ראשיתו של מאמץ אמריקני, הגם שעקר וחסר תוחלת, להביא לפתיחת דף חדש ביחסי שתי המדינות.

ביטוי ברור לדיווידנדים שבהם זכה אסד בשל מדיניותו המתריסה ומעיזת הפנים כלפי ארצות-הברית, כמו גם תודות למדיניותו העוינת כלפי ישראל, נמצא בסקרי דעת קהל שמקיים מכון הסקרים האמריקני "זוגבי" מדי שנה בשנה בקרב קהלי יעד ברחבי העולם הערבי, ושבהם מוצגות לנשאלים שאלות שעניינן שיעורי התמיכה והפופולריות של מנהיגי העולם הערבי בארצותיהם שלהם וברחבי העולם הערבי כולו.

סקרים אלו העלו בשנים שטרם פרוץ "האביב הערבי", כי בעולם הערבי, מן האוקיינוס האטלנטי ועד למפרץ הפרסי, לא נמצא מנהיג ערבי שזכה לתמיכה רחבה וגורפת דוגמת זו לה זכה בשעתו הנשיא המצרי, גמאל עבד אל-נאצר. ובכל זאת, מבין כלל המנהיגים הערבים זכה אסד לפופולריות הרבה ביותר, הרבה מעבר למנהיגים דוגמת נשיא מצרים לשעבר, חסני מְבארַפ, או המלך עבדאללה, מלכה של ירדן, הגם שמדובר היה בשיעורי תמיכה

23. אמיר תיבון, "קרי: הצגתי לנתניהו תוכנית שלום שניסח אסד, הוא הופתע מהוויתורים הנרחבים", הארץ, 4 בספטמבר 2018.

צנועים של פחות מ-20 אחוזים. הסקר לימד כי המנהיגים הפופולריים בעולם הערבי של אותה העת היו נשיא ונצואלה, והוגו צ'אווס, ולאחריו ראש ממשלת תורכיה ארדואן.²⁴ אין פלא כי במשך תקופה ממושכת, ובוודאי שעד לפרוץ גל המהפכות הערביות בראשית 2011, הייתה הדעה הרווחת גם בקרב סורים רבים שלא הסתירו את סלידתם ממשטרו של אסד, כי לאיש ולמשטרו אין לפי שעה שום תחליף. במציאות זו הודה לא אחר מאשר בירהאן ע'אליון, אינטלקטואל ואיש אופוזיציה סורי, העתיד למלא לזמן קצר את תפקיד היו"ר הראשון של המועצה הלאומית הסורית (אל-מגלס אל-וטני אל-סורי) – גוף שהוקם עם פרוץ המחאה בסוריה במאמץ כושל לאחד את גורמי האופוזיציה השונים בסוריה, ולהוביל בשמם את המחאה נגד המשטר הסורי.

בסדרה של מאמרים שפרסם במשך העשור הראשון של שנות האלפיים הודה ע'אליון כי לא ניתן להפיל את המשטרים הערבים, בשל חולשה וחדלון של החברות הערביות. "המשבר שבו מצויות החברות הערביות נעוץ בעובדה שחברות אלו נתונות בתחושה מצמיתה של ריקנות, של חוסר ביטחון ושל היעדר יציבות, ואלו בתורם מגבירים בקרבן את תחושת הכישלון והיאוש ודוחפים את האוכלוסייה להטיל ספק בעצמה וביכולותיה.[...] המשטרים הערבים ניצחו הגם שמדובר בניצחון זמני קצר טווח, שכן למשטרים אלו אין פתרון למשבר שבו מצויות החברות הערביות".²⁵

אסד נתפש אפוא בעיני רבים בסוריה ומחוצה לה כמי שהשכיל לנווט את הספינה הסורית במים הסוערים אל חוף מבטחים. סוריה שרדה את ההתנגשות החזיתית בינה ובין ממשלו של ג'ורג' בוש ונתרה על מכונה, דבקה בעמדותיה שעליהן יצא עליה קצפו של ממשל בוש. היא נותרה מדינה יציבה, ובוודאי נוכח המתרחש ממזרח – עיראק השקועה עד צוואר בביצה טובענית של אלימות אתנית ודתית בין סונים לשיעים, ובין מוסדות המדינה העיראקית ובין אסלאם סלפי-ג'אהדי המכה שורשים במדינה בהשראתו של ארגון אל-קאעדה; או ממערב – לבנון הניצבת דרך קבע מעצם טיבה ומהותה על סיפה של מלחמת אזרחים מחודשת.

אף בתחומי מדיניות הפנים, ובעיקר בתחום הכלכלה, השכיל אסד בדרכו האיטית והמדורגת, לקדם שורה של שינויים בתחומי החברה והכלכלה, ובעיקר להתנתק מן המורשת הסוציאליסטית של משטרי הבעת' ששלטו במדינה מאז שנות ה-60 של המאה ה-20, לטובת פיתוח כלכלה חופשית שהיטיבה עם מעמדות הביניים ועם האליטות הכלכליות הסוניות בדמשק ובח'לב. מדיניות זו הביאה לצמיחת מעמד של מתעשרים חדשים, שריכזו את השליטה במרבית משאבי המדינה. לרוב היה מדובר במקורבי המשטר, ובראש ובראשונה בבן דודו של אסד, ראמי מח'לוף.

כאביו בשעתו, נטה גם אסד הבן ליטול לעצמו את הקרדיט לשיפור מעמדה של סוריה ולתלות אותו באישיותו ובמנהיגותו, כמו גם במדיניותו במשך שנות שלטונו – עמידתו

24. Anwar Sadat Chair for Peace and Development, University of Maryland and Zogby International, 2009 Annual Arab Public Opinion Survey.

25. בורהאן ע'אליון, "אזמת אל-מוג'תמעאת אל-ערביה ואל-מוקפ מן אלחזאת'ה אל-דימוקראטיה ואל-אסלם", אליחויאר אל-מותמדין, 3 באוקטובר 2010; בורהאן ע'אליון, "Point View", ג'זירה נט, 9 בספטמבר 2002.

האיתנה על עקרונותיו, חוסר נכונותו לכרוע ברוך בפני תכתיביה של וושינגטון, אך בה בעת נכונותו לאמץ מדיניות פרגמטית במרבית הסוגיות העומדות על הפרק. אנשים שפגשו את אסד בשלהי העשור הראשון של האלף השני, ידעו לספר כי פגשו באדם בוטח בעצמו, המשוכנע כי ייעודו הוא להנהיג את מולדתו ולנהל את ענייניה של סוריה, עליה הופקד לא במקרה, אלא מתוקף שליחות או אף צו הגורל.

הם אף התרשמו כי לדעתו של אסד הוא נהנה בקרב הציבור הסורי מפופולריות רבה, שיש בה כדי להעניק לגיטימיות לשלטונו. אסד עצמו נשאל לתחושתו, עשור לאחר שמונה לכהונתו והשיב: "איני חושב שחזקתי את שלטוני ואת שליטתי במדינה. נכון יותר לומר שאני נהנה כיום מתמיכה הולכת וגדלה בקרב דעת הקהל הסורית, שכן לזכותי נזקפים מעשי ידיי, היינו מה שהצלחתי ליצור במדינה. אבל בעיקר משחקת לידי העובדה שאני פועל בשליחות האינטרס הלאומי. אמת, ביצעתי גם טעויות, אבל הכול היה מתוך כוונה טובה ובשירות האינטרסים של המדינה".²⁶

דומה כי לאסד היו שותפים רבים מקרב חוקריה של סוריה שגרסו כי המשטר בדמשק יציב, וכי לא נשקפת לו כל סכנה ובוודאי שלא סכנה מבית. מתברר כי מעיני כל אלו נעלמו תהליכי עומק בסוריה, דוגמת גידול אוכלוסין שיצא מכלל שליטה ושהביא ללחץ גובר על תשתיות ומשאבים ולמצוקה כלכלית חריפה, בצורת קשה שכמותה לא ידעה סוריה זה עשרות בשנים שהובילה לקריסת המגזר החקלאי במדינה ומדיניות של פתיחות כלכלית לשוק העולמי שאותה הובילה ממשלת סוריה, ושאת מחירה שילמו השכבות הנמוכות בחברה הסורית כמו גם תושבי אזורי הכפר והפריפריה.

באוקטובר 2001 הוזמנתי ליטול חלק בוועידה בין-לאומית שארגן המרכז ללימודי המזרח-התיכון באוניברסיטת לונד שבשוודיה, ושכותרתה "אסד – העשור הראשון". ועידה זו נועדה לציין ושמא לחגוג עשור לעלייתו לשלטון של אסד בדמשק. בדיעבד נראה כי הצלחתה של ועידה זו הייתה טמונה קודם לכול בעצם קיומה, שכן בידי מארגניה עלה לכנס תחת קורת גג אקדמית אחת רבים מחוקרי האקדמיה שתחום עיסוקם המחקרי הוא ההיסטוריה בת זמננו של סוריה. במהלך שלושת ימי הוועידה הציגו החוקרים שהתקבצו מכל רחבי העולם, ובהם גם חוקרים אחדים ממוצא סורי, הגם שמרביתם עזבו מדינה זו כבר לפני שנים רבות, מחקרים שעסקו בהיבטים שונים של החיים בסוריה בהנהגתו של אסד: סוגיות של יחסי חוץ וביטחון לאומי, של משטר ומדינה, חברה וכלכלה; סוגיות מחיי התרבות והאמנות בסוריה – שירה, ספרות, פיסול וציור, תיאטרון וקולנוע – ואפילו שאלות של מגדר ומיניות.

העובדה שעלייתו של אסד לשלטון בסוריה באה ברגע המעבר מן המאה ה-20 למאה ה-21; כמו גם העובדה שהשליט הסורי הצטייר, לכל הפחות בעת שעלה לשלטון, כנציג מובהק של הדור הצעיר בסוריה – "דור האינטרנט" כפי שכינה אותו מלך ירדן²⁷ – הביאה רבים מן החוקרים להתמקד במתח שבין "המשכיות" ובין "שינוי ותמורה", או אף "מהפך"

26. ריאיון שהעניק אסד לעיתון אל-שרק אל-אוסט (לונדון), 29 במאי 2001.

27. ידיעות אחרונות, 27 במאי 1999; אייל זיסר, בשם האב, בשאר אל-אסד: שנים ראשונות בשלטון,

עמ' 46.

בסוריה שתחת שלטונו של אסד. בין החוקרים היו אף שביקשו לראות בצעדיו הראשונים של אסד בשלטון – הן בתחומי מדיניות הפנים והחברה והן בתחום מדיניות החוץ, אבל גם בכל האמור בסגנונו האישי ובהתנהלותו כשליט, משום מהפך ואף שינוי כיוון ביחס לתקופת שלטונו הממושכת של אביו, שעשויים להעלות את סוריה, עם ראשיתה של מאה חדשה, על דרך חדשה.

המסקנה הברורה שעלתה מדיוני הוועידה, מסקנה לה היה שותף גם כותב שורות אלו, הייתה כי עם סיום העשור הראשון לשלטונו של אסד בסוריה מעמדו כשליט יציב ואיתן יותר מאי פעם בעבר, וכי לא נשקף כל איום נראה לעין, מתוככי סוריה או מחוצה לה, העלול לערער את יציבותו כל שכן להביא לנפילתו. מכאן תובן הטענה של רבים ממשתתפי הכנס, כי למעט דברי שבח בזכות היציבות הפוליטית המתקיימת בסוריה אין הרבה מה להוסיף או לחדש אודות הנעשה בה בכל האמור בשאלות של משטר, חברה ומדינה. לכל היותר ניתן להידרש לשינויים המינוריים ביחסי הכוחות בצמרת המשטר. העיסוק בשינויים שכאלו נראה, ובדיעבד גם התברר, כבעל ערך זהה לעיסוקם של הסובייטולוגים בשעתו במיקומם של בכירי המפלגה הקומוניסטית על בימת המצעדים בכיכר האדומה במוסקווה, ביום השנה לפרוץ המהפכה הבולשביקית.

התחושה כי בסוריה אין כל חדש היא שהביאה רבים מן החוקרים להפנות את תשומת ליבם ומבטם מן המרחב הפוליטי לתחומי החברה ולתחומי התרבות והאמנות בסוריה שידעו, בניגוד למרחב הפוליטי חיוניות, תסיסה ופריחה. אחד הביטויים לכך היה למשל הצלחתן של סדרות הדרמה הסוריות, שדומה כי השתלטו לזמן מה על המרקעים ברחבי העולם הערבי, ובוודאי שבערבי חודש הרמדאן, עת העולם הערבי כולו מרותק מדי ערב אל מסכי הטלוויזיה. דוגמה מייצגת לסדרות אלו הייתה הסדרה "באב אל-חארה" (שער השכונה) בכימיו של בסאם אל-מולא, שהביאה את סיפורו של אחד מרובעיה של דמשק של שנות ה-30 של המאה הקודמת – שנים שעמדו בסימן המעבר משלטון האימפריה העות'מאנית לשלטון המנדט הצרפתי בדרך לעידן העצמאות. הצלחתה של סדרה זו ודומתיה הביאה רבים לראות בדמשק את "הדבר הבא" בתעשיית הסרטים והדרמות בעולם הערבי.

גם מן הדיון בכלכלה הסורית עלתה תמונה של יציבות ואף של צמיחה ושגשוג, לא מעט תודות למדיניות הרפורמות של ממשלת סוריה. מבחינה זו הצטייר כי סגן ראש הממשלה לענייני כלכלה, עבדאללה אל-דרדרי, שניצח על מדיניות הפתיחות הכלכלית בסוריה במהלך המחצית השנייה של העשור הראשון לשלטונו של אסד, כמי שנהנה מהשפעה רבה יותר על הנעשה במדינה, ובוודאי שעל חייו של האדם מן הרחוב הרחוק מן הפוליטיקה ושאלות של מדיניות גבוהה – השפעה רבה יותר אפילו מזו של אסד עצמו. בדיעבד התברר אגב כי הבחנה שכזו לא הייתה רחוקה מן האמת, שכן מדיניות הכלכלית של הממשלה הסורית בהובלתו של דרדרי, הייתה בלא כל ספק אחד הגורמים לפרוץ המהפכה בסוריה ותרמה לאובדן התמיכה במשטר בקרב מגזרים שונים של האוכלוסייה במדינה, בעיקר בקרב אזורי הכפר והפריפריה.²⁸

Eyal Zisser, "The Renewal of the 'Struggle for Syria': The Rise and Fall of the Baath Party", 28. *Sharqiyya* (Fall 2011), pp. 21–29.

עם זאת, למרות הרושם שעלה מדיוני הוועידה ולפיו משטרו של אסד איתן יותר מכפי שהיה אי פעם בעבר, קשה היה להתעלם משורה של צללים שפגמו בחזות הבוטחת שהוקרנה מדמשק. כך למשל עלה בבירור כי בסיס התמיכה במשטר בקרב האוכלוסייה הוצר באופן ניכר; כי הברית ההיסטורית בין אזורי הכפר והפריפריה ובין המשטר הסורי הולכת ונפרמת; וכי אחיזתה של מפלגת הבעת' בחיי המדינה הולכת ונחלשת. מפלגה זו, שהייתה בימיו של חאפט' אל-אסד מנגנון חשוב לגיוס תמיכה במשטר בקרב האוכלוסייה, איבדה מחשיבותה וממעמדה, לא מעט בשל מדיניותו של אסד עצמו ששוב לא ראה בה כלי שלטוני רלוונטי בסוריה של המאה ה-21. אגב, היו מקרב החוקרים שהעריכו כי היחלשות אחיזתה של מפלגת הבעת' במדינה ובמוסדותיה תאפשר דווקא את צמיחתה של "מדינת מוסדות" בסוריה, ותחזק את מוסד המדינה על חשבון המפלגה שנתפסה על-ידם כאנכרוניסטית וכמכשול בדרך לקידומה של סוריה.

היו אף שקיוו כי הדבר יוליך להופעתה של חברה אזרחית במדינה. חוקרים אחרים הצביעו על כך שלמרות אובדן התמיכה במשטר בקרב האוכלוסייה באזורי הכפר והפריפריה, הצליח אסד לסחוף אחריו, תודות למדיניות הפתיחות הכלכלית שאימץ, את מעמד הביניים בערים הגדולות שגילה בעבר עוינות כלפי משטר הבעת'.²⁹

כל זאת הוא בבחינת היסטוריה רחוקה. במרס 2011, כמה חודשים לאחר סיומה של הוועידה באוניברסיטת לונד, בעוד משתתפיה שוקדים על הטיוטות האחרונות של מאמרים שכתבו בעקבותיה, פרצה בסוריה התקוממות עממית רחבת היקף ועמוקת שורשים נגד משטרו של אסד, ומרגע זה לא ידעה המדינה רגע של שקט.

דומה אגב כי מי שהופתע יותר מכל מפרוץ המהפכה בארצו היה דווקא אסד עצמו, שהאמין כפי שעלה מריאיון שהעניק לעיתון "וול סטריט ז'ורנל" ב-30 בינואר 2011 ערב פרוץ הסערה בארצו אך כשרוחות השינוי החלו כבר מתדפקות על חלונו, כי עמדותיה של סוריה בסוגיה הפלסטינית ובשאלת היחסים עם ישראל יעניקו לה חסינות מפני גלי המחאה השוטפים את העולם הערבי: "למרות שאנו סובלים מבעיות קשות הרבה יותר ממדינות אחרות, הרי שאצלנו שוררת יציבות. זאת משום אנו קשובים יותר לבני עמנו וקרובים יותר לעמדות ולתפיסות שבהן הם מחזיקים. כששורר מתח וכשנפצרת תהום בין מדיניותה של הממשלה ובין עמדות הציבור, נפתח הפתח לאי יציבות ולאי שקט. מצרים קיבלה סיוע אמריקני ואילו אנו נותרנו בלא כלום ותחת בידוד בין-לאומי, ובכל זאת אצלנו האנשים לא יצאו לרחובות כדי להפגין. הרי העניין שמוציא אנשים לרחובות אינו הדרישה לרפורמות או בעיות כלכליות, אלא האמונה האידיאולוגית שלהם".³⁰ לא עברו אלא שבועות בודדים ולאסד התבררה טעותו.

29. Paul Aarts and Francesco Cavatorta, *Civil Society in Syria and Iran, Activism in Authoritarian Contexts* (Boulder Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2013).

30. ריאיון של אסד לוול סטריט ז'ורנל, 30 בינואר 2011.

פרק שלישי: היזהרו מאידו של מרס – פרוץ המחאה בסוריה

להבות "האביב הערבי" הגיעו לסוריה לאחר שהציתו אש גדולה בכמה ממדינות ערב ובראשן תוניסיה, מצרים, לוב ותימן. אלא שבמהלך חודש פברואר ואף בראשית חודש מרס 2011 נראה היה כי גל המחאה ששטף את העולם הערבי עתיד דווקא לפסוח על סוריה. קריאתם של אנשי אופוזיציה סורים בפייסבוק ל"יום זעם" ברחבי המדינה ולהפגנה מול בניין מועצת העם ב־5 בפברואר 2011 לא זכתה להיענות, ורחובות דמשק, כמו גם ערים אחרות בסוריה, נותרו ריקים ממפגינים.¹

ביטוי לתחושת הנינוחות של המשטר הסורי נמצא ב־16 בפברואר 2011, עם סיומה של תפילת הצהריים לרגל יום הולדתו של הנביא מחמד במסגד בני אומיה (המסגד האומיי, אל־ג'אמע אל־אמוי, ג'אמע גני אומיה) בלב דמשק שבה השתתף גם אסד. הנשיא הסורי יצא עם סיומה של התפילה אל קהל המתפללים שהתגודד בחצר המסגד, והתקבל בתשואות רמות. רבים בקהל אף מיהרו ללחוץ את ידו ולחבקו בחום.²

בתקשורת הסורית גם דווח על סורים שקיים אסד עם רעייתו אסמאא', באזור הכפרי של מחוז סוידא בדרום סוריה בראשית מרס 2011 במהלכו פקד חמישה עשרה כפרים. בכולם התקבל, כך על־פי הדיווח, בהתלהבות רבתי בידי התושבים המקומיים. כמה ימים לאחר מכן דווח על סויר שקיים במחוז חסכה במזרחה של המדינה, כשגם שם התקבל בהתלהבות בידי התושבים.³ מכאן אפשר להבין את טענתה של סמירה אל־מסאלימה, עורכת ביטאון המשטר, "תשריין", כי: "העם הסורי תומך תמיכה מלאה באסד, מכיוון שהוא רואה בו משום ערובה אמיתית להבטחת עתידה של המדינה ועתידם של הסורים כולם".⁴

פרשנים ועיתונאים הצביעו על השוני המהותי בין המציאות הסורית לזו המצרית:

1. פניה של החברה הסורית והמבנה העדתי שלה היו שונים בתכלית השינוי מאלו של החברה המצרית. קרוב ל־40 אחוזים מתושביה של סוריה נמנו על בני עדות המיעוטים, ובהם כמובן בני העדה העלווית השולטים במדינה (12 אחוזים מכלל האוכלוסייה). אך לצד אלו נוצרים לעדותיהם (13 אחוזים), דרוזים (5 אחוזים) וכורדים (10 אחוזים). כל אלו לא הסתירו את חששם מפני ערעור היציבות במדינה, שעלול להביא למלחמת אזרחים או אף למלחמת עדות עקובה מדם שאת מחירה עלולים לשלם עדות המיעוטים במדינה, בדיוק כפי שקרה בעיראק או בלבנון.
2. סוריה שוכנת בקרבה גיאוגרפית לאותם מוקדי עימות וחינוך פעילים במזרח־התיכון. היא מצויה בשכנות לעיראק וחוותה מקרוב כצופה מעורבת במרחץ הדמים ששטף

1. "דפים בפייסבוק קוראים להפגנות בסוריה ב־5 בפברואר", ממר"י, 31 בינואר 2011.

2. אל־ג'זירה, 16, 25 בפברואר 2011; סאנא, דמשק, 16 בפברואר 2011.

3. על אודות ביקוריו של אסד בסוידא ובחסכה – סאנא, 12, 24 בפברואר 2011.

4. תשריין (דמשק), 3 במרס 2011.

מדינה זו, לאחר כיבושה בידי חיילי ארצות-הברית ומיטוט הסדר הפוליטי וזה החברתי-כלכלי שהתקיים בה. למעלה מ-2 מיליו פליטים נמלטו מעיראק והציפו את רחובותיה של דמשק ושל ערים אחרות בסוריה, מטילים נטל כבד על הכלכלה הסורית. ממערב לסוריה שוכנת לבנון, מדינה הלכודה במעגל בלתי פוסק של אלימות עדתית ושל מלחמות אזרחים, האחרונה שבהן השתוללה בה במשך למעלה מעשור (1975–1989) והותירה אחריה הרס וחורבן.

3. סוריה נמצאה במצב של מלחמה עם ישראל. החשש מפני התלקחות של סיבוב לחימה מחודש בין שתי המדינות, שימש במשך שנים רבות בבחינת קרדום לחפור בו בעבור המשטר הסורי במאמציו לחזק את הלגיטימציה שלו ולגייס בעבורו תמיכה ציבורית רחבה, כפי שהעיר הפרשן הסורי עבדאללה חמידי בריאיון שהעניק בראשית פברואר 2011 לאל-ג'זירה: "עמדותיה המדיניות של דמשק שעניינן תמיכה בפלסטינים ובמחנה "ההתנגדות" (מקאומה), כמו גם עימות מתמיד ומתמשך עם ארצות-הברית, עולות בקנה אחד עם הלך הרוח של הרחוב הסורי ועם עמדותיו"⁵.

4. סוריה סבלה אמנם משורה ארוכה של בעיות חברתיות וכלכליות קשות, ובכל זאת המציאות הכלכלית בסוריה לא נתפסה כמשברית כמו זו ששררה במצרים. בחוצות דמשק לא נראו תופעות של עוני מחפיר ושל פושטי יד ומחוסרי בית כמו בקהיר. גם הבדלי המעמדות בסוריה לא היו כה חריפים, שכן בניגוד למצרים שידעה קרוב ל-40 שנות הפרטה וכלכלת שוק, הרי שהכלכלה הסורית נותרה ברובה, למרות מגמה ברורה של היפתחות כלכלית החל בראשית שנות ה-90 של המאה ה-20, כלכלה בעלת אוריינטציה סוציאליסטית המצויה ברובה בשליטת הממשלה, וממילא נעדרת פערים גדולים בין עשיר לעני. במבט לאחור, התבררו עם זאת הערכות כלכליות אלו כהערכות חסר, שכן נטו להתמקד בעיר הגדולה ולהתעלם מן המשבר החברתי-כלכלי שפקד את אזורי הכפר והפריפריה לאורך העשור שקדם לפרוץ המהפכה במדינה.

5. סוריה נותרה, בניגוד למצרים מדינה סגורה, שלא עברה תהליך של היפתחות וגלובליזציה. לפיכך, החשיפה של הסורים למערב, לדוגמה החשיפה לרשת האינטרנט או אף לפייסבוק וליוטיוב, נותרה מוגבלת. שיעור החשיפה לפייסבוק ערב המשבר בסוריה כ-1.07 אחוזים, היינו כ-241 אלף משתמשים. היקף זה עתיד היה "לזנק" בתוך כחצי שנה לכ-4.90 אחוזים – למעלה ממיליון משתמשים. ובכל זאת, מדובר היה באחוז זניח ביחס לכ-25 מיליון תושביה של המדינה. ראוי להזכיר כי למרות הביקורת שהוטחה במשטרו של מֶבארֶפ, הרי שזה גילה מידה מסוימת של איפוק, סבלנות ואורך רוח בכל האמור בדרך טיפולו במתנגדיו מבית, ובוודאי שביחס למקובל ולנהוג במדינות ערביות אחרות ובראשן סוריה. יתרה מכך, בצל שקיעתו של הנשיא בעשור האחרון לשלטונו, הלכה הזירה הפוליטית הפנים-מצרית והתלהטה, גם אם לעיתים שלא לרצונו של המשטר, בבחינת הכשרת הקרקע לפרוץ המהפכה של 25 בינואר 2011. כך למשל אולץ מֶבארֶפ לקיים בספטמבר 2005 לראשונה

5. אל-ג'זירה, 5 בפברואר 2011.

בתולדותיה של מצרים בחירות ישירות לנשיאות תחת משאלי העם המאורגנים מראש, שבהם אושררה בעבר מועמדותם של נשיאיה של מדינה זו ברוב מפוברק של 99.99 אחוזים. במצרים גם הוקמו ופעלו שורה ארוכה של גופי אופוזיציה, ואלו גילו חיוניות והגבירו את פעילותם בשנים שקדמו למהפכה. לבסוף, מצרים הייתה עדה לאי שקט על רקע חברתי-כלכלי, שמצא את ביטויו בהפגנות ובשביתות של עובדים ופועלים, למשל בתעשיית הטקסטיל, בשנים שקדמו לפרוץ "מהפכת הלוטוס".

בכל זה היה כאמור כדי ליצור קרקע נוחה או אף התחלות ראשונות לגל המחאה שפרץ במצרים בינואר 2011. לעומת זאת בסוריה הוסיף המשטר לקיים אחיזת יד ברזל אפקטיבית במדינה, ולא התיר גילויים כלשהם של מחאה או התנגדות. דומה אף שכלל שהלך אסד והתבסס בשלטון, כך גבר והתעצם הדיכוי האלים של מתנגדי המשטר.⁶ בכך היה, כמובן, כדי להקשות על מתנגדי המשטר את צעדיהם, שכן בניגוד למצרים הם נעדרו שורשים במרחב הפוליטי והציבורי בסוריה של שלהי העשור הראשון לשלטונו של אסד.⁷

העובדה שבראש המשטר הסורי ניצב אדם צעיר (אסד יליד 11 בספטמבר 1965) בניגוד למצרים, תוניסיה, לוב ותימן שבהן שלטו נשיאים מבוגרים, לרוב חולים ומתקשים לתפקד ואף מנותקים מסביבתם, נזקפה אף היא לזכותו של המשטר הסורי ושל העומד בראשו. במבט לאחור אפשר אף שהובילה להצלחתו של אסד להוסיף ולשרוד את אש המחאה, המהפכה ומלחמת האזרחים בסוריה.

עם כל זאת, במציאות ייחודית זו – פוליטית ובעיקר חברתית-כלכלית – ששררה בסוריה, לא היה די לעצור את התפשטות האש במדינה ולמנוע את הטלטלה העתידה לבוא. בה בעת, אי אפשר להתעלם מן העובדה כי מציאות ייחודית זו תרמה בסופו של יום להצלחתם של המשטר הסורי ושל העומד בראשו לשרוד, ואף לצאת ממלחמת הקיום שאליה נקלעו כשידם על העליונה.

15 במרס 2015 – ההפגנה בשוק אל-חמידיה –

הסנונית המבשרת את בוא "האביב"

בספרי ההיסטוריה תיזכר ההפגנה בשוק אל-חמידיה, השוק המפורסם בלב העיר העתיקה של דמשק⁸ ב-15 במרס 2011, כראשיתה של המהפכה בסוריה. בהפגנה נטלו חלק כמה עשרות משתתפים, שפוזרו במהירות בידי אנשי ביטחון וכמה מהם אף נעצרו. השלטונות הסוריים הכחישו את דבר קיומה של ההפגנה, ומסרו כי מדובר בהתקהלות של קונים

6. זאת בניגוד לאווירת הפתיחות שהפגין אסד כלפי גילויים של ביקורת ואף של אופוזיציה לשלטון בחודשים שלאחר עלייתו לשלטון, תקופה שזכתה בשל כך לכינוי "האביב של דמשק".

7. Joshua Stacher, *Adaptable Autocrats, Regime Power in: Egypt and Syria* (Stanford: Stanford University Press, 2012); Paul Aarts and Francesco Cavatorta (eds.), *Civil Society in Syria and Iran: Activism in Authoritarian Contexts* (Boulder, Colorado: Lynne Rienner, 2013).

8. שוק אל-חמידיה הוקם בתקופת שלטונו של הסולטאן העות'מאני עבד אל-חמיד הראשון בשנת 1780 לערך ומכאן שמו.

האופיינית לשוק אל-חמידיה בשעות הערב.⁹ יומיים לאחר מכן התקיימה הפגנה מול בניין משרד הפנים בדמשק. הפעם טענו השלטונות כי מדובר בקטטה שפרצה בין שוטרים, ובין קרוביו של עציר פלילי שדרשו את שחרורו מן הכלא.¹⁰

הפגנות אלו היו רק חוליה בשרשרת של הפגנות והפרות סדר שהתחוללו בבירה הסורית בחודשים פברואר ומרס 2011. ב־1 במרס 2011 דווח על הפגנה של כמה עשרות נשים מול בניין משרד הדואר המרכזי בדמשק. המשטר הסורי טען בתגובה כי אין מדובר כלל בהפגנה, אלא בהתקהלות של אזרחים שביקשו לקבל את דמי האבטלה שלהם כמדי ראשון בחודש.¹¹

עוד קודם לכן דווח ב־24 בפברואר 2011 על הפגנה שהתקיימה מול שגרירות לוב, במחאה על צעדי הדיכוי של משטר קד'אפי נגד המתקוממים במדינה זו. ההפגנה התקיימה שלא על דעתו של המשטר בדמשק, שמיהר דווקא להתייצב לצידו של השליט הלובי ולהביע התנגדות תקיפה לכל מעורבות זרה בעניינה הפנימיים של לוב.¹² השיקול של המשטר בדמשק היה ברור ורמז לו עבד אל-ברי עטואן, עורך עיתון "אל-קדס אל-ערבי", אז עדיין ידיד נאמן ובן ברית של המשטר הסורי, שהזהיר במאמר שפרסם בעיתונו ב־17 במרס 2011 כי: "המעורבות הבינלאומית בלוב היא בסך הכול חזרה גנרלית לקראת מעורבות דומה העלולה להתרחש גם בסוריה".

עם זאת, עבד אל-ברי קרא במילים נרגשות לנשיא הסורי לקדם רפורמות במדינה בטרם יהיה מאוחר מדי. "היקף הזעם בסוריה רב יותר מאשר זה לו היו עדות תוניסיה ומצרים, שכן היקף האבטלה בסוריה כפול מזה שבמדינות אלו, ובנוסף קיימת בה שחיתות לא תתואר, קיפוח חברתי ובעיקר פועלים בה מנגנוני ביטחון ששמע מעשי הדיכוי שלהם יצא למרחוק. העם הסורי רעב. הוא רעב ללחם, אך הוא גם רעב לכבוד ולצדק חברתי, לשוויון הזדמנויות ולמקומות עבודה... [אני אסיר תודה לסוריה על שהיוותה עבורנו מצודה איתנה, היחידה שעוד נותרה ברשותנו, מול התוכניות האמריקניות והישראליות למוטט את האומה הערבית, לגזול את משאביה ולשבור את רצון ההתנגדות הפועם בה. אנו מבקשים אפוא לבצר ולחזק את סוריה, מצודת ההתנגדות, ולא להחליש אותה, ולכן אנו קוראים למשטר בדמשק לקדם רפורמות שכן הן הדרך היחידה לביסוסה ולחיזוקה של המדינה הסורית, והן שתמנענה ממנה לקרוס מבית".¹³

ההפגנות ברחובות דמשק היו מצומצמות בהיקפן ופוזרו במהירות בידי השלטונות, אולם במונחים סוריים מדובר היה בצבר אירועים חסר תקדים כמותו לא ידעה סוריה זה עשרות בשנים, ושסופו כאמור פרוץ המהפכה הסורית עצמה. זאת הגם שמקום התרחשותה של העלילה והשחקנים העתידים ליטול בה חלק היו שונים בתכלית – לא עוד קומץ של

9. אל-ערביה, 15, 16 במרס 2011; אתר האינטרנט all4Syria, 15 במרס 2011.

10. אתר האינטרנט all4Syria, 16, 17 במרס 2011.

11. אליחיאת (לונדון), 2, 4 במרס 2011; אתר אילאף, 4 במרס 2015.

12. אתר אילאף, 24 בפברואר 2011.

13. אל-קדס אל-ערבי (לונדון), 17 במרס 2011.

אינטלקטואלים ושל פעילים בארגוני החברה האזרחית בבירה דמשק, אלא איכרים ותושבי עיירות מחוז באזורי הכפר והפריפריה בכל רחבי המדינה.

יש להודות כי למרות השקט ששרר בסוריה בחודשים הראשונים של 2011, לא התעלם המשטר הסורי מהשלכותיו האפשריות של גל המחאה שסחף עימו את העולם הערבי, ופעל כדי לרצות ולפייס את האוכלוסייה במדינה באמצעות שורה של צעדים כלכליים שנועדו למנוע מגל המחאה להגיע גם לחופיה של סוריה. כך למשל הוכרז בדמשק בסוף ינואר 2011 על הגדלת הסובסידיה הממשלתית לדלק לחימום לכלל האוכלוסייה בשיעור של 72 אחוזים, ובנוסף הוקצו 16 מיליארד ל"ס (לירות סוריות) (כ־350 מיליון דולר) לטובת הגדלת קצבאות לדלק לחימום לעובדי המדינה ולגמלאים. עוד דווח כי המשטר חזר בו מכוונתו להעלות את מחיר החשמל שלא עודכן, אגב, מאז 2008, והוקמה קרן סיוע ל־450 אלף משפחות נזקקות וצעדים למאבק באבטלה הגוברת. במקביל נמסר כי תוכנית החומש 11 שעליה שקדה באותה עת הממשלה, עתידה להבטיח יצירת 60 אלף מקומות עבודה מדי שנה. לבסוף, במהלך שנועד לקנות את ליבה של האוכלוסייה הכורדית במזרח המדינה, דווח כי הממשלה הסורית שוקלת להעניק אזרחות סורית לאותם מבין הכורדים באזור הג'זירה שהם נעדרי אזרחות, או לכל הפחות להוסיפם לרשימת הזכאים לקבל מענקי רווחה מן הממשלה.¹⁴ ב־1962 נשללה בצעד מנהלי אזרחותם של קרוב ל־170 אלף כורדים, בטענה כי לא נולדו על אדמתה של סוריה אלא היגרו אליה במהלך השנים מתורכיה או מעיראק. חלקם – כ־120 אלף איש – הוגדרו בספר מרשם התושבים כורים (אג'אניב) ועוד כ־50 אלף איש נמחקו לחלוטין ממרשם התושבים והפכו לחסרי מעמד אזרחי (מכתומין או בידון). מאז היו כורדים אלו, הם וצאצאיהם – המונים כיום על־פי הערכות כשלושת רבעי מיליון נפש – חסרי נתינות, דבר ששלל מהם את הזכות ליהנות משירותים סוציאליים ומהטבות שמעניקה המדינה הסורית לתושביה. בנוסף הוטלו עליהם מגבלות ביטחוניות שונות, ובהן חובת רישום וקבלת אישור מגורמי הביטחון בכל מקרה של נישואין למי שאינו בעל אזרחות סורית, איסור על מתן שמות כורדיים לילדיהם, עבור דרך הגבלות על גידול יונים העשויות לשמש כיוני דואר וכלה בחובת קבלת רישיון עבודה למי שעיסוקו הוא שיכפול מפתחות.

שאלת אזרחותם של מאות אלפי כורדים הפכה אפוא מוקד חיכוך בין המשטר בדמשק ובין האוכלוסייה הכורדית במדינה, ועמדה גם ברקע האנתפאדה הכורדית שפרצה ב־12 במרס 2004 באזור הג'זירה, ושראשיתה במהומות בין־עדתיות שהחלו בעקבות תגרה במגרש כדורגל בעיר קמישלי בין אוהדים כורדים של הקבוצה המקומית, קבוצת אל־ג'האד, ובין אוהדים ערביים של הקבוצה האורחת מן העיר דיר אל־זור, קבוצת אל־פתווה. עתה, כדי למנוע את הצטרפותם של הכורדים למחאה, העניק כאמור אסד בהינף קולמוס למאות אלפי כורדים אזרחות סורית, ובנוסף הסיר רבות מן המגבלות הביטחוניות שהוטלו עליהם.¹⁵

14. סאנא, 29 בינואר, 3 בפברואר 2011; גם אל־יוטן (דמשק), 3 בפברואר 2011; אלי־חיאט (לונדון), 4 בפברואר 2011.

15. סאנא, 21 באפריל אל־חיאט (לונדון), 25 באפריל 2011. אודות האיתפאדה הכורדית – Jordi Tejel, *Syria's Kurds, History, Politics and Society* (New York: Routledge, 2009), pp. 1–6.

פרוץ המחאה – 18 במרס 2011 – "יום שישי של הכבוד"

ביום שישי 18 במרס 2011, שזכה לכינוי "יום שישי של הכבוד", פרצה האש ואחזה עד מהרה בסוריה כולה. עם סיומן של תפילות יום השישי במסגדים פרצו הפגנות בכמה ערים במדינה, ובהן חמא, חלב ובניאס. במהלכן של ההפגנות הושמעו קריאות לחירות (חוריה), הגם שהמפגינים נמנעו בשלב זה מלקרוא להפלת המשטר (אסקאט אל-ניזאם). הפגנה גדולה התקיימה גם בדרעא בסמוך למסגד הראשי בעיר, עומר בן אל-וליד, ובה נטלו חלק כמה אלפי משתתפים. הפגנה זו יצאה עד מהרה מכלל שליטה, כשהמפגינים החלו לתקוף ואף להעלות באש מבני ציבור וממשל ובהם גם את משרדי מושל המחוז ואת בניין סניף מפלגת הבעת' בעיר. בהתנגשויות עם כוחות הביטחון שיצאו מולם נהרגו שניים מן המפגינים ולמחרת היום נהרגו עוד שלושה מפגינים במהלך מסעות ההלוויה של הרוגי היום הראשון להפגנות.

תגובתו של המשטר הסורי לפרוץ האירועים הייתה תגובה של הכחשה והדחקה. התקשורת הסורית מיהרה להכחיש את הדיווחים בתקשורת הערבית והזרה אודות הפגנות והפרות סדר שאירעו ברחבי המדינה, ודיווחה על "התקהלויות שקטות של אזרחים עם סיום התפילה בכמה ערים במדינה, התקהלויות שהתפזרו עד מהרה". מאוחר יותר נוכח ההסלמה בדרעא כבר הודתה דמשק כי: "חמושים תקפו עמדה צבאית, ובמהלך חילופי האש שפרצו במקום נפלו כמה חללים". ואולם, השלטונות הסוריים מיהרו לטעון כי מאחורי האירועים האלימים בדרעא עומדים "מסתננים" (מונדסין), שבאו מחוץ לסוריה כדי להצית בה את אש מלחמת אחים (פתנה)."

בראשית מרס 2011 נעצרו בעיר 15 ילדים בני עשרה שציירו גרפיטי בגנות המשטר על קירות בית ספר מקומי, יש להניח בהשראת "האביב הערבי" שהיה מצוי אז בעיצומו בכמה ממדינות ערב. פניות של בני משפחה וקרובים לשלטונות לשחרר את הילדים העצורים נענו תחילה בשלילה, ומששוחררו לבסוף התברר כי עונו במהלך מאסרם. בעיר אף נפוצה השמועה כי ראש ענף הביטחון הפוליטי (אל-אמן אל-סיאסי) בדרעא, עמיד (מקביל לדרגת אל"ם) עאטף נגיב, התריס בפני בני משפחות הילדים שבאו אליו בלוויית נכבדיה של דרעא לבקש את שחרורם: "שובו לבתיכם מכיוון שילדיכם אינם נמצאים עוד ברשותי, שלחתי אותם לדמשק. מוטב שתשכחו מהם ותביאו אחרים במקומם". הילדים שוחררו כאמור בסופו של דבר, אבל אפשר שבעצם מעצרו וביחס לו זכו בבית המעצר היה כדי להסביר את עוצמת הרגשות בהפגנה בדרעא ב־18 במרס 2011.¹⁶

ניסיונות פיוס של המשטר

בעקבות ההפגנות האלימות בדרעא ובמאמץ להרגיע את הרוחות ולהכיל את המחאה, הוכרז בדמשק ב־19 במרס על הקמת ועדה שמטרתה לחקור את האירועים בעיר. בנוסף נשלחה

16. פואד עג'מי, המרד בסוריה (תל-אביב: עם עובד, 2013), עמ' 172-185; אליג'זירה 18, 19 במרס 2011; סאנא, 19 במרס 2011.

מן הברירה הסורית משלחת שנועדה לפייס את תושבי דרעא וסביבתה. על חברי המשלחת נמנו כמה מבני העיר והמחוז שנמנו אז על צמרת המשטר הסורי, ובהם השר לשלטון מקומי אסאמה עדי, וסגן שר החוץ פיצל אל־מקדאד – שניהם בני משפחות בולטות בעיר. אליהם הצטרף רוסתום ע'זאלה, איש מחלקת הביטחון הצבאי, אחד ממנגנוני הביטחון מטילי האימה של סוריה, בן העיירה ח'ירבת ע'זאלה שמצפון לדרעא.¹⁷

דוברי המשטר מיהרו גם לאמץ אל חיקם את המפגינים, להבדיל מן "המסתננים", חורשי הרעות והמזימות ולהביע הבנה למניעיהם, תוך שהם מפחיתים מן המשמעות שיש לייחס להפגנות ואף מצמצמים אותה לכדי מחאה המוגבלת לשאלות חברה וכלכלה. כך למשל קראה יועצת הנשיא לעניינים מדיניים, בות'ינה שעבאן, לממשלה הסורית "להטות אוזן לדרישות הלגיטימיות של אזרחי המדינה". בנוסף טענה כי הירי במפגינים נעשה בניגוד להנחיות מפורשות שמסר הנשיא הסורי לכוחות הביטחון.¹⁸

עורכת ביטאון המשטר, "תשרין", סמירה אל־מסאלימה, כתבה ב־20 במרס 2011: "הדרישות שהועלו בידי התושבים במחוזות השונים במדינה לרפורמות, מבטאות משאלת לב של כלל אזרחיה של סוריה, ובראש ובראשונה של הנשיא אסד בעצמו". מסאלימה תבעה עם זאת להבחין: "בין הרצון ברפורמות ובין המזימות של אותם אלו האורבים לפיתחה של היציבות והביטחון בסוריה, ומבקשים לגרור אותה לתהום על־פי תוכנית סדורה ומוכנה מראש".¹⁹ את השורה התחתונה סיפק עורכו של העיתון הבירותי "אל־אח'באר", אבראהים אל־אמין, שהיה ידוע בקרבתו למשטר הסורי וכאיש אמונו של חזבאללה. אל־אמין כתב ב־22 במרס 2011, כי ההבדל בין אותן מדינות שבהן התקוממו העמים נגד המשטר השולט בהם, ובין הנעשה בסוריה הוא: "שהעם הסורי אינו שונא את נשיאו, ואינו מעוניין בהפלת המשטר בדמשק".²⁰

ההפגנות שפרצו בכמה מעריה של סוריה ב־18 במרס 2011 הסתיימו בערבו של יום. זאת, למעט דרעא שבה נמשכו המהומות אף אל יתר ימי השבוע. ואולם, לאחר שבוע של רגיעה שבו המהומות בסוריה והתחדשו בעקבות תפילות יום השישי של 25 במרס 2011, שלו העניקו המפגינים את הכינוי "יום שישי של העוז" (ג'מעַת אל־עזה). לצד דרעא שנתרה במריה, שבו ופרצו הפגנות גם בערים חָמַאָה וחָמֶץ, ואף הפעם נפלו קורבנות מבין המפגינים בעת שכוחות הביטחון הסוריים יצאו לפזרם.

נוכח הימשכות ההפגנות מיהר המשטר לאמץ שורה של צעדים כלכליים שנועדו לפייס ולהרגיע את הרוחות הסוערות במדינה. כך למשל פורסם ב־25 במרס 2011 צו מס' 40 לשנת 2011, שעניינו העלאת משכורות כללית במדינה בהיקף של עד כ־30 אחוזים לבעלי ההכנסה חודשית הנמוכה מעשרות אלפים ל־"ס (כ־200 דולר, לפי שער הלירה הסורית באותה העת). ב־24 במאי 2011 נמסר על הורדת מחיר המזוט (המשמש את מרביתה של האוכלוסייה לחימום במהלך תקופת החורף) מ־20 ל־"ס ל־15 ל־"ס לליטר וכן הוחלט על

17. סאנא, 19 במרס 2011; אל־ג'זירה, 19 במרס 2011.

18. רויטרס, 31 במרס 2011; גם סאנא, 31 במרס 2011.

19. תשרין (דמשק), 20 במרס 2011.

20. אל־אח'באר (בירות), 22 במרס 2011.

מתן הקלות בחישוב ציוני הגמר של תלמידים במוסדות להשכלה, באופן שהוסיף לכל תלמיד כמה נקודות לציונו הסופי. במקביל נמסר על השבתן לעבודה של מורות שסירבו להסיר את כיסוי ראש שלהן, ובשל כך הורחקו מכיתות הלימוד בבתי הספר ברחבי המדינה. אגב, השבת מורות אלו לעבודתן הייתה אחת הדרישות שאותן העלו כמה מן המפגינים בימים הראשונים לפרוץ המחאה במדינה. מחווה נוספת לאנשי הדת במדינה, הייתה הודעה על סגירתו של הקזינו שנפתח בסמוך לשדה התעופה הבינלאומי של דמשק שנה קודם לכן, ושפתחתו עוררה ביקורת חריפה מצד אנשי דת רבים.²¹

בצעד נוסף שנועד לכאורה לפייס את החוגים הדתיים במדינה הכריז המשטר ביוני 2011 על חנינה כללית, במסגרתה שוחררו עצורים מכלא צידאניא שבקרבת דמשק שנעצרו בגין פעילות אסלאמית, חלקה פעילות של הטפה דתית שלא לרצון השלטונות וחלקה פעילות מחאה שכוונה נגד המשטר הסורי. האסירים המשוחררים הפכו לאחר שחרורם לכוח מניע ומוביל בהקמתן של אותן קבוצות אסלאמיות חמושות, שנטלו לידיהן את הובלת המאבק המזוין בסוריה.

לימים היו שהאשימו את המשטר בדמשק כי העניק חנינה לאותם עצורים בכוונת מכוון כדי להחליש את מתנגדיו, לזרוע פיצול ופילוג בקרבם ואף להכתים את המהפכה שפרצה נגדו בצבעים של קיצוניות אסלאמית, ובכך להרחיק ממנה רבים מתומכיה. אסד מיהר לדחות האשמה זו ובריאיון שהעניק בנובמבר 2016 לערוץ הטלוויזיה הפורטוגזי RTP אף קבע: "כל אחד מאיתנו הוא בעל ניסיון יודע שאין זה חכם להשתמש בג'האדיסטים כדי לפגוע באופוזיציה, שהרי למדנו על בשרנו עוד בשנות ה-80 של המאה הקודמת שג'האדיסטים אלו הם כמו עקרב שטעות נוראית תהיה להחזיקו בכיסך כקלף מיקוח. לבד מכך, האם אפשר בכלל להעלות על הדעת שנשיא המדינה יזמין מישהו או יבקש ממישהו להרוג אזרחים, או יורה למישהו להרוס את המדינה ולסייע לטרור? ברור שלא."²²

שורשי המחאה – מחאת האיכרים

היקפן של ההפגנות בסוריה בשלביה הראשונים של המחאה היה מצומצם שכן נטלו בהן חלק מאות ולכל היותר אלפי מפגינים, לעומת מאות האלפים והמיליונים שהפגינו בקהיר, באלכסנדריה ובערים נוספות במצרים. מה שחשוב יותר הייתה העובדה שאותה הדגישו כתבים, פרשנים וחוקרים, ולפיה בראשית דרכן היו ההפגנות בסוריה מוגבלות לאזורי הכפר והפריפריה, ובתחילה אף לדרעא שבדרומה של המדינה ולעיירות ולכפרים שסביב לה.

דרעא היא בירתו של מחוז דרעא (אזור החוראן), העני והנחשל ביותר מבין מחוזותיה של סוריה. מחוז זה סבל משיעורי אבטלה גבוהים, ונפגע קשות מן הבצורת הממושכת שפקדה את סוריה לאורך העשור הראשון של המאה ה-21. מדרעא התפשט כזכור גל המחאה אל האזור הכפרי שסביב לדמשק, לעמק הפרת ולאזור הג'זירה וכן למרכז המדינה לערים חמץ

21. סאנא, 25 במרס, 24 במאי 3 ביוני 2011; תשרין (דמשק), 25 במאי 2011; אלי'חיאת (לונדון), 4 ביוני 2011.

22. סאנא, 22 נובמבר 2016.

וחמא (ערי הביניים אל-מודון אל-ווסטא) ולמרחב הכפרי שסביב להן. אל פאתיה של הבירה דמשק על מיליוני תושביה הגיע גל ההפגנות רק כמה שבועות מאוחר יותר, ואילו אל העיר עצמה כמו גם לתלֵב, העיר השנייה בגודלה במדינה והמרכז הכלכלי החשוב של סוריה, הגיעה אש המחאה והמרי רק כשנה וחצי לאחר מכן ביולי 2012.

אלא שדווקא אזורי הכפר והפריפריה בסוריה הן שהיוו את מעוז, ושמא את מקור כוחם של מפלגת הבעת' ושל משטר הבעת'. דרעא, אותה עיר מאובקת בדרום המדינה, הייתה עיר הולדתו של פארוק אל-שרע, ששימש בעת שפרצו המהומות בסוריה כסגן הנשיא וקודם לכן ובמשך כשני עשורים, כשר החוץ של סוריה ופניה של מדינה זו לעולם הרחב. מן העיר דרעא בא גם פיצל אל-מקדאד, סגן שר החוץ הסורי. בעיירה אל-תל שבאזור הכפרי של דמשק, שאף היא הייתה מחלוצת ההפגנות במדינה, נולד עבדאללה אל-אחמר ששימש עוזר מזכ"ל מפלגת הבעת' – תפקיד הנחשב מבחינה פורמלית וטקסית לשני בחשיבותו לאסד בהיררכיה המפלגתית והמדינית בסוריה. ולבסוף, העיירה אל-רסתאן שבסמוך לחמץ, שבה ניפצו המפגינים בראשית אפריל 2011 את פסלו של חאפט' אל-אסד, הייתה עיירת הולדתה של משפחת טלאס, שבניה מילאו תפקידי מפתח במשטר הבעת' הסורי.²³ מצטפא טלאס שימש במשך כשלושה עשורים כשר הגנה, והיה ידוע בקרבתו האישית לאסד האב, ואילו הבן, מנאף טלאס, היה מוכר כאחד ממקורביו של אסד ושימש כמפקד חטיבה בדיוויזית משמר הרפובליקה – כוח עלית שתפקידו להגן על המשטר. בן נוסף של משפחה זו, פיראס טלאס, היה איש עסקים עשיר שחי בדמשק.²⁴

ראוי לשוב ולהזכיר כי משטר הבעת' הסורי שירש אסד מאביו היה אמנם משטר אישי שסבב את חאפט' אל-אסד שהנהיג אותו במשך שנים ארוכות. אסד האב היה עמוד תווך למשטר זה, ואף שימש דבק מלכד למרכיביו השונים ולעיתים היריבים. בה בעת, היה המשטר הסורי גם משטר משפחתי או אף שבטי, בשל התפקיד המרכזי שמילאו בו בני משפחת אסד, כמו גם בני שבטו – שבט הכולבייה. ולבסוף, משטר זה היה גם משטר עדתי בשל הישענותו על תמיכתם של בני העדה העלווית. עדה זו היוותה בו מרכיב חשוב, ולמעשה גורם המחשק בכוח עוצמתו את יתר מרכיביו של המשטר.

בסופו של דבר היה משטר הבעת' תוצר מובהק של מהפך חברתי ופוליטי שהתחולל בסוריה בעקבות מהפכת הבעת'. ככזה הוא היטיב לשקף את הסדר החברתי-כלכלי והפוליטי שנכון במדינה בעקבות מהפכה זו. כזכור, הביאה מהפכת הבעת' להיפוך הפירמידה השלטונית, ולמעשה אף הסדר החברתי-כלכלי שהתקיים בסוריה עד אז. את מקומה של האליטה העירונית הסונית ששלטה בחיים הפוליטיים ובחיי החברה והכלכלה מזה מאות בשנים, החליפה קואליציה של כוחות פוליטיים וחברתיים עולים שבאו מקרב מגזרים

23. Hanna Batatu, *Syria's Peasantry, the Descendants of its Lesser Rural Notables, and Their Politics* (Princeton, New Jersey 1999, Princeton University Press) אודות האירועים באל-

רסתאן – אליג'זירה, 3, 5 באפריל 2011.

24. עוד בעניין זה Eyal Zisser, "Can Assad's Syria Survive Revolution?", *Middle East Quarterly*, Vol. 20 (Spring 2013), pp. 13–21; גם אל-ערבייה, 15 ביולי 2012; "המשבר בסוריה", הארץ (תל-אביב), 22 ביולי 2012.

דחויים ומקופחים בחברה הסורית. קואליצית כוחות זו שעמדה מעתה במרכזו של הסדר החדש בסוריה, כללה את הגורמים הבאים:

- במרכזה היו מצויים בני העדה העלווית, ולכל הפחות אותו חלק מהם שחבר למשפחת אסד. אלו היו בה גורם דומיננטי, המבטיח בכוח עוצמתו ויתרונו היחסי על שותפיו, את לכידותה והמשך קיומה.
- שותף בכיר בקואליציה זו היו בני העדה הסונית שמוצאם מן האזורים הכפריים ואזורי הפריפריה. עדות ברורה לכוחו ולחשיבותו של מגזר זה במשטר הסורי הייתה העובדה, כי מרביתה של הצמרת הפוליטית הסורית, לפחות זו הגלויה לעין, נמנתה לאורך המחצית השנייה של המאה ה-20 על בניו.
- שותפים נוספים לקואליציה זו היו בני עדות המיעוטים האחרות בסוריה: נוצרים, דרוזים ואסמאעילים. הללו ראו במשך שנים רבות בדומיננטיות העלווית בסוריה משום ערובה להבטחת מעמדם, או אף ביטחונם האישי והכלכלי.
- בתהליך איטי ומדורג השתלבה קבוצה נוספת בקואליציה השלטת, הגם שכשותפה זוטרה. מדובר באליטה הכלכלית הסונית, בעיקר בדמשק, שהשכילה לקטוף את פירותיה של מדיניות הפתיחות הכלכלית ואף הפוליטית, שאימץ משטרו של אסד מאז נובמבר 1970, וביתר שאת מאז ראשית שנות ה-90.²⁵

מערך כוחות זה העניק אפוא למשטר הסורי את תמיכתו מראשית הדרך, ובמשך השנים במאבקים שניהל נגד יריביו. תמיכה זו, ולכל הפחות ההכרה כי לשלטון משטר הבעת' בהנהגתה של שושלת אסד אין כל אלטרנטיבה בנמצא, ניכרה למשל במהלך שנות המרד האסלאמי במשטר, בין השנים 1976–1982, שבמהלכן הוגבל המרד לכמה מן הערים הגדולות בצפון המדינה, בתחילה תָּלָב וסביבותיה ולאחר מכן גם תְּמָאָה, שעה שבאזורי הכפר והפריפריה, ואגב גם בכירה דמשק, נשמר השקט.²⁶

המשטר הסורי שיקף אפוא את המציאות החברתית, ולמעשה את המפה בסוריה של המחצית השנייה של המאה ה-20, ונתן ביטוי לתמורות שהתחוללו במדינה במהלך אותן שנים, ועיקרן פריצתם של בני עדות המיעוטים ושל תושבי אזורי הכפר והפריפריה מקרב בני העדה הסונית אל מרכז הבמה הפוליטית במדינה. אלא שבעשורים האחרונים של המאה ה-20, ובוודאי שמראשית שנות האלפיים, הלכה המציאות הסורית והשתנתה. רבים מבני הכפר ואזורי הפריפריה עשו את דרכם אל שורות המשטר ואפילו אל צמרתו. התוצאה

25. Raymond A Hinnebusch, *Authoritarian Power and State Formation in Ba'athist Syria*, Eyal Zisser, *Army, Party and Peasant* (Boulder, Colorado: Westview Press, 1990) *Decision Making in Asad's Syria* (Washington: The Washington Institute for Near East Policy, 1998), pp. 17–27; אײל זיסר, *פניה של סוריה, הגרה משטר ומדינה* (תל־אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2003), עמ' 21–78.

26. Umar F. Abd-Allah, *The Islamic Struggle in Syria* (Berkeley Mizan Press, 1983); אײל זיסר, "תנועת האחים המוסלמים בסוריה בין השלמה למאבק" בתוך: מאיר ליטבק (עורך), *אסלאם ודמוקרטיה בעולם הערבי* (תל־אביב: קו אדום, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1997).

הבלתי נמנעת הייתה יצירתו ואף העמקתו של הפער, כדי תהום שאיננה ניתנת עוד לגישור, בין המשטר ומפלגת הבעת' העומדת מאחוריו ובין דרעא ודומותיה בכל רחביה של סוריה.²⁷ אזורי הכפר והפריפריה בסוריה שהעניקו למפלגת הבעת' את תמיכתם במשך השנים, הפנו עורף למשטר במרס 2011. אחרי הכול, החברה הסורית עברה במהלך העשורים האחרונים שינויים מפליגים. בראש ובראשונה גידול דרמטי של האוכלוסייה – תוצאה של שיעורי ריבוי טבעי מן הגבוהים בעולם (3.5–3.8 אחוזים) שנרשמו בשנות ה-70 וה-80 של המאה ה-20. בשנות ה-90 ובראשית שנות ה-2000 הואט במעט קצב הריבוי הטבעי ועמד על 2.5 אחוזים. אך עדיין מדובר היה בקצב ריבוי טבעי גבוה בהרבה ביחס למדינות ערביות אחרות.

סוריה שעליה השתלט חאפטי' אל-אסד בשנת 1970 מנתה כ-6 מיליון נפש, אולם ב-2011 כבר נמנו בה קרוב ל-25 מיליון. אחת התוצאות של תהליך זה היה הגידול הדרמטי בשיעור הצעירים, בני 15–24 בקרב כלל האוכלוסייה. קבוצת גילאים זו מנתה ב-1990 כ-2.5 מיליון נפש, בשנת 2000 כבר מנו חברה של קבוצת גילאים זו כ-3.8 מיליון נפש ואילו ב-2010 הוערך מספרם בכ-4.6 מיליון נפש. פירושו של דבר כי מדי שנה היה על המדינה הסורית לייצר קרוב ל-400 אלף מקומות עבודה חדשים, אלא שבפועל עלה בידי הממשלה הסורית ליצר רק כ-40–60 אלף מקומות עבודה לשנה.²⁸

תוצאה נוספת של הגידול הדרמטי באוכלוסיית המדינה היה תהליך של עיור מואץ שהפך את דמשק, תֵּלֶב וּעְרִים אחרות במדינה למפלצות אורבניות בנות מיליוני תושבים, ברובם מהגרים מאזורי הכפר והפריפריה שחיפשו את מזלם בעיר הגדולה, אך נתקלו תחת זאת בקשיים מרובים במאמצייהם להשתלב, או לכל הפחות, למצוא את מקומם ולו גם בשוליים של מערכות החיים של העיר. עיון בנתונים הסטטיסטיים הסוריים מלמד כי שיעורם של תושבי הערים מכלל האוכלוסייה עלה מ-37 אחוזים ב-1960, עבור דרך 43 אחוזים ב-1970, וכלה ב-55 אחוזים בשנת 2000. נוכח העובדה כי הערים התרחבו ובלעו לתוכם אזורים כפריים, הנחשבים עדיין לצורכי הסטטיסטיקה הרשמית כמרחבים כפריים, נראה כי משקלה של האוכלוסייה העירונית בסוריה היה גדול הרבה יותר. למותר לציין כי המשטר הסורי התקשה להתמודד עם גידול מואץ זה באוכלוסייתן של הערים במדינה, ובמיוחד עם צמיחתם של רובעי עוני סביב למרכזים העירוניים.

מחקר שפורסם במאי 2002 אודות דמשק גילה כי בבירה הסורית, וליתר דיוק "בדמשק רבתי" התגוררו 5.5 מיליון נפש לעומת 528,862 נפש שגרו בה ב-1960. מבין 5.5 מיליון תושביה של העיר, 3.9 מיליון היו מהגרים מאזורי הכפר שהגיעו לעיר, הם ומשפחותיהם, בעשורים האחרונים. אין פלא כי תושביהם של רובעי עוני אלו התקשו למצוא את מקומם

Eyal Zisser, "The Renewal of the 'Struggle for Syria': The Rise and Fall of the Ba'th Party", *Sharqiyya*, Fall 2011, pp. 21–29.

28. Onn Winckler, *Demographic Developments and Population Policies in Ba'thist Syria* (Brighton: Sussex academic Press, 1999); אל-ג'מהוריה אל-ערביה אל-סוריה, ריא'אסט מג'לס אל-ווראא', אל-מכתב אל-מרכזי לל-אחצאא', אל-מג'מועה אל-אחצאא'יה, לסנת 2000, עמ' 59–60; לסנת 2004, עמ' 54–60 (הרפובליקה הערבית הסורית, משרד ראש הממשלה, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, השנתון הסטטיסטי לשנת 2004).

במעגלי החיים במדינה – מעגל העבודה, מערך שירותי החינוך, הבריאות והרווחה ועוד. כתוצאה מכך, התקשה המשטר לפרוס עליהם את חסותו, או שמא להטיל עליהם את מרותו, וממילא לגייסם לתמיכה בו.²⁹

אחת התוצאות של ריבוי טבעי זה שחוותה החברה הסורית בעשורים שקדמו לפרוץ המהפכה במדינה, היה שינוי במאזן הדמוגרפי בין העדות השונות החיות בסוריה. מדובר בסוגיה רגישה ולכאורה חבויה מעין, אבל כזו שהייתה ונותרה בבחינת "הפיל שבחדר", בכל דיון אודות כל שהתרחש, שמתרחש ושעתיד להתרחש במדינה זו. כל דיון בשאלה העדתית בסוריה התבסס על נתונים דמוגרפיים (מבנה החברה הסורית והחלוקה בין העדות השונות החיות במדינה) שחזרו לתקופת המנדט הצרפתי, ולכל הפחות לימי העצמאות הראשונים של סוריה. בעקבות מהפכת הבעת' בוטל ציון המוצא העדתי בתעודת הזהות ובנתוני מרשם האוכלוסייה, ומאז אין בנמצא נתונים מעודכנים ואמינים אודות הפילוח העדתי של האוכלוסייה הסורית. מחקרים שעניינם תולדותיה של סוריה התבססו לרוב על נתונים משנות ה־40 וה־50 של המאה ה־20, בהנחה כי אלו נותרו תקפים במשך השנים, אלא שבפועל חלו בהם, כמו אגב גם בלבנון השכנה, שינויים דרמטיים שהועצמו עוד יותר עם פרוץ המהפכה הסורית במרס 2011.

בהיעדר נתונים רשמיים כלשהם אודות ההתפתחויות וההתפוכות הדמוגרפיות שהתחוללו בקרב כל אחת מן העדות החיות בסוריה, הדרך היחידה לבחון סוגיה זו הייתה באמצעות בחינה של הנתונים הסטטיסטיים בחתך של מחוזות, כלומר בחינה של הנתונים אודות פריסת האוכלוסייה ושיעורי הגידול הטבעי שלה בכל אחד ממחוזותיה של המדינה. נתונים אלו מופיעים בשנתונים הסטטיסטיים הסורים וכן בדוחות אודות מפקדי האוכלוסין שהתקיימו במדינה זו בשנים 1981 ו־2011, ופורסמו כולם בידי הלשכה לסטטיסטיקה (אל־מכתב אל־מרכזי לל־אח'צאא') של ממשלת סוריה.³⁰

בהקשר זה ראוי לציין כי חלק מן המחוזות בסוריה צבוע בבירור צבע עדתי – למשל מחוז סוידא, שרוב מכריע מקרב תושביו הוא דרוזים; או מחוזות דרעא, דיר אל־זור, אידליב ואל־רקה, שרוב תושביהם סונים. מחוז טרטוס הוא מחוז שבו נוכחות עלווית ניכרת, גם אם העלוים אינם מהווים רוב מוחלט מקרב תושביו. ובאשר ליתר המחוזות, דוגמת מחוז דמשק, או מחוז המרחב הכפרי של דמשק, חֶלֶב והמרחב הכפרי שלה, חֶמָא, חֶמֶץ וקוֹניטרה, הרי שרוב התושבים בהם הוא סוני הגם שמתגוררת בהם, בעיקר בחֶלֶב ובדמשק, אוכלוסיה נוצרית גדולה, או אף, בעיקר בדמשק, חֶמֶץ וחֶמָא, אוכלוסייה עלווית או שיעית. מחוז חסכה הוא מחוז בו אוכלוסייה כורדית גדולה, אם כי אלו אינם מהווים בהכרח את רובה של האוכלוסייה.

29. אייל זיסר, בשם האב, בשאר אל־אסד, שנים ראשונות בשלטון (תל־אביב: הוצאת הספרים של אוניברסיטת תל־אביב, 2007), עמ' 145–147.

30. Onn Winckler, *Demographic Developments and Population Policies in Ba'hist Syria*; השנתונים הסטטיסטיים הסורים אל־ג'מהוריה אל־ערביה אל־סוריה, ריא'אסת מג'לס אל־ווראא', אל־מכתב אל־מרכזי לל־אח'צאא', אל־מג'מועה אל־אח'צאא'יה לסנת 2000, אל־מג'מועה אל־אח'צאא'יה לסנת 2004.

מן הנתונים הדמוגרפיים שפרסמה הלשכה הסורית לסטטיסטיקה עלה כי שיעור הריבוי הטבעי הכללי-ארצי בסוריה עמד במשך 30 השנים האחרונות על 2.91 אחוזים, אלא שבחתך למחוזות היו קיימים הבדלים משמעותיים בין מחוז למחוז. כך למשל שיעור הריבוי הטבעי הגבוה ביותר נרשם במחוז דיר אל-זור – 3.72 אחוזים ולאחריו מחוז דרעא 3.53 אחוזים ואחריהם מחוז אל-רקה – 3.38 אחוזים. שלושת אלו הם כאמור מחוזות סונים מובהקים. לעומת זאת שיעור הריבוי הטבעי במהלך שנים אלו במחוז טרטוס, שבו נוכחות עלווית ניכרת, עמד רק על 1.98 אחוזים, ואילו במחוז לאד'קיה הסמוך, שאף בו נוכחות עלווית משמעותית, הוא עמד על 2.01 אחוזים. אף במחוז סוידא שהוא אזור דרוזי מובהק היה שיעור הריבוי הטבעי נמוך משמעותית ביחס למחוז דרעא השכן. במחוזות מעורבים שאליהם היגרו בני העדה העלווית לאחר מהפכת הבעת' היה הגידול מתון אף הוא. כך למשל במחוז חמץ גדלה האוכלוסייה ב-2.68 אחוזים ובמחוז דמשק ובמרחב הכפרי שלה עמד שיעור הריבוי הטבעי על 2.76 אחוזים. יש להניח כי שיעור ריבוי טבעי זה לא היה בהכרח נחלתם של בני העדה העלווית שהיגרו אל אזורים אלו, אלא גם ובעיקר של האוכלוסייה הסונית המקורית שהתגוררה בהם.³¹

מכל זה עולה לכאורה כי שיעור הריבוי הטבעי אצל העלוויים והדרוזים היה נמוך מזה שבקרב האוכלוסייה הסונית, ובהנחה ששיעורי הריבוי הטבעי במחוזות דוגמת טרטוס או לאד'קיה מייצגים את שיעור הריבוי הטבעי הכללי בקרב בני העדה העלווית הרי שמתברר כי שיעורם בכלל האוכלוסייה פחת לכ-7 אחוזים ולא עמד על כ-12-13 אחוזים כפי שנהוג היה להניח בהתבסס על הנתונים מזמן המנדט הצרפתי. גם שיעורם של הדרוזים פחת לפי זה לכ-3 אחוזים בלבד, וכך גם משקלה של האוכלוסייה הנוצרית. בעקבות פרוץ המהפכה בסוריה החלו הנוצרים מהגרים מן המדינה, ולפיכך אפשר להעריך כי שיעורם בקרב האוכלוסייה אף ירד מכ-13 אחוזים לכ-6-7 אחוזים, ואולי אף נמוך מכך. החוקר פבריס בלנשה העריך כי בראשית 2011 היה הרכבה הדמוגרפי של האוכלוסייה במדינה כדלהלן: ערבים סונים – 65 אחוזים; כורדים – 14 אחוזים; עלוויים – 10 אחוזים; נוצרים – 5 אחוזים; דרוזים – 3 אחוזים; שיעים – 1 אחוזים; תורכמאנים – 1 אחוזים; אסמאעילים – 1 אחוזים.³² כך או אחרת מדובר אפוא בהתפתחות דרמטית שעיקרה הוא כי המיעוטים שעמדו בבסיס הקואליציה השלטונית שניצבה מאחוריו של המשטר הסורי, לא מנו ערב פרוץ המהפכה במדינה כ-30-40 אחוזים מהאוכלוסייה, כפי שנהוג להניח, אלא פחות מחצי. מכאן שהדמוגרפיה קדמה למהפכה בקריאת תגר על התפיסה הרואה בסוריה מדינת כל עדותיה, כמו גם על יכולתו של המשטר הסורי להוסיף ולשרוד לאורך זמן על יסוד תמיכתה של אותה "קואליציה גדולה" שעמדה בבסיס עלייתו לשלטון.

ראוי לשוב ולהזכיר כי לאורך המחצית השנייה של העשור הראשון של שנות האלפיים, חוותה סוריה בצורת מן הקשות שידעה מעודה. פגיעתה של הבצורת הייתה קשה במיוחד

31. אתר החדשות דמאספוסט, 11 ביולי 2012; אל-ספיר (בירות), 11 באוגוסט 2013.

32. Fabrice Balanche, "How Sectarianism Can Help Explain the Syrian War", *Syria Deeply*, 6 March 2018; Fabrice Balanche and Mary Kalbach Horan, *Sectarianism in Syria's Civil War* (Washington: The Washington Institute for Near East Policy, 2018).

באזורים החקלאיים דוגמת עמק הפרת ואזור הג'זירה, אזור הע'אב בצפון ואזור החוראן ובמרכזו דרעא בדרום סוריה. הירידה הדרסטית בהיקף הגידולים החקלאיים והפגיעה במשק החי במדינה, אילצו את המשטר הסורי, לראשונה מזה שנות דור, להתחיל ולייבא מוצרי מזון. לצד זאת ראוי להזכיר גם את השלכותיה של המדיניות הכלכלית של ממשלת סוריה שביקשה לשנות את פניה של הכלכלה הסורית ולהעבירה מפסים של כלכלה סוציאליסטית ל"כלכלת שוק חברתית", ובמילים אחרות, לפתוח את סוריה לכלכלה העולמית, ולעודד השקעות זרות, אך גם את פעילות המגזר הפרטי בתוככי המדינה.³³

מדיניות זו, שהובלה לאורך המחצית השנייה של העשור האחרון בידי סגן ראש הממשלה לעניינים כלכליים עבדאללה אל-דרדרי, כללה צמצום של המעורבות הממשלתית בפעילות הכלכלית במדינה, צמצום של הסובסידיות והתמיכות הכלכליות שניתנו למגזרים השונים, ובראשם המגזר החקלאי, ובנוסף חשיפה מוגברת לייבוא זול, במיוחד מסין ומתורכיה, שפגע בבעלי המלאכה ובתעשיות הקלות המסורתיות. התוצאה הייתה גידול בממדי העוני במדינה, לצד צמיחה של מעמד של מתעשרים והרחבת הפערים החברתיים בחברה.

ב-2004 חיו קרוב ל-2 מיליון נפש, כ-11.4 אחוזים מכלל האוכלוסייה, מתחת לקו הרשמי של "עוני קיצוני": אלו שסך הוצאותיהם על צרכים בסיסיים היו נמוכות מ-1,458 ל"ס (32 דולר) לחודש, ואילו 5.3 מיליון נפש (30 אחוזים) חיו מתחת לקו העוני הרשמי שפירושו הוצאה של עד 2,250 ל"ס (49 דולר) לחודש על צרכים בסיסיים.³⁴ שיעורים אלו גדלו באופן משמעותי לקראת סוף העשור הראשון של שנות האלפיים, ומדיניות הממשלה שעיקרה קיצוץ בסובסידיות רק החריפה מגמה זו.

העיתון הבריותי "אל-ספיר", שנודע באהדתו למשטר הסורי, התלונן כשנתיים לאחר שפרצה המהפכה, על כי: "היישום החלקי של מדיניות ההפרטה ושל מדיניות הפתיחות הכלכלית של עבדאללה אל-דרדרי כלפי המערב, מדינות המפרץ וכלפי תורכיה, היא הסיבה לכך שהמשטר הסורי איבד את הבסיס החברתי המסורתי שתמך בו, ובתוך כך את אמונם של האיכרים, בעלי המלאכה הזעירים והפועלים שסבלו מן הטלטלה הכלכלית ובמיוחד מן הפניה לכיוון של כלכלה נאו ליברלית.

טלטלה זו היא שהניחה את הבסיס להצלחתם של כוחות הריאקציה שאיבתם לסוריה היא מן הידועות, למשוך לצידם חלק מהציבור הסורי, להרעילו ברעל עדתי ולגייס מקרבו חברים לקבוצות הטרור שאותן הפעילו. מי שהגן על סוריה ועל המשטר הלאומי הניצב בראשה היו קציני הצבא הסורי וחייליו, צעירים פטריוטים ובעלי השקפה מתקדמת ופאן-ערבית. הללו מקווים כיום כי המאבק שהם מנהלים יביא לתיקון המסלול הכלכלי שבו צעדה סוריה ולפיתוח דמוקרטי, לאומי וחברתי של חייה. לצד אלו ראוי להזכיר גם את הבורגנות הלאומית בסוריה שניזוקה אף היא מן הפתיחות הכלכלית, ובעיקר מן הפתיחות כלפי תורכיה. יסודות אלו – קציני הצבא וחייליו והבורגנות הלאומית – הם אלו שייפגעו, לצד האיכרים, בעלי המלאכה הזעירים והפועלים, באם סוריה תשוב לכלכלה נאו-ליברלית. שהרי הליכה בכיוון

.33 EIU (Economist Intelligence Unit), Syria — Country Report, January 2011

.34 Alan George, *Syria, Neither Bread nor Freedom* (London, Zed Books, 2003); *Syria Comment*,

<http://www.joshualandis.com/blog>

שכזה טוביל לצמצום ההשקעות בצבא, תחמיר את בעיות האבטלה ותוריד את רמת החיים שממנה נהנה מעמד הביניים בסוריה מאז שנות ה־90 של המאה הקודמת³⁵. לסוגיות אלו התייחס בכנות מפתיעה פארוק אל־שרע. בריאיון שהעניק בדצמבר 2012 לעיתונאי הלבנוני אבראהים אל־אמין, עורך העיתון "אל־אח'באר" ומקורבו של המשטר הסורי ובעיקר של חזבאללה, מתח אל־שרע ביקורת חריפה על המשטר הסורי שבו כיהן כסגן נשיא, על שהוא משתמש בכוח כדי לפתור את המשבר: "הכרעה צבאית היא אשליה, וגם אם יש בכוחה להביא לפיזור ההפגנות הרי שהתוצאה היא כי את מקום המפגינים בדרכי שלום יתפסו חמושים".

באשר למקורות המשבר שאליו נקלעה סוריה הוסיף אל־שרע והסביר כי: "מאז 1970 הוקמו בסוריה מוסדות רבים תוך דיאלוג ואף מאבק בין הכוחות שהיו פעילים אז במדינה, דוגמת מועצת הנהגת המהפכה (קיאדת אל־ת'ורה), ולאחר מכן, גם החזית הלאומית הפרוגרסיבית (אלי־ג'בהה אל־וטניה אל־תקדומיה) ומועצת העם (מג'לס אל־שעה), וכן מוסדות של השלטון המקומי. אלא שמוסדות אלו החלו מתנוונים וכל המאמצים לחדש את פניהם, במיוחד מאז עלה אסד לשלטון בשנת 2000, לא צלחו. מרביתם של מוסדות אלו פועלים כיום מכוח האינרציה. אפשר להשלים עם מציאות שכזו אם שוררת יציבות ונשמר הביטחון. אבל אם פרוץ משבר גדול, דוגמת זה שבו אנו מצויים, הכול נהרס. [...] במבט לאחור אי אפשר להתעלם או להתכחש לגורמים הכלכליים ולמדיניות המוטעית העומדים ביסוד ובבסיס המשבר הנוכחי"³⁶.

גם אסד עצמו הלין בריאיון שהעניק לביטאון מפלגת השלטון, "אל־בעת" ב־11 במאי 2013, על כישלונה של מפלגת הבעת' לעמוד בפרץ נוכח המשבר שפקד את סוריה. "כשפרץ המשבר במדינה נשמעו שני הסברים אפשריים באשר לרקע למשבר זה. האחד, כי המפלגה התרחקה מן ההמונים ואיבדה את קשר עימם, ואילו השני, כי המשבר הוא תוצאה של התנערות של ההמונים מן המפלגה ונכונותם להינתק ממנה ולצאת נגדה. אבל אין זה נכון שההמונים יצאו חוצץ נגד המפלגה. אחרי הכול המאבק המתנהל כיום בסוריה אינו מאבק בין עניים ובין עשירים, או בין העמלים ובין בעלי ההון. [...] בפועל אנו עדים לכך שדווקא העמלים, בני הפועלים והאיכרים, הם אלו שמגנים על המדינה. [...] המאבק המתנהל בסוריה הוא אפוא בין הבור וחסר הידע ובין זה שהידע מצוי ברשותו. בין הפטריוט ובין הסוכן הזר. בין הקיצוני ובין המתון. עם זאת עלינו להודות שבעבר לא מצאנו את האיזון הנכון בין המפלגה ובין מוסדות השלטון במדינה. שהרי המפלגה היא שצריכה להתוות את המדיניות ואילו על מוסדות השלטון לעסוק בפרטים. השגיאה שלנו הייתה שאנשי המפלגה הסתמכו על מוסדות השלטון לצורך שימור הקשרים שלהם עם הפעילים. אלא שהיסטוריה, ערוצי הקשר של המפלגה עם ההמונים היו באמצעות ארגוני העובדים והאיגודים המקצועיים, באמצעות מוסדות של חברה אזרחית וכמובן, באמצעות הקשר הבלתי אמצעי שקיימו בכירי המפלגה עם הפעילים בשטח. כל זה השתבש ולכן חשוב מכל הוא שהמפלגה תשוב אל ההמונים"³⁷.

35. אל־ספיר (בירות), 17 במאי 2013.

36. אל־אח'באר (בירות), 17 בדצמבר 2012.

37. אל־בעת' (דמשק), 11 במאי 2013.

אלא שמעבר לכל זה ראוי גם להדגיש כי המחאה שפרצה בכל רחבי סוריה ביטאה לא רק את המיאוס העמוק שחשו רבים במדינה כלפי המשטר השולט בה, אלא גם את הפיצול והפלגנות המאפיינים את החברה הסורית, לרוב על בסיס אזורי, עדתי-דתי או סוציו-אקונומי. פיצול ופלגנות אלו הקשו מאוד על גיבושה של חזית מאוחדת של מתנגדי המשטר, שתנהיג ואף שתוביל את גל המחאה שפרץ במדינה. יתרה מכך, בניגוד למצרים ולתוניסיה שבהן כוונה המחאה בראש ובראשונה לשליט ולמקורביו, הרי שבסוריה ברור היה למן הרגע הראשון כי לא רק גורלו של אסד האיש נמצא על כף המאזניים, אלא מטרות של אלו היא מיטוט הסדר החברתי, הכלכלי והפוליטי המתקיים בסוריה שבחזיתו, ולמעשה אף בראשו, בני העדה העלווית ושותפיהם לשלטון בסוריה. בכך היה כמובן כדי להסביר את נחישותו של המשטר הסורי ושל הכוחות החברתיים העומדים בבסיסו או מאחוריו, לצאת למענו למאבק או אף למלחמה – מלחמה לחיים או למוות – במטרה להבטיח את המשך קיומו של המשטר וממילא גם את המשך קיומם של הסדר ושל השיטה הפוליטית המתקיימים בסוריה בעשורים האחרונים.

העולם עם פרוץ המהפכה הסורית – הילרי קלינטון: "אסד הוא איש רפורמות"

ביטוי ברור לקושי "לקרוא את התמונה" ולעמוד על היקפה והשלכותיה של המחאה שפרצה בסוריה, נמצא בתגובתה של הקהילה הבין-לאומית לאירועים במדינה – תגובה רפה ומגומגמת. בעלות בריתה של סוריה, איראן וחזבאללה, מיהרו להתייצב לצידה ואף תורכיה הביעה דעתה בזכות שימור היציבות בסוריה, והביעה אמון במנהיגותו של אסד. עמדותיהן של רוסיה ושל סין היו אף הן נחרצות בתמיכה במשטר בדמשק ובעומד בראשו. מדינות ערב מצידן היו שקועות כל אחת בצרותיה, מצוקותיה ומהפכותיה מבית, ולא נפנו לעסוק, קל וחומר לגבש עמדה אחידה, בשאלה הסורית. מדינות המערב, ובראשן ארצות-הברית, נתפסו לא מוכנות נוכח גל המחאה ששטף את רחבי המזרח-התיכון, ומצאו עצמן שקועות עד צוואר במציאות המשברית שהתהוותה במצרים, לוב, תימן ובחריין. משום כך הן נרתעו מלהתערב ולהסתבך בחזית עימות נוספת שסיכויי ההצלחה בה נראו בלתי מבטיחים בעליל. התוצאה הייתה שמדינות המערב העדיפו במשך החודשים הראשונים למהומות בסוריה לשבת על הגדר ולצפות במתרחש מן הצד, ואף להעניק לאסד גיבוי במאמציו לייצב ולהרגיע את הרוחות הסוערות במדינה.³⁸

ביטוי בולט לכך ניתן היה למצוא בריאיון שהעניקה מזכירת המדינה האמריקנית הילרי קלינטון, לתוכנית "מול פני האומה" של רשת CBS ב-27 במרס 2011, במהלכו הסבירה כי לכל אזור ולכל מדינה ייחודיות משלה, ומכאן שאין להשליך מן הנעשה במצרים או בתוניסיה על הנעשה בסוריה. בריאיון, שהוקדש בעיקר לנעשה בלוב ואף במצרים, הוסיפה

38. אייל זיסר, סוריה, מחאה, מהפכה, מלחמת אזרחים (תל-אביב: מרכז משה דיין ללימודי המזרח-התיכון ואפריקה, אוניברסיטת תל-אביב, 2014), עמ' 131-140.

קלינטון כי ארצות-הברית מגנה את האלימות המופעלת נגד המפגינים בסוריה, אבל הוסיפה כי המציאות בסוריה לא התפתחה באופן שמאפשר לארצות-הברית לפעול שם. "יש שם מנהיג חדש. רבים מחברי הקונגרס משתי המפלגות שביקרו בסוריה בחודשים האחרונים סבורים שמדובר באיש של רפורמות.[...] מה שהתחולל במדינה זו בשבועות האחרונים בהחלט מדאיג, אבל יש הבדל בין השימוש (שעושה קד'אפי) בחיל האוויר שלו כדי להפציץ ערים ולהרוג בבני עמו, ובין שימוש בכוחות משטרה (כפי שקורה בסוריה), הגם שהשימוש בכוח על-ידי (כוחות משטרה אלו) חרג מגדר הסביר ומכפי שהיינו רוצים לראות.[...] בכל האמור בעתידו של (הנשיא) אסד – היינו, האם עליו לזוז הצידה או לא – הרי שעניין זה צריך להשאיר בידי בניה של סוריה".³⁹

שנה לאחר מכן בפברואר 2012 כשנשאלה קלינטון במהלך שימוע בסנאט האם אסד הוא "פושע מלחמה", השיבה "אפשר לטעון שהוא עונה להגדרה הזו", אך הוסיפה כי היא עצמה לא הייתה ממחרת להשתמש בכינוי זה כלפיו, שכן שימוש במונחים כאלה: "מגביל את האפשרויות לשכנע מנהיגים (דוגמת אסד) לוותר על תפקידם". לשאלה האם היא חושבת כי בסופו של דבר אסד יפול היא ענתה כי היא סבורה שכן, אלא שאינה יודעת להגדיר מתי זה "בסופו של דבר".⁴⁰ לימים ניסתה קלינטון להתנער מדימוי זה שדבק בה של מי שמעדיפה לשבת בחיבוק ידיים על הגדר ולא לעשות מעשה נוכח הטרגדיה המתחוללת בסוריה, ובריאיון שהעניקה ביוני 2014, כשנתיים לאחר שפרשה מתפקידה ולקראת צאת ספרה אודות תקופת שירותה כמזכירת המדינה, *Hard Choices*, אך אפשר שגם שעל רקע היערכותה למרוץ לנשיאות ארצות-הברית ב-2016, ניסתה לבדל עצמה מהנשיא ברק אובמה ואף לגלגל לפתחו את האחריות לחוסר המעש של ארצות-הברית.⁴¹

רק משנקפו השבועות והחודשים והמחאה בסוריה לא רק שלא דעכה אלא אף התגברה והתעצמה, החל מתחולל שינוי דרמטי בעמדותיו של הרחוב הערבי והאסלאמי ובעמדותיהן של מדינות ערב, כמו גם בעמדותיה של הקהילה הבין-לאומית ביחס לנעשה בסוריה. שינוי זה היה נעוץ ראשית דבר בהערכה הגוברת כי סופו של המשטר הסורי לקרוס, כפי שקרה למשטר התוניסאי ולזה המצרי ואף הלובי, אך גם בחשיפה לדיכוי הברוטלי והאלים והרג המפגינים בעשרותיהם מדי יום, אליהם נחשף העולם בדיווחי העיתונות שהגיעו ממרחביה של סוריה.

30 במרס 2011 – אסד נואם לאומה – "הנאום שאותו לא נשא"

ב-30 במרס 2011, כשבועיים לאחר פרוץ המהומות בארצו, נשא אסד נאום ראשון לאומה אודות המצב במדינה. עם זאת, הוא נמנע מלפנות לבני עמו ישירות והעדיף לשאת את נאומו במועצת העם, מרחב ידיו ומאיר פנים בהרבה בעבורו. בדבריו הביע את צערו

39. אתר רשת CBS, 27 במרס 2011; אתר מחלקת המדינה האמריקנית, Interview With Bob Schieffer of CBS's Face the Nation, 27 March 2011.

40. רויטרס, 28 בפברואר 2012.

41. רויטרס, 15 ביולי 2014; Hillary Rodham Clinton, *Hard Choices* (New York: Simon and Schuster, 2014).

על מותם של אזרחים במהומות, והבטיח לשקול קידומן של רפורמות. ואולם, בעיקרו של דבר נתן ביטוי לאופן בו הוא תופס את האירועים בסוריה – כאוסף של תקריות מקומיות המבטאות נרגנות כלפי כישלונותיה של הממשלה בתחומי החברה והכלכלה, אך לצד אלו גם תקריות שיד זרה היא העומדת מאחוריהן.⁴² נאומו של אסד התקבל באכזבה גלויה, שכן היה בו ניסיון להדחיק ולהכחיש את שאירע במדינה ונעדר ממנו כל ניסיון אמיתי להתמודד עם דרישות המפגינים. אין פלא כי בעקבות הנאום הלכה המחאה והעמיקה, ובנוסף הוחרפו התביעות שהועלו במהלך ההפגנות מחירות ורפורמה (חונד'זה ואצל'אח) להפלת המשטר (אסקאט אל-ניזאם).

לימים היה אף מי שטען כי בנאום זה החמיץ אסד הזדמנות להרגיע ולשכך את גל המחאה שפרץ נגד משטרו. הוא נמנע מלפנות בו למפגינים, ואגב, גם דחה, כך לפי עדויות ממעגל מקורביו, הצעה לצאת ולפגוש בהם בדרעא. תחת זאת אימץ גישה מתריסה ולעומתית, השוללת את הלגיטימיות של המחאה נגדו וממילא גמר כנראה אומר לדכאה בכוח. דיויד לש, שהיה כזכור מבאי ארמונו של אסד ערב פרוץ המהפכה הסורית, ידע לספר לימים כי כמה ממקורביו של אסד הציעו לנשיא הסורי לצאת ולפגוש במפגינים במטרה לנסות ולפייסם ולהרגיע בכך את הרוחות הסוערות: "אסד נהנה מפופולריות רחבה בסוריה, ואם הוא היה נוקט בצעדים בכיוון הנכון הדברים היו יכולים להשתנות לטובה. כך למשל ניתן היה לפצל את שורות האופוזיציה, שהרי אסד ומשטרו נשענו על בסיס תמיכה רחב בקרב הציבור הסורי". אבל, מוסיף לש מפי מקורביו של אסד, "אפשר שראשי שירותי הביטחון שביקשו להחליש ואף לפגוע בתומכי הרפורמה בצמרת המשטר הסורי, ובכך לחזק את מעמדם שלהם, באו לאסד והציעו לו לאמץ דרך אחרת, של דיכוי אלים של המפגינים. הם אמרו לו: 'הירגע, שב בצד ותנוח והנח לנו לטפל בעניין'. הם הניחו שהם לא יזדקקו ליותר מכמה שבועות כדי להשיב את המצב בסוריה לקדמותו".⁴³

יש לקבל עם זאת עדות זו של לש ודומות לה בערבון מוגבל, כחלק מניסיון מתמשך עוד מאז עלה אסד לשלטון בסוריה ביוני 2000, וכמובן מאז פרצה המהפכה, להציג את הנשיא הסורי כטלית שכולה תכלת, כשה תמים שנקלע לעדר של זאבים – מקורביו של אביו, עסקני המפלגה ובכירי המערכת הביטחונית הסורית שהיו, כביכול, אחראים לטעויות שעשה המשטר שבראשו עמד אסד במשך השנים, ולקשיים שפקדו אותו כתוצאה מטעויות אלו. כך למשל יוחסו לאישים אלו, ולא לאסד, מהלכים כוחניים של המשטר נגד מבקשי הרפורמות במהלכו של "האביב של דמשק", כמו גם מדיניותה המתריסה של דמשק מול ארצות-הברית וישראל והידוק הקשרים עם איראן ועם חזבאללה, שהעלו את סוריה על נתיב של עימות עם ממשלו של ג'ורג' בוש. אלא שטענות אלו אינן עולות בקנה אחד עם העובדה שאסד הפך בתוך שנים בודדות למן עלייתו לשלטון לבעל הדעה והדבר בסוריה, ריכז בידי אסד סמכויות השלטון וההכרעה, והוא שקיבל ככל הנראה את אותן החלטות חשובות וגורליות, בין אם בתחומי מדיניות החוץ ובין אם, ובעצם בעיקר, בתחומי מדיניות הפנים והחברה.

42. סאנא, 30 במרס 2011.

43. David W. Lesch, "Assad's Fateful Choice", *Syria Comment*, 9 April 2016.

בתחילת המשבר בסוריה נפוצו דיווחים ולפיהם נתגלעו חילוקי דעות בקרב הצמרת הצבאית, ואולי אף בינה ובין הצמרת המדינית, בדבר הדרכים לטיפול בהתקוממות, וכי הצבא היסס ונמנע מלהפעיל כוח נגד המתקוממים כפי שהתבקש לעשות בידי המשטר. בפועל משהחלה מעורבותו של הצבא בדיכוי המהומות, לא נראה היה כי הצבא מגלה היסוס להתייצב לצידה של שושלת אסד נגד אויביה. עם זאת, כאשר הוכרז ב־8 באוגוסט 2011 על החלפתו של שר ההגנה עלי חביב בדאוד ראג'חה, היו שניסו לקשר תחלופה זו בביקורת שמתח כביכול חביב על השימוש בכוח צבאי נגד המתקוממים. כמה ימים לאחר חילופי הגברי בצמרת הצבא הסורי אף נפוצו דיווחים כי חביב נמצא מת בדירתו, ואפשר שחוסל בידי המשטר. חביב עצמו מיהר להופיע בו ביום בטלוויזיה הסורית, הזים את את השמועות על מותו והסביר כי פרישתו באה על רקע התערעורת במצבו הבריאותי, ולבסוף שב והביע תמיכה מלאה במשטר הסורי ובעומד בראשו.⁴⁴

הקמת ממשלה חדשה, ממשלתו של עאדל ספר

עוד קודם לנאמו של אסד במועצת העם, הגישה ממשלת סוריה ב־27 במרס 2011 את התפטרותה. ראש הממשלה היוצא, נאג'י אל־עטרי, שכיהן בתפקידו מאז 2003 הוחלף בעאדל ספר, שכיהן בממשלה היוצאת כשר החקלאות. ספר היה בן המרחב הכפרי של דמשק, אזור המיושב בבני העדה הסוניית שהיווה בעבר, כמו יתר אזורי הכפר והפריפריה במדינה, מעוז תמיכה במשטר אך עתה הפך מוקד למחאה נגדו.⁴⁵ אחד השינויים הבולטים בהרכב הממשלה החדשה היה סילוקו מן הממשלה של דרדרי, שנחשב לאורך המחצית השנייה של העשור הראשון של שנות האלפיים כאדריכלה של מדיניות הפתיחות הכלכלית שאימצה סוריה, ושתרמה לשיפור מסוים במצבה הכלכלי של המדינה – שממנו לא נהנתה מרביתה של האוכלוסייה. נראה כי אסד היה נכון להקריב את יד ימינו בתחום הכלכלי כדי לרצות את המפגינים, וזאת באמונה כי גל המחאה שפרץ בסוריה נעוץ בסופו של דבר במצוקה הכלכלית שאליה נקלעו השכבות הנמוכות בחברה.

יחד עם דרדרי סולק גם שר האוצר מחמד אל־חסיין, אף הוא מעמודי התווך של הצוות הכלכלי שהוביל את הרפורמות הכלכליות בסוריה בעשור האחרון. עם זאת, חלק ניכר משרי הממשלה נשארו בתפקידם ובראשם שר החוץ וליד אל־מעלם, ושר ההגנה, עלי חביב.⁴⁶ חביב, בן העדה העלווית מאזור סאפיתא שבמחוז טרטוס, הוחלף ב־8 באוגוסט 2011 מטעמים של גיל ובריאות בידי דאוד ראג'חה, בן העדה היוונית אורתודכסית מדמשק. לצד מינויו של ראג'חה לשר ההגנה קודמו סגני הרמטכ"ל, אצף שווכת, גיסו של הנשיא אסד, ומניר אדנוף לתפקיד סגני שר ההגנה. את מקומו של ראג'חה כרמטכ"ל תפס פהד ג'אסם פריג', בן העדה הסוניית ולסגנו מונה עלי איוב, בן העדה העלווית.⁴⁷

44. סאנא, 5 באוגוסט 2011, 18, 19 ביולי 2012; אליג'זירה, 5, 6 באוגוסט 2011; אליחיאת (בירות), 7 באוגוסט 2011.

45. אליח'ורה (דמשק), 28 במרס 2011; סאנא, 27 במרס, 11 באפריל 2011.

46. סאנא, 16 באפריל 2011; תשרין (דמשק), 17 באפריל 2011.

47. סאנא, 5 באוגוסט 2011, 18, 19 ביולי 2012; אליג'זירה, 5, 6 באוגוסט 2011; אליחיאת (בירות), 7 באוגוסט 2011.

בנאומו בפני שרי הממשלה לאחר שאלו נשבעו לו אמונים ב־16 באפריל 2011, חזר אסד על תפישתו ולפיה כישלונותיה של הממשלה היוצאת בתחומי החברה והכלכלה הם שעמדו בבסיס המחאה שהתפשטה אל כל רחבי המדינה: "בפגישות העממיות שקיימתי בשבוע שעבר הבחנתי בפער שהחל מתהווה בין מוסדות המדינה ובין האזרחים. יש לגשר על פער זה על־ידי כינונם של ערוצי תקשורת בינינו ובין האזרחים"⁴⁸. בדבריו אלו התייחס אסד לשורה של מפגשים מתוקשרים שקיים עם אנשי דת, נכבדים מקומיים וראשי שבטים ממחוזותיה השונים של סוריה ובהם חסכה, אידליב, חֶמָא, חֶמֶץ. במפגשים אלו בלט ניסיונו להתעלם מהמוסדות המפלגתיים וממוסדות המדינה ששימשו במשך השנים בתפקיד של מתווכים בין המשטר והעומד בראשו ובין תושבי המדינה, ותחת זאת לגעת במרכיביה הבסיסיים של החברה הסורית כמו ראשי משפחות, חמולות ושבטים, תופעה ראויה לציון ברפובליקה העממית הסוציאליסטית שביקשה מפלגת הבעת' לכוון בסוריה.⁴⁹ אלא שלאסד התברר כי הנכבדים, ראשי המשפחות והשבטים שפגש שוב אינם מייצגים את הדור הצעיר בסוריה, שמקורו יצאו המתקוממים נגד משטרו.

לצד כינונה של ממשלה חדשה הודיע אסד ב־19 באפריל 2011 על ביטול חוקי החירום הנהוגים במדינה מאז תפסה מפלגת הבעת' את השלטון ועל ביטול בית המשפט לעבירות ביטחוניות, שריד לאותן שנים. היו אלו צעדים סמליים בעיקרם שנועדו ליצור מצג שווה של נכונות להתקדם בדרך הרפורמות. ואולם, לצעדים אלו לא הייתה כל משמעות מעשית שכן כוחות הביטחון הוסיפו לאסור את מתנגדי המשטר ולהרוג במפגינים נגדו.⁵⁰

ראשיתו של האביב הסורי הייתה באירועים ספורדיים ובהפגנות מוגבלות ונקודתיות שפרצו בכמה עיירות וערים במדינה, ושבמהלכן לא הושמעה כלל קריאה להפלת משטרו של אסד. תחת זאת נשמעו קריאות למען צדק חברתי וחירות. בהפגנות אלו היה כדי למוטט את מחסום הפחד מפניו של המשטר בדמשק, כמו גם את דימויה של סוריה כמדינה היציבה והבטוחה ביותר במזרח־התיכון. אין כל ספק כי בעצם קריאת התגר של המרחב הכפרי הסוני נגד משטר הבעת' בדמשק היה כדי ללמד כי בסוריה נפל דבר, אבל בשלב ראשוני זה של האירועים לא ניתן היה להעריך עדיין כי מדובר במחאה עממית רחבה ועמוקת שורשים, שתקיף ובעיקר תציית את כל רחבי המדינה.

אחרי הכול, המחאה לא חלחלה בראשית דרכה אל מעמדות הביניים בערים הגדולות הנושאים את המדינה הסורית על גבם, שנותרו צופים בה מן הצד. ממילא, לא הייתה זו מחאתם של מעמדות אלו. מה שחשוב יותר, מחאה זו עוררה למן הרגע הראשון חשש ואף הסתייגות בקרב בני עדות המיעוטים בסוריה – נוצרים, דרוזים וכמובן, עלווים ואפילו כורדים – שהוסיפו ברובם לדבוק בברית המיעוטים. חשוב לציין כי המהפכה הסורית נעדרה בראשיתה, ויש להודות שגם לאורכה, "תמונת ניצחון" דוגמת תמונתם של מיליוני צעירים מצרים הגודשים את כיכר תחריר בלב קהיר. תמונה זו לימדה למן הרגע הראשון לפרוץ המהומות במצרים, כי גורלו של משטר מבארפ נחרץ וכי נפילתו היא עניין של זמן.

48. אליוטן (דמשק), 17 באפריל 2011.

49. סאנא, 26 באפריל, 3, 15 במאי, 11 ביוני, 13 ביולי 2011.

50. אליוטן (דמשק), 20 באפריל 2011.

ואולם, בסוריה קשה היה להצביע על תמונת ניצחון שכזו, וממילא על אירוע או אף רצף של אירועים שעשויים היו לבשר על נקודת מפנה או אף על מעבר משלב אחד של המהפכה הסורית למשנהו.

וכך, בניגוד למדינות ערביות אחרות, דוגמת תוניסיה או מצרים, שבהן הוכרעה המערכה מיד לאחר שפרצו ההפגנות הראשונות ברחובות הערים הגדולות, ואף בניגוד ללוב או תימן שבהן התפשטה האש במהירות ואחזה בכל רחבי המדינה, הרי שבסוריה מדובר היה בתהליך איטי ואף הדרגתי, של שקיעה מתמשכת אלי ביצה טובענית של מלחמת אזרחים ואחים. כך הפכו אט-אט הפגנות ספונטניות, משמעותיות לכשלעצמן ובכל זאת נקודתיות ומוגבלות, להתקוממות עממית נרחבת, וזו הידרדרה למאבק אלים וחסר פשרות בין המשטר למתנגדיו, עד שבסופו של דבר מצאו עצמם הסורים נתונים במלחמת אזרחים ואחים עקובה מדם.

מהפכה ומלחמה

פרק רביעי: מחאה, מהפכה, מלחמת אזרחים וג'האד

ביום שישי 22 באפריל 2011, מלאו חמישה שבועות לפרוץ המחאה בסוריה. גם ביום זה התקיימו הפגנות עם סיומן של התפילות במסגדים, אלא שבמהלכן נהרגו קרוב ל-100 מפגינים ברחבי המדינה ואפשר שאף יותר. ביום זה חצתה אפוא סוריה את נקודת האל-חזור משהתברר כי את שד המחאה והמרי לא ניתן עוד להשיב אל הבקבוק.

ההפגנות שוב לא הוגבלו לכפרים או לעיירות המחוז, והתפשטו גם לערים הגדולות ובהן חמא – שבה התקיימה כזכור תהלוכת מחאה של כמה מאות משתתפים כבר ביום הראשון לפרוץ המהומות בסוריה – כמה מפרבריה של הבירה דמשק, ולבסוף, גם חמץ. זו האחרונה תפסה את מקומה של דרעא כמובילת המחאה במדינה, ובה אף נרשם המספר הגבוה ביותר של הרוגים מקרב המפגינים.¹

במהלך השבועות הראשונים למהפכה בסוריה הצטמצמו ההפגנות לימי שישי לאחר סיומן של התפילות במסגדים. בהפגנות נטלו חלק אלפי מפגינים בכל רחביה של המדינה, ונרשמו בהם הרוגים בודדים ולכל היותר עשרות בודדות מדי שבוע. בהדרגה התפשטו ההפגנות גם ליתר ימי השבוע. תחילה התקיימו הפגנות ותהלוכות מחאה בשעות הלילה, אבל ככל שהלך ונשבר מחסום הפחד מפני ידו הקשה של המשטר החלו גם הפגנות במהלך שעות היום. הפגנות אלו שאבו אליהן מפגינים במספרים הולכים וגדלים, עד כדי עשרות אלפים בכל רחבי המדינה ואולי אף יותר. תגובתו האלימה של המשטר להפגנות – אלימות אנשי המשטרה וכוחות הביטחון וירי שיטתי ומכוון לעבר המפגינים, ואף שימוש "בשכירי חרב" (שכונו כפי המפגינים שביחה – "אנשי הצללים") או אף מיליציות בעלות צבע עדתי לפיזור ההפגנות – העלתה באופן דרמטי את מספר ההרוגים והפכה את המחאה למרי עממי רחב היקף.

את המפגינים הנהיגו ועדות מקומיות שהחלו צצות בכפרים ובעיירות בכל רחבי המדינה. מדובר היה בהתארגנויות מקומיות וספונטניות, הגם שבין הוועדות השונות התקיים קשר של תיאום ושיתוף פעולה, לרוב באמצעות האינטרנט. ולראיה, בהפגנות שהתקיימו בכל רחבי המדינה נישאו אותם שלטים ונשמעו אותן סמאות, ולכל יום שישי שהיווה את מוקד המחאה באותה העת הוענק כינוי משלו. כך למשל יום השישי הראשון למחאה, 18 במרס 2011 כונה "יום שישי של הכבוד" (ג'מעת אל-כראמה), וזה שלאחריו, 25 במרס 2011 כונה "יום שישי של העוז" (ג'מעת אל-עזה), ל-1 באפריל 2011 הוענק הכינוי "יום שישי של החללים" (ג'מעת אל-שהדאא') ל-8 באפריל 2011 הוענק הכינוי "יום שישי של החזקת

1. אתר המהפכה הסורית המתעד מידי יום את אירועי המהפכה, <http://syrianrevolution.org>. גם אתר המרכז את רשימות ההרוגים על-פי מקורות של האופוזיציה הסורית <http://syrianshuhada.com/Default.asp?a=la&p=date&v=22/4/2011>.

המעמד" (ג'מעט אל-צמוד) ל-15 באפריל 2011 הוענק הכינוי "יום שישי של הנחישות" (ג'מעט אל-אצראר) וכך הלאה.²

לקראת אמצע אפריל 2011 כבר איבד השלטון את השליטה בכמה ממוקדי המחאה במדינה כמו הערים דרעא, בניאס, וכן העיירות אל-רסתאן ותלביסה, המצויות על אם הדרך שבין חמא וזאאל. בערים ובעיירות אלו השתלטו התושבים על המרחב הציבורי ופרקו את זעמם במבני ממשל, במטות מפלגת הבעת', וכן בסמלי השלטון, ובראשם – פסלים של אביו של אסד, שאותם ניפצו והרסו. אף תמונותיו של אסד עצמו הושחתו ואף הועלו באש לקול מצהלות ההמונים. מושל חמץ מחמד סלאם טלאל אל-בראזי (שהחליף ב-4 ביוני 2011 את המושל הקודם מחמד אַיאד ע'זאל, שפוטר בידי השלטונות בניסיון להרגיע את הרוחות הסוערות במחוז), מסר למשל כי במהלך החודשים הראשונים למהומות הועלו באש בעיירה אל-רסתאן קרוב למחצית ממבני הציבור שבה.³ תושבים באל-רסתאן ובתלביסה אף חסמו לפרקים את התנועה בדרך שבין חָלָב לדמשק, דרך המלך החוצה את סוריה לאורכה. סימן מדאיג נוסף מבחינתו של השלטון נמצא בהפגנות שפרצו באפריל גם בקמפוסים האוניברסיטאים בדמשק ובחָלָב.⁴

צעד נוסף בעל משמעות של המפגינים בסוריה היה לאמץ דגל חדש, דגל שלושת הכוכבים, ששימש כדגלה של המדינה הסורית בשנים הראשונות לעצמאותה. זאת תחת דגלו של משטר הבעת' הסורי, דגל שני הכוכבים, שהונהג בעקבות כינון איחוד הקע'ם ב-1958 בין מצרים ובין סוריה, ושב והונהג בידי חאפז' אל-אסד ב-1980. המתקוממים נותרו, עם זאת, דבקים בהמנון הסורי "מגיני המולדת" (חמאת אל-דיאר), שחובר בידי המשורר ח'ליל מרדם בכ, ואומץ ב-1938 כהמנונה הלאומי של המדינה. בכך היה כדי לבטא כי המחאה בסוריה אינה מכוונת, כמו במצרים, תימן או לוב, רק נגד השליט ומשטרו, אלא גם ובעיקר נגד הסדר הפוליטי והחברתי המתקיים במדינה ונגד תפיסת העולם והאידיאולוגיה העומדות בבסיסו.⁵

תחילת העריקות משורות הצבא

השימוש הגובר בכוחות צבא לצורך דיכוי המחאה נגד המשטר, וההתנגשויות בינם ובין קבוצות של חמושים, הובילה לגל של עריקות של חיילים וקצינים משורות הצבא. התיעוד הראשון של תופעה זו חוזר ל-23 באפריל 2011 עת מג'נד (מקביל לדרגת טוראי) במשמר הרפובליקה, וליד אל-קשעמי, יליד העיירה אבטע שבמחוז דרעא, הודיע בסרטון שצילם והעלה לרשת כי הוא וכמה מחבריו ערקו משורות הצבא לאחר שסירבו למלא

2. אתר המהפכה הסורית התעתד מידי יום את אירועי המהפכה, <http://syrianrevolution.org/>.
3. הדיווחים מחודש אפריל ומאי אודות הנעשה באל-רסתאן ובתלביסה באתר *Syria Comment*, <http://www.joshualandis.com/blog>. לדבריו של מושל חמץ, סאנא, 13 באוקטובר 2011.
4. אלינהאר (בירות), 16 באפריל 2011; אתר המהפכה הסורית, אירועי חודש אפריל 2011, <http://syrianrevolution.org/>.
5. אודות תולדותיו של הדגל הסורי אתר "ההיסטוריה הסורית", <http://www.syrianhistory.com/ar/pages/syrian-flag>.

פקודה שקיבלו לירות על מפגינים בעיירה חרסתא.⁶ אחריו החלו עורקים חיילים ומפקדים נוספים, אחד הבולטים שבהם היה מלאזם אול (מקביל לדרגת סגן) עבד אל-רזאק טלאס, בן למשפחת טלאס מאל-רסתאן שבניה מילאו תפקידי מפתח במשטר הסורי עד לאותה העת. טלאס הצעיר הכריז ב-7 ביוני 2011 כי ערק משורות הצבא, ואף הודיע על הקמתה של קבוצת לוחמים, "גדודי פארוק", שייעודה מאבק במשטר עד להפלתו.⁷ קבוצה זו לחמה מאוחר יותר בשכונת באב עמרו בחמץ ובאזורים אחרים של צפון סוריה, אך טלאס סולק משורותיה עוד בקיץ 2012 ועבר להתגורר בתורכיה וממנה המשיך לפריז.

בראשית אוקטובר 2011 הגיע מספרם של העריקים מן הצבא לכעשרת אלפים, כשבנוסף למעלה ממחצית מחייבי הגיוס, לרוב בני העדה הסונית מאזורי הכפר והפריפריה, נמנעו מלהתייצב בלשכות הגיוס ולהתגייס לשירות. כשנתיים לאחר מכן, בקיץ 2013, הגיע מספרם של העריקים לכ-100 אלף, בעיקר חיילי חובה וקצינים זוטרים, שהיו כרבע עד כשליש מחיילי הצבא הסדיר, ומרביתם המכרעת היו כאמור בני העדה הסונית.⁸

במקרים רבים המתינו חיילים סונים שנותרו בשירות עד שעמדותיהם הותקפו בידי המורדים, ואז נכנעו והסגירו את עצמם לידיהם או נמלטו מפניהם. כך נהגו אגב, גם צעירים מקרב עדות המיעוט האחרות, דוגמת צעירים נוצרים שחיפשו עתה אחר דרכים לעזוב את המדינה ולמלט עצמם ממלחמת האזרחים שהשתוללה בה, או צעירים דרוזים שהעדיפו להצטרף למיליציות מקומיות שקמו בעיירות ובכפרים בהר הדרוזים כדי להגן על מרחבי המחיה של בני העדה מפני קבוצות של מורדים סלפיות-ג'האדיות דוגמת דאעש או ג'בהת אל-נצרה, שניסו לפרוץ אל ההר ולהשתלט עליו.

גם בערים הגדולות שנותרו בשליטתו של המשטר רווחה תופעה של השתמטות מגיוס, בעיקר בקרב בעלי אמצעים. משפחות רבות אף נהגו למלט את בניהם ללבנון, לתורכיה ואף לאירופה, כדי שלא יאלצו להתגייס לשירות צבאי. המשטר הקים מחסומי דרכים בצירי התנועה הראשיים ואף בתוככי הערים שתררו אחרי משתמטים מגיוס, אך ניתן היה לחמוק מהם או אף לעבור בהם תמורת תשלום של שוחד לחיילים המוצבים בהם. דומה כי רק צעירים בני העדה העלווית הוסיפו להתגייס בהמוניהם לצבא.

גלי העריקות לא הביאו עם זאת לקריסתו של הצבא הסורי. הם לא הגיעו עד לדרג הפיקוד הבכיר (לא נרשמה ולו גם עריקה אחת של קצין בכיר מקרב שורות מפקדיו הבכירים של הצבא, אף לא מקרב בני העדה הסונית שבהם). אף ניסיונות של מדינות ערביות ומערביות, וכמובן של ארצות-הברית, לנסות ולגייס לשורות המהפכה קצין צבא בכיר הנמנה על דרג הפיקוד הבכיר של הצבא, דוגמת מפקד דיוויזיה או גיס, לא צלחו ולמדינות אלו התברר כי

6. **אלי-ערביה**, 23, 25 באפריל 2011; **אלי-ג'זירה**, 30 באפריל 2011; **אלי-חיאט** (לונדון), 24, 25 באפריל 2011. בשנת 2013 נעלמו עקבותיו של אלי-קשעמי ונמסר כי ככל הנראה נמלט לתורכיה.

7. **אלי-ג'זירה**, 17 ביוני; 26 ביולי, 9 בספטמבר 2011.

8. BBC Guide to the Syrian opposition, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-15798218>; Stephen Star, "The West's dilemma: Who is the official opposition in Syria?", *The Globe and Mail* (Toronto), April 10, 2013.

לא נמצא ולו גם קצין בכיר אחד לרפואה שיהיה נכון גם תמורת פיתוי כספי ואחר לערוק לשורות המורדים.

אפשר להניח כי בחשבון הרווח וההפסד העדיפו קצינים אלו להישאר בשורות הצבא הסורי, לשמור על סמלי הסטטוס והמעמד וכמובן גם על משכורתם ולא לזנק אל הבלתי נודע, מה גם שבפני חלק גדול מהם, דוגמת הקצינים העלווים, אבל גם קצינים סונים שטיפסו אל הצמרת, לא ניצבה כל אלטרנטיבה ריאלית פרט להמשך שירותם הצבאי תוך שימור הלכידות הפנימית של צמרת הפיקוד של הצבא והמשך הדבקות במשטר ובעומד בראשו. שהרי המהפכה בסוריה הייתה גם בעלת היבט דורי ברור – עלייתו של דור צעיר מקרב בני הכפר והפריפריה שביקש לדחוק את רגלי הדור הקודם, שבניו השתלבו בצבא ובמוסדות השלטון במדינה.

גלי העריקות נותרו אפוא מוגבלים לחיילים וקצינים בודדים, ולכל היותר לקבוצות מצומצמות של חיילים ומפקדיהם (אף יחידה צבאית מדרג גדוד ומעלה לא ערקה בשלמותה אל שורות המורדים). הצבא הסורי פיצה עצמו על המחסור המחריף בכוח אדם, בהארכת משך השירות של חיילי החובה ששירתו בצבא בעת שפרצו המהומות בסוריה, ולמעשה דחה את שחרורם. בנוסף, הוקמו מיליציות של "שכירי חרב" (שביחה, "אנשי הצללים"). אלו צצו כפטריות שלאחר הגשם בכפרים ובעיירות בכל רחבי סוריה, ובעיקר בהר הדרוזים או בחבל העלווים אך גם בכפרים ובעיירות נוצריות ואפילו בריכוזים סונים. מיליציות אלו היו לרוב בעלות אופי מקומי, שלמתנדבים לשורותיהן שולם שכר בידי המדינה או בידי מי מאותם שחקנים זרים שעמדו מאחורי הקמתן, דוגמת איראן או חזבאללה ואף רוסיה. לצד העריקות משורות הצבא נבעו גם בקיעים ראשוניים, הגם שמוגבלים, בחומה הבצורה של איתנות ויציבות שהקרינו מוסדותיו האזרחיים של משטר הבעת' הסורי. ב־23 באפריל 2011 הודיעו שני חברי בית הנבחרים מטעם מחוז דרעא, ח'ליל אל־כפאעי ונאצר אל־חריירי, על התפטרותם במחאה על צעדי הדיכוי של המשטר הסורי נגד המפגינים. גם המופתי של דרעא, רזק עבד אל־רחים אבו זַיד, הודיע כי הוא פורש מתפקידו ונמסר גם כי עשה כן לאחר שבנו נהרג במהומות. בסוף אפריל 2011 הודיעו מאות מחברי מפלגת הבעת' בבניאס, באל־רסטאן ובאידליב, על פרישתם משורות המפלגה.⁹

אירוע ראוי לציון שהיה בו כדי ללמד על המתחולל בסוריה באותה העת, היה פיטוריה ב־12 באפריל 2011 של סמירה אל־מסאלימה, עורכת ביטאון המשטר "תשרין". מסאלימה פוטרה לאחר שדרשה במהלך ריאיון שהעניקה לערוץ הטלוויזיה אל־ג'זירה, לחקור את התנהלותם של כוחות הביטחון במהלך דיכוי המהומות. מאוחר יותר סיפרה כי לאחר שידור הריאיון התקשר אליה בכיר ביטחוני, ונזף בה בתקיפות על תוכן דבריה. מעט לאחר מכן קרא לה עוזר שר ההסברה, ומסר לה כי היא מפורטת מתפקידה.¹⁰

9. אל־ערבייה, 23, 25 באפריל 2011; אל־ג'זירה, 30 באפריל 2011; אלי־חיאית (לונדון), 24, 25 באפריל 2011.

10. אל־ג'זירה, 20, 21 באפריל 2011; אלי־חיאית (לונדון), 22 באפריל 2011.

הצבא מוטל למערכה – 25 באפריל 2011

התפשטות ההפגנות לכל רחבי המדינה, ובעיקר הגעתה של המחאה במהלכו של חודש אפריל 2011 עד לפאתיה של דמשק, לשכונות אל-מידאן ואל-ברזה ומאוחר יותר אף לאל-קאבון, היא שדחפה את אסד ללכת בעקבות אביו ולהטיל את יחידות הצבא הסדיר כדי להכריע את המערכה בטרם יהיה מאוחר מדי. נראה כי המשטר חשש כי המשך המהומות ואף התפשטותן לכל רחבי המדינה יפורשו בידי הציבור הסורי כסימן לחולשה מצד המשטר, דבר העלול להוביל מגזרים נוספים מקרב הציבור במדינה, ובעיקר מקרב תושבי הערים הגדולות, להצטרף למעגל המחאה כפי שקרה בתוניסיה ובמצרים.

ראשונה לחוש את נחת זרועו של המשטר הייתה העיר דרעא. ב-25 באפריל 2011 הוכנסו כוחות צבא לעיר, התפרסו בה והטילו עליה הלכה למעשה ממשל צבאי. בקרבות שהתפתחו בין כוחות הצבא ובין קבוצות של חמושים שיצאו מקרב המפגינים נהרגו כמה עשרות אנשים ונגרם הרס רב למסגד אל-עומרי (אל-ג'אמע אל-עומרי) שהיה מוקד המחאה בעיר. כשבועיים לאחר מכן ב-7 במאי 2011 נכנס הצבא גם לעיר בניאס שלחוף הסורי, ומעט אחר כך הוטלו כוחות צבא מול מפגינים בעיירות ובערים נוספות.

לימים יהיה מי שיטען כי בהחלטה זו גזר אסד את גורלה של סוריה לשבט, שהרי התנהלות מפויסת ומפייסת יותר הייתה יכולה אולי להרגיע את הרוחות הסוערות במדינה. ובכל זאת, שימוש בכוח עלה בקנה אחד עם המנטליות של המשטר הסורי ושל העומד בראשו, והוא שהוביל בסופו של יום, בבחינת שפיכת שמן למדורה, להסלמה בהיקף האלימות ולדרדור המחאה. המשטר הסורי הצליח אמנם להשיב את השליטה על דרעא לידיו, אלא שתקוותו כי בכך יהיה די כדי לדכא את אש המרד נכזבה שכן זו הוסיפה להתפשט לכל רחבי המדינה. יתרה מכך, הדיכוי האלים של המחאה בכל רחבי סוריה הביא לגידול במספר הנפגעים. צעדי הדיכוי האלימים גררו תגובה אלימה גם מצד האוכלוסייה המקומית, וכך את מקום המפגינים שהסתפקו לרוב בקריאות ובהנפת כרזות נגד המשטר ולעתים אף השחיתו מבני ציבור וממשל, החלו תופסות קבוצות חמושות, חלקן פרי התארגנויות מקומיות של חמושים בכפרים ובערים, וחלקן קבוצות של עריקים מן הצבא. אלו החלו תוקפים מבני ממשל, תחנות משטרה ומחנות צבא, מתקני תשתית ולמעשה כל סממן או סמל שלטוני שעליו יכלו להניח את ידם.

האירועים האלימים סיפקו למהפכה את ראשון גיבוריה הטרגיים. היה זה הילד חמזה עלי אל-ח'טיב, בן 13 מן העיירה אל-ג'יזה שבקרבת דרעא. ח'טיב יצא עם כמה מבני משפחתו למחות על הסגר שהטיל הצבא הסורי על העיר, נעצר במחסום דרכים של אחד מגופי הביטחון של המשטר בקרבת הכפר ציידא (המרוחק כעשרה קילומטרים ממקום מגוריו), ולאחר זמן מה הוחזרה גופתו למשפחתו כשעליה סימני אלימות והתעללות קשים. תמונת הגופה הועלתה לרשת והיה בכך כאמור כדי להפוך את חמזה לאחד מסמליה הראשונים של המהפכה הסורית.¹¹

11. אל-ג'זירה, 25, 26 באפריל, 7 במאי 2011; 25 באפריל 2011.

תקרית ג'סר אל-שע'ור (4 ביוני 2011)

סימן מעיד להידרדרותה של המחאה בסוריה למאבק אלים ועקוב מדם נמצא בחיסולם ב-4 ביוני 2011 של 120 אנשי ביטחון בעיירה ג'סר אל-שע'ור שבגבול התורכי – המספר הגבוה ביותר של הרוגים, ובוודאי שמקרב יחידות הצבא וכוחות הביטחון, בתקרית בודדת עד לאותה העת. בהודעה דרמטית שנמסרה בטלוויזיה הסורית אף הוצגו גוויותיהם המושחתות של ההרוגים, ונמסר כי קבוצות טרור חמושות הן העומדות מאחורי מעשה הרצח. האופוזיציה הסורית טענה, באופן לא משכנע יש להודות, כי מדובר באנשי צבא שסירבו למלא אחר הוראות מפקדיהם לירות על אזרחים, ובשל כך נורו ונהרגו בידי נאמניו של המשטר.¹² האירוע בג'סר אל-שע'ור הוביל להסלמה בקרבות במדינה, שכן בעקבותיו החל הצבא הסורי ב-10 ביוני 2011 לעשות שימוש במסוקים ובמטוסי קרב במאבקו נגד הקבוצות החמושות.¹³ בעקבות המסוקים ומטוסי הקרב הגיע תורן של יחידות הארטילריה, יחידות של טילי קרקע-קרקע ולבסוף אף שימוש בנשק כימי נגד המורדים ותומכיהם. תגובתו הנמרצת של המשטר לתקרית הובילה למנוסה של למעלה מ-12 אלף פליטים לשטח תורכיה, ראשיתה של תופעה של פליטות העתידה להקיף קרוב למחצית מתושביה של המדינה.

בשאר אליאסד – בלב הסערה

ב-20 ביוני 2011 שב אסד ונדרש למשבר שבפניו מצא עצמו ניצב. בנאום שנשא באוניברסיטת דמשק בפני קהל מרצים ותלמידים קבע כי סוריה נפלה קורבן למזימה שרקחו נגדה אויביה, וחזר על מחויבותו לקידום רפורמות במדינה. זאת, הגם שנמנע מלמנות ולפרט רפורמות אלו מהן, וממילא נמנע מלהציג לוח זמנים מחייב ליישומן.¹⁴ בדבריו היה כדי לשקף שורה של היבטים ומרכיבים שאפיינו את הדרך שבה בחר להגיב ואף להתמודד עם האירועים בסוריה. ראשית, תפיסת המהפכה הסורית כנעוצה בקנוניה זרה שלה נתנו ידם אנשי הזרם האסלאמי בארצו, ושמאחוריה עומדות מדינות המפרץ, תורכיה וארצות-הברית – כולן בשירותה של ישראל. מזימה זו נועדה להביא לריסוקה של סוריה, כחלק מתוכנית אב שעניינה ריסוקו של העולם הערבי כולו. דוגמה להתנערותו של אסד מכל אחריות אישית לדיכוי האלים של המפגינים בסוריה ניתנה בריאיון שהעניק לברברה וולטרס, כתבת רשת הטלוויזיה ABC ב-7 בדצמבר 2011, במהלכו שב וטען כי כל פעולה או מעשה של אכזריות או הפרת זכויות אדם, אם אכן התרחשו, נעשו על-ידי אנשים בודדים במנגנוני הביטחון, שהלכו רחוק מדי, ולא בידי הרשויות. וולטרס ניסתה להקשות על אסד בשאלות שעניינן פרטי פרטים של מעשי דיכוי והרג עליהם דווח באמצעי התקשורת, אך זכתה לתשובה: "אני בסך הכול הנשיא. המדינה לא שייכת לי וגם כוחות הביטחון לא".

12. סאנא, 4 ביוני 2011; אל-ג'זירה, 10, 11 ביוני 2011.

13. אל-ערביה, 10, 12 ביוני 2012; *Syria Comment*, <http://www.joshualandis.com/blog>

14. סאנא, 20 ביוני 2011.

בתשובה לשאלה אודות השינוי שהתחולל בעמדת העולם ביחס לנעשה בסוריה, ובעיקר לאופן שבו התקשורת המערבית מתארת אותו, השיב אסד: "מה שחשוב הוא לא איך אנשים מסתכלים עליך אלא איך אתה מסתכל על עצמך". וולטרס ניסתה להמשיך ולהקשות: "ילדים נעצרו. ראיתי את התמונות". היא הזכירה את הילד חמזה אל-ח'טיב, ולכך השיב אסד: "למען האמת, ברברה, איני מאמין לך. (ובאשר לילד חמזה אל-ח'טיב) הרי שאין פה שום חדשות. נפגשתי עם אביו, והוא אמר לי שהוא לא עונה כפי שנטען בתקשורת". בהתייחסו לדוח של האו"ם שמצא כי משטרו אחראי לפשעים נגד האנושות טען אסד כי: "סוריה לא קיבלה מהאו"ם כל מסמכים או עדויות התומכים בטענות הללו. ובכל מקרה האו"ם אינו ארגון אמין. אנחנו חברים בו, אבל זה משחק שאנחנו משחקים ואין זה אומר שאנו מאמינים בו".¹⁵

כששאלה אותו וולטרס אם הוא חש צער על האלימות הקשה שפרצה במדינה, השיב אסד: "עשיתי כמיטב יכולתי, אז אין לי שום רגשות אשמה. צר לי על החיים שאבדו, אבל לא אני הרגתי אותם אז אין כאן עניין של אשמה". כששאלה אותו וולטרס אם אינו חושש לסיים את דרכו כנאשם במשפט כמו חסני מבראק או להירצח כמו מעמר אל-קדאפי, השיב אסד: "הדבר היחיד שנשיא צריך לחשוש ממנו הוא אובדן תמיכתם של בני עמו. ללא תמיכת בני עמי, לא הייתי נותר בעמדה בה אני נמצא".¹⁶

דיאלוג לאומי וצעדי רפורמה

בעקבות נאומו של אסד ב־20 ביוני 2011 באוניברסיטת דמשק, הכריז המשטר הסורי על כינוסו של "הפורום לדיאלוג לאומי" בדמשק ב־10 ביולי 2011 בראשותו של סגן הנשיא, פארוק אל-שרע, שאליו הוזמנו נציגים של מפלגות הפועלות בסוריה באישור השלטונות ובמסגרת "החזית הלאומית הפרוגרסיבית", ארגון הגג של המפלגות שפעילותן מותרת בסוריה המצויה בשליטת מפלגת הבעת'. בהודעת הפתיחה של דיוני הפורום נמסר כי מטרתו היא "לסייע בכינונה של מדינה פלורליסטית ודמוקרטית, שהרי הדיאלוג הוא הדרך היחידה להיחלץ מן המשבר שאליו נקלעה סוריה אך בה בעת שמירת היציבות (הפוליטית) בה היא כורח עליון בדרך להתקדם לעבר רפורמות".¹⁷

בנאום שנשא שרע בפתיחתו של הדיאלוג הבטיח: "סוריה עתידה להפוך למדינה פלורליסטית ודמוקרטית, וכל תושביה עתידים ליטול חלק בעיצוב דרכה ועתידה". הוא הזהיר כי: "ההיסטוריה מוכיחה שההסתייעות וההישענות של העמים הערבים על גורמים זרים לא הביאה להם את החופש המיוחל, אלא דווקא הביאה עימה לאובדן של הביטחון. ולכן רק סוריה שבה ייושמו הרפורמות המיוחלות היא סוריה שתבריא לחלוטין מפצעיה ותיחלץ מאש השנאה שיש מי שמבקש להבעיר בה".¹⁸ בריאיון שהעניק לעיתון הלבנוני "אל-ספיר" הוסיף שרע: "הדמוקרטיה היא הכלי שבעזרתו נוכל להתמודד באופן מיטבי נגד ישראל ונגד האימפריאליזם. אם תשרור דמוקרטיה ברחבי העולם הערבי מן האוקיינוס האטלנטי ועד

15. סאנא, 7 בדצמבר 2011.

16. רשת אייג'י'סי, 7 בדצמבר 2011.

17. אל-ת'ורה (דמשק), 10 ביולי 2012.

18. אליוטון (דמשק), 11 ביולי 2011.

למפרץ הערבי, הרי שישראל לא תוכל יותר להמשיך ולהחזיק באדמות הערביות הכבושות. אחרי הכול, אי אפשר להילחם בעדתיות אלא באמצעות חיזוק תחושה לאומית בקרב התושבים, ובאמצעות חיזוק וחיסון בני העם הסורי בדרך של הידברות ושל רפורמות".¹⁹ ואולם, לדיאלוג הלאומי כמו גם לצעדים סמליים נוספים של המשטר הסורי, לא נודעה כל משמעות וממילא כל תוצאה מעשית. עוד ב-23 ביולי 2011 התפוצץ מטען חבלה שהונח על מסילת הרכבת בסמוך לחמץ. הפיצוץ כוון לרכבת שנסעה בקו חֶלְב־דמשק, וכתוצאה מן הפיצוץ נהרג נהג הקטר וכמה נוסעים נפצעו. תנועת הרכבות בקו זה שותקה, ובתוך שבועות בודדים לאחר מכן שובשה התנועה גם בקווי רכבת אחרים ברחבי המדינה.²⁰ מאוחר יותר הביאו המתקוממים להפסקת תנועת כלי הרכב בכביש שבין חֶלְב־דמשק, ובחלק מן הדרכים הראשיות ברחבי המדינה. בחודשים שלאחר מכן החלו המתקוממים פוגעים במתקני תשתית, כבישים ומסילות ברזל, תחנות כוח וקווי מתח גבוה, צינורות נפט ומים ולבסוף אף במפעלי תעשייה. כל זאת, בתקווה לפגוע בדרך זו ביכולתו של המשטר להוסיף ולהחזיק מעמד.

המאמץ ללכד ולאחד את מחנה המורדים בסוריה – החלום ושברו

הקמתו של "הצבא הסורי החופשי" (אלי-ג'יש אלי-סורי אלי-חור) ושל המועצה הלאומית (אלי-מג'לס אלי-וטני)

ציינו כי ההסלמה בעימותים בין יחידות של הצבא הסדיר ובין המתקוממים בכל רחביה של סוריה הביאה לעריקה משורות הצבא בעיקר של חיילים ומפקדים זוטרים בני העדה הסונית, בני האזורים שבהם פרצה המחאה ושהפכו מוקד לעימותים בין כוחות המשטר הסורי ובין המתקוממים נגדו. עריקים אלו היוו בסיס לכינונו של "הצבא הסורי החופשי" (אלי-ג'יש אלי-סורי אלי-חור), שהתיימר לשמש כמסגרת על לקבוצות המורדים הלוחמות בתוככי סוריה. ב-9 ביוני 2011 הודיע מֶקְדֵם (מקביל לדרגת סא"ל) חֶסֶן הרמוש מן הכפר אבלין שבאזור ג'בל אל-זאויה במחוז אידליב, על עריקתו משורות הצבא הסורי ועל הקמת "חטיבת הקצינים החופשיים", ששמה שונה עד מהרה ל"תנועת הקצינים החופשיים". בהודעת הייסוד של התנועה שפורסם בדף הפייסבוק שלה קרא הרמוש לקהילה הבין-לאומית לחמש את העריקים מן הצבא הסורי כפי שנעשה בלוב, ולכונן בסוריה אזורים מפורזים כדי שניתן יהיה להגן על אזרחי המדינה מפני מתקפותיו של המשטר.²¹ ב-7 בספטמבר 2011 עלה בידי המשטר הסורי לעצור את הרמוש, ואפשר שהלה נחטף בידי שליחיו של המשטר על אדמת תורכיה שאליה נמלט. הטלוויזיה הסורית שידרה עד מהרה קטע מחקירתו בבית הכלא ומאוחר יותר דווח כי הוצא להורג בכלאו.

19. אלי-ספיר (לבנון), 22 ביולי 2011.

20. סאנא, 26 בפברואר, 7 באפריל 2011.

21. אלי-ג'זירה, 9 ביוני; 9 בספטמבר 2011.

במקביל הכריז ב-29 ביולי 2011 עקיד (מקביל לדרגת אל"ם) ריאד אל-אסעד, שערך אף הוא משורותיו של הצבא הסורי, על הקמתו של "הצבא הסורי החופשי". אסעד, יליד הכפר אבדיתא בג'בל אל-זאויה שבמחוז אידליב, קרא לחיילי ולקציני הצבא הסורי להצטרף אליו והכריז כי מנגנוני הביטחון ויחידות הצבא המשרתים את המשטר פוגעים בשמו באזרחיה של סוריה הפכו בכך מטרה לגיטימית ל"צבא הסורי החופשי" בראשותו.²² עד מהרה הכריזו רבות מן הקבוצות החמושות הפועלות בסוריה על הצטרפותן למסגרת זו, ולרגע אחד נדמה היה כי בידי "הצבא הסורי החופשי" יעלה להפוך לכוח מוביל שיביא את המורדים אל הכרעה ואף אל ניצחון במערכה.

אלא שאסעד לא הצליח להשליט את מרותו על הקבוצות החמושות שפעלו בסוריה, שהרי אלו לא היו עשויות מקשה אחת ואופיינו בפלגנות ובפיצול על רקע מעמדי, אזורי ואף אידיאולוגי. מרביתן קמו על בסיס ועל רקע מקומיים, ובמקרים רבים מדובר היה בקבוצות של חמושים שקשרי משפחה או חמולה הם שקשרו יחדיו את לוחמיהם, כמו גם הזיקה לכפר או לעיירה שמהם באו. מספרן של קבוצות אלו הוערך בשיאה של הלחימה בסוריה בלמעלה מ-300, חלקן הגדול היו בנות כמה עשרות ולכל היותר כמה מאות לוחמים. הן היו נכונות לקבל סיוע כספי ואחר מן "הצבא הסורי החופשי", אך סירבו להכפיף עצמן למרותו. רבות מאלו עטו על עצמן מעטה אסלאמי סלפי-ג'האדי וממילא אימצו אג'נדה קיצונית, לא פעם בתקווה לזכות בסיוע כספי מידי ערב-הסעודית או קטר. הן היו נכונות אמנם לשתף פעולה, על רקע טקטי ומקומי, עם קבוצות מורדים אחרות, אך ככלל הקפידו לשמר את עצמאותן ופעלו כתנועות נפרדות בעלות הנהגה ובעיקר אג'נדה עצמאית, ובוודאי שנפרדת ומנותקת מזו של "הצבא הסורי החופשי". למותר לציין כי דאעש ו"חזית הסיוע" סירבו מלכתחילה לכל מגע או זיקה עם "הצבא הסורי החופשי".

אסעד מצא לו בתורכיה מקלט ואף בסיס נוח לפעילותו. ואולם, יכולתו להשפיע על הנעשה בתוככי סוריה נותרה מוגבלת וארגונו הפך בעיקרו של דבר צינור של אספקה של אמצעי לחימה ואף של סיוע כספי ממדינות ערב, מתורכיה ואולי אף מארצות-הברית וממדינות אירופה למורדים בתוככי סוריה. במקרים רבים נמצאו לרבות מקרב קבוצות המורדים, ובמיוחד לגדולות שבהן, נתיבי אספקה חלופיים, וכך איבד "הצבא הסורי החופשי" מן המשמעות המועטה שעוד נודעה לו. במרס 2013 נפצע אסעד בפגיעה ברכבו בעת שסיר בקרבת העיר אל-מיאדין, ואחת מרגליו נגדעה. עוד קודם לכן הוא איבד את מקומו כעומד בראש "הצבא הסורי החופשי" לעמיד (מקביל לדרגת בריגדיר) סלים אידריס, יליד הכפר אל-מבארפיה שליד חמץ. אידריס, ששימש כמפקד בית הספר להכשרת קציני הנדסה בצבא הסורי, ערק עוד ב-20 במרס 2012, וכחמישה חודשים לאחר מכן, ב-20 באוגוסט 2012, מונה לרמטכ"ל "הצבא הסורי החופשי" ומאוחר יותר הפך למפקדו היחיד. אידריס הודח מתפקידו ב-17 בפברואר 2014 ואת מקומו תפס עמיד עבד אל-אילאה אל-בשיר.²³

22. אלי-חיאט (לונדון), 28 ביולי 2011.

23. אתר האינטרנט של "הצבא הסורי החופשי", <http://syrianarmyfree.com>; אליג'זירה, 5 בדצמבר 2012, 20 במרס 2013; דיון בשאלה האם "הצבא הסורי החופשי" אכן קיים בפועל בשטח בסוריה: Koert Debeuf, Aron Lund, "The Free Syrian Army Does Exist", *Syria Comment*, 23 March 2013.

מעט ידוע אודותיו של בשיר, בן למשפחה שבאה ממחוז קוניטרה, למעט העובדה ששירת בתפקידי פיקוד שונים בכוחות היבשה של הצבא הסורי, ובנוסף שאיבד את בנו בעת שהלה לחם לצד המורדים בכוחותיו של המשטר. לצד אלו ראוי להזכיר את עמיד מצטפא אחמד אל-שייח' מן הכפר אטמה במחוז אידליב, שערך עוד בינואר 2012 משורות הצבא הסורי שבו שירת כראש ענף הכימיה וכקצין הביטחון של פיקוד צפון. לאחר עריקתו הקים את "המועצה הצבאית" כגוף העתיד לפעול במסגרת "הצבא הסורי החופשי", במטרה לאחד את כלל הפלגים והקבוצות הלוחמות בסוריה. אלא שאף לגוף זה לא נודעה כל משמעות מעשית, והוא הפך משועבד לשימור מעמדו של העומד בראשו.²⁴

הקמת המועצה הלאומית (אל-מג'ליס אל-וטני)

הקושי לאחד שורות ולהצמיח הנהגה אחת מקובלת ומוסכמת, ובעיקר אפקטיבית, ניכר בעיקר בזירה הפוליטית והמדינית. ב-23 באוגוסט 2011 כוננה בידי פעילי אופוזיציה ואינטלקטואלים סורים הפועלים מחוץ לסוריה, בגיבוי מערבי וערבי, "המועצה הלאומית הסורית" (אל-מג'ליס אל-וטני אל-סורי), כגוף אופוזיציה האמור להוביל את המהפכה הסורית. המועצה כללה 140 חברים, שאמורים היו לייצג את כלל כוחות האופוזיציה בסוריה ומחוצה לה, ובכלל זה נציגי עדות המיעוטים ומפלגות פוליטיות שונות. בהודעת הייסוד של המועצה שפורסמה ב-2 באוקטובר 2011 נקבע כי: "המועצה נועדה לשמש מסגרת מאוחדת של האופוזיציה הסורית, וכתובת עיקרית בעבור המהפכה הסורית וכנציגתה בתוך סוריה ומחוצה לה. המועצה עתידה לספק את הסיוע הדרוש להגשמת שאיפותיו של העם הסורי לסילוקו של המשטר השולט בה על כלל מרכיביו, ולכינונה של מדינה אזרחית ללא אפליה על בסיס זהות אתנית, מגדרית, דתית, או פוליטית". מעט אחר כך הודיעה המועצה על הקמת מזכירות כללית בת 19 חברים, ועל ועד פועל בן חמישה חברים. כמו כן נמסר כי תפקיד יו"ר המועצה יעבור ברוטציה בין חברי הוועד הפועל מדי שלושה חודשים. בורהאן ע'אליון, מנהל המכון לחקר המזרח בן-זמננו בפריז ופרופסור למדע המדינה באוניברסיטת פריז, נבחר ליו"ר הראשון שלה.²⁵

אלא ש"המועצה הלאומית" לא הצליחה להפוך לכוח מוביל ובעיקר מוסכם הנהגה מלגיטימיות ומתמיכה בתוככי סוריה. ע'אליון הוחלף עד מהרה בידי עבד אל-בסיט צ'ידא, פעיל אופוזיציה ותיק ממוצא כורדי. זה הוחלף אחר כך בג'ורג' צברא, שייחודו היה היותו נוצרי. נציגי עדות המיעוטים, בעיקר הכורדים, התייחסו למועצה בחשדנות ובספקנות, שכן ראו בה גוף המייצג את האליטה הערבית הסונית של סוריה שנשאה באחריות בשנות ה-40

24. אתר האינטרנט של "הצבא הסורי החופשי", <http://syrianarmyfree.com>, גם Elizabeth O'bagy, *The Free Syrian Army*, Institute for the Study of War, March 2013. עוד ערוץ אל-ג'זירה, 9 ביוני; 26 ביולי, 9 בספטמבר 2011; 5 בדצמבר 2012, 23 במרס 2013. גם דיון בשאלה האם "הצבא הסורי החופשי" אכן קיים בפועל בשטח בסוריה. Koert Debeuf, Aron Lund, "The Free Syrian Army Does Exist", *Syria Comment*, 23 March 2013.

25. אל-ג'זירה, 23 באוגוסט, 2 באוקטובר 2011; דף הפייסבוק של המועצה הלאומית הסורית. <https://www.facebook.com/TheSyrianNationalCouncil>.

וה־50 של המאה ה־20, בעת שהחזיקה בשלטון במדינה, לשלילת זכויותיהם הלאומיות ואף אזרחותם של הכורדים. אינטלקטואלים ליברלים הרבו לבקר את המועצה מכיוון שלטענתם הפכה נתונה לשליטתם של "האחים המוסלמים" הסוריים.²⁶ בכך הודה אגב מנהיג "האחים המוסלמים" לשעבר, עלי צדר אל־דין אל־באנוני, שהעיד במפגש סגור עם תומכיו במרס 2012 כי תנועת "האחים המוסלמים" תמכה בשעתו בבחירתו של בורהאן ע'אליון לתפקיד יושב ראש "המועצה הלאומית", מכיוון שחששה כי העמדת מועמד מטעמה לראשות המועצה תגרום ביקורת ותאפשר למשטר הסורי לערער על הלגיטימיות של "המועצה הלאומית" במדינה.²⁷

גם רבים מן האינטלקטואלים הסורים, תומכי השינוי והרפורמה שהוסיפו לפעול בסוריה, הגם שלא כחלק מן הקבוצות החמושות שנאבקו במשטר, סירבו להכפיף עצמם למרותה של מועצה זו. כך למשל חברו ב־1 ביוני 2011 כמה מ"ועדות התיאום המקומיות" (לג'אן אל־תנסיק אל־מחליה) שפעלו במדינה ושהורכבו מפעילים לזכויות אדם, עיתונאים ואנשי ציבור, והקימו את "התאחדות ועדות התיאום" כגוף העתיד לתאם ולרכז את פעילותן בתוככי המדינה. ב־18 באוגוסט 2011 הוקמה גם "הרשות הכללית של המהפכה הסורית" (אל־היא'ה אל־עאמה ללת'ורה אל־סוריה) שייצגה חלק מוועדות אלו. במקביל הוקמו מועצות מהפכניות (מג'אליס אל־ת'ורה) ברבים ממחוזות המדינה, במטרה לרכז את פעילותם של מתנגדי המשטר ואף אלו פעלו בלא כל זיקה ל"מועצה הלאומית".²⁸ ולבסוף, רבים מפעילי האופוזיציה בתוככי סוריה, חלקם כאלו שפעילותם נסבלה במשך שנים בידי המשטר, הקימו ביוני 2011 את "הרשות לתיאום הלאומי של כוחות השינוי הדמוקרטי" (היא'ת אל־תנסיק אל־וטני לקיוא אל־ת'ע'ייר אל־דמוקראטי). כאמור, מרביתם של הארגונים שחברו לרשות זו השתייכו למחנה האופוזיציה שפעל במשך שנים בתוך סוריה, לעיתים בהסכמה שבשתיקה או בהשלמה מצידו של המשטר בדמשק.

ארגונים אלו כללו את "האיחוד הלאומי הדמוקרטי", שפרש מ"הצהרת דמשק" (אעלאן דמשק, הצהרה אותה פרסמו באוקטובר 2005 אינטלקטואלים ופעילי חברה אזרחית סורית, ושבה מתחו ביקורת על המשטר וקראו לקידום רפורמה הדרגתית, בדרכי שלום, המבוססת על דו־שיח והכרה במרכיבים השונים של החברה הסורית), "איחוד מפלגות השמאל המרקסיסטי", מפלגות לאומיות כורדיות וכן אישים שנמנו על "הזרם האסלאמי הדמוקרטי" (אל־תיאר אל־אסלאמי אל־דמוקראטי) דוגמת ע'סאן אל־נג'אר וכן אחמד טעמה (זה האחרון עתיד היה להתמנות בספטמבר 2013 לראש ממשלה מטעם מחנה המורדים) לתפקיד המתאם הכללי של רשות זו נבחר חסן עבד אל־עט'ים, דובר "האיחוד הלאומי הדמוקרטי".²⁹

26. **אלי־חיאת** (לונדון), 19 ביולי 2011; **אליג'זירה**, 6, 9 באוקטובר 2011. גם אתר *Syria Comment*, <http://www.joshualandis.com/blog>.

27. סרט וידאו שהועלה ליוטיוב ובו אל־באנוני מזהיר את הדברים המיוחסים לו <http://www.youtube.com/watch?v=NXoZCa4jPrU>; **אלי־חיאת** (לונדון), 14 במרס 2012.

28. פירוט אודות ועדות אלו בבלוג של האינטלקטואל הסורי הגולה, עמאר עבד אל־חמיד <http://www.syrianrevolutiondigest.com>.

29. BBC Guide to the Syrian opposition <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-15798218>.

כך או אחרת, נוכח כישלונה של "המועצה הלאומית" להפוך לגוף מוביל בסוריה ומחוצה לה, הוקם תחתיה שנה מאוחר יותר גוף חדש – "הקואליציה הלאומית" (אל-א'תילאפ אל-וטני), שנועד להחליפה. אלא שגם זה לא הצליח להפוך לכוח מוביל ובעיקר מוסכם הנהנה מלגיטימיות ומתמיכה בתוככי סוריה.

בידודו המזהיר של המשטר הסורי – המערב והעולם הערבי נגד בשאר

פרוץ המהפכה הסורית במרס 2011 והתלקחות האש ברחבי המדינה הפכו באחת את סוריה ממעצמה אזורית איתנה ובוטחת בעצמה, שהכול – במרחב שסביב לה, אך גם מעבר לו – נושאים אליה את עיניהם, למדינה כושלת המצויה על סף של התפרקות ולשק חטות בעבור שכנותיה ויריבותיה, ואף לזירת עימות ומאבק המנקזת ואף שואבת אליה מתחים ועימותים אזוריים ובין-לאומיים. המאבק על סוריה הפך אפוא למעין מיקרו-קוסמוס של המאבק המתנהל בשנים האחרונות על ההגמוניה על המזרח-התיכון, או כפי שהסביר שר החוץ הרוסי סרגיי לברוב, "חלק מן המאבק הגיאופוליטי העולמי"³⁰.

בדומה לשנות ה-40 וה-50 הורגשה גם במאבק הנוכחי טביעת האצבע של שחקנים אזוריים ואף של המעצמות הגדולות, שביקשו להפוך את סוריה לזירת התגוששות לקידום מעמדם האזורי והאינטרסים שלהם – מאבק בין גושי בין ארצות-הברית ובעלות בריתה המערביות, ובין רוסיה, ולצידה, הגם שבמרחק בטוח גם סין. מאבק זה הזכיר לא במעט את שנות המלחמה הקרה, שבמהלכן ביקש כל צד ומחנה להגן על מאחזיו במזרח-התיכון כחלק ממאמץ לשמר ואף לקדם את מעמדו בעולם. לצד זאת, מאבק אזורי בו ניצבו מצד אחד איראן כמעצמה אזורית עולה השואפת להשיג הגמוניה על המרחב שסביב לה בעולם הערבי והאסלאמי, אך בה בעת מנהיגת העולם השיעי והכוח המוביל את המחנה הקיצוני – אותו "ציר ההתנגדות" במזרח-התיכון שעליו נמנה לצידה גם חזבאללה השיעי. מן הצד האחר התייצב העולם הערבי והסוני ובראשו ערבי-הסעודית ולצידה באותה העת גם קטר, תוך שמצרים בולטת בהיעדרה לאחר ששקעה אלי "האביב המצרי" והחלה שבה אל הזירה הערבית רק לקראת שלהי 2012.

לערבי-הסעודית וקטר חברו מרבית מדינות המפרץ שלא הסתירו את חששם מאיראן ומכוחה העולה ואף תורכיה, שביקשה, תחת הנהגתו של ראש הממשלה ולימים הנשיא ארדואן, למלא תפקיד מוביל בעולם הערבי וזה האסלאמי-הסוני המצוי בקרבתה. לכל אלו הצטרפו תנועות וכוחות אסלאמיים ברחבי העולם הערבי, שלא הסתירו מאז ומעולם את הסתייגותם מן המשטר הסורי בשל אופיו החילוני ומאבקו בתנועת "האחים המוסלמים" בסוריה. אלה ראו עתה בפרוץ "האביב הערבי" הזדמנות פז לבוא עמו חשבון, הגם שבעבר התייצבו לא פעם לצידו בתמיכה במאבקו בישראל ובמערב.

לעמדות ולמהלכים של השחקנים השונים נודעה חשיבות לא מעטה על התפתחותה של המהפכה הסורית, שכן היה בהם כדי להעניק רוח גבית כמו גם סיוע, לרוב כספי אך גם אספקה של ציוד לחימה, שלהם היו זקוקים כאוויר לנשימה המשטר, אך גם ובעיקר מתנגדיו.

30. סוכנות הידיעות הרוסית אינטרפאקס, 22 באוקטובר 2011.

אין ספק לפיכך, כי מעורבות בין־לאומית זו תרמה להימשכותו של המאבק ולשקיעתה של סוריה במלחמת התשה ממושכת ועקובה מדם.

ברק אובמה: "על אסד לפרוש מתפקידו"

ב־20 באוגוסט 2011 קרא נשיא ארצות־הברית, ברק אובמה, בפעם הראשונה מאז פרץ המשבר בסוריה, לאסד לפנות את מקומו כנשיאה של סוריה.³¹ במשך חודשים ארוכים נזהרו ארצות־הברית ומדינות מערב אירופה מלצאת נגד המשטר בדמשק, אלא שנוכח הידרדרות במצב במדינה נאלצו לסגת בהן מן הגיבוי המוגבל שהיו נכונות להעניק לאסד ואף להתייזב נגדו. ב־14 במאי 2011 הכריזה מזכירת המדינה הילרי קלינטון כי הנשיא אסד הולך ומאבד את הלגיטימיות שלו, וב־19 במאי 2011 קרא אובמה לאסד להוביל תהליך של רפורמות ושינוי או לפרוש מכיסאו.³² לשם השוואה, לאובמה נדרשה יממה לאחר שפרצה המהפכה בקהיר בינואר 2011, כדי לקרוא לנשיא המצרי לוותר על כסאו. במקרה הסורי הוא בחר להמתין למעלה מחמישה חודשים.

את ההצהרות האמריקניות ואף אלו האירופאיות ליוו צעדים מעשיים. כבר בסוף אפריל ובראשית מאי, ומאוחר יותר גם באמצע יוני 2011, הוטלו שורה של סנקציות על אישי מדינה ומפקדי צבא סורים שהיו מעורבים במעשי הדיכוי של המהומות במדינה. בראשית ספטמבר 2011 הטיל האיחוד האירופי סנקציות כלכליות מקיפות, ששיתקו למעשה את הסחר בין אירופה ובין סוריה והשביתו למשל את משק הנפט הסורי שהתבסס כמעט באופן בלעדי על ייצוא נפט למדינות האיחוד האירופי ועל ייבוא מוצרי נפט מבתי זיקוק ביבשת.³³ נדרשו עם זאת למדינות אירופה עוד כמה חודשים עד לראשית 2012 כדי לסגור את שגרירויותיהן בדמשק. רבות מהן הוסיפו עם זאת לשמר ערוצי קשר פתוחים עם המשטר הסורי, במטרה להחליף מידע אודות קבוצות אסלאמיות קיצוניות שהחלו פועלות בסוריה ושעל שורותיהן נמנו מתנדבים מקהילות מוסלמיות באירופה ובאזורים אחרים של העולם. ארצות־הברית פינתה את צוות השגרירות האמריקנית מהבירה הסורית רק בפברואר 2012. עוד קודם לכן בלט השגריר האמריקני רוברט פורד בגיבוי ובתמיכה שהעניק למפגינים בסוריה. הוא אף ביקר בראשית יולי 2011 יחד עם עמיתו הצרפתי בחמאה שעליה הטיל המשטר סגר, והתקבל בשושנים בידי המפגינים. השלטונות הסוריים מיהרו לארגן בתגובה הפגנות "ספונטניות" מול בנייני השגרירויות האמריקנית והצרפתית בדמשק, במחאה על ההתערבות של שתי מדינות אלו בענייניה הפנימיים.

אגב, פורד מונה לתפקיד השגריר בדמשק בידי אובמה עוד בפברואר 2010, אלא שבית הנבחרים האמריקני, וליתר דיוק הרוב הרפובליקני שבו, סירב לאשר את המינוי משום שראה בו משום מחווה נעדרת צידוק לאסד. בדצמבר 2010 ניצל אובמה את תקופת המעבר שלאחר הבחירות לבית הנבחרים, ופרסם צו נשיאותי הממנה את פורד באופן זמני למשך שנה לתפקיד השגריר בדמשק. יש להניח כי התנהלותו של פורד מאז הגיע לסוריה, ובוודאי

31. רויטרס, 20 באוגוסט 2011.

32. ניו יורק טיימס, 15, 20 במאי 2011.

33. רויטרס, 2 בספטמבר 2011.

שלאחר שפרצה בה המהפכה, עוררה מן הסתם הרהורי חרטה בקרב אסד ומקורביו שמא הגעתו, שנתפסה בשעתו כהישג גדול לסוריה, לא הייתה אלא מקח טעות מבחינתם. איראן ורוסיה מיהרו להתייצב לצידו של אסד, העניקו לו גיבוי מדיני וסיוע כספי נדיב ואף ציוד צבאי שסייעו בידי להוסיף ולשרוד את המערכה שניהל נגד אויביו. רוסיה וסין הטילו וטו במועצת הביטחון של האו"ם על שורה של הצעות החלטה שביקשו לגנות את המשטר הסורי בגין אחריותו לאירועים במדינה (5 באוקטובר 2011), שקראו לאסד לעזוב את כיסאו (4 בפברואר 2012) ולקהילה הבין-לאומית להחריף את הסנקציות המוטלות על סוריה ולכלול בהן גם סנקציות כלכליות (19 ביולי 2012).

ועידת ז'נבה 1

במאמץ להביא לפתרון המשבר בסוריה התכנסה ב־30 ביוני 2012 בז'נבה ביוזמה מערבית, אך בהסכמה רוסית, ועידה בין-לאומית בהשתתפות מדינות מערביות וערביות, שהתאגדו כולן במסגרת של "קבוצת פעולה למען סוריה" במטרה לדון בדרכים להביא לסיומה של המלחמה. בדיונים סוכמה על דעת כל הצדדים נוסחה לפתרון המשבר, שעניינה הכרזה על הפסקת אש שלאחריה תוקם "יישות ממשלית זמנית" שתהנה מסמכויות ביצוע מלאות ושתיבחר ב"הסכמה הדדית" של הצדדים. מדובר היה בניסוח מעורפל נעדר כל כלים ליישום, שהותיר כר נרחב לפרשנויות מנוגדות באשר למהלכים הנדרשים בפועל להביא ליישובו של המשבר בסוריה. מדינות המערב ביקשו לראות במפגשים בז'נבה ואלו שבאו בעקבותיהם משום סלילת הדרך לסילוקו של אסד מן השלטון, הגם שהן לא היו מוכנות להשקיע מאמץ כלשהו כדי להשיג מטרה זו. רוסיה ראתה במפגשים הללו דרך לנסות ולקדם הסדר שיבטיח את הישארותו של אסד על כסאו, שהרי מוסקווה גרסה כי מרביתם של הסורים רוצים בהמשך שלטונו – דבר שיוכח לטענתם אם יתקיימו במדינה בחירות דמוקרטיות.

החלטות הוועידה אומצו בידי מועצת הביטחון במסגרת החלטה 2118 של המועצה, שנתקבלה רק ב־27 בספטמבר 2013 בעקבות ההסכם הרוסי-אמריקני לפירוקה של סוריה מנשקה הכימי. סופם של דיוני ועידת ז'נבה 1 היה שלא הובילו לשום תוצאה. מאמץ מחודש, שהתברר אף הוא כעקר, נעשה בינואר 2014 עם כינוסה של ועידת ז'נבה 2 בעיירה מונטרה שלייד ז'נבה. בדיונים שהחלו ב־22 בינואר 2014 השתתפו לראשונה נציגים של ממשלת סוריה בראשותו של שר החוץ וליד אל-מַעַלם, ונציגים של "הקואליציה הלאומית" בהנהגתו של אחמד אל-ג'רבא שהתיימרו לייצג את מחנה המורדים. המשטר הסורי הגיע בעל כורחו ובלחץ רוסי לשולחן הדיונים, ומיהר לנצל את הבמה שניתנה לו להתקפות חריפות על נציגי האופוזיציה הסורית שנטלו בהם חלק. נראה כי אסד עצמו, ובעצם גם רוסיה שדחפה אותו להשתתף בדיונים, ראו בוועידת ז'נבה משום אמצעי למשוך זמן ואף לרכך את האיבה כלפי המשטר בדמשק, במאמץ להגיע להסדר שיביא לסיומה של מלחמת האזרחים תוך שאסד נותר בשלטון.³⁴ כל אותה העת נותר המשטר בדמשק, ולמען האמת גם המורדים בו, דבקים כולם באמונה לפיה הסכסוך בסוריה יוכרע בשדה הקרב ולא סביב שולחן הדיונים, ומכאן שנכונותם ליטול חלק במגעים מדיניים כאלו או אחרים הייתה מן הפה אל החוץ.

34. ניו יורק טיימס, 2 ביולי 2012, אל-ג'זירה, 2, 3 ביולי 2012.

העולם הערבי נגד סוריה

תגובתן של מדינות ערב לאירועים בסוריה הייתה כזכור בראשית הדרך רפה ומגומגמת. מדינות אלו היו שקועות כל אחת בצרותיה, מצוקותיה ומהפכותיה מבית, ולא נפנו לעסוק, קל וחומר לגבש עמדה אחידה, בשאלה הסורית. רק משנקפו השבועות והחודשים והמחאה בסוריה לא רק שלא דעכה אלא אף התעצמה, החל מתחולל שינוי דרמטי בעמדותיו של הרחוב הערבי והאסלאמי ובעמדותיהן של מדינות ערב ביחס לנעשה בסוריה ובכל האמור ביחס למשטרו של אסד. שינוי זה היה נעוץ ראשית דבר, בהערכה הגוברת כי סופו של המשטר הסורי לקרוס, כפי שקרה למשטר התוניסאי ולזה המצרי ואף הלובי, אך גם בחשיפה לדיכוי הברוטלי והאלים ולהרג מפגינים בעשרותיהם מדי יום, שאליהם נחשף העולם בדיווחי התקשורת שהגיעו ממרחביה של סוריה.

בגידת האסלאמיסטים

במשך שנים רבות זכה המשטר הסורי לתמיכה איתנה ולגיבוי מצידו של "הציר הקיצוני" האנטי-ישראלי והאנטי-ערבי במזרח-התיכון. לצד אלו נהגו להתייבב תנועות לאומיות ערביות והוגים פאן-ערביים, שעוד נותרו פעילים בזירה הערבית. כל אלו היו נכונים להתעלם מן הצללים במדיניותו ובדרכו של המשטר הסורי – בין אם כאלו הנעוצים בתפיסת עולמו החילונית, ובין אם כאלו הנעוצים בהיותו משטר דיכויי אפל. התעלמות זו הייתה נעוצה כמובן בעמידתו הגאה והאיתנה מול ישראל וארצות-הברית, ובשל תמיכתו המתמשכת בתנועות "ההתנגדות" בעולם הערבי, ובראש ובראשונה אותן אלו שהובילו את המאבק נגד ישראל.

אלא שכל זה חלף ונמוג עם פרוץ המחאה בסוריה, שהרי התנועות האסלאמיות במרחב הסוני לא יכלו להוסיף ולהתעלם מן הממד הדתי שבמחאתו של הרוב הסוני נגד משטר הבעת' החילוני הנשלט בידי בני העדה העלווית, ואפשר גם כי חשו כי זהו הזמן לחיסול חשבונות מן העבר, מן הימים האפלים של שנות ה-80, במהלכם דיכא המשטר באכזריות רבה את מחאת האסלאם הסוני במדינה. השייח' יוסף אל-קרדאווי, אחד מבכירי אנשי הדת בעולם הסוני, הגם שלא נמנה על הממסד הדתי הרשמי במי ממדינות ערב אלא ישב בקטר, היה זה שנתן את האות למתקפת האסלאם הסוני נגד משטרו של אסד. בעבר נמנה השייח' על תומכיו של המשטר הסורי, ואף ביקר לא פעם בדמשק ושיבח בחום את אסד ואת משטרו בגין התמיכה שהוא מעניק לתנועות "ההתנגדות" הפועלות נגד ישראל. אלא שעתה שינה את טעמו. בדרשה שנשא ב-25 במרס 2011 הכריז על גט כריתות ממשטרו של אסד. בהמשך דבריו האשים קרדאווי את אסד כי הוא מטה את אוזנו לבני העדה העלווית, ופועל על-פי האינטרסים שלה ולא על-פי האינטרסים של העם הסורי ושל אומת האסלאם.³⁵

בעקבות קרדאווי מיהרו ללכת כלל התנועות האסלאמיות בעולם הערבי הסוני, ובראשן תנועת "האחים המוסלמים" במצרים שמאז ומעולם גילתה הסתייגות ועוינות כלפי משטר הבעת', אך לצידה גם התנועות האסלאמיות בתוניסיה ובמרוקו. כל אלו החלו משמיעות

35. אליג'זירה, 25 במרס 2011.

קולן נגד דיכוי המפגינים בסוריה, ואף הצטרפו לקריאות להפלת משטרו של אסד. גם בירדן ולבנון התייצבו "חזית הפעולה האסלאמית" (תנועת "האחים המוסלמים" הירדנית) וארגון "הג'מאעה האסלאמית" בלבנון בראש היוצאים נגד המשטר בדמשק, הושיטו סיוע לפליטים הסורים שביקשו מחסה במדינות אלו ואפשר אף שהעמידו לרשות המתקוממים בסוריה מימון ואף נשק.

התפנית בעמדתן של התנועות האסלאמיות העמידה בפני חמאס, בת הברית של סוריה, דילמה קשה. מפקדתה של התנועה נמצאה מאז שלהי שנות ה-80 בדמשק, ממנה ניהלה את פעילותה ודרכה קיבלה גם סיוע ובעיקר מימון איראני נדיב ונשק מתקדם. מצד אחר, חמאס תפסה עצמה חלק אינטגרלי ובלתי נפרד מן הזרם האסלאמי של "האחים המוסלמים" הפועל בעולם הערבי, וראתה בשייח' אלי-קרדאווי משום מורה הלכה שמפסיקותיו אין היא יכולה להתעלם. אין פלא כי ככל שהעמיק המשבר בסוריה הלכה ונפערה תהום בין התנועה ובין סוריה שסופה גירושין, וממילא גם גירושם של מנהיגיה בראשית 2012 מדמשק.³⁶

בשלהי ספטמבר 2012 השתתף ח'אלד משעל לצידו של נשיאה הנבחר של מצרים, איש "האחים המוסלמים" מחמד מרסי, בוועידת מפלגת השלטון בתורכיה AKP. הוא נמנע אמנם במהלך נאומו בוועידה מלתקוף את סוריה אבל עצם השתתפותו בוועידה, לצד ארדואן ומרסי, הייתה בבחינת מסר ברור לדמשק באיזה צד של המתרס בחרה חמאס להתייצב. בתגובה תקפה סוריה בחריפות את משעל, ובדברי פרשנות ששודרו בטלוויזיה הסורית ב-3 באוקטובר 2012 נאמר בין היתר: "סוריה אימצה אותך אל ליבה שעה שנתרת יתום התר אחרי מקלט, ולאחר שכל הדלתות בעולם הערבי נטרקו בפניך והמטוס שנשא אותך שב ריקם מכל שדות התעופה ברחבי העולם הערבי שכן בכל מקום ראו בך משום 'מגיפה'. ברחת ושוטטת באוויר עד שרחמיה של סוריה נכמרו עליך. [...] אלא שהיום הכול פותחים בפניך את הדלתות משום שאינך מבוקש יותר בידי הכיבוש, ואינך מהווה עוד איום בעבורו. אתה מביע אמפתיה למה שאתה מכנה 'ייסוריו של העם הסורי', אבל ראוי שתגלה חמלה על העם הפלסטיני שעה שאתה מתמסר למנעמי השלטון וכל גדולתך היא על גבייה של מיסים מטעמו ובעבורו של השלטון.

מדוע אתה שותק נוכח המשך המצור המצרי על הרצועה, שעה שאחיך המצויים בשלטון בקהיר פוגעים במנהרות (המובילות לרצועה) או פועלים לנרמל את היחסים עם הכיבוש ועם הממשל האמריקני, ובעצם מבקשים להפוך אותך לתחליף לרשות הפלסטינית? סוריה איננה מתחרטת על כך שקיבלה את משעל ואת חבריו. היא עשתה זאת מתוך הכרה בחובתה הלאומית כלפי איש של 'ההתנגדות' שנמצא היה במנוסה. אבל אתה נטשת את 'ההתנגדות'. [...] יום אחד אתה עתיד לגלות שהופעתך בוועידה שארגן ארדואן הייתה בבחינת יידוי של אבנים על מצבות של קברים, והלא מי שבוחר לישון בינות לקברים עתיד לחלום חלומות ביעותים".³⁷

משעל ועמיתיו להנהגת חמאס נאלצו לעזוב את דמשק ומצאו מקלט בדוחא, בירת קטר. לימים נאלצו לעזוב גם אותה, ולתור אחר מקום מקלט אחר. יתר על כן, משהתהפכה הכף

36. ניו יורק טיימס, 27 בינואר 2012.

37. סאנא, 18 ביולי 2012. אליוטן (דמשק), 19 ביולי 2012.

במלחמה בסוריה החלו עושים את דרכם חזרה לחיקו החם של "ציר ההתנגדות", וליתר דיוק לחיקם של האיראנים ושל חזבאללה בתקווה שאלו יסללו את דרכם חזרה גם לדמשק. גם הזרם החילוני הפאן-ערבי שבעבר היטה כתף לעזרתה של סוריה בראותו בה את מצודת הערביות וההתנגדות, הפנה עתה גבו למשטר הסורי והחל קורא להפלתו. אפשר משום שמשטר זה נתפש עתה בעיניו כאנכרוניסטי וכמנוגד למהלך ההיסטוריה העכשווית של העולם הערבי, ומכאן שמהווה מכשול ומחסום בדרכה של התחייה הפאן-ערבית שהחלה, לטעמם ולתפיסתם של ההוגים הפאן-ערביים, רוקמת עור וגידים בדמותן של המהפכות הערביות בתוניסיה, במצרים ובלוב, העתידות לשטוף את העולם הערבי כולו מן האוקיינוס האטלנטי עד למפרץ הפרסי.

ביטוי בולט לאלו נמצא בדמותו של עזמי בשארה, אינטלקטואל וח"כ ערבי-ישראלי ממוצא נוצרי, מנהיג תנועת בל"ד שמצא מקלט בקטר לאחר שנפתחה נגדו חקירה פלילית בישראל. בשארה, בעבר מחסידיו של אסד, החל תוקף במילים חריפות את משטר הבעת' הסורי ומנבא את נפילתו הקרובה מעל הבמה שהעניק לו ערוץ הטלוויזיה אל-ג'זירה. יש להניח כי לצד אמונתו של בשארה כי "ההתעוררות הערבית" מחייבת יציאה נגד אסד, תרמה למתקפתו על משטרו של אסד גם המימון הנדיב והחסות להם זכה מידי שליטיה של הנסיכות, שאותה איווה לו למשכן לאחר שעזב את ישראל. לבשארה הצטרף עבד אל-ברי עטואן, עורך העיתון הפאן-ערבי "אל-קדס אל-ערבי" היוצא בלונדון, שצייד עד לאותה העת באסד ובמשטרו.

עטואן, פלסטיני במוצאו, קרא לאסד עוד טרם פרוץ המהומות בסוריה לקדם פני רעה ולחולל רפורמות במדינה. עתה החריף את הטון והחל תוקף בחריפות את משטר הבעת' הסורי. במאמר מערכת שפרסם ב-27 במרס 2011 כתב: "תמיכתה של סוריה בפלסטינים אינה יכולה להוות תירוץ לדיכוי של העם הסורי, או עילה שיש בהן כדי להצדיק את קיומו של משטר של עריצות בסוריה. שהרי שחרורה של פלסטין לא יושג על-ידי דיכוי מתמשך של העם הסורי, ולא מידי מי שמדכא עם זה. עם כל חשיבותה של סוגיית פלסטין, הרי שעתה יש להעניק עדיפות למתן סיוע לעם הסורי במאבקו לשחרור עצמו מכבלי אף פלסטיני אינו מעוניין לקדם את ענייניו של עמו, במחיר שלילת חירותו של העם הסורי".³⁸

אפילו שופרה הנאמן של סוריה בלבנון, עורך העיתון הלבנוני "אל-ספיר" טלאל סלמאן, קרא ב-11 באפריל 2011 לאסד מעל לדפי עיתונו להרחיק מעליו מקורבים מושחתים, ובראשם את דודנו ראמי מח'לוף, בהיותם אחת העילות למחאה. "המשטרים הערביים קרסו משום שאיבדו את דרכם, ומשום שכלאו את עמיהם בעבר ומנעו רפורמה ושינוי", רמז ברור לעלול להתרחש בסוריה אם לא יזדרז אסד לקדם פני רעה.³⁹

אין ספק כי הביטוי המובהק של הפניית העורף של עולם האסלאם והפאן-ערביות למשטר הסורי, נמצא בהתנהלותו של ערוץ אל-ג'זירה המצוי בבעלותה של משפחת המלוכה הקטרית. ערוץ זה, שהיטיב מאז הקמתו לשקף הלכי רוח פאן-ערביים ואסלאמיים, נהג

38. אל-קדס אל-ערבי (לונדון), 27 במרס 2011. להופעותיו של עזמי אסדה בערוץ אל-ג'זירה כפרשן בית לענייני "האביב הערבי" למשל אל-ג'זירה, 22, 29 באפריל 2011.

39. אל-ספיר (בירות), 11 באפריל 2011.

בתחילה בכפפות משי בסוריה לעומת הטיפול שהעניק לשליטי תימן, מצרים ולוב. גישתו של הערוץ עלתה בקנה אחד עם גישתה של קטר, שהקפידה לטפח מערכת יחסים תקינה ואף קרובה עם סוריה כחברה הערבית הבולטת בציר הקיצוני במזרח-התיכון. זאת במאמץ לאזן בין יחסיה הקרובים עם סוריה, עם איראן ועם חזבאללה, ובין קשריה הביטחוניים ההדוקים עם ארצות-הברית שאף מיקמה כידוע בקטר את מפקדת הכוחות האמריקניים במפרץ הפרסי, כמו גם ובין הדיאלוג הגלוי שאותה הקפידה לקיים עם ישראל.

אלא שאט-אט הפנו אל-ג'זירה ועמה קטר את גבן לסוריה, והפכו להיות נושאות הדגל במאבק. מכיסוי נייטרלי של האירועים או אף אוהד לעניין הסורי, עברה התחנה לכסות את האירועים תחת הכותרת "סוריה – הרצון בשינוי" (אראדת אל-תע'יר), הגם שהוסיפה לתת במה לתומכי המשטר ולנציגיו. לבסוף החלה מכסה את האירועים תחת הכותרת "המהפכה הסורית" (אל-ת'ורה אל-סוריה), תוך שהיא מדירה אנשי משטר ותומכיו מאולפניה או ממסכה. שידוריה של אל-ג'זירה ששידרה מדי יום מהדורת חדשות שיוחדה לאירועי מהפכה הסורית, ולצידם גם שידוריו של ערוץ אל-ערביה שבשליטת אנשי עסקים סעודיים, העניקו כיסוי נרחב לאירועים בסוריה תוך שתחנות אלו אינן מסתירות את אהדתן למתקוממים, ואף מעניקות במה נרחבת לגורמי אופוזיציה למשטר הסורי.⁴⁰

עם זאת, אי אפשר להכחיש כי כמה מבעלי בריתה של סוריה הוסיפו לשמור על מחויבותם ועל נאמנותם כלפיה, ובמיוחד הוגים פאן-ערביים בעלי השקפת עולם חילונית ואף שמאליות שביקשו לראות את הנעשה בסוריה בפריזמה של המאבק בין מזרח למערב. דוגמה לאלו נמצאה למשל בקרב ערביי ישראל, בתמיכה האיתנה של חד"ש (המפלגה הקומוניסטית) במשטרו של אסד, כמו גם בתמיכה שלה זכה המשטר הסורי מצד תנועות נאצריסטיות או פאן-ערביות במצרים, בירדן ובלבנון. כל אלו לא הסתירו את חששם מפני הצבע העדתי והדתי-אסלאמי שעטתה המהפכה הסורית, וממילא יצאו נגד התמיכה המערבית והאמריקנית במורדים או תמיכתם של מי שהצטיירו כבעלי הברית של המערב באזור, מדינות המפרץ ואף תורכיה. משכך הפך אסד לאופציה המועדפת בעבורם, שהרי לתפיסתם של אלו המהפכה הסורית לא הייתה אלא נדבך נוסף בקנוניה אימפריאליסטית מתמשכת שמאחוריה עומדות ארצות-הברית וישראל, ושמתרתה לרסק את העולם הערבי – תחילה עיראק ואחר כך לוב, תימן ולבסוף סוריה, במטרה להבטיח את המשך ההשפעה ואף השליטה של המערב באזור.

מדינות ערב נגד סוריה

השבר ביחסיה של סוריה עם העולם הערבי הגיע לשיאו עם הצטרפותן של מדינות המפרץ ובראשן ערב-הסעודית וקטר, ולאחריהן מצרים של מֶחמד מֶרסי, למערכה נגד המשטר. נראה כי מדינותן של מדינות המפרץ הושפעה, לצד האמפתיה למפגינים והתחושה כי ימיו של אסד ספורים, מן הכעס על סוריה בשל בריתה ההולכת ומתהדקת עם איראן, וההבנה כי

40. אתר *Syria Comment*, <http://www.joshualandis.com.blog/>

המאבק בסוריה הוא חלק בלתי נפרד של מאבק כולל בין איראן ובין העולם הערבי, ואולי אף בין המחנה הסוני לזה השיעי במזרח-התיכון.

כבר ב־10 באוגוסט 2011 פרסמו מדינות המפרץ הודעת גינוי ראשונה למשטר הסורי בשל האלימות שבה נקט נגד המתקוממים נגדו, וחלק מהן אף החזיר את שגריריו מדמשק. מאוחר יותר ב־27 באוגוסט 2011 יצאו מדינות המפרץ ביוזמה מדינית שיעיקריה: הפסקת צעדי הדיכוי של המשטר הסורי נגד אזרחי המדינה; הסגת כוחות הצבא מהערים במדינה ושחרורם של האסירים הפוליטיים מבתי הכלא; ביטול סעיף 8 בחוקה הסורית המעניק למפלגת הבעת' מונופול שלטוני; הקמת ממשלת אחדות לאומית זמנית והכרזה על בחירות פתוחות לנשיאות בשנת 2014; פתיחה בדיאלוג עם האופוזיציה בהשתתפותה ובחסותה של הליגה הערבית.

היוזמה נדחתה בזעם בידי המשטר הסורי, ומכאן עבר הכדור אל הליגה הערבית שהפכה כלי בידי מדינות המפרץ, בתמיכה של מדינות ערב אחרות, למהלכים נגד סוריה. ב־16 באוקטובר 2011 החליטו שרי החוץ של הליגה הערבית לאמץ קבלת החלטה הקוראת לפתיחתו של דיאלוג בין השלטון הסורי ובין האופוזיציה במדינה, ובכך העניקו לה לגיטימציה כמו גם העמידו אותה כשווה לו. נציגים של ארגוני האופוזיציה אף הוזמנו לקהיר, כדי לפגוש בנציגי הליגה הערבית.⁴¹

בניסיון ללחוץ על המשטר הסורי לקבל את היוזמה הערבית קיבלו ב־16 בנובמבר 2011 חברות הליגה, בהובלת מדינות המפרץ, החלטה חריפה וחסרת תקדים שעניינה השעיית חברותה של סוריה בליגה הערבית והטלת שורה של עיצומים מדיניים וכלכליים עליה. לאחר שהליגה הערבית איימה בהבאת ענייניה של סוריה בפני מועצת הביטחון של האו"ם התרצתה סוריה, ובמאמץ ברור להרוויח זמן הסכימה ב־19 בדצמבר 2011 לקבל לשטחה 500 משקיפים מכלל חברות הליגה הערבית בראשותו של קצין צבא סודני, פריק אול (מקביל לדרגת פילדמרשל) מחמד אחמד מצטפא אל-דאבי, ששימש כראש מנהלת המודיעין הצבאי של סודן. לאחר שפעילות המשקיפים לא הביאה לעצירת האלימות במדינה, ונוכח הדוחות העמומים שהפיקה משלחת המשקיפים שלא הטילו את מלוא האחריות לנעשה על כתפיה של הממשלה הסורית, החליטו מדינות המפרץ למשוך את אנשיהם מן המשלחת ובכך להביא להקפאת פעילותה.⁴²

ב־12 בינואר 2012 הושעתה חברותה של סוריה בליגה הערבית, ועשרה ימים לאחר מכן קיבלה הליגה החלטה הקוראת לאסד לוותר על סמכויות השלטון ולו גם על חלק מהן לטובת סגנו, פארוק אל-ישרע. כמה ימים לאחר מכן קיבלו מדינות ערב החלטה להביא למועצת הביטחון החלטה משותפת לנציגים הערביים ולנציגי המערב ברוח החלטת הליגה הערבית. בהחלטה הוכנסו תיקונים רבים בלחץ רוסי שנועדו לרכך אותה, אך הדבר לא מנע

41. רויטרס, 10, 27 באוגוסט, 16 באוקטובר 2011; אל-ישרק אל-אוסט (לונדון), 11, 28 באוגוסט, 16 באוקטובר 2011.

42. אליספיר (בירות), 17 בנובמבר, 21 בדצמבר 2011. גם ערוץ אל-עריביה, 16 בנובמבר, 19 בדצמבר 2011.

מרוסיה וסין להטיל עליה ב-4 בפברואר 2012 וטו.⁴³ במהלך אפריל 2012 כבר סגרו מרבית מדינות ערב את השגרירויות שלהן בדמשק, ומכאן ואילך הלכה והעמיקה התהום בין מרבית מדינות ערב, אם כי לא כולן אלא בעיקר מדינות המפרץ, ובין המשטר בדמשק.

עם זאת, בשנים שלאחר מכן הלכה ונפרמה החזית הערבית המאוחדת שכוננו מדינות ערב, ובראשן ערב-הסעודית וקטר, נגד משטרו של אסד. כמה ממדינות ערב דוגמת אלג'יר, עומאן ואף ירדן, וכמובן לבנון ועיראק, נמנעו מלכתחילה מלנתק את יחסיהן הדיפלומטיים עם דמשק כל אחת מטעמיה היא. במקרה של אלג'יר, מתוך תמיכה מלאה במשטר הסורי ואף הזדהות עם מאבקו באסלאם הפוליטי, מאבק שבכמותו התנסתה כידוע גם אלג'יר בעשורים האחרונים. מדינות אחרות, דוגמת מאע'ם (מדינת האמירויות הערביות המאוחדות), המשיכו לקיים קשרים עם דמשק הגם שבפרופיל נמוך. בחלוף הזמן חל שינוי גם בעמדתה של מצרים ביחס לנעשה בסוריה. קהיר תמכה תחילה במורדים שנהנו מאהדה בציבוריות המצרית כמו גם מתמיכה של תנועת "האחים המוסלמים" שאחד מאנשיה כיהן כנשיא מצרים עד להדחתו מן השלטון ביוני 2013. מרסי אף הציע לשגר כוחות צבא מצריים לסוריה, הצעה שנתקבלה בהתנגדות גורפת בקרב הציבור המצרי.⁴⁴

אבל לאחר ההפיכה שהעלתה את סיסל לשלטון בקהיר התחולל שינוי בעמדה המצרית. המצרים הוסיפו אמנם לשמור מרחק מן המשבר הסורי, בעיקר מתוך התחשבות בעמדתה של ערב-הסעודית, בעלת ברית ותומכת כלכלית חשובה בעבור המצרים, אבל בחלוף החודשים והשנים, על רקע מאבקו של סיסל בתנועת "האחים המוסלמים" במצרים גופא, החלו קהיר ודמשק מפשירות את הקרחה ביחסיהן ואף פועלות לקדם שיתוף פעולה בתחומי הביטחון והלוחמה בטרור.⁴⁵

שינוי הסתמן גם בעמדתה של רבת עמון ביחס לשאלה הסורית, זאת נוכח התגברות של מעשי הטרור בשטחה ולאורך גבולה עם סוריה. חלקם בהשראת דאעש שמקיץ 2014 קנה לו אחיזה לאורך הגבול הסורי-ירדני, ואף ביצע פיגועי טרור בתוככי הממלכה. מרבית עמון נשמעו אפוא זמירות חדשות, ולפיהן מוטב לה לירדן כי אסד ישיב לידי את השליטה באזור הגבול הסורי-ירדני. גם חמאס החלה עושה את דרכה חזרה לדמשק, הגם דרך טהראן ובירות.

תורכיה – הידידות שהכזיבה

לא רק מצידו של העולם הערבי ציפתה לסוריה הפתעה. שינוי דרמטי התחולל גם בעמדתה של תורכיה, שנתפסה עד לפרוץ המהומות ידיתה נאמנה של המשטר הסורי. אחרי הכול הידידות הסורית-תורכית הייתה אחת מהישגיו החשובים של אסד במהלך העשור הראשון לשלטונו. ואכן, בתחילת הדרך לא הסתירה תורכיה את חששה מפני אובדן היציבות בסוריה,

43. רויטרס, 12 בינואר, 4 בפברואר 2012; ניו יורק טיימס, 5 בפברואר 2012.

44. אל-ערבייה, 30 בספטמבר 2012; רועי קייס, "מורסי הכריז: מנתק את הקשרים עם סוריה", וויינט, 16 ביוני 2013.

45. ג'קי חורי, "דיווח בסוריה: קהיר ודמשק סיכמו על תיאום מדיני וביטחוני", הארץ, 18 באוקטובר 2016; ג'קי חורי, "קהיר ודמשק הסכימו על חידוש היחסים הדיפלומטיים", הארץ, 13 בספטמבר 2015.

אך עד מהרה הגיעו התורכים למסקנה כי המשטר הסורי אינו מעוניין באמת ברפורמות ויותר מכך – הוא אף הולך ומאבד את השליטה במדינה, ולכל הפחות איבד את בסיס התמיכה העממית בו.

בעימות בין המפגינים שמרביתם בני העדה הסונית ומאחוריהם העולם הערבי־הסוני ובין משטרו של אסד, בחרה אנקרה בצד הסוני. הדבר הולך ושינוי בעמדה תורכית, שהיה נעוץ ללא ספק במדיניותה הכוללת של תורכיה בהנהגת מפלגת השלטון בתורכיה AKP והעומדים בראשה, ראש הממשלה ארדואן ושר החוץ אהמט דבוטאוּלו. אלו ביקשו לראות בתורכיה מעצמה אזורית ואף עולמית, ולכל הפחות שחקן אזורי בעל מעמד והשפעה שמרחב הפעולה המועדף עליו הוא העולם הערבי והמוסלמי ולא כבעבר אירופה.

ארדואן קיווה כי מרחב זה יפול בידיהן של תנועות אסלאמיות אחיות למפלגתו דוגמת "האחים המוסלמים" במצרים ואולי לעתיד לבוא גם בסוריה וחמאס בשטחי הרשות הפלסטינית. לבד מכך התאפיין ארדואן כפוליטיקאי מתוחכם אך בה בעת גם אימפולסיבי ורגשני, הממהר להגיב בכל פעם שחש כי מישוהו פגע בכבודו וביוקרתו או בכבודה ויוקרתה של תורכיה. אין ספק כי חוסר נכונותו של אסד להרכין ראש ולמלא אחר עצותיה ותכתיביה של אנקרה, הגבירו את זעמו של ארדואן שחש כי אסד בגד בו באופן אישי. התוצאה הייתה מעבר חד ומהיר מעמדה תורכית התומכת במשטר הסורי – לעמדה מסויגת וביקורתית הרבה יותר הגורסת כי על המשטר בדמשק לקדם רפורמות כתנאי להמשך התמיכה התורכית בו, עבור דרך לעמדה שעניינה הענקת מקלט ואף סיוע לגורמי האופוזיציה בסוריה במאבקם במשטר הסורי, ולבסוף הצטרפות לחזית מאבק משותפת יחד עם מדינות ערב, ובעיקר מדינות המפרץ, אך גם מדינות המערב נגד המשטר בדמשק.

ב־28 במרס 2011 קרא ארדואן לאסד להיענות לדרישות בני עמו ולקדם רפורמות, וכמה ימים לאחר מכן ב־4 באפריל 2011 כבר הזהיר כי אם הרפורמות שהציעה תורכיה לא ייושמו ייאלץ לקיים עמו שיחה קשה ולהתרות בו כי עליו להתקדם בדרך הרפורמות.⁴⁶ באמצע אפריל 2011 כבר הכריז ארדואן כי תורכיה אינה יכולה לקבל מצב שבו המשטר הסורי שולח את כוחות הביטחון לירות באזרחי המדינה. הוא הזהיר כי נוכח המראות המגיעות מסוריה נראה כי מדינה זו הגיעה לשלב חדש נוכח האירועים בערים חָלַב, חֶמַץ ותְּמָאָה המחזיר אותה אחורה אל (אירועי) חֶמָאָה (של שנת 1982).⁴⁷

בריאיון שהעניק ב־9 ביוני 2011 תקף ארדואן במילים חריפות את המשטר הסורי, האשים אותו במעשי זוועה ובברבריות. עם זאת, הוא ניסה בכל זאת לפטור את אסד מאחריות לנעשה וקבע כי אחיו של הנשיא, מאהר, הוא העומד מאחורי האירועים האלימים בסוריה, שעה שהנשיא עצמו אינו מעורב כנראה בנעשה או בכלל נעדר ידיעה אודות המתרחש במדינתו.⁴⁸ כחודש אחר כך כבר ניתקה עצמה תורכיה סופית ממשטרו של אסד. היא הקפידה את הפעילות של שגרירותה בדמשק ומאוחר יותר, בפברואר 2012, אף סגרה אותה, הטילה סנקציות על המשטר הסורי והחלה מעניקה סיוע למורדים במשטר, ולמעשה

46. סוכנות הידיעות אנטליה, 28 במרס, 4 באפריל 2011.

47. רויטרס, 15 באפריל 2011.

48. זאמאן (אנקרה), 9 ביוני 2011.

הפכה בסיס לפעילותו של "הצבא הסורי החופשי" כמו גם ל"מועצה הלאומית" ומאוחר יותר בסיס של "הקואליציה הלאומית" הסורית.

בריאיון שהעניק ב־9 בנובמבר 2012 הסביר אסד כי: "איני חושב שתפרוץ מלחמה עם תורכיה, שהרי בשביל מלחמה צריך תמיכה עממית. אנו יודעים שרוב העם התורכי אינו רוצה במלחמה שכזו, והעם הסורי בוודאי שאינו רוצה בה. הסכסוך בינינו הוא בין ממשלות לא בין עמים.[...] תורכיה הפכה מעוז לאופוזיציה לא בגלל שכך רוצה העם התורכי, אלא בגלל ממשלתו של ארדואן.[...] התוצאה היא שבמקום 'אפס בעיות' הוא נותר עם 'אפס חברים'".⁴⁹ יש להודות כי במידה לא מעטה היה צדק בדבריו של אסד, שהרי הציבור התורכי מיעט לגלות עניין בנעשה בסוריה, הגם שהפגין – לכל הפחות בתחילת הדרך – אהדה למיליוני הפליטים ממדינה זו שהציפו את עריה של תורכיה והתקבלו בה לרוב בסבר פנים יפות. האדישות בקרב הציבור התורכי, כמו גם הרתיעה של הממסד הביטחוני התורכי מכל מעורבות בנעשה בסוריה, היוו מכשול בדרכו של ארדואן להעמיק את מעורבותה של אנקרה במשבר הסורי.

איראן – ידידות אמת

לעומת בגידתן של מדינות ערב ושל תורכיה, זכה אסד לחיבוק חם מטהראן. עד לאביב 2013 התבטאה התמיכה של "ציר ההתנגדות" בהנהגתה של איראן במשטר הסורי בסיוע כספי ולוגיסטי ובייעוץ וסיוע לוגיסטי ובשירותים שונים שהגישו פעילי חזבאללה לסוריה חלקם על אדמת לבנון, דוגמת חיסול מתנגדים למשטר שמצאו מחסה ומקלט בלבנון. בעניין זה העיר אלוף פיקוד צפון, יאיר גולן, בריאיון עוד ב־6 באפריל 2012: "האיראנים אומרים לאסד: 'תשמע אתה יקר לנו', והם תומכים בו במרץ רב. חלק מהעמידות של המשטר הסורי נובעת מכך שלתחושתו של אסד יש לו עדיין תמיכה במרחב הקרוב, מעבר לים וגם ברמה המעוצמתית. כשאסד מסתכל דרך החוצה הוא אומר: 'יש לי פה את חזבאללה, הוא עוזר. יש לי את האיראנים הם תומכים בי, וברקע יש את סין ואת רוסיה שהן רחוקות מלהתלהב מן המגמה במערב לגנות, לבודד להביא להחלפה מהירה (של השלטון בדמשק)'. ולכן אסד אומר לעצמו שמבחינה בין־לאומית הוא יכול להכיל את זה שהליגה הערבית מגנה אותו".⁵⁰ על הגישה האיראנית לשאלה הסורית ניתן היה ללמוד גם מדבריו של מחסן רזאי, שניהן כמפקד משמרות המהפכה והיה מועמד לנשיאות בבחירות שהתקיימו באיראן באביב 2013: "סוריה, עיראק ואפגניסטאן הן 'חגורת הזהב' במזרח־התיכון. ארצות־הברית שואפת להשיג עמדת השפעה, ולהפוך בכל האמצעים שבידיה לבעלת ההחלטה במדינות 'חגורת הזהב' זו. אם סוריה תישאר עצמאית ולא תיפול בידי האמריקנים ובידי הכובשים המערביים, אזי ההתערורות האסלאמית במזרח־התיכון תנוע בכיוון האסלאם. אבל אם מדינות אלו תיפולנה לידי ארצות־הברית – ההתערורות האסלאמית תהפוך לנשלטת בידי ארצות־הברית".⁵¹ אל

49. סאנא, 9 בנובמבר 2012.

50. ישראל היום, 6 באפריל 2012.

51. הארץ, 20 באוגוסט 2012.

ראזי הצטרף מנהיגה הרוחני של איראן עלי חמינאי, שצוטט כאומר כי יש לעשות הכול כדי לעצור את המערב בסוריה ולהבהיר לכל כי בעבור איראן סוריה מהווה קו אדום.⁵² דומה כי יותר מכל היטיב לבטא את הגישה האיראנית, לכל הפחות של האגף השמרני בהנהגה האיראנית, חכם הדת מהדי טאא'ב: "אם נאבד את סוריה לא נוכל להחזיק בטהראן, אולם אם נאבד את אהנאז (בירת חוזסטאן, אחד ממחוזותיה הדרומיים של איראן שעליו לחמו איראן ועיראק במלחמת איראן-עיראק. בערבית שמו הוא ערביסטאן), נוכל להחזיק מעמד. העיקר הוא להחזיק בסוריה. מבחינה זו סוריה היא המחוז 35 שלנו והיא בעלת חשיבות אסטרטגית. אם עלינו לבחור בין סוריה או חוזסטאן – עדיף לנו לבחור בסוריה". טאא'ב הוסיף וגילה כי לאחר שלאיראנים התברר שהצבא הסורי נעדר את הניסיון, הידע והיכולת ללחום מלחמת ערים, היינו מלחמה בשטח בנוי, הציעה ממשלת איראן למשטר הסורי לכוונן בסוריה כוחות דמויי כוחות הבסיג' (משמרות המהפכה באיראן) לצורך ניהול קרבות שכאלו.⁵³

ישראל ופרוץ המהפכה בסוריה

עוד חזית עימות, הגם ששולית בעבורו של המשטר בדמשק שמיקד עצמו בקרב הישרדות גורלי מול אויביו, ובכל זאת חזית בעלת חשיבות ובוודאי סמלית, הייתה חזית רמת הגולן שבה ניצב המשטר הסורי מול ישראל, אך בה בעת מצא עצמו גם מול קבוצות של מורדים שנטלו מידיה את השליטה על חלקים נרחבים של רמת הגולן הסורית. למן פרוץ המהפכה בסוריה לא הסתירה ישראל הרשמית את דעתה, הגם שנמנעה לתת לה ביטוי רשמי ומחייב, כי היא רואה באסד בבחינת "השטן המוכר" שלו הרגילה עצמה עם השנים, כי אין לה כל אינטרס בנפילתו. בכירים ישראלים אף טרחו להסביר כי לישראל עדיף אסד מוחלש ומדמם על כס השלטון בדמשק, הממקד את עצמו בנעשה בסוריה מבית, על-פני ניצחונן של תנועות אסלאמיות במאבק על סוריה ועלייתן לשלטון במדינה, כפי שקרה בתוניסיה ובמצרים.

אחרי הכול המשך שלטונו של אסד בדמשק נתפס בעבור ישראלים רבים כערוכה יחידה לשימור השקט לאורך הגבול, וכמחסום אפקטיבי יחיד בפני התבססותם של תאי טרור אסלאמיים ברמת הגולן פי שקרה בחצי האי סיני. בישראל היו עם זאת מי שגרסו, בעיקר בקרב הממסד הביטחוני, כי האינטרס הישראלי מחייב דווקא את נפילתו של אסד שכן בכך יהיה כדי להחליש את כוחו של הציר הקיצוני, "ציר הרשע" במזרח-התיכון, ומשום שנפילתו תהווה משום מהלומה כואבת לאיראן שהיא האתגר המרכזי הניצב בפני ישראל במזרח-התיכון.⁵⁴

52. סאנדיי טלגרף, 21 באוגוסט 2012.

53. אל-שרק אל-אוסט (לונדון), 17 באוגוסט 2012.

54. ריאיון עם אלוף פיקוד צפון, יאיר גולן, ידיעות אחרונות, 18 בספטמבר 2013; ריאיון עם אלוף עמוס דליון, ראש אמ"ן לשעבר, ערוץ 10, 30 באוגוסט 2010.

אין פלא כי ישראל הרשמית נמנעה מלהחליט לאן פניה בכל האמור בעתידה של סוריה ועתיד משטרו של אסד, ועד כמה ראוי לה להיגרר למעורבות בנעשה במדינה זו. לדוגמה, "ניו יורק טיימס" ב-15 במאי 2013 ציטט בכיר ישראלי שאיים כי כל תגובה סורית למתקפות ישראליות על אדמתה (המכוונות נגד משלוחי נשק מאיראן לידי חזבאללה), תגרור תגובה קשה כדי הפלתו של אסד. מנגד, בשיחה עם העיתון הבריטי "טיימס" ב-18 במאי 2013, הצהיר בכיר ישראלי אחר כי ישראל מעוניינת דווקא בהישארותו של אסד בשלטון.⁵⁵

לקראת שלהי 2012 עלה בידי המורדים להשתלט על אזורים נרחבים, בעיקר במרחב הכפרי שסביב קוניטרה, בירת מחוז קוניטרה הגובל עם ישראל. האש שהתפשטה אל מחוז קוניטרה ואל מרחבי רמת הגולן הסורית לא עצרה בגדר הגבול הישראלי-סורי, אלא החלה זולגת גם לתוככי השטח הישראלי, לרוב עקב ירי טועה כחלק מחילופי אש בין הצבא הסורי ובין המורדים. ב-11 בנובמבר 2012, בעקבות נפילה של פצצות מרגמה שנורו מסוריה סמוך לתל חזקה שברמת הגולן, ירה צה"ל, לראשונה מאז מלחמת יום הכיפורים, טיל "תמוז" לעבר עמדה של הצבא הסורי באזור ביר אל-עג'ם שבצד הסורי של הגבול שממנה נורתה האש, ופצע כמה חיילים סוריים שנמצאו בעמדה.⁵⁶ עם זאת התגובה הישראלית לא עצרה את המשך זליגת האש לשטח ישראל, הגם שמדובר היה לרוב בירי טועה.

המציאות המתהווה לאורך הגבול הישראלי-סורי הביאה את ישראל לעשות מעשה בעל משמעות, גם אם מוגבל בהיקפו. היא החלה מגישה סיוע הומניטרי למורדים שפעלו בקרבת הגבול. ב-27 במרס 2013 דווח לראשונה מישראל כי חמישה מורדים סורים פצועים הגיעו לגבול לבקש עזרה, וכמה מהם פונו לקבלת טיפול רפואי לבית החולים זיו שבצפת. מצה"ל נמסר כי: "מדובר באירוע נקודתי שלא מעיד על שינוי במדיניות הישראלית, שעיקרה לא לאפשר את חציית הגדר למעט מקרים הומניטריים מיוחדים, שכל אחד נבחן לגופו".⁵⁷ למותר לציין כי סיוע זה עתיד היה להפוך אבן פינה של המדיניות הישראלית ביחס לנעשה לאורך קו הגבול בין סוריה ובין ישראל, הגם שמדובר היה במדיניות שעניינה מענה טקטי למציאות הדינמית מן העבר הסורי של הגבול, ולא באסטרטגיה ישראלית כוללת ביחס למשבר הסורי.

בראשית 2013, כמדוות, קיבל העיסוק הישראלי בשאלה הסורית מפנה דרמטי, בעקבות החלטה של ישראל לפעול בעומק שטחה של סוריה כדי למנוע העברתו של נשק מתקדם מאיראן לידי חזבאללה. ב-30 בינואר 2013 דווח מדמשק כי מטוסים ישראליים תקפו מטרות צבאיות בקרבת דמשק. בדיווחים בתקשורת הזרה נטען כי היעד לתקיפה הישראלית היו מערכות טילי נ"מ מתקדמים מדגם אס-אי-17 שסופקו לסוריה בידי הרוסים, ושאותן התעתדה דמשק להעביר לידי חזבאללה. מדובר בטיל נ"מ מתקדם לטווח של עד 150 ק"מ העשוי להקשות על פעילות חיל האוויר הישראלי בשמי לבנון, ומכאן שבישראל התייחסו

55. ניו יורק טיימס, 15 במאי 2013; טיימס (לונדון), 18 במאי 2013.

56. אמיר בוחבוט, "צה"ל ירה פגזים לעבר עמדות סוריות בתגובה לנפילת פצמ"ר בגולן", וואלה, 12 בנובמבר 2012.

57. ערוץ 2, 27 במרס 2013; הארץ, 28 במרס 2013.

אליו כאל "נשק שובר שוויון" שמסירתו לידי חזבאללה היא בבחינת "חציית קו אדום".⁵⁸ ישראל נמנעה בתחילה מלהתייחס לדבר התקיפה, אולם ימים לאחר מכן אישר שר הביטחון אהוד ברק במהלך ביקור בצרפת כי: "הזהרנו ולבסוף פעלנו".⁵⁹

בשחר יום שישי, 3 במאי 2013, שבה ישראל ותקפה בסוריה. הפעם הותקף שדה התעופה הבין-לאומי של דמשק. יומיים לאחר מכן תקפו מטוסים ישראלים שורה של יעדים בסביבות דמשק, אחד מהם על פסגת ג'בל קאסיון המשקיף על הבירה. מהתקשורת עלה כי היעד לתקיפה הישראלית היה משלוח של טילי קרקע-קרקע מתקדמים מתוצרת איראנית, פאתח 110, שהיו בדרכם מאיראן דרך סוריה לידי חזבאללה. הפרשנים הצבאיים בישראל ידעו לספר כי גם הפעם מדובר היה בנשק "שובר שוויון".⁶⁰ ב-5 יולי 2013, כחודשיים לאחר התקיפה הישראלית האחרונה, דווח מפי מקורות צבאיים אמריקניים כי ישראל תקפה מטרה צבאית סורית באזור אל-סאמיה שבסמוך לעיר הנמל לאד'קיה שלחוף הסורי. היעד שהותקף הפעם היה מחסן בו אוחסנו טילי יאחונט מתוצרת רוסיה.⁶¹

נראה כי ישראל החליטה לנצל את חולשתו של אסד, המסוכן בזירה הפנימית, כדי לשנות את כללי המשחק שהתקיימו בגבולה הצפוני במשך שני העשורים האחרונים. אחרי הכול במשך שנים ארוכות אפשרו הסורים העברתם של עשרות אלפי טילים מתקדמים לידי חזבאללה, כל זאת תחת עיניה הפקוחות של ישראל שנרתעה מלפעול מחשש לתגובתם של שני אלו, וזאת בשל מאזן האימה שהתקיים בינה ובין סוריה וחזבאללה, שהתבסס על ארסנל הטילים שהחזיק הארגון הלבנוני כמו גם זה שנמצא בידיו של הצבא הסורי. המהפכה הסורית שיקעה את הצבא הסורי, ובעקבותיו גם את חזבאללה, בביצה טובענית של מלחמת אזרחים עקובה מדם. בישראל הניחו אפוא כי מכיון שהצבא הסורי הלך ונחלש ואף איבד מיכולותיו בשל מאבק הישרדות שהוא מנהל נגד המורדים בכל רחבי המדינה, הרי שיכולת התגובה שלו הפכה מוגבלת – דבר המעניק לישראל אפשרות לפעול מזה שנים רבות.

אסד נמנע מלהגיב למתקפות הישראליות וכמוהו גם איראן וחזבאללה, שהעדיפו להותיר את הכדור במגרשו של השליט הסורי. בעבורן מדובר היה בתקיפות שהתבצעו בשטח סוריה, ומשום כך על הנשיא הסורי להגיב להן. ישראל שבה ותקפה אפוא על אדמת סוריה משלוחי נשק שעשו את דרכם מאיראן, ורק הגעתם של הרוסים אל סוריה בספטמבר 2015 חייבה אותה לשקול את מדיניותה זו ולהתאימה למציאות המשתנה במרחב שמצפון לה.

אלי מלחמת אזרחים וג'האד

במדרון שבו הידרדרה עתה סוריה אל מלחמת אזרחים וג'האד ראוי להזכיר שני אירועים בעלי משמעות. האחד – כינונה של ג'בהת אל-נצרה בינואר 2012 כשלוחתו של דאעש במרחב הסורי, והשני – התלקחות הלהבות בעיר חמץ בפברואר 2012.

58. הארץ, 1 בפברואר 2013; ניו יורק טיימס, 2 בפברואר 2013.

59. הארץ, 5 בפברואר 2013.

60. הטלוויזיה הסורית, 5, 6 במאי 2013; הארץ, 6 במאי 2013; ניו יורק טיימס, 6 במאי 2013.

61. הטלוויזיה הישראלית, ערוץ 2, 15 ביולי 2013.

פריצתו של דאעש אל מרכזו של הבמה הסורית וזו האזורית ומעורבותו בלחימה בסוריה, עתידות להפוך בעלות משמעות רק כשנתיים מאוחר יותר, אבל בעצם כינונה של ג'בהת אל-נצרה, בתחילה כשלוחה של דאעש ולאחר מכן כגוף עצמאי, היה כדי להעיד על מגמה של אסלאמיזציה שעתידיה הייתה לדרדר את המדינה למלחמת ג'האד ובסופו של יום להביא על המהפכה את סופה.

בה בעת התלקחות האש בחמץ העידה על מעבר משלב של התקוממות עממית חמושה במרחבים הכפריים ובאזורי הפריפריה שאינה נוגעת בערים הגדולות, בדרכים הראשיות המחברות ביניהן ובמעברי הגבול, אלי מלחמת אזרחים ולהתפרקותה של המדינה.

הקמתה של ג'בהת אל-נצרה – ראשון הארגונים הג'האדיים בסוריה

ב-24 בינואר 2012 הוכרז על הקמתה של "חזית הסיוע לתושבי השא'ם" בהנהגתו של אבו מחמד אל-ג'ולאני. לימים נחשף שמו האמיתי: אסאמה אל-עבאסי אל-תוחיד מן הכפר אל-שחיל שלייד דיר אל-זור. בילדותו עבר ג'ולאני עם משפחתו לגור באזור אידליב, בעקבות אביו שעבד כנהג במוסד לשיכון ובינוי של צבא סוריה. ג'ולאני למד רפואה באוניברסיטה של דמשק, וב-2003 יצא לעיראק ללחום בכוחות האמריקניים שכבשו מדינה זו. ב-2006 עבר לבנון ושימש כמה שנים כמפקדו של ארגון "לוחמי אל-שא'ם" (ג'נוד אל-שא'ם) שפעלו על אדמתה באותה העת.⁶²

בראשית דרכה פעלה ג'בהת אל-נצרה כשלוחה של דאעש בעיראק. כזכור, ראשיתו של "ארגון המדינה האסלאמית בעיראק" (תנט'ים אל-דולה אל-אסלאמיה פי אל-עיראק) ב"ארגון הייחוד והג'האד" (ג'מאעת אל-תוחיד ואל-ג'האד) שהוקם ב-2003 בעיראק מעט לאחר כיבושה של המדינה בידי כוחות ארצות-הברית. לאחר שהארגון נשבע אמונים בשלהי שנת 2003 לארגון אל-קאעדה, הוא הפך לשלוחה שלו על אדמת עיראק ושינה את שמו לאל-קאעדה עיראק. בראש הארגון עמד אבו מצעיב אל-זורקאווי ולאחר שזה חוסל בידי כוחות אמריקניים ב-2006 החליף אותו איוב אל-מצרי. עם חיסולו של האחרון ארבע שנים לאחר מכן החליף אותו אבו בכר אל-בע'דאדי, שאף העניק לארגון את שמו "ארגון המדינה האסלאמית בעיראק".

מראשית פעילותו בעיראק נהנה בגלגוליו השונים מתמיכה שבשתיקה מצידו של המשטר הסורי, שבחר לעצום את עיניו נוכח פעילות הטרור נגד הכוחות האמריקניים הפועלים בעיראק. המשטר בדמשק אפשר לארגון להקים על אדמת סוריה בסיסי אימונים ולהפוך אותה לנתיב מעבר של אספקה, ובעיקר של מתנדבים שעשו את דרכם להצטרף לשורותיו. על אלו נמנו סורים רבים שביקשו ללחום נגד הכוחות האמריקניים בעיראק, אבל לימים לאחר ששבו לסוריה הצטרפו לשורות המהפכה נגד משטרו של אסד ואף הפכו למוביליה.

באפריל 2013 שינה אבו בכר אל-בע'דאדי את שם הארגון שבראשו עמד ל"ארגון המדינה האסלאמית בעיראק ובאל-שא'ם" (ראשי התיבות בערבית דאעש), כדי לבטא את כפיפותה של ג'בהת אל-נצרה לארגון. בתגובה מיהר ג'ולאני להכריז כי ארגונו הוא

62. ג'זירה נט, 15 ביוני 2015.

ארגון עצמאי הכפוף ישירות להנהגת ארגון אל-קאעדה. בצעד נגדי קרא בע'דאדי תיגר על אל-קאעדה ועל מנהיגיו ואף האשימם בכפירה – מהלך שהגיע כאמור לשיאו בקיץ 2014 משבע'דאדי הכריז על כינונה של ח'ליפות אסלאמית בהנהגתו למורת רוחה ואף התנגדותה הגלויה של הנהגת הארגון. שנתיים לאחר מכן, ביולי 2016, הכריז גם ג'ולאני על התנתקותו מארגון אל-קאעדה ועל כינונו של גוף חדש תחת ג'בהת אל-נצרה ושמו "חזית פתח אל-שא'ם" (ג'בהת פתח אל-שא'ם). צעד זה של ג'ולאני נעשה בתחילה בברכתה של הנהגת אל-קאעדה ובתיאום מלא עמה.

קודם לכל זה ב-23 בדצמבר 2011, התרחש פיגוע ראשון בסוריה. הפיגוע כוון נגד מפקדה של מנהלת הביטחון הכללי, אחד ממנגנוני הביטחון הסוריים, בכפר סוסה – פרבר של דמשק המצוי בדרום מערבה. בפיגוע נהרגו 44 אנשים, ולג'בהת אל-נצרה שעמדה מאחורי הפיגוע הייתה זו אחת מהופעותיה הראשונות בזירה הסורית.⁶³

הפיגוע ביטא עליית מדרגה של המורדים במאבקם המזוין במשטר הסורי, אבל יותר מכך היה בו כדי ללמד על עליית משקלו של הממד האסלאמי כדי הפיכתו לבעל משקל מכריע בקרב המורדים בסוריה, בצל הופעתן של קבוצות חמושות צבועות צבעים אסלאמיים שנטלו לידיהן את כתר ההובלה של המהפכה ושל המלחמה בסוריה. קבוצות אלו, ובמיוחד הקיצוניות שבקרבן, לא בחלו כאמור בפיגועי טרור, ובחלקם אף פיגועי התאבדות, שכוונו לא פעם נגד אזרחים.

מכאן ואילך הפכו הפיגועים לחם חוקם של הסורים, וחלק משגרת החיים במדינה. ב-6 בינואר 2012 פוצץ מטען נפץ ליד אוטובוס שהסיע חיילים ליד מתקן צבאי בשכונת אל-מידאן שבדמשק, וגרם למותם של 28 אנשים. פיגועים נוספים התרחשו בדמשק בינואר, במאי וביוני 2012. ב-3 באוקטובר 2012 פוצצו שלושה מחבלים מתאבדים שלוש מכוניות תופת בכיכר המרכזית של ח'לב, כיכר סעדאללה אל-ג'אברי. 48 איש נהרגו בפיגוע והרס רב נגרם לבניינים סמוכים. הפיגועים נמשכו בתדירות ובעוצמה הולכים וגוברים, כשאחד משיאיו של גל הטרור היה פיגוע ב-21 במרס 2012 במסגד אל-אמאן במרכז דמשק, ובו נהרג סעיד מחמד רמדאן אל-בוטי, אחד מבכירי אנשי הדת הסונים בסוריה שנמנה על הזרם הצופי ונותר נאמן למשטרו של אסד.⁶⁴

הארגונים האסלאמיים אף הפכו את פיגועי ההתאבדות לחלק בלתי נפרד ואף לנדבך חשוב בתורת הקרב ובטקטיקת הלחימה שלהם, מששילבו לוחמים מתאבדים בלחימה נגד כוחות הצבא הסורי. כך למשל קדמו למתקפות המורדים על שדה התעופה בטבקה באוגוסט 2012, ומאוחר יותר בדיר אל-זור באוקטובר 2015, פיגועים שבוצעו באמצעות משאיות תופת ונהוגות בידי מחבלים מתאבדים שכוונו אל שערי הכניסה של שדות אלו. בטבקה עלה בידי אנשי דאעש לפרוץ בעקבות פיגוע שבו נטלו חלק שלוש משאיות כאלו, אל שדה התעופה ולהשתלט עליו.⁶⁵

63. הטלוויזיה הסורית, 23 בדצמבר 2011; אל-יוסן (דמשק), 24 בדצמבר 2011.

64. הטלוויזיה הסורית, 6 בינואר 2012, 21 בפברואר 2013; אל-יוסן (דמשק), 7 בינואר, 4 באוקטובר 2012. גם סאנא, 21, 23 בפברואר 2013.

65. אל-ג'זירה, 27 באוגוסט 2014.

לצד פיגועי טרור נגד סמלי המשטר הסורי וכוחות צבא החלו המורדים, לרוב אנשי דאעש ו"חזית הסוע", ממקדים עצמם בפיגועי טרור נגד יעדים שיעים או עלווים דוגמת פיגועים סמוך למקום קברה של סת זינב, ביתו של עלי בן אבי טאלב ונכדתו של הנביא מחמד. הקבר המצוי כעשרה קילומטרים מזרח למשק מהווה מקום עלייה לרגל לשיעים, וסביבתו הפכה מקום מגורים לאותם אלו מהם המתגוררים באזור דמשק. כך גם מקום קברה של רקיה (מקאם רקיה גנת אל־חסיין), בתו של חסיין בנו של עלי, המצוי בקרבת מסגד בני אומיה בלב דמשק. גם שכונת כפר סוסה הפכה יעד מועדף לפיגועים, שכן היו מצויים בה מרכזי שלטון וכן מטות של כמה ממנגוני הביטחון הסוריים. בנוסף אליה גם השכונות העלוויות בחמץ וריכוזים של העלווים בחוף הסורי, הפכו יעדים לפיגועי טרור שכאלו.⁶⁶

דוגמה לכך היה פיגוע ב־1 באוקטובר 2014 בחמץ, שכוון נגד תלמידי אשכול בתי הספר היסודיים עכרמה אל־מח'זומי ועכרמה אל־מחדת'ה שברובע עכרמה בעיר, שבו מרבית התושבים הם בני העדה העלווית. שתי מכוניות תופת התפוצצו בפתח בית הספר: האחת בעת שהילדים יצאו את בית הספר עם סיום הלימודים, והשנייה שבה נהג מחבל מתאבד כמה דקות מאוחר יותר כשרכבי פינוי והצלה הגיעו כדי לטפל בנפגעים. 41 תלמידים נהרגו ועוד 74 נפצעו. הפיגוע יוחס לג'בהת אל־נצרה, הגם שזו נמנעה מליטול עליו אחריות. מקורות במחנה המורדים טענו כי מעיון ברשימת הנפגעים עלה כי מרביתם ילדיהם של קציני צבא, או בכירים במערכת הביטחונית של המשטר הסורי.⁶⁷

לטרור נפלו קורבן גם כפריים שיעים דוגמת תושבי הכפרים כפריא ואל־פועה שמצפון לחֶלֶב, שהיו מצויים תחת מצור ממושך של המורדים ופנו לחֶלֶב באפריל 2017 במסגרת הסכם עם המורדים. במהלך הפינוי התפוצצה מכונית תופת בקרבת שיירת אוטובוסים של מפונים שיעים והרגה למעלה מ־100 איש, מרביתם נשים וילדים.⁶⁸ ככל שהמלחמה בסוריה התמשכה החל הטרור זולג מסוריה אל מחוץ לגבולותיה, תחילה לשכנותיה, עיראק, לבנון ואחר כך גם ירדן ותורכיה, ומאוחר יותר, בניצוחו של ארגון דאעש, גם לאירופה ואפילו לארצות־הברית.

חמץ "בירת המהפכה"

עוד בשלהי 2011 הפכה העיר חמץ למובילת המחאה בסוריה, ובכך ירשה את מקומה של דרעא שבה הרימה כזכור המחאה ראש. אפשר להניח כי העובדה שמדובר בעיר בעלת אוכלוסייה מעורבת תרמה להתלקחות האש בעיר (העלווים הם העדה השנייה בגודלה בעיר, כדי כ־30 אחוזים מכלל האוכלוסייה ואילו הנוצרים לעדותיהם מהווים כ־10 אחוזים של התושבים בעיר, למרות שבעבר היוו כדי מחציתה של האוכלוסייה).

66. "לפחות 180 הרוגים בשתי התקפות טרור של דאעש בדמשק ובחומס", הארץ, 21 בפברואר 2016.

67. "מג'רה מועיה... מקתל 41 טיפלאן פי תפג'ירינ אסתהדפא מדרסה פי חמץ" (פיגוע מזויע... הרג 41 ילדים בשני פיצועים בבית ספר יסודי בעיר), אל־נהאר (בירות), 1 באוקטובר 2014.

68. "סוריה: לפחות 100 הרוגים בפיגוע בסמוך לשיירת אוטובוסים בכפרבי חֶלֶב", ערוץ 10, 15 באפריל 2017.

במהלכו של קיץ 2011 חדרו קבוצות של חמושים מאזורי הכפר והמרחבים החקלאיים המקיפים את העיר אל חמץ, והתבססו בכמה משכונותיה ובראשן באב עמרו המצויה בדרום מערבה של העיר. הצבא הסורי הגיב בהפגזות ארטילריות של השכונות שעליהן השתלטו המורדים, וב־4 בפברואר 2012, שעה שבסוריה ציינו מלאת 30 שנים לפרוץ המרד בתקמאה, פתח במתקפה עליהן כדי להשיבן לשליטתו של המשטר.⁶⁹ הקרבות בחמץ במהלך אותו החודש הותירו אחריהם קרוב לאלף הרוגים, ואילצו מאות אלפים מתושבי העיר לנוס מבתיהם. בראשית מרס 2012 הודיע "הצבא הסורי החופשי" בשמן של הקבוצות הלוחמות בעיר על נסיגת לוחמיו מן העיר וזאת, לדבריו, כדי להצילה מהרס ומחורבן.⁷⁰

אך אופייני הוא שתשומת הלב של התקשורת המערבית ניתנה לעיתונאים מערביים ששילמו בחייהם במהלכם של הקרבות בעיר, או שנלכדו בתווך שבין המחנות הניצים בה. כך צלם העיתונות הצרפתי ז'יל ז'אקיה שנהרג בקרבות בעיר ב־11 בינואר 2012, והיה העיתונאי המערבי הראשון שנהרג במלחמה בסוריה. לאחריו הגיעו העיתונאים האמריקנית מארי קובין מ"סאנדיי טיימס" הבריטי, וצלם העיתונות הצרפתי רמי אושליק, שנהרגו בהפגזות על שכונת באב עמרו שבה שהו ב־22 בפברואר 2012. ממשלת סוריה טענה כי העיתונאים נכנסו לסוריה ופעלו בה שלא באישור הרשויות, ולכן האחריות לגורלם מוטלת עליהם ועליהם בלבד. שני עיתונאים נוספים, כתב "סאנדיי טיימס", פול קונרוי וכתבת העיתון הצרפתי "לה פיגרו" אדית בווייה, נפצעו אף הם בהפגזות והוברחו בידי המורדים מתחת לאפו של המשטר הסורי ללבנון.

מספרם של העיתונאים שנהרגו במהלכה של המלחמה בסוריה נאמד על למעלה מ־150. הכתב הראשון שמותו תועד במלחמה היה הצלם רבאן, שנעצר ב־19 בנובמבר 2011 בידי כוחות הביטחון הסוריים בעיירה אל־קוּצִיר שבה תיעד את מהלך ההפגנות שהתקיימו בה נגד השלטונות. גופתו נתגלתה לאחר כמה ימים, והתברר כי עיניו נעקרו מחוריהן. גם עיתונאים של המשטר הסורי שילמו בחייהם במהלכה של המלחמה. ראשון להם היה שדרן הטלוויזיה הסורית, מחמד אל־סעיד, שנחטף בידי אנשי ג'בהת אל־נצרה ביולי 2012 וכחודש לאחר מכן חוסל על־ידם. כתבת הטלוויזיה הסורית, יארא עבאס, נהרגה ב־23 במאי 2013 בעת שסיקרה את הקרבות בעיירה אל־קוּצִיר.

בר מזל יותר ממנה היה כתב הטלוויזיה הסורית בקְלָב שאדי קְלֻנָה, פקיד זוטר בעיריית קְלָב שטיפס מעלה מעלה והפך לאחד מסמליו של השידור הציבורי הסורי, וליתר דיוק עדות וביטוי להפיכתו של זה כלי במאבק ההישרדות של אסד. קְלֻנָה נפגע ב־14 במאי 2016 מפגז שנחת בקרבת תחנת השידור של הטלוויזיה הסורית בקְלָב, אך החלים מפצעיו ושב לעבודתו. הוא זכה לפרסום בשל שידור טלוויזיה ב־2 ביוני 2012 מאחד מרחובות קְלָב, שבמהלכו תיאר לצופים את האווירה הרגועה והשקטה בעיר כשלפתע הגיח נער, היכה בו וצעק למצלמות: "הטלוויזיה הסורית משקרת".

אך גורלם של העיתונאים, אף אלו ששירתו אותם בנאמנות, לא הטריד את אסד לרגע. הוא חגג את ניצחונו בחמץ בביקור שקיים במרס 2012 בבאב עמרו, שבמהלכו נפגש עם

69. אליג'זירה, 4, 6 בפברואר, 1 במרס 2012.

70. אליג'זירה, 1 במרס 2012.

תושבים מקומיים ועם חיילי צבאו. היה זה אגב אחד מביקוריו הנדירים מחוץ לדמשק ולמעשה אף מחוץ לארמונו, מאז החלו המהומות.⁷¹ ואולם, ניצחון המשטר לא היה שלם, שכן לא עלה בידו לעקור לגמרי את המורדים מן העיר ומן המרחבים הכפריים הסובבים אותה, ואלו המשיכו ללחום בו תוך שהם עוברים משכונה לשכונה או נסוגים למרחבים הכפריים המקיפים את העיר. בסוף מרס 2013 שב והכריז המשטר כי באב עמרו טוהרה לגמרי מנוכחות של מורדים, וביוני 2013 הכריז גם על כיבושה המלא של שכונת אל-ח'אלידייה, אחת משכונותיה המערביות של העיר שבהן החזיקו המורדים. הקרבות הביאו להרס ניכר במרבית השכונות הסוניות של העיר ובהן באב עמרו, אל-ח'אלידייה, באבא אל-יסבאע, אל-קצור, כרם אל-זיתון, אל-ע'וטה, אל-אנשא'את ואל-וער, הגם שבזו האחרונה נותרו קבוצות של מורדים ותומכיהן מוקפות בידי צבא המשטר. לאחר כיבושה של חֶלֶב בידי כוחותיו של המשטר הסורי בדצמבר 2016 הושג הסכם לפינוים של המורדים גם משכונת אל-וער, ואלו השלימו את פינוי השכונה במאי 2017.⁷²

רגעי הכרעה מדומים

במשך השנה הראשונה למחאה עלה בידי המשטר הסורי להחזיק מעמד, ולעמוד איתן מול גל המחאה הגואה נגדו. המשטר בדמשק הוסיף לאחוז בריכוזים העירוניים הגדולים במדינה, בצירי התחבורה הראשיים המחברים ביניהם ואף בשדות התעופה, בנמלים ובמעברי הגבול. נראה אף שהוסיף ליהנות מתמיכה בקרב חלקים חשובים של החברה הסורית, ובראשם בני עדות המיעוטים: עלווים, נוצרים ודרוזים ואף מעבר להם. גם תושבי הערים הגדולות במדינה, ובראשן דמשק וְחֶלֶב בעלות הרוב הסוני, העדיפו לצפות מן הצד במתרחש במדינה ונמנעו מלהצטרף למחאה. יציבות זו נתפסה בעיניהם עדיפה על-פני זינוק אל הבלתי ידוע, העלול להביאם למציאות דמוית עיראק או לבנון שכללו מרחץ דמים בין עדות, אנרכיה וכאוס או גרוע מכך – שלטון של קבוצות אסלאמיות קיצוניות.

סוריה נעדרה אפוא בשלביה הראשונים של המחאה את צעירי כיכר א-לתחריר שהעניקו למהפכה במצרים את תמונת הניצחון. צעיריה של דמשק ושל חֶלֶב העדיפו להסתגר בבתיהם, ולכל היותר באו או הובאו, הגם שלא בהמוניהם, להפגנות הזדהות עם המשטר הסורי ועם אסד בכיכרות הערים הגדולות, דוגמת כיכר סעדאללה אל-ג'אברי שבחֶלֶב, טרם פגיעי הטרור שהתרחשו בה ושהחריבו אותה, או כיכר בני אומיה או כיכר אל-יסבע בחראת בדמשק. הצבא הסורי ומנגנוני הביטחון, ולצידם מערכות הממשל ומוסדות המדינה, הפגינו לכידות, נאמנות ומחויבות למשטר. המדובר היה לא רק בצמרת הצבאית, הביטחונית, הממשלתית והמפלגתית, אלא גם במאות אלפי מגויסי חובה בצבא הסורי ועימם הקצונה הזוטר, חלקם הגדול בני העדה הסונית, או מאות אלפי מועסקים במגזר הציבורי הנשלט בידי הממשלה, שבחרו למלא את הפקודות שנתנו להם מפקדיהם או הוסיפו להתייצב במקומות העבודה שלהם במשרדי הממשלה.

71. סאנא, 27 במרס 2012.

72. רועי קייס, "בירת המרד בעבר נפלה: אסד השלים כיבוש חומס", וויינט, 22 במאי 2017.

היסולה של הצמרת הביטחונית, 18 ביולי 2012

ב־18 ביולי 2012 התרחש פיגוע במקום מושבה של הלשכה לביטחון לאומי (מכתב אל־אמן אל־קומי), קודש הקודשים של המערכת הביטחונית הסורית. בפיגוע חוסלו בכיריה של המערכת הצבאית והביטחונית של סוריה, שפיקדו עד לרגע מותם על המאבק במתקוממים. המדובר היה בשר ההגנה, דאוד ראג'חה; ראש התא לניהול המשבר (ח'לית אדארט אל־אזמה), חסן אל־תורכמאני; וסגן שר ההגנה וגיסו של הנשיא אסד, אצף שווכת. בפיגוע נפצעו גם ראש הלשכה לביטחון לאומי, השאם אח'תיאר, שמת יומיים לאחר מכן מפצעיו וכן שר הפנים, מֶחמד אל־שעאר, השורד יחיד מהפיגוע.⁷³

הפגיעה בראשו של המשטר הסורי לוותה במתקפה של קבוצות של חמושים, שחלקן השתייך ל"צבא הסורי החופשי", על דמשק. החמושים הצליחו להשתלט על כמה מרובעיה של העיר, ובהן רובע אל־מידאן, ולרגע התקבל הרושם כי דמשק עומדת ליפול בתוך שעות או ימים מעטים בידי המורדים. יומיים לאחר מכן פתחו קבוצות חמושות במחנה המורדים במתקפה על חָלָב, ואף הצליחו להשתלט על כמה משכונותיה המזרחיות. במקביל נמסר כי בידי המורדים עלה להשתלט על מעברי הגבול שבין סוריה ובין תורכיה ועיראק. ולבסוף, דווח כי האוכלוסייה הכורדית בצפונה ובמזרחה של המדינה (כ־10 אחוזים מכלל תושביה של סוריה), שישבה עד לאותה העת על הגדר, החלה מקדמת מהלך של כינון ממשל עצמי באזורים הכורדיים בצפון סוריה, הגם שנמנעה מלהצטרף לשורות המורדים.⁷⁴

התפתחויות דרמטיות אלו באו על רקע של התגברות תופעת העריקה משורות המשטר – הן מן הצבא והן מזרועות הממשל האחרות. כך לדוגמה נמסר עוד בראשית יולי 2012 כי מנאף טלאס, בנו של שר ההגנה לשעבר, מֶצטפא טלאס, שכיהן כמפקד חטיבה ביחידת משמר הרפובליקה ונודע בקרבתו האישית לאסד, ערק לפרזי יחד עם כמה מבני משפחתו. הוא הסביר בריאיון ב־24 ביולי 2012: "איני רואה עצמי כבכיר בשורות המשטר, אלא חלק מבניו של הצבא הערבי הסורי המתנגד לברבריות ולרצח חפים מפשע ולשלטון המושחת. [...] אני מיחל לכינונה של סוריה מאוחדת, ולבנייתה מחדש כמדינה שאינה מאמינה ואינה דוגלת בנקמה, באפליה ובאנוכיות".⁷⁵

לראשונה ניבעו סדקים גם בסגל הדיפלומטי הסורי, עת כמה שגרירים סורים בכמה מדינות כמו עיראק, קפריסין, איחוד האמירויות הערביות ובריטניה, הכריזו כי הם חדלים מלייצג את המשטר בדמשק.⁷⁶ אל אלו הצטרף ב־6 באוגוסט 2012 ראש הממשלה ריאד פריד חַג'אב, שמונה לתפקידו חודשיים קודם לכן ב־6 ביוני 2012. חַג'אב, מן העיירה אל־סוח'נה שמצפון מזרח לתדמור (הגם שמשפחתו עברה לדיר אל־זור), החליט לנטוש את

73. סאנא, 18, 19, 26 ביולי 2012; אל־יוטן (דמשק), 19 ביולי 2012.

74. אל־ג'זירה, 20, 25 ביולי 2012; גם אתר *Syria Comment*, <http://www.joshualandis.com/> blog.

75. אל־ערביה, 24 ביולי 2012.

76. אל־ערביה, 14, 26 ביולי 2012.

ספינת המשטר הטובעת וערק לירדן לאחר שאש המחאה הגיעה למקום הולדתו ומגוריו בעמק הפרת במזרח המדינה בו נשמר השקט עד לאותה עת.⁷⁷

לרגע נראה היה כי במלחמה בסוריה נפל סוף סוף הפור. אחרי הכול חשיבותו של הרגע הייתה נעוצה לכאורה בעובדה שמאז פרצה ההתקוממות בסוריה היה הקצב בו התפשטה זו לכל רחבי המדינה איטי ומודרג, וקשה היה להצביע על נקודות מפנה דרמטיות במהלכה. תחת זאת מדובר היה בהידרדרות הדרגתית ואיטית, הגם שעקבית ובכיוון אחד (לטובת המורדים), וממילא בהיחלשות מתמדת בכוחו של המשטר הסורי. מכאן יובן ניסיונם של רבים לראות באירועי יולי 2012 בבחינת קו פרשת מים המבשר את סופו של המשטר בדמשק. על אלו נמנה כזכור גם אהוד ברק, שר הביטחון דאז, שהעריך עוד בינואר 2012 כי אסד עתיד ליפול בתוך שבועות ספורים וכי משפחת אסד סיימה את תפקידה ההיסטורי בסוריה.⁷⁸ ברק מיהר לחזור בו מתחזית זו משהתברר כי אסד נותר על כנו ועל כיסאו, ובכל זאת בספטמבר 2012 בעקבות האירועים בח'לב ובדמשק שב וקבע כי אינו רואה כיצד אסד יכול להיחלץ מהמצוקה אליה נקלע.⁷⁹

מי שעוד ביקש להיבנות מקריסתו הקרבה של המשטר בדמשק היו אנשי האופוזיציה, ובעיקר מדינות ערביות ומערביות שעמדו מאחוריהם. הללו ביקשו עתה לעשות מעשה שיהיה בו כדי להגביר את הלחץ על אסד. ב-11 בנובמבר 2012 הוכרז בדוחא שבקטר על כינונה של "הקואליציה הסורית הלאומית" של כוחות המהפכה והאופוזיציה הסורית (אל-אא'ת'לאפ אל-וטני אל-סורי לקיאו אל-ת'ורה ואל-מועדרה אל-סוריה). מאחורי הקמתה עמדו מדינות המערב, ערבי-הסעודית וקטר, והיא נועדה להוות גוף אופוזיציה שבו תוכל הקהילה הבינ-לאומית להסתייע כדי להכריע את משטרו של אסד.⁸⁰

"הקואליציה הלאומית" זכתה להכרה בין-לאומית רחבה, ששיאה הכרה בה מצד הליגה הערבית ומצד מדינות המערב ובראשן ארצות-הברית כמייצגת של העם הסורי. בראשה הועמד האימאם לשעבר של מסגד בני אומיה בדמשק, אחמד מעאז אל-ח'טיב. לסגניו נבחרו ריאד אל-סיף וסוהיר אל-אתאסי, שני פעילי אופוזיציה בולטים, וכן ג'ורג' צברא. משרת סגן נשיא נוסף נשמרה לנציג כורדי.

ביולי 2013 הוחלף אל-ח'טיב לאחר שהסתכסך עם עמיתיו באחמד עאסי אל-ג'רבא, וזה הוחלף בידי בינואר 2015 בידי ח'אלד חוג'ה. במרס 2016 נבחר לתפקיד אנס אל-עבדה, בן העיר דמשק, ובמאי 2017 הוחלף האחרון בידי אל-סיף.⁸¹ ואולם, גם "הקואליציה הלאומית"

77. סאנא, 6 ביוני, באוגוסט 2012; אל-ח'יאת (לונדון), 7, 9 באוגוסט 2012.

78. ברק אמר את הדברים בדיווח שמסר לוועדת החוץ והביטחון של הכנסת ב-2 בינואר 2012. הארץ, 3 בינואר 2012.

79. וויינט, 12 בספטמבר 2013.

80. אל-ג'זירה, 11 בנובמבר 2012.

81. אל-שרק אל-יאוסט (לונדון), 15 ביולי 2013. אל-ג'זירה, 11 ביולי 2013, 5 בינואר 2015, אל-ערביה, 5 במרס 2016; אל-ג'זירה, 6 במאי 2017. גם ריאיון של המחבר עם איש אקדמיה אמריקני שפגש במעאז אל-ח'טיב, תל-אביב, 5 ביולי 2013. ערוץ אל-ערביה, 5 במרס 2016.

כשלה בניסיונה להפוך לגוף אפקטיבי, ובסופו של יום הפכה לחלק מפסיפס רחב ומגוון, ובעיקרו צבוע אסלאם, של קבוצות מורדים הנאבקות במשטר הסורי אך גם זו בזו.

במקביל להקמתה של "הקואליציה הלאומית" הוכרז במרס 2012 על כינונה של ממשלה סורית זמנית בראשותו של עס'אן היטו, סורי שהתגורר שנים רבות בטקסס שבארצות-הברית. באוקטובר 2013 הוא הוחלף בידי אחמד טעמה, איש דת יליד דיר אל-זור ששימש כדרשן במסגד ונודע בפעילות הפוליטית נגד המשטר במהלך העשור האחרון, ואף נמנה על חותמי "הצהרת דמשק" ב-2005.⁸² במאי 2016 מונה ראש ממשלה חדש, הד"ר ג'א'אד אבו חטב, יליד המחוז הכפרי של דמשק שהעתיק את מגוריו לצפונה של סוריה עם פרוץ המהפכה הסורית.⁸³ ממשלה זו ניסתה לבסס עצמה באזורים שבשליטת המורדים ואף להפוך לתחליף ממשלי למשטר הסורי, אך יכולת הפעולה שלה הייתה מוגבלת בשל חוסר נכונותן של רבות מקבוצות המורדים שפעלו בשטח להישמע לה.

אלא המשטר הסורי שרד גם מהלומות אלו. כמה שעות לאחר הפיגוע בצמרת הביטחונית נשבע אמונים כשר ההגנה החדש הרמטכ"ל פהד ג'אסם פריג' (סוני מן הכפר אל-ירהבאן שלידי חמ'אה). את תפקיד הובלת המאבק במורדים נטל לידי ע'לי ממלוך יליד העיר דמשק, שהפך ראשון בין שווים בצמרת הביטחונית הסורית. ממלוך, בן העדה העלווית, מונה לשמש כראש הלשכה לביטחון לאומי המופקד על כלל מנגנוני הביטחון במדינה. מנגנונים אלו ידעו בעבר תחרות עזה בין ראשיהם על יוקרה וקרבה לנשיא, אך עתה הפכו נתונים לשליטתו של ממלוך. על ראשי מנגנונים אלו נמנו: עבד אל-פתאח קדסיה (בן העדה העלווית), ששימש כסגנו של ממלוך; ח'סתום ע'זאלה, סוני בעצמו ממחוז דרעא ששימש ראש מנהלת הביטחון הפוליטי; מחמד דיב זיתון (בן העדה הסונית), ששימש ראש מנהלת הביטחון הכללי; רפיק שחאדה (בן העדה העלווית), ראש המחלקה לביטחון צבאי; ולבסוף, ג'מיל חסן (בן העדה העלווית), ראש מנהלת הביטחון של חיל האוויר.⁸⁴

בקרב אלו חלו במהלך השנים חילופי גברי ובמרס 2015 נמסר מדמשק כי נזיה חסון (בן העדה העלווית) ששימש כסגנו של ע'זאלה, מונה תחתיו, ובמקומו של רפיק שחאדה מונה מחמד מחלא (בן העדה העלווית). ע'זאלה הלך לעולמו בנסיבות עלומות ב-24 באפריל 2014, ובסוריה נפוצה השמועה כי הוכה למוות בידי שחאדה או מי מאנשיו במהלך קטטה שפרצה בין השניים.⁸⁵ שחאדה עצמו מונה ביוני 2017 לשמש כנציג מנגנוני הביטחון הסוריים במזרחה של המדינה, אך בנובמבר 2017 הוחלף בידי לואא' (מקביל לדרגת אלוף) מחמד ח'צ'ור.⁸⁶

כמה ימים לאחר ההודעה על עריקתו של מנאף טלאס מסוריה, שודר בטלוויזיה הסורית דיווח נרחב אודות פגישה שקיים אסד עם לואא' אחמד טלאס, בן המשפחה ששימש כמפקד

82. אליג'זירה, 31 במרס, 13 בספטמבר 2013; אלינהאר (בירות), 11 בספטמבר 2013.

83. אתר הממשלה הסורית הזמנית, 17 במאי 2016, <http://syriaig.org.syr14>.

84. רויטרס, "Assad names new security chief after bombing", 24 ביולי 2012; נהאר-און-ליין

(בירות), "List of Syrian officials affected by Arab sanctions", 4 בדצמבר 2011.

85. אליג'זירה, 21 במרס, 24 באפריל 2014.

86. ענב בלדי, 8 בנובמבר 2017.

גיס 1 הערוך בחזית עם ישראל. במהלך הפגישה שב טלאס והביע את נאמנותו ונאמנות חייליו לאסד ולמשטרו. ב־7 באוקטובר 2012, נטל לואא' טלאל מצטפא טלאס, אף הוא בן משפחת טלאס ששימש באותה העת כסגן שר ההגנה הסורי, חלק בתרגיל צבאי בקרבת דמשק. השתתפותו בתרגיל זכתה אף היא לכיסוי בולט בשידוריה של הטלוויזיה הסורית.⁸⁷ כל זה היה בבחינת עדות לכך שחלקים בציבור הסוני, ובהם אף נציגים מובהקים של אזורי הכפר והפריפריה, ולענייננו בני משפחת טלאס, נותרו מחויבים למשטר הסורי ולעומד בראשו. כך התברר כי בסוריה אין חדש וכי המלחמה במדינה עודנה רחוקה מסיימה, ובוודאי שמהכרעה לטובתם של המורדים במשטרו של אסד.

3 במרס 2013 – כיבוש אל־רקה, עיר המחוז הראשונה ליפול לידי המורדים

התקוות לנפילתו הקרבה של המשטר הסורי שבו והתעוררו ב־3 במרס 2013, משעלה בידי המורדים להשתלט על העיר אל־רקה בירתו של מחוז אל־רקה המהווה שער לעמק הפרת ולאזור הג'זירה, שבהם מצויים מקורות האנרגיה של סוריה. כל אלו היוו לאורך העשורים האחרונים מקור עיקרי לעושרה של המדינה. אל־רקה עצמה מצויה על הגדה הצפונית של נהר הפרת, מרוחקת 550 קילומטר מצפון מזרח לדמשק וכ־160 קילומטר מזרחית מקְלָב.⁸⁸ במחוז אל־רקה כולו, שנודע בגידולי הכותנה שהיו מקור הכנסה עיקרי לתושביו, חיו כמיליון תושבים, מרביתם המכרעת סונים.⁸⁹ תולדותיה של העיר אל־רקה חוזרות אל התקופה הסלווקית. לעיר גם עבר אסלאמי עשיר בהיותה תחנת מעבר על אם הדרך שבין בגדאד לקְלָב. היא שימשה בירת הקיץ של הח'ליפה אל־מנצור (754-775) וכבירה של הח'ליפה הארון אל־רשידה (786-809) בשלהי ימיו.

בעיר חיו בראשית שנות האלפיים כרבע מיליון תושבים, אך לאחר פרוץ המהפכה בסוריה גדלה אוכלוסייתה בעשרות אלפים נוספים ויש אף הנוקבים במספר גבוה בהרבה של כמה מאות אלפים, שכן סורים רבים נמלטו אליה מאחר שטעו לחשוב כי השקט השורר בה ימשך והיא תיוותר מחוץ למעגל האלימות במדינה. אפילו אסד עצמו טרח לבקר בעיר ב־6 בנובמבר 2011, ובמהלך הביקור נטל חלק בתפילה לרגל חג הקורבן במסגד אל־נור במרכז העיר. הוא פגש מאוחר יותר בנכבדיה של אל־רקה, ואף נשא דברים בפני קהל שהתאסף לשמוע אותו בכיכר מול בניין המושל.⁹⁰

87. "טלאל טלאס יטהר עלי אל־פצ'אא'יה אל־סוריה פי מנאוראת אליג'יש אל־סורי" (טלאל אל־אסד הופיע על מרקעי הטלוויזיה הסורית במהלך תמרונים של הצבא הסורי), דאמפרס, 7 באוקטובר 2012.

88. אליג'זירה, 4, 5 במרס 2013; או גם הבלוג *Syrian Revolution Digest* של האינטלקטואל הסורי הגולה, עמאר עבד אל־חמיד, <http://www.syrianrevolutiondigest.com>.

89. השנתון הסטטיסטי הסורי לשנת 2004, אל־ג'מהוריה אל־ערביה אל־סוריה, ריא'אסת מג'לס אל־ווראא', אל־מכתב אל־מרכזי ל־אחצאא', אל־מג'מועה אל־אחצאא'יה לסנת 2004 (דמשק, 2004).

90. סאנא, 6 בנובמבר 2011.

אלא שהאש הגיעה בסופו של יום גם לעמק הפרת, לערים אבו כמאל, אל-מיאדין, דיר אל-זור, טבקה, ולבסוף גם לאל-רקה. קבוצות חמושים שצצו ברחבי האזור הצליחו לנצל את הריחוק שלו ממרכז המדינה, ולדחוק ממנו את רגלי המשטר. אל-רקה הייתה כאמור הראשונה ליפול לידי המורדים, ונמסרה לידיהם בלא קרב בידי מושל המחוז, חסן צאלח ג'לאלי, שמונה לתפקידו חמישה חודשים קודם לכן, ועמו מזכיר סניף מפלגת הבעת' באל-רקה סלימאן אל-סלימאן. שני אלו אף הופיעו בכמה סרטונים לצד מנהיגי אותן קבוצות חמושים. הם קיוו להציל בכך את חייהם, אך הוצאו מאוחר יותר להורג.⁹¹

נפילתה של אל-רקה לימדה לכאורה על סיומו של השלב הראשון במהפכה הסורית – שלב של קרבות ההתשה בלא הכרעה, שהרי לראשונה עלה בידי המורדים לכבוש מידי המשטר מחוז שלם על עיר הבירה שלו. בכך היה כדי לחזק את ההערכה כי אסד יתקשה להוסיף ולאחוז לאורך זמן ברסן השלטון בסוריה, וכי קריסת משטרו הולכת והופכת מיום ליום לוודאית וממילא לשאלה של זמן. אך המשטר הסורי שרד גם את משבר אל-רקה, תודות לתגבור של כוחותיו בלוחמים של חזבאללה שנשלחו לסוריה בברכתה של איראן.

בה בעת המחיש כיבושה של אל-רקה את הכאוס, היעדר הארגון וההנהגה, הפילוג והפיצול ששררו בקרב שורותיהם של המורדים. קרוב ל-60 קבוצות שונות ואף יריבות של חמושים נטלו חלק בכיבושה של העיר. חלקן פעל לכאורה במסגרת "הצבא הסורי החופשי", אך לצד אלו לחמו בעיר קבוצות מורדים נוספות דוגמת "בני החורין של אל-שא'ם", "גדודי פארוק", "חטיבת נאצר צלאח אל-דין", "חטיבת מורדי אל-רקה" (ת'ואר אל-רקה), "אחפאד אל-רסול" ועוד, כולן בעלות גוון אסלאמי, ומעבר לכל אלו ואולי ראשונות להן, גם ג'בהת אל-נצרה ודאעש.

מיד עם נפילתה לידי המורדים, מיהרו פעילים מקומיים בארגונים של החברה האזרחית שפעלו בעיר לנסות ולהקים בה מוסדות שלטוניים שייטלו לידיהם את ניהול ענייניה. אלא שאפילו הם לא הצליחו להגיע ביניהם להסכמה, וכך למשל קמו ופעלו באל-רקה שתי מועצות מקומיות יריבות ומתחרות זו לזו. בכל מקרה, הקבוצות החמושות, רבות מהן בעלות גוון אסלאמי, הן שנתנו את הטון בעיר. אלו החלו לוחמות זו בזו כדי להשיג שליטה באל-רקה, וראשונה להן ג'בהת אל-נצרה שאף ניסתה לגייס לצידה את האמאמים במסגדים, ואף הצליחה לתפוס את בניין העירייה שבו קבעה את מפקדתה בעיר.

מי שהכריע בסופו של יום את הקרב על אל-רקה היה דווקא ארגון דאעש. שעה שקבוצות המורדים האחרות ובהן אפילו "חזית הסיוע", הוסיפו ללחום בשרידי כוחותיו של הצבא הסורי שנתרו במחוז אל-רקה ואף ניסו להתקדם לעבר הגבול התורכי ולכיוונה של חֶלֶב, תקף אותן ארגון דאעש בצניניות טיפוסית במאמץ לחסל את כוחו. הוא עשה זאת באמצעות חטיפות ואף חיסולים של מנהיגים ופעילים של קבוצות מורדים יריבות, ואף פיגועי טרור במפקדות שלהן בעיר אל-רקה. דוגמאות לכך ניתן לראות בפיצוץ מפקדתה של קבוצת "אחפאד אל-רסול" באוגוסט 2013, או בהשתלטות כמה ימים לאחר מכן על מטה ג'בהת אל-נצרה בעיר. בנוסף הטיל דאעש את מוראו על האוכלוסייה המקומית, וכך

91. אייל זיסר, "המשבר הסורי – מאבק בלא הכרעה – משל הנמלים והפיל", עדכן אסטרטגי, כרך 16, גיליון 2 (יולי 2013) עמ' 40-31.

למשל זימן באוקטובר 2013 300 מנכבדיה של העיר למפגש עם אנשיו, ולאחר שאלו החלו למתוח ביקורת על התנהלות הארגון לא היסס להוציא להורג בימים שלאחר מכן רבים מהם. בינואר 2014 עלה לבסוף בידי דאעש בסיוע של לוחמים שהביא מעיראק, להשתלט על העיר ומאוחר יותר אף הפך אותה לבירתו.⁹²

כך הלכה סוריה ושקעה במלחמת אזרחים וג'האד עקובה מדם העתידה להפוך מכאן ואילך למלחמה טוטלית, מלחמת חורמה ושמד, של איש באחיו, ובעיקר של המשטר הסורי בבני עמו.

Arab Center for Research and Policy Studies (Doha, Qatar), "Does the Fall of al-Raqqa .92 constitute a turning point in the Syrian Revolution?", *Policy Paper*, March 24, 2013.

פרק חמישי: מלחמה טוטלית

עם נפילתה של אל־רקה, כלת המהפכה

באביב 2013 נראה היה כי נפילתו של אסד הפכה שאלה של זמן. במשך השנתיים הראשונות למלחמה בסוריה הצליח אמנם המשטר הסורי לשרוד את המהלומות שספג, אבל המורדים הוסיפו להתקדם עקב בצד אגודל – כפר, עיירה ועיר מחוז, האחת אחר השנייה – בדרך להשגת מטרתם. בראשית 2013 הם הצליחו להיאחז במרחבים הכפריים שממזרח וממערב לבירה דמשק (אל־ע'וטה אל־שרקיה ואל־ע'וטה אל־ע'רביה), ובכך סגרו על העיר מכל עבריה. הם אף ניסו לחסום את הדרך המובילה לשדה התעופה הבינ־לאומי של דמשק, והצליחו להביא להשבתת הפעילות בו לימים ספורים ובכך לנתק את הבירה הסורית מן העולם החיצון. במקביל ביססו המורדים את שליטתם במרחבים הכפריים שסביב לערים חמאה וחמץ המצויות במרכזה של סוריה, ואף נראה היה כי יעלה בידם לנתק את צפון סוריה ואת אזור החוף מחלקה הדרומי של המדינה ומדמשק. אך את ההישג החשוב ביותר השיגו המורדים ב־3 במרס 2013, כשהשתלטו על העיר אל־רקה – העיר הגדולה הראשונה שנפלה לידיהם בשלמותה.¹

כיבושה של אל־רקה ושל המחוז לו שימשה כבירה, עמד בניגוד גמור להישגים המוגבלים שרשמו המורדים עד אז. אלו התבטאו בהשגת שליטה רופפת על המרחבים הכפריים ואזורי הפריפריה במדינה, תוך שהמשטר מוסיף ומקיים שליטה בערים הגדולות ובצירי התנועה הראשיים המחברים ביניהן. כיבושו של מחוז אל־רקה העניק למורדים אפשרות לפעול לכיבושה של יישות ממשלתית חלופית, תחת המשך ההישענות על מערך השירותים של המדינה הסורית, אלא ששימה זו הייתה כנראה הרבה מעבר ליכולתם.

בהצלחתם זו של המורדים הייתה משום נורת אזהרה בכל האמור בכיוון שאליו צועדת המהפכה בסוריה, וזאת בשל הצביון הכאוטי שבו אופיין מהלך ההשתלטות על העיר אל־רקה ויותר מכך, נוכח העובדה שקבוצות של חמושים ובהן קבוצות בעלות גוון אסלאמי הן שנתנו את הטון במאבק לכיבוש העיר ומאוחר יותר בניהול ענייניה לאחר שנפלה לידיהם. מכל זה עלה כי המורדים נעדרו את הכוח והיכולת – את העוצמה הצבאית ובעיקר את הלכידות ואת אחדות השורות ובעצם גם הנהגה אפקטיבית, צבאית ומדינית כאחת, הנדרשות כולן כדי להכריע ולמוטט את המשטר הסורי. זה הוסיף גם ברגעי שפל אלו להחזיק מעמד. ובכל זאת רבים תהו האם יעלה בידי אסד להוסיף ולהחזיק בשלטון אם תימשך המגמה שאפיינה את המלחמה בסוריה בשנותיה הראשונות, שפעלה לטובת המורדים ולרעתו של המשטר.

אפשר שנפילתה של העיר אל־רקה לידי המורדים היא "שהפילה את האסימון" בארמונו של אסד, וחשוב מכך אצל בעלי בריתו באיראן ובבירות (חזבאללה), והביאה אותם למסקנה

1. אליג'זירה, 3 במרס 2013, 4 בינואר 2014.

כי המחאה והמרי בסוריה התפתחו לכדי איום של ממש לעצם קיומו של המשטר הסורי ולשרידותו הפוליטית והאישית של העומד בראשו.

תחושה זו של איום, קיומי ופיזי, הובילה את המשטר לשנות את דרך ההתמודדות שלו מול המורדים שהייתה מבוססת על לחימה מקומית ונקודתית על כל כפר, עיירה ועיר מחוז. עתה בחר המשטר לעלות הילוך ולצאת למלחמת טוטלית במתנגדיו, תוך הישענות גוברת על תמיכה חיצונית – מדינית, כלכלית ובעיקר תמיכה צבאית. כיבושה של העיר אל-רקה סימנה לפיכך את סיומו של השלב הראשון במלחמת האזרחים בסוריה. בצל מלחמה טוטלית הואץ תהליך התפרקותה של החברה הסורית למרכיביה הבסיסיים: אתניים, דתיים ואף חברתיים ואזוריים. עדות ושבטים, משפחות וחמולות, תושבי הערים הגדולות לעומת האוכלוסייה הכפרית. מרחבים גיאוגרפים כעומדים בפני עצמם. בלב רבים התעורר ספק האם ניתן יהיה אי פעם להרכיב מחדש את הפסיפס הסורי שהתנפץ ברעש גדול לרסיסים.

את שהתרחש בסוריה במרבית שנותיה של המלחמה עד התפנית שהתחוללה בה עם ראשית מעורבותם של הרוסים בלחימה במדינה החל בספטמבר 2015, יש להבין לאורם של ארבעה אירועים העומדים ביסוד "התכווצותה" של מדינה זו:

יצאתו של המשטר הסורי למלחמת טוטלית, כדי מלחמת שמד, ביריבו שלא טמנו אף הם, ובמיוחד ארגון דאעש, את ידם בצלחת ככל האמור ביחסם לאוכלוסייה האזרחית ובעיקר לבני עדות המיעוטים שנפלו לידיהם.

מעורבותו של חזבאללה במלחמה בסוריה החל באביב 2013, שהפכה נדבך מרכזי במלחמה טוטלית זו שאליה יצא המשטר הסורי באויביו.

משבר הנשק הכימי באוגוסט-ספטמבר 2013. השימוש בנשק כימי בידי המשטר הסורי במהלך הלחימה במדינה הביא את ממשל אובמה לאיים במהלך צבאי נגדו שעלול היה להוביל למיטוטו, אבל משבר זה הסתיים בקול ענות חלושה ובהסכם פשרה שרקחה מוסקווה יחד עם וושינגטון. זה הביא אמנם לפירוק חלקי של סוריה מנשקה הכימי, אבל בה בעת העניק למשטר בדמשק, גם אם במשתמע, חסינות מפני כל פגיעה בו אם יימנע מלשוב ולהשתמש בנשק כימי במהלך הלחימה נגד מתנגדיו.

פריצת דאעש ביוני 2014 ממעמקיה של עיראק, והפיכתו של ארגון זה לגורם כוח בעל משקל המציב אלטרנטיבה של ממש למשטר הסורי, לכל הפחות באותם אזורים שנפלו לידיו. לפרקים נראה היה כי איש לא יוכל לארגון דאעש, וכי עתידו במרחבים של מזרחה של סוריה ומערבה של עיראק מובטח. אלא שלאחר עלייתו המפתיעה לגדולה באה השקיעה, מפתיעה לא פחות, ובתוך כשלוש שנים עלה בידי אויביו של דאעש, בהובלתה של וושינגטון ובשיתוף פעולה חלקי של מוסקווה, למוטט את המדינה שהקים.

כך או אחרת, מציאות זו של מלחמה טוטלית בלא הכרעה, שבה הלמו הצדדים הלוחמים האחד באחר ובעיקר באוכלוסייה האזרחית שנקלעה בתווך ביניהם, נמשכה עד להגעתם של כוחות צבא רוסיים ואיראניים לסוריה בספטמבר 2015. אלו הגיעו אל אדמת סוריה כדי להפוך את הקערה על-פיה במלחמה שהתנהלה במדינה, להכריע אותה ולהעניק לאסד את הניצחון בה. יש להודות כי במידה מרובה עלה הדבר בידיהם.

באביב 2013 הגיע המשטר למסקנה כי יתקשה להכריע את המרד נגדו בלא "טיפול" ביד ברזל גם באוכלוסייה האזרחית המעניקה מחסה ותמיכה למורדים ושקרבם הם מגייסים לוחמים לשורותיהם, שכן אין די בצעדים של הטלת אימה והשלטת טרור באם הוא מבקש להכריע את המורדים ובעיקר את תומכיהם ולהביא את המרד לסיומו.

האלימות שהפעיל עתה המשטר הסורי, כדי פעולה שיטתית שהביאה, גם אם לא זו הייתה כוונתו של המשטר הסורי מלכתחילה, לטיהור ולניקוי של מרחבים שלמים של המדינה מיושביהם, שאבה את השראתה ואף הייתה מעוגנת בהלכי רוח ששררו בקרב צמרת המשטר הסורי ואף בקרב רבים מתומכיו שראו, בדומה לאסד עצמו, במלחמה נגד המורדים משום מלחמת קיום בעבורם ובוודאי שנוכח ההקצנה הדתית בקרב שורות המורדים והתחזקותן של אותן קבוצות אסלאמיות בקרבם. וכך לאיומים מצד המורדים כי "יטביעו את סוריה בדם עד שייפטרו מעונשו של אסד", השיבו תומכיו של המשטר: "הברירה היא אסד, או שנשרוף במו ידינו את סוריה כולה".²

במיוחד היו הדברים אמורים בבני עדות המיעוטים, שעליהם אימו דאעש ודומיו במוות ולא פעם אף מימשו איום זה הלכה למעשה. קבוצות מתונות, וליתר דיוק פרגמטיות מקרב המורדים, דוגמת ג'בהת אל-נצרה, הסתפקו בדרישה מבני עדות המיעוטים להתאסלם ולאמץ דרכי פעולה סוניות.³ דומה שגם האליטות הסוניות בערים הגדולות חששו מפניה של הקיצוניות האסלאמית שבשמה פעלו רבות מקבוצות המורדים במדינה, ולא הסתירו את הבוז שהן רוחשות לאספסוף הבא מן הכפר ומאזורי הפריפריה. בוז שמקורו במתח מעמדי שהתקיים אפילו בתוככי החברה הסונית בין המגזר העירוני לזה הכפרי.

האלימות שהפעיל המשטר נגד יריביו קיבלה הכשר מאסד עצמו בשורה של נאומים, שלימדו הן על האופן שבו הוא תופס את אופי ומהות העימות שבו הוא נתון ואת הדרך שבה עליו להתמודד עם אויביו. נאומים אלו שבו ולימדו שהמתרחש בשטח לא נבע מטעות בשיקול דעת של דרגים נמוכים, אלא בהנחיה "מן הבוס". כך למשל הניח אסד ביסוס אידאולוגי ושמא רצינונל ל"מלחמת חורמה" זו שאליה יצא באויביו, בנאום שנשא ב-23 באפריל 2014 בפני אנשי דת סורים, סונים ברובם: "עלינו להכיר בעובדה שאנו ניצבים בפני עשרות אלפי טרוריסטים מקרב בניה של סוריה. [...] עלינו להכיר בכך שלאילו היה בית גידול חברתי שעודד אותם ותמך בהם. המשפחה, הקרובים והשכנים וכמובן גם החברים ואנשים נוספים. [...] אי אפשר להימנע מהמסקנה שמדובר בכשל מוסרי וחברתי, ובקיצור כשל לאומי".⁴

אסד גם הביא עימו אל שדה המערכה משהו מלימודי הרפואה שלו, אם כי לא דווקא מתחום רפואת העיניים אלא דווקא משולחן הניתוחים. במהלך נאומו בפני חברי מועצת העם

2. Emile Hkayem, "Assad or We Bum the Country: Misreading: Sectarianism and the Regime in Syria", *War on the Rocks*, August 24, 2016.

3. כך למשל במקרה של קהילות דרוזיות שחיו ב-14 כפרים דרוזים מבודדים בג'בל אל-סמאק שבמחוז אידליב בצפון סוריה, שנפלו לידי לוחמי ג'בהת אל-נצרה בראשית 2015.

4. ערוץ CNN בערבית, 29 באפריל 2014, <http://arabic.CNN.com/middleeast/2014/04/29/>, syria-assad-speech.

בדמשק ב־4 ביוני 2012 הצדיק את השימוש בכוח נגד מתנגדיו: "איזה אדם שפוי אוהב דם? ברור שאין אדם שכזה. אבל כאשר הרופא המנתח נכנס לחדר הניתוחים, הוא נאלץ לא פעם לפתוח את הפצע השותת דם ואף לכרות, לבתר או לעקור משורש איבר מן הגוף. האם במקרה כזה אנו אומרים לו שידי מגואלות בדם, או להיפך, אנו מברכים אותו על שהציל את חיי החולה?"⁵

צריך לומר לזכותו של אסד שבראייתו לא היה מדובר במלחמת שמד בבני העדה הסונית באשר הם. אסד עצמו היה הרי נשוי לאסמא' אל-אח'רס, בת למשפחה סונית מן העיר חמץ, ונהנה מתמיכתם של בעלי ברית סונים לא מעטים ששירתו בנאמנות את משטרו: החל בראשי הממשלה ואא'ל אל-חלקי ולאחריו עמאד ד'ב ח'מיס (החל ביולי 2016), עבור דרך שר ההגנה, פהד ג'אסם פריג' (עד לינואר 2018) ועוד רבים אחרים. גם סונים רבים מקרב מעמדות הביניים בערים הגדולות בסוריה נמנו על תומכיו של המשטר, או לפחות העדיפו שלא להצטרף למרד נגדו אלא להיוותר ישובים על הגדר. באשר למתנגדיו של אסד, הרי שבמקרים רבים נתנה להם האפשרות "להתפייס" עם השלטון הסורי, היינו להיכנע, למסור את נשקם ולקבל את מרותו. במקרים אחרים ניתנה למורדים ולתומכיהם האפשרות לצאת את האזורים שבהם החזיקו ושעליהם סגר המשטר ולהתפנות לאזורים מרוחקים, דוגמת מחוז אידליב, שהיו מצויים בשליטת המורדים ונתפסו כבטוחים יותר ורחוקים מהישג ידו של המשטר.

בני העדה הסונית בסוריה לא היוו אפוא לכשלעצמם מטרה למלחמת השמד שהמשטר בהנהגתו של אסד ניהל נגד אויביו. לאויבים אלו היו כאמור מאפיינים ברורים. מדובר היה באוכלוסייה שהוציאה מקרבה את המורדים במשטר והעניקה להם את תמיכתה, אוכלוסייה כפרית סונית ברובה שהתגוררה במרחביה הכפריים של המדינה ובאזורי הפריפריה, או תושבי רובעי העוני שבפאתי הערים הגדולות שחלקם הגדול היגרו אל העיר מן המרחב הכפרי שסובב אותה.

לצורך מלחמת טוטלית זו באויביו עשה המשטר שימוש בכלל סוגי הנשק המצויים ברשותו, בראש ובראשונה בנשק כימי ובעיקר גז סארין, ולאחר שנתפס בקלקלתו ונחלץ בשלהי 2013 בעור שיניו מן התסבוכת שאליה נקלע מול ארצות-הברית – עבר אסד לשימוש בחומרים כימיים שאינם מוזכרים בנספחיה של האמנה לאי-הפצה ושימוש בנשק כימי, הגם שהשימוש בהם כנשק נאסר באמנה זו, דוגמת פצצות כלור ופצצות דלק אוויר. עם זאת, מפעם לפעם שב המשטר הסורי לסורו ועשה שימוש בנשק כימי.

לצד זאת עשה המשטר שימוש בטילי קרקע-קרקע מתקדמים – כדי מחצית מארסנל הטילים שבו החזיקה סוריה ערב פרוץ המהפכה – וכך גם במטוסים ובמסוקי קרב, בטנקים ובארטילריה. המשטר גם אימץ טקטיקות של הטלת סגר ומצור על אזורים שבהם החזיקו המורדים, דבר שהוביל למחסור ואף רעב בקרב האוכלוסייה האזרחית שהתגוררה בהם ובסופו של יום אילץ אותה להיכנע ואף להתפנות מהם לשטחים שבשליטת המורדים, לרוב למחוז אידליב.

5. סאנא, 4 ביוני 2012.

בנוסף, התמקד המאמץ של המשטר בשימור אחיזתו בליבה של המדינה החיוני לשליטה בה, תחת פיזור כוחו כבעבר בניסיון שלא עלה יפה להוסיף ולאחוז בכלל מרחביה של סוריה. מדובר היה ברצועה שמרכזה הבירה דמשק ושהשתרעה צפונה לעבר חֶלְב; מערבה לעבר החוף הסורי, מקום משכנה של העדה העלווית, ודרומה לעבר דרעא. נקודת חיבור קריטית במרכזה של רצועה זו היו הערים חֶמָאָה וחמץ, המצויות במרכזה של סוריה ומקשרות בין הבירה דמשק ובין צפונה של המדינה ואזור החוף. לימים שימשה רצועה זו שזכתה לכינוי "סוריה הקטנה", "סוריה החיונית" או "סוריה המועילה" (סוריא אל-מופידה), ושבה התרכזה מרבית אוכלוסיית המדינה, נקודת פתיחה למאמץ הרוסי בספטמבר 2015 להפיח במדינה הסורית רוח חיים.

אבל המשמעות המעשית המידית של אסטרטגיה זו של התמקדות בליבה של סוריה הייתה ויתור של המשטר, לכל הפחות באופן זמני, על השליטה במרבית חלקיה האחרים של המדינה, ובראש ובראשונה עמק הפרת, המדבר המזרחי ואזור הג'זירה על המרחבים הכורדיים שבו, המרחבים הכפריים שמצפון לחֶלְב ולאידילב, ולזמן מה אפילו אזורי הכפר שסביב ומדרום לדמשק בואכה דרעא, ובכלל זה גם מרבית שטחה של רמת הגולן.

כמו כן נוצרה הישענות גוברת על מתנדבים ושכירי חרב מתוככי סוריה, בעיקר מקרב בני העדה העלווית, אך גם ובעיקר על סיוע של מתנדבים זרים: בעיקר לוחמים של חזבאללה, ולצידם מתנדבים שיעים שהובאו בידי איראן לסוריה בתחילה מעיראק ומאחר יותר מרחבי המזרח-התיכון. זאת, תחת הישענות כבעבר על הצבא הסורי הסדיר שהותש ונשחק לאחר חודשים רבים של מאבק. הצבא הסדיר היה כידוע מבוסס על מגויסי חובה מקרב כלל העדות ואלו נתגלו, עוד מראשית המערכה ובוודאי שבני העדה הסונית מקרבם, נעדרי מוטיבציה ונכונות להילחם ככל שהלכו הקרבות והחריפו, וככל שהמלחמה הפכה מלחמה טוטלית נגד בני עדתם שלהם.

המתנדבים אורגנו במסגרות של מיליציות חדשות דוגמת "הוועדות העממיות" או "צבא ההגנה הלאומי" (ג'יש אל-דפאע אל-וטני), וכן "כוחות הביטחון והסיוע העממי" (קאדש), קואת אל-אמן ואל-דעם אל-שעגיה) של דיוויזית משמר הרפובליקה. בנוסף, הוקמו מיליציות מקומיות שאליהן הצטרפו בשכר בני המקום שהיו נכונים, או אף הכירו בהכרח להגן על מקום היישוב שלהם ממתקפות של ארגונים דוגמת דאעש או ג'בהת אל-נצרה. מאחורי מיליציות אלו עמד לרוב המשטר הסורי, אך במקרים רבים אחרים, בעיקר בכל האמור במיליציות שיעיות אך גם נוצריות או עלויות, היו אלו איראן או חזבאללה שהקימו, מימנו ואף אימנו אותן ופקדו עליהן. מאוחר יותר שלחו אף הרוסים את ידם בהקמה של מיליציות שכאלו.

בנוסף, שלח חזבאללה אלפי לוחמים שהצטרפו לכוחות המשטר בלחימה בסוריה. אלו החלו מגיעים לסוריה באביב 2013, תחילה לאזור חמץ והעיריה אל-קוצ'יר ומאוחר יותר גם לאזורים אחרים במדינה.⁶ במקביל החלו האיראנים לגייס מתנדבים שיעים מרחבי המזרח-התיכון, ואלו אורגנו במסגרת של חטיבות או דיוויזיות על בסיס שיוך אתני: דיוויזית "פאטמיון" האפגאנית, דיוויזית "ז'ינביון" הפקיסטאנית ודיוויזית "ח'דיריון" העיראקית.

6. אורינט, 23 באפריל 2013; גם אייל זיסר, "המשבר הסורי – מאבק בלא הכרעה: משל הנמלים והפיל", **עדכן אסטרטגי**, כרך 16, גיליון 2, יולי 2013, עמ' 31-40.

מאוחר יותר החלו אף האיראנים לשלוח את אנשיהם, לוחמי "כוח קדס" של משמרות המהפכה, ואף לוחמים של הצבא הסדיר, ללחום בסוריה. משלוח של לוחמים זרים לשדות הקרב בסוריה, היה רק ממד אחד של התמיכה והסיוע שקיבל המשטר הסורי מבעלי בריתו איראן ורוסיה. השתיים הגבירו את תמיכתן במשטר – בתחילה, תמיכה מדינית בזירות הפעולה הבין-לאומיות השונות, ובראשן מועצת הביטחון של האו"ם, אך בעיקר תמיכה כלכלית וצבאית, בדמותם של קווי אשראי או אף אספקה של נפט ותבואה, וכמובן אמצעי לחימה וציוד צבאי בשווי כולל של מיליארדי דולרים. החל בספטמבר 2015 הן אף התגייסו ללחום את מלחמתו על אדמת סוריה עצמה. בסיוע של לוחמים של חזבאללה ושל מתנדבים שהחלה איראן משגרת לסוריה לא היה בתחילה די כדי לשנות את המצב במדינה, ובוודאי שלא להכריע את המלחמה שהתנהלה בה, אבל היה בה כדי להכריע קרבות נקודתיים ולהביא לניצחונות בעלי משמעות סמלית שהעניקו אוויר לנשימה למשטר הסורי. זאת בשל המשקל הסגולי של לוחמי חזבאללה חדורי המוטיבציה שהגיעו עתה לסוריה, אך גם משום שהמשטר, בניגוד למורדים, ניהל את המערכה מתוך ראייה כוללת ועל בסיסה של אסטרטגית רבת, ולפיכך לניצחונות שהשיג הייתה משמעות רבה יותר מכדי כיבוש עוד כפר או מחסום דרכים.

חזבאללה מוטל למערכה – הקרב על אל־קוּצִיר – מאי-יוני 2013

מעורבותו של חזבאללה בלחימה בסוריה החלה בקרב על העיירה אל־קוּצִיר, 35 קילומטרים מדרום מערב לחמץ וכ־15 קילומטרים מן הגבול הסורי-לבנוני. חשיבותה של עיירה זו, שעליה השתלטו המורדים עוד בקיץ 2012 הייתה נעוצה בהיותה מפתח לשליטה על הדרך המחברת את "הפנים הסורי", ציר דמשק-חֶלֶב, אל החוף הסורי ואל חבל העלווים, אבל גם מפתח לשליטה על דרך המעבר מצפון לבנון (אזורי טריפולי ועכאר שבהם מרביתה של האוכלוסייה היא סונית) אל חמץ וממנה אל מרכזה וצפונה של סוריה. דרך נתיב זה הועברו לידי המורדים נשק וסיוע ומתנדבים מן האזורים הסונים בלבנון. נתיב זה שימש גם את הקבוצות האסלאמיות בסוריה כדי להפיץ את בשורתם בקרב הציבור הסוני בלבנון ובמיוחד בטרפולי, שנודעה כאחד ממעוזיה של התנועה הסלפית במדינה זו.

לוחמים של חזבאללה החלו ליטול חלק בקרבות נגד המורדים באל־קוּצִיר עוד בסוף מרס 2013. במהלכם של הקרבות איבד חזבאללה למעלה ממאה מלוחמיו, אך ב־5 ביוני 2013 עלה בידיו להשתלט על העיירה ועל סביבתה. אל־קוּצִיר הייתה העיירה הראשונה שאותה הצליח המשטר הסורי להשיב לידו מאז פרצה המלחמה במדינה, ומשום כך ביקשו בשעתו רבים לראות בכיבושה נקודת מפנה.

אסד עצמו ביקש אגב להקל ראש בחשיבות כיבושה מחדש של אל־קוּצִיר בידי בעלי בריתו מחזבאללה. בריאיון שהעניק לערוץ הטלוויזיה אל־מנאר של הארגון ב־30 במאי 2013 הסביר: "בקרבות בסוריה נוטלים חלק מאות אלפים מחיילי הצבא הסורי ועוד עשרות

אלפי טרוריסטים, אם לא מאה אלף מהם. אלו מספרים שמעבר להישג ידו של חזבאללה.⁷ מנהיגי חזבאללה מצידם הציגו בתחילה את מעורבותם בקרבות בסוריה כהושטת סיוע לכ-30 אלף כפריים שיעים לבנונים שחיו בקרוב לעשרים כפרים שנמצאו – עוד למן כינון של סוריה ולבנון בידי שלטונות המנדט הצרפתי וסימון הגבול ביניהן – בתוך שטחה הריבוני של סוריה, אך המשיכו לשמר את זיקתם לקהילה השיעית בלבנון. זאת, בדומה לשבעת הכפרים השיעים שהתקיימו בשטח ארץ ישראל המנדטורית עד למלחמת העצמאות ב-1948.⁸

מאוחר יותר כבר לא היסס הארגון להבהיר כי הוא תופס את הקרב על אל־קוֹצִיר כחלק מן המאבק הכולל על סוריה, וכי מטרתו של הארגון היא להגן על שלטונו של אסד ולא רק על כפריים שיעים־לבנוניים. נצראללה הסביר זאת בריאיון שהעניק בדצמבר 2013 לערוץ הטלוויזיה אר־טִי־וי של "הזרם הלאומי החופשי", בהנהגתו של בן בריתו של חזבאללה, הגנרל המארוני מישל עאון: "בנושא הסורי העמדה שלנו הייתה הדרגתית. בשלושת השבועות הראשונים (לפרוץ המהומות בסוריה) המתנו עם פרסום הודעה מטעמנו באשר לנעשה בסוריה עד שתתבהר התמונה. האופוזיציה למשטר החלה לאיים עלינו, אבל אנו קראנו מלכתחילה לפתרון מדיני וביקשנו להימנע מן האופציה הצבאית. אסד רצה בדיאלוג אבל הצד השני האמין שבתוך חודשיים־שלושה הכול יסתיים שם. [...] כשהצבא הסורי נאלץ לסגת, פנו תושבי האזור אלינו בבקשה שנסיע להם. אנו סיפקנו להם נשק, אימנו אותם והם היו אלו שנלחמו ולא פעילים שלנו. אנו העברנו לשם כמה פעילים כדי שיהלו שם את העניינים בעבורם, אבל אחר כך שהמצב הידרדר והגיע לכדי כך שהלבנונים שחיים שם כבר לא היו מסוגלים להגן על עצמם, וכשהמרחב כולו הפך בסיס לחמושים שנהרו אליו מכל רחבי העולם, מערבה־הסעודית, מתימן, מנסיכויות המפרץ, מאפגניסטאן ועוד, והם אף תכננו לפלוש לכפרים השיעים באזור – רק אז החלטנו להתערב. אם לא היינו מתערבים הם היו פולשים לכל העיירות בסוריה שבהן חיים לבנונים, והיו מגיעים לגבול הסורי־לבנוני. אבל אנו התערבנו בלחימה והכרענו אותם. [...] אנו לא מתביישים בלוחמים שלנו וגם לא בחללים שלנו, אלא גאים בהם עד מאוד".⁹

נצראללה לא הסתיר עם זאת כי הוא תופס את מעורבותו של הארגון בלחימה בסוריה, ככזו שנועדה להכריע את המאבק על סוריה כולה: "אם סוריה תיפול בידי המזימה האמריקנית, ישראלית, תכפירית (של אותן קבוצות אסלאמיות קיצוניות המאשימות את זולתן בכפירה), ובידי כל מי שמשמש כלי שרת בידי ארצות־הברית באזור, אזי יוטל מצור על 'ההתנגדות' וישראל תפלוש ללבנון כדי לכפות עליה את תנאיה ולהחזירה לשליטה ישראלית. אם תאבד סוריה תאבד גם 'ההתנגדות' בלבנון ותאבד גם 'ההתנגדות' בפלסטין".¹⁰ לנצראללה היה חשוב לציין שלא איראן היא שהורתה לו לשלוח את אנשיו לסוריה, ובריאיון לאר־טִי־וי חזר והדגיש זאת.¹¹

7. אל־מנאר, 30 במאי 2013.

8. ראובן ארליך, בסבך הלבנון, 1958-1918 (תל־אביב: מערכות, 2000), עמ' 277-283.

9. ריאיון שהעניק נצראללה לערוץ הטלוויזיה אר־טִי־וי, 3 בדצמבר 2013.

10. אל־מנאר, 24 במאי 2013.

11. ריאיון שהעניק נצראללה לערוץ הטלוויזיה אר־טִי־וי, 3 בדצמבר 2013.

כניסתו של חזבאללה למערכה בסוריה עוררה בתחילה קורת רוח בישראל, נוכח מה שנראה היה כשקיעתו של הארגון בבוץ הסורי. הרמטכ"ל דאז, רא"ל בני גנץ, אף התבטא ב־27 ביוני 2013 כי: "סוריה עודנה שותתת דם, ובלבנון האש החלה לאחוז בשולי גלימתו של נצראללה"¹². גנץ כיוון את דבריו לא רק לאובדן מאות, ולימים אף אלפים מלוחמיו של חזבאללה בקרבות בסוריה, אלא גם לזליגתה של המלחמה בסוריה ללבנון שהרי אנשי הארגונים האסלאמיים הקיצוניים דוגמת ג'בהת אל־נצרה ודאעש, כמו גם כמה מתומכיהם בתוך לבנון, יצאו למתקפת נגד ופגעו בישובים שיעים כמו גם בעמדות ובמוצבים של חזבאללה שהפכו עתה למטרה לטילים ולפיגועי תופת.

כך למשל נורו ב־26 במאי 2013 שני טילי גראד בידי המורדים או שמא בידי בעלי בריתם, לעבר רובע הדאחיה – מעוזו של חזבאללה בדרום בירות המאוכלס ברובו בשיעים. במהלך החודשים שלאחר מכן, באוגוסט ובנובמבר 2013 ומאוחר יותר גם במהלך 2014, ביצעו קבוצות אסלאמיות פיגועי תופת מרובי נפגעים בדאחיה, בחארת אל־חריכ ובבורג' אל־בראג'נה ואף סמוך לבניין השגרירות האיראנית בבירות. לאלו התלווה ירי טילים משטח סוריה לעבר כפרים ועיירות שיעים לאורך הגבול הסורי-לבנוני בבקעת לבנון.

ההידרדרות במצב הביטחוני בלבנון היא שעמדה בבסיס החלטתו של הארגון להעמיק עוד יותר את מעורבותו, ולהעתיק את פעילותו הפעם אל רכס הרי קלמון, רכס הררי המקביל לרצועת הגבול הסורי-לבנוני ומשתרע מאזור דמשק עד למדרום לחמץ. המורדים הם שפתחו בקרב על קלמון כשביקשו לפצות עצמם על אובדן אל־קוצ'יר, וניסו לבסס לעצמם אחיזה ואף שליטה במרחב אסטרטגי זה השולט על מעברי הגבול שבין סוריה ללבנון.

מתקפת הנגד של המשטר החלה בנובמבר 2014, ותוך שבועות מספר עלה בידי הצבא הסורי, בסיוע של לוחמים של חזבאללה, להשיב לעצמו את השליטה על מרבית העיירות והכפרים שברכס קלמון ובהם: אל־קארה (19 בנובמבר 2013), דיר עטיה (22 בנובמבר 2013), אל־נבכ (10 בדצמבר 2013), יברוד (16 במרס 2014), מעלולא (14 באפריל 2014) ולבוסף רנכוס (13 באפריל 2014). מאוחר יותר במהלך חודשי הקיץ עלה בידי כוחותיו של הצבא הסורי להטיל מצור על העיירה אל־זבדאני (אך זו נפלה לידי לאחר שהמורדים פינו אותה רק ב־15 ביולי 2017).

בכך עלה בידי חזבאללה להבטיח את השליטה על רצועת הגבול הסורי-לבנוני, ולמנוע הסתננות של קבוצות של מורדים ותומכיהם ללבנון. ראוי לציין כי לוחמים של ארגון דאעש ושל ג'בהת אל־נצרה, הוסיפו לקיים נוכחות באזור העיירה ערסאל שבצפונה של בקעת הלבנון בסמוך לגבול הסורי-לבנוני. מדובר היה בשטח של כ־700 קילומטרים בתוך השטח הסורי, אך גם בתוך שטחה של לבנון. אלה הפכו את השטח, בתמיכתה של האוכלוסייה המקומית הסונית, לבסיס פעולה בעבורן ולמקום מקלט לקרוב למאה אלף פליטים סורים. את הקרב לכיבוש רכסי ערסאל דחה חזבאללה לקיץ 2017, אז עלה בידו להשתלט על אזור זה בסיוע של צבא לבנון.

12. הטלוויזיה הישראלית, ערוץ 2, 27 ביוני 2013.

בפעילותו לאורך הגבול הסורי-לבנוני, לצד צעדים נוספים שנקט כדי להגביר את הביטחון בתוככי לבנון, ובמיוחד בריכוזי האוכלוסייה השיעית במדינה, היה כדי להביא לרגיעה בלבנון וכדי לחזק את מעמדו של הארגון בקרב העדה השיעית כמו גם בקרב עדות נוספות בלבנון, דוגמת הנוצרים ואף חלקים בעדות הדרוזית והסוניית, שהחלו רואים בו "מגן לבנון" מפני איום הטרור של האסלאם הסלפי-ג'האדי. חזבאללה גם הצליח להכיל את המתח הגואה בין העדות בלבנון נוכח המלחמה המשתוללת בסוריה, ובעיקר בין העדות הסוניות והשיעיות. אבל בכל האמור בסוריה עתיד היה הארגון לגלות כי מעורבותו בלחימה במדינה זו לא רק שלא הביאה לפי שעה להכרעה של המלחמה, אלא אף לא היה בה די כדי להבטיח את שרידות משטרו של אסד בדמשק שכן הכף הוסיפה לנטות נגד השליט הסורי.

איראן וסוריה בלב הסערה

נצראללה חזר והדגיש שלא איראן היא זו שהורתה לו להתערב במלחמה בלבנון, אלא הייתה זו החלטה שלו ושל הנהגת חזבאללה הנעוצה בשיקולים פנים-לבנוניים. אך אין ספק שטהראן עודדה מהלך זה ובירכה עליו, שכן ראתה במשבר בסוריה, ויותר מכך במאמץ להבטיח את המשך שלטונו של אסד בסוריה, משום סוגיה בעלת חשיבות עליונה בעבורה. בניגוד לבגידתן של מדינות ערב ושל תורכיה זכה אסד למן הרגע הראשון שבו פרצה המהפכה בארצו לחיבוק חם מאיראן, כפי שהסביר עלי אכבר וליאתי, יועצו לעניינים בין-לאומיים של המנהיג הרוחני של איראן האייתולה עלי חמינאי, בינואר 2013: "אם נשיא סוריה אסד יודח, חזית ההתנגדות מול ישראל תישבר ולכן יש לעשות הכול כדי לעצור את המערב בסוריה, ולהבהיר לכל כי בעבור איראן סוריה מהווה קו אדום"¹³. בכך היה משום אירוניה, שהרי לאורך העשור הראשון לשלטונו התדפקו ישראל וארצות-הברית על דלתו של אסד במסע חיזורים שנועד להביאו לנתק עצמו מאיראן וליטוש את בריתו עמה, ותחת זאת לחבור לירושלים ולווינגטון, לחתום על הסכם שלום עם ישראל ולחסות, כמו יתר מדינות ערב, בצילה המיטיב של וושינגטון וליהנות מסיוע כלכלי שיוביל לשיפור המצב הכלכלי בארצו. אלא שאסד נרתע ממהלך שכזה, וחזר והדגיש כי גם אם יובילו שיחות השלום שניהל עם ישראל לחתימת הסכם שלום הוא נחוש שלא לנתק עצמו מטהראן.

כך או אחרת ברגע האמת, משפרצה המהפכה בארצו ואסד מצא עצמו ניצב כשגבו אל הקיר, הייתה זו וושינגטון שיצאה נגדו וקראה לסילוקו מן השלטון שעה שישאל צופה במתרחש מן הצד. מול שתי אלו התגייסה איראן במלוא כוחה לסייע לו. מעניין לציין כי ההחלטה להטיל את חזבאללה למערכה בסוריה, שמשמעותה המעשית הייתה הגברת והעמקת המעורבות האיראנית במלחמה המתנהלת במדינה זו, באה בסמוך לבחירתו של חסן רוחאני כנשיא של איראן ביוני 2013. בחירתו של רוחאני העידה לכאורה על שינוי כיוון מסתמן במדיניותה של איראן בשאלות של מדיניות חוץ ופנים כאחת, שהרי הנשיא

13. ערוץ הטלוויזיה אל-בייסי, 20 בינואר 2013.

הנבחר נתמך בידי המחנה המתון באיראן ונראה כי זכה לתמיכת חלקים גדולים בציבוריות האיראנית שמאסו בשלטון חכמי הדת. כמו כן ביקשו בוחריו למחות על המצוקה הכלכלית שאליה נקלעה איראן בעקבות הסנקציות שהוטלו עליה, והבידוד שבו מצאה עצמה נתונה בשל מדיניותו המתריסה של מחמוד אחמדינג'אד, קודמו בתפקיד.

בספטמבר 2009 במהלך גל המחאה שפרץ באיראן בעקבות הזיזים הנרחבים בבחירות לנשיאות שהותירו את הנשיא אחמדינג'אד בשלטון, קראו המפגינים ברחובות טהראן "לא עזה, לא לבנון, את חיי אקריב למען איראן"¹⁴ במה שהשתמע כביקורת על סדר העדיפויות של ההנהגה האיראנית המעניק קדימות להתגייסות למען חזבאללה בלבנון ולמען ארגון החמאס ברצועת עזה על-פני הטיפול בבעיותיה של איראן מבית. קריאות דומות לאלו, דוגמת הקריאה "די לשלוח כסף לסוריה – חשבו עלינו" ואף קריאות "מוות לרוחאני ומוות לדיקטטור" (רמז למנהיג העליון של איראן האיתוללה חמינאי), נשמעו בהפגנות מחאה שפרצו בכל רחבי איראן גם בסוף חודש דצמבר 2017, על רקע חוסר שביעות גובר מן המצב הכלכלי כמו גם אכזבה עמוקה מכך שהסכם הגרעין עליו חתמה איראן בקיץ 2015 לא הביא להקלה במצוקה הכלכלית באיראן.¹⁵

בעקבות בחירתו של רוחאני ב־2013 דווח על מתח שהשתרר ביחסיו עם משמרות המהפכה, שנתפסו כעמוד התווך של המחנה הקיצוני באיראן, כמו גם ככוח העומד מאחורי המעורבות האיראנית בסוריה ובלבנון. רוחאני, חכם הלכה בעצמו, בא אמנם מתוך המערכת הדתית וספק אם ביקש לפגוע בה כל שכן למוטט אותה, אבל בה בעת נתפס כמי שמודע לצורך בשינוי וכמי שנישא על גליו. עלי חמינאי נותר המנהיג העליון, האיש הקובע ברפובליקה האסלאמית של איראן ומשקלם של אנשי משמרות המהפכה בניצוחם של מפקד משמרות המהפכה מחמד עלי ג'עפרי, ושל מפקד "כוח קדס" קאסם סלימאני, המשיך להיות מכריע.

ובכל זאת במערב ובישראל היו שביקשו לראות ברוחאני משום מיכאל גורבצ'וב, או לכל הפחות אנור אל־סאדאת איראני. אלו קיוו כי רצונו של רוחאני בשינוי יוביל את האיראנים לפעול להפחתת החיכוך עם ישראל ועם המערב, וממילא להפחתת מעורבותה של טהראן בנעשה בלבנון ובסוריה. אלא שמהר מאוד התברר כי לצורך הבשלתו של תהליך של שינוי מבית בתוככי איראן, אם אכן יקרום בכלל עור וגידים, יידרשו שנים רבות. במחויבותה של טהראן לשימור שלטונו של אסד בסוריה ולפרויקט האיראני בלבנון לא רק שלא חל כל שינוי גם בעידן רוחאני, אלא שזו רק הלכה וגברה. רוחאני ביקש למקד עצמו באתגר הכלכלי מבית, ולנסות להגיע להסכם בשאלת הגרעין עם הקהילה הבינלאומית, ומכאן שהותיר את הזירה המזרח תיכונית בידיהם האמונות של אנשי של משמרות המהפכה.¹⁶

מדיניותה של איראן, ולמעשה מדיניותם של אנשי משמרות המהפכה, בשאלה הסורית ואף זו העיראקית, ביטאה ביסודה אינטרס איראני ארוך טווח שעניינו תפיסת המרחב המשתרע מאיראן מערבה בואכה חופי הים התיכון (הסהר הפורה ובו הלבנט), כרצועת

14. דודי כהן, "אחמדינג'אד: מאבק בישראל – חובה דתית ומוסרית", וויינט, 18 בספטמבר 2009.

15. "מפגינים היום באיראן: מוות לדיקטטור", וויינט, 28 בדצמבר 2017.

16. רז צימט, "המחיר שאיראן משלמת בגלל הפלסטינים", מולד, 28 בינואר 2015.

ביטחון שהאחיזה בה חיונית לאבטחת ביטחונה של איראן. מדיניות זו הייתה משותפת, יש להודות, לכלל המשטרים והשושלות ששלטו באיראן משחר ההיסטוריה אף בטרם בוא האסלאם, ומשטר האיתולות לא היה יוצא דופן מבחינה זו ואף לא אנשי משמרות המהפכה עושי דברו של המנהיג העליון האיתולה חמינאי.

משקל מכריע זה של אנשי משמרות המהפכה בכל האמור במדיניות האיראנית בשאלה הסורית בא לידי ביטוי בספטמבר 2015, משאלו החלו שולחים את אנשיהם לסוריה ללחום לצידו של אסד. אך כאמור, עוד קודם לכן גיבו האיראנים ולמעשה אף עמדו מאחורי מעורבותו של חזבאללה בקרבות בסוריה, ואף מאחורי המאמץ של הארגון לבסס לעצמו אחיזה לאורך הגבול הישראלי-סורי ברמת הגולן. בינואר 2015 אף חוסל בידי ישראל גנרל איראני איש משמרות המהפכה, מחמד עלי אללה דאדי, שהתלווה לאיש חזבאללה, ג'האד מ'ע'ניה בסיוור שזה ערך באזור קו הגבול. מאוחר יותר, באוגוסט 2015, אף האשימה ישראל קצין בכיר אחר במשמרות המהפכה, סעיד איזאדי העומד בראש המחלקה הפלסטינית ב"כוח קדס", במעורבות בירי טילים לעבר צפון ישראל.¹⁷

מעורבותה של איראן במלחמה בסוריה תרמה ברגע קריטי זה שידעה המלחמה בסוריה באביב 2013 להצלחתו של אסד לשרוד בשלטון, ובהצלחה זו התבשמו בכירים איראנים ששבו והכריזו כי הישג זה בא תודות לתמיכה האיראנית בו. עלאדין בורוג'רדי, יו"ר ועדת הביטחון הלאומי ומדיניות החוץ של הפרלמנט האיראני הכריז במאי 2014: "ניצחנו בסוריה. משטר אסד יישאר, ואילו האמריקנים הפסידו".¹⁸ עם זאת גם האיראנים עתידים היו לגלות כי המציאות בסוריה הפכה מורכבת מכדי שכמה מאות או אף אלפי לוחמי חזבאללה ישנו בה את פני המציאות, ומשום כך נאלצו להעמיק את מעורבותם בלחימה במדינה זו. ובכל זאת, גם בעת שבטהראן שררה איזודאות בדבר האפשרות להשיג ניצחון בקרב על סוריה, נתפס הקרב על סוריה כקרב הכרחי (גם אם נראה לפרקים כקרב מאסף) במאמץ להתליש את יריביה האזורים של איראן ערביה הסעודית, תורכיה, ארצות-הברית וישראל. אלו נתפסו על-ידי טהראן כעומדים מאחורי המורדים בסוריה, אך שעניניהם נשואות לעבר טהראן, וכך גם הקרב מול דאעש שהציב בקיץ 2014 איום ישיר לאיראן ולבעלי בריתה לא רק בסוריה, כי אם גם בלבנון ובעיראק.

משבר הנשק הכימי – החטא והיעדר העונש

אם הגעתם של לוחמי חזבאללה לסוריה סייעה לייצב את מעמדו של המשטר הסורי מבית מול מתנגדיו, הגם שבמחיר הגברת תלותו באיראן ובחזבאללה, הרי שמשבר הנשק הכימי שפרץ בקיץ 2013 וליתר דיוק האופן שבו הסתיים, חיזק באופן משמעותי את מעמדו של המשטר הסורי בזירות האזורית והבינלאומית והעניק לו רוח גבית במאבק שניהל במתנגדיו מבית. מאז פרצה המלחמה בסוריה, עמדה סוגיית הנשק הכימי הסורי במוקד של עניין אזורי ובינלאומי ובמוקד העניין של ישראל, נוכח החשש לנפילתו של נשק זה לידיהן של קבוצות

17. ידיעות אחרונות, 19 בינואר, 21, 22 באוגוסט 2015; הארץ, 23 באוגוסט 2015.

18. הגרדיאן, 12 במאי 2014.

טרור או לידי לוחמי חזבאללה שעשויים היו, כך חששו בישראל ובמערב, לנצל את נוכחותם בסוריה ואת הקשרים שלהם עם המשטר הסורי כדי להשתלט על מאגרי נשק אלו או אף לקבלם לידיהם מן המשטר ברגעיו האחרונים. בישראל היו שהביעו את החשש כי המשטר בדמשק עשוי לעשות שימוש נרחב בנשק כימי נגד בני עמו או אפילו נגד ישראל, אם יחוש כי הוא ניצב כשגבו אל הקיר או מצוי ברגעיו האחרונים.

סוריה נחשבה עד לפרוץ המהפכה בסוריה למעצמה אזורית בתחום הנשק הכימי, ולרשותה עמד ארסנל שכלל כמה סוגים של גז עצבים: גז סארין, גז חרדל, ו-VX, שאת חלקו ניתן לשגר באמצעות ראשי קרב כימיים על טילי הקרב המתקדמים שנמצאו בידי הסורים. גם מערך הטק"ק הסורי היה מרשים בהיקפו, וכלל אלפי טילים מתקדמים החל במאות טילי סקאד בי ודגמים משופרים של טיל רוסי זה, סקאד סי ודי, המסוגלים להגיע לטווח של 550 ו-700 ק"מ. דגמים אלו פותחו בידי הסורים החל בראשית שנות ה-90 של המאה ה-20, בסיוע של צפון קוריאה ושל איראן. בנוסף לאלה החזיקו הסורים גם טילי אמ-600 בעלי טווח של כ-250 ק"מ (המקבילים לטילי פאתח 110 האיראנים), שיוצרו בסוריה במהלך העשור הראשון של שנות האלפיים על בסיס טכנולוגיה שהועברה לידי הסורים בידי איראן. בידי סוריה נמצאו גם רקטות בקוטר 220 ו-302 מ"מ, שאותם סיפקה דמשק לחזבאללה ושכמותם שיגר הארגון לעבר חיפה במהלך מלחמת לבנון השנייה.

חלק גדול מארסנל הטילים הסוריים נורה, אגב, במהלך המהפכה הסורית נגד המורדים. בנוסף, בידי הסורים היו מצויים גם טילי קרקעיים סיי-802 מתוצרת סינית, כמותם שיגר חזבאללה לעבר ספינות של חיל הים הישראלי ששייטו מול חופי לבנון במהלך מלחמת לבנון השנייה. ולבסוף, לסורים ספקו בידי רוסיה טילי יאחונט – טילי שיוט מתקדמים נגד ספינות בעלי טווח של עד 300 ק"מ, שאותם ניתן לשגר לעבר מטרות ימיות או אף מתקנים לאורך חוף הים, כמו נמלים או אסדות קידוח.¹⁹

בעקבות פיגוע הטרור בלב דמשק ביולי 2012 שבמהלכו חוסלה הצמרת הצבאית הביטחונית של סוריה, ומשנראה היה כי נפילת משטרו של אסד היא עניין של ימים מעטים, רבו ההצהרות הישראליות שעניינן החשש מפני זליגה של אמצעי לחימה מתקדמים ואף בלתי קונוונציונליים, דוגמת הנשק הכימי שבידי סוריה, לידי ארגונים אסלאמיים קיצוניים או אף לידי חזבאללה. שר הביטחון אהוד ברק, הצהיר ב-20 ביולי 2012 כי העברה של נשק שכזה לידי חזבאללה היא קו אדום מבחינתה של ישראל, וראש הממשלה בנימין נתניהו התרה אחריו ב-25 ביולי 2012 כי ישראל נחושה לפעול במקרה שכזה ולמנוע העברת נשק לידי הארגון הלבנוני. הרמטכ"ל הישראלי, בני גנץ, קבע בפשטות במהלך עדותו בוועדת חוץ וביטחון של הכנסת ב-24 ביולי 2012 כי: "העברת נשק שכזה לידי חזבאללה פירושה מלחמה".²⁰

גם בעולם הרחב הובע חשש מפני שימוש שעשוי המשטר הסורי לעשות בנשק כימי נגד בני עמו במקרה וימצא עצמו כשגבו אל הקיר, אך גם מפני האפשרות של נפילת נשק הכימי

19. המכון למחקרי ביטחון לאומי, "המאזן הצבאי בהמזרח-התיכון, הצבא הסורי", 2 ינואר 2012; גם יתח שפיר, "אסד הכימי? על התקפת החל"כ בסוריה", מבט על, גיליון 458, 25 באוגוסט 2013, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל-אביב.

20. וויינט, 20, 24, 25 ביולי 2012.

לידי ידיים בלתי אחראיות. בעיתונות העולמית דווח כבר בקיץ 2011 כי ארצות-הברית, ולצידה גם תורכיה, נערכו כדי למנוע את נפילת מאגרי הנשק שברשות המשטר הסורי לידי גורמים קיצוניים. כחלק מהיערכות זו הוצבו כוחות אמריקניים בירדן, נכונים לפעול להשמדת מאגרי נשק אלו במקרה שהמשטר בדמשק ייפול.²¹

הסורים ביטלו את ההצהרות הישראליות והזרות בעניין האפשרות כי ישתמשו בנשק כימי נגד בני עמם. דובר משרד החוץ הסורי, ג'האד אל-מקדסי, הצהיר ב־23 יולי 2012 בטרם נמלט מארצו: "סוריה לא תשתמש לעולם בנשק בלתי קוננוציונלי נגד אזרחיה, שימוש זה יעשה רק במקרה של עימות מול אויבים מבחוץ. [...] הנשק שמור במקום מוגן ובטוח".²² מדבריו של מקדסי עלה לכאורה כי סוריה מודה כי נשק כימי מצוי ברשותה, דבר שאותו נהגו הסורים להכחיש במשך שנים רבות. אין פלא כי שר החוץ הסורי וליד אל-מַעַלם מיהר להבהיר כי דבריו של מקדסי לא הובנו כהלכה, וכי סוריה מעולם לא אישרה ואף עתה אינה מאשרת כי ברשותה נשק כימי.²³

אבל בקיץ 2013 קיבלה שאלה זו תפנית, לאחר שהמשטר החל עושה שימוש בנשק כימי נגד בני עמו שלו. למרבה ההפתעה שימוש זה בנשק כימי לא גרר, כפי שציפו רבים, צעדי ענישה נגד אסד. תחת זאת הביא להסכם שאילץ אמנם את הנשיא הסורי להתפרק מן הנשק הכימי שברשותו, אבל בה בעת הקנה לו חסינות מפני כל מהלך צבאי בין-לאומי, לא כל שכן אמריקני, נגדו, אם יימנע מלהוסיף ולעשות שימוש בנשק כימי בלחימה נגד אויביו. בהסכם היה כדי להבהיר באופן ברור ונחרץ כי מדינות המערב אינן מתכוונות לפעול נגד אסד ומשטרו, אלא להישאר צופות בלתי מעורבות מן הצד.

את נקודת הפתיחה ושמא ראשיתה של הספירה לאחור לקראת פרוץ משבר הנשק הכימי, ניתן היה לראות בדברים שנשא הנשיא אובמה ב־21 באוגוסט 2012, ולפיהם שימוש בנשק כימי בידי המשטר בדמשק יהוו משום חצייה של קו אדום בעבור ארצות-הברית ובעלות בריתה.²⁴ הצהרה זו של אובמה באה נוכח ההידרדרות במצבו של המשטר הסורי, והחשש כי עתה משמצא עצמו כשגבו אל הקיר הוא לא יהסס לעשות שימוש בנשק כימי נגד המורדים בו. מקורות אמריקנים אף ידעו לדווח כי האזהרה לנשיא הסורי באה לאחר שישראל העבירה לארצות-הברית דיווחים, ולפיהם איתרה פעילות חריגה באתרי האחסון של הנשק הכימי בתוככי סוריה.²⁵

למרות החשש במערב, נתקבלו הדיווחים שהחלו מגיעים מסוריה בראשית 2013 ולפיהם אכן נעשה שימוש בנשק כימי בידי המשטר הסורי בחוסר אמון ולא עוררו כל עניין אף לא תקשורתית במתרחש. לראשונה דווח על שימוש שעשה המשטר בנשק כימי נגד מתנגדיו ב־19 במרס 2013. על-פי הדיווח נהרגו כמה עשרות אנשים מגז שפוזר באזור העירה ח'אן אל-עסל שבקרבת חֶלְב. מאוחר יותר שבו המורדים וטענו כי המשטר הסורי עשה

21. אטלנטיק, 2 בדצמבר 2012; סנדי טיימס, 3 בדצמבר 2012.

22. סאנא, 23 ביולי 2012.

23. הטלוויזיה הסורית, 28 ביולי 2012.

24. רויטרס, 21 באוגוסט 2012.

25. ניו יורק טיימס, 8 בינואר 2013.

שימוש בגז גם באזורים נוספים בצפון סוריה, ואף בסמוך לבירה דמשק.²⁶ מדובר היה בדיווחים של המורדים שנתפסו כבלתי מהימנים, או כאלו שמטרתם לגרור את הקהילה הבין-לאומית למעורבות במלחמה בסוריה לצד המורדים. לבד מכך לא נלוו לדיווחים הוכחות חד-משמעיות, ובכל מקרה גם לדברי המורדים מדובר היה בשורה של תקריות נקודתיות ולא בשימוש מסיבי ושיטתי שעשה הצבא הסורי בנשק כימי בכל חזיתות הלחימה במדינה. המשטר בדמשק מיהר מצידו להאשים את המורדים כי הם שעשו שימוש בנשק כימי נגד כוחותיו. כך למשל ב-19 במרס 2013, ביום בו דיווחו המורדים לראשונה על שימוש שנעשה נגדם בנשק כימי בח'אן אל-עסל, מיהרה הטלוויזיה הסורית להציג אזרחים וחיילים שנפגעו כביכול משימוש בנשק כימי בידי המורדים ושהובאו לשם קבלת טיפול בבתי החולים בקָּלֶב.²⁷ גם טענות אלו של המשטר הסורי נתקבלו בידי הקהילה הבין-לאומית בחוסר אמון ואף בביטול.

על רקע זה התקבלו בהפתעה דבריו של תא"ל איתי ברון, ראש חטיבת המחקר באגף המודיעין של צה"ל, במהלך הרצאה שנשא ב-23 באפריל 2013, ולפיהם ישראל מעריכה כי המשטר הסורי עשה אכן שימוש בנשק כימי נגד מתנגדיו: "למיטב הבנתנו אסד עשה שימוש בחומר לחימה כימי ממית בשורה של מקרים נגד המורדים, כנראה בגז מסוג סארין. שימוש בנשק כימי בוצע הן באירוע ב-19 במרס 2013 והן במקרים אחרים, שבהם היה מדובר בחומר מנטרל ולא ממית. ראינו סימנים כמו קצף מהפה ואישונים מוקטנים המעידים על השימוש בחומר לחימה כימי. [...] נוכח אירועים אלו העולם נוטה לא להתערב (במתרחש בסוריה), ומשתמש במבחנים ראיתיים מחמירים".²⁸

הצהרה זו של תא"ל ברון נתפסה כניסיון ישראלי לדחוף את ארצות-הברית להעמיק את מעורבותה במשבר הסורי, ועוררה מבוכה רבתי בווישינגטון. במיוחד משום שנמסרה יממה לאחר ביקורו של שר ההגנה האמריקני צ'אק הייגל בישראל, שבמהלכו הצהיר כי בידי ארצות-הברית אין לפי שעה כל מידע בדבר שימוש בנשק כימי בידי המשטר הסורי נגד מתנגדיו. הייגל היה עם זאת זהיר דיו לציין: "סוכנויות המודיעין שלנו לומדות להעריך מה קרה או לא קרה בסוריה והאם משטר אסד השתמש בחומר לחימה כימי, ובכל מקרה על הכול לדעת כי שימוש בנשק כימי ישנה את כללי המשחק".²⁹

בתגובה ראשונה להצהרותיו של ברון מסר מזכיר המדינה האמריקני, ג'ון קרי, כי שוחח עם ראש ממשלת ישראל בנימין נתניהו, שמסר לו שישראל הרשמית אינה יכולה לאשר באופן ודאי את הטענות שהעלה ברון בדבריו, וכי מדובר בהערכות אך לא במידע מאומת.³⁰ מאוחר יותר נאלצו בכירים אמריקנים, ובהם גם מזכיר ההגנה הייגל ולבסוף גם הנשיא אובמה, להודות כי נראה שהמשטר הסורי אכן עשה שימוש בנשק כימי בלחימה בסוריה, אבל שבו והדגישו כי הדבר מחייב בדיקה מעמיקה יותר. רק ב-13 ביוני 2013 הכריז הבית

26. אל-ג'זירה, 19 במרס 2013.

27. סאנא, 19 במרס 2013; אל-יוטן (דמשק), 20 במרס 2013.

28. הארץ, 24 באפריל 2013.

29. וויינט, 22 באפריל 2013.

30. רויטרס, 23 באפריל 2013.

הלבן כי הוכח בוודאות שאכן נעשה שימוש בידי המשטר בדמשק בנשק כימי, וכי כ-150 סורים נהרגו כתוצאה מכך.³¹ עם זאת, נדרשו לאמריקנים עוד חודשים אחדים וכן למעלה מ-1,400 הרוגים מקרב האוכלוסייה האזרחית, ובהם נשים וילדים רבים, כדי לשקול פעולה צבאית נגד משטרו של אסד.

ההסכנות שגילו האמריקנים לאורך חודשים ארוכים נוכח הדיווחים אודות שימוש שעשה הצבא הסורי בנשק כימי נגד המורדים, ביטאה את חששה של וושינגטון מלהסתמך על מידע מודיעיני, לא כל שכן מידע שמקורו בישראל, ושאותו קשה ואף בלתי אפשרי להציג בפני דעת הקהל בארצות-הברית וזו הבין-לאומית כדי להצדיק פעולה צבאית בסוריה (לקח מניסיון הפלישה האמריקנית לעיראק באביב 2003 שהתבצעה בתואנה, שהתבררה לימים כנעדרת כל בסיס, כי צדאם חסין ממשיך להחזיק ואולי אף לפתח נשק להשמדה המונית ואף נשק גרעיני). בהתנהלות האמריקנית בסוגיה זו היה גם כדי להעיד על רתיעתה של וושינגטון מלהעמיק את מעורבותה במשבר הסורי, ומבחינה זו אפשר היה לראות בה משום מקרה מבחן המלמד על מדיניותו הכוללת של ממשל אובמה ביחס למזרח-התיכון אף מעבר לגבולותיה של סוריה – מדיניות שעיקרה הירתעות לאחור ורצון להתנתק מבעיותיו של האזור, וממילא להימנע מלשקוע במעורבות עמוקה בסכסוכים הפורצים בו חדשות לבקרים. אין ספק כי בהקשר הסורי תרמו להסכנות גם המבוי הסתום שהשתרר בחזיתות הלחימה בין המשטר לאויביו, כמו גם ההקצנה האסלאמית בקרב שורות המורדים ואף הופעתן של קבוצות סלפיות-ג'האדיות שנטלו לידיהן את הובלת המערכה במשטרו של אסד.

בעיתונות האמריקנית דווח בהרחבה על דיונים נוקבים ומתמשכים שהתנהלו במסדרונות הממשל בשאלה הסורית, עת מחלקת המדינה ואף הסיי-איי-איי דוחפים למעורבות אמריקנית פעילה יותר בלחימה במדינה, ואילו מחלקת ההגנה פועלת ככל יכולתה לבלום מהלך בכיוון זה. כך למשל דווח על ויכוח סוער שהתנהל ביוני 2013 בין מזכיר המדינה, ג'ון קרי, ובין ראש המטות המשולבים, גנרל מרטין דמפסי, שבמהלכו הציע קרי כי ארצות-הברית תתקוף שדות התעופה שבהן עושה צבאו של אסד שימוש נגד המורדים, ובעיקר כאלו שמהם יצאו מטוסים של חיל האוויר הסורי לבצע תקיפות בנשק כימי.

דמפסי התנגד לכך בנחרצות בטענה כי מדובר בפעולה צבאית מורכבת וארוכה. הוא הסביר כי חיל האוויר האמריקני: "אינו מסוגל להטיל כך סתם כמה פצצות או טילים, אלא ייאלץ קודם לכן לפגוע בכל מערכת ההגנה האווירית של סוריה, ובכך יהפוך את העניין למבצע מורכב העשוי לכלול למעלה מ-700 גיחות מבצעיות". דמפסי גם דרש לדעת מהן התכניות של ג'ון קרי ושל מחלקת המדינה ליום שלמחרת תקיפה צבאית שכזו.³²

31. רויטרס, 13 ביוני 2013; ניו יורק טיימס, 14 ביוני 2013.

32. Jeffrey Goldberg, "Pentagon Shoots Down Kerry's Syria Airstrike Plan", June 18, 2013, <http://www.bloombergview.com/articles/2013-06-18/pentagon-shoots-down-kerry-syria-airstrike-plan>.

מזכירת המדינה הילרי קלינטון העידה בספר זכרונותיה *Hard Choices*, כי תמכה עוד במהלך כהונתה ב־2012 בחימושם של המורדים בנשק אמריקני אבל לדבריה הנשיא אובמה התנגד לדבר מחשש פן ארצות־הברית תשקע בבוץ הסורי.³³ ואכן, אובמה סירב למשך תקופה ממושכת לחמש את המורדים ולשקול התערבות צבאית בלחימה בסוריה, ואפילו לא כינונם של אזורים אסורים בטיסה באותם חלקים של המדינה שבהם שלטו המורדים. הוא הסביר ליועציו כי: "מדובר בבעיה נוראה, כזו שאי אפשר לפתור אלא לכל היותר לנהל". רק ביולי 2013 התקבלה בוועידת המדינה החלטתה שעניינה נכונות מהוססת וחלקית לחמש את המורדים, לכל הפחות אותן קבוצות מתונות מקרבם, בנשק אמריקני. אפילו אז צוטט אובמה כאומר כי אין כל ערובה שמהלך אמריקני של חימוש המורדים ישנה את תוצאות המלחמה, אולם הוא מקווה כי בכך יהיה אפשר להרוויח זמן ולהגיע להסדר מדיני של המשבר.³⁴

הצצה לשיקוליו של הממסד הביטחוני בוועידתו הברורה מכל מעורבות אמריקנית פעילה במשבר הסורי, התאפשרה בעקבות פרסום מכתב ששיגר ראש המטות המשולבים, גנרל מרטין דמפסי, לראש ועדת הכוחות המזוינים בסנאט קארל לוין, ובו פירט את דרכי הפעולה העומדות בפני ארצות־הברית בסוריה, תוך שהוא מעצים את הקשיים שבהוצאתן אל הפועל ובעיקר את העלות הכספית הכרוכה בהן. דרכי פעולה אלו כללו לפי דמפסי: אימוץ, ייעוץ ומתן סיוע ללוחמי האופוזיציה. מהלך העלול לחייב נוכחות של מאות עד אלפי חיילים אמריקנים בסוריה, ולעלות כחצי מיליארד דולר לשנה; מתקפה מוגבלת של טילים ארוכי טווח נגד מטרות צבאיות בסוריה, לטובתה יידרשו מאות מטוסים, ספינות מלחמה וצוללות, והיא עשויה לעלות מיליארדי דולרים; כינון אזורים אסורים לטיסה בסוריה – לשם כך יהיה צורך לתקוף שדות תעופה סורים, וליירט את מטוסי חיל האוויר הסורי, ולמהלך שכזה ידרשו מאות מטוסים אמריקנים והוא עלול לעלות כמיליארד דולר מדי חודש. ולבסוף, כינון אזורי חיץ על הגבול עם תורכיה או ירדן כדי להעניק למורדים מקום מקלט ובסיסי פעולה. לשם כך יידרש לכונן אזורים אסורים בטיסה ולהציב בסוריה אלפי חיילים אמריקנים. דמפסי גם התייחס לאפשרות של חיסול מאגרי הנשק כימי שבידי המשטר הסורי, וציין כי לשם כך יידרש ירי רחב היקף של טילים וכן תקיפות מהאוויר. "אלפי חיילים יצטרפו לתקוף ולאחר מכן להשתלט על מאגרי הנשק הכימי ולאבטח אותם, מהלך שעלותו עשויה להגיע לכמיליארד דולר בחודש". דמפסי סיכם את מכתבו בקביעה כי: "כל הצעדים האלו עשויים לסייע לאופוזיציה ולהגביר את הלחץ על המשטר הסורי, אך ברגע שננקוט פעולה כלשהי, עלינו להיות מוכנים למה שיבוא אחר כך". לדבריו, ההחלטה להשתמש בכוח בסוריה היא "לא פחות מפתיעה במלחמה", והזהיר כי היא "יכולה להביא לחיזוק גורמים קיצוניים או לאיבוד כל שליטה בנשק הכימי, שאת השימוש בו אנו רוצים להגביל".³⁵

33. Hillary Rodham Clinton, *Hard Choices* (New York: Simon and Schuster, 2012).

34. ניו יורק טיימס, 15 ביוני 2013; הארץ, 15 ביוני 2013.

35. ניו יורק טיימס, 23 ביולי 2013.

מכתבו של דמפסי הוגדר כבלתי מסווג, ונועד ללא ספק להגיע לידיעת הציבור הרחב והתקשורת האמריקנית. דמפסי עצמו הסביר כשבוע לפני ששיגר את המכתב, בעדות שמסר בקונגרס, כי הוא מאמין שאסד יישאר בתפקידו גם בעוד שנה מהיום, ובכך סיפק הסבר נוסף להיעדר ההתלהבות שגילו בווינגטון, ובמיוחד במסד הביטחוני בבירה האמריקנית, מפני מעורבות אפשרית במלחמה בסוריה.³⁶ מכל זה היה ברור כי למרות הצהרות תקיפות של בכירים אמריקנים כמו גם אירופיים, נרתעו מדינות המערב ובעיקר ארצות-הברית מלהתערב במלחמה בסוריה והעדיפו להניח לשני הצדדים להוסיף ולדמם עד שיעלה בידי אחד מהם להכריע את הקרב, בתקווה כי המורדים, ולכל הפחות אותם גורמים מתונים מקרבם, יהיו אלו שייצאו כשידם על העליונה מן המערכה.

את הקלפים טרפו לזמן מה דיווחים שהחלו זורמים מדמשק ולפיהם ב-21 באוגוסט 2013 נעשה שימוש נרחב בנשק כימי בידי כוחות של הצבא הסורי באזור אל-ע'וטה אל-שרקיה, המרחב הכפרי שמזרח לדמשק, וכי בהתקפה נהרגו למעלה מ-1,400 אזרחים, רבים מהם נשים וילדים. גופותיהם המוטלות זה לצד זה אף הוצגו לראווה בערוצי הטלוויזיה ובאתרי האינטרנט השונים. המשטר הסורי מיהר להכחיש דיווחים אלו, וטען כהרגלו כי המורדים הם שעשו שימוש בנשק כימי נגד חיילים סורים.³⁷ בעקבות התקרית נשלח לאזור צוות פקחים של האו"ם, ששהה באותה העת בסוריה כדי לחקור מקרים קודמים של שימוש בנשק כימי בקרבות במדינה. בדוח שפרסם ב-16 בספטמבר 2013 נקבע במפורש כי אכן נעשה שימוש בנשק כימי נגד אוכלוסייה אזרחית. עם זאת, הצוות נמנע מלהטיל את אחריות לאירוע על המשטר הסורי שכן שאלה זו של בירור זהותו של הגורם האחראי לשימוש בנשק הכימי לא נכללה במנדט שקיבל. "הדגימות הסביבתיות, הכימיות והרפואיות שאספנו מספקות ראיות ברורות לכך שנעשה שימוש בטילי קרקע-קרקע שהכילו את גז העצבים סארין. הקורבנות דיווחו כי זמן קצר אחרי נפילת הטילים חוו שורה של תסמינים ובהם קוצר נשימה, חוסר התמצאות, גירוי בעיניים, ראייה מטושטשת, בחילה, הקאות וחולשה כללית".

עוד קבע הדוח כי הטמפרטורות הנמוכות יחסית בבוקר 21 באוגוסט 2013 גרמו ככל הנראה למספר גבוה במיוחד של קורבנות. "שימוש באמצעי לחימה כימיים בתנאים כאלה מעצים את השפעתם הפוטנציאלית, שכן כך יכול הגז להישאר בגובה נמוך, על האדמה ובמבני מגורים, שבהם קיוו התושבים למצוא מחסה". ממצאי הדוח התבססו על שרידי טילים שנמצאו באתר שנפגע, על כ-50 ראיונות שקיימו הפקחים עם נפגעים ועם אנשי רפואה שטיפלו בהם, וכן על בדיקה של קורבנות שאובחנו כנפגעי חומרים כימיים ובכלל זה בדיקות דם, שיער ושתן שבהם אותרו עקבות של גז העצבים סארין.³⁸

36. רויטרס, 18 ביולי 2013.

37. אל-ג'זירה, 21, 22 באוגוסט 2013. סאנא, 22 באוגוסט 2013.

38. *United Nations Mission to Investigate Allegations of the Use of Chemical Weapons in the Syrian Arab Republic*. Report on the Alleged Use of Chemical Weapons in the Ghouta Area of Damascus, http://www.un.org/disarmament/content/slideshow/Secretary_General_Report_of_CW_Investigation.pdf.

גם לאחר התקרית באל-ע'וטה אל-שרקיה, ובהיעדר מידע אמין וחד-משמעי למעט דיווחים של המורדים עצמם כמו גם סרטונים שהללו העלו באתרי האינטרנט השונים, הייתה התגובה בעולם ספקנית ומקלת ראש. רבים טענו למשל כי לא סביר שאסד הוא העומד מאחורי התקפה כימית זו, שהרי אחרי הכול מצבו בסוריה הלך והשתפר. בידי צבאו עלה לבלום ולעצור את תנופת המורדים, ובסיוע של לוחמים של חזבאללה אף הצליח להשיב לעצמו את היוזמה בשדה הקרב ואת השליטה בשורה של כפרים ועיירות שנפלו לידי המורדים.

בהקשר זה ראוי להעיר כי בכל האמור בהגיונו של המשטר שעמד בבסיס השימוש בנשק כימי, נראה כי זה בחר לעשות מפעם לפעם שימוש נקודתי ומוגבל בנשק הכימי שברשותו, לצד שימוש מסיבי בטק"ק מתקדמים, בהפצצות מהאוויר וברי ארטילרי, כדי להכריע קרבות, לרוב מקומיים ונקודתיים, ועם זאת בעלי חשיבות לשליטה באזורי מפתח ברחבי המדינה. כך ב־19 במרס 2013 בעיירה ח'אן אל-עסל השולטת על המבואות הצפוניים של חֶלֶב, שדרכה הזרימו המורדים אספקה לכוחותיהם הלוחמים בעיר, וכך גם ב־21 באוגוסט 2013 באל-ע'וטה אל-שרקיה, המרחב הכפרי שממזרח לבירה דמשק ששימש עורף לוגיסטי למורדים הלוחמים בתוך דמשק, כמו גם נקודת זינוק למאמץ של המורדים באותה עת להשתלט על שדה התעופה הבינלאומי הנמצא בקרבת מקום.

למרות שאסד היה מודע לאפשרות של תגובה בין-לאומית תקיפה לשימוש נרחב מצידו בנשק כימי, הוא התקשה להבין את הרגישות המיוחדת בחברה המערבית לסוגיה זו, הנעוצה בהיסטוריה של המערב, וליתר דיוק של אירופה, ויש להניח כי בעבורו ובעבור אנשיו לא היה הבדל של ממש בין הפצצה מסיבית מן האוויר, ירי ארטילרי מרוכז או שיגור טילי קרקע קרקע קטלניים, ובין שימוש ממוקד ונקודתי בנשק כימי. אובמה הזהיר אמנם את אסד עוד ב־21 באוגוסט 2012, כי שימוש בנשק כימי על-ידו יהווה חצייה של קו אדום, אבל בפועל הוא נמנע כידוע מכל תגובה לשימוש בנשק שכזה במרס 2013, דבר שפורש בדמשק כהסכמה שבשתיקה.

אפשר שאסד, מתוך זחיחות או נינוחות, או מי מקציניו, על-פי אישור עקרוני שהוענק לו בידי הנשיא, חשו חופשיים להעלות הילוך ולהשתמש בכמות גדולה מהרגיל של נשק כימי, ואפשר כי מדובר בטעות או בתקלה מבצעית, או אף כפי שהצביע דוח צוות הפקחים של האו"ם בצרוף מקרים שעניינו תנאי שטח ומזג אוויר ייחודים ששררו בזמן התקיפה, כמו גם העובדה שבאזור נמצאה אוכלוסייה אזרחית, דבר שגרם להיקף כה גדול של נפגעים ובהם נשים וילדים כה רבים.

למרות הספקנות וההיסוס שבהם התקבלו בתחילה הדיווחים מסוריה, התעשתה וושינגטון עד מהרה ונראה גם כי תחת הלחץ של התקשורת כמו גם של האליטה האינטלקטואלית והפוליטית המקיפה אותו, מצא עצמו הנשיא אובמה נאלץ לפעול. ב־27 באוגוסט 2013 הצהיר קרי בתדרוך שקיים במשרדו, כי סוריה תיתן את הדין על שימוש בנשק כימי נגד אוכלוסייה אזרחית חפה מפשע. קרי לא הותיר בדבריו מקום לספק שפעולה צבאית של ארצות-הברית ובעלות בריתה בסוריה היא רק עניין של זמן. ב־30 באוגוסט 2013 נשא נאום מכוון שנועד להניח בפני דעת הקהל בארצות-הברית ובעולם הרחב את התשתית העובדתית, המוסרית והחוקית, לפעולה אמריקנית עתידית נגד המשטר הסורי. אלא

שהמומנטום שיצר נאמו של קרי נקטע עד מהרה, משהתברר כי ממשלו של אובמה נותר בודד במערכה בלא מרבית בנות בריתו האירופיות.

ב־30 באוגוסט 2013 כשל ראש ממשלת בריטניה, דיוויד קמרון, בניסיונו להשיג תמיכה של הפרלמנט הבריטי במהלך צבאי נגד סוריה ואף מדינות אירופיות נוספות, למעט צרפת בהנהגתו של הנשיא פרנסואה הולנד, מיהרו להבהיר כי לא ייתנו את ידן או יצטרפו למהלך צבאי אמריקני בסוריה. חשוב מכך, אובמה מצא עצמו אף בלא תמיכה מבית בדעת הקהל האמריקנית, שגילתה התלהבות מועטה למהלך צבאי נגד סוריה העלול לסכך את ארצם במעורבות כואבת ויקרה במלחמה במדינה זו. במצב זה החליט אובמה לגלגל את הכדור למגרשו של הקונגרס האמריקני, וב־31 באוגוסט 2013 הודיע כי הוא משהה את הפעולה הצבאית המתוכננת נגד סוריה עד למתן אישור לפעולה זו בידי הקונגרס על שני בתי.

החלטתו הניעה את גלגלי הדיפלומטיה. ב־12 בספטמבר 2013 נפגשו שרי החוץ של ארצות־הברית ורוסיה בז'נבה, ובתוך יומיים הודיעו כי עלה בידיהם להשיג הסכם לפירוקה של סוריה מן הנשק הכימי המצוי ברשותה בתמורה להסרת האיום במתקפה צבאית נגדה. קרי הסביר כי: "דיפלומטיה הייתה תמיד הנתיב המועדף של נשיא ארצות־הברית. אבל אל תטעו, לא הסרנו אף אופציה מהשולחן".

לימים הסביר אובמה כי פעולת ענישה אמריקנית מוגבלת בסוריה לא הייתה מביאה לכל תוצאות, ובוודאי שלא הייתה מביאה לשינוי יסודי של המצב. לעומת זאת, באמצעות ההסכם עליו חתמה וושינגטון עם מוסקווה היא הביאה לניטרולו של הנשק הכימי שבידיו של אסד. "אנשים פה בווינגטון אוהבים לחלק ציונים על סגנון, אז אם היינו עושים משהו חלק, הם היו נותנים לנו ציון טוב גם אם מדובר במדיניות נוראית והרת אסון. אנחנו יודעים זאת, כי בדיוק כך הם בחנו את המלחמה בעיראק. אותי יותר מעניין שהמדיניות שלנו תהיה נכונה. [...]. המטרה שלי במהלך המשבר הזה הייתה לוודא שמה שקרה ב־21 באוגוסט 2013 (המתקפה הכימית בסוריה) לא יקרה שוב. כעת קיימת האפשרות שנצליח לוודא שזה לא יתרחש בשנית".³⁹

התנהלותה של וושינגטון, ובעיקר החלטתה שלא להגיב, עוררה אכזבה בישראל אך גם במדינות ערביות רבות דוגמת ערב הסעודית שראו בכך הוכחה לחולשה ולרפיון וממילא למגבלות הכוח האמריקני, דבר המשליך על יכולתן שלהן להישען על ארצות־הברית ולשים בהן את מבטחן נוכח האתגרים והאיומים, בעיקר של איראן, שבפניהם הן ניצבות. ראש ממשלת ישראל, בנימין נתניהו, העיר בהקשר זה: "כפי שנוכחנו לדעת בסוריה, אם משטרים אפלים מחזיקים בנשק להשמדה המונית – הם יעשו בו שימוש. לכן הנחישות שהקהילה הבינלאומית תפגין ביחס לסוריה תשפיע באופן ישיר על איראן, שחייבת להבין את ההשלכות להתעלמות המתמשכת שלה מהעולם בהמשך חתירתה לנשק גרעיני. הימים האחרונים הוכיחו כי כדי שלדיפלומטיה יהיה סיכוי היא חייבת להיות מלווה באיום צבאי אמין".⁴⁰

39. רשת הטלוויזיה איי־בי־סי, 10 בספטמבר 2013.

40. עיתון הארץ, 15 בספטמבר 2013.

סיבה לדאגה מבחינתה של ישראל נמצאה בדבריו של אחד ממושביני ההסכם ולדימיר פוטין, שאמר בהופעה בפורום ולדאי שהתכנס מצפון למוסקוה: "הנשק הכימי הסורי יוצר בתגובה לנשק הגרעיני שבידיה של ישראל. ובכלל, בזכות העליונות הטכנולוגית של ישראל הרי שהיא (יכולה להחליט לוותר בעתיד) על הנשק הגרעיני שבו היא מחזיקה. נשק שכזה רק הופך אותה למטרה בעבור אחרים". פוטין הוסיף בהתייחסו למשבר הנשק הכימי בסוריה: "ראינו ניסיון (של ארצות-הברית) להפר את עקרונות החוק הבינלאומי וליצור עולם חד-קוטבי. רוסיה משוכנעת שהחלטות בסוגיות כאלו צריכות להתקבל במשותף, ולא לפי האינטרסים של מדינה אחת.

עלינו להבין שיש אזורים בעולם שלא יכולים לחיות לפי אותו מודל, בין אם זה המודל האמריקני או המודל האירופי. יש להם מסורות אחרות. במצרים חזרנו לנקודת ההתחלה. בלוב היו להם (למערב) מטרות נעלות, עכשיו המדינה מתפרקת וכולם נלחמים בכולם. איפה הדמוקרטיה שם? האבות המייסדים של האו"ם קבעו כי עניינים של מלחמה ושלום ייקבעו פה אחד. אם מדינה אחת תפעל באופן חדיצדדי, הסדר הבינלאומי ומועצת הביטחון יאבדו מתוקפם".⁴¹

בדמשק לעומת זאת התקבל ההסכם הרוסי-אמריקני באנחת רווחה. אחרי הכול ההסכם זה העניק למשטר הסורי חסינות מפני תקיפה צבאית מערבית, לא כל שכן אמריקנית נגדו. הוא אסר אמנם על הסורים להשתמש בנשק כימי, אך במשתמע הייתה בו משום נכונות להעלים עין מהמשך השימוש באמצעי לחימה אחרים דוגמת פצצות כלור ודלק אוויר, שלא לומר ארטילריה ומטוסי קרב. בריאיון שקיים ב-19 בספטמבר 2013 עם רשת פוקס ניוז האמריקנית, הודה הנשיא הסורי כי ברשות צבאו היה אכן ארסנל נשק כימי אך טען כי מעולם לא הכחיש עניין זה אלא שמכיוון שמדובר "בסוד מדינה" בחרה סוריה שלא לתת לדבר פומבי: "עכשיו, עם הצטרפותנו לאמנה הבינלאומית למניעת הפצה של נשק כימי הודינו שיש בידינו נשק כזה, זה כבר לא סוד". הוא שב ודחה עם זאת את הטענות שצבאו הוא שעשה שימוש בנשק הכימי והאשים בכך את המורדים. הוא הוסיף כי יש בידו ראיות לכך ואלו הועברו לידי רוסיה וכן כי: "סארין הוא גם גז בישול וכל אחד, ובוודאי שכל מורד, יכול להכינו בביתו".⁴² מאוחר יותר בריאיון שהעניק בדצמבר 2014, הוסיף: "לא השתמשנו בנשק כימי, שהרי אם היינו משתמשים בנשק כזה מאות ואולי אפילו אלפים ויותר מכך היו נהרגים. איפה הם הרוגים אלו?".⁴³

ההסכם הרוסי-אמריקני לפירוקה של סוריה מנשק הכימי אומץ עוד ב-27 בספטמבר 2013 בידי מועצת הביטחון במסגרת החלטה 2118, שכללה גם את אימוצו של המתווה לסיום המלחמה בסוריה שגובש במהלך דיוני ועידת ז'נבה 1 עוד ביוני 2012. תוך כחודש לאחר שמועצת הביטחון אימצה החלטה זו החל צוות מומחים מטעם הארגון למניעת הפצת נשק כימי (OPCW — Organization for the Prohibition of Chemical Weapons)

41. רוסיה היום, ערוץ הטלוויזיה הרוסי, 19 בספטמבר 2013.

42. רשת הטלוויזיה פוקס, 19 בספטמבר 2013.

43. פאריס מאץ, 3 בדצמבר 2014; רויטרס, 3 בדצמבר 2014. לנוסח של הריאיון בערבית – סאנא, 3 בדצמבר 2014.

בראשותה של הדיפלומטית ההולנדית סיגרי קאאג במהלך איטי ומורכב של הוצאה אל מחוץ לגבולות המדינה של כמות של כ-1,290 טון של גז להשמדה המונית, בעיקר גז חרדל, סארין ו-VX, שעליה הצהירה סוריה כמצויה ברשותה.

הצוות נאלץ להתמודד עם שורה של בעיות שעניינן הקושי להעביר את הגז וחומרים כימיים אחרים מאזורי הלחימה במדינה אל החוף הסורי, וכן למצוא מדינה שתאזן לקבל כמות זו של גז אל שטחה לצורך השמדתו. בסופו של דבר התגייסה רוסיה לסייע בהובלת הגז בתוככי סוריה, ואילו ארצות-הברית נטלה על עצמה לשנע אותו אל הים הפתוח ושם להשמידו. התהליך התארך מעבר לצפוי ורק ביוני 2014 הושלם פינוי מרביתו של הנשק הכימי מסוריה. על סיום השמדתו דיווחו פקחי האו"ם בראשית ינואר 2016.⁴⁴

אלא שנראה כי המשטר הסורי הוסיף להחזיק ברשותו כמות של נשק כימי, ואף לעשות בה שימוש מפעם לפעם. גרוע מכך, המשטר הסורי מצא דרך לעקוף את המגבלות שהוטלו עליו משהחל לעשות שימוש באמצעי לחימה שלא הוזכרו במפורש בנספחיה של האמנה למניעת הפצת נשק כימי, הגם שזו אסרה על כל שימוש בחומרים כימיים שהם כנשק. מדובר היה בפצצות כלור ודלק אוויר שהתבררו כקטלניים לא פחות מגז הסארין שבו עשו הסורים שימוש עד לספטמבר 2013. כך למשל נמסר במרס 2014 על שימוש בפצצות כלור בעיירה סרמין שבאזור אידליב.

בישיבה של מועצת הביטחון שכונסה כחודש לאחר מכן לדון בדיווחים אודות מתקפת הכלור, הודתה שגרירת ארצות-הברית סמנתה פאוור באו"ם: "נכשלנו בגיבוש תביעה בבית הדין הפלילי הבינלאומי נגד האחראים בסוריה לשימוש בנשק כימי, ומתברר כי טחנות הצדק טחנות לאט יותר ממה שהיינו רוצים".⁴⁵ כחודש לאחר מכן נמסר על שימוש בגז כלור בכפר ז'יתא בסמוך לתמאה.⁴⁶

כל שהיה לנשיא ארצות-הברית לומר על השימוש בכלור במלחמה בסוריה, היה כי כל שהוא התחייב לו הוא לוודא שסוריה לא תשתמש יותר בנשק כימי וכי כלור אינו מוגדר כנשק כימי, רוצה לומר שכלור לא הוזכר במפורש בנספחיה של האמנה למניעת הפצתו של נשק כימי. אובמה הודה עם זאת כי: "נכון שראינו דיווחים על שימוש בכלור בפצצות באופן היוצר אפקט הזהה לזה של נשק כימי, אבל אנו עובדים עם הקהילה הבינלאומית כדי לבדוק את הדבר. אם נקבל אישור על כך, נעבוד עם הקהילה הבינלאומית ונפעל למנוע זאת".⁴⁷ ביוני 2014 אישרה מועצת הביטחון הצעת החלטה המגנה "כל שימוש בחומרים כימיים בסוריה". גם רוסיה תמכה בהחלטה שנמנעה מלהפנות אצבע מאשימה למי מהצדדים הלוחמים במדינה, ובציניות אופיינית סיכמה עם ארצות-הברית אודות הקמתו של מנגנון שיבחן ויכריע מי מהצדדים אחראי לשימוש בנשק שכזה. מזכיר המדינה, ג'ון קרי, התנחם

44. וול סטריט ז'ורנל, 1 בדצמבר 2013; ניו יורק טיימס, 31 בינואר, 14 בפברואר 2014; רויטרס, 29 בינואר, 13, 15 ביוני 2014, רויטרס, 6 בינואר 2016.

45. אוריה כנף, "נשק החדש של אסד, שהמערב לא יכול לעצור", וויינט, 18 באפריל 2015.

46. רויטרס, 3 במרס, 18 באפריל 2015; וואלה, "מומחים: נעשה שימוש בנשק כימי בקרב בין דאעש ובין המורדים בסוריה", 7 בנובמבר 2015.

47. רויטרס, 23 ביוני 2014.

בכך "שהחלטה תיצור מנגנון שיאפשר למצוא מי הם האחראים למתקפות האלו, ויגרום להם לשאת באחריות"⁴⁸.

עוד בספטמבר 2014 הכריזה פאוור כי ארצות-הברית מודאגת מהאפשרות כי משטר אסד לא הצהיר על כל הנשק הכימי שברשותו, וכי נשק זה עלול ליפול לידי דאעש.⁴⁹ שנה לאחר מכן, ביולי 2015, פרסם העיתון "וול סטריט ז'ורנל" כתבת תחקיר ולפיה הסורים הסתירו מקצת ממתקני הייצור לייצור גז שנמצאו ברשותם, והם מוסיפים לעשות בהם שימוש, לייצר גז ולהשתמש בו בקרבות.⁵⁰

באביב 2016 דווח מסוריה כי אפשר שהמשטר הסורי שב ועשה שימוש בנשק כימי במהלך קרבות שניהל נגד דאעש באזור שדה התעופה הצבאי של אל-דמיר מזרחית לדמשק, שאותו תקפו לוחמי הארגון.⁵¹ לדיווחים אלו לא נמצא כל אישור או אימות, ובכל מקרה נראה היה כי וושינגטון לא ששה לפתוח מחדש את "התיק הכימי הסורי", וכי היא מעדיפה לפיכך להתעלם מן הדיווחים מסוריה בשל המבוכה שעשויה להיות מנת חלקו של ממשל אובמה אם יתברר כי הסכם הנשק הכימי שעליו הייתה גאוותו לא כובד.

באוגוסט 2016 פורסם בניו יורק ממצאיו של צוות מיוחד של האו"ם ושל הארגון למניעת הפצת נשק כימי, שחקרו שורה של דיווחים אודות שימוש בנשק כימי במלחמה בסוריה. מן הממצאים עלה כי משטרו של אסד השתמש לפחות פעמיים בנשק כימי במהלך השנים שלאחר מכן, דבר שהעיד לכאורה כי לא התפרק באופן מלא מנשקו הכימי. הראשונה, באפריל 2014 בעת שמטוסיו הפציצו את הכפר תלמנס שבמחוז אידליב, והשנייה במרס 2015 בעיירה סרמין שבקרבת העיר אידליב. בנוסף מצא הצוות כי דאעש עשה אף הוא שימוש בנשק כימי, ככל הנראה בגז חרדל, במהלך הקרבות שניהל באוגוסט 2015 בקרבת חלב.⁵²

ב-28 בפברואר 2017 קיימה מועצת הביטחון של האו"ם דיון בממצאי הדוח, ובפני המועצה הובאה החלטה להטיל סנקציות על 21 אישים, חברות וארגונים סוריים שלקחו חלק בתקיפות שבהן נעשה שימוש בנשק כימי נגד אזרחים סורים. הצעת ההחלטה גם ביקשה להטיל איסור על אספקת מסוקי קרב לסוריה שכן אלו שימשו, לדברי חוקרי האו"ם, לתקיפות שכללו שימוש בנשק כימי. אלא שרוסיה וסין הטילו וטו על ההצעה, ובכך מנעו את קבלתה. מצרים נמנעה אגב מהצבעה, למורת רוחן הגלויה של מדינות המפרץ.⁵³

בכל זה לא היה כדי להכין את אסד, בני בריתו ברוסיה ובאיראן, אבל גם לא את מתנגדיו ואת הקהילה הבין-לאומית בכללותה לקראת השינוי, גם אם חלקי ומוגבל, במדיניות

48. רויטרס, 22 ביוני, 6 באוגוסט 2014.

49. רויטרס, 4 בספטמבר 2014. וול סטריט, 24 ביולי 2015.

50. וול סטריט ז'ורנל, 24 ביולי 2015.

51. עמוס הראל, "צבא סוריה עשה שימוש בנשק כימי", הארץ, 2 במאי 2016; רון בן ישי, "המשטר הסורי עשה שימוש בנשק כימי", וויינט, 2 במאי 2016.

52. Fox News, "Syria, ISIS responsible for chemical weapons attacks, UN inquiry finds", 24 August 2016; The Guardian, "Syrian regime and Isis carried out chemical attacks, say UN investigators", 25 August 2016.

53. "רוסיה וסין הטילו וטו על סנקציות נגד סוריה בגין תקיפות בנשק כימי", הארץ, 28 בפברואר 2017.

האמריקנית בשאלת השימוש בנשק כימי בלחימה בסוריה בעקבות כניסתו של דונלד טראמפ לבית הלבן בינואר 2017. לאחר שהמשטר הסורי שב ועשה שימוש בנשק כימי ב־4 במרס 2017 בעיירה ח'אן שיח'ון שמדרום לאידליב, הורה הנשיא האמריקני לתקוף ב־7 באפריל 2017 את בסיס חיל האוויר הסורי באל־שַעִיראת שממנו המריאו המטוסים הסוריים שתקפו בח'אן שיח'ון. לפי מקור ישראלי: "היו לאסד כ־1,200 טון חומר לחימה כימי שהותקן על גבי טילים, פגזים וחמושים אוויריים ורובו הושמד, אבל נותרו לו כמה טונות בודדות שבהם עשה שימוש"⁵⁴.

ובכל זאת מדובר היה במהלומה טילית אמריקנית נקודתית ומוגבלת שלא שינתה את פני הדברים בסוריה, וממילא לא היה מדובר בשינוי במדיניותה הכוללת של ושינגטון בשאלה הסורית. כוחותיו של המשטר הסורי שבו ותקפו ב־7 באפריל 2018 את המורדים ואת תומכיהם בעיירה דומא שבאזור אל־ע'וטה אל־שרקיה בנשק כימי, ככל הנראה, גז כלור. בתקיפה נהרגו על־פי דיווחים בין 70-150 איש, ובתגובה תקפו ב־15 באפריל 2018 האמריקנים, כשבפעם הזו הצטרפו אליהם גם הצרפתים והבריטים, שורה של מטרות סוריות שכללו בסיסי צבא, מכוני מחקר ומתקנים לאחסון נשק כימי.⁵⁵

ב־6 בספטמבר 2017 פרסמה ועדת חקירה שמינה האו"ם דוח, שקבע כי מתחילת מלחמת האזרחים במדינה אירעו בה 33 תקיפות שבהן נעשה שימוש בנשק כימי, מתוכם 27 בוצעו בידי כוחותיו של המשטר הסורי, שבע מהן בין החודשים מרס עד יולי 2017 לבדם, ובכלל זה התקיפה בח'אן שיח'ון. הוועדה לא הצליחה לגלות מי עמד מאחורי התקיפות האחרות.⁵⁶

אביב 2014 – אביב כוזב בדמשק

סיומו של משבר הנשק הכימי בקול ענות חלושה היווה משום הישג בעל משמעות בעבורו של אסד. שוב נראה היה כי אסד הצליח להבטיח את כסאו ולהסיר את האיום המידי שבפניו ניצב, וכי אפשר שלטווח הארוך שרידותו ואולי אף ניצחונו של המשטר בקרב על סוריה מובטחים. הרוח הגבית בזירה הבינ־לאומית והישגיו בשדה הקרב, מוגבלים וזמניים ככל שיהיו, אפשרו לאסד להתעלם מן הלחצים שהופעלו עליו בזירה הבינ־לאומית לקדם הסדר מדיני שעלול היה להוביל, כך חשש, לויתור על מקצת או אף על חלק גדול מסמכויותיו וממילא, בסופו של יום, אף למיטוט שלטונו.

בלחץ רוסיה השתתף אסד בוועידת השלום שהתכנסה בז'נבה בינואר 2014 (ז'נבה 2), ושהתבססה על סיכומיה של הוועידה הבינ־לאומית שהתכנסה בז'נבה עוד ביוני 2012 (ז'נבה 1) בלא השתתפותם של נציגי המשטר הסורי. מאוחר יותר השתתפו הסורים גם במפגשי מוסקווה שהתכנסו בבירה הרוסית בינואר ובאפריל 2014 ובינואר 2015, ומאוחר יותר גם בשיחות בווינה בינואר 2016). ועידת השלום בז'נבה בינואר 2014 נועדה להביא

54. יואב זיתון, בכיר בצה"ל: "איראן איבדה את ההגמוניה בסוריה", וויינט, 19 באפריל 2017.
55. "החשד לתקיפה כימית בדומא: ארצות־הברית מגנה, ארגוני סיוע מדווחים על חידוש התקיפות האוויריות", הארץ, 8 באפריל 2018.
56. "האו"ם: אסד תקף 7 פעמים בנשק כימי מאז חודש מרס", וויינט, 6 בספטמבר 2017.

לפתרון מדיני של הסכסוך בסוריה בדרך של הכרזת הפסקת אש, ומאוחר יותר בשילובה של האופוזיציה ב"ישות ממשלית זמנית" שתוקם במדינה, שתהנה מ"סמכויות ביצוע מלאות" ושתוביל את סוריה לעידן חדש.⁵⁷

מדובר היה בניסוח מעורפל נעדר כל כלים מעשיים ליישום, שהותיר כר נרחב לפרשנויות מנוגדות באשר למהלכים הנדרשים בפועל להביא ליישובו של המשבר בסוריה. אחרי הכול מדינות המערב ביקשו לראות במפגשים אלו כסוללים את הדרך לסילוקן של אסד מן השלטון, הגם שלא היו מוכנים להשקיע מאמץ כלשהו כדי להשיג מטרה זו. רוסיה ראתה במפגשים הללו דרך לנסות ולקדם הסדר שיבטיח את הישארותו של אסד על כסאו, שלא לומר דרך למשוך זמן כדי לאפשר לאסד ולבני בריתו להכריע את המרד נגדו. כך או אחרת, הדיונים ב'ז'נבה לא הובילו לשום תוצאה שהרי מלכתחילה היה ברור לכל מי שעניו בראשו שהמערכה בסוריה תוכרע בשדה הקרב ולא סביב לשולחן הדיונים.

אסד נבחר לתקופת כהונה שלישית כנשיא

בצעד נוסף של התרסה מול הקהילה הבינ-לאומית, ובעיקר מול ארצות-הברית ובעלות בריתה המערביות, קידם אסד מהלך של בחירות לנשיאות שנועדו להעניק לו לגיטימציה מחודשת עם סיום שבע שנות כהונה כנשיא (יולי 2007–יולי 2014). עוד ב־26 בפברואר 2012 הוביל אסד מהלך של שינוי החוקה הסורית, ובמסגרת זו בוטל סעיף 8 שהעניק למפלגת הבעת' מעמד מוביל בחיי החברה והמדינה. בנוסף, הוכנס שינוי באופן שבו נבחר הנשיא, ותחת משאל העם שבו אושרה מועמדותו של מועמד אחד מוסכם (שזהותו נקבעה, לכל הפחות באופן פורמלי בידי הנהגת מפלגת הבעת', ואושרה בידי מועצת העם) נקבעה עתה שיטה של התמודדות בין כמה מועמדים ובחירות ישירות שתקבענה את זהות הנשיא.

לדברי השלטונות בדמשק השתתפו במשאל העם 8,376,447 מצביעים שהיוו 57.41 אחוזים מבעלי זכות הבחירה. בשינוי החוקה תמכו, כך לדברי השלטונות בדמשק, 7,490,319 מצביעים (89.42 אחוזים) והתנגדו 753,208 (8.99 אחוזים). מספר הפתקים הלבנים או הפסולים היה 132,930 (1.59 אחוזים).⁵⁸ ב־7 במאי 2012 התקיימו גם בחירות למועצת העם שנדחו בשנה בעקבות פרוץ המהפכה במדינה. לדברי השלטונות השתתפו בבחירות 5,186,000 מצביעים מתוך 10,118,000 בעלי זכות הבחירה – שיעור השתתפות של 51.26 אחוזים. מפלגת הבעת' זכתה ב־134 מושבים, ויחד עם שותפיה הגיעה ל־168 מושבים מכלל 250 המושבים במועצה. מפלגות שקמו בסוריה בעשור האחרון שלא כחלק מהמערך המפלגתי הרשמי, "החזית הלאומית הפרוגרסיבית" (אליג'בהה אל-וטניה אל-

57. להודעת הסיכום של כינוס ג'נבה 2 ביוני 2012. <http://www.un.org/News/dh/infocus/>. Syria/FinalCommuniqueAction GroupforSyria.pdf. עוד אודות ועידת ג'נבה 2 בינואר 2014 בנדטה ברטי, "בין שיתוק לחוסר-אונים: "ועידת ז'נבה 2" בנושא מלחמת האזרחים בסוריה", המכון למחקרי ביטחון לאומי, מבט על, גיליון 509, 24 בינואר 2014, <http://heb.inss.org.il/index.aspx?id=4354&articleid=6445>.

58. סאנא, 28 בפברואר 2012.

תקדומיה), שבראשו עומדת מפלגת הבעת' זכו בעוד חמישה מושבים, וביתר 77 המושבים זכו כבעבר מועמדים עצמאיים נטולי כל זיקה או זהות מפלגתית.⁵⁹ למותר לציין שאיש לא נתן אמון בנתונים שאותם מסרו השלטונות בדמשק אודות שיעורי ההשתתפות כביכול בבחירות, וממילא גם אודות תוצאות הבחירות (ניסיון העבר לימד כי רק מעטים טרחו לגשת לקלפיות, ואלו שעשו כן הובאו לרוב באופן מאורגן בידי השלטונות).

עתה ניגש אסד לקיים בחירות לנשיאות ב־3 ביוני 2014, ובמהלכן התמודד מול שני "מועמדי קש" – מאהר עבד אל־חפיוז חג'אר וחסאן עבדאללה אל־נורי. אסד זכה כצפוי ב־88.7 אחוז מקולות המצביעים, שהיו לטענת המשטר הסורי 73.42 אחוזים מכלל בעלי זכות הבחירה.⁶⁰ ממיליוני סורים, רובם פליטים ששהו מחוץ לגבולות ארצם, נשללה הזכות להצביע.

אסד עצמו נשבע אמונים בטקס רב רושם שהתקיים ב־16 ביולי 2014 בארמונו, ארמון העם, בניגוד לנוהג המקובל בעבר כי הנשיא מוסר את שבועת האמונים שלו בפני מועצת העם במשכנה בלב דמשק. הדבר נעשה מטעמי ביטחון, שהרי רק כחודש קודם לכן ב־29 באפריל נפלו בסמוך לבניין מועצת העם פצצות מרגמה שירו קבוצות מורדים שפעלו באזור אל־ע'וטה אל־שרקיה. אסד התקבל בכניסה לארמון במסדר צבאי, שלאחריו צעד במסדרונותיו הארוכים של הארמון בינות לטורי חיילים עד לאולם הכינוסים שם המתינו לו חברי מועצת העם, שרי הממשלה ובכירי המשטר והמפלגה.

מעט על תחושתו של אסד נוכח המלחמה בסוריה והנרטיב שביקש לאמץ לעצמו באשר לאחריותו לנעשה בארצו, ניתן היה ללמוד משורה של ראיונות שהעניק בחודשים שלאחר בחירתו כנשיא לתקשורת הזרה. בריאיון שהעניק בדצמבר 2014 לשבועון הצרפתי, "פאריס מאץ" נשאל האם אינו חושש פן יפקוד אותו גורלם של צדאם חסין או מְעמר אל־קד'אפי: "מדינה משולה לספינה, ואף קברניט אינו נוטש את הספינה לגורלה ומניח לנוסעים בה לטבוע. הקברניט צריך להיות האחרון לעזוב ולא הראשון.[...] מעולם לא עניין אותי, לא טרם המשבר שפקד אותנו ולא במהלכו, גורלי האישי או השאלה האם אוסיף לשמש כנשיא. מה שחשוב הוא שסוריה לא תהפוך לבובה בידי המערב שמישהו אחר קובע בעבורה את גורלה. נשיא של מדינה נכנס לתפקידו באמצעות הליך חוקתי ועוזב אותו בדרך שכוז. אף נשיא לא עוזב או מסולק מתפקידו באמצעות השלטה של כאוס. האם כשצרפת הביאה לסילוקו של קד'אפי היה בכך להפוך את לוב לדמוקרטיה?"

אסד נשאל בידי מראייניו כיצד הוא מסביר לילדיו את המתרחש במדינה, והשיב: "דיון כזה מתקיים בכל בית בסוריה, שהרי הילדים עוקבים אחרי הנעשה באמצעות המדיות התקשורתיות. הילדים שואלים כיצד זה שיש אנשים במערב המגנים על אלו שהורגים ילדים וכיצד בכלל אפשר להאמין בדרך המובילה להרג ולרצח. תשובתי להם היא כי יש כאלו היודעים את האמת אך מנצלים את הדת למטרותיהם, ויש כאלו שהם בורים ועמי ארצות וחושבים שדת פירושה הרג. הילדים גם שואלים אותי מדוע המערב מנהל נגדנו מלחמת

59. סאנא, 7, 8, 23 במאי 2012.

60. סאנא, 3, 5 ביוני 2014.

תוקפנות ותומך בטרור ואנו, אשתי ואני, עונים להם שאין מדובר במערב אלא בכמה מדינות, דוגמת ארצות-הברית, צרפת ובריטניה, ושהמערב זהו דבר אחד, וממשלות הן דבר אחר".⁶¹ בריאיון שהעניק ל-BBC בפברואר 2015 נשאל האם לדעתו הפכה סוריה למדינה כושלת: "כל עוד הממשלה ומוסדות המדינה ממלאים אחר חובתם כלפי העם הסורי, איננו יכולים לדבר על מדינה כושלת. לאבד שליטה זהו דבר אחד, אבל להתגונן מול פלישה של טרוריסטים שבאים מבחוץ זהו עניין אחר, והממשלה עושה כעת את חובתה בהגנה על המדינה". עוד נשאל לגבי המשגים שלדעתו ביצע כשפרצו המהומות בסוריה באביב 2011: "לא אמרתי שנעשו משגים או טעויות, אמרתי שכשעושים ופועלים מתרחשים לעיתים משגים. כשהכול החל קיבלנו החלטה להיאבק בטרור ולמן הרגע הראשון לחמנו בו אך היינו גם פתוחים לנהל דיאלוג במישור הלאומי. אפשר אבל שמישהו שגה בדרך שבה טיפל באזרחים, ובדרך כלל אנשים נענשו על הטעויות שביצעו. הרי כל אחד עושה טעויות ואין בן אדם שאינו טועה".

המראיין שהציג את השאלות לאסד ציין כי שהה בסוריה בעת שפרצו ההפגנות נגד משטרו, והוא יכול להעיד שהן לא היו אלימות ושלא נעשה במהלכן שימוש בנשק וגם איש מן המפגינים לא קרא קריאות בזכות ח'ליפות אסלאמית: "במערב אתם מכנים תקופה זו כתקופה של הפגנות שלוות, אבל תשובתי לכך היא שבתוך שבועות מספר נהרגו אנשים רבים, שוטרים ואנשי כוחות הביטחון. זו פנטזיה וחלום באספמיה לדבר על הפגנות שקטות. אולי היו כמה שהצטרפו אליהן בתקווה להשיג דמוקרטיה, אבל באופן כללי אין זה המקרה. נניח שהפגינו 140 אלף איש בכל סוריה באחד מימי ההפגנות, ונניח אפילו שהפגינו מיליון אנשים, מה שלא היה, אבל נניח לרגע שכך הם פני הדברים. עדיין מדובר במיליון מתוך 24 מיליון תושביה של סוריה". הכתב תהה שמא הטקטיקה שלו עלתה יפה, משאילץ את הסורים לבחור בינו ובין אל-קאעדה ודאעש: "הנשיא אובמה מדבר על מורדים מתונים, אבל זהו חלום. אתה לא יכול להפוך קיצוני למתון ואינך יכול להפוך בן לילה ממתון לקיצוני. הם היו שם מלכתחילה".

מעניינת גם ההתייחסות המאולצת של אסד לשאלות אודות תחושותיו שלו ושל אשתו נוכח המתרחש בסוריה. לשאלה מה מותיר אותו ער בלילה ענה: "הרבה דברים יכולים להשאיר אותי ער בלילה. אני הרי אדם, ואין אדם שאינו מושפע מן המתרחש. אני חי וחווה כל יום את האבדות וההרוגים. איבדתי חברים של משפחתי, ידידים ואנשים שעמם עבדתי במשך שנים". ואילו לשאלה אודות אשתו שביקשה להגדיר עצמה כשגרירת המודרניות אך מצאה עצמה חיה בסוריה, השיב: "כמו כל הסורים, היא חשה כאב נוכח ההרס ונוכח הדם שנשפך. לראות את סוריה הולכת אחורה עשורים רבים זהו דבר כואב. סוריה הייתה פעם אחת מחמש המדינות הבטוחות ביותר בעולם, ועתה הפכה לגן עדן לטרוריסטים. קיווינו, אשתי ואני, שהמערב יסייע לנו לקדם את סוריה ולהביא אליה קדמה, אבל במקום זאת ממשלות המערב מחפשות תמיכה בקרב מדינות של ימי הביניים, דוגמת ערבי-הסעודית או קטר".⁶²

61. <http://www.parismatch.com/Actu/International/Our-Interview-with-Syrian-President-Bashar-al-Assad-661984>.

62. סאנא, 10 בפברואר 2015.

בהקשר לדבריו אלו של אסד אודות אשתו וילדיו דומה כי זו ששילמה מחיר תדמית יקר בהרבה מאסד עצמו, שהפך בן לילה בעיני התקשורת המערבית מרפורמטור ואיש דור האינטרנט לרוצח המונים, הייתה דווקא רעייתו אסמאא'. מלכתחילה, בטרם פרוץ המהומות במדינה, לא מילאה אסמאא' תפקיד של ממש במערכת השלטונית בסוריה. ובכל זאת, בדומה לבעלה, זכתה לא פעם לתקשורת אוהדת שטרחה להציגה כדוגלת בהשקפת עולם מערבית ואף תפיסה ליברלית, בהיותה נטועה במערב בשל מוצאה הבריטי.

התקשורת הזרה, ולא רק זו הסורית, טרחה להדגיש את דאגתה ומחויבותה לקידום סוגיות של חברה וכלכלה, כמו מעמד האישה, סיוע למוגבלים ונזקקים, פיתוח אזורי הכפר והפריפריה במדינה ועוד ועוד.⁶³ תדמיתה הוצגה דרך קבע כניגוד לתדמיתה הקשוחה של בושרא, אחותו של הנשיא ורעייתו של אצף שווכת, ששימש במשך שנים כאחראי במנגנוני הביטחון הסוריים ומאוחר יותר סגן רמטכ"ל וסגן שר הגנה עד שחוסל. בושרא תוארה כאישה כוחנית, המכונה מאחורי גבה בכינוי כאבוס (בערבית – סיוט או חלום בלהות).⁶⁴

אך כגודל הציפיות כך גם גודל אכזבתה של התקשורת המערבית מאסמאא'. עוד ב־25 בפברואר 2011, כשבועיים בטרם פרצו המהומות בסוריה, זכתה לכתבת פרופיל אוהדת במיוחד בירחון "ווג" תחת הכותרת "שושנה במדבר". התמונה במגזין האופנה הציגה אידיליה משפחתית: האם הבלונדינית, בבגדי מעצבים, יושבת על הרצפה, מחזיקה בידיה קופסא של קוביות לגו. בתה בת ה־7 יושבת לצדה, והן מחייכות זו אל זו. ממש לידן כורע על ברכו אבי המשפחה בג'ינס משופשף וטי־שירט שחורה, מרוכז במשחק לגו עם בכורו בן 9. בריאיון למגזין סיפרה אסמאא' תוך כדי הכנת פונדו לארוחת ערב, כיצד היא מנהלת את משק הבית "על־פי ערכים דמוקרטיים". היא הסבירה כי: "כולנו מצביעים על מה אנחנו רוצים והיכן". כמו כן היא הצביעה על נברשת עשויה מגזרי חוברות קומיקס, וציינה: "במקרה הזה הפסדנו בהצבעה: שניים נגד שלושה", רוצה לאמר כי הילדים הם שהחליטו בעבורה ובעבור בעלה.⁶⁵

גם כתבת העיתון, ג'ון ג'ולייט באק, שפרסמה את כתבת הפרופיל המחמיא, שילמה לימים מחיר כבד בשל הכתבה, שכן בשלהי שנת 2011 איבדה את משרתה בעיתון, לטענתה, בשל כתבה זו. ג'ולייט הגדירה את הריאיון כמצג שווה דמוי "המופע של טרומן", שאותו ארגנה חברת יחסי ציבור "בראון לוי ג'יימס" שקיבלה מהזוג אסד 5,000 דולר כדי לסייע להם לשפר את תדמיתם ואת תדמיתה של סוריה בעולם.

ג'ולייט הוסיפה כי הפצירה בעורכים להמתין עם הכתבה עד שישקע האבק בעולם הערבי, אבל הללו חשבו ש"האביב הערבי" לא הולך לשום מקום ופרסום הכתבה היה נחוץ להם. ג'ולייט הוסיפה כי כשהתפרסמו בעיתונות תמונותיה של אסמאא' אורזת חבילות צדקה עם בעלה לנזקקים ולנפגעים בקרבות, או מצביעה במשאל העם שנערך בסוריה במאי 2011 לאישור החוקה החדשה, תהתה האם אסמאא' מסוממת, אדישה ומנותקת, או משתפת פעולה

63. אייל זיסר, בשם האג, בשאר אל־אסד: שנים ראשונות בשלטון, עמ' 84-95.

64. גארדיאן, 12 באוקטובר 2011.

65. ווג, 25 בפברואר 2011.

מרצון עם בעלה. "שאלתי את עצמי", הוסיפה ג'ולייט "איזה מודעות יש לה בתור הגברת הראשונה של הגיהנום".⁶⁶

כך או אחרת, כמה חודשים לאחר פרוץ המהומות הלך ודעך כוכבה של אסמאא'. בשלהי אוקטובר 2011 כבר דיווח העיתון הבריטי "אינדיפנדנט" בלשון ביקורתית על פגישה שקיימה אשת הנשיא הסורי עם פעילי החברה האזרחית בסוריה במהלכה, כך לפי הדיווח, נותרו פניה חתומות כשהללו העידו בפניה על האלימות שהפגינו כוחות הביטחון נגד מפגינים ברחבי המדינה.⁶⁷ מאוחר יותר, ב־27 בפברואר 2012, דווח העיתון "אל־קדס אל־ערבי" מירדן על שיחת טלפון בין אסמאא' ובין המלכה הירדנית ראניה. העיתון ידע לספר כי המלכה הירדנית התקשרה לאסמאא' כדי לדרוש בשלומה נוכח האירועים הקשים העוברים על סוריה, אולם אסמאא' הפתיעה אותה והשיבה כי: "המצב שלנו מצוין ואין משהו שמדאיג אותנו, השבח לאללה. הידיעות שמגיעות אלינו מירדן מעוררות אצלנו דאגה, ואנחנו רוצים לדרוש בשלומכם".⁶⁸

אבל השיא היה בפרסום של תכתובות הדוא"ל האישיות של בני הזוג אסד עם כמה ממקורביהם במרס 2012 מעל דפי "גרדיאן" הבריטי. לדברי העיתון התכתובות הגיעו לאחת מקבוצות האופוזיציה הסורית, באמצעות חפרפרת במעגל הפנימי של משפחת אסד שערכה אל שורות האופוזיציה. עניינם של רבים מן התכתובות היה מסעות קניות וירטואליים של אסמאא'. בין היתר נמצאו תכתובות מהן עלה כי אסמאא' רכשה מוצרים שונים באינטרנט בשווי עשרות אלפי דולרים כמו רהיטים יוקרתיים מרובע צ'לסי שבלונדון, תכשיטים משובצים באבני חן, נברשות, וילונות יקרים ואף ציורים שנשלחו לדמשק. בעוד המדינה חווה אלימות חסרת תקדים, עמלו אנשי שלומו של הנשיא על השגת עותק מהספר האחרון בסדרת "הארי פוטר", או סט להכנת פונדו שוקולד.⁶⁹ סופו של הסיפור בהודעה רשמית מדמשק באוגוסט 2018, ולפיה אסמאא' חלתה במחלת סרטן השד והחלה לקבל טיפול "בכוח, באמונה ובביטחון".⁷⁰

אגב גם בנם של בני הזוג אסד זכה לחיצי לעג וביקורת מצד מתנגדיו של אביו. חאפט' הצעיר נטל חלק באולימפיאדה הבין־לאומית למתמטיקה (International Mathematical Olympiad – IMO) שהתקיימה ביולי 2017 בריו דה ז'נרו בברזיל, והגיע למקום 528 מבין 615 משתתפים לאחר שענה נכונה רק על 14.7 אחוזים מן השאלות. הישגיו היו הרבה מתחת לממוצע של יתר חבריו לקבוצת הסורית, ודרדו את הנבחרת הסורית אל המקום ה־56 מבין 111 נבחרות שנטלו חלק בתחרות (עליהן נמנתה גם נבחרת מישראל).

מעט אודותיו של חאפט' נחשף בריאיון שהעניק לכתב העת "גלובו" הברזילאי, שבו נשאל לתגובתו לכך שאנשים מכנים את אביו דיקטטור. חאפט' הצעיר השיב כי: "רבים מן האנשים עיוורים למתרחש בסוריה, ובוודאי כשהם מדברים אודות אבי. אני יודע איזה אדם

66. הארץ, 5 באוגוסט 2012.

67. אינדיפנדנט, 26 באוקטובר 2011.

68. אל־קדס אל־ערבי (לונדון), 27 בפברואר 2012.

69. הארץ, 16 במרס 2012.

70. סאנא, 8 באוגוסט 2018.

הוא אבי אבל אנשים רבים אומרים דברים רבים על הנשיא (אבי) שאין בהם שמץ של אמת. [...] מה שקורה בסוריה איננו מלחמת אזרחים, כי אם מאבק שאנו מנהלים כדי להשיב את אדמות המולדת. העם והממשלה מאוחדים במאבק הזה נגד אותם כוחות המנסים להתערב בענייננו כדי להשתלט על המדינה". לשאלה נוספת האם הוא שוקל לעזוב את סוריה ענה: "לעולם לא".

עוד ידע חאפט' הצעיר לספר כי: "אנשים מבינים מהר מאוד שאני נער רגיל שהרי חיי עברו עליי כילד רגיל, ואף ידידי רואים בי ילד רגיל כמו האחרים. [...] זכיתי בתחרויות מקומיות שהתקיימו בסוריה, והדבר העניק לי את הזכות להצטרף לנבחרת לאולימפיאדה. אני אזרח סורי וכמו כל סורי אחר שחי בארצו אני מודע לזוועות המלחמה. [...] אפשר שארצה להיות מהנדס, אבל עדיין לא החלטתי באיזה מקצוע לבחור. על כל פנים אני מייחל לכך שהתקווה לא תמות בליבם של בני הנוער בסוריה שהרי כשמתאמצים משיגים כל דבר".⁷¹ אגב, לבשאר ולאסמאא' שני ילדים נוספים: זין וכרים.

למרות תחושת הנינוחות שאחזה באסד נוכח הישגיו בשדה הקרב ובקלפיות וגם מול מראייניו מן התקשורת העולמית, שבו האירועים בסוריה ולימדו כי סיומה של המלחמה עודנו רחוק וכי מאזן הכוחות בין המשטר ובין הקמים עליו נותר ביסודו של דבר בלא שינוי בבחינת תיקו מדמם בין שני מחנות מותשים, אך בה בעת נחושים שלא להרפות עד לניצחון לכל הפחות כל עוד יש רוח באפם. יתרה מכך התיקו האסטרטגי התברר בתחילה כמשחק דווקא לצד המורדים ולא דווקא לטובתו של אסד. זאת, כמובן, עד להגעתם של הרוסים ועימם גם האיראנים לסוריה בספטמבר 2015.

71. אליקדס אל-ערבי (לונדון), "נג'ל אסד... פאשל פי אולמיבאד אלברזיל", 24 ביולי 2017.

פרק שישי: אתגר האסלאם הקיצוני – עלייתה ונפילתה של הח'ליפות האסלאמית של דאעש וכישלוננו של האסלאם הפוליטי והקיצוני בסוריה

לבד מהישגיו הצבאיים בשדות הקרב זכה דאעש לתשומת לב עולמית גם, ובעיקר בשל יחסו הברוטלי ואף הרצחני לשבויים – חיילי הצבא הסורי או העיראקי, לוחמים בקבוצות מורדים אחרות בסוריה, בני עדות מיעוטים שחיו בשטחים שעליהם השתלט ותושבים סונים שסירבו לסור למרותו. לתהודה מיוחדת זכו סרטונים של הוצאות להורג שהופקו, ומאוחר יותר הופצו על-ידי אנשי הארגון ברשתות החברתיות. מעשי הרצח, ובמיוחד אלו של עיתונאים מערביים, אך גם יחסו הרצחני של ארגון דאעש לבני המיעוט היזידי שנפלו לידיו בהר סינג'אר על גבול סוריה-עיראק שעליו השתלט הארגון בקיץ 2014, הובילו את וושינגטון לצאת למערכה נגד דאעש במאמץ לבלום את התקדמותו של הארגון ואף להביא בשלב מאוחר יותר לחיסולו.

הופעתו של דאעש בשדות הקרב בסוריה הייתה ראשיתו של שלב חדש במלחמה במדינה זו, ולרגע אף עוררה את הרושם כי בכוחו של הארגון לשטוף את סוריה. אלא שבסיכומו של דבר התברר כי הקיצוניות של דאעש הובילה את הח'ליפות שהקים וקיים על אדמת עיראק וסוריה לאבדון, ודומה שעמה ירדה לתהומות גם המהפכה הסורית שאותה הכתים הארגון בקיצוניותו וברצחנותו. סופו של הארגון שהוכרע בידי קואליציה רחבה, גם אם הטרוגנית, של כוחות בהובלה דו־ראשית של ארצות-הברית ושל רוסיה.

האמריקנים הקימו קואליציה שהתבססה על צבא עיראק ועל מיליציות שיעיות עיראקיות שלחמו לצידו, יחד עם כוחות כורדים בעיראק ובעיקר בסוריה. בידי אלו עלה לדחוק את דאעש מן המאחזים שבהם החזיק בעיראק ובצפון מזרחה של סוריה. הרוסים מצידם הנהיגו קואליציה שכללה את המשטר הסורי, איראן והמיליציות השיעיות שהביאה אל אדמת סוריה וכן את חזבאללה. בידי אלו עלה לדחוק את דאעש ממאחזיו בדרומה ובמרכזה של סוריה אל עומק המדבר הסורי, בואכה הגבול העיראקי-סורי ועמק הפרת.

ניסיונו של דאעש לכונן מדינה אסלאמית בהנהגתו כשל, וספק אם לח'ליפות שהקים ושקרסה ברעש גדול בקיץ 2017 תהיה עוד תקומה. אלא שראוי להטות אוזן לדבריו של הרמטכ"ל דאז רא"ל גדי איזנקוט, בריאיון שהעניק בספטמבר 2017: "מוקדם להספיד את דאעש, מדובר בתופעה וברעיון שמעבר לארגון. ההתמודדות מול דאעש עתידה להימשך עוד שנים רבות"¹. דברים אלו עמדו לכאורה בסתירה להכרזות הניצחון מושינגטון, דוגמת הודעתו של הנשיא דונלד טראמפ מן 19 בדצמבר 2018: "אנו ניצחנו. ארצות-הברית הביסה

1. יואב זיתון, "אטילה שומפלבי וגידו רן, מאות רבות של תקיפות – בלי תגובה אחת. זו ההרתעה של צה"ל", וויינט, 2 בספטמבר 2017.

את 'ארגון המדינה האסלאמית' ומשום כך בכוננתנו להסיג את כוחותינו מסוריה".² אלא שעובדה היא כי דאעש הוסיף לקיים נוכחות ואף שליטה בכמה מובלעות במדבר הסורי וממזרח לנהר הפרת, להתעמת עם כוחותיו של הצבא הסורי וכוחות כורדיים במזרח סוריה ולבצע פיגועים נגד כוחות של הצבא העיראקי ושל המיליציות השיעיות בעיראק, ונגד ערבים סונים שתמכו בהם. בכל זה היה כדי לחזק את ההערכה כי הכרעתו של דאעש בשדה הקרב לא תביא לחיסולו כגוף לוחם, ויש להניח גם כי יוסיף לפעול ככח גרילה במרחבים הכפריים ובמעמקי המדבר בסוריה ובעיראק בדומה לשלוחתו של דאעש הפועלת מזה שנים בחצי האי סיני (מחוז סיני, וילאית סינאא). יתר על כן, האסון שהמיט הארגון על האוכלוסייה, ברובה סונית, במזרח סוריה ובמערבה של עיראק, עתיד להפוך מרחב זה למוקד של חוסר יציבות לעוד שנים רבות. בה בעת תוסיף האידיאולוגיה של דאעש להוות מקור השראה ועידוד לצעירים מוסלמים בכל רחבי העולם הערבי, באירופה ואף בארצות הברית, להוסיף ולבצע פיגועי טרור בשליחותו או בהשראתו.

המהפכה הסורית נצבעת אסלאם

פריצתו של דאעש אל מרכזו של הזירה הסורית בקיץ 2014 הייתה שלב נוסף בתהליך של קיצוניות ואף אסלאמיזציה שעברו על המהפכה הסורית. זו הלכה ונצבעה אסלאם – תחילה בצבע ירוק – צבען של תנועות אסלאמיות מבית מדרשם של "האחים המוסלמים", אך מאוחר יותר גם בצבע שחור – צבען של תנועות סלפיות-ג'האדיות, שחלקן קשר עצמו עם ארגון אל-קאעדה. סיוע כספי ולוגיסטי נדיב מצידן של ערב-הסעודית, קטר ותורכיה של ארדואן, העצים מגמה זו והעניק לה רוח גבית, ויהיו בוודאי גם מי שיטענו שאפשר אותה מלכתחילה. וכך, להבדיל ממסדרונות וחדרי הדיונים במלונות פאר בבירות אירופה, שבהם שלטו ביד רמה נציגים של מוסדותיה של האופוזיציה הסורית, רבים מהם אנשי רוח סוריים שחיו מזה שנים רבות מחוץ לסוריה, שהתיימרו לייצג את הכוחות המתונים שלא לומר הזרם החילוני בקרב מחנה המורדים, הלכו התנועות האסלאמיות וביססו את נוכחותן בשטחים שנפלו לידי המורדים הן במזרח של המדינה (עמק הפרת ואזור הג'זירה), הן בצפון סוריה (אזורי חֶלֶב ואידליב) ובדרומה (אזור דמשק, וכן אזור דרעא ואף רמת הגולן). האסלאם התברר כדבק מלכד וככוח מניע, ששיחק דווקא לטובת אותן קבוצות מורדים שעטו על עצמן מעטה סלפית-ג'האדי, מעניק להם רוח גבית ומצליח ללכד ולאחד אותן. דבר שסמאות בזכות צדק חברתי ושוויון או בזכות חירות ודמוקרטיה, ואף סמאות בעלות גוון ותוכן לאומי או פטריוטי סורי, לא הצליחו לעשות זאת, הגם שלטוח הארוך התבררה קיצוניות זו כחרב פיפיות, שהרי היה בה כדי להקים על המהפכה תומכים (לשעבר) ויריבים כאחד.

בתוך המחנה האסלאמי הפכו דאעש וג'בהת אל-נצרה שפרשה ממנו לתנועות מובילות. מאז נפרדו דרכיהן של שתי התנועות באפריל 2013 הפכו השתיים ליריבות שלכל אחת

². אלדד שביט, אודי דקל, "החלטת ארצות-הברית להסיג כוחותיה מסוריה – משמעויות לישראל", מבט על, גיליון 1120, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 21 בדצמבר 2018.

נוכחות משלה במרחב הסורי – "חזית הסיוע" בצפון סוריה, במרכזה ובדרומה; דאעש במזרחה של המדינה. מול שתי קבוצות אלו ניסו ערבי-הסעודית, קטר ואף תורכיה, כל אחת לחוד ולעיתים יחדיו, לחזק ולאחד קבוצות אסלאמיות שקשרו עצמן אליהן. המפסיד העיקרי מתהליך זה היה "הצבא הסורי החופשי", שכוחו הלך ונחלש בתוככי המרחב הסורי.

מפסידה נוספת הייתה תנועת "האחים המוסלמים" בסוריה, שכשלה בניסונה ליטול עמדת הובלה ולהנהיג את המהפכה במדינה. תנועה זו בסוריה הייתה מוגבלת מאז ומתמיד בכוחה ובמטרותיה ביחס לאחיותיה במדינות ערביות אחרות, נוכח המבנה הדמוגרפי הייחודי של החברה הסורית (בני עדות מיעוטים היוו כ־40 אחוזים מכלל אוכלוסייתה של המדינה), כמו גם העובדה שבקרב החברה העירונית הסונית התקיימה מסורת ואף הורגשה מחויבות עמוקה לחילוניות. "האחים המוסלמים", שהיו בעבר כוח אסלאמי מוביל בסוריה, איבדו מכוחם כתנועה מאורגנת בעלת נוכחות ובסיסי תמיכה במדינה בעקבות הדיכוי האכזרי של המרד האסלאמי בידי משטרו של חאפז אל-אסד בשנות ה־80 של המאה ה־20. בכישלון המרד היה כדי להצביע על אחת מנקודות התורפה של "האחים המוסלמים" בסוריה, הנעוצה בהיעדרה של נוכחות של התנועה, מוסדותיה ופעיליה, באזורי הכפר והפריפריה. שהרי מנהיגיה ופעיליה של תנועה זו באו ברובם מן המרחב העירוני, שבו צמחה התנועה מלכתחילה.

תושבי אזורי הכפר והפריפריה נמנו על קואליציית הכוחות שעמדה בבסיסו של משטר הבעת', ובשנות ה־80 במהלכו של המרד האסלאמי במשטר זה, נמנעו מלהצטרף. בשנים שחלפו מאז דוכא המרד לא הצליחו "האחים" להתאושש מן המכה שספגו, ולא השכילו להצמיח דור חדש של מנהיגים ופעילים. כך למשל לא עלה בידם להתגבר על הפילוג שממנו סבלה התנועה מראשית ימיה בין מרכזיה המתחרים ואף היריבים בדמשק ובח'לב, ומה שחשוב יותר לבסס ולהעצים את אחיזתה בקרב האוכלוסייה הסונית במרחבים הכפריים ובאזורי הפריפריה שבהם עתידה לפרוץ באביב 2011 המהפכה הסורית. בכך הותירו "האחים" חלל שהתמלא במהירות בידי אותן קבוצות סלפיות-ג'האדיות, שאחד ממקורות ההשראה שלהן היה דווקא הזרם הוואאבי בעולם האסלאם. זרם זה נעדר בעבר נוכחות כלשהי במרחב הסורי, ועתה נתפסו התנועות שצמחו בהשראתו או הלכו בדרכו כאותנטיות, ונהנו מתמיכתן הנדיבה של מדינות המפרץ.

קבוצות כאלו צצו כאמור כפטריות אחרי הגשם, והחלו נותנות את הטון בלחימה במדינה. מדובר היה לרוב בקבוצות שצמחו על בסיס מקומי בכפרים ובעיירות בכל רחביה של סוריה עוד עם פרוץ המהפכה, אך הלכו ונצבעו אסלאם בחלוף השבועות והחודשים, לרוב מטעמים פרקטיים של רצון לחזק את לכידותן, לגייס מתנדבים מתוככי המדינה ובעיקר לגייס תמיכה וסיוע מבחוץ. לימים היו שהאשימו את המשטר הסורי כי נתן ידו למגמה זו בתקווה להיבנות ממנה, ובעיקר להחליש את מחנה מתנגדיו. בהקשר זה הוזכרה החנינה הכללית שעליה הכריז המשטר הסורי ביוני 2011, ובמסגרתה שחרר מכלא צידאניא עצורים בעל רקע אסלאמי, שנעצרו בגין פעילות של הטפה דתית או פעילות מחאה נגדו. "אין זה חכם להשתמש בג'האדיסטים כדי לפגוע באופוזיציה, שהרי למדנו על בשרנו עוד בשנות ה־80 שג'האדיסטים אלו הם כמו עקרב שטעות נוראית תהיה להחזיקו בכיסך כקלף מיקוח",

ציין אסד בריאיון. "ולבד מכך, האם אפשר בכלל להעלות על הדעת שנשיא המדינה יזמין מישהו או יבקש ממישהו להרוג אזרחים או יורה למישהו להרוס את המדינה ולסייע לטרור? ברור שלא".³

עוד ב־12 בספטמבר 2012 הכריזו כ־20 קבוצות אסלאמיות ובהם כ־20 אלף לוחמים, על הקמתה של "החזית האסלאמית לשחרור סוריה" (ג'בהת תחריר סוריה אל־אסלאמיה). הכוח המוביל שעמד מאחורי גוף זה הייתה חטיבת "ניצי אל־שא'ם" (צ'קור אל־שא'ם) בהנהגתו של אחמד אבו עיסא אל־שייח'. זו הוקמה עוד בספטמבר 2011 באזור ג'בל אל־זאויה שבמחוז אידליב, ומשם הרחיבה את פעילותה למחוזות חֶלֶב ואידליב. "החזית האסלאמית לשחרור סוריה" לא הצליחה לאחד תחת כנפיה את כלל הקבוצות הלוחמות במדינה, משום שנתפסה כמזוהה עם תנועת "האחים המוסלמים" הסוריים שהוכחו כחלשים ובעיקר נעדרי רלוונטיות למלחמה המשתוללת במדינה, ומה שחשוב יותר – לא נמנו מעולם על חסידיו של הזרם הסלפי־ג'האדי ואף זה הוהאבי שאליו השתייכו רבות מן הקבוצות האסלאמיות בסוריה. מכאן, ההחלטה של ערב־הסעודית ובעלות בריתה, אפשר אף שבברכתה של וושינגטון, לפרקה ולנסות להקים תחתיה גוף חדש בשם "החזית האסלאמית" שיעודו: "להוות אלטרנטיבה פוליטית למשטר הסורי ולשמש כוח צבאי שיוכל להתמודד עם הצבא הסורי, ובה בעת יהווה משקל נגד לדאעש".⁴

על הקמתה של "החזית האסלאמית" הוכרז ב־22 בנובמבר 2013, בידי שבע קבוצות של מורדים בעלות זיקה סלפית שנתמכו בידי ערב־הסעודית וקטר: תנועת "בני החורין של אל־שא'ם" (אחראר אל־שא'ם); "צבא האסלאם" (ג'יש אל־אסלאם); "חטיבת ניצי האסלאם" (צ'קור אל־אסלאם); חטיבת יחוד האל (לואא' אל־תוחיד); ו"חטיבת האמת" (לואא' אל־חק); "גדודי תומכי אל־שא'ם" (אנצאר אל־שא'ם); ו"החזית האסלאמית הכורדית" (אל־ג'ג'הה אל־אסאלאמיה אל־כורדיה). בראש הזרוע של החזית הועמד זהראן עלוש, מקורבה של ערב־הסעודית ומנהיגו של "צבא האסלאם" שהיווה בעצמו ארגון גג של חמש קבוצות של מורדים שפעלו באזור דמשק, וחברו יחדיו לשתף פעולה נגד המשטר עוד בספטמבר 2013. בסוף נובמבר 2013 פרסמה "החזית האסלאמית" את מצעה שביטא תפיסת עולם אסלאמית קיצונית, ובו נקבע: "החזית היא גוף פוליטי, מדיני וחברתי אסלאמי, הפועל להפיל את משטרו של אסד ולהקים על חורבותיו מדינה אסלאמית. עקרונות החזית מבוססים על האסלאם. היא מתנגדת לחילוניות, לדמוקרטיה ולרעיון המדינה האזרחית, בהיותן מנגודות לדת ולהלכה".⁵ אלא שגם "החזית האסלאמית" התקשתה לתפקד כגוף מלוכד, ועד מהרה נמוגה כלא הייתה. לעומת זאת הקבוצות שהיו כלולות בה הוסיפו לתפקד כגורמים עצמאיים,

3. נוסח ערבי של הריאיון, סאנא, 22 בנובמבר 2016.

4. **אלי־חיאת** (לונדון), "ג'בהת אל־נוצרה", 11, 25 נובמבר 2012; Aaron Lund, "Holy Warriors", 15 October 2012; Matthew Barber, "A field Guide to Syria's Jihadi Groups", *Argument*, 15 October 2012; "The Raqqa Story: Rebel Structure, Planning, and Possible War Crimes", *Syria Comment*, 3 April 2013; Aaron Lund, "Struggling to Adapt, the Muslim Brotherhood in a New Syria", *The Carnegie Papers* (Washington D.C.: Carnegie Endowment, May 2013).

5. ג'זירה נט, 26 בנובמבר 2013.

ובעיקר "צבא האסלאם" ו"בני החורין של אל-שא'ם" תוך שהם מכילים לתוכם את לוחמי הקבוצות האחרות.

"צבא האסלאם" בפיקודו של זהראן עלוש הוקם בספטמבר 2013 על בסיס איחוד של כמה עשרות של קבוצות חמושות. ראשיתו ב"פלוגת האסלאם" (סרית אל-אסלאם) שהוקמה עוד בספטמבר 2011, ושהפכה ב-1 ביוני 2012 ל"חטיבת האסלאם" (לואא' אל-אסלאם) לאחר שכמה פלגים וקבוצות הצטרפו אליו. מעוזיו היו באזור אל-ע'וטה אל-שרקיה במרחב הכפרי שממזרח לדמשק. עלוש נחשב, עד לחיסולו בידי הרוסים בתקיפה אווירית ב-25 בדצמבר 2015 ממזרח לדמשק, כבכיר מפקדי קבוצות המורדים הסלפיות המתונות שאינן נמנות על ג'בהת אל-נצרה ועל דאעש.

"בני החורין של אל-שא'ם" ("אחראר אל-שא'ם") הוקמה בסמוך לפרוץ המהפכה בסוריה. מרבית מנהיגיה באו מכלא צ'ידאני שבקרבת דמשק, ושחררו בסמוך לפרוץ המהפכה במסגרת חנינה שעליה הכריז המשטר במטרה להרגיע את הרוחות הסוערות במדינה. ראשיתה היה באיחוד שורות בין כ-25 קבוצות של מורדים שקמו בעיקר באזור אידליב, חמאא וחק'לב. התנועה הפכה לאחת המובילות בקרב המורדים בסוריה, השפעתה הגיעה גם לאזורים מרוחקים יותר והיא נטלה חלק בכיבוש העיר אל-ירקה מידי המשטר הסורי במרס 2013.

בספטמבר 2013 חוסלו מרבית מנהיגיה ובראשם המנהיג והמייסד, חסן עבוד, בפיצוץ במהלך מפגש שקיימו בסמוך לעיר אידליב בצפון המדינה. ג'בהת אל-נצרה היא שעמדה ככל הנראה מאחורי הפיגוע. את מקומו של עבוד ירש האשם אל-שייח' אבו ג'אבר, שהוחלף מאוחר יותר במהינד אל-מצרי שכינויו היה אבו יחיא אל-חמווי. בנובמבר 2016 מונה לשמש כמפקדו של הארגון עלי אל-עמר, המכונה אבו עמאר, מהנדס ערים מן העיירה תפתנאז שבמחוז אידליב שהשתייך בעבר לתנועת "האחים המוסלמים". "בני החורין של אל-שא'ם" מנתה בשיאה קרוב לעשרת אלפים לוחמים, ומוקד כוחה היה כאמור במחוזות אידליב, חמ'קאא וחק'מאא. תודות לתמיכה תורכית וסעודית בתנועה, הפכה זו לבעלת משקל סגולי, ואחת החשובות מקרב קבוצות המורדים שפעלו בצפון סוריה.

בדצמבר 2016 פרשו מן התנועה 16 פלגים וייסדו ארגון חדש הנושא את השם "צבא השחרור" (ג'יש אל-אחראר), בהנהגתו של האשם אל-שייח' אבו ג'אבר.⁶

"ניצי אל-שא'ם" (צ'קור אל-שא'ם) הוקמה בידי אחמד אל-שייח' (אבו עיסא) בספטמבר 2011 בעיירה סרג'א שבג'בל אל-זאויה שבמחוז אידליב. היא התבססה על עריקים מן הצבא, ועל כפריים מן האזור שהצטרפו לשורותיה. התנועה השתייכה בתחילת דרכה ל"צבא הסורי החופשי", ואף הכירה בסמכותן של "המועצה הלאומית" ולאחריה של "הקואליציה הלאומית". ואולם, בספטמבר 2013 התנערה מהן ובדצמבר 2013 אף הודיעה על פרישתה

6. Stanford University, Mapping Militant Organizations, Jaysh al-Islam; אל-מודון אוני-ליין, "קאיד אחראר אל-שא'ם אל-ג'דיד מן אל-קאעדה אלי אל-אח'ואן אל-מוסלמיון", 30 בנובמבר 2016; רויטרס, 22 בספטמבר 2013; Stanford University, Mapping Militant Organizations, Ahrar al-Sham.

מן "הצבא הסורי החופשי". בשנים שלאחר מכן נבלעו לוחמי "ניצי אל-שא'ם" כמעט באופן מלא בארגון "בני החורין של אל-שא'ם".

"גדודי פארוק" הוקמו בחמץ כמה חודשים לאחר פרוץ המהפכה בידי מלאזם אַן (מקביל לדרגת סגן) עבד אל-רזאק טלאס, בן למשפחת טלאס מאל-רסתאן.⁷ טלאס חדל מלשמש כמפקדה של קבוצה זו בסוף אותה שנה, ומאוחר יותר עבר להתגורר בתורכיה ומשם המשיך לפריז. "גדודי פארוק" השתייכו בתחילה לחטיבת ח'אלד בן אל-וליד, שהייתה חלק מן "הצבא הסורי החופשי". לקראת סוף 2013 הם התפצלו לכמה קבוצות ובהן "חטיבת פארוק האסלאמית" ו"חטיבת עומר אל-פארוק". לבסוף הצטרפו חלק מהם לג'בהת אל-נצרה, וחלק אחר לארגון "בני החורין של אל-שא'ם".⁸

כפילוג בין כל הקבוצות השונות היה כדי ללמד על התהום הפעורה בתוך הקבוצות הסלפיות-ג'האדיות בין אלו שראו עצמם מחויבים לרעיון הכל-אסלאמי והעל-סורי (משרוע אל-אומה – הפרויקט האסלאמי) ובין אותם אלו שנותרו מחויבים למרחב הטריטוריאלי הסורי (משרוע אל-וטן – הפרויקט של בילאד אל-שא'ם). חודשיים לאחר מכן, ב-28 בינואר 2017, בעקבות נפילתה של חֶלֶב לידי כוחותיו של המשטר הסורי, הכריזו "צבא השחרור" וקבוצות חמושים נוספות על כינונה של מסגרת ארגונית חדשה – "החזית לשחרור אל-שא'ם" המשותפת להם ול"חזית פתח אל-שא'ם" (ג'בהת פתח אל-שא'ם, לשעבר ג'בהת אל-נצרה). גוף זה החל ללחום, שלא במפתיע, דווקא בקבוצות מורדים יריבות, לרוב קבוצות מתונות יותר. כך למשל פעלה "חזית שחרור אל-שא'ם" (היא'ת תחריר אל-שא'ם) נגד "צבא המוג'האידון" (ג'יש אל-מג'האידון) שהואשם על-ידיה בשיתוף פעולה עם ארצות-הברית. כמה חודשים מאוחר יותר כבר פרשו מן החזית לשחרור אל-שא'ם כמה קבוצות, שהקימו את "ארגון שומרי הדת" שייחודו היה דבקתו בלא פשרות ובלא עוררין באל-קאעדה.

ההקצנה שחלה בשורות המורדים הדאיגה מאוד גם את מדינות אירופה ואף את הממשל האמריקני. מאירופה דווח על מאות ואולי אף אלפי צעירים הנוהרים להילחם בסוריה, וביבשת אף הובע החשש כי עם סיום הקרבות בסוריה ישובו אלו לארצות מוצאם באירופה, ויהוו מוקד של תסיסה ומרדנות ואף של טרור אסלאמי. משכך, חדל אסד להיתפס כרע המוחלט ובאירופה היו מי שהצרו על שמדינות היבשת מיהרו לנער חוצנם מן המשטר הסורי ולשרוף את הגשרים אל דמשק, שהרי לוחמי הג'האד ובאופן כולל יותר הזרם האסלאמי הסלפיי-ג'האדי ותומכיו, הם האיום ליציבות האזורית ואף לביטחונה של אירופה ולא דווקא אסד ומשטרו.

גם בארצות-הברית החלו נשמעים קולות ולפיהן האסלאם הקיצוני ובמיוחד לוחמי הג'האד הפועלים בשמו בסוריה, הם האיום שמולו צריכה וושינגטון להתמודד. סגן ראש סוכנות הביון המרכזית של ארצות-הברית מייקל מורל, הכריז עם פרישתו מתפקידו עוד באוגוסט 2013, כי סוריה הפכה לאיום הגדול ביותר על ביטחונה של ארצות-הברית שעה ששאלת הגרעין האיראני היא לכל היותר מקור לדאגה. בריאיון לעיתון "וול סטריט ז'ורנל"

7. ערוץ אל-ג'זירה, 17 ביוני; 26 ביולי, 9 בספטמבר 2011.

8. Aron Lund, "Islamist Mergers in Syria: Ahrar al-Sham Swallows Suqour al-Sham", Carnegie Endowment for International Peace, 23 march 2015.

הוסיף מורל והסביר כי הסיכון בהתמוטטות המשטר הסורי שמחזיק בנשק כימי, והמעורבות של פעילי ארגון אל-קאעדה במלחמת האזרחים המתנהלת בסוריה, עולים על איומי הטרור מפקיסטאן ומתימן.⁹ לאלו הצטרף בישראל גם ראש אמ"ן דאז, אלוף אביב כוכבי, שהכריז ב-31 ביולי 2013 עם שובו מביקור עבודה בארצות-הברית, כי: "סוריה הפכה למוקד עולמי של ג'האד".¹⁰

הופעתו של דאעש

בקיץ 2014 הגיח "ארגון המדינה האסלאמית בעיראק ובאדמות הסוריות, בלאד אל-שא'ם" ממעמקיה של עיראק, שבהם פעל עד אז כארגון גרילה שכוחו בפעילות טרור נגד מוסדותיה של המדינה העיראקית, נגד צבאה ונגד האוכלוסייה השיעית במדינה. לוחמיו פתחו במתקפה נגד כוחות הצבא העיראקי בצפון עיראק ובמערבה של המדינה, והצליחו למוטט ולהניס צבא זה – צבא מיומן ומאומן היטב שנהנה מעדיפות מספרית והיה מצויד באמצעי לחימה חדישים מתוצרת ארצות-הברית. בידי לוחמיו של דאעש עלה להשתלט על חלקים גדולים של המדינה, בעיקר במחוזות נינוה, דיאלי, אל-אנבאר וצלאח אל-דין, שאוכלוסייתם היא סונית ברובה. עוד ב-10 ביוני 2014 הם כבשו את העיר אל-מוצ'ל, בירת מחוז נינוה והעיר השלישית בגודלה בעיראק, וממנה שמו פניהם דרומה אל עבר בגדאד, הגם שעצרו מעט צפונה לבירה העיראקית.

כחודש לאחר מכן פנו לוחמי דאעש צפונה אל שטחו של החבל האוטונומי הכורדי בצפון עיראק. הם הצליחו להשתלט על שורה של עיירות מפתח בדרומו של החבל הכורדי, ונראה היה כי בכוונתם לנסות והשתלט על בירתו, ארביל.¹¹ במקביל עלה בידיהם לבסס את שלטונם במזרח סוריה, החל בערים אבו כמאל ואל-מיאדין שבגבול סוריה-עיראק, עבור דרך דיר אל-זור, לכל הפחות בחלקים נרחבים שלה, וכן בעיר אל-ירקה שאותה עתיד הארגון להפוך לבירתו, בואכה מבואותיה של ח'לב במערב. בכך עלה בידי דאעש לכוון מרחב המשתרע ממבואותיה של בגדאד ועד מבואותיה של ח'לב.

הישגיו הצבאיים של הארגון הכשירו את הקרקע להכרזתו של מנהיג הארגון, אבו בכר אל-בע'דאדי, על כינונה של ח'ליפות אסלאמית בהנהגתו. ההודעה נמסרה ב-29 ביוני 2014 בדרשה שנשא לאחר תפילת יום השישי במסגד אל-נורי באל-מוצ'ל, המצוי בליבה של העיר ושהוקם בשנת 1173 בידי נור אל-דין זנגי, אחד משליטיה של השושלת הסלג'וקית.¹² בדרשה הכריז בע'דאדי כי בעקבות כינונה של הח'ליפות יוסרו השמות עיראק ואל-שא'ם

9. CIA Official Calls Syria Top Threat to U.S. Security, *Wall Street Journal*, August 6, 2013.

10. הארץ, 1 באוגוסט 2013.

11. רויטרס, 10, 11 ביוני, 13 ביולי 2014. אל-ג'זירה, 12 ביוני, 15, 19 ביולי 2014.

12. Hannah Strange Islamic State leader Abu Bakr al-Baghdadi addresses Muslims in Mosul, *The Telegraph*, 5 July 2014, <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iraq/10948480/Islamic-State-leader-Abu-Bakr-al-Baghdadi-addresses-Muslims-in-Mosul.html>.

משמה של "המדינה האסלאמית" (אל-דולה אל-אסלאמיה). הוא הוסיף כי סמכות הח'ליפות האסלאמית אינה מתוחמת ומוגבלת לשטחים הנתונים עתה תחת שליטתה הישירה, שכן הח'ליפה אבו בכר אל-בוע'דאדי ומעתה הח'ליפה אבראהים, הוא השליט החוקי של כל המוסלמים בעולם וחלה עליהם החובה להישבע לו אמונים ולציית להוראותיו. בע'דאדי סיים את דבריו בהבטחה כי גם יום כיבושה של רומא בוא יבוא, ביטוי לשאיפות מרחיקות הלכת שלו ושל ארגונו.

למרות ההפתעה שבעצם הצלחתו של דאעש לפרוץ משום מקום, וליתר דיוק ממעמקיה של עיראק, ולהשתלט על קרוב למחצית שטחה של המדינה הסורית, לא היה דאעש שחקן זר בזירה הסורית. הוא פעל בה עוד כשפרצה המהפכה במדינה זו ובינואר 2012 אף הקים את "חזית הסיוע לאנשי אל-שא'ם" (ג'בהת אל-נצרה לאהאלי אל-שא'ם), בהנהגתו של אבו מחמד אל-ג'ולאני, כשלוחה מטעמו שנועדה להקנות לו אחיזה בסוריה. אלא שבין ג'בהת אל-נצרה ובין ארגון האם פרצה כזכור מחלוקת, ובאפריל 2013 הכריזה ג'בהת אל-נצרה על עצמאותה ועל התנערותה מדאעש, הגם שהוסיפה לדבוק בנאמנותה ובמחויבותה לאל-קאעדה. ניסיונותיה של הנהגת אל-קאעדה לתווך בין הניצים כשלו ואף עלו בחייו של המתווך, אבו ח'אלד אל-סורי. זה האחרון, שנמנה על מקורביו של אסאמה בן-לאדן ונשלח על-ידי יורשו אימן אל-ט'ואהירי לפייס בין שני הארגונים היריבים, חוסל בפברואר 2014 ככל הנראה בידי אנשי דאעש.

במאמר שפרסם אודות דאעש ואל-קאעדה, העיר אדם הופמן כי שני הארגונים השתייכו אמנם לזרם הסלפי-ג'אדי באסלאם הסוני הרואה בג'האד האלים דרך פעולה לגיטימית ואף יחידה ליישום האסלאם הנכון, אולם הם נבדלו באסטרטגיה הכוללת ובתפיסת העולם שלהם. מנהיגי אל-קאעדה ראו בהקמתה של הח'ליפות יעד אוטופי העתיד להתממש בעתיד הרחוק, שעה שדאעש פעל לכינונה של ח'ליפות כאן ועכשיו. בנוסף, אל-קאעדה תפס את ארצות-הברית כאויב העיקרי שבו יש להיאבק. לעומתו, הפנה דאעש את מבטו אל תוך העולם המוסלמי ומיקד עצמו ביריבים דוגמת השיעים או בני עדות דתיות שמקורם בשיעה כמו העלוויים והדרוזים. אך לא רק הם היו על הכוונת של דאעש, כאשר גם המתחרים מתוך עולם הסונה, דוגמת "האחים המוסלמים", ואף ביריבים בזרם הסלפי-ג'אדי דוגמת ג'בהת אל-נצרה, או אפילו ארגון אל-קאעדה עצמו.

דאעש קבע כי כל מוסלמי שאינו מקבל את האסלאם על-פי פרשנותו – ייחשב לכופר. משום כך הלחימה במדבריות סוריה ועיראק בחיילי הצבא העיראקי או הסורי, ואפילו המאבק בירדן ובתורכיה, לא נפלו בחשיבותם בעיני דאעש מן המאבק בארצות-הברית, באירופה ואפילו בישראל. הבדל משמעותי נוסף בין אל-קאעדה ודאעש היה במאמציו של זה האחרון לקדם את הנכחת האסלאם במרחב הציבורי, תוך שימוש באמצעי אכיפה מחמירים שקבעה השריעה ובהם עונשי החדוד: כריתת ידי גנבים, סקילת נואפים ועונשים גופניים אחרים על כל עברה על ההלכה האסלאמית על-פי תפיסתו ופרשנותו של דאעש.

הארגון קיים לשם כך שתי דרכי פעולה אסלאמיות: דעוה וחסובה. הדעוה – הטפה אסלאמית ופעילות קהילתית שנועדה לקרב מאמינים אל הדת, שעליהן הופקד משרד הדעוה והמסגדים

(דיואן אל-דעוה ואל-מסאג'ד) של המדינה האסלאמית. חיסבה – "משטרת הדת" שתפקדה כמשטרת צניעות, אכפה לבוש צנוע לנשים ונאבקה בשימוש באלכוהול, טבק וסיגריות.¹³ יהיה אגב מי שיטען שקשריו של ארגון דאעש למרחב הסורי הולכים אחורה אף קודם לפרוץ המהפכה הסורית, שהרי למן כינונו עוד ב-2003 נהנה הארגון מתמיכה שבשתיקה ובעצימת עיניים מן המשטר בדמשק, שאפשר לארגון לקיים בסיסי אימונים ולוגיסטיקה על אדמת סוריה ואף להפוך מדינה זו לנתיב מרכזי לאספקה ולמעבר של מתנדבים לשורותיו מתוככי סוריה, מרחבי העולם הערבי והמוסלמי ואף מאירופה. וושינגטון מחתה בחריפות שוב ושוב בפני דמשק על שהיא מעלימה עין, ואולי אף מסייעת לפעילותם של ארגון אל-קאעדה ודומיו נגד הכוחות האמריקניים בעיראק, אבל בכך לא היה כדי להניע את הסורים לשים קץ לפעילות זו על אדמתם.

הפעם היחידה שבה פעלו האמריקנים צבאית על אדמת סוריה הייתה ב-26 באוקטובר 2008, עת כוחות קומנדו של צבא ארצות-הברית פשטו על חווה חקלאית בקרבת הכפר סוכריה הנמצא בקרבת הגבול עם עיראק באזור אבו כמאל. בתקיפה נהרג פעיל מרכזי של ארגון אל-קאעדה בשם אבו ע'אדיה, שעסק בארגון הברחות של פעילים ואמצעי לחימה מסוריה לעיראק, אך בנוסף אליו נהרגו בתקיפה שמונה אזרחים סוריים. אפשר שהאמריקנים ערכו פעולות חשאיות נוספות על אדמת סוריה, אבל זו הייתה הפעולה היחידה שלה נתנו פומבי. הסורים ארגנו בתגובה הפגנה מול בניין השגרירות האמריקנית בדמשק, ובנוסף סגרו את שעריו של בית הספר האמריקני שפעל בעיר.¹⁴

אסד שב והסביר באותן שנים כי מדובר בהתנגדות לגיטימית לכיבוש האמריקני, שהיא תוצאה מתבקשת של ההחלטה האמריקנית לפלוש לעיראק.¹⁵ לימים עתיד היה אסד להינחם על קלות הראש שבה התייחס לפעילות גורמי הטרור האסלאמי הקיצוני בעיראק, שהרי רבים מהסורים שהתגייסו ללחום בשורותיו של הארגון נגד האמריקנים, שבו לסוריה והצטרפו אל שורות המהפכה שפרצה בה.

המדינה האסלאמית של דאעש

עם השתלטותו על מזרחה של סוריה בקיץ 2014 פעל דאעש להרחיב את מעגל השפעתו ושליטתו, וזאת בארבעה צירי פעולה מרכזיים:

- מזרח סוריה – הארגון פעל לבסס את שלטונו בעמק הפרת ואזור הג'זירה, תוך שהוא פועל לחסל את המובלעות שעוד נותרו בידי המשטר במזרח המדינה דוגמת הערים טבקה ואבו כמאל ודיר אל-זור שבה הוסיף המשטר הסורי לקיים נוכחות חלקית. במקביל ניסה דאעש לדחוק את רגליהם של הכורדים מן האזורים שבהם החזיקו במזרח סוריה ובצפונה, סביב לערים חסכה וקמישלי.

13. אדם הופמן, 7 במרס 2017, מגזין המזרח הקרוב.

14. אליג'זירה, 26, 27, 29 באוקטובר 2008.

15. Eyal Zisser, *Commanding Syria, Bashar al-Asad's in Power* (London: I. B. Tauris Academic Press, 2006), pp. 123-125.

• צפון סוריה – עוד בקיץ 2014 ומאוחר יותר גם באביב 2015 ניסו לוחמי הארגון לפרוץ לעבר חֶלְב, אך נבלמו בידי קבוצות מורדים יריבות בהנהגתה של ג'בהת אל-נצרה. דאעש הצליח עם זאת לבסס לעצמו אחיזה במרחבים הכפריים שמצפון לחֶלְב וממזרח לה. בנוסף, ניסו אנשי דאעש לדחוק את הכורדים מהמרחבים שבהם החזיקו בצפון מחוז חֶלְב ומחוז אל-רקה. ניסיונם להשתלט על העיר כובאני (עין אל-ערב) נבלם בראשית 2015 בידי לוחמים כורדים, אנשי "יחידות ההגנה העממית" (YPG) של "מפלגת האיחוד הדמוקרטי הכורדי" (PYD) שהסתייעו בידי ארצות-הברית.

• מרכז סוריה – לוחמי הארגון ניסו בלא הצלחה לפרוץ בכיוונה של חֶמֶץ, המהווה נקודת חיבור בין דרומה של סוריה וצפונה. הם הצליחו עם זאת להשיג אחיזה במרחבים הכפריים שמצפון וממזרח לעיר. במאי 2015 עלה בידיהם לכבוש את תדמור, המהווה שער כניסה מהמדבר המזרחי למרכז של סוריה בואכה חֶמֶץ (מרחק של 155 ק"מ) ודמשק (מרחק של 120 ק"מ). הם איבדו אותה במרס 2016, שבו והשתלטו עליה בדצמבר 2016, אך לבסוף איבדו אותה במרס 2017.

• דרום סוריה – בידי דאעש עלה להשיג את נאמנותן של כמה מקבוצות המורדים שפעלו בגבול סוריה-לבנון ברכס הרי קלמון, וחשוב יותר אף בדרומה של רמת הגולן, באזור אגן הירמוכ (שם נשבעה לארגון אמונים בדצמבר 2014 חטיבת 'שהדאא' אל-ירמוכ). לוחמי דאעש גם הצליחו להיאחז במורדותיו של הר הדרוזים, אך באביב שלאחר מכן כשלו בניסיונם להבקיע אל תוככי ההר. ולבסוף, בראשית אפריל 2015, עלה בידיהם להשתלט על כמה מפרבריה של דמשק דוגמת אל-חג'ר אל-אסנד ומחנה הפליטים הפלסטיני אל-ירמוכ. הארגון עתיד להסיג את כוחותיו מאזור הר הדרוזים (המרחב הכפרי של מחוז סוידא) וממרחב דמשק בראשית 2017, בשל לחצה הצבאי של הקואליציה שבהובלתה של וושינגטון על מעוזיו ומאחזיו במערבה של עיראק ובמזרח סוריה.

מסעות הכיבושים של דאעש לוו במסעות רצח של שבויים שנפלו לידיהם, ובכלל זה גם חיילים סורים בני העדה הסונית ולא רק עלווים או שיעים. כך למשל תועדו מאות חיילים סורים שנפלו בידי הארגון לאחר כיבושם של שדה התעופה טבקה ומטה מפקדת דיוויזיה 17 בצפונה של מחוז אל-רקה באוגוסט 2014, כשהם מוצעדים ערומים, כשרק בגדים תחתונים לגופם, אל בורות הרג שנחפרו בעבורם – שם נורו ונרצחו.¹⁶ לצד זאת פעל הארגון בברוטליות ואף ברצחנות כדי לכפות את מרותו ואת הדרכי פעולה שלו על תושבי האזורים שנכבשו על-ידו. פעילות זו תועדה והופצה על-ידו בכל רחבי המרשתת, דבר שתרם למוניטין הרצחני שלו והביא לו תמיכה לא מועטה.

הארגון גם הרס באופן שיטתי שכיות חמדה ארכיאולוגיות בעלות חשיבות היסטורית במוזיאונים של אל-אל-מוצ'ל ותדמור, אך גם תילים היסטוריים בצפון עיראק וכן בתי תפילה שיעיים ונוצריים.¹⁷ לאחר כיבושה של העיר תדמור במאי 2015 החריבו לוחמיו של דאעש את אחד משכיות החמדה של העיר, מקדש "בעל שמין" – מקדש לאל השמיים

16. אל-ג'זירה, 26, 28 באוגוסט 2014; דיילי מייל, 26 באוגוסט 2014.

17. רויטרס, 26 בינואר 2015; ידיעות אחרונות, 7 במרס 2015.

שהוקם במאה השנייה לפני הספירה כמקום תפילה לאל השמיים, אחד מאליה של תדמור. כמה שבועות לאחר מכן הם החריבו את מגדל האל בעל ואת הקשת הגדולה שהיו מסמליה של העיר, ואילו את התיאטרון הרומי של תדמור הפכו למקום הוצאה להורג. מסע הדמים של לוחמי דאעש לא פסח גם על הארכיאולוג הראשי של תדמור, ח'אלד אסעד, בן 82 במותו. ראשו נערף באוגוסט 2015 בכיכר העיר מול קהל, וגופתו הוצגה למשך כמה ימים לראווה. על מותניו נתלה שלט שהאשים אותו כי ייצג את סוריה ב"וועידות של כופרים", וכי היה אחראי על "עבודת האלילים" בתדמור. לאחר מכן נתלתה גופתו על עמוד רומי בעיר העתיקה של תדמור.¹⁸

המרחב הסורי שבשליטת דאעש הפך אפוא חלק מהח'ליפות האסלאמית שהשתרעה גם על חלקה הצפון מערבי של עיראק. בראש הח'ליפות עמד הח'ליפה אבראהים, אבו בכר אל-בע'דאדי, ולצידו פעלו שורה של מועצות המהוות את עמוד התווך של מוסדות המדינה האסלאמית: מועצה מייעצת (מג'לס אל-שורא); מועצה צבאית (אל-מג'לס אל-עסכרי), מועצת הלכה (מג'לס אל-שריעה) וכן מועצות לענייני ביטחון, הסברה, כספים, מחוזות ועוד. לצד מועצות אלו כללה הנהגת המדינה האסלאמית מעין ממשלה שבה מילאו את תפקידי השרים "אחראים" (מסא'ולון) המופקדים של תחומי ממשל שונים דוגמת אחראי על ענייני כספים (מסא'ול בית אל-מאל), אחראי לענייני צבא (מסא'ול אל-שא'ון אל-עסכריה) ועוד.¹⁹ המדינה האסלאמית נחלקה למחוזות שעל ניהולם הופקדו שניים מסגניו של אבו בכר אל-בע'דאדי. הסגן שהופקד על ענייני המחוזות במרחב הסורי היה עבדאללה אל-אנבארי, ששימש קצין מודיעין בצבא עיראק בתקופת שלטונו של צדאם חסין.²⁰ אנבארי הוחלף, כך דווח מסוריה, בידי אבו עלא' אל-עפרי (עבד אל-רחמן מצטפא), פעיל אל-קאעדה ותיק, יליד העיר אל-מוצ'ל שבעיראק. במאי 2015 דווח מבגדאד כי הלה חוסל בתקיפה מן האוויר בידי מטוסים של הקואליציה הבין-לאומית בהנהגת ארצות-הברית, לאחר שכשבוע קודם לכן הציעו האמריקנים פרס של שבעה מיליון דולר על ראשו.²¹

מטבע אופיה של "המדינה האסלאמית", ישות השואפת להשיב את ימיה של הח'ליפות האסלאמית, אך גם נוכח אילוצים שעניינם המאבק שאותו היא ניהלה נגד כל הסובב אותה, היוו המחוזות השונים של המדינה יחידות אוטונומיות, שלמושלמים (מושל – וואלי) העומדים בראשם ניתנה עצמאות וגם עצמה מרובות. כל מחוז נחלק לגזרות (קטעא) ואלו נחלקו לאזורי משנה – ערים ומרחבים כפריים. בראש כל אחד מאלו עמד מפקד או מושל (אמיר), ובכל מחוז פעלו מוסדות מקומיים שהיו אחראיים על ניהול ענייני השוטפים של המחוז. אלו

18. ידיעות אחרונות, 25 באוגוסט, 5 בספטמבר 2015; רויטרס, 21, 24, באוגוסט 2015. אודות הוצאתו להורג של אליאסעד: רויטרס, 18, 19 באוגוסט 2015.

19. "דאעש: דיוקנו של ארגון טרור", מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית, 26 בנובמבר 2014; Charles C. Caris & Samuel Reynolds, *ISIS Governance in Syria*, July 2014, Institute for the Study of War.

20. Charles Lister, *Islamic State Senior Leadership: Who's Who*, Brookings Institute, http://www.brookings.edu/~media/Research/Files/Reports/2014/11/profiling-islamic-state-lister/en_whos_who.pdf?la=en.

21. רויטרס, 13 במאי 2015.

היו כפופים למושל המחוז, אך עמדו בקשר עם המועצות והמשרדים שפעלו ברמת הנהגת "המדינה האסלאמית". לצד מוסדות מקומיים אלו שעניינם צבא וביטחון, משפט ואכיפת החוק, הלכה וענייני דת ובכלל זה משטרת דת (חיסבה), פעלו בכל מחוז גם מוסדות שעניינם אספקת שירותים לתושבים: משרד השירותים (דיואן אל-ח'דמאת) או המוסד לשירותים ציבוריים (מואססת אל-ח'דמאת אל-עאמה) ועוד.²²

מחוזות המדינה האסלאמית במרחב הסורי

המחוזות של "המדינה האסלאמית" תאמו לרוב את החלוקה האדמיניסטרטיבית שהתקיימה בעיראק ובסוריה טרם קריסתן, הגם שבכמה מקרים חרג הארגון מחלוקה היסטורית זו: מחוז אל-רקה, מחוז חֶלֶב; מחוז אידליב, מחוז דמשק; מחוז אל-באדיה (מחוז המדבר, שמו של מחוז חמץ); מחוז חֶמָא; מחוז החוף (שמו של מחוז לאד'קיה), ולצד אלו גם מחוז אל-ח'יר (הטוב) – שם חדש שניתן למחוז דיר אל-זור; ומחוז אל-ברכה (הברכה) – שמו החדש של מחוז חסכה. בסוף אוגוסט 2014 הוקם בידי דאעש מחוז הפרת (ולאית אל-פראת), שבו נכללו העיר אבו כמאל הסורית והעיר אל-קאא'ם העיראקית. הקמת מחוז זה נועדה לסמל את "ניפוץ" גבולות סייקס-פיקו, היינו הגבולות שבין המדינה העיראקית לזו הסורית. חלק מהמחוזות, דוגמת אידליב, החוף ודמשק, לא נמצאו תחת שליטה מלאה של הארגון הגם שהוא קיים בהם נוכחות.²³

דאעש קבע את אל-רקה כמרכז וכמוקד שלטונו בסוריה. העיר שמנתה כ-200 אלף תושבים טרם פרוץ המהפכה, קלטה לתוכה עשרות אלפים ויש אף הנוקבים במספרים גבוהים בהרבה של כמה מאות אלפים של פליטים, שחיפשו בה יציבות ושקט מאימי המלחמה. ואולם, לאחר כיבושה בידי דאעש נטשו אותה רבים מהם.

בספטמבר 2014 פרסם הארגון מעין חוזה בינו, בין לוחמיו ובין תושבי אל-רקה (ות'יקת אל-מדינה – אל-רקה). תוכנו של המסמך לימד על האופן שבו תפס הארגון את עצמו, ועל האופן בו ביקש לקשור עצמו לאוכלוסייה המקומית של העיר ולמעשה של סוריה כולה. "המסמך מגדיר אפוא את היסודות השרעיים ואת העקרונות האסלאמיים, המחייבים הן את נותן החסות והן את מקבלי החסות. ראשית, למי ששואל מי אתם התשובה היא – אנו חיילי המדינה האסלאמית. נטלנו על עצמנו להחזיר את תפארת הח'ליפות האסלאמית ולהגן על אחינו המוסלמים מפני העושה והעוול. שנית, אנו מתייחסים לאנשים על-פי האופן שבו הם מציגים את עצמם ואילו את צפונות ליבם אנו מותירים לאללה. שלישית, אנו נתייחס כאל מוסלמי לכל מי שינהג כמוסלמי כלפי חוץ ולא יהיה מעורב בדבר כלשהו הסותר את

22. "דאעש: דיוקנו של ארגון טרור", מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית, 26 בנובמבר 2014, עמ' 65-66, 70-71.

23. למחוזות המדינה האסלאמית במרחב הסורי: וטן, "מחוזות המדינה האסלאמית", <http://www.watan.fm/syria-news>.

האסלאם. רביעית, אנו לא נחשוד בו או נטיל בו ספק ולא נאשים אותו בלא הוכחה חותכת או טענה ניצחת".²⁴

מערכת הממשל

התמונה שהצטיירה מן הדיווחים אודות התנהלותו של דאעש במרחב הסורי, הייתה של מסגרת מדינתית למחצה שלה מערכת ממשל מתפקדת, גם אם באופן חלקי ופרימיטיבי, שהצליחה לזמן מה לספק את צורכיה הבסיסיים של האוכלוסייה ובעיקר להעניק לה יציבות ורגיעה מאימת המלחמה. גולת הכותרת של מערכת ממשל זו היו מערכות החינוך, הביטחון, המשפט והחוק וכן מערכות כספים ומשק וכלכלה מתפקדות. ראוי לציין עם זאת כי מערכת ממשל זו התבססה על מערכת הנאמנות השבטית, ומבחינה זו הלכה בדרכה של מערכת הממשל שקיים המשטר הסורי במזרח סוריה.

החשיבות שיש לייחס להופעתו של דאעש במזרח סוריה בקיץ 2014 הייתה נעוצה בעובדה שארגון זה היה הראשון מבין ארגוני המורדים הלוחמים במשטר הסורי, שהצליח למצב עצמו לשעה קלה ואף חולפת כאלטרנטיבה ריאליטית – צבאית ומדינית – למשטר הסורי, גם אם בלתי סימפטית בעליל עבור סורים רבים ועבור הקהילה הבין-לאומית. יתר על כן, דאעש הצליח לבסס עצמו כישות שלטונית המקיימת מערכות ממשל, ומערך שירותי כלכלה, חברה ומשפט, גם אם פרימיטיביות ובסיסיות.

המשטר הסורי הוסיף אגב לממן את משכורות עובדי המדינה שנותרו באזורים אלו שנשלטו עתה בידי לוחמי דאעש, ולעיתים אף הגיע עם הארגון להבנות שעניינן המשך תחזוקה ותפעול של תשתיות החשמל והמים באזור, דוגמת סכר הפרת (סכר טבקה) שעל ימת אסד.²⁵ לשם כך העתיק המשטר את ניהול מחוזות אל-ירקה ומאוחר יותר גם אידליב, לאחר שנפלה בידי המורדים בראשית 2015 אל חמץ, וממנה פעלו מחוזות אלו והוסיפו לספק שירותים לבני המחוז שהוסיפו להתגורר באזורים שנפלו לשליטת המורדים, או שמצאו עצמם פליטים באזורים אחרים של סוריה.

בנושא החינוך פעל דאעש להקים מערכת חינוך חלופית למערכת החינוך של המדינה הסורית, מגני ילדים ועד בתי ספר יסודיים. הארגון הקפיד על הפרדה בין מסגרות חינוכיות לבנים ולבנות, כפה את הלבוש האסלאמי ושם דגש על לימודי דת כתחום לימודים מוביל, ולעיתים אף בלעדי. הוא אסר על לימוד מקצועות "חילוניים", דוגמת מוזיקה ואמנות, היסטוריה ומדעי החברה; הוא סיפק ספרי לימוד משלו וקיים צנזורה קפדנית על ספרי לימוד שבשימוש. כך למשל הורה למחוק מספרים שהדפיס משרד החינוך הסורי את המונח "הרפובליקה הערבית הסורית", ולהחליפו במונח "המדינה האסלאמית". הארגון גם ייסד מכונים הלכתיים וקיים מסגרות ממוסדות של לימודי דת במסגדים. לצד זאת השקיע הארגון

24. למסמך המדינה אתרים המזוהים עם דאעש - http://ahmadjoma.blogspot.co.il/2014/09/blog-post_14.html וכן אתר המרכז הסורי לזכויות אדם, 13 בספטמבר 2014, <http://shrc.org/en/> למסמך ות'יקת אל-אמאן (חוזה החסות) <http://baretly.net/index.php?topic=33284.0>.

25. Orlando Crowcroft, "ISIS: Inside the struggling Islamic State economy in Iraq and Syria", *International Business Times*, 11 April 2015.

מאמץ בהקמת מערכת חינוך בלתי פורמלית, שכללה מחנות אימונים צבאיים עבור ילדים ובני הנוער. במחנות הללו עברו הילדים אינדוקטרינציה אסלאמית ברוח האידיאולוגיה של דאעש, ואימונים צבאיים במטרה להכשירם לשמש כדור הבא של לוחמי הארגון.²⁶ בתחום המשפט הקים הארגון מערכת של בתי משפט הלכתיים, שהטילו עונשים חמורים על מי שהפר את חוקי ההלכה האסלאמית. בנוסף, הוא כונן משטרת דת שפיקחה על אכיפת חוקי ההלכה. נראה כי מערכת המשפט של דאעש התקבלה בהשלמה בידי האוכלוסייה המקומית, גם זו שלא הייתה שותפה בהכרח לאידיאולוגיה האסלאמית סלפית-ג'האדית של דאעש, שכן התושבים ראו תועלת בקיומה של מערכת המשפט שמילאה ואקום ממשלי שנוצר לאחר התמוטטות המשטר הסורי והשיבה את החוק והסדר לחייהם. נראה גם כי בתי המשפט אלו נתפשו לכל הפחות בתחילת הדרך כמושחתים פחות, מבתי המשפט שפעלו בימיו של המשטר הסורי.

תשתית וכלכלה

הארגון פעל באזורים שתחת שליטתו לשקם את התשתית הכלכלית ולהשיב את חיי הכלכלה למסלולם. התשתית הכלכלית של דאעש התבססה על רווחים מהיטלים על תנועת סחורות ובני אדם, ובעיקר הכנסות ממכירת נפט שאותו הפיק הארגון משדות הנפט באזור שעליהם שם את ידו. כזכור דאעש השתלט על מרבית שדות הנפט בסוריה שבהם הפיק בראשית ימי שלטונו כ־30 אלף חביות נפט, בנוסף לכ־50 אלף חביות נפט ליום שאותן הפיק בעיראק. הוא מכר את הנפט במחיר מוזל לחבית שנע בין 20-40 דולר לחבית, והדבר הכניס לקופתו כ־3-6 מיליון דולר ליום ולמעלה ממיליארד דולר בשנה. הכנסות אלו עלו בהרבה על הוצאותיו לאחזקת הכוח הלוחם שלו ומערכות הממשל והתשתיות באזורים שבשליטתו, וכמובן על ההוצאות עבור תשלום משכורות לפעיליו (משכורת של לוחם בדאעש נאמדה בכ־200-600 דולר לחודש, ואילו לאותם אלו ששירתו במערכות הממשל של דאעש עמדה המשכורת על 200-300 דולר לחודש).²⁷

דאעש גם הנפיק מטבע משלו – דינר אסלאמי (שנחלק למאה דרהם, כל דרהם נחלק לעשרה פילס), ואף טבע מטבעות נחושת, כסף וזהב בערכים שונים. על מטבע זהב בשווי 5 דינר שורטטה מפת העולם כסמל לבשורה של הנביא מחמד לעולם כולו. על מטבע כסף בשווי 10 דרהם הופיע ציור של מסגד אל-אקצא ולצידו פסוק מן הקוראן המתייחס למסעו של מחמד לירושלים ולעלייתו לשמיים (אל-אסראא' ואל-מעראג'). ואילו על מטבע נחושת בשווי של 10 פילס (אלפית הדינר) הוטבעה תמונת סהר המזוהה עם האסלאם.²⁸

בין דאעש ובין המשטר הסורי, הכורדים, תורכיה ואף קבוצות מורדים אחרות ובראשן ג'בהת אל-נצרה, התקיימו הבנות שבשתיקה שעניינן תנועה חופשית של סחורות ובני אדם

26. דאעש: דיוקנו של ארגון טרור, עמ' 94-95.

27. Nour Malas and Maria Abi-Habib, "Islamic State Economy Runs on Extortion, Oil Piracy in Syria, Iraq", *Wall Street Journal*, 28 August 2014.

28. הארגון קבע את שווי של מטבע זה של חמישה דינרי זהב על 694 דולרים, היינו 139 דולר לכל דינר זהב. רועי קייס, "דאעש משתדרג: מנפיק מטבעות עצמאיים", וויינט, 14 בנובמבר 2014.

בין מרחביה של סוריה ושל עיראק, ובעיקר מכירת נפט ומוצריו מידי דאעש לידיו של המשטר הסורי, לידי הכורדים או אף אנשי עסקים תורכים; וכן תחזוקה של מתקני תשתית דוגמת סכרים ותחנות כוח שנפלו בידי דאעש שהרי אלו הוסיפו לשרת את אותם אזורים בסוריה שנותרו בידי המשטר. עבודות תחזוקה אלו התבצעו על-ידי צוותים שנשלחו בידי הממשלה הסורית, שהוסיפה לשלם משכורות לעובדי מדינה שנותרו באזורים בשליטת דאעש כדי לשמר את זיקתם אליה.²⁹ כל זה עתיד היה להשתנות משהחלו האמריקנים להלום בתשתיות הכלכליות של המדינה האסלאמית, מוטטו את תעשיית הנפט והגו ושיתקו את תנועת הסחורות במרחביה ובכך הביאו לקריסתה הכלכלית. עוד שני ממדים בשלטונו של הארגון במזרח סוריה ראויים לציון. האחד – יחסו לשבטים הערביים שהיוו גורם כוח משמעותי במרחב זה, והשני – יחסו לבני עדות המיעוטים.

היחסים עם השבטים הערבים במדינה האסלאמית

השבטים היוו מקור כוח ותמיכה חשוב לארגון, שפעל בראשית דרכו בעיראק ואף בסוריה לגייס את הקואליציות השבטיות השונות לצידו והקפיד לקיים טקסי שבועת אמונים של זקני השבט לבע'דאדי. דומה עם זאת כי בניגוד לעיראק אופיינו היחסים עם השבטים הערביים במזרח סוריה במתח ועוינות, נוכח סירובם של רבים מהשבטים להכפיף עצמם למרותו ולוותר על האוטונומיה שממנה נהנו לאחר שפרצה מלחמת האזרחים בסוריה ולאחר שמוסדותיה של מדינה זו קרסו ונמוגו מחייהם. במקרים רבים הם נדרשו לוותר על נכסים שעליהם שמו את ידם, דוגמת שדות נפט, מחסני תבואה, או צמתי דרכים אסטרטגיות. במקצת מן המקרים התקשו בני השבטים לקבל את האידיאולוגיה הקיצונית ואת דרכי הפעולה הדתיות שביקש הארגון לכפות עליהם – דבר שגרם לאלימות כלפיהם, כאשר דוגמה אחת מיני רבות הייתה כאשר אנשי דאעש הטביעו בסוף 2014 מאות מבני שבט שְׁעִיטַת בדיר אל-זור במי נהר הפרת.³⁰

מבט מעמיק מגלה כי קשרי הנאמנות שבהם קשר עצמו הארגון אל השבטים הערביים, דמו להפליא לאלו שקשרו בעבר שבטים אלו למשטר הסורי בדמשק, היינו שימוש בראשי השבטים כמתווכים האמונים על הבטחת הנאמנות והמחויבות של בני השבט למוסדותיה של המדינה האסלאמית. מכאן עולה כי קשרי דם ומשפחה וממילא זהות שבטית, ולא דווקא נאמנות דתית או אידיאולוגית, הם שעמדו לא פעם בבסיס מוסדותיה של המדינה האסלאמית והם שקשרו אליה קהלים וקבוצות במרחב הערבי-סוני שתחת שליטתה.

התפרקותו של מוסד המדינה הסורית ובעקבותיו פרימתו של המארג החברתי שקשר את בני עדות המיעוטים, בני הכפר והעיר ואף בני השבטים יחדיו, השיב למסגרת השבטית את מעמדה כגורם בעל עוצמה. כך הפך השבט או אף תת-השבט, מגוף שנתפס לאורך 70 שנות קיומה של המדינה הסורית העצמאית כארכאי ונעדר רלוונטיות לחיי החברה והמדינה,

Orlando Crowcroft, "ISIS: Inside the struggling Islamic State economy in Iraq and Syria", 29. *International Business Times*, 11 April 2015.

"Mass grave of 230 tribespeople found in Syria's Deir Ezzor monitoring group", *al-Akhbar*, 30. 18 December 2014.

לכדי גורם בעל משקל והשפעה. סורים רבים, ולטענת חוקרים אחדים כדי כשליש ואף יותר מאוכלוסייתה של המדינה, קשרו עצמם בדרך זו או אחרת למסגרות השבטיות השונות. עם זאת יש להודות כי גם תחת שלטונו של המשטר בדמשק הוסיף השבט למלא תפקיד בעל משמעות, הגם שלרוב מתחת לפני השטח, תוך שהמשטר הסורי, בין אם משטר הבעת' שהתיימר לכאורה ללחום בשבטיות ובעדתיות ובין אם משטרים שקדמו לו, עושה שימוש בשירותם של ראשי השבטים לביסוס מעמדו ושלטונו. כך מילאו ראשי שבטים וחמולות תפקידי מפתח בבירוקרטיה המפלגתית והשלטונית באזורי מזרח המדינה גם תחת שושלת אסד, הגם שהמשטר הסורי נקט לא פעם מדיניות של הפרד ומשול כדי למצב עצמו מול בין הקבוצות השבטיות השונות.

חלק גדול מן השבטים במרחבים אלו היו קשורים למערכת שבטית רחבה יותר המשתרעת אל מעבר לגבולותיה של סוריה, דוגמת הפדרציות של שבטי שמר, בקארה, כלב, ג'אבור ואחרים. דבר זה העניק בשעתו לצדאם חסין, אבל גם למשטר הסעודי עד לימינו אלו עמדת השפעה מול פדרציות שבטיות אלו, כמו גם יכולת לגלות מעורבות בענייניה של סוריה בחלקיה המזרחיים. זו נמשכה במקרה הסעודי, וגברה כמובן לאחר שפרצה בה מלחמת האזרחים.

על מורכבות זו מלמד למשל סיפורו של האחראי על המשרד ליחסי ציבור ושבטים של המדינה האסלאמית, שישב בבירתה של הח'ליפות באל-רקה. איש זה לא היה אלא בנו של פעיל מפלגת הבעת' שהסתכסך עם המשטר בדמשק, והפך לאישיות בלתי רצויה משום שנטה אחרי הפלג העיראקי של המפלגה בהנהגתו של צדאם חסין בבגדאד. לאחר שנכבשה עיראק באביב 2003 הצטרף בנו בעקבות רבים מחברי מפלגת הבעת' בעיראק לדאעש ושב עימו לאל-רקה.³¹

סופו של דאעש בא מידי אויביה של הח'ליפות, בין אם צבא עיראק ומיליציות שיעיות עיראקיות שלחמו לצידו ולוחמים כורדים בעיראק ובסוריה שהסתייעו כולם בארצות-הברית, אבל גם כוחותיו של המשטר הסורי ובעיקר בני בריתו. לצד זאת נראה כי הח'ליפות לא השכילה לשמר את תמיכתה של האוכלוסייה המקומית, ובעיקר את תמיכתם של השבטים הערביים שהלכו והתרחקו ממנה עוד קודם לתבוסות שנחלה בשדה הקרב. לכך תרמה כאמור ידו הקשה של הארגון וניסיונו להשליט את מרותו על בני השבטים, כמו גם לכפות עליהם את דרכי פעולה הדתיות שלו. אף נוכחותם של זרים שאינם בני המקום בקרב לוחמיו של הארגון ובקרב מנהיגיו לא סייעה לו לגייס תמיכה בקרב התושבים המקומיים, שהרי הזהות השבטית הייתה ונתרה בסיס הזהות והנאמנות ואף ההתארגנות של האוכלוסייה במזרח סוריה ואפילו במרחבים העירוניים באזור זה.³²

31. Kheder Khaddour, Kevin Mazur, "Eastern Expectations: The Changing Dynamics in Syria's Tribal Regions", 28 February 2017; Mohanad Hage Ali, "Syria in Crisis, Wasta Rule, The Islamic State's Governing System in Syria Looks a Great Deal Like that of the Assad Regime", Carnegie Middle East Center, 17 March 2017, <http://carnegie-mec.org/diwan/68291>.

32. Tam Hussein, "Paradise lost: the rise and fall of Abu-bakr al-Baghdadi", *Syria Comment*, 12 April 2017.

היחס למיעוטים

יחסו של דאעש לבני עדות המיעוטים שמצאו עצמם תחת שלטונו היה עוד אחד מסממני ההיכר הבולטים שייחדו ארגון זה ואת הח'ליפות שהקים, ותרם אגב יותר מכל לדימויו השלילי במערב. בהקשר זה יש להבחין בין "בני חסות" (אהל אל-ד'מה) – בני הדתות המונותאיסטיות (נוצרים), ובין השיעים ולצידם בני עדות מיעוט שמוצאן בשיעה, דוגמת עלווים ודרוזים (המכונים באסלאם אל-ע'ולאה, המגזימים). לכאורה היה דאעש נכון להשלים עם נוכחותם של "בני חסות" במרחבים שבשליטתו (היהודים נטשו את המרחב העיראקי והסורי עוד במאה הקודמת). כך למשל הוא העניק בפברואר 2014 כתב חסות (עהד אל-אמאן) לתושביה הנוצרים של העיר אל-רקה, שהתיר להם להוסיף ולהתגורר בעיר אך הטיל עליהם מס גולגולת (ג'זיה) שאותו חויבו לשלם פעמיים בשנה. בנוסף אסר עליהם להציג לראווה סממני פולחן או אמונה דתית נוצרית.³³

אלא שבפועל היה יחסו של הארגון לאוכלוסייה הנוצרית בשטחיה של הח'ליפות יחס של התנכלות מתמדת ורדיפות. כך למשל החריבו אנשיו של דאעש רבות מן הכנסיות הנוצריות באזורים שעליהם השתלטו, או הפכו אותן למבני ממשל בשימוש הארגון ואנשיו. אין פלא כי מרביתה של האוכלוסייה הנוצרית במזרח סוריה ובמערבה של עיראק, נטשה אזורים אלו בדרכה לאירופה.³⁴ במזרח סוריה לא נמצאה אוכלוסייה ערבית או כורדית שאינה סונית, ועם זאת שיעים, עלווים או דרוזים, אזרחים או אנשי צבא סוריים, שנקלעו לאזורים שבשליטתו של דאעש – חוסלו על-ידו. בעיראק נפלו כזכור בידי דאעש בני המיעוט היזידי, שבהם ראה כופרים, ואלו זכו ליחס אכזרי במיוחד. הגברים נרצחו ברובם, והנשים הוצאו למכירה בשווקי עבדים בעריה של המדינה האסלאמית. גם בשיעים בעיראק ובלבנון ראה דאעש כופרים שבהם מצווה להילחם ולהרוג.³⁵

דאעש כונן מדינה שבסיסה האידיאולוגי, החזון והייעוד שהציבה לפניה, אבל גם הדלק המניע אותה, היו מלחמת ג'האד ומסעות התפשטות. הכיבושים החדשים לא נועדו אפוא לענות רק אחר יעד אידיאולוגי, אלא להשיג מטרה מעשית שעניינה שימור המומנטום שהשיג הארגון בכיבושיו והמשך תחזוקתה של הח'ליפות שהקים. זאת תודות לשלל המלחמה שעליו שם את ידו, ולמתנדבים שהצטרפו לשורותיו בעקבות כל כיבוש טריטוריאלי חדש. מבחינה זו התקיים דמיון מפתיע בין מדינת דאעש ובין מדינות שבטיות שהתקיימו במרחב זה החל בתקופת האסלאם וגם לפניה, ובעצם דמיון מפתיע בינה ובין המדינה האסלאמית שכונן הנביא מֶחֶמד בחצי האי ערב ושממנו התפשטה אל רחבי העולם בימיהם של יורשיו.

אגב, מספרם של המתנדבים לשורותיו מחוץ למרחב הסורי-עיראקי הוערך בכ-20 אלף איש, החל מסין עבור דרך רוסיה וכלה במדינות ערב ומדינות אירופה ואף ארצות-הברית. תוחלת חייו של מתנדב ללחימה בשורות דאעש הייתה לרוב קצרה, והסתכמה בכמה חודשים עד שמצא את מותו. עם זאת, רבים מאותם מתנדבים מצאו את הדרך לשוב לארצות

33. למסמך עהד אל-אמאן: <http://baretly.net/index.php?topic=33284.0>

34. אל-ידוֹסְטוֹר (רבֵת עֶמוֹן), 5 במרס 2014.

35. "ISIS slave markets sell girls for 'as little as a pack of cigarettes', UN envoy says", *The Guardian*, 8 June 2015.

מוצאם לאחר שהתפכחו מן הלחימה בשדות הקרב בסוריה ובעיראק, אך אחדים מהם נותרו מחויבים לאידיאולוגיה ולתפיסת עולמו של דאעש. מה שחשוב יותר, מדובר היה באנשים שרכשו ניסיון בלחימה ולכל הפחות בהפעלת אמצעי לחימה, ניסיון שהנחה אותם במקרים אחדים בביצוע פעולות טרור בארצות מוצאם שאליהן שבו עתה.

סיפורו של דאעש במזרח סוריה היה לכאורה סיפור הצלחה מסחרר, שהרי ארגון שנעדר נוכחות של ממש ובוודאי מקורות של תמיכה ותשתית ארגונית וכספית ואף תשתית צבאית, הצליח בתוך שנים בודדות לפרוץ מן השוליים הגיאוגרפיים שבהם פעל בעיראק והשתלט על מרחבים עצומים בעיראק ובמזרח סוריה, נושא עיניו להשתלט גם על מערבה של מדינה זו. ובכל זאת, לא דאעש הוא שמוטט את המדינה הסורית כמו קודם לכן את עיראק, אלא קריסתה של המדינה הסורית היא שאפשרה לארגון להשתלט בקלות יחסית על מזרחה של המדינה. כוחו של הארגון היה נעוץ אפוא בחולשתם של יריביו, חולשתם של מוסדות המדינה אך גם של כוחות מקומיים, שבטים ערביים או קבוצות של מורדים, שלא אזרו כוח לעמוד מולו ובמקרים רבים אף בחרו להצטרף לשורותיו.

בכל מקום שבו נתקל הארגון בהתנגדות נחושה דוגמת האוכלוסייה השיעית בדרום עיראק, או הכורדים בצפון סוריה ועיראק – נבלמה התקדמותו. חשוב גם להזכיר כי מזרחה של סוריה היה החלק הקל לעיכול ולשליטה במרחב הסורי, ולא ניתן היה ללמוד מהצלחתו היחסית של הארגון להיאחז בו על הצפוי לו, באם היה מגיע אל יתר חלקיה של סוריה ובייחוד אל חלקה המערבי של המדינה. באלו התגוררה בצפיפות אוכלוסייה מעורבת, שבה הייתה נוכחות רבה ומשקל רב יותר לבני עדות המיעוטים (דרוזים, עלווים ואף שיעים), כמו גם לאוכלוסייה סוניית עירונית מבוססת ולרוב חילונית ומתונה בהשקפת עולמה.

בשולי הדברים ראוי לחזור ולהדגיש כי דאעש הלך ואיבד בחלוף החודשים והשנים את תמיכתה של האוכלוסייה במזרח סוריה, שהייתה לכאורה נוחה לקבל את תפיסת עולמו ואת שלטונו. לכך הביאה קיצוניות נעדרת פשרות שהפגין הארגון בקידום האידיאולוגיה ודרכי הפעולה הדתיות שלו, אך גם ניסיון להכפיף ביד רמה את האוכלוסייה למרות השלטונית של הארגון, תוך התעלמות או אף ניסיון לקרוא תגר על המארג החברתי ובעיקר זה השבטי במרחבים שתחת שלטונו.

העיר אל-ירקה כמשל

על עלייתו ונפילתו של ארגון דאעש ניתן היה ללמוד מן השינוי בטון ובצבע של כתבות שהתפרסמו בתקשורת הערבית והבין-לאומית אודות שלטונו של הארגון בעיר אל-ירקה, שאותה הפך כזכור לבירתו. באוגוסט 2014 פרסם העיתון הלבנוני "אל-ספיר" דיווח מאל-ירקה, שבו נכתב: "אל-ירקה היא עיר המפתיעה בניקיונה ואין נתקלים בה בכללך או בפסולת. אבל הכיכרות הפכו למקומות כינוס שבהם מתקיימות הוצאות להורג על-ידי עריפת הראש. הפסולת המצויה ברחובות היא אפוא ראשים שנערפו וממתנים שיאספו אותם. [...] בזמן התפילות על הכול לעזוב את עיסוקיהם ולהגיע למסגד לתפילה. על הנשים ללבוש בגדים שחורים רחבי שוליים וכן לעטות רעלה. על הגברים הצעירים נאסר להסתפר בסגנון מערבי, ויחידות מיוחדות של דאעש מפקחות על התנהגותו של הציבור. [...] בתי ספר

והמכללות נסגרו בהוראתו של דאעש עד שתגובש תוכנית לימודים חדשה חלופית שתשמיט את כל שחורג מהיתרי השריעה. כל מי שמעוניין ללמד בבתי הספר חייב לעבור קורס בהלכה דתית.[...] האסון מורגש רק במגזר הבריאות שכן אין ניתנים כמעט שירותי בריאות. רופאים רבים נטשו את העיר ולכן מחלות פשוטות עשויות להסתיים במוות".³⁶

גם ה"ניו יורק טיימס" דיווח מאל-רקה באותו החודש: "שוטרי תנועה מקפידים שהנהגים יציתו לחוקי התנועה, הפשע נדיר ואפילו גובי המיסים מחלקים קבלות. יש אוכל בחנויות, והמאפיות ותחנות הדלק מתפקדות. עם זאת, מקומות ציבוריים ששימשו כאתרי בילוי לצעירים גודרו וכעת מתנוססים עליהן ברמה דגליו השחורים של דאעש ומוקרנים בהם סרטונים של פיגועי התאבדות שבוצעו בידי אנשי הארגון. ידיהם של אנשים שהואשמו בגניבה נקטעו. שלוש כנסיות שפעלו בעיר נסגרו, הצלבים הורדו מהן ודגלים שחורים הונפו עליהן".³⁷

ולבסוף, דיווח של סוכנות הידיעות "רויטרס" מספטמבר 2014: "הארגון שנודע בשל מעשי הזוועה שלו מספק חשמל ומים, משלם משכורות, שולט בתנועה ומנהל כמעט הכול – ממאפיות ובנקים עד בתי ספר, בתי משפט ומסגדים. הטקטיקות חסרות הרחמים בשדה הקרב, וכפייטו של החוק האסלאמי הנוקשה, היו אלה שהביאו לארגון את הכותרות ברחבי העולם. אך התושבים באזור מספרים כי הרבה מכוחו של הארגון נמצא דווקא ביעילות שלו וביכולת המעשית שלו למשול.[...] רוב המורדים והפעילים הפוליטיים שלא ברחו מהאזור חזרו בתשובה ונשבעו אמונים למנהיג אבו בכר אל-בע'דאדי, לאחר שזה מחל להם על חטאיהם נגד דאעש, וכך נהגו אפילו מוסלמים סונים שהועסקו בעבר בידי הממשלה הסורית.[...] השימוש של הארגון באלימות הוא לא לגמרי נטול הבחנה. כשהדבר תואם את האינטרסים שלו, דאעש יודע לסחור עם אנשי עסקים הממשיכים לשמור על נאמנותם למשטר הסורי".³⁸

חזות אופטימית זו שהצטיירה מן הדיווחים על הנעשה באל-רקה, עתידה הייתה להשתנות מן הקצה אל הקצה בחלוף חודשים בודדים לשלטונו של דאעש בעיר. הארגון הכביד את ידו על תושבי העיר, והפך את חיייהם לקשים מנשוא. גרוע מכך, לאחר שאל-רקה הוכרזה בירתו של דאעש היא הפכה יעד לתקיפות של מטוסי הקואליציה הבינ-לאומית, ומאוחר יותר גם לתקיפות של מטוסים רוסים. אלו גרמו לנזק רב לעיר והביאו לנטישה המונית של תושבים. כתבת ה"ניו יורק טיימס" שביקרה בסמוך לעיר ביולי 2017 טרם נפילתה בידי כוחות כורדיים, דיווחה אודות הנעשה בה: "בסוף החודש שעבר, באחת השכונות בפרבריה המערביים של עיר הבירה של ארגון המדינה האסלאמית (דאעש), נפגשתי עם חסן האשם רמזדאן. הוא נעצר והולקה שלוש פעמים בתקופה שדאעש שלט בעירו: בין אם בגלל שהזקן שלו היה קצר מדי, או משום שהמכנסיים שלו לא היו ארוכים דיים.[...] חולה אל-ח'אלף תופרת שהתגוררה סמוך לכיכר אל-נעים שבו נהגו משפחות לצאת לטייל בשעות הערב או בימי החג מספרת, כי כיום כל מה שהיא מסוגלת לזכור מהכיכר הזו הוא ראשים ערופים

36. אל-ספיר (בירות), 8 באוגוסט 2014.

37. ניו יורק טיימס, 25 באוגוסט 2014.

38. רויטרס, 5 בספטמבר 2014.

שהוצבו על מקלות והוצגו לראווה בכיכר. [...] היום כבר לא קוראים לכיכר 'כיכר אל-נעים' אלא 'כיכר הגיהנום'.³⁹

מלחמתה של ארצות-הברית בדאעש

הצלחתו של דאעש להשתלט על חלקים נרחבים של עיראק וסוריה ולכונן בהם ח'ליפות אסלאמית, נתפסה בווינגטון כאיום ישיר לביטחונה הלאומי של ארצות-הברית. בכירים אמריקנים לא הסתירו את חששם כי ח'ליפות זו בשליטתו של דאעש תערער את היציבות באזור, ותאיים על בעלות בריתה של ווינגטון במרחב: עיראק, ירדן ואף ערב-הסעודית, וגרוע מכך, עלולה, כפי שאכן קרה, להוציא אל הפועל-פיגועים נגד יעדים אמריקניים במזרח-התיכון, ברחבי העולם ואף על אדמת ארצות-הברית.

הנשיא אובמה מיהר להטיל את האחריות על כתפיה של קהילת המודיעין האמריקנית. הוא טען כי המודיעין האמריקני המעיט בחשיבות האירועים בסוריה, שכן בעקבות המהפכה שפרצה במדינה זו וכל שבא בעקבותיה נוצר חלל שלטוני ששאב אליו לוחמי ג'האד מכל רחבי העולם, ובסופו של דבר הוביל גם להתפוררות המערכת השלטונית בעיראק. אובמה הוסיף כי המודיעין האמריקני הפריז בהערכת יכולתו של הצבא העיראקי להתמודד עם דאעש. קהילת המודיעין האמריקנית לא נשארה חייבת, ובכירה טענו בתגובה כי המודיעין האמריקני שב והתרעע החל מסוף 2013 על התגברות האיום מצד דאעש, אלא שהתרעות אלה לא זכו לתשומת לב ראויה מצד הממשל שהוסיף לדבוק בהערכה כי מדובר "בבעיה מקומית המצויה תחת שליטה".⁴⁰

כך או אחרת, התקדמותו של דאעש לעבר בגדאד וארביל בקיץ 2014, כמו גם רצח עיתונאים מערביים על-ידו ולבסוף יחסו הרצחני לבני המיעוט היזידי שנפלו לידי בהר סינג'אר על גבול סוריה-עיראק, הובילו למאמץ אמריקני לבלום את התקדמותו של הארגון. עוד ב־19 ביוני 2014 הכריז אובמה על נכונות לשלוח נשק ויועצים צבאיים לעזרת צבא עיראק, וב־8 באוגוסט אותה שנה החלו מטוסים אמריקניים תוקפים לראשונה מטרת של דאעש במטרה לעצור את התקדמותם של לוחמיו, בעיקר בחבל הכורדים בצפונה של עיראק וסביב לבגדאד.⁴¹ בתגובה רצחו לוחמיו של הארגון שני עיתונאים מערביים שנפלו בידיהם: האחד, ג'יימס רייט פולי, צלם עיתונות אמריקני שנחטף ב־22 בנובמבר 2012 בצפון-מערב סוריה, וב־19 באוגוסט 2014, מעט לאחר שמטוסים אמריקניים החלו לתקוף את מטרת דאעש בעיראק, נערף ראשו על-ידי פעיל דאעש.

זה הזדהה בתחילה כ"ג'ון לוחם הג'האד" אבל מאוחר יותר התברר כי מדובר באזרח בריטי בשם מחמד ג'אסם אמואזי. הלה חוסל בתקיפה אמריקנית מן האוויר ב־12 בנובמבר

39. Somini Sengupta and Huwaida Saad, "New Dangers Stalk Syrian Children Still Haunted by Horrors Under ISIS", *The New York Times*, 31 July 2017.

40. אפרים קם, "עלייתה של 'המדינה האסלאמית': ההפתעה האסטרטגית", *מבט על*, גיליון 615, המכון ללימודי ביטחון לאומי, 12 באוקטובר 2014.

41. *רויטרס*, 19, 20 ביוני, 8 באוגוסט 2014.

2015. סרטון המתעד את הוצאתו להורג של פולי הופץ עוד ביום הוצאתו להורג בידי הארגון, תחת הכותרת "A Message to America". סרטון נוסף שהופץ ב־2 בספטמבר 2014 תיעד את הוצאתו להורג של סטיבן יואל סוטלוף, עיתונאי אמריקני־ישראלי שנחטף בסוריה באוגוסט אותה שנה.⁴² מעשי הרצח, ויותר מכך הסרטונים המתעדים אותם, עוררו זעזוע בקרב דעת הקהל במערב ובעיקר בארצות־הברית, אף יותר מן התמונות והסרטונים שתיעדו את יחסו של ארגון דאעש לשבויים סוריים ועיראקיים, ובעיקר לבני עדות המיעוטים שנפלו לידיהם.

ב־10 בספטמבר 2014 הודיע אובמה על כינונה של קואליציה בין־לאומית של מדינות שילחמו בדאעש. אובמה הבטיח כי לצד השתתפות פעילה במתקפות האוויריות נגד מטרות דאעש תסייע וושינגטון בכסף ובנשק, תעניק ייעוץ ואימון ואף מטריה אווירית ללוחמים מקומיים. עם זאת הבהיר אובמה, כי ארצות־הברית לא תשלח לעיראק או לסוריה חיילים להילחם על הקרקע בלוחמי דאעש.

בנוסף לכמה ממדינות אירופה וחברות נאט"ו, הצטרפו לקואליציה בין־לאומית זו עשר מדינות ערביות ובראשן: עיראק, ירדן, ושש ממדינות המפרץ.⁴³ בליל 22 בספטמבר 2014 החלו מטוסי הקואליציה תוקפים מטרות של דאעש בעיראק, ולראשונה גם על אדמת סוריה. לצד אלו הותקפו, לדברי דוברים אמריקנים, גם יעדים של ארגון "ח'ורסאן" שהיווה שלוחה של אל־קאעדה הפועלת על אדמת המרחב הסורי, ושעניינה תכנון פיגועים נגד מטרות מערביות ואמריקניות.⁴⁴ כמה חודשים לאחר מכן, בפברואר 2015, נפל בשבי דאעש טייס ירדני בשם מועאז סאפי יוסוף אל־כסאסבה, לאחר שמטוסו הופל. סופו של כסאסבה היה בהוצאה להורג בשריפה.⁴⁵

התקיפות האמריקניות לא בוצעו מתוך תיאום ישיר עם דמשק, ואף זכו בתחילה לגינוי רפה מצד דוברים רשמיים בדמשק בהיותן לדבריהם הפרה של הריבונות הסורית.⁴⁶ נראה כי המשטר הסורי ראה בתקיפות אלו, ובאופן כולל יותר בהתגייסות הבין־לאומית נגד דאעש, משום שירות לענייני העשוי לסייע לו בבלימתו של דאעש ואולי אף להוביל לשינוי בגישתה של הקהילה הבין־לאומית כלפיו. דוברים סוריים אף מיהרו לרמוז כי דמשק עודכנה דרך קבע בידי צד שלישי, ככל הנראה ממשלת עיראק, אודות התקיפות האוויריות של הקואליציה בהנהגתה של ארצות־הברית על אדמתה.⁴⁷ לאורך שלבים ארוכים של המלחמה נתפס דאעש בידי משטרו של אסד כמאיים פחות מקבוצות המורדים השונות הפועלות במערב המדינה, שהרי הן אלו שנמצאו בקרבה גיאוגרפית מידית למרכזי האוכלוסייה החשובים של סוריה.

42. רויטרס, 19, 20 באוגוסט, 2 בספטמבר, 15 באוקטובר 2014. וויינט, "נחשף: המבצע הנועז לחיסול ג'ון הג'האדיסט", 6 בדצמבר 2015.

43. אל־ג'זירה, 10 בספטמבר 2014; רויטרס, 10, 11 בספטמבר 2014.

44. רויטרס, 22, 23 בספטמבר 2014.

45. אל־ג'זירה, 3, 4 בפברואר 2015.

46. סאנא, 23, 24 בספטמבר 2014.

47. סאנא, 27 בספטמבר 2014.

על גישתה של דמשק לשאלת המאבק בדאעש ניתן היה ללמוד מריאיון שהעניק אסד בדצמבר 2014 לשבועון הצרפתי, "פאריס מאץ", ובו דחה בתוקף את הטענה כי משטרו הוא שעודד את צמיחתה של הקיצוניות בסוריה במטרה להחליש את האופוזיציה: "האם אנו ביקשנו מהם ועודדנו אותם לתקוף שדות תעופה ולהרוג מאות מחיילינו? האם ביקשנו מהם לכבוש כפרים וערים ברחבי המדינה? האמת היא שדאעש קם בעיראק ב־2006, והרי ידוע לכל שארצות־הברית היא שכבשה את עיראק לא סוריה, וגם ידוע שאבו בכר אל־בַּע'דאדי ישב בכלא אמריקני ולא סוריה. אז מי יצר אפוא את דאעש – אנו או ארצות־הברית? [...]] לא ניתן לטפל בטרור באמצעות התקפות מן האוויר ובלא כוחות על הקרקע. הפעולות של ארצות־הברית על אדמת סוריה הן בבחינת פעולה בלתי חוקית, [...] ויש לראות בהן משום הפרה של הריבונות הסורית. בלא קשר לכך חיל האוויר הסורי מבצע תקיפות רבות יותר, מאלו שמבצעים מטוסי הקואליציה של ארצות־הברית".⁴⁸

איראן וחזבאללה התנגדו בתחילה למתקפה האמריקנית נגד דאעש, שבה ראו משום פתח לשובה של ארצות־הברית להמזרח־התיכון ובעיקר לעיראק שאותה החלה נוטשת בעקבות כישלון המעורבות האמריקנית במדינה זו. איראן קיוותה להיבנות מהחלל שהותירו אחריהם האמריקנים בעיראק, ולא הסתירה את רצונה לצרף מדינה זו לתחום השפעתה. מזכ"ל חזבאללה חסן נצראללה הקל ראש במשמעות המעשית של המאבק האמריקני בדאעש, וחזר וטען כי במהלך ימיה הראשונים של מלחמת לבנון השנייה תקפה ישראל את ארגונו בהיקף ובעוצמה הגדולים פי כמה מהיקף התקיפות של הקואליציה לאורך ששת החודשים הראשונים למלחמה שעליה הכריז הנשיא אובמה נגד דאעש, שהסתכמו כך לדברי מחלקת ההגנה בווינגטון בכ־800 מאות תקיפות.⁴⁹

לפי מקורות אמריקניים הגיע מספרן של התקיפות עד ל־1 בדצמבר 2015 לכדי 8,573, מהן 5,639 תקיפות שבוצעו נגד מטרת של דאעש בעיראק ו־2,934 תקיפות שבוצעו נגד מטרת של דאעש בשטח סוריה. עלות התקיפות הגיע בדצמבר 2015 לכדי 5.2 מיליארד דולר, היינו כ־11 מיליון דולר ליום.⁵⁰

הצלחותיו של דאעש בעיראק ובסוריה, שבהם היה לאיים על ריכוזי האוכלוסייה השיעית בדרומה של עיראק ובמיוחד על המקומות הקדושים לשיעה בנג'פ ובכרבלאא', כמו גם האיום הגובר שהציב הארגון למשטרו של אסד בסוריה, חייבו את האיראנים לשנות גישה ולהשלים עם מאמציה של וושינגטון להיאבק בדאעש. האיראנים נאותו להירתם, הגם שלא בדרך של שיתוף פעולה ישיר, למהלך האמריקני של חיזוק הצבא העיראקי הסדיר. מהלך המבוסס ברובו על בני העדה השיעית, ושל גיוס מיליציות שיעיות או שבטיות דוגמת "מיליצית הגיוס העממי" (אל־חשד אל־שעבי) או אל־חצואת (מיליציה שבטית שיעית), כדי שיוכלו להתמודד עם דאעש ואף להביסו. צעד חשוב בדרך לגיוס כללי של השיעים בעיראק למאבק היה פסק הלכה שהוציא ביולי 2014 עלי אל־סַסְטַאני, מנהיגם הדתי של השיעים בעיראק לצאן מרעיתו, ובו קרא לו לצאת ולהילחם בדאעש. כמו כן יועצים אמריקנים

48. פאריס מאץ, 4 בדצמבר 2014.

49. אלי־מנאר, 23 בספטמבר 2014, גם אתר אל־דרר אל־שא'מיה, 16 בינואר 2015.

50. אתר מחלקת ההגנה האמריקנית, 4 בדצמבר 2015.

לצד אנשי משמרות המהפכה של איראן ואפילו אנשי חזבאללה שנשלחו מלבנון לסייע במאמץ המלחמתי נגד דאעש, התגייסו כולם, ופעלו כאילו תחת קורת גג אחת, במטרה לסייע לממשלת עיראק ולמיליציות השיעיות הפועלות במדינה כדי לבלום את התקדמותו של דאעש.

אין פלא כי בקיץ 2015 היו בווינגטון מי שהציעו לראות בדאעש את מקור בעיותיה של ווינגטון במזרח-התיכון ואילו באיראן, ובמשתמע גם בסוריה, חלק מהפתרון (היה זה אגב בעקבות השגת הסכם הגרעין עם איראן ביולי אותה שנה). בכירים אמריקנים ואירופים הצביעו על כך שמקורותיו של הג'האד הסלפי היו נעוצים בסונה, ובעיקר בזרם הוואאבי ששורשיו בערב-הסעודית, ובכך רמזו כי אפשר שהמערב צריך לחבור דווקא לציר השיעי ואיראן בראשו ולא לציר הסוני. בהקשר זה ראוי להזכיר את דבריו של ראש הסי-איי-איי, ג'ון ברנו, שהזהיר במרס 2015 כי הפלתו של נשיא סוריה תפתח בפני ארגוני טרור קיצוניים את הדלת להשתלט על סוריה. ברנו הוסיף כי המשך שלטונו של אסד בסוריה, עדיף לדעתו על-פני כל האלטרנטיבות האחרות לשלטונו.⁵¹ דברים דומים השמיע גם שגריר רוסיה באו"ם ויטלי צ'ורקין באוקטובר 2016 ולפיהם: "אילו לא המעורבות הרוסית בסוריה, היו מונפים דגלים שחורים של דאעש בדמשק".⁵²

שיתוף הפעולה העקיף בין משמרות המהפכה של איראן לווינגטון עורר ביקורת על ווינגטון מצד בעלות בריתה באזור, שמלכתחילה לא גילו להיטות לסייע בידה להיאבק בדאעש. מדינות אלו, דוגמת ערב-הסעודית או תורכיה, הוטרדו אמנם אף הן מכוחו המתגבר של דאעש, אבל הוסיפו לראות באיראן משום איום מרכזי בעבורן ובאסד משום כלי שרת בידיה של טהראן. במקרה התורכי דאגה אנקרה גם מכוחם העולה של הכורדים בסוריה, וביתר שאת מפני אפשרות כינונה של אוטונומיה כורדית בצפון סוריה בהנהגת "מפלגת האיחוד הדמוקרטי" (PYD), והזרוע הצבאית שלה, "היחידות להגנת העם" (YPG), שזוהו עם "מפלגת הפועלים הכורדית" (PKK) שהייתה נתונה מזה שנים במאבק אלים עם הממשלה התורכית. אוטונומיה כורדית שכזו נתפסה באנקרה כמסוכנת לתורכיה יותר מהח'ליפות האסלאמי, ואפילו מהמשך קיומו של המשטר הסורי בהנהגתו של אסד ובחסות של טהראן.

בתחילה נראה היה כי בידי הקואליציה הבינלאומית עולה לבלום את דאעש. האמריקנים דיווחו על פעילות נרחבת שכללה אלפי גיחות תקיפה של מטוסים, לצד שורה של מבצעים שבוצעו בידי כוחות מיוחדים, דוגמת פשיטה ב-16 במאי 2015 על ביתו של אבו-סיאף, מבכירי דאעש בדיר אל-זור במהלכה חוסל בידי הכוחות התוקפים.⁵³

לצד זאת, נראה היה גם כי האמריקנים עושים חיל בגיבוש קואליציה כוחות מקומית רחבה מול הארגון, המבוססת על מיליציות שיעיות או שבטיות בעיראק, לוחמים כורדים בצפונה של עיראק, אנשי המחוז הכורדי האוטונומי בהנהגת משפחת ברזאני העומדת בראש "המפלגה הכורדית הדמוקרטי" ומשפחת טאלבאני העומדת בראש "מפלגת האיחוד

51. רויטרס, 14 במרס 2015.

52. ירון שניידר, "רוסיה: תקיפה נגד אסד תזעזע את המזרח-התיכון, ערוץ 2, 1 באוקטובר 2016.

53. רשת סי אן אן, 16, 7 במאי 2015.

הפטרויטי הכורדי".⁵⁴ בסוריה חברו כאמור האמריקנים ללוחמי "יחידות ההגנה העממית" של "מפלגת האיחוד הדמוקרטי הכורדי". אלו האחרונות אף הדפו את לוחמיו של דאעש בראשית 2015 מן העיר כובאני שעליה צר במשך חודשים רבים, ואף מחלקים נוספים בצפון סוריה.⁵⁵

כל אלו הוכחו כיעילים יותר מן הצבאות הסדירים של עיראק ושל סוריה גם יחד, למרות שבמקרה העיראקי מדובר היה לכאורה בצבא מיומן ומאומן היטב שהיה מצויד מכף רגל ועד ראש בנשק אמריקני חדיש. לימים, באביב 2017, שעה שהצבא העיראקי נדרש לחודשים ארוכים כדי לכבוש את העיר אל־מוֹצֵל מידי דאעש, העיר קצין צה"ל בכיר כי: "באל־מוֹצֵל למשל, יש כ־56 אלף לוחמים של הקואליציה הנהנים מתמיכה מודיעינית, מול 5,000 פעילי דאעש, ועדיין ההתקדמות שם איטית".⁵⁶

בקיץ 2015, שנה לאחר שהגיה דאעש ממעמקי המדבר הסורי־עיראקי, ובתום חודשים ארוכים שבמהלכם שבו דוברים אמריקנים והכריזו כי הוא מצוי בנסיגה נוכח המהלומות הנמרצות שהנחיתו עליו כוחות הקואליציה, שב והרים ראש. ב־16 במאי 2015 השתלטו כוחותיו על רמאדי, בירת מחוז אנבאר בעיראק, ובמקביל פרצו אל ליבה של סוריה, כבשו ב־20 במאי 2015 את תדמור והעמיקו דרומה לכמה משכונותיה של דמשק, ואף הגיעו עד מרגלותיו של הר הדרוזים. ובכל זאת, למרות גל הצלחות זה וגלים נוספים שבאו בעקבותיו, לא יכול היה דאעש בסופו של יום לאויבים שקמו עליו.

גלי הטרור של דאעש

לצד מאבקו להשליט ולבסס עצמו בסוריה ובעיראק ולהדוף את יריביו הקמים עליו, פתח הארגון במתקפת פיגועים ברחבי העולם הערבי, בתורכיה, באירופה ובארצות־הברית, שנועדו להעצים את כוחו בעיני תומכיו ולהרתיע ולהעניש את יריביו. ראשונה לחוות את הטרור של דאעש הייתה רוסיה, ששלחה בספטמבר 2015 את כוחותיה ללחום בסוריה לצידו של המשטר בדמשק. מעורבות זו בלחימה בסוריה הפכה את מוסקווה לאויב ולמטרה בעיני דאעש, הגם שיש להודות כי זה ראה בה משום אויב גם קודם לכן בשל תמיכתה המתמשכת במשטר הסורי, וכמובן בשל מאבקה בצ'צ'ניים ובקהילות מוסלמיות אחרות בתוככי רוסיה.

ב־31 באוקטובר 2015 פוצץ בשמי סיני בידי שלוחת דאעש בסיני (וילאית סינאא') מטוס נוסעים רוסי על 224 נוסעיו, לאחר שהמריא משדה התעופה אסדם אל־שייח'.⁵⁷ שלוחה זו מקורה ב"ארגון נאמני ירושלים" (אנצאר בית אל־מקדס) שהעביר באוקטובר 2014 את

54. אלי־ג'זירה, 13 בנובמבר 2015.

55. רויטרס, 26 בינואר, 2 בפברואר 2015. המצור על העיר החל באוקטובר 2014, רויטרס, 14, 16 באוקטובר, 5 בנובמבר 2015.

56. אור הדר, "ירי גז הסארין – בהוראת קצינים בכירים במשטר ויתכן שבידיעתו האישית של אסד", 20 באפריל 2017.

57. אלי־ג'זירה, 31 באוקטובר, 21 בנובמבר 2015. Rose Buchanan Mon, "Russian plane crash: Egypt report says 'no evidence' Sinai jet was brought down by ISIS terrorists", *Independent*, 31 October 2015, <https://ind.pn/2L8c9zo>.

נאמנותו מאל-קאעדה לדאעש והפך למחוז סיני שלו. לימים היא עתידה להפוך איום של ממש בעבור הצבא המצרי ועבור ישראל.

אלא שגל הטרור שאותו יזם או ליבה דאעש לא התמקד רק ברוסיה. כשבועיים לאחר מכן, ב־13 בנובמבר 2015, יזמו פעילים של הארגון פיגוע רחב היקף בתיאטרון באטאקלאן בפריז, שהתיר אחריו 130 הרוגים. הפיגוע עורר זעזוע עמוק בכל רחבי אירופה, והוביל להתגייסות נרחבת למאבק בדאעש, הגם שביטוייה היו בעיקר הצהרתיים ולכל היותר הסתכמו בתקיפה של כ־30 מטרות של הארגון בעיר אל-רקה וסביבותיה בידי עשרה מטוסי קרב צרפתים יומיים לאחר הפיגוע. בנוסף, שוגרה נושאת המטוסים שארל דה גול לחופי סוריה.⁵⁸ במקביל אישר הפרלמנט הבריטי בראשית דצמבר 2015 לממשלה בלונדון לתקוף מן האוויר מטרות של דאעש בשטחה של סוריה, לאחר ששנה קודם לכן, בספטמבר 2014, העניק לה אישור לבצע תקיפות כאלו על אדמת עיראק.⁵⁹

דאעש שב ופגע במטרות מערביות בשתי התקפות טרור בשדה התעופה ובמטרו של בריסל בבוקר 22 במרס 2016, שבמהלכן נהרגו 32 איש וכ־200 נפצעו.⁶⁰ בנוסף ביצע הארגון שורה של מתקפות טרור באנקרה (ב־17 בפברואר וב־13 במרס 2016) ובאיסטנבול (19 במרס ו־29 ביוני 2016) שבמהלכן נהרגו עשרות אזרחים ואנשי צבא ומאות נפצעו. בין ההרוגים בפיגוע באיסטנבול במרס 2016 היו גם שלושה תיירים מישראל.

דאעש המשיך גם בחודשים שלאחר מכן בגלי פיגועים חובקי עולם. ב־14 ביולי 2016 הרג מפגע של הארגון שנהג במשאית 84 אזרחים צרפתים שבאו לחגוג את יום הבסטיליה בחוף ניס בדרום צרפת, ופצע למעלה ממאה.⁶¹ פיגוע דריסה דומה בוצע בידי איש דאעש ב־19 בדצמבר 2016 בקרב קהל קונים בשוק של חג המולד בלב ברלין. 12 איש נהרגו בפיגוע זה. מאוחר יותר, ב־22 במרס 2017, הגיע מחבל לאזור בניין הפרלמנט הבריטי. אז דרס ולאחר מכן דקר בסכין ארבעה אזרחים בריטים וגרם למותם.⁶²

פעילים ותומכים של דאעש לא חדלו ממסעות הרצח והטרור, דוגמת פיגוע דריסה בברלין (ב־19 בדצמבר 2016), ופיגועים נוספים בלונדון (ב־23 במרס 2017), בסנקט פטרבורג ברוסיה (ב־3 באפריל 2017), בשטוקהולם (ב־8 באפריל 2017), בשדרות השאנז אליזה בפריז (ב־21 באפריל 2017), במנצ'סטר (ב־22 במאי 2017) ושוב בלונדון (ב־3 ביוני 2017) וכן בברצלונה שבספרד (18 באוגוסט 2017). פיגועי דריסה ודקירה של פעילים או תומכים של דאעש נמשכו ביבשת אירופה ובאזורים אחרים בעולם, דוגמת אינדונזיה ואוסטרליה, גם בשנים שלאחר מכן. גם תורכיה הוסיפה לחוש על בשרה את ידו הארוכה של דאעש. ב־20 באוגוסט 2016 פוצץ עצמו ילד מתאבד בן 13 במהלך חתונה בעיר גאזיאנטפ שבדרום תורכיה, והרג 51 מן החוגגים. פיגוע נוסף, הפעם ירי של מחבל

58. ידיעות אחרונות, 16, 18 בנובמבר 2015.

59. רויטרס, 30 בספטמבר 2014, 3 בדצמבר 2015.

60. "בריסל: לפחות 34 הרוגים במתקפת טרור בנמל התעופה ובמטרו", הארץ, 2 במרס 2016.

61. "מתקפת טרור בצרפת: 84 נרצחו בפיגוע משאית בחגיגות יום הבסטיליה בניס", וויינט, 15 ביולי 2016.

62. "פיגוע בברלין: נהג משאית דהר לקהל בשוק חג המולד, רצח 12 ופצע 48", וויינט, 20 בדצמבר 2016.

חמוש ברובה, התרחש ב־31 בדצמבר 2016 וכוון נגד חוגגים שהתאספו במועדון הלילה, ריינה בלב איסטנבול לחגוג את ראש השנה האזרחית החדשה. בפיגוע נהרגו 39 מהחוגגים, אחת מהן אזרחית ישראלית.⁶³

פיגועי הטרור של דאעש על אדמת תורכיה באו בהפתעה, שכן אנקרה העדיפה עד לאותה העת להעלים עין מפעילותו של הארגון ולמקד עצמה במאבק שניהלה בתנועות הכורדיות הפועלות בצפון סוריה. במקביל הגישה סיוע למורדים הסוריים שהשתייכו לקבוצות אסלאמיות מתונות, במאבקן נגד משטרו של אסד. הפיגועים הביאו להחרפה של הטון התורכי נגד דאעש, ולפעילות ביטחונית תורכית נגד תאים של דאעש הפועלים במדינה זו, כדי הכרזה על מבצע "מגן הפרת" ב־24 באוגוסט 2016, שבמסגרתו חדרו כוחות צבא תורכיים לצפונה של סוריה ובאמתלה של סיוע ל"צבא הסורי החופשי" הפועל בחסותם במאבקו בדאעש השתלטו על המרחב הכפרי מצפון לחֶלֶב. ברור היה לכל כי גם מהלך צבאי זה כוון ביסודו נגד שאיפות האוטונומיה של הכורדים בסוריה, ולא דווקא נגד לוחמיו של דאעש.

גם איראן חשה את נחת זרועו של ארגון דאעש. ב־7 ביוני 2017 תקפו חמישה מאנשיו את בניין הפרלמנט האיראני בטהראן ואת המאוזוליאום של האייתוללה רוחאללה ח'ומייני. בפיגועים נהרגו 19 איש ונפצעו למעלה מ־40. בתגובה שיגרו משמרות המהפכה כמה ימים אחר כך טילי קרקע-קרקע מדגם ד'ו אל-פיקאר בעלי טווח של כ־700 ק"מ, לעבר מטרות של דאעש באזור דיר אל-זור בסוריה.⁶⁴ דאעש שב ותקף באיראן ב־22 בספטמבר 2018, ובפיגוע שביצעו אנשיו במהלך מצעד צבאי בעיר אהווז בדרום המדינה נהרגו 29 איש. בתגובה שיגרו האיראנים טילים לעבר מטרות המזוהות עם דאעש, באזורים שנתרו בשליטתו של הארגון במרחב אבו כמאל במזרח סוריה.⁶⁵

ולבסוף, גם בארצות-הברית אירעו שורה של פיגועי יחידים שפעלו בהשראתו של הארגון, דוגמת פיגוע באורלנדו ביוני 2016 שהותיר אחריו למעלה מ־50 הרוגים, או פיגוע דריסה במנהטן באוקטובר 2017 שהותיר אחריו 8 הרוגים. אירוע "קל" יותר התרחש בדצמבר 2017 בתחנת רכבת התחתית באזור מסוף האוטובוסים הגדול בניו יורק בסמוך לטיימס סקוור, ובו נפצעו שלושה עוברי אורח.

גלי הפיגועים שביצע דאעש ברחבי אירופה הוסברו במצוקה שחש הארגון נוכח הלחץ הגובר על מאחזיו בסוריה ובעיראק ובצורך להוכיח, קודם לכל לתומכיו, כי כוחו במותניו. אבל נראה כי בחלק מן המקרים מדובר היה בהבשלתם של פיגועים שתוכננו זה מכבר ולאורך זמן, ולא דווקא בפיגועי תגובה למפלה כזו או אחרת שנחל דאעש. בחלק מן המקרים מדובר היה במפגעים בודדים שלא גויסו או הוכשרו בידי איש, אלא הושפעו מהאידיאולוגיה והתעמולה של דאעש ואולי מהצלחתם של מפגעים שקדמו להם. יש להניח

63. "פיגוע תופת באנקרה – לפחות 28 הרוגים", גלובס, 17 בפברואר 2016; "37 הרוגים בפיגוע תופת באנקרה", ישראל היום, 15 במרס 2016; "פיגוע טרור באיסטנבול שלושה ישראלים נרצחו", וויינט, 19 במרס 2016.

64. אליג'זירה, 7 ביוני 2017.

65. דניאל סלאמה, "דאעש פרסם תיעוד: התוקפים בדרך לפיגוע באיראן", וויינט, 24 בספטמבר 2018; "איראן: 40 מפגעים בדאעש נהרגו בתקיפה בסוריה", וויינט, 2 באוקטובר 2018.

עם זאת כי התכווצותה של ממלכת דאעש בסוריה ובעיראק הקשתה על יכולתו המבצעית לתכנן ולהוציא אל הפועל פיגועים ברחבי העולם.

הפיגועים שהוביל דאעש או שהתבצעו בהשראתו שיחקו בלא ספק לידי הרוסים, שכן אפשרו להם להתמיד במעורבותם בסוריה ואף להעצים אותה תוך שמדינות אירופה מעלימות עין או אף מעניקות לגיטימציה למעורבות זו. יתרה מכך, פיגועיו של דאעש ברחבי אירופה תרמו למפנה במדיניות האירופית ביחס להמשך שלטונו של אסד בסוריה, ודומה אף שלהחלטתה של וושינגטון למקד עצמה במאבק בדאעש כחות הכול ולחדול מלפעול להביא לסילוקו של אסד מן השלטון. בעבור אירופה וארצות-הברית התמקדה הדילמה בשאלה "אסד או דאעש?" ולכן ניתנה כאמור תשובה ברורה – אסד.

נפילתו של דאעש

כמו בסיפור ידוע מראש וכפי שמספר לנו אבן ח'לדון בספרו אקדמות למדע ההיסטוריה (אל-מוקדמה פי עלם אל-תאריח) אודות עלייתו ונפילתו של שושלות שקמו ונפלו לאורך ההיסטוריה הערבית וזו האסלאמית,⁶⁶ הגיע גם שעתה של ממלכת דאעש לחלוף מן העולם. לשקיעתה תרמה בלא ספק הקיצוניות שהקימה עליה מתנגדים מכל עבר. המהלכים החלקיים שנקטו הרוסים ואף התורכים לבלום את דאעש היו חלק מהסיבות להתמוטטותו, אבל ברור כי מהלכיה של ארצות-הברית, בסיוע עקיף של איראן, לגייס כוחות מקומיים בסוריה ובעיראק שיפעלו נגד הארגון ויביאו בסופו של יום למפלתו – הם אלו שהיטו את הכף. כזכור עוד ב-2013 הטיל הנשיא אובמה על הסי-איי-איי לקדם תוכנית שעניינה חימוש המורדים בסוריה, במטרה לסייע בידם להפיל את משטרו של אסד. כשנה אחר כך בדצמבר 2014, בעקבות עלייתו של דאעש וכינונה של הח'ליפות בהנהגתו, אישר הקונגרס האמריקני תקציב של כחצי מיליארד דולר לתוכנית שהוגדרה עתה כתוכנית ארוכת טווח, ועניינה אימון אלפי לוחמי אופוזיציה בסוריה וחימושם במטרה להכשירם למאבק ב"ארגון המדינה האסלאמית".⁶⁷

אלא שהאמריקנים לא הצליחו להקים ובעיקר לקיים כוח שכזה, שכן מורדים סורים מתונים מקרב האוכלוסייה הערבית הסונית הנכונים לסור למרותה של וושינגטון לא היו בנמצא בסוריה, ואף אותם גופים שקמו בחסות אמריקנית חוסלו עד מהרה בידי קבוצות מורדים אחרות, לרוב בידי אנשי ג'בהת אל-נצרה. כך למשל תקפה ג'בהת אל-נצרה בסתיו 2014 את "חזית מורדי סוריה" (ג'בהת ת'ואר סוריא) שפעלה בפיקודו של ג'מאל מערוף בצפון מחוז אידליב וחסלה אותה, ובמרס 2015 תקפה את תנועת "חזם" (חרכאת זמאן מחמד) בהנהגת עבדאללה עודה וזו מיהרה להכריז על התפרקותה.⁶⁸

66. עבד אל-רחמאן אבן ח'לדון, אקדמות למדע ההיסטוריה (ירושלים: מוסד ביאליק, 1966), עמ' 266-115.

67. צבי בראל, "המאבק ב"מדינה האסלאמית" מחזיר את רוסיה לסוריה", הארץ, 11 בנובמבר 2014.

68. Liz Sly, "The rise and ugly fall of a moderate Syrian rebel offers lessons for the West", *The Washington Post*, 5 January 2015; "U.S. backed Syria rebels crumble under al Qaeda fire", CBS, 3 March 2015.

כשנה לאחר מכן, בסוף אוקטובר 2015, נמסר בווישינגטון על משלוח של כמה עשרות חיילים של הכוחות המיוחדים האמריקנים לפעול בצפון סוריה, לצד הכוחות הכורדים הלוחמים באזור נגד דאעש.⁶⁹ האמריקנים אף סייעו לכורדים לכונן עוד באוקטובר 2015 את "כוחות סוריה הדמוקרטית" (SDP), כמעטפת ששימשה את "מפלגת האיחוד הדמוקרטי הכורדי" (PYD) (השלוחה הסורית של "מפלגת הפועלים הכורדית", ה־PKK), לקדם את מהלך כינונו של ממשל אוטונומי כורדי בצפון סוריה. האמריקנים הסבירו כי נוכחות צבאית של חייליהם במזרח סוריה נועדה לסייע בריסון המעורבות הרוסית בסוריה, ובעיקר לכוון את התקיפות האוויריות של מטוסי הקואליציה הבין־לאומית נגד מטרות דאעש.

כחצי שנה מאוחר יותר בנאום שנשא במהלך ביקור בגרמניה ב־25 באפריל 2016, הודיע אובמה כי הוא שולח 250 חיילים אמריקנים נוספים לסוריה: "כדי לשמור על המומנטום של הלחימה נגד דאעש". אובמה הוסיף בנאומו כי החיילים האמריקנים לא יובילו את הלחימה בשטח נגד הארגון, אבל הם נחוצים כדי לסייע במאמץ הכורדי לסלק את דאעש מהשטחים שעליהם השתלט שכן הם ממלאים תפקיד קריטי במתן סיוע לכוחות המקומיים ואף בהכשרתם לקרב.⁷⁰ סיוע אמריקני זה נמשך גם משדונלד טראמפ נכנס בשערי הבית הלבן. שהרי הנשיא החדש ביקש לראות במאבק בדאעש משימה ראשונה במעלה בעבור ארצות־הברית, ואף הכריז בפברואר 2017 על שיגורם של עוד 400 חיילים לסוריה במטרה לסייע למאמץ הכורדי להשתלט על אל־רקה, בירתה של הח'ליפות.⁷¹

לצד המאמץ הצבאי שעל הקרקע הצליחו האמריקנים לפגוע מן האוויר בתשתיות הכלכליות, היינו במקורות ההכנסה של "המדינה האסלאמית", ובראש ובראשונה במתקנים להפקה ולייצור של נפט וגז, מחסנים לוגיסטיים ונתיבי מעבר וסחר ששימשו בידי הארגון. בכך הצליחו האמריקנים למוטט את הכלכלה הדאעשית שהייתה הכרח להבטחת קיומה של הח'ליפות, ובעיקר להבטחת תמיכתה של האוכלוסייה המקומית בה. בנוסף, טענו האמריקנים להצלחה בתקיפות ממוקדות שביצעו נגד בכירים בדאעש, דוגמת אבו מוסלם אל־תורכמאני, ששימש עוזרו של בע'דאדי לענייני מחוזות דאעש בעיראק וחוסל בנובמבר 2014;⁷² סגנו של בע'דאדי, אבו עלאא' אל־עפרי (עבד אל־רחמן מַצַּטפא), שדווח במאי 2015 כי חוסל בתקיפה מן האוויר בידי מטוסי הקואליציה הבין־לאומית וכן "שר האוצר" של הארגון, אבו צאלח, שדווח כי חוסל בסוף נובמבר 2015.⁷³

בינואר 2016 נמסר על חיסולו של עאסי עלי נאצר אל־עובדי, אחד ממקורביו של בע'דאדי, ובאוגוסט 2016 עלה בידי האמריקנים לחסל את דובר דאעש אבו מחמד אל־עדנאני (טה צַבְחִי פֶּלאַחַה). באוקטובר 2016 חוסל גם וואיל עאדל חסן סלמאן אל־פיאד

69. רויטרס, 30 באוקטובר 2015.

70. וויינט, 25 באפריל 2016.

71. ציפי שמילוביץ, "כוחות מארינס על אדמת סוריה", ידיעות אחרונות, 25 בפברואר 2017.

72. רועי קייס, "עיראק מאשרת: מנהיג דאעש נפצע, דיווחים שסגנו נהרג", וויינט, 10 בנובמבר 2014.

73. רויטרס, 26 ביוני, 13 בנובמבר, 20, 27 בדצמבר 2015.

(אבו מֶחַמַד אל־פֶּרְקָאן) שהיה מופקד על תעמולה והטפה בדאעש.⁷⁴ באפריל 2017 דווח על חיסולו של איאד אל ג'ומילי, אחד מסגניו של בע'דאדי שהופקד על הביטחון המסכל בדאעש, וביוני 2017 נמסר על חיסולו של "המופתי" של דאעש, תורכי אל-בינאלי, ממוצא בחריני, שעמד בראש מועצת חכמי הדת של דאעש.⁷⁵

כן עלה בידי האמריקנים לפגוע בכמה מהאחראים לפיגועי הטרור של דאעש ובהם: אבו בכר אל-חכים, אזרח צרפתי ממוצא תוניסאי שהיה אחראי, בין השאר, לפיגועים של הארגון על אדמת תוניסיה וצרפת; וכן עבד אל-רחמן אל-אוזבקי, בכיר דאעש שתכנן את הפיגוע במועדון הלילה באיסטנבול ערב ראש השנה האזרחי ב־31 בדצמבר 2016, וחוסל במבצע קרקעי חשאי במזרח סוריה.⁷⁶ ארגונים לזכויות אדם טענו עם זאת לפגיעה נרחבת של מטוסי הקואליציה באוכלוסייה האזרחית במזרח סוריה במהלך התקיפות באזור, ולפי הנתונים שמסרו עד לראשית 2017 נהרגו בתקיפות אלו למעלה מ־2,000 אזרחים, ומספרם של אלו נסק לקרוב ל־5,000 אלפים במהלך המבצע למיטוט מדינת דאעש וכיבוש בירתה אל-רקה באוקטובר 2017.

ההישגים בלחימה בדאעש עוררו את הרושם כי הסכנה הטמונה בו ליציבות האזורית ואולי גם לביטחון ברחבי העולם הוכלה, גם אם לא הוסרה לחלוטין. אובמה הכריז עוד ביולי 2015 כי: "ההפסדים הטריטוריאליים האחרונים שספג הארגון מלמדים כי יובס, וכי וושינגטון תוסיף ותיאבק בדאעש, תייבש את מקורותיו הכספיים ברחבי העולם ותחמש ותאמן קבוצות מורדים בסוריה הנלחמים נגדו".⁷⁷ בריאיון שהעניק לבי-בי-סי ב־24 באפריל 2016, לרגל סיום ביקור שקיים בבריטניה, הודה אמנם כי דאעש לא יובס בתקופה שנותרה לכהונתו בבית הלבן (עד ינואר 2017), אך שב והבטיח כי ביכולתן של מדינות המערב התוקפות מטרות של הארגון מן האוויר: "לכווץ את הסביבה שבה הוא פועל".⁷⁸

בסוריה דחקו כוחותיו של הצבא הסורי, בסיוע איראני ורוסי, את דאעש ממאחזיו בדרומה ובמרכזה של המדינה אל עומק המדבר הסורי בואכה הגבול העיראקי-סורי ועמק הפרת. ב־5 בספטמבר 2017 עלה בידי הצבא הסורי לחבור לכמה מיחידותיו, שהיו נצורות מזה למעלה מ־3 שנים בדיר אל-זור. משם המשיכו הכוחות הסוריים, בסיוע רוסי ואיראני, אל הערים אל-מיאדין (אותה כבשו ב־14 באוקטובר 2017) ואבו כמאל (שעליה השתלטו ב־9 בנובמבר 2017). בצפון סוריה עלה בידי כוחות כורדים בסיוע אמריקני ולחילופין קבוצות מורדים ערביות סוניות שפעלו בסיוע תורכי וכוחות של הצבא הסורי, לדחוק את דאעש מן המאחזים שעליהם השתלט בצפון מחוז חֶלֶב ובמחוז אל-רקה. ב־10 במאי 2017

74. רועי קייס, "דאעש הודיע שאבו מֶחַמַד אל־עדנאני, דובר הארגון חוסל", וויינט, 31 באוגוסט 2016; "דאעש מאשר: שר התעמולה שלנו נהרג", וויינט, 11 באוקטובר 2016; "ארצות-הברית: חיסלנו את

"המופתי הגדול" של דאעש", אֶן-אַר־ג'י, 20 ביוני 2017.

75. "דיווח בעיראק: סגנו של אבו בכר אל בגדאדי חוסל", מעריב, 1 באפריל 2017.

76. רועי קייס, "דווח: בכיר דאעש שהיה אחראי לפיגועים בצרפת ובתוניסיה חוסל מהאוויר", וויינט, 3 בדצמבר 2016; "חוסל בכיר דאעש שתכנן את הפיגוע באיסטנבול", וואלה, 3 באפריל 2017.

77. רויטרס, 6 ביולי 2015.

78. "אובמה: אם נפיל את אסד, זו תהיה טעות", מעריב, 24 באפריל 2016.

השתלטו הכורדים על העיר טבקה, וב־17 באוקטובר 2017 כבשו את בירתו של דאעש, העיר אל־רקה.

גם בעיראק איבד הארגון את מרבית המאחזים ואת כל הערים שעליהם השתלט בשנים קודמות. על אלו נמנו הערים תכרית (אפריל 2015), ביג'י (אוקטובר 2015), רמאדי (דצמבר 2015), פלוג'ה (מאי 2015), חית וחדית'ה שבמחוז אנבאר (בחודשיה הראשונים של 2016) העיר אל־מוֹצֶל (יולי 2017) ולבסוף, הערים תלעפר (אוגוסט 2016) וחַוַּיג'ה (אוקטובר 2017) שהיו האחרונות שבהן החזיק דאעש בעיראק. בעקבות כיבושן של שתי ערים אלו עלה בידי הצבא העיראקי והמיליציות השיעיות שלחמו לצידו להגיע בראשית נובמבר 2017 אל מעבר הגבול אל־קאא'ים על הגבול עם סוריה.

גם בלבנון איבד דאעש בקיץ 2017 את המאחז שהיה לו ברכסי ערסאל בצפון מזרחה של בקעת הלבנון. לאחר שצבא לבנון ולצידו לוחמים של חזבאללה פתחו במתקפה על עמדות של דאעש ושל ג'בהת אל־נצרה באזור ערסאל והשתלטו עליהם. חזבאללה והמשטר הסורי הניחו לאנשי דאעש להתפנות מן האזור לעבר עיראק, צעד שגרר ביקורת חריפה מצד ההנהגה השיעית בעיראק, והביא את האמריקנים לנסות ולחסום את דרכה של שיירת המפונים באמצעות תקיפות מן האוויר.

כאמור, גולת הכותרת במהלך קריסתו של דאעש הייתה כיבושה של אל־מוֹצֶל שבה החלה דרכו של הארגון שלוש שנים קודם לכן. עוד ב־21 ביוני 2017 פוצצו לוחמיו של דאעש את מסגד אל־נורי בלב אל־מוֹצֶל שבו הכריז בע'דאדי על כינונה של הח'ליפות בראשותו. כשבוע לאחר מכן הודיע צבא עיראק כי חייליו הגיעו אל שרידיו של המסגד, וב־10 ביולי 2017 הכריזה ממשלת עיראק בבגדאד כי כוחותיה השלימו כמעט לחלוטין את מהלך ההשתלטות על העיר.

וכך אם באמצע מרס 2016 התגאה מזכיר המדינה ג'ון קרי כי דאעש איבד בתוך כשלושה שבועות כ־600 לוחמים וכ־3,000 קילומטרים רבועים מן השטח שבשליטתו בסוריה, ללמדנו כי המגמה בשטח פועלת באופן מובהק כנגדו,⁷⁹ הרי שבסוף אותה שנה כבר דווח מוויינגטון כי ארגון דאעש איבד כרבע מהשטחים שעליהם השתלט בסוריה ובעיראק, ובידיו נותרו כ־60 אלף קמ"ר לעומת 78 אלף קמ"ר בתחילת 2016 וכ־90 אלף ק"מ בראשית 2015. שנה אחר כך, בקיץ שנת 2017, כבר ידעו האמריקנים למסור כי בידי דאעש נותרו 15 אחוזים בלבד מהשטחים שבהם שלט בשעה שהיה בשיאו בקיץ 2015, ואף מאלו נאלץ לסגת עד לסיומה של 2017.⁸⁰ דאעש אמנם קיים נוכחות בכמה מרחבים במדבר הסורי ומזרחית לנהר הפרת, אבל ב־19 בדצמבר 2018 הכריז טראמפ על ניצחון במערכה נגד דאעש, והוסיף כי ניתן יהיה להסיג את הכוחות האמריקניים מסוריה ולהותיר את מלאכת חיסולו הסופי של הארגון בידי תורכיה.⁸¹

ניסיון העבר בעיראק ובסוריה העלה כי לא תמיד עלה בידי כוחות הצבא הסדיר להחזיק לאורך זמן במרחבים שנפלו לידיהם, ובמיוחד באלו שבהם הייתה האוכלוסייה הסונית רוב

79. רויטרס, 13 במרס 2016.

80. סי"צ (סוכנות הידיעות הצרפתית), 19 בינואר 2017.

81. "דיווח: שיחה בין טראמפ לארדואן הובילה להחלטה לסגת מסוריה", וויינט, 21 בדצמבר 2018.

מכריע. במקרה העיראקי היה זה כידוע צבא המבוסס בעיקרו על בני העדה השיעית, ואילו במקרה הסורי צבא הנתון בהגמוניה עלווית. נוכח האופי העדתי שלבש העימות בסוריה ובעיראק כאחת, נטתה האוכלוסייה הסונית לתמוך בצד שכנגד, בין אם דאעש או קבוצות אסלאמיות אחרות שפעלו במרחבי סוריה ועיראק, ובידי אלו עלה שוב ושוב להחזיר לידיהם את השליטה באזורים שאבדו להם. ולראיה, גם בשעה שהכול הכריזו על תבוסתו של דאעש, הוא הוסיף לקיים נוכחות באזורים שונים בסוריה, דוגמת המדבר הסורי ובמרחב שמזרחית לנהר הפרת וכן באזור אבו כמאל. אף בעיראק הוא הוסיף לבצע פיגוע טרור נגד כוחות של הממשלה העיראקית ונגד לוחמים של מיליציות שיעיות.

דוגמה לכך היה שורה של פיגועי טרור של הארגון ב־25 ביולי 2018 בעיר סווידא ובכפרים שמצפון וממזרח לה. בפיגועים אלו נהרגו 258 איש, רובם המכריע אזרחים. בנוסף, הארגון חטף 36 נשים דרוזיות על ילדיהן. כמה מהן נהרגו במהלך ניסיון בריחה ואחרות שוחררו בידי הארגון, במסגרת עסקה אליה הגיע עם המשטר הסורי ולפיו לוחמיו באגן הירמוב שלגבול סוריה-ירדן-ישראל יורשו לעזוב את האזור. ב־8 בנובמבר 2018 עלה בידי הצבא הסורי לחלץ את יתר החטופות באזור חמימה שמדרום מזרח לעיר תדמור.⁸² גם בסוריה וגם בעיראק נמצא לאתגר פתרון, גם אם לא מוכרז, שעניינו מהלך של "ניקוי" או אף טיהור אתני של מרחבי השליטה של דאעש או של קבוצות מורדים סוניות אחרות שבעקבותיו נטשו מיליוני ערבים סונים מרחבים אלו. בסוריה מדובר היה בתופעת פליטות הנאמדת בכ־5-8 מיליון מתושביה של המדינה, ואילו בעיראק מדובר היה בכמה מיליונים בעיקר מאזורי צפון מערב המדינה.

ראוי גם להטות אוזן לדבריו של הרמטכ"ל דאז רא"ל גדי איזנקוט, בריאיון שהעניק בספטמבר 2017 ובו אמר: "מוקדם להספיד את דאעש. מדובר בתופעה וברעיון שמעבר לארגון. ההתמודדות מול דאעש עתידה להימשך עוד שנים רבות". איזנקוט גילה כי ישראל סייעה למאמץ המלחמתי שהובילה ארצות-הברית נגד דאעש: "מאחר שיכולות המודיעין שלנו הן הטובות במרחב, ובוודאי במעגל הראשון של ישראל, אנחנו תורמים למאמץ להביס את דאעש ואת 'חזית הסיוע' [...]. יש לקהילת המודיעין תרומה רחבה מאוד, גם במזרח-התיכון וגם במקומות אחרים בגלובוס, בסיכול פיגועים".⁸³ אפשר שאיזנקוט רמז לדיווח שפורסם בעיתון ה"ושינגטון פוסט", ולפיו הנשיא טראמפ העביר לרוסים, במהלך פגישה שקיים במאי 2017 עם שר החוץ הרוסי סרגיי לברוב והשגריר הרוסי בושינגטון סרגיי קיסליאק, מידע מסווג אודות דאעש ואף מסר להם שמקורו של המידע בפעילות חשאית של ישראל.⁸⁴

82. דניאל סלאמה, "דרוזים על הכוונת: עשרות הרוגים בסדרת פיגועים של דאעש בסוריה", וויינט, 25 בספטמבר 2018; דניאל סלאמה, "אחרי יותר משלושה חודשים: סוריה שחררה את הדרוזים שנחטפו ע"י דאעש", וויינט, 8 בנובמבר 2018.

83. יואב זיתון, אטילה שומפלבי וגידו רן, "מאות רבות של תקיפות – בלי תגובה אחת. זו ההרתעה של צה"ל", וויינט, 2 בספטמבר 2017.

84. "דיווח בארצות-הברית: טראמפ חשף מידע מודיעיני בפגישה עם בכירים רוסים", וויינט, 16 במאי 2017.

בנובמבר 2017 דיווח כתב העת "ואניטי פייר" כי מדובר היה במבצע של יחידות עילית של צה"ל, שבמהלכו סיכלו העברה של משלוחי נשק לידי דאעש ואף חשפו כי בידי הארגון יכולת להטמין חומר נפץ במחשבים ניידים ולבצע בדרך זו פיגועי טרור במטוסים במהלך טיסתם. בעקבות כך אסרה ארצות-הברית במאי 2017 על העלאה של מחשבים ניידים למטוסים בטיסות אל שטחה, מכמה מדינות ערביות ומוסלמיות.⁸⁵

כזכור, בישראל ובמערב, אך גם באיראן, היו גם שהזהירו כי דאעש עשוי להעתיק את פעילותו לתימן או לוב. שר המודיעין של איראן, מחמוד עלווי, הזהיר מצידו כי דאעש עודנו מהווה איום משום שגם אם איבד את מרבית השטחים ששלט עליהם, עדיין מצויות בידיו כמויות גדולות של נשק. לבד מכך, הוסיף עלווי, מדובר בארגון שלפעיליו ניסיון מבצעי ויכולות שאין לזלזל בהם. השר האיראני הוסיף כי עתה, לאחר שאיבד דאעש את המאחז הטריטוריאלי שלו בסוריה ובעיראק, הוא עלול לפנות למדינות כפקיסטאן או אפגניסטאן, לנצל את חולשתן ולהשתלט עליהן, או לכל הפחות לבסס לעצמו אחיזה בהן.⁸⁶

ניסיונו של דאעש לכונן מדינה אסלאמית כשל, וספק אם לח'ליפות שהקים תהיה עוד תקומה, אבל האסון שהמיט הארגון על האוכלוסייה הסוניית במזרח סוריה ובמערבה של עיראק, עתיד להפוך מרחב זה למוקד של חוסר יציבות לעתיד לבוא. מכאן עלה כי הכרעתו של דאעש בשדה הקרב לא תביא לחיסולו כגוף לוחם, ויש להניח כי יוסיף לפעול ככוח גרילה במעמקי המדבר הסורי והעיראקי בדומה לשלוחתו של דאעש הפועלת מזה שנים בחצי האי סיני. בה בעת תוסיף האידיאולוגיה של דאעש להוות מקור השראה ועידוד לצעירים מוסלמים בכל רחבי העולם הערבי, באירופה ואף בארצות-הברית.

דאעש ברמת הגולן ולגבול ירדן

באמצע דצמבר 2014 קנה לו לראשונה ארגון דאעש אחיזה בדרום רמת הגולן מש"חטיבת ש'הדאא' אל-ירמוכ", נשבעה לו אמונים. חטיבה זו הוקמה עוד באוגוסט 2012 באזור הסמוך למשולש הגבולות סביב לכפר ג'מלה והעיירה אל-שג'רה. בראשה עמד בן האזור, מחמד עלי אל-ברדי (שנודע בכינוי "הדוד", אל-ח'אל). היא זכתה לפרסום משלוחמיה חטפו ב-6 בפברואר 2013 פקחים פיליפינים מכוח המשקיפים של האו"ם המוצב ברמת הגולן, ששוחררו כמה ימים לאחר מכן. לחטיבה זו הצטרפו עוד שתי קבוצות מורדים קטנות שפעלו באזור: "גדוד אבו מחמד אל-תלאוי" ו"חטיבת בית אל-מקדס".⁸⁷ למרות השבועה לדאעש הקפידו "ש'הדאא' אל-ירמוכ" בחודשים ובשנים שלאחר מכן לשמור על השקט לאורך

85. "בעומק סוריה: טראמפ חשף מבצע של המוסד וסיירת מטכ"ל", *ישראל היום*, 23 בנובמבר 2017.

86. Tom O'Connor, "Where will ISIS be in 2018? Iran says Afghanistan and Pakistan are next as Islamic State Loses in Iraq and Syria", *Newsweek*, 12 December 2017.

87. עמוס הראל, "שלושה ארגוני ג'האד שפועלים בגולן הסורי נשבעו אמונים לארגון המדינה האסלאמית", *הארץ*, 18 בדצמבר 2014.

הגבול עם ישראל, ומיקדו עצמם בלחימה בקבוצות מורדים יריבות. ביוני 2016 הכריזה מחלקת המדינה האמריקנית על החטיבה כארגון טרור.⁸⁸

הקמת צבא ח'אלד בן אל-וליד

שבועת האמונים לדאעש החלה מלחמת עולם בדרומה של רמת הגולן בין "חטיבת שהדאא" אל-ירמוכ" ובין ארגוני מורדים מקומיים יריבים ואף עם ג'בהת אל-נצרה, שאנשיה שלטו על אזורים נרחבים של הרמה. אפשר שמאבקי השליטה על מרחבי דרום הרמה הם שהיוו מלכתחילה מניע להחלטה של "חטיבת שהדאא" אל-ירמוכ" לבדל עצמם מקבוצות המורדים האחרות ולחבור לדאעש.

כשנה לאחר מכן, ב-15 בנובמבר 2015, פוצץ מתאבד איש ג'בהת אל-נצרה מכונית תופת שבה נהג סמוך למפקדתה של "חטיבת שהדאא" אל-ירמוכ" בכפר ג'מלה, ובפיצוץ נהרגו מפקדה של החטיבה, מחמד אבו עלי אל-ברידי וחמישה מפקדים בכירים נוספים.⁸⁹ תחת המנהיג שחוסל מונה אבו עוביידה אל-קחטאני, סורי ממוצא פלסטיני. ואולם מעט מאוחר יותר במרס 2016 נמסר כי הלה הוחלף במפקד חדש, אבו עבדאללה אל-מדני, שאינו סורי אלא ממוצא סעודי. ב-12 באפריל 2016 התאחדה "חטיבת שהדאא" אל-ירמוכ" עם "תנועת אל-מת'נא האסלאמית" (חרכת אל-מת'נא אל-אסלאמיה), קבוצת מורדים סלפית שפעלה באזור דרעא, וכחודש אחר כך ב-21 במאי 2016 איחדו שתי קבוצות אלו שורות עם "צבא הג'האד", ארגון סלפי שפעל באזור קוניטרה ויחדיו הכריזו על כינונו של "צבא ח'אלד בן אל-וליד", כמסגרת על בעבור קבוצות אלו. בפברואר 2017 פתח "צבא ח'אלד בן אל-וליד" במתקפה משולבת נגד פלגי המורדים, והצליחו להשתלט על ארבעה כפרים באזור פעילותו (עדנאן, סחם אל-ג'ולאן, תסיל וג'לין), בנוסף לתל אל-ג'מוע מדרום מערב לדרעא.⁹⁰

למפקדו הראשון של "צבא ח'אלד בן אל-וליד" מונה אבו השאם אל-שא'מי, שכונה אבו עות'מאן אל-אידליבי, ולאחר מותו ב-18 אוקטובר 2016 בפיצוץ במכוניתו מונה תחתיו אבו מחמד אל-מקדסי, פלסטיני ששימש אחראי על ההלכה בתנועת אל-מת'נא. אלא שגם הוא חוסל בתקיפה מן האוויר ב-7 ביוני 2017 בעת שנפגש עם כמה ממפקדיו לסעודת אפטאר (סעודת שבירת הצום מדי ערב במהלך חודש הרמדאן). את מקומו תפס אבו השאם אל-רפאעי (מחמד רפעת אל-רפאעי). גם מזלו של המפקד החדש לא שפר עליו ובתוך פחות מחודש, ב-30 ביוני 2017, חוסל בתקיפה מן האוויר בכפר ג'לין. תקיפה זו יוחסה למטוסי הקואליציה הבינלאומית בהובלתה של ארצות-הברית, אך היו בקרב אנשי "צבא ח'אלד בן אל-וליד" שטענו כי דווקא ישראל היא שעמדה מאחורי התקיפה שכן המטוסים התוקפים הגיעו משטחה.

כחודש אחר כך ב-17 באוגוסט 2017 תקפו מטוסים בלתי מזהים, אפשר של הקואליציה הבינלאומית או מטוסים ישראליים, מבנה ששימש את הרשות השופטת של שלוחת דאעש באגן הירמוכ, והרגו את האמיר החדש של "צבא ח'אלד בן אל-וליד" וא'יל אל-עיד

88. רויטרס, 9 ביוני 2016.

89. אל-ג'זירה, 15 בנובמבר 2015.

90. "לא מבשר טובות: ניצחון בזק לדאעש בגולן", וויינט, 22 בפברואר 2017.

שכינויו אבו תים אנח'ל. זה מונה לתפקידו חודש קודם לכן. המבנה שהותקף שימש כבית כלא, ובתקיפה נהרגו לפיכך גם שישה אסירים שהיו כלואים בו. מדובר היה בקרוביו של מחמד עלי אל-ברדי (אל-ח'אל) שייסד את "חטיבת שהדאא' אל-ירמוכ", ושנאסרו בחשד לבגידה לאחר מינוי של מקדסי כמפקד "צבא ח'אלד בן אל-וליד". כך או אחרת, תחת ואא'יל אל-עיד מונה לשמש כמפקד החדש של "צבא ח'אלד בן אל-וליד" נאדר אל-ד'יאב, שכונה אבו עלי אל-אסיר.⁹¹

ישראל עקבה בחשש אחר התבססותו של דאעש באגן הירמוכ. עוד במאי 2016 דווח כי מטוסים ישראלים תקפו מטרות של הארגון באזור משולש הגבולות, ועל-פי חלק מן הדיווחים היעד לתקיפה היו מערכות הגנה אווירית של הצבא הסורי שנפלו בידי "חטיבת שהדאא' אל-ירמוכ".⁹² מדובר היה במעורבות ישראלית פעילה ראשונה מסוגה בלחימה בסוריה, אך נראה שמטרותיה היו מוגבלות וממילא מדובר היה בפעולת מנע ולא במהלך שנועד לשנות את פני המציאות או אף להכות בשלוחיו של דאעש לאורך הגבול. ב-27 בנובמבר 2016 אירעה תקרית נוספת שבמהלכה זיהה סויר של צה"ל חוליה של אנשי דאעש בקרבת גדר הגבול. כלי טיס של חיל האוויר ירה לעבר החוליה והרג ארבעה מאנשיה. מאוחר יותר תקפו מטוסים ישראלים עמדה של הארגון במוצב נטוש של האו"ם בואדי ציחאן.⁹³ בחודשים שלאחר מכן רבו הדיווחים על מעורבות ישראלית בתקיפות של אנשי "צבא ח'אלד בן אל-וליד", אם כי לדיווחים אלו לא ניתן שום אישור מאף גורם רשמי בישראל.

מי שחש את נחת זרועו של דאעש הייתה דווקא ממלכת ירדן. הגם שלא בהכרח את נחת זרועה של שלוחתו של דאעש ברמת הגולן, אלא דווקא של כוחות חלוץ של הארגון שהגיעו דרך המדבר הסורי ונאחזו למרגלות הר הדרוזים ומזרחה לו ואף במרחב שמצפון לדרעא. ב-21 ביוני 2016 בוצעה התקפה של מחבל מתאבד נגד מחסום של כוחות הביטחון הירדניים בפתח מחנה של פליטים סורים ליד אל-רכבאן שבסמוך לגבול הסורי-ירדני. שישה חיילים ואנשי ביטחון ירדנים נהרגו בהתקפה. עוד קודם לכן ב-6 ביוני 2016 תקפו חמושים משרד של שירותי הביטחון של ירדן במחנה הפליטים הפלסטיני אל-בקעה ליד רבת עמון, ובהתקפה נהרגו חמישה אנשי ביטחון ירדנים. מאוחר יותר ב-18 בדצמבר 2016 ביצע הארגון פיגוע נוסף הפעם בעיר אל-כרכ, שבמהלכו נהרגו עשרה אזרחים ירדנים ובהם ארבע אנשי ביטחון.⁹⁴

ביטוי לדאגה הירדנית מנוכחותו של דאעש לאורך גבולה הצפוני של הממלכה נמצא בריאיון שהעניק הרמטכ"ל הירדני, מחמוד אל-פריחאת ב-30 בדצמבר 2016, שבו מסר

91. אלי-מודון (בירות), "דרעא, מן יקפו ח'לפ אל-ע'אראת אלתי אטאחת בקיאדת דאעש," (מי עומד מאחורי התקיפות שחיסלו את מנהיגי דאעש, "7 ביוני 2017; אל-סכינה, 30 ביוני 2017; "טאא'ראת מג'הולה תחסד אומראא' ג'יש ח'אלד... פמן "אלג'אסוס" ואל-פאעיל". (מטוסים בלתי מזוהים קוצרים באמירים של צבא ח'אלד... מי המרגל? ומי העומד מאחורי תקיפות אלו?), אל-ח'ליג אוף-ליין, 19 באוגוסט 2017.

92. מכתב אח'באר סוריא, 21 ביוני 2016.

93. יואב זיתון, "תקיפת מוצב דאעש בגולן," וויינט, 28 בנובמבר 2016.

94. אליג'זירה, 6 ביוני, 21 ביוני 2016.

כי בעקבות הפיגוע שביצעו אנשי דאעש בעיר כרכ התברר לרשויות בירדן כי ברשות אנשי דאעש היו אמצעי לחימה מרובים וכי אפשר שתאי טרור נוספים של דאעש, גם אם רדומים לפי שעה, פועלים על אדמת הממלכה. הרמטכ"ל הירדני ידע לספר כי להערכת שירותי הביטחון הירדנים הצטרפו לשורות דאעש רק כ-300 אזרחים ירדנים ואין במספר זה כדי להדאיג, אם כי נוכחותם של לוחמי דאעש לאורך הגבול הסורי-ירדני, כמו גם נוכחות של לוחמי "חזית פתח אל-שא'ם", (גוף שהכוח המוביל בו הייתה ג'בהת אל-נצרה) מטרידה עד מאוד.

פריחת ייחז עם זאת, תוך קריצה לערבה הסעודית ולמדינות המפרץ, חלק חשוב מן הריאיון לדאגה הירדנית מפני אפשרות כינונו של מסדרון יבשתי בידי איראן החל מטהראן, עבור דרך עיראק וסוריה וכלה בחופי הים התיכון. כך או אחרת, בקיץ 2017 הוסר האיום הדאעשי על ירדן משלוחתו נסוגו מרצועת הגבול הירדנית-סורית, ואת מקומם תפסו כוחות של הצבא הסורי. נראה אפוא כי ירדן השלימה כרע הכרחי עם שובו של אסד אל אזור הגבול על חשבון אותן קבוצות מורדים מתונים שלהן סייעה בעבר.

באשר למובלעת שבה החזיק דאעש באגן הירמוק, הרי שסופה בא בקיץ 2018 בעת שהצבא הסורי השיב לעצמו את השליטה על דרום סוריה כולה. במהלך הקרבות לחיסולה של המובלעת בשלהי יולי 2018 זלגה לא פעם אש הקרב לישראל. כך למשל שיגר הצבא הסורי ב-23 ביולי 2018 לעבר המובלעת של דאעש שני טילי קרקע-קרקע לטווח בינוני מתוצרת רוסית מדגם אס-אס 21 ("טוצ'קה"). בשל החשש בצה"ל כי הטילים עלולים ליפול בשטחה של ישראל, שוגרו לעברם שני טילים מיירטים של סוללת "קלע דוד" ("שרביט קסמים"), שנכנסה ארבעה חודשים קודם לכן לכשירות מבצעית. אלא שטילי היירוט ששיגרה ישראל החטיאו את מטרתם, ואחד מהם אף נפל בשטח הסורי.

כמה ימים לאחר מכן, ב-26 ביולי 2018, נחתו בכנרת שני טילי בייאם 21 (טיילי גראד) ששוגרו בידי לוחמי דאעש לעבר כוחות הצבא הסורי. בתגובה תקפה ישראל את המשגר שבידי דאעש, שממנו שוגרו הטילים. ב-1 באוגוסט 2018 פגע כלי טיס של צה"ל בלוחמים של דאעש שהתקרבו אל גדר הגבול עם ישראל באזור משולש הגבולות הישראלי-ירדני-סורי, מחשש שבכוונתם לבצע פיגוע טרור. כתוצאה מהירי נהרגו שבעה מהם. במקביל הודיעו גם הירדנים כי אף חייליהם הרגו לוחמים של דאעש שהתקרבו אל גבולה של הממלכה עם סוריה, ולפיכך ייתכן כי מדובר היה הן במקרה הישראלי והן זה הירדני באנשי דאעש שביקשו להימלט מפני הצבא הסורי. ב-30 ביולי 2018 נכבשו הכפר ג'מלה והעיירה אל-שג'רה, המעוזים האחרונים שעוד נותרו בידי לוחמי דאעש במרחב זה, ובימים שלאחר מכן השלים הצבא הסורי את השתלטותו על האזור.⁹⁵

95. יוסי מלמן, "חשש שיגיע לאיראנים: טיל קלע דוד ששוגר החטיא ונפל בסוריה", מעריב, 24 ביולי 2018; יואב זיתון, אחיה ראב"ד ודניאל סלאמה, "גראדים של דאעש נפלו בכינרת, צה"ל תקף את המשגר", וויינט, 26 ביולי 2018; יואב זיתון ודניאל סלאמה, "אירוע חריג בצפון: צה"ל חיסל 7 מחבלי דאעש שתכננו פיגוע", וויינט, 1 באוגוסט 2018.

ג'בהת אל־נצרה

ראשיתה של "חזית הסיוע לאנשי אל־שא'ם" ב־24 בינואר 2012 – היום שבו הכריזו אבו בכר אל־בע'דאדי מנהיג דאעש על הקמתה כשלוחה מטעמו בסוריה. למנהיגה של חזית זו מונה אבו מחמד אל־ג'ולאני.⁹⁶ בקיץ 2014, שעה שדאעש פרץ אל מרכז הבמה במערבה של עיראק ומזרחה של סוריה, עלה בידי ג'בהת אל־נצרה וכמה משותפיה להשתלט על מרבית דרומה של סוריה: אזורי הכפר של מחוזות דרעא וקוניטרה וכן המרחב הכפרי של דמשק. המורדים סגרו על הערים דרעא וקוניטרה, והשתלטו על מרבית שטחה של רמת הגולן הסורית, ובכלל זה על קו התילים האסטרטגי המצוי מצידו הסורי של הגבול ובו גם תל אל־חארה השולט על כל אזור החוראן. עוד קודם לכן זכו המורדים להישג סמלי ב־26 באוגוסט 2014, בדמות כיבושו של מעבר הגבול שבין ישראל ובין סוריה בקוניטרה.

לצד הישגיה אלו בדרום המדינה עלה בידי ג'בהת אל־נצרה ושותפיה להשתלט על מרבית שטחה של צפון־מערב סוריה, ובראש ובראשונה מחוז אידליב. במהלך החודשים מרס־אפריל 2015 כבשו המורדים את בירת המחוז, העיר אידליב, ולאחריה גם את הערים ג'סר אל־שעור ואריחא החולשות על הזרעים המקשרות בין חֶלְבֶּ וְאִידְלִיב לדרומה של סוריה ולאזור החוף. לבסוף, בראשית ספטמבר 2015, השתלטו המורדים על שדה התעופה באבו זהור – אחרון מאחזיו של המשטר במחוז אידליב. הישגיהם אלו העניקו להם מרחב בטוח לאורך הגבול עם תורכיה, ואפשרו להם להגביר את הלחץ על חֶלְבֶּ. בנוסף, ההישגים העניקו להם עמדת זינוק לעבר חוף הסורי.

ייחודה של ג'בהת אל־נצרה לעומת דאעש היה בהיותה מעוגנת במציאות הסורית, וממילא בעובדה כי מנהיגיה ומפקדיה באו מקרב בניו של המרחב הסורי. בראש ובראשונה אמורים היו הדברים במנהיגו של הארגון אבו מחמד אל־ג'ולאני. שמו המקורי הוא אַסְאמָה אַל־עבאסי אל־וחיד, מן הכפר אל־שחיל שלייד דיר אל־זור. בילדותו עבר ג'ולאני עם משפחתו לגור באזור אידליב, בעקבות אביו שעבד כנהג במוסד לשיכון ובינוי של צבא סוריה. הוא למד רפואה באוניברסיטה של דמשק וב־2003 יצא לעיראק ללחום בכוחות האמריקניים. ב־2006 עבר ללבנון ושימש במשך כמה שנים כמפקדו של ארגון "לוחמי אל־שא'ם" (ג'נוד אל־שא'ם) שפעל במדינה.⁹⁷

בשל אופיה הפרגמטי ואף המקומי, נמנעה ג'בהת אל־נצרה מלכפות עצמה ובעיקר את תפיסותיה האידיאולוגיות הקיצוניות על האוכלוסייה המקומית. זאת מתוך האמונה כי אין המציאות בשלה לקדם תפיסות אלו, וכי האוכלוסייה במערב סוריה, להבדיל אולי מזו המתגוררת במזרח המדינה, עלולה לדחות כל ניסיון לכפות עליה דרכי פעולה דומות לאלו שהנהיג דאעש במרחבי שלטונו. במילים אחרות, ההבדל בין ג'בהת אל־נצרה ובין דאעש לא היה במהות ובתפיסות היסוד שבהן החזיקו השניים, אלא בשאלת העיתוי המתאים ליישום תפיסות אסלאמיות אלו על האוכלוסייה בסוריה.

96. ג'זירה נט, 15 ביוני 2015.

97. ג'זירה נט, 15 ביוני 2015.

ג'ולאני הרבה לתת ביטוי לפרגמטיות שלו ושל ארגונו בנאומיו. כך למשל הכריז בנאום שנשא ב־11 ביולי 2014, שבו הגיב על כינונה של הח'ליפות האסלאמית בידי ארגון דאעש, וספק הודיע, למרות שהדבר הוכחש מאוחר יותר בידי אנשיו, על כינונה של "אמירות מוסלמית" (אמארה) בשטחים שתחת שליטת ארגונו.⁹⁸ מאוחר יותר, ב־28 בספטמבר 2014, במסגרת נאום שנשא ושהופץ בידי מוסד ההסברה של החזית אל־מנארה אל־בידאא' אמר: "עליכם לסייע לאנשים ולהימנע מלהטיל עליהם יותר ממה שהם מסוגלים לעמוד בו. [...]. התרחקו כרחוק מזרח ממערב מהאידיאולוגיה של החואריג' ושל המרג'אים שקמו בתגובה לחואריג'.⁹⁹ עשו צדק עם האנשים, [...]. ובעיקר, אל תנקטו עמדה לגבי עניין כלשהו אם אינכם מבינים בו אלא העבירו את הטיפול בעניינינו לחכמי הדת".¹⁰⁰

נוכח כל זאת אין להתפלא כי למרות שמדובר היה בשלוחה של אל־קאעדה שדבקה במחויבותה לארגון האם, הקפידו אנשיה לשמור על השקט לאורך הגבול עם ישראל ולמקד את מאמציהם במאבק במשטר הסורי, כמו גם בדאעש ובקבוצות מורדים מקומיות – לרוב כאלו שנתפסו כיצירות כפיה של ארצות־הברית, למשל תנועת "חזם" או "חזית מורדי סוריה" (ג'בהת ת'ואר סוריה) שפעלו בצפון המדינה באזור אידליב, וחוסלו על־ידיה בסוף שנת 2014 ותחילת שנת 2015. עם זאת, אנשי ג'בהת אל־נצרה גילו סבלנות ואף נכונות לשתף פעולה עם קבוצות מורדים בעלות גוון אסלאמי, שנתמכו בידי תורכיה וערב־הסעודית. הם אף איחדו כוחות עם קבוצות אלו למשל במסגרת "ג'יש אל־פתח" – מסגרת ארגונית משותפת שבעזרתה השתלטו ג'בהת אל־נצרה וקבוצות אלו על מרביתו של מחוז אידליב בראשית 2015.

כשנה לאחר מכן בצל הישגיה הצבאיים בדרום סוריה ובצפונה, ואפשר שגם נוכח ניסיונותיו של דאעש להבקיע אל מרכזיה של סוריה, העניק ג'ולאני ריאיון לאל־ג'זירה שבו נקט טון מתון ופייסני. הוא התחייב שלא ייתן להפוך את סוריה, באם זו תיפול לידי, לבסיס להתקפה על המערב. את ישראל נמנע מלהזכיר, כאילו לוחמיו אינם ערוכים כלל מן הצד הסורי של הגבול.

"חזית הסיוע" מתנתקת מארגון אל־קאעדה

באופן התנהלותו של ג'ולאני וג'בהת אל־נצרה בהנהגתו במרחב הסורי היה משום סימן מקדים, ואף הכנת הקרקע למהלך ההתנתקות שהוביל בקיץ 2016 מארגון האם. מהלך זה, שנעשה בהסכמה שבשתיקה ואף בברכתם של מנהיגי אל־קאעדה, נועד לקדם את עניינה של ג'בהת אל־נצרה נוכח המציאות המורכבת שבה מצאה עצמה נתונה. התנתקות זו באה כזכור

98. אל־ג'זירה, 11 ביולי 2014.

99. הח'ואריג' הם כת שפרשה מן האסלאם האורתודוכסי בעקבות הבוררות בין הח'ליפה עלי בן אבי טאלב והח'ליפה מעאוויה בן אבי ספיאן שקרא עליו תגר. המרג'אים הם פלג אסלאמי שנבדל הן מהח'ואריג' והן מן הסונה האורתוכסית באמונתו, ולפיה כל מי שמאמין בייחוד האל אין לראות בו כופר.

100. אל־ג'זירה, 28 בספטמבר 2014.

על רקע התהפוכות שהתרחשו במלחמה בסוריה בעקבות מעורבותן של רוסיה ושל איראן במלחמה במדינה.

ב־28 ביולי 2016 הודיע ג'ולאני על הקמת מסגרת ארגונית חדשה שתיקרא "חזית פתח אל־שא'ם" (ג'בהת פתח אל־שא'ם, חזית הניצחון של אל־שא'ם).¹⁰¹ בנאומו הסביר ג'ולאני כי המהלך נעשה "בהתאם להכוונה ולהדרכה שקיבל מצד ההנהגה המבורכת (של אל־קאעדה), ולבקשת בני המרחב הסורי (בלאד אל־שא'ם) ובמטרה לשרת את צורכיהם". הוא הוסיף כי המהלך נועד לשלול מן הקהילה הבין־לאומית בהנהגתן של ארצות־הברית ושל רוסיה כל עילה לתקוף את ארגוני המורדים בסוריה, בטענה שתקיפות אלו מותרות ואף הכרחיות שכן הן מכוונות נגד ג'בהת אל־נצרה.

מהלך זה, הסביר ג'ולאני, נועד לקדם אחדות בין קבוצות המורדים השונות, בדרך לשחרור האדמות הסוריות (בלאד אל־שא'ם) מידי המשטר הסורי ובעלי בריתו.¹⁰² ב־31 ביולי 2016 פרסמה "חזית פתח אל־שא'ם" את האמנה שלה, ובמרכזה תפיסת עולם סלפית־ג'האדית המבקשת ליישם את שלטון השריעה בשטחים שתחת שלטונה. האמנה יצאה חוצץ נגד הפלגנות באשר היא (רמז לדאעש), וקראה לכינון אחדות שורות בקרב המוסלמים, ובעיקר בין לוחמי הג'האד על בסיס של "יסודות שרעיים נכונים, בריאים ויציבים".¹⁰³

מנהיגי אל־קאעדה העניקו למהלך של ג'ולאני את ברכת הדרך. עוד ב־7 במאי 2016, ערב ההכרזה הצפויה אודות ההתנתקות מהארגון, הסביר ט'ואהירי כי הצעד הצפוי נועד לשרת מטרת־על משותפת המקובלת על הנהגת אל־קאעדה, וכן כי בשעה הרת גורל זו שבה מצויה המערכה המתנהלת על אדמת סוריה יש להעניק עדיפות להשגת אחדות שורות בקרב כלל הכוחות המוסלמים הלוחמים בה. כל זאת כדי להביא לסילוקו של משטרו של אסד, במטרה לכונן בה אמירות אסלאמית המבוססת על השריעה. אחדות שורות זו, הוסיף ט'ואהירי, עולה בחשיבותה על הצורך בשימור מחויבותה הפורמלית של ג'בהת אל־נצרה לאל־קאעדה. ט'ואהירי הבטיח כי אל־קאעדה יוסיף לשמש חזית תומכת עבור כלל המוסלמים הלוחמים על אדמת סוריה, וכן כי "שייכות ארגונית לעולם לא תהיה מכשול בדרך להשגת לאחדות, משום שא־ל־קאעדה הוא חלק מן האומה המוסלמית ולא שליט עליה".¹⁰⁴

סגנו של ט'ואהירי, אחמד אבו אל־ח'יר, הסביר בקלטת שהפיץ מוסד ההסברה של ג'בהת אל־נצרה (אל־מנארה אל־בידאא') כי על ג'בהת אל־נצרה ללכת בכיוון המשרת את האינטרס של האסלאם ושל המוסלמים, וכי ההחלטה נעשתה לאחר שהזירה הסורית נבחנה ונלמדה – צבאית ומדינית – ונוכח הסבל שהוא מנת חלקם של תושביה של סוריה. זאת כדי להקל על מלחמת הג'האד המתנהלת על אדמתה, וכדי שלא להעניק תירוצים לאויב לשלול מן הלוחמים הגנה ומחסה. הוא הוסיף כי הנעשה בסוריה מלמד שהג'האד עבר משלב של הטפה (דעוה), כמו גם משלב שבו היה המאבק מנת חלקה של קבוצה נבחרת

101. אלי־ג'זירה, 28 ביולי 2016. גם יורם שוייצר, "מג'בהת א-נוסרה לג'בהת פאתח אל־שא'ם – היהפוך נמר חברבורתי?", **מבט על**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, גיליון 843, 4 באוגוסט 2016.

102. אלי־ג'זירה, 28 ביולי 2016.

103. אלי־ג'זירה, 31 ביולי 2016.

104. אלי־ג'זירה, 7, 8 במאי 2016.

(נח'בה), לשלב של מעשה המובל בידי רבים ומכאן שאין צורך לשמר מסגרות המפרידות ומבדילות בין המאמינים.¹⁰⁵

הודעת ההתנתקות של ג'בהת אל-נצרה מאל-קאעדה עוררה תגובות מעורבות מצד פוסקי ההלכה בקרב המחנה הסלפי בעולם הערבי, ולצד קריאות שהזהירו מפני מזימה אמריקנית להשתלט על סוריה ולנצל את פיצול הכוחות במחנה המוסלמי לתועלתו של המערב, נשמעו הבטחות, למשל מפיו של האני אל-סבאעי, מבכירי פוסקי ההלכה המקורבים לאל-קאעדה, כי בין ארגון אל-קאעדה ובין ג'בהת אל-נצרה לא תוצת אש היריבות כפי שקרה בין אל-קאעדה ודאעש. "המאמין לא יוכש פעמיים על-ידי אותו נחש". גם החשוב שבקרב מנהיגי המחנה הסלפי בירדן, אבו מחמד אל-מקדסי, הוציא פסק הלכה התומך בהתנתקות.¹⁰⁶ המהלך של ג'ולאני נועד בלא ספק לנסות להסיר מעליו את כתם הטרור שדבק בו, ושהעניק עילה לממשל האמריקני להכריז על ג'בהת אל-נצרה כעל ארגון טרור ואף לכלול אותה כאחת המטרות למהלך צבאי משותף אמריקני-רוסי בסוריה שאותו הציעו האמריקנים לרוסים בקיץ 2016. מרכיביה של ההצעה האמריקנית לרוסים כללו הכרזה על הפסקת אש בסוריה; כינון מסגרת לקידומו של תהליך מדיני בהתאם ל"מתווה דה-מיסטורה" – המתווה שהציע שליח האו"ם לפתרון המשבר במדינה; ושיתוף פעולה צבאי מוגבל של שתי המעצמות באזורים שייקבעו על-ידם בסוריה.

ווינגטון הציעה כי לשם כך תוקם קבוצת פעולה שתפקח על איסוף מודיעין לצורך גיבוש מטרות לתקיפה. האמריקנים דרשו עם זאת, כי באזורי הפעולה של ווינגטון ומוסקווה לא תורשה פעילות מבצעית של חיל האוויר הסורי. בין האמריקנים והרוסים נותרו חילוקי דעות באשר להגדרה מיהו מורד מתון. האמריקנים ראו בקבוצות דוגמת "צבא האסלאם" או "בני החורין של אל-שא'ם" (אחראר אל-שא'ם) קבוצות מורדים לגיטימיות שעמן ניתן לשתף פעולה, כשהרוסים ראו בהן טרוריסטים לכל דבר. על דבר אחד ווינגטון ומוסקווה הסכימו – ג'בהת אל-נצרה הוא ארגון טרור שבו יש להיאבק.¹⁰⁷

אין פלא כי הכרזת ההתנתקות של ג'בהת אל-נצרה מאל-קאעדה התקבלה בספקנות בווינגטון. דובר מחלקת המדינה האמריקנית, ג'ון קרבי, הכריז כי המסגרת הארגונית החדשה של "חזית פתח אל-שא'ם" אינה שונה מג'בהת אל-נצרה שקדמה לה.¹⁰⁸ בחודשים שלאחר מכן המשיכו מטוסים אמריקניים לתקוף מטרות של "חזית פתח אל-שא'ם": בספטמבר 2016 נהרג אחד ממפקדיו הבכירים של הארגון באזור אידליב, אבו עומר סראקיב; בראשית אוקטובר 2016 פגעו האמריקנים והרגו את אחד ממפקדיו הבכירים של הארגון באזור אידליב, אחמד סלמה מברוכ, מתנדב מצרי לשורות הארגון שכינאו אבו פרג' אל-מצרי; בינואר 2017 דיווחו האמריקנים כי חיסלו את מחמד חביב אל-תוניסי, בכיר נוסף של הארגון. בנוסף, הרגו למעלה מ-100 לוחמים של ג'בהת אל-נצרה במחנה

105. אליג'זירה, 28 ביולי 2016.

106. אליג'זירה, 23 ביולי 2016. גם מבט לג'האד העולמי, 13 באוגוסט 2016, מל"ם (מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית במרכז למורשת המודיעין).

107. ווינגטון פוסט, 13 ביולי 2016.

108. אתר מחלקת המדינה של ארה"ב, 28 ביולי 2016.

אימונים של הארגון בג'בל שיח' סלימאן בצפון מחוז חֶלֶב.¹⁰⁹ בחודשים שלאחר מכן הוסיפו האמריקנים לתקוף מטרות של הארגון ולהרוג באנשיו, ובמאי 2017 אף הציעה מחלקת המדינה בווישינגטון פרס בשווי של עשרה מיליון דולרים למי שימסור מידע אודות מקום הימצאו של ג'ולאני עצמו.¹¹⁰

אם נחזור להחלטה להתנתק מאל־קאעדה – זו העידה שוב על אופיו הסורי-מקומי של ג'בהת אל־נצרה, ועל בחירתם האסטרטגית להתמקד במאבק בזירה הסורית ולהימנע מלפעול בזירה האזורית או הבינ־לאומית כפי שנהג דאעש. כזכור נמנעה ג'בהת אל־נצרה מלבצע פיגועים נגד מטרות מערביות ואפילו רוסיות, וזאת בניגוד לדאעש ולתומכיו. היא אף שמרה על השקט לאורך הגבול הסורי-ישראלי בגזרות שנמצאו תחת שליטת לוחמיה. בתוככי סוריה היא ביקשה תמיד למצוא מכנה משותף, ואף לשתף פעולה עם ארגוני מורדים בעלי אופי אסלאמי, גם כאלו שהאידיאולוגיה שלהם אינה בהכרח סלפית־ג'האדית, וכזכור נתנה ידה לכינונו, עוד בראשית שנת 2015, של "צבא אל־פתח" (ג'יש אל־פתח), כמסגרת משותפת ל"חזית הסיוע" ולקבוצות מורדים אחרות בצפונה של המדינה במחוזות חֶלֶב ואידליב.

מאוחר יותר, ב־28 בינואר 2017 אף חברה "חזית פתח אל־שא'ם" ל"צבא השחרור", גוף שהקימו כמה פלגים שפרשו מתנועת "בני החורין של אל־שא'ם" בהנהגתו של אבו ג'אבר אל־שייח', מנהיג התנועה לשעבר, בעקבות נכונותה של הנהגת התנועה להשתתף בשיחות השלום בחסות רוסית על עתידה של סוריה, ויחד הקימו את "החזית לשחרור אל־שא'ם". חברו אליהם לצורך מהלך זה עוד ארבע קבוצות של מורדים בעלות אופי אסלאמי: "תנועת נור אל־דין אל־זנכי"; "צבא הסונה" (ג'יש אל־סונה); "חזית מגיני הדת" (ג'בהת אנצאר אל־דין) ו"חטיבת האמת" (לואא' אל־חק). גילוי דעת מטעמה של "חזית השחרור" הגדיר את מטרותיה כמיטוטו של המשטר הסורי, אך לצד זאת גם החלת השריעה על כל רחביה של סוריה.

ג'ולאני שימש בתחילה כמפקדה הצבאי של החזית שאותה הנהיג אבו ג'אבר אל־שייח', אבל באוקטובר 2017 הוא החליפו ומונה לשמש כמנהיג "חזית השחרור". שלא במפתיע החלה "החזית" ללחום לאחר הקמתה דווקא בקבוצות מורדים יריבות, לרוב קבוצות מתונות יותר. כך למשל פעלה נגד צבא המג'אהדון שהואשם על־ידיה בשיתוף פעולה עם ארצות־הברית. "החזית" הפליאה עם זאת את מכותיה גם במשטר הסורי, בשורה של מתקפות חזיתיות: במהלך חודש מרס 2017 בדרעא, בשכונותיה המזרחיות של דמשק, ולבסוף סביב לחמא. עוד קודם לכן, ב־25 בפברואר 2017, ביצעו חמישה מחבריה פיגוע התאבדות נגד מטה של גופי הביטחון והמודיעין הצבאי בחמץ. לפחות 42 אנשי ביטחון וצבא נהרגו בפיגוע זה ועל אלו נמנה גם לואא' (מקביל לדרגת אלוף) חסן דעבול, ראש ענף הביטחון הכללי בעיר. ג'ולאני קיבל בהודעה אישית אחריות לפיגוע והסביר כי: "על הכול לדעת: ראשית, שפעולה זו עתידה לשמש לקח לאותם פוליטיקאים תבוסתנים ששמו פניהם לז'ננה וקודם

109. הארץ, 4 באוקטובר 2016; אלי־ג'זירה, "אל־בנתאע'ון: מא'ה קתיל מן פתח אל־שא'ם בע'ארה ללתאחאלפ", 21 בינואר 2017.

110. *The Daily Mail*, "WANTED: State Department offers \$10million reward for information on the whereabouts of al-Nusra leader Abu Muhammad al-Jawlani", 10 May 2017.

לכן לאסטנה (כדי לנהל משא ומתן עם המשטר הסורי). פעולה זו גם תמחה את הבושה שהרפתקנים אלו הסבו לתושבי המרחב הסורי. ובכלל, הגיע הזמן שההרפתקנים הללו יותירו את המאבק לאנשי אל-שא'ם עצמם ויתכבדו ויישבו בצד. [...] שנית, פעולה זו מעידה כמה חלש ושברירי הוא המשטר, שהרי הוא מתקשה למצוא מחסה מפנינו ואינו מסוגל להגן אפילו על קציניו וראשי ענפי הביטחון שלו. שלישית, על לוחמי הג'האד הגיבורים הנלחמים על אדמת המרחב הסורי לדעת, כי אמצעי הלחימה שלנו במאבקנו במשטר הנפשע רבים ומגוונים. פעם אנו נלחמים מלחמה חזיתית והרסנית ופעמים אחרות אנו חודרים אל תוככי שורות האויב ומבצעים פעולות התאבדות של מות קדושים. בפעם אחרת אנו עורכים מתקפות של קבוצות נבחרות של לוחמים על יעדים שונים, ולעיתים אנו עושים שימוש באמצעים טכנולוגיים מתקדמים. חשוב אפוא להבין שאף דרך לחימה אינה נופלת מרעותה וכולן בעלות חשיבות וערך שכן לכל דרך לחימה המקום והזמן המתאימים לה".

ב־23 באפריל 2017 הופץ נאום של ט'ואהירי, שבו פנה לאנשיו בסוריה והציג בפניהם את האסטרטגיה שלו להמשך המאבק במרחב הסורי נוכח הקשיים. ט'ואהירי קרא לתומכיו לזנוח את התפיסה הגורסת מאמץ להשתלט על טריטוריה ולהחזיק בה (תפיסת "המדינה האסלאמית" של דאעש), ותחת זאת לדבוק באסטרטגיה של לוחמת גרילה שבה ביקש לראות את נשקו של החלש. הוא הוסיף כי את המלחמה במרחב הסורי יש לראות כחלק ממערכה גלובלית שאותה מנהל האסלאם נגד המערב ואויביו האחרים, ומשום כך יש להגביר את שיתוף הפעולה בין המוסלמים בסוריה ואף לשתף מוסלמים מכל רחבי העולם במלחמה המתנהלת במרחב הסורי. "הפעמים שלכם והכאב שלכם הם מהקשים והכואבים שחווה כיום האומה המוסלמית כולה. [...] אנו תקווה שנוכל לסייע לכם, אבל אנו עסוקים במאבק באויב הצלבני גם בחזיתות אחרות. [...] אל תמקדו את עצמכם בהשגת שליטה על טריטוריה, אלא עליכם לבצע פעולות שתבאנה למיטוט המורל של האויב ותגרומנה לו לייאוש".¹¹¹

דברים אלו של ט'ואהירי נתפסו כמבטאים השלמה עם האפשרות שג'בהת אל-נצרה תאבד את אחיזתה הקרקעית במרחב הסורי, ותיאלץ לעבור למאבק גרילה והתשה במשטר הסורי ובתומכיו. בסוריה היו מי שביקשו לראות בהם תגובה לאפשרות שג'ולאני יבקש לנתק עצמו מאל-קאעדה, נוכח המציאות הדינמית של הלחימה בסוריה. ואכן, בחודשים שלאחר מכן פרצו המתח והמחלוקת בין ט'ואהירי ובין ג'ולאני אל מעל לפני השטח. במוקד מתח ומחלוקת אלו עמדה השאלה האם "החזית לשחרור אל-שא'ם" רשאית לנהל מדיניות "סורית" עצמאית, המביאה בחשבון את האילוצים שבהם היא נתונה, או שמא עליה להכפיף עצמו להנחיותיו של ט'ואהירי שראייתו את תמונת המצב ומערכת שיקוליו היו שונים לחלוטין.

על מחלוקת זו לימד גל מעצרים שביצע ג'ולאני בקרב עשרות פעילים של ארגונו, בהם כמה ממפקדיו הבכירים שזוהו עם ארגון אל-קאעדה. "החזית לשחרור אל-שא'ם" הסבירה גל מעצרים זה: "בקרב שורות החזית מצויים אנשים קצרי ראות ומוגבלים בהשקפותיהם, הפועלים לחתור תחתיה". על העצורים נמנו אבו אל-הימאם הסורי, המפקד הצבאי לשעבר

111. "מנהיג אלקאעדה אימן אל-ט'ואהירי קרא לאנשיו באלשאם (סוריה רבת), לזנוח את התפיסה של שליטה על טריטוריה ולדבוק באסטרטגיה של לוחמת גרילה, שבה ייקחו חלק מוסלמים מרחבי העולם", מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית, 30 באפריל 2017.

של ג'בהת אל-נצרה; שיח' אבו אל-קאסם הירדני ששימש בעברו כסגנו של אבו מצעב אל-זרקאווי, מייסד שלוחת אל-קאעדה בעיראק; ולבסוף, איאד אל-טבאסי, המכונה אבו ג'וליביב הירדני ושיח' סאמי אל-עבידי, שהנהיגו שניהם את "ארגון לומדי הקוראן" (אנצאר אל-פרקאן), שהיוותה מעין שלוחה של אל-קאעדה במרחב הסורי. השניים נעצרו במחסום של "חזית שחרור אל-שא'ם" שעה שעשו את דרכם לפגוש בג'ולאני על-פי הזמנתו, כדי לדון בדרכים ליישב את ההדורים בין החזית שבראשה עמד ובין אל-קאעדה. בעקבות המעצר הכריז בכיר נוסף, אף הוא ממוצא ירדני, בלאל אל-ח'ריסאת המכונה אבו ח'דיג'ה הירדני, על פרישתו משורות החזית.¹¹²

תגובתו של ט'ואהירי לא איחרה לבוא וב-28 בנובמבר 2017 פרסם מוסד אל-סחאב, זרוע ההסברה של ארגון אל-קאעדה, דברים מטעמו שבהם תקף בחריפות את "החזית לשחרור אל-שא'ם" והאשים כי היא נאבקת בכל מי שמפגין את נאמנותו לאל-קאעדה. הוא אף העיד כי העניק לחזית אורכה של למעלה משנה לתקן את דרכיה אבל הדבר לא קרה ובכך למעשה, כך האשים, חזרה בה משבועת האמונים שלה לארגון: "לא פטרנו איש משבועת האמונים שלנו, לא את ג'בהת אל-נצרה ולא שום גורם אחר. לא הסכמנו גם שג'בהת אל-נצרה תשמור בסוד את דבר שבועת האמונים שמסרה לנו, שהרי שבועת אמונים שכזו היא חוזה מחייב שאסור להפר אותו וחייבים לקיימו". ט'ואהירי קרא לפעילי אל-קאעדה במרחב הסורי לשתף פעולה עם כל "הגורמים הנאמנים", ועם כל לוחמי הג'האד כדי לאחות את הקרע שנוצר.¹¹³

לכך השיב ב-1 בדצמבר 2017 שיח' עבד אל-רחמן עטואן, האחראי ההלכתי של "החזית לשחרור אל-שא'ם", כי ג'בהת אל-נצרה לא הפרה מעולם את שבועת האמונים שלה לאל-קאעדה, שכן מנהיגה הודיע אמנם על השתייכותה של תנועתו לאל-קאעדה אבל נמנע מלהישבע לה אמונים. הוא אישר כי ג'ולאני קידם התנתקות מאל-קאעדה, אך הבטיח להישאר בחשאי מחויב לו. עטואן הוסיף כי חילוקי הדעות בין ט'ואהירי לג'ולאני מקורם בקצר תקשורת ותו לא.¹¹⁴

בסוף פברואר 2018 הודיעו כמה קבוצות על פרישה משורות "החזית לשחרור אל-שא'ם", ועד מהרה הכריזו על הקמה של ארגון חדש – "ארגון שומרי הדת" (תנזים חוראס אל-דין). קבוצות אלו כללו את: "צבא מלחמות הגבורה" (ג'יש אל-מלאחם); "צבא החוף" (ג'יש אל-סאחל); "צבא המדבר" (ג'יש אל-באדיה); "פלוגות קאבול" (סראיא כאבל); "לוחמי השריעה" (ג'נוד אל-שריעה); "לוחמי אל-אקצא" (ג'נוד אל-אקצא); "גדוד אל-בתאר" (כתיבת אל-בתאר). בראש הארגון החדש הועמד סמיר חג'אזי המוכר בכינוי אבו המאם אל-שא'מי או פארוק אל-שא'מי (הסורי). מדובר בפעיל אל-קאעדה ממוצא סורי שלחם לצד אסאמה בן-לאדן באפגניסטאן, ונשלח על-ידו לעיראק לסייע בידי אל-זרקאווי. מאוחר יותר שהה בכלא הסורי ואף בכלא אל-רומיה בלבנון. לאחר פרוץ המהפכה בסוריה

112. ערוץ הטלוויזיה אורינט, 27, 28, 29 בנובמבר 2017; אליג'זירה, 27, 28 בנובמבר 2018.
 113. מחלוקת חריפה בין המטה לשחרור אל-שא'ם ובין אל-קאעדה, מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית, המרכז למורשת המודיעין, 6 בדצמבר 2017.
 114. אלישרק אליאוסט (לונדון), 2 בדצמבר 2017.

שימש כמפקד הצבאי של ג'בהת אל-נצרה, ובאוקטובר 2017 הכריז על הקמתו של "ארגון לומדי הקוראן" כשלוחה של אל-קאעדה בסוריה. הקמת ארגון זה הביא למעצרו בידי אנשי של ג'ולאני.¹¹⁵ לצד שא'מי בלטו בצמרת הארגון החדש שורה של פעילים ממוצא ירדני, שחלקם הגדול נעצר בשבועות ובחודשים קודם לכן בידי ג'ולאני ואנשיו.¹¹⁶ על הקמתו של הארגון נמסר שעה שכוחותיו של הצבא הסורי נערכו למתקפה המכרעת על אזור אל-ע'וטה אל-שרקיה, ביטוי נוסף לתבוסה הקרבה ובאה של מחנה המורדים בקרב על סוריה. למערכה באל-ע'וטה התייחסה אחת ההודעות הראשונות של הארגון: "אי אפשר להוסיף ולחיות חיי נועם ונוחות בעת שאחינו נשרפים בפצצות נפלם וזרחן, נקברים תחת הריסות בתיהם. [...] על בני עמנו לדעת כי כאשר המשטר יסיים עם אל-ע'וטה, גורל תושביה יהיה גורל תושביה של סוריה כולה. [...] עלינו לאחד בין הפלגים הפועלים בסוריה, ועליהם להפסיק ולהילחם זה בזה כדי שנוכל כולנו להתפנות למלא את החובה המוטלת עלינו". כאמור, מגמות אלו של מתח ומחלוקת ואף פלגנות ופיצול בתוככי הבית האסלאמי, ושמא הבית הג'אהדי במרחב הסורי, פרצו בשעה שהמשטר הסורי הלך ודחק את הקבוצות האסלאמיות ובראשן את "חזית השחרור של אל-שא'ם" בכל רחביה של סוריה. משום כך אפשר היה לראות בכל זה נדבך נוסף בדמדומיה של ג'בהת אל-נצרה על גלגוליה השונים, כמו גם את דמדומיו של האסלאם הקיצוני בסוריה, לכל הפחות לעת הזו.

115. אל-ג'זירה, 26 בפברואר 2018; ערוץ הטלוויזיה אורינט, 26 בפברואר 2018.

116. "פילוג בקרב שלוחת אלקאעדה בסוריה, על רקע חילוקי דעות קשים באשר לאופי הקשרים עם אימן אל-ט'ואהרי, מנהיג אלקאעדה", מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש מאיר עמית, 11 במרס 2018.

פרק שביעי: בואו של הנס, הרוסים והאיראנים באים

בראשיתו של קיץ 2015 נראה היה כי במלחמה בסוריה מסתמנת, למרות הכול תפנית, כדי הכרעה, לטובתם של המורדים. מצבו של הנשיא הסורי הזכיר לרבים דברים שכתב בקיץ 1958 שר החוץ הבריטי לשעבר אנתוני נוטינג אודות מלך ירדן חסין: "ככל שאומץ ליבו של המלך הצעיר והבודד ראוי להערכה, הרי שקשה להימנע מן המסקנה שימיו ספורים.¹ ניכר היה כי המשטר הסורי הולך ונחלש, ניטש בידי תומכיו ומוסיף לאבד שטחי מפתח במדינה לידיהם של המורדים – תוצאה של דימום בלתי פוסק בקרב שורותיו ושחיקה מתמשכת ומתמדת במשאבי כוח האדם העומדים לרשותו. המורדים לעומת זאת התגלו כחזירי מוטיבציה ונחישות, גילו לכידות ונראה היה כי הם מתקדמים עקב בצד אגודל לעבר מטרתם. אלא שלכל מי שסבר כי רק נס יוכל להושיע את אסד, התברר כי במזרח-התיכון ניסים הם עניין שיש להביאו בחשבון בהערכות ובתחזיות המומחים. בספטמבר 2015 הגיעו כוחות צבא רוסיים ואיראניים לסוריה וחוללו מפנה במהלכם של הקרבות במדינה. בסופו של יום הם אף העניקו לאסד ניצחון, ולכל הפחות עמדת יתרון ברורה במאבק שניהל מול יריביו ואויביו מבית ומחוץ.

להישג הרוסי-איראני בסוריה סייעה לא מעט דווקא וושינגטון – הן בהחלטה שקיבלו ממשל אובמה ולאחריו ממשל טראמפ שלא להתערב במשבר הסורי, קל וחומר שלא להתגייס לצידם של המורדים באסד, ובכך להותיר למעשה מדינה זו בידיהם של הרוסים; אבל גם במהלומות האפקטיביות שהנחיתו האמריקנים יחד עם שותפיהם לקואליציה הבין-לאומית למאבק בדאעש על ראשו של ארגון זה, שהביאו למיטוט הח'ליפות שהקים וקיים במזרח סוריה ובמערבה של עיראק.

אלא שאת החלל שהותירה אחריה קריסתו של דאעש מיהרה למלא איראן בחתירתה להגמוניה אזורית ובדרכה לכינונו של מסדרון יבשתי מטהראן, עבור דרך בגדאד ובדמשק, בואכה בירות, שנועד לבסס ולהבטיח את ההשפעה האיראנית בלבנט גם ביום שלאחר סיומה של הלחימה בסוריה.

עם הגעתם של הרוסים ושל האיראנים אל אדמת סוריה, ולמעשה עוד הרבה קודם לכן, חדלה המלחמה במדינה להיות מלחמתם של בניה של סוריה. מעורבותם של כוחות זרים בלחימה היא שהזינה מכאן ואילך מלחמה זו, ובסופו של יום אף הכתיבה את תוצאותיה. המלחמה בסוריה הפכה לבעלת ממד אזורי שעניינו מאבק כוחות בין איראן השיעית ובין ערב-הסעודית ותורכיה, ובעלת ממד בין-לאומי שעניינו המלחמה הקרה המתחדשת בין רוסיה וארצות-הברית, ולצד זאת מאבק משותף לשתי המעצמות היריבות נגד הקיצוניות האסלאמית והטרור האסלאמי של דאעש בכל רחבי העולם.

1. ניו יורק הרלד טריביון, 31 ביולי 1958.

כך מצאו עצמם תושביה של סוריה, אלו מהם שעוד נותרו במדינה, בין הפטיש לסדן – לכודים בין שני המחנות הניצים. המשטר ובעלי בריתו, מול המורדים וכוחות אזוריים ובין-לאומיים שסייעו בידם. תושבים אלו איבדו ברובם כל עניין בלחימה, שקעו באפתיות והעסיקו עצמם במאבק הישרדות יום-יומי להבטיח קיום בסיסי לפרט, למשפחה ולקהילה. מכאן אפשר להבין מדוע מעורבותם של הרוסים במלחמה במדינה התבררה כשוברת שוויון. אבל אחרי כל זה, נותרה בעינה העובדה שאסד שרד בשלטון ואף יצא מן המלחמה כשידו על העליונה, נחוש להשיב את סוריה לימי תפארתה אותם ידעה בעבר תחת שלטונו של אביו.

אביב 2015 – אסד על סיפו של תהום

בקיץ 2014 החלה מסתמנת תפנית במהלכה של מלחמת האזרחים בסוריה. הישגי המורדים עוררו ספקות באשר ליכולתו של אסד להוסיף ולקיים את שלטונו אפילו בליבה של המדינה הסורית – רצועה צרה הנמתחת מן הבירה דמשק אל תִּלָּב ואל אזור החוף העלווי בצפון, ואולי אף אל דרעא והר הדרוזים שבדרום. שינוי המגמה במלחמה בסוריה היה תוצאה של דימום בלתי פוסק בקרב שורותיו של המשטר הסורי, ושחיקה מתמדת במשאבי כוח האדם שעמדו לרשותו.

הצבא הסורי הסדיר הפגין מורל נמוך, מותשות ועייפות, ונזקק יותר ויותר למיליציות מקומיות, חלקן בעלות גוון עדתי, לרוב עלווי, שתפסו את מקומו ככוח לוחם עליו מבסס המשטר את קרב ההישרדות שלו. אחרי הכול בני העדה העלווית, עדתו של הנשיא הסורי, נותרו היחידים שהיו נכונים ללחום ולהיהרג למענו. בחלק מן המקרים הייתה נאמנותן של אותן מיליציות נתונה לחזבאללה או למשמרות המהפכה של איראן שגייסו, אימנו ומימנו אותן, ולעיתים אף פיקדו עליהן בשדה הקרב. בנוסף לאלו הטיילה איראן לקרב בסוריה את לוחמי חזבאללה, ולצידם מתנדבים שיעים מעיראק השכנה, מאפגניסטאן ואף מפקיסטאן.

נראה היה שבכל אלו לא היה די כדי להבטיח את שרידותו של המשטר מול אויביו. המורדים לעומת זאת הצליחו לאחד שורות, ותחת מאות קבוצות מורדים שפעלו ברחבי סוריה לחמו במשטר, אך לעיתים אף זו בזו. בפועל נותרו ברחבי המדינה בתהליך מעין דרוויניסטי קבוצות בודדות – מרביתן בעלות גוון אסלאמי קיצוני (סלפי-ג'האדי) – שהפגינו לכידות ונכונות לשתף פעולה ביניהן. במזרח סוריה חיסל דאעש את כל יריביו, והפך לגורם הכוח היחידי הפעיל במרחב זה. זאת, לצד ובעצם מול כוחות כורדים, בעיקר "מפלגת האיחוד הדמוקרטי" והזרוע הצבאית שלה "יחידות ההגנה העממית", שפעלו בעיקר במובלעות הכורדיות בצפון מזרח של המדינה והחלו לקדם בהן בתמיכתה של וושינגטון אוטונומיה כורדית.

במערב סוריה הפכה ג'בהת אל-נצרה לכוח מוביל, אך כזה המגלה פרגמטיות ומוכן לשתף פעולה עם קבוצות אסלאמיות סלפיות אחרות, ובראשן "צבא האסלאם" בהנהגתו של זהראן עלוש ותנועת "בני החורין של אל-שא'ם" בהנהגתם של האשם אל-שייח' אבו ג'אבר

ויורשו, מהניד אל-מצרי (אבו יחיא אל-חמווי).² עם זאת, הם גילו אפס סבלנות כלפי קבוצות שזוהו כנעדרות צביון אסלאמי, וכנתמכות בידי או אף כיצירות כפיה של ארצות-הברית.³ לעזרת המורדים התגייסו תורכיה, קטר וערב-הסעודית, שגמרו ואמר למוטט את משטרו של אסד והפגינו נחישות בדרכן להשיג מטרה זו שלא נפלה מזו שגילו בעלות בריתו של אסד, איראן, חזבאללה ורוסיה.

בחודשיה הראשונים של 2015 התמקדה הלחימה בסוריה בצפון המדינה במחוז אידליב, שבו הצליחה ג'בהת אל-נצרה לכוונן שיתוף פעולה עם קבוצות מורדים אחרות במסגרת ארגונית שכונתה "צבא אל-פתח" (ג'יש אל-פתח, צבא הניצחון). במהלך חודשים אלו עלה בידי המורדים להשתלט על מרבית שטחו של מחוז אידליב. ב-29 במרס 2015 הם כבשו את בירת המחוז, העיר אידליב, ומאוחר יותר השתלטו גם על הערים ג'סר אל-שעור (25 באפריל 2015) ואריחא (28 באפריל 2015), המקשרות בין העיר לדרומה של סוריה ולאזור החוף.

הישגיהם העניקו להם מרחב בטוח לאורך הגבול עם תורכיה, אפשרו להם להגביר את הלחץ על שכונות במערבה של חֶלֶב שבהן הוסיף המשטר להחזיק ועמדת זינוק לעבר החוף הסורי.⁴ במקביל הגבירו את לחצם על אותה "סוריה חיונית" שנותרה בידי של המשטר בדמשק, וב-20 מאי 2015 הצליחו לכבוש את תדמור. בנוסף הצליחו לוחמי דאעש להיאחז בראשית אפריל 2015 בכמה מפרבריה של דמשק, דוגמת אל-חג'ר אל-אסנד ואף מחנה הפליטים הפלסטיני אל-ירמוק, ולהתקדם במהלך החודשים מאיי-יוני 2015 עד למרגלותיו המזרחיים של הר הדרוזים, ובכך להשתלט למעשה על מרביתו של המרחב הכפרי של מחוז סוידא.⁵

המורדים רשמו גם כמה כישלונות. הבולט שבהם היה כישלונה של מתקפת "סופת הדרום" (עאציפת אל-ג'נוב) שבה פתחו ביוני 2015 בדרום סוריה בהובלת "החזית הדרומית" (אל-ג'בהת אל-ג'נוביה) שהתיימרה לאחד את שורותיהם בדרום המדינה כפי שעשה "צבא אל-פתח" בצפון סוריה. אלא שהתיאום בין קבוצות המורדים השונות בדרום סוריה התברר כלוקה בחסר, שכן ג'בהת אל-נצרה גילתה נכונות מוגבלת בלבד ליטול חלק במתקפה. גם חדר המבצעים שאותו הקימה וניהלה ארצות-הברית בשיתוף פעולה עם כמה מדינות ערביות בבירה הירדנית, רבת עמון, במטרה לכוון את פעילות המורדים, לא הביא

2. Stanford university, Mapping Militant Organizations, Jabhat al-Nusra; "Rise of Jaish al-Islam marks a turn in Syria, conflict", *The Middle East Eye*, 7 May 2015.

3. לדוגמה היא פעלה בשלהי 2014 ובראשית 2015 לחסל את כוחן של תנועת "חזם" (חרכאת זמאן מחמד) ו"חזית מהפכני סוריה" (ג'בהת ת'ואר סוריה). האחרונה פעלה בג'בל אל-זאויה, והתפרקה באוקטובר 2014 לאחר שמנהיגה, ג'מאל מערוף, נמלט לתורכיה. "חזם" בהנהגת עבדאללה עודה הכריזה ב-1 במרס 2015 על-פירוקה, לאחר שבסיסה הותקפו בידי ג'בהת אל-נצרה. Liz Sly, "The rise and ugly fall of a moderate Syrian rebel offers lessons for the West", *Washington Post*, 5 January 2015; "U.S.-backed Syria rebels crumble under al Qaeda fire", *CBS*, 3 March 2015.

4. אל-ג'זירה, 29 במרס, 25 באפריל, 28 במאי 2015.

5. "The fall of Tadmur, Ramadi and the Border Crossings Impose, ISIS organization as a Main Player", *Khalifa*, 22 May 2015.

בסופו של יום לכינון חזית מאוחדת ומלוכדת של קבוצות המורדים במרחב זה,⁶ ואפשר שמלכתחילה היו המטרות האמריקניות מוגבלות ביחס לאלו של התורכים שניהלו חזרי מבצעים דומים בגבולה של תורכיה עם סוריה.⁷ המורדים בדרום סוריה הצליחו אפוא להשתלט עוד בחודשיה הראשונים של 2015 על כמה מאחזים אסטרטגיים לאורך ציר דרעא-דמשק, דוגמת העיירה אל-שייח' מסכין שנפלה לידיהם עוד ב-24 בינואר 2015, אבל דרעא, בירת החוראן שהייתה היעד העיקרי למתקפתם, נותרה בידי המשטר.

מבט אל חזיתות הלחימה השונות העלה כי בצידו של המשטר לחמו קרוב ל-300 אלף איש: כ-125 אלף חיילי הצבא הסדיר או מה שנותר ממנו, ולצידם עוד כ-100 אלף לוחמים במיליציות מקומיות שגויסו מקרב אותם יסודות בחברה הסורית התומכים במשטר, עלווים ואף דרוזים. אליהם נוספו קרוב ל-50 אלף לוחמים זרים: אנשי חזבאללה, לוחמי "כוח קדס" ומתנדבים שיעים שגויסו בידי איראן מעיראק השכנה, מאפגניסטאן ומפקיסטאן. מדובר במספר מרשים של לוחמים על הנייר, אבל רק מקצתם השתייכו למערך הלוחם (להבדיל מזה הלוגיסטי והמנהלתי), ואף אלו היו פרוסים עד דק כחילות מצב בכל רחבי המדינה, נעדרים יכולת ניידות ובעיקר עתודה מספקת של כוח אדם להגן על המרחב שבשליטתם.

בצד המורדים לחמו קרוב ל-150 אלף איש בעשרות ואולי במאות קבוצות נפרדות. קבוצות סלפיות קיצוניות - כ-90 אלף מן המורדים השתייכו לקבוצות לוחמות גדולות דוגמת "חזית פתח אל-שא'ם" (לשעבר ג'בהת אל-נצרה), "בני החורין של אל-שא'ם" ו"צבא האסלאם". מחצית מהם היו מרוכזים במחוז אידליב והיתר מפוזרים בין מרחבי דמשק, דרומה של סוריה וכן מרכזה של המדינה, סביב לערים חמץ ותמאה. כמה אלפי מורדים השתייכו לכמה עשרות של קבוצות קיצוניות קטנות יותר. יתר המורדים השתייכו לכמה מאות קבוצות, חלקן כאלו שהתארגנו על בסיס מקומי, ולא היו אלא מיליציות שבטיות או מיליציות שהגנו על הכפר או העיירה מהם באו אנשיהן. לאלו יש להוסיף את הכורדים - כ-30 אלף לוחמים כורדים שלא היוו חלק אינטגרלי ממחנה המורדים מחד גיסא, ולא לחמו גם בשורות צבא המשטר מאידך גיסא. לבסוף, דאעש - על שורותיו נמנו כמה עשרות אלפי לוחמים בעיקר במזרח סוריה ובצפון עיראק.⁸

נוכח הישגי המורדים הוסיף המשטר הסורי להפגין יכולת שרידות מעוררת השתאות. הוא לא ארס למרות המהלומות שספג, ואף הצליח לשמר את לכידות מערכות הממשל האזרחי, כוחות הצבא ומנגנוני הביטחון, כמו גם את התמיכה ממנה נהנה בקרב מגזרים שונים של האוכלוסייה הסורית: חלקים באוכלוסייה הסונית בערים הגדולות, ובני עדות המיעוטים, בראשם בני העדה העלווית. המשטר הוסיף אפוא להחזיק באותם אזורים שהיו חיוניים לקיומה של "סוריה החיונית" - הכוללת את הבירה דמשק, מרביתן של הערים הגדולות (חָלָב, חמץ ותמאה), אזור הגבול הסורי-לבנוני ואזור החוף.

6. אלי'קדס אל-ערבי, 25, 26 ביוני, 13 באוגוסט 2015.

7. Phil Sands, Suha Maayeh, "Syrian rebels get arms and advice through secret command centre in Amman", *The National*, 28 December 2013.

8. Fabrice Balanche, "Status of the Syrian Rebellion: Numbers, Ideologies, and Prospects", *The Washington Institute for Near East Policy, Policy Watch 2727*, 22 November 2016.

ובכל זאת, דיווחים מסוריה לימדו על דאגה הולכת וגוברת בקרב חבריה של אותה קואליציה של כוחות חברתיים ועדתיים שעמדה בבסיסו של המשטר בדמשק בכל האמור בגורלו וממילא בגורלם שלהם. כך למשל פרצה מעל לפני השטח מחאה חבויה בקרב בני העדה העלווית בשל המחיר המאמיר שנאלצו אלו לשלם בעבור הישרדותו של אסד בשלטון, כדי התעוררות של איום למעמדם ואף לקיומם במרחב הסורי לעתיד לבוא. מחאה זו מצאה את ביטויה ברשתות החברתיות עוד בקיץ 2014, בסרטונים שבהם נראו מאות חיילים סורים, רבים מהם עלווים, שנפלו לידי לוחמי דאעש בקרבות על שדה התעופה בטבקה כשהם מובלים ערומים אל מותם.⁹

עדות נוספת לתסיסה בקרב העדה העלווית נמצאה בדיווחים אודות הקמתו של "זרם יום המחר של סוריה" (ת'יאר אל-ע'ד), שכנס הייסוד שלו התקיים בין 21-22 בנובמבר 2015 באיסטנבול. מדובר היה בהתארגנות ראשונה מסוגה של אנשי אופוזיציה עלווים ששהו מחוץ לסוריה, ומטרתה הייתה לדברי מנהיגיה: "להוות קול מלב העדה העלווית שאינו מתיימר לייצגה אלא פונה אליה מתוך הבנת רחשי לבה ומתוך מודעות מלאה לאינטרסים שלה, וכל שהוא מבקש הוא לתקן את העיוות ההיסטורי שנגרם למרקם החברתי שלה, כמו גם עיוות ושיבוש בכל האמור בתפיסות האידיאולוגיות והפוליטיות שבהן מחזיקים בני העדה".

כמה חודשים לאחר מכן, ב־20 בפברואר 2016, הופיעו בפייסבוק דפים המשויכים ל"תנועת העלווים החופשיים" (חרכת אחראר אל-עלוין) בראשות השייח' מחסין אל-חדרי, שמטרתה: "מאבק במשטר אסד במטרה להגן על העדה העלווית מפני משטר זה". ב־24 באפריל 2016 פרסמה התנועה את מצעה ובו קראה "לראות בסוריה מולדת עבור כל תושביה, ללא הבדל עדתי ואתני, ולהבחין בין עלווים חפים מפשע שאינם שותפים למעשיו של המשטר הסורי, לכאלה שידיהם מגואלות בדם אחיהם הסורים ועמם יש לבוא חשבון". התנועה הצהירה כי בכוונתה לסייע לכל העלווים הרוצים למרוד בשלטון פלג הכלאזיה (חמולה או שבט עלווי שאליו השתייכו משפחות אסד, מח'לוף, שאליש וח'ירבכ, שנמנו על נאמניו של המשטר), וכי היא אף כוננה זרוע מדינית וזרוע צבאית שיפעלו נגד משפחות אלו ויסייעו ל"צבא הסורי החופשי". התנועה גם הביעה מעל דפי הפייסבוק שלה תמיכה בארגונים ובפעילים עלווים המתנגדים למשטרו של אסד ובראשם מונד'ר מאח'וס, דוברת של "הרשות העליונה למשא ומתן" של האופוזיציה ושל "זרם יום המחר של סוריה". התנועה הוסיפה כי היא רואה באיראן, ברוסיה, בחזבאללה ובמיליציות השיעיות הלוחמות בסוריה אויבים, וכי שום קשר דתי אינה קושר אותה לאיראן שהרי "בין איראן ובין העלווים בסוריה מתקיימת עוינות היסטורית".¹⁰ עם זאת, מלבד דפי פייסבוק אלו לא נמצאה כל עדות

9. Oula Abdulhamid Alrifai, "Not Alright With Syria's Alawites, Growing Resentment Splinters Assad's Power Base", *Foreign Affairs*, 3 December 2014; BBC, "Syria crisis: Homs bomb kills at least in Alawite area", 18 April, 2014.

10. מ. טרידמן, "סימנים לתסיסה בקרב העדה העלווית נגד משטר אל-אסד", ממר"י, 7 בפברואר 2016; "תנועת העלווים החופשיים" – ניצני התנגדות צבאית למשטר אסד בקרב העדה העלווית, ממר"י, 26 באוגוסט 2016.

לעצם קיומה של התנועה, לפעילותה או להיקף ההשפעה שממנה נהנתה כביכול בקרב בני העדה העלווית בסוריה, ונראה לפיכך כי אלו הוסיפו לתמוך בהמוניהם במשטר.

גם בקרב בני העדה הדרוזית ניכר חשש נוכח הישגיהם של המורדים, ובמיוחד לאחר שבידי אלו עלה להשתלט על מרבית דרום סוריה, בואכה הר הדרוזים שהוקף עתה משני צידי – ממזרח בידי לוחמי דאעש וממערב בידי לוחמי ג'בהת אל-נצרה. הדרוזים לא הסתירו את חששם פן המשטר הסורי לא יוכל להוסיף ולהגן עליהם, וכי הוא אף עלול ליטוש את מאחזיו בהר הדרוזים כדי למקד עצמו בהגנה על דמשק. משכך, החלו לתור אחר מקורות סיוע חלופי לעתיד לבוא, דוגמת ירדן או אפילו ישראל עמה כוננו ערוצי תקשורת והידברות.¹¹ אין פלא כי צעירים דרוזים (לטענת השלטונות בדמשק הגיע מספרם ל-37 אלף) נמנעו מלהתגייס למיליציות שהקים המשטר ושלחמו מחוץ להר הדרוזים, כשבמקביל דווח על התארגנויות מקומיות במטרה להיערך להגן בעצמן על ההר. מנהיגה של אחת מהתארגנויות אלו, "רג'אל אל-כראמה" (אנשי הכבוד), שייח' וחייד פהד אל-בלעוס, שנודע כמי שהטיף להתנתקות של בני העדה מזיקתם ההדוקה מידי לטעמו למשטר הסורי, נרצח בספטמבר 2015 בסוויידא, ותומכיו הטילו את האשמה על המשטר הסורי.¹²

אלא שלכל מי שסבר כי ימיו של אסד ספורים ציפתה הפתעה כאשר בספטמבר 2015 התחולל "הנס על הברדא" (הנהר החוצה את הבירה דמשק), לאחר שמוסקווה וטהראן התגייסו כדי לסייע לאסד לשרוד על כסאו. מטוסים ומסוקי קרב רוסים ולצידם לוחמים על הקרקע של "כוח קדס", לוחמי חזבאללה ומתנדבים שיעים מכל רחבי המזרח-התיכון, הגיעו אל אדמת סוריה והחלו לוחמים לצד אסד. בתוך כמה חודשים עלה בידי בעלי ברית בלתי קדושה זו להפוך את הקערה על-פיה, ולחולל מפנה מכריע במהלכה של המלחמה.

המעורבות באה בניגוד גמור להערכות שנשמעו באותה העת, כאילו פניהן של שתי מדינות אלו להידברות עם ארצות-הברית ואף לשיפור ביחסים עמה. על מוסקווה הוטלו במרס 2014 סנקציות כואבות שפגעו קשות במשק ובכלכלה שלה, לאחר שפלשה לחצי האי קרים וסיפחה אותו לשטחה. ואילו בכל האמור באיראן, נראה היה כי בעקבות החתימה על הסכם הגרעין ביולי 2015 תבקש טהראן להפחית את המתח בינה ובין ארצות-הברית, ותימנע מלהעמיק את מעורבותה מעוררת המחלוקת בזירות העימות השונות ברחבי המזרח-התיכון. בהתנהגות זו הפגינו רוסיה ואיראן ביטחון עצמי, כדי התרסה וקריאת תגר על הקהילה הבינלאומית ובעיקר על ארצות-הברית, תוך שהן מנצלות את רתיעתו הברורה של ממשלו של אובמה להשקיע עצמו במעורבות במשבר הסורי העתידי להתגלות כפי שחשש אובמה כ"חסרת תועלת וככזו שנועדה מראש לכישלון".¹³

11. Patrick J. McDonnell and Nabih Bulos, "Syrian military and Druze allies join forces to fend off 'terrorists'", *LA Times*, 21 June 2015, עמוס הראל, "ברית הדמים" עם הדרוזים במסלול

התנגשות עם אסטרטגיית מינימום-ההתערבות בסוריה", **הארץ**, 17 ביוני 2015, עמ' 5.

12. אליג'זירה, "איתהאם דמשק בקתל אל-שייח' אל-דרוזי וחייד אל-בלעוס" (המשטר מואשם ברצח השייח' הדרוזי וחייד אל-בלעוס), 4 בספטמבר 2015; Aymenn Jawad Al-Tamimi, "The New Druze Militia Factions of Suwayda Province", *Syria Comment*, 7 August 2015.

13. Jeffrey Goldberg, "The Obama Doctrine, The U.S president talks through his hardest decisions about America's role in the world", *The Atlantic*, 30 August 2013.

רוסיה ומלחמת האזרחים בסוריה

"האביב הערבי" פרץ בחורף 2010 שעה שרוסיה הייתה נתונה בעיצומו של מהלך שנועד להשיב לה את מעמדה הבינלאומי והאזורי, שאבד לה עם התמוטטותה של ברית-המועצות.¹⁴ עם פרוץ "האביב הערבי" נראה היה כי בסערה שפקדה את העולם הערבי יש כדי למוטט את שארית ההשפעה של מוסקווה באזור, שהרי אותן בעלות הברית שעוד נותרו לה, ולכל הפחות אותם משטרים חילוניים שהיוו שותפים בפוטנציה למאבקה של מוסקווה באסלאם הקיצוני, קרסו באחת ופינו את מקומם לתנועות אסלאמיות. איש לא יכול היה להעלות על הדעת באותם ימים כי ה"אביב הערבי" עתיד לפתוח בפני רוסיה פתח לשוב מחדש אל העולם הערבי, כפי שקרה לימים בסוריה ובמידה מסוימת גם בעיראק ובמצרים. אגב, פרוץ "האביב הערבי" נתפס בשעתו גם כמהלומה בעבור איראן, שכן היה בו כדי לבטא פרץ של רגשות, כדי התעוררות מחודשת, של המרחב הערבי-סוני לאחר שנים של קיפאון ואף נסיגה בפני מה שנתפס בעיני רבים כקריאת תיגר של איראן ואולי אף של עולם השיעה על העולם הערבי הסוני.¹⁵ אלא שגם במקרה זה התברר כי פרוץ "האביב הערבי" לא רק שלא הסיג את איראן לאחור, אלא אף פתח בפניה את השער לקדם ואף לבסס את השפעתה ברחבי המזרח הערבי (החל בעיראק, בואכה תימן וסוריה וכלה בלבנון).

חשוב להזכיר כי המשבר במזרח-התיכון פרץ שעה שהאיש החזק בקרמלין, ולדימיר פוטין, שימש כראש ממשלה ולא כנשיא. פוטין סיים ב-2008 שתי תקופות כהונה בנות 4 שנים כנשיא רוסיה, ונאלץ בתוקף אילוץ חוקתי האוסר על נשיא המדינה לכהן למעלה משתי קדנציות רצופות להמיר את תפקידו כנשיא בתפקיד של ראש ממשלה. פוטין נותר אמנם האיש החזק בקרמלין, אבל את תפקיד הנשיא הפקיד למשך 4 שנים, עד 2012, בידי מקורבו ואיש סודו דמיטרי מדבדב. זה האחרון היה חסר ניסיון בזירה הבינלאומית, ונעדר את אותה בולטות ואותו ביטחון עצמי של פוטין.

התגובה הרוסית הראשונית לפרוץ "האביב הערבי", עוד בתקופת נשיאותו של מדבדב, הייתה של הפתעה, של מבוכה ושל חוסר אונים. כך למשל נמנעה רוסיה בהצבעה במועצת הביטחון במרס 2011 על אימוץ החלטה 1973, שאפשרה למדינות המערב לפתוח בהתקפה על כוחות הצבא הלובי הנאמנים לקד'אפי – מהלך שהוביל למיטוט משטרו ולהתפרקותה של המדינה הלובית.¹⁶ אף תגובתה של מוסקווה למשבר בסוריה הייתה בתחילת הדרך מגומגמת, ומשורה של הצהרות שהעניק באותה העת מדבדב אף עלתה ביקורת על האופן בו טיפל אסד במשבר בארצו, דוגמת הצהרתו של הנשיא הרוסי מן 4 באוגוסט 2011 ולפיה: "המצב בסוריה מידרדר באופן דרמטי, ולצערנו אזרחים מתים שם במספרים גדולים. [...] אם אסד לא ישנה את התנהלותו צפוי לו גורל מר, ואנו נצטרך לקבל החלטות".¹⁷

14. "פוטין רוצה להקים 'ברית מועצות' חדשה", ערוץ 2, 4 באוקטובר 2011.

15. אליג'יריה, 19 בינואר 2017.

16. אליחייאת (לונדון), 18 במרס 2011; גם הארץ, 21 במרס 2011.

17. רויטרס, 4 באוגוסט 2011.

אלא שלרוסיה, וליתר דיוק לפוטין ששב בראשית 2012 לכהן כנשיאה, התחוויר כי בתהליך שחוה העולם הערבי יש כדי להציב איום ברור לאינטרסים הרוסים באזור ואף מחוצה לו. ראוי גם להזכיר כי המזרח-התיכון היה זירת פעולה מסורתית עבור רוסיה (לא רק רוסיה הצארית, אלא בעיקר רוסיה בעידן הסובייטי), בשל הקרבה הגיאוגרפית שלו לשטחה ונוכח הקשרים ההיסטוריים שקשרו את מוסקווה לרבות ממדינות ערב, שהיו בשלב כזה או אחר של התפתחותן ההיסטורית בנות ברית קרובות שלה. לפוטין היה ברור כי שובה של רוסיה למלא תפקיד מרכזי בזירה הבין-לאומית, מחייב אותה לשוב ולכבוש לעצמה עמדות השפעה במזרח-התיכון. בכך היה כדי להפוך את האזור לזירת מאבק שבו ביקשה מוסקווה להפגין ונחישות, תוך שהיא מנצלת את החולשה שהפגינה ארצות-הברית.

המעורבות הרוסית מצאה את ביטוייה קודם לכל בהתגייסותה לצד משטרו של אסד. החל ב-2012 הגישה מוסקווה סיוע כלכלי וצבאי רחב היקף, שסייע בידי המשטר הסורי לשרוד את חודשיה הראשונים של ההתקוממות נגדו. בנוסף, היא פעלה לבלום כל ניסיון לאמץ במועצת הביטחון החלטות העשויות להעניק מטריה או לגיטימציה בין-לאומית למהלך צבאי נגד אסד, קל וחומר הטלת אחריות למשבר המתחולל בארצו על כתפיו. כך למשל הטילה מוסקווה יחד עם סין וטו במועצת הביטחון על שורה של החלטות, שקראו לגנות את המשטר הסורי בגין אחריותו לאירועים במדינה.

בספטמבר 2013 עמדה רוסיה מאחורי ההסכם לפירוקה של סוריה מנשקה הכימי, שנטרל בעצם תגובה צבאית של האמריקנים נגד המשטר הסורי. אגב, סוריה לא הייתה הזירה היחידה שבה הפגינו הרוסים את כוחם ואת שאיפתה לשוב ולמלא תפקיד מרכזי במזרח-התיכון. גם במצרים התייצבה מוסקווה מאחורי משטרו של סיסוי לאחר הפיכת 30 ביוני 2013 שהפילה את שלטונו של מֶחמד מֶרסי, איש "האחים המוסלמים". גיבוי רוסיה זה בא על רקע הכתף הקרה שהפנה ממשלו של אובמה לסיסי ולמשטרו. גם מדינות המפרץ ובראשן ערב-הסעודית ביקשו עתה את קרבתה של רוסיה. ביוני 2015 הגיע למוסקווה שר ההגנה הסעודי, הנסיך מֶחמד בן סלמאן, יורש העצר ובנו של המלך, לדון על רכישת נשק רוסים.¹⁸ שנתיים לאחר מכן, ב-5 באוקטובר 2017, הגיע לבירה הרוסית לביקור ראשון מסוגו גם המלך, סלמאן בן עבד אל-עזיז.¹⁹

אפשר שמדינות המפרץ קיוו כי רוסיה תוכל לשמש בעבורם משענת מול איראן, על רקע חששן כי ארצות-הברית תירתע מלהתייצב לצידן באופן ברור ונחרץ בשעת מבחן כפי שנהגה לעשות בעבר. המלך הסעודי עצמו הכריז בראשית אוקטובר 2017 בפתח פגישתו עם הנשיא פוטין במהלך ביקורו במוסקווה, כי מטרת הביקור היא להביא להפסקת המעורבות האיראנית ברחבי המזרח-התיכון ובמיוחד בתימן.²⁰ גם ישראל ביקשה לשמר ולחזק את קשריה עם רוסיה, תוך שהיא מסתייעת בעובדת הימצאה של קהילה גדולה של יוצאי ברית-

18. יפתח שפיר, צבי מגן, גל פרל, "מיג 35 למצרים – האמנם שינוי כיוון?", מבט על, המכון למחקרי ביטחון לאומי, גיליון 544, במאי 2014; מעריב, 27 ביוני 2015.

19. ליעד אוסמו, "ביקור היסטורי של מלך ערב-הסעודית ברוסיה: "על איראן להפסיק להתערב", וויינט, 5 באוקטובר 2017.

20. שם.

המועצות לשעבר בשטחה שלה. חיזוריו של נתניהו אחר פוטין בלטו נוכח הקרירות ביחסיו עם אובמה, אך נמשכו גם בעידן טראמפ. כך למשל נמנעה ישראל בראשית 2014 מלגנות את רוסיה בשל סיפוח חצי האי קרים עליידיה, ולא הצטרפה לצעדים הכלכליים והדיפלומטיים שנקטו נגדה מדינות אירופה וארצות-הברית.²¹

לצד הרצון לסייע לאסד ובה בעת להביך את ארצות-הברית ולבסס את מעמדה כמעצמה אזורית ובין-לאומית, עמד בבסיס המעורבות בסוריה רצונם של הרוסים לבלום את הקיצוניות האסלאמית, בין אם זו של דאעש וג'בהת אל-נצרה ובין אם של כוחות אסלאמיים "מתונים" יותר שהסתייעו בתורכיה ובערב-הסעודית. באלו גם אלו ראתה מוסקוה משום איום בעבורה. הרוסים גרסו כי מכיוון שדאעש ודומיו צמחו כתוצאה מקריסתן של עיראק וסוריה, הרי שיש לפעול כדי להעמיד מדינות אלו חזרה על רגליהן כדי שיוכלו להתמודד עם הקיצוניים האסלאמיים. זאת שעה שהאמריקנים נטו להסתמך על כוחות מקומיים – בין אם כוחות כורדיים בעיראק ובסוריה ובין אם מיליציות שיעיות עיראקיות ואפילו קבוצות של מורדים סונים "מתונים" בסוריה, אם כאלו היו בכלל בנמצא. אגב, הצבא העיראקי שאותו הקימו, אימנו וחימשו האמריקנים, התגלה בראשיתה של המערכה נגד דאעש בקיץ 2014 כנעדר יכולת להתמודד עם הארגון, ונזקק לחודשים ארוכים ולסיוע של וושינגטון וטהראן כמו גם לתמיכתן של מיליציות שיעיות בעיראק.

לעומת עיראק, בסוריה נראתה המלאכה אפשרית וקלה לביצוע הן בשל האחיזה הרוסית המסורתית במדינה זו, והן בשל העובדה שמוסדות המדינה הסורית הוסיפו לתפקד, גם אם באופן חלקי, באזורים שנותרו בשליטתו של אסד ויכלו לשמש גרעין לבנייה מחודשת של המדינה ומוסדותיה. המקרה הסורי הצייע לרוסים גם תגמול מידי – ביסוסה של הגמוניה רוסית במרחב הסורי, הקמתם של מאחזים צבאיים ורווחים כלכליים לעתיד לבוא (דוגמת הזכות לחפש אחר גז במים הטריטוריאליים של סוריה, וכמובן לנצל את שדות הגז והנפט העשירים במזרחה של המדינה). מטרה שכזו, ולכל הפחות שיקום מוסדותיה של המדינה הסורית כדי שזו תהווה חיץ ומחסום בפני דאעש, הייתה מקובלת גם על וושינגטון שחלקה למעשה על רוסיה רק בשאלה האם אסד הוא חלק מהפתרון למשבר ומשכך יש להשלים עם הישארותו על כסאו, או שמא הוא מקור הבעיה.

ככל שהעמיקה המעורבות הרוסית בסוריה, כך הלכה וושינגטון ונמוגה מן האופק המזרח-תיכוני. בכך היה כדי להפגיע בראש ובראשונה את הרוסים, שהניחו כי ארצות-הברית תפעל כדי לחסום את דרכם בסוריה ולכלל הפחות תנסה למנוע את חזירתם לחלל שהלך ונוצר במזרח-התיכון. אלא שוושינגטון הרימה ידיים נוכח הסערה במזרח-התיכון ובחזרה למסור את מפתחות האזור, ולכלל הפחות את המפתחות לפתרון המשבר הסורי, לידיה של מוסקוה. נוכח מציאות חדשה זו במסגרתה הפכה רוסיה לשחקן מוביל, ולמעשה יחיד בזירה הסורית, גברו שיקול הדעת ואף הזהירות בצד הרוסי, מתוך ביטוי להכרה בכובד האחריות שהוטל עתה על כתפיה של מוסקוה. ביטוי לכך נמצא בנכונותו של פוטין להידבר עם מחנה המורדים הסורים, ואף עם תומכיו מחוץ לסוריה ובראש ובראשונה עם אנקרה,

21. צבי מגן, אולנה בגנו-מולדבסקי, "רוסיה בין אוקראינה ל'צוק איתן'", מבט על, המכון למחקרי ביטחון לאומי, גיליון 589, 12 באוגוסט 2014.

הגם שמעמדה של מנצח ורק לאחר שהוכיח את כוחו בלחימה בשטחה של סוריה עצמה ואף קצר הישגים וניצחונות. זאת, במטרה לקדם הסכם פשרה בסוריה, ושוא הסכם של כניעה שעזמו יוכלו המורדים להשלים, גם אם בליט ברירה.

הרוסים באים וגם האיראנים

ב־2 בספטמבר 2015 נחתו כמה עשרות מטוסי קרב ומסוקים רוסיים בסוריה, וכמה ימים לאחר מכן הודתה מוסקוה כי "מומחי צבא רוסיים נמצאים על אדמת סוריה, ומסייעים לצבא אסד לרכוש מיומנות בשימוש בנשק שרוסיה שולחת אליו ושנועד כדי להילחם בטרור".²² לצד מטוסים ומסוקי קרב הציבו הרוסים בסוריה סוללות של טילי קרקע אוויר מדגם אס־300, ומאוחר יותר גם מדגם אס־400. לאלו צוותו כוחות מיוחדים וכוחות קרקע ובסך הכול כמה אלפי חיילים, שעליהם הוטל לאבטח את כוח המשלוח הרוסי לסוריה. מרביתם של הכוחות הרוסיים הוצבו בבסיס חמימים שלחוף הסורי, שאותו מסרו הסורים לשימושם של הרוסים כבסיס הבית לפעילותם ברחבי המדינה. זאת, לצד נמל טרטוס שהפך זה מכבר לנמל בית עבור כלי שיט רוסיים שפקדו את סוריה, ועתה הפך בסיסו של כוח המשלוח הימי הרוסי הערוך דרך קבע לחופי סוריה.²³

במקביל דווח על הגעתם של כמה אלפי לוחמים מ"כוח קדס" ללחום לצד כוחותיו של אסד, ולאלו הצטרפו אלפי לוחמים של חזבאללה שלחמו על אדמת סוריה זה מכבר, כמו גם רבבות מתנדבים שיעים מרחבי המזרח־התיכון. הרמטכ"ל דאז רא"ל גדי איזנקוט העריך בראשית 2018 את מספרם של המתנדבים השיעים בכעשרת אלפים, ואת מספרם של לוחמי חזבאללה הוא העריך בכ־8,000.²⁴ את משמעותה של כינונה של ברית בלתי קדושה זו בין מוסקוה לטהראן היטיב להסביר קצין בכיר בצה"ל: "מדובר בציר צבאי רוסי-איראני שמטרתו למנוע את נפילת המשטר (הסורי). האיראנים והרוסים מתגייסים להציל את אסד כדי למנוע את נפילתו של בעל ברית חשוב בעבורם, וכדי להראות שהם נאמנים למי שנאמן להם".²⁵

העיתון הלבנוני "אל־ספיר" שפך אור בכתבה שפרסם ב־20 באוקטובר 2015, אודות המהלכים שהובילו לכינונו של הציר הרוסי-איראני בסוריה. לדברי העיתון החלו המגעים בין שתי המדינות עוד באביב 2015, לאחר שהאיראנים הזהירו את מוסקוה כי למרות המאמצים שהשקיעו בשימור מעמדו של אסד הצבא הסורי הולך ונחלש, וקיימת סכנה כי משטרו של אסד יקרוס. בעקבות זאת קיבל פוטין החלטה להתערב באופן צבאי בסוריה

22. רויטרס, 9 בספטמבר 2015.

23. יואב זיתון, "תיעוד מהלוויין הישראלי: פריסת הכוחות הרוסיים בסוריה", וויינט, 1 בפברואר 2016; עמוס ידלון, "רוסיה בסוריה והמשמעויות לישראל", *עדכן אסטרטגי*, כרך 19, גיליון 2 (יולי 2016), עמ' 3-18.

24. מאות חיילים איראנים מתכוננים למתקפה קרקעית בסוריה, *ישראל היום*, 1 באוקטובר 2015; "אלפי חיילים איראניים בסוריה", *ישראל היום*, 15 באוקטובר 2015. להערכתו של הרמטכ"ל גדי איזנקוט הכנס ה־11 של המכון למחקרי ביטחון לאומי, 29 בינואר 2018.

25. מעריב, 10 בספטמבר 2015.

בתיאום עם איראן. פרטי המעורבות הרוסית-איראנית בסוריה ואופן התיאום בין שני בעלי הברית, סוכמו במהלך ביקור חשאי שקיים במוסקווה ב־26 ביולי 2015 מפקד "כוח קדס", במהלכו פגש בפוטין ובשר ההגנה הרוסי סרגיי שויגו. בביקור סוכם כי המעורבות הרוסית תצטמצם לתקיפות מן האוויר, ואילו האיראנים ילוו תקיפות אלו בפעילות קרקעית של כוחות מ"משמרות המהפכה" שיישלחו לסוריה. כמו כן סוכם על הקמתו של חדר מבצעים רוסי שיפעל על אדמת סוריה ויתאם את הפעילות הצבאית מול מוסקווה וטהראן, ובעקיפין מול חזבאללה.²⁶

מלחמתה של רוסיה בסוריה

מוסקווה לא ביזבה זמן וב־30 בספטמבר 2015 החלו מטוסים רוסיים מפציצים מטרות של המורדים בצפון המדינה ובמזרחה, וב־7 באוקטובר 2015 אף שיגרו לראשונה 26 טילי שיוט מספינות ששייטו בים הכספי בדרום רוסיה לעבר מטרות בצפון. חלקם נפלו, אגב, על אדמת איראן. בחודשים שלאחר מכן שיגרו הרוסים טילי שיוט לעבר סוריה, וב־8 בדצמבר 2015 אף השתמשו לראשונה בצוללת רוסית ששייטה במימי הים התיכון מול חופי המדינה. הם שבו ושיגרו טילים מצוללות ומכלי שיט של הצי הרוסי ששייטו בים התיכון, גם בחודשים ובשנים שלאחר מכן.²⁷ עוד קודם לכן, ב־29 באוקטובר 2015, תקפו לראשונה מטוסים רוסיים מטרות של המורדים בדרום סוריה באזור דרעא ומאוחר יותר גם ברמת הגולן הסורית, בקרבת הגבול עם ישראל. שנה מאוחר יותר, באוגוסט 2016, דיווחו הרוסים כי במסגרת שיתוף הפעולה המתהדק בין מוסקווה ובין טהראן הוצבו מפציצים אסטרטגיים רוסיים מדגם סוחוי־34 וטופולב־22 בבסיס של חיל האוויר האיראני בעיר המדאן שבאיראן, וממנו המריאו לבצע הפצצות בסוריה נגד יעדים של דאעש ושל ג'בהת אל־נצרה באזור דיר אל־זור וסביב לח'לב.²⁸

ההודעה הרוסית הפתיעה את טהראן וגררה תגובות של הסתייגות בקרב בכירים איראנים שעליהם נמנה שר ההגנה האיראני, ח'סין דקהאן, שכינה את ההכרזה הרוסית "שחצנית ויהירה", והסביר כי ההיתר שנתנו האיראנים לרוסים להשתמש בשטחם היה לפרק זמן קצוב.²⁹ לימים החלו הרוסים לשגר מפציצים ארוכי טווח מרוסיה, דרך המרחב האווירי של איראן ושל עיראק, למשימות הפצצה, לרוב במזרח סוריה באזורים שהיו נתונים לשליטתו של דאעש.

הרוסים טענו למן הרגע הראשון למעורבותם בסוריה כי המטרות שהותקפו על־ידם, לרוב במערב סוריה, השתייכו ל"ארגון המדינה האסלאמית", אבל מקורות מערבים ומקורות

26. אל־ספיר (בירות), 20 באוקטובר 2015.

27. "טילים רוסיים שכוונו לסוריה פגעו באיראן", וויינט, 9 באוקטובר 2015; "לראשונה: רוסיה תקפה בסוריה באמצעות צוללת", גלי צה"ל, 8 בדצמבר 2015.

28. רועי קייס, "שיתוף פעולה מתהדק: רוסיה הציבה מפציצים באיראן", וויינט, 16 באוגוסט 2016.

29. "שר ההגנה האיראני: 'הודעת רוסיה על שימוש בבסיסים איראניים – רברבנות'", וויינט, 22 באוגוסט 2016.

של האופוזיציה הסורית ידעו לדווח כי המטרות שהותקפו בידי הרוסים השתייכו ברובן לקבוצות מורדים מתונות, דוגמת "צבא האסלאם" ו"בני החורין של אל-שא'ם", שנמצאו בחלקן בקשר עם המערב ובעיקר עם תורכיה וערב הסעודית.³⁰ מחלקת המדינה האמריקנית העריכה בסיומו של החודש הראשון לתקיפות הרוסיות כי יותר מ-90 אחוזים מהתקיפות לא כוונו נגד מטרות של דאעש ושל ג'בהת אל-נצרה אלא נגד ארגוני מורדים מתונים, או כהגדרתה "נגד ארגוני אופוזיציה המבקשים אחר עתיד טוב יותר בעבור סוריה".³¹

לפי מקורות רוסיים נהרגו בהפצצות אלו עד לראשית דצמבר 2015 כ-600 מורדים, כולם חברי דאעש, אבל מקורות סוריים מסרו כי בפועל נהרגו בהן 403 אזרחים ובהם 166 נשים וילדים.³² מספר הנפגעים מקרב האזרחים נסק מעלה ככל שהמעורבות הרוסית בסוריה התמשכה ואף העמיקה. בשלהי 2016, לאחר שהרוסים מיקדו את מאמצייהם בחֶלֶב בצפון סוריה ובסביבותיה, הגיע מספר הנפגעים מן התקיפות הרוסיות לכ-4,500 הרוגים וכמה אלפי פצועים.³³

המעורבות הרוסית הובילה בראשית הדרך לעימות רוסי-תורכי חסר תקדים. ב-24 בנובמבר 2015 הופל מטוס קרב רוסי מדגם סוחוי-24 בידי מטוסים תורכיים, ואחד מטייסי נהרג בידי מיליציה תורכמאנית שפעלה באזור בו נפל. התקרית עצמה הביאה כצפוי להגברת המעורבות והנוכחות הרוסית בסוריה, שהרי פוטין מצא עצמו נאלץ לשמר את תדמיתו נוכח המהלומה שספג. הוא הגדיל את מצבת המטוסים הרוסיים בסוריה, ואף הורה להציב טילי קרקע אוויר מתקדמים מדגם אס-400 סביב לבסיס חיל האוויר הרוסי בחמימים שנועדו, כך לטענת מוסקווא, להגן על מטוסיה.³⁴ לבד מכך חוללה התקרית משבר ביחסי מוסקווא ואנקרה, אולם שתי המדינות נמנעו מלהביא את יחסיהן לידי עימות גלוי ואף פעלו, במיוחד התורכים, לנסות ולאחות את הקרע ביניהן. לאחר שהאחרונים התנצלו על התקרית חזרו יחסי שתי המדינות למסלולם.

גם ישראל דאגה מן הפעילות הרוסית הגוברת בשמי סוריה, שהרי נחיתתם של מטוסי קרב רוסיים בראשית ספטמבר 2015 כחלק מהתגייסותה של מוסקווא לעזרתו של אסד הגבילה את יכולת התמרון וחופש הפעולה שממנו נהנתה ישראל במרחב האווירי הסורי, וחייבה השגת תיאום ישראל-רוסי כדי למנוע התנגשות בלתי רצויה בין מטוסים ישראליים לרוסיים. כזכור, באוקטובר 2015 החלו מטוסים רוסיים פועלים גם בדרום המדינה בקרבת הגבול עם ישראל. שר הביטחון משה (בוגי) יעלון אף גילה כי מטוס רוסי חצה לפחות במקרה אחד, בנובמבר 2015, את הגבול הישראלי-סורי.³⁵

30. מעריב, 9, 30 בספטמבר, 8 באוקטובר 2015; "טילים רוסיים שכוונו לסוריה פגעו באיראן", וויינט, 9 באוקטובר 2015; "לראשונה: רוסיה תקפה בסוריה באמצעות צוללת", גלי צה"ל, 8 בדצמבר 2015.

31. "ארה"ב: רוסיה לא פוגעת בדאעש, זו טרגדיה", וויינט, 7 באוקטובר 2015.

32. ידיעות אחרונות, 21 בנובמבר 2015.

33. עמוס ידלון, "רוסיה בסוריה והמשמעויות לישראל", עדכן אסטרטגי, כרך 19, גיליון 2 (יולי 2016), עמ' 3-18.

34. עמוס הראל וגילי כהן, "מוסקווא הציבה מערכת אס-400 נגד מטוסים בבסיס חיל האוויר הרוסי בסוריה", הארץ, 29 בנובמבר 2015.

35. גילי כהן, "יעלון: מטוס רוסי חדר לאחורונה לישראל", הארץ, 29 בנובמבר 2015.

אלא שישראל לא נגררה לעימות עם הרוסים, כפי שהעיד ראש האגף המדיני-בטחוני במשרד הביטחון, אלוף (מיל') עמוס גלעד: "אנחנו יודעים מה לעשות מול מטוס רוסי (החודר לשטחנו), ואיך למנוע אירועים שיובילו להתלהטות הרוחות. בכל מקרה דאגנו לכך שבהבנות שהשגנו מול הרוסים נשמר חופש הפעולה של חיל האוויר, בניסיון למנוע זליגת נשק שמקורו באיראן לידי חזבאללה".³⁶

גלעד התכוון בדבריו למנגנון של תיאום שהוקם בין שני הצבאות, הרוסי והישראלי, כדי למנוע חיכוך או אף התנגשות בין המטוסים ומערכי ההגנה האווירית שהציבו הרוסיים בסוריה ובין מטוסים ישראליים. על הקמתו של מנגנון זה סוכם במהלך פגישתם של נתניהו ופוטין במוסקווה ב־21 בספטמבר 2015. כמה ימים לאחר מכן, ב־6 באוקטובר 2015, הגיע לישראל סגן הרמטכ"ל הרוסי, ניקולאי בוגדנובסקי, לשיחות בסוגיה זו עם צמרת צה"ל במטרה לתרגם את ההבנות שהושגו בין מנהיגי שתי המדינות לשפת המעשה.³⁷ בחסות הבנות אלו ובמסגרת מנגנון תיאום זה, הוסיפה ישראל לפעול בסוריה ולתקוף משלוח נשק מאיראן לחזבאללה תחת עיניהם העצומות ושמא הפקוחות למחצה של הרוסים.

המודל הצ'צ'ני

האסטרטגיה שאימצה מוסקווה בלחימה בסוריה ביקשה לחקות את המודל הצ'צ'ני, שאותו הפעילו הרוסים במלחמות צ'צ'ניה בשנות ה־90 של המאה הקודמת. מדובר היה במאמץ צבאי הניצב על שתי רגליים: הרגל האחת – זריעת הרס שיטתי ומכוון במרחבים עירוניים וכפריים, שבהם פעלו קבוצות של מורדים או אף כאלו שנמצאו תחת שליטתם, באמצעות הפצצות מן האוויר או הפגזות מן הקרקע. אלו הובילו באופן בלתי נמנע לפגיעה באוכלוסייה האזרחית שנחשדה כתומכת במורדים ולמנוסתה, או אף להנסתה באופן שרוקן אזורים נרחבים בסוריה מיושביהם. הרוסים פעלו עם זאת גם נגד מטרות נקודתיות ובהן מפקדים, מפקדות ואתרי אימונים ולוגיסטיקה של המורדים. הגם שבשל אופיה של הלחימה בסוריה ונוכח טיבו וטבעו של מחנה המורדים, נעדרו הקבוצות הלוחמות בסוריה מערך צבאי סדור ופעלו לרוב מתוך המרחב האזרחי שהעניק להם מחסה.

הרגל השנייה – מאמץ קרקעי איראני-סורי שהובל בידי "כוח קדס" ולוחמים של חזבאללה, שאליהם צורפו מתנדבים שיעים שגויסו בידי איראן בעיראק, באפגניסטאן ואפילו בפקיסטאן. כוחות של הצבא הסורי הזדנבו בשולי כוחות אלו, הגם שכל סיקור חדשותי של הלחימה בסוריה, ובוודאי שבאמצעי התקשורת הרשמיים בדמשק, התמקד מטבע הדברים בלוחמיו של הצבא הסורי הסדיר. מאמץ קרקעי זה נועד להשלים את המאמץ האווירי הרוסי, ולאפשר כיבוש מחדש של שטחים שנפלו לידי המורדים.

במקביל השקיעו הרוסים מאמץ בארגון מחדש של הצבא הסורי ובשיקום יכולותיו המבצעיות, כמו בשיקום יכולות הפיקוד והשליטה של מפקדיו ובשיפור האופן שבו ניהלו אלו את הקרב ממפקדותיהם בדמשק. בנוסף, הרוסים פעלו לכונן מיליציות מקומיות באזורים שונים של המדינה, שנועדו לתגבר את סדר הכוחות הלוחם העומד לרשות המשטר הסורי

36. וויינט, 28 בנובמבר 2015.

37. הארץ, 21, 22 בספטמבר 2015; מעריב, 6, 7 באוקטובר 2015.

ושעליו הסתמך המאמץ הרוסי לחולל תפנית בלחימה. כך למשל דווח מסוריה בשלהי 2016 כי הרוסים מימנו הקמתו של גיס חדש בצבא הסורי, גיס סער 5 (אל־פילק אל־ח'אמס – אקתחאם), שישמש ככוח עתודה בידי של המשטר הסורי.³⁸

ולרי גרסימוב, רמטכ"ל צבא רוסיה העיד אודות המערכה שניהל הצבא הרוסי בסוריה: "הצבא הרוסי נלחם נגד קבוצות טרור גדולות שהיו מצוידות במיטב אמצעי לחימה. עמדו לרשותן כ־1,500 טנקים וכלים משוריינים ולמעלה מ־1,200 תותחים ומרגמות שלקחו שלל מן הצבא העיראקי וזה הסורי. רמת הלכידות והכשירות המבצעית שהפגינו קבוצות טרור אלו הייתה זהה לזו של הצבא הסורי.[...] בתחילת המערכה שלטו קבוצות טרור אלו על למעלה מ־70 אחוזים משטחה של סוריה. במהלך פעילותנו חוסלו 54 אלף מאנשיהן, 2,800 מהם היו ילידי רוסיה, ושוחררו על־ידינו למעלה מאלף מקומות יישוב".³⁹

פרשנים רוסים ידעו להוסיף ולספר כי המעורבות הצבאית בסוריה שיפרה את יכולותיו של הצבא הרוסי. במהלכה הפעילו יחידותיו 215 סוגים שונים של אמצעי לחימה, ואיתרו בהם 702 כשלים באופן שייסיע בשיפור הביצועים שלהם. לבד מכך רכשו המפקדים הרוסים ניסיון יקר ערך בהפעלת כוחות, ובמיוחד כוחות מיוחדים.⁴⁰ על אמצעי לחימה אלו נמנו שני מטוסי סוחוי־57, מטוס החמקן הרוסי החדש ביותר שבידי חיל האוויר הרוסי, שנצפו בשמי סוריה בפברואר 2018.⁴¹

כמו כן דווח על מעורבות של הרוסים בניסיון לקדם הסכמי פיוס מול האוכלוסייה האזרחית בכמה מאזוריה של המדינה, כראות לבעל הבית החדש הנותן דעתו לא רק לנעשה בשדה הקרב אלא גם במה שעתידי להתרחש בה ביום שלאחר סיומם של הקרבות.⁴² הרוסים נתגלו כמתווכים נוחים לאותן קבוצות של חמושים שהיו נכונות להפסיק את האש ולחדול מהמאבק האלים במשטר ואף לקבל עליהן את החסות הרוסית. בתמורה הותר להן להוסיף ולאחוז בנשקן, ואף לשמר מידה מסוימת של עצמאות בנייהול ענייניהן מול המשטר בדמשק. על זה האחרון כפו הרוסים להסיר את הסגר והמצור שהטיל על כפרים ועיירות אלו, ולשוב ולספק להם שירותים דוגמת אספקת חשמל ומים או אף סיוע רפואי. עלי ח'ידר, שר המדינה לענייני הפיוס הלאומי בממשלת סוריה, הסביר בריאיון שהעניק ל"אל־ספיר" בנובמבר 2016: "הרוסים הקימו מרכז בחמימים שתפקידו היה בתחילה לעקוב אחר ביצוע הסכמים מקומיים להפסקת האש, אבל בשלב מאוחר יותר עלה הרצון והצורך לפעול יחדיו כדי להפוך את הסכמי הפסקת אש אלו להסכמים של פיוס לאומי. וכך קמו ועדות משותפות לצורך השגת מטרה זו שבהן נטלו חלק מנהיגים של הקבוצות החמושות השונות.[...] זהו צעד ראשון אבל ברור שהדרך לפיוס מלא עודנה ארוכה. פיוס שכזה אנו מנסים להשיג ב־75 אזורים של המדינה שסומנו לשם כך. חשוב לציין כי התפקיד הרוסי בתהליך הפיוס

38. "דלאלאת תשכיל אל־פילק אל־ח'אמס בסוריה", אל־ג'זירה, 27 בדצמבר 2016; סאנא, 22 בנובמבר 2016; אל־ג'זירה, 22 בינואר 2017.

39. אתר משרד הגנה הרוסי מוסקווה, 7 בנובמבר 2017.

40. קומרסאנט (מוסקווה), 29 בדצמבר 2017.

41. "החמקן הרוסי החדש נראה לראשונה בסוריה", וויינט, 23 בפברואר 2018.

42. עמוס הראל, "אסד, איראן וחזבאללה נערכים למתקפה נרחבת בחאלב", הארץ, 14 באוקטובר 2015.

לא בא על חשבון זה האיראני, משום שמלכתחילה האיראנים לא מילאו כל תפקיד ולא היו מעורבים במהלך זה.⁴³

בחודשים הראשונים למעורבות הרוסית נראה היה כי הרוסים מתקשים להשיג הכרעה מהירה בקרב על סוריה, ולהכניע את המורדים כפי שקיוו או אף העריכו כשהטילו את כוחותיהם למערכה. על כך העיר שר הביטחון, משה (בוגי) יעלון בהרצאה שנשא בדצמבר 2015 ב"פורום סבן" בווינגטון, כי התוכנית הרוסית המקורית הייתה להביא בתוך חודשים בודדים להכרעה בשדה הקרב ולייצוב וביסוס מעמדו של המשטר הסורי בחלקה המערבי של סוריה, תוך כיבוש מחדש של השטחים שאיבדו המורדים בצפון המדינה סביב חֶלֶב ואידליב ובדרומה באזור דרעא.⁴⁴ בשלב הבא ביקשו הרוסים, כפי שגילה אגב אסד עצמו בשורה של ראיונות שהעניק לתקשורת המערבית, לשים פניהם אל מזרח המדינה, אל אותם אזורים – דוגמת מחוזות דיר אל-זור ואל-רקא – שבהם החזיק דאעש.⁴⁵ אלא שיעדים אלו נותרו רחוקים להשגה. או כדברי יעלון: "זה לא יקרה בגלל קשיים צבאיים שעליהם ניתן למנות את אי כשירותו של הצבא הסורי ואת חוסר הנחישות של משמרות המהפכה האיראניים".⁴⁶ יעלון שב והביע בסוף פברואר 2016 ספקות באשר ליכולתם של הרוסים להכריע את המערכה בסוריה, והכריז כי: "כל הניסיונות הבין-לאומיים להביא להפסקת אש עתידים להיכשל".⁴⁷

דומה כי הקושי הרוסי להכניע את המורדים במהלומת בזק, שאליו רמז יעלון בדבריו, היה נעוץ בחולשת צבאו של אסד שנמצא במצב של מותשות ואפיסת כוחות לאחר שנות מלחמה ממושכות בלא הכרעה. אחרי הכול, כתישה מהאוויר לא היוותה תחליף לחימה של כוחות על הקרקע – כוחות של הצבא הסורי – שהתקשו במלאכה, למרות הסיוע הרוסי מן האוויר ולמרות שתוגברו בכמה אלפי חיילים איראניים ובמתנדבים שיעים ולוחמים של חזבאללה. יתר על כן, קושי זה להכניע את המורדים ניתן היה גם לייחס למתח הבסיסי שהתקיים – בסוריה ובעיראק – בין הצלחתו של הצבא הסורי הסדיר לכבוש כבדת שטח מידי המורדים, ובין חוסר יכולתו להחזיק בו זמן רב – תוצאה ישירה של האופי העדתי שלבש העימות ושל ההקצנה של הלחימה במדינה. במיוחד היו הדברים אמורים באזורים הכפריים ובאזורי הפריפריה בסוריה, שבהם הייתה האוכלוסייה על טהרת בני העדה הסונית, שהעניקו זה מכבר גט כריתות למשטר בדמשק.

דוגמה לאלו נמצאה בצפון סוריה, באזורי חֶלֶב ואידליב; במזרח המדינה, באזורי דיר אל-זור ואל-רקא; וכן באזור החוראן, סביב לעיר דרעא. מנגד, השכיל המשטר להוסיף ולהחזיק

43. אליספיר (בירות), 14 בנובמבר 2016.

44. ברק רביד, "השר יעלון בביקורת על הממשל האמריקני: "ארצות-הברית לא יכולה לשבת על הגדר", **הארץ**, 5 בדצמבר 2015; עמוס הראל, "רוסיה לא מסתפקת בייצוב שלטון אסד, ומתכוונת למתקפה נרחבת בצפון סוריה", **הארץ**, 9 באוקטובר 2015.

45. Syrian President Bashar al-Assad: "Our goal is to recapture the whole of Syria", *The Real Syrian Free Press*; Ian Black Kareem Shaheen, "Syrian president Bashar al-Assad vows to retake whole country", *The Guardian*, 12 February 2016.

46. וויינט, 11 בדצמבר 2015.

47. **הארץ**, 22 בפברואר 2016.

מעמד באזורים בעלי אוכלוסיה מעורבת, דוגמת חמץ ואפילו תמאה; אזור החוף הסורי, מעוזה של העדה העלווית; ולצד אלו אזורים עירוניים שבהם נטו בני מעמדות הביניים והאליטות, אף אלו שבאו מקרב בני העדה הסונית, לתמוך בשימור הסטטוס קוו במדינה.

אלא שבסיכומו של דבר, ובניגוד להתרשמות ראשונית זו של יעלון ושל אחרים, הביא מאמץ צבאי רוסי מתמשך ואף נחוש לפגיעה קשה במורדים ואף למיטוט הלכידות ורוח הלחימה שגילו. מאמץ זה אפשר בסופו של יום למשטר הסורי ולבעלי בריתו ליטול את היוזמה מידי המורדים, ולהשיב לשליטתם אזורים נרחבים ובעיקר כאלו בעלי משמעות וחשיבות אסטרטגית בכל רחבי המדינה. גולת הכותרת של הישגיו של המאמץ שהובילו הרוסים הייתה בלא ספק כיבושה בדצמבר 2016 של חֶלֶב, השנייה בגודלה ובחשיבותה בסוריה, שהפכה בעיני רבים למיקרו־קוסמוס של המערכה על סוריה כולה וכמי שבה ייקבע גורלה של מערכה זו. מכאן ואילך הלכו מרחביה של סוריה, ונפלו בזה אחר זה כפרי בשל לידי של המשטר בדמשק ובעלי בריתו. להישג זה תרם בלא ספק מיטוטה של הח'ליפות של דאעש בקיץ 2017 בידי הקואליציה הבינלאומית, שהובילה ארצות־הברית.

רוסיה הפכה שחקן משמעותי בסוריה, אבל תמיכתה של איראן שהוסיפה לשלוח לוחמים איראניים ושיעים למדינה זו ללחום את מלחמתו של אסד, הגם שלא בהתלהבות רבה ובמספרים מצומצמים ומחושבים, הייתה ונותרה חיונית בעבורו של המשטר הסורי וממילא גם לרוסים שנוקקו ללוחמים שהביאו האיראנים לסוריה ושהפכו נדבך מרכזי במאמץ הצבאי שהובילה מוסקווה, ושלו תרמה בעיקר מסוקים ומטוסי קרב. ברית אינטרסים צינית ומחושבת זו בין טהראן למוסקווה, שגשגה לכדי ברית אזורית בעלת משמעויות והשלכות בכל רחבי המזרח־התיכון החל בעיראק, עבור דרך לבנון וכלה בתימן, הרבה מעבר לגבולות סוריה. זאת, תוך ששתי המדינות דוחות את הדיון הטעון ביניהן באשר לסוריה ביום שאחרי סיומה של המלחמה בה – האם המדינה נתונה תחת חסות רוסית או איראנית.⁴⁸

דומה כי קו ישיר עבר מהחתימה על הסכם הגרעין ביולי 2015, להחלטה האיראנית בספטמבר 2015 לשלוח כוחות צבא למלחמה בסוריה. אפשר שהחלטה זו התקבלה בלחץ האגף השמרני בהנהגה האיראנית שחשש מפני השלכות ההסכם על מעמדו, ובמיוחד אנשי משמרות המהפכה ובתוך אלו אנשי "כוח קדס", שביקשו באמצעות מעורבותם בסוריה כמו גם בחלקים אחרים של המזרח־התיכון, לשמר ולחזק את מעמדם במערכת האיראנית. הכוחות האיראניים שלחמו בסוריה מנו כמה אלפי לוחמים, לצד מתנדבים שלחמו בשורות מליציות שיעיות עיראקיות או מליציות של מתנדבים שיעים מאפגניסטאן או אף מפקיסטאן. הלוחמים האיראנים שכנו "מדאפעאן-י חרם" ("מגיני המקומות הקדושים"), גויסו בטקסים ובהתוועדויות דתיות שבמהלכם חולקו מנשרים שקראו לנוכחים להתנדב ולהגן על המקומות הקדושים לשיעה בסוריה ואף בעיראק, או באמצעות מודעות שפורסמו באתרי אינטרנט ובעיתונות האיראנית. חלקם אף באו מקרב אנשי "כוח קדס" וחלקם התנדבו מקרב אנשי הבסיג' "כוח גיסות ההתנגדות", מליציה איראנית שפעלה בכפיפות למשמרות המהפכה. הם עברו אימונים והכשרות שכללו את לימוד השפה הערבית והיכרות עם הגיאוגרפיה של סוריה

48. "איראן: גורלו של בשאר אסד הוא קו אדום מבחינתנו", מעריב, 8 בדצמבר 2015.

ושל אזורי עימות אחרים במזרח-התיכון, והוטסו לסוריה בידי חברת התעופה האיראנית "מאהאן אייר", ששימשה נדבך חשוב בהעברת אמצעי לחימה ולוחמים מאיראן לסוריה.⁴⁹ המעורבות הצבאית האיראנית בסוריה גבתה מן האיראנים מחיר כבד, ועד לסוף 2016 דווח על למעלה מאלף מלוחמיהם ובהם גם קצינים בכירים במשמרות המהפכה שנהרגו בקרבות. על אלו נמנו למשל גנרל חסין המדאני שנהרג ב-8 באוקטובר 2015 בקרבות עם לוחמי דאעש באזור חֶלֶב, ותואר בידי בכירים איראנים שהספידו אותו "כאחד ממגיניה של דמשק שמנע את נפילתה של העיר לידי המורדים". כמה ימים לאחר מותו דווח, הפעם בדרום סוריה, על מותם של קולונל סייד ג'לאל פור חביבאללה, מג"ד ביחידת העלית צאבירין של משמרות המהפכה, ושל מצטפא צדרזאדה, מג"ד עמאר בחטיבת אל-פאטמיון, חטיבת המתנדבים השיעים מאפגניסטאן שהקימה איראן. חודש לאחר מכן, באמצע נובמבר 2015, דווח כי מפקד "כוח קדס" של משמרות המהפכה, קאסם סלימאני עצמו, נפגע בקרבות – דיווח שהוכחש עד מהרה בידי האיראנים.⁵⁰

חסין סלאמי, סגן מפקד משמרות המהפכה, ניסה להמעיט בריאיון שהעניק לטלוויזיה האיראנית ממשמעות האבדות שספגה איראן בסוריה: "נוכחותנו בסוריה גדלה בכמות ובאיכות ולבד מכך, אנשי משמרות המהפכה חייבים לבקר בקו החזית בסוריה ולהכיר את המציאות השוררת בשדות הקרב, ולכן נראה כאילו יש לנו של מספר רב יותר של שהידים. האמת היא שמספרם לא גדל ביחס לעבר".⁵¹

ובכל זאת מאיראן דווח על מורת רוח גוברת ממספר ההרוגים במלחמה בסוריה, כמו גם נוכח בשל תחושתם של רבים כי מעורבותה זו של איראן בסוריה באה על חשבון הדאגה ואף הטיפול בבעיות מבית. בדצמבר 2017 פרצו מהומות ברחבי המדינה, הגם שעל רקע המצוקה הכלכלית שהפכה נחלתם של רבים באיראן, ובמהלכן הושמעו הקריאות: "לא עזה, לא לבנון, את חיי אתן למען איראן". לצד כל זה נמתחה בטהראן ביקורת על הידוק היחסים עם מוסקווה, ועל הנכונות של המשטר האיראני להפוך כלי שרת בידי של פוטין במאמציו לקדם את האינטרסים הרוסיים בסוריה.

במאמר שפורסם ביומן הרפורמיסטי "שרק" באוקטובר 2015, פרי עטו של מחמד עלי סבחאני ששימש בעבר מנכ"ל לענייני המזרח-התיכון במשרד החוץ האיראני, נטען כי מהלכיה של מוסקווה אינם עולים בהכרח בקנה אחד עם האינטרסים של איראן. סבחאני ציין שרוסיה פעלה תמיד אך ורק בהתאם לאינטרסים שלה, וכי במהלך המשא ומתן בשאלת הגרעין בין איראן ומעצמות המערב לא ניצלו הרוסים את מעמדם כדי לסייע לאיראן. הוא הזהיר שכינון קואליציה בהשתתפות איראן, עיראק, סוריה ורוסיה עלול לעורר התנגדות מצד מדינות ערב, ולפגוע במעמדה של איראן.

סבחאני הזכיר, כי טרם המתקפה הרוסית בסוריה קיימה מוסקווה התייעצויות עם ארצות-הברית, ישראל וערב-הסעודית – דבר העשוי להצביע על תיאום ביניהן. נוכחות

49. יוסף מנשרוף, "הצצה נדירה לתוככי המעורבות האיראנית בסוריה", מידה, 6 בדצמבר 2015.
50. רויטרס, 9, 22 באוקטובר, 16 בנובמבר 2015; מבט לאיראן, 22 בנובמבר, 6, 20 בדצמבר 2015.
51. ריאיון שהעניק סלאמי לטלוויזיה האיראנית, הערוץ השני, 26 באוקטובר 2015; "אתר משרד המקורב למשה"מ: שבועיים האחרונים נהרגו כ-30 קציני משה"מ בלחימה בסוריה", ממר"י, 1 דצמבר 2015.

רוסיה בסוריה עלולה, לדבריו, לבוא על חשבון איראן, והתפתחות זו תתקבל בברכה על-ידי ישראל המקיימת עם רוסיה קשרים הדוקים. סבחאני המליץ, לפיכך, שאיראן תאמץ גישה זהירה ביחס למעורבות הרוסית בסוריה ותוודא שהיא אינה פוגעת באינטרסים הלאומיים שלה.⁵²

שנה מאוחר יותר דיווחו הרוסים כי במסגרת שיתוף הפעולה המתהדק בין מוסקווה ובין טהראן הוצבו מפציצים אסטרטגיים רוסיים מדגם סוחוי-34 וטופולב-22 בבסיס של חיל האוויר האיראני בעיר המדאן שבאיראן, וממנו המריאו לבצע הפצצות בסוריה נגד יעדים של דאעש ושל ג'בהת אל-נצרה באזור דיר אל-זור וסביב חֶלֶב.⁵³ ההודעה הרוסית הפתיעה את טהראן וגררה דיון ער באיראן, ואף תגובות של הסתייגות מצד כמה בכירים איראנים.⁵⁴ יוזכר כי החוקה האיראנית אוסרת הענקת בסיסים לכוחות צבא של מדינות זרות, אלא בהיתר מיוחד של המנהיג העליון עלי חמינאי.

אפשר שזה היה הרקע לדיווחים שנפוצו בשלהי 2015 אודות כוונה איראנית להסיג את הכוחות האיראנים מסוריה. אלא שנסיגה שכזו לא התרחשה.⁵⁵ כוחות איראניים הוסיפו ללחום על אדמת סוריה, ומטהראן דווח על כוונה לשגר כוחות מיוחדים. כמו כן לצד כוחות של משמרות המהפכה לוחמים בסוריה חיילי הצבא הסדיר, דוגמת חיילים מחטיבה 65.⁵⁶ באוקטובר 2015 הסביר עלי אכבר ולאיתי, יועצו של המנהיג העליון לעניינים בין-לאומיים: "אסד נותר 'קו אדום' מבחינתה של איראן, וממילא המערב אינו יכול להציע לו כל תחליף. לא ייתכן פתרון למשבר בסוריה בלא מעורבות איראנית".⁵⁷

מזכיר המועצה לקביעת האינטרסים של המשטר, מחסין רזאאי, הוסיף באוקטובר 2015 על רקע ראשיתה של המעורבות האיראנית בסוריה: "על איראן מוטלת החובה להגן על האסלאם ועל המוסלמים, ומשום כך היא אינה רואה כל הבדל בין איראן לסוריה". הוא הוסיף שלא ניתן להבטיח את ביטחונה של איראן רק בתוך גבולותיה, מכיוון שביטחונה קשור לביטחון האזור כולו.⁵⁸ מחמד עלי ג'עפרי אמר בטקס קבורתו של המדאני באוקטובר 2015 כי סוריה היא הקו הקדמי בחזית האסלאמית נגד "ההתנשאות העולמית והמשטר הציוני" באזור, וכי ביטחון מערב אסיה והמשטר האיראני תלויים בגורלן של סוריה ושל ההתנגדות בזירה זו.⁵⁹ אלו הצטרף סלימאני, שהכריז בכנס לרגל יום השנה הראשון למותו של המדאני כי הלוחמים האיראנים בסוריה מגינים לא רק על סוריה אלא גם על האסלאם ועל הרפובליקה האסלאמית (של איראן). סלימאני ציין, כי הסיבה המרכזית

52. שרק (Shargh) (טהראן), 15 באוקטובר 2015.

53. רועי קייס, "שיתוף פעולה מתהדק: רוסיה הציבה מפציצים באיראן", וויינט, 16 באוגוסט 2016.

54. "שר ההגנה האיראני: 'הודעת רוסיה על שימוש בבסיסים איראניים – רברבנות'", וויינט, 22 באוגוסט 2016.

55. יוני הירש, "איראן מסיגה כוחות מסוריה בשל אבידות", ישראל היום, 13 בדצמבר 2015.

56. "בכיר איראני: שלחנו לסוריה כוחות מיוחדים ל"משימת ייעוץ", וויינט, 4 באפריל 2016; רויטרס, 11 באפריל 2016.

57. דבריו של ולאיתי צוטטו באיסוף א (סוכנות הידיעות האיראנית) (טהראן), 11 באוקטובר 2015.

58. סוכנות הידיעות פארס (טהראן), 11 באוקטובר 2015.

59. אתר האינטרנט תאבנאכ, 12 באוקטובר 2015.

לתמיכתה של איראן בסוריה היא תמיכתה של סוריה באיראן במהלך מלחמת איראן-עיראק בשנות ה-80.⁶⁰

בקיץ 2016 דווח מאיראן על הקמתו של "צבא שחרור שיעי", שעתידי לאגד את המתנדבים ששלחה איראן ללחום בחזיתות הלחימה השונות ברחבי העולם הערבי החל בעיראק, עבור דרך סוריה וכלה בתימן. גנרל מחמד עלי פלכי ממשמרות המהפכה של איראן, הסביר בריאיון ב-18 באוגוסט 2016 לאתר האינטרנט האיראני "משרק" כי לצורך הלחימה בחזיתות אלו הקימה איראן "דיוויזיות צבאיות" על בסיס שיוכם האתני של הלוחמים בהם: "דיוויזית הפאטמיון" האפגנית; "דיוויזית זינביון" הפקיסטנית; ו"דיוויזית חידריון" העיראקית; ולצידן דיוויזיית חזבאללה הלבנונית הפועלת בלבנון ובסוריה. דיוויזיות אלה, הסביר פלכי, מהוות את "צבא השחרור השיעי", ופועלות לפי הדגם שאימצה איראן במלחמת איראן-עיראק. הפיקוד על דיוויזיות אלו הוא איראני, ועומדים בראשו קצינים של משמרות המהפכה ומפקד "כוח קדס" הכפוף ישירות לחמינאי.⁶¹

המערכה על חֶלֶב

למן ראשיתה של המעורבות הרוסית בסוריה העניקה מוסקווה עדיפות לקרב על חֶלֶב, שכן השגת השליטה בה נתפסה כשלב ראשון הכרחי בדרך להכרעת המלחמה על סוריה כולה. לחֶלֶב נודעה חשיבות סמלית בהיותה השנייה בגודלה במדינה, "עיר תאומה" לדמשק כפי שהגדירה לא פעם אסד עצמו.⁶² נראה אפוא כי הרוסים הגיעו למסקנה כי הוצאתה של חֶלֶב מידי המורדים תנחית על אלו מכה קשה, לא כל שכן מהלומה מורלית, העשויה לאפשר למוסקווה לכפות עליהם ועל בעלי בריתם מחוץ לסוריה הסדר שיביא לסיומה של המלחמה, תוך שאסד נותר על כסאו.

חֶלֶב הייתה נתונה בחלקה בידי המורדים מאז יולי 2012, עת קבוצות של חמושים פרצו אל העיר והשתלטו על שכונותיה המזרחיות. מאז ידע הקרב על העיר עליות ומורדות, תוך שהמורדים הולכים ומגבירים לחצם על כוחות המשטר שנותרו בחלקה המערבי של העיר. בראשית 2013 הכריז קדרי ג'מיל, סגן ראש הממשלה הסורי דאז, כי "חֶלֶב מוקפת למעשה מכל עבריה והמצב בה זהה למצב ששרר בלנינגרד במהלך מלחמת העולם השנייה". לימים לאחר שגלגל המלחמה התהפך והמשטר הוא שסגר על המורדים בחֶלֶב מיהרו אלו להכריז על העיר כעל "סטלינגרד", מחסום אחרון הניצב בפניו של המשטר ושל בעלי בריתו בדרך להכרעת המרד. לחצם של המורדים על חֶלֶב גבר במהלך 2015, בעקבות נפילתו של מחוז אידליב לידיהם באביב של אותה שנה, ונראה היה כי יעלה בידיהם לסגור על העיר מכל

60. מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית, **מבט לאיראן**, 9 באוקטובר 2016.

61. על "צבא השחרור השיעי" של איראן למלחמה בפיקודו של קאסם סולימאני ובכפופות לח'אמנאי", **ממר"י**, 16 בספטמבר 2016.

62. Laura Smith-Spark and Pete Burn, "Assad: Syrian forces must 'clean' Aleppo", *CNN*, 14 October 2016.

עבריה. הם השתלטו על מרבית המרחבים הכפריים של חֶלֶב מדרומה ומצפונה, ובכך היו קרובים לנתקה מאזורי החוף ומדרום סוריה שנותרו עדיין בידי המשטר.

אלא שהמעורבות הרוסית והאיראנית בסוריה החל בספטמבר 2015, אפשרה למשטר הסורי ולבעלי בריתו להפוך את הקערה על-פיה. עוד בחודשיה האחרונים של 2015 עלה בידי הצבא הסורי לבסס את אחיזתו במרחב הכפרי שממזרח לחֶלֶב (ב-10 בנובמבר 2015 אף עלה בידו להסיר את המצור שהטילו לוחמי דאעש על שדה התעופה כוויירס שממזרח לעיר), ומאוחר יותר להשתלט על המרחב הכפרי שמדרום לעיר ובכך לפרוץ את הסגר שהטילו המורדים על השכונות המערביות שנותרו מצויות בשליטתו של המשטר. בראשית פברואר 2016 עלה בידי כוחותיו של הצבא הסורי ובעלי בריתם לפרוץ למרחב הכפרי שמצפון לעיר.⁶³ במהלך החודשים שלאחר מכן ניתקו בהדרגה את השכונות המזרחיות של חֶלֶב שבהן החזיקו המורדים, מן הגבול התורכי שבצפון ועד מאחזי המורדים במרחבים הכפריים שממערב לעיר בואכה מחוז אידליב. כוחות המשטר נעזרו לא פעם, הגם שבאופן עקיף, בכוחות כורדיים שניהלו מערכה משלהם נגד לוחמי דאעש אך גם נגד קבוצות מורדים מתונות, וזאת במטרה לבסס את אחיזתם שלהם במזרחה ובצפון סוריה.

בסוף יולי 2016 הוכרז בדמשק כי כיתורה של העיר הושלם (עם כיבושה של דרך אל-כאסתילו ב-27 ביולי 2016, הדרך היחידה אל מחוץ לחֶלֶב שעוד נותרה בידי המורדים). בהודעה צבאית שפרסמה מפקדת הצבא הסורי נמסר כי: "נחסמו כל נתיבי האספקה והמעברים ששימשו את הטרוריסטים להכנסת שכירי חרב, אמצעי לחימה ותחמושת אל חֶלֶב". בהודעה נמסר גם על הקמתם של מעברי יציאה בטוחים מן השכונות שבידי המורדים בחֶלֶב, לאזרחים שירצו בכך ולמורדים שיסכימו להניח את נשקם.⁶⁴

עם זאת, במהלך יולי-אוגוסט 2016 הצליחו המורדים לפרוץ את טבעת החנק סביב לחֶלֶב בשורה של מתקפות נגד שקיימו במרחב הכפרי שמדרום מערב לעיר, ובהישג זה שלהם היה כדי להעיד שוב על חולשתו של הצבא הסורי ומידת התלות שלו בסיוע הרוסי והאיראני.⁶⁵ בתגובה להצלחות טקטיות אלו הגבירו הרוסים את התקיפות מהאוויר על השכונות שבהן החזיקו המורדים בעיר. בתקיפות אלו נטלו חלק מפציצים אסטרטגיים שהמריאו משדה התעופה המדאן שבמערב איראן. מטרתן של תקיפות אלו הייתה להחריב מן היסוד את התשתית האזרחית המאפשרת קיום לאוכלוסייה האזרחית בשכונות אלו – מרכזים רפואיים, מוסדות חינוך, שווקים ומרכזים להספקת מזון ועוד.

התקיפות גרמו לנפגעים רבים בקרב האוכלוסייה האזרחית. על אלו נמנה עמראן דנקיש בן החמש, שנפגע ב-17 באוגוסט 2016 בהפצצה רוסית על ביתו. אחיו עלי בן העשר נהרג בהפצצה. עמראן חולץ מהריסות ביתו ותמונתו באמבולנס, המום וחבול בחולצת טיי-שירט

63. עם הסרת המצור על שני יישובים שיעים נבל ואל-הראא' ב-4 בפברואר 2016 וכיבוש הכפר כפין ב-8 בפברואר 2016. כבר זה חולש על הדרכים המובילות מחֶלֶב צפונה אל העיירה תל רפעת וממנה לאַעזאז, ששימשה אחד משערי המעבר החשובים בעבור המורדים לתורכיה.

64. רויטרס, 8 בפברואר 2016.

65. סאנא, 27 ביולי 2016; "Syrian army cuts off last supply route to east Aleppo", *Al-Jazeera*, 27 July 2016.

ועליה דמות מצוירת מהסרט חתול-כלב מכוסה מכף רגל ועד ראש באבק, עוררה סערה ברחבי העולם והפכה "תמונת היום" של הקרב על חֶלְב. הרוסים מיהרו להכחיש כי הם האחראים לפגיעה בעמראן ובמשפחתו, וטענו כי מן הצילום של הילד הפצוע עולה בבירור כי אין מדובר בפגיעה שנגרמה מהפצצה מהאוויר.⁶⁶

לתהודה רבה בזירה הבינלאומית זכתה גם תקיפה מן האוויר ב־20 בספטמבר 2016 של שיירת סיוע של האו"ם והסהר האדום, שעשתה דרכה לחֶלְב הנצורה, כשתוצאה ממנה נהרגו 12 מתנדבים.⁶⁷ גם הפעם הכחישו הרוסים כל קשר לתקיפה, ורמזו כי אפשר שקבוצות של מורדים הן שעמדו מאחוריה. ניסיון של מועצת הביטחון לקבל ב־8 באוקטובר 2016 הצעת החלטה הקוראת להפסקת אש בחֶלְב כשל, לאחר וטו של הרוסים. גם הצעת החלטה רוסית שביקשה לקדם את הפסקת הלחימה בחֶלְב בנוסח נוח יותר למשטר הסורי ולמוסקווה, נדחתה בוטו מערבי.⁶⁸

המשטר בדמשק שב עתה על הצעתו מיולי 2016 לאותם מורדים החפצים להתפנות מן העיר דרך נתיבי מעבר בטוחים שיועמדו לרשותם, ובראשית אוקטובר 2016 הבטיח אסד בריאיון שהעניק לעיתון הרוסי "קוֹמְסוֹמֹלְסְקִיָה פְּרֶבְדָּה" כי: "ינקה את העיר מן הטרוריסטים ותומכיהם, ובכך תיפתח הדרך לשחרר את כל צפונה של סוריה מאחיזתו של הטרור ולדחוק את הטרוריסטים אל תורכיה."⁶⁹

למורדים לא היה עתה כל סיכוי לעמוד מול עוצמתה של מכונת המלחמה הרוסית-איראנית, והם הלכו ואיבדו עמדות ושטחים בהם החזיקו במזרחה של חֶלְב עד שלבסוף לא נותרה להם כל ברירה אלא להרים ידיים. הקרב על חֶלְב הסתיים בהסכם שהושג במפגש שקיימו שרי החוץ של רוסיה, תורכיה ואיראן, במוסקווה ב־20 בדצמבר 2016 כחלק מהבנות רחבות יותר אליהן הגיעו שלוש המדינות באשר לעתידה של סוריה. במסגרת הסכם זה התפנו כמה עשרות אלפים מתושבי השכונות המזרחיות של חֶלְב, ובהם חמושים רבים אבל גם אזרחים שתמכו בהם או שביקשו למלט עצמם מן העיר, אל מחוז אידליב שבו הוסיפו המורדים להחזיק בחסות תורכית.

בתודעת העולם נקשרו רגעיה האחרונים של מזרח חֶלְב שבידי המורדים בגורלה של באנה אל־עבד, ילדה בת שבע שבעזרת אמה, פאטמה, הפעילה בספטמבר 2016 חשבון טוויטר כדי "לשתף את העולם בחיים כאן". דרך החשבון דיווחו השתיים כמעט מדי יום על הנעשה בעיר הנצורה והמופצצת, לעיתים בליווי של סרטוני וידאו שהעלו לרשת. החשבון צבר כ־100 אלף עוקבים ובהם ידוענים רבים מכל רחבי העולם, שעליהן נמנתה גם הסופרת ג'יי קיי רולינג, מחברת הסדרה "הארי פוטר". באחת ההודעות האחרונות שלה כתבה אל־עבד: "מהלילה אין לנו בית, הוא הופגז והפך להריסות. ראיתי את המוות וכמעט מתתי.

66. בייבייסי בערבית, 20 באוגוסט 2016.

67. רועי קייס, "קריסת הפסקת האש: אסד הפציץ שיירת סיוע של האו"ם", וויינט, 20 בספטמבר 2016.

68. Security Council Fails to Adopt Two Draft Resolutions on Syria, Despite Appeals for Action Preventing Impending Humanitarian Catastrophe in Aleppo.

69. Laura Smith-Spark and Pete Burn, "Assad: Syrian forces must 'clean' Aleppo", CNN, 14 October 2016.

באנה, חֶלֶב". אמה של באנה, פאטמה, סיפרה לכתבת של הסיי-אן-אן כי באותו הלילה הופגז בית המשפחה ונמחק מעל לפני האדמה, וכי הן נאלצו למצוא מחסה ברחוב. ערב נפילתה של חֶלֶב הפכו הציוצים בטוויטר לקריאות מצוקה: "אנחנו נתונים עכשיו תחת הפגזות כבדות, בין חיים למוות, אין לנו לאן ללכת. בבקשה, התפללו למעננו", וכן "עולם יקר. אנחנו חושבים שהצבא עומד לסגור עלינו. נתראה ביום אחר, ביי. פאטמה, חֶלֶב". בעקבות נפילתה של העיר נמחק חשבון הטוויטר שלה, הגם שמאוחר יותר התברר כי באנה ומשפחתה ניצלו והתפנו עם אזרחים אחרים משכונותיה המזרחיות של חֶלֶב אל העיר אידליב.⁷⁰

בתמורה לפינוי מחֶלֶב הניחו המורדים לתושבים שיעים משני כפרים שיעיים מצפון מזרח לעיר אידליב שהיו נתונים במצור של המורדים, כפריא ואל-פועה, להתפנות אל האזור שבשליטת המשטר הסורי. חזבאללה ואיראן הן שגילו עניין בכפריים שיעים אלו, ביטוי לנחישותן לשמש כנציגים ואף כבעלי הבית לעתיד לבוא של אותם עשרות אלפי שיעים המתגוררים ברחבי סוריה. עם זאת, פינויים של תושבי כפרים שיעים אלו הושלם רק באפריל 2017, כחלק מהסכם "ארבעת הערים" (אתפאק אל-מודון אל-ארבע) שעליו סוכם חודש קודם לכן. במסגרתו התיר המשטר הסורי למורדים ולתומכיהם להתפנות מהעירות אל-זבדאני ומדאייא שבקרבת דמשק, שהיו נתונות תחת הסגר ומצור ושתושביהן סבלו ממחסור ואף רעב. במהלך הפינוי פוצצה "החזית לשחרור אל-שא'ם" מכונית תופת בקרבת שיירת אוטובוסים של מפונים שעשו את דרכם לחֶלֶב, ובפיצוץ נהרגו למעלה ממאה איש, מרביתם נשים וילדים.⁷¹

ב־22 בדצמבר 2016 נמסר מדמשק בקול תרועה רמה, כי כוחותיו של הצבא הסורי השיבו את חֶלֶב לשליטתם.⁷² אסד אף מיהר להכריז כי מדובר באירוע בעל השלכות היסטוריות.⁷³ הוא הוסיף והסביר בריאיון שהעניק לעיתון הסורי "אל-יוסן" שבבעלתו אחיינו, ראמי מח'לוף, כי: "אחרי שחרור חֶלֶב לא יישארו בידי המערב והטרוריסטים קלפים אמיתיים, שהרי חֶלֶב הייתה התקווה האחרונה שלהם. האמריקנים מתחננים כעת להפסקת אש בשל המצוקה שאליה נקלעו הסוכנים שלהם מקרב שורות הטרוריסטים. הניצחון שהשגנו בחֶלֶב הוא צעד עצום בדרך לסיום המלחמה במדינה".⁷⁴

גם באזורים אחרים של סוריה עשתה המתקפה שהובילו הרוסים חיל, גם אם לא הביאה להכרעת המערכה ולחיסולם הסופי של המורדים. בצפון מחוז לאדיקיה עלה בידי הצבא הסורי לדחוק את המורדים, לוחמי ג'בהת אל-נצרה וקבוצות מורדים אחרות ממרבית המאחזים שבהם החזיקו ושמהם איימו לתקוף את החוף הסורי. במזרח סוריה כבש צבא סוריה בינואר 2016 מידי דאעש את העיירה מהין (29 בדצמבר 2015) שממזרח לחמץ,

70. "לאן נעלמה הילדה המצייצת מחֶלֶב", רשת ג', 5 בדצמבר 2016.

71. "סוריה: לפחות 100 הרוגים בפיגוע בסמוך לשיירת אוטובוסים בכפרבי חֶלֶב", ערוץ 10, 15 באפריל 2017.

72. Holly Yan, Emanuella Grinberg, Yousuf Basil, "Syrian regime says it has taken full control of Aleppo", CNN, 23 December 2016.

73. סאנא, 15 בדצמבר 2016.

74. אל-יוסן (דמשק), 8 בדצמבר 2016.

ובחודשים שלאחר מכן הוא השתלט על תדמור (27 במרס 2016),⁷⁵ ועל העיירה אל-קריתין (3 באפריל 2016) שמצפון לחמץ, שבכולן החזיק הארגון כנקודת זינוק למתקפה אפשרית נגד חמץ. בכך עלה בידו לדחוק את לוחמיו של הארגון ממאחזיו במרכזה של המדינה.⁷⁶

ההישג הרוסי-סורי של כיבוש תדמור צוין אגב בקונצרט שקיימה ב־6 במאי 2016 תזמורת תיאטרון מריאינסקי, בניצוחו של המנצח ולרי גרגייב, באמפיתיאטרון הרומי של העיר. פוטין בירך מבעד למסך ענק את המשתתפים, ושלח את ברכתו לחייליו בסוריה ולבעלי בריתם על הישגיהם בקרבות.⁷⁷ למרבה המבוכה שבו אנשי דאעש וכבשו את תדמור ב־11 בדצמבר 2016, שעה שהרוסים ובני בריתם נאלצו להפנות את כל תשומת הלב שלהם לקרב על חֶלֶב בצפון המדינה. תדמור שבה ונכבשה בידי כוחות של המשטר הסורי ובעלי בריתו ב־2 במרס 2017.

באזור דמשק הושג בסוף דצמבר 2015 בחסות האו"ם הסכם, שלא יושם לבסוף, לפינוי לוחמיו של דאעש משכונת אל-חג'ר אל-אסנד שמדרום לדמשק. בנוסף, הידק המשטר הסורי את המצור כדי חנק, שהביא לתופעות של רעב בקרב האוכלוסייה האזרחית, באזורים הכפריים שממזרח לעיר (אל-ע'וטה אל-שרקיה) וממערבה ודרומה לה בעיירות דוגמת מעדמיית אל-שא'ם ומדאיה. באזורים אלו אף עלה בידי כוחותיו של המשטר הסורי להשתלט על שורה של עיירות וכפרים באמצע חודש מאי 2016, ובראשן העיירה האסטרטגית דיר אל-עצאפיר (19 במאי 2016), תוך שהוא מנצל מאבק פנימי שפרץ בין הקבוצות החמושות ובינן ובין לוחמי דאעש באזור.⁷⁸

באוגוסט 2016 הושג הסכם בחסות האו"ם לפינוי המורדים מן העיירה דראיה, וכמה ימים לאחר מכן מן העיירה מעדמיית אל-שא'ם. באוקטובר 2016 התפנו המורדים גם מן העיירה קדסיה, ובאפריל 2017, במסגרת הסכם "ארבעת הערים" פונו המורדים ותומכיהם גם מן העיירות אל-זבדאני ומדאיה, בתמורה לפינוי של תושבים שיעים מן הכפרים כפריא ואל-פועה שמצפון לחֶלֶב.⁷⁹ האופוזיציה הציגה הסכמים אלו כמעניקים לגיטימציה לתהליך של "טיהור אתני", שכן הם כללו פינוי של אוכלוסייה אזרחית התומכת במורדים מעיירות אלו.⁸⁰ עוד קודם לכן, בינואר 2017, עלה בידי כוחותיו של הצבא הסורי להשתלט על העיירה עין אל-פיג'ה המצויה בואדי אל-ברדא שממערב לדמשק, ובה נמצאים מעיינות אל-פיג'ה המהווים את המקור העיקרי לאספקת המים לדמשק ושעליהם שלטו המורדים עד לאותה העת. הללו אף ניתקו מפעם לפעם את אספקת המים לתושביה של הבירה הסורית.

75. European Pressphoto Agency, 7 May 2016.

76. רועי קייס, "אחרי 5 שנים, נקודת מפנה? אסד בשערי חֶלֶב", וויינט, 6 בפברואר 2016; רועי קייס, "כיתור חֶלֶב: צבא אסד בדרך לגבול הטורקי", וויינט, 8 בפברואר 2016; "צבא סוריה מסתער על תדמור", ערוץ 2, 25 במרס 2015.

77. European Pressphoto Agency, 7 May 2016.

78. אל-ספיר (בירות), 19 במאי 2016.

79. *Al-Monitor*, "Militants from Syria's Qudsaya prepare to leave for Idlib", 14 October 2016.

80. רועי קייס, "הסכם נדיר בין משטר אסד למורדים הסורים", וויינט, 25 באוגוסט 2016.

ולבסוף, בדרום סוריה ביסס הצבא הסורי את אחיזתו בציר דמשק-דרעא, וכבש בראשית 2016 את העיירה אל-שייח' מסכין (26 בינואר 2016) שעליה השתלטו המורדים בדיוק שנה קודם לכן, ואת העיירה עות'מאן שמצפון לה (5 בפברואר 2016).⁸¹

הישג חשוב של הרוסים כחלק מן המאמץ להכות במורדים ולשבור את רוחם, היה ב-25 בדצמבר 2015 כשחיסלו של זהראן עלוש, מפקדו הכריזמטי של "צבא האסלאם", אחת הקבוצות המאורגנות והחזקות שבקרב מחנה המורדים. עלוש חוסל בתקיפה מן האוויר יחד עם כמה מפקדים נוספים של הארגון, במפקדה ששימשה אותו במרחב הכפרי שממזרח לדמשק.⁸² עלוש בן העיר דומא שבאל-ע'וטה אל-שרקיה, היה בנו של השייח' עבדאללה עלוש שנודע כאחד השייח'ים הסלפים החשובים באזור. הוא נעצר בידי המשטר הסורי בשל פעילותו הדתית בכלא צידאניא, אך שוחרר ביוני 2011 כחלק מחגיגה שהעניק המשטר הסורי לעצורים בעלי רקע אסלאמי שנכלאו בגין פעילות נגדו. לאחר שחרורו הקים את "פלוגת האסלאם" (סרית אל-אסלאם), שהפכה לימים ל"חטיבת האסלאם" (לואא' אל-אסלאם), ובספטמבר 2013, בעקבות איחוד בינה ובין קבוצות אסלאמיות נוספות שפעלו באזור דמשק, ל"צבא האסלאם".⁸³

עלול הוזכר בשעתו כאחד מחמשת מנהיגי הקבוצות האסלאמיות החשובים ביותר בסוריה. על רשימה זו נמנו: אחמד עיסא אל-שייח' שעמד בראש קבוצת "צקור אל-שא'ם", אך במרס 2015 איחד כוחות עם "בני החורין של אל-שא'ם" וירד מגדולתו; עבד אל-קאדר צאלח, מנהיג "חטיבת הייחוד" (לואא' אל-תוחיד) שחוסל בתקיפה של המשטר הסורי בנובמבר 2013, ובעקבות מותו נפוצה הקבוצה שבראשה עמד לכל עבר;⁸⁴ חסן עבוד, מנהיג "בני החורין של אל-שא'ם" שנהרג בספטמבר 2014 בפיצוץ במפקדתו, שלו הייתה אחראית ככל הנראה ג'בהת אל-נצרה; ולבסוף, בשאר אל-זועבי, מפקד "צבא אל-ירמוק" (ג'יש אל-ירמוק) וקודם לכן "חטיבת אל-ירמוק", גוף צבאי שפעל באזורי דרעא וקוניטרה ונחשב לכוח החשוב הניצב בבסיסה של "החזית הדרומית".⁸⁵

עלול עמד בקשר עם תורכיה ועם ערבי-הסעודית, והצטייר כמי שיכול להניע את אותן קבוצות סלפיות מתונות מקרב המורדים לתת את ידן למהלך מדיני, אם וכאשר תגיע מלחמת האזרחים בסוריה לקיצה – בניצחונם, או בהסדר מדיני שלו יצטרפו לתת את הסכמתם. ואכן, ערב חיסולו נתן עלול את ברכתו למהלך שהובילה ערבי-הסעודית – איחוד קבוצות המורדים לקראת פתיחתן הצפויה של שיחות שלום בז'נבה בינואר 2016, שנודעו לדון בדרכים להביא לסיימה של המלחמה בסוריה. חיסולו נתפס כניסיון רוסי לקבוע עובדות בשטח קודם לפתיחתו של תהליך זה, ולאפשר לאסד להגיע לשיחות השלום מחוזק מתמיד

81. *Al-Jazeera*, "Tide turns in Syrian war with capture of key town in southern Syria", 26 January 2016.

82. Aron Lund, "The Death of Zahran Alloush", *Syria Comment*, 25 December 2015.

83. ג'זירהנט, 26 בדצמבר 2015, אל-יחיאית (לונדון), 27 בדצמבר 2015.

84. עבד אל-קאדר צאלח היה יליד העיירה מאריע שבמחוז חלב בשנת 1979. נהרג בתקיפה אווירית על מפקדתו ב-18 בנובמבר 2013.

85. Joshua Landis, *Syria Comment*, 3 December 2015.

ואולי אף להשיג הכרעה צבאית בשטח דבר שייתר שיחות אלו. בפועל הביא חיסולו של עלוש לשקיעת ארגונו, שנעדר את דמותו הכריזמטית של מפקדו. את עלוש החליף אבו אל-המאם אל-בוידאני. בן דודו של עלוש, מחמד עלוש, נבחר לשמש נציג ב"רשות העליונה למשא ומתן" שהקימו המורדים בדצמבר 2015, כדי שתנהל את המגעים עם המשטר הסורי בחסות אמריקנית ורוסית.⁸⁶ קרוב אחר, אסלאם עלוש, מונה לשמש כדובר "צבא האסלאם" אבל מיהר להתפטר מן התפקיד לאחר ריאיון שהעניק לאתר חדשות ישראלי ובו אמר כי לא יתנגד לכינון יחסים עם ישראל וכי: "תושביה של סוריה הם שיחליטו בעניין זה".⁸⁷

למרות ההישגים שרשם הציר הרוסי-איראני-סורי, הוסיפו המורדים להשיב מלחמה שעה. לאחר המהלומה שספג דאעש עם אובדן תדמור באמצע מרס 2016, הצליחו לוחמיו לתקוף את ג'בל שאער, שדה גז חשוב מזרחית לחמץ, ולהשתלט עליו.⁸⁸ במקביל הם השתלטו לזמן קצר בראשית מאי 2016 על שדה התעופה הצבאי של אל-דמיר מזרחית לדמשק. המורדים הצליחו לבלום באופן זמני את מתקפות המשטר במרחב שמדרום לחלב, ובקרבות שהתנהלו סביב לעיירה ח'אן טומאן שמדרום לה הצליחו להסב אבדות לכוחות האיראניים וללוחמי חזבאללה, ואף לשבות כמה מהם.⁸⁹

מאוחר יותר, לאחר שהמשטר בדמשק הכריז ב-27 ביולי 2016 על כיתורה של חלב, יצאו המורדים לסדרה של מתקפות נגד, הצליחו לפרוץ את טבעת הכיתור המקיפה את העיר ונדרש מאמץ רוסי ואיראני כדי להדוף אותם. עם זאת, נחישותם של הרוסים להלום במורדים בלא כל מגבלות או מעצורים ומנגד חדלונה של וושינגטון ורתיעתה מכל מעורבות במשבר הסורי, הטו אט-אט את הכף במערכה בסוריה לצידו של אסד ונגד מתנגדיו.

בראייה כוללת השיגו הרוסים כבר במהלך החודשים הראשונים למעורבותם בסוריה כמה מן היעדים המרכזיים של מעורבותם שנגעו במעמדה האזורי והבין-לאומי של רוסיה, היינו הרבה מעבר לגבולותיה של סוריה. בהקשר זה העיר עמוס ידלין, ראש המכון למחקרי ביטחון לאומי ביולי 2016: "נראה שהיעד הראשון והמרכזי של הגברת המעורבות הרוסית בסוריה הוא מיצוב רוסיה כמעצמה עולמית.[...] באמצעות המעורבות בסוריה מראה רוסיה כי היא שחקנית מרכזית, שללא מעורבותה קשה לפתור בעיות ברחבי העולם. המערב, שלא הצליח לפתור במשך יותר מחמש שנים בעיה שהלכה והחמירה בסוריה, חייב עתה להתחשב ברוסים ובעמדותיהם ביתר שאת, ואף לערבם באופן משמעותי בתהליכי פתרון המשבר.

⁸⁶ Aron Lund, "The Death of Zahran Alloush", *Syria Comment*, 25 December 2015. אליג'זירה,

25 בדצמבר 2015

⁸⁷ אליזבט צורקוב, "צבא האסלאם בסוריה: פרופיל וריאיון בלעדי עם דובר הארגון", פורום חשיבה אזורי, 26 באוגוסט 2016; אלי'אח'באר (בירות), "אסלאם עלוש: לא אמנע כינון שלום עם ישראל", 30 באוגוסט 2016.

⁸⁸ Reuters, "ISIS militants seize gas field in eastern Syria", 5 May 2016.

⁸⁹ Press TV, "Five Iranian soldiers killed in Syria's Khan Tuman", 12 May 2016; Middle East Monitor, "Five Iranian soldiers killed in Syria's Khan Tuman", 12 May 2016.

היעד השני להתערבות היה מינוף הבעיה הסורית לפתרון בעיות בזירות נוספות חשובות לרוסיה, ובראשן אירופה בכלל ואוקראינה בפרט.⁹⁰

בהקשר לדבריו ראוי לציין כי הישגים רוסיים אלו שאותם מנה הושגו במאמץ מועט, שהרי הרוסים נמנעו להטיל כוחות קרקעיים למערכה בסוריה, אולי כלקח מכישלונם באפגניסטאן, ותחת זאת עשו שימוש בלוחמים איראנים, לוחמי חזבאללה ומתנדבים שיעים שהובאו לסוריה בידי איראן. המעורבות הרוסית בסוריה הסתכמה בכמה עשרות מטוסים ומסוקי קרב, יחידות צי וצוותים טכניים, שנועדו להפעיל את מערכות ההגנה האווירית והלוחמה האלקטרונית שפרשו הרוסים במדינה. לימים טען פוטין כי 48 אלף חיילים רוסיים נטלו חלק בלחימה על אדמת סוריה, אך אפשר שמדובר בכלל הכוחות, גם כאלו ששהו זמן קצר בסוריה טרם הוחלפו בכוחות אחרים. מקורות רוסיים העמידו את מספרם של החיילים הרוסים שנהרגו בקרבות בסוריה על 40, וגם אם המספר האמיתי היה גבוה יותר הרי שעדיין מדובר במספר נמוך ביחס להיקף האבדות שסבלו הצבא הסורי, חזבאללה והאיראנים בקרבות בסוריה. שלא להזכיר את היקף האבדות הרוסיות במלחמה באפגניסטאן בשנות ה-80.⁹¹

מדהים אפוא לגלות שבהשקעה מינימלית הצליחה רוסיה, מדינה שכלכלתה מקרטעת, שעוצמתה הצבאית רחוקה מלהשתוות לעוצמתה של ארצות-הברית ושנוכחותה הצבאית באזור נותרה שולית ביחס לנוכחות האמריקנית, להגיע להישגים כה דרמטיים בסוריה. הישגים אלו בלטו במיוחד נוכח דבריו האפולוגטיים של אובמה במסיבת עיתונאים שקיים בדצמבר 2016 לציון סיום כהונתו, ובה הודה כי הגיע למסקנה שכדי להגיע להישג כלשהו בסוריה תידרש ארצות-הברית לשלוח מאות אלפי חיילים ללחום במדינה זו, ולהשקיע בסוריה טריליוני דולרים, וגם אז הצלחתה אינה מובטחת כלל ועיקר.⁹² פוטין כאמור, חשב אחרת. הימר, וזכה בכל הקופה.

תהליך מדיני עקר בצל מלחמתם של הרוסים בסוריה

המעורבות הרוסית בסוריה הייתה חלק מ"משחק הגדול" שניהלו הרוסים מול ארצות-הברית ומדינות המערב גם באזורים אחרים של העולם, משחק שמהלכים צבאיים ומדיניים היו משולבים בו זה בזה. משמעותו של "משחק גדול" זה בעבורם של הרוסים הייתה מלכתחילה התנהלות בשני נתיבים מקבילים: הנתיב הצבאי והנתיב המדיני. ובמילים אחרות, מוסקווה קידמה מהלכים בנתיב הצבאי (דוגמת כיבוש תדמור במרס 2016 או שורה של מבצעים צבאיים שנועדו לכתר, ומאוחר יותר לכבוש את חֶלֶב לאורך המחצית השנייה של 2016). בה בעת היא בחנה מהי מידת ההצלחה והאפקטיביות של מהלכים צבאיים אלו, כמו

90. עמוס ידלון, "רוסיה בסוריה והמשמעויות לישראל", *עדכן אסטרטגי*, המכון למחקרי ביטחון לאומי, כרך 19, גיליון 2 (יולי 2016), עמ' 3-7.

91. סוכנות טאס, 28 בדצמבר 2017.

92. *רויטרס*, 16 בדצמבר 2016; *Washington Post*, "Obama's end-of-year news conference on Syria", 16 December 2016.

גם המתינה לראות מהו המענה האמריקני לאתגר הרוסי בזירה הדיפלומטית הגלובלית. בהתאם לתוצאות החליטה מוסקווה האם לקדם מהלך נוסף בנתיב הצבאי, או שמא להעניק עדיפות לנתיב הדיפלומטי (למשל, לקדם ביחד עם ארצות-הברית שיחות שלום, או לכל הפחות לכפות ביחד עם וושינגטון הפסקת אש על הצדדים הלוחמים בסוריה).

נראה כי הרוסים הגיעו למסקנה כי בעצם קיומו של תהליך מדיני ויותר מכך תנועה במקביל – בנתיב הדיפלומטי לצד הנתיב הצבאי – אין כדי לסכן את האינטרסים שלהם ובכל מקרה בעצם מעורבותה הצבאית של מוסקווה בסוריה יש בה כדי להבטיח כי התוצאה הסופית – בין אם יושג הסדר מדיני, אך גם במקרה והמאמץ להשיג הסדר שכזה יקרוס והלחימה בסוריה תימשך ואף תחריף – וכי תוצאה זו תהיה לרצונה ובשליטתה. למרות המתח הגואה בין וושינגטון למוסקווה נותרו שתי אלו מחויבות למצוא הסדר מדיני שיביא לסיומה של המלחמה בסוריה, שהרי לשתי המעצמות היה ברור כי למרות חילוקי הדעות ביניהן בנוגע לעתידה של סוריה, הן תיטבנה לשרת את האינטרסים המיידים שלהן – האינטרס האמריקני במאבק בדאעש והאינטרס הרוסי בהבטחת מעמדה של מוסקווה בסוריה – בדרך של פתרון מדיני ולא בדרך של הימשכות המלחמה העלולה להשקיע אותן במעורבות דמים במדינה זו. אפשר אגב שהרוסים העריכו הערכת יתר את נחישותה של וושינגטון לשמר את מעמדה באזור ולבלום כל ניסיון רוסי לתקוע יתד בו, לא כל שכן ניסיון לסייע לאסד לשמור על כסאו. מכאן מובנת מדיניות מוסקווה של "גם וגם": המשך במלוא הקיטור של המערכה הצבאית על אדמת סוריה, לצד נכונות לקדם לכל הפחות למראית עין מהלך מדיני יחד עם וושינגטון.

לימים היה מי שטען כי מלכתחילה נותרה מוסקווה מחויבת לפתרון כוחני, ומכאן שמדובר היה בתמרונים דיפלומטיים שנועדו לקנות זמן ושקט כדי לאפשר לברית הסורית-איראנית-סורית להתקדם לעבר המטרה – השגת הכרעה צבאית במלחמה. קשה לשלול טענה שכזו, ובכל זאת נראה כי הדבר היחיד שלו היו הרוסים מחויבים באמת היה חיסול הכוחות האסלאמיים הקיצוניים בסוריה וסיום המלחמה במדינה תוך שאסד נותר על כסאו. כל היתר נותר פתוח מבחינתה של מוסקווה למשא ומתן.

עוד בראשית 2016 נקטו הרוסים מהלך דיפלומטי תלת-שלבי: השלב הראשון – הסכם עם ארצות-הברית להפסקת אש, זמנית ורעועה ככל שתהיה, בקרבות. זו נכנסה לתוקף ב-27 בפברואר 2016, הגם שעד מהרה מיהרו שני הצדדים הלוחמים – אסד ומחנה המורדים גם יחד – להפר אותה, מאוששים ומחוזקים לאחר ההפוגה שהוענקה להם. השני – הפרחת בלוני ניסוי שעניינם הצעה לסיים את הלחימה על בסיס הסטטוס-קוו שהשתרר בשדות הקרב, בדרך של הפיכתה של סוריה למדינה פדרלית שבה יובטח שלטונם של המורדים על כמה מחבליה של המדינה, אך בה בעת יובטח המשך שלטונו של אסד בדמשק. השלישי – הכרזה מפתיעה, ובדיעבד ריקה מכל תוכן ממשי של פוטין, ב-14 במרס 2016, בדבר הסגת כוחותיו מסוריה לאחר שלדבריו "המעורבות הרוסית השיגה את מרבית מטרותיה".

בעבור הרוסים היה מדובר בהסדר זמני שאינו עומד בסתירה ובעצם אף משרת את מטרותם הסופית, שהייתה ונותרה חיסולו של המרד בסוריה והשלטת מרותו של משטרו של אסד על כל רחבי המדינה. כדי להשיג מטרה זו היו הרוסים נכונים להשלים עם קיומם של

אזורים אוטונומיים למחצה (לכל הפחות במתכונת הרוסית, היינו אזורים דוגמת אבחזיה או צ'צ'ניה, הנהנים ממידה מסוימת של אוטונומיה מבית אך כפופים לכל עניין ודבר, ובוודאי שבכל האמור בשאלות של ביטחון ומדיניות חוץ, לתכתיביה של מוסקוה).

אין פלא אפוא כי לצד ההכרזה על הפסקת אש בסוף פברואר 2016 בחנו הרוסים את האפשרות להגיע להסדרה של המצב בסוריה המבוססת על חלוקתה, גם אם באופן זמני, בין המשטר למתנגדיו. במסגרת זו העלה שר החוץ הרוסי סרגיי לברוב, בראשית מרס 2016, את אפשרות הפיכתה של סוריה למדינה פדרלית.⁹³ נראה שהמודל של הפדרציה הרוסית הוא שעמד לנגד עיניו, ולמען מטרה זו היו הרוסים מוכנים להשלים עם חלוקתה המעשית של המדינה ליישויות משנה: מדינה בהנהגת אסד במערב המדינה (שביסודה יסוד עלווי מובהק וברור מאי פעם, מעין עלוויסטאן), לצידה מובלעות שבהן מחזיקות קבוצות של מורדים מתונים המצויות בקשר עם תורכיה וארצות־הברית, ולבסוף, אוטונומיה כורדית בצפונה של המדינה, שעל צעדים ראשונים לכינונה הכריזו הכורדים באמצע מרס 2016.⁹⁴ לימים שבו הרוסים אל רעיון זה בעת שהתניעו יחד עם תורכיה ואיראן את תהליך ההסדרה על בסיס "הצהרת מוסקוה" שכותרתה כינונם של אזורי הרגעה, הנתונים תחת חסות והשפעה של השחקנים האזוריים והבין־לאומיים שנטלו חלק בלחימה בסוריה.

אגב, הרוסים הוסיפו להדגיש כי מחויבותם היא לשימורה של המדינה הסורית – מוסדותיה, גבולותיה וריבונותה – ולא דווקא לאסד האיש, ובריאיון שהעניק לעיתון הגרמני "בילד" בינואר 2016 אף הכריז פוטין כי הוא נכון להעניק מקלט מדיני לאסד. פוטין טרח עם זאת להסביר כי אסד ביצע שגיאות רבות באופן שבו התמודד עם המחאה בארצו, אך תירץ זאת בכך שהכול שגו בשלביה הראשונים של המלחמה שכן לא הבינו ולא העריכו לאן עשויים הדברים להידרדר. בכל מקרה, סיכם פוטין, אי אפשר להאשים את הממשלה הסורית בהנהגת אסד בכך שהיא פועלת כדי לממש את ריבונותה על ארצה שלה, והסביר כי הלה אינו מבקש להרוס את ארצו ולמנוע מצב בו סוריה תלך בדרכן של עיראק או לוב.⁹⁵ כמה ימים לאחר מכן דווח בתקשורת כי פוטין דרש מאסד לוותר על כס השלטון, אך זה דחה את ההצעה והסביר לשליחו של פוטין כי הדבר יכול להוליך לקריסת המערכת המדינתית הסורית. כך או אחרת, גם אם הרוסים היו נכונים להשלים בלית ברירה עם הסדר הכרוך בהסתלקותו של אסד מן השלטון, הרי שבפועל היה ברור למוסקוה כי קיים סיכוי מזערי להגיע להסדר שכזה שיהיה מקובל על כלל הצדדים הלוחמים במדינה, ובעיקר על בני העדה העלווית הדבקים באסד, וממילא, שיהיה ניתן ליישמו בשטח. אסד הכחיש אגב בריאיון עיתונאי שהעניק ביולי 2016 לרשת אן־בייסי האמריקנית כי הנשיא הרוסי או שר החוץ שלו ביקשו ממנו לעזוב את השלטון בדמשק. "הם מעולם לא אמרו דבר

93. "For me, it is not borders that matter", Vladimir Putin: The Interview, Nikoaus Blome, Kai Diekmann, *Bild*, 11 January 2016.

94. צבי בראל, "פוטין הפך את סוריה למגרש המשחקים הפרטי שלו", *הארץ*, 8 בפברואר 2016; "מפרקים את סוריה: הכורדים יכריזו על הקמת פדרציה בצפון", *וויינט*, 16 במרס 2016.

95. *בילד*, 11, 16 בינואר 2016.

אחד בנוגע לזה. הפוליטיקה שלהם לא מבוססת על סגירת עסקאות (עם האמריקנים) אלא מבוססת על ערכים".⁹⁶

ב־14 במרס 2016 הודיע פוטין במפתיע על הסגת הכוחות הרוסיים מסוריה לאחר שהשלימו את משימותיהם בסוריה. הרוסים הדגישו כי יסיפו לשמור על נוכחות אווירית בבסיס בחמימים ונוכחות ימית בבסיס בטרטוס, וציינו כי נוכחות זו תאפשר להם, ככל שיידרשו, להוסיף ולהילחם בטרור.⁹⁷ המהלך הרוסי התקבל בהפתעה, ודווח אף שלא תואם מראש עם איראן ואפילו לא עם בעל הברית הסורי בדמשק. התגובה במערב הייתה עם זאת של ספקנות וחשדנות, שהתבררו בדיעבד כמוצדקים. שר החוץ הבריטי, פיליפ המונד, הכריז כי גם בעבר הצהירה רוסיה על נסיגה מאוקראינה, ולבסוף התברר שמדובר בחילופי כוחות בלבד. הוא הוסיף כי אם יתברר שהנסיגה הרוסית אמיתית, יהיה מעניין לראות כמה זמן יוכלו כוחות אסד לשמור על המומנטום שצברו.⁹⁸ ואכן, בפועל הלכה המעורבות הרוסית בסוריה והעמיקה למרות הכרזתו של פוטין, ולמערך הכוחות הרוסיים הפרוס במדינה נוספו יחידות ומערכים נוספים. יתרה מכך, מטוסים רוסיים הוסיפו לתקוף מטרות של המורדים בכל רחביה של סוריה בהיקף דומה ואולי אף מוגבר ביחס להיקף פעילותם בסוריה, טרם הכריז ולדימיר פוטין על הסגת כוחותיו מסוריה.⁹⁹

במקביל הוסיפו הרוסים לתת את ידם לקידום תהליך השלום המקרטע בסוריה, כשעוד בשלהי 2015 נתנה מוסקווה את ידה למאמצייה של וושינגטון לכנס ועידת שלום בחסות האו"ם בוינה בינואר 2016. במסגרת זו התכנסו לדיונים בוינה ב־30 באוקטובר 2015, ולמפגש מסכם ב־14 בנובמבר 2015, נציגי 17 חברות "קבוצת התמיכה הבינלאומית בסוריה" (The International Syria Support Group – ISSG) ובהן ארצות-הברית, רוסיה, כמה ממדינות אירופה, מדינות המפרץ ותורכיה, ולראשונה גם איראן.¹⁰⁰ ההחלטות שקיבלו נציגי מדינות אלו התוו מפת דרכים שנועדה להוביל לסיומה של הלחימה בסוריה, ואלו קיבלו תוקף מחייב משאומצו בידי מועצת הביטחון של האו"ם ב־18 בדצמבר 2015 במסגרת החלטה 2254.¹⁰¹ החלטה זו קראה לחדש את שיחות השלום, ולקדם תהליך מעבר פוליטי שיתבסס על הקמת "ממשל אמין, כולל ועל-עדותי", שיפעל לנסח חוקה חדשה ולקיים בחירות במדינה. החלטה 2254 נועדה להוות נדבך נוסף לזה שהונח כבר במסגרת החלטותיה של "קבוצת הפעולה למען סוריה" ביוני 2012 ("ועידת ז'נבה 1") שאומצו בידי מועצת הביטחון של האו"ם בספטמבר 2013.¹⁰²

96. רועי קייס, "הגנתי על ארצי מפני התערבות (זרה בענייניה)", וויינט, 14 ביולי 2016.
97. נתן פרל, "פוטין הפתיע: המשימות הושלמו – צבא רוסיה מתחיל לסגת מסוריה", ערוץ 10, 14 במרס 2016.
98. רויטרס, 16 במרס 2016.
99. עמוס הראל, "הוצאת הכוחות מסוריה: המדיניות של פוטין נותרת אניגמה", הארץ, 15 במרס 2016.
100. רויטרס, 30 באוקטובר 2015.
101. אתר האינטרנט של מועצת הביטחון של האו"ם.
102. החלטה 2118, אתר האינטרנט של מועצת הביטחון של האו"ם.

ההחלטה ביטאה ריכוך משמעותי בעמדתה של הקהילה הבין-לאומית כלפי משטרו של אסד. היא נמנעה לחזור על הנוסח שאומץ ביוני 2012 ולפיו המשטר הסורי הוא האחראי העיקרי למשבר במדינה. היא גם קראה להפסקת אש ברחבי סוריה שתיכנס לתוקפה במקביל לתחילת התהליך הפוליטי בינואר 2016, אך קבעה כי הפסקת האש לא תחול על פעולות צבאיות נגד ארגוני טרור כמו דאעש וג'בהת אל-נצרה, כמו גם ארגוני טרור אחרים "כפי שייקבעו על-ידי משתתפי הועידה". ניסוח זה פתח את הדלת בפני המשטר הסורי ובעלי בריתו להמשיך בלחימה בקבוצות המורדים השונות ברחבי המדינה, בטענה כי מדובר בטורריסטים.¹⁰³ יתרה מכך, לוח הזמנים שהיה כלול בהחלטה 2254 קבע כי בתוך שישה חודשים יוקם בסוריה ממשל לא עדתי כולל ואמין שיגבש חוקה חדשה, וכי לאחר גיבוש החוקה ולכל היותר בתוך 18 חודשים, יתקיימו בחירות בפיקוח האו"ם. משמעות הדבר הייתה כי הקהילה הבין-לאומית גילתה נכונות להשלים עם המשך שלטונו של אסד לפחות בשנתיים נוספות.¹⁰⁴

ועידת ריאד – דצמבר 2015

לקראת תחילת השיחות בווינה ניסתה ערב-הסעודית לאחד את שורות המורדים, כדי להציג חזית אחידה מול המשטר הסורי אך גם מול המעצמות הגדולות. לשם כך התכנסו ב-9 בדצמבר 2015 בריאד, בירת ערב-הסעודית, למעלה ממאה נציגים של המורדים. על אלו נמנו נציגיה של הקואליציה הלאומית, נציגים של מה שכוונה "אופוזיצית הפנים", היינו גופים הפועלים בתוככי סוריה דוגמת "הרשות לתיאום הלאומי של כוחות השינוי הדמוקרטי" (היא"ת אל-תנסיק אל-וטני לקיאו אל-תע'יר אל-דמוקראטי)¹⁰⁵ ו"זרם בנית המדינה הסורית" (תיאר בינאא' אל-דולה אל-סוריה), וכן נציגים עצמאיים, חלקם כאלו שנמנו בעבר על שורות הקואליציה הלאומית דוגמת יו"ר הקואליציה לשעבר מעאז אל-ח'טיב שפרש משורותיה. גולת הכותרת הייתה השתתפותם של נציגים מהפלגים הלוחמים בסוריה, ובהם נציגים של "הצבא הסורי החופשי", של "החזית הדרומית" הפועלת בדרום סוריה וכן של כמה קבוצות אסלאמיות דוגמת "צבא האסלאם" ו"בני החורין של אל-שא'ם". לוועידה לא הוזמנו נציגי הכורדים בצפון המדינה, ולמותר לציין שגם לא נציגים מג'בהת אל-נצ'ר ומדאעש.

הכורדים מצידם קיימו בתגובה ועידה משלהם בעיירה אל-מאליכיה שבמחוז חסכה בין 9-8 בדצמבר 2015, ובמהלכה הכריזו על הקמתה של "מועצת סוריה הדמוקרטית" כגוף מתחרה לארגוני האופוזיציה המייצג את הכורדים ותושבים ערבים שבאזורים שבשליטתם – צעד ראשון בדרך לקידומו של ממשל אוטונומי כורדי במרחבים הכורדיים שבצפון סוריה.¹⁰⁶ משתתפי ועידת ריאד קיבלו שורה של החלטות שעניינן עתידה של סוריה אם וכאשר תסיים בה המלחמה. אלו כללו מחויבות לשמור על ריבונותה של המדינה הסורית, כמו

103. סאנא, 1 בפברואר 2016.

104. רויטרס, 28 בדצמבר 2015. אלי-ח'יאת (לונדון), 19 בדצמבר 2015.

105. הרשות מורכבת מלמעלה מעשר תנועות אופוזיציה סוריות. על הקמתה הוכרז בעיירה קָלְבּוּן שליד דמשק ב-6 באוקטובר 2011.

106. אלי-ג'זירה, 9, 11 בדצמבר 2015.

מחויבות לכינונו של "משטר פלורליסטי שאין בו אפליה על רקע דתי או עדתי, ושיפעל לשלב את הפלגים הלוחמים בצד מחנה האופוזיציה בשורות המוסדות הצבאיים של המדינה הסורית". המשתתפים הביעו נכונות לקיים דיאלוג עם המשטר הסורי על בסיס הצהרת ז'נבה מיוני 2012. לשם כך הוקמה "רשות עליונה למשא ומתן" (אל-היא'ה אל-עוליא לל- מופוודאת) שבראשה הועמד ריאד פריד חג'אב, ששימש כראש ממשלת סוריה תחת אסד וערק לשורות המורדים באוגוסט 2012.¹⁰⁷

שיחות השלום שאמורות היו להיפתח בווינה בינואר 2016 נדחו שוב ושוב. לקראת חידושן פרסם שליח האו"ם לסוריה, סטפן דה-מיסטורה ב-24 מרס 2016 מסמך עקרונות שכלל 12 נקודות ובהן: כיבוד הריבונות, העצמאות והשלמות הטריטוריאלית של סוריה; מחויבות לכך שאף חלק מחלקיה לא יקרע מעליה; השגת הסכמה בין האופוזיציה לממשלה כי רק העם הסורי הוא שיקבע את גורל המדינה בדרך דמוקרטית וכי סוריה של העתיד תהיה מדינה דמוקרטית שאיננה עדתית ותתבסס על עקרון האזרחות והפלורליזם. כמו כן קבע המסמך כי יימשך המאבק בארגוני הטרור, אך במקביל יוקם כוח צבאי לאומי חזק ומאוחד; ולבסוף, כי יעשה הכול כדי להקל על שובם של הפליטים לאדמתם ולבתיהם.¹⁰⁸

ב-22 בפברואר 2016 הכריזו שרי החוץ של ארצות-הברית ורוסיה, ג'ון קרי וסרגיי לברוב, על השגת הסכם להפסקת אש בסוריה שנכנס לתוקף כמה ימים מאוחר יותר, ב-27 בפברואר 2016.¹⁰⁹ הפסקת האש נשמרה לזמן מה במקצת מאזורי הלחימה בסוריה, אבל מלכתחילה מדובר היה בהסכם חסר פגום שלא הגדיר במדויק את האזורים והגורמים שעליהם תחול הפסקת אש זו. גם המשטר וגם המורדים מיהרו להפר את הפסקת האש בכל פעם שראו הזדמנות, וממילא ארגונים דוגמת ג'בהת אל-נצרה ודאעש כלל לא נכללו בהסכם הפסקת האש ועל כן לא ראו עצמם מחויבים לו.

יתר על כן, מכיוון שהמלחמה בסוריה לא הייתה אלא מקבץ של עשרות ואולי מאות של קרבות, לרוב מקומיים ונקודתיים בכל רחבי המדינה, לא היססו המשטר אך גם יריביו לחדש את האש בחלק אחד של סוריה בעודם מקפידים על הפסקת האש בחלק אחר של המדינה, הכול בהתאם לנוחיותם ולשיקולים טקטיים של צורך במנוחה והתאוששות בעבור הכוחות הלוחמים. בתוך שבועות בודדים התחדשה הלחימה ברחבי סוריה. הפסקת האש אפשרה גם לאו"ם לחדש את שיחות השלום בז'נבה, אלא שעד מהרה התברר כי מדובר בשיחות עקרות ונעדרות תכלית שלא הניבו כל תוצאות, בין היתר משום שנוכח הישגיו בשדה הקרב למשטר הסורי לא היה כל אינטרס לקדמן. אין פלא כי נוכח התנהלות שכזו של המשטר הסורי, נטשה משלחת האופוזיציה את שיחות השלום בז'נבה ב-19 באפריל 2016.

107. "לקראת שיחות עם אסד: הסכם בוועידת האופוזיציה הסורית בריאד", וואלה, 10 בדצמבר 2016.
108. *Sputnik*, "UN Special Envoy de Mistrura Shares His Vision of Post-War Syria", 3 March 2017.

109. צבי בראל, "פוטין הפך את סוריה למגרש המשחקים הפרטי שלו", הארץ, 8 בפברואר 2016; "מפרקים את סוריה: הכורדים יכריזו על הקמת פדרציה בצפון", וויינט, 16 במרס 2016.

דמשק בשלה – "עסקים כרגיל"

כחלק מן הרצון להקרין אווירה של עסקים כרגיל ולקבוע עובדות בשטח בכל הקשור להמשך שלטונו של אסד במדינה, נוכח להציה של ארצות-הברית להגיע להסדר עם רוסיה שיכלול את הרחקתו מן השלטון, קיים המשטר הסורי בחירות למועצת העם ומאוחר יותר גם כונן ממשלה חדשה.¹¹⁰ הבחירות התקיימו ב-13 באפריל 2016, ועל-פי הדיווחים הרשמיים מדמשק נטלו בהם חלק 5,085,444 מצביעים המהווים 57.56 אחוזים מכלל בעלי זכות הבחירה במדינה. הללו בחרו 250 חברים במועצת העם, 200 מהם חברי מפלגת הבעת' ומפלגות הלויין הכפופות לה והיתר מועמדים עצמאיים חסרי שיוך מפלגתי.

ב-7 ביוני 2016 פתח אסד את המושב הראשון של מועצת העם בנאום מתריס: "העם הסורי הפתיע פעם נוספת את העולם כולו, כשנהר בהמוניו ובאופן חסר תקדים לבחור את נציגיו בבחירות למועצת העם. ההשתתפות בבחירות מהווה מסר ברור כי ככל שישגברו הלחצים, כך תגבר דבקתו של העם הסורי בעצמאותו ובריבונותו.[...] שפיכות הדמים לא תסתיים אלא כשנעקור את הטרור מן השורש.[...] כפי ששחררנו את תדמור, ולפני כן אזורים רבים נוספים, כך נשחרר כל סנטימטר מאדמתה של סוריה מידיהם".¹¹¹

לתפקיד יו"ר מועצת העם נבחרה הדיה ח'לפ עבאס ממחוז דיר אל-זור, שעשתה היסטוריה בהיותה האישה הראשונה שנבחרה לתפקיד, כמו גם בהיותה בת למחוז ממזרחה של סוריה (בעבר מקובל היה שאת התפקיד ממלא ערבי סוני בן דמשק). אלא שח'לפ הייתה גם היו"ר הראשונה של המועצה שהודחה מתפקידה בהצבעת אמון במהלך תקופת הכהונה שלה (ב-20 ביולי 2017), ככל הנראה בשל ניסיונה לחזק את מעמדו של יו"ר המועצה על חשבון חברי המועצה ואף על חשבון מוסד הממשלה. במקומה נבחר חמודה יוסוף אל-צבאע' ממחוז חסכה, שהיה הנוצרי הראשון שנבחר לתפקיד. צבאע' נמנה על העדה היוונית אורתודוקסית, ונראה שהעובדה שבא מחסכה שבו פעלו הכורדים כדי לקדם לעצמם אוטונומיה הייתה אחת הסיבות להחלטה לבחור בו לתפקיד ולהעדיפו על מתמודד נוצרי אחר, אליאס מראד מציידאניא, שזכה בהצבעה לתמיכה של שני חברים בלבד לעומת 193 שתמכו בצבאע'.¹¹²

ב-3 ביולי 2016 הוכרז בדמשק על ממשלה חדשה בראשות עמאד מחמד דיב ח'מיס, שכיהן כשר החשמל בממשלה של וא'יל אל-חלקי. רבים משרי הממשלה היוצאת, ובהם שר החוץ וליד אל-מע'לם, שר ההגנה פהד ג'אסם פריג' ושר הפנים לווא' מחמד אל-שעאר, נותרו בתפקידם. עם זאת, לממשלה צורף לווא' עלי ממלוכ, האישי החזק במערכת הביטחונית הסורית שבידיו הופקדו מנגנוני הביטחון השונים והאחריות הכוללת לניהולה של המלחמה במורדים הסוריים, שמונה לשמש שר לענייני נשיאות הרפובליקה.¹¹³ ב-1 בינואר 2018 הוחלף פריג' לאחר שהגיע לגיל פרישה ברמטכ"ל עלי איוב.¹¹⁴

110. סאנא, 13, 20 באפריל 2016.

111. סאנא, 7 ביוני 2016.

112. סאנא, 20 ביולי 2017.

113. סאנא, 3 ביולי 2016.

114. סאנא, 1 בינואר 2018.

בין ממשל אובמה למוסקווה – הגנות בדרך לשום מקום

למרות כישלוננו המתמשך בסוריה סירב הממשל האמריקני להרים ידיים ואפשר שחישובים טקטיים, החל ברצון לחזק את מעמדה של מחלקת המדינה והעומד בראשה, ג'ון קרי, וכלה בלחץ של דעת קהל מבית ומחוץ, הניעו ממשל זה לעשות מעשה, מוגבל ועקר ככל שיהיה. ב-10 בספטמבר 2016, בתום דיונים שקיימו בז'נבה קרי ולברוב, הכריזו השניים כי הצליחו לגבש מתווה מוסכם לסיימה של המלחמה בסוריה, הכולל הכרזה על הפסקת אש החל ב-12 בספטמבר 2016 עם תחילת חג הקורבן (עיד אל-אדחא) בעולם המוסלמי, ושיתוף פעולה צבאי בין ארצות-הברית לרוסיה בלחימה נגד דאעש ונגד ארגון "חזית פתח אל-שא'ם". במסיבת עיתונאים שקיימו השניים הכריז קרי כי: "המתווה שגובש מהווה נקודת מפנה אפשרית במצב בסוריה, ועשוי להביא לצמצום האלימות במדינה ולשינוי המדיני שלו הכול מייחלים בתום חמש שנות לחימה עקובות מדם". לברוב מצידו הסביר כי המתווה שעליו סוכם: "יכול לסייע בהרחבת המאבק בטרור ובהרחבת הסיוע שמועבר לאזרחים הסורים, וכי נשיא סוריה אסד מוכן לקבלו הגם שלא ניתן להבטיח ב-100 אחוזים את הצלחתו".¹¹⁵ להסכם היו ככל הנראה גם נספחים סודיים שאותם סירבה וושינגטון לפרסם, דבר שעורר השערות כי במסגרת ההבנות הביעו האמריקנים נכונות להשלים עם המשך שלטונו של אסד.¹¹⁶

חלקיו הגלויים של ההסכם כללו בין היתר התחייבות רוסית ללחוץ על המשטר הסורי לחדול מכל פעולה צבאית התקפית נגד כוחות המורדים, במהלכה עלולה להיפגע גם אוכלוסייה אזרחית המתגוררת בשטחים שבשליטת המורדים. וושינגטון מצידה התחייבה לשכנע את קבוצות המורדים המתונים שלא לשתף פעולה עם "חזית פתח אל-שא'ם" ועם קבוצות קיצוניות נוספות. ההסכם בין ארצות-הברית ורוסיה כלל הקמתו של מרכז מבצעים משותף שיאפשר שיתוף מידע מודיעיני ותיאום מטרות לתקיפה, וכן נכונות להתחיל בפעילות צבאית משותפת לאחר ששתי המעצמות ייווכחו כי הפסקת האש נשמרת. הסכם זה עורר אגב הסתייגות בקרב המערכת הביטחונית האמריקנית, שהביעה חוסר נחת נוכח שיתוף הפעולה עם רוסיה.¹¹⁷ "לא ברור מדוע קרי חושב שהוא יוכל לגייס את תמיכתה של רוסיה במטרותיו של הממשל האמריקני בסוריה. הוא מתעלם מהעובדה שהרוסים ובעלי בריתם הסורים אינם מבחינים בין דאעש ובין האופוזיציה המתונה, כולל אנשים שאנחנו אימנו והכשרנו. למה שנחלוק מודיעין ומידע עם אנשים העושים זאת?".¹¹⁸

115. "ארצות-הברית ורוסיה הכריזו על תוכנית לסיים המלחמה בסוריה", וויינט, 10 בספטמבר 2016; עודד ערן, צבי מגן, ורה מיכלין שפיר, "הסכם רוסי-אמריקני להפסקת אש בסוריה", המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל-אביב, מבט על, גיליון מס' 854, 15 בספטמבר 2016.

116. אייל זיסר, "הפסקת אש בסוריה: בדרך לשום מקום", ישראל היום, 11 בספטמבר 2016.

117. Helene Cooper, David E. Sangersept, "Details of Syria Pact, Rift Between John Kerry and Pentagon", *New York Times*, 13 September 2016.

118. "כשבצבא זועמים עליו, קרי ינסה לשכנע את פוטין לשתף פעולה בסוריה", וויינט, 14 ביולי 2016.

שנה קודם לכן, עם ראשית המעורבות הרוסית בסוריה, הבהיר מזכיר ההגנה האמריקני אשטון קרטנר כי ארצות־הברית לא הציעה או תציע למוסקווה שיתוף פעולה בתקיפות האוויריות נגד דאעש.¹¹⁹

כקודמותיה קרסה עד מהרה הפסקת האש שהוכרזה בסוריה, והלחימה התחדשה בעוצמה רבה מבעבר. הדבר היה קשור להחלטתה של מוסקווה להגביר את הלחץ על מעוזי המורדים בקֶלֶב, במטרה לנצל את המומנטום שהשיגה מתקפתו של הצבא הסורי באכוונתם על העיר, ואולי אף לנצל את הזמן שנותר עד לחילופי הממשל בבית הלבן בינואר 2017 כדי לקבוע עובדות בשטח. הרוסים הגבירו אפוא את היקף התקיפות, שכוונו זו הפעם נגד התשתית האזרחית שבחלקיה של העיר שבשליטת המורדים. בין המטרות שהותקפו, ספק במכוון וספק כחלק מאסטרטגיה שעניינה הגברת הלחץ על המורדים, היו שווקים מסחריים, בתי חולים ומרפאות, בתי ספר ועוד.¹²⁰

הרוסים הכחישו כדרכם כל קשר לתקיפה, ותקפו את וושינגטון בשל תקיפה אמריקנית ב־17 בספטמבר 2016 של מוצבים של הצבא הסורי באזור דיר אל־זור, במהלכה נהרגו 62 חיילים סוריים. הממשל האמריקני התנצל מצידו בפני הסורים והסביר: "המטוסים סברו בטעות כי מדובר בעמדות של לוחמי דאעש הפרוסים באזור".¹²¹ משרד ההגנה הרוסי ידע מצידו למסור כי: "לפי המידע שנמסר לנו מהפיקוד הסורי בדיר אל־זור, נהרגו כתוצאה מן ההתקפה 62 חיילים סורים וקרוב ל־100 נפצעו. מיד לאחר התקיפה האווירית עברו כוחות דאעש באזור למצב של מתקפה. [...] הפסקת האש בכל רחבי סוריה הופרה עד כה 199 פעמים, ואם תקרוס – האחריות על כך תהיה של ארצות־הברית. וושינגטון והקבוצות 'המתונות לכאורה' שתחת שליטתה, לא כיבדו אף אחת מן ההתחייבויות שנטלו על עצמן במסגרת ההסכם בז'נבה". את השורה התחתונה נתן משרד החוץ הרוסי שהכריז: "הגענו למסקנה מבהילה בעבור העולם כולו ולפיה הבית הלבן מגן על דאעש. כעת אין לנו יותר ספקות בנושא".¹²²

המתח ביחסי שתי המעצמות הגיע גם למועצת הביטחון. שגרירת ארצות־הברית לאו"ם, סמנתה פאוור, הכריזה ב־25 בספטמבר 2016 בדיון שקיימה מועצת הביטחון אודות המצב בקֶלֶב כי: "פעולתה של רוסיה בסוריה היא ברבריות לשמה ולא מלחמה בטרור, כפי שטוענים הרוסים". לכך ענה שגריר רוסיה באו"ם ויטלי צ'ורקין: "רוסיה לעולם אינה תוקפת מטרות אזרחיות במכוון. אילולא המעורבות שלנו בסוריה, כבר מזמן היו מונפים דגלים שחורים של דאעש בדמשק".¹²³

לחילופי דברים אלו קדמה קריאה של שר החוץ הבריטי, בוריס ג'ונסון, לחקור את רוסיה בגין פשעי מלחמה בעקבות תקיפת שיירת הסיוע של האו"ם בקֶלֶב. דוברת משרד החוץ הרוסי, מריה זכרובה, לא נשארה חייבת והגיבה בפייסבוק: "שר החוץ של בריטניה

119. "ארה"ב: רוסיה לא פוגעת בדאעש, זו טרגדיה", וויינט, 7 באוקטובר 2015.

120. רועי קייס, "קריסת הפסקת האש: אסד הפציץ שיירת סיוע של האו"ם", וויינט, 20 בספטמבר 2016.

121. "ארה"ב מתנצלת: תקיפת הכוחות של צבא אסד לא הייתה מכוונת", וואלה, 18 בספטמבר 2016.

122. שם.

123. ירון שניידר, "רוסיה: תקיפה נגד אסד תזעזע את המזרח־התיכון", ערוץ 2, 1 באוקטובר 2016.

בוריס ג'ונסון אמר שרוסיה אשמה בהארכת מלחמת האזרחים בסוריה, וכנראה בביצוע פשעי מלחמה בשל תקיפות אוויריות שביצעה על שיירות של סיוע הומניטרי. כל זה נכון למעט שתי מילים: במקום 'רוסיה' צריך להיות 'בריטניה', ובמקום 'סוריה' צריך להיות 'עיראק'.¹²⁴ על רקע חילופי מהלומות מילוליות אלו כשל ניסיון של מועצת הביטחון לקבל החלטה שתביא להפסקת הקרבות בעיר, לאחר שהרוסים הטילו ב-8 באוקטובר 2016 וטו על הצעת החלטה צרפתית שקראה להפסיק את האש בעיר. גם הצעת החלטה רוסית שקראה להפסקת אש בקֶלֶב נדחתה בווטו מערבי.¹²⁵

חילוקי הדעות התווספו למתח בין שתי הבריות בשאלת אוקראינה ומזרח אירופה, ונוכח התעצמות מלחמת הסייבר בין שתי המדינות שגררה ההאשמות של וושינגטון כי רוסיה חדרה למחשבים במטה המפלגה הדמוקרטית במטרה לנסות ולהשפיע על תוצאות הבחירות לנשיאות בארצות-הברית בנובמבר 2016. לכל זה הצטרף מהלך רוסי מראשית אוקטובר 2016, ועניינו חתימה של הנשיא פוטין על צו ולפיו עוצרת רוסיה את יישום ההסכם שעליו חתמה עם וושינגטון למניעת הפצת נשק גרעיני. הבית הלבן גמל על כל אלו בהכרזה על השעית השיחות על הפסקת אש בסוריה, ודוברים אמריקנים אף רמזו כי הם שוקלים מהלך צבאי נגד המשטר הסורי.¹²⁶

בתגובה הזהיר משרד החוץ הרוסי כי תוקפנות אמריקנית ישירה כלפי משטרו של אסד והכוחות הנאמנים לו תוביל לשינויים מפחידים וטקטוניים במזרח-התיכון.¹²⁷ צ'ורקין עצמו הוסיף כי המשבר בין שתי המעצמות הוא החמור ביותר מאז מלחמת יום הכיפורים ב-1973.¹²⁸ בנוסף הודיעו הרוסים על פריסה של מערכת טילים נגד מטוסים מדגם אס-300 ומערכות טילי נ"מ מדגם אס-אי-23 בסוריה שנועדה להגן על כוחותיהם, ולמעשה גם על המשטר הסורי מפני כל תקיפה נגדו.¹²⁹

ב-15 באוקטובר 2016 התקיים מפגש פסגה זוטא בהשתתפות שרי החוץ של ארצות-הברית ורוסיה, הפעם גם בהשתתפותם של שרי החוץ של תורכיה, מצרים, ערב-הסעודית, קטר ואיראן, במטרה לדון בדרכים להביא להפסקת שפיכות הדמים בסוריה. אלא שגם מפגש זה הסתיים בלא כל תוצאות. לקראת הפגישה הכריז קרי: "רוסיה והמשטר בסוריה חייבים לעולם יותר מאשר רק הסבר מדוע הם ממשיכים להפציץ מתקנים רפואיים, בתי חולים וילדים. אלו פעולות שמחייבות חקירה של פשעי מלחמה. לרוסיה ולמשטר הסורי יש אסטרטגיה של הטלת טרור על אזרחים, ושל הרג כל אדם שנמצא בדרכם למטרות הצבאיות שלהם".¹³⁰

124. רועי קייס, "ארצות-הברית נגד רוסיה: ברבריות, לא מלחמה בטרור", וויינט, 25 בספטמבר 2016.
125. אתר האינטרנט של מועצת הביטחון של האו"ם, 8 באוקטובר 2016.
126. "וושינגטון משעה את השיחות עם מוסקוה": "הסבלנות לרוסיה נגמרה", חדשות ערוץ 2, 3 באוקטובר 2016.
127. "חדשות המזרח-התיכון", הארץ, 1 באוקטובר 2016.
128. יאסר עוקבי, "קרי ולברוב נפגשו על רקע "המשבר הדיפלומטי החמור מאז שנת 1973", וואלה, 15 באוקטובר 2016.
129. דן ארקין, "רוסיה מודה: הצבנו סוללת טילי S-300 בטרטוס שבסוריה – זו מערכת הגנתית טהורה", *Israeldefence*, 8 באוקטובר 2016.
130. רויטרס, 15 באוקטובר 2016; מעריב, 15 באוקטובר 2016.

דבריו אלו, שלא לוו במחויבות אמריקנית לפעול כדי לשנות מן היסוד את המצב בסוריה, לא עשו כל רושם לא על הרוסים ובוודאי שלא על אסד. כך או אחרת, ברור היה כי ההסכם בין לברוב וקרי בספטמבר 2016 היה שירת הברבור של המאמץ האמריקני בעידן ממשל אובמה למצוא פתרון למשבר.

עם בחירתו של דונלד טראמפ לנשיא ארצות־הברית בבחירות בנובמבר 2016, נפתח שלב חדש במערכת היחסים בין מוסקווה לווישינגטון ובפרט בכל האמור במשבר בסוריה. בחירתו של טראמפ באה על רקע הצלחתו של המשטר הסורי, בסיוע רוסי ואיראני, להשלים בדצמבר 2016 את כיבושה של חֶלֶב ולהבטיח את שליטתו של המשטר הסורי במרבית שטחה של "סוריה החיונית". כיבוש חֶלֶב אפשר לרוסים להתניע תהליך הסדרה יחד עם תורכיה ואיראן שכלל גיבוש מתווה ומפת דרכים לסיום הלחימה בסוריה (הצהרת מוסקווה ב־20 בדצמבר 2016); הכרזה על הפסקת אש בכל רחבי המדינה (27 בדצמבר 2016); חידוש שיחות השלום בין הצדדים הלוחמים באסטנה, בירת קזחסטאן, בלא השתתפותה של ארצות־הברית (23 בינואר 2017); ומאוחר יותר גם חידוש שיחות השלום בז'נבה (23 בפברואר 2017); ולבסוף, ההכרזה על כינונם של אזורי הרגעה (5 במאי 2017). בצל תהליכים אלו עלה בידי הרוסים לשוב ולהשתלט על חלקים נרחבים של המדינה, הרבה מעבר לשטחה של אותה "סוריה הגרעינית" שבה התמקד המאמץ הרוסי עד לאותה העת, ושנפלו עתה כפרי בשל לידיהם ולידיו של אסד. כל זה פתח פרק חדש, ולרבים נראה היה כי מדובר אף בפרק הסיום, של המלחמה בסוריה.

חדלונו של ממשל אובמה – פוסט מורטום של מדיניותה של ווישינגטון בשאלה הסורית

המעורבות הרוסית ההולכת ומעמיקה בסוריה, עלתה בקנה אחד עם רצונה של ווישינגטון לגייס את הקהילה הבינ־לאומית ואת הרוסים למאבק בדאעש. למרות זאת היה לאמריקנים ברור כי רוסיה מעוניינת להבטיח לעצמה מאחז בסוריה, ומנצלת את המאבק בדאעש כדי לפגוע בקבוצות מורדים מתונות במערב המדינה. כך או אחרת נמנעה ווישינגטון להתעמת עם מוסקווה, והסתפקה למן ראשיתה של המעורבות הרוסית בסוריה בהצהרות גינוי רפות למעורבות הולכת ומעמיקה זו, שאותה הגדירו לכל היותר דוברים אמריקניים בלתי מועילה וכמי שעלולה להחריף את המשבר בסוריה ולהעצים את הלחימה במדינה תחת להביא לסיומה. קרי אף הוסיף באוזני עמיתו הרוסי לברוב, עוד בספטמבר 2015, כי מהלכיה של רוסיה בסוריה עלולים להוביל לאובדן נוסף של חיי אדם, לגלים נוספים של פליטים ולבסוף לסכן ואף לחבל במאבק בדאעש.¹³¹ אפשר שהאמריקנים קיוו כי סופה של רוסיה לשקוע בבוץ הסורי כפי ששקעה בשעתו, בשנות ה־80 בבוץ האפגני, ומשום כך אין צורך במהלך ישיר ובוטה של ווישינגטון בתגובה למעורבותה של מוסקווה בסוריה. אלא שההשלמה האמריקנית עם מהלכיה של רוסיה בסוריה סופה שהפכה את מוסקווה לנותנת הטון בכל האמור בעתידה של מדינה זו. בהיעדרה של מדיניות סדורה להתמודד עם המשבר הסורי,

¹³¹. DW (Deutsche Welle), "US warns Russia over Syria involvement", 5 September 2015.

התמצתה מדיניותה של וושינגטון בשורה של מהלכים בעלי אופי טקטי, לרוב מנותקים זה מזה, שהיו פרי יוזמה של סוכנויות ממשל שונות מתחרות זו לזו. המהלכים התבררו כעקרים, ועמדו לא פעם בסתירה זה לזה.

מעבר לכל זה ראוי לשוב ולהעיר כי עוד משלב מוקדם של המלחמה בסוריה, ובוודאי שבעקבות משבר הנשק הכימי בספטמבר 2013, נמנע הנשיא אובמה מלטפל באופן אישי במשבר הסורי. כפי שהודה לימים, הגיע למסקנה שכל מעורבות אמריקנית במשבר זה תהיה חסרת תועלת וכזו המועדת לכישלון מראש. עמדתו הייתה נעוצה ברצונו לנתק עצמו מבעיותיו של המזרח-התיכון, ולא להניח לארצות-הברית לשוב ולשקוע בביצה הטובענית של סכסוכים ושל מלחמות המתחוללות בו.¹³² התבססותו של דאעש בקיץ 2014 במרחב הסורי-עיראקי חייבה עם זאת את הנשיא אובמה להגיב לאתגר, באמצעות כינונה של קואליציה צבאית בהובלתה של ארצות-הברית שפעלה נגד דאעש במטרה לבלום את התקדמותו ולהכיל את האיום שהיווה ליציבות האזור. בדומה לרוסים במערב סוריה, נשענו האמריקנים לצורך הלחימה על הקרקע נגד דאעש על כוחות מקומיים: כוחות כורדיים בסוריה ובעיראק וצבא עיראק, ובנוסף לו מיליציות שיעיות עיראקיות שלחמו לצידו. ניסיונו של הממשל האמריקני ושל סוכנויות ממשל שונות ומתחרות זו בזו, לגייס למטרה קבוצות מורדים ערביות-סוניות שפעלו בסוריה, להביאן תחת השפעה אמריקנית ולהפעילן לצורך הלחימה בדאעש, נחלו כישלון חרוץ. שהרי קבוצות מורדים מתונות הנכונות להשליך את יתרון על ארצות-הברית לא היו בנמצא בסוריה, ואף אותן אלו שהיו נכונות להסתייע בווישינגטון איבדו עד מהרה את אמונן בה.

עוד ב-2013 הטיל אובמה על הסי-איי-איי לקדם תוכנית שעניינה חימוש המורדים בסוריה, במטרה לסייע בידם להפיל את משטרו של אסד. כשנה אחר כך אישר הקונגרס האמריקני לבקשתו של אובמה תקציב של כחצי מיליארד דולר לתוכנית, שהוגדרה עתה כתוכנית ארוכת טווח, ועניינה אימון וחימוש אלפי לוחמי אופוזיציה במטרה להכשירם למאבק בדאעש.¹³³ שנה מאוחר יותר, בשלהי אוקטובר 2015, אפשר שבצל המעורבות הרוסית הגוברת בסוריה, הוכרז בווישינגטון על משלוח של כמה עשרות חיילים של הכוחות המיוחדים האמריקניים, לפעול בצפון סוריה לצד הכוחות הכורדים הלוחמים באזור נגד דאעש. מאוחר יותר באפריל 2016, בנאום שנשא במהלך ביקור שקיים בגרמניה, הודיע אובמה כי הוא שולח עוד 250 חיילים אמריקניים לסוריה: "כדי לשמור על המומנטום של הלחימה נגד דאעש". אובמה הוסיף כי החיילים האמריקנים לא יובילו את הלחימה בשטח נגד הארגון, אבל הם נחוצים כדי לסייע למאמץ לסלק את דאעש מהשטחים שעליהם השתלט שכן הם ממלאים תפקיד קריטי בסיוע ובהעברת המומחיות שלהם לכוחות המקומיים.¹³⁴ בשטח עצמו פרצו אגב לא פעם עימותים בין קבוצות מורדים, ברובן קבוצות ערביות סוניות שנתמכו בידי הסי-איי-איי, ובין הכורדים שנהנו מסיוע של משרד ההגנה שראה בהם

132. Jeffrey Goldberg, "The Obama Doctrine, The U.S. president talks through his hardest decisions about America's role in the world", *The Atlantic*, 30 August 2013.

133. צבי בראל, "המאבק ב'מדינה האסלאמית' מחזיר את רוסיה לסוריה", *הארץ*, 11 בנובמבר 2014.

134. וויינט, 25 באפריל 2016.

חוד חנית במאבקה של וושינגטון בדאעש. משרד ההגנה שהקים לעצמו מרכז שליטה בדרום תורכיה תמך גם הוא בכמה קבוצות מורדים ערביות סוניות, ואף סיפק להם ציוד צבאי מתקדם דוגמת טילי נ"ט ממאגריו של הצבא האמריקני בערב-הסעודית. אלא שאף קבוצות אלו התעמתו לא פעם עם הכורדים. דוגמה לסבך שאליו נקלעו האמריקנים נמצאה למשל בעימותים שפרצו בראשית 2016 סביב לעיירות אַעזאז ומאריע, המצויות לגבול תורכיה-סוריה מצפון לחֶלֶב, בין הכורדים ובין אנשי קבוצת "אבירי הצדק" (פורסאן אל-חק), קבוצת מורדים ערבית סונית שפעלה בצפון מערב סוריה ושנהנתה מסיוע של הסי-איי-איי. מפקדה של קבוצה זו הכריז לאחר שהותקף בידי לוחמים כורדיים, כי אנשיו יילחמו בכל מי שיתקיף אותם ואין זה משנה מי תומך בו או מחמש אותו.¹³⁵

קרבות אלו לימדו אפוא על הכאוס השורר לא רק בסוריה עצמה אלא גם במסדרונות הממשל האמריקני, שהרי סוכנויות הביטחון והמודיעין השונות תרו אחרי פתרונות קסם חלקיים, ולרוב גם עתירי תקציב, בהיעדרה של אסטרטגיה מובנית וסדורה להתמודדות עם המשבר בסוריה. ביוני 2017 הפסיק טראמפ את מימון התוכנית לחימוש המורדים בסוריה, בטענה כי מדובר בתוכנית "מסוכנת ובזבזנית".¹³⁶ מאוחר יותר בדצמבר 2017 אף צייץ בחשבון הטוויטר שלו במעין פוסט מורטם למדיניותו של ממשל אובמה במזרח-התיכון: "אחרי שבזבזנו בטיפשותנו שבעה טריליון דולרים על המזרח-תיכון, הגיע הזמן להתחיל לבנות מחדש את ארצנו".¹³⁷ הוא חזר על דבריו אלו בראשית מרס 2018, כשהכריז על כוונתו להסיג את כוחותיו מסוריה: "אנחנו נצא מסוריה בקרוב מאוד ונניח לאנשים אחרים לדאוג לה. אנחנו צריכים לחזור למדינה שלנו שאליה אנחנו שייכים ושהיא אנחנו צריכים להיות. בזבזנו שבעה טריליון דולרים במזרח-התיכון ואתם יודעים מה השגנו מזה? שום דבר".¹³⁸ החלטה מחייבת על הסגת הכוחות האמריקנים מסוריה התקבלה עם זאת רק בשלהי דצמבר 2018.

מהלכיה של וושינגטון על אדמות עיראק וסוריה – שילוב של מהלומות אוויריות לצד הישענות על כוחות מקומיים שאותם אימנו ושלחם סיעו האמריקנים – דחקו אמנם את דאעש ממאחזיו אל מעמקי המדבר ממנו בא, ובכך הנחיתו מה שנראה היה כמכת מוות למאמציו לכונן ולקיים ישות מדינתית מתפקדת. ואולם, מהלכים אמריקניים אלו הובילו לעימות גלוי בין בעלי הברית השונים שעליהם נשענה וושינגטון לשם מאבקה בדאעש: כורדים מול ערבים סונים בצפון סוריה ובמערב עיראק; הכורדים מול תורכיה; ולבסוף, סונים מול שיעים בעיראק. יתרה מכך, בהעדרה של ראייה אמריקנית כוללת וארוכת טווח באשר ליום שאחרי מיטוטו של דאעש, חדרה איראן אל החלל שנוצר במרחב הסורי והעיראקי.

Nabih Bulos, W.J. Hennigan and Brian Bennett, "In Syria, militias armed by the Pentagon fight those armed by the CIA", *Los Angeles Times*, 24 March 2016.

David E. Sanger, Eric Schmitt, "Trump Ends Covert Aid to Syrian Rebels Trying to Oust Assad", *New York Times*, 19 July 2017 ומסוכן", 25 ביולי 2017.

137. "טראמפ על הסיוע האמריקני: "בזבזנו 7 טריליון דולר במזרח-התיכון", גלובס, 22 בדצמבר 2017.

138. "טראמפ: בקרוב מאוד נצא מסוריה, שאנשים אחרים ידאגו לה", וויינט, 30 במרס 2018.

בנאום שנשא ב־25 באפריל 2016 שבו הכריז על משלוח של 250 חיילים אמריקנים לסוריה לסייע לכורדים במאבקם בדאעש, השתבח הנשיא אובמה בכך שתקופת כהונתו הייתה: "התקופה השלווה בהיסטוריה". הוא הודה אמנם בקיומו של סבל אדיר וטרגדיות עצומות, אבל הסביר כי: "אנשים עדיין צריכים לזכור שיש להם מזל שהם חיים בעידן השלו והמשגשג ביותר בתולדות האנושות. לא הייתה תקופה בהיסטוריה, שבה השלום והשקט היו משמעותיים כמו היום. אנשים חיים היום יותר מבעבר, וזוכים לחינוך טוב יותר ולבד מכך חלפו עשרות שנים מאז הפעם האחרונה שבה המעצמות נלחמו זו נגד זו. [...] אם אפשר לבחור להיוולד מתישהו – עכשיו זה הזמן".¹³⁹

יום קודם לנאום חזר אובמה במהלך ריאיון שהעניק ל-BBC על משנתו בנוגע לסוריה, והסביר כי אין פתרונות פשוטים למצב. "כדי לפתור את הבעיות לטווח ארוך בסוריה, פתרון צבאי לבדו – ובייחוד שיגור של כוחות קרקעיים על־ידינו – לא יעשה זאת. על הקהילה הבין־לאומית להמשיך להפעיל לחץ על כל הצדדים המעורבים, ובכלל זה רוסיה, איראן וארגוני אופוזיציה מתונים לשבת לשולחן ולנסות לתווך הסכם לחילופי השלטון, דבר שהוא מסובך".¹⁴⁰

דומה כי תמליל של שיחה שקיים ג'ון קרי עם אנשי אופוזיציה סוריים שבהם פגש בוויינגטון בקיץ 2016, לימד על הלך הרוח במסדרונות ממשל אובמה ביחס לשאלה הסורית. קרי הסביר לבני שיחו כי לארצות־הברית קושי להתערב צבאית בסוריה, שכן היא מתקשה למצוא צידוק למעורבות שכזו. קרי הוסיף והסביר כי לרוסים לא אכפת מן החוק הבין־לאומי, בעוד שארצות־הברית חשה מחויבת להביאו בחשבון בשיקוליה. הוא קרא לבני שיחו להצטרף למאבק של ארצות־הברית בדאעש ואל־קאעדה, אבל הבהיר שוויינגטון לא תילחם את מלחמתם באסד ובבעלי בריתו, וכי היא מצפה, כך על כל פנים הבינו בני שיחו, כי יילחמו בעצמם וינצחו בקרב בלא להישען על סיוע של ארצות־הברית. הוא הסביר כי דאעש ואל־קאעדה הכריזו מלחמה על ארצות־הברית, שעה שארגון דוגמת חזבאללה אינו פועל נגד האינטרסים האמריקנים ואינו חורש נגדה מזימות. שורת המחץ של קרי הייתה כי אמריקנים רבים סבורים, שצעירים אמריקנים אינם צריכים להישלח להילחם בארץ אחרת.¹⁴¹

התגובה למהלכיו של הממשל האמריקני הייתה כצפוי צוננת. הפרשן סאמר עבוד, פרופסור להיסטוריה וליחסים בין־לאומיים באוניברסיטת ארכדיה, כתב למשל ב־2 בנובמבר 2015: "החלטתה של ארצות־הברית לשלוח כוחות מיוחדים לסוריה, אינה אלא ניסיון נרפה לאזן את השפעות המעורבות הרוסית הגוברת במדינה. [...] למרבה הצער, ההכחזה המתמשכת של המדינה ושל החברה שלה היא כנראה הדבר היחיד ששחקנים בין־לאומיים יכולים להסכים עליו".¹⁴²

139. "אובמה: זו התקופה השלווה בהיסטוריה, מעולם לא היה טוב יותר", וויינט, 25 באפריל 2016.

140. "אובמה: אם נפיל את אסד, זו תהיה טעות", מעריב, 24 באפריל 2016.

141. "Obama's end-of-year news conference on Syria, Russian hacking and more", *Washington Post*, 16 December 2016; Anne Barnard, "Audio reveals what John Kerry told Syrians behind closed doors", *New York Times*, 30 September 2016.

142. Samer Abboud, "Analysis: US Special Forces in Syria, why now?", *Al-Jazeera*, 2 November 2015.

הבחירות לנשיאות ארצות-הברית בנובמבר 2016 סתמו את הגולל על מורשתו של ממשל אובמה, אם הייתה כזו, בכל האמור בסוריה. טראמפ הצטייר כבעל גישה בדלנית וכמי שנכון לשתף פעולה עם פוטין, ובמשתמע גם עם אסד לשם המאבק בדאעש.¹⁴³ אסד עצמו העיר: "קשה לדעת מה יעשה טראמפ, והאם ימלא את ההתחייבות שנטל על עצמו טרם בחירתו להילחם בטרור. אבל אם יעשה כן הרי שהוא יהפוך לבעל ברית בעבורנו, ואפילו בעל ברית טבעי שלנו".¹⁴⁴

האסלאם הקיצוני בנסיגה – דאעש וג'בהת אל-נצרה

המלחמה בדאעש

מהלכה של וושינגטון על אדמות עיראק וסוריה דחקו את דאעש ממאחזיו במדינות אלו אל מעמקי המדבר ממנו בא. דאעש הגיב בגלי פיגועים, אך נראה כי בחלק מן המקרים מדובר היה בהבשלתם של פיגועים שתוכננו זה מכבר ולאורך זמן, ולא דווקא בפיגועי תגובה למפלה כזו או אחרת. יתר על כן, בחלק אחר מן המקרים מדובר היה במפגעים בודדים שלא גויסו או הוכשרו בידי איש, אלא הלכו שבי אחר האידיאולוגיה והתעמולה של דאעש ואולי גם אחר הצלחתם של מפגעים שקדמו להם, שעליהם למדו מדיווחי התקשורת.

על סופו הקרב של דאעש כישות פוליטית בישר במחצית הראשונה של 2017 כיבושה של אל-מוצ'ל בידי צבא עיראק. עוד ב-21 ביוני 2017 פוצצו לוחמי דאעש במהלך סמלי את מסגד אל-נורי, שבו הכריז אבו בכר אל-בע'דאדי שלוש שנים קודם לכן על הקמתה של הח'ליפות של דאעש. לאחר כשבוע עלה בידי יחידות של הצבא העיראקי להשתלט על העיר במלואה, ועל כיבושה המלא של העיר הוכרז בבגדאד ב-10 ביולי 2017. בצפון סוריה עלה בידי כוחות כורדיים בסיוע אמריקני, ולחלופין קבוצות מורדים ערביות סוניות בסיוע תורכי, לדחוק את דאעש מן המאחזים שבהם החזיק בצפון מחוז ח'לב ובמחוז אל-רקקה.

ב-10 במאי 2017 השתלטו הכורדים על העיר טבקה, וב-17 באוקטובר 2017 כבשו את העיר אל-רקקה בירתו של דאעש, ואילו במרכז ובמזרחה של המדינה דחק המשטר הסורי במהלך 2016 את דאעש ממאחזיו סביב לערים תדמור וחמץ והחל בראשית 2017 עלה בידיו להרחיקו מדרום סוריה אל עומק המדבר הסורי (אל-באדיה) בואכה הגבול העיראקי-סורי. במהלך קיץ 2017 עלה בידי המשטר הסורי להשתלט על חלקים ניכרים של המדבר המזרחי בואכה עמק הפרת. גולת הכותרת של הישגיו אלו הייתה חבירה של הצבא הסורי ב-5 בספטמבר 2017 ליחידותיו, שהיו נצורות קרוב לשלוש שנים בדיר אל-זור. מאוחר יותר הגיעו הכוחות הסוריים אל הגבול העיראקי-סורי לאחר שהשתלטו על הערים אל-מיאדין (ב-14 באוקטובר 2017) ואבו כמאל (ב-9 בנובמבר 2017).

143. ראינות שהעניק דונאלד טראמפ לאחר בחירתו לרשת הסי. אן. אן. ולוול סטריט ז'ורנל, 14 בנובמבר 2016; גם, הארץ, 12 בנובמבר 2016.

144. *The Telegraph*, "Bashar al-Assad says Donald Trump a 'natural ally' for Syria alongside Russia and Iran", 15 November 2016.

ממלכת דאעש נפלה, אבל הדרך לחיסולו של הארגון לא רק כישות מדינתית אלא ככוח פעיל במעמקי המדבר העיראקי-סורי וכאידיאולוגיה שאחריה הלכו שבי צעירים מוסלמים בכל רחבי העולם הערבי, המוסלמי וזה המערבי, נותרה ארוכה. מיטוטה של מדינת דאעש פתח מאבק ירושה על השטחים שבהם שלט הארגון במזרח סוריה, שבו נטלו חלק כוחותיו של הצבא הסורי ומאחוריהם איראן שביקשה לכונן מסדרון יבשתי מטהראן, עבור דרך בגדאד ובדמשק, בואכה בירות; הכורדים שביקשו לבסס את האוטונומיה שהקימו בצפון סוריה ובמזרחה ומול אלו מורדים ערביים סונים שנתמכו בידי תורכיה ובדרום סוריה אף בידי ירדן; ולבסוף אף ארצות-הברית שהתקשתה לגבש אסטרטגיה או תוכנית פעולה ליום שאחרי נפילת דאעש.

הממד האזורי – המאבק על סוריה-ערב הסעודית, קטר ותורכיה מול איראן
המשבר הסורי הפך למשבר אזורי שביטא את התחרות, ואף את האיבה והעוינות בין כוחות אזוריים מתחרים: איראן, המדינה האיראנית אך גם העולם השיעי שבראשו ניצבה, ומנגד, מדינות ערב ובמיוחד מדינות המפרץ ותורכיה שכולן נמנות על עולם הסונה. רוסיה בחרה כאמור להטיל את יתרה על טהראן, ולכונן עמה שותפות אינטרסים שאחד מנדבכיה היה מאמץ צבאי משותף בסוריה, הגם שאיראן שקעה במעורבות במדינה זו עוד קודם להגיע הרוסים בראותה בסוריה חלק ממרחב השפעה איראני.

מנגד, לא היוו מדינות ערב ותורכיה מחנה מגובש בעל מטרות ברורות ומוסכמות. ערב הסעודית וקטר הן שנתנו בתחילה את הטון, כמי שמובילות את המערכה נגד המשטר הסורי ונגד איראן, פועלות כל אחת לבדה במטרה לקדם אינטרסים מדינתיים או שושלתיים. אליהן הצטרפה תורכיה שאף לה היו כידוע חשבונות משלה, בחלקם חשבונותיו האישיים של הנשיא ארדואן. יתר מדינות ערב, וכמה ממדינות המפרץ, השתרכו מאחור, מקפידות לפעול על-פי האינטרסים המדינתיים של כל אחת מהן.

כמה מהן דוגמת אלג'יר, עומאן ואף ירדן, וכמובן לבנון ועיראק, נמנעו מלכתחילה מלנתק את יחסיהן הדיפלומטיים עם דמשק. במקרה של אלג'יר, מדובר היה אף בתמיכה מלאה במשטר הסורי ובהזדהות עם מאבקו באסלאם הפוליטי, מאבק שבכמותו התנסתה כידוע אלג'יר בעשורים האחרונים. מדינות אחרות, דוגמת מאע'ם (מדינת האמירויות הערביות המאוחדות), המשיכו לקיים קשרים עם דמשק הגם שבפרופיל נמוך.

במהלך השנים התחולל שינוי דרמטי גם בעמדתה של מצרים ביחס למשבר הסורי. קהיר תמכה תחילה במורדים שנהנו מאהדה בציבוריות המצרית, כמו גם מתמיכה של תנועת "האחים המוסלמים" שנציגה, מחמד מרסי, כיהן אף כנשיא עד להדחתו מן השלטון ביוני 2013. זה האחרון אף הציע לשגר כוחות צבא מצריים לסוריה, הצעה שעוררה בשעתו התנגדות עזה ברחוב המצרי. אלא שלאחר ההפיכה שהעלתה את סיסני לשלטון בקהיר התחולל שינוי בעמדה המצרית, לא במעט בשל המעטה האסלאמי שלבשה המהפכה הסורית.¹⁴⁵ המצרים העדיפו אמנם לשמור מרחק מן המשבר הסורי, בעיקר מתוך התחשבות

145. אלי-ערבייה, 30 בספטמבר 2012; רועי קייס, "מורסי הכריז: מנתק את הקשרים עם סוריה", וויינט, 16 ביוני 2013.

בעמדתה של ערביהסעודית, בעלת ברית ותומכת כלכלית חשובה שלהם. בחלוף החודשים והשנים אפשר שגם נוכח המתח המובנה ביחסי יחסי ריאד וקהיר, כמו גם על רקע מאבקו של סיסבי באסלאמיסטים במצרים גופא, החלו קהיר ודמשק מפשירות את הקרח ביחסיהן ואף פעלו לקדם שיתוף פעולה בעיקר בתחומי הביטחון והלוחמה בטרור. ב־8 באוקטובר 2016 הצביעו המצרים, לקול מחאות מריאד, בעד הצעת החלטה רוסית במועצת הביטחון בשאלת הלחימה בקָלֵב. באותו חודש נתנה קהיר פומבי לביקור שקיים במצרים עלי ממלוק, האחראי על שירותי הביטחון הסוריים ויד ימינו של אסד בניהול המערכה נגד המורדים.

ביקור קודם של ממלוק בקהיר בספטמבר 2015 הוצנע בידי שני הצדדים, אבל הפעם זכה לכיסוי תקשורתי נרחב בדמשק ובקהיר כאחת, ונתפס כקריאת תיגר מצרית על עמדותיה של ערביהסעודית.¹⁴⁶ בפברואר 2017 נמנעה מצרים בהצבעה במועצת הביטחון על הצעת החלטה הקוראת להטיל סנקציות על המשטר הסורי בשל השימוש שעשה בנשק כימי נגד אזרחי ארצו, ובאפריל 2017 נמנעה מלתמוך במתקפה האמריקנית על סוריה בעקבות השימוש שעשה המשטר הסורי בנשק כימי בעיירה ח'אן שיח'ון בראשית אותו החודש.

ביטוי להלך הרוח בקהיר ניתן היה למצוא בריאיון שהעניק הנשיא סיסבי לטלוויזיה הפורטוגזית ב־22 בנובמבר 2016, ובו הביע תמיכה פומבית בצבא הסורי, בהיותו לדבריו, כמו במקרה המצרי, צבא לאומי המהווה נדבך חשוב בבניינה של המדינה הסורית. סיסבי העדיף כמובן להתעלם מהיותו של הצבא הסורי בעל מאפיינים עדתיים ברורים (עלוויים), ויותר מכך היותו שלוחה של המשטר ושל שושלת אסד שהחזיקו בידיהם את השליטה בו.¹⁴⁷ מצרים רבים סמכו ידם על דברים שכתב כרים עבד אל-סלאם בעיתון "אלייום אל-סאבע" ב־27 ביולי 2017: "מצרים היא הגורם היחיד שחזר והדגיש את חשיבות השמירה על שלמותה הטריטוריאלית של סוריה, ולכידותו של העם הסורי. ידיים מצריות לא שפכו דם סורי, ולא נטלו חלק במלחמה חסרת התוחלת בסוריה".¹⁴⁸

שינוי בעל משמעות התחולל בעמדתה של ירדן. זו הוסיפה לשמר את קשריה עם סוריה והותירה את שגרירותה בדמשק פתוחה, הגם שבה בעת הושיטה, בתיאום עם ארצות-הברית וערביהסעודית, סיוע לכמה מקבוצות המורדים הפועלות בדרום המדינה. התבססותו של דאעש בגבול סוריה-ירדן ושורה של פיגועים בצפון הממלכה שלה היו אחראים אנשיו, הביאו את ירדן לראות בדאעש ולא דווקא באסד מקור של איום בעבורה. בה בעת הוסיפו דוברים ירדנים לשלם מס שפתיים, ושמא היו שותפים אמיתיים לדאגה שהביעו ערביה הסעודית ועמה כמה ממדינות המפרץ, מפני ניסיונה של איראן לקנות לעצמה אחיזה בסוריה לכשתסתיים בה המלחמה בניצחונה של אסד.

דוגמה לכך היה ריאיון שהעניק הרמטכ"ל הירדני, מחמוד אל-פריחאט ב־30 בדצמבר 2017, ובו סיפר כי בעקבות הפיגוע שביצעו אנשי דאעש בעיר כרכ ב־18 בדצמבר 2016,

146. ג'קי חורי, "קהיר ודמשק הסכימו על חידוש היחסים הדיפלומטיים", הארץ, 13 בספטמבר 2015; ג'קי חורי, "דיווח בסוריה: קהיר ודמשק סיכמו על תיאום מדיני וביטחוני", הארץ, 18 באוקטובר 2016.

147. נ. מוזס, "מצרים וסוריה מהדקות יחסים: אל-סיסי תומך בצבא סוריה; דיווחים: סיוע צבאי מצרי לסוריה", ממר"י, 1 בדצמבר 2016.

148. אלייום אל-סאבע (קהיר), 27 ביולי 2017.

שבמהלכו נהרגו עשרה אזרחים ואנשי כוחות הביטחון, התברר כי ברשות אנשי דאעש נמצאו אמצעי לחימה מרובים וכי אפשר שתאי טרור נוספים של דאעש, גם אם דרומים לפי שעה, פועלים על אדמת הממלכה. הרמטכ"ל הירדני גם ידע לספר כי להערכת שירותי הביטחון הירדנים הצטרפו לשורות דאעש רק כ-300 אזרחים ירדנים ואין במספר זה כדי להדאיג. אך נוכחותם של לוחמי דאעש לאורך הגבול הסורי-ירדני, כמו גם נוכחות של לוחמי "חזית פתח אל-שא'ם", מטרידה עד מאוד.¹⁴⁹

יחסי סוריה וירדן שבו והידרדרו על רקע ההערכות ליום שאחרי דאעש והחשש הסורי כי ירדן תפעל, בשיתוף סעודי ואמריקני, לבסס לעצמה מאחז או אף אזור השפעה בדרום המדינה, ומנגד חששה של רבת עמון כי המשטר בדמשק יניח לאיראן ולמיליציות השיעיות הפועלות בחסותה ואף לחזבאללה לקנות לעצמו אחיזה לאורך גבולה הצפוני של הממלכה. במאי 2017 העניק המלך עבדאללה ריאיון ל"ווינינגטון פוסט", ערב פגישתו עם טראמפ בבית הלבן, ובו הזהיר מפני: "ניסיון ליצור רצף טריטוריאלי בין איראן, עיראק, סוריה וחזבאללה בלבנון. [...] לא נסכול נוכחות של גורמים לא מדינתיים זרים לאורך גבולנו עם סוריה". המלך התייחס גם לאפשרות שפעילים של דאעש יימלטו מאזור אל-רקע לעבר הגבול עם ירדן, דבר שאליו רמז אסד כשאיים על הירדנים בריאיון שהעניק לרשת ספוטיניק הרוסית באפריל 2017. בריאיון טען אסד כי דרעא עשויה להפוך לבעיה ירדנית, רוצה לומר כי ביכולתה של דמשק להפוך את האזור למוקד ל"כאב ראש" עבור רבת עמון. בכל האמור בעתיד שלטונו של אסד בסוריה הוסיף המלך: "כולנו יודעים שהרוסים רוצים שהוא יישאר בשלטון יותר ממה שאנו רוצים. [...] אנו פועלים על-פי ההיגיון הפשוט ולפיו מי שמילא תפקיד מפתח בשפיכות דמים שכזו שכוונה נגד בני עמו, צריך ללכת".¹⁵⁰ אל המלך הצטרף גם הרמטכ"ל הירדני מחמוד עבד אל-חלים אל-פריחאת שהזהיר: "צבא ירדן לא ייכנס לשטחה של אף מדינה שכנה, אך יכה ביד ברזל בכל מי שינסה לחזור לגבולותינו או יאיים עליהם באופן כלשהו".¹⁵¹

שר החוץ הירדני אימן אל-צפדי שב והגדיר את דאעש והמיליציות השיעיות שהביאה איראן לסוריה, כאיום על ביטחונה של ארצו.¹⁵² בפרשנות לדברים אלו כתב העיתון הירדני "אל-ע'ד" כי: "סוריה הפכה מקור לסכנה לכל אחת משכנותיה, ולכן זכותה של ירדן להגן על עצמה גם אם הדבר ייאלץ אותה לחצות את הגבול ולהגיע לבירה של המדינה שממנה מגיע האיום".¹⁵³ לדברים אלו באה תגובה סורית חריפה. שר החוץ הסורי וליד אל-מַעַלם הזהיר כי: "אם כוחות ירדניים יכנסו לשטחנו בלא תיאום – נתייחס אליהם כאל כוחות עויינים",¹⁵⁴ ואילו אסד תקף את ירדן על חלקה במזימה האמריקנית נגד ארצו עוד מתחילת

149. רדיו גי.סי בשפה הערבית, 30 בדצמבר 2016; אל-קדס אל-ערבי (לונדון), 4 בינואר 2017.

150. ריאיון של המלך לווינינגטון פוסט, 9 במאי 2017.

151. פטרה (סוכנות הידיעות הירדנית, רבת עמון), 26 באפריל, 6 ביוני 2017.

152. אל-דסתור (רבת עמון), 3 במאי 2017.

153. אל-ע'ד (רבת עמון), 23 באפריל 2017.

154. סאנא, 8 במאי 2017.

המלחמה בסוריה. "ירדן איננה באמת מדינה עצמאית, ולכן איננו מתייחסים אליה כאל מדינה אלא כאל מרחב טריטוריאלי"¹⁵⁵.

נראה כי ירדן באה על סיפוקה בעקבות השגת ההסכם שהבטיח כי איראן והמיליציות השיעיות הפועלות בחסותה יורחקו מן הגבול, וממילא השלימה עם שובם של כוחות סוריים סדירים לאזור הגבול בין שתי המדינות. ירדן אף ראתה בכך ברכה, מכיוון שהמהלך עלה בקנה אחד עם האינטרס הירדני להשיב את השקט והיציבות לגבולה עם סוריה, כמו גם לנסות ולדחוק בפליטים הסורים בירדן לשוב לארצם בהיותם נטל כבד על כלכלתה של הממלכה ההאשמית.

ערב הסעודית, קטר ותורכיה

בסיכומו של דבר עירבו עצמן במשבר הסורי ערב הסעודית, קטר ולבסוף תורכיה. זו האחרונה היטלטלה כל העת בין יצר ודחף השתלטנות ואף המגלומניה של הנשיא ארדואן, שביקש להעמיק את מעורבותה של אנקרה במשבר הסורי, ובין האינטרסים המדינתיים של תורכיה שהיו ממוקדים במאמץ לבלום את שאיפות האוטונומיה של הכורדים בצפון סוריה. אלא שמדינות אלו, בניגוד לאיראן, לא היו נכונות להקזיז בסוריה את דם חייליהן ולפיכך מעורבותן ובמיוחד זו הסעודית וזו הקטרית התבטאה בסיוע כספי נדיב למורדים, בתקווה לקנות עליהם בעלות והשפעה ולחזק את הזרם הסלפי במחנה האופוזיציה במדינה זו.

זו אגב הייתה תמיד דרכה של ערב הסעודית – לקנות או לשחד את גורמי הכוח השונים כדי שיפעלו על-פי רצונה, או לכל הפחות יביאו בחשבון את האינטרסים הסעודיים וימנעו מלפגוע בהם. כך למשל סייעו הסעודים לאש"ף ולארגונים פלסטינים נוספים בשנות ה-70 וה-80 של המאה ה-20 בתקווה כי אלו ימנעו מלבצע פיגועי טרור נגד מטרות סעודיות, ומאוחר יותר סייעו לעיראק של צדאם חסין ולסוריה של חאפז אל-אסד בניסיון למתן את הקיצוניות של שליטים אלו, ולהסיט את תשומת הלב והעניין שלהם מכיוונה של ריאד. אלא שמדיניות סעודית זו התבררה במשך השנים כבעלת מגבלות ואף כחרב פיפיות, שכן גורמי הכוח השונים באזור קיבלו בברכה את הסיוע הכספי שהעניקו להם הסעודים אבל לא פעם התעלמו מן התכתיבים של ריאד והמשיכו בשלהם. יתר על כן, התגייסותם של גורמים סעודיים – לא דווקא המדינה ומוסדותיה אלא חברים במשפחת המלוכה או באליטה הסעודית זו הכלכלית, הדתית ואף הפוליטית – לסייע לקבוצות קיצוניות דוגמת אל-קאעדה בעת שארגון זה היה בראשית דרכו או בקבוצות מורדים קיצוניות בסוריה, עודדה הקצנה באזור שעליה איבדה ערב הסעודית עד מהרה שליטה.

בקיץ 2015 נראה היה כי ערב הסעודית ואף תורכיה מחשבות מחדש את דרכן בסוריה, ועשויות למשוך ידן ממדינה זו או לכל הפחות לתת את ידן להסדר מדיני שיתיר את אסד בשלטון במדינה. לתחושה זו תרם לא במעט הסכם הגרעין שהושג בין איראן ובין המעצמות הגדולות ביולי 2015. שינוי בהתנהלותן של מדינות אלו מול המשבר בסוריה נתפס אף עוד קודם להשגת הסכם הגרעין כמחויב המציאות, נוכח שינויים מבית בתורכיה – כשלונן

155. אליבעת' (דמשק), 21 באפריל 2017.

של ארדואן בבחירות לבית הנבחרים התורכי שהתקיימו ביוני 2015 שבעקבותן לא הצליח ארדואן לזכות ברוב בבית הנבחרים שיאפשר לו להוביל מהפך תחוקתי שיחזק את מעמדו כשליטה בפועל של תורכיה; ולצד זאת מותו של מלך ערב הסעודית המלך עבדאללה, ועלייתו של אחיו סלמאן על כס המלוכה. המלך החדש הוביל בחודשים שלאחר עלייתו לשלטון מהלך של סילוק הגוורדיה הוותיקה בצמרת הסעודית, שהובילה את מעורבותה של ריאד בסוריה והייתה אחראית במידה רבה להתגייסותה של ערב הסעודית למאבק עד חורמה באסד.¹⁵⁶

להתפתחויות אלו בתוככי הצמרת הסעודית נקשרו גם דיווחים ולפיהם גנרל עלי ממלוך, המופקד על מגננוני הביטחון בסוריה, ביקר במצרים וקודם לכן ביקר גם בערב הסעודית, כחלק ממאמץ רוסי שלו היו הסעודים מוכנים לתת ידם להביא לפיוס בין סוריה ובין ערב הסעודית, ובתנאי שדמשק תתנתק מאחיזתה של טהראן.¹⁵⁷ אלא שבדיעבד התברר כי לא אנקרה ולא ריאד נסוגו בהן ממחויבותן להביא לסילוקו של אסד מן השלטון, נהפוך הוא. ארדואן, מעודד מנצחונו בבחירות בתורכיה בנובמבר 2015 ובמשאל העם שהתקיים במדינה באפריל 2017, כמו גם הצמרת הסעודית החדשה שבה נתן את הטון יורש העצר, מחמד בן סלמאן, נתגלו כנחוישים ומחויבים להמשך התמיכה במורדים בסוריה. מאבק זה התנהל במרחב המשתרע מלבנון וסוריה, עבור דרך תימן שבה הובילו כידוע הסעודים מאבק בח'ות'ים שנתמכו בידי איראן, וכלה על אדמת ערב הסעודית שבה הוציאו השלטונות להורג ב־2 בינואר 2016 47 מורשעים במעשי טרור והסתה. עליהם נמנה מטיף הדת השיעי, נימר באקר אל־נימר, ממנהיגיה הבולטים של העדה השיעית בממלכה. הוצאתו להורג של נימר הציתה אש ביחסי טהראן וריאד. ביום שלמחרת פרצו מפגינים לבניין השגרירות הסעודית בטהראן והעלו אותה באש, ובתגובה הודיעה ערב הסעודית עוד באותו היום כי היא מנתקת את יחסיה הדיפלומטיים עם איראן.¹⁵⁸

מעט אחר כך באו הסעודים חשבון גם עם חזבאללה, בן בריתה של איראן בלבנון ובסוריה. ב־2 במרס 2016 הכריזו חברות מועצת שיתוף הפעולה של המפרץ על חזבאללה כארגון טרור, וכשבוע לאחר מכן, ב־11 במרס 2016, הוא הוכרז כארגון טרור גם בידי מועצת שרי החוץ של הליגה הערבית.¹⁵⁹ ביוני 2017 יצאו הסעודים למערכה דווקא נגד קטר, האויב מבית, ויחד עם כמה ממדינות המפרץ ועם מצרים, ניתקו את היחסים הדיפלומטיים עמה והטילו עליה עיצומים – מהלך שהביא לסדקים בחומה הערבית, ובוודאי זו המפרצית מול סוריה.

156. צבי בראל, "בגל הטיהורים הנוכחי, מסמן מלך ערב הסעודית את נתיב הירושה", *הארץ*, 29 באפריל 2016; *רויטרס*, 10 ביולי 2016.

157. Lord Michael Williams of Baglan, "Syria's Regime Reaches Out Amidst Regional Realignment", *The Chatam House*, 13 August 2015.

158. רועי קייס, "הוצאה להורג מטלטלת את יחסי ערב הסעודית-איראן", *וויינט*, 2 בינואר 2016; רועי קייס, "המשבר מחריף: ערב הסעודית ניתקה את יחסיה עם איראן", *וויינט*, 4 בינואר 2016.

159. "מדינות המפרץ הצהירו: חזבאללה ארגון טרור", *ישראל היום*, 2 במרס 2016; *וויינט*, "הליגה הערבית הכריזה: חזבאללה ארגון טרור", *וויינט*, 11 במרס 2016.

רוסיה ותורכיה – עימות ופיוס

ב־24 בנובמבר 2015 הופל מטוס קרב רוסי מדגם סוחוי־24 בידי מטוסים תורכיים, שעה שתקף מיליציות תורכמאניות המקורבות לתורכיה שפעלו באזור ג'בל אל־תרכמאן שבצפון של החוף הסורי. אחד הטייסים הרוסים נהרג בידי מיליציה תורכמאנית הפועלת באזור, והשני חולץ בידי כוח מיוחד רוסי. התקרית חוללה משבר ביחסי מוסקווה ואנקרה, והנשיא פוטין הגדיר את הפלת המטוס כ"דקירה בגב בידי סיעתי טרור". הוא הסביר כי פעילותם של המטוסים הרוסים לא היוותה משום איום בעבור תורכיה, ואיים כי לתקרית תהיה השלכות על יחסי שתי המדינות.¹⁶⁰ תורכיה הביעה צער על התקרית, אך סירבה בתחילה להתנצל על עצם הפלת המטוס הרוסי והאשימה כי מטוסים רוסיים נהגו קודם לתקרית להפר באופן שיטתי את הריבונות התורכית.

התקרית עצמה הביאה כצפוי להגברת המעורבות והנוכחות הרוסית בסוריה, שהרי פוטין מצא עצמו נאלץ לשמר את תדמיתו נוכח המהלומה שספג. הוא הגדיל את מצבת המטוסים הרוסיים בסוריה, ואף הורה להציב טילי קרקע אוויר מתקדמים מדגם אס־400 סביב בסיס חיל האוויר הרוסי בחמימים שנועדו, כך לטענת מוסקווה, להגן על מטוסיה.¹⁶¹ ואולם, למרות המתח המתעצם בין שתי המדינות הן נמנעו מלהביא את יחסיהן לידי משבר גלוי ואף פעלו, במיוחד התורכים, לנסות ולאחות את הקרע ביניהן.

במרס 2016 הודיעה אנקרה כי עצרה בשטחה אזרח תורכי שהצטרף לשורות הלוחמים התורכמאניים בצפון של החוף הסורי כחשוד בהרג הטייס הרוסי.¹⁶² כשלושה חודשים לאחר מכן, ב־27 ביוני 2016, שלח הנשיא התורכי ארדואן מכתב התנצלות רשמי לפוטין ובכך הביא את תקרית הפלת המטוס הרוסי לסיומה. אגב, הנוסח בתורכית של מכתב ההתנצלות שיועד לקהל הבית של ארדואן בתורכיה היה שונה במעט מן הנוסח באנגלית או ברוסית, וממנו עלה כי ארדואן נכון להביע צער על התקרית אך אין הוא מתנצל בפני פוטין בעטייה. ארדואן עצמו ביקר ב־9 באוגוסט 2016 בסנקט פטרבורג, ופגש בנשיא פוטין לפגישה ראשונה בין השניים מאז תקרית הפלת המטוס הרוסי. בעקבות פגישה זו חודש הדיאלוג בין שני המנהיגים.¹⁶³ אפשר שלהתחממות ביחסים בין שתי המדינות והמנהיגים תרם ניסיון ההפיכה הצבאית הכושל בתורכיה בליל 15 ביולי 2016, שהוביל למתח ביחסי אנקרה-ווינגטון בשל תביעתו של ארדואן כי ארצות־הברית תסגיר לידיה את פתהוללה גולן שאותו האשים כמי שעמד מאחורי ניסיון ההפיכה, כמו גם בשל הביקורת שמתח הממשל האמריקני על מהלכים שנקט ארדואן בעקבות ניסיון ההפיכה נגד מתנגדיו ויריביו הפוליטיים, שנתפסו בווינגטון כאנטי דמוקרטיים.

160. רויטרס, 24, 26 בנובמבר 2015.

161. עמוס הראל וגילי כהן, "מוסקווה הציבה מערכת אס-400 נגד מטוסים בבסיס חיל האוויר הרוסי בסוריה", הארץ, 29 בנובמבר 2015.

162. וויינט, 31 במרס 2016.

163. "יש סולחה: פוטין וארדואן נפגשו ולחצו ידיים", וויינט, 9 באוגוסט 2016.

ברור עם זאת כי רצונה של תורכיה בסיום המשבר נבע מן ההכרה התורכית בעוצמתה של מוסקווה, כמו גם החשש מפני ניסיונם של הכורדים בסוריה ובעיראק לקדם אוטונומיה ואף עצמאות תוך שהללו נעזרים בושינגטון. זו האחרונה ביקשה לעשות בכורדים שימוש לצורך המאבק בדאעש. לצד זאת הכירה אנקרה במגבלות כוחה, כמו גם בכישלון החלום לכונן מרחב בשליטה של כוחות סוניים הנתון להשפעתו של ארדואן – כך במצרים שבה הדיח סיס י את מחמד מרסי, איש "האחים המוסלמים", כך בשטחי הרשות הפלסטינית שבהם סגרו ישראל, מצרים והרשות על חמאס ברצועת עזה, וכך בסוריה שבה ידו של האסלאם הפוליטי ושל "האחים המוסלמים" במדינה הייתה על התחונה. לכך נוסף רצונו של הנשיא התורכי למתן את המתח ביחסיו עם שכניו, שהרי מדיניות "אפס בעיות" הותירה אותו בלא ידידים. כזכור, במקביל למהלך הפיוס מול הרוסים נתן ארדואן את ידו ב־28 ביוני 2016 לחתימת הסכם עם ישראל שהביא לסיומה של תקרית ההשתלטות על ה"מאווי מרמרה" ב־2010.

מכאן ואילך נפתחה הדרך לשינוי בסדר העדיפויות התורכי, ולמיקוד מאמציה של אנקרה במאבק בכורדים תחת מאבק להפלת משטרו של אסד. ב־20 בדצמבר 2016, נפגשו במוסקווה שרי החוץ של רוסיה, תורכיה ואיראן, והגיעו להסכם שנועד להביא לסיומה של הלחימה בסוריה, תוך שתורכיה שומרת בידיה אזור השפעה בצפונה של המדינה בשטחו של מחוז אידליב במחיר נכונות להשלים עם הישארותו של אסד על כסאו.¹⁶⁴ יום קודם לפגישה נורה ונהרג שגריר רוסיה באנקרה, אנדריי קרלוב, במהלך פתיחת תערוכת צילומים באחת הגלריות בבירה התורכית שנועד לקדם את יחסי אנקרה ומוסקווה. קרלוב נורה בידי איש ביטחון תורכי שזעק לעברו: "אנחנו מתים בקֶלֶב ואילו אתם תמותו פה",¹⁶⁵ אלא שהרצח לא עצר את שתי המדינות מלהגיע להסכם ביניהן בשאלה הסורית. בסופו של יום יצאו התורכים למלחמה בסוריה, וליתר דיוק למהלך של מעורבות צבאית מוגבלת בלחימה במדינה זו – תחילה במבצע "מגן הפרת" באוגוסט 2017 ומאוחר יותר מבצע "ענף הזית" בינואר 2018 – אבל יעדם האסטרטגי לא היה דווקא חיסולו של ארגון דאעש ואף לא מיטוט משטרו של אסד, אלא דווקא מיטוט האוטונומיה שביקשו הכורדים לכונן בחלקיה הצפוניים של המדינה.

מלחמת הכורדים והתורכים

כאשר פרץ דאעש ממעמקי המדבר והשתלט על שטחים נרחבים במזרח סוריה ובצפון מערבה של עיראק, הוא ביקש להשתלט על מרחבי המחיה של הכורדים בעיראק אבל בעיקר בצפון סוריה, במטרה לכונן מסדרון בשליטתו שיקשר את מרחבי השליטה שלו בסוריה ובעיראק עם הגבול התורכי, ויאפשר מעבר של מתנדבים ושל סחורות מתורכיה אל

164. "הצהרת מוסקווה": רוסיה, איראן וטורקיה הסכימו על מתווה שלום לסוריה", וואלה, 20 בדצמבר 2016.

165. "שגריר רוסיה בטורקיה נרצח. המתנקש צעק: אנחנו מתים בקֶלֶב, אתם תמותו כאן", וויינט, 19 בדצמבר 2016.

שטחי הח'ליפות. בידי לוחמיו עלה להשתלט על רצועת הגבול שבין סוריה ותורכיה, בקטע שאורכו 55 קילומטרים המחבר את הערים ג'ראבלוס ואל-ראעי ומדרום להן העירות מנבג' ואל-באב, ששלטו כולן על דרך המלך מח'לב צפונה אל הגבול התורכי. רצועה זו הייתה מאוכלסת בעיקרה בערבים, ומכאן הקלות היחסית שבה עלה בידי דאעש להשתלט עליה.

אבל בכך לא אמר די. באוגוסט 2014 פרצו כוחותיו אל העיירה הכורדית כובאני (עין אל-ערב בשמה הערבי) המצויה מצפון מזרח לג'ראבלוס, במטרה להרחיב את המסדרון שבשליטתו לאורך הגבול התורכי סורי על חשבונם של הכורדים. לוחמי דאעש הגיעו אל מרכז של העיירה וכמעט שהשתלטו עליה, אבל לוחמים כורדים בסיוע אווירי של מטוסים אמריקניים הצליחו להדוף אותם מן העיר וב-29 בינואר 2016 אף הכריזו עליה כנקייה מנוכחות דאעש. התורכים נותרו, אגב, צופים בלתי מעורבים מן הצד בלחימה בין דאעש ובין הכורדים לגבולם הדרומי.

הסיוע האמריקני ואפשר שאף גיבוי רוסי, העצימו מאוד את כוחם של הכורדים בצפון סוריה והעניקו להם רוח גבית במאמציהם לקדם ממשל עצמי באזורי המחייה הכורדים. עוד ב-11 באוקטובר 2015 הוכרז בעיר חסכה על הקמתם של "כוחות סוריה הדמוקרטית" (קואת סוריה אל-דמוקראטיה), קואליציה בהובלתה של מפלגת האיחוד הדמוקרטי הכורדי (PYD) (השלוחה הסורית של מפלגת הפועלים הכורדית, הפ.ק.ק) ו"יחידות ההגנה העממית" (YPG) הכפופים לה ולצידם גם ערבים, ארמנים, נוצרים אשורים ובני מיעוטים אחרים. מטרתו של גוף זה הוגדרה כ"יצירת סוריה דמוקרטית ורב-לאומית המבוססת על צדק", אבל ברור כי הכורדים הם שהיו הכוח המניע מאחוריה.

ב-8-9 בדצמבר 2015 התקיימה באל-מאליכיה ועידה של הכוחות הכורדיים בצפון סוריה, שלא הוזמנו לוועידת האופוזיציה הסורית בריאד. בסיומה הוכרז על כינונה של "המועצה הדמוקרטית הסורית", כמסגרת-על מדינתית העומדת מאחורי "כוחות סוריה הדמוקרטית"¹⁶⁶. ב-16 במרס 2016, הכריזו הכורדים בעיירה רמילאן בצפון סוריה על כינונה של פדרציה באזורים הכורדיים של צפון סוריה, או בשמה הרשמי "הפדרציה של צפון סוריה – רוג'ווה" (רוג'ווה – Rojava – מערב בכורדית, ובמשתמע מערב כורדיסטאן – מונח שבו השתמשו הכורדים בעבור כורדיסטאן הסורית).

הצעד הכורדי התקבל בביקורת חריפה מצד מחנה המורדים בסוריה שייצגו בעיקר את האלמנט הערבי-סוני במדינה, מצדו של המשטר הסורי בדמשק, וכן של ממשלת תורכיה שחזרה והזהירה כי כיוון אוטונומיה או עצמאות כורדית בצפון סוריה, העלולה להשליך גם על הכורדים בתורכיה, הוא בבחינת קו אדום בעבורה. רוסיה וארצות-הברית הסתפקו בגינוי רפה למהלך, שהרי שתי אלו לא הסתירו את השימוש הגלוי שעשו בכורדים בסוריה – האמריקנים, לצורך המאבק בדאעש, והרוסים – לצורך מאבק בקבוצות המורדים אחרות, כמו גם לחיזוק מעמדה של מוסקווה בצפון סוריה.

בעידוד אמריקני יצאו הכורדים למאבק בכוחות דאעש הערוכים בסמוך לאזורי המחייה שלהם. ב-26 בדצמבר 2015 עלה בידיהם להשתלט על סכר תשרין שלימת טבקה, מאוז

166. אל-ג'זירה, 9, 11 בדצמבר 2015.

אסטרטגי בעל חשיבות כלכלית, ובסוף מאי 2016 כבשו מידי דאעש גם את העיירה עין אל-עיסא המצויה כ-50 קילומטר מצפון מזרח לאל-רקה. אבל למי שציפה כי הכורדים ישימו עתה פעמיהם לאל-רקה ציפתה הפתעה. הכוחות הכורדיים יצאו דווקא למתקפה נגד העיירה מנבג' שמצפון לח'לב, וב-12 באוגוסט 2016 עלה בידיהם לכבוש אותה מידי לוחמי דאעש. נראה אפוא כי המאמץ הכורדי כוון במטרה לנסות וליצור רצף טריטוריאלי בין המרחבים הכורדיים בעיפרין שבמערב סוריה, בכובאני (עין אל-ערב) ובאזורי חסכה וקמישלי במזרח של המדינה.

לשם כך הם אף תקפו בלא הצלחה ב-17 בינואר 2016 את העיירה אַעזאז שממזרח לעיפרין, שהוחזקה בידי קבוצות מורדים שנתמכו בידי תורכיה ובידי וושינגטון. במקביל נאבקו הכורדים גם בכוחות המשטר הסורי בכל פעם שאלו יצאו מן המובלעות שבהן הוסיפו להחזיק, בהסכמה שבשתיקה של הכורדים, באזורי המחיה הכורדיים בצפון סוריה. עימותים שכאלו פרצו למשל בחסכה באמצע אוגוסט 2016, כשלאחר שחיל האוויר הסורי ניסה לתקוף את הכוחות הכורדיים בעיר שיגרו האמריקנים מטוסי קרב שחגו מעל לעיר כאות אזהרה למשטר בדמשק. וושינגטון הסבירה כי המטוסים הסוריים סיכנו את חיי חיילים אמריקנים הפועלים באזור בסיוע לכוחות הכורדיים, והרוסים מיהרו להתערב ולתווך בין משטרו של אסד ובין הכורדים, שעיימם עמדה אף מוסקוה בקשר ישיר, והביאו להסכם להפסקת אש שהשיב את השקט לאזור. ההסכם אפשר למשטר הסורי לשמר את נוכחותו הסמלית באזורי הכורדים בצפון סוריה, בעיקר במרכזי הממשל והביטחון בחסכה ובקמישלי וכן בשדות התעופה בערים אלו, אך הכיר הלכה למעשה באוטונומיה הכורדית באזור הג'זירה. הכורדים נזקקו למשטר בדמשק שהרי זה היה היחיד שהתיר טיסות אזרחיות ואחרות בין דמשק ולאד'קיה למחוז חסכה. התורכים, למותר לציין, לא אפשרו קיומו של קשר אווירי שכזה.

כנונתה של וושינגטון לסייע בידם של הכורדים, וסירובה להגדיר את מפלגת האיחוד הכורדי הדמוקרטי כתנועת טרור, הרתיחו את התורכים ואף יצרו משבר דיפלומטי ביחסים שבין אנקרה לווינגטון, אבל זו האחרונה המשיכה בשלה שכן נזקקה לכורדים כדי לחום בדאעש.¹⁶⁷ התגובה התורכית הייתה בראשיתה מוגבלת, והצטמצמה עוד בראשית פברואר 2016 לירי ארטילרי על עמדות של הכורדים לאורך הגבול, בטענה כי אלו מסייעים לארגון המחתר הכורדי בתורכיה, PKK, במאבקו בממשלה התורכית.¹⁶⁸

כישלון ניסיון ההפיכה הצבאית בתורכיה ב-15 ביולי 2016 טרף לזמן מה את הקלפים, שכן היה בו לשקע את ארדואן בבעיותיו מבית, אבל החשש מפני היווצרותה של ישות אוטונומית כורדית לגבולה הדרומי של תורכיה העלוה לעודד תחושות בדלניות בקרב המיעוט הכורדי בתורכיה, דחפה את הממשלה תורכית לעשות מעשה ולפתוח ב-24 באוגוסט 2016 במבצע "מגן הפרת" שבמסגרתו חדרו כוחות תורכיים לצפונה של סוריה.

167. "לפחות 28 הרוגים ו-61 פצועים בפיצוץ מכונית ממולכדת במרכז אנקרה", הארץ, 17 בפברואר 2016; "בגלל הכורדים: השגריר האמריקני זומן לביורור", מעריב, 9 בפברואר 2016; "לא אזמה מע אנקרה בסבב סוריא אל-דימוקראטיה" (אין כל עימות עם אנקרה בשל הסיוע לכוחות סוריה הדמוקרטית), אל-ג'זירה, 27 במאי 2016.

168. רויטרס, 13 בפברואר 2016.

במהלך המבצע השתלטו קבוצות של המורדים הסוריים הנתמכים בידי תורכיה, על רצועה צרה לאורך גבול סוריה-תורכיה באזור ג'ראבלוס. עיירה זו הייתה נקודת חיבור חשובה בין המובלעת שבה החזיקו הכורדים במזרח סוריה, החל בערים קמישלי וחסכה ובואכה לכובאני (עין אל-ערב), ובין המובלעת במערב סוריה סביב לעיר עיפרין. המבצע התורכי בא לכאורה בתגובה לפיגוע טרור של דאעש בעיר גאזיאנטפ בדרום תורכיה כשבוע קודם לכן ובו נהרגו 51 איש, אבל כוון כאמור בראש ובראשונה נגד ניסיונם של הכורדים בסוריה לבסס להם מאחז קרקעי בצפון המדינה ובמזרחה.¹⁶⁹

התקשורת הערבית שעקבה מן הצד אחר המאבק תורכי-כורדי, לא יכלה להתעלם מן הסמליות שבתאריך בו בחרו התורכים לפתוח במבצע שלהם. 24 באוגוסט 2016 היה יום השנה ה-500 לקרב מארג' דאבק, שבו הביסו הכוחות העות'מאנים את הממלוכים בדרכם להשתלט על המרחבים הערביים של סוריה (בלאד אל-שא'ם), עיראק, חצי האי ערב ומאוחר יותר גם מצרים. לעיירה דאבק, עיירה בת כ-3,000 תושבים שבמרכזו של העמק (מארג' דאבק), נודעה חשיבות סמלית שכן ארגון דאעש הבטיח לתומכיו כי בעיירה זו יתרחש קרב יום הדין שבו יביס האסלאם את אויביו. אחד מביטאוניו האלקטרוניים של הארגון בשפה האנגלית אף נשא את השם דאבק,¹⁷⁰ אבל בכל זה לא היה כדי למנוע את נפילתה של העיירה ב-17 באוקטובר 2016 לידי המורדים.

חשובה יותר הייתה עם זאת נפילתה של העיירה אל-באב ב-23 בפברואר 2017 לידי אותן קבוצות מורדים, שבחרו לשאת בכותרת הנוחה אך נעדרת כל משמעות ותוכן של "הצבא הסורי החופשי". בכך הובטחה שליטתה של תורכיה על חלקו הצפוני של מחוז חֶלְב, הגם שבתיאום עם רוסיה וברוח ההבנות שאליהן הגיעו שתי המדינות ב-20 בדצמבר 2016 במוסקווה. נראה עם זאת כי הצבא התורכי, בניגוד לדרג הפוליטי באנקרה, לא גילה כל התלהבות להעמיק את מעורבותו במלחמה בסוריה. היקף הכוחות התורכיים שהוטלו לקרב על אדמת סוריה היה מוגבל וקצב ההתקדמות שלהם, ובעיקר של אותן קבוצות מורדים סורים שפעלו בחסות תורכית, היה איטי ורצוף קשיים נוכח התנגדות עזה שגילו לוחמי דאעש ואפשר שמתוך רצון של המפקדים התורכיים להימנע מאבדות מיותרות.

התורכים לא הצליחו אפוא להקדים את הלוחמים הכורדים שהשתלטו על העיירה מנבג' ועל המרחב שמדרום מזרח לה, בואכה ימת אסד. אלו הוסיפו להחזיק בעיר בגיבוי אמריקני. שהרי וושינגטון ראתה באלו, לצד הצבא העיראקי והמיליציות השיעיות שלחמו בדאעש בתוככי עיראק, שחקן מרכזי במהלך האמריקני להביא למיטוט הח'ליפות של דאעש במזרח סוריה ובצפונה של עיראק. חשיבותה של מנבג' המצויה מצפון מזרח לאל-באב על אם הדרך שבין חֶלְב ובין כובאני (עין אל-ערב) שעל גבול תורכיה-סוריה, הייתה נעוצה בכך שאפשרה לכורדים חיבור טריטוריאלי למרחב שבשליטת המשטר הסורי מדרום לה, ודרך מרחב זה קשר למובלעת הכורדית סביב לעיר עיפרין במערב סוריה. בחודשיה האחרונים של שנת 2016 עלה בידי כוחותיו של הצבא הסורי, בסיוע לוחמים של מיליציות שיעיות הנאמנות לאיראן ושל לוחמים של חזבאללה, להשתלט על מרביתו של המרחב שבין העיירה אל-באב

169. רועי קייס, "טנקים טורקיים בסוריה: ארדואן לחץ והכורדים נסוגו", וויינט, 25 באוגוסט 2016.

170. אדם הופמן, "אפוקליפסה אחר כך, הפורום לחשיבה אזורית", 30 באוקטובר 2016.

וחָלָב (לאורך הדרך המהירה שבין חָלָב לאל־רקה) ולהגיע עד לקרבת העיירה מנבג' שבה הוסיפו הכורדים להחזיק. בנוסף עלה בידי כוחותיו של הצבא הסורי להשתלט על העיירה דיר חאפר (29 במרס 2017) וכן על שדה התעופה אל־ג'ראח (13 במאי 2017), ובכך להגיע אל הגדה הדרום־מערבית של ימת אסד שמעברו השני נמצאו הכורדים.¹⁷¹ במקביל הצליח המשטר הסורי בעקבות נפילתה של חָלָב לידי להגיע עד למרחב הכורדי שסביב לעיפרין. המבצע התורכי שנועד למנוע קשר בין שני מרחבי המחיה של הכורדים בצפון סוריה, הסתיים אפוא במפח נפש בעבור התורכים.

במרס 2017, כחצי שנה לאחר שהחלו במבצע, הודיעה אנקרה על סיומו. בהודעת המועצה לביטחון לאומי של תורכיה נמסר כי מבצע "מגן הפרת" נגד ארגון דאעש וקבוצות טרור אחרות (הכינוי שהדביקו התורכים לכוחות הכורדיים הפועלים בצפון סוריה) הושלם בהצלחה. מטרות המבצע, כך הוסבר, היו להבטיח את ביטחונה הלאומי של תורכיה, להחזיר פליטים סוריים לבתיהם ולהרחיק את איום דאעש מן הגבול התורכי.¹⁷² עם זאת, תורכיה לא הסיגה את כוחותיה מהאזורים שנפלו לידיה וראש הממשלה התורכי, בינאלי יילדרים, אף הכריז כי ממשלתו לא תהסס לפתוח במבצע נוסף בעת הצורך.¹⁷³

בנוסף מיהרה תורכיה להכריז כי צבאה נכון להתקדם לעבר אל־רקה, בירתו של דאעש, אבל נוכח הצלחתו המוגבלת של הצבא התורכי בכיבוש המרחב של ג'ארבלוס-אל־באב, כמו גם הקשיים המדיניים והצבאיים שבהם נתקל, נותרו הצהרות אלו על הנייר.

דמשק בחרה אגב להתעלם מן הפלישה התורכית לשטחה. אחרי הכול לסורים היו דאגות דחופות יותר. אסד עצמו הסביר כי בכל האמור בארדואן: "מדובר באדם חולה ולא יציב. זהו מגלומן שחושב שהוא עדיין חי בתקופה העות'מאנית. הוא מנותק לגמרי מן המציאות. לנו שמורה כמובן הזכות להגן על עצמנו מפני פלישת כוחותיו אל אדמת סוריה. אבל עלינו להיות ריאליים. [...] לכן המלחמה בטרוריסטים היא למעשה מלחמה בארדואן ובצבאו, ואני מבקש להדגיש שאנו נלחמים בצבא ארדואן ולא בצבא התורכי".¹⁷⁴ הרוסים היו כאמור נכונים להשלים עם המהלך התורכי, כל עוד לא היה בו כדי לפגוע באינטרס הרוסי – הסדרה ויישוב בדרכי שלום של המשבר הסורי, תוך שאסד נותר בשלטון.

העימות התורכי-כורדי התחדש בינואר 2018 כשצבא תורכיה יצא למבצע "ענף הזית" במטרה להשתלט על המרחב שסביב לעיפרין. מרחב שבו החזיקו הכורדים כמעין מובלעת מבודדת מהמרחב שנפל בידיהם בצפון־מזרח סוריה, במחוזות אל־רקה וחסכה ממזרח לנהר הפרת. בידי הצבא התורכי שהסתייע בלוחמים של "הצבא הסורי החופשי" עלה להשתלט על העיר ב־18 במרס 2018. היה זה אפוא המשך ישיר למערכה שניהלה תורכיה במאמציהם של הכורדים לקדם אוטונומיה כורדית בצפון סוריה, אבל יש לראות בו חלק מהמאבק לעיצוב מפתו ופניו של המרחב הסורי ביום שאחרי המלחמה.

171. סאנא, 29 במרס, 13 במאי 2017.

172. סוכנות הידיעות התורכית אנטוליה, 29 במרס 2017.

173. רויטרס, 30 במרס 2017.

174. סאנא, 16 בנובמבר 2016.

המתקפה הכימית בח'אן שיח'ון

בראשית 2017 השתררה תחושה של ביטחון ואולי אף של ניצחון בדמשק, נוכח הישגיו של המשטר הסורי בשדות הקרב ברחבי המדינה. תהליך ההסדרה שאותו הובילו הרוסים נראה צובר תאוצה, וכמי שעתיד להביא את המלחמה במדינה לסיימה תוך שאסד נותר על כסאו. אלא שאת תרועות השמחה והגיוגות הניצחון הפרו דיווחים, אודות תקיפה כימית שביצעו מטוסים של חיל האוויר הסורי בבוקר 4 באפריל 2017 על העיירה ח'אן שיח'ון בצפון סוריה. מן הדיווחים עלה כי במהלכה של התקיפה עשו המטוסים הסוריים שימוש בגז סארין שהביא למותם של למעלה מ-110 מתושבי העיירה, מרביתם נשים וילדים, ולפגיעה בעוד כמה מאות תושבים. שעות ספורות לאחר התקיפה דווח מח'אן שיח'ון כי בית החולים המקומי שאליו פונו נפגעי התקיפה הכימית הופצץ אף הוא ונהרס, אפשר שבניסיון למחות כל עדות וזכר לשימוש בגז בידי המטוסים הסוריים.¹⁷⁵ דמשק מיהרה להכחיש כל אחריות לתקיפה: "כוחותיו של הצבא הסורי לא השתמשו ואינם משתמשים בנשק כימי, ומדובר במצבור של חומרים כימיים שייצרו או אגרו המורדים. מטוסים סוריים שתקפו באזור פגעו בו, ואפשר שזו הסיבה לנפגעים בקרב האזרחים".¹⁷⁶

בהנחה שהיו אלו מטוסים של חיל האוויר הסורי שביצעו את התקיפה בח'אן שיח'ון, נשאלה השאלה מה מצא אסד להזדקק לשימוש בנשק כימי, סוגיה רגישה בעבורה של הקהילה הבין-לאומית, דווקא בשעה שידו על העליונה בקרבות המשתוללים ברחבי המדינה? קצין בכיר בצה"ל שפך אור מעט שונה על מניעיו של אסד, ולהערכתו אלו נבעו מרצונו של הנשיא הסורי להשיג הכרעה מהירה בשדה הקרב לאחר שהתבררה לו שיעד שכזה מצוי הרחק מהישג ידו.¹⁷⁷ אגב, משחלפו שבועות בודדים התבררה הערכה מלומדת זו של הקצין הבכיר כנעדרת כל בסיס, משעלה בידי הציר הסורי-רוסי-איראני להגיע להכרעה ואף להסדרה שכזו.

חזרה אל הטרגדיה בח'אן שיח'ון. דווקא בטיפה זו של דם וזוועה היה משום חציית קו אדום או אף מתיחת החבל יתר על המידה, ומשום כך היא חוללה שינוי מפתיע בעמדתה של וושינגטון בשאלה הסורית שאותו לא צפה אסד, אך גם לא איש מתומכיו או יריביו. היו אלו הרשתות החברתיות שהביאו אל רחבי העולם את תמונות הזוועה מח'אן שיח'ון, וכמו בטרגדיות אחרות שידעה סוריה התקבעה גם טרגדיה זו בזיכרון בשל תמונות של כמה מגיבוריה האומללים. אחת מאלו הייתה תמונתו של עבד אל-חמיד אל-יוסוף, בן 29, נפרד משני ילדיו הקטנים, זוג התאומים איה ואחמד, שבמותם מלאו להם שלוש שנים. לכתבים

175. רועי קייס, "הופצץ בית חולים שמטפל בנפגעי התקיפה הכימית", וויינט, 4 באפריל 2017.
176. "חשד לתקיפה כימית בסוריה: לפחות 58 הרוגים בהפצצה על המורדים באידליב", הארץ, 4 באפריל 2017.

177. יואב זיתון, "בכיר בצה"ל: איראן איבדה את ההגמוניה בסוריה", וויינט, 19 באפריל 2017.

סיפר יוסוף כי לבד מזוג התאומים שלו איבד גם את אשתו, שניים מאחיו, שני אחיינים ואחיינית, ובסך הכול נהרגו במתקפה למעלה מ-20 מבני משפחתו.¹⁷⁸

לימים דווח בתקשורת המערבית כי לתמונות הזוועה מח'אן שיח'ון הייתה השפעה מכרעת על ההחלטה שקיבל טראמפ לתקוף בסוריה, וכי בתו איוונקה היא שהניעה אותו לעשות מעשה. איוונקה כתבה בחשבון הטוויטר שלה בעקבות האירוע: "הלב נשבר והכעס גואה נוכח התמונות המגיעות מסוריה לאחר התקיפה הכימית אתמול". לאחר המתקפה שעליה הורה אביה הוסיפה: "התקופה שבה אנו חיים מחייבת הכרעות קשות. גאה באבי על שסירב לקבל את הפשעים הנוראיים האלו שנעשו נגד האנושות".¹⁷⁹

עוד קודם לכך גררה המתקפה תגובות חריפות מצד בכירים אמריקנים. כך למשל הציגה ניקי היילי, שגרירת ארצות-הברית, בישיבה מיוחדת של מועצת הביטחון תמונות של גופות של ילדים סורים שנהרגו בתקיפה והכריזה: "איננו יכולים להוסיף לעצום את העיניים. אנחנו יודעים שהמתקפה של אתמול הייתה שפל חדש אפילו למשטר אכזרי דוגמת משטרו של אסד". את עיקר חיציה הפנתה עם זאת היילי לעבר מוסקוואה: "כמה ילדים עוד צריכים למות לפני שלרוסיה יהיה אכפת? לאסד, לרוסיה ולאיראן אין רצון בשלום. כשהאו"ם נכשל בעקביות במילוי חובתו, יש רגעים בחיי האומה שבהם אנו מוצאים עצמנו מחויבים לפעול".¹⁸⁰

טראמפ עצמו הכריז עם היוודע דבר התקיפה כי: "נחצו הרבה קווים מבחינתי" וכשנשאל אודות תגובה אפשרית מצידו השיב: "אתם עוד תראו". אלא שדבריו אלו לוו בהדלפות מפי מקורבים בבית הלבן, ולפיהם "טראמפ מודאג, אבל הפלת משטר אסד אינה בעבורו אפשרות ריאלי", וכן כי "הפשע שהתבצע בסוריה הוא תוצאה של חולשת ממשל אובמה",¹⁸¹ היינו אינו נוגע במישרין לטראמפ ואינו באחריותו ולכן גם אינו מחייבו בתגובה. מכאן יובן מדוע הכרזותיו התקיפות של טראמפ לא נלקחו ברצינות ומדוע נראה היה שגם מתקפה כימית זו שביצעו מטוסים סוריים בשליחותו של אסד תעבור בלא שאסד ייענש עליה. אלא שיומיים לאחר התקיפה הורה טראמפ על תגובה צבאית. ב-7 באפריל 2017 לפנות בוקר שיגרו שתי משחתות של הצי השישי של ארצות-הברית במזרח הים התיכון, המשחתות "רוס" ו"פורטר", 59 טילי טומהוק לעבר בסיס חיל האוויר הסורי באל-שעיראת שליד חמץ שממנו המריאו המטוסים שתקפו בח'אן שיח'ון. האמריקנים מסרו הודעה מוקדמת על התקיפה לרוסיה ולכמה מבעלות בריתם, ובהן ישראל.¹⁸²

178. "צור: עבד אל-חמיד.. פקד זוג'תה ואטפאלה ואח'ויה פי מג'זרת ח'אן שיח'ון" (עבד אל-חמיד אל-יוסף.. איבד את אישתו, ילדיו ואחיו בטבח בח'אן שיח'ון), אל-ג'זירה, 5 באפריל 2017; "תגידו שלום, תינוקות שלי": משפחת אל-יוסף קברה 22 מבניה אחרי התקיפה באידליב", הארץ, 6 באפריל 2017.

179. *The Daily Mail*, "Was it Ivanka who forced her father's change of heart?", 8 April 2017.
180. עמית ולדמן, "ארה"ב: כמה ילדים עוד צריכים למות כדי שלרוסיה יהיה אכפת?", ערוץ 2, 5 באפריל 2017.

181. רויטרס, "דיווח CNN: טראמפ שוקל פעולה צבאית בסוריה", 6 באפריל 2017.
182. רועי קייס, "בתגובה למתקפה הכימית: טראמפ תקף בסוריה עם עשרות טילים", וויינט, 7 באפריל 2017.

מיד לאחר התקיפה הסביר טראמפ בהודעה מיוחדת לאומה האמריקנית: "בעזרת גז עצבים קטלני, אסד חנק למוות אנשים, נשים וילדים חסרי ישע. מוות אלים ואיטי לרבים כל כך. [...] אף ילד של אלוהים לא צריך לסבול זוועות אלו. [...] הלילה אני קורא לכל האומות התרבותיות להצטרף כדי להביא לסוף הטבח ושפיכות הדמים בסוריה ולסיים את הטרור על כל סוגיו".¹⁸³ מאוחר יותר שלח מכתב לחברי הקונגרס, שבדעתם לא התייעץ טרם התקיפה, והסביר: "ארצות-הברית תפעל גם בעתיד, ככל שיהיה בכך צורך, כדי לקדם את האינטרסים הלאומיים שלה".¹⁸⁴

בתקיפה על בסיס חיל האוויר הסורי נהרגו על-פי הודעת מפקדת הצבא הסורי שישה אנשי צבא ועוד שבעה נפצעו. בתגובה נמסר מדמשק: "המתקפה לא תמנע מאיתנו להמשיך להיאבק בטרור. אנחנו איננו מופתעים שארצות-הברית וישראל תומכות בטרוריסטים". דמשק ובעיקר מוסקווה ניסו להמעיט בערכה של התקיפה ובמשמעותה, ודווח כי רק מספר מצומצם של מטוסים נפגע בתקיפה האמריקנית שכן מרבית המטוסים פונו ממנו לאחר ההתראה שמסרו האמריקנים לרוסים טרם התקיפה, וכי שדה התעופה חזר לפעולה בתוך שעות לאחר התקיפה. מאוחר יותר מסר שר ההגנה האמריקני מאתיס: "הערכת משרד ההגנה היא שהמתקפה פגעה וגרמה להרס של מצבורי דלק ותחמושת, יכולות הגנה אווירית, ובנוסף השמידה 20 אחוזים מכלי הטיס המבצעיים בסוריה. [...] ממשלת סוריה איבדה את היכולת לתדלק או לחמש את המטוסים בבסיס חיל האוויר אל-שעיראת, ובנקודה זו גם השימוש במסלול ההמראה בלתי אפשרי. [...] יהיה זה מאוד לא חכם מצד המשטר הסורי להשתמש שוב בנשק כימי נגד אזרחים".¹⁸⁵

התקיפה האמריקנית לוותה בהצהרות תקיפות של בכירים אמריקנים ובראשם טראמפ, שהעידו לכאורה על שינוי של 180 מעלות בעמדה האמריקנית שרק כמה ימים קודם לכן ביקשה למקד עצמה במאבק בדאעש ולא בהפלתו של אסד.¹⁸⁶ עתה מיהרה השגרירה היילי להצהיר כי החלפת משטרו של אסד והבסת דאעש נמצאים שניהם בראש סדר העדיפויות של הממשל האמריקני כשמסרה: "אין שום סיכוי לפתרון מדיני כל עוד אסד עומד בראש".¹⁸⁷ האמריקנים שבו והפנו את מבטם לרוסיה בתקווה נכזבת כי יוכלו להביא לשינוי בעמדתה בשאלה הסורית. מזכיר המדינה רקס טילרסון אמר כי משטרו של אסד איבד את הלגיטימיות שלו בעיני טראמפ ובעיני העולם כולו, וכי ארצות-הברית אינה רואה בו מי שעשוי למלא תפקיד בעתידה של סוריה. "ברור לכולם שהשלטון של משפחת אסד מתקרב לקיצו, אך השאלה כיצד עידן אסד יסתיים ואיך תיראה תקופת המעבר עשויה להיות חשובה לעמידות

183. "טראמפ על התקיפה בסוריה: "פעלתי בהתאם לאינטרסים חיוניים לביטחון הלאומי", **נענע 10**, 9 באפריל 2017.

184. אתר **אן.אן.גי**, "מתקפת טילים אמריקאית בסוריה. טראמפ קורא לשים קץ לטבח", 9 באפריל 2017.

185. **סאנא**, 8 באפריל 2017; **אל-ג'זירה**, 7 באפריל 2017.

186. **רויטרס**, 30, 31 במרס 2017.

187. Angela Dewan, "US envoy Nikki Haley says Syria regime change is inevitable", *CNN*, 10 April 2017.

ולציבות בתוך סוריה המאוחדת".¹⁸⁸ עם זאת הבהיר שלא ידוע לו על ראיות מוצקות לכך שהרוסים ידעו על המתקפה הכימית בטרם יצאה לפועל.¹⁸⁹

ההתקפה האמריקנית זכתה לתמיכה במערב אירופה. שר החוץ הצרפתי, ז'אן מארק אירו, קרא לרוסיה להפסיק את הצביעות שלה בסוריה, ולפעול עם מדינות אחרות כדי להביא סוף למלחמת האחים. הממשלה בלונדון הכריזה כי היא: "תומכת באופן מלא בפעולה האמריקנית, שלדעתנו הייתה תגובה הולמת להתקפה הברברית בנשק כימי שאותה ביצע המשטר הסורי, ונועדה להתרועע מתקיפות נוספות". גם באזור עצמו הצטרפו רבים לגל התמיכה בטרראמפ. כך הסעודים ומדינות המפרץ, וכך ירדן ואף תורכיה שנשיאה אף קרא להוסיף ולהלום באסד. מצרים הרשמית מילאה לעומת זאת פיה מים אבל התקשורת המצרית, אף זו הממסדית, גינתה את התקיפה, שכן זו נעשתה בלא לגיטימציה בין-לאומית.¹⁹⁰

ישראל מיהרה אף היא לברך על התקיפה האמריקנית, ואף החליטה לקלוט ילדים סורים נפגעי הקרבות, אבל בהיעדר יכולת להעבירם לישראל הסתפקה בקליטה של שבעה פצועים שנפגעו במהלך לחימה בכפרים הסמוכים לגבול הישראלי-סורי בבתי חולים בישראל.¹⁹¹ אלא שכמה ימים לאחר מכן דווח בתקשורת הישראלית, כי פוטיין נזף בנתניהו על שישאל ממנה להטיל את האשמה על אסד בטרם בדיקה. הוא התייחס להצהרותיו של שר הביטחון, אביגדור ליברמן, ולפיהם התקיפה הכימית נעשתה: "בוודאות של מאה אחוזים בהוראה ישירה ומתוכננת של נשיא סוריה אסד באמצעות מטוסים סוריים". ממוסקווה נמסר כי בעת שנתניהו התקשר לפוטיין כדי להביע בפניו תנחומים על פיגוע הטרור של דאעש ברכבת התחתית של סנקט פטרבורג ב-3 באפריל 2017 (שגבה עשרה קורבנות ועוד 47 נפצעו), אמר פוטיין לנתניהו כי הפניית האשמות חסרות בסיס בשאלת האחריות לתקיפה הכימית אינה מתקבלת על הדעת.¹⁹²

רוסיה נזעקה כמובן לגנות בחריפות את התקיפה האמריקנית, ופוטיין הכריז כי התקיפה בסוריה גרמה לנזק משמעותי ליחסים שבין ארצות-הברית ורוסיה, והיא אינה אלא "ניסיון להסיח את דעת העולם ממותם של אזרחים רבים בעיראק, ומכשול רציני להקמתה של קואליציה בין-לאומית למלחמה בטרור".¹⁹³ כמצופה התגייסה גם איראן לצידו של אסד. במהלך שיחה שערך נשיא איראן חסן רוחאני עם אסד קבע: "הטענות לפיהן תקף צבא סוריה בנשק כימי את המורדים באידליב, הן רק תירוץ לפגוע בשיחות השלום בסוריה".¹⁹⁴

188. "ארצות-הברית: רוסיה צריכה לבחור – אסד, איראן וחזבאללה או אנחנו", וויינט, 17 באפריל 2017.

189. ריאיון שהעניק טילרסון לרשת CBS, 9 באפריל 2017.

190. אליג'זירה, 8, 9 באפריל 2017.

191. גילי כהן, "צה"ל: שבעה אזרחים סורים שנפגעו בהפצצות טופלו בישראל בשבוע שעבר", הארץ, 9 באפריל 2017.

192. ברק רביד, "פוטיין לנתניהו: ההאשמות בדבר התקיפה הכימית בסוריה חסרות בסיס", דה מארקר, 6 באפריל 2017.

193. "פוטיין: התקיפה האמריקנית לא חוקית, תפגע בקשרים בין המדינות", מעריב, 9 באפריל 2017.

194. "מענה נגיב על כל תקיפה אמריקנית בסוריה", ישראל היום, 9 באפריל 2017.

אסד עצמו הגיב לתקיפה בריאיון שהעניק לסוכנות הידיעות הצרפתית AFP ב-12 באפריל 2017, שבו הצהיר כי הצבא הסורי מסר את כל הנשק הכימי שהיה ברשותו וכי הטענה שצבאו ביצע את התקיפה הכימית היא "100 אחוזים זיוף. ארצות-הברית משתפת פעולה עם הטרוריסטים ואינה מעונינת בפתרון.[...] התקיפה האמריקנית לא פגעה בכוח האש של הצבא הסורי"¹⁹⁵.

במבט לאחור השימוש שעשה המשטר הסורי בנשק כימי בח'אן שיח'ון לא היה חריג או בלתי צפוי אלא חלק מדפוס פעולה קבוע, הגם שתוך הפרה של ההסכם לפירוק נשקה הכימי של סוריה שעליו חתם. כזכור, עוד במהלך הקרבות נגד דאעש באזור שדה התעופה של אל-דמיר במאי 2016, דווח מסוריה כי המשטר בדמשק עשה שימוש בנשק כימי שככל הנראה הותיר בידיו.¹⁹⁶ באוגוסט 2016 פורסמו בניו-יורק ממצאיו של צוות מיוחד של האו"ם ושל הארגון למניעת הפצת נשק כימי, שבדק שורה של דיווחים אודות שימוש בנשק כימי במלחמה בסוריה. מן הממצאים עלה כי משטרו של אסד השתמש לפחות פעמיים בנשק כימי בשנים האחרונות: באפריל 2014 בעת שמטוסיו הפציצו את הכפר תלמנס שבמחוז אידליב, ובמרס 2015 בעת שהתקיף את העיירה סרמין שבקרבת אידליב. הצוות גם מצא כי דאעש עשה אף הוא שימוש בנשק כימי, ככל הנראה בגז חרדל, במהלך הקרבות שניהל באוגוסט 2015 בקרבת ח'לב. הממשל האמריקני נמנע מלהגיב לדוח זה, ודובר הבית הלבן הסתפק בהצהרה שמסר ב-24 באוגוסט 2016 ושהתייחסה רק לשימוש שעשה המשטר הסורי בגז כלור, והתעלמה מן השימוש החוזר ונשנה בגז סארין.¹⁹⁷

ב-28 בפברואר 2017 הובאה למועצת הביטחון הצעת החלטה מערבית, שקראה להטיל סנקציות על 21 אישים, חברות וארגונים סוריים שלקחו חלק בתקיפות שבהן נעשה שימוש בנשק כימי בסוריה. רוסיה וסין הטילו וטו על ההצעה, ומצרים נמנעה.¹⁹⁸ ב-6 בספטמבר 2017 פרסמה ועדת חקירה שמינה האו"ם כדי לחקור חשד לביצוע פשעי מלחמה בסוריה דוח, שקבע כי מאז תחילת מלחמת האזרחים במדינה אירעו בה 33 תקיפות שבהן נעשה שימוש בנשק כימי. מתוכן בוצעו 27 בידי כוחותיו של המשטר הסורי, שבע מהן בין החודשים מרס-יולי 2017 לבדם, ובכלל זה התקיפה בח'אן שיח'ון. הוועדה לא הצליחה לגלות מי עמד מאחורי התקיפות האחרות.¹⁹⁹

במתקפה האמריקנית בסוריה באפריל 2017 היה לכאורה כדי לשקף מפנה, ובוודאי שבמישור הגלוי וההצהרתי, בעמדה האמריקנית בשאלה הסורית. לאחר תקופה ממושכת שבה נתפסה וושינגטון כשחקן פסיבי נטול כל השפעה ורלוונטיות לעתיד המערכה ויותר

195. הריאיון שהעניק אסד לסוכנות הידיעות הצרפתית, סאנא, 14 באפריל 2017.
 196. עמוס הראל, "צבא סוריה עשה שימוש בנשק כימי", הארץ, 2 במאי 2016; רון בן ישי, "המשטר הסורי עשה שימוש בנשק כימי", וויינט, 2 במאי 2016.
 197. "Syria, ISIS responsible for chemical weapons attacks, UN inquiry finds", Fox News, 24 August 2016; "Syrian regime and Isis carried out chemical attacks, say UN investigators", The Guardian, 25 August 2016.
 198. "רוסיה וסין הטילו וטו על הטלת סנקציות נגד סוריה בגין שימוש בנשק כימי", וויינט, 28 בפברואר 2017.
 199. "האו"ם: אסד תקף 7 פעמים בנשק כימי מאז חודש מרס", וויינט, 6 בספטמבר 2017.

מכך לעתידה של סוריה, שב טראמפ ובמהלומה טילית ממוקדת נטל מידי פוטין את הבכורה. עד מהרה התברר כי המתקפה האמריקנית נותרה בגדר אירוע נקודתי, והיה אף מי משטען כי מלכתחילה נועדה "לצאת ידי חובה" ולאפשר לטראמפ להפגין עוצמה ונחישות, תוך לקיחה של סיכון מינימלי של עימות עם רוסיה או שקיעה בבוץ הסורי.

ואכן עד מהרה התברר כי התמיכה הבין-לאומית במהפכה הסורית ובמחנה המורדים הולכת ודועכת. ראשון היה נשיא צרפת, עמנואל מקרון שהכריז ביוני 2017, חודש בלבד לאחר שנבחר כנשיא ונכנס לארמון האליזה: "צרפת אינה רואה עוד בפרישתו של אסד תנאי מקדים לסיום מלחמת האזרחים בסוריה... [לא הצגתי את עזיבתו של אסד כתנאי מקדים לשום דבר, משום שאיש לא הראה לי יורש לגיטימי...] אסד הוא אולי היה אויב של העם הסורי, אבל לא אויב של צרפת. העדיפות העליונה מבחינת פריז היא מחויבות מלאה למאבק בארגוני הטרור, כמו גם למאמץ למנוע מצב בו סוריה תהפוך למדינה כושלת שאינה מתפקדת".²⁰⁰ אחריו החרה טראמפ, שהצהיר ביולי 2017: "אינני נמנה על חסידיו של אסד ואני סבור שמה שהוא עולל לבני עמו ולאנושות הוא נורא... [אבל הכול נעוץ בכך שאם אובמה היה עושה את מה שהיה מוטל עליו לעשות בשעתו הרי שאסד, הרוסים והאיראנים, לא היו משיגים את שהשיגו בסוריה]."²⁰¹

היו שראו בדברים אלו משום נכונות להשלים עם המציאות ההולכת ומתהווה בסוריה, ואולי אף חלק מהבנות באשר לעתידה של סוריה שהושגו בין וושינגטון ומוסקוואה. בשלהי יולי 2017 דווח מווישינגטון כי חודש קודם לכן החליט הנשיא להפסיק את התוכנית לחימוש המורדים בסוריה, אותה יזם אובמה עוד ב־2013.²⁰² התקשורת האמריקנית ראתה במהלך כניעה לרוסים ורצון לרצותם, כחלק מנכונותו של טראמפ למסור בידיהם את המפתחות לשאלה הסורית.²⁰³ בשלהי נובמבר 2017 אף נמסר כי הממשל הורה על שובם של כ־400 חיילים אמריקנים שסייעו בידי הכורדים להשתלט על אל-רקה, עדות ברורה להיעדר כל כוונה של וושינגטון לשמר נוכחות אמריקנית בסוריה לאחר הניצחון על דאעש. בראשית 2018 נמסר גם על סגירתו של מרכז המבצעים שהפעילו האמריקנים ברבת עמון, שהיה מופקד על הסיוע האמריקני למחנה המורדים בדרום סוריה. חדלונה של וושינגטון עתיד לשוב ולהתברר בינואר 2018, משצבא תורכיה יצא למבצע "ענף הזית" נגד המובלעת שבה החזיקו הכורדים בעירפין שמצפון לערים חֶלֶב ואידליב, ועוד קודם לכן משתורכיה, איראן ועיראק, סגרו על החבל הכורדי בצפון עיראק לאחר שמנהיגיו קידמו מהלך של אוטונומיה ששיאו משאל עם שקיימו ב־25 בספטמבר 2017, שבו תמכו מרביתם המכרעת של המצביעים בעצמאות לחבל.

הכורדים התגייסו כידוע לסייע בידי האמריקנים להביס את דאעש, אך משהניצחון הושג נרתעה וושינגטון מלבוא לעזרתם מול אנקרה ובגדאד, אף הן בעלות ברית של ארצות-

200. CNN, 21 ביוני 2017.

201. CNN, 18 ביולי 2017.

202. David E. Sanger, Eric Schmitt, "Trump Ends Covert Aid to Syrian Rebels Trying to Oust Assad", *New York Times*, 19 July 2017.

203. Reuters, "More than 400 U.S. troops leaving Syria", 30 November 2017.

הברית באזור. במרס 2018 הכריז טראמפ על נסיגה אמריקנית מן הכוונה להשקיע 200 מיליון דולר בשיקום המרחב שבו שלטו הכורדים במזרח סוריה, כמו גם על כוונתו להסיג את כוחותיו מסוריה.²⁰⁴

המערכה על ירושת ממלכת דאעש – עמק הפרת והמדבר הסורי

הרגיעה שהשתררה במערב סוריה ולצד זאת מיטוטה של מדינת דאעש, פתחו את המאבק על הירושה שהותיר אחריו הארגון בסוריה ובעיראק, היינו על השליטה באזורי עמק הפרת והמדבר הסורי במזרח המדינה. השליטה במרחב זה שממנו נסוגו עתה לוחמי דאעש היוותה מפתח להצלחתו של הניסיון של טהראן לכונן מסדרון יבשתי מטהראן, עבור דרך בגדאד ודמשק, בואכה בבירות.

מסדרון זה שביקשו האיראנים להקים אמור היה להתבסס על צירי התנועה המרכזיים באזור המדבר המזרחי, שהיו נתיב חלופי מדמשק; מתדמור שבמרכזה של סוריה לעבר עמק הפרת ואזור הג'זירה; כמו גם נתיב חלופי לדרך המלך לעיראק לאורך אפיקו של נהר הפרת. נראה כי ככוונתם של האמריקנים היה לכונן מרחב בשליטה כורדית וערבית, שישתרע על כל חלקה המזרחי של סוריה החל במחוזות הצפוניים, אל-רקה וחסכה שעליהם השתלטו הכוחות הכורדיים, וכלה במחוז דיר אל-זור ובמדבר הסורי שאותם ייעדה וושינגטון לכוחות של המורדים הסורים שאותם אימנה ושלחם סיעה, בשיתוף עם ירדן, במזרח המדינה ובעיקר באזור הגבול הסורי-ירדני. על קבוצות אלו נמנו: "צבא אריות המדבר המזרחי" (ג'יש אסוד אל-שרקיה), "יחידות הקומנדו של המדבר" (מע'אוויר אל-באדיה) ו"בני החורין של השבטים" (אחראר אל-עשאא'יר) שנתכנו לעיתים "צבא השבטים" (ג'יש אל-עשאא'יר), "חטיבת שהדאא' אליקרייתין", "גדודי השהיד אחמד עבדה" ועוד.

אלא שכל אלו הוכחו, כמו יתר קבוצות המורדים שניסו האמריקנים להפעיל במשך השנים בסוריה, חלשות מכדי שתוכלנה להיאחז בשטחים שייעדו להם האמריקנים, ובעיקר מכדי להתמודד עם הצבא הסורי והמיליציות השיעיות ואף לוחמי חזבאללה שלחמו לצידו.²⁰⁵ לאמריקנים לא נותר אלא להשלים עם נפילתו של המדבר הסורי והמרחב שממערב לנהר הפרת לידיהם של אסד ובעלי בריתו, תוך שהם מוסיפים להחזיק בכמה מאחזים לאורך הגבול הירדני-סורי בעיקר באזור אל-תנף, הגם שנוכחותם במאחזים אלו התבררה עד מהרה כנעדרת משמעות וכחסרת כל תוחלת.

הכישלון האמריקני אפשר לכוחות של המשטר הסורי, ולצידם מיליציות של מתנדבים שיעים ולוחמי חזבאללה, להתקדם לעבר הגבול העיראקי. במקביל עשו פעמיהם אל הגבול מצדו העיראקי כוחות של צבא עיראק, ולצידם מיליציות שיעיות עיראקיות שפעלו בחלקן בתיאום ובהכוונה איראנית. בתחילה ניסו האמריקנים לחסום את דרכם של אלו. ב-18

204. "טראמפ: בקרוב מאוד נצא מסוריה, שאנשים אחרים ידאגו לה", וויינט, 30 במרס 2018.

205. אסאמה אבו זיד, "מערכת אל-באדיה אל-סוריה: אל-נזאם ואל-מוערדה יתסאבקאן אלי אל-סח'נה (המערכה על המדבר הסורי: המשטר והמורדים בתחרות על כיבוש אל-סח'נה)", אלי-מודון, 9 במאי

במאי 2017 דווח כי מטוסים אמריקניים תקפו כוחות של מיליציות שיעיות שהתקדמו לעבר אל-תנף, למרות סיכום מוקדם בין האמריקנים לרוסים ולפיו על כוחות הצבא הסורי ובעלי בריתו ייאסרו להתקרב כדי 55 קילומטרים מנקודה זו.²⁰⁶ האמריקנים שבו ותקפו לוחמים של המיליציות השיעיות וכוחות של הצבא הסורי ב-4 וב-8 ביוני 2017, משאלו שבו וניסו להתקרב לאל-תנף.

ואולם, הניסיונות האמריקניים למנוע את השתלטותם של הצבא הסורי ושל בעלי בריתו על המדבר המזרחי היו מוגבלים ונקודתיים, ולא מנעו מן הצבא הסורי ומבעלי בריתו להתקדם בחלקו המרכזי והצפוני של המדבר הסורי בואכה הגבול עם עיראק. ב-9 ביוני 2017 דווח מדמשק כי כוחות סוריים הגיעו לגבול סוריה-עיראק בחלקו המרכזי של המדבר הסורי. הצבא הסורי ובעלי בריתו המשיכו במסעות הכיבושים שלהם גם בחודשים שלאחר מכן, מנצלים את קריסתה של ממלכת דאעש. במהלך הקיץ עלה בידיהם להרחיק את דאעש מן הגבול הסורי-ירדני, ולהשיב את המרחב הכפרי של מחוז סוידא לשליטתו של המשטר בדמשק. במהלך ספטמבר-נובמבר השתלטו כוחות של הצבא הסורי ביחד עם בעלי בריתם על הערים דיר אל-זור, אל-מיאדין ולאחריה על אבו כמאל, ובכך הבטיחו את אחיזתם במרחב שמדמשק בואכה הגבול עם עיראק. מנגד, השתלטו מיליציות שיעיות עיראקיות פרו-איראניות, דוגמת חרכת אל-נג'באא' (תנועת האצילים), על מעבר הגבול אל-קאא'ים שמצידו העיראקי של הגבול, וחברו ללוחמים של מיליציות שיעיות וללוחמי חזבאללה שלחמו מן הצד הסורי של הגבול.

עורך העיתון הבריתי "אל-אח'באר", אברהים אל-אמין, שנודע בקרבתו לחזבאללה, מיהר להסביר כי המערכה באזור המדבר המזרחי נועדה ליצור "רצף טריטוריאלי בטוח מטהראן לפלסטין". הוא הוסיף כי המערכה אינה רק על קביעת עתיד המזרח-התיכון, אלא על קביעת כללים חדשים להשפעת הכוחות העולמיים באזור.²⁰⁷ מקור איראני בכיר הוסיף כי: "סוריה ובעלי בריתה נחושים לשלוט במדבר ובגבול ולא לאפשר לאמריקנים לשלוט שם, יהא המחיר אשר יהא".²⁰⁸ ואילו סוכנות הידיעות האיראנית "תסנים" הסבירה: "איראן רואה בפירוק סוריה דבר המאיים על ביטחונה, ולכן היא נאבקת על השליטה באזור. אמריקה יודעת כי בסופו של יום יעלה בידי איראן לממש את רצונה ולשלוט בגבול (בין סוריה ובין עיראק). אמריקה וערב-הסעודית אינן יכולות לכונן קואליציה נגד איראן ולצפות שזו תשב בשקט. רק עתה החלה ההסתבכות במזרח סוריה, וצפויים לנו עוד ימים סוערים".²⁰⁹

המערכה על ירושת דאעש היוותה נדבך חשוב במאמץ הרוסי להעמיד את המדינה הסורית תחת שלטונו של אסד על רגליה, כמדינה הנתונה בחסות רוסית ואף איראנית. בכך ניתן האות לפתיחת המערכה האחרונה ב"מאבק על סוריה", שעניינה תהליך הסדרה ושמא הכרעה בהובלתה של מוסקווה.

206. רועי קייס, "הקואליציה של ארצות-הברית תקפה חיילים תומכי אסד", וויינט, 18 במאי 2017.

207. אל-אח'באר (בירות), 1 ביוני 2017.

208. אל-אח'באר (בירות), 1 ביוני 2017.

209. סוכנות הידיעות תסנים, טהראן, 13 ביוני 2017.

פרק שמיני: בין מוסקווה, אסטנה וסוצ'י לשדות הקרב באל־ע'וטה אל־שרקיה והחוראן – הסדרה, הכרעה, ניצחון

הנרי קיסינג'ר, מזכיר המדינה האמריקני בין השנים 1973-1977 נוהג לחזור ולשנן באוזני בני שיחו הערבים, כי הרוסים יכולים אמנם להעניק להם נשק וסיוע צבאי בלא הגבלה, אבל רק ארצות־הברית תוכל להשיג בעבורם שלום עם ישראל שישלב לידיהם את האדמות שאיבדו במלחמת ששת הימים ויבטיח להם יציבות, רווחה ושגשוג כלכלי. כך קנה קיסינג'ר את ליבו של נשיא מצרים, אנדר אל־סאדאת, ואף שכנע אותו לנטוש לאחר מלחמת יום הכיפורים את עגלתה של ברית־המועצות, בת בריתו לשעבר, לחבור לארצות־הברית ובהמשך אף לעלות על דרך השלום עם ישראל.

כשהוכרתי דברים אלו להנרי קיסינג'ר בקיץ 2017, בצל סיומה המסתמן של המלחמה בסוריה בניצחוננו של הציר הרוסי-סורי-איראני, השיב ביבושת שמדיניותה המזרח־תיכונית של ארצות־הברית מאז סיומה של מלחמת העולם השנייה, ובוודאי שבימיו כיועץ לביטחון לאומי וכמזכיר מדינה בממשליהם של ריצ'ארד ניקסון וג'רלד פורד, ביקשה תמיד לסלק את הרוסים מן האזור ולהביא את מדינות ערב תחת חסותה של וושינגטון. עתה, הוסיף קיסינג'ר, תחת ממשליהם של אובמה וטראמפ, עושה ארצות־הברית את ההיפך הגמור, מנתקת עצמה מן המזרח־התיכון ומוסרת אזור זה על מגש של כסף לידיהם של הרוסים.

קיסינג'ר הוסיף כי הוא מניח שלא אובמה בשעתו ובוודאי שלא טראמפ, מעוניינים בביסוס ואף בחיזוק מעמדה של רוסיה במזרח־התיכון, וכפועל יוצא מכך בחיזוק מעמדה של איראן במרחב המשתרע מטהראן, עבור דרך בגדאד וכלה בדמשק ובבירות. אלא שדומה, כך קיסינג'ר, שהממשל האמריקני נכון עתה להשלים, גם אם בלית ברירה, עם נוכחות רוסית ואפילו איראנית שכזו, ובלבד שכובד המשא של המזרח־התיכון יוסר מעל לכתפיה של ארצות־הברית שאינה רוצה, ושמה אינה יכולה עוד לשאת בו.¹

אלא שמתברר כי לקיסינג'ר קם יורש, דווקא במוסקווה - ולדימיר פוטין. הנשיא הרוסי נזהר מלהכריז על סיומה של המלחמה בסוריה, כפי שעשה בשעתו הנשיא ג'ורג' בוש באביב 2003 עם כיבושה של עיראק בידי צבא ארצות־הברית.² תחת זאת חזר והדגיש, ואחריו החרו גם דוברים ופרשנים רוסיים במוסקווה, כי רוסיה אמנם ניצחה בקרב נגד הטרור והביסה את דאעש, אלא שקיים הבדל ואף פער בין ניצחון בשדה הקרב ובין השבת היציבות והרגיעה לסוריה או אף השגת הסכם שלום בין הצדדים הלוחמים על אדמתה. יעדים אלה

1. פגישה של המחבר עם הנרי קיסינג'ר, תל־אביב, 11 בספטמבר 2017.

2. בוש נשא כזכור ב־1 במאי 2003 נאום על סיפונה של נושאת המטוסים "אברהם לינקולן" שבו סיכם את המערכה שניהלו חייליו בעיראק, אלא שאת נאומו נשא מתחת לכרזה שעליה הופיעה הכתובת "המשימה הושלמה", ומכאן שדבריו התפרשו כהכרזת ניצחון שכידוע התמהמה לבוא.

נותרו מחוץ להישג ידם של הרוסים, וכדי להשיגם הם זקוקים לשיתוף פעולה ולוויתורים כואבים מצד כל הצדדים למלחמה, ובהם המורדים ובעלי בריתם, אך, כך גם אסד ומשטרו. ואולי לא רק לקיסינג'ר קם יורש אלא דווקא לניקולו מקיאווולי. אחרי הכול ניסיונו רב השנים של המערב עם מוסקווה הביא רבים לתהות, האם במתקפה זו של נכונות להידברות של מוסקווה היה משום ביטוי לדיפלומטיה הרוסית במיטבה, ושמא לדיפלומטיה מבית מדרשו של מקיאווולי שעליה היה גם הנרי קיסינג'ר חותם, כך יש להניח, בשתי ידיו. רוצה לומר, האם מדובר היה במתק שפתיים רוסי שמאחוריו אין ולא כלום, שכן מבעד למסך העשן הדיפלומטי של פרגמטיות, גמישות ונכונות לפשרה שאותן הפגינה מוסקווה של פוטין, נותרה זו מחויבת כשהייתה לשימוש במקל ולא דווקא בגזר לקידום מטרותיה ארוכות הטווח בסוריה? מטרות אלו היו ונותרו מיטוט והכרעת מחנה המורדים, כדרך היחידה להבטחת קיומה של המדינה הסורית שלמה ואף יציבה, תחת שלטונו של בן חסותה, אסד. אגב, בעת שפוטין ודוברי רוסים אחרים השתבחו בנצחונם על הטרור בסוריה, הם לא טרחו להזכיר ולו גם ברמז את תרומתה המכרעת של וושינגטון למיטוטו של דאעש ונטלו את כל הקרדיט לעצמם ולשותפיהם – המשטר הסורי בדמשק ומשטר האיתולות בטהראן. יתר על כן, את ארצות־הברית הם שבו והאשימו כי במהלכיה סייעה לדאעש להוסיף ולהחזיק מעמד, ובכך עיכבה את השגתו של הניצחון במערכה נגדו. מהלכיה של מוסקווה בשלבי הסיום של המשבר בסוריה כללו בראש ובראשונה מאמץ דיפלומטי שתכליתו להשיג רגיעה, ואם ניתן אף הפסקת אש קבועה. בחסות רגיעה או אף הפסקת אש זו קיוו הרוסים להסיט את תשומת לבו של הקהילה הבינ־לאומית מן הנעשה בסוריה, ולאפשר למשטרו של אסד לייצב את מעמדו ולפוגג את מחנה המורדים הניצב מולו, אם אפשר בדרך של הידברות ומשא ומתן אך אם צריך הרי שבכוח הזרוע.

מהלכיה של מוסקווה כללו הבנות מדיניות עם תורכיה ואיראן (הצהרת מוסקווה); קיומן של שיחות ביטחוניות שנועדו לקדם תהליך של הסדרה בסוריה שמטרתו השגת רגיעה בלחימה ואף הפסקת אש קבועה (שיחות אסטנה) ולבסוף, השגתם של הסכמים עם המורדים ועם נותני החסות הזרים שעמדו מאחוריהם, דוגמת ארצות־הברית או תורכיה, לכינונם של אזורי רגיעה במדינה. בדיעבד התברר כי מאמץ דיפלומטי רוסי זה שימש תפאורה למאמץ מקביל, הפעם צבאי, שמטרתו הכרעת המורדים במוקדי לחימה שבהם הוסיפו להחזיק, דוגמת אידליב ואזור אל־ע'וטה אל־שרקיה שמזרחית לדמשק ואף אזור החוראן ובמרכזו דרעא וכן רמת הגולן בדרום המדינה.

הצהרת מוסקווה 20 בדצמבר 2016

כמה ימים לאחר כיבושה של חֶלֶב בידי כוחותיו של המשטר הסורי התכנסו ב־20 בדצמבר 2016 במוסקווה שרי החוץ של רוסיה, איראן ותורכיה במוסקווה, ופרסמו בסיום פגישתם את "הצהרת מוסקווה" המתווה מפת דרכים מוסכמת לפתרון המשבר בסוריה.³ ההסדר המוצע היה מבוסס על חלוקתה (גם אם באופן זמני) של סוריה לאזורי השפעה, ובהם גם

3. רויטרס, 21 בדצמבר 2017.

אזור השפעה תורכי בצפונה של המדינה במחוז אידליב, הגם שבתמורה לנכונות תורכית להשלים, גם אם בלית ברירה, עם הישארותו של אסד בשלטון – בשלב ראשון באותה "סוריה חיונית" שאת שליטתו של אסד בה ביססה והבטיחה המעורבות הרוסית במלחמה במדינה בתחילת דרכה, ומאוחר יותר גם על יתר חלקיה של המדינה.

הצהרת מוסקווה אומצה בידי מועצת הביטחון של האו"ם במסגרת החלטה 2336⁴ שבוע לאחר מכן, ב־27 בדצמבר 2016, הכריזו הרוסים על הפסקת אש ברחבי המדינה וזו נכנסה לתוקף ב־29 בדצמבר 2016 בחצות. בחלוף כמה ימים חודשה הלחימה בין המשטר והמורדים. ב־23 בינואר 2017 נפתחו באסטנה, בירת קזחסטאן, שיחות בין אסד ויריביו, אך הפעם בחסות רוסית-איראנית-תורכית תוך שוויינגטון מסתפקת במעמד של משקיפה.

שיחות אלו הוגדרו כמיועדות להבטיח את המשך הרגיעה בכל רחבי המדינה, היינו שיחות בעלות אופי ביטחוני הממוקדות ביישום הפסקת האש ובגיבוש הסדרים בעלי אופי טקטי ומקומי שיבטיחו את שמירתה. בכך היה כדי לייחד נתיב זה שפרצו הרוסים באסטנה ביחס למסלולים אחרים, ובמיוחד שיחות השלום בז'נבה שהתקיימו בחסותו של האו"ם ולא בחסותה של מוסקווה, ושהוקדשו כל כולן לדיון בהיבטיו הפוליטיים והמדיניים של המשבר בסוריה או אף בדרכים להשגת הסדר שיביא לסיומה של המלחמה במדינה.

שיחות השלום בז'נבה התגלו כעקרות ונעדרות כל תוחלת, בהיעדר כל עניין של המשטר הסורי לנהל משא ומתן של ממש עם מתנגדיו, לא כל שכן להציע להם ויתורים כלשהם פרט לנכונות לקבל את כניעתם בלא תנאי. דומה אף שהרוסים איבדו עניין בשיחות ז'נבה משהכף בקרבות בסוריה החלה נוטה לצד המחנה שבראשו עמדו. הצדדים הניצים הוסיפו להיפגש בז'נבה (עד לדצמבר 2017 התקיימו שמונה סבבים של שיחות), אך בלא כל תוצאות, תוך שהמפגשים יודעים עליות ובעיקר מורדות בדמות פרישות מתוקשרות מן הדיונים של נציגיו של המשטר הסורי ולחילופין של נציגי המורדים.

כינונם של אזורי ההרגעה

ב־5 במאי 2017, עם סיומו של סבב שיחות נוסף באסטנה, חתמו רוסיה, תורכיה ואיראן על "מזכר הבנות" לכינון ארבעה "אזורי הרגעה": הראשון, מחוז אידליב וחלקים מהמחוזות השכנים בצפון המדינה בסמוך לגבול עם תורכיה. באזור זה התגוררו כמיליון תושבים. השני, המרחב שבין הערים תמאה וחמץ, ובו כ־200 אלף תושבים. השלישי, המרחב הכפרי שמזרח לבירה דמשק (אל-ע'וטה אל-שרקיה), ובו כ־700 אלף תושבים. ולבסוף האזור הרביעי, מרחב הכולל חלקים ממחוזות דרעא וקוניטרה, הסמוכים לגבול הישראלי וזה הירדני ובו כ־800 אלף תושבים.

במזכר ההבנה נקבע כי לאזורים אלו יוכנס סיוע הומניטרי, ויחודשו שירותים ציבוריים ואף אספקת מים וחשמל, וכי כוחות צבא מטעם שלוש המדינות הערבות ייפרסו בנקודות

4. אתר מועצת הביטחון, <http://www.un.org/press/en.sc12663.doc.htm/2016/>

מעבר, ביקורת ותצפית סביב לאזורים, כדי לפקח על יישום הבנות אלו. עם זאת, נקבע כי תימשך הלחימה בדאעש וב"חזית לשחרור אל-שא'ם".⁵

ההסכם הוצג ככזה המיועד להנמיך את אש הלהבות בסוריה, ואולי אף להביא להפסקת אש ולו גם זמנית בלחימה במדינה ובכך להקל על מצוקתה של האוכלוסייה האזרחית. אם ניתן אף לאפשר את תחילת שובם של פליטים מחוץ לגבולותיה של סוריה אל תוככי המדינה, ולהניע פעולות שיקום של כלכלתה ההרוסה. בחוכמה שלאחר מעשה אי אפשר לשלול את הטענה כי הרוסים קיוו כי ההסכם יכשיר את הקרקע לקראת ההכרעה הצבאית הקרבה ובאה, שהוסיפה להיות יעד אסטרטגי בעבורם בזירה הסורית.

לאחר החתימה על מזכר ההבנות באסטנה נפנו הרוסים לגיבוש הסכמים פרטניים, שנועדו להביא לכינונם של אזורי הרגעה בחלקיה השונים של סוריה. הסכם ראשון הושג ב-22 ביולי 2017, ועניינו כינונו של אזור הרגעה באזור אל-ע'וטה אל-שרקיה שממזרח לדמשק. הסכם שני הושג ב-4 באוגוסט 2017, ועניינו כינונו של אזור הרגעה במרחב שבין חמץ וחמאמה. ההסכמים נחתמו לאחר שיחות שהתקיימו בקהיר ובישרו, אגב, את שובה של מצרים למלא תפקיד, גם אם מוגבל, בזירה הסורית. את המורדים ייצג אחמד אל-ג'רבא מנהיג "זרם יום המחר" (תיאר אל-ע'ד), שאותו הקים במרס 2016 בחסות מצרית ובברכתה של מוסקווה, לאחר שנשטש את שורות "הקואליציה הלאומית" (שבראשה עמד מיולי 2013 ועד לינואר 2015).

הסכם שלישי הושג באסטנה ב-15 בספטמבר 2017, ועניינו כינון אזור הרגעה במחוז אידליב שעל יישומו עתידים היו לפקח במשותף, וממילא לקיים אף נוכחות צבאית באזור, תורכיה, איראן ורוסיה. בעקבות חתימתו של ההסכם חצו כוחות צבא תורכיים בהיקף מוגבל את הגבול, ונפרסו מצדו הסורי של הגבול, במאמץ שהוכח כעקר לנסות ולהבטיח כי כלל ארגוני המורדים, ובכלל זה גם "החזית לשחרור אל-שא'ם", ישמעו לו ויכבדו אותו.

העובדה שהתורכים התקשו לפעול מול "החזית לשחרור אל-שא'ם", להכילה אל שורות המורדים הפועלים תחת חסותם, או אף לחסל את כוחה הצבאי, שימשה תירוץ בידיו של המשטר הסורי בגיבוי רוסי לפתוח במערכה לנסות ולהשתלט על אזור ההרגעה באידליב. ב-31 בדצמבר 2017 תקפו לוחמי "החזית" את בסיס הכוחות הרוסיים בחמימים בירי מרגמות, והסבו נזק לכמה מהמטוסים שהיו ערוכים בו. הם שבו ותקפו את הבסיס כמה פעמים בשבועות ובחודשים שלאחר מכן, וב-3 בפברואר 2018 אף עלה בידיהם להפיל בטיל נ"מ מטוס הפצצה רוסי מדגם סוחוי-25 בעת שתקף עמדות שלהם באזור סראקיב שמדרום לאידליב. הטייס, רומן פיליפוב, נותר לפי מקורות רוסיים בקשר עם מגדל הפיקוח בחמימים לאחר שנשטש את מטוסו, ומן התקשורת עמו עלה, לדברי הרוסים, כי ירה באקדחו למוות בשני לוחמים של "חזית השחרור" שהתקרבו אליו. לאחר מכן נפרד לשלום ממגדל הפיקוח במילים "חבר'ה, זה בשבילכם", ונטל את חייו בפיצוץ של רימון שהיה ברשותו.⁶

5. "הכרזה על אזורי דה אסקלציה", המכון למחקרי ביטחון לאומי, מבט על, גיליון 929, 14 במאי 2017.

6. "הטייס הרוסי פוצץ רימון והתאבד: "חבר'ה, זה בשבילכם", וויינט, 5 בפברואר 2018.

תקריות אלו גררו תגובה חריפה של מוסקווה, כדי איום שבסופו של יום הוצא אל הפועל, כי בהמשך פעילותה של "החזית לשחרור אל-שא'ם" יש כדי לעקר את הסכמי ההרגעה באידליב ובאל-ע'וטה אל-שרקיה מתכנם ולשחרר את רוסיה מכל מחויבות לקיימם. המשטר הסורי פתח במתקפה צבאית בגיבוי או אף ביוזמה רוסית על עמדות המורדים. עד סוף מרס 2018 עלה בידי כוחותיו של הצבא הסורי להשתלט על מרבית שטחה של אל-ע'וטה אל-שרקיה, כשהם מותירים אחריהם אלפי הרוגים מקרב האוכלוסייה האזרחית שהתגוררה באזור. שיאו של מהלך זה היה מתקפה כימית ב-8 באפריל 2018 על העיירה דומא, שבה נהרגו עשרות אזרחים. נוכח מתקפה זו הניחו קבוצות המורדים השונות שפעלו באזור את נשקם והתפנו ממנו, מרביתם לאזור אידליב. ב-12 באפריל 2018 נמסר מדמשק כי צבא סוריה השלים את השתלטותו על האזור. כחודש לאחר מכן ב-21 במאי 2018 דווח מדמשק כי הצבא הסורי השתלט גם על מחנה הפליטים אל-ירמוק ועל רובע אל-חג'ר אל-אסנד שהוחזקו עד אז בידי לוחמי דאעש, ובכך עלה בידו להשלים את השתלטותו על מרחב דמשק כולו שהוכרז עתה כנקי מנוכחות של המורדים.

עוד ב-8 ביולי 2017 חתמו רוסיה וארצות-הברית בשיתוף עם ירדן על הסכם עקרונות, שנועד להביא להפסקת אש בדרום סוריה כהכנה לכינונו של אזור מוגן או אזור הרגעה בחלק זה של המדינה. להשגת ההסכם קדמו דיונים ברבת עמון בין נציגים ירדנים לאמריקנים ורוסים, והוא זכה לברכת הדרך מן הנשיאים פוטין וטראמפ במהלך פגישתם ב-7 ביולי 2017 בפסגת 20-G בהמבורג בגרמניה.⁷ בעקבות החתימה הוכרז על הפסקת אש בדרום סוריה, שלא כובדה על-ידי שני הצדדים. ישראל שותפה אמנם כצופה מן הצד בשיתות ברבת עמון, אך נראה כי הסכם העקרונות גובש בלא שנתנה לו את הסכמתה או הסתייגויותיה שנגעו להרחקתם של לוחמים איראנים ולוחמים של חזבאללה, ושל מיליציות שיעיות הפועלות בחסותה של איראן מן הגבול הישראלי-סורי, ואף יותר מכך מאדמת סוריה. הרוסים התחייבו אמנם להרחיק את אלו כדי 20-30 קילומטרים מגדר הגבול, אבל סירבו להתחייב למנוע התבססות של נוכחות איראנית או של חזבאללה בסוריה ביום שלאחר סיום הלחימה.⁸

ההסכם עורר ביקורת בירושלים, ובישיבת ממשלה ב-9 ביולי 2017, ערב כניסתה של הפסקת האש לתוקף, הכריז נתניהו: "ישראל תברך על הפסקת אש אמיתית בסוריה, אבל אסור שהיא תאפשר את התבססותן הצבאית של איראן וגרורותיה, בסוריה בכלל ובדרום סוריה בפרט".⁹ מאוחר יותר במהלך ביקור שקיים בפריז ביולי 2017 הוסיף, כי ההסכם שאמור להרחיק את איראן מגבול ישראל למרחק של כ-20 קילומטרים בלבד, ינציח למעשה את נוכחות איראן בסוריה. גורמים מדיניים בלשכתו הוסיפו: "איראן מעוניינת לשלוח כוחות צבאיים ולהקים בסיסים ימיים ואוויריים בסוריה, והדבר עלול לשנות את תמונת

7. רועי קייס, "רוסיה וארצות-הברית סיכמו: הפסקת אש בדרום סוריה מיום א'", וויינט, 9 ביולי 2010.

8. ברק רביד, "ישראל, רוסיה וארצות-הברית קיימו מפגשים חשאיים על הפסקת האש בדרום סוריה", הארץ, 9 באוגוסט 2017.

9. הארץ, 10 ביולי 2017.

המצב באזור"¹⁰. אלא שדומה כי וושינגטון ומוסקווה לא התרשמו מן המחאות הרמות שעלו מירושלים.

מזכר עקרונות למימושו של ההסכם האמריקני-רוסי נחתם ב־8 בנובמבר 2017 ברבת עמון בידי נציגים של רוסיה, ארצות־הברית וירדן. המזכר קבע, בין היתר, כי כדי לחזק את הפסקת האש בדרום־מערב סוריה (מרחב בו נכללה גם רמת הגולן הסורית), יש להפחית, ובסופו של דבר להוציא מהאזור, את הכוחות הזרים. אלא שההתייחסות לסוגיה זו הייתה עמומה, שכן המזכר לא פירט באלו כוחות מדובר, מתי ולאן הם יועברו. נכונותה של וושינגטון לחתום על מזכר העקרונות ביטאה לכאורה השלמה עם מהלך ההסדרה שקידמה רוסיה בסוריה, ויותר מכך עם ההגמוניה הרוסית במדינה זו.

ב־10 בנובמבר 2017, כמה ימים לאחר החתימה על ההסכם, פרסמו פוטין וטראמפ הצהרה משותפת בשולי פסגת הפורום לשיתוף פעולה כלכלי באסיה ובאוקיינוס השקט (Asia-Pacific Economic Cooperation, APEC), שנערכה בווייטנאם ובה השתתפו השניים, ולפיה הם מכירים בכך שלמלחמה בסוריה אין פתרון צבאי וכי וושינגטון ומוסקווה מחויבות לריבונותה של סוריה ולשלמותה הטריטוריאלית ובה בעת גם להמשך המאבק לחיסולו של דאעש.¹¹ החתימה שימשה עילה לאמריקנים לנתק מגע מן המורדים שפעלו באזור, מהלך שנתפס כמתן אור ירוק לצבא הסורי לתקוף אזור זה במטרה להשתלט עליו. ואכן בקיץ 2018 השתלטו כוחותיו של הצבא הסורי על מעוזי המורדים בדרום המדינה ובמרכז דרעא.

על רקע דברים אלו תמוהה הצהרתו של טילרסון, באוקטובר 2017 כי: "הסיבה היחידה לכך שאסד ניצח במאבק שניהל בדאעש הייתה התמיכה הצבאית שקיבל מרוסיה, ולא דווקא התמיכה של איראן. איני רואה ניצחון איראני בסוריה, ולדעתי לאיראנים לא מגיע שום קרדיט בשל המאבק נגד דאעש".¹² דבריו פתחו מלחמת הצהרות בין וושינגטון ומוסקווה. לברוב מיהר להגיב כי נוכחותה של איראן בסוריה לגיטימית, שכן זו באה במענה לבקשתה של הממשלה החוקית של מדינה זו (ממשלת סוריה), וכי מוסקווה מעולם לא התחייבה בפני איש שהכוחות האיראנים ייסוגו מסוריה. לעומת זאת, נוכחותה של ארצות־הברית בסוריה לא רק שאינה חוקית אלא גם אינה מועילה. הוא הזכיר בהקשר זה דברים של שר ההגנה הרוסי, סרגיי שויגו, כמה ימים קודם, לכן ולפיהם האמריקנים נמנעו מלתקוף את לוחמי דאעש בעת שהללו ניהלו קרבות באזור אבו כמאל עם יחידות של הצבא הסורי שהתקדמו בדרכם לכבוש את העיר. לברוב התייחס גם להסתייגויות שהעלתה ישראל בנוגע להסכם: "הנוסח של ההסכם גלוי לכל, ובמהלך גיבושו קיימנו התייעצויות בלתי רשמיות גם עם ישראל בשל העובדה שמדובר באזור המצוי בסמיכות גיאוגרפית לרמת הגולן".¹³

10. מורן אזולאי, "נתניהו נגד הפסקת האש בדרום סוריה: 'מנציה את נוכחות איראן'", וויינט, 16 ביולי 2017.

11. "טראמפ ופוטין בהצהרה משותפת: אין פתרון צבאי למשבר בסוריה", הארץ, 11 בנובמבר 2017.

12. "טילרסון: 'ש'לטון משפחת אסד הגיע לקיצו'", ישראל היום, 26 באוקטובר 2017.

13. "רוסיה עונה לנתניהו: נוכחות איראן בסוריה – לגיטימית", וויינט, 14 בנובמבר 2017.

גורמים בלשכתו של נתניהו הגיבו לדבריו של לברוב: "ראש הממשלה אמר בעצמו לנשיא ולדימיר פוטין כי ישראל תמשיך לדאוג לאינטרסים הביטחוניים שלה בכל מקרה ובכל מצב", וכן כי נתניהו דן בנושא זה עם שר ההגנה הרוסי סרגיי שויגו במהלך פגישתם ב־16 באוקטובר 2017, ואף אמר לשר האורח כי: "איראן צריכה להבין שישראל לא תאפשר התבססות שלה בסוריה"¹⁴. גם ליברמן הגיב לדברי לברוב והכריז: "לא נאפשר התבססות איראנית בסוריה, ולא נאפשר להפוך את כל סוריה למוצב קדמי כנגד ישראל"¹⁵. בצל החשש הישראלי מפני היאחזות של איראן וחזבאללה על אדמת סוריה, חשש שגובה בדיווחים אודות כוונתה של איראן להקים בסיסים ימיים ואוויריים על אדמתה של סוריה ואף להותיר בשטחה את המיליציות השיעיות הנאמנות לה, הוסיפה ישראל לתקוף בשטחה של סוריה. ב־16 במרס 2017 תקפו מטוסים ישראליים אתר אחסון של הצבא הסורי בצפון־מזרח סוריה בקרבת תדמור, שבו אוחסנו מאה טילים שיועדו לחזבאללה. ב־7 בספטמבר 2017 האשימה סוריה את ישראל כי תקפה מפעל של הצבא הסורי בקרבת חֶמֶץ, שייצר טילים שיועדו לחזבאללה, אפשר שעל בסיס ידע איראני. מאוחר יותר, על־פי מקורות בסוריה, שבה ישראל ותקפה על אדמת סוריה משלוחי נשק, שעשו את דרכם מאיראן לידי חזבאללה ב־1 בנובמבר וב־5 בדצמבר 2017, וכן ב־9 בינואר וב־7 בפברואר 2018. עוד קודם לכן דווח כי ישראל תקפה ב־2 בדצמבר 2017 בסיס שהקימו האיראנים באזור אל־כֶסְנָה מזרוב־מערב לדמשק, בעבור כמה מן המיליציות השיעיות שהביאו אל אדמת סוריה. בחלק מהדיווחים התקיפות בוצעו בידי טילי קרקע־קרקע ששוגרו משטחה של ישראל אל היעדים שהותקפו, ולא בידי מטוסים. למן התקיפה הישראלית ב־16 במרס 2017, החלו הסורים משגרים טילי נ"מ לעבר המטוסים הישראליים, כאיתות לישראל כי לא יאפשרו לה לפעול בשטחם כבעבר בלא תגובה.

יתר על כן, פעילותה של ישראל נגד העברת נשק מאיראן לחזבאללה הסלימה, והפכה לעימות ישיר מול איראן שמטרתו למנוע התבססותה של זו על אדמת סוריה. עדות לכך נמצאה בתקרית בין ישראל ובין סוריה, ולראשונה אף בין ישראל ובין איראן, שהתרחשה ביום שבת 10 בפברואר 2018. ראשיתה בשיגור של מל"ט איראני לעבר שטח ישראל משדה התעופה טי־4 שבקרבת תדמור, שיורט בידי מסוק אפאצ'י של חיל האוויר הישראלי בעת שעמד לחצות את הגבול אל ישראל. בתגובה תקפו מטוסים ישראלים את קרון השיגור של המל"ט, ואתרים שבהם היו ערוכים גורמי צבא ומודיעין של איראן או מיליציות שיעיות הנאמנות לטהראן. גם הפעם הגיבו הסורים בירי טילי נ"מ אל המטוסים הישראליים, ואחד מהם פגע במטוס קרב ישראלי מדגם אף־16. טייסיו של המטוס נטשו אותו והוא התרסק בסמוך לקיבוץ הרדוף בעמק יזרעאל. היה זה המטוס הראשון שהופל בידי הסורים מאז מלחמת לבנון הראשונה, ומאוחר יותר נמסר כי מדובר היה בטעות או אף בכשל מבצעי של טייסיו שלא פעלו בהתאם לתרגולת הנהוגה בחיל האוויר במקרה של שיגור טילי קרקע־

14. הארץ, 15 בנובמבר 2017.

15. יואב זיתון, "ליברמן במסר לרוסיה: לא נאפשר התבססות איראנית בסוריה, חופש פעולה לצה"ל",

וויינט, 15 בנובמבר 2017.

אוויר נגד מטוסיו. עם זאת, מדיווחים בתקשורת הישראלית עלה כי גם תקרית זו אפשר שהייתה בתיווך או במעורבות רוסית.¹⁶

בשחר יום שני, 9 באפריל 2018, דווח מסוריה כי ישראל תקפה אתר ששימש מרכז של יחידת המל"טים האיראניים בסוריה, וכי במקום נמצאה מערכת הגנה אווירית איראנית מתקדמת. בתקיפה נהרגו 14 אנשים, שבעה מהם איראנים ועליהם נמנה גם קולונל מהדי דהקאן, שעמד בראש מערך המל"טים של "כוח קדס" בסוריה.¹⁷ האיראנים מיהרו להבטיח נקמה, ובראשית מאי 2018 קידמו פעולה צבאית נגד ישראל שכללה ירי של עשרות טילים לעבר רמת הגולן. ישראל סיכלה חלק מתוכנית הפעולה האיראנית אך לא מנעה את ירי הטיילים, ובתגובה תקפה עשרות בסיסים ומוצבים של איראן בסוריה.

התקיפה האיראנית התרחשה ב־8 במאי, יום לאחר שהנשיא טראמפ הכריז על פרישתה של וושינגטון מהסכם הגרעין עם איראן. התגובה הישראלית באה בערבו של ביקור שקיים ראש הממשלה בנימין נתניהו במוסקוה, שבמהלכו צפה יחד עם הנשיא פוטין במצעד הניצחון על גרמניה הנאצית במלחמת העולם השנייה וקיים דיונים עם הנשיא הרוסי אודות המתיחות בין איראן לישראל על אדמת סוריה.¹⁸ משביקר אצל פוטין בסוצ'י ב־18 במאי 2018, ושמע ממארחו כי עתה משהמלחמה בסוריה עומדת בפני סיום יוכלו הכוחות הזרים להתחיל ולצאת משטחה, מיהרו בישראל לברך על הדברים משום שנטו לראות בהם היענות רוסית ללחציה של ישראל להביא לנסיגה מאדמת סוריה של הכוחות האיראנים, אותן המיליציות השיעיות שהביאה טהראן לסוריה ולבסוף גם כוחות של חזבאללה. אלא שפוטין התכוון מן הסתם בדבריו לכוחות האמריקניים שהוסיפו לתמוך בכוחות הכורדיים במזרח המדינה, ולכוחות התורכיים שהשתלטו על רצועת הגבול בצפון מחוזות אידליב וְחֶלְב. אחרי הכול, לנשיא רוחאני שביקר אצלו במוסקוה ב־9 ביוני 2018 הסביר פוטין כי איראן ורוסיה עשו חיל, ויוסיפו לשתף ביניהן פעולה על אדמת סוריה.¹⁹ בפועל הועמקה הנוכחות האיראנית בסוריה וישראל המשיכה במאמציה למנוע נוכחות זו.

כך תקפה ישראל באביב ובקיץ 2018 אתר באזור שדה התעופה אל־דבעה (המכונה גם שדה התעופה אל־קוצ'יר) שבסמוך לחמץ; אתרים בסמוך לעיר אבו כמאל שעל גבול סוריה-עיראק, המשויכים למיליציה שיעית עיראקית הנאמנה לאיראן ופועלת מטעמה גם על אדמת סוריה (גדודי חזבאללה, כתאא'ב חזבאללה); מחסן נשק בשדה התעופה הבין־לאומי של דמשק; מחסנים באזור שדה התעופה טי־4; מחסני נשק באזור שדה התעופה של חֶלְב; אתר צבאי, אפשר שמפעל לייצור נשק, בסמוך לעיירה מציאף הסמוכה לחמא; אתרים המשויכים למיליציות השיעיות הפועלות בסוריה מטעמה של איראן בסמוך לעיירה קטנה מדרום מערב לדמשק; מחסני נשק באזור שדה התעופה אל־מזה הסמוך לבירה

16. עמוס הראל, "ישראל נערכת למנוע התקרבות איראנית בגולן ומגבירה את הסיוע הצבאי למורדים", **הארץ**, 19 בפברואר 2018.

17. "יעד התקיפה בסוריה: מערכת נ"מ איראנית", **ישראל היום**, 18 באפריל 2018.

18. יניב קובוביץ, "לאחר תקיפת הכוחות האיראניים בסוריה, ישראל מקבלת אחריות גם על תקיפות קודמות", **הארץ**, 10 במאי 2018.

19. **סאנא**, 18 במאי, 9 ביוני 2018.

דמשק; ומחסנים ואתרי פיתוח של נשק בסמוך לעיר בניאס שלחוף הסורי ולעיירה מציאף הסמוכה לתמאה.

ישראל שבה ותקפה באזור לאד'קיה ב-17 ביולי 2018. במהלך תקיפה זו נורה והופל מטוס אליושיין-20 רוסי ועליו 15 אנשי צוות בידי מערכי ההגנה האווירית הסורית, שביקשו להפיל את המטוסים הישראליים התוקפים. מוסקווה מיהרה להפנות את האצבע המאשימה לעבר ישראל. משרד ההגנה הרוסי קבע כי התקיפה הישראלית בסוריה יצרה "מצב מסוכן", וכי ישראל עדכנה את הרוסים דקה אחת בלבד טרם התקיפה – דבר שלא אפשר לרוסים להסיט את המטוס הרוסי ממסלולו. עוד נמסר כי רוסיה שומרת לעצמה את הזכות להגיב, בהתאם לפעולותיה העוינות של ישראל.²⁰

ישראל נאלצה להודות כי היא שעמדה מאחורי התקיפה בסוריה, שבעקבותיה הופל המטוס הרוסי. בהודעת צה"ל נמסר כי מן המתקן של הצבא הסורי שהותקף היה אמור לעבור נשק מדויק וקטלני לחזבאללה ולאיראן בלבנון, וכי מדובר היה במחסן ציוד במפעל תחמושת סורי שבו היו מצויות מכונות ומכשירים שנועדו להעברה ללבנון לטובת פרויקט הדיוק של חזבאללה ו"כוח קדס" של משמרות המהפכה האיראניים. בישראל הוסיפו וטענו כי: "סוללות הנ"מ הסוריות ירו ללא הבחנה, ולהבנתנו לא טרחו לוודא שאין מטוסים רוסיים במרחב, ומשום כך ישראל רואה באיראן ובסוריה שותפות מלאות לתוצאות אירוע מצער זה".²¹ פוטיין הכריז מצידו כי: "זה נראה כמו שרשרת טעויות טרגיות. ישראל לא הפילה את המטוס שלנו, אבל בהחלט נברר לעומק את הדברים".

מאוחר יותר שוחח עם נתניהו, ולפי הודעת הקרמלין אמר לו כי: "חיל האוויר הישראלי מבצע פעולות הפוגעות בריבונותה של סוריה. המטוס הרוסי יורט על-ידי מערכות נ"מ של צבא סוריה, משום שההסכמים בין ישראל ורוסיה שנועדו למנוע אירועים מסוכנים שכאלו לא יושמו, ולפיכך על ישראל להימנע ממצבים כאלה בעתיד".²² ובכל זאת, מישוהו במוסקווה, אפשר במשרד ההגנה הרוסי, החליט לשמר את המתח ביחסי שתי המדינות ואף לנצל את ההזדמנות שנקרתה בפני רוסיה לגבות מחיר מישראל בשל המשך תקיפותיה בסוריה, ואולי אף להגביל או להפסיק אותן לגמרי. הרוסים מיהרו לדחות את ממצאי תחקיר חיל האוויר הישראלי שהוצגו בפניהם בידי מפקד חיל האוויר, עמיקם נורקין, ששוגר לשם כך למוסקווה, ומאוחר יותר שבו והטילו את מלוא האחריות להפלת המטוס הרוסי על כתפיה של ישראל.²³

בסוף ספטמבר 2018 אף מסר שויגו כי ארצו תעביר לידי הסורים מערכות טילי קרקע-אוויר מסוג אס-איי-300, ואלו יצוידו במכשירי מעקב ומערכות הכוונה רוסיות כחלק מן המאמץ להגן על הצבא הרוסי בסוריה. ישראל הצליחה למנוע למעלה מעשור את העברת הטילים הללו לידי הצבא הסורי, אך עתה הסביר שויגו כי: "המציאות השתנתה שלא

20. דניאל סלאמה, "רוסיה: ישראל הזהירה דקה לפני התקיפה ויצרה מצב מסוכן", וויינט, 18 ביולי 2018.

21. יואב זיתון ואיתמר אייכנר, "צה"ל: מצטערים שנהרגו רוסיים, הסורים אשמים. פוטיין: שרשרת טעויות", וויינט, 18 בספטמבר 2018.

22. איתמר אייכנר, "נתניהו: מביע צער. פוטיין: הימנעו ממצבים כאלה בעתיד", וויינט, 19 ביולי 2018.

23. לילך שובל, "מפקד חיל האוויר נפגש עם מקבילו ברוסיה", ישראל היום, 20 בספטמבר 2018.

באשמתנו. צעדים אלה ירגיעו כמה חמומי מוח, וימנעו מהם לפעול באופן חסר אחריות שיסכן את חיילנו". ממוסקווה גם נמסר כי פוטין בישר על ההחלטה לראש הממשלה הישראלית.²⁴ כזכור, בקיץ 2017 קרסה מדינת דאעש, ואת החלל שהותירה אחריה מיהרו למלא איראן ושלוחיה. אלו השתלטו על מרחביו של המדבר הסורי ועל עמק הפרת בואכה הגבול הסורי-עיראקי. האמריקנים הוסיפו להיאחזו במרחב שלאורך הגבול הסורי-ירדני סביב לאל-תנף, הגם שנראה היה שנוכחותם במרחב זה נעדרה כל תוחלת ומשמעות ובמיוחד לאחר שהתברר כי כשלו בניסיונם לבסס לעצמם אחיזה במדבר הסורי, ובכך לחצוץ בין מערבה של סוריה ובין עיראק. זאת ניסו באמצעות חביר בין המרחב הכורדי שבצפון מזרחה של סוריה, ובין המרחב שבדרום מזרחה של המדינה לאורך הגבול עם ירדן. במרחב דרומי זה ניסו האמריקנים לשווא לארגן קבוצות מורדים ערביות סוניות או אף שבטים מקומיים, שעליהם ניתן יהיה לבסס את המאמץ האמריקני לבלום את ניסיונם של המשטר הסורי ושל איראן להשתלט על הגבול הסורי-עיראקי, ולכונן מסדרון יבשתי מטהראן עד בירות. האמריקנים הוסיפו עם זאת להעניק גיבוי ותמיכה לכווחות הכורדים שפעלו בצפון סוריה במרחב שממזרח לנהר הפרת. הכורדים כוננו במרחב זה אוטונומיה, הגם שהקפידו שלא לשרוף את הגשרים המחברים אותם לדמשק. אפשר שהעריכו כי יכולתם להישען על התמיכה האמריקנית לאורך זמן מוגבלת.

ב־7 בפברואר 2018 ניסו כמה מאות לוחמים שנמנו על אחת המיליציות הפועלות בשורות המשטר הסורי להתקדם מזרחה לנהר הפרת אל תוך המרחב הכורדי, ולתקוף עמדות ואף מפקדה של הכוחות הכורדים שבה שהו יועצים אמריקנים. אפשר שמטרתם הייתה להשתלט על שדה נפט ומתקן לזיקוק נפט בקרבת העיר דיר אל-זור.²⁵ האמריקנים הגיבו בתקיפות ובנחישות והרגו למעלה מ־100 מלוחמיה של מיליציה זו. היו אגב שראו במהלך האמריקני חלק מניסיון של וושינגטון לבסס אחיזה דווקא בחלק הפורה והעשיר של סוריה, בתקווה להיבנות ממאגרי הנפט והגז המצויים בו. מוסקווה הכחישה בתחילה כל מעורבות באירוע, וטענה כי מדובר במיליציה סורית שהייתה בעיצומה של פעולה נגד חמושים של ארגון דאעש. ואולם, מאוחר יותר נמסר כי בתקרית היו מעורבים שכירי חרב רוסים שהועסקו בידי חברה בשם "ווגנר", המורכבת מיוצאי הצבא הרוסי שלחמו במלחמת האזרחים באוקראינה. החברה, בבעלות יבגני פריגוז'ין המכונה ה"שף" של פוטין, שכן בעברו היה מסעודן. לפי מסמכי משרד האוצר האמריקני, פריגוז'ין מחזיק בבעלותו חברה בשם "אברו פוליס". באתר רוסי דווח כי ב־2016 חתמה אותה חברה על חוזה המעניק לה בעלות של 25 אחוזים מן הנפט והגז המופקים באותן שדות, שאותם כבש הצבא הסורי מידי דאעש.²⁶ אגב, גם בחודשים שלאחר מכן דווח על תקריות בין כוחות אמריקניים, ושכירי חרב בשירות בעלי הון רוסי בחלק זה של סוריה.

24. ג'קי ח'ורי, "לאחר הפלת המטוס: רוסיה הודיעה כי תעביר טילי S-300 לצבא אסד בתוך שבועיים", **הארץ**, 24 בספטמבר 2018.

25. "כוחות אמריקנים הרגו יותר מ־200 שכירי חרב בסוריה, רובם רוסים", **הארץ**, 13 בפברואר 2018.

26. "יש לי הפתעה לאסד": שכירי החרב של "השף" של פוטין, **וויינט**, 24 בפברואר 2018.

אלא שכל זה לא כיסה על העובדה כי האמריקנים נעדרו ראייה כוללת באשר לסוריה. יתרה מכך, לצד המשך הסיוע לכורדים הם נמנעו מלבוא לעזרתם בעיפריין, והחלו מנתקים עצמן מן המורדים.

רוסיה התקרבה בינתיים צעד אחר צעד להשגת מטרותיה בסוריה. עוד ב־21 בנובמבר 2017 אירח פוטין את אסד במעון הנופש שלו בסוצ'י. הוא בישר לאורחו כי: "הפעילות הצבאית בסוריה נמצאת לקראת סיום, וזהו הזמן לעבור מפעולות צבאיות למעשים מדיניים לצורך מציאת פתרון לסיום מלחמת האזרחים".²⁷ ביום שלמחרת אירח פוטין את נשיאי תורכיה ואיראן, וחזר באוזניהם כי: "רוסיה הצליחה בעזרתן של תורכיה ואיראן למנוע את נפילתה של סוריה לידי דאעש. עתה הגענו לשלב חדש של המערכה, אולם כל ניסיון להגיע לפתרון פוליטי ידרוש מכל הצדדים להתפשר".²⁸

מול לחציה של מוסקווה וחלונה של וושינגטון הלך מחנה המורדים והתפוגג. בנובמבר 2017 התכנסו נציגי המורדים לוועידה בריאד (ועידת ריאד 2, שנועדה להוות המשך לוועידת ריאד שהתכנסה שנה קודם לכן בדצמבר 2016 בבירה הסעודית). בנוכחים היו ראשי מחנה המורדים ובהם ריאד אל-סיף, ראש הקואליציה הלאומית, וכן אנס עבדה והאדי אל-בחרה קודמיו, ולצידם כמה מפעילי אופוזיציה מרחבי אירופה ואף מן העולם הערבי ותורכיה ובהם חברי "בימת קהיר" (מנצת אל-קאהירה) בראשותם של פיראס אל-ח'אלידי והאמן והפעיל הפוליטי ג'מאל סלימאן. במפגש השתתפו גם נציגים של כמה מן הקבוצות הלוחמות בסוריה דוגמת "צבא האסלאם".

בהודעת הסיכום נקבע כי סילוקו של אסד הוא תנאי הכרחי להתחלת שלב המעבר הפוליטי. שר החוץ הסעודי עאדל אל-ג'ביר שנכח בדיוני הוועידה הודה עם זאת, כי כדי להגיע להסכם שיביא לסיומה של המלחמה נדרשת פשרה, ובמשתמע נסיגה מדרישה זו. סימן מעיד לכיוון שאליה צועדת האופוזיציה הייתה התפטרותו של ריאד ח'ג'אב, יו"ר הרשות העליונה למשא ומתן שהקימה האופוזיציה שנה קודם לכן. במקומו מונה נאצר אל-ח'רירי (יליד דרעא, רופא במקצועו). שר החוץ הרוסי הגיב בשמחה לידיעה, שכן לדבריו ח'ג'אב הפגין קשיחות שלא לצורך במהלך הדיונים עימו.²⁹ כך או אחרת, בחסות הסכמי ההרגעה שרקחו בסוריה, הוסיפו הרוסים, ועוד קודם לכן בן חסותם אסד, להתקדם עקב בצד אגודל אל מימוש יעדיהם.

בעוד המלחמה הולכת ודועכת, גם אם הסכם שלום שיביא לסיומה נותר רחוק כשהיה, בחרו התורכים לפתוח בחזית לחימה נוספת. גם הפעם, כמו במבצע "מגן הפרת", היו הכורדים מטרם העיקרית. העילה המידית למבצע היו דיווחים בדבר כוונתה של וושינגטון להקים כוח מיליציוני, מעין כוח משטרה מתוגבר, בהיקף של כ־30 אלף לוחמים כורדים בחבלים הכורדיים בצפון סוריה.

27. דניאל סריוטי, "פוטין לאסד: 'זמן לעבור מפעולות צבאיות למאמצים מדיניים', ישראל היום, 21 בנובמבר 2017.

28. עמית ולדמן, "פוטין: 'משטר אסד יאלץ להתפשר'", ערוץ 2, 22 בנובמבר 2017; ישראל היום, "פוטין בפסגה עם רוחאני וארדואן: 'הצלנו את סוריה מקריסה'", 22 בנובמבר 2017.

29. אל-ערביה נט, 21 בנובמבר 2017.

ב־20 בינואר 2018 פתח הצבא התורכי במתקפה נגד הכורדים באזור שסביב לעיר עיפרין, וכמו ב"מגן הפרת" שימשו מורדים סורים שפעלו תחת הכותרת של "הצבא הסורי החופשי" ככוח ההולך לפני המחנה התורכי. למתקפה קדמה מתקפה אווירית וירי ארטילרי, ולאחריו החלה התקדמות איטית לתוך השטח הסורי. במקביל תבע הנשיא התורכי ארדואן מן האמריקנים לפנות את חייליהם מן העיר מנבג' שמדרום לעיר באב שאליה הגיעו התורכים במבצע "מגן הפרת" כדי לאפשר לתורכים ולבני בריתם להשתלט עליה ולהבטיח ניתוק מלא של אזור עיפרין מן השטחים שבשליטת הכורדים במזרח סוריה.

גם למאבק זוטא זה על עיפרין התלווה סרטון קשה, של התעללות בגוויתה של לוחמת כורדית ב"יחידות ההגנה העממית" שנודעה בכינוי בארין כובאני. אחד מלוחמי "הצבא הסורי החופשי" העלה לרשתות החברתיות סרטון של גופתה, ערומה למחצה ומרוטשת, תוך שהוא צוהל יחד עם חבריו סביב לגופה"³⁰.

דמשק מיהרה לגנות את התוקפנות כלפי עיפרין, המהווה לדבריה חלק בלתי נפרד של סוריה. רוסיה בחרה לשמור על שתיקה, הגם שברור שההתקפה אפשרה לה לפעול לכרסום שטחו של האזור המוגן באידליב, במעין עסקה לא מוכרזת עם התורכים – אידליב תמורת עיפרין. בארצות־הברית השתררה מבוכה נוכח העימות בין הכורדים שבהם הסתייעו האמריקנים לצורך המלחמה בדאעש ובין תורכיה, בעלת הברית הותיקה של וושינגטון באזור. דוברים אמריקנים הסתפקו בקריאה לצדדים להוסיף ולהתמקד במשימה החשובה ביותר – הבסת המדינה האסלאמית – הגם שהוסיפו כי: "וושינגטון מבינה את חששה של תורכיה מפני PKK". באמצע פברואר 2018 נמסר כי הכורדים הגיעו להסכם עם המשטר הסורי שיפרוש עליהם חסותו, ואף ישגר כוחות צבא או מיליציות מטעמו לעיפרין כדי לבלום את המתקפה התורכית, אך נראה שמדובר היה בכוחות מיליציה סמליים ולא ביחידות של הצבא הסורי הסדיר.

בניגוד לחבל הכורדי בעיראק בחרו אפוא הכורדים בסוריה שלא לשבור את הכלים עם דמשק ועם מוסקווה, ולא למתוח את החבל יתר על המידה ולנסות ולקדם עצמאות כורדית מלאה שעלולה הייתה להקים עליהם חזית מאוחדת מטהראן ומאנקרה, שהתמודדות מולה הייתה מעבר לכוחם. אפשר להניח כי הגיעו למסקנה כי יכולתם להסתמך על ארצות־הברית מוגבלת, שהרי וושינגטון תימנע מלהתגייס לצידם נגד תורכיה. ב־20 בפברואר 2018 שודרו בטלוויזיה הסורית תמונות של חיילים סורים ושמה לוחמים באחת מן המיליציות הלוחמות לצידו של המשטר, כשהם מנופפים בדגלי סוריה וקוראים "סוריה אחת, סוריה אחת". אחד הלוחמים אף הכריז: "באנו לומר לאנשינו באזור עיפרין כי אנחנו כולנו יחד". הצעד הסורי בא למרות איומיה של אנקרה, אבל היה מוגבל בהיקפו ובכל מקרה אף המתקפה התורכית לא הייתה נרחבת כמו מבצע "מגן הפרת" בשעתו, משום הזהירות הרבה שבה התנהל הצבא התורכי, להבדיל מארדואן עצמו, בכל האמור במעורבותו במלחמה בסוריה.

ב־18 במרס 2018 עלה בידי התורכים ובעלי בריתם לכבוש את עיפרין, ולבסס אחיזה תורכית תוך הסתייעות ממורדים הסורים ברצועה ששטחה כ־11 אלף ק"מ לאורך גבולה

30. צבי בראל, "מותה של הכורדית היפה", הארץ, 4 בפברואר 2018.

של תורכיה עם סוריה במרחב זה. הפעם עלה אפוא בידי התורכים למוטט את הרצון הכורדי להוסיף ולהחזיק במרחב אוטונומי לגבול תורכיה, שאותו קיוו לקשר ביום מן הימים לאזורי השליטה שלהם במזרח המדינה. במקביל הגיעו התורכים לסיכום עם ארצות-הברית, ולפיו יפנו הכורדים את העיירה מנבג' שמדרום למרחב שעליו השתלטו עוד במבצע "מגן הפרת", ויסוגו אל מזרחה לנהר הפרת.

נדבך נוסף במבנה ההסדרה שביקשו הרוסים לקדם בסוריה הונח בדיוני "הוועידה הסורית לדיאלוג לאומי ולפתרון מדיני בדרכי שלום" (מואתמר אל-חיואר אל-וטני לתסויה אל-סיאסיה בסוריא), שהתכנסה בסוצ'י בין 29-30 בינואר 2018. הרוסים הציעו בתחילה להעניק לכינוס את הכותרת "הוועידה הכל-סורית" או אף "ועידת עמי סוריה", אבל נוכח התנגדות חריפה של המשטר הסורי שחשש מן הניחוח העדתי ואף האתני שעלה ממונחים אלו, סוכם לבסוף להעניק לכינוס את הכותרת "הוועידה לדיאלוג" – מונח מינורי וטעון הרבה פחות, בוודאי שבעבורו של אסד ומשטרו.

בכינוס השתתפו למעלה מ-1500 משתתפים, מחציתם מסוריה ובהם כמה מאות נציגים של המשטר הסורי ואנשי אופוזיציה, ובהם אף אותה אופוזיציה מטעם שפעלה בחסותו של המשטר הסורי בשטחים שבשליטתו. נציגי מחנה המורדים ובראשם אנשי המועצה הלאומית, אך בנוסף להם נציגים של הפלגים הלוחמים מסוריה, החליטו להחרים את הכינוס לאחר שלא נענו מרבית תביעותיהם באשר לתוכנם של הדיונים, ובעיקר באשר להחלטות שעתידה הוועידה לקבל. המורדים אף זעמו שסמלה של הוועידה כלל את דגלו של משטר הבעת', אך נמנעו מלסגור את הדלת באופן סופי בפניה של מוסקווה, והודיעו כי הם מייפים את כוחה של תורכיה לייצג אותם בדיונים. אגב, היעדרותם לא הטרידה את מנוחתם של הרוסים.

בסיומם של הדיונים פורסמה הודעת סיכום שקבעה כי: "כולנו מבינים את ההכרח להציל את המולדת מן העימות המזוין שבו היא נתונה ומן ההרס החברתי והכלכלי שהוא מנת חלקה. [...] הדרך היחידה להגשים מטרה זו היא באמצעות תהליך של הסדרה מדינית, שבאמצעותה נתמודד נוכח האתגרים הניצבים בפני המולדת שלנו. כל זאת, על סמך העקרונות הבאים:

- כיבוד הריבונות, העצמאות, השלמות הטריטוריאלית ואחדות האדמה והעם של הרפובליקה הערבית הסורית.
- כיבוד הריבונות הלאומית הסורית ותביעה ממדינות אחרות לבל תתערבנה בענייניה הפנימיים של סוריה.
- העם הסורי הוא שיקבע את עתיד ארצו באופן עצמאי ובדרך דמוקרטית באמצעות בחירות.
- בסוריה תקום ממשלה שתהיה בעלת אחריות קולקטיבית, שתפעל על-פי חוקה לאומית ותנקוט צעדים אפקטיביים למאבק בפשע, בשחיתות ובכל מקרה של ניצול סמכות לרעה.
- הממשלה תדבק בפיוס, באחדות לאומית, פיוס חברתי, פיתוח מקיף ודאגה לייצוג צודק ומאוזן של האזרחים ברשויות השלטון המקומי.

- חיזוק עבודת המוסדות הממשלתיים והציבוריים, לרבות שמירה על תשתיות החברה, הרכוש הפרטי ומתן של שירותים ציבוריים לכלל האזרחים ללא יוצא מן הכלל בהתאם לקריטריונים של שקיפות ושוויון.
- שמירה על הצבא ועל הכוחות המזוינים כדי שימלאו את חובתם בהתאם לחוקה, ויגנו על גבולות המולדת ועל העם מפני איומים מבחוץ, יאבקו בטרור ויגנו על האזרחים ככל שיידרש.
- דחייה מוחלטת של כל סוג של טרור, קנאות, קיצוניות ופלגנות דתית, ומחויבות להיאבק בהם באופן פעיל תוך יצירת תנאים שיסייעו להפיץ פלורליזם תרבותי.
- שמירה וכיבוד של זכויות האדם ושל החירויות, ובמיוחד בעתות משבר, לרבות הקפדה שלא להפלות ואף להעניק שוויון זכויות והזדמנויות לכל ללא הבדל צבע, דת, גזע, שפה, מין או השתייכות אחרת.
- מתן כבוד לחברה הסורית ולזהותה הלאומית, להיסטוריה שלה ולערכיה שלהם תרמו כלל הדתות והתרבויות והמסורות שהתקיימו על אדמת סוריה לאורך הדורות.
- מאבק בעוני וחסולו, סיוע לזקנים וליתר הקבוצות החלשות בחברה ולבעלי צרכים מיוחדים, ליתומים ולקורבנות המלחמה. בנוסף, מתן ערבות לביטחון ולמחסה עבור כלל הפליטים ואלו שגורשו למקומות אחרים בתוככי סוריה ושמירה על הזכות לשוב מרצון ובצורה בטוחה לבתיהם³¹.

המשתתפים בוועידה הסכימו להקים ועדה לניסוח חוקה חדשה למדינה, שבה ייטלו חלק נציגים של האופוזיציה בחסות האו"ם, ובהתאם להחלטת מועצת הביטחון 2254. עוד קודם לכן החלו הרוסים לעמול על ניסוח של טיוטה לחוקה סורית חדשה לכשתסתיים בה המלחמה.³² המשטר הסורי סירב להתרשם מדיוניה של הוועידה שבכינוסה לא רצה מלכתחילה, וממילא לא הסתיר את כוונתו להתעלם ככל שניתן מן ההחלטות שהתקבלו.³³ כך או אחרת, תהליך זה היווה תפאורה להמשך המאמץ הצבאי הסורי-רוסי באזור אידליב, ובעיקר באזור אל-ע'וטה אל-שרקיה ובדרום סוריה. באל-ע'וטה אל-שרקיה לא הייתה נוכחות של דאעש, שהרי האזור נשלט בידי כמה קבוצות של מורדים: "צבא האסלאם" שמרכזו היה בדומא, פיילק אל-רחמן ששלט על מרכזו של אזור אל-ע'וטה אל-שרקיה ולצד שני אלו נמצאו באזור לוחמים של תנועת "בני החורין של אל-שא'ם", בעיקר בעיירה חרסתא, וכן לוחמים של "החזית לשחרור אל-שא'ם". מאז אביב 2013 היה האזור נתון תחת מצור שהטילו עליו כוחותיו של הצבא הסורי, אבל כל זה לא מנע מן המשטר הסורי ומפטרוניו לנצל את ההזדמנות ולהלום במרחב ובתושביו, בבחינת שידור חוזר של המערכה בה'לב, ובפברואר 2018 פתחו כוחותיו של המשטר בסיוע רוסי במתקפה על האזור. במקביל למתקפה הצבאית החלו הרוסים במשא ומתן עם קבוצות המורדים השונות שפעלו באזור, כדי להביאן להניח את נשקן ולהסכים לפנות את לוחמיהן אל אזור אידליב.

31. Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs, Final Statement of the Congress of the Syrian national dialogue, 30 January 2018.

32. אליחיאית (לונדון), 27 בינואר 2017; אלי-ת'ורה (דמשק), 27 בינואר 2017.

33. אליוין (דמשק), 28 בינואר 2018.

מרביתן של קבוצות אלו בחרו להיכנע, אך "צבא האסלאם" הוסיף להחזיק בדומא וסירב להתפנות ממנה. מפקדיו ביקשו להגיע להבנות עם המשטר הסורי, בחסות רוסית, ולפיהן יפסיקו ללחום בו ויקבלו את מרותו, אך בתמורה יותר להם להמשיך ולקיים את שלטונם בעיירה. המשטר הסורי סירב לקבל את הפשרה, ודרש כי אנשי "צבא האסלאם" ייכנעו ויתפנו כמו יתר קבוצות המורדים.³⁴

המערכה באל-ע'וטה אל-שרקיה שניהל המשטר בדמשק הצמיחה גיבור מקומי נוסף, מחמד נג'ם בן ה-15, שפתח חשבון טוויטר שנועד לעדכן את העולם בנעשה באזור מגוריו. בנוסף, הוא העלה ליוטיוב סרטונים שבאמצעותם ביקש לחשוף את ממדיה של הטרגדיה הסורית. בחשבון הטוויטר שלו כתב נג'ם: "אני יודע שלבכם כבר גס בתמונות הזוועה המגיעות מסוריה, אבל לא נחלל מלחזור ולומר באוזני כול שאסד, חמינאי ופוטין הרגו את הילדות שלנו. הצילו אותנו בטרם יהיה מאוחר. איזה עולם הוא זה השולח אדם לירח אבל איננו יכול לעשות דבר כדי להפסיק את ההרג".³⁵

עד סוף מרס 2018 השתלטו כוחותיו של הצבא הסורי על מרבית שטחה של אל-ע'וטה אל-שרקיה, כשהם מותירים אחריהם אלפי הרוגים מקרב האוכלוסייה האזרחית שהתגוררה באזור ומביאים למנוסתם של עשרות אלפים נוספים. ב-18 במרס 2018 אף קיים אסד ביקור ניצחון באזור. הוא צולם נוהג במכוניתו אל שדות הקרב, ומשתבח בהישגיו של צבאו על רקע ההרס הרב לו הביאה המלחמה. בשיחה שניהל עם חייליו הוא שיבח אותם והוסיף: "המערכה שאתם מנהלים כאן היא מערכה בקנה מידה עולמי. כל ירייה שאתם יורים וכל טרוריסט שאתם הורגים משנים את מאזן הכוחות בעולם, וכל נהג טנק המתקדם ולו גם מטר אחד קדימה משנה את המפה העולמית. [...] הקלף המרכזי המצוי בידינו הוא תמיכתו של העם הסורי, שהרי בלא תמיכה שכזו פעולותינו היו נעדרות לגיטימיות".³⁶

ואולם, המלחמה בסוריה הוסיפה להפתיע ואף לתעתע גם כשנראה היה כי היא מתקרבת להכרעה ואף אל קו הסיום. וכך בשעה שכוחותיו של אסד השלימו, בראשית אפריל 2018, בסיוע רוסי את השתלטותם על אזור אל-ע'וטה אל-שרקיה, הם שבו ותקפו ב-7 באפריל 2018 בנשק כימי, ככל הנראה גז כלור, את המורדים ותומכיהם בעיירה דומא, המעוז האחרון שנותר בידי המורדים באזור זה. בתקיפה נהרגו על-פי דיווחים בין 70 ל-150 איש, מרביתם נשים וילדים. רוב הדיווחים הגיעו מארגון הסיוע "הקסדות הלבנות" (אל-ח'וצ' אל-בידאא), במסגרתו פעלו כ-3000 אנשי הגנה אזרחית באזורים שתחת שליטת המורדים.³⁷ נוכח השימוש החוזר ונשנה של המשטר הסורי בנשק כימי שבה והתעוררה השאלה למה מצא אסד להשתמש בנשק שכזה, למרות ששנה קודם לכן הורה הנשיא טראמפ על הנחתת מהלומה צבאית בסוריה בתגובה לשימוש שעשה אז המשטר בנשק כימי בעיירה

34. אליזבת צורקוב, "המתקפה הכימית על דומא השיגה את מטרותיה", הפורום למחשבה אזורית, 15 באפריל 2018.

35. CNN בערבית, 21 בפברואר 2018.

36. סאנא, 18 במרס 2018; אל-מנאר, 18 במרס 2018.

37. "החשד לתקיפה כימית בדומא: ארצות-הברית מגנה, ארגוני סיוע מדווחים על חידוש התקיפות האוויריות", הארץ, 8 באפריל 2018.

ח'אן שיח'ון. יתרה מכך, ידו של אסד הייתה על העליונה ולא נראה היה כי הוא זקוק כלל לנשק כימי כדי להכריע את אויביו ולזכות בניצחון, לכל הפחות באזור זה. תשובה רבת עניין לשאלה זו נמצאה בתדרוכים של בכירים בממשל האמריקני שטענו כי: "אסד עדיין לא ניצח. הוא אינו משתמש בנשק כימי למרות ניצחונו, אלא כדי לנצח".³⁸

המשטר הסורי מיהר להכחיש את הדיווחים מדומא, וטען: "הטרוריסטים של 'צבא האסלאם' ניצבים בפני קריסה, ומשום כך הם מפיצים טענות שקריות בדבר התקפות כימיות כביכול שבוצעו נגדם, בניסיון שקוף וכושל להסיח את הדעת מהישגיו של הצבא הערבי הסורי". לדמשק הצטרפה מוסקווה שמיהרה לגבות את המשטר הסורי, וטענה כי אין כל הוכחה לכך שעשה שימוש בנשק כימי וכי טרם הפניית אצבע מאשימה לעברו, יש לבצע חקירה נטולת פניות של ההאשמות שהופנו נגדו.³⁹

בתגובה ראשונה לתקיפה בדומא צייץ הנשיא טראמפ: "הנשיא פוטין, רוסיה ואיראן, הם האחראים למה שאירע וזאת בשל התמיכה שהם מעניקים לאסד 'החיה'". טראמפ תלה עם זאת את האחריות לטרגדיה המתחוללת בסוריה במחדליו של קודמו בתפקיד, ברק אובמה: "אם הוא היה שומר על הקו האדום שאותו סימן, הטרגדיה בסוריה הייתה מגיעה לסיומה זה מכבר ואסד 'החיה', היה הופך להיסטוריה". לטראמפ הצטרפו הפעם נשיא צרפת, עמנואל מקרון, שהכריז כי בעבורה של צרפת מדובר בחצייה של קו אדום, ולצדו ראש ממשלת בריטניה, תרזה מיי, שהבהירה כי ארצה לא תתיר פגיעה בנורמות בין-לאומיות באמצעות שימוש בנשק כימי.⁴⁰

נוכח החשש כי האמריקנים ישובו לפעול בסוריה כפי שעשו שנה קודם לכן, קראה מוסקווה לצדדים המעורבים במשבר להימנע מכל צעד שיכול לערער את היציבות. השגריר הרוסי בבירות אף הזהיר כי ארצו תפיל כל טיל שישוגר לעבר סוריה. לכך הגיב טראמפ בציוץ: "רוסיה נשבעה להפיל את כל הטילים שישוגרו לעבר סוריה. תכונני רוסיה, כי הם באים, יפים, חדשים וחכמים. אתם (הרוסים) לא צריכים להיות שותפים של חיה שהורגת בגז את אנשיה ונהנית מזה".

בציוץ נוסף כתב טראמפ: "יחסינו עם רוסיה גרועים יותר מאי פעם, כולל בזמן המלחמה הקרה. אין שום סיבה לכך. רוסיה זקוקה לנו לעזרה עם הכלכלה שלה, דבר שקל מאוד לעשות, ואנחנו צריכים שכל האומות תעבודנה יחדיו כדי להפסיק את מרוץ החימוש". לכך הגיבה דוברת משרד החוץ הרוסי, מריה זכרובה: "טילים חכמים צריכים לעוף על טרוריסטים, לא על ממשלה לגיטימית. טילים חכמים אלו ישמידו את הראיות לכך שנעשה שימוש בנשק כימי על אדמת סוריה. אבל אולי זו המטרה המקורית של תקיפה אמריקנית באמצעות 'טילים חכמים' בסוריה? לטאטא מתחת לשטיח את הפרובוקציה שנעשתה על אדמת סוריה?".⁴¹

38. חמי שלו, "תשע מסקנות מהתדרוך של בכירי ממשל טראמפ על סוריה", הארץ, 15 באפריל 2018.

39. סאנא, 9 באפריל 2018; רויטרס, 9, 10 באפריל 2018.

40. "טראמפ: נגיב בכוח לתקיפה הכימית; רוסיה: לפעולה בסוריה יהיו השלכות חמורות", הארץ, 10 באפריל 2018.

41. "טראמפ באיום חסר תקדים: 'רוסיה, התכונני, הטילים שלנו בדרך', ישראל היום, 11 באפריל 2018.

ציוציו של טראמפ בישרו את בוא המתקפה האמריקנית על סוריה. קודם לכן נקלעו דיוניה של מועצת הביטחון של האו"ם שהתכנסה לדון בתקיפה הכימית למבוי סתום, לאחר שווינגטון ומוסקווה הטילו וטו האחת על הצעת ההחלטה שהגישה רעותה.⁴² ב-15 באפריל 2018 תקפו האמריקנים, כשהפעם הצטרפו אליהם הצרפתים והבריטים. למעלה ממאה טילים שוגרו מספינות מלחמה וממטוסים לעבר שורה של מטרות שכללו בסיסי צבא, מכוני מחקר ומתקנים לאחסון נשק כימי. משרד ההגנה בווינגטון מסר כי בעקבות התקיפה נפגעה משמעותית יכולתו של אסד להשתמש בנשק זה, הגם שהודה כי לא ניתן להבטיח שבעתיד לא יתרחשו תקיפות כימיות נוספות בסוריה.

נראה עם זאת כי מדובר היה במהלומה נקודתית ומוגבלת שלא נועדה לשנות את פני הדברים מסוריה מן היסוד, אלא לכל היותר להעניש את המשטר הסורי בשל השימוש שעשה בנשק כימי ולשלוח לו אזהרה לבל ישוב וישתמש בנשק שכזה. מסוריה דווח כי המשטר פינה רבים מהיעדים לתקיפה בטרם הותקפו בעקבות אזהרה שקיבל מרוסיה, ובנוסף כי רבים מהטילים שנורו במתקפה המערבית יורטו בידי מערכות ההגנה האווירית של סוריה.⁴³ בנאום לאומה בעקבות התקיפה הכריז הנשיא טראמפ: "אני מבקש להסביר לכם מדוע נקטנו בפעולה זו. לפני שנה אסד ביצע מתקפה ברברית תוך שימוש בנשק כימי נגד בני עמו, כולם אנשים חפים מפשע. ארצות-הברית הגיבה במתקפה של 58 טילים,⁴⁴ שהשמידו כ-20 אחוזים מחיל האוויר הסורי. בשבת האחרונה משטרו של אסד שב והשתמש בנשק כימי כדי לטבוח באזרחים חפים מפשע, הפעם בעיירה דומא שליד הבירה הסורית, דמשק. הטבח הזה היה הסלמה משמעותית בשימוש שנעשה בנשק כימי בידי המשטר הנוראי הזה. [...] המטרה של הפעולות הללו שלנו הלילה היא ליצור הרתעה אפקטיבית נגד ייצור, הפצה ושימוש בנשק כימי. הרתעה שכזו היא אינטרס לאומי ביטחוני חיוני של ארצות-הברית. [...] אנחנו מוכנים להמשיך בכך, עד שהמשטר הסורי יפסיק להשתמש בנשק כימי."⁴⁵

דומה כי בסוריה נרשמה אנחת רווחה עם חלוף הסערה, לאחר שזו לא הותירה אחריה נזקים או פגיעות משמעותיות יתר על המידה בנכסיו של המשטר בדמשק. במאמץ לשדר עסקים כרגיל צולם אסד מגיע למשרדו כמדי כל בוקר. הוא אף הצהיר כי: "ארצות-הברית ובעלות בריתה החליטו לתקוף בסוריה, לאחר שהבינו כי איבדו את השליטה באזור ואף את אמינותן. תקיפה זו רק מגבירה את הנחישות שלנו להיאבק בטרור ולמחוק אותו בכל שעל על אדמתנו". ימים לאחר המתקפה נמסר, כי הצבא הסורי השלים את השתלטותו על אזור אל-ע'וטה אל-שרקיה ובכלל זה גם על העיירה דומא.⁴⁶

42. "מועצת הביטחון לא הצליחה לקבל החלטה בנושא המתקפה הכימית בסוריה", הארץ, 11 באפריל 2018.

43. ג'קי חורי, אמיר תיבון, נעה לנדאו, "ארצות-הברית, בריטניה וצרפת תקפו בסוריה בתגובה לתקיפה הכימית של אסד", הארץ, 14 באפריל 2018.

44. למרות שבמתקפה האמריקנית באפריל 2017 נורו 59 טילים.

45. *Washington Post*, "Full transcript of Trump's address on Syria airstrikes", 14 April 2014.

46. סאנא, 14, 18 באפריל 2018.

נשיא איראן, חסן רוחאני, מיהר להתייבב אף הוא לצידו של אסד ולאחר ששוחח עמו הכריז כי האמריקנים רוצים להצדיק את הנוכחות שלהם באזור באמצעות מתקפות כאלה, אבל בפועל מתקפות אלו אינן מובילות לשום מקום ומביאות רק הרס וחורבן על המזרח־התיכון. מאוחר יותר כינה המנהיג העליון של איראן, עלי חמינאי, את מנהיגי מדינות ערב "פושעים".⁴⁷

רבים ביקשו לראות במתקפה האמריקנית איתות של טראמפ לנכונותו לשנות כיוון, ולערב עצמו יותר במשבר הסורי. מקרון אף ידע לספר כי שכנע את טראמפ להשאיר את כוחותיו בסוריה,⁴⁸ ואילו שגרירת ארצות־הברית באו"ם, ניקי היילי, מסרה כי כוחות ארצות־הברית לא יעזבו את אדמת סוריה בטרם יושגו כלל המטרות שווינגטון הציבה לעצמה: לוודא שלא ייעשה שימוש בנשק כימי, להביס את דאעש ולפקח אחר מהלכיה של איראן.⁴⁹ אלא שמהבית הלבן שבו והדגישו כי אין שינוי בתוכניותיו של טראמפ. דוברת הבית הלבן שרה האקבי הסבירה: "משימתה של ארצות־הברית לא השתנתה, והיא נותרה מחויבת להביס את דאעש וליצור את התנאים הדרושים שימנעו ממנו לשוב (ולעמוד על רגליו). בנוסף לכך, אנחנו מצפים מבעלי בריתנו באזור ליטול על עצמם תפקיד נרחב יותר מבחינה צבאית וכלכלית בהגנת האזור".⁵⁰

מארצות־הברית דווח כי טראמפ קיים שיחת טלפון מתוחה עם נתניהו, שביקש לשכנע שנוכחותם של חיילים אמריקנים על אדמת סוריה נדרשת במאמץ לבלום את ניסיונה של איראן לקנות לעצמה אחיזה במדינה זו.⁵¹ מווינגטון נמסר אגב כי ארצות־הברית מבקשת להקים כוח כלי־ערבי שיחליף את כוחותיה במזרח סוריה. ערב־הסעודית מיהרה להביע תמיכה ברעיון ואף נכונות לשלוח כוחות לסוריה, אך ירדן ומצרים מיהרו לשפוך מים צוננים על הרעיון.⁵²

כך או אחרת, בשטח עצמו, בשדות הקרב שעוד נותרו בסוריה, המשיך הצבא הסורי בתנופת הישגיו ופנה אל דרום סוריה – המאחז האחרון שעוד נותר בידי המורדים פרט לאזור אידליב. למתקפה בדרום סוריה קדמו מגעים חשאיים שאותם הובילה רוסיה עם ווינגטון, רבת עמון ואף ירושלים, במהלכן נתנו ארצות־הברית, ירדן ולבסוף בלית ברירה אף ישראל אור ירוק לשובו של אסד אל דרום סוריה, ובכלל זה לאזורי הגבול עם ירדן ועם ישראל. אפשר שישראל קיבלה בתמורה ערבויות מעורפלות מרוסיה, ולפיהן כוחות איראניים יורחקו מן הגבול ברמת הגולן לאחר שהצבא הסורי ישלים את כיבושו. מכאן נסללה הדרך להשתלטותם של הכוחות הסוריים ובעלי בריתם על האזור. המתקפה החלה בסוף יוני 2018, ובתוך כמה ימים, ב־6 ביולי 2018, נפלה לידי הכוחות התוקפים העיירה בצרא אל־שא'ם החולשת על הדרך לדרעא, ומקשרת בין מרחבי השליטה השונים של

47. רויטרס, 12 באפריל 2018.

48. "מקרון: "שכנעתי את טראמפ לא להוציא את כוחות ארה"ב מסוריה", וויינט, 15 באפריל 2018.

49. רויטרס, 15 באפריל 2018.

50. "שיחה מתוחה עם נתניהו": טראמפ רוצה לסגת מסוריה", וויינט, 7 באפריל 2018.

51. "WH disputes French assertion for US to remain in Syria", *New York Times*, 16 April 2018.

52. רויטרס, 17 באפריל 2018, אליג'זירה, 17 באפריל 2018.

המורדים סביב לדרעא וברמת הגולן. באותו יום מסרו המורדים את השליטה במעבר הגבול נציב עם ירדן לידי הצבא הסורי.

ב־12 ביולי 2018 הונפו דגלים לבנים בדרעא, "כלת המהפכה", וארבעה ימים לאחר מכן השתלט הצבא הסורי על התל האסטרטגי תל אל-חארה, החולש על מרחב רמת הגולן ועל הדרכים לקוניטרה. אל מעבר הגבול עם ישראל באזור קוניטרה שבו חייליו של אסד ב־26 ביולי 2018, והניפו את הדגל הסורי בכיכר המרכזית של העיר.

כמה ימים מאוחר יותר השתלט הצבא הסורי גם על המרחב שהחזיק "ג'יש ח'אלד בן אל-וליד", שלוחת דאעש באגן הירמוק שלגבול סוריה עם ירדן ועם ישראל. ב־30 ביולי 2018 נפלו לידי הצבא הסורי מעוזיו האחרונים של דאעש במרחב זה – הכפר ג'מלה והעיירה אל-שג'רה – ובכך בא הקץ לנוכחותו של הארגון באגן הירמוק. בהמשך פתח הצבא הסורי במתקפה על מאחזיו של דאעש ממזרח למחוז סוידא. דאעש הגיב בסדרה של פיגועים שכוונו נגד העיר סוידא, בירת הר הדרוזים ומחוז סוידא, ונגד כפרים דרוזים סביב לה. מהפיגועים נהרגו 258 איש ועוד 36 נחטפו בידי לוחמי דאעש. בכך היה כדי להעיד כי למרות תבוסתו וגירושו מן החוראן, נותר דאעש כוח גרילה בעל משקל בחלקה הדרום מזרחי של סוריה.⁵³

כך או אחרת קריסתם של המורדים הביאה לשיטפון מחודש של מאות אלפי פליטים מאזורי הקרבות, אלא שאלו נעצרו בגבול הסורי עם ירדן לאחר שרבת עמון החליטה שלא להתיר עוד כבעבר כניסה של פליטים מסוריה לשטחה. עשרות אלפים של פליטים נקבצו גם בגבול ישראל-סוריה, וכמה מאות מהם מהם אף ביקשו להיכנס לישראל אך נעצרו בידי כוחות של צה"ל.

לאחר שמעוזי המורדים בדרום סוריה נפלו כמעט בלא קרב לידי של המשטר הסורי, הגיע תורו של מחוז אידליב, המעוז האחרון שבו החזיקו המורדים בסוריה. שר החוץ הסורי, וליד אל-מ'עלם, הכריז בהקשר זה ב־30 באוגוסט 2018 כי המשטר הסורי מתכוון ללכת עד הסוף ולכבוש את מחוז אידליב מידי המורדים, וינסה להימנע מהרג אזרחים. "אין לנו צורך בנשק כימי, ואין לנו כלל כלי נשק מסוג זה", הוסיף. "אנחנו נמצאים בשלבים האחרונים של מיגור הטרור, ובשחרור ארצנו מידי הטרוריסטים".⁵⁴

במקביל להיערכות למתקפה על אידליב, היה על בעלי בריתו של אסד לנטרל התנגדות אפשרית מצד וושינגטון ואנקרה למהלך. התורכים, אך גם רבים במערב, הביעו חשש כי נוכח העובדה שבמחוז אידליב התרכזו מורדים רבים שהתפנו אליו מכל רחבי המדינה, ועשויים להילחם בו "כשגבם אל הקיר", עשויה הלחימה להתארך, להוביל למספר גבוה של נפגעים מקרב האוכלוסייה האזרחית ולמנוסה של המוני פליטים אל תורכיה השכנה – שמיהרה והכריזה כי לא תוכל לקלוט עוד פליטים אל תחומה.

ב־31 באוגוסט 2018 התקיימה בטהראן פגישת פסגה שבה נטלו חלק נשיאי רוסיה, איראן ותורכיה. הפגישה נועדה לרכוש את ליבה של תורכיה ולהשיג את הסכמתה למתקפה הצפויה באידליב, תוך ניצול מתיחות שהשתררה באותה העת ביחסיה של אנקרה עם וושינגטון.

53. ליעד אוסמו, "סוריה: דאעש חטף 36 נשים וילדים דרוזים", וויינט, 30 ביולי 2018.

54. "שר החוץ הסורי: ננסה להימנע מהרג אזרחים באידליב", וויינט, 30 באוגוסט 2018.

המארח רוחאני הכריז כי הנאספים: "נחוישים להמשיך להיאבק בטרור בסוריה, ולהגיע לפתרון דיפלומטי למשבר שפקד מדינה זו. העם הסורי, ורק הוא, נושא בזכות להחליט על גורלו ועתידו ללא התערבות חיצונית". רוחאני קרא ליציאת הכוחות האמריקניים מסוריה, ולהפסקת התקיפות הישראליות על אדמתה. הוא סיכם את דבריו בקריאה להמשך המאבק בטרור באידליב, בשורשיו ובמעורבות המערב במלחמה בסוריה. "צריך להכין את הקרקע להשבת הפליטים הסורים לבתיהם, ולפעול כדי לשקם את המדינה".

פוטין מצידו הזהיר כי המורדים באידליב עלולים לעשות שימוש בנשק כימי, כדי לגרום למעורבות אמריקנית בלחימה. אלא שבכל זה לא היה די כדי לשכנע את התורכים להשלים עם המתקפה על אידליב. ארדואן הזהיר את עמיתו מפני טבח שעלול להתרחש באוכלוסייה האזרחית באידליב, והוסיף כי ארצו איננה מסוגלת לקלוט עוד פליטים לשטחה.⁵⁵ כמה ימים אחר כך שב ארדואן על התנגדותו לכל מתקפה על אידליב, ובמאמר הזהיר כי: "אם הקהילה הבין-לאומית לא תעשה מעשה, הרי שהעולם כולו עתיד לשלם את המחיר".⁵⁶

גם וושינגטון שבה והזהירה מפני השלכות של מתקפה צבאית על אידליב, ואף איימה כי אם אסד ישוב ויעשה שימוש בנשק כימי במלחמתו במורדים תגיב על כך ארצות-הברית באופן מידי ונחרץ. מן הבירה האמריקנית אף דווח על שינוי לכאורה במדיניות האמריקנית בשאלה הסורית. בראשית ספטמבר 2018 דווח מושינגטון כי הנשיא האמריקני שוכנע בידי עוזריו כי על ארצות-הברית להוסיף ולקיים נוכחות בסוריה, עד שיסולקו ממנה הכוחות האיראניים המצויים על אדמתה ותוקם ממשלה סורית חדשה שתהיה מקובלת על המורדים, וליתר דיוק מה שנותר מהם בסוריה ובעיקר מחוצה לה.⁵⁷

טראמפ אף הזהיר בחשבון הטוויטר שלו: "אסור לנשיא אסד לתקוף בפזיזות את מחוז אידליב.[...] מאות אלפי בני אדם עלולים להיהרג. אל תיתנו לזה לקרות".⁵⁸ במקביל הודיע הממשל כי עצר את מימון תוכנית לשיקומה של סוריה בהיקף של 230 מיליון דולר, כחלק ממהלך שנועד דווקא לצמצם את מעורבות ארצות-הברית במדינה.⁵⁹ ב-17 בספטמבר 2018 נפגשו פוטין וארדואן בסוצ'י, וסיכמו כי בתמורה להשעיית התוכנית הסורית-רוסית לתקוף את המורדים באידליב, יוקם אזור חיץ בין המורדים ובין הצבא הסורי שבו יפטרלו כוחות תורכיים ורוסיים, וכי כלי נשק כבדים יוצאו מהאזור. תורכיה הבטיחה להמשיך במאמציה לפרק מנשקם את הארגונים הקיצוניים ובראשם, "החזית לשחרור אל-שא'ם".⁶⁰

55. "אין הסכמות בפסגה באיראן: ארדואן רוצה הפסקת אש בסוריה – פוטין מתנגד", וואלה, 31 באוגוסט 2018.

56. Recep Tayyip Erdoğan, "The World Must Stop Assad. If the Syrian regime attacks Idlib, the result will be a humanitarian and geopolitical disaster", 10 September 2018.

57. "משנה כיוון: טראמפ הסכים למאמץ צבאי בסוריה כדי לדחוק את איראן", וואלה, 7 בספטמבר 2018.

58. "טראמפ: רוסיה ואיראן יעשו טעות חמורה אם ישתתפו במתקפה על אידליב", הארץ, 4 בספטמבר 2018.

59. "יותר מ-200 מיליון דולר: ארצות-הברית ביטלה את מימון תכניות השיקום בסוריה", וואלה, 17 באוגוסט 2018.

60. "פוטין וארדואן הסכימו: אזור חיץ באידליב בפיקוח רוסיה וטורקיה", וואלה, 17 בספטמבר 2018.

כך או כך, מדובר היה באקורדים אחרונים של המאבק על סוריה שהלך והתקרב במהירות לסימו, בניצחונו של אסד, ניצחונם של קאסם סלימאני ונצראללה ובעיקר ניצחונו של ולדימיר פוטין. עוד בנובמבר 2015 הסביר עמוס גלעד: "סוריה מתה כמדינה, יש שטח אך אין מדינה. אסד מקבל משכורת, אך אינו שולט יותר על המדינה הסורית. לכל היותר על רבע משטחה".⁶¹ שנתיים לאחר מכן באוקטובר 2017 התגאה פוטין: "תודות לאומץ ליבם של חיילינו, למקצועיות שגילו וכמובן לגבורתם, עלה בידי הצבא הסורי לשחרר יותר מ-90 אחוזים משטחה של המדינה מידי הטרוריסטים".⁶²

על סופה של המהפכה והמלחמה בסוריה בניצחונו של אסד לימד עם זאת יותר מכל דווקא ציוצו של טראמפ ב־20 בדצמבר 2018, שבו הודיע על הסגתם של הכוחות האמריקנים מאדמת סוריה, אותם אלפיים חיילים שעוד נותרו בשטחה של המדינה. טראמפ הסביר כי: "(ההחלטה להוציא את הכוחות האמריקנים מסוריה) לא הגיעה בהפתעה. דיברתי על כך במשך שנים ולפני חצי שנה, כשהודעתי על כך באופן פומבי, הסברתי כי אני מוכן שכוחות ארצות־הברית יישארו (במדינה) מעט יותר (אבל לא לתמיד). רוסיה, איראן, סוריה ואחרים הם האויבים של דאעש. הגיע הזמן שנחזור הביתה. עשינו את עבודתנו שם וכעת הגיעה העת שאחרים יילחמו במזרח־התיכון. האם ארצות־הברית רוצה להיות השוטר במזרח־התיכון מבלי לקבל דבר בתמורה, לסכן חיי אדם ולבזבז מיליארדים בהגנה על מי שברוב המקרים לא מעריך אותה?".⁶³

מושינגטון נמסר עוד כי את ההחלטה לסגת מסוריה קיבל הנשיא טראמפ, למגינת ליבם של יועציו ובעיקר להפתעתם הגמורה, במהלך שיחת טלפון שניהל ב־14 בדצמבר 2018 עם ארדואן. בשיחתם התלונן ארדואן בפני טראמפ על הסיוע שמגישים האמריקנים לכורדים בסוריה ובעיראק. הוא שאל את טראמפ מהי הסיבה להמשך הנוכחות האמריקנית בסוריה, לאחר שדאעש הובס ב־99 אחוזים. בעוד ארדואן על הקו, שאל טראמפ את היועץ לביטחון לאומי ג'ון בולטון האם הדבר נכון. בולטון אישר כי בידי דאעש נותר אמנם רק אחוז מן השטח שבו החזיק בעת שהאמריקנים החלו במבצע לחיסולו, אבל ציין כי אין מדובר רק בשאלה של שליטה בשטח שכן המאבק בדאעש הוא מאבק מתמשך וארוך. למרות תשובתו הפתיע טראמפ את בולטון ואת ארדואן כאחד כשאמר לנשיא התורכי: "בסדר גמור, סוריה כולה שלך. אנחנו סיימנו".

מאוחר יותר העיד טראמפ כי: "ארדואן הבטיח לי בתגובה שישמיד את כל שנותר מדאעש בסוריה, והוא הרי אדם שיכול לעמוד במילתו".⁶⁴ ההחלטה של טראמפ הובילה אגב להתפטרותו של ברט מקגרן, השליח האמריקני שהופקד על התיאום מול הקואליציה הבין־לאומית בהובלת ארצות־הברית למלחמה בדאעש, ומה שחשוב יותר להתפטרותו של

61. וויינט, 28 בנובמבר 2015.

62. סיריה טיימס (דמשק), 26 באוקטובר 2017.

63. "נתניהו וטראמפ שוחחו על נסיגת הכוחות האמריקניים מסוריה", וויינט, 20 בדצמבר 2018.

64. "טראמפ אמר לארדואן: 'סוריה כולה שלך, אנחנו סיימנו'", הארץ, 24 בדצמבר 2018; "טראמפ: ארדואן יחסל את דאעש, הוא איש שיכול", וויינט, 24 בדצמבר 2018.

שר ההגנה, ג'יימס מאטיס, שחתם עם זאת ב־24 בדצמבר 2018 על הצו להסגת הכוחות האמריקנים מסוריה.⁶⁵

עם זאת, בלחץ יועציו ובעלי בריתו הכריז טראמפ כי נסיגת כוחותיו מסוריה תיארך ארבעה חודשים ולא באופן מידי, ובנוסף שב והביע מחויבות לכורדים בסוריה. הוא אף איים על תורכיה כי יטיל עליה סנקציות כלכליות קשות אם תפגע בכורדים או כדבריו: "אם תפגעו בכורדים – אהרוס לכם את הכלכלה". למותר לציין כי איומיו של טראמפ עוררו את זעמה של אנקרה. זו ביקשה כמובן לנצל את הנסיגה האמריקנית כדי להרחיב את מרחב ההשפעה שלה בצפון סוריה, ובעיקר להכות בכוחות הכורדים שפעלו בחסותה של וושינגטון באזור הג'זירה. אלו האחרונים פתחו במגעים נמרצים עם רוסיה ועם המשטר בדמשק, עמו הקפידו לשמור על ערוצי תקשורת פתוחים בכל מהלך המלחמה, והיו אף נכונים לאפשר את שובו של הצבא הסורי אל המרחבים שבשליטתם כדי למנוע השתלטות של תורכיה עליהם.⁶⁶ ההחלטה על הנסיגה האמריקנית מסוריה באה במקביל להאצת שובה של סוריה אל חיק העולם הערבי. עוד קודם להכרזה מושינגטון על הוצאת הכוחות האמריקניים מסוריה, הגיע לביירה הסורית ב־16 בדצמבר 2018 נשיא סודן, עומר אל-בשיר, המנהיג הערבי הראשון שביקר בה מאז פרצה בה המלחמה. שבועיים אחר כך ב־27 בדצמבר 2018 נמסר כי מאע"ם (מדינת האמירויות הערביות המאוחדת) שבה ופתחה את שגרירותה בדמשק.⁶⁷

65. "התנגד לנסיגה מסוריה: שר ההגנה של טראמפ מתפטר", וויינט, 21 בדצמבר 2018.

66. "טראמפ איים להשמיד את כלכלת טורקיה אם זו תתקוף את הכורדים בסוריה", הארץ, 14 בינואר 2019

67. "המנהיג הערבי הראשון שבא לסוריה מתחילת המלחמה", וויינט, 16 בדצמבר 2018; "הישג לאסד: איחוד האמירויות פתחה מחדש את שגרירותה בסוריה", וואלה, 27 בדצמבר 2018.

**המשולש הצפוני – בין דמשק, בירות
וירושלים**

פרק תשיעי: חזבאללה ולבנון – בצילה של המלחמה

פרוץ המהפכה בסוריה במרס 2011 נחת כרעם ביום בהיר על ראשו של חזבאללה, כמו גם על ראשם של פטרונים בטהראן. אלו האחרונים היו משוכנעים אך כמה ימים קודם שאחזה האש בסוריה כי "ציר ההתנגדות" שאותו כוננה איראן לחופי הלבנט יחד עם דמשק ועם חזבאללה ולצד אלו חמאס כשותפה זוטר, איתן ויציב יותר מאי פעם בעבר. נוכח הטלטלה שהייתה בשבועות הראשונים של 2011 במרחב הערבי ובמצרים, אבן הראשה של המחנה הערבי הסוני המתון והפרו־מערבי, עלתה המחשבה כי עתידו של ציר זה עוד לפניו.

ב־16 בפברואר 2011 קיים חזבאללה ברובע הדאחיה שבדרום בירות, את העצרת השנתית לזכר שלושת מנהיגיו ומפקדיו הבכירים שנהרגו בידי ישראל: ע'אריב חרב (16 בפברואר 1984), עבאס אל־מסאוי (16 בפברואר 1992) ועמאד מע'ניה (12 בפברואר 2008). במרכז של העצרת עמד נאום של מזכ"ל הארגון, חסן נצראללה, ובו השתבח במהפכה שמוטטה כמה ימים קודם לכן את משטרו של הנשיא המצרי, חסני מ'בארק: "ההשלכה המשמעותית ביותר הנודעת למהפכה במצרים היא בלא כל ספק על ישראל ועל אותה מערכת מדינית שהאמריקנים הקימו כאן באזור ומגיעה גם אלינו אל לבנון. שהרי את 'יתומיו' של מ'בארק אפשר למצוא גם כאן בלבנון ובפלסטין...]. עתה האזור נכנס לתקופה חדשה ואין לכן כל פלא שבנימין נתניהו, ראש ממשלתו של האויב, מדבר על רעידת אדמה שכמותה הם לא הכירו ולא ידעו מימיהם. הצדק כמובן עמו".¹

את ההצגה בעצרת גנב ללא ספק סאמי שהאב, איש הארגון שנמלט בעקבות פרוץ המהפכה במצרים מן הכלא המצרי שבו ריצה עונש של 15 שנות מאסר, ומשם עשה את דרכו הישר לבירות. שהאב, ובשמו האמיתי מחמד יוסוף אחמד מנצור, היה איש יחידה 1800 של חזבאללה האחראית לגיוס, למימון ולהפעלה של מפגעים מטעמו של הארגון במדינות ערב הגובלות בישראל. הוא נשלח למצרים כדי להקים בה התארגנות של חזבאללה שכללה 49 חברים. ההתארגנות עסקה תחילה בהברחת אמל"ח לרצועת עזה, ומאוחר יותר באיסוף מידע על תיירים ישראלים במצרים כהכנה לפיגועים נגדם.²

באפריל 2009 נחשפה ההתארגנות בידי שירותי הביטחון המצריים, ולאחר משפט נידון שהאב ל־15 שנות מאסר בכלא ואדי נטרון שמצפון־מערב לקהיר. משפרצה המהפכה במצרים ניצל את מהומת האלוהים שפרצה במדינה, ונמלט מן הכלא ביחד עם אסירים אחרים. אחד מהם היה אגב איש "האחים המוסלמים", מחמד מ'רסי, לימים נשיאה של מצרים. מאוחר יותר הוברח שהאב, ככל הנראה בסיוע של אנשי השגרירות הסורית בקהיר,

1. נאום של נצראללה בעצרת של הארגון ב־16 בפברואר 2011, אתר חזבאללה.

2. "סאמי שהאב, פעיל חזבאללה שנמלט מהכלא המצרי, השתתף בעצרת חזבאללה בבירות", מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית, המרכז למורשת המודיעין, 20 בפברואר 2011.

לסודן' ומשם הגיע לביירות הישר לעצרת שקיים ארגונו. הוא עלה לקול תשואות הקהל על הבמה המרכזית, כשהוא מנופף בדגל חזבאללה.³

אלא שמהפכות "האביב הערבי" התבררו עד מהרה כחרב פיפיות בעבורו של ציר ההתנגדות בהנהגתה של איראן, שהרי אש המהפכה לא עצרה במצרים, בלוב או בתימן אלא אחזה גם בסוריה – "מצודת ההתנגדות" וחוליה מקשרת חיונית בשרשרת ההתנגדות הנמתחת מטהראן לביירות. על הקשר הסימביוטי שהלך ונרקם בין סוריה, איראן וחזבאללה הצביע, הרבה לפני פרוץ המהומות בסוריה, ראש אמ"ן אלוף עמוס ידלין בעדות שמסר בפני ועדת החוץ והביטחון של הכנסת ב־26 באוקטובר 2008. "סוריה הופכת אסם של אמצעי לחימה של חזבאללה. [...] אסד סומך כיום על חזבאללה יותר מאשר על צבאו. [...] בכירי הארגון עושים בסוריה כבתוך שלהם, והסורים התירו כל רסן". ידלין ציין כי אסד מעניק לחזבאללה יד חופשית בתקווה שאלו האחרונים ימלאו את החלל בתפקוד צבאו, וביכולתם של מפקדי הצבא למצוא מענה יצירתי ויעיל מול האתגר הישראלי.⁴

מרגע שפרצה המהפכה בסוריה התייצב חזבאללה לצד המשטר הסורי. עם זאת, במהלך השבועות הראשונים לפרוץ המהומות בסוריה כשעדיין לא התבררה תמונת המצב במלואה, התבטאה תמיכה זו בעיקר בהצהרות עידוד והזדהות עם המשטר בדמשק. קו ההסברה שאימצו דובריו של הארגון ואמצעי התקשורת שלו התמקד במאמץ להמעט בערך ובמשמעות של ההפגנות בסוריה, תוך ניסיון להבחין בין המתרחש במדינה ובין המהפכות שהתחוללו בחלקים אחרים של העולם הערבי. ממילא קראו דובריו של הארגון להרגיע את הרוחות הסוערות, ואף לפתוח בדיאלוג בין המשטר ובין המפגינים נגדו, אך זאת תוך הבטחת המשך שלטונו של אסד בסוריה. ככל שהלך המשבר והחריף העמיקה מעורבותו של חזבאללה בו, ומנהיגיו שוב לא הסתירו כי גורלו של חזבאללה כרוך בגורלו של אסד.

דוגמה לכך ניתן למצוא בדבריו של נצראללה, בנאום שנשא ב־26 באוגוסט 2011 לרגל "יום ירושלים" (אותו מציינים איראן וחזבאללה מדי יום השישי האחרון של חודש הרמדאן): "כל מי שמתיימר להיות ידידה של סוריה וכל מי שחש מחויב לעתידה ולאחדותה, לעמה ולדמם של הסורים, [...] חייב לפעול ולעשות ככל יכולתו כדי להביא להרגעת הרוחות בסוריה. [...] סוריה הצליחה לשמר את אחדותה לאורך כל שנות קיומה, משום שתמיד הציבה לנגד עיניה את מחויבותה לתחושה של פטריוטיות סורית ולתחושה לאומית ערבית ותמיד הלכה אחרי תחושות אלו".⁵

שנה לאחר מכן, בנאום שאף אותו נשא לרגל "יום ירושלים" שחל באותה שנה ב־17 אוגוסט 2012, שב נצראללה והסביר: "עמדתנו לגבי סוריה הייתה למן הרגע הראשון עמדה הבוחנת את הנעשה בעיניים פלסטיניות, היינו מתוך זווית הראיה הפלסטינית שהיא זווית הראייה של הסכסוך הישראלי-ערבי. למרבה הצער, כמה מדינות ערביות המתימרות כיום להוביל את העולם הערבי, [...] מבקשות להוביל את הערבים לא למלחמה עם ישראל אלא

3. "המודיעין הסורי סייע לאסיר חזבאללה לברוח ממצרים במהומות", ערוץ 2, 17 בפברואר 2011.
 4. עדותו של ראש אמ"ן, אלוף עמוס ידלין, בפני ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, הארץ, 26 באוקטובר 2008.
 5. אלימנאר, 26 באוגוסט 2012.

למלחמה מבית, היינו לפיתנה (מלחמת אזרחים) בסוריה ועיראק, בלבנון ובמדינות נוספות. מצער לגלות שגם תורכיה, שאמורה להוות בדרך זו או אחרת, חלק מן הציר האסלאמי-ערבי התומך בפלסטין ובענין הפלסטיני, הקפיאה את קשריה עם סוריה ואלו הגיעו אל רמת האפס או אפילו מתחת לאפס. [...] נראה שחל שינוי בסדר העדיפויות של תורכיה והיא אינה מעניקה יותר עדיפות כבעבר לעזה ולפלסטין".⁶

מאחר שבהצהרות התמיכה במשטרו של אסד לא היה די, התגייסו איראן וחזבאללה לסייע למשטר הסורי במאבקו גם במעשים. תמיכתה של איראן התבטאה בשלב ראשון זה בסיוע כספי ובייעוץ וסיוע לוגיסטי, ואף באספקת אמצעי לחימה לצבא הסורי. חזבאללה מצדו העניק סיוע טכני וייעוץ לכוחות הסוריים הלוחמים במורדים, שהתבסס על הניסיון שהארגון צבר בלוחמת גרילה נגד ישראל, ובנוסף הסגיר לידי הסורים ואף חיסל מתנגדים פוליטיים של המשטר בדמשק שמצאו מחסה ומקלט על אדמת לבנון. ולבסוף, הארגון שלח מדריכים לסייע בהקמה ובאימון של מיליציות סמי-צבאיות מקרב בני העדה העלווית כדי שיילחמו למען אסד.

בתקשורת דווח מפעם לפעם כי הארגון שלח את אנשיו לסוריה ללחום במורדים לצד הצבא הסורי, אולם בתחילה הכחיש חזבאללה דיווחים אלו מכל וכל, כפי שהסביר נצראללה בנאום שנשא באוגוסט 2011: "אם אנו אכן לוחמים בסוריה ואנשים שלנו נהרגו בקרבות, אז אדרבא, הראו לנו היכן מאות החללים הללו. הרי כל כפר בלבנון יודע מה מתרחש בשטחו ואנו גם מקיימים הלוויות פומביות לחללינו ואיננו מסתירים אותם או מתביישים בהם".⁷ עוד ב־6 באפריל 2012 העיד מפקד פצ"ן, אלוף יאיר גולן, כי: "לתחושתו של אסד יש לו עדיין תמיכה במרחב הקרוב, מעבר לים וגם ברמה המעצמתית. כשאסד מסתכל החוצה הוא אומר 'יש לי פה את חזבאללה, הוא עוזר. יש לי את האיראנים הם תומכים בי, וברקע יש את סין ואת רוסיה שרחוקות מלהתלהב מהמגמה במערב לגנות, לבודד או להביא להחלפה מהירה (של השלטון בדמשק)'. ולכן אסד [...] יכול להכיל את זה שהליגה הערבית מגנה אותו".⁸

מעורבותו האקטיבית ואף הפומבית של חזבאללה בלחימה בסוריה, היינו כניסתו לסוריה ככוח לוחם, החלה עם זאת רק באביב 2013, תחילה בקרב על העיירה אל-קוּצִיר שעליה השתלטו לוחמי הארגון בראשית יוני 2013 ולאחר מכן, בסתיו אותה שנה ובאביב שלאחריה, גם ברכסי הרי קלמון שלאורך הגבול הלבנוני-סורי. בשנים שלאחר מכן נשלחו לוחמים של חזבאללה ללחום באזורים אחרים של המדינה. ראשית, הם נשלחו לאזור דמשק ולאחריו לאזור דרעא בדרום סוריה ולמרחב רמת הגולן. מאוחר יותר נשלחו לאזורי תְּמָאָה וחמץ, תְּלָב ולבסוף אף אל המדבר המזרחי ואל עמק הפרת, בואכה דיר אל-זור, אל-מיאדין ואבו כמאל. ישראל השכנה דאגה מהגעתם של אנשי חזבאללה אל מרחב רמת הגולן שכן בכך היה, כך חששו בירושלים, כדי להפוך את הגבול הישראלי-סורי מגבול שקט, גם אם לא גבול של שלום, לגבול של חיכוך ואף של עימות, חלק "מן החזית הפתוחה" מול ישראל

6. אל-מנאר, 17 באוגוסט 2012.

7. שם.

8. ישראל היום, 6 באפריל 2012.

הנמתחת מראש הנקרה עד לחמת גדר – מונח שהפך חביב על נצראללה שאף הרבה לעשות בו שימוש בנאומיו.⁹

אביב 2013 – חזבאללה מתגייס למערכה בסוריה

כאמור, מעורבותו הפעילה של חזבאללה בלחימה בסוריה החלה באביב 2013, משלוחמיו הוטלו לקרב על העיירה אל־קוֹצִיר. חשיבותה של עיירה זו, המצויה 35 קילומטרים מדרום מערב לחמץ וכ־15 קילומטרים מצפון לגבול הסורי-לבנוני, הייתה נעוצה בהיותה מפתח לשליטה על הדרך המחברת את "הפנים הסורי", ציר דמשק-חֶלֶב, אל החוף הסורי ואל חבל העלווים, אבל בעיקר מפתח לשליטה על נתיב המעבר מלבנון אל חמץ ודרכה אל צפון סוריה. דרך נתיב זה הועברו לידי המורדים נשק וסיוע, ואף זרמו אליהם מתנדבים מן האזורים הסונים בלבנון הסמוכים לגבול וכן מן העיר טריפולי. אפשר אבל שחזבאללה חשש דווקא מן התנועה בכיוון ההפוך – האפשרות של זליגת המלחמה מסוריה ללבנון, ומן החיבור שבין הארגונים הסלפיים־ג'האדים הפועלים בסוריה ובין הזרם הסלפי הפועל בלבנון. הלחימה של לוחמי חזבאללה נגד המורדים באזור אל־קוֹצִיר החלה בסוף מרס 2013 ונמשכה כחודשיים, שבמהלכם איבד הארגון למעלה ממאה מלוחמיו. ואולם בסופו של יום, ב־5 ביוני 2013, עלה בידיו להשתלט על העיירה ועל סביבתה. אל־קוֹצִיר הייתה העיירה הראשונה שאותה הצליח המשטר הסורי להשיב לידי מאז פרצה המלחמה במדינה, גם אם עשה זאת בעזרת לוחמיו של חזבאללה. היו שביקשו לראות בכיבושה נקודת מפנה במלחמה, ולכל הפחות סיומו של השלב הראשון שבה, שהתאפיין במגמה חד־כיוונית לרעת משטרו. מנהיגי חזבאללה הציגו בתחילה את מעורבותם בקרבות בסוריה כהושטת סיוע לכ־30 אלף כפריים שיעים לבנונים החיים בקרוב לעשרים כפרים שיעים לבנונים. אותם כפריים נמצאו, עוד למן כינון של סוריה ולבנון בידי שלטונות המנדט הצרפתי וסימון הגבול ביניהן, בתוך שטחה הריבוני של סוריה, אך המשיכו לשמר את זיקתם לקהילה השיעית בלבנון. זאת, בדומה לשבעת הכפרים השיעים שהתקיימו בשטח ארץ ישראל המנדטורית עד למלחמת העצמאות.¹⁰ מאוחר יותר כבר לא היסס חזבאללה להבהיר כי הוא תופס את הקרב על אל־קוֹצִיר כחלק מן המאבק הכולל על סוריה, וכי מטרתו היא להגן על שלטונו של אסד ולא רק על כמה כפריים שיעים-לבנונים החיים במדינה. "נכנסו לסוריה בצורה הדרגתית. קודם כל לעיירות שבהם חיים לבנונים במרחב הכפרי שסביב לעיירה אל־קוֹצִיר. בתחילה כשהצבא הסורי עוד היה שם נמנענו מלהתערב בלחימה, אבל כשהצבא הסורי נאלץ לסגת, פנו תושבי האזור אלינו בבקשה שנסייע להם. אנו סיפקנו להם נשק, אימנו אותם והם היו אלו שנלחמו ולא פעיליו של הארגון. אנו העברנו לשם כמה פעילים כדי שינהלו את העניינים, אבל אחר כך כשהמצב הידרדר והגיע לכדי כך שהלבנונים שחיים שם כבר לא היו מסוגלים להגן על עצמם, וכשהמרחב כולו הפך בסיס לחמושים שנהרו אליו מכל רחבי העולם, מערב־הסעודית, מתימן, מן המפרץ, מאפגניסטאן ועוד, והם אף תכננו לפלוש לכפרים השיעים

9. "סוריה: נגיב מיידית אם נותקף שוב"; נסראללה: "נפתחה חזית בגולן", **נענע 10**, 9 במאי 2013.

10. בן ארליך, **בסבך הלבנון, 1958-1918** (תל־אביב: הוצאת מערכות 2000), עמ' 277-283.

באזור, רק אז החלטנו להתערב".¹¹ נצראללה הדגיש כי ההחלטה לשלוח את לוחמיו לסוריה הייתה שלו ושל הנהגת חזבאללה, ולא החלטה שהוכתבה לו בידי איראן.¹² מעורבותו של חזבאללה בקרבות בסוריה עוררה בתחילה ביקורת חריפה בלבנון אף בקרב שיעים רבים, שהוטרדו בשל המחיר הכבד בהרוגים שגבתה מעורבות זו במלחמה במדינה השכנה, ואפשר גם שבשל החשש שמעורבות שכזו עלולה לערב את השיעים בלבנון במאבק בסוריה – מאבק שלבש עד מהרה אופי עדתי ודתי, ושגלש מסוריה לשכנותיה ואף מעבר להן. עם זאת, נוכח התעצמות האיום מצד קבוצות סלפיות-ג'האדיות, ובראשן דאעש וג'בהת אל-נצרה, לשיעים בפרט וליציבות בלבנון בכלל, שינו שיעים רבים את טעמם וגילו נכונות להשלים ואף לתמוך במעורבותו הצבאית של חזבאללה בסוריה. שינוי דומה התחולל גם בקרב הנוצרים והדרוזים, וכך נותרו, מטעמים מובנים, בני העדה הסונית בחזית ההתנגדות למעורבותו של חזבאללה במלחמה במדינה השכנה. דומה עם זאת שבמשך שנות המלחמה הארוכות בסוריה הצליחה המערכת הלבנונית להכיל את המתח ואת המחלוקת, בשאלת המלחמה בסוריה ובשאלת מעורבותו של חזבאללה בה, וזאת בין היתר בשל החשש כי המשבר שאליו נקלעה סוריה עלול לעורר מחדש את המתחים העדתיים והדתיים בתוך לבנון, שדומה היה כי הוכלו ורוסנו במשך השנים שחלפו מסיומה של מלחמת האזרחים במדינה לפני כשני עשורים.

תופעת הפליטות

אחת מהשלכותיה הישירות של המלחמה בסוריה על לבנון השכנה, היה זרם של פליטים ששטף מדינה זו. במהלך השנים הראשונות לקרבות בסוריה מצאו מקלט בלבנון כמיליון ורבע פליטים, מרביתם סונים מאזורי הכפר והפריפריה שבהם פרצה המחאה נגד המשטר הסורי, ושמאוחר יותר הפכו מוקדים של מאבק ולחימה בו. במציאות שכזו כל תושב רביעי בלבנון היה למעשה פליט מסוריה. בשטף זה של פליטים מסוריה היה כדי לערער את המאזן הדמוגרפי העדין שהתקיים בין העדות בלבנון (כדי שוויון בין בני העדות הסונית והשיעית במדינה).

חלק גדול מן הפליטים מצא מחסה בבקעת הלבנון בקרבת הגבול הסורי ובאזור בירות ואף בדרום לבנון, אך חלק אחר הגיע גם לאזורי טריפולי ועכאר שאוכלוסייתם הסונית גילתה מלכתחילה אהדה למורדים. רבים מן הפליטים חצו באופן לא מוסדר את הגבול, ואף נמנעו מלהירשם במחנות הפליטים שהקימו עבורם סוכנויות האו"ם. אין פלא כי רק חלק מן הפליטים נקלט במחנות פליטים שהקימו סוכנויות של האו"ם על אדמת לבנון, ומשום כך הנתון שנמסר ושהעמיד את מספרם של הפליטים הסוריים בלבנון בשלהי 2017 על 997,905 איש, היה נמוך משמעותית לעומת ההערכות לפיהן מצויים על אדמת לבנון כמיליון ורבע פליטים, הגם שאפשר ששיקף ראשיתה של מגמה של חזרה של פליטים אל

11. ריאיון שהעניק נצראללה לערוץ הטלוויזיה ארטייזי, 3 בדצמבר 2013.

12. שם; ערוץ הטלוויזיה ארטייזי.

סוריה עתה משהמלחמה בה החלה קרבה אל סיומה.¹³ התקשורת בלבנון הרבתה לדווח על מצוקתם של פליטים אלו, ועל הקושי של המערכת הלבנונית לספק את צורכיהם ולהעניק להם מענה בתחומי החינוך, הבריאות והתעסוקה.¹⁴

משהתגברה זליגת הטרור האסלאמי הקיצוני מסוריה ללבנון, ניסו השלטונות בלבנון לאסור כניסה של פליטים סורים למדינה, אבל למעט הגברת הפיקוח במעברי הגבול לא היה לאיסור זה משמעות מעשית. אחדים מן הפליטים הסורים שביקשו להימלט מאימת המלחמה בארצם, בני כל העדות ובעיקר נוצרים, היו בעלי אמצעים. אלו התקבלו לרוב בסבר פנים יפות, ולא נתקלו בכל בעיה לעבור במעברי הגבול בין שתי המדינות.

גם סונים הטרדו מן הסכנה הטמונה בפליטים אלו ליציבות הפוליטית במדינה, כמו גם מן המעמסה הכלכלית שהטילו על כתפיה של הכלכלה הלבנונית. הם לא הסתירו את חששם כי הפליטים יהפכו לכוח עבודה זול, שידחוק את רגלי המועסקים הלבנונים.¹⁵ כדאי לציין כי טרם פרוץ המהפכה בסוריה נהגו מאות אלפים ואפשר שאף למעלה ממיליון פועלי דחק סורים לעבוד בלבנון בעבודות מזדמנות, וחלק מהם אף נותר להתגורר בה לתקופות ממושכות. היחס של כלל הלבנונים לפועלים הסורים היה לרוב יחס של עוינות, התנשאות ובוז, שהיה נעוץ בהבדלים הסוציו-אקונומיים ביניהם ואולי נבע מהזיכרון הלבנוני לשנות "הכיבוש הסורי" של לבנון.

לעומת פליטים בעלי אזרחות סורית, הרי שעל פליטים פלסטינים מסוריה נאסרה לחלוטין הכניסה ללבנון. ערב פרוץ המהפכה הסורית התגוררו בלבנון כחצי מיליון פליטים פלסטינים, ולאילו נוספו עוד כ-50-100 אלף פליטים פלסטינים שהצליחו בכל זאת לחצות את הגבול ללבנון.¹⁶ בדצמבר 2017 פורסמו בלבנון תוצאותיו של מיפוי של האוכלוסיה הפלסטינית במדינה, שבוצע במשותף בידי הוועדה לדיאלוג פלסטיני-לבנוני בשיתוף עם הלשכות המרכזיות לסטטיסטיקה של הממשלה הלבנונית ושל הרשות הפלסטינית. אלו העלו כי בלבנון חיים רק 174,422 פליטים פלסטינים, 45 אחוזים מהם מתגוררים במחנות פליטים והשאר בערים ובעיירות ברחבי המדינה. נתון זה היה נמוך משמעותית מן המספר שבו נקבה אונר"א (סוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם), שהעמידה את מספרם של הפליטים הפלסטינים החיים בלבנון על 449,957 פליטים (אף שבפנקסיה היו רשומים 592,711 פליטים). הפערים העידו על כך שפליטים רבים היגרו במרוצת השנים מלבנון לארצות אחרות, אבל בראש ובראשונה לימדו על הבעייתיות הטמונה בנתוניו של אונר"א שהפכה צינור להעברת סיוע ותמיכה למשפחות פליטים, ומשום כך אלו נמנעו מלדווח על פטירות של בני משפחה או על הגירה שלהם אל מחוץ לגבולותיה של לבנון.¹⁷

13. אלי'אח'באר (בירות), 3 בינואר 2018.

14. Robert G. Rabil, *The Syrian Refugee Crisis in Lebanon, the Double Tragedy of Refugees and Impacted Host Communities* (Lanham: Lexington Books, 2016).

15. אלי'ספיר (בירות), 31 ביולי 2014.

16. ערוץ הטלוויזיה אן טי וי, 9 בנובמבר 2014.

17. אלי'אח'באר (בירות), 3 בינואר 2018; עמירה הס, "מפקד אוכלוסין בלבנון: מספר הפליטים הפלסטינים במדינה קטן פי שלושה מנתוני האו"ם", הארץ, 24 בדצמבר 2017.

חזבאללה והטרור הסוני סלפייג'האדי – התגובה והתגובה שכנגד

למרות הישגיו של חזבאללה בלחימה באל-קואציר כמו גם הצלחתה של המערכת הלבנונית כולה לשמר את היציבות במדינה, לא עלה בידו לעצור או אף למנוע באופן הרמטי את זליגת הטרור מסוריה אל תוככי לבנון, לרוב בידי קבוצות של חמושים סוריים שביקשו להעביר את המלחמה מארצם אל המדינה השכנה ולנקום בחזבאללה בשל מעורבותו במלחמה בסוריה והסיוע שהגיש למשטר בדמשק. נראה שהאג'נדה של כמה מקבוצות המורדים, דוגמת דאעש או ג'בהת אל-נצרה, כללה ממילא מאבק עד חורמה בבני עדות המיעוטים בלבנט ובעיקר בשיעים, לצד חוסר נכונות להכיר בגבולות המדיניים הקיימים (המבוססים על הסכמי סייקס-פיקו), ובכך היה אפוא כדי להפוך את הלבנונים ואת בני העדה השיעית במדינה, יעד בעבורן.

בסמוך לתחילת מעורבותו של חזבאללה בקרבות בסוריה פתחו דאעש וג'בהת אל-נצרה, לא פעם בסיוע של קבוצות קיצוניות סלפיות-ג'האדיות שפעלו בתוככי לבנון, במתקפת טרור נגד כוחות של צבא לבנון אך בעיקר נגד חזבאללה ואף נגד כפרים, עיירות ושכונות מגורים שבהם התגוררו בני העדה השיעית במדינה. עוד ב־26 במאי 2013 נורו שני טילי גראד לעבר רובע הדאחיה בדרום בירות שבשליטת חזבאללה המאוכלס ברובו בשיעים, בלא שאף גורם נטל אחריות על הירי. ב־15 באוגוסט 2013 התפוצצה מכונית תופת ברחוב ראשי סמוך למתחם סיד אל-שהדאא' שבו נהג חזבאללה לקיים אירועים המוניים לתומכיו. בפיצוץ נהרגו 22 איש ועוד עשרות נפגעו. נשיא לבנון מישל סלימאן מיהר להפנות אצבע מאשימה דווקא לכיוונה של ישראל. "מדובר בסגנון שמאפיין פושעים, וברור שיש כאן טביעות אצבע של הטרור הישראלי שמטרתו לפגוע ביציבות באזור ובעמידה האיתנה של העם הלבנוני". חזבאללה נמנע מלהטיל את האחריות לפיגוע על גורם כלשהו, אך דובריו טענו כי מיקומו של הפיגוע, כמו גם כמות חומר הנפץ שבו נעשה שימוש, מעידים על מיומנות גבוהה המאפיינת "ארגון גדול או מדינה". מאוחר יותר נטל ארגון סלפי לא מוכר בשם "פלוגות עאא'ישה אם המאמינים" את האחריות לפיגוע. שלושה רעולי פנים הופיעו בסרטון שהועלה לרשת ובו הכריזו: "נצראללה, אתה וארגונך קיבלתם מאתנו היום מסר. אנו שבים ומתרים כך שלא אתה הוא זה שתקבע מכאן ואילך, את המקום ואת העיתוי של האירועים ושל ההתרחשויות בלבנון".¹⁸

ב־19 בנובמבר 2013 התפוצץ מחבל מתאבד בסמוך לבניין השגרירות האיראנית. בפיצוץ נהרגו עשרות ובהם נספח התרבות בשגרירות, אברהים אנסארי, ועוד כמה מאות נפצעו. "גדודי עבדאללה עזאם" (על שם עבדאללה עזאם, פלסטיני מן הכפר אל-סילה אל-ח'ארתי'ה שהיה מורהו הרוחני של אסאמה בן לאדן), הוא שנטל אחריות על הפיגוע. מדובר בארגון סלפייג'האדי הפועל בכל רחבי המזרח-התיכון ומצוי בזיקה לארגון אל-קאעדה, ולו שלוחה לבנונית שעיקר פעילותה בדרום לבנון. ככל הנראה היא שעמדה מאחורי הפיגוע. הארגון איים כי יוסיף לתקוף את השיעים בלבנון עד שאיראן תסיג את כוחותיה

18. רועי קייס ונמדור סמל, "נסראללה: מוכן להילחם בעצמי בסוריה", וויינט, 16 באוגוסט 2013.

מסוריה, ואנשיו של הארגון ישוחררו מבתי כלא בלבנון. הארגון היה אחראי גם לירי רקטות מלבנון לישראל באוגוסט 2013, ועוד קודם לכן פעמיים במהלך שנת 2009. מאוחר יותר, ב־3 בינואר 2014, התפוצצה מכונית תופת בחארת אל־חריכ שבדרום בירות. הבניין מולו אירע הפיצוץ היה הבניין הראשון ששופץ על־ידי חזבאללה לאחר מלחמת לבנון השנייה, ובפיצוץ נהרגו חמישה בני אדם ועוד 30 נפצעו. פיגועים נוספים בבירות ואף ירי טילים לעבר כפרים ועיירות שיעיות, בעיקר לאורך הגבול הסורי-לבנוני, נמשכו בחודשים ובשנים שלאחר מכן. אחד הבולטים שבפיגועים אלו היה פיגוע של שני מחבלים מתאבדים ב־12 בנובמבר 2015 ב־ברג' אל־בראג'נה בדרום בירות שבו נהרגו 44 אנשים ונפצעו קרוב למאתיים. גלי טרור אלו זרעו פחד ובהלה בריכוזי השיעים ברחבי לבנון, והביאו לשיתוק חלקי של החיים בשכונות השיעיות של בירות. הם אף חייבו את חזבאללה לנקוט שורה של צעדי ביטחון, דוגמת הצבת מחסומי דרכים בכניסות לשכונות אלו או שיגור של פטרולים חמושים לסייר בהן.

ההסלמה בלבנון דחפה את חזבאללה להעמיק עוד יותר את מעורבותו במלחמה בסוריה, ולהעתיק את פעילותו אל רכס הרי קלמון, רכס הררי המקביל לרצועת הגבול הסורי-לבנוני ומשתרע מצפון־מערב לדמשק ועד אל מדרום לחמץ. המורדים הם שפתחו בקרב על רכס הרי קלמון כשניסו לבסס לעצמם אחיזה ואף שליטה במרחב אסטרטגי זה, כפיצוי על אובדן אל־קוצ'יר ביוני 2013. מתקפת הנגד של הצבא הסורי ולוחמי חזבאללה החלה בנובמבר 2013, וצברה תאוצה בחודשים הראשונים של 2014. בתוך כמה חודשים עלה בידי אלו להשיב לעצמם את השליטה על מרבית העיירות והכפרים שברכס הרי קלמון. לוחמי דאעש וג'בהת אל־נצרה הוסיפו עם זאת לקיים נוכחות במרחב הגבול שבין סוריה ללבנון באזור העיירה ערסאל, שטח שהשתרע על למעלה מ־700 קילומטרים רבועים. חלקו בתוך השטח הסורי, אך מרביתו בתוך שטחה של לבנון. הם הפכו מרחב זה, בתמיכתה של האוכלוסייה המקומית הסונית, לבסיס פעולה בעבורם ולמקום מקלט לקרוב למאה אלף פליטים סוריים. את הקרב על המובלעת שבה החזיקו אנשי דאעש וג'בהת אל־נצרה בערסאל דחה חזבאללה לקיץ 2017. אז פתח ב־4 ביולי במתקפה על חלקו הצפוני של רכס ערסאל שהוחזק בידי אנשי "חזית השחרור אל־שא'ם" וחודש אחר כך, ב־4 באוגוסט 2017, אילץ אותם להניח את נשקם, להיכנע ולהתפנות אל מחוז אידליב שבצפון סוריה. את הלחימה בדאעש שנותר שולט בחלקו הדרומי של רכס ערסאל, שטח שגודלו כ־141 קמ"ר בתוככי לבנון ועוד 55 קמ"ר מצידו הסורי של הגבול, הותיר חזבאללה לצבא לבנון. זה פתח באמצע אוגוסט 2017 בקרב המכריע לגירושם של דאעש מן האזור,¹⁹ וב־27 באוגוסט 2017 הניחו הללו את נשקם. כחלק מהסכם הכניעה אפשרו להם חזבאללה והמשטר הסורי להתפנות מן האזור לעבר השטח שבשליטת דאעש בעיראק – דבר שגרר ביקורת חריפה מצד הממשלה בבגדאד ומהמנהיגות השיעית במדינה זו. את ההישג בערסאל הזדרזו דובריו של חזבאללה להגדיר כ"חג השחרור השני" שידעה לבנון לאחר חג השחרור (עיד אל־תחריר) הראשון – נסיגת כוחות צה"ל מדרום לבנון ב־24 במאי 2000.²⁰ בעקבות השתלטותו של חזבאללה על

19. אל־ג'זירה, 3, 4, 20 באוגוסט 2017.

20. אל־עהד (בירות), 3 בספטמבר 2017.

מרחב ערסאל החל הארגון משלח חזרה לסוריה פליטים סורים שמצאו מחסה באזור, תוך שממשלת לבנון בראשותו של סעד אל-דין אל-חריירי נותרת צופה מן הצד שכן העדיפה להימנע מכל מגע רשמי ומחייב, ובוודאי שבסוגיות שכאלו, עם הממשלה בדמשק.

חזבאללה מעמיק את מעורבותו בסוריה

מהלכיו של חזבאללה לחסום את דרכו של האסלאם הקיצוני אל תוך לבנון עלו יפה, שכן הארגון הצליח להביא לרגיעה בלבנון ולהתגבר על גלי הטרור של דאעש ודומיו שכוונו מהשטח הסורי נגד האוכלוסייה השיעית. בכך היה כדי לחזק את מעמדו של הארגון בעיני בני העדה השיעית אך גם בקרב בני עדות נוספות (הנוצרים, הדרוזים ואפילו אחדים מבני העדה הסונית) שהחלו רואים בחזבאללה "מגנה של לבנון", תואר שבו נהגו מנהיגיו להתהדר במשך השנים.

אלא שניסיונו של חזבאללה להגביל עצמו אל המרחב שלאורך הגבול הסורי-לבנוני או אף לאזור הגבול הישראלי-סורי, לא צלח בידיו. תחת זאת מצא עצמו הארגון נשאב למעורבות הולכת ומעמיקה במלחמה בכל רחביה של סוריה. תחילה נשלחו אנשיו לאזור דמשק, לחזק את אחיזתו של המשטר בדמשק וסביבותיה, למשל שכונות שבהן התגוררה אוכלוסייה שיעית או שבהן נערכו מיליציות שיעיות שאותן שיגרו האיראנים לסוריה, דוגמת כפר סוסה או אזור קברה של סת זינב (נכדתו של הנביא וביתו של עלי בן אבי טאלב). מאוחר יותר עם תחילת המעורבות הרוסית-איראנית בלחימה במדינה החל בספטמבר 2015, נשלחו לוחמים של חזבאללה גם לעומק סוריה ונטלו חלק, לצד לוחמים איראנים ולוחמים של מיליציות שיעיות שהובאו לסוריה בידי טהראן, בקרבות במרחבי חמאן וחמץ, סביב לעיר תדמור וכמו כן בחלב. בהמשך אף השתתפו לוחמי חזבאללה במאבק על השליטה במדבר המזרחי בואכה עמק הפרת, וכן על הערים דיר אל-זור, אל-מיאדין ואבו כמאל שמהם נסוגו לוחמיו של דאעש ושאותו ביקשה עתה איראן להפוך לחלק ממסדרון יבשתי. קודם לכל אלו, שם כזכור הארגון כבר במהלך 2014 את פעמיו לרמת הגולן, והפך בה לשחקן מרכזי מצדו הסורי של הגבול באותם אזורים שנותרו נתונים לשליטתו של המשטר הסורי, בעיקר בצפונה של רמת הגולן הסורית. במקביל הגיעו לוחמי חזבאללה גם לדרום סוריה לאזור דרעא.

לצד נוכחות צבאית זו פעל הארגון לחזק את אחיזתו בקרב האוכלוסייה השיעית בתוככי סוריה – אותם עשרות אלפי שיעים שחיו במדינה זו במחוזות חמץ, חלב דמשק ודרעא – בניסיון לפרוס על אלו את חסותו. במסגרת זו פעל הארגון לכוון באזורים אלו מיליציות שיעיות, לא פעם בסיוע או בהכוונה של משמרות המהפכה של איראן שאותן אימן ומימן, ושנאמנותן הייתה נתונה בראשונה לו עצמו ורק בעקיפין למשטר הסורי שבעבורו נלחמו. מסוריה דווח על ניסיונות של הארגון לפעול גם בקרב העדות הדרוזיות והעלוויות שאף הן מקורן מן השיעה, הגם שנראה שניסיונות אלו נחלו הצלחה חלקית בלבד. בפעילותו של חזבאללה בקרב העלווים בסוריה היה כדי לעורר חשש באשר לכוונותיו ארוכות הטווח של הארגון בעידודה של איראן, לנסות ולקרב את העלווים אל השיעה התרי-עשרית (על-פי

תפיסתה של הרפובליקה האסלאמית של איראן), לחזק בקרבם זהות עדתית ודתית בהשראה ובהכוונה איראנית ולהפוך את העלוויים לחוד חנית לקידום השיעה וההשפעה האיראנית לחופי הלבנט. זאת למקרה של נפילת המשטר בדמשק והתפרקותה של המדינה הסורית, אך גם למקרה שמשטרו של אסד יחזיק מעמד וייצא מן המלחמה כשידו על העליונה. אז תוכל איראן להפוך עצמה לכוח הגמוני בלבנט, הנסמך לא רק על תמיכתם של מוסדות המדינה הסורית ושל העומד בראשה, אלא גם על תמיכתם של בני העדה העלווית במדינה, בדומה ובעצם כתוספת לתמיכתם של בני העדה השיעית בלבנון שאף אותם הפך לכלי בידה לקידום האינטרסים האיראניים באזור. בריאיון שהעניק לערוץ הטלוויזיה אל-מיאדין ב־28 בדצמבר 2017, ביקש נצראללה להפריך חשש זה: "אין שום חשש שננסה להפוך את הסורים לשיעים, גם אסד בעצמו אמר שאין חשש כזה. לא הלכנו לסוריה כדי להפוך מישהו לשיעי. האם בלבנון הפכנו מישהו לשיעי?"²¹

ניסיונותיו של הארגון לגייס תמיכה בהר הדרוזים באמצעות האסיר הלבנוני המשוחרר סמיר אל-קונטאר והפוליטיקאי הדרוזי־לבנוני ויא'אם ויהאב, מנהיג מפלגת האיחוד הערבי (חזב אל-תוחיד אל-ערבי), נדחו בידי האוכלוסייה הדרוזית בהר ובידי מנהיגיה. הצלחה חלקית נחל הארגון עם זאת דווקא בכפר הדרוזי חדר שלמרגלות החרמון בצדו הסורי של הגבול עם ישראל, ובו עלה בידי קונטאר לגייס כמה צעירים דרוזים להתארגנות בראשותו, שאף הוציאה אל הפועל ניסיונות פיגוע בצפון רמת הגולן. קונטאר חוסל לבסוף בדצמבר 2015 בתקיפה שיוחסה לישראל.

אבראהים אל-אמין, עורך העיתון הלבנוני "אל-אח'באר" שנודע בקרבתו לחזבאללה, הסביר כי: "חזבאללה רואה בסוריה קו הגנה קדמי של כלל תנועות ההתנגדות בלבנון ובפלסטין, ולכן חזבאללה מעניק סיוע לכלל התושבים ממוצא לבנוני המתגוררים בכפרים בתוככי סוריה [...] כיום כולם בסכנה. חזבאללה התחייב לסייע לבני מיעוטים אלו, והוא עושה זאת תוך שיתוף פעולה ביטחוני וצבאי מלא עם הסורים"²².

חזבאללה מול ישראל

המלחמה בסוריה ומעורבותו של חזבאללה בה אפשרה לו להיאחז במרחב רמת הגולן, ואף לנסות ולהפוך אותו "למגרש משחקים" מול ישראל שבו ניתן להוציא אל הפועל פיגועי טרור נגדה, דוגמת אלו שאותם ביצע הארגון לאורך הגבול הישראלי-לבנוני ואף באזור חוות שבעא עד למלחמת לבנון השנייה. בה בעת היה במעורבות זו בלחימה בסוריה כדי להפוך את חזבאללה למטרה נוחה בעבור ישראל, שכן זו האחרונה ניצלה את מהומת האלוהים שפרצה בסוריה ואת הכאוס שהשתרר במדינה זו, והחלה תוקפת החל בינואר 2013 על אדמת סוריה משלוחי נשק שביקשו האיראנים להעביר לידיה של הארגון.

בכל זה היה אפוא כדי להכניס מרכיב חדש ובעל משמעות למשוואת יחסי הכוחות שבין ישראל וחזבאללה, כפי שהתעצבה בעקבות מלחמת לבנון השנייה בקיץ 2006. לאחר סיומה

21. ריאיון שהעניק נצראללה לערוץ אל-מיאדין, 28 בדצמבר 2017.

22. אלי'אח'באר (בירות), 14 במרס 2013.

של המלחמה וכלקח ממנה, הגדיל הארגון משמעותית את ארסנל הטילים שלו לכדי למעלה ממאה אלף טילים, מרביתם לטווח קצר אך לצדם כמה מאות ואולי אף כמה אלפי טילים מתקדמים וארוכי טווח, בעלי יכולת דיוק ופגיעה שהכניסו לטווח הפגיעה של הארגון את מרבית שטחה של ישראל, ובכלל זה גם אתרים חיוניים בעלי חשיבות אסטרטגית.

יכולת ההרתעה של חזבאללה התבססה כמעט באופן בלעדי על יכולותיו של ארסנל זה, שבו הרבה נצראללה להתפאר. בנאומו בנובמבר 2012 לרגל יום העאשוראא', התייחס למבצע "עמוד ענן" שאליז יצאה ישראל באותו החודש נגד חמאס ברצועת עזה, והזהיר את ישראל לבל תצא לפעולה צבאית נגד לבנון. "ישראל יודעת היטב מהם כלי הנשק המצויים בדינו. אם ישראל רעדה נוכח כמה טילי פג'ר 5 שנפלו במשך שמונה ימים בתל-אביב, אז כיצד הם יוכלו לעמוד בפני אלפי רקטות שיפלו על תל-אביב אם זו תתקוף את לבנון? ישראל יודעת היטב שהמערכה איתנו לא תוגבל לטווח של 70 ק"מ, אלא תתפרס על כל פני פלסטין הכבושה מקרית שמונה ועד לאילת".²³ בפברואר 2013 בנאום לציון יום השנה לחיסולו של מנהיג הארגון עבאס אל-מסאווי בידי ישראל ב-1992, שהועבר על מסכי ענק במתחם "סייד אל-שוהדאא" בפרבר הדאחיה הדרומי של בירות, הוסיף נצראללה והזהיר כי לארגונו: "יש את כל מה שצריך בשביל המערכה הבאה עם ישראל. ההתנגדות נמצאת בשיא יכולותיה. היא לא זקוקה לסוריה או לאיראן".²⁴

דומה כי לשון האיומים של נצראללה מול ישראל, ובמיוחד במהלך שנות הלחימה הארוכות בסוריה בעת שהניצחון של אסד, איראן וחזבאללה עדיין לא נראה באופק, העידה על אי-נחת בקרב צמרת הארגון ואף על חשש ותחושה של מצוקה יותר מאשר על רצון בעימות עם ישראל. חשש זה הוליד מאמץ לשמר הרתעה הדדית, במטרה למנוע התלקחות של עימות כולל שבו לא רצה הארגון.

כך למשל במסגרת טקס שקיים ארגונו ב-16 בפברואר 2016 בדאחיה לזכר מנהיגיו שחוסלו בידי ישראל, איים נצראללה כי בידי היכולת לפגוע בישראל באמצעות פגיעה במיכל של גז אמוניה המצוי במפרץ חיפה, ומשמעות הדבר כי בידי ארגונו יכולת הזזה לזו של פצצה גרעינית.²⁵ ב-26 במרס 2016 שב נצראללה ואיים בריאיון שהעניק לערוץ אל-מיאדין המקורב לארגון כי: "אם ישראל תממש את איומיה להחריב את עריה של לבנון ולהחזיר מדינה זו עשרות שנים אחורה, הרי שתהיה לנו הזכות להגן על עצמנו ולפגוע בכל יעד בישראל, ובכלל זה במפעלים פטרוכימיים ובמפעלים בהם מצויים חומרים ביולוגיים, וכן במתקני גרעין ובמתקנים שבהם מאוכסנים ראשי נפץ גרעיניים. והלא ישראל יודעת שאלו נמצאים בתוך הערים הישראליות או בסביבתן".²⁶ לבסוף, בנאום לרגל חג העאשוראא' שנשא בנובמבר 2014 איים: "במלחמת לבנון השלישית ייסגר נמל התעופה בן-גוריון למן

23. חיים איסרוביץ, "נסראללה: הקרב נגדנו ישתרע מקריית שמונה ועד אילת", אן-אר-גי, 25 בדצמבר 2012.

24. רועי קייס, "נסראללה מזהיר: אם תתקפו, נחשיך את ישראל", וויינט, 16 בפברואר 2013.

25. רועי קייס, "נסראללה: מיכל האמוניה בחיפה הוא הפצצה הגרעינית שלי", וויינט, 16 בפברואר 2016.

26. "נסראללה: במלחמה עם ישראל נפגע בכורים גרעיניים", וויינט, 21 במרס 2016.

היום הראשון, ובנוסף יהיה עליכם לסגור את הנמלים ואת שדות התעופה שלכם. לא תהיה פיסת קרקע אחת בכל רחבי פלסטין שאליה לא יגיעו הטילים מלבנון".²⁷

נוכח מאזן אימה זה שהגביל, ולמעשה אף שלל מישראל כל יכולת לפעול לאורך קו הגבול הישראלי-לבנוני או אף בעומק לבנון, פיתחה ישראל תפיסת לחימה שנועדה לתת מענה לצורך בללום את התעצמותו של חזבאללה, אבל בה בעת למנוע הידרדרות העלולה להוביל את האזור לסבב אלימות מחודש. מדובר היה בתפיסת המב"ם (המערכה בין המלחמות) שהוגדרה בידי צה"ל: מערכה שמנהלת ישראל באמצעות צה"ל וקהילת המודיעין נגד התעצמות של מדינות אויב ובהן איראן וסוריה, ושל ארגוני טרור דוגמת חזבאללה וחמאס, כדי לסכל פעילות התקפית שלהם. מערכה זו כוללת פעולות חשאיות בחתימה נמוכה ובהן תקיפות חיל האוויר, לוחמת סייבר ופעולות נוספות. בנוסף, יש עוד פעולות שמיוחסות לישראל בלא שזו נטלה עליהם אחריות ניתן למנות את: חיסולם של הגנרל הסורי מחמד סלימאן (אוגוסט 2008), עמאד מע'ניה (פברואר 2008), מחמוד אל-מבחוח (ינואר 2010), תקיפת הכור הגרעיני בסוריה (ספטמבר 2007), התקיפה הישראלית בסודאן במהלך מבצע "עופרת יצוקה" (ינואר 2009), תקיפות משלוחי הנשק האיראניים לחזבאללה בסוריה, פעילות נגד תוכנית הגרעין האיראנית ועוד".²⁸

את נקודת המבט מלבנון, בלא ספק מקלה וחיובית מבחינתו של חזבאללה באשר למערכה שביקשה ישראל לכפות על הארגון, סיפק מקורבו של הארגון, אברהם אל-אמין, עורך "אל-אח'באר", במאמר ולפיו: "בשתיקה מוחלטת מתנהלת מלחמה מורכבת בין ישראל ובין חזבאללה. זוהי 'המערכה שבין המלחמות'. אין זו מערכה בין מלחמות כמו שישראל מבקשת להאמין, אלא מצב של כוננות והתגוננות מחשש שמא תיפול טעות בשיקולי מי מהצדדים העשויה להוביל לעימות העלול לדרדר את האזור כולו למלחמה".²⁹

נראה עם זאת כי תפיסת המב"ם שעניינה עימות לא ישיר בין ישראל וחזבאללה נמצאה נוחה גם לחזבאללה, שכן שירתה את האינטרס שלו לחדש את פעילות הטרור שלו נגד ישראל (המקאומה) בלא להיגרר למלחמה עמה. הארגון השלים עם התנקשות בחיי מפקדיו, כך עמאד מע'ניה בפברואר 2008, וכך גם חסאן הולו אל-לקיס, מבכיריו של הארגון שעמד בראש היחידה האווירית של הארגון והיה אחראי על הכטב"מים שבהם השתמש חזבאללה מדי פעם נגד ישראל. לקיס חוסל בידי אלמונים בסמוך לביתו בלילה שבין 4 ל-5 בדצמבר 2013,³⁰ ודובריו של חזבאללה שלחו אצבע מאשימה לעברה של ישראל אך נמנעו מלהאשים אותה באופן רשמי שיחייב את הארגון לנקום על חיסולו.³¹

27. אל-מנאר, 4 בנובמבר 2014.

28. שי שבתאי, "תפיסת המערכה שבין המלחמות", מערכות 445 (אוקטובר 2011), עמ' 24-27; עמיר רפפורט, "תקופת בין המלחמות", אן-ארג'י, 1 בפברואר 2013.

29. אבים אל-אמין, "האויב לנוכח המשבר – הבריחה לעבר מלחמה", אל-אח'באר (בירות), 24 בינואר 2017.

30. אל-ג'זירה, 5 בדצמבר 2013.

31. אל-מנאר, 21 בדצמבר 2013.

בה בעת שלח הארגון את ידו בפעילות טרור נגד ישראל, עליה נמנה למשל פיגוע שכוון נגד אוטובוס שהסיע תיירים ישראלים בשדה התעופה בורגס שבבולגריה ב־18 ביולי 2012, שבו נרצחו שישה בני אדם ונפצעו יותר מ־30. הפיגוע התרחש ביום השנה ה־18 לפיצוץ שאירע בבניין הקהילה היהודית בארגנטינה, ושיוחס אף הוא לאיראן ולחזבאללה. שעות אחדות לאחר הפיגוע בשדה התעופה בבורגס נשא נצראללה נאום, שבו נמנע אמנם מלהתייחס לפיגוע אך הבטיח כי ארגונו מכין לישראל "הפתעה גדולה". "לא משנה לנו אם ישראל רואה במלחמת לבנון השנייה תבוסה בעבורה. בין אם ישראל מודה בכך או לא, זה ממש לא חשוב עבורי. לנו, מספיק שראש המוסד לשעבר מאיר דגן, שנחשב בישראל כאחד מראשי המוסד הבולטים ביותר בתולדות הארגון, אמר לראש הממשלה לשעבר אולמרט כי מלחמת לבנון השנייה הייתה אסון לאומי בעבורה של ישראל".³²

לפיגוע בבולגריה קדמו כמה פיגועים וניסיונות פיגוע נגד אזרחים, ובעיקר דיפלומטים ישראלים ברחבי העולם דוגמת הודו, גיאורגיה, תאילנד וקפריסין. אלו התבצעו ככל הנראה על־פי תכתיב איראני, וכחלק ממערכה החשאית שניהלו ביניהן טהראן וירושלים בעקבות האשמותיה של טהראן כי ישראל פגעה במדעני גרעין איראנים כדי לבלום את המרוץ האיראני אל הגרעין. ראש הממשלה בנימין נתניהו הטיל את האחריות על ניסיונות הפיגוע ועל מעשה הטרור בבורגס שבבולגריה על כתפיהן של איראן ושל חזבאללה, האשמות שגובו בממצאי החקירה שערכה ממשלת בולגריה בעקבות הפיגוע ושהובילו את האיחוד האירופי להגדיר את חזבאללה כארגון טרור.³³

בנאום שנשא לרגל "יום החללים" של הארגון ב־16 בפברואר 2014, הגיב נצראללה: "יש גורמים בלבנון המקווים ואף מסתמכים על כך שישראל תתקוף בלבנון, לאחר שהאשימה את חזבאללה באחריות לפיגוע בבולגריה. לאחרונה אף הפחידו את הלבנונים בכך שצפויה תוקפנות ישראלית קרובה. מדובר בהפחדה עצמית, לבנונית וערבית, יותר מאשר בהפחדה שמקורה בישראל. ישראל לא זקוקה לשום תירוץ כדי לתקוף. אבל הנה נתניהו האשים את חזבאללה באחריות לפיגוע. האם פרצה מלחמה? לא, לא פרצה".³⁴

עימות בגולן – חזבאללה מחדש את פיגועיו נגד ישראל פברואר 2014

הגעתו של חזבאללה אל קו הגבול ברמת הגולן מחד גיסא, ותקיפות אוויריות חוזרות ונשנות של ישראל על אדמת סוריה שכוונו נגד משלוחים של אמצעי לחימה שביקשה איראן להעביר לידי הארגון מאידך גיסא – כל אלו הגבירו את החשש מפני חיכוך ואף עימות צבאי לאורך קו הגבול. אלא שהפעם קו הגבול הישראלי-סורי ולא כבעבר קו הגבול הישראלי-לבנוני. התוצאה הבלתי נמנעת הייתה תקריות בין הצדדים הניצים שהעידו אמנם על זהירות ורצון להימנע מהסלמה, אך בה בעת על נחישות לדבוק ואף לשמר בכל מחיר, גם במחיר של הסלמה, את מאזן האימה שהתקיים ביניהם.

32. אל־מנאר, 18 ביולי 2012.

33. הארץ, 19 ביולי 2012.

34. רועי קייס, "נסראללה מזהיר: אם תקפו, נחשיך את ישראל", וויינט, 16 בפברואר 2013.

בליל 25 בפברואר 2014 דווח בתקשורת הלבנונית והזרה כי מטוסים ישראלים תקפו ציוד צבאי ואמצעי לחימה, שאותם ביקשו הסורים או אף האיראנים להעביר לידי חזבאללה. לישראל יוחס כי ביצעה כמה התקפות שכאלו במהלך 2013, אבל ייחודה של התקיפה הפעם היה ביעד שנבחר – מחסן של תחמושת בסמוך לעיירה ג'נתא המצויה בצידו הלבנוני של הגבול הסורי-לבנוני. הסורים כהרגלם התעלמו מן התקיפה וכלל לא דיווחו אודותיה. אבל לא כך נהג חזבאללה. דובריו מיהרו לאשר את דבר התקיפה, להאשים את ישראל כי היא העומדת מאחוריה ואף הזהירו כי הפעם יגיב הארגון למהלך.³⁵ נראה כי חזבאללה הגיע למסקנה, כי ישראל מניחה שמעורבותו במלחמה בסוריה מעניקה לה חופש פעולה מולו. בארגון קשרו את ההעזה של ישראל לפגוע באתר של חזבאללה בתוככי השטח הלבנוני, לראשונה מאז סיומה של מלחמת לבנון השנייה, להיעדר כל תגובה מצידו של חזבאללה לחיסולו לקיס.³⁶

תגובתו של הארגון הייתה מהירה. ב־14 במרס 2014 התפוצץ מטען חבלה סמוך לכוח ישראלי שנע סמוך לחוות שבועא, שטח המריבה סמוך למשולש הגבולות סוריה-ישראל-לבנון שבו נהג חזבאללה עד לפרוץ מלחמת לבנון השנייה לבצע מפעם לפעם פיגועים נגד ישראל. לראשונה מאז סיומה של מלחמת לבנון השנייה נטל הארגון אחריות לפיגוע.³⁷ ב־7 באוקטובר 2014 שב חזבאללה והטמין מטעני חבלה בהר דב, ובפיצוץ המטענים נפצעו שני חיילים ישראלים. גם הפעם נטל חזבאללה אחריות על-פיצוץ המטענים, ו"אל-מנאר" של חזבאללה ידע למסור כי: "חוליה על שם החלל עלי חסן חידר ביצעה את הפעולה נגד חיילים ישראלים שנסעו ברכב סיור באזור". חידר היה איש חזבאללה שלטענת הארגון נהרג ב־5 בספטמבר 2014, כאשר מל"ט ישראלי הפציץ מתקן האזנה ישראלי שהתגלה סמוך לעיר צור שבדרום לבנון בידי אנשי הארגון.³⁸ עם זאת, כשתקפה ישראל ב־7 בדצמבר 2014 על אדמת סוריה משלוחי נשק שעשו את דרכם לידי חזבאללה, נמנע הארגון מלהגיב וכך נהג גם בתקיפות שבאו לאחר מכן אחת לכמה שבועות ויוחסו לישראל, כאילו הדבר אינו נוגע לו. בכך שמר על הכלל הנקוט בידיו, כי בכל האמור בפעילותה של ישראל על אדמתה של סוריה יש להותיר את התגובה לאסד.³⁹

ינואר 2015 – חיסולו של ג'האד מע'ניה

בראשית 2015 שב הגבול הישראלי-סורי והתלקח. ב־18 בינואר 2015 דווח כי מסוקי קרב של חיל האוויר הישראלי שיגרו כמה טילים, לעבר קבוצה של אנשי חזבאללה שסיירה לאורך קו הגבול מצפון לקוניטרה. חזבאללה מיהר להודיע כי בתקיפה נהרגו שישה מאנשיו ובהם ג'האד מע'ניה, בנו של מפקדו הצבאי לשעבר של הארגון עמאד מע'ניה. יחד איתו נהרג בתקיפה גנרל מחמד עלי אללה-דדי, ששימש יועץ לצבא הסורי מטעם משמרות המהפכה.

35. אל-מנאר, 25, 26 בפברואר 2014, ידיעות אחרונות, 26 בפברואר 2015.

36. הארץ, 6 בדצמבר 2013; אל-ראי (כנית), 5 בדצמבר 2013.

37. אל-ספיר (בירות), 7 באפריל 2014.

38. אל-מנאר, 5 בספטמבר, 7, 8 באוקטובר 2014.

39. הארץ, 8 בדצמבר 2014.

בהודעה שפורסמה באתר של משמרות המהפכה נכתב, כי הגנרל האיראני היה במשימה בסוריה וסיפק "ייעוץ חיוני" לכוחות הסורים הנלחמים במורדים.⁴⁰

מקורות שונים טענו כי מע'ניה עמד בראש תשתית טרור שכבר פעלה נגד ישראל ותכננה פיגועים נוספים, אך הוסיפו כי ישראל לא ידעה שגנרל איראני נמצא עמו. מקורות אחרים טענו לעומת זאת את ההיפך הגמור, היינו כי לישראל היה מידע על כך שבין מלוויו של מע'ניה מצוי גם אללה-דדי.⁴¹

תגובת חזבאללה לא איחרה לבוא. ב-28 בינואר 2015 תקפו אנשי חזבאללה סיור ישראלי בסמוך לגבול בהר דב, והרגו שניים מחיילי הסיור.⁴² עם זאת, למרות החשש מהסלמה שבה והשתררה רגיעה לאורך הגבול הישראלי-סורי ברמת הגולן, שהרי לשני הצדדים לא היה כל אינטרס בעימות לא כל שכן במלחמה. בכל מקרה, לחזבאללה היו עיסוקים חשובים יותר בסוריה שהרי אביב 2015 עמד בצל החשש כי המשטר הסורי עלול לקרוס נוכח תבוסותיו בשדות הקרב, וכי לוחמיו של דאעש עלולים להבקיע אל מרכז סוריה ואף אל דרומה. ובכל זאת, מפעם לפעם שבו והזכירו חזבאללה ופטרוניו האיראנים את נוכחותם באזור רגיש זה. כך למשל נורו ב-20 באוגוסט 2015 פצצות מרגמה משטח סוריה אל הגולן, ולראשונה מאז מלחמת יום הכיפורים גם אל אצבע הגליל.

ישראל הגיבה בתקיפה מן האוויר של 14 מטרות, ובהן מטהו של מושל מחוז קוניטרה ומפקדת חטיבה 90 וכן עמדות צבאיות נוספות של הצבא הסורי.⁴³ למחרת היום חוסלה בתקיפה מן האוויר החוליה שביצעה את הירי בשעה שעשתה את דרכה ברכב לדמשק, ומישראל נמסר כי מדובר היה בחברים של ארגון הג'האד האסלאמי הפלסטיני שמפקדתו מצויה בדמשק, ושנתמך במשך השנים בידי איראן. נתניהו האשים את נציגי משמרות המהפכה בכך שעמדו מאחורי האירוע,⁴⁴ ומקור ביטחוני בכיר הוסיף והסביר: "האירוע הוכוון על-ידי סעידי איזאדי, ראש המחלקה הפלסטינית ב"כוח קדס" האיראני של משמרות המהפכה. אין מדובר בנקמה על משהו שעשינו. האיראנים פשוט רוצים לחמם את הגזרה מולנו במרכז ובצפון רמת הגולן".⁴⁵

חיסולו של סמיר אל-קונטאר

בליל 19 בדצמבר 2015 חוסל בדמשק סמיר אל-קונטאר, בעת ששהה בדירה בבניין ברובע ג'רמאנא שבדרום הבירה הסורית. קונטאר, דרוזי-לבנוני, השתתף באפריל 1979 בפיגוע בנהריה שבו נרצחו בני משפחת הרן ושני שוטרים, ונידון לחמישה מאסרי עולם ו-47 שנות מאסר בכלא הישראלי. הוא שוחרר מן הכלא ביולי 2008 במסגרת עסקת חילופין עם חזבאללה, שכללה את החזרת גופות שני החיילים הישראליים אלדד רגב ואהוד גולדווסר,

40. אל-מנאר, 18, 19 בינואר 2014; אל-ג'זירה, 19 בינואר; ערוץ 2, 19, 20 בינואר 2015.

41. הארץ, 22 בינואר 2015.

42. הארץ, 29 בינואר 2015.

43. ערוץ 2, 20, 21 באוגוסט 2015.

44. ערוץ 2, 21 באוגוסט 2015.

45. הארץ, 23 באוגוסט 2015.

שחטיפתם הובילה לפרוץ מלחמת לבנון השנייה. עם שובו ללבנון התחתן עם זינב ברגאווי, שיעית לבנונית, ובכך היה כדי לקרב אותו לשיעה. קונטאר החל לפעול בשירות חזבאללה במאמץ לקרב אל הארגון את הדרוזים ברמת הגולן הסורית, ואף בניסיון לארגן קבוצות מקרבם לפעולה נגד ישראל. זו האחרונה פעלה נגד חברי ההתארגנות, לרוב בשעה שניסו לחדור לשטחה. עתה הגיע תורו של קונטאר עצמו ועמו כמה מעוזריו. ישראל נמנעה מליטול באופן רשמי אחריות לחיסול.⁴⁶

חזבאללה, שקונטאר היה מקורב אליו הגם שלא נמנה על אנשיו, מיהר להטיל את האחריות לחיסול על ישראל והבטיח נקמה. "השהיד סמיר אל-קונטאר הוא אחד מאיתנו. הוא מפקד הנמנה על שורותינו. זוהי זכותנו להגיב על חיסולו במקום, בזמן ובדרך שנראה לנכון".⁴⁷ בתגובה ישירה לחיסול נורו למחרת היום רקטות משטח לבנון לעבר הגליל המערבי, וככל הנראה ארגונו של אחמד ג'בריל, "החזית העממית לשחרור פלסטין – המפקדה הכללית" הפועלת בחסותו של המשטר הסורי, הוא שעמד מאחורי הירי, אפשר שעל דעת עצמו ובלא הנחיות ממשק או מחזבאללה בבירות.⁴⁸ תגובתו של חזבאללה עצמו לחיסול באה כשבוע לאחר מכן ב-4 בינואר 2016, כשמטען נפץ שהוטמן בשטח ישראל באזור הר דב פוצץ בידי לוחמי הארגון בעת שסויר של צה"ל עבר בקרבתו. איש מחיילי הסויר לא נפגע, אך חזבאללה החליט כי הוא יכול להסתפק במסר החלקי שהעביר ולפיו אינו נכון להשלים עם פגיעה באנשיו או במקורבים לו, גם אם זו מתבצעת על אדמת סוריה ולא על אדמת לבנון.⁴⁹

עוד קודם לפיצוץ המטען התפאר נצראללה, כי חששה של ישראל מתגובתו של הארגון לחיסולו של קונטאר מאלץ את חייליה להסתתר כ"עכברושים במחילותיהם". "הם ממתנינים אבל גם אנו ממתנינים. הם פוחדים ואנו מחכים להם. חשוב שיבינו כי רצח אחינו ושפיכת דמנו לא יעברו כך סתם. הם מחכים לנו וגם אנו ממתנינים ואללה הוא עם אלו הממתנינים בסבלנות. בכל מקרה, התגובה בוא תבוא".⁵⁰

מותו של מצטפא בדר אל-דין ד'ו אל-פיקאר מפקד כוחות חזבאללה בסוריה
 עדות נוספת לרצונו של חזבאללה לשמור על השקט לאורך הגבול עם ישראל נמצא באופן בו הגיב למותו של אחד ממפקדיו הבכירים, מצטפא בדר אל-דין ד'ו אל-פיקאר, שנמנה עם חבורת הפיקוד של הארגון שירשה את מקומו של מפקדו המיתולוגי של חזבאללה, עמאד מע'ניה. בדר אל-דין הופקד על מעורבותו של הארגון בקרבות בסוריה, וב-13 במאי 2016 נהרג בהפגזה של המורדים על מפקדתו בסמוך לשדה התעופה הבינלאומי של דמשק.⁵¹

46. רויטרס, 20 בדצמבר 2015; הארץ, 21 בדצמבר 2015; סאנא, 21 בדצמבר 2015.

47. אל-מנאר, 21 בדצמבר 2015.

48. אל-ג'ירה, 20 בדצמבר 2015; הארץ, 21 בדצמבר 2015.

49. הארץ, 5, 6 בינואר 2016; אל-אח'באר (בירות), 5, 8 בינואר 2016.

50. אל-מנאר, 3 בינואר 2015.

51. אל-מנאר, 13, 15 במאי 2016.

בדר אל־דין תכנן לצד עמאד מע'ניה את הפיגועים בבסיסי הכוח הרב־לאומי בבירות ב־1983, שבהם נהרגו 305 נחתים אמריקנים, חיילים צרפתים ואיטלקים ו־6 אזרחי לבנון. בהמשך עמד מאחורי פיגועים על אדמת כְּנִית שכוונו נגד בסיס צבא אמריקני ונגד שגרירות ארצות־הברית, וכן נגד שורה של יעדים כְּנִיתים דוגמת מרכז מסחרי גדול בעיר כְּנִית ומגדל הפיקוח של שדה התעופה הבינ־לאומי במדינה. הוא נידון למוות בבית משפט בכְּנִית. כמו כן הואשם באחריות לחיסולו של ראש הממשלה הלבנוני רפיק אל־חירי בפברואר 2005, ובית הדין הבינ־לאומי שהוקם כדי לשפוט את האחראים לחיסול אף הוציא נגדו צו מעצר, שממנו בחר חזבאללה להתעלם.

בניגוד למנהגה משנים עברו, מיהרה ישראל להכחיש באמצעות דיווחים עיתונאיים של כתבים צבאיים כי עמדה מאחורי החיסול. זריז ממנה היה נצראללה, שמיהר אף הוא לנקות את ישראל מכל אחריות למותו של בדר אל־דין ולייחס את חיסולו למורדים הסורים. בהודעה הרשמית שפרסם הארגון נאמר כי: "המנוח הכריז כמה חודשים קודם לכן כי נדר לחזור מסוריה כשהיד, או כמי שנושא את דגל הניצחון. והנה היום הוא חוזר שהיד עטוף בדגל הניצחון, שאותו השיג בדרך של ג'האד נגד ארגוני הטרור בסוריה המהווים את חוד החנית של הפרויקט האמריקני־ציוני באזור".⁵²

כלי תקשורת ערביים העלו תהיות באשר לטענתו של חזבאללה כי המורדים הם שחיסלו את בדר אל־דין, ושמועות נפוצו כי ידם של הרוסים, האיראנים ואף יריביו של בדר אל־דין בצמרת חזבאללה, הייתה במותו. מחשש כי ישראל תראה באופן בו הגיב חזבאללה למותו של בדר אל־דין משום סימן לחולשה, נאלץ נצראללה להסביר בנאום שנשא בטקס זיכרון שקיים הארגון לבדר אל־דין שבוע לאחר חיסולו כי: "הישראלים מיהרו להתפאר בכך שחזבאללה אינו מאשים את ישראל בחיסולו של מצטפא בדר אל־דין שכן הוא מפחד. [...] אם חזבאללה היה מעריך, אפילו לא בוודאות מלאה, כי ישראל היא העומדת מאחורי הפגיעה בבדר אל־דין – היה מגיב באופן מידי. [...] אם יקרה בעתיד דבר דומה תגובתנו תהיה מיידית, ישירה וכואבת".⁵³

כשנה לאחר מכן רמז הרמטכ"ל רא"ל גדי איזנקוט, כי אפשר שבדר אל־דין נפל קורבן למחלוקות פנימיות בשורות חזבאללה.⁵⁴ אגב, במהלך נאום שנשא נצראללה במאי 2017 ביום השנה למותו של בדר אל־דין הופצו בלבנון מסרונים שבהם נכתב: "רוצחו של בדר אל־דין מדבר אליכם כעת", וכן "נצראללה הרוצח ממשיך לשקר". דובריו של הארגון מיהרו להאשים את ישראל כי סוכניה חדרו לרשתות הטלפונים בלבנון, וכי הם העומדים מאחורי משלוח מסרונים אלו.⁵⁵

52. אל־מנאר, 13 במאי 2016.

53. אל־מנאר, 20 במאי 2016.

54. גילי כהן, "איזנקוט מאשר: בכיר חזבאללה נרצח על־ידי מפקדיו בארגון", הארץ, 21 במרס 2017.

55. רועי קייס, "נסראללה הספיד את בדר א-דין, הלבנונים קיבלו מסרונים: 'הרוצח נואם', וויינט, 11 במאי 2017.

חזבאללה – ארגון גרילה, מיליציה או צבא סדיר?

מעורבותו של חזבאללה במלחמה בסוריה עוררה דיון ובעיקר תהיות, באשר להשפעות ארוכות הטווח על הארגון. אחרי הכול הארגון הטיל אלפים מלוחמיו ללחום בסוריה, ובשיאה של מעורבותו בלחימה במדינה זו הגיע מספרם לכדי 10-15 אלף לוחמים. עד לראשית 2018 איבד חזבאללה בקרבות בסוריה קרוב ל-2,000 לוחמים ועוד למעלה מ-7,000 נפצעו. מכאן תובן הטענה שנשמעה במשך השנים הראשונות למעורבות זו, ולפיה המלחמה בסוריה עשויה להפוך בעבורו "למלחמת ויטנאם" שממנה ייצא מוכה ומצולק.⁵⁶

בעקבות החלטתו להתערב במלחמה בסוריה איבד חזבאללה מיוקרתו ברחוב הערבי והמוסלמי וגם זה הלבנוני, בשל התייצבותו לצד המשטר הסורי במאבקו במורדים, שבאו ברובם מקרב בני העדה הסונית במדינה, ואף ספג ביקורת אפילו מצד שיעים רבים שהוטרדו מהמשא הכבד שהטילה מעורבות זו על כתפי בני העדה השיעית בלבנון. ראוי לזכור כי מעורבותו של הארגון בלחימה בסוריה הובילה לתגובת נגד ולשורה של פיגועי טרור מצד ארגוני מורדים סוריים, שכוונו נגד יעדים של חזבאללה או נגד האוכלוסייה השיעית בלבנון. החלטתו של חזבאללה להתערב בלחימה בסוריה עוררה קורת רוח בישראל, נוכח הציפיה שהארגון ישקע בבוץ הסורי. הרמטכ"ל דאז, רא"ל בני גנץ, אף התבטא ב-27 ביוני 2013 כי: "סוריה עודנה שותתת דם, ובלבנון האש החלה לאחוז בשולי גלימתו של נצראללה".⁵⁷ במרחק של שנים השמיע גם מחליפו, הרמטכ"ל רא"ל גדי איזנקוט, דברים דומים ב-2017: "אף שכוחות חזבאללה צוברים ניסיון מבצעי משמעותי בפעילותם בסוריה, הרי שפעילות זו הביאה למשבר תקציבי ומורלי בארגון".⁵⁸

אלא שככל שהלכה המלחמה בסוריה והתארכה, וככל שהכף בה החלה נוטה לצידו של אסד, בן בריתו של חזבאללה, החלו להישמע בישראל קולות שהזהירו כי חזבאללה עלול למנף מעורבות זו במלחמה בסוריה לכדי מקפצה נוספת בדרכו להפוך לכוח אזורי בעל חשיבות, ולבעל השליטה בלבנון ואף על חלקים מסוריה. בישראל הודו כי לא ניתן להתעלם מן העובדה שלמרות המחיר שגבתה מעורבותו של הארגון בסוריה, הוא השכיל לשמר את יכולתו המבצעית מול ישראל, שהתבססה ראשית דבר על ארסנל הטילים שברשותו – ארסנל מתקדם של עשרות ואולי כדי מאה אלף טילים שלא הושפע כלל מהלחימה בסוריה.⁵⁹ דיווחים שפורסמו בישראל ידעו אף לספר על הברחת טילי יאחונט מתקדמים לידי חזבאללה. מדובר בטיילי שיוט ימיים מתוצרת רוסית, בעלי טווח של עד 300 ק"מ, אותם ניתן לשגר לעבר מטרות ימיות או אף מתקנים לאורך חוף הים, כמו נמלים או אסדות קידוח. טילים שכאלו סופקו בידי רוסיה לסורים ואלו העבירו אותם ככל הנראה לידי חזבאללה.⁶⁰ עוד נמסר בישראל על מאמץ איראני להקים מפעלים לייצור טילים בלבנון, באופן שייתר את

56. "סוריה – וייטנאם האיראנית?" מידל ניוז – מגזין המזרח-התיכון, 16 באוקטובר 2015.

57. ערוץ 2, 27 ביוני 2013.

58. יואב זיתון ואיתמר אייכנר, "הרמטכ"ל: חזבאללה סובל ממשבר מוראלי", וויינט, 2 בפברואר 2017.

59. Nicholas Blanford, "Syria as Vietnam? Why the war could be making Hezbollah stronger", *Christian Science Monitor*, 12 March 2015.

60. יצחק בן חורין, "חזבאללה הבריח ללבנון רכיבי יאחונט", וויינט, 3 בינואר 2014.

הצורך בהעברתם של טילים מתקדמים מטהראן, וישדרג את יכולת הדיוק של הטילים המצויים כבר בידי חזבאללה.

שר הביטחון אביגדור ליברמן אף הכריז בנאום בכנס הרצליה ב-20 ביולי 2017, כי: "חזבאללה מנצל את המצב בסוריה כדי לפתוח מולנו חזית בגולן, להבריא לעצמו מערכות לחימה מתקדמות ולהתבסס בגבול מולנו [...] זו תופעה משמעותית ואין להתעלם ממנה, אבל מ-2006 פתחנו פער גדול מול חזבאללה. לא צריך להיכנס להיסטריה ולא לאופוריה בנושא"⁶¹. איזנקוט הזהיר אף הוא באותו כנס: "חזבאללה הוא האיום המרכזי במעגל הראשון על ישראל"⁶².

לצד הגדלת היקפו ואיכותו של ארסנל הטילים שבידי הארגון, רכשו לוחמיו ניסיון מבצעי ויכולות פיקוד ושליטה. אין ספק כי הלחימה בסוריה, הפעם כמסגרת ארגונית לוחמת המפעילה יחידות שמשיתמן היא לחימה, השתלטות והיאחזות במרחבים גיאוגרפיים, ולא עוד כלוחמי גרילה שכל גדולתם היא במארבים או מתקפות טרור נגד סוירים של הצבא הישראלי לאורך קו הגבול או שיגור טילים לעבר עומק ישראל, שיפרה באופן משמעותי את יכולות הפיקוד ואת יכולותיו המבצעיות והלוגיסטיות של הארגון.⁶³ משמעותית לא פחות הייתה העובדה שאת דור המפקדים של הארגון, דור צרוב מהלומות שהנחיתה ישראל על הארגון ותומכיו השיעים בכל רחבי לבנון במהלכה של מלחמת לבנון השנייה, החליף דור צעיר של מפקדים ופעילים שהחוויה המעצבת עבורם הייתה הלחימה, וממילא גם הניצחון, בסוריה. מדובר היה בדור של מפקדים נחושים שאינם נרתעים מהתרסה ואף עימות, אפשר שבשל תודעה של ניצחון בקרב על סוריה מול המורדים, אבל אפשר שגם בשל קלות דעת או אף ארגונית המאפיינת תמיד את הצד המנצח. נחישות זו ייתכן גם שמקורה בהסקה מוטעית מן התמודדות הלא מוצלחת מול המורדים בזירה הסורית, להתמודדות אפשרית בעתיד מול ישראל.

מנגד היו בישראל שטענו כי למרות שהארגון הפך לכוח צבאי לוחם אפקטיבי, הרי שביצועיו הצבאיים בסוריה היו רחוקים מלהרשים. לוחמיו הפגינו בלא ספק מוטיבציה, חיוניות ורעננות גבוהות בהרבה מאלו של לוחמיו המותשים של הצבא הסורי הסדיר, אבל בה בעת כוחותיו הלוחמים ואף צמרת הפיקוד של הארגון לא הותירו רושם באף אחת מזירות הלחימה שבהם נטלו חלק. אנשי חזבאללה הצליחו אמנם בשלביה הראשונים של מעורבותם בסוריה להתמודד עם קבוצות מורדים חלשות ונעדרות ציוד ואימון לאורך אזורי הגבול הסורי-לבנוני, החל באל-קוצ'יר ודרומה לה ברכס הרי קלמון. אבל משהעמיקה מעורבותו של הארגון בקרבות בתוך סוריה הוא ספג כישלונות לא מעטים, ונזקק לסיוע

61. "ישראל במסר לאיראן: "לא נסבול הקמה של מפעלי נשק לחזבאללה", וואלה, 16 ביוני 2017; יואב זיתון, "ליברמן: "פתחנו פער מול חזבאללה, יודעים מה לעשות עם מפעלי הטילים", וויינט, 2 ביולי 2017.

62. Brig. Gen. Muni Katz and Nadav Pollak, "Hezbollah's Russian Military Education in Syria", The Washington Institute for Near East Policy, *Policy Watch*, 2541, 24 December 2015.

63. East Policy, *Policy Watch*, 2541, 24 December 2015.

איראני ובעיקר לחיפוי אווירי שהעניקו לו הרוסים. בשורה התחתונה, ביצועיו של הארגון בסוריה לא לימדו כי עבר מהפך והפך מארגון טרור לצבא סדיר לוחם. לכל היותר הותירו ביצועיו רושם של מיליציה לוחמת, אחת מרבות הלוחמות על אדמת סוריה, גם אם המיומנת והאפקטיבית שבהן.

ביטוי ליומרותיו של חזבאללה נמצא במפגן צבאי שקיים הארגון ב־13 בנובמבר 2016 באל־קוציר, שעליה השתלטו לוחמיו עוד ביוני 2013. במפגן השתתפו מאות מלוחמיו של הארגון, והוצגו בו אמצעי לחימה מתוצרת רוסית וכמה כלי רכב משוריינים מתוצרת אמריקנית שאפשר שהגיעו לידי הארגון מצבא לבנון. בכתבה ב"אל־ספיר" נכתב כי מפגן הכוח של חזבאללה היווה מסר לישראל כי המערכה הבאה לא תהיה מוגבלת מבחינה גיאוגרפית אסטרטגית או צבאית, וכי הארגון הוא כעת חלק מאסטרטגיה כוללת אזורית ובין־לאומית.⁶⁴

נעים קאסם, סגנו של נצראללה, הוסיף בריאיון שהעניק לעיתון: "המפגן הצבאי הוא חלק מהפעילות בשטח. יש לנו צבא מאומן. ההתנגדות כבר לא מנהלת מלחמת כנופיות. אנחנו מחומשים ומאומנים יותר ויש לנו יכולות מתקדמות. כל זה על־מנת להגן על לבנון ולטובת האינטרס של לבנון. כל גורם צריך לקרוא את המסר כמו שהוא".⁶⁵ דבריו של קאסם, ועוד קודם לכן המפגן עצמו, עוררו ביקורת בלבנון. סיעת אל־מסתקבל, סיעתו של ראש ממשלת לבנון סעד אל־דין אל־חרירי, האשימה כי המפגן מעיד על כך שחזבאללה מעדיף את האינטרס של איראן על־פני האינטרס הלבנוני. גם צבא לבנון מיהר להבהיר כי אמצעי הלחימה שהציג חזבאללה במפגן אינם שייכים לו. כמה ימים מאוחר יותר פורסמה ב"אל־ספיר" הבהרה, ולפיה קאסם לא אמר את הדברים שיוחסו לו וכי העיתון מביע צער על שלא דייק בהבאת דבריו של קאסם לקוראים.⁶⁶

כמה חודשים לאחר מכן שב חזבאללה והפגין את כוחו, כשב־20 באפריל 2017 קיים סיור לאנשי תקשורת לבנונים וזרים לאורך הגבול הלבנוני־ישראלי כאילו הוא הריבון בשטח. בסיור שבו נטלו חלק ממפקדיו של הארגון באזור קו הגבול, פירט אחד מהם אודות היערכותו של צה"ל מן הצד הישראלי של הגבול והסביר כי: "האויב מניח שההתנגדות תחדור ליישובים שלו, ומזה כשנה בונה ביצורים ומכשולים ונוקט אמצעי הגנה רחבי היקף. [...] בפעם הראשונה בתולדות הישות הציונית האויב משתמש באמצעי הגנה, ועובר מדוקטרינה של התקפה לדוקטרינה של הגנה".⁶⁷ הסיור עורר ביקורת בישראל אך גם בלבנון. חרירי, שביקר אף הוא בדרום לבנון למחרת, מסר: "לבנון מחויבת להחלטה 1701.

64. סאמי כוליב, "מחזה אל־קוציר מסר חשוב לישראל ולתכפירים (הקיצונים האסלאמיסטים)", אל־ספיר (בירות), 15 בנובמבר 2016.

65. ריאיון של נעים קאסם לעיתון אל־ספיר (בירות), 16 בנובמבר 2016.

66. אל־ספיר (בירות), 17 בנובמבר 2016.

67. רועי קייס, "סיור חזבאללה בגבול: ישראל עברה מהתקפה להגנה", וויינט, 20 באפריל 2017; רועי קייס, "וויינפי"ל על סיור חזבאללה בגבול: "לא דיווחו לנו", וויינט, 20 באפריל 2017.

[...] המדינה והצבא הם של כל הלבנונים. האג'נדה היחידה היא לספק ביטחון ויציבות לכל הלבנונים. אין שלטון אחר בלבנון שהוא מעל לשלטון הלבנוני".⁶⁸

הקרב על הגליל

היכולות הצבאיות שרכש הארגון בלחימה בסוריה העניקו בסיס להכרזות הרהב של נצראללה, ולפיהן בסבב העימות הבא עם ישראל לא ינקוט עוד הארגון גישה פסיבית שעיקרה מאמץ הסתרתות והישרדות, אלא יאמץ גישה אקטיבית שעניינה ניסיון לתקוף ולהשתלט על הגליל. בנאום שנשא בפברואר 2014 לרגל יום השנה השלישי לחיסולו של עמאד מַע'ניה הכריז נצראללה: "על ברק, אשכנזי וגנץ לדעת כי במקרה של מלחמה נוספת מול ישראל, אורה ללוחמי לכבוש את הגליל".⁶⁹

בישראל לא הקלו ראש בהצהרות, ומומחי צבא העריכו כי לארגון יכולת לבצע מתקפות פתע של מאות לוחמים שמטרתן להשתלט ואף להחזיק לזמן מה עמדות צבאיות או אף ישוב ישראלי המצויים בקרבת גדר הגבול. עם זאת חזרו בצה"ל והבהירו כי כיבוש הגליל נותר מטרה שמעבר להישג ידו של הארגון ושל לוחמיו.⁷⁰ בשלהי 2018 דווח כי צה"ל חשף מנהרות שחפר חזבאללה בגבול ישראל-לבנון, שדרכן ביקש הארגון להחדיר מאות מלוחמיו לשטח ישראל לצורך ביצוע של מתקפות פתע בשטחה. ב-4 בדצמבר 2018 החל צה"ל במבצע "מגן צפוני" שבמהלכו הושמדו שש מנהרות שכאלו.⁷¹

לצד האיום לכבוש את הגליל, איים נצראללה בנאום שנשא בדרום בירות לרגל יום אל-קדס ב-23 ביוני 2017, כי בניגוד למלחמה בקיץ 2006, אז לחמו בשורות חזבאללה בעיקר לבנונים, הרי שבמקרה של עימות מחודש עם ישראל יגיעו לסייע לו אלפי מתנדבים שיעים מעיראק, מתימן, מאיראן וממדינות נוספות.⁷² נצראללה התכוון בדבריו למערך של מיליציות שיעיות שכוונה איראן, ושבו עשתה שימוש נרחב לצורך הלחימה בסוריה. לדברים אלו הגיב ראש ממשלת לבנון שטען כי דבריו של נצראללה אינם מייצגים את עמדת המדינה הלבנונית: "העם הלבנוני מסוגל להגן על אדמתו בעצמו מכל תוקפנות ישראלית, ואינו זקוק לאף כוח חיצוני ולאף מיליציה, לא משנה מה לאומיותם". חרירי הוסיף כי בבחירות הקרבות לבית הנבחרים הלבנוני שעתידות היו להיערך במאי 2018: "הלבנונים והלבנוניות יאמרו בבירור מה הם רוצים: לייבא ידע ומיומנויות ולייצא פתרונות, שירותים ומוצרים, או [...] לייבא משמרות מהפכה ומיליציות".⁷³ בהקשר זה ראוי להזכיר כי במרס 2017 הכריז האשם אל-מסאוי, דובר חרכת אל-נג'באא' ("תנועת האצילים"), מיליציה שיעית עיראקית

68. רועי קייס, "ר"מ לבנון: "אנחנו הריבון, לא חזבאללה", וויינט, 24 באפריל 2017.

69. אל-מנאר, 16 בפברואר 2011.

70. יוחאי עופר, "אשכנזי: "חזבאללה לא יכול לכבוש את הגליל", מעריב, 1 באפריל 2015; הארץ, 5 ביוני 2015.

71. יואב זיתון, "מבצע "מגן צפוני" הושלם: "הוסר איום המנהרות מלבנון", 13 בינואר 2018.

72. אל-מנאר, 23 ביולי 2017.

73. סיל"ג (סוכנות הידיעות הלבנונית), 24 ביוני 2017.

פרו-איראנית: "באם הממשלה הסורית תבקש, נהיה נכונים לפעול לשחרור רמת הגולן. מעולם לא עזבנו אזור בטרם הכרענו את הלחימה בו. [...] מי שסבור שישראל היא מעצמה משלה את עצמו, משום שהיא חלשה יותר מקורי עכביש".⁷⁴

ב־13 בפברואר 2018 ביקר מזכ"ל אל־נג'באא', שיח' אכרם אל־כעבי, בקברו של מְעֻנִּיה בפרבר הדרומי של בירות, והכריז כי ארגונו יתייצב לצד חזבאללה נגד ישראל: "נפעל כחזית אחידה עם חזבאללה (בלבנון), כפי שפעלנו בחזית אחת יחד עמו בעיראק ובסוריה, וכמו שנלחמנו נגד הארגונים התכפירים האחרים".⁷⁵ עוד קודם לכן ב־3 בדצמבר 2017 קיים קייס אל־ח'זעלי, מזכ"ל מיליצייית "עצאא'יב אהל אל־ח'ק" (מיליציה שיעית עיראקית פרו-איראנית), ביקור לאורך הגבול הישראלי-לבנוני, והצטלם בבגדי צבא ליד שער פאטמה. דובר המיליציה נעים אל־עבודי הסביר כי הביקור נועד לשלוח מסר לישראל, בהמשך לדבריו של נצראללה: "בכל מערכה עתידית ייתקל האויב בלוחמי ג'האד ממדינות אחרות. כל חזיתות הלחימה תופעלנה, ועל ישראל לדעת כי היא ניצבת כיום מול ציר התנגדות המשתרע מעיראק, עבור דרך תימן ועד לסוריה וללבנון".⁷⁶

אלוף תמיר היימן, ששימש מפקד הגיס הצפוני של צה"ל המופקד על ההתמודדות מול חזבאללה, הגיב על דברים אלו באיום: "מיליציות אלו תושמדנה אם תנסנה לפגוע בישראל".⁷⁷ היימן פיקד על תרגיל "אור הדגן" שקיים צה"ל בספטמבר 2017, הגדול והרחב מסוגו מאז 1989 שדימה מלחמה מול חזבאללה, וסקר בריאיון את מאזן המעורבות של חזבאללה במלחמה בסוריה מנקודת מבטה של ישראל: "חזבאללה הוא ארגון לא רע בכלל עם לוחמים טובים, שעובר בסוריה למידה משמעותית ומתעצם והופך לאתגר לא פשוט. אבל אם הוא התפתח ליניארית מאז 2006, הרי שאנחנו התפתחנו אקספוננציאלית ובסדרי גודל. [...] ההתפתחות שעשינו מאז 2006 היא מעבר לדמיון של הצד השני".⁷⁸ הרמטכ"ל איזנקוט העיר באותו עניין בריאיון חג שהעניק לרגל ראש השנה החדשה: "חזבאללה הוא האויב שמטריד אותנו יותר מכל אויב אחר סביבנו, אבל המאזן האסטרטגי לטובת צה"ל הוא עצום".⁷⁹

בקיץ 2017 נוכח סיומה המתקרב של המלחמה בסוריה, קיבלו יחסי ישראל וחזבאללה תפנית בצילן של שתי סוגיות מרכזיות שתפסו את ראש סדר היום של השיח הביטחוני בישראל:

- המאבק הישראלי במאמצייה של איראן לבסס לעצמה ולמיליציות השיעיות הפועלות בחסותה, נוכחות על אדמת סוריה ביום שלאחר סיומה של מלחמה במדינה.
- החשש הישראלי מפניו של "פרויקט הדיוק האיראני".

74. "מיליציה שיעית בסוריה הכריזה על הקמת 'החטיבה לשחרור הגולן'", וויינט, 8 במרס 2017.

75. אל־מנאר, 13 בפברואר 2018.

76. ערוץ אל־מיאדין, 3, 4 בדצמבר 2017. גם על סיור זה מיהר ראש הממשלה סעד אל־דין אל־חריירי להגיב וקבע כי מדובר בהפרה של החוק הלבנוני וכי הוא הורה למנוע את כניסתו של ח'זעלי לשטח לבנון.

77. יואב לימור, "אם מיליציות מאיראן יתערבו בלבנון – הן לא יחזרו הביתה", ישראל היום, 19 בספטמבר 2017.

78. שם.

79. יואב זיתון, אטילה שומפלבי וגידו רן, "מאות רבות של תקיפות – בלי תגובה אחת. זו ההרתעה של צה"ל", וויינט, 2 בספטמבר 2017.

• בישראל אף הובע החשש כי מהלכים שאותם תיאלץ לנקוט מול איומים אלו עלולים להביא להידרדרות בחזית הצפונית.⁸⁰

אכן, שלב חדש בעימות המתהווה בין איראן ובין ישראל על אדמת סוריה נפתח באביב 2018. ב־9 באפריל 2018 דווח מסוריה כי ישראל תקפה אתר ששימש מרכז של יחידת המל"טים האיראנים בסוריה, וכי במקום נמצאה גם מערכת הגנה אווירית איראנית מתקדמת. מן האתר שוגר כחודשיים קודם לכן, ב־10 בפברואר 2018, מל"ט איראני לעבר שטחה של ישראל. בתקיפה נהרגו 14 איש, שבעה מהם איראנים ובהם קולונל מהדי דהקאן, שעמד בראש מערך המל"טים של "כוח קדס" של משמרות המהפכה בסוריה.⁸¹ האיראנים מיהרו להבטיח נקמה, ובראשית מאי 2018 קידמו פעולה צבאית נגד ישראל שכללה ירי של עשרות טילים לעבר רמת הגולן. ישראל סיכלה חלק מתוכנית הפעולה האיראנית אך לא מנעה את ירי הטילים, ובתגובה תקפה עשרות בסיסים ומוצבים של איראן שהוקמו על־ידה על אדמת סוריה. ואילו בכל האמור ב"פרויקט הדיוק האיראני" הרי שכמה חודשים לאחר מכן, במהלך נאומו בעצרת האו"ם ב־27 בספטמבר 2018, התייחס ראש הממשלה בנימין נתניהו למאמציהם של איראן וחזבאללה ומסר: "ישראל יודעת מה ואיפה אתם עושים - ולא תיתן לכם להתחמק מזה". כמה שעות לאחר הנאום חשף צה"ל תיעוד של מפעלי הטילים המדויקים של חזבאללה בלבנון. עם זאת, בישראל דווח כי האתרים אינם מבצעיים וכי אין עדיין בידי חזבאללה יכולת לירות טילים מדויקים לעבר ישראל.⁸²

נצראללה עצמו התייחס בכמה מנאומו לסוגיות אלו שהעסיקו כל כך את ישראל, הגם שכצופה מן הצד.⁸³ בנאומו בעצרת של הארגון לרגל "יום ירושלים" ב־8 ביוני 2018 הרגיע נצראללה: "איננו רוצים להילחם ולא להשמיד וגם לא להשליך איש אל הים. אנו אומרים באופן התרבותי ביותר שעליכם לעלות על מטוסים או ספינות ולחזור אל היכן שבאתם ממנו, ורק היהודים שחיו בפלסטין ונמנו על תושביה המקוריים יוכלו להישאר בה. הפולשים, הכובשים והמתנחלים שבאו מכל רחבי העולם – עליהם לעזוב".⁸⁴

בנאום נוסף שנשא באל־הרמל ב־26 באוגוסט 2018, לציון סיומה של מלחמת לבנון השנייה ולסילוק לוחמי דאעש וג'בהת אל־נצרה מרכסי ערסאל במזרח בקעת הלבנון בקיץ 2017, הסביר: "תמיד שאלנו את השאלה מי הוביל והנהיג את כל הקבוצות החמושות שנלחמו בנו בדרום סוריה, בסווידא ובדרעא? מי הנהיג אותם ופיקד עליהם? ולכך הייתה התשובה – חדר המבצעים בירדן שבו ישבו קצינים אמריקנים וסעודים, והכול בשיתוף

80. עמוס הראל, "צה"ל מעריך: גוברת הסכנה להתלקחות שתוביל למלחמה", *הארץ*, 12 בינואר 2018.

81. "יעד התקיפה בסוריה: מערכת נ"מ איראנית", *ישראל היום*, 18 באפריל 2018.

82. יואב זיתון, "צה"ל חשף תיעוד של מפעלי הטילים המדויקים בלבנון, בהמשך לנאום ראש הממשלה באו"ם. לדברי נתניהו, הטילים נועדו להגיע לרמת דיוק של 10 מטרים", *וויינט*, 27 בספטמבר 2018.

83. חזבאללה, אל־עלאקאת אל־עאמה, כלימת אל־סייד נצראללה פי אל־ד'כרה אל־סנווייה אל־ת'אניה לל־שהיד אל־קאא'יד מצטפא בדר אל־דין, 14 במאי 2018.

84. *איד'אעת אל־ניור* (רדיו אל נור), כלימת אל־אמין אל־עאם לחזבאללה סמאחת אל־סייד נצראללה פי מהרג'אן יום אל־קדס אל־עאלמי (נאומו של המזכ"ל של ארגון חזבאללה, נצראללה, לרגל יום ירושלים), 8 ביוני 2018.

פעולה עם ישראל. ברגע שהתוכנית הזו קרסה וכל העניין חדל לשרת את האינטרסים האמריקניים ואת האינטרסים של טראמפ – העניין נגמר.”⁸⁵ מאוחר יותר, בנאום שנשא ב־20 בספטמבר 2018 בעצרת שקיים ארגונו לרגל יום עאשוראא’ ברובע הדאחיה של בירות, התייחס נצראללה לשאלת הטילים המדויקים: “להתנגדות יש כיום טילים מדויקים וגם טילים שאינם מדויקים, ואם ישראל תצא למלחמה נגד לבנון הרי שצפוי לה גורל שאותו היא אינה מעלה על דעתה.”⁸⁶

בין חזבאללה למוסקווה

היבט נוסף של מעורבותו של חזבאללה במלחמה בסוריה, ובוודאי שהחל בספטמבר 2015, היה הפיכתו לשחקן ציר במהלך הרוסי- איראני שנועד למוטט את המרד בסוריה ולהבטיח את המשך שלטונו של אסד במדינה. הלחימה של אנשי הארגון בסוריה לצד לוחמים איראנים ורוסים, גם אם מוסקווה העדיפה להתעלם מהשתתפותם של לוחמיו של הארגון בקרבות, הייתה מרכיב נוסף בבניין כוחו ובהתעצמותו של חזבאללה. לצד העמקת אחיזתו בחלקים שונים בסוריה, וחשיפה לניסיון ולידע מבצעי רוסי ואולי אף זליגה אפשרית של נשק וציוד מידי הסורים לידי תחת עיניהם העצומות למחצה של הרוסים, הפך הארגון, גם אם באופן עקיף, לבן ברית של מוסקווה במלחמתה בסוריה ולשותף רב ערך במהלך הרוסי לביסוס וחיזוק מעמדה של רוסיה במזרח-התיכון.

ביטוי לשותפות אינטרסים זו נמצא בנכונותה של מוסקווה להתגייס לצד הארגון, בכל פעם שבה הואשם במעורבות בטרור. בפברואר 2017, בתגובה להאשמותיה של וושינגטון כי חזבאללה מוסיף לעסוק בטרור, הכריז שר החוץ הרוסי סרגיי לברוב כי על ארצות-הברית להכיר בכך שחזבאללה איננו ארגון טרור וכי הוא נלחם נגד דאעש בסוריה.⁸⁷ מאוחר יותר באפריל 2017, במהלך ביקור של שר החוץ הסעודי עאדל אל-ג'ביר, במוסקווה כאשר הצהיר השר האורח כי “לאסד אין מקום בסוריה ולחזבאללה אין מקום בעולם”, השיב לו לברוב, כי בעבור הרוסים חזבאללה אינו ארגון טרור ונוכחותו דומה לנוכחות של חיל האוויר הרוסי ושל כוחות הצבא האיראניים במדינה, שהגיעו כולם על-פי הזמנה של ממשלתה החוקית של סוריה.⁸⁸ למותר לציין כי מלבנון דווח שוב ושוב על פגישות תיאום, גם אם בעלות אופי טקטי, בין קצינים או פקידים רוסיים ובין מנהיגים ומפקדים בחזבאללה.⁸⁹ עם זאת, כשהביאו הרוסים לגיבושו ויישומו של הסכם להפסקת אש בדרום סוריה בקיץ 2017, הם היו נכונים במענה חלקי לתביעותיה של ישראל להרחיק את לוחמיו של

85. חזבאללה, אל-עלאקאת אל-עאמה, ח'טאב אל-סייד נצראללה פי מהרג'אן עיד אל-תחריר אל-ת'אני פי אל-הרמל (נאום של נצראללה לרגל יום השחרור השני בעיירה אל-הרמל), 26 באוגוסט 2018.

86. נאום של נצראללה, מזכירו הכללי של ארגון חזבאללה, לרגל ליל העאשוראא', 20 בספטמבר 2018.

87. חזי סימנטוב, “שר החוץ הרוסי: “ארצות-הברית צריכה להכיר בכך שחזבאללה לוחם נגד דאעש”, אתר **נענע 10**, 12 בפברואר 2017.

88. ליעד אוסמו, “שר החוץ הרוסי, “חזבאללה הלבנוני אינו ארגון טרור”, וויינט, 26 באפריל 2017.

89. **אליאח'באר** (בירות), 24 בנובמבר 2016.

הארגון, לוחמים של משמרות המהפכה של איראן ואף את אותן מיליציות שיעיות שהביאו האיראנים ללחום בסוריה, למרחק של בין 5-30 קילומטרים מן הגבול הישראלי-סורי, הגם שנמנעו מלהיענות לתביעה הישראלית לסלק לחלוטין את הנוכחות האיראנית וזו של לוחמי חזבאללה מסוריה.

מאוחר יותר, לאחר הפלת מטוס האליושין הרוסי בידי מערך ההגנה האווירית הסורי בראשית ספטמבר 2018 בעקבות תקיפה ישראלית באזור החוף הסורי, אף האשימו הרוסים כי למרות שדאגו להרחיק את חזבאללה ואת איראן מגבולה של ישראל ברמת הגולן – הגיבה האחרונה בחוסר אחריות שהביא להפלת המטוס הרוסי. מקורות ישראליים הגיבו כי למרות טענות הרוסים הוסיפו חזבאללה ואיראן לקיים נוכחות בדרום סוריה.⁹⁰ אגב, חזבאללה מיהר לשגר משלחת מטעמו לשגריר הרוסי בבירות, אלכסנדר זסיפקין, שמסרה את תנחומיו של הארגון על מות החיילים הרוסים.⁹¹

נצראללה הסביר בריאיון עוד במרס 2016 כי: "לא רוסיה ולא ההתנגדות טענו אי פעם ברצינות שרוסיה הפכה חברה בציר (ההתנגדות). רוסיה היא מדינה גדולה וחשובה, אך אנו לא מתייחסים אליה כחלק מן הציר. יש לנו קשר ישיר עם רוסיה, אבל אנחנו לא נכנסים עמה לדיונים בנושאים צבאיים, מדיניים ואסטרטגיים".⁹² בריאיון שהעניק לערוץ אל-עאלם האיראני בדצמבר 2016 שב ונשאל נצראללה בנושא והשיב: "רוסיה ניצבת לבדה (כשחקן עצמאי) וציר ההתנגדות ניצב לבדו (כשחקן עצמאי). אבל יש מפגש אינטרסים בין רוסיה לציר ההתנגדות בכמה תחומים ולנוכח כמה סוגיות.[...] רוסיה היא מדינה גדולה, וככזו יש לה יחסים ואף קשרים נרחבים עם ישראל. אנחנו לא נלחמים יחד עם רוסיה נגד ישראל, אלא נאבקים מול ישראל בנפרד ובמנותק מרוסיה. בו בזמן אנחנו משתפים עם רוסיה פעולה בכל מה שנוגע לסוריה, מכיוון שכאן יש מפגש אינטרסים וזהות השקפות בנוגע לאירועים במדינה הזו".⁹³

סגנו של נצראללה בהנהגת חזבאללה, נעים קאסם, הסביר בריאיון בנובמבר 2016 כי: "רוסיה רוצה למלא תפקיד בסוריה כדי שתוכל להשיג השפעה אזורית, ובדרך זו לחזק את מעמדה במשוואה הבינ-לאומית.[...] איראן לעומת זאת אינה מבקשת אחר בסיסים בסוריה, ואינה מחפשת אחר השפעה בין-לאומית באמצעות מהלכיה במדינה זו. היא בסך הכול רוצה להבטיח שסוריה תישאר חלק מציר ההתנגדות. זה כאמור שונה ממה שרוסיה רוצה אבל אין בכך כדי להביא להתנגשות בין שני רצונות אלו שהם שונים אך לא מנוגדים.[...] שתיהן בדעה שאחרי שאסד יסיים את כהונתו תהיה לו הזכות להתמודד בבחירות כמו לאחרים, והעם הסורי הוא שיבחר את נשיאו".⁹⁴ מאוחר יותר בריאיון בפברואר 2017 הוסיף קאסם: "רוסיה קרובה היום לעמדות של חזבאללה בסוגיה הסורית. ההתקרבות הזו חזקה את

90. "רוסיה מאשימה את ישראל: צה"ל השתמש במטוס הרוסי שהופל בסוריה כמגן", **הארץ**, 23 בספטמבר 2018.

91. **איד'אעת אל-נור** (רדיו אל-נור), 25 בספטמבר 2018.

92. "נסראללה: במלחמה עם ישראל נפגע בכורים גרעיניים", **וויינט**, 21 במרס 2016.

93. **אלי-מנאר**, 27 בדצמבר 2016.

94. ריאיון של נעים קאסם לערוץ סמא, 16 בנובמבר 2016.

היחסים בינינו, אבל איני מדבר על ברית החורגת מהסוגיה הסורית או הלבנונית. בסופו של דבר אנו מפלגה הפועלת באזור מסוים. בתוך האזור הזה אנו פועלים בשיתוף פעולה עם הרוסים בסוגיות בעלות עניין משותף"⁹⁵.

חזבאללה בעולם הערבי

מעורבותו של הארגון במלחמה בסוריה לימדה גם על הפיכתו לשחקן ציר במאמץ של טהראן להשליט את ההגמוניה שלה ברחבי המזרח-התיכון, בצל הטלטלה שאחזה במרחב הערבי בעקבות פרוץ "האביב הערבי". לצורך זה נקרא חזבאללה לתרום מיכולותיו המבצעיות ומניסיונו, לסייע לפלס בפני האיראנים את דרכם בזירות הפעולה השונות שלהם. אחרי הכול, לשם כך יועד הארגון מלכתחילה ולצורך זה הקימו אותו האיראנים עוד בראשית שנות ה-80 והשקיעו מאז בביסוסו ובחיזוקו. כך למשל בחרין שהודיעה ביוני 2016 כי חשפה תא טרור של חזבאללה שנועד להוציא לפועל פיגועים בשטחה,⁹⁶ ובראשית מרס 2018 גילתה כי עצרה רשת טרור שמאחוריה עמדו משמרות המהפכה של איראן ובה 116 חברים שחלקם התאמנו אצל חזבאללה בלבנון.⁹⁷ גם ממשלת כנ"ת התלוננה ביולי 2017 בפני ממשלת לבנון, כי חזבאללה עמד מאחורי חוליית טרור שהתכוונה לבצע פיגועי טרור בשטחה.⁹⁸

בשנים שקדמו לטלטלה האזורית שימש חזבאללה שליח בידי האיראנים לביצוע פעילות חתרנית מול יריבים במדינות ערב הסוניות הפרו-מערביות, ובראשן מדינות המפרץ. כך ביצע בשטחה של כנ"ת פיגועי טרור במהלך שנות ה-80 ועתה שב לפעול בשטחה. גם במצרים פעל הארגון לבסס לעצמו תשתית שתשמש אותו לפיגועי טרור נגד ישראל. תשתית זאת נחשפה בידי השלטונות המצריים עוד ב-2009. חזבאללה לא הסתיר את הסיוע שהגיש לאיראנים בזירות הפעולה השונות שלהם באזור ובראשן, תימן ועיראק. בנאום שנשא בפברואר 2015 הודה נצראללה כי ארגונו מעורב בלחימה בעיראק נגד דאעש.⁹⁹ מעורבותו של חזבאללה הגיעה עד לתימן, שבה כוננו איראן וחזבאללה קשרים הדוקים עם המורדים החות'ים. בסמוך לפרוץ מלחמת האזרחים בתימן עוד ב-2012, נשלחו לוחמים חות'ים להתאמן בלבנון ופעילים של חזבאללה נשלחו לתימן לסייע לחות'ים באימון המיליציה שלהם. שניים מפעילים אלו אף נעצרו בידי ממשלת תימן, ואחד מבכיריה של המערכת הביטחונית בתימן באותה עת ידע לספר כי: "הם נשלחו חזרה ללבנון עם מסר 'לבוסים שלהם' לבל יתערבו בתימן, אבל נראה שזה לא באמת עזר".¹⁰⁰

95. ריאיון של נעים קאסם לערוץ אלימיאדין, 17 בפברואר 2017.

96. הארץ, 1 ביוני 2016.

97. "בחרין עצרה 116 חשודים בפעילות טרור, חלקם התאמנו אצל חזבאללה", וויינט, 3 במרס 2018.

98. אל-ערביה, 21 ביולי 2017.

99. Ben Hubbard, "Iran Out to Remake Mideast With Arab Enforcer: Hezbollah", *The New York Times*, 27 August 2017.

100. Ibid.

בכל זה היה כדי להפוך את חזבאללה לצד במאבק בין העולם הערבי הסוני ובין איראן, שהתנהל במרחב המשתרע מלבנון וסוריה, עבור דרך תימן ועיראק וכלה במדינות המפרץ ואפילו על אדמת ערב-הסעודית.

נצראללה לא היסס להתייזב מול ערב-הסעודית. בנאום שנשא ביולי 2016 הגדיר את המתקפה שבה החלה בתימן נגד החות'ים כתוקפנות פושעת: "פלסטין עדיין מצויה תחת עולו של כיבוש אכזרי, ולא ראינו אפילו משב רוח אחד מכיוון מדינה ערבית אחת כדי לסייע לה. התוקפנות נגד תימן היא הוכחה נוספת לכך שישראל אינה מהווה אויב עבור חלק ממדינות ערב".¹⁰¹

עלייה מחודשת במתח עם הסעודים נרשמה בעקבות התפטרותו של ראש ממשלת לבנון ב-4 בנובמבר 2017, בעודו שוהה על אדמת ערב-הסעודית. בהודעת ההתפטרות תקף חרירי בחריפות את איראן והאשים אותה כי: "היא עוקפת את השלטון הלבנוני בניסיון לכפות עלינו מציאות שאיננו מוכנים לקבל. הזרועות שאותן היא שולחת לכל עבר תגדענה. לא נסכים שלבנון תהפוך לבסיס לאיום על ביטחון האזור. היכן שאיראן נמצאת יש רק מלחמות אחים וחורבן. היא רוצה להרוס את העולם הערבי, והרשע שהיא מפגיזה סביבה יחזור אליה". חרירי גם ייחד מדבריו לחזבאללה והאשימו כי: "הצליח לכפות מציאות בשטח בלבנון באמצעות כוח הנשק. המעורבות של חזבאללה גרמה לנו בעיות רבות עם מדינות באזור".¹⁰² יומיים לאחר הפצצה שהטיל חרירי האשים שר החוץ הסעודי, עאדל אל-ג'ביר כי חזבאללה הוא שעמד מאחורי שיגור של טיל מתוצרת איראן בידי החות'ים כמה ימים קודם לכן לעבר שדה התעופה של ריאד.¹⁰³ חזבאללה דחה את ההאשמות, ומיהר להאשים את ערב-הסעודית בניסיון ללבות מתח בלבנון. דובריו האשימו את ערב-הסעודית כי היא מנסה לדחוף את ישראל למלחמה עם חזבאללה, והשייח' נביל קאווק, ממנהיגי של הארגון, האשים: "המשטר הסעודי מבקש לשנות את עמדותיה של לבנון, אבל זהותה של לבנון ותפקידה הם להיות חלק מציר ההתנגדות ולא חלק מן הציר הסעודי המנרמל את היחסים עם ישראל ותוקף את תימן, בחרין וסוריה".¹⁰⁴

לדברים אלו הצטרף חסן רוחאני, שקבע: "זה מאוד מביך וראוי לגינוי שמדינה מוסלמית באזור מתחננת בפני המשטר הציוני כדי שיפציץ את העם בלבנון. זה חסר תקדים בהיסטוריה, שמדינה מוסלמית נוקטת צעדים כאלה, וזה מעיד על חוסר הבשלות של האנשים שעלו לשלטון באותן מדינות".¹⁰⁵ הוא רמז בלא ספק ליורש העצר הסעודי, מחמד בן סלמאן, שגם במערב היו שתהו על מידת הבשלות והבגרות שלו נוכח שורה של החלטות שקיבל מאז עלה אביו לשלטון, דוגמת המתקפה הצבאית שאליה יצא בתימן והמערכה המדינית שבה פתח נגד

101. אלי-מנאר, 28 במרס 2015.

102. אלי-ערביה, 4 בנובמבר 2017.

103. רועי קייס, "שר החוץ הסעודי: 'חזבאללה הוא ששיגר את הטיל מתימן לריאד, זה צעד מלחמתי'", וויינט, 6 בנובמבר 2017.

104. אלי-מנאר, 6 בנובמבר 2017.

105. "רוחאני נגד ערב-הסעודית: מביך שמדינה מוסלמית מתחננת לישראל שתפציץ את לבנון", וויינט, 15 בנובמבר 2017.

קטר. אלא שבלבנון נרגעו הרוחות. ראש הממשלה המתפטר חזר בדצמבר 2018 לבירות ומשך את התפטרותו, הגם שלא חזר בו מההאשמות שהטיח באיראן ובחזבאללה.¹⁰⁶ אגב, התפטרותו של חרירי באה מעט לאחר שנשיא איראן השתבח במעמד שרכשה מדינתו במזרח-התיכון. "לא ניתן לקבל החלטות בעלות משמעות בנוגע לעיראק, סוריה ולבנון, צפון אפריקה והמפרץ בלא להביא אותה (איראן) בחשבון". לכך הגיב חרירי: "לבנון היא מדינה עצמאית שלא תקבל עליה לעולם חסות של איש".¹⁰⁷ גם עם ירדן הגיעו יחסיו של חזבאללה לשפל, נוכח חששם של הירדנים פן הארגון או פטרונותו יהפכו לשכניה של הממלכה מצפון. בריאיון שהעניק המלך עבדאללה ערב פגישתו עם טראמפ בבית הלבן במאי 2017 הזהיר: "יש ניסיון ליצור רצף טריטוריאלי בין איראן, עיראק, סוריה וחזבאללה שבלבנון...]. לא נשלים עם ניסיון של גורמים לא מדינתיים מבחוץ להגיע לעבר הגבול שלנו".¹⁰⁸

השלכות מעורבותו של חזבאללה בלחימה בסוריה על הזירה הלבנונית

חזבאללה היה ונותר כוח שיעי-לבנוני פוליטי, חברתי וכלכלי, קודם להיותו מיליציה צבאית. בה בעת, ביקש לעצמו הארגון עמדת כוח, השפעה ואף הגמוניה על לבנון כולה, שבה היו השיעים מרכיב חשוב של האוכלוסיה, כדי שליש ואולי אף מעט יותר, אבל הרחק מרוב מוחלט. משמע, הארגון נאלץ לקיים דיאלוג ואף נזקק לתמיכה ולשיתוף פעולה מצד מרכיביה האחרים של החברה בלבנון. משום כך לצד הדיון בהשלכות מעורבותו בלחימה בסוריה על בני העדה השיעית, ראוי לבחון את האופן שבו הגיבו יתר מרכיביה של המערכת הלבנונית למעורבות זו.

השיעים, חזבאללה והמלחמה בסוריה

שאלת תמיכתם של השיעים בלבנון בחזבאללה הייתה מראשית דרכו של הארגון, עוד בתחילת שנות ה-80 של המאה ה-20, שאלה מורכבת. לכאורה הפך הארגון לכוח מוביל – צבאית, פוליטית כלכלית וחברתית – בקרב השיעים במדינה ונראה היה לפי סקרי דעת קהל, אך גם על-פי תוצאותיהן של מערכות הבחירות לבית הנבחרים ולמועצות המקומיות שהתקיימו בעשורים האחרונים בלבנון, כי הוא נהנה מתמיכה איתנה מצד בני העדה השיעית. אלו ראו בו מגן אפקטיבי ונאמן של האינטרס העדתי השיעי בלבנון מול יריבים ואויבים מבית ומבחוץ, דימוי שהתחזק בלא ספק בעקבות התגייסותו ללחום באיום האסלאם הקיצוני שאיים לזלוג מסוריה ללבנון. אך גם קודם לכן, פעל חזבאללה לחזק את מעמדם של השיעים במערכת החברתית, הכלכלית והפוליטית בלבנון, מול מרכיביה האחרים של מערכת זו, בני העדות האחרות ובראשם הסונים והנוצרים. שיעים רבים נסמכו על מערכות החינוך והרווחה שהקים הארגון בריכוזי האוכלוסייה השיעיים בכל רחביה של המדינה, והפכו תלויים בו.

106. אלי-מנאר, 22 בנובמבר 2017.

107. אלי-קדס אל-ערבי (לונדון), 23 באוקטובר 2017.

108. ווישינגטון פוסט, 9 באפריל 2017.

בה בעת הוסיפו מרבית השיעים בלבנון להסתייג, ולכל הפחות להימנע מלהזדהות עם תפיסותיו האידיאולוגיות של הארגון, תלותו הגוברת באיראן וניסיונו לאמץ את המודל האיראני, על היבטיו החברתיים והתרבותיים, ובראשם תפיסת ולאית אליפקיה (הנאמנות לאיש הדת הבכיר, ולענייננו למנהיג העליון של איראן).

לבד מכך, החברה השיעית נותרה ביסודה חברה מסורתית שבה השתמרה הנאמנות הבסיסית למקום המגורים, בין אם הכפר או העיירה ואף הרובע או השכונה, אבל בעיקר למשפחה או לחמולה, ובחלקים של בקעת הלבנון אף למסגרת השבטית שהוסיפה להתקיים בקרב שיעים ואף סונים בחלק זה של המדינה. חזבאללה השכיל אמנם לטוות מערכת קשרים שקשרה אליו שיעים רבים ואולי אף את רובם של בני העדה, אך אלו העניקו לו את תמיכתם מתוך נאמנות לראש הכפר או המשפחה או אף ראש השבט, שבחרו להטיל את ידם על חזבאללה ולהשתלב בשורותיו, או מכוח תלותם של שיעים אלו במערכות החברה והכלכלה של הארגון ולא דווקא מכוח של נאמנות ומחויבות אידיאולוגית לתפיסותיו.

עדות למגבלותיו של חזבאללה נמצאה בהצלחתה של התנועה המתחרה, תנועת "אמל" (אפואג' אל-מקאומה אל-לבנאניה – גדודי ההתנגדות הלבנונית), לשמר את כוחה בקרב בני העדה. "אמל" ייצגה גישה מתונה בהרבה מזו של חזבאללה ונשאה אופי לבנוני, שלא לומר חילוני, להבדיל מחזבאללה שהצטייר תמיד בעל אידיאולוגיה דתית קשוחה מבית מדרשם של האייתולות באיראן. מול יריבים מבית נהגו שתי התנועות לשתף פעולה יחד בחזית אחידה, שנועדה להבטיח את האינטרסים של שתיהן ושל בני העדה השיעית הניצבים מאחוריהן למשל במערכות הבחירות לבית הנבחרים. לעומת זאת, במערכות הבחירות המקומיות נהגו להתמודד זו מול זו במאבק להשגת שליטה בכפרים ובעיירות השיעים במדינה.

ההבדלים בין השתיים נמצאו בהתגייסותו הנלהבת של חזבאללה למען המשטר הסורי למן ראשיתה של המהפכה בסוריה, שעמדה בניגוד בולט לעמדתה של "אמל". זו האחרונה הביעה אמנם תמיכה במשטר הסורי, אך דומה כי הייתה זו תמיכה מן הפה אל החוץ, נעדרת כל מחויבות או מגויסות אמיתית. אחרי הכול, מנהיגה של "אמל", נביה ברי, השכיל מאז ומעולם להלך בין הטיפות של הפוליטיקה הלבנונית והאזורית, ומשום כך הוסיף לשמור על ערוצים פתוחים מול ארצות-הברית ומדינות מערב אירופה, וקודם לכן מול המחנה הסוני בתוך לבנון ומול מדינות ערב המתונות.

"אמל" נתמכה אמנם בידי הסורים במהלך השנים הראשונות לפעילותה, בין היתר בעת שנאבקה באמצע שנות ה-80 בחזבאללה על השליטה בבני העדה השיעית בדרום לבנון. אבל ברבות השנים, ובמיוחד מאז עלה אסד הבן לשלטון ביוני 2000, בחרה דמשק להטיל את ידה על חזבאללה על חשבון קשריה ההיסטוריים עם "אמל".

מברקים של השגרירות האמריקנית בבירות ממלחמת לבנון השנייה ואף לפנייה, שפורסמו בידי אתר "ויקיליקס", שפכו אור על תמרוניו הפוליטיים של ברי ועל דעתו האמיתית על שותפיו ובעלי בריתו מחזבאללה. בפגישה שקיים עם השגריר האמריקני ג'פרי פלטמן ב-25 ביולי 2006 במהלך הקרבות בלבנון, הסביר המנהיג השיעי לדיפלומט האמריקני כי חוות שבעא הן תירוץ בעבור חזבאללה המאפשר לו לסירב להתפרק מנשקו. ברי הוסיף כי אם החוות לא תושבנה לידי לבנון, יתנגד באופן אישי לדרישה לפרוק את

חזבאללה מנשקו, אבל אם ישוחררו החוות – איש לא יזדקק יותר לחזבאללה.¹⁰⁹ בשיחה נוספת שקיימו השניים ב־18 באוגוסט 2006 סמוך לסיום הקרבות, הזהיר ברי כי בלבנון יהיו תמיד בנמצא אנשים, ובמרומז אנשי חזבאללה, שיבקשו להצית מחדש את אש המלחמה עתה משהצדדים עומדים להפסיק את האש. השגריר העיר על דברים אלו, כי נראה שברי אינו סומך כלל וכלל על חזבאללה.¹¹⁰

דברים ברורים יותר השמיע באוזניו של פלטמן דווקא המנהיג הסוני, סעד אל־דין אל־חרירי, בפגישה שקיימו השניים ב־20 באוגוסט 2006. חרירי טען כי חלומו של ברי הוא להיפטר מן חזבאללה. משום כך הוא מבקש לנצל את מה שנתפס עליידו כהיחלשות וכשקיעה של חזבאללה ומנגד גאות בפופולריות שלו, כדי לדחוק בחזבאללה ואף להכתיב לו את רצונו. חרירי ציין בשיחה כי הוא סבור שברי כפה על חזבאללה להסכים להגבלות שהוטלו על היערכות כוחותיו מדרום לליטאני, והוא (חרירי) אף סבור כי מדובר בצעד ראשון העשוי להביא את "ההתנגדות" (היינו חזבאללה) אל קיצה, והוא מאמין שניתן לגייס את ברי לטובת המטרה.¹¹¹

מתוך מברקים אלו עלו גם נקודות התורפה שהותירו שוב ושוב את ברי רחוק ממטרותיו, ובעיקר הרחק מאחורי חזבאללה במרוץ להנהגת העדה השיעית. בפגישתו עם פלטמן ציין ברי כי הוא נחוש לשקם את דרום לבנון ואף התלונן כי: "כל מה שבניתי בדרום במהלך 22 השנים האחרונות נהרס בתוך 22 יום (היינו במהלך מלחמת לבנון השנייה)". אלא שיומיים אחר כך במברק שסיכם את פגישתו של פלטמן עם חרירי, ולאחר שציין כי חרירי כמו גם פוליטיקאים לבנונים העלו בפניו את האפשרות של הקמת קרן ערבית שתשקיע בשיקום דרום לבנון ותנוהל בידי ברי כדי לחזק את מעמדו, העיר השגריר האמריקני כי יש לוודא שהכסף לא יעבור תחת ידי ברי, ובעיקר לא תחת ידי אשתו רנדא, הנוהגים לגזור קופון של 10-15 אחוזים מכל עסקה העוברת תחת ידיהם.¹¹²

ואכן חולשתו של ברי הייתה נעוצה בכך ש"אמל" בראשותו הפכה לאחווה משפחתית שבה, נוכח גילו המבוגר (ברי הוא יליד ינואר 1938), הפכה אשתו רנדא לממליכת המלכים ב"אמל" ולצדה עלו לגדולה גם כמה מבניו של ברי (מצטפא ועבדאללה – בניו מאשתו הראשונה לילא, ובנו באסל מאשתו השנייה – רנדא). לצד אלו גם אחיו, מחמוד ברי. נביה ברי עצמו נודע אגב כאחד הפוליטיקאים העשירים בלבנון והונו, שאותו השיג ככל הנראה מגזירת קופונים וכספים שיועדו לפתוח דרום לבנון נאמד בכמה מיליארדי דולרים (ברי שימש כיו"ר המועצה לענייני דרום לבנון (מג'לס אל־ג'נוב), שדרכה הועבר כסף ממשלתי וסיוע זר לשיעים בדרום לבנון).¹¹³

<https://wikileaks.org/plusd/cables/06BEIRUT> .109

<https://wikileaks.org/plusd/cables/06BEIRUT> .110

<https://wikileaks.org/plusd/cables/06BEIRUT> .111

<https://wikileaks.org/plusd/cables/06BEIRUT> .112

Omri Nir, *Nabih Berri and Lebanese Politics* (New York: Palgrave Macmillan, 2011); "Top 10 Richest Politician of Lebanon 2017".

אין פלא כי מהתבטאויותיו של ברי לאחר פרוץ המהפכה הסורית עלתה הזהירות של המנהיג השיעי ובעיקר החשש המשותף לו, כמו גם ללבנונים כה רבים, מזליגת האש מסוריה השכנה גם אל לבנון. כך למשל הכריז עוד באוגוסט 2011 כי הוא חושש כי קיימת כוונה לחלק את לבנון לקנטונים העומדים כל אחד בפני עצמו, בדיוק כמו שמבקשים לעולל לסוריה. ברי הוסיף כי שעה שצדר עמד בראשות "אמל" קיבלה התנועה נשק מיאסר ערפאת, וכי מעטים יודעים שערפאת היה זה שהעניק לגדודי ההתנגדות שקמו אז ככוח צבאי של השיעים את השם "אמל", אבל בהמשך היו אלו הסורים שציידו את "אמל" בנשק נגד ישראל. "הם היו היחידים שנתנו לנו רובים וכל ציוד אחר שביקשנו. גם אלג'יר העניקה לנו סיוע מסוים, אבל פרט לשתי אלו אף אחד אחר לא העניק לנו סיוע".¹¹⁴

ב־1 בדצמבר 2011 קרא ברי לשליטים הערבים לחדול מנסיגותיהם לפגוע ביציבות בלבנון. הוא תהה כיצד זה שיש ערבים השולחים כסף כדי להזין את האש בסוריה, ואינם מבינים כי האש עתידה להתפשט גם אליהם. ברי הוסיף כי רפורמות נדרשות בסוריה, אבל העם הסורי הוא שצריך להוביל רפורמות אלו ולא מישוהו שאינו סורי. בהצהרות אלו ניכר בעיקר החשש מפני השלכות המשבר כעל לבנון כמו גם הרצון לשמר ולהבטיח את היציבות בסוריה, אבל נעדר מהן הממד האישי של מחויבות ודאגה אישית לאסד ולמשטרו.¹¹⁵

"אמל" בהנהגתו נמנעה מלקרוא תגר על חזבאללה בשל מעורבותו במלחמה בסוריה, ונראה אפוא שהאיום לארגון בשל מעורבות זו היה נעוץ בעיקרו באותם קולות של ביקורת שנשמעו מקרב תומכיו שלו או מקרב "השיעי מן הרחוב" נוכח המחיר שמעורבות זו במלחמה בסוריה זו גבתה מן השיעים בלבנון. ביקורת חנוקה נשמעה גם מקרב שורות הארגון אודות יחסם של האיראנים, יחס של התנשאות ופטרוניות, כלפי אנשי חזבאללה.¹¹⁶ מתח זה היה נעוץ יש להודות במתח המובנה המתקיים בין השיעים בלבנון ובין איראן. שהרי מרביתם של השיעים הלבנונים לא הזדהו עם דרכי הפעולה הדתיות והאמונות שביקשה איראן לקדם בלבנון, ולבד מכך הוסיפו לדבוק בזהותם השיעית-לבנונית-ערבית וסירבו להכפיף עצמם באופן אוטומטי ובלא שיקול דעת לאינטרסים של איראן המדינה או של מי מנציגיה באזור, דוגמת "כוח קדס".

עם זאת, נוכח האיום הסלפי-ג'האדי מצד ארגונים כמו דאעש או ג'בהת אל-נצרה, הכירו שיעים רבים גם אם בלית ברירה בצורך לשמר ולחזק את הקשרים עם איראן, שהפכה נותנת החסות, גם אם פטרונית ותובענית, של הקהילות השיעיות במרחבי העולם הערבי. אלו גם השלימו בסופו של יום עם מעורבותו של חזבאללה בלחימה בסוריה, ובוודאי לאחר שהתברר כי ידו של אסד היא על העליונה וכי לניצחון תרמה מעורבות זו של חזבאללה בקרבות.

ביקורת גוברת על הארגון נשמעה בקרב שיעים רבים דווקא בשל הקשיים הכלכליים שאליהם נקלע, בשל העלויות הכספיות של המלחמה בסוריה (כלכלת הלווחמים ותשלום

114. ריאיון של נביה ברי לעיתון אל-אח'באר (בירות), 2 באוגוסט 2011.

115. סיל"ב (סוכנות הידיעות הלבנונית), 1 בדצמבר 2011.

116. Hanin Ghaddar, "Hezbollah Losing Its Luster Under Suleimani", *The Washington Institute*, 22 February 2017; אל-מודון (בירות), 16 באפריל 2017.

פיצויים או אף גמלאות למשפחות ההרוגים והפצועים). לעלויות הגבוהות של הלחימה בסוריה נוספו קשייה הכלכליים של איראן בשל הסנקציות הבינלאומיות שהוטלו עליה, כמו גם בשל הירידה המתמדת במחירי הנפט שהביאו אותה לקצץ בתמיכה הכספית שהעניקה לחזבאללה. הכנסותיו של חזבאללה נאמדו בכמיליארד דולר בשנה, ומקורם היה בתמיכה איראנית שנאמדה בכמה מאות מיליוני דולרים מדי שנה, זאת לצד הכנסות מהברחות מסמים או מעסקי הכלכליים השונים של הארגון, וכן מתרומות של תומכיו מכל רחבי העולם.¹¹⁷ ראוי גם להזכיר כי עוד בסוף 2016 אימץ הממשל האמריקני שורה של תקנות, שנועדו להיאבק ולפגוע במערך המימון הבינלאומי של חזבאללה באמצעות איום בהטלת סנקציות אמריקניות על כל גוף או פרט המעורב בהעברת כספים לארגון השיעי. ברשימת האישים והגופים שעליהם הוטלו סנקציות כאלו נכללו למעלה ממאה ממנהיגי הבכירים של הארגון, אך לצידם גם גופים השייכים לו דוגמת ערוץ הטלוויזיה "אל-מנאר" או תחנת השידור "רדיו אל-נור", וכן עשרות חברות שנחשדו בקיים קשר או אף בזיקה לארגון. בשל התקנות האמריקניות ונוכח איומים מושיגטון כי ארצות-הברית תנתק את לבנון מהמערכת הפיננסית העולמית ותביא להורדת דירוג האשראי שלה, הורה נגיד הבנק המרכזי של לבנון, ריאד סלאמה, לכלל הבנקים והמוסדות הפיננסיים בלבנון לסגור את חשבונותיהם של אנשים או גופים הקשורים לחזבאללה. מאוחר יותר הלכו בעקבות ארצות-הברית מדינות המפרץ שבהן מתגוררת אוכלוסייה שיעית, שבעבר נהגה להעביר תמיכה כספית לארגון. התוצאה הבלתי נמנעת הייתה קיצוצים נרחבים במשכורות ובתמיכות שהעניק הארגון לתומכיו, וכן במערך השירותים שהוא מגיש לאוכלוסייה השיעית.¹¹⁸

חזבאללה, הסונים ואתגר האסלאם הסלפי בלבנון

מעורבותו של חזבאללה בסוריה עימתה אותו עם בני העדה הסונית, בבחינת נדבך נוסף במאבק על השליטה בלבנון בין שתי עדות אלו שפרץ במלוא עוזו בעקבות החתימה על הסכם טאיף באוקטובר 1989. הסכם זה הסדיר את המחלוקת בין הסונים והמארונים שבצילה עמדה לבנון לאורך מרבית המאה ה-20, אך הוביל לפרוץ מאבק בין בני העדה הסונית והשיעית שהפכו עתה לעדה בעלת משקל דמוגרפי שווה ואולי אף עודפת על-פני הסונים, ולמותר לציין גם עדה בעלת עוצמה ונוכחות צבאית ופוליטית. בפרוץ המהומות בסוריה היה כדי להגביר את המתח הסוני-שיעי בלבנון, ואולי אף לעודד גורמים במחנה הסוני לנסות ולקרוא תגר על חזבאללה. גורמים אלו באו בעיקר מקרב הזרם הסלפי בלבנון, שצבר תאוצה ותמיכה על רקע המתחולל בתוככי לבנון, בסוריה השכנה ואף בעולם הערבי כולו.

ראשיתה של התנועה הסלפית בלבנון הייתה בשנות ה-50. עם הקמתה של "האגודה המוסלמית להדרכה וצדקה" בידי שיח' סאלם אל-שהאל, יליד טריפולי. את דרכו של שהאל המשיך בנו שיח' דאעי אל-אלסלאם אל-שהאל, הנחשב כיום לאחד ממנהיגייהם

117. דורון פסקין, "שבוע שחור לנסראללה: ממשלות ארצות-הברית ולבנון חונקות את חזבאללה כלכלית", כלכליסט, 16 במאי 2016.

118. אל-מודון (בירות), 2 במאי 2017, אתר אל-ג'נוג'יה, 3 במאי 2017, אל-יחדת' (בירות), 3 במאי 2017.

החשובים של הסלפים בלבנון.¹¹⁹ עיקר כוחה של התנועה היה בצפון לבנון בעיר טריפולי, ובאזורי עכאר ואל-דינייה הסמוכים לה, הידועים בשמרנות של תושביהם, אך גם בנחשלותם הכלכלית ביחס לבירה בירות. במשך השנים התמקדו הסלפים בפעילות של הטפה ושל חינוך, ונמנעו מכל עיסוק בפוליטיקה מכיוון שתפסו עיסוק שכזה כהכרה במוסד המדינה הלבנונית שהוא מוסד חילוני ביסודו. במהלך שנות הנוכחות הסורית בלבנון הקפידו הסלפים לשמור על פרופיל נמוך מחשש פן הסורים יפעלו נגדם, ורק לאחר שהכוחות הסוריים נסוגו מן המדינה באביב 2005 שבו לפעילות מלאה וגלויה. זו נגעה כאמור, לצד פעילות חינוכית, בעיקר לנאומים או לעצרות מחאה בסוגיות שונות שעל הפרק. אחד ממנהיגיהם, סאלם אל-רפאעי, הסביר כי שאיפתם היא להתבסס על השריעה אבל הם מבינים כי אי אפשר לצפות שבלבנון תוגדר השריעה כמקור עיקרי לתחיקה (חקיקה).¹²⁰

ראוי להזכיר בהקשר זה כי הפוליטיקה בלבנון הייתה ונתרה פוליטיקה של משפחות, שהותירה מרחב מצומצם לתנועות ולזרמים שאינם על בסיס משפחתי-עדתי. כך היה עם הזרם הסלפי במדינה וכך, אגב, היה גם גורלה של אל-ג'מאעה אל-אסלאמיה ("הקבוצה האסלאמית"), השלוחה הלבנונית של תנועת "האחים המוסלמים". זו האחרונה ידעה בשנות ה-90 של המאה ה-20 עלייה בכוחה, אך לא הצליחה לבסס לה מעמד מוביל בעדה, שהרי התמיכה בה תורגמה לזכייה במושב או שניים בלבד בבחירות לבית הנבחרים הלבנוני (מתוך 29 מושבים שהוקצו לבני העדה הסונית), וסופה שהפכה שותף זוטר של משפחת חרירי ושל "מחנה 14 במרס" שבהנהגתו.

תנועה נוספת שקמה ופעלה בימי מלחמת האזרחים במדינה הייתה תנועת אל-תוהיד אל-אסלאמי ("הייחוד האסלאמי") שקמה ופעלה בטריפולי ב-1982 בהנהגתו של סעיד שעבאן ג'ראד שכונה "אמיר התנועה".¹²¹ התנועה הצליחה להשתלט על טריפולי וסביבותיה, אבל פעילותה הייתה לצנינים בעיני הסורים ששלטו בחלקים גדולים של לבנון. הם עצרו את אחד ממנהיגיה, סמיר חסן, ובתגובה הרגו פעילים של התנועה 15 לוחמים סורים במחסום דרכים במבואות טריפולי. הסורים הגיבו במתקפה צבאית שהולכה לכיבוש של טריפולי ולחיסול כוחה הצבאי של "הייחוד האסלאמי".

שנות ה-80 וה-90 של המאה ה-20 בלבנון היו עדות להופעה של תנועות סלפיות קיצוניות, שפעלו מחוץ למערכת הפוליטית הלבנונית ושפעיליהם היו לעיתים זרים שהגיעו ללבנון ממדינות ערביות שכנות, או פלסטינים ממחנות הפליטים במדינה דוגמת עין אל-

119. Nadine Elali, "NOW's Guide to Lebanese Salafism", *Now Lebanon*, July 11, 2012; Alex Rowell, "Salafists in the Spotlight", *Now Lebanon*, March 12, 2012.

120. ע'סאן ריפי, "מן הו דאעי אל-אסלאם אל-שהאל" (מיהו דאעי אל-אסלאם אל-שהאל), אל-ג'זירה, 2 בנובמבר 2014; אסלאמיון, "דאעי אל-אסלאם אל-שהאל: אהל אל-סונה פי לבנאן ידפוענ ת'מן וקופיהם אלא ג'אנב אל-מט'לום" (דאעי אל-אסלאם אל-שהאל: בני העדה הסונית בלבנון משלמים את מחיר התייצבותם לצד המדוכאים).

121. שעבאן הכריז על הקמתה של התנועה במסגד אל-תובה בטריפולי. שורה של תנועות חברו אליה ובהן "תנועת לבנון" הערבית (חרכת לגנאן אל-ערבי) בראשות עיצמאת מראד; "ההתנגדות העממית" (אל-מקאומה אל-שעעיה) בהנהגתו של ח'ליל עכאוי; "עמותות המסגדים" (אל-תג'מועאת אל-מסג'דיה) של עלי מרעיב ולבסוף, "כוחות חיילי האל" (קואת ג'נוד אלה) של פואז חסין אע'א.

קלווה בצידון או נהר אל־בארד שבטריפולי. על אלו נמנו "גדודי עבדאללה עזאם", שפעלו בעיקר בדרום לבנון ולא פעם אף נגד ישראל.

בראשית שנות האלפיים דרך כוכבו של ארגון "פתח אל־אסלאם" בהנהגתו של שאכר אל־עבאסי, פלסטיני מיריחו. עבאסי התגלגל בין לוב לדמשק, וסופו שהגיע לעיראק באביב 2003 ללחום בכוחות האמריקניים הערוכים על אדמת המדינה. עוד באוקטובר 2002 היה מעורב ברבת עמון ברצח הדיפלומט האמריקני לורנס פולי, ועל כך נידון למוות שלא בנוכחותו בידי בית דין צבאי בירדן ב־2004. מאוחר יותר עבר ללבנון ושם הקים את "פתח אל־אסלאם", שבסיסו במחנה הפליטים נהר אל־בארד הסמוך לטריפולי. במאי 2007 פתח הצבא הלבנוני במתקפה על מחנה הפליטים, בעידוד ובגיבוי סורי ואמריקני כאחד, והביא לחיסול כוחו הצבאי של הארגון במחיר של זריעת הרס נרחב במחנה ועקירת תושביו ממנו. עבאסי עצמו נמלט לסוריה, נעצר וסופו שמת בכלאו. לימים נטען כי המודיעין הסורי הוא שעמד מאחוריו בעת שלחם בעיראק ומאוחר יותר במהלך שהותו בלבנון.¹²²

פרוץ המלחמה בסוריה ועליית כוחן של תנועות סלפיות־ג'אדיות במדינה השכנה, הביאה להתערורות מחודשת של אותו מתח מובנה בין הצבא הלבנוני, כמייצגה של המדינה הלבנונית ומוסדותיה, ובין הזרם הסלפי במדינה. מתח זה מצא את ביטויו בשורה של תקריות שלא גלשו למאבק אלים רחב ממדים. כך למשל הרגו חיילים של צבא לבנון במחסום צבאי באזור עכאר ב־20 במאי 2012 את אחמד עבד אל־ואחד, אחד השייח'ים הסלפים הבכירים בצפון המדינה, ואת מלווהו שייח' ח'אלד מרעיב, שהיו בדרכם להשתתף בהפגנה נגד המשטר הסורי. בראשית פברואר 2013 חיסלה יחידה של המודיעין הצבאי את ח'אלד אחמד חמיד, תושב עיירת הגבול ערסאל בצפון מזרח לבנון, שהיה ידוע בתמיכתו במורדים הסורים ושהיה חשוד, לטענת הצבא, במתן סיוע למעשי טרור שביצעו אלו בשטח לבנון. בתגובה יצאו עשרות מתושבי העיירה להתעמת עם חיילי היחידה בעודם בעיירה, הרגו שניים מקציניה ופצעו אחרים. הצבא הלבנוני מיהר לחסום את הדרכים המובילות לערסאל ודרש כי תושביה יסגירו לידי את התוקפים. רק במאמצים מרובים ובתיווך של ההנהגה הסונית בלבנון, הוסר הסגר והושב השקט לאזור.¹²³

מתח זה היה הרקע לעלייתו המטאורית של אחמד אל־אסיר, שהפך לאחד הבולטים שבדוברי הזרם הסלפי בלבנון. אסיר, יליד צידון, רכש את השכלתו הדתית בבירות. משפחתו קיבלה את הכינוי אסיר, מכיוון שאחד מאבותיו נאסר ונכלא בידי שלטונות המנדט הצרפתי. בעקבות הפלישה הישראלית ללבנון ב־1982 הצטרף אסיר ל"ג'מאעה האסלאמית", ובשנים שלאחר מכן הקים יחד עם כמה מעמיתיו את מסגד בלאל בן רבאח בשכונת עברא בצידון. ב־1997 אף מינה עצמו לאימאם של המסגד. למן פרוץ המהפכה בסוריה בלט כתומך נלהב במורדים, ואף ארגן שביתות והפגנות בתמיכה בהם. עד מהרה החל מפנה את חיצו נגד חזבאללה בשל תמיכתו במשטר הסורי, ומאוחר יותר בשל מעורבותו הפעילה בלחימה בסוריה לצידו. "חזבאללה מאשים את יריביו בעדתיות, אבל הוא עצמו מוביל את העדתיות

122. אל־ערביה, "מעלומאת ען אל־רא'וס אל־ת'לאת'ה לתנט'ים פתח אל־אסלאם" (מידע על שלושת ראשיו של ארגון פתח אל־אסלאם), 23 במאי 2007; דוניא אל־ואטן, 23 במאי 2007.

123. סיל"ב (סוכנות הידיעות הלבנונית), 20 במאי 2012, 13 בפברואר 2013.

בלבנון תחת מסווה של מקאומה ומשתמש בה כסוס טרויאני, במסגרת תוכנית עדתית המהללת את שלטון חכם הדת (המשטר האיראני) המשתרע החל בטהראן אך איש אינו יודע היכן הוא מסתיים. [...] אין לי דבר נגד בני העדה השיעית, אך הניסיון לגייס את ההתנגדות לטובתה ובשירותה של עדה מסוימת, ולמעשה בשירות 'הפרויקט' האיראני, יוצר תהום בין העדות במדינה".¹²⁴

באפריל 2013 קיים אסיר ביקור הפגנתי באל־קוצ'יר שבסוריה, בשעה שהאזור היה עדיין מוחזק בידי המורדים. אפילו דוברים של ארגוני המורדים הסורים, דוגמת "המועצה הלאומית", הסתייגו מן הביקור מכיוון שנרתעו מן הדימוי הקיצוני של אסיר.¹²⁵

במאבקו בחזבאללה חצה אסיר את הקווים, משהחל תוקף את צבא לבנון אותו כינה "צבא שיעי איראני". הוא אף קרא לבני העדה הסונית המשרתים בצבא לערוק ממנו ולהצטרף ללחימה בו. ב־23 ביוני 2013 פרצו בצידון עימותים בין תומכיו של אסיר, שאליהם הצטרפו כמה מתומכיו של הזרם הסלפי בעיר, ובין חיילי הצבא. במהלך העימותים נורו פגזים וטילים לעבר מחסומים של הצבא, ואנשיו של אסיר אף ניסו להשתלט על העיר כולה. צבא לבנון הצליח להדוף את המתקפה, ואף להשתלט על מאחזיו של אסיר ובהם מסגד בלאל בן רבאח. בתום העימותים נספרו 18 הרוגים וכמאה פצועים. אסיר ירד בעקבות כיבוש מעוזיו בידי הצבא למחנת, וסופו שנלכד בשדה התעופה של בירות באוגוסט 2015 כשהוא מנסה להימלט מן המדינה מחופש (לאחר שגילח את זקנו) וכשברשותו דרכון מזויף.¹²⁶

גם חזבאללה לא טמן ידו בצלחת מול אותן קריאות תגר בקרב הזרם הסלפי בלבנון, ויזם שורה של פיגועי טרור נגד יעדים סלפיים: ב־23 באוגוסט 2013 התרחשו שני פיגועים בשני מסגדים בטריפולי המזוהים עם הזרם הסלפי, והותירו אחריהם 42 הרוגים וקרוב ל־400 פצועים. הפיצוץ הראשון אירע בסמוך למסגד אל־תקה, שבו נהג להטיף השייח הסלפי סאלם אל־רפאעי, הגם שבאותו יום שישי נעדר מן המסגד. דקות ספורות לאחר מכן אירע פיצוץ נוסף, סמוך למסגד אל־סלאם.¹²⁷ איש לא נטל אחריות לפיגועים אלו, אך כאמור ההנחה בלבנון הייתה כי חזבאללה הוא העומד מאחוריהם.

המתח בלבנון בצל המלחמה בסוריה הורגש לא רק בין סונים ושיעים, אלא גם ובעיקר בין סונים ובין בני העדה העלווית, שהיוותה כ־2 אחוזים מכלל האוכלוסייה במדינה ושכנה התגוררו ברובם באזור טריפולי בצפונה של לבנון ובסמיכות לגבול עם סוריה ולחבל העלווים המצוי מצידו הסורי של הגבול. המתח בין סונים לעלווים בטריפולי חוזר אחורה עשרות ואולי אף מאות בשנים. הוא שב ופרץ במהלכה של מלחמת האזרחים המדינה בשנות ה־70 ובראשית שנות ה־80 של המאה ה־20, בשנים שקדמו להשתלטותם של הסורים על המדינה. עתה שבה המתיחות והתחדשה עם פרוץ המהפכה בסוריה. העדה העלווית, אותה ייצגה "המפלגה הערבית הדמוקרטית", שמרה על נאמנותה ומחויבותה לסוריה ולשושלת העלווית העומדת בראשה, ואילו הציבור הסוני ובפרט בטריפולי ניצב מן הצד האחר בראש

124. אל־ג'מהוריה (בירות), 1 בספטמבר 2012.

125. אל־אח'באר (בירות), 30 באפריל 2013.

126. רועי קיים, "סוף המצוד: נעצר השייח שהתנגד לחזבאללה", וויינט, 15 באוגוסט 2015.

127. סיל"ג (סוכנות הידיעות הלבנונית), 23 באוגוסט 2013.

חזית התמיכה במורדים הסונים בסוריה. זירת העימות הייתה קו התפר שבין השכונות העלוויות של טריפולי לאלו הסוניות, ובמיוחד שכונת ג'בל מְחִסִין העלווית שמצפון לרחוב סוריה, המפריד בין החלק העלווי לזה הסוני של העיר, ושכונת באב תבאנה הסונית המצויה מדרום לו.

תקריות ראשונות פרצו בעיר עוד בקיץ 2011, ונמשכו במשך מרבית 2012. העימותים שכללו חילופי אש ואף שימוש בפצצות וטילים, השאירו אחריהם עשרות הרוגים ופצועים והובילו להתערבותו של צבא לבנון שנפרס לאורך קו התפר בעיר והשיב את השקט לרחובות. האירועים בלבנון הוכלו, משום שמרבית התושבים לא רצו מלחמת אזרחים מחודשת, ונמנעו מללכת בעקבות המורדים בסוריה שביקשו להעביר את המלחמה אל שטחה של לבנון.

ראוי לזכור כי הזרם הסלפי בלבנון התחזק על רקע מה שנתפס היה כהיחלשות מעמדו של מנהיגם הבלתי מוכתר של הסונים במדינה, סעד אל-דין אל-חרירי. לרבים בלבנון היה נדמה כי חריירי הולך ומאבד מכוחו בזירה הפנים-לבנונית, בזו הפנים-סונית ואפילו בתוככי משפחתו, שם החלו רבים להצביע על אחיו בהאא' ואפילו אחיינו אחמד, ככוחות העולים במשפחה. הסיבה להיחלשות בכוחו של חריירי הייתה נעוצה באישיותו החיזורת, וברתיעתו מלהתעמת עם יריביו הפוליטיים ואף עם אנשי חזבאללה, אך גם בעובדה שהפך נוכח-נפקד בלבנון. לדבריו בשל חשש לחייו, אך אפשר שבשל נהנתנות.

חריירי זכה בבחירות לפרלמנט הלבנוני שהתקיימו ביוני 2009 והקים, הגם שבקושי רב ורק כשישה חודשים לאחר הבחירות, ממשלה קואליציונית שבה נטל חלק גם מחנה יריביו, "מחנה 8 במרס" בהנהגתו של חזבאללה. ממשלתו הוצגה בפני הפרלמנט וזכתה לאישורו ב-9 בנובמבר 2009. כחודש לאחר מכן ב-19 בדצמבר 2009, "הלך חריירי לקנוסה" משעלה לרגל לדמשק לפגוש בנשיא אסד שאותו האשים אך ארבע שנים קודם לכן באחריות לרצח אביו, רפיק אל-חריירי. ב-12 בינואר 2011 התפטרו שרי הממשלה הנמנים על "מחנה 8 במרס", ואליהם חבר וליד ג'נבלאט שערק ממחנהו של חריירי, ובכך אילצו אותו להגיש את התפטרותו לאחר שממשלתו איבדה את הרוב שממנו נהנתה בפרלמנט.¹²⁸

את מקומו של חריירי תפס נגיב מְקָאִתִי, בן העדה הסונית מטריפולי, שהקים ב-25 בינואר 2011 ממשלה בתמיכת "מחנה 8 במרס" ומחנה תומכיו של ג'נבלאט. מְקָאִתִי כיהן בתפקידו עד להתפטרותו במרס 2013, על רקע המתוחות הגואה בלבנון בשל המלחמה בסוריה. הוא הוחלף בתמאם סלאם, שהקים אך בקושי רב ממשלה. זו הוצגה בפרלמנט וזכתה לאישורו רק כשנה לאחר מכן בפברואר 2014. סלאם החזיק בתפקיד כמעט שלוש שנים, עד שהתפטר ב-18 בדצמבר 2016 ופתח את הדלת לשובו של חריירי לעמוד בראשות הממשלה, הפעם כמועמד מוסכם על כלל המחנות.

128. "מחנה 8 במרס" קרוי על שם הפגנה שקיימו ארגון חזבאללה ו"אמל" ב-8 במרס 2005 בתמיכה בסורים על רקע הפגנות המחאה נגד המשטר בדמשק בעקבות רצח ראש ממשלת לבנון, רפיק אל-חריירי. בתגובה ארגנה תנועת "אל-מְסַתְקַבֵּל" בהנהגת משפחת חריירי הפגנת נגד ב-14 במרס 2005 ומאכן הכינוי "מחנה 14 במרס" שדבק במחנהו של סעד אל-דין אל-חריירי ותומכיו.

חרירי עצמו עזב את לבנון עוד באביב 2011, והשתקע בריאד יחד עם אשתו לארא. הוא הגיח עם זאת מפעם לפעם במטוסו הפרטי מריאד לצרפת ולשווייץ, שם בילה את זמנו באתרי נופש. בסרטונים שהודלפו לרשתות החברתיות בידי יריביו הפוליטיים, נראה חרירי מעביר את זמנו בבתי קפה באתרי נופש יוקרתיים בהרי האלפים או בריבירה הצרפתית שלחופי הים התיכון, דבר שעורר ביקורת ולכל הפחות הרמת גבה אצל רבים בלבנון.¹²⁹ אגב, למרות הטענה בדבר סכנה לחייו הרי שהפגיעה היחידה בכריאותו הייתה תאונת גלישה ב־21 ינואר 2013 במהלך חופשת סקי באלפים הצרפתיים במסגרתה שבר חרירי את רגלו השמאלית.¹³⁰ בולטת במיוחד הייתה רתיעתו של חרירי מלעשות שימוש בממצאיה של ועדת החקירה הבינ־לאומית, ואף בכתב האישום שפרסם על בסיס ממצאים אלו בית הדין הבינ־לאומי שהוקם בכירות כדי לשפוט את הנאשמים ברצח אביו, רפיק אל־חרירי. עוד בקיץ 2009 חשף העיתון הגרמני "דר שפיגל" כי בית הדין הבינ־לאומי אימץ את ממצאיה של ועדת החקירה של האו"ם שהגיעה למסקנה כי חזבאללה הוא העומד מאחורי ההתנקשות.¹³¹ מזכ"ל חזבאללה מיהר כמובן להכחיש את ההאשמה, ובנאום שנשא באוגוסט 2009 הטיל את האחריות לרצח על כתפיה של ישראל. הוא אף חשף שידור של מזל"ט ישראלי שיירט ארגונו, ושהעיד לכאורה על מעקב שביצעה ישראל אחר תנועותיו של חרירי האב סמוך להתנקשות, ומכאן שמצביע על כי היא שעמדה מאחורי הרצח.¹³²

כשנתיים לאחר מכן, במרס 2011, פרסם בית הדין הבינ־לאומי כתב אישום נגד ארבעה מפעילי חזבאללה ובהם גם מצטפא דר אל־דין, גיסו של עמאד מְעַ'ניה שירש את מקומו כמפקדה של הזרוע הצבאית של הארגון, באשמת מעורבות בחיסולו של חרירי. כמה חודשים לאחר מכן הוגשה לידי התובע הכללי הלבנוני, סעיד מירזא, בקשה להוצאת צו מעצר נגד הנאשמים. למותר לציין שאנשי חזבאללה לא העלו כלל על דעתם להסגיר את עצמם. כך או אחרת הצדק היה ונותר מצרך מותרות יקר ערך בלבנון, ובכך הכיר אפילו חרירי הבן, ועוד קודם לכן ג'נבלאט, שקרא ללבנונים להניח לעבר, כפי שעשה בכל האמור ברצח אביו (שחוסל בידי הסורים במרס 1977).¹³³

חרירי עתיד להתפייס עם חזבאללה ולהקים בדצמבר 2016 ממשלה בהשתתפותו של הארגון, אך שנה אחר כך, ב־4 בנובמבר 2017, הכריז על פירוק השותפות ועל התפטרותו מתפקיד ראש הממשלה. אפשר שעשה זאת בלחץ סעודי, אבל אפשר שגם כחלק מהיערכותו לקראת הבחירות שהיו צפויות להיערך בלבנון באביב 2018, ומתוך רצון לחזק את מעמדו בקרב בסיס התמיכה הסוני שלו מול יריבים בתוך משפחתו, פוליטיקאים סונים שכוכבם דרך בלבנון דוגמת אשרף ריפי, או מול "החשודים הרגילים" – בני משפחות נכבדים סוניות

129. אלי־אהראם (קהיר), 16 ביולי 2013.

130. דילי סטאר (בירות), 16 באוקטובר 2013. חרירי היה, אגב, הפוליטיקאי הלבנוני הפעיל ביותר בשימוש בטוויטר, באמצעותו ניסה לשמור על נוכחות ולו גם וירטואלית בזירה הפוליטית בלבנון. אלי־נהאר (בירות), 4 באוקטובר 2012.

131. רועי נחמיאס, "נסראללה: יירטנו צילומי מזל"ט וארבנו לשייטת", וויינט, 9 באוגוסט 2009.

132. דר שפיגל, 23 במאי 2009; אל־מנאר.

133. דילי סטאר (בירות), 4 ביולי 2011.

דוגמת משפחות סלאם, כראמי או יאפי, שהמתינו מהצד לנפילתה של משפחת חרירי. בינואר 2018 כבר חזר בו חרירי מהתפטרותו, ושב לכהן כראש ממשלה.

הדרוזים

בני העדה הדרוזית בסוריה התגייסו מטעמים מובנים לציודו של המשטר בדמשק, ונראה שעמדה דומה אימצו מרבית בני העדה הדרוזית בלבנון. למרות זאת בחר מנהיגם הבלתי מעורער של הדרוזים במדינה, וליד ג'נבלאט, לאמץ עמדה הפוכה בתכלית. פרוץ המשבר בסוריה מצא את ג'נבלאט בעיצומו של תהליך התפייסות עם חזבאללה ועם המשטר הסורי, שבו החל בעקבות אירועי מאי 2008 – השתלטותם של לוחמי חזבאללה על מערב בירות, וחתימת הסכם דוחא שעיגן וקיבע את מעמדו המוביל, וכל הפחות את זכות הווטו של הארגון השיעי, בתוך המערכת הפוליטית בלבנון. ג'נבלאט אף ביקר בדמשק בדצמבר 2010 טרם פרוץ המהומות בסוריה, ובמהלך הביקור נועד לפגישת פיוס היסטורית עם אסד לאחר נתק של שנים מאז רצח חרירי בפברואר 2005, בעקבותיו אף קרא ג'נבלאט "לרוצח את ראש הנחש מדמשק", רמז לאסד שאותו האשים באחריות לרצח.¹³⁴

משכך הייתה תגובתו הראשונית של ג'נבלאט לאירועים בסוריה תגובה זהירה ומהוססת, ועיקרה תמיכה בדרישה לשינוי ולרפורמות תוך הימנעות מלצאת חוצץ נגד המשטר הסורי ולקרוא להפלתו. אלא שככל שהחריפו המהומות בסוריה ונראה היה כי סופו של משטרו של אסד לקרוס, הלך ג'נבלאט והתנתק מסוריה, הגם שהקפיד להוסיף ולשמר את קשריו עם חזבאללה. נראה כי גישתו ביחס למשבר הסורי לא הייתה נעוצה רק בשיקולים קרים אלא היה בה ממד רגשי מובהק, שהרי אביו של ג'נבלאט, כמאל, נרצח במרס 1977 בידי הסורים. אין פלא כי בעקבות פיגוע הטרור בדמשק ב־18 ביולי 2012, שבו חוסלה הצמרת הביטחונית הסורית, מיהר ג'נבלאט להכריז בריאיון כי השאם אח'ת'אר, ראש הלשכה לביטחון לאומי שנהרג בפיגוע בדמשק, היה אחראי לחיסולו של אביו. בעקבות מותו ב־5 במרס 2013 של ח'כמת אל־שהאבי, ששימש לאורך כרבע מאה כרמטכ"ל הסורי (1998-1974), הוא הוסיף כי תחת שהאבי וח'דאם (עבד אל־חלים ח'דאם שכיהן כשר חוץ וכסגן נשיא במשך שנים אלו) הצילה סוריה את לבנון, אלא שתחת אסד השתנו פני הדברים מן הקצה אל הקצה, וכי שהאבי אף אמר לו בפגישה שקיימו השניים כשבועיים לאחר פרוץ ההפגנות בדרעא במרס 2011, כי אסד הוא מטורף העתיד להוביל את סוריה להרס ולאבדון. "סוריה שאותה הכרתי", כך שהאבי, "נגמרה ולא תשוב עוד. סוריה שלצידה עמדתי 29 שנים נגמרה".¹³⁵

עם התפשטות האש בסוריה נעלמו הזהירות והאפוק מהצהרותיו של ג'נבלאט. בריאיון שהעניק לעיתון הבירותי "אל־חדת" ב־14 באוקטובר 2011, קרא למשטר הסורי להפסיק ולהרוג במפגינים ואף תקף את התופעה ולפיה השלטון מועבר במדינות ערביות שונות

134. ערוץ הטלוויזיה אל־מסתקבל, 14 במרס 2005.

135. אל־ערביה, 28 ביולי 2012, 5 במרס 2013.

בירושה.¹³⁶ במאמר שפרסם ב־23 בינואר 2012 מעל לדפי ביטאון מפלגתו, "אל־אנבאא", קרא לתושבי הר הדרוזים בדרום סוריה, שהתקוממו נגד הקולוניאליזם הצרפתי והשתתפו במהפכה הסורית הגדולה בשנים 1925-1927, להצטרף למרד בסוריה נגד המשטר הסורי. הוא הסביר כי אין הבדל בין עושק זר לעושק מקומי, וכי השאלה אינה זהותם של העושקים אלא דרגת העושק שבמעשיהם.

במאמר נוסף ב"אל־אנבאא" ב־21 בפברואר 2012 הוסיף כי קיימת מחלוקת בקרב הדרוזים, שכן כמה מהם תומכים במשטר הסורי ומוכנים לשמש את אותם שכירי חרב הפועלים בשירותו, שעה שאחרים תומכים במאבקו של העם הסורי למען סוריה דמוקרטית ופלוורליסטית. הוא הוסיף כי תושבי הר הדרוזים נאבקו בעבר הלא רחוק כדי לשחרר את סוריה משלטון המנדט הצרפתי, ולכן על הדרוזים להיאבק עתה כדי לשחרר את סוריה משלטון הדיכוי והרודנות.¹³⁷ בריאיון שהעניק כחודש לאחר מכן לעיתון הצרפתי "לה מונד" ב־26 בפברואר הכריז כי אסד אינו אלא פסיכופט ולא רפורמיסט, וכי משטרי רודנות אינם יכולים באמת להשתנות.

חבר סיעתו בבית הנבחרים, אכרם שהיב, אף קבע כי המלחמה המתחוללת בסוריה היא נגד החי והצומח ולא רק הדומם. הוא הוסיף כי מול פני מאבקו של המשטר במהפכה שמובילים בני החורין במדינה זו, אין אלא לקבוע כי סופו של העם תמיד לנצח.¹³⁸ ג'נבלאט לא חסך אגב את ביקורתו גם מיריביו-שותפיו בלבנון, אנשי חזבאללה, ובריאיון שהעניק לבי־בי־סי בערבית ב־28 ביולי 2012 תהה כיצד תמיכת חזבאללה בתושבי דרום לבנון עולה עם תמיכתו של הארגון באסד.¹³⁹ הוא הוסיף כי איראן ורוסיה לא תומכות בסוריה אלא הורסות את סוריה, ובריאיון אחר שאל היכן היום נצראללה שהתיימר לשמש כמנהיג האומה הערבית והאסלאמית.¹⁴⁰

בשנים שלאחר מכן, נוכח התחזקותם של הכוחות הסלפיים־ג'האדיים במחנה המורדים בסוריה, הפחית ג'נבלאט ממעורבותו במשבר הסורי. עם זאת, ב־2015 ניסה את כוחו בסיוע לתושבים של 14 כפרים דרוזים המצויים בג'בל אל־סמאק במחוז אידליב, שנפלו לידי ג'בהת אל־נצרה. לאחר כיבוש הכפרים החלו אנשי ג'בהת אל־נצרה להתאנות לתושבים הדרוזים, ואף דרשו מהם להקים מסגדים בכפריהם ולאמץ דרכי פעולה סוניות. בתיווכו של ג'נבלאט עזבו חלק מהדרוזים להר הדרוזים. ג'נבלאט הלך והתנתק מהפוליטיקה הלבנונית והאזורית, והפנה את עיקר תשומת לבו לתהליך העברת מנהיגות העדה לידיו של בנו תימור, בנו מאשתו הראשונה ג'רופית, שנשוי לדיאנה זועיתר, שיעית מבקעת הלבנון.¹⁴¹ עם זאת כשפרצו ב־3 בנובמבר 2017 קרבות סביב לכפר הדרוזי חדר שלמרגלות החרמון מצידו הסורי של הגבול, שתושביו נותרו נאמנים למשטר הסורי, וישראל הכריזה

136. אלי־חדת' (בירות), 14 באוקטובר 2011.

137. אלי־אנבאא' (בירות), 23 בינואר, 21 בפברואר 2012.

138. לה מונד (פריז), 26 בפברואר 2012.

139. רדיו גי גי סי, 28 ביולי 2012.

140. אל־ערביה, 28 ביולי 2012.

141. רועי קייסי, "מנהיג חדש לדרוזים בלבנון: ג'נבלט הכתיר את בנו", וויינט, 19 במרס 2017.

כי לא תניח למורדים לכבוש את הכפר, מיהר ג'נבלאט לגנות דווקא את ישראל על שעמדה מאחורי מתקפות אנשי ג'בהת אל-נצרה – טענה מקובלת בקרב הדרוזים בגולן. ג'נבלאט אף פנה לתושבי הכפר ואמר: "אל לכם להאמין שישראל ומי שתומך בה יסייעו לכם. עליכם להתאחד ולסמוך רק על עצמכם, ועל כל תמיכה ערבית כנה וחסרת פניות שתוצע לכם"¹⁴². לעומת ג'נבלאט נותרו יריביו בעדה הדרוזית, טלאל ארסלאן מנהיגה של משפחת ארסלאן, וכן ויהאב ויא'אם מנהיגה של "מפלגת האיחוד הערבי", דבקים בקשריהם עם סוריה. ארסלאן הקפיד להוסיף ולבקר בדמשק ולפגוש באסד, וחזר על המשנה הסורית כי האירועים במדינה זו אינם אלא תוצאה של מזימה ישראלית אמריקנית. ויא'אם היה כדרכו חריף וצעקני יותר, ואיים עוד בספטמבר 2011 על תורכיה כי ישוגרו לעברה מאה אלף טילים אם תתערב בנעשה בסוריה,¹⁴³ ובעצרת הזדהות עם הדרוזים בגולן שערך במעוזו בבעקלין בפברואר 2013 הכריז כי הדרוזים יילחמו לצד אחיהם בסוריה וכי אם סוידא תזדקק לסיוע מצד הדרוזים של לבנון – הוא נכון לבוא ולהגן עליה.¹⁴⁴ למרות המתח הקפידו השניים לשמור על אהדות שורות עם ג'נבלאט כמקובל בקרב בני העדה הדרוזית, ובפרט נוכח האתגרים למעמדם מבית בלבנון. כך למשל בהלווית אמו של ג'נבלאט, מאי ארסלאן, ניצב טלאל ארסלאן לצד ג'נבלאט לקבל מנחמים כנציגה הבכיר של משפחת ארסלאן שמקרבה באה המנוחה. התייצבותם של הדרוזים בסוריה לצד אסד, נוכח החשש מפניהם של הכוחות הסלפיים-ג'אדדים ובראשם דאעש וג'בהת אל-נצרה, היא שקבעה את עמדתם של מרבית הדרוזים בלבנון ביחס למשבר בסוריה, ובכוחו של ג'נבלאט לא היה כדי לשנות עמדה זו.

המדינה הלבנונית ומוסדותיה ושאלת המלחמה בסוריה

המערכת הפוליטית בלבנון הייתה ועודנה סך כלל מרכיביה, היינו כלל העדות המרכיבות אותה. ובכל זאת, למעטפת הלבנונית – נשיא, ממשלה, בית נבחרים ומוסדות המדינה ובראשם הצבא – היה תמיד ערך מוסף ויכולת מסוימת, גם אם מוגבלת, של השפעה. במשך שנות המלחמה הצליחה המערכת הלבנונית להכיל את המתח והמחלוקת בשאלת המלחמה בסוריה, כמו גם בשאלת מעורבותו של חזבאללה בה, וזאת בשל החשש בקרב לבנונים רבים כי המשבר שאליו נקלעה סוריה עלול לעורר מחדש ואף להצית את המתחים העדתיים והדתיים שדומה היה כי הוכלו ורוסנו בשנים שחלפו מסיומה של מלחמת האזרחים בלבנון. נוכח חשש זה התגבש בלבנון קונצנזוס שלו נתנו ידם כלל גורמי הכוח במדינה, ולפיו על הכול בלבנון לעשות ככל שלא ידם כדי להימנע מלגרור את ארצם למעורבות במלחמת האזרחים בסוריה, וממילא למנוע מן הלהבות להתפשט אל לבנון. מדיניות זו זכתה לכינוי "מדיניות של אי-התערבות" במלחמה בסוריה, או "מדיניות של איפוק עצמי", ושמוביליה

142. יואב זיתון, רועי קייס ואיתמר אייכנר, "המורדים איגפו מכיוון ישראל: הרקע להאשמות נגד צה"ל", וויינט, 3 בנובמבר 2017.

143. ריאיון של ויא'אם והאב לערוץ הטלוויזיה אן טי וי, 25 בספטמבר 2011.

144. אתר מפלגת האיחוד הערבי (חזב אל-תוהיד אל-ערבי), מפלגתו של והאב, 23 בפברואר 2013.

היו הנשיא מישל סלימאן שכהן בתפקידו בין השנים 2008-2014, ולצידו ראש הממשלה נגיב מקאתי ששימש בתפקידו בין השנים 2011-2013.¹⁴⁵ "הצהרת בעבדה" שאומצה בידי חברי ועדת הדיאלוג הלאומי (לג'נת אל-חיואר אל-וטני), שבה נטלו חלק נציגים של כלל גורמי הכוח בלבנון ושהתכנסה בארמון הנשיאות בבעבדה ב-11 ביוני 2012, העניקה תוקף מעין רשמי למדיניות זו. לצד הבעת מחויבות לעקרון השגת הקונצנזוס כעקרון יסוד שלפיו מתנהלים החיים הפוליטיים בלבנון, כמו גם קריאה להימנע מאלימות ולפעול לחיזוק מוסדות המדינה ובראשם הצבא, כללה ההצהרה התייחסות מפורשת לנעשה בסוריה. סעיף 11 של ההצהרה קבע כי על לבנון להרחיק עצמה מכל סכסוך אזורי או בין-לאומי במטרה להגן על עצמה מפני סכסוכים שכאלו, כמו גם להגן על האינטרסים שלה ובעיקר על האחדות הלאומית המתקיימת בה. זאת, למעט בסוגיות שעניינן הוא הלגיטימיות הבין-לאומית, היינו החלטות שנתקבלו בידי מוסדות האו"ם או סוגיות המצויות בלב הקונצנזוס הבין-ערבי דוגמת הבעיה הפלסטינית, ובראש ובראשונה זכותם של הפליטים הפלסטינים לחזור למולדתם ולאדמתם. סעיף 12 של ההצהרה קבע כי יש לנקוט את כל הצעדים הנדרשים כדי לפקח על המצב לאורך הגבול הלבנוני-סורי, למנוע מציאות שבה מתקיימים אזורי חיץ או נקודות בסיס או מוצא, או אף מסדרונות דרכם מועברים נשק ולוחמים בין שתי המדינות. עם זאת, יש לאפשר ביטויים של סולידריות הומניטארית, ולשמור על חופש הביטוי הפוליטי וחופש של אמצעי התקשורת בהתאם לחוקה ולחוק במדינה.¹⁴⁶

בנאום ב-16 בנובמבר 2013 בכינוס שבו השתתף, הרחיק נשיא לבנון סלימאן וטען כי הצהרה זו זהה בחשיבותה לאמנה הלאומית של 1943, והביע תקווה כי היא תוסיף עוצמה ללבנון, בעיקר משום שיש בה כדי להבטיח שלבנון לא תהפוך לאיום על סוריה ואילו זו האחרונה לא תהפוך לאיום על לבנון.¹⁴⁷ באביב 2013 בחר חזבאללה להתעלם מהצהרה זו, שאפשר שאיבדה ממילא מתוקפה נוכח המהירות והדינמיות של ההתפתחויות בסוריה. המתח הגואה אך המוכל בתוך לבנון בעקבות המעורבות של חזבאללה בלחימה בסוריה, ומאוחר יותר בצל התהפוכות שידעה מלחמה זו, ובה בעת נחישותו של חזבאללה לשמר את מעמדו ולהגן על מאחזיו בלבנון, חוללו מבוי סתום כדי קיפאון במערכת הפוליטית הלבנונית. ביטוייה היו חוסר יכולת לקיים בחירות לבית הנבחרים (שאמורות היו להתקיים בקיץ 2013, ארבע שנים לאחר הבחירות הקודמות). בית הנבחרים התכנס ב-31 במאי 2013 לישיבה שנמשכה כעשר דקות בלבד, ובמהלכה אישר את דחיית הבחירות בשנתיים בתקווה כי עד אז יתבהרו העניינים בסוריה. ב-5 בנובמבר אותה שנה שב בית הנבחרים ודחה את מועד הבחירות עד ל-2017, ובכך האריך את תקופת כהונתו שלו עצמו.¹⁴⁸ הלבנונים התקשו גם לבחור נשיא חדש תחת סלימאן, שסיים את כהונתו ועזב את ארמון הנשיאות בבעבדה ביוני 2014 בתום שש שנות כהונה, ולבסוף התקשו לכוון ממשלה חדשה תחת ממשלתו

145. אלי'אח'באר (בירות), 30 באפריל 2013.

146. סיל'ב (סוכנות הידיעות הלבנונית), 11, 12 ביוני 2012.

147. אלי'ג'מהוריה (בירות), 17 בנובמבר 2013.

148. "בפעם השנייה: הפרלמנט בלבנון האריך את כהונתו עד שנת 2017", הארץ, 5 בנובמבר 2014.

של מקאתי שהתפטר מתפקיד ראש הממשלה ב־22 במרס 2013. רק ב־15 בפברואר 2014 הושגה הסכמה על הקמת ממשלה חדשה, בראשותו של תמאם סלאם.

מצב זה של קיפאון הקשה על תפקוד מוסדות השלטון במדינה, וכך למשל חוותה לבנון בקיץ 2016 "משבר האשפה", בשל הקושי להסדיר את פינוי האשפה וליתר דיוק להעניק זיכיון למי מן החברות לפינוי האשפה, שמאחורי כל אחת מהן עמד כמובן מאליו נכבד לבנוני אחר.¹⁴⁹ בנוסף, היא התקשתה לקדם ניצול של מאגרי גז לחופי הים התיכון, בשל מחלוקת עם ישראל על סימון קו גבול ימי בין שתי המדינות, ובעקבותיה מחלוקת על בעלות על גוש 9 מול החוף בדרום לבנון שבו קיוו הלבנונים למצוא גז. מחלוקת זו לא ניתן היה ליישב בהיעדר ממשלה בבירות שתקדם הליכים שעניינם הכרזה, ובעיקר הכרה בין־לאומית בשטח המים הטריטוריאליים והכלכליים של לבנון ובהיעדר הסכמה בין גורמי הכוח בלבנון על חלוקת השלל, כלומר הזיכיונות להפקת הגז בשדות שלחופי לבנון.¹⁵⁰

הצלחתה של המערכת הלבנונית להכיל את המחלוקת בה, והתחושה כי המלחמה במדינה השכנה הולכת וקרבה לסיומה תוך שאסד נותר על כסאו, אפשרה להשיב את המערכת הלבנונית למסלולה ולחלצה מן הקיפאון שאליו נקלעה. תחילה הצליחו הלבנונים להביא לבחירתו של נשיא חדש. לאחר מקח וממכר ותרגילים פוליטיים כמקובל במערכת הלבנונית, נבחר ב־31 באוקטובר 2016 מישל עאון, מנהיג תנועת "הזרם הלאומי", כנשיא. עאון כונן עוד בפברואר 2006 ברית אסטרטגית עם חזבאללה ונסמך על תמיכתו, ומשום כך נתפסה בחירתו בבחינת הישג לחזבאללה או כדברי אבראהים אל־אמין, עורך "אלי־אח'באר", מקורבו של הארגון: "לנצראללה יש עתה בעל ברית בארמון בעבדה".¹⁵¹ בתמורה הסכימו הגנרל ותומכיו, אנשי "מחנה 8 במרס" בראשות חזבאללה ו"אמל", להטיל את משימת הרכבת הממשלה על כתפיו של חרירי הבן, וזה קיבל את אישור בית הנבחרים לממשלה שהקים ב־28 בדצמבר 2016.

הבחירות לפרלמנט

עוד צעד בדרך לחילוץ המערכת הלבנונית מקפאונה היה אישור חוק הבחירות החדש בידי בית הנבחרים הלבנוני ב־16 ביוני 2017. כחצי שנה לאחר מכן נמסר בבירות כי שר הפנים נהאד אל־משנוק, הכריז על 6 במאי 2018 כמועדן של הבחירות, חמש שנים לאחר המועד המקורי שבו אמורות היו להתקיים.¹⁵² חוק הבחירות החדש, ובשמו "חוק ההסמכה" (קאנון אל־תאהיל) היה משום מהפכה זוטא בחיים הפוליטיים בלבנון, שכן שילב בין שיטת הבחירות האזוריות שעל־פיהן נגהה לבנון מאז הקמתה, ובין שיטת הבחירות היחסיות. החוק

Tim Arango and Hwaida Saadjan, "On Lebanon's Once-Sparkling Shores, a Garbage Dump Grows", *New York Times*, 26 January 2017.

150. נתי ית, "לבנון: חוק אזוריים ימיים שמגבשת ישראל – כמו הכרזת מלחמה", *גלובס*, 23 במרס 2017.

151. אלי־אח'באר (בירות), 19 בנובמבר 2016.

152. אלי־ג'זירה, 16, 17 ביוני 2017.

היה סבוך להפליא ונועד להבטיח את שימור כוחם של ראשי המשפחות ושל מנהיגי העדות. בבסיס החוק הוסיף לעמוד עקרון העדתיות המהווה עמוד תווך של החיים הפוליטיים בלבנון. עניינו של השינוי בחוק היה באופן שבו הוקצו המושבים. החוק חילק את לבנון ל-15 אזורים בחירה, ובהן 27 נפות, וקבע שני שלבים להצבעה. הוא חייב את כלל המועמדים בני העדות השונות להתאגד ברשימות, וכל רשימה חויבה לכלול לפחות 40 אחוזים מכלל המושבים שהוקצו לאזור הבחירה. לכל בוחר ניתנה היכולת להצביע לרשימה אחת מבין הרשימות המתמודדות, אך בנוסף היה רשאי (אך לא מחויב) להעניק קול מועדף לאחד המועמדים שנכללו ברשימה שבחר, ואך ורק ברשימה זו. זאת, על-ידי סימונו במשבצת המופיעה ליד שמו של המועמד בפתק הבחירה של הרשימה שבה בחר.

שיטת חישוב תוצאות הבחירות הייתה אף היא סבוכה להפליא. ראשית, חושבו מספר המושבים שבהם זכתה כל רשימה. בכל אזור בחירה נקבע אחוז חסימה, בהתאם לחלוקת מספר המצביעים בפועל לכלל הרשימות באזור הבחירה במספר המושבים שהוקצו לאזור. רשימה שלא עברה את אחוז החסימה נפסלה. יתר הרשימות התחלקו במושבים בהתאם לאחוז שבו זכו מכלל המצביעים. שנית, בוצעה ספירה של כלל הקולות העודפים שקיבל כל מועמד ובהתאם לתוצאות נקבעה רשימה, ובה סודרו המועמדים השונים (מקרב הרשימות שעברו את אחוז החסימה) בהתאם למספר הקולות העודפים שקיבל כל אחד מהם. אם רשימה מסוימת זכתה בחמישה מתוך תשעת המושבים באזור, הרי שחמשת המועמדים מרשימה זו שזכו במספר הקולות העודפים הגבוה ביותר זכו במושבים בבית הנבחרים וכך הלאה. משמעות הדבר הייתה שמועמד מעדה פלונית שקיבל מספר רב יותר של קולות עודפים ממתחרהו, עשוי היה שלא להיכנס לבית הנבחרים שכן מתחרהו נכלל ברשימה הזוכה שקיבלה את הזכות להיות ראשונה בהקצאת המושבים בפרלמנט.

ביטוי לעידן החדש שהחל לכאורה בלבנון נמצא בביקור שקיים עאון בינואר 2017 בערב-הסעודית ובקטר, יריבותיו של המשטר הסורי ושל חזבאללה, אבל התבטאות שלו לערוץ הטלוויזיה המצרית CBC בפברואר 2017 עוררה בלבנון שדים מרובים. בתשובה לשאלה אודות חזבאללה הכריז עאון: "כל עוד יש אדמה לבנונית כבושה בידי ישראל, וכל עוד צבא לבנון לא חזק דיו להילחם עמה ולעמוד בפניה, הרי שברור מדוע אנו חשים צורך בקיומו של נשק ההתנגדות המהווה גורם משלים לצבא לבנון ואינו סותר אותו. באשר לסוריה, הרי שאנו נלחמים בטרור על אדמתנו בלבנון, ואולם יש ריכוז של טרוריסטים בסוריה והוא מקור לטרור אצלנו. חזבאללה שחרר את רכס קלמון, ובכך הוא החליש את כוחו של הטרור".¹⁵³ התבטאות זו גררה תגובה משר הביטחון הישראלי אביגדור ליברמן, ולפיה "הצהרות הנשמעות לאחרונה מבירות מבהירות כי במלחמה עתידית תהיה כתובת ברורה – מדינת לבנון וארגוני הטרור הפועלים ברשותה ובהסכמתה".¹⁵⁴ גם בלבנון נשמעה ביקורת על דבריו של עאון. חמישה ראשי ממשלה ונשיאים לבנונים לשעבר, ובהם אמין אל-ג'ומיל, מישל סלימאן, פואד סניורה, תמאם סלאם ונג'יב מְקַאָתִי, שיגרו למזכיר הליגה

153. ריאיון של מישל עאון לערוץ הטלוויזיה CGC, 12 בפברואר 2017.

154. גילי כהן, "הרמטכ"ל: הכתובת במלחמה עתידית תהיה לבנון", הארץ, 19 במרס 2017.

הערבית איגרת שבה קבעו כי לבנון, שבשמה הם מדברים ושאותה הם מייצגים לא פחות מעאון, מתנגדת בתקיפות למעורבותו של חזבאללה בסוריה, בעיראק ובתימן.¹⁵⁵ אחד ממבקרי החריפים של עאון היה הפטריארך המארוני אסדה אל-ראעי, שהכריז כי: "אפשר היה לקבל את הדברים לו חזבאללה הייתה בגדר מיליציה המצויה בשוליה של המערכת הלבנונית, אלא שמדובר בגוף המצוי בשלטון ועוד קודם לכן התערב בלחימה בסוריה בלי לשאול את דעתה של המדינה הלבנונית".¹⁵⁶ ראעי החליף ב-15 במרס 2011 את קודמו, הפטריארך בוטרוס נצראללה צ'פיר. האחרון נודע כיריב עיקש של המשטר הסורי שבו ראה, הוא והכנסייה המארונית שבראשה עמד, איום לעצמאותה של לבנון ולמעמד של הנוצרים המארונים בלבנט. אך לפטריארך החדש היו דעות משלו. במהלך פגישה שקיים ראעי עם נשיא צרפת ניקולא סרקוזי בספטמבר 2011, צוטט כאומר כי: "השינוי בעולם הערבי ובמיוחד בסוריה עלול להוביל לג'נוסייד במקום דמוקרטיה, אם הפיצול והפיילוג על רקע עדתי ודתי לא יפסקו. מה שאנו מבקשים מהקהילה הבין-לאומית ומצרפת הוא לא לדחוף לפתרונות שעניינם שינוי המשטר. הם ביקשו דמוקרטיה בעיראק, אבל פרויקט זה של דמוקרטיה גבה חייהם של רבים...]. עלינו לתת סיכוי לרפורמות בסוריה. בסך הכול אסד הוא אדם מסכן שאינו יכול לחולל ניסים. אנו לא שוכחים מה המשטר הסורי עולל לנו. אנו איננו תומכים בו, אבל חוששים מפני הכיוון שאליו השינוי עלול להוביל ועלינו להגן על הקהילה הנוצרית".¹⁵⁷

ב-11 בפברואר 2013 הגיע ראעי לביקור ראשון מסוגו בדמשק, בניגוד גמור לקודמו שסירב לבקר בבירה הסורית. עילת הביקור הייתה השתתפות בטקס הכרתו של הפטריארך היווני-אורתודוכסי החדש, יוחנן אליאזיג'י כפטריארך של מדינות הלבנט. ראעי הכריז כי בא לדמשק כדי להביע סולידריות עם הכנסיות המזרחיות, והוסיף: "דמוקרטיה או רפורמות אינם משתווים לטיפת דם אחת של אדם חף מפשע".¹⁵⁸ הוא נמנע אמנם מלפגוש באסד במהלך שהותו בדמשק, אבל ההזמנה לביקור נמסרה לו בידי שגריר סוריה בלבנון שטרח ובא למעונו בבכרכי, מעון מושבה של הפטריארכיה המארונית.¹⁵⁹ גישתו של ראעי מובנת על רקע העובדה כי הקהילה הנוצרית בסוריה היא הקהילה הנוצרית הגדולה האחרונה שנותרה במזרח הערבי, לאחר שהנוצרים נטשו את עיראק בעקבות נפילת משטרו של צדאם חסין, והחלו נוטשים גם את ישראל ושטחי הרשות הפלסטינית. ראעי עורר אגב מהומת אלוהים זוטא בלבנון, משהחליט להצטרף לאפיפיור פרנציסקו בביקורו בישראל בסוף חודש מאי 2014. לצד ביקור במקומות הקדושים לנצרות, ביקר גם בגדה המערבית ובגליל שם התפלל עם בני עדתו באיקרית. ביקורו עורר ביקורת חריפה בלבנון מצד אנשי שמאל ולאומנים פאן-ערבים, שקראו לו שלא לבקר בישראל, דבר המהווה משום נורמליזציה

155. ערוץ הטלוויזיה אלי-מסתקבל, 17 בפברואר 2017.

156. אלי-נשרה (בירות), 15 במרס 2017.

157. אלי-מנאר, 17 בספטמבר 2011.

158. סאנא, 14 בפברואר 2013.

159. שם.

של היחסים עמה. חזבאללה מצידו לא הסתיר את אי הנחת מן הביקור, אבל נזהר שלא לצאת חוצץ נגד אל־ראעי בשל עמדותיו בשאלת המלחמה בסוריה.¹⁶⁰

גם שר החוץ הלבנוני, ג'בראן באסל, גיסו של נשיא לבנון מישל עאון, המוזכר תכופות כיוורשו להנהגת "הזרם הלאומי החופשי", עורר סערה משהביע ב־28 בדצמבר 2017 בריאיון שהעניק לערוץ אל־מיאדין נכונות לחיות בשלום לצד ישראל. "המחלוקת ביננו ובין ישראל אינה אידאולוגית, אנחנו לא דוחים את עצם קיומה של ישראל ואת זכותה לחיות בביטחון. אנו איננו עיוורים, אנו בסך הכול רוצים לחיות בשלום עם האחרים". באסל מיהר לסייג את דבריו, אבל לא יכול היה להתכחש להם שהרי נאמרו בריאיון טלוויזיוני. גם במקרה זה כמו במקרה של ראעי, נמנע חזבאללה מלצאת נגד בן בריתו הפוליטי.¹⁶¹

במאי 2016, בצל ההידרדרות ביחסיה של טהראן עם ריאד, נמנעו הסעודים מלהזמין את עאון למפגש הפסגה שקיימו עם הנשיא טראמפ, ותחת זאת שיגררו הזמנה לאירוע לראש הממשלה. חרירי מצא עצמו בעין הסערה במהלך ביקור שקיים בבית הלבן ביולי 2017, במטרה לשכנע את הממשל האמריקני להקל בלחץ שהוא מפעיל על המערכת הבנקאית בלבנון. בדברי הברכה לאורח מבירות תקף טראמפ בחריפות את חזבאללה, שאותו הגדיר כאיום מרכזי ללבנון ולאזור כולו. חרירי הגיב כי מדובר בסוגיה מורכבת, וכי חזבאללה הוא בסופו של יום כוח חברתי ופוליטי בלבנון המהווה חלק ממשלת לבנון שבראשה הוא עומד.¹⁶² על דברים אלו שב וחזר בריאיון שהעניק ל"וול סטריט ז'ורנל" ב־11 בינואר 2018, ובהם שיבח את חזבאללה על ששב והתחייב למדיניות הכל־לבנונית של התרחקות ואי־מעורבות בסכסוכים בין־ערביים. עוד ציין כי הארגון מיתן את התקפותיו על ערב־הסעודית, ובכל מקרה שאלת חזבאללה תצטרך למצוא את פתרונה כחלק מפתרון אזורי כולל שהרי: "מיליציות שיעיות חמושות פועלות גם על אדמת עיראק, וממילא יידרש זמן עד שחזבאללה יחדל ממעורבותו בנעשה בשטחן של מדינות ערביות אחרות, דוגמת תימן או סוריה".¹⁶³ מאוחר יותר בפורום דאבוס בשלהי ינואר 2018, אף קבע כי הוא רואה בישראל את האיום המרכזי הניצב בפני לבנון.

כזכור, בנובמבר 2017 הכריז חרירי, בעודו שוהה בריאד, על התפטרותו מתפקיד ראש הממשלה. כלי תקשורת המקורבים לחרירי וכלי תקשורת סעודיים דוגמת רשת אל־ערביה, דיווחו כי אחת הסיבות להודעת ההתפטרות ובעיקר לעובדה שנמסרה בריאד, הייתה חששו של ראש הממשלה המתפטר מפני ניסיון התנקשות בחייו בדיוק כפי שקרה לאביו בפברואר 2005. רשת אל־ערביה אף פרסמה פרטים על ניסיון שנעשה לכאורה להתנקש בחייו של חרירי, ודיווחה מפי "מקורות מערביים" עלומים שנעשו ניסיונות לשבש את מערכת הניווט של שיירת ראש ממשלת לבנון ימים ספורים לפני התפטרותו. עוד נטען כי המכשור שבו

160. "אפיפור פרנססקוס עתיד להגיע לאזורנו", וויינט, 2 במאי 2014; "זיארת אל־ראעי לאסראיל. טטביע או שא'נ כנסי", אל־ג'זירה, 7 במאי 2014.

161. ערוץ אל־מיאדין, 28 בדצמבר 2017.

162. "מביך: טראמפ אמר שלבנון נלחמת בחזבאללה", אן־ארי־גי, 26 ביולי 2017.

163. Yaroslav Trofimov, "Hariri Wants Lebanon Kept Out of the Saudi Iranian Conflict", *Wall Street Journal*, 11 January 2018

השתמשו לצורך ניסיונות שיבוש אלו היה מתוצרת איראנית. צבא לבנון ומנגנוני הביטחון הלבנוניים הודיעו מנגד, כי אין בידיהם כל מידע אודות ניסיון התנקשות שכזה. לעומת זאת טענו תומכי חזבאללה כי חרירי אולץ על-ידי הסעודים למסור את התפטרותו, וכי הוא נתון בידיהם במעין מעצר בית. בכלי תקשורת המקורבים לחזבאללה היו שקישרו את ההתפטרות לגל מעצרים נרחב שביצע יורש העצר מחמד בן סלמאן בקרב בני משפחת המלוכה, באשמת מעורבות בשחיתות. מנגד היו בלבנון שטענו כי מעצרו לכאורה של חרירי בערבה-הסעודית, בא כחלק ממאבקי הירושה בתוככי משפחת המלוכה הסעודית. חרירי היה קשור בעבותות לבני משפחה זו, בדיוק כמו אביו לפניו, ואפשר שנפל קורבן לקשרים אלו. בלבנון היו שטענו כי הסעודים נוטים כעת חסד לבהאא' אל-חרירי, אחיינו של חרירי, שבו הם רואים מועמד ראוי יותר להוביל את העדה הסונית בתקופה כה קריטית שכן הם מאוכזבים מתפקודו של חרירי נוכח האיום של איראן ושל חזבאללה. אלא שכמה ימים לאחר שהכריז בקול גדול על התפטרותו עזב חרירי את ריאד, שב לבירות ובעקבות פגישה עם עאון, שעוד קודם לכן הכריז כי הוא מסיר לקבל את התפטרותו של חרירי, חזר בו מהתפטרותו. לדבריו, התרצה לאחר ששוכנע כי כלל שותפיו בממשלה, ובהם נציגי חזבאללה, שבו והביעו מחויבותם למדיניות של אי ההתערבות במלחמה בסוריה, ובכך נרגעו הרוחות זו הפעם בלבנון.

כך או אחרת, ב־6 במאי 2018 התקיימו הבחירות בלבנון והביאו הישג לחזבאללה. הארגון ובעלי בריתו המאוגדים ב"מחנה 8 במרס" הצליחו להשיג 72 צירים, בעוד שמה שנותר מן המחנה היריב שבראשו עמד חרירי, "מחנה 14 במרס", השיג 37 צירים בלבד. מפלגתו של חרירי, אל-מסתקבל, איבדה כשליש מן הצירים שהיו לה בבית הנבחרים והסתפקה ב־21 מושבים בלבד לעומת 33 שהיו לה קודם לבחירות, שעה שיריביו הסונים דוגמת מקאתי ושלושה מתומכיו וכן פיצל כראמה ואשרף ריפי, זכו בבחירות במרבית המושבים הסונים באזור הבחירה של טריפולי. הכוחות השיעים, "אמל" וחזבאללה, הפגינו לכידות שורות וזכו בכלל המושבים שהוקצו לשיעים. בקרב הנוצרים נרשם הישג משמעותי למפלגת "הכוחות הלבנוניים" שבראשות סמיר ג'עג'ע, שהכפילה את כוחה וזכתה בכ־15 מושבים (מפלגה זו היא להלכה חלק מ"מחנה 14 במרס", הגם שערב הבחירות הסתמן קרע בינה ובין חרירי) שעה ש"זרם הלאומי החופשי" בהנהגתו של ג'ובראן באסל, חתנו של הנשיא הלבנוני, שמר על כוחו וזכה ב־29 מושבים, אך רק כ־20 מהם חברים מארונים המשויכים פורמלית ל"זרם הלאומי החופשי". כוח פוליטי זה כונן עוד בפברואר 2006 ברית פוליטית עם חזבאללה, הגם במהלך שהבחירות שיתף פעולה דווקא עם מפלגת אל-מסתקבל של חרירי.

למרות שהתוצאות התפרשו כהישג לחזבאללה וכרוח גבית לארגון, הרי שבפועל הן לא ביטאו שינוי יסודי של יחסי הכוחות בזירה הפנים-לבנונית, שהרי מדובר היה במספר בודד של צירים סונים או נוצרים שנגרע ממחנהו של חרירי ועבר למחנה היריב. בבחירות נרשם אחוז השתתפות נמוך גם במונחים לבנוניים, שעמד על 49.2 אחוזים לעומת 54 אחוזים בבחירות הקודמות, ובמיוחד נרשמו שיעורי הצבעה נמוכים של כ־30 אחוזים בכמה מאזורי

הבחירה הסוניים דוגמת בירות, מעוזו לכאורה של חרירי.¹⁶⁴ בעקבות הבחירות הוטלה משימת הרכבת הממשלה על חרירי, אלא שזה התקשה במשך חודשים ארוכים להקים ממשלה חדשה בין היתר בשל סירובו להעניק מושב לצירים סונים עצמאיים שסירבו לחבור למחנהו. רק בינואר 2019 עלה לבסוף בידי חרירי להקים את הממשלה החדשה.

סיכום

ב־25 ביוני 2016 פרסם העיתון "אל־ספיר", הידוע בקרבתו למשטר הסורי ובאהדתו לחזבאללה, מאמר לרגל יום השנה 16 לנסיגת צה"ל מזרוע לבנון. העיתון הודה כי: "חגיגות יום השנה לשחרור דרום לבנון מלוות בשברון לב בקרב ציבור תומכי חזבאללה, עקב מספרם הרב של הרוגי חזבאללה בסוריה וכי בשל הלחימה בסוריה ניצב כיום חזבאללה בפני האתגר הקשה ביותר שבפניו ניצב מאז הקמתו. אתגר, שלדבריו גדול יותר מהעימות שלו מול ישראל".¹⁶⁵

שנתיים לאחר מכן השתנו הנסיבות בסוריה מן היסוד. בריאיון שהעניק לסאמי כוליב, כתב ערוץ הטלוויזיה אל־מיאדין, ב־3 בינואר 2018, כבר השתבח נצראללה בניצחון שהשיגו לוחמיו בסוריה: "השגנו ניצחון גדול, אבל אי אפשר עדיין לדבר על ניצחון סופי. זה יקרה כשלא תישמע ולו גם ירייה אחת בסוריה, וכשנלך לפתרון מדיני של המשבר שם. ברור שדאעש ספג תבוסה גדולה נוכח מה שקרה באבו כמאל, דיר אל־זור ואל־מיאדין ובמדבר הסורי, ולאחר שהכוחות העיראקיים ו'מיליציות הגיוס העממי' (אל־חשד אל־שעבי) חברו אלינו בעיירה אל־קאא'ים. הסיפור של מדינת דאעש נגמר אבל כארגון וכתאים בודדים הוא עודנו קיים...]. באשר למועד יציאתנו מסוריה, הרי שזה קשור לתוצאה הסופית. נכנסו לסוריה כדי להשיג מטרה מסוימת, וכשנשיג אותה והעניין יסתיים אז נצא".¹⁶⁶

חלק ניכר מדבריו ייחד נצראללה לעימות עתידי אפשרי עם ישראל: "ההישג החשוב ביותר שלנו (במאבק זה בצבא הישראלי עד כה), הוא שמוטטנו את ההנחה שלא ניתן להביס צבא זה. יתרה מכך, מי שהביס את דאעש ואת הכוחות התכפירים בסוריה ובעיראק, יוכל על נקלה להביס את הצבא הישראלי".¹⁶⁷

את ההשלכות ארוכות הטווח של מעורבותו של חזבאללה בסוריה על מעמדו בקרב השיעים ובתוככי המערכת הלבנונית, ניתן יהיה להעריך רק בחלוף חודשים ושנים. ובכל זאת דומה כי למרות המעלות והמורדות במעמדו בצל מעורבותו במלחמה בסוריה, נותר מעמדו של חזבאללה איתן מול יריביו ואויביו מבית ואף מחוץ לה, בעיקר מול ישראל. מכאן תובן הערכתם של שיעים רבים, ובעיקר כאלו המתנגדים לארגון ולדרכו, כי עתידו של הארגון יוכרע לא בידי יריביו אלא בידי תומכיו, העשויים להוביל בו שינוי שיהפוך את עורו ואת פניו. שוב לא יהיה המדובר בארגון לוחמני, שאינו אלא שלוחה איראנית הנשמעת

164. אל־נהאר, "לובנאן יתח'ב" (לבנון בוחרת), 10 במאי 2018.

165. אל־ספיר (בירות), 25 במאי 2016.

166. ריאיון שהעניק נצראללה לאל־מיאדין, 3 בינואר 2018.

167. שם.

לתכתיביה של טהראן. אחרי הכול בהתעצמותו של הארגון ובעיקר בגידול הדרמטי במספר פעיליו, פועל יוצא של הפיכתו מארגון גרילה לתנועה פוליטית וחברתית רחבת ממדים ואף אימפריה כלכלית חובקת עולם, כדי להפוך את חזבאללה ממועדון חברים אינטימי לגוף רחב ממדים עתיר תומכים ופעילים שרבים מהם הצטרפו לשורותיו מטעמים פרקטיים שלא לומר אינטרסנטיים. ביטוי לכך נמצא בכתבותיו של עורך אל-אח'באר, שנהג לרוב להגן על הארגון, ואפשר שמתוך דאגה הצביע על כך שחזבאללה משך ידיו מהטיפול בבעיות הפנים בלבנון וכי בכיריו עסוקים בג'האד ובענייני חוץ על חשבון הדאגה לרווחת הציבור שלהם. "לחזבאללה יש מועצות פעולה שעניינן טיפול בחיי היום-יום, למשל בדרג מוניציפלי. אבל מינויים אלו לא נעשו תמיד משיקולים עניינים כמו כישורים, אלא משיקולים פוליטיים או בשל השתייכות משפחתית ותועלתם נפגמה. ההודעה שמסר לאחרונה נצראללה כי ארגונו מושך ידו מן המאבק בשחיתות, היא עידוד למושחתים בלבנון.¹⁶⁸

רבים מחבריו החדשים של הארגון גילו מחויבות פחותה מזו של ראשי הארגון לתפיסות עולמו של חזבאללה, כפי שעוצבו בראשית שנות ה-80 של המאה ה-20, ולאידאולוגיה שלו שעניינה מחויבות טוטלית לעקרון הוליאית אל-פקיה (הציות לחכם ההלכה) שאינו אלא מנהיגה הרוחני של איראן. היו שהצביעו על כך שסיפורו של הארגון נשזר בסיפורם של מייסדיו ומנהיגיו, אותה צמרת אינטימית שתפיסת עולמה עוצבה בשנות ה-70 ובראשית שנות ה-80 של המאה ה-20 בצל המהפכה האסלאמית באיראן ומלחמת האזרחים בלבנון, ואף מלחמת לבנון הראשונה. חבריה של צמרת זו התחנכו במוסדות דת שיעיים בעיראק ובאיראן, תקופה שהייתה פרק מעצב בחייהם. מכל זה עולה שמפתח לשינוי טמון בהופעתו של דור מנהיגים ופעילים צעיר, שעשוי להוביל לשינוי דרמטי בפניו של חזבאללה כדי מהפך בדמותו של הארגון, תפיסות עולמו ודרכו.

כך או אחרת, מוקדם להעריך מה יהיו השלכותיו ארוכות הטווח של תהליך של הכרעה והסדרה שאותו מובילים הרוסים בסוריה, על משוואת הכוחות רוסיה-המשטר הסורי-איראן וחזבאללה, ואיזה תפקיד ימלאו איראן וחזבאללה בסוריה של היום שאחרי. האם יעלה בידיהם לא רק לבסס לעצמם נוכחות במדינה, ובעיקר בדרומה, אלא אף להפוך את סוריה לזירת משחקים ולזירת עימות גם אם מוגבלת מול ישראל? בעקבות פרוץ המלחמה בסוריה והגעת לוחמיו של חזבאללה אל רמת הגולן, הופר אמנם השקט שנשמר לאורך הגבול הישראלי-סורי. עם זאת, אותה שורה של תקריות, לרוב מקומיות, שהתרחשו לאורך הגבול, לא לימדה עדיין על התעוררותה או אף על עצם כינונה של חזית עימות צפונית, הנמתחת מראש הנקרה אלי חמת גדר. בישראל התגבר החשש מסיבוב לחימה מחודש, כדי מלחמת לבנון השלישית שתכלול הפעם גם את סוריה. ביטוי לחשש זה נמצא בהערכת המצב של אמ"ן שפורסמה בראשית 2018, ושהצביעה על כך שלמרות שלאיש באזור אין עניין במלחמה הרי שהסיכוי כי מלחמה שכזו תפרוץ בכל זאת גדל, נוכח ההתפתחויות בסוריה ובלבנון.¹⁶⁹

168. אל-אח'באר (בירות), 15 בספטמבר 2017.

169. יואב לימור, "הערכת אמ"ן ל-2018: הסיכוי להסלמה גדל", ישראל היום, 31 בדצמבר 2017.

פרק עשירי: ישראל והמהפכה הסורית – צופה מעורבת מן הצד

ישראל נוכח פרוץ "האביב הערבי"

הטלטלה שאחזה בחורף 2010 בכל רחבי העולם הערבי, התקבלה בישראל בהפתעה גמורה ובזעזוע עמוק. ימים ספורים קודם לפרוץ המהומות בתוניסיה ובמצרים האמינה ישראל הרשמית, כי היציבות הפוליטית בעולם הערבי תישמר עוד למשך שנים רבות. ברוח זו אף העריך ראש אמ"ן, אלוף אביב כוכבי, עוד ב־25 בינואר 2011, היום שבו פרצה המהפכה במצרים, כי: "אין כרגע חשש ליציבותו של השלטון המצרי".! להערכה זו היו שותפים מיטב הפרשנים לענייני ערבים בתקשורת הישראלית, כמו גם מיטב חוקרי האקדמיה בישראל ובחו"ל, ובהם כאלו שהקדישו את חייהם ללימוד תולדותיה של מצרים המודרנית. הללו סברו כי המערכת המצרית, אותה "מדינת מוסדות עמוקה" ששורשיה נטועים עמוק בהוויה המצרית, תוכל לסערה המתדפקת על שעריה.

ראוי להזכיר כי בשנים שקדמו לפרוץ "האביב הערבי", ועל בסיס ההערכה כי המערכת המדינית הערבית המקיפה את ישראל היא מערכת איתנה וחסינה, שאינה מבקשת אחר עימות עם ישראל אלא נכונה לשתף עמה פעולה במאמץ לשמר את היציבות באזור, מיקדה עצמה ירושלים באיום האיראני, וליתר דיוק במרוץ של טהראן להשגת פצצה גרעינית. כפועל יוצא מכך גם באיום שהציבו לישראל שלוחיה של איראן בסביבתה המידית – חזבאללה בלבנון וחמאס ברצועת עזה – שאותם ציידה טהראן בעשרות אלפי טילים מתקדמים, בעלי טווח המכסה את מרבית שטחה של ישראל.

ישראל לא התעלמה כמובן מן הקשיים שבפניהם ניצבו המשטרים והחברות בעולם הערבי שסביב לה, ומכאן אותה תפיסת "הווילה בג'ונגל", מונח מבית היוצר של אהוד ברק בעת שכהן כראש ממשלה (1999-2001) וכשר ביטחון (2007-2013). התפיסה מבקשת לראות בישראל מדינה מתקדמת המוקפת מרחב עוין המצוי מרחק שנות אור מאחוריה, נעדר יציבות ונתון בטלטלה מתמדת על רקע של נחשלות ומצוקה פוליטית, חברתית וכלכלית. אלא שבעטייה של תפיסה זו נתפסו המשטרים השולטים במדינות הערביות כעוגן של יציבות וכידידותיים לישראל, ולפיכך מקור של תקווה ושל ביטחון בעבורה.

המענה הישראלי לאתגר האיראני היה כינונו של שיתוף פעולה, כדי ברית מדינית-ביטחונית בלתי מוכרזת, עם הציר הערבי הסוני המתון שעליו נמנו מדינות דוגמת מצרים, ירדן ואפילו ערב הסעודית. ציר זה החל רוקם עור וגידים עוד בשלהי שנות ה־70 של המאה ה־20 בעקבות התפנית האסטרטגית שחולל אנר אל-סאדאת במדיניותה של מצרים בשאלת הסכסוך הישראלי-ערבי, אבל חשיבותו בעבור ישראל הלכה וגברה מאז ראשית שנות האלפיים נוכח עליית מעמדה של איראן, כדי הפיכתה למעצמה אזורית. בברית שביקשה

1. וויינט, 25 בינואר 2011.

ישראל לכונן עם מדינות ערביות סוניות מתונות היה משום "שידור חוזר" של "ברית הפריפריה", שאותה כוננה ישראל בשלהי שנות ה-50 של המאה הקודמת כדי להיאבק בכוחו העולה של מנהיגה של מצרים, ג'מאל עבד אל-נאצר, ובהשפעתה של הלאומנות הערבית שלה שימשה קהיר של נאצר מקור השראה ומשיכה. ל"ברית הפריפריה" חברו מדינות שהיו מצויות בשוליו של העולם הערבי דוגמת אתיופיה, תורכיה ואיראן, שחשו בדומה לישראל מאוימות בידי השליט המצרי. גם כמה מן המונרכיות הערביות, דוגמת מרוקו וערב הסעודית, שטעמו אף הן את נחת זרועו של השליט המצרי, היו שותפות סמויות בברית זו.²

אלא שלא לעולם חוסן. בחורף 2010 התמוטט באחת הסדר הערבי הישן והטוב שלו הורגלה ישראל, ועמו קרסו כמגדל קלפים משטרים ערביים שנתפסו עד לאותה העת איתנים ויציבים, ובעיקר כחסנים בפני כל פגע, ובראשם משטרו של חסני מבראק, שותפה הנאמן של ישראל במאמץ לשמר את היציבות האזורית ואת הסכם השלום הישראלי-מצרי. בישראל לא הסתירו את החשש כי תחת משטריהם של מבראק במצרים, בן עלי בתוניסיה ואפילו תחת משטרו של קדאפי בלוב, יקומו משטרים המונהגים בידי תנועות אסלאמיות ובראשן תנועת "האחים המוסלמים", שלא הסתירו בעבר את התנגדותן להסכמי השלום עמה. לחלופין הובע החשש כי היעדר היציבות, הכאוס והאנרכיה שהשתררו ברחבי העולם הערבי, יובילו להופעתן של תנועות קיצוניות ג'האדיות הפועלות בהשראת ארגון אל-קאעדה, שיתבססו לאורך גבולות ישראל.

עם זאת, היו בישראל שבירכו על מה שתפסו כמשב רוח רענן שפקד את העולם הערבי. הללו הביעו את התקווה כי הדור הערבי הצעיר, דוגמת צעירי "כיכר תחריר", שהסתמנו כמי שעומדים מאחורי המחאה ואף מובילים אותה, יחולל מפנה מדיני וחברתי בעולם הערבי. מפנה שיאפשר לחברות הערביות לדלג על-פני התהום הפעורה בין ובין החברות במערב, ובכך לקדם עצמן לעבר גשוג כלכלי ובעיקר לעבר דמוקרטיה. מכאן, שעל ישראל "לזרום" עם מהלך ההיסטוריה המזרח-תיכונית ולא לצאת נגדו, וממילא עליה להצטרף לארצות-הברית וליתר מדינות המערב ולהביע תמיכה במחאה ובמחולליה. בישראל מי שראו ב"אביב הערבי" הזדמנות לא רק לשבור מחיצות בין ישראל ובין הדור הצעיר בעולם הערבי, אלא לחולל פריצת דרך ביחסי ישראל עם הפלסטינים. אחרת, כך הזהירו, תזוהה ישראל כמי שמשתייכת לצד הלא נכון של מפת המזרח-התיכון המשתנה, של המשטרים הדיקטטוריים הערביים שדיכאו ביד רמה את בני עמם, ושעתה הושלכו אל פח האשפה של ההיסטוריה.³

הד לקולות אלו נמצא במאמר שפרסם העיתונאי תומאס פרידמן ב"ניו יורק טיימס" ב-13 בפברואר 2011, בעקבות נפילת משטרו של חסני מבראק: "לכל מי שבילה זמן מה בכיכר תחריר במהלכם של שלושת השבועות האחרונים ברור דבר אחד: ישראל לא הייתה כלל חלק

2. יוסי אלפר, מדינה בודדה, החיפוש החשאי של ישראל אחר בעלות ברית באזור (תל-אביב: הוצאת מטר, 2015).

3. אלי פודה ונמרוד גורן, "ישראל בעקבות 'האביב הערבי': התמודדות עם אתגרים ומימוש הזדמנויות", ועידת נשיא ישראל: פונים אל המחר, יוני 2013.

מן הסיפור. זה היה ממוקד במצרים ובמאבק שניהלו המצרים למען זכויות אדם בסיסיות. [...] לישראל יש מעט מאוד לתרום לבנייתה של דמוקרטיה במצרים, וממילא המצרים אינם רוצים בעזרתה של ישראל. אבל העם המצרי עתיד לזכור את העמדה של ממשלת ישראל נוכח האירועים בארצו. אם תקום יום אחד מדינה מצרית דמוקרטית ודינמית, לישראל לא תהיה כל ברירה אלא לעשות שלום עם 80 מיליון מצרים במקום להתמקד בעשיית שלום עם אדם אחד. עדיף לישראל להתחיל במלאכה כבר מהיום".⁴

ישראל הרשמית סירבה להתבשם מן המראות בכיכר תחריר, ומהצהרות התמיכה במפגינים שנשמעו מכל עבר ובמיוחד מן הבית הלבן. זה האחרון מיהר כזכור לברך על השינוי שהתחולל בעולם הערבי ובמיוחד במצרים, ומאוחר יותר אף התייצב לצד "האחים המוסלמים" לאחר שזכו בבחירות למועצת העם, למועצת השורא ולנשיאות. בעקבות מהפכת 30 ביוני 2013 במדינה, הפנתה וושינגטון כתף קרה לגנרל עבד אל-פתאח אל-סיסי שסילק את הנשיא מֶחמד מֶרסי מן השלטון. בעבור ישראל הרשמית הייתה תמיכתה של ארצות-הברית ב"אביב הערבי" משום הוכחה לקוצר ראייה, ולחוסר הבנה בסיסי של המציאות באזור. דוגמה לכך נמצאה כזכור עוד בינואר 2006, עת לחצו האמריקנים על ישראל לקיים בחירות לרשות הפלסטינית, שהביאו בסופו של יום את חמאס לשלטון.

מובן היה חששה של ישראל כי קריסת המערכות במדינות ערב, האנרכיה ולצד זאת "ייבוא" של דמוקרטיה מערבית למדינות אלו (בלא שהחברות הערביות בשלות לקראתה), יביאו לניצחונן של התנועות האסלאמיות. אלו, כך חששו בישראל, יהפכו את ההליך הדמוקרטי להליך שעניינו "דמוקרטיה של פעם אחת", כלומר בחירות דמוקרטיות שיעלו את נציגי התנועות האסלאמיות לשלטון, אבל שלאחריהן ישנו המנצחים את כללי המשחק ויקבעו שיטת ממשל של "דמוקרטיה אסלאמית" דוגמת איראן. בשלב זה איש לא יכול היה כמובן לצפות את הופעתם של ארגונים אסלאמיים קיצוניים בהרבה, בעלי תפיסת עולם סלפית-ג'האדית, שפרצו מן הריק והכאוס שהשתררו במרחבי עיראק וסוריה ואף בלוב והשליטו עצמם על אזורים נרחבים במדינות אלו.⁵

ביטוי להלך רוח שכזה נמצא בנאום שנשא נתניהו ב־23 בנובמבר 2011, ובמהלכו קבע: "העולם הערבי אינו מתקדם קדימה לעבר הקדמה, אלא צועד אחורה".⁶ מאוחר יותר, בנאום שנשא ב־19 בפברואר 2013 בפני ועידת הנשיאים של הארגונים היהודים בארצות-הברית, הוסיף נתניהו: "אנו רואים שינוי עצום באזורנו, ויודעים שנצטרך להוציא הרבה יותר כדי להגן על עצמנו עכשיו".⁷

באירועים במצרים החל בנפילת משטרו של מֶבארק ועד לבחירתו של סיסי כנשיא המדינה שלוש שנים לאחר מכן, הייתה לכאורה משום הוכחה לפגיעתו הרעה של "האביב הערבי" בישראל. מדובר היה בחיבור וצירוף של איום מידי בעל אופי טקטי, בדמותן

4. Thomas L. Friedman, "Postcard From Cairo", Part 2, *The New York Times*, 13 February 2011.

5. Gabriel Rosenberg, "Is the 'Arab Spring' Good or Bad for Israel?", *Arutz 7*.

6. הארץ, 24 בנובמבר 2011.

7. ערוץ 2, 19 בפברואר 2013.

של חוליות טרור מבית מדרשו של אל־קאעדה או מבית מדרשם של ארגונים אסלאמיים קיצוניים הפועלים בהשראתו, דוגמת ארגון "אנצאר בית אל־מקדס" (שהפך לימים ל"מחוז סיני" של דאעש), שהלך והתבסס בחצי האי סיני ושממנו החל פועל נגד ישראל – מפגין את כוחו בשיגור טילים לעבר אילת, או מבצע פיגועים נגד סיורים ישראליים לאורך הגבול הישראלי-מצרי.

לצד זאת הוטרה ישראל מאיום אסטרטגי בדמות "האחים המוסלמים", שהלכו וביססו זמן מה לאחר נפילתו של מֶבארפ את מעמדם ככוח עולה ומוביל בחברה ובמדינה במצרים.⁸ מעניין אגב לציין כי במהלך שנת כהונתו כנשיא נמנע מְרסי מלפגוע ביחסי ישראל ומצרים. הוא התקשה אמנם להגות בנאומיו ובראיונות שהעניק לתקשורת את השם "ישראל", תחת זאת חזר והביע מחויבות כללית לכבד ולשמור על ההסכמים הבין־לאומיים שעליהם חתמה ארצו במהלך השנים, ובכלל זה במשתמע אך אף פעם לא במפורש, גם הסכם השלום עם ישראל. עם זאת, המדינה היחידה שעמה בחר מְרסי לנתק את יחסיה הדיפלומטיים של מצרים הייתה סוריה של אסד. בנוסף, הפעם היחידה שבה הציע לשגר את הצבא המצרי לעזרת אחיה הערביים של מצרים הייתה כדי ללחום לצד המורדים בסוריה. במהלך תקופת שלטונו הקצרה נמשכו הקשרים בין מערכות הצבא והביטחון בשתי המדינות ואף הקשרים הדיפלומטיים, הקפואים ממילא מזה שנים רבות, נותרו על כנם.

המערכת הפוליטית המצרית – אותה "מדינה עמוקה" של אליטות שלטוניות: פוליטיות, חברתיות וכלכליות, ולצידן מנגנוני ממשל וביטחון ובראשן הצבא – שרדה עם זאת את רעש האדמה שפקד את מצרים. היא התאוששה במהירות, ולאחר שנתיים השיבה את המדינה אל ימיו של מֶבארפ אך בשינוי קל – תחת מֶבארפ, נשיא קשיש וחולה שהלך והתנתק מן המציאות, בא שר ההגנה סיסי – גנרל צעיר, דינמי ותאב כוח ושלטון. הדחתו של מְרסי ב־30 ביוני 2013 בידי הצבא המצרי בהנהגתו של סיסי, וכשנה לאחר מכן בחירתו של זה כנשיא המדינה, השיבה את הרגיעה למצרים, ובעקבות זאת גם ליחסי ישראל עם שכנתה מדרום. יחסים אלו היו עתידיים לשגשג ולפרוח בימיו של סיסי בשל האינטרס המשותף לשתי המדינות להצר את רגליו של ממשל החמאס ברצועת עזה, אך גם ובעיקר ללחום באיום הטרור של "מחוז סיני".

במצרים הושבה אפוא היציבות אל כנה, לכל הפחות באופן חלקי, אך דבר זה לא קרה במדינות ערביות אחרות ברחבי המזרח־התיכון. תהליכי קריסה והתפוררות שפקדו מדינות דוגמת לוב, תימן, סוריה ואף עיראק, עוררו את החשש בישראל מפני הכאוס והאנרכיה שהלכו והשליטו עצמם ברחבי האזור. בתחילה גבר אמנם החשש מפניהן של תנועות אסלאמיות מבית מדרשם של "האחים המוסלמים" – יסוד בעל גישה קיצונית ביחסו לישראל, אך כזה המעוגן בסדר החברתי והכלכלי ששרר במדינות ערב ואינו מבקש לשנות בהכרח סדרי עולם. מהר מאוד התברר כי תנועות אלו נסוגו בפני ארגונים אסלאמיים קיצוניים סלפיים־ג'אדיים, דוגמת דאעש ושלוחותיו ברחבי האזור. מול ארגונים אלו נותרה

8. Bruce K. Rutherford, "Egypt: The Origins and Consequences", in Mark L. Haas and David W. Lesch (eds.), *The Arab Spring*, pp. 35-63.

ישראל חסרת מענה, ובעיקר נעדרת יכולת הרתעה שתאפשר לה לשמר מאזן אימה שיבטיח את השקט והיציבות בגבולות הצפון וסיני.

החל בסתיו 2015 הטילה הברית הרוסית-איראנית את צילה הכבד על האזור, ובוודאי שעל המרחב שמצפון לישראל. ברית זו העניקה רוח גבית לאיראן, בדרכה לקנות לעצמה השפעה ואף אחיזה ברבות ממדינות האזור תוך ניצול הכאוס ובעיקר הריק שהשתרר במדינות אלו, ובכך הפכה את איראן ואת הציר השיעי בהנהגתה למרוויחים הגדולים מן הטלטלה האזורית שפקדה את העולם הערבי. למרבה האירוניה, ובניגוד גמור לנקודת המבט הישראלית, נתפסה נוכחות איראנית זו במערב ואפילו בידי גורמים בממשל האמריקני כגורם מייצב העשוי דווקא לתרום להשבת היציבות למזרח-התיכון.

ישראל עם פרוץ המהפכה הסורית

עם פרוץ המהפכה בסוריה במרס 2011 נסתמנו בישראל, כמו גם במקרה של מצרים כחודש קודם לכן, חשש ודאגה נוכח הסערה שפקדה את שכנתה מצפון. הגם שדאגה וחשש אלו היו נטולות אמפתיה אישית לאסד, שהרי בניגוד למבארק נותרו לנשיא הסורי "חסידים שוטים" מעטים בישראל שהיו נכונים להתעלם מחיבוק הדב שהעניקו לו איראן וחזבאללה, ולהוסיף ולקוות כי יהיה נכון לחתום הסכם שלום עם ישראל ולנתק עצמו מהן. ובכל זאת, אסד וקודם לכן אביו, היו שותפים נאמנים לישראל בשימור מציאות של "לא שלום ולא מלחמה" לאורך גבולן המשותף של שתי המדינות ברמת הגולן. שימור הסטטוס-קוו ששרר בין שתי המדינות ממלחמת יום הכיפורים היה, כידוע, המדיניות המועדפת על רבות ממשלות ישראל. ממשלות אלו – ובוודאי שהממשלה שהקים בנימין נתניהו בעקבות הבחירות לכנסת בפברואר 2009 שכינה בשלטון עם פרוץ המהפכה בסוריה – נמנעו מליטול על עצמן את הסיכונים הפוליטיים מבית הכרוכים בקידום תהליך שלום מול סוריה, אך בה בעת ביקשו לשמר את השקט השורר לאורך הגבול.

גם שושלת אסד הקפידה לשמור על השקט לאורך הגבול עם ישראל, ואסד, כמו אביו לפניו, נמנע מלהפר שקט זה גם בנסיבות חריגות כמו במהלך מלחמת לבנון השנייה או בעקבות התקפת הכור הגרעיני הסורי בידי ישראל בספטמבר 2007. משכך, העדיפו בישראל להתעלם מן הצללים בהתנהלות הסורית מול ישראל (נכונותו של אסד להתגייס לצידו של חזבאללה ולספק לו נשק מתקדם, חלקו מתוצרת סורית, אך בעיקר לאפשר לאיראן להעביר לידי הארגון דרך אדמתה של סוריה, טילים מתוצרתה).⁹

על רקע זה יש להבין את הריאיון שהעניק מקורבו של אסד, ראמי מח'לוף ל"ניו יורק טיימס" ב-10 במאי 2011, מעט לאחר פרוץ המהומות בסוריה. במהלכו פנה, ספק באיום ספק בתחינה, לישראל ובאמצעותה למדינות המערב ולארצות-הברית, לבל יתערבו בנעשה בסוריה. "אם לא תישמר היציבות בסוריה, לא תשרור גם יציבות בישראל".¹⁰ פרסום

9. איתמר רבינוביץ', "השטן שאנו מכירים: החשיבה הישראלית על עתיד משטרו של אסד", מבט על, המכון למחקרי ביטחון לאומי, גיליון 427, 21 במאי 2013; הארץ, 3 בינואר 2012.

10. ניו יורק טיימס, 10 במאי 2011.

הריאיון עם מח'לוף עורר מבוכה בדמשק ואף חשש פן יתפרש, בעיקר בציבור הסורי ובעולם הערבי אך גם בישראל, כבקשת תחנונים כדי התרפסות סורית בפניה של ישראל במטרה להניאה מלהתערב במשבר בסוריה. דמשק הרשמית נמנעה מלהגיב לריאיון אך שגריר סוריה בווינגטון, עמאד מצטפא, מיהר לשגר למערכת ה"ניו יורק טיימס" מכתב הבהרה ולפיו "ראמי מח'לוף הוא אדם פרטי שאינו מבטא את עמדותיה של ממשלת סוריה"¹¹. עדות למה שעלול להתרחש לאורך הגבול הישראלי-סורי נמצאה ב-15 במאי 2011, שבו צוין בעולם הערבי "יום הנכבה", וב-5 ביוני 2011 – "יום הנכסה". במהלך יומיים אלו ניסו אלפי פלסטינים החיים בסוריה ולבנון לפרוץ לשטח ישראל באזור עין אל-תינה שבסמוך לכפר הדרוזי מג'דל שמס ברמת הגולן, ובאזור שער פאטמה בגבול ישראל-לבנון. כמה עשרות מן המפגינים אף הצליחו לחזור ב-15 במאי 2011 לזמן מה לתוך הכפר הדרוזי מג'דל שמס. העימותים לאורך הותירו אחריהם עשרות הרוגים ופצועים מקרב המפגינים.¹² ברור כי בימים כבתיקונם אירועים שכאלו לא היו יכולים להתרחש לאורך הגבול בלא ידיעתו ובלא אישורו של המשטר הסורי, ורבים נטו לראות בכך משום עדות נוספת לאובדן השליטה של המשטר בדמשק על הנעשה בארצו.¹³ לאחר התקרית שב השקט לשרור לאורך הגבול הישראלי-סורי.

למרות אופיה המוגבל של המחאה בסוריה, לכל הפחות בימים ובשבועות הראשונים מאז פרצה, הרי ששוב לא ניתן היה להתעלם מכך שבסוריה נפל דבר. בתוך כמה חודשים איבד המשטר בדמשק את השליטה בחלקים נרחבים של אזורי הכפר במדינה, בעיקר בצפון סוריה ובדרומה. את מקומם של כוחות הצבא והביטחון תפסו קבוצות חמושות של מורדים, חלקם עריקים מן הצבא הסורי שסירבו למלא את הפקודות שקיבלו לירות באחיהם שהתקוממו נגד אסד ומשטרו. ובכל זאת, נותרה השאלה האם מדובר באיום ממשי לקיומו של המשטר הסורי, או שמא המדובר במשבר חולף.

במשך החודשים הראשונים למשבר העדיפה ישראל לעקוב אחרי הנעשה במדינה השכנה מצפון בלא כל מעורבות ישירה במלחמה המתנהלת בה. לישראל היו עיסוקים אחרים דחופים ובווערים לא פחות, כמו שאלת יחסיה עם מצרים בעידן שלאחר מבארק או שאלת התגרענותה של איראן שעמדה במשך תקופה ממושכת בראש דאגותיה של ממשלת נתניהו, ולכל הפחות עד בחירתו של חסן רוחאני כנשיאה של איראן ביוני 2013 ומאוחר יותר חתימתו של הסכם הגרעין בין טהראן ובין המעצמות הגדולות ביולי 2015. עם זאת, אי אפשר היה שלא להתרשם כי ישראל הרשמית רואה באסד את "השטן המוכר" שלו הרגילה עצמה עם השנים, ואין לה כל אינטרס בנפילתו.

ככירים ישראלים לא הסתירו אפוא את דעתם כי לישראל עדיף אסד מוחלש ומדמם על כס השלטון בדמשק, על-פני ניצחונן של תנועות אסלאמיות ואף עלייתן לשלטון במדינה כפי שקרה לזמן מה בתוניסיה ובמצרים. עם זאת גם מי שגרסו, דוגמת ראש אמ"ן לשעבר עמוס ידלין, כי האינטרס הישראלי מחייב דווקא את הפלת משטר אסד בכך שיחליש את כוחו

11. ניו יורק טיימס, 13 במאי 2011; לנוסח המכתב – ג'אדלייה, 13 במאי 2011.

12. אל-ג'זירה, 15 במאי 2011; הטלוויזיה הסורית, 15 במאי 2011; הארץ, 16 במאי 2011.

13. הארץ, 17 במאי 2011; אילאף, 1 ביוני 2011.

של "ציר הרשע" במזרח-התיכון, וינחית מהלומה על איראן. לדברי ידלין, כל חלופה סונית תהיה עדיפה ישראל על-פני ציר הרשע השיעי הסובב את אסד.¹⁴ ישראל הרשמית התקשתה אפוא להחליט לאן מועדות פניה בכל האמור בעתידה של סוריה ועתיד משטרו של אסד, ועד כמה ראוי לה להיגרר למעורבות בנעשה במדינה זו. אין פלא כי ה"ניו יורק טיימס" ציטט ב-15 במאי 2013 בכיר ישראלי שאיים, כי כל תגובה סורית למתקפות של ישראל בשטחה תגרור תגובה קשה כדי הפלתו של אסד. מנגד בשיחה עם ה"טיימס" הצהיר בכיר ישראלי אחר ב-18 במאי 2013, כי ישראל מעוניינת דווקא בהישארותו של אסד בשלטון. "אסד עדיף על המורדים, לכן ישראל תעדיף לראות אותו שורד".¹⁵

בהיעדרה של מדיניות ברורה ומובנית, תפסו את מקומה דברי הפרשנות שהעניקו בכירים ישראלים לאירועים, לרוב פרשנות שעניינה צפי לקריסתו הקרבה של המשטר בדמשק. דברי פרשנות אלו נשמעו לאורך השנתיים הראשונות למשבר הסורי, לרוב לאחר דיווחים דרמטיים בתקשורת שהבליטו את ההצלחות שנחלו המורדים במאבקם במשטר בדמשק. דומה כי לפרשנים בישראל, אך לא רק להם, נראה היה כי למרות אופיה המוגבל של המחאה בסוריה במהלך חודשיה הראשונים, ולמרות קצב ההתפשטות האיטי של אש המרי והמרד במשך אותם חודשים, הרי שכלל שחלפו השבועות והחודשים הולכת הכף ונוטה לצד המורדים. אחרי הכול, המשטר איבד את השליטה על חלקים גדולים של אזורי הכפר והפריפריה, וכשליש מחילי הצבא ערקו משורותיו. בתום השנה הראשונה לפרוץ המהפכה כבר הגיעה האש לערים הגדולות.

מכל זה תובן הכרזתו של שר הביטחון אהוד ברק בפני ועדת החוץ והביטחון של הכנסת עוד ב-2 בינואר 2012, כי אסד עתיד ליפול בתוך שבועות ספורים וכי משפחת אסד סיימה את תפקידה ההיסטורי בסוריה.¹⁶ ברק מיהר לחזור בו מתחזית זו משהתברר כי אסד נותר על כנו ועל כיסאו, ובכל זאת בספטמבר 2012 שב וקבע כי אינו רואה כיצד אסד יכול להיחלץ מהמצוקה אליה נקלע.¹⁷ לברק הצטרף הרמטכ"ל הישראלי בני גנץ, שהעריך ב-10 בינואר 2012 כי: "אסד אינו הטיפוס של קד'אפי שנלחם עד הכדור האחרון בתעלות ביוב". גנץ גם הזהיר כי על ישראל להיערך לקדם פני פליטים עלווים שיגיעו לרמת הגולן מדמשק, נוכח הידרדרות המצב.¹⁸ אביגדור ליברמן, שכיהן באותה העת כשר החוץ, קרא בפברואר 2012 לישראל להתייצב בראש המערכה לסילוקו של אסד מן השלטון,¹⁹ ובראשית מרס 2012 אף הנחה את אנשיו במשרד להיערך להעניק סיוע לפליטים סורים העשויים להגיע לישראל או מצויים במדינות שכנות לסוריה.²⁰

14. הארץ, 3 בינואר 2012.

15. ניו יורק טיימס, 15 במאי 2013; טיימס (לונדון), 18 במאי 2013.

16. הארץ, 3 בינואר 2012.

17. וויינט, 12 בספטמבר 2013.

18. הארץ, 11 בינואר 2012.

19. וויינט, 5 בפברואר 2013.

20. הארץ, 5 במרס 2012; וויינט, 27 במרס 2012.

אלא שבחלוף השבועות והחודשים הלך והתברר לישראל כי המהפכה הסורית אינה אירוע בר חלוף. המדינה הסורית הלכה והתפרקה למרכיביה – אתניים, דתיים, חברתיים ואזוריים, עד כי בלב רבים התעורר הרושם כי למדינה הסורית שאותה הכירה ישראל עד לפרוץ המהפכה והמלחמה בה לא תהיה עוד תקומה. רבים בישראל השתעשעו עתה ברעיון הימשכותה של הלחימה בסוריה עד אין קץ בהיותה, כך נטו להאמין, משום אינטרס ישראלי. זאת, בשל בריתו ההדוקה של אסד עם איראן ועם חזבאללה, אך בה בעת גם נוכח עוינותן לישראל של אותן קבוצות אסלאמיות קיצוניות שנטלו את כתר ההובלה של המהפכה הסורית והפכו לנותנות הטון באותם אזורים שעליהם השתלטו המורדים, ובכלל זה גם ברמת הגולן הסורית. בכירים בישראל הגדירו מראשית המלחמה את התוצאה הרצויה: הישארותו של אסד בשלטון, מוחלש וקצוץ כנפיים, ועם זאת חזק דיו כדי לשמר את השקט השורר לאורך הגבול ברמת הגולן.

ככל שהתמשכה המלחמה בסוריה הלך מחנה המורדים ונצבע ירוק, וקבוצות אסלאמיות קיצוניות "חטפו" את המהפכה מידי בניה ומחולליה והפכו למובילות של המאבק במשטר הסורי ולאדוניה של סוריה, ולכל הפחות באותם אזורים שבהם החזיקו המורדים. יתר על כן, בקיץ 2014 השתלטה ג'בהת אל-נצרה על חלקים נרחבים מדרומה וצפוניה של סוריה, ובכלל זה על דרומה של רמת הגולן. במקביל השתלט דאעש על מזרח סוריה, תוך שהוא שולח זרועות למרכז ואף לדרומה של המדינה, ובכלל זה אפילו לאזור רמת הגולן. בכל זה היה כמובן כדי להפר את השקט המוחלט ששרר לאורך הגבול הישראלי-סורי במשך שנים, לו היו מחויבים אסד האב ואסד הבן.

עוד קודם לכן, באביב 2013, התערב חזבאללה במלחמה בסוריה, תחילה כשחקן משנה המבקש לסייע באופן עקיף ומוגבל לאסד לשרוד על כסאו, לרוב בדרך של ייעוץ או סיוע לוגיסטי, אך מאוחר יותר כשחקן ציר עליו מבסס אסד את שרידותו. לימים הפכו חזבאללה ולצידו אנשי "כוח קדס" של משמרות המהפכה של איראן לבעלי שליטה מעשית, ולכל הפחות השפעה באזורים נרחבים של סוריה, ובכלל זה גם לאורך חלקים מגבולה עם ישראל ברמת הגולן. בראשית 2014 אף חידשו את פיגועי הטרור נגד ישראל, בעיקר באזור הר דב שבמשולש הגבולות ישראל-לבנון-סוריה.

מעורבות זו של חזבאללה ואף של איראן עוררה את החשש כי ישראל עלולה למצוא עצמה כפי שהתבטא לא אחת מזכ"ל חזבאללה עצמו, נצראללה, נוכח חזית פעילה הנמתחת לאורך גבולה הצפוני מראש הנקרה ועד לחמת גדר.²¹ כך או אחרת, נוכחותם של אנשי חזבאללה ומאחוריהם אנשי משמרות המהפכה של איראן בסוריה בכלל ולאורך הגבול הישראלי-סורי ברמת הגולן בפרט, היה כדי להפוך את האזור למגרש משחקים בעבור נצראללה וסלימאני, שנועד לשמש אותם לצורך התמודדות עם ישראל. בדרך זו ביקשו השניים לחסוך מעצמם את מחירה של התמודדות ישירה עם ישראל לאורך הגבול – מחיר שאותו עתידים היו לשלם בני העדה השיעית בלבנון. בכך היה משום צחוק הגורל, שהרי לבנון עצמה שימשה בשנות ה-80 וה-90 של המאה ה-20 מגרש משחקים בעבור חאפט' אל-אסד, שאפשר לו לגבות מחיר מישראל תוך הימנעות מעימות לאורך הגבול.

21. ריאיון שהעניק נצראללה לערוץ אל-אח'בארייה הסורי, 6 במאי 2015; ביי-בייסי בערבית, 25 במאי 2015.

אותם אלו בישראל שהטילו את יהבם על יכולתו של אסד לשרוד את המהפכה שפרצה נגדו, עתידים היו לגלות כי הדילמה שמולה ניצבה ישראל נוכח ההתפתחויות בסוריה לא הייתה יותר הבחירה בין אסד ובין "הצבא הוריה החופשי", כמייצגם של כוחות סוניים מתונים בחברה הסורית, אך גם לא הבחירה בין אסד ובין גורמי כוח אסלאמיים קיצוניים שהלכו והשליטו עצמם על מחנה המורדים בסוריה. הבחירה הפכה, לכל הפחות עד ספטמבר 2015 עם ראשית מעורבותה הצבאית של מוסקווה בלחימה בסוריה, לבחירה בין דאעש וג'בהת אל-נצרה ובין חזבאללה ו"כוח קדס". כך או אחרת, האמונה בישראל כי המלחמה תימשך לעד וכי בהימשכותה יש משום אינטרס ישראלי, קרסה בסופו של יום בדיוק כמו אותה אמונה שרווחה בשעתו בישראל ולפיה הימשכותה של מלחמת איראן-עיראק של ראשית שנות ה-80 של המאה ה-20 היא משום אינטרס לישראל. מלחמה שבסיומה בספטמבר 1988 הפנו שתי היריבות מן העבר, כל אחת מטעמיה היא, את מבטן לעבר ישראל.

המעורבות הרוסית-איראנית בסוריה החל בספטמבר 2015 יצרה בעבור ישראל מציאות חדשה – מחד גיסא מייצבת ומעניקה ביטחון והגנה למשטר הסורי בהנהגתו של אסד, ומאידך גיסא מאתגרת נוכח החשש מחיכוך אפשרי בין רוסיה ובין ישראל בעיקר בשל המשך פעילותה האווירית של זו האחרונה בשמיה של סוריה, אך גם נוכח הרוח הגבית שהעניקה מעורבות זו לחזבאללה ולאנשי "כוח קדס". המתח הגיע לשיאו בעקבות הצלחתה של מוסקווה למוטט את מחנה המורדים בסוריה, ולקדם תהליך של הכרעה במדינה.

את מדיניות ישראל ביחס לשאלה הסורית במשך שנותיה של המלחמה, בואכה התפנית בעקבות מעורבותם של הרוסים בלחימה במדינה, יש להבין לאור תהליכים העומדים ביסוד הימשכותה של המלחמה, ובעקבותיה "התכווצותה" של סוריה:

- מעורבות חזבאללה במלחמה בסוריה במאי 2013. חזבאללה נשא למעשה בעול המערכה בסוריה עד להגעתם של הרוסים ושל האיראנים למדינה בספטמבר 2015.
- משבר הנשק הכימי באוגוסט-ספטמבר 2013. השימוש בנשק כימי בידי המשטר הסורי, הביא את ממשל אובמה לאיים במהלך צבאי נגדו שעלול היה להוביל למיטוט. משבר זה הסתיים בקול ענות חלושה בהסדר פשרה שהביא אמנם לפירוקה של סוריה מנשקה הכימי, אבל בה בעת העניק למשטר בדמשק חסינות מכל פגיעה בו.
- פריצת דאעש ביוני 2014 ממדבריות סוריה ועיראק והפיכתו של ארגון זה לגורם כוח בעל משקל המהווה אלטרנטיבה למשטר הסורי, לכל הפחות באותם אזורים שנפלו לידיהם. לפרקים נראה היה כי איש לא יוכל לדאעש, וכי עתידו במרחבים של מזרח סוריה ומערב עיראק מובטח. אלא שלאחר עלייתו המפתיעה של דאעש לגדולה באה השקיעה, מפתיעה לא פחות, ובתוך כשלוש שנים עלה בידי אויביו, בהובלתה של וושינגטון, למוטט את הח'ליפות שהקים.
- הגעתם של כוחות צבא רוסיים ואיראניים לסוריה בספטמבר 2014, שבאו להושיע את אסד, להפוך את הקערה על-פיה במלחמה המתנהלת במדינה ולהביא אותה אל סיומה בניצחוננו.
- מהלך ההסדרה וההכרעה שהובילה מוסקווה בעקבות הישגיה הצבאיים בשדות הקרב ושעתיד היה להוביל, כך התברר לישראל, לא רק לסיומם של הקרבות בסוריה אלא להתבססותה של נוכחות איראנית ארוכת טווח על אדמתה.

אבל עוד לפני כל אלו ובעצם בצילם מיקדה עצמה ישראל, בהיעדר יכולת או רצון להתערב בנעשה בסוריה, בשורה של סוגיות שעניינן הבטחת האינטרסים הביטחוניים המידיים שלה: עיסוק, בעיקר בשנים הראשונות למלחמה, בשאלת עתיד ארסנל הטילים והנשק הכימי המצוי בידי הצבא הסורי; התמודדות עם המציאות המשתנה והדינמית לאורך קו הגבול הישראלי-סורי ברמת הגולן, במאמץ להבטיח את המשך השקט לאורך הגבול; ניצול חלון ההזדמנות שנפתח כדי לפגוע בנכסים של חזבאללה על אדמת סוריה, ובמשלוחים של אמצעי לחימה שעשו את דרכם אל הארגון.

הסוגיה הראשונה – שאלת עתידם של הארסנל הכימי וארסנל הטילים המתקדמים שהיו ברשותו של הצבא הסורי. ארסנל זה, כך חששו בישראל, עשוי ליפול אם יקרוס לבסוף המשטר בדמשק לידי המורדים או לידי חזבאללה, העלול לנצל את קשריו עם המשטר הסורי כדי להשתלט על מאגרי נשק אלו, או אף לקבלם לידי מן המשטר ברגעיו האחרונים של זה האחרון. בישראל היו גם שהביעו את החשש כי המשטר בדמשק עשוי אף לעשות שימוש בנשק כימי נגד בני עמו, או אפילו נגד ישראל אם יחוש כי הוא ניצב כשגבו אל הקיר.

אף בעולם הרחב הובע חשש מפני שימוש שעשוי המשטר הסורי לעשות בנשק כימי נגד בני עמו, אם ימצא עצמו כשגבו אל הקיר. אך גם מפני האפשרות שנשק כימי יפול לידי ידיים בלתי אחראיות, היינו לידי ארגוני טרור אסלאמיים קיצונים. בעיתונות העולמית דווח בקיץ 2011 כי ארצות-הברית, ולצידה תורכיה, נערכו למנוע את נפילת מאגרי הנשק שברשות המשטר הסורי לידי גורמים קיצוניים שכאלו, וכחלק מהערכות זו אף הוצבו כוחות אמריקניים בירדן נכונים לפעול להשמדת מאגרי נשק כאלו במקרה שהמשטר בדמשק ייפול.²²

שאלת הנשק הכימי קיבלה תפנית דרמטית ב־2013, לאחר שהמשטר הסורי החל עושה שימוש בנשק זה נגד מתנגדיו,²³ אלא שדיווחים אלו לא זכו לתשומת לב של התקשורת שכן התבססו על מקורות של המורדים, ונתפסו לפיכך כמוטים או בלתי אמינים. דווקא ישראל היא שנתנה אישור לדיווחים אלו. ב־23 באפריל 2013 מסר תא"ל איתי ברון, רח"ט המחקר באמ"ן, כי: "למיטב הבנתנו אסד עשה שימוש בחומר לחימה כימי ממית בשורה של מקרים נגד המורדים, כנראה בגז מסוג סארין. שימוש בנשק כימי בוצע הן באירוע מ־19 במרס 2013 והן במקרים אחרים, שבהם היה מדובר בחומר מנטרל ולא ממית". עם זאת ברון הצר על כי: "נוכח אירועים אלו העולם נוטה לא להתערב ומשתמש במבחנים ראייתיים מחמירים (כדי לקבוע שאכן נעשה שימוש בנשק כימי בלחימה בסוריה)".²⁴

הצהרה זו נתפסה כניסיון ישראלי לדחוף את ארצות-הברית לפעול נגד המשטר הסורי, ועוררה מבוכה רבתי בווינגטון. במיוחד משום שנמסרה יממה לאחר ביקורו של שר ההגנה האמריקני, צ'אק הייגל בישראל, שבמהלכו הצהיר כי בידי ארצות-הברית אין לפי שעה כל מידע בדבר שימוש בנשק כימי בידי המשטר הסורי נגד מתנגדיו.²⁵ בתגובה ראשונה להצהרותיו של ברון מסר מזכיר המדינה, ג'ון קרי, כי שוחח עם ראש ממשלת ישראל,

22. אטלנטיק, 2 בדצמבר 2012; סנדי טיימס, 3 בדצמבר 2012.

23. אליג'זירה, 19 במרס 2013.

24. הארץ, 24 באפריל 2013.

25. וויינט, 22 באפריל 2013.

בנימין נתניהו, שמסר לו שישראל הרשמית אינה יכולה לאשר באופן ודאי את הטענות שהעלה ברון בדבריו, וכי מדובר בהערכות אך לא במידע מאומת.²⁶ אלא שבשבועות שלאחר מכן נאלצו בכירים אמריקנים, ובהם הייגל ולבסוף גם הנשיא אובמה, להודות כי ככל הנראה אכן עשה המשטר הסורי שימוש בנשק כימי שכזה.

החלטתה של וושינגטון שלא להגיב עוררה אכזבה בישראל ובמדינות ערביות דוגמת ערב הסעודית, שראו בכך הוכחה לחולשה ולריפיון ולמגבלות הכוח האמריקנית. נתניהו העיר בהקשר זה: "אם משטרים אפלים מחזיקים בנשק להשמדה המונית – הם יעשו בו שימוש. לכן הנחישות שהקהילה הבינלאומית תפגין ביחס לסוריה, תשפיע באופן ישיר על איראן...]. כדי שלדיפלומטיה יהיה סיכוי, היא חייבת להיות מלווה באיום צבאי אמין".

הסוגיה השנייה, שמירת השקט לאורך הגבול הישראלי-סורי ברמת הגולן. לקראת שלהי 2011 עלה בידי המורדים להשתלט על אזורים נרחבים לאורך קו הגבול ברמת הגולן הסורית. ראוי לציין כי השקט ששרר לאורך הגבול עם ישראל נשמר, שהרי לאף אחד מן הצדדים הלוחמים לא היה כל עניין בצירופה של ישראל למערכה – לא למשטר הסורי שביקש לשמור על השקט לאורך הגבול, ולא למורדים שמיקדו עצמם במאבק בכוחותיו של המשטר הסורי.

ובכל זאת, האש שהתפשטה אל מחוזות דרעא וקוניטרה ואל מרחבי רמת הגולן הסורית, לא עצרה בגדר הגבול הישראלי-סורי אלא החלה זולגת גם לתוך השטח הישראלי, לרוב עקב ירי טועה כחלק מחילופי אש בין הצבא הסורי ובין המורדים. במהלך קיץ 2012 נרשמו שורה של תקריות, שבמהלכן נחתו פצצות ופגזים טועים באזור המפורז או בסמוך לו ואף בשטח ישראל. ב-8 בנובמבר 2012 נפלו שלוש פצצות מרגמה באזור אלוני הבשן שברמת הגולן, ושלושה ימים לאחר מכן נפלה פצצת מרגמה נוספת בסמוך לתל חזקה. בתגובה ירה צה"ל טיל "תמוז" לעבר עמדה סורית בסמוך לכפר ביר אל-עג'ם, ממנה שוגרה פצצת המרגמה לעבר תל חזקה. הירי לעבר העמדה הסורית היה עימות ראשון מסוגו לאורך קו הגבול ברמת הגולן מאז מלחמת יום הכיפורים. עם זאת, מקורות ישראליים הדגישו כי הירי מסוריה היה ככל הנראה ירי טועה, ולפיכך התגובה הישראלית הייתה מוגבלת ונועדה בעיקרו של דבר לשדר מסר של אזהרה למשטר בדמשק, כי ישראל עודנה רואה בו אחראי על שמירת השקט.²⁷

עם זאת התגובה הישראלית לא עצרה את המשך זליגת האש המחאה והמרד לשטח ישראל, כאשר ב-20 במרס 2013 פגעו לראשונה כדורים טועים ברכב סיור ישראלי שנע לאורך גדר הגבול, בלא שגרמו לפגיעות בנפש. הפעם לא השיב צה"ל באש.²⁸ הסלמה מוגבלת התרחשה במאי 2013, לאחר שישראל תקפה שורה של מטרות צבאיות בלב דמשק. בעקבות תקיפות אלו נשמעו של סוריה איומים, כי תאפשר בחזית רמת הגולן פעילות של "התנגדות" דוגמת זו שביצע חזבאללה בדרום לבנון. ואכן ב-13 במאי 2013 דווח על ירי של פצצות מרגמה לעבר אתר החרמון בצפון רמת הגולן. בישראל שבו והעריכו כי מדובר

26. רויטרס, 23 באפריל 2013.

27. הארץ, 12 בנובמבר 2013.

28. וויינט, 20 במרס 2013.

בירי טועה, אבל בדמשק מיהר ארגון קיקיוני בשם "גדודי השהיד עבד אל-קאדר אל-חסיני", הזרוע הצבאית של "תנועת פלסטין חופשית" (תנועה פלסטינית הפועלת מסוריה בראשות יאסר קשלק, שנודע בעבר כמי שעמד מאחורי הניסיון לשגר משטים של ספינות לעבר רצועת עזה), ליטול את האחריות לירי. בגילוי הדעת שפרסמו נטען כי הירי בוצע לרגל "יום הנכבה" שחל באותו יום.²⁹ מאוחר יותר מסר דובר צבאי בדמשק, כי יחידה סורית ירתה לעבר רכב סיור ישראלי שחצה את הגבול לשטח הסורי באזור ביר עג'ם והשמידה אותו. מצה"ל הכחישו את דבר התקרית, אך יומיים מאוחר יותר, לאחר שפגזי מרגמה שנורו משטח סוריה נפלו בשטח הישראלי, ירה צה"ל לעבר עמדה סורית שממנה נורו הפגזים.³⁰ ההרוג הישראלי הראשון מאש המלחמה בסוריה נרשם ב-23 ביוני 2014. מחמד קראקירה, שהתלווה לאביו פהמי תושב עראבה שהועסק בידי מערכת הביטחון בעבודות תשתית בגדר המערכת, נהרג שעה שהרכב שבו נסע עם אביו לאורך גדר הגבול נפגע מירי של טיל קורנט שנורה מעמדה סורית. מקורות בישראל העריכו כי הירי לא נעשה בהכרח על-פי הוראה מפורשת מלמעלה, אלא כיוזמה מקומית של חיילי העמדה הסורית שסברו כי מדובר ברכב של המורדים הסורים. בתגובה תקפה ישראל מטרות צבאיות ובהן מפקדת חטיבה 90, חטיבת הקו הסורית בצפון רמת הגולן.³¹

עוד קודם לכן הותקפו גם חיילי כוח החירום של האו"ם, אונדו"ף (UNDOF — United Nations Disengagement Observer Force), כוח הפיקוח על ההפרדה של האומות המאוחדות, שהוצבו באזור החיץ לאורך הגבול הישראלי-סורי כדי לשמור בו על השקט. כוח אונדו"ף הוקם ביוני 1974 והיקפו עמד על 1,250 חיילים. אלו הוצבו בעמדות באזור ההפרדה ובבסיסים לוגיסטיים בישראל (זיוונית) ובסוריה (אל-פואר). לצד אלו פעלו באזור גם משקיפים צבאיים של כוח אונטס"ו (United Nations Truce Supervision Organization), ארגון משקיפי האו"ם לפיקוח על שביתת הנשק בין ישראל ובין מדינות ערב שהוקם עם סיומה של מלחמת העצמאות.

ביוני 2012 פסקו בשל שיקולי ביטחון ביקורות על דילול הכוחות בצד הסורי, לאחר שצבא סוריה חדל להקצות קציני קישור לליווי המשקיפים. ב-7 במרס 2013 נחטפו 21 חיילים פיליפינים ליד הכפר ג'מלה בידי קבוצת מורדים שהשתייכה ל"חטיבת שהדאא' אל-ירמוכ", אז עדיין חלק מן "הצבא הסורי החופשי" טרם שבועת האמונים שלה לדאעש. החטופים שוחררו בחלוף כמה ימים. שבועות מספר לאחר מכן ב-7 במאי 2013 נחטפו חמישה חיילי או"ם נוספים בדרכם חזרה לבסיסם, ועוד שישה חיילי או"ם נטשו את משמרתם בשל חילופי אש שהתנהלו בסמוך לעמדה בה היו מוצבים.³² בשבועות שלאחר מכן דווח על שורת תקריות שבמהלכן פגעו המורדים, לעיתים שלא במתכוון ולעיתים למטרות מיקוח, בחיילים של כוח האו"ם.

29. וויינט, 13 במאי 2013.

30. וויינט, 19 במאי 2013.

31. הארץ, 24 ביוני 2014.

32. וויינט, 7 במרס, 7 במאי 2013.

בתחילת אוגוסט 2014, לאחר שהמורדים השתלטו על מרבית שטחה של רמת הגולן הסורית, שבו אנשי ג'בהת אל-נצרה 45 חיילים של כוח האו"ם מפיגי'. רק במאמצי תיווך מרובים, וכנראה גם שבתמורה לתשלום של 25 מיליון דולר שאותו שלשלו שלטונות קטר לכיסי החוטפים, הם שוחררו.³³ לוחמי ג'בהת אל-נצרה גם הטילו מצור על שתי עמדות ובהן עשרות חיילים פיליפינים. הכוחות הנצורים חילצו עצמם לשטח ישראל, ובשבועות שלאחר מכן נטש אונדו"ף את רוב עמדותיו באזור ההפרדה ואת מפקדתו באל-פואר ופינה את כוחותיו לישראל. בעקבות תקריות אלו הסיגו מקצת מן המדינות ששלחו יחידות צבא ליטול חלק בכוח אונדו"ף, דוגמת אוסטרליה, יפן או קרואטיה, את כוחותיהם מרמת הגולן והיקפו הצטמצם לכדי 800 חיילים בלבד.

רוסיה הציעה אגב לאונדו"ף לשלוח כוחות צבא משלה, אך ההצעה נתקבלה בהסתייגות בירושלים ונדחתה בידי האו"ם מסיבות פורמליות, שעניינן היותה של רוסיה חברה קבועה במועצת הביטחון.³⁴ בסופו של דבר נותר כוח החירום של האו"ם, גם אם מדולל, על משמרתו. נראה שלכל הצדדים המעורבים בסכסוך, המשטר הסורי, ישראל ואפילו למורדים, לא היה כל אינטרס לפגוע בו. באמצע נובמבר 2016 שבו 127 משקיפים של אונדו"ף למחנה אל-פואר, ככל הנראה כחלק מהבנה שהושגה בידיעתה ובהסכמתה של ישראל בין המשטר הסורי, ואפשר שאף מוסקווה שהטילה עתה את צילה על סוריה, ובין אותן קבוצות של מורדים שפעלו באזור והתחייבו עתה שלא לפגוע במשקיפי האו"ם.³⁵ בקיץ 2018, לאחר שהמשטר הסורי שב והשתלט על רמת הגולן הסורי, חודשה פעילותם של המשקיפים במתכונת שבה פעלו ערב המלחמה, וב־15 באוקטובר 2018 אף חידשו את פעילותו של מעבר הגבול ליד קוניטרה.³⁶

מסיוע הומניטרי למורדים לכינונו של אזור ביטחון ישראלי בדרום סוריה

עליית מדרגה של ממש במתיחות לאורך הגבול הישראלי-סורי התרחשה החל מקיץ 2014 ואילך, נוכח הצלחתם של המורדים הסוריים ובראשם ג'בהת אל-נצרה להשתלט על חלקים נרחבים של רמת הגולן הסורי. בידי קבוצות של המורדים עלה לדחוק את רגליו של המשטר הסורי משורה של כפרים ועיירות, אך גם מאחזים אסטרטגיים מצידו הסורי של הגבול. רבות מקבוצות מורדים אלו היו קבוצות מקומיות, אבל ג'בהת אל-נצרה הייתה בלא ספק הדומיננטית מבין קבוצות המורדים שקנו להן עתה אחיזה לאורך הגבול. בשלהי 2014 החל גם דאעש מבסס לו אחיזה בדרום רמת הגולן הסורית, לאחר ש"חטיבת שהדאא" אל-ירמוכ" נשבעה לו אמונים.³⁷ במקביל התגייס חזבאללה לסייע למשטר הסורי, תוך שהוא מבקש לבסס לו אחיזה ברמת הגולן כבסיס לפעולה אפשרית לעתיד לבוא מול ישראל.

33. אל-ג'זירה, 1, 2, 3 אוגוסט 2014.

34. הארץ, 7, 12 ביוני 2013.

35. "UN peacekeepers return to Syrian side of Golan", *Al Monitor*, 14 November 2016.

36. ערוץ 10, "לאחר ארבע שנים: נפתח מחדש מעבר קוניטרה בגבול סוריה", 15 באוקטובר 2018.

37. הארץ, 1 באוגוסט 2013; גלי צה"ל, 6 באפריל 2013.

המענה של ישראל למציאות מורכבת זו היה לנסות ולכונן קשרים מוגבלים עם קבוצות המורדים, שחלקן הגדול היה בעל אופי מקומי. ישראל קיוותה כי בעזרת הסיוע שהגישה לקבוצות אלו יעלה בידה ליצור מנופי השפעה, הגם שלא ישירים, עליהן. דוברים ישראלים שבו והדגישו עם זאת כי הקשרים שכוננה ירושלים עם המורדים שמעבר לגבול הם מוגבלים, ועניינם הגשת סיוע הומניטרי או רפואי לאוכלוסייה האזרחית המתגוררת בשטח שבשליטת המורדים מן העבר השני של הגבול. עם זאת, שעה שבמחנה המורדים נמצאו קבוצות אחדות שהיו נכונות להסתייע בישראל לצורך קבלת סיוע הומניטרי או טיפול רפואי בפצועים מקרב שורותיהם, הרי שקבוצות רבות אחרות נרתעו מלכונן קשר עם ישראל כדי שלא להצטייר כמשפטי פעולה עם "האויב" בשל הפן האסלאמי שעטו עליהן.

ישראל נמנעה מלהכריז על כינונו של אזור חיץ מן העבר הסורי של הגבול. נראה כי ירושלים חששה מלהיגרר למעורבות במלחמה בסוריה שתחייב אותה לנוכחות קבע צבאית בשטחה, נוכחות העלולה להשקיע אותה במלחמה במדינה זו וסופה אף שתקים עליה את כלל הקבוצות הלוחמות בסוריה שימצאו בחיילי צה"ל הערוכים בשטח הסורי משום מטרה נוחה בעבורם.

לנגד עיניהם של מקבלי ההחלטות בישראל עמד הזיכרון העגום של המעורבות הצבאית של ישראל בלבנון, שהובילה לכינונה של רצועת ביטחון שבה החזיקה ישראל בין השנים 1985-2000. לפיכך אימצה ירושלים במקרה הסורי מול קבוצות המורדים מן העבר הסורי של הגבול דפוסי פעולה שהועתקו מרצועת הביטחון שקיימה בדרום לבנון, אך בלא נוכחות צבאית ישראלית בשטח הסורי ובלא מתן סיוע צבאי ישיר ומחייב לקבוצות המורדים השונות. עם זאת, דומה שהצלחתה של ישראל בשנים הראשונות לפעילותה במרחב הסורי הביא אותה לשכוח לקח חשוב נוסף מניסיונה בלבנון. רצועת הביטחון בדרום לבנון תפקדה היטב, כל עוד השתוללה האש בבירות וביתר חלקיה של המדינה הלבנונית. מרגע שהסתיימה המלחמה בלבנון ומוסד המדינה הלבנונית שב לעמוד על רגליו – איבדו תושביה של רצועת הביטחון את העניין בהמשך קיומה, והחלו "מצביעים ברגליים" בעד השיבה לחיקה של המדינה הלבנונית.

ב־27 במרס 2013 דווח לראשונה בישראל כי חמישה מורדים סורים פצועים הגיעו לגדר הגבול לבקש עזרה, וכמה מהם אף פונו לקבלת טיפול רפואי בבית החולים "רבקה זיו" שבצפת. מצה"ל נמסר כי: מדובר באירוע נקודתי שאינו מעיד על שינוי במדיניות הישראלית.³⁸ עוד נמסר כי בפברואר הקים צה"ל בית חולים שדה בשם "תכלת ארגמן", במוצב 105 בצפון רמת הגולן בסמוך לגבול עם סוריה, ובו טופלו פצועים סורים, אזרחים ומורדים. בית החולים פעל אגב במשך כשנתיים, עד להפסקת פעילותו בתחילת 2015. ב־18 בפברואר 2014 ביקר נתניהו בבית החולים, והצטלם עם מקצת מן החולים ששיבחו באוזניו את הטיפול הרפואי לו זכו מידיה של ישראל.³⁹ נתניהו הצהיר כי: "חשוב שהעולם יראה את התמונות מהמקום הזה, מקום שמפריד בין הטוב בעולם לרע בעולם. החלק הטוב

38. הארץ, 28 במרס 2013.

39. קול ישראל, 18 בפברואר 2014.

- הוא ישראל, המצילה את חייהם של נפגעי הטבח היום-יומי שמתבצע בסוריה. אלו הם פניה האמיתיות של ישראל. ואילו החלק הרע היא איראן, שמחמשת את מבצעי הטבח".⁴⁰
- הסיוע שהגישה ישראל לקבוצות המורדים השונות הקנה לה מנופי השפעה עליהן, אותם ניצלה מפעם לפעם, כפי שלימדו דבריו של שר הביטחון משה (בוגי) יעלון בקיץ 2015, ולפיהם בלחצה של ישראל נמנעו המורדים הסורים מלתקוף את הכפר הדרוזי חדר שלמרגלות החרמון מצידו הסורי של הגבול בין שתי המדינות. התקפה שכזו עלולה הייתה, בלחצם של בני העדה הדרוזית בישראל, לאלץ את צה"ל לבוא לעזרת תושבי הכפר. זאת למרות שאלו דבקו בתמיכתם במשטר הסורי, ואף הוציאו מקרבם משתפי פעולה עם חזבאללה.⁴¹
- התלקחות הלחימה בין המורדים ובין בני העדה הדרוזית בסוריה בקיץ 2015 – הן בהר הדרוזים בדרום סוריה, אך גם בכפרים הדרוזיים שלמרגלות החרמון – הביאה לתסיסה בקרב בני העדה הדרוזית בישראל וברמת הגולן. אחדים מהם האשימו את ישראל כי סיעה, ולכל הפחות התעלמה, מפעילותם של המורדים נגד אחיהם הדרוזים בצידו הסורי של הגבול. ב-22 ביוני 2015 אף תקף המון דרוזי ליד מג'דל שמס אמבולנס שהסיע שני פצועים סורים וביצע בהם לינץ. היה זה לאחר שיום קודם לכן הותקף אמבולנס צבאי, שנחשד כמוביל מורדים סורים פצועים ליד הכפר חורפיש בגליל.⁴² בנובמבר 2017 שבה והתלקחה המערכה סביב לכפר חדר, ושוב גאה המתח בקרב הדרוזים ברמת הגולן ואף בתוך ישראל. כמה דרוזים מן הכפר מג'דל שמס אף ניסו לפרוץ לשטח סוריה כדי לסייע לאחיהם מן העבר הסורי של הגבול, וכדי להרגיע את הרוחות הסוערות פרסם צה"ל הודעה חריגה ולפיה לא יניח למורדים להשתלט על הכפר.⁴³
- בקיץ 2016 דווח בישראל על הקמת מנהלת "שכנות טובה" בפיקודו של סא"ל ממשרדו של מתאם הפעולות בשטחים. מנהלה זו הופקדה על הגשת הסיוע ההומניטרי לאוכלוסייה בגולן הסורי, או בשם שניתן לו – אד"ס (אזור דרום סוריה),⁴⁴ ובכלל זה פינוי פצועים לבתי חולים בישראל, העברת תרופות, מזון, ביגוד ושמיכות.⁴⁵
- מן הדיווחים בישראל עלה כי מספרם של האזרחים הסורים ושל לוחמים מקרב המורדים שטופלו בישראל היה נמוך יחסית. ביוני 2015 הוא עמד על 1,467 בלבד, ואילו עד לאמצע 2017 הוא טיפס לכ-4,000 נפגעים. 600 מהם טופלו במהלך 2016 לבדה. 20 אחוזים מן הפצועים היו ילדים, וכ-10 אחוזים נשים.⁴⁶ בישראל דווח גם כי עלות פעילותה של
-
40. סאנא (סוכנות הידיעות הסורית), 19 בפברואר 2014.
41. דנה סומברג, "יעלון: 'הבהרנו למורדים שיקבלו סיוע במידה ולא יפגעו בעדה הדרוזית'", מעריב, 29 ביוני 2015.
42. ערוץ 2, 22 ביוני 2015; הארץ, 23 ביוני 2015.
43. אלי'ג'זירה, 3 בנובמבר 2017.
44. עמוס הראל, "איראן פועלת בגבול סוריה-עיראק ליצירת רצף טריטוריאלי מטהראן לבירות", הארץ, 4 ביוני 2017.
45. עמוס הראל, "האמריקנים יכולים לפעול נגד אסד, אבל ממש לא רוצים", הארץ, 16 בספטמבר 2016; ניר בומס, "שכנות טובה בגבול הצפון?", צומת המזרח התיכון, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, אוניברסיטת תל-אביב, כרך 6, גיליון מס' 11, 3 בנובמבר 2016.
46. ערוץ 2, 29 ביוני 2015, הערוץ הראשון, 9 באפריל 2017.

"המנהלת" עמד ב-2017 לבדה על 115 מיליון שקלים, 20 מיליון מתקציב מערכת הביטחון ועוד 59 מיליון נוספים מתרומות של ארגונים ויחידים לרוב מארצות-הברית.⁴⁷ עם כל זאת, נוכח ממדי הטרגדיה שפקדה את סוריה היה הסיוע הישראלי בבחינת טיפה בים, ונראה כי ישראל חששה מהצפתה בים של פליטים סורים דוגמת תורכיה, לבנון וירדן. ישראל נמנעה מלקלוט פליטים סורים לשטחה, ואף פעלה נגד ניסיונות להיאחז ואף להקים מחנות ארעיים באזור החיץ בקרבת גדר הגבול הישראלי-סורי, ולטענתה אף בשטחה.⁴⁸

בקיץ 2017 נחשפו בישראל היבטים נרחבים של פעילותה של מנהלת זו. אפשר שנכונותה של ירושלים לתת פומבי למעורבותה ברמת הגולן הסורית בא על רקע החשש כי מהלכי ההסדרה שהובילה רוסיה בסוריה, ובכלל זה כינונם של אזורים מוגנים בצפונה של המדינה, במרכזה ואף בדרומה (מהלכים שנעשו שלא על דעתה או בהסכמתה המלאה של ישראל), עלולים לסגור את חלון ההזדמנויות שפתחה המלחמה בסוריה בפני מעורבות ואף השפעה ישראלית מוגבלת במרחב רמת הגולן, ולאפשר לאיראן ולחזבאללה לבסס לעצמם נוכחות לאורך קו הגבול הישראלי-סורי.

מאו"ג 201, תא"ל יניב עשור, שבגזרת האחריות של האוגדה שעליו פיקד פעלה מנהלת "שכנות טובה", הסביר לעיתונאים כי במרחב קוויטרה שבו פועלת המנהלת מתגוררים כ-200 אלף תושבים בכ-80 כפרים ועיירות הנמצאים תחת שליטה של המורדים, וכי כפרים ועיירות אלו נעדרים אספקת חשמל ומים וכן שירותים רפואיים. עשור הוסיף כי מאוגוסט 2016 יזמה המנהלת למעלה מ-120 מבצעי סיוע שכללו העברה של כ-450 אלף ליטר דלק, 360 טון מזון וכן קמח למאפיות המקומיות שהביאו לירידת מחירי הלחם באזור ב-80-50 אחוזים. כ-55 טון של בגדים וכ-12 טון נעליים, כ-1,800 חבילות טיטולים ועוד. כמו כן הוקמו על-ידיה שתי מרפאות, שהחליפו מרפאה סורית שנפגעה בקרבות. "טרם תחילת פעילותה של מנהלת 'שכנות טובה' נבנתה תשתית מודיעין ענפה שעסקה בסוגיות אזרחיות, בחנה את צורכיה של האוכלוסייה מן הצד הסורי של הגבול ואיתרה את גורמי הכוח באזור", ציין עשור. "במקביל, הוחל בבניית תשתית של קשר ישיר עם אזרחים מן הצד הסורי, באמצעות פלאפונים ואף מפגשים בשטח. בין היתר נוצר קשר עם גורמי רפואה ובעלי מקצוע העוסקים בתשתיות ובסיוע אזרחי בצד הסורי, כדי לרתום אותם לנושא. במהלך התנעת הפרויקט סירבו ארגוני סיוע גדולים דוגמת 'הצלב האדום' או ארגון 'רופאים ללא גבולות' להצטרף אליו. עבודת 'המנהלת' התנהלה אפוא מול גורמים סוריים שהיו מופקדים על שינוע הפצעים, אספקת מזון, על מערכות חשמל או תשתיות מים, וכן מול רופאים (סורים) הממיינים את אלו המבקשים טיפול".

עשור הוסיף כי "מדי יום שיש עם סיומה של התפילה במסגדים קורא הדרשן במסגד לכל מי שזקוק לטיפול רפואי בישראל לפנות ולקבל עזרה, דבר המעניק לפניה לעזרה לגיטימציה וכי כפרים נוספים במרחב ביקשו גם הם לקבל סיוע. אני לא אומר שזה מזרחי-תיכון חדש, אבל זה יכול להשפיע... יש לכך השפעה מבצעית. אני לא רק עושה טובה ומסייע

47. גילי כהן, "יותר מ-115 מיליון שקלים הושקעו בשנת 2017 בסיוע הישראלי לתושבי סוריה", *הארץ*, 30 באוגוסט 2017.

48. אליג'זירה, 29 ביוני 2015; *הארץ*, 1 ביולי 2015.

הומניטרית, אלא זוכה על-ידי כך להשפעה על השטח ולריסון של אפשרויות לפיגועים.[...] אם מכפר של 400 תושבים היו אצלנו 80 אנשים, ואלו יראו שמישהו בא לירות טיל מהכפר שלהם לעברנו – הם ישלחו אותו משם.[...] האם מ-400 אלף ליטר סולר שהעברנו מישהו לקח אלף ליטר ושם אותו ברכב 'פיק אפ' (שבהם עשו לוחמי דאעש שימוש)? – אני לא יכול להבטיח שלא. אבל אנחנו פועלים להעביר את הסיוע הזה לגורמים אזרחיים".⁴⁹

מקורות זרים דיווחו מעת לעת כי ישראל מספקת לקבוצות המורדים אמצעי לחימה ואף סיוע כספי, דבר שהוכחש בירושלים. ה"וול סטריט ז'ורנל" דיווח למשל באמצע יוני 2017, כי צה"ל מצוי בקשר קבוע עם קבוצות מורדים והסיוע שלו כולל תשלומים חשאיים למפקדים, המממנים משכורות של לוחמים ורכישת תחמושת ונשק. לפי אחת מקבוצות המורדים, ישראל העבירה לה כ-5,000 דולר מדי חודש ששימשו לתשלום משכורות ולרכישת נשק ותחמושת. אחד מן הלוחמים בקבוצת מורדים זו אף העיד כי: "לא היינו שורדים בלי הסיוע של ישראל".⁵⁰ לדיווחים אלו התווספו דיווחים בתקשורת הערבית אודות מעורבות צבאית של ישראל במאבק נגד "צבא ח'אלד בן אל-וליד", בין היתר באמצעות תקיפות אוויריות שעליהן נמנעה ישראל ליטול כל אחריות אבל שהיה בהן כדי להחליש את כוחו במאבק בקבוצות מורדים אחרות באזור, שחלקן היה מצוי בקשר עם ירדן או ישראל. דיווחים אלו התגברו בראשית 2018 בעקבות חתימת הסכם ההסדרה בדרום סוריה, ובעקבותיו סגירת חדר המבצעים האמריקני ברמת עמון. מקורות במחנה המורדים מסרו כי ישראל החלה לספק להם נשק, תחמושת וסיוע כספי לרכישת אמצעי לחימה נוספים, ואף הגדילה את הסיוע האזרחי שהיא מגישה לכפריים ברמת הגולן הסורי.⁵¹

הסיוע שהגישה ישראל למורדים במשך שנות המלחמה הארוכות לא נעלם מעיני דמשק, ששבה וטענה כי ישראל מסייעת באופן פעיל למורדים ואף האשימה כי רבות מן התקיפות שביצע צה"ל נגד עמדות של הצבא הסורי, בטענה כי זלגה מהן אש לשטח ישראל, לא היו אלא ניסיון לסייע למורדים במאבקם בכוחותיו של הצבא הסורי במרחב רמת הגולן. זאת, בניסיון לכונן אזור חיץ לאורך הגבול הישראלי-סורי בדומה לאזור החיץ שכוננה ישראל בדרום לבנון.⁵²

למותר לציין כי עם כינונו של אזור הרגעה בדרום סוריה החלה מוסקווה לוחצת על ישראל לחדול מסיוע למורדים, שהרי האינטרס הרוסי היה עתה לשכנע את אלו לשוב בחסותה של מוסקווה אל חיקה של המדינה הסורית, ובכך להשיב את היציבות ואת שלטונה וריבונותה של המדינה, ובמשתמע של המשטר בדמשק, לכל השטחים שבהם פעלו אותן קבוצות חמושות שנמנו על מחנה המורדים. שוב ושוב נמסר על מורת רוחה של רוסיה מהמשך הסיוע הישראלי למורדים, ועל רצונה כי ישראל תחדל מכל מעורבות בנעשה מצידו

49. יוחאי עפר, "תיעוד ראשון: צה"ל חושף את הסיוע ההומניטרי לסורים", *אן-ארייז'י*, 19 ביולי 2017.

50. *הארץ*, "ישראל מסייעת למורדים", 19 ביוני 2017.

51. עמוס הראל, "ישראל נערכת למנוע התקרבות איראנית בגולן ומגבירה את הסיוע הצבאי למורדים", *הארץ*, 19 בפברואר 2018; Elizabeth Tsurkov, "Israel's Deepening Involvement with Syria's Rebels", *War on the Rocks*, 14 February 2018.

52. אסף גבור, "דמשק: ישראל מסייעת למורדים בסוריה", *אן-ארייז'י*, 30 בנובמבר 2014.

הסורי של הגבול. מעורבות, שהיה בה לדעת מוסקווה כדי לסייע ולעודד דווקא את אותן קבוצות אסלאמיות קיצוניות, שהוסיפו להיאבק במשטר הסורי וסירבו להניח את נשקן.⁵³ יתרה מכך, למרות חתימתו של ההסכם לכינונו של אזור הרגעה בדרום סוריה, שממנו הסתייגה כזכור ישראל, פעל המשטר הסורי להשיב את שליטתו על מרחבים שנכללו לכאורה באזור, תוך שישאל נותרה חסרת אונים ובחיבוק ידיים מול תהליך זה. דוגמה לכך נמצאה במרחב העיירה מזרעת בית ג'אן, שעליה סגר המשטר הסורי ואף אילץ בראשית ינואר 2018 את קבוצות המורדים שפעלו בה להיכנע. כמה מן המורדים ובני משפחתם בחרו להתפנות אל מחוז אידליב שבצפון סוריה, ואחרים שבו אל חיקו של המשטר הסורי. בתגובה, הגבירה ישראל את הסיוע למורדים.

בכל זה לא היה כדי למנוע את הסוף הבלתי נמנע של שלטון המורדים ברמת הגולן, ושל הסיוע הישראלי שהוגש להם. בקיץ 2018 פתח הצבא הסורי, בתמיכה של רוסיה ושל איראן ובהסכמה שבשתיקה ושמא בהשלמה מצידן של וושינגטון ואף ירושלים, בהתקפה על מעוזי המורדים בדרום סוריה וברמת הגולן. ההתקפה הביאה למנוסה של אלפי מורדים לעבר הגבול עם ישראל, אלא שזו נמנעה מלאפשר את כניסתם לשטחה והסתפקה במתן סיוע הומניטרי לפליטים שהתנחלו עתה בקרבת גדר הגבול. עם זאת, ב-21 ביולי 2018 סייעה ישראל לפנות למעלה מ-400 פעילים בארגון "הקסדות הלבנות" ביחד עם בני משפחותיהם מאזור הגולן הסורי אל שטחה של ירדן, בדרכם לקבל מקלט במדינות אירופה וצפון אמריקה. נוכח מציאות חדשה זו שהשתררה לאורך הגבול הפסיק צה"ל ב-13 בספטמבר 2018 את פעילותה של מנהלת "שכנות טובה", וסגר את מרפאת "מזור לדך" ששימשה כמרפאת יום לחולים סוריים.⁵⁴

כחודש אחר כך, ב-15 באוקטובר 2018, נפתח מעבר הגבול בין ישראל ובין סוריה ליד קוניטרה, ובכך שבו לכאורה שתי המדינות אל המציאות ששררה ביניהן באזור הגבול טרם פרוץ המלחמה. מאלף בהקשר זה היה דיווח שפרסם כתב העת האמריקני "פוריין פוליסיי", ולפיו חמישה ישראל ומימנה בחשאי לפחות 12 ארגוני מורדים בדרום סוריה, ואלו סייעו בידה למנוע מלוחמים של מיליציות שיעיות פרו-איראניות ומאנשי דאעש להתבסס בסמוך לגבולה. העברות הנשק מישראל למורדים כללו: רובי סער, מקלעים, מרגמות וכלי רכב. לפי הדיווח, הנשק הועבר דרך שלושה שערים בגבול סוריה – אותם המעברים ששימשו את ישראל להעברת סיוע הומניטרי לתושבי דרום סוריה. עם קריסתם של מאחזי המורדים בדרום סוריה, מילטה ישראל לשטחה כמה ממפקדי הקבוצות הלוחמות דוגמת "חטיבת פורסאן אל-ג'ולאן", עם משפחותיהם. לטענת "הפוריין פוליסיי" עורר הסיוע את התקווה בקרב המורדים, כי ישראל תעצור את התקדמות הצבא הסורי לעבר דרום המדינה. אלא שלדבריהם: "כשהמשטר הסורי וחיל האוויר הרוסי פתחו במערכה באזור, ישראל רק עקבה אחר המתרחש מן הצד. למדנו שיעור שלא נשכח עוד הרבה מאוד זמן. לישראל לא אכפת מהאנשים או מן מההיבט האנושי. כל מה שמעניין את ישראל זה האינטרסים שלה".⁵⁵ כך

53. רשת ג, כאן, תאגיד השידור הישראלי, 15 בדצמבר 2017.

54. יואב זיתון, "בתום שנתיים: צה"ל מפסיק את הסיוע ההומניטרי לסורים", וויינט, 13 בספטמבר 2018.

55. יואב זיתון, "75 דולר לחודש ללוחם: ישראל חימשה מורדים בסוריה", וויינט, 6 בספטמבר 2018.

או אחרת, חזון אזור הביטחון הישראלי מיצה את עצמו עם חזרתו של הצבא הסורי לאזור הגבול, תוך שישראל מסתפקת בערבויות שהועברו לה בידי מוסקווה כי השקט לאורך הגבול יישמר וכי דמשק תישאר מחויבת להסכם הפרדת הכוחות עליו חתמה עם ישראל במאי 1974.⁵⁶

מצוקתם של הדרוזים והדילמה הישראלית

במהלך החודשים מאי-יוני 2015 עתידים היו כיבושיו של דאעש להביא את לוחמיו אל מרגלותיו המזרחיים של הר הדרוזים (כמאחז קדמי שימשו להם הכפרים ביר קצב ואל־קצר, למרגלותיו של ההר שעליהם השתלטו עוד בנובמבר 2014).⁵⁷ במקביל עלה בידי לוחמיה של ג'בהת אל־נצרה ובידי קבוצות מורדים אחרות להשתלט על מרבית מרחביו של מחוז דרעא המצויים ממערבו ומצפונו של ההר, ובכך הוקף ההר ממרבית צדדיו בידי קבוצות מורדים. זאת למעט כביש סוּוּי־דא־דמשק שנותר בידיו של המשטר, הגם שהמורדים החזיקו בשני צדי הדרך ואיימו לחסום את התנועה בה. המורדים אף ניסו להבקיע בינואר 2015 את הדרך אל שדה התעופה אל־ת'עלה המצוי בתוככי אזור הר הדרוזים עצמו,⁵⁸ וביוני 2015 ביקשו לכבוש את שדה התעופה הסמוך באל־ח'לח'לה. במקביל הגבירו את הלחץ על הכפרים הדרוזיים המצויים למרגלות החרמון מול הכפרים הדרוזים שבשטח ישראל, ובראשם הכפר חדר.⁵⁹ זה נותר למעשה מעין מובלעת בשליטת המשטר במרחב, שהוחזק ברובו בידי המורדים ולמעשה החזיק מעמד תודות למאמצי השכנוע של ישראל בקרב המורדים לבל יפרצו אליו. עוד בקיץ 2014 השתלטה ג'בהת אל־נצרה על ג'בל אל־סמאק במחוז אידליב, שבו מצויים 14 כפרים דרוזיים ובהם כ־30 אלף תושבים. מן האזור דווח על התנכלות מתמשכת של לוחמי ג'בהת אל־נצרה שאף הרגו כ־20 תושבים דרוזים בכפר קלב לווה.⁶⁰ הנהגת החזית הביעה צער על התקרית, שאותה הגדירה כמקומית וככזו שמקורה בטעות,⁶¹ אבל רבים מהדרוזים שחיו באזור עזבו אותו לדרום סוריה אל הר הדרוזים או לאחיהם הדרוזים בהר הלבנון.

מציאות זו קלעה את בני העדה הדרוזית בסוריה למיצר. אחרי הכול, במשך שנים הם דבקו במדינה הסורית והפגינו כלפיה נאמנות. הם המשיכו להפגין מחויבות ונאמנות זו גם כשפרצה המהפכה בסוריה, ובוודאי ככל שזו הלכה ועטתה על עצמה מעטה אסלאמי קיצוני. נוכח הישגי המורדים שהקיפו את ההר גבר בקרב הדרוזים החשש כי המשטר הסורי עלול

56. ג'קי חורי, יניב קובוביץ ונעה לנדאו, "צבא סוריה מתקדם לקראת השתלטות על דרום המדינה, עשרות אלפים נמלטו מהאזור ירדן הודיעה שלא תקבל עוד פליטים, ובישראל נערכים לאפשרות שיתקרבו לגבול", *הארץ*, 28 ביוני 2018.

57. "The fall of Tadmur, Ramadi and the Border Crossings Impose ISIS organization as a Main Player", *Khalifa*, 22 May 2015.

58. *רויטרס*, 12 בינואר 2015.

59. *רויטרס*, 31 במאי, 14 ביוני 2015.

60. *בייביסי* בערבית, 11 בינואר 2015.

61. *אלינשרה*, 12 בינואר 2015.

להניח אותם לגורלם ולהפקיר אותם לידי אויביהם, כדי שיוכל להפנות את משאביו כדי להציל את מה שניתן, ובראש ובראשונה את רצועת החוף שבה חיים בני עדתו של אסד – העדה העלווית. הלחץ שהפעילו המורדים על הכפרים הדרוזיים שלמרגלות החרמון עורר תסיסה בקרב הדרוזים בישראל, שתבעו כי ממשלת ישראל תבוא לעזרת אחיהם. בקרב בני העדה הדרוזית אף נשמעה הטענה כאילו ישראל מסייעת למורדים שלחמו בבני עדתם, ובמיוחד אמורים היו הדברים בלוחמי ג'בהת אל-נצרה. ריאיון ששודר בערוץ 2 במסגרת כתבה אודות הסיוע ההומניטרי שמגישה ישראל למורדים בסוריה, ובמהלכו רואיין פצוע סורי שהכריז כי יהרוג כל דרוזי שיפול לידיו – לא הקל על האווירה.⁶²

ישראל הוטרדה אמנם מן האפשרות של משבר הומניטרי אם יעלה בידיה מורדים לכבוש את הכפר חדר שלמרגלות החרמון, ושר הביטחון יעלון אף ידע לספר כי ישראל דרשה מן המורדים עמם היא עומדת בקשר שלא לתקוף כפר זה.⁶³ בה בעת לא התעלמו בישראל מן העובדה שדרוזים בחדר נמנעו מלבקש סיוע מישראל, ונתרו מחויבים למשטר הסורי. אחדים מהם אף היו מעורבים בפעילות טרור נגד ישראל בכפר חדר, שאותה יזם סמיר קונטאר בהכוונה של חזבאללה ושל אנשי משמרות המהפכה של איראן. ישראל פגעה בכמה מחברי החוליה בעת שנערכו לבצע פיגועים נגדה, או שעה שניסו לחצות את גדר הגבול בדרכם להוציא פיגועים כאלו אל הפועל, ובדצמבר 2015 עמדה גם, לטענת הסורים וחזבאללה, מאחורי חיסולו של קונטאר.⁶⁴

בפגישה שקיים בספטמבר 2016 בכפר ג'וליס עם מנהיגיה של העדה הדרוזית, צוטט הרמטכ"ל גדי איזנקוט כאומר: "דאעש, ג'בהת אל-נצרה, אחראר אל-שא'ם? – אני מסתכל לכם בעיניים ואומר לכם כי אין לנו שום קשר איתם". איזנקוט אישר עם זאת כי ישראל מקיימת לעתים קשרים עם קבוצות מורדים מקומיות בגולן הסורי, שאינן נחשבות קיצוניות, כדי להבטיח את שמירת השקט לאורך הגבול. לדבריו הצטרף גם מפקד פצ"ן, אלוף אביב כוכבי, שקבע כי הטענות על סיוע של צה"ל לג'בהת אל-נצרה חסרות בסיס. "דבריי אלו מהווים הכחשה יותר חזקה מאיזה פוסט בפייסבוק" (רמז לפוסטים שהעלו פוליטיקאים דרוזים בישראל, ובהם טענו כי ישראל מקיימת קשר ומגישה סיוע ללוחמי ג'בהת אל-נצרה).⁶⁵

המתח בקרב הדרוזים בישראל שב והתערור בראשית נובמבר 2017, נוכח חידוש הקרבות סביב לכפר חדר כחלק מן המאבק בין המורדים ובין המשטר במאמץ לקבוע עובדות בשטח לקראת הכרזת הפסקת אש וכינונו של אזור הרגעה במרחב זה. המשטר הסורי בסיוע חזבאללה פתח במתקפה על מאחזי המורדים בכפרים שבמרחב קוניטרה, ואלו מצידם הגיבו במתקפה לעבר הכפר חדר שנמצא במעין מובלעת המוקפת ממרבית עבריה בידי קבוצות של מורדים. האחרונים פוצצו ב־3 בנובמבר 2017 מכונית תופת בלב הכפר, שהותירה אחריה תשעה הרוגים וכמה עשרות פצועים.⁶⁶

62. ערוץ 2, 19 ביוני 2015.

63. מעריב, 29 ביוני 2015.

64. הארץ, 24 בדצמבר 2014.

65. עמוס הראל, "הרמטכ"ל למנהיגי הדרוזים בארץ: ישראל אינה מסייעת לארגוני המורדים הקיצוניים בסוריה", הארץ, 16 בספטמבר 2016.

66. אליג'זירה, 3 בנובמבר 2017.

האירועים בחדר עוררו תסיסה בקרב הדרוזים ולצד מחאות רמות מצד דרוזים בגולן ואף בתוככי ישראל, ניסו כמה עשרות דרוזים מן הכפר מג'דל שמש לעבור לשטח סוריה כדי לסייע לאחיהם בחדר, אך נעצרו בידי חיילי צה"ל. עלי אבו ג'אבר, תושב הכפר איים כי: "ישראל משחקת באש. כולנו נעבור את הגבול בכל הכוח, ואף אחד לא יעצור אותנו. אנחנו לא רוצים לפגוע באף אחד אבל לא נשתוק נוכח הפגיעה בנו. [...]. אם המתקפה הזו תחזור על עצמה שוב בכפר חדר, אזי על ישראל לדעת שאנו נוריד את גדר הגבול וניכנס לכפר חדר כדי להגן עליו ואף אחד לא יוכל לעצור בעדנו".⁶⁷ גם מנהיג הדרוזים מנפק טריף התייחס לנושא: "אנחנו לא מבקשים שישראל תיכנס לסוריה או תכבוש את הכפר. ג'בהת אל-נצרה נמצאת תחת עינו הפקוחה של צה"ל שיכול להגיד להם: 'תזיהרו, אל תתקרבו לכפר הזה, זה בשבילנו קו אדום'. אנחנו סומכים על צה"ל שיעשה את זה. [...] בסופו של יום הארגון הזה יכוון את הרובים גם לעברנו ולעבר המדינה".⁶⁸ נוכח המתח הגואה בקרב הדרוזים בישראל פרסם דובר צה"ל הודעה חריגה, ולפיה צה"ל ערוך ומוכן לסייע לתושבי הכפר וכי ימנע פגיעה בכפר או אף את כיבושו מתוך מחויבות לאוכלוסייה הדרוזית.⁶⁹ בסופם של שני ימי קרב שקטה החזית בחדר בלא שמי מהצדדים רושם לעצמו הישג כלשהו. בינואר 2018 שבה השליטה במרחב זה לידי הצבא הסורי, ובכך הוסר המצור מעל לכפר חדר.

בעינה נותרה השאלה איזה נזק אם בכלל נגרם ליחסים בין העדה הדרוזית ובין ישראל נוכח תחושתם של דרוזים רבים, תחושה לא אובייקטיבית יש לציין ובכל זאת תחושה רווחת בקרב דרוזים רבים, כי במאבק בין המורדים הסורים, רבים מהם אנשי תנועות אסלאמיות קיצוניות ובראשן ג'בהת אל-נצרה ובין אחיהם, צידדה ישראל באויבי אחיהם למרות שאלו האחרונים תמכו במשטר הסורי ושיתפו פעולה עם אנשי חזבאללה. בכל האמור ברמת הגולן הרי שסיומה המסתמן של המלחמה השיב את תושבי הכפרים הדרוזיים ברמה אל חיקה של סוריה, למרות שהיו בקרבם שהביעו תמיכה במורדים עם פרוץ המהפכה במדינה. אף המגמה של התקרבות לישראל נבלמה כפי שהעידה החרמה שיטתית של הבחירות למועצות המקומיות הדרוזיות שהתקיימו ב-30 באוקטובר 2018, לראשונה מאז השתלטה ישראל על רמת הגולן.⁷⁰

ישראל פועלת נגד העברות אמל"ח מסוריה לידי חזבאללה ונגד התחמשותה של סוריה בנשק רוסי מתקדם

עוד בראשית 2013 נוסף למדיניות הישראלית בשאלה הסורית נדבך חדש, שעניינו החלטתה של ישראל לפעול בתוככי עומק שטחה של סוריה כדי למנוע העברתו של נשק מתקדם לידי

67. "הדרוזים בגולן מאיימים: ישראל משחקת באש, נחצה לסוריה בכל הכוח", וויינט, 3 בנובמבר 2017.
68. רועי קייס ואטילה שומפלבי, "מנהיג הדרוזים: 'לא מבקשים שישראל תכבוש את חדר'", וויינט, 5 בנובמבר 2017.

69. "הדרוזים בגולן מאיימים: ישראל משחקת באש, נחצה לסוריה בכל הכוח", וויינט, 3 בנובמבר 2017.
70. נעה שפיגל, "מועמדים דרוזים ברמת הגולן פורשים מהבחירות המקומיות בשל איומים בחרם", הארץ, 29 באוקטובר 2018.

חזבאללה. ב־30 בינואר 2013 דווח במפתיע מדמשק כי מטוסים ישראליים תקפו מטרות צבאיות בקרבת דמשק.⁷¹ הייתה זו תקיפה ישראלית ראשונה בעומק השטח הסורי מאז ספטמבר 2007, אז תקפה ישראל את הכור הגרעיני שביקשה דמשק להקים בדיר אל־זור שבצפון המדינה. דיווחים על התקיפה נמסרו תחילה בתקשורת הלבנונית והישראלית, ורק מאוחר יותר הגיע אישור לתקיפה גם מדמשק.⁷² סוכנות הידיעות הסורית טענה כי היעד שהותקף הוא מתקן המצוי בג'מראיא שבקרבת הבירה הסורית, ושייך למרכז הסורי למחקרים מדעיים (ארגון ממשלתי סורי שמטרתו המוצהרת היא קידום, הכוונה ותיאום של פעילות מדעית במדינה, אבל בנוסף מופקד גם על פיתוח אמצעי לחימה מתקדמים). בדיווחים בתקשורת הזרה נטען לעומת זאת כי היעד לתקיפה הישראלית היו מערכות טילי נ"מ מתקדמים מדגם אס־איי־17 שסופקו לסוריה בידי הרוסים, ושאותן התעתדה דמשק להעביר לידי חזבאללה.⁷³ מדובר בטיל נ"מ מתקדם לטווח של עד 150 ק"מ שעשוי היה להקשות על פעילות חיל האוויר הישראלי בשמי לבנון, ומכאן שבישראל התייחסו אליו כאל נשק שובר שוויון שמסירתו לידי חזבאללה היא בבחינת חציית קו אדום.

ישראל נמנעה מלהתייחס לדבר התקיפה, אולם ימים לאחר מכן אישר שר הביטחון ברק במהלך ביקורו בצרפת כי ישראל אכן פעלה בסוריה.⁷⁴ דמשק ביקשה למנף את האירוע לצרכים תעמולתיים, וההסברה הסורית מיהרה לטעון כי גם המורדים תקפו בעבר את האתר בג'מראיא: "ישראל והמורדים פעלו ומוסיפים לפעול בשיתוף פעולה, במטרה לפגוע ביכולות אסטרטגיות של סוריה". סוכנות הידיעות הסורית גם מסרה מפי מקורות רשמיים בדמשק כי סוריה שומרת לעצמה את הזכות להגיב על התקיפה הישראלית, אלא שהדברים נאמרו בחצי פה שכן לכל היה ברור כי במצבו של המשטר הסורי אין הוא יכול להרשות לעצמו לפתוח חזית נוספת.⁷⁵

נראה כי ישראל החליטה לנצל את חולשתו של אסד, כדי לשנות את כללי המשחק שהתקיימו בגבולה הצפוני במשך שני העשורים האחרונים. אחרי הכול במשך שנים ארוכות אפשרו הסורים העברתם של עשרות אלפי טילים מתקדמים לידי חזבאללה, כל זאת תחת עיניה הפקוחות של ישראל, שנרתעה מלפעול מחשש לתגובה של הצבא הסורי או של חזבאללה בשל מאזן ההרתעה שהתקיים בין הצדדים. המהפכה הסורית הביאה לשינוי במצב הדברים, שכן היא שיקעה את הצבא הסורי ובעקבותיו גם את חזבאללה, כביצה טובענית של מלחמת אזרחים עקובה מדם. בישראל הניחו כי צבא זה איבד מיכולותיו, ומרוכז כל כולו במאבק ההישרדות נגד המורדים בכל רחבי המדינה. מכאן שיכולת התגובה שלו הפכה מוגבלת.

בשחר יום שישי 3 במאי 2013 שבה ישראל ותקפה בסוריה. הפעם הותקף שדה התעופה הבין־לאומי של דמשק. יומיים לאחר מכן תקפו מטוסים ישראליים שורה של יעדים בסביבות דמשק – אחד מהם על פסגת ג'בל קאסיון המשקיף על הבירה ושבו נמצא גם

71. סאנא, 30 בינואר 2013.

72. אל־מסתקבל, 30 בינואר 2013; וויינט, 30 בינואר 2013.

73. ניו יורק טיימס, 1 בפברואר 2013, הארץ, 1 בפברואר 2013.

74. רויטרס, 5 בפברואר 2013.

75. סאנא, 30 בינואר, 1 בפברואר 2013.

ארמון הנשיאות, מקום מושבו של הנשיא אסד.⁷⁶ הסורים נמנעו לדווח על התקיפה הראשונה על נמל התעופה. בהודעה שפרסמה סוכנות הידיעות הסורית נמסר רק כי בעקבות ירי של פצצות מרגמה בידי המורדים לעבר שדה התעופה פרצה בו דלקה, אך כוונתה עד מהרה.⁷⁷ את התקיפה השנייה היה כבר קשה יותר להסתיר נוכח הקולות והמראות – פיצוצים עזים שנשמעו בכל רחבי הבירה הסורית ואש שהתלקחה ביעדים שהותקפו, ובמיוחד בג'בל קאסיון המשקיף על דמשק ושנראתה בכל רחבי העיר. הפעם הודו הסורים כי אכן מדובר בתקיפה ישראלית, אך טענו כי היעד שהותקף הוא אותו מתקן של מרכז סרס בג'מראיא שאותו תקפה ישראל כבר בינואר 2013.⁷⁸ מתוך דיווחי התקשורת הזרה וזו הישראלית, שנסמכו בעיקר על הדלפות ממקורות צבאיים אמריקניים, עלה עם זאת כי היעד לתקיפה הישראלית היה משלוח של טילי קרקע-קרקע מתקדמים מתוצרת איראנית, פאתח 110, שהיו בדרכם מאיראן, דרך סוריה, לידי חזבאללה. הפרשנים הצבאיים בישראל ידעו לספר גם הפעם כי מדובר בנשק שובר שוויון, שאת העברתו ביקשה ישראל למנוע בכל מחיר.⁷⁹ מדמשק מיהרו בתגובה לאיים כי אם תשוב ישראל ותתקוף את סוריה, תהיה תגובתה מיידית וחריפה. דוברים סורים אף רמזו כי תגובה שכזו עשויה להיות פתיחתה של חזית רמת הגולן לפעילות "התנגדות", היינו לפעילות טרור נגד ישראל דוגמת פעילותו של חזבאללה בשעתו מדרום לבנון. בערוץ הטלוויזיה הלבנוני אל-מיאדין אף ידע מנהל הערוץ, ע'סאן בן ג'דו, לדווח כי אם ישראל תשוב ותתקוף בסוריה תיתקל בתגובה קשה, וכי בדמשק הוחלט כי כל רכב ישראלי שיסייע למורדים להעביר פצוצים אל שטח ישראלי וכל בית חולים שדה שתקים ישראל כדי לטפל במורדים – ייחשבו מטרה צבאית לגיטימית.⁸⁰ לכך ניתן אישור גם בערוץ החדשות הסורי אל-אח'אבריה, ולפיו סוריה עתידה לאפשר לפלגים פלסטינים לפעול נגד ישראל לאורך הגבול ברמת הגולן.⁸¹ נצראללה הצטרף למאיימים ובנאום ב-9 במאי 2013 שהוקדש ברובו להצדקת מעורבות של הארגון בקרבות בסוריה הכריז, כי במעשיה פתחה ישראל חזית חדשה ברמת הגולן. נצראללה הוסיף כי ארגונו מוכן לסייע למאבק העממי הסורי ברמת הגולן, ונכון לקבל מידי סוריה כל נשק חדיש שזו תעביר לידי. "כשם שסוריה עמדה לצד העם הלבנוני ותמכה בהתנגדות העממית שלו, חומרית ומורלית, עד שהתנגדות הזו הצליחה לשחרר את דרום לבנון, כך אנו בהתנגדות הלבנונית מודיעים שנעמוד לצד ההתנגדות העממית הסורית ונגיש לה סיוע חומרי ומורלי, נשתף עמה פעולה ונתאם עמה את מהלכינו כדי לשחרר את הגולן הסורי".⁸²

ישראל נמנעה מלהשיב במישרין על האיומים הסוריים, וממילא לא נטלה אחריות באופן פומבי או רשמי על התקיפות שיוחסו לה בעומק השטח הסורי. ואולם, שר הביטחון יעלון

76. הארץ, 6 במאי 2013.

77. סאנא, 3 במאי 2013.

78. הטלוויזיה הסורית, 5 במאי 2013.

79. הארץ, 8, 7 במאי 2013.

80. ערוץ הטלוויזיה אל-מיאדין, 7 במאי 2013.

81. ערוץ הטלוויזיה אל-אח'אבריה, 9 במאי 2013.

82. אל-מנאר, 9 במאי 2013.

הכריז ב־21 במאי 2013 כי: "מדיניותה של ישראל ברורה – אנחנו לא מתערבים במלחמת האזרחים בסוריה, אבל לא נאפשר זליגת אש לשטחנו". הרמטכ"ל רא"ל בני גנץ חידד את האיום: "אם אסד ידרדר את המצב ברמת הגולן – הוא ישלם את המחיר".⁸³ ארצות-הברית ובריטניה מיהרו לגבות את ישראל, ואובמה אף קבע כי לישראל יש זכות למנוע העברתו של נשק לידי חזבאללה.⁸⁴ נראה היה כי כמו במהלך מלחמת לבנון השנייה, אז עודד הנשיא האמריקני ג'ורג' בוש הבן את ראש הממשלה אהוד אולמרט לפתוח בחזית נוספת עם הסורים, היה אובמה מעוניין שישראל תעשה את מה שהאמריקנים אינם מעוניינים לעשות – להפעיל לחץ על המשטר הסורי. זה גם היה ככל הנראה המניע שעמד מאחורי ההדלפות של גורמים מתוך הממסד הביטחוני האמריקני, ולפיהן ישראל היא העומדת מאחורי גל התקיפות בסוריה. כחודשיים לאחר התקיפה הישראלית, דווח, גם הפעם מפי מקורות צבאיים אמריקנים, כי בליל 5 ביולי 2013 תקפה ישראל מטרה צבאית סורית באזור אל-סאמיה שבסמוך לעיר הנמל לאד'קיה שלחוף הסורי. היעד שהותקף הפעם היה מחסן שבו אוחסנו טילי יאחונט מתוצרת רוסית. בתקשורת הערבית והזרה דווח עוד ב־6 ביולי 2013 על פיצוצים עזים שנשמעו באזור לאד'קיה. אך העיסוק בדיווח היה מינורי בעיקר בשל הדרמה שהתחוללה באותה עת במצרים, שם הדיח הצבא מן השלטון את הנשיא מֶחֶמד מֶרְסִי, אך אולי גם משום שבניגוד לתקיפות קודמות מדובר היה הפעם בתקיפה שהתבצעה באזור מרוחק, בלב אזור הררי. איש לא העסיק עצמו בשאלה מי עמד מאחורי התקרית, והיא יוחסה למורדים הסוריים.⁸⁵

יעלון הגיב בהתחמקות: "זו תקופה ארוכה שאיננו מתערבים במלחמה העקובה מדם בסוריה. הצגנו קווים אדומים ואנו מקפידים עליהם. שם פיצוץ או פה גיחה, זהו המזרח-התיכון, אבל לרוב מאשימים אותנו באחריות לכל מה שמתרחש באזור".⁸⁶ בריאיון שהעניק ל"ושינגטון פוסט" ביוני 2015 הסביר יעלון מהם קווים אלו: "המדיניות שלנו היא מחד לא להתערב, ומאידך לשמור על האינטרסים שלנו. שלושת 'הקווים האדומים' שישראל הציבה בנוגע למתרחש מעבר לגבול הם: האחד אוסר על העברת נשק מתקדם לידי כל ארגון טרור, בין אם מצד איראן או מצד סוריה. השני אוסר על העברת חומרים כימיים או נשק כימי לידי כל ארגון טרור, והשלישי אוסר על כל הפרה של הריבונות שלנו, ובפרט ברמת הגולן. כאשר זה קורה (אחד הקווים נחצה), אנחנו פועלים".⁸⁷

ישראל, כמדווח, שבה ותקפה בסוריה גם בחודשים שלאחר מכן, אך הקונטקסט של תקיפות אלו היה שונה לחלוטין. כך למשל תקיפה ישראלית בדצמבר 2013 שכוונה נגד מחסן תחמושת שנמצא על הגבול הסורי-לבנוני, ולטענת חזבאללה בתוככי שטח לבנון, הביאה את הארגון להגיב על התקיפה ולחדש, לראשונה מאז סיומה של מלחמת לבנון השנייה, את פעילותו הצבאית נגד ישראל לאורך הגבול. שנה מאוחר יותר כבר הגיעו הרוסים לסוריה, והפכו לבעלי הבית במדינה זו ובוודאי שלבעלי הדבר בכל האמור במרחב

83. הארץ, 22 במאי 2013.

84. רויטרס, 4 במאי 2013.

85. הארץ, 7 ביוני, 14 ביולי 2013; CNN, 13 ביולי 2013.

86. ערוץ 2, 17 ביולי 2013.

87. וושינגטון פוסט, 3 ביוני 2015.

האווירי הסורי. מציאות זו חייבה את ישראל לפתוח בדיאלוג עם מוסקוואה, כדי שזו תתיר או לכל הפחות תעלים עין מהמשך התקיפות של ישראל על אדמת סוריה.

חזית הגולן – בין חזבאללה ודאעש

החלטתה של ישראל לתקוף בסוריה החל בראשית 2013 ועוד קודם לכן מעורבותה הגוברת במרחב הסורי של רמת הגולן, באו על רקע שקיעתה, כדי התפרקותה, של המדינה הסורית. במרס 2013 עלה כזכור בידי המורדים לכבוש את העיר אל-רקה, עיר המחוז הראשונה שנפלה לידיהם. כמה שבועות לאחר מכן הוטל חזבאללה לראשונה לקרב בסוריה, תחילה באזור העיירה אל-קוצ'יר במרכז המדינה, ומאוחר יותר באזורים נוספים ברחבי המדינה. המעורבות ביטאה שינוי משמעותי במשוואת הכוחות ב"ציר ההתנגדות" בין חזבאללה ואיראן ובין אסד, והפכה את השליט הסורי תלוי בחסדי שותפיו.

כניסתו של חזבאללה למערכה עוררה בתחילה קורת רוח בישראל, נוכח מה שנראה היה כשקיעתו בבוכי הסורי. הרמטכ"ל רא"ל בני גנץ, אף התבטא ב־27 ביוני 2013: "סוריה עודנה שותתת דם, ובלבנון האש החלה לאחוז בשולי גלימתו של נצראללה"⁸⁸. אלא שהגעטו של חזבאללה אל קו הגבול הישראלי-סורי ברמת הגולן, ומנגד תקיפות אוויריות חוזרות ונשנות של ישראל על אדמת סוריה שכוונו נגד משלוחים של אמצעי לחימה שביקשה איראן להעביר לידי הארגון, הקשו על שמירת אותו מאזן התרעה והגבירו את החשש מפני חיכוך או אף הידרדרות לאורך קו הגבול, אלא שהפעם קו הגבול הישראלי-סורי. המעורבות של חזבאללה ומאחוריו איראן בלחימה הובילה לשורה של תקריות שהעידו אמנם על זהירות ורצון מצד הארגון להימנע מהסלמה, אך גם על נחישות לדבוק ולשמר, גם במחיר של הסלמה, את אותו מאזן מול ישראל.

חזבאללה היה נכון אמנם להשלים עם תקיפותיה של ישראל שכוונו נגד משלוחים של נשק שיועדו אליו, ובתנאי שאלו תתבצענה על אדמת סוריה, אך היה נחוש שלא להעניק לה חופש פעולה מלא. הוא פעל לפיכך נגדה משזו פגעה באנשיו בצד הסורי של רמת הגולן, ואף הבהיר כי יגיב בתקיפות בתוככי סוריה במקרה ויפגעו אנשיו. ב־14 במרס 2014 התפוצץ מטען חבלה סמוך לכוח ישראלי שנע סמוך לחוות שבעא – שטח המריבה סמוך למשולש הגבולות סוריה-ישראל-לבנון שבו נהג חזבאללה עד לפרוץ מלחמת לבנון השנייה לבצע מפעם לפעם פיגועים נגד ישראל. לראשונה מאז סיומה של מלחמת לבנון השנייה נטל הארגון אחריות לפיגוע.⁸⁹

נראה כי חזבאללה הגיע למסקנה, כי ישראל מניחה שמעורבותו במלחמה בסוריה מעניקה לה חופש פעולה מולו. בארגון קשרו את התעוזה של ישראל לפגוע באתר של חזבאללה בתוככי השטח הלבנוני, לראשונה מאז מלחמת לבנון השנייה, לחיסולו המסתורי של חסאן הולו אל-לקיס, מבכירי הארגון שעמד בראש היחידה האווירית של הארגון והיה אחראי בין

88. יואב זיתון ואיתמר אייכנר, "הרמטכ"ל: חזבאללה סובל ממשבר מוראלי", וויינט, 22 בפברואר 2017.

89. ערוץ הטלוויזיה אל-מיאדין, 15 בינואר 2015.

היתר על מערך הכטב"מים שבהם עשה חזבאללה שימוש מפעם בפעם נגד ישראל. לקיס חוסל בידי אלמונים בסמוך לביתו, בלילה שבין 4-5 בדצמבר 2013.⁹⁰

ב־7 באוקטובר 2014 שב חזבאללה והטמין מטעני חבלה בהר דב, ובפיצוץ המטענים נפצעו שני חיילים ישראלים. גם הפעם נטל חזבאללה אחריות על־פיצוץ המטענים, ו"אל־מנאר" מסר: "חוליה על־שם החלל עלי חסן תידר ביצעה את הפעולה נגד חיילים שנסעו ברכב סוור". תידר היה איש חזבאללה שלטענת הארגון נהרג ב־5 בספטמבר 2014, כאשר מל"ט ישראלי הפציץ מתקן האזנה ישראלי שהתגלה סמוך לעיר צור שבדרום לבנון בידי אנשי הארגון.⁹¹ עם זאת, מששבה ישראל ותקפה על אדמת סוריה משלוחי נשק שעשו את דרכם לידי חזבאללה נמנע הארגון מלהגיב, וכך נהג בתקיפות שבאו לאחר מכן מדי כמה שבועות.⁹²

חזבאללה מבסס אחיזה בקרב תושביו הדרוזים של הגולן הסורי

ב־7 בדצמבר 2013 נתגלה מטען חבלה סמוך לגדר הגבול, בלא שגרם לנזק או לנפגעים. איש לא נטל אחריות להנחת המטען. מאוחר יותר ב־18 במרס 2014 התפוצץ מטען בסמוך לג'יפ סוור של צה"ל מצפון למג'דל שמש, ופצע ארבעה חיילים – אחד מהם קשה. ישראל מיהרה להטיל את האחריות לאירוע על כתפי המשטר הסורי, ובלילה שבין 18-19 במרס 2014 תקפו מטוסים של חיל האוויר הישראלי מטרות בשטח סוריה ובהן את מפקדת חטיבה 90, חטיבת הקו המחזיקה את קו הגבול בגזרה הצפונית של רמת הגולן, וכן את מטה מחלקת הביטחון הצבאי בסאסא. כמה ימים לאחר מכן נורו קטיושות לעבר אזור החרמון. איש לא נפגע ואף גורם לא נטל אחריות לירי.⁹³ כמה חודשים לאחר מכן בראשית יולי 2014 דווח מדמשק, כי מְּנֹפֵק בדריה, דרוזי מן הכפר חדר שלמרגלות החרמון, נהרג חודש קודם לכן בפיצוץ מטען בעת שנסע במכוניתו מקוניטרה לדמשק. הסורים טענו כי החיסול היה מעשה ידיה של ישראל, ובא בתגובה לירי רקטות על מוצב ישראלי בחרמון בחודש מרס 2014, שאת האחריות עליו הטילה ישראל על הצבא הסורי ועל חזבאללה.⁹⁴

ישראל נמנעה מליטול אחריות לחיסול, אך מקורות ישראליים ידעו לספר כי ירי הרקטות והנחת המטענים נעשו בידי נאמניו של המשטר הסורי, ככל הנראה דרוזים תושבי הכפר חדר שלמרגלות החרמון שהיו חלק מהתארגנות בפיקודו של קונטאר. היינו לא בהכרח על־פי הנחיות או אף שלא בידעית המשטר הסורי. התארגנות זו עמדה כנראה גם מאחורי ירי של פצצות מרגמה לעבר ישראל במהלך מבצע "צוק איתן" ב־13 ביולי וב־21 באוגוסט 2014. זאת לצד רקטות שנורו מלבנון לכיוון הגליל המערבי בסמיכות זמנים, ככל הנראה בידי "גדודי עבדאללה עזאם", שלוחת אל־קאעדה בלבנון.⁹⁵

90. הארץ, 6 בדצמבר 2013; אל־ראי (כ"ת), 5 בדצמבר 2013.

91. אל־מנאר, 5 בספטמבר, 7, 8 באוקטובר 2014.

92. הארץ, 8 בדצמבר 2014.

93. ערוץ 2, 7 בדצמבר 2013, 18, 19, 23 במרס 2014.

94. אל־ג'זירה, 5 ביולי 2014; ערוץ אל־מיאדין, 5 ביולי 2014.

95. ערוץ 2, 13, 15 ביולי, 21 באוגוסט 2014.

חזבאללה נמנע מלהגיב על חיסולו של בדריה, וכך נהג גם המשטר הסורי. כחצי שנה לאחר מכן, ב־26 באפריל 2015, נהרגו ארבעה חמושים מחדר מירי, כך על־פי הדיווח, של מסוק ישראלי בעת שניסו לחצות את גדר הגבול באזור מג'דל שמש, וב־29 ביולי 2015 פגע כלי טיס ישראלי בשלושה פעילים מחדר שתכננו לחצות את הגבול לתוך ישראל.⁹⁶

ב־18 במרס 2017, על־פי דיווח סורי, פגעה ישראל בחבר באחת המיליציות הפועלות בשורות משטרו של אסד באזור קוניטרה. מדמשק דווח כי מדובר ביאסר אל־סיד, וכי הוא נהרג מפגיעה של כלי טיס ישראלי שעה שנסע ברכבו. ההרוג היה תושב העיירה ח'אן ארנבה, ושימש כמפקד בפוג' הגולן, מיליציה של תומכי המשטר שהוקמה באזור. מפקד פצ'ון, אלוף אביב כוכבי, התייחס לפעולת החיסול בטקס חילופי מפקדי הפיקוד, כשהעיר כי הוא: "גאה לפקד על פיקוד שביד אחת מסכל חוליות אויב, וביד האחרת, ממקום הסיכול ממש, מוביל פצועים וילדים מארץ אויב לטיפול רפואי בארץ". בתקשורת הישראלית נרמז כי סיד היה מעורב בניסיון להוציא אל הפועל פיגוע טרור בחזית רמת הגולן, בהשראת איראן וחזבאללה נגד ישראל.⁹⁷

ינואר 2015 – חיסולו של ג'האד מע'ניה

בראשית ינואר 2015 שב הגבול הישראלי והתלקח. ב־18 בינואר 2015 דווח כי מסוקי קרב של חיל האוויר הישראלי שיגרו כמה טילים לעבר קבוצה של לוחמי חזבאללה שסיירה לאורך הגבול. חזבאללה מיהר להודיע כי בתקיפה נהרגו חמישה מאנשיו, ובהם ג'האד מע'ניה, בנו של מפקדו הצבאי לשעבר של הארגון עמאד מע'ניה וכך גם גנרל אללה־דדי, ששימש כיועץ לצבא הסורי מטעם משמרות המהפכה. בהודעה שפורסמה נכתב כי הגנרל היה במשימה בסוריה, וסיפק "ייעוץ קריטי" לסורים הנלחמים במורדים.⁹⁸

תגובת חזבאללה לא איחרה לבוא. ב־28 בינואר 2015 תקפו אנשי חזבאללה סיור ישראלי בסמוך לגבול בהר דב, ובתקיפה נהרגו שניים מחיילי הסיור.⁹⁹ עם זאת, למרות החשש מהסלמה, שבה והשתררה רגיעה לאורך הגבול. בעיקר משום שלחזבאללה היו עיסוקים חשובים יותר בסוריה נוכח ההידרדרות במצבו של המשטר הסורי, ובעיקר החשש מפניו של דאעש לאחר שבידי לוחמיו של זה עלה להבקיע אל מרכזיה של סוריה ואל דרומה של המדינה. ובכל זאת, מפעם לפעם הזכירו חזבאללה ושולחיו האיראנים, אנשי "כוח קדס", את קיומם באזור. ב־20 באוגוסט 2015 נורו פצצות מרגמה משטח סוריה אל הגולן, ולראשונה מאז מלחמת יום הכיפורים גם אל אצבע הגליל. ישראל הגיבה

96. אליג'זירה, 26 באפריל, 29 ביולי 2015.

97. "דיווח בסוריה: מל"ט ישראלי ביצע חיסול ממוקד", ישראל היום, 19 במרס 2017; רועי קייס, יואב זיתון, "ישראל חיסלה איש מיליציה סורי", וויינט, 19 במרס 2017; יוסי מלמן, "שר הביטחון הרהמטכ"ל נוטלים סיכון מכוון בביצוע התקיפות בסוריה", מעריב, 19 במרס 2017.

98. אלימנאר, 18, 19 בינואר 2014; אליג'זירה, 19 בינואר; ערוץ 2, 19, 20 בינואר 2015.

99. הארץ, 29 בינואר 2015.

בתקיפה מן האוויר של 14 מטרות, ובהן מטהו של מושל מחוז קונייטרה ומפקדת חטיבה 90 וכן עמדות צבאיות נוספות.¹⁰⁰

חיסולו של סמיר אל-קונטאר

בליל 19 בדצמבר 2015 חוסל בדמשק סמיר אל-קונטאר, בעת ששהה בדירה בבניין ברובע ג'רמאנא שבדרומה של הבירה הסורית. קונטאר, דרוזי לבנוני, שהשתתף באפריל 1979 בפיוע בנהריה שבו נרצחו בני משפחת הרן ושני שוטרים ושהה מאז בכלא הישראלי, שוחרר מן המעצר ביולי 2008 במסגרת עסקת חילופי שבויים עם חזבאללה שכללה את החזרת גופות החיילים החטופים ממלחמת לבנון השנייה, אלדד רגב ואהוד גולדווסר. לאחר שחרורו נשא קונטאר את זינב ברגאווי, שיעית לבנונית לאישה, ובכך היה כדי לקרב אותו לשיעה. אך מה שחשוב יותר, הוא החל פועל בשירות חזבאללה במאמץ לקרב אל הארגון את הדרוזים ברמת הגולן הסורית, ובניסיון לארגן קבוצות מקרבם לפעולה נגד ישראל. זו האחרונה פעלה מפעם לפעם נגד חברי התארגנות זו, לרוב בשעה שניסו לחזור לשטחה. עתה, כאמור, הגיע גם תורו של קונטאר עצמו, יחד עם כמה מעוזריו, הגם שישראל נמנעה כאמור מליטול באופן רשמי אחריות לחיסול.¹⁰¹

בתגובה ישירה לחיסולו של קונטאר נורו למחרת היום רקטות משטח לבנון לעבר הגליל המערבי וככל הנראה ארגונו של אחמד ג'יבריל, החזית העממית לשחרור פלסטין-המפקדה הכללית, הפועלת בחסותו של המשטר הסורי, היא שעמדה מאחורי הירי, אפשר שעל דעת עצמה ובלא הנחיות מדמשק או מחזבאללה בכירות.¹⁰² תגובתו של חזבאללה עצמו לחיסולו של קונטאר באה כשבוע לאחר מכן, ב-4 בינואר 2016 כשמטען נפץ שהוטמן בשטח ישראל באזור הר דב פוצץ בידי לוחמי הארגון בעת שסויר של צה"ל עבר בקרבתו. איש מחיילי הסויר לא נפגע בפיצוץ אך חזבאללה החליט כי הוא יכול להסתפק במסר החלקי שהעביר לישראל ולפיו הוא אינו נכון להשלים עם פגיעה באנשיו או במקורבים לו גם אם זו מתבצעת על אדמת סוריה ולא על אדמת לבנון.¹⁰³ לאחר פיצוץ המטען שב השקט לשורר ברמת הגולן, תוך שישראל וחזבאללה מבקשים לשמר התרעה הדדית שנועדה למנוע התלקחות של עימות כולל שבו לא רצו. עם הגעתם של הרוסים והאיראנים הפכה נוכחותו של חזבאללה ברמת הגולן לאחת משורה ארוכה של אתגרים שבפניהם מצאה עמה ישראל ניצבת במרחב שמצפון לה, ובראשן ההתבססות של איראן בסוריה.

דאעש נאחז בדרומה של רמת הגולן והקמת ג'יש ח'אלד בן אל-וליד

עוד באמצע דצמבר 2014 קנה לו ארגון דאעש אחיזה בדרום רמת הגולן מש"חטיבת שהדאא' אל-ירמוכ" שנבעה לו אמונים, ואליה הצטרפו שתי קבוצות מורדים קטנות שפעלו באזור:

100 ערוץ 2, 20, 21 באוגוסט 2015.

101. רויטרס, 20 בדצמבר 2015, הארץ, 21 בדצמבר 2015, סאנא, 21 בדצמבר 2015.

102. אל-ג'זירה, 20 בדצמבר 2015, הארץ, 21 בדצמבר 2015.

103. הארץ, 5, 6 בינואר 2016; אלי'אח'באר (בירות), 5, 8 בינואר 2016.

"גדוד אבו מחמד אל-תלאוי" ו"חטיבת בית אל-מקדס"¹⁰⁴ למרות שבועת אמונים זו הקפידה "חטיבת שהדאא' אל-ירמוכ" בחודשים ובשנים שלאחר מכן לשמור על השקט לאורך הגבול עם ישראל, ומיקדה עצמה בלחימה בקבוצות מורדים יריבות. ואולם, בירושלים הניחו כי לא לעולם חוסן, וכי במוקדם או במאוחר יגבר הפיתוי או אף הצורך האידאולוגי והפוליטי לפתוח חזית לחימה וטרור גם מול ישראל.¹⁰⁵

שבועת האמונים לדאעש החלה מלחמת עולם בדרום רמת הגולן בין "שהדאא' אל-ירמוכ" ובין ארגוני מורדים מקומיים יריבים, ואף עם ג'בהת אל-נצרה שאנשיה שלטו על אזורים נרחבים של הרמה. אפשר שמאבקי השליטה על מרחבי דרום הרמה הם שהיוו מלכתחילה מניע להחלטם לבדל עצמם מקבוצות המורדים האחרות ולחבור לדאעש. כשנה לאחר מכן, ב-15 בנובמבר 2015, פוצץ מתאבד איש ג'בהת אל-נצרה מכונית תופת שבה נהג סמוך למפקדתה של החטיבה ג'מלה, ובפיצוץ נהרגו מפקדה של החטיבה, מחמד אבו עלי אל-ברידי, וחמישה מפקדים בכירים נוספים בה. תחת המנהיג שחוסל מונה אבו עובידה אל-קחטאני, סורי ממוצא פלסטיני. ואולם מעט מאוחר יותר, במרס 2016, נמסר כי הלה הוחלף במפקד חדש, אבו עבדאללה אל-מדני, שאינו סורי אלא ממוצא סעודי. ב-12 באפריל 2016 התאחדה "חטיבת שהדאא' אל-ירמוכ" עם "תנועת אל-מת'נא האסלאמית" (חרכת אל-מת'נא אל-אסלאמיה), קבוצת מורדים סלפית שפעלה באזור דרעא, וכחודש אחר כך ב-21 במאי 2016 איחדו שתי קבוצות אלו שורות עם "צבא הג'האד", ארגון סלפי שפעל באזור קוניטרה ויחדיו הכריזו על כינונו של "צבא ח'אלד בן אל-וליד", כמסגרת על בעבור קבוצות אלו. בפברואר 2017 פתחו במתקפה משולבת נגד פלגי המורדים, והצליחו להשתלט על ארבעה כפרים באזור פעילותו (עדואן, סחם אל-ג'ולאן, תסיל וג'לין), בנוסף לתל אל-ג'מוע מדרום מערב לעיר דרעא.¹⁰⁶

ישראל עקבה בחשש אחר התבססותו של ארגון דאעש באגן הירמוכ. במאי 2016 דווח כי מטוסים ישראלים תקפו מטרות של הארגון באזור משולש הגבולות, ועל-פי חלק מן הדיווחים היעד לתקיפה היו מערכות הגנה אווירית של הצבא הסורי שנפלו בידי "חטיבת שהדאא' אל-ירמוכ".¹⁰⁷ מדובר היה במעורבות ישראלית פעילה ראשונה מסוגה בלחימה בסוריה, אך נראה שמטרותיה היו מוגבלות וממילא, מדובר היה בפעולת מנע ולא במהלך שנועד לשנות את פני המציאות או אף להכות מכה קשה בשלוחיו של דאעש לאורך הגבול. ב-27 בנובמבר 2016 אירעה תקרית נוספת, שבמהלכה זיהו חיילי צה"ל חוליה של אנשי דאעש בקרבת גדר הגבול. כלי טיס של חיל האוויר ירה לעבר החוליה והרג ארבעה מאנשיה. מאוחר יותר תקפו מטוסים ישראלים עמדה של הארגון במוצב נטוש של האו"ם בוואדי ציחאן.¹⁰⁸ גם בחודשים הבאים רבו הדיווחים על מעורבות ישראלית בתקיפות ובחיסולים

104. עמוס הראל, "שלושה ארגוני ג'האד שפועלים בגולן הסורי נשבעו אמונים לארגון המדינה האסלאמית", **הארץ**, 18 בדצמבר 2014.

105. **אלי'ג'זירה**, 15 בנובמבר 2015. את מקומו של אל-ברידי נבחר למלא אבו עלי קחטאן.

106. רועי קייס, "לא מבשר טובות: ניצחון בזק לדאעש בגולן", **וויינט**, 22 בפברואר 2017.

107. מכתב אח'באר סוריא, 21 ביוני 2016.

108. יואב זיתן, "תקיפת מוצב דאעש בגולן", **וויינט**, 28 בנובמבר 2016.

ממוקדים של מפקדי "צבא ח'אלד בן אל-וליד". לדיווחים לא ניתן שום אישור מאף גורם רשמי בישראל.

בסופו של יום ומששב הצבא הסורי והשתלט על רמת הגולן בקיץ 2018, קרסה גם מובלעת זו שבה החזיק דאעש לגבולה של ישראל.

ישראל וסוריה – עם הגיע הרוסים

בספטמבר 2015 הגיעו כוחות רוסיים ולצידם כוחות איראניים לסוריה כדי לסייע לאסד במלחמתו במורדים. נחיתתם של מטוסי קרב רוסיים כחלק מהתגייסותה של מוסקוה לעזרתו של אסד, הגבילה את יכולת התמרון וחופש הפעולה שממנו נהנתה ישראל בשמיה של סוריה, וחייבה השגת תיאום ישראל-רוסי כדי למנוע התנגשות בלתי רצויה בשמיה של סוריה בין מטוסים ישראליים לרוסיים. כמו כן, תיאום עמדות באשר לעתיד להתרחש בסוריה "ביום שאחרי", בעיקר לנוכח העובדה שאיראן היא שסייעה בידי הרוסים לבסס לעצמם נוכחות ואף השפעה ושליטה בסוריה, אבל בתמורה פעלה לקדם גם את נוכחותה שלה במדינה זו.

עוד במהלך אוקטובר 2015 החלו מטוסים רוסיים פועלים גם בדרום סוריה בקרבת הגבול עם ישראל. שר הביטחון יעלון אף גילה כי מטוס רוסי חצה לפחות במקרה אחד במהלך נובמבר 2015 את הגבול הישראלי-סורי.¹⁰⁹ אלא שישראל הקפידה להבליג ולא להיגרר לעימות עם הרוסים, כפי שהעיד אלוף (מיל') עמוס גלעד: "אנחנו יודעים מה לעשות מול מטוס רוסי (החודר לשטחנו), ואיך למנוע אירועים שיובילו להתלהטות הרוחות. בכל מקרה דאגנו לכך שבהבנות שהשגנו מול הרוסים נשמר חופש הפעולה של חיל האוויר, בניסיון למנוע זליגת נשק שמקורו באיראן לידי חזבאללה. אחרי הכול סוריה מתה כמדינה, יש שטח אך אין מדינה".¹¹⁰

גלעד התייחס בדבריו למנגנון של תיאום שעל כינונו סיכמו נתניהו ופוטין, במהלך ביקור שקיים ראש הממשלה הישראלי במוסקוה ב-21 בספטמבר 2015. כמה ימים לאחר פגישתם הגיע לישראל סגן הרמטכ"ל הרוסי, ניקולאי בוגדנובסקי, לשיחות עם צמרת צה"ל במטרה לתרגם את ההבנות שהושגו לשפת המעשה.¹¹¹

במאמץ לחזק ולעגן את ההבנות בין ישראל ובין רוסיה, שעניינן פעילותן האווירית – כל אחת למטרותיה היא – בשמיה של סוריה, נפגשו נתניהו ופוטין ב-30 בנובמבר 2015 בשולי ועידת האקלים שהתכנסה בפריז. במהלך הפגישה הדגיש נתניהו את חשיבות שיתוף הפעולה הצבאי בין ישראל ורוסיה בסוריה, על-מנת למנוע "תאונות בלתי הכרחיות" לדבריו, והשניים סיכמו על העמקת התיאום הצבאי בין צה"ל ובין הצבא האדום. פוטין הצהיר באוזני נתניהו כי: "אנחנו מרוצים מהתפתחות היחסים ההדדיים בינינו. המנגנון שקידמת ושיזמת למנוע התנגשות בין שני הצבאות הוכיח את יעילותו". לכך השיב נתניהו:

109. גילי כהן, "יעלון: מטוס קרב רוסי חדר לאחרונה לשטח ישראל", *הארץ*, 29 בנובמבר 2015.

110. וויינט, 28 בנובמבר 2015.

111. *הארץ*, 21, 22 בספטמבר 2015; *מעריב*, 6, 7 באוקטובר 2015.

"אני מקווה שישראל ורוסיה תראנה עין בעין בנושאים האסטרטגיים, ואני רוצה להבטיח לך שביכולתנו להגיע לתיאום פעולה מיטבי ביבשה ובאוויר. [...] אני חושב שזו אינדיקציה לפתיחות, ומפתח לקידומה של מערכת היחסים שבין ישראל ובין רוסיה".¹¹²

נתניהו שב וביקר במוסקווה ב־21 באפריל 2016, הגם שביקור זה כבר נשא פני עתיד נוכח השינויים שחוללה בשדה המערכה בסוריה המעורבות הרוסית.¹¹³ לביקור קדמה תקרית אווירית בין מטוסים ישראליים ורוסיים, וליתר דיוק הזנקה של מטוס רוסי לעבר מטוס ישראלי שטס בסמוך לחוף הסורי. על־פי הדיווח לא נוצר כל מגע בין המטוסים, וזה הישראלי המשיך במשימתו.¹¹⁴ מוסקווה מיהרה להכחיש את הדיווח, אולם במהלך פגישתם של נתניהו ואנשי צוותו עם הנשיא הרוסי יצאו מפקד חיל האוויר, אלוף אמיר אשל, ומזכירו הצבאי של נתניהו, תא"ל אליעזר טולדו, שנלוו אליו למפגש בקרמלין עם פוטין, לפגישה בהולה עם שר ההגנה הרוסי וכמה מעוזריו.¹¹⁵

גם נשיא המדינה ראובן ריבלין גויס למשימת יישור ההדורים מול הרוסים, ובביקור שקיים במוסקווה ב־16 במרס 2017 העלה בפני עמיתו הרוסי את הקווים האדומים של ישראל בכל האמור בעתידה של סוריה ובהם: איסור על נוכחות צבאית של איראן לאורך הגבול הישראלי-סורי ברמת הגולן; הבטחת המשך הנוכחות של ישראל ברמת הגולן כחלק מכל הסדר שיביא לסיימה של המלחמה בסוריה; ולבסוף, המשך התיאום הביטחוני עם מוסקווה. בנוסף ביקש ריבלין כי מוסקווה תסייע בהשבתם של משקיפי האו"ם לעמדותיהם לאורך הגבול ברמת הגולן.¹¹⁶ ריבלין הסביר לתקשורת הישראלית כי: "אנחנו נמצאים במצב בו אנו מחויבים בתיאום (עם מוסקווה), גם כאשר אנחנו נמצאים בניגוד אינטרסים מבחינת המחויבויות של ישראל, ומנגד הרצון של רוסיה לקדם את האינטרסים שלה. [...] התיאומים בינינו עד היום עלו יפה ואנחנו מעוניינים להמשיך בכך, ולראות איך אנחנו משמרים את התיאומים האלה".¹¹⁷

נתניהו עצמו פקד את מוסקווה בראשית חודש יולי 2016 לרגל מלאת 25 שנים לחידוש היחסים בין שתי המדינות,¹¹⁸ אבל כשבוע לאחר מכן דווח כי מל"ט רוסי חצה את הגבול ברמת הגולן וחדר כארבע קילומטרים לעומק שטחה של ישראל. שני טילי פטריוט ששוגרו לעברו החטיאו את מטרותם, ומטוסי קרב שהוזנקו ליירטו כשלו אף הם במשימתם. הרוסים הכחישו בתחילה כל קשר לאירוע, אך מאוחר יותר הודו כי מדובר אכן במל"ט רוסי והבהירו כי חזירתו למרחב האווירי של ישראל לא הייתה מכוונת, אלא תוצאה של טעות אנוש של מפעיל המל"ט.¹¹⁹

112. וואלה, 30 בנובמבר 2015.

113. יואב זיתן, "לפני פגישת פוטין-נתניהו: תקרית אווירית בין ישראל לרוסיה", וויינט, 21 באפריל 2016.

114. וויינט, 22 באפריל 2016.

115. יואב זיתן, "לפני פגישת פוטין-נתניהו: תקרית אווירית בין ישראל לרוסיה", וויינט, 21 באפריל 2016.

116. שמעון שיפר, "ריבלין שרטט בפני פוטין את הקווים האדומים של ישראל", וויינט, 17 במרס 2016.

117. יורי ילון, "הנשיא ריבלין במוסקווה", ישראל היום, 16 במרס 2016.

118. ברק רביד, "ביקור נתניהו ברוסיה: היחסים טובים מתמיד, אבל בעירבון מוגבל", הארץ, 2 ביולי 2016.

119. ברק רביד, "רוסיה הודתה בפני ישראל כי המל"ט שחדר לרמת הגולן שייך לה", הארץ,

7 באוגוסט 2016.

עם זאת, ישראל לא הסתירה למן ראשיתה של המעורבות הרוסית בסוריה את דאגתה נוכח חיזוק הנוכחות הרוסית בסוריה, ובמיוחד לאחר שמוסקווה הציבה בסוף 2015 מערכת טילי קרקע-אוויר מסוג אס-400 נגד מטוסים בבסיס חיל האוויר הרוסי בחמימים שבסוריה, ושנה לאחר מכן בספטמבר 2016 מערכת טילי אס-300. מקור צבאי בישראל הודה עתה כי: "לא צפינו בחלומותינו מצב שבו מערכת רוסית של טילי נ"מ מתקדמים מדגם אס-400 נפרסת בחצר האחורית שלנו בצפון סוריה, או שטיילי שיוט נורים ועפים ברחבי סוריה כחלק מן המתקפה הרוסית על ארגוני המורדים"¹²⁰. הרוסים סיפקו אגב גם מערכת טילי קרקע-אוויר מדגם אס-300 לאיראן, לאחר שערכו את מסירתה לטהראן במשך שנים אחדות. דוברים רוסים הסבירו זאת בכך שלאחר שנחתם הסכם הגרעין בין איראן למעצמות ביולי 2015, אין מוסקווה רואה עוד מניעה לעכב את אספקת המערכות שאותן רכשה טהראן מרוסיה.¹²¹ באוגוסט 2016 דיווחו הרוסים כי במסגרת שיתוף הפעולה המתהדק בין מוסקווה ובין טהראן הוצבו מפציצים אסטרטגיים רוסיים מדגם סוחוי-34 וטופולב-22 בבסיס של חיל האוויר האיראני בעיר המדאן שבאיראן, וממנו המריאו לבצע הפצצות בסוריה נגד יעדים של דאעש ושל ג'בהת אל-נצרה באזור דיר אל-זור וסביב חֶלְב.¹²²

כדאי להזכיר כי עוד בסמוך לפרוץ המלחמה בסוריה, בטרם הגיעו הרוסים אל אדמתה, דווח בתקשורת כי בכוונתה של רוסיה לספק לסוריה טילי נ"מ מתקדמים מדגם אס-300. בעקבות הדיווחים מיהר ראש הממשלה נתניהו ב-14 במאי 2013 לפגישה עם פוטין, במעון הנופש של הנשיא הרוסי בסוצ'י, במאמץ לשכנעו להביא לביטול העסקה.¹²³ אלא שנראה ששליחותו של נתניהו לא עלתה יפה. שר החוץ הרוסי סרגיי לברוב מיהר להכריז בתגובה כי אינו מבין מדוע עוררה עסקה זו רעש כה רב, שהרי על רוסיה לכבד חוזים קיימים ואין מדובר בעסקאות נשק חדשות. בכל מקרה, הוסיף, מדובר בנשק הגנתי שנועד לאפשר לסוריה להגן על עצמה.¹²⁴

עסקת הטילים בין רוסיה לסוריה הביאה לשטף של הצהרות מפי בכירים בישראל. אלוף אמיר אשל הכריז ב-22 במאי 2013 כי על ישראל להיערך לקראת אפשרות של מלחמת פתע ברמת הגולן, כמו גם לקריסה פתאומית ומיידית של המשטר הסורי.¹²⁵ שר הביטחון יעלון הצהיר מצידו ב-28 במאי 2013 כי אם הטילים יסופקו לסוריה: "ישראל תדע מה לעשות"¹²⁶. מאוחר יותר נמסר כי בתדרוך לשגרירי האיחוד האירופי בישראל שהתקיים באמצע מאי 2013, מסר היועץ לביטחון לאומי, יעקב עמידרור, כי ישראל מעריכה שבמוקדם או במאוחר תספק רוסיה את מערכת הטילים המתקדמת לסוריה בשל סיבות שכלל אינן קשורות לישראל, אלא ליריבות שבינה ובין ארצות-הברית, בריטניה וצרפת לשאלה

120. הארץ, 4 בדצמבר 2015.

121. רויטרס, 11 במרס 2016, הארץ, 5, 13 באפריל 2016.

122. רועי קייס, "שיתוף פעולה מתהדק: רוסיה הציבה מפציצים באיראן", וויינט, 16 באוגוסט 2016.

123. רויטרס, 14 במאי 2013; וויינט, 14 במאי 2013.

124. הארץ, 20 במאי 2013.

125. ידיעות אחרונות, 23 במאי 2013.

126. הארץ, 29 במאי 2013.

הסורית. עמידרור הוסיף עם זאת, כי ישראל נחושה לפעול כדי למנוע מטילי אס-300 להפוך למבצעיים על אדמת סוריה. באשר לעמדתה של ישראל בנוגע לעתיד שלטונו של אסד דחה עמידרור פרסומים בתקשורת הבין-לאומית, לפיהם ישראל מעוניינת שהנשיא אסד יישאר בשלטון במדינה. "אנחנו לא מעוניינים להתערב או להשפיע על המצב בתוך סוריה.[...] נפעל רק כאשר הדבר מתחייב כדי לשמור על הביטחון שלנו".¹²⁷ לבכירים ישראלים אלו הצטרף גם נתניהו, שהכריז ב-19 במאי 2013 כי ישראל תוסיף ותפעל (ובמשתמע תתקוף בסוריה), כדי למנוע העברת נשק לידי חזבאללה. בשיחות סגורות עם דיפלומטים ושרי חוץ זרים צוטט כאומר: "אם הטילים יסופקו ויהפכו למבצעיים, כל המרחב האווירי של ישראל יהפוך לאזור אסור לטיסה".¹²⁸

מן הצד הסורי הגיב אסד למתרחש בריאיון שהעניק ל"אל-מנאר" ב-30 במאי 2013. "לתמיכה שמגישה ישראל לטרוריסטים בסוריה יש שתי מטרות: האחת, לחנוק את ההתנגדות (מקאומה) והשנייה, לפגוע ביחידות ההגנה האווירית של סוריה. זה מה שהיא רוצה. וכל היתר לא מעניין אותה". בהתייחסו לאפשרות כי יגיב להתקפות הישראליות הסביר: "המדינה אינה זו שיוצרת התנגדות. היא יכולה לתמוך במהלך שכזה או לטרפד אותו. בסוריה הרי יש צבא. אם לא היה צבא, ההתנגדות הייתה מופיעה מזמן. אבל כעת, אולי מכיוון שהצבא בסוריה עסוק ביותר ממקום אחד, מציאות זו נותנת לאזרחים תחושה שהחובה שלהם היא כעת ללכת ולפעול בכיוון ההתנגדות ולתמוך בצבא בכל הקשור בגולן". אסד גם התייחס לעסקת הנשק עם רוסיה: "יש הסכמים שאינם קשורים במשבר בארצנו. כל מה שהסכמנו בעבר עם רוסיה התממש חלקית, והרוסים ממשיכים לממשו".¹²⁹ בסוף 2015 מצאה עצמה ישראל נוכח מערכת אס-400 ומאוחר יותר אף אס-300 רוסיות, שהוצבו על אדמת סוריה.

למרות הנוכחות האווירית הרוסית המוגברת בסוריה, שבו מטוסים ישראלים, כך על-פי דיווחי התקשורת הערבית, ותקפו מערכות נשק שעשו את דרכן מסוריה לידי חזבאללה. על תקיפות שכאלו נמסר ב-30 באוקטובר וב-9 בנובמבר 2015, ואף כמה פעמים לאורך 2016. בתקשורת הישראלית זכה להבלטה דיווח מסוריה מ-7 ביולי 2016 אודות תקיפה שכזו באזור חמץ שבמרכז של סוריה, שכן מדובר היה בתקיפה ראשונה מסוגה לאחר שאביגדור ליברמן נכנס לתפקיד שר הביטחון בישראל כשבוע קודם לכן.¹³⁰

כאילו להדגיש עובדה זו, הודה נתניהו כי ישראל ביצעה תקיפות אלו עליהן נמנעה מליטול עד אז אחריות, ואף הכריז במהלך ביקור שקיים ב-11 באפריל 2016 ברמת הגולן: "אנחנו פועלים כשאנחנו צריכים לפעול, כולל כאן מעבר לגבול, בעשרות התקפות, כדי למנוע מחזבאללה נשק שובר שוויון".¹³¹ ובכל זאת כותרת עיתון "הארץ" מאוקטובר 2016

127. הארץ, 29 במאי 2013.

128. הטלוויזיה הישראלית, ערוץ 2, 28 במאי 2013.

129. אל-מנאר, 30 במאי 2013.

130. רועי קייס וליעד אוסמן, "דיווח סורי: ישראל תקפה, לראשונה מאז מינוי ליברמן", וויינט, 7 ביולי 2016.

131. אסף גולן, "הרקע להכרזת נתניהו בגולן: הצהרת כוונות לאסד", מעריב, 11 באפריל 2016.

לימדה יותר מכל דבר אחר על המתרחש: "כמעט בלי מאמץ, רוסיה מגבילה את צה"ל וכופה על ישראל סדר מדיני חדש".¹³² רושם זה חיזק ליברמן באוקטובר 2016, כשהסביר כי: "תגבור הכוחות הרוסי בסוריה לא מגביל את פעילות צה"ל, אך הופך אותה 'שקופה לחלוטין' לרוסים. המכ"מים שלהם רואים כל המראה של מטוס שלנו [...]. זה לא מביא לנו הרבה נחת, אבל לכן הלכנו למנגנון תיאום עם רוסיה כדי שלא יהיו התנגשויות מיותרות. אנחנו לא מוותרים על שום אינטרס שלנו והולכים על חבל דק".¹³³

ישראל הוסיפה אפוא לתקוף מערכות נשק של חזבאללה על אדמת סוריה, למרות הגעתם של הרוסים לסוריה. מפקד חיל האוויר אף העיד בריאיון שהעניק באוגוסט 2017 לרגל סיום תפקידו, כי מדובר בלמעלה ממאה תקיפות: "השכלנו לא לדרדר את ישראל למלחמות. במזרח-התיכון קל מאוד להסלים למלחמה. זו חוכמה קטנה מאוד להיות פיל בחנות חרסינה. אבל כשלישראל יש אינטרסים, היא פועלת חרף הסיכונים".¹³⁴ בכל זאת לא ניתן היה להתעלם מקולות אזהרה שנשמעו בקרב המערכות הביטחונות והמדינית בישראל נוכח התהפוכות במלחמה בסוריה.¹³⁵

ישראל בצל ההסדרה וההכרעה בסוריה

אלא שהערכות ותחזיות לחוד ומציאות לחוד. בשדות הקרב בסוריה הלכה ידם של הרוסים והאיראנים וכבדה, ומול ברית כוחות זו לא יכול היה מחנה המורדים להחזיק עוד מעמד. עם כיבושה של חֶלֶב בצפון סוריה בדצמבר 2016, ובעקבותיה הצהרת מוסקווה בסוף אותו חודש, הלך והתחזרר כי המלחמה בסוריה הולכת ומתקרבת לעבר סיומה בניצחוננו של הציר הרוסי-סורי והאיראני. פוטין הוא שהוביל את תהליך ההסדרה, שעה שווינגטון הלכה וצמצמה את נוכחותה במרחב, מוסרת את המפתחות לגורלו לידי מוסקווה. איראן לעומת זאת הוסיפה, בהסכמה שבשתיקה מצד רוסיה וארצות-הברית, לקדם אינטרסים איראניים ארוכי-טווח במרחב הסורי.

בדינמיקה של ההתפתחויות בסוריה היה כדי להפתיע ישראלים רבים, שסתמו את הגולל על ניסיונה של מוסקווה להפיח רוח חיים במדינה הסורית בהנהגת אסד. עתה מצאה עצמה ירושלים נוכח תחילת הסוף במלחמה ותחילת של השלב הראשון של "היום שאחרי" – שרטוט מחדש של פניה ומפתה של סוריה, ובראש ובראשונה מפת האינטרסים האזוריים והבינ־לאומיים במדינה. וכך, אם עוד בפברואר 2017 קבע עמוס גלעד כי אסד שולט רק

132. עמוס הראל וגילי כהן, "כמעט בלי מאמץ, רוסיה מגבילה את צה"ל וכופה על ישראל סדר מדיני חדש", **הארץ**, 21 באוקטובר 2016.

133. ברק רביד, "ישראל ביקשה מרוסיה לסגת מעסקה למכירת נשק ומטוסי קרב לאיראן", **הארץ**, 16 בנובמבר 2016.

134. עמוס הראל, "ישראל תקפה קרוב למאה פעם שיירות נשק לחזבאללה ולארגונים נוספים בחמש שנים", **הארץ**, 16 באוגוסט 2017.

135. רון בן ישי, "ישראל החליטה: אסד ואיראן מסוכנים יותר מדאעש", **וויינט**, 20 בפברואר 2016; עמוס הראל, "נוכח ההצלחות של אסד, ישראל משנה את הגישה למלחמה בסוריה", **הארץ**, 20 בפברואר 2016.

בכרבע משטחה של סוריה, הרי שבסוף אותה שנה התברר כי הוא השיב את השליטה על מרבית שטחה של המדינה, וכדבריו של פוטין לאסד בנובמבר 2017 עלה בידי הצבא הסורי לשחרר יותר מ-90 אחוזים משטחה של המדינה.¹³⁶

ב-8 ביולי 2017 נחתם הסכם עקרונות רוסי-אמריקני בשיתופה של ירדן, שנועד להביא להפסקת אש בדרום סוריה כהכנה לכינונו של אזור הרגעה בחלק זה של המדינה. להשגת ההסכם קדמו דיונים ברבת עמון בין נציגים ירדנים, אמריקנים ורוסים, והוא זכה לברכת הדרך מן הנשיאים פוטין וטראמפ במהלך פגישתם ב-7 ביולי 2017 בפסגת G-20 בהמבורג בגרמניה.¹³⁷ המזכר קבע, בין השאר, כי כדי לחזק את הפסקת האש בדרום מערב סוריה (מרחב בו נכללה גם רמת הגולן הסורית), יש להפחית, ובסופו של דבר להוציא מהאזור, את הכוחות הזרים – רמז לנוכחות האיראנית ואף לנוכחות של לוחמי חזבאללה ושל אנשי המיליציות השיעיות ששיגרה איראן לסוריה. אלא שההתייחסות לסוגיה זו הייתה עמומה, שכן המזכר לא פירט באילו כוחות מדובר ומתי יועברו ולאן. עם זאת, נכונותה של וושינגטון לחתום על מזכר העקרונות ביטאה לכאורה השלמה עם מהלך ההסדרה בסוריה שקידמה רוסיה, ויותר מכך עם ההגמוניה הרוסית במדינה זו.¹³⁸

ישראל שותפה אמנם כצופה מן הצד בשיחות ברבת עמון, אך נראה כי ההסכם הסופי גובש בלא שנתנה לו את הסכמתה ובעיקר בלא שהביא בחשבון הסתייגויות שהעלתה, ושנגעו להרחקתם של לוחמים איראנים ולוחמים של חזבאללה מקרבת הגבול עם ישראל. מן ההסכם עלה כי הרוסים התחייבו אמנם להרחיק את אלו כדי 20-30 קילומטרים מגדר הגבול, אבל סירבו להתחייב בפני ישראל למנוע התבססות של נוכחות איראנית או זו של חזבאללה בסוריה ביום שלאחר סיום המלחמה.¹³⁹

אין פלא כי ההבנות ההולכות ונרקמות בין וושינגטון למוסקווה עוררו ביקורת ואף כעס בירושלים. בישיבת ממשלה ב-9 ביולי 2017, ערב כניסתה של הפסקת האש לתוקף בדרום סוריה, הכריז ראש הממשלה נתניהו כי: "ישראל תברך על הפסקת אש אמיתית בסוריה, אבל אסור שהיא תאפשר את התבססותן הצבאית של איראן וגרורותיה, בסוריה בכלל ובדרום סוריה בפרט".¹⁴⁰ מאוחר יותר במהלך ביקור שקיים בפריז באמצע יולי 2017 הוסיף נתניהו, כי ההסכם שאמור להרחיק את איראן מגבול ישראל למרחק של כ-20 קילומטרים בלבד מן הגבול, עתיד להנציח את נוכחות איראן בסוריה. גורמים מדיניים בלשכתו הוסיפו כי: "איראן מעוניינת לשלוח כוחות צבאיים ולהקים בסיסים ימיים ואוויריים בסוריה, והדבר עלול לשנות את תמונת המצב באזור".¹⁴¹

136. סיריה טיימס (דמשק), 26 באוקטובר 2017.

137. רועי קייס, "רוסיה וארצות-הברית סיכמו: הפסקת אש בדרום סוריה מיום א'", וויינט, 9 ביולי 2010.

138. "טראמפ ופוטין בהצהרה משותפת: אין פתרון צבאי למשבר בסוריה", הארץ, 11 בנובמבר 2017.

139. ברק רביד, "ישראל, רוסיה וארצות-הברית קיימו מפגשים חשאיים על הפסקת האש בדרום סוריה", הארץ, 9 באוגוסט 2017.

140. הארץ, 10 ביולי 2017.

141. מורן אזולאי, "נתניהו נגד הפסקת האש בדרום סוריה: "מנציח את נוכחות איראן", וויינט,

16 ביולי 2017.

אלא שמוסקווה וושינגטון לא התרשמו, כך נראה, מן המחאות הרמות שעלו מירושלים. בהכרזה תקיפה ממוסקווה שבאה כמענה למחאות של ישראל הצהיר לברוב: "ההסכם הוא פומבי וגלוי. התייעצויות לא רשמיות התקיימו טרם חתימתו גם עם ישראל, משום שהאזור בו מדובר מצוי בקרבת גבולה עם סוריה ברמת הגולן. נוכחותנו והנוכחות האיראנית בסוריה הן לגיטימיות, משום שהן באות על-פי הזמנתה של הממשלה החוקית בדמשק".¹⁴² גורמים בסביבתו של נתניהו הגיבו לדבריו של לברוב: "ראש הממשלה אמר בעצמו לנשיא ולדימיר פוטין כי ישראל תמשיך לדאוג לאינטרסים הביטחוניים שלה בכל מקרה ובכל מצב", וכן כי נתניהו דן בנושא זה עם שר ההגנה הרוסי סרגיי שויגו במהלך פגישתם ב־16 באוקטובר 2017, בעת שהשר הרוסי ביקר בישראל, וכי נתניהו אף אמר לשר האורח כי "איראן צריכה להבין שישראל לא תאפשר התבססות שלה בסוריה".¹⁴³ גם ליברמן הגיב לדברי לברוב: "צה"ל ערוך ומוכן היטב לכל תרחיש...]. לא נאפשר התבססות איראנית בסוריה, ולא נאפשר להפוך את כל סוריה למוצב קדמי כנגד ישראל. מי שלא הבין את זה, כדאי שיבין".¹⁴⁴

הדיון בעתידה של סוריה ביום שלאחר המלחמה בא על רקע חששות גוברים בישראל מפניו של מאמץ איראני לבסס לעצמה אחיזת קבע בסוריה, בין באמצעות מאחזים מודיעיניים ואף בסיסים אוויריים וימיים שיאפשרו נוכחות קבע של כוחות איראניים על אדמת סוריה, בין אם בדרך של שימוש באדמת סוריה כשדה חיכוך ועימות מול ישראל (כדי שיגור של כטב"מים ואולי אף טילים מאתרי שיגור בסוריה לעבר ישראל) ולבסוף, בדרך של הסדרת נוכחות קבע של אותן מיליציות שיעיות שהביאה איראן לסוריה על אדמתה. לצד זאת הצביעו בישראל גם על מאמץ איראני להקים מפעלים לייצור טילים על אדמת לבנון, שייטרו את הצורך בהעברתם מטהראן דרך סוריה ללבנון וישדרגו את יכולת הדיוק של הטילים המצויים כבר בידי חזבאללה. ראש אמ"ן, אלוף הרצי הלוי, היה הבכיר הישראלי הראשון לחשוף כוונות איראניות אלו בנאום שנשא בכנס הרצליה ביוני 2017: "איראן בעייתית לא רק בגלל הגרעין. היא נמצאת בעיראק, סוריה ותימן. בנוסף אנו רואים בצורה ברורה את חזבאללה בונה תעשייה צבאית עם ידע איראני, מייצר אמצעי לחימה ומעביר אותם לדרום לבנון. אנו רואים את חזבאללה מגיע לטווח של פגיעה באבן מהגבול שלנו בחסות של "ארגון ירוק" (מתכוון לארגון Green without Borders שאותו האשימה ישראל בשיתוף פעולה עם חזבאללה). בשנה האחרונה איראן פועלת להקים תשתיות ייצור עצמי של נשק מדויק גם בלבנון וגם בתימן. אנחנו לא יכולים להישאר אדישים לזה – ולא נישאר".¹⁴⁵ שר הביטחון החרה אחרי ראש אמ"ן, כשהכריז בנאום שנשא אף הוא בכנס הרצליה: "חזבאללה מנצל את המצב בסוריה כדי להקים חזית מולנו בגולן...]. זו תופעה

142. "רוסיה עונה לנתניהו: נוכחות איראן בסוריה – לגיטימית", וויינט, 14 בנובמבר 2017.

143. הארץ, 15 בנובמבר 2017.

144. יואב זיתון, "ליברמן במסר לרוסיה: לא נאפשר התבססות איראנית בסוריה, חופש פעולה לצה"ל", וויינט, 15 בנובמבר 2017.

145. יוחאי עופר, "ראש אמ"ן: איראן הקימה רשת ייצור נשק בלבנון", מעריב, 22 ביוני 2017.

משמעותית ואין להתעלם ממנה, אבל מ־2006 פתחנו פער גדול מול חזבאללה. לא צריך להיכנס להיסטוריה ולא לאופוריה בנושא"¹⁴⁶.

בבוקר 7 בספטמבר 2017 דווח מדמשק כי ישראל תקפה בסוריה. "חיל האוויר הישראלי שיגר בשעה 2:42 לפנות בוקר כמה טילים מהמרחב האווירי של לבנון לעבר אחד ממוצביו של הצבא הסורי, הממוקם בסמוך למציאף (בקרבת העיר חֶמָאָה) – שהביא למותם של שני חיילים ולנזק ברכוש. התוקפנות הזו היא ניסיון נואש להרים את המורל של ארגון הטרור דאעש, שנמצא בקריסה לאחר הניצחונות המזהירים שרושם צבא סוריה נגד הטרור בכל החזיתות"¹⁴⁷. מדיווחי התקשורת הערבית והזרה עלה כי היעד שהותקף היה מתקן של המרכז הסורי למחקרים מדעיים, מרכז סרס. ישראל כדרכה נמנעה מלאשר את דבר התקיפה שהתקיימה, אגב, ערב קיומו של תרגיל "אור הדגן", תרגיל הגיס הצפוני הגדול ביותר שצה"ל ערך מזה 19 שנה, ושאמור היה לדמות תרחיש של מלחמה מול חזבאללה.¹⁴⁸ פרשנים ישראלים העירו עם זאת כי מדובר בתקיפה לא שגרית ואף חריגה, שכן היעד שהותקף לא היה כבעבר משלוחי נשק שביקשה איראן להעביר לחזבאללה על אדמת סוריה, לרוב בקרבת שדה התעופה הבין-לאומי של דמשק, אלא מפעל נשק סורי שייצר טילים מתקדמים בעבור חזבאללה.¹⁴⁹

כחודש לאחר מכן, ב־16 באוקטובר 2017, שיגרו הסורים טיל אס־איי־5 לעבר מטוסים ישראלים שהיו בטיסת סיור שגרית בשמי לבנון. אפשר שחשדו כי בכוונתם לתקוף מטרות בסוריה, ואפשר שניסו לבחון את ישראל ולשלוח לירושלים מסר כי אין היא יכולה להניח יותר שסוריה תוסיף לשבת בחיבוק ידיים בכל פעם שישראל תוקפת מטרות בשטחה. בתגובה תקף צה"ל סוללת טילים סורית ברמדאן שממזרח לדמשק, שממנה שוגר הטיל לעבר המטוסים הישראליים.¹⁵⁰ התקרית התרחשה בעת ששר ההגנה הרוסי עשה את דרכו לביקור ראשון מסוגו בישראל. יומיים מאוחר יותר איים הרמטכ"ל האיראני, גנרל מחמד חֶסֶין באקרי, במהלך ביקור שקיים בדמשק: "ניאבק באויבים המשותפים שלנו – בין אם אלו הציונים או הטרוריסטים. בלתי מתקבל שהמשטר הציוני יתקוף בסוריה בכל פעם שהוא רוצה"¹⁵¹. אלא שלמרות ההצהרות הלוחמניות מטהראן ומדמשק, כמו גם קולות המחאה שהשמיעו בכירים במוסקווה (אך לא הנשיא פוטין עצמו), נמשכה הפעילות הישראלית בשמי סוריה.

146. "ישראל במסר לאיראן: "לא נסבול הקמה של מפעלי נשק לחזבאללה", וואלה, 16 ביוני 2017; יואב זיתון, "ליברמן: פתחנו פער מול חזבאללה, יודעים מה לעשות עם מפעלי הטילים", וויינט, 2 ביולי 2017.

147. סאנא, 7 בספטמבר 2017.

148. רועי קייס, "צבא סוריה: ישראל תקפה יעדים צבאיים, יהיו לכך השלכות חמורות", וויינט, 7 בספטמבר 2017.

149. יעקב עמידרור, "התקיפה בסוריה: איתות למעצמות, לאסד ולאיראן", ישראל היום, 7 בספטמבר 2017; ראש אמ"ן לשעבר ידלין: "התקיפה המדווחת בסוריה חריגה", וואלה, 7 בספטמבר 2017.

150. יוחאי עפר ואסף גבור, "צה"ל תקף סוללת טילי קרקע-אוויר בסוריה", ארץ-ארג'י, 16 באוקטובר 2017.

151. רועי קייס, "הרמטכ"ל האיראני: ישראל לא יכולה לתקוף בסוריה מתי שהיא רוצה", וויינט, 18 באוקטובר 2017.

בליל 1 בנובמבר 2017 תקפה ישראל על-פי המדווח שוב בסמוך לעיר חמא. הטלוויזיה הסורית ידעה לספר כי המתקן שהותקף היה מפעל לייצור נחושת בעיירה חסיא שבקרבת חמא, וכי בתגובה שוגרו טילי נ"מ לעבר המטוסים התוקפים.¹⁵² ב-11 בנובמבר 2017 דווח על הפלת מל"ט, אפשר של הצבא הסורי, שהתקרב אל הגבול ברמת הגולן.¹⁵³ בליל 1 בדצמבר 2017 שבו מטוסים ישראלים ותקפו בסוריה. הפעם הייתה המטרה בסיס שביקשו האיראנים להקים בעבור מיליציות שיעיות, שהביאו לסוריה בסמוך לעיירה אל-כסנה שמדרום מערב לדמשק. מידע אודות הבסיס פורסם ברשת ביבטיסי כמה שבועות קודם לכן, בהתבסס על צילומי לוויין שלימדו על פעילות בינוי אינטנסיבית שהתבצעה בשטחו.¹⁵⁴ כמה ימים לאחר מכן, בליל 5 בדצמבר 2017, פורסם כי ישראל תקפה, הפעם בירי טילי קרקע-קרקע משטחה, אתר אחסון ובו משלוחי נשק שעשו את דרכם מאיראן לידי חזבאללה. מקורות סוריים דיווחו כי ישראל שיגרה טילים לעבר האתר, וכי בידי ההגנה האווירית הסורית עלה ליירט שלושה מהם.¹⁵⁵

גם ב-9 בינואר 2018 דווח כי ישראל תקפה, ולפי מקורות סוריים יעד התקיפה היה מחסני תחמושת של הצבא הסורי באזור אל-קטיפה שבקרבת דמשק. גם במקרה זה נטען כי מערכי ההגנה האווירית הסוריים הצליחו ליירט את הטילים ולפגוע באחד המטוסים התוקפים בעודו בשמי לבנון.¹⁵⁶ תקיפה נוספת התבצעה לפי דיווחים מדמשק גם בליל 7 בפברואר 2018, ואף הפעם הותקף אתר בקרבת דמשק שבו אוחסנו משלוחי נשק שהיו מיועדים לחזבאללה.

ב-29 בינואר 2018 ביקר נתניהו במוסקווה, כדי ליטול חלק לצד פוטין בפתיחת מוזיאון היהדות והסובלנות בעיר. טרם הפגישה מסר נתניהו לכתבים שליוו אותו כי הוא מתכוון לדון עם מארחו בניסיונות הבלתי פוסקים של איראן להתבסס צבאית בסוריה, "דבר שאנחנו מתנגדים לו בתוקף וגם פועלים נגדו. בנוסף נדון גם בניסיון של איראן להפוך את לבנון לאתר טילים אחד גדול, אתר לייצור טילים מדויקים נגד ישראל, דבר שאיננו מוכנים לסבול".¹⁵⁷ כמה ימים לאחר הפגישה דווח כי משלחת צבאית רוסית הגיעה לישראל, כדי לדון בדרכים להפחית את המתחחות בין ישראל, סוריה ולבנון.¹⁵⁸

התקיפות הישראליות נמשכו אפוא בצל ההכרה הגוברת בירושלים, כי נוכחותה של רוסיה בסוריה והישגיה הצבאיים והמדיניים בזירה זו, יצרו מציאות שהציבה בפני ישראל דילמה לא פשוטה כיצד לשמר הידברות ואף מערכת יחסים חמה עם הרוסים, ובה בעת לשמר את האינטרסים החיוניים לה בזירה הצפונית מול המשטר הסורי, איראן וחזבאללה.

152. ירון שניידר, "חיל האוויר תקף בסוריה", ערוץ 2, 2 בנובמבר 2017.
153. גיא ורון וניר דבורי, "גבול הצפון: יורט כלי טיס מסוריה", ערוץ 2, 11 בנובמבר 2017.
154. "איראן מקימה בשנה האחרונה בסיס קבע בסוריה", הארץ, 11 בנובמבר 2017.
155. ירון שניידר, ניר דבורי, "ישראל תקפה בסיס אירני מדרום לדמשק", ערוץ 2, 2 בדצמבר 2017; רועי קייס, "דיווחים בסוריה: ישראל תקפה אתר צבאי בפרברי דמשק", וויינט, 5 בדצמבר 2017.
156. סאנא, 10 בינואר 2018.
157. נעה לנדאו, "נתניהו לפוטין בפגישתם במוסקווה: צריך לעמוד מול אידיאולוגיות רצחניות בזמן ובעוצמה", הארץ, 29 בינואר 2018.
158. ליעד אוסמו, "ביקור המשלחת הרוסית נועד למנוע תקיפה ישראלית", וויינט, 2 בפברואר 2018.

עדות לכך נמצאה בתקרית בין ישראל ובין סוריה, וליתר דיוק עימות ישיר ראשון מסוגו בין ישראל ובין איראן. בבוקר 10 בפברואר 2018 שיגרו אנשי משמרות המהפכה מל"ט מתקדם לעבר שטח ישראל, משדה התעופה טי-4 שבקרבת תדמור. המל"ט יורט בידי חיל האוויר הישראלי בעת שעמד לחצות את הגבול אל ישראל, ועיתוי הפלתו נועד לאפשר לישראל גישה לשרידי של המל"ט. בתגובה תקפו מטוסים ישראליים את קרון השיגור של המל"ט, ואתרים שבהם היו ערוכים גורמי צבא ומודיעין של איראן או מיליציות שיעיות הנאמנות לטהראן. גם הפעם הגיבו הסורים בירי טילי נ"מ אל המטוסים הישראליים, ואחד מהם פגע במטוס קרב ישראלי מדגם אף-16. טייסיו של המטוס נטשו אותו, והוא התרסק בסמוך לקיבוץ הרדוף בעמק יזרעאל. היה זה המטוס הראשון שהופל בידי הסורים מאז מלחמת לבנון הראשונה, ומאוחר יותר נמסר כי מדובר היה בטעות או אף בכשל מבצעי של טייסיו שלא פעלו בהתאם לתרגולת הנהוגה בחיל האוויר במקרה של שיגור טילי קרקע-אוויר נגד מטוסיו.

במקביל בדמשק חגגו את הפלת המטוס הישראלי בחלוקת סוכריות ברחובות, והתקשורת הסורית מיהרה להכריז כי עם הפלתו של המטוס הישראלי נפתח עידן חדש בתולדות הסכסוך עם ישראל. במאמר המערכת של העיתון הסורי "אל-יוטן" אף נכתב כי: "עם הפלתו של מטוס אחד לפחות מדגם אף-16, וכן יירוט של כמה טילים ששיגרה ישראל, שמה ההגנה האווירית הסורית קץ למיתוס העליונות הצבאית של ישראל. הודאתו של האויב (בהפלת המטוס הישראלי), היא סטירת לחי לישראל ותרתיע אותה מכאן ואילך".¹⁵⁹

בתקשורת הישראלית נמסר כי תקרית זו הוכלה בתיווך או במעורבות רוסית. באותו יום בערב שוחח נתניהו עם פוטין, ואפשר שבשיחה זו סיכמו שני המנהיגים לפעול להרגעת הרוחות. משרד החוץ הרוסי קרא מצידו לאיפוק ולרגיעה, ושב וקבע כי: "כל הצדדים צריכים לכבד את הריבונות הסורית, וכל איום על ביטחונם של אנשי צבא רוסיה באזור הוא בלתי מתקבל על הדעת". דברים ברורים יותר בדבר רצונה של מוסקווה ברגיעה ולאוו דווקא בהלהטת הרוחות, נמצאו בדבריו של שגריר רוסיה בלבנון, ולפיהם רוסיה תפעל למנוע מלחמה בין ישראל ובין "ציר ההתנגדות" – איראן, סוריה וחזבאללה.

נתניהו הסביר מאוחר יותר לתקשורת הישראלית כי: "איראן עשתה ניסיון לפגוע בריבונות שלנו. [...] פניה של ישראל לשלום, אך נמשיך להגן על עצמנו בנחישות מול כל התקפה נגדנו, ומול כל ניסיון של איראן להתבסס צבאית נגדנו בסוריה או בכל מקום אחר". מאוחר יותר בכינוס של ועידת הביטחון במינכן באמצע החודש הציג נתניהו במהלך נאומו שבר מכנף המל"ט האיראני, ופנה לשר החוץ האיראני, מחמד ג'ואד זריף, שהשתתף בדיוני הוועידה: "מר זריף, אתה מזהה את זה? אתה אמור לזהות, זה שלך. אתה יכול לקחת איתך מסר לרודנים מטהראן: אל תנסו את נחישותה של ישראל".¹⁶⁰

תקרית שיגור המל"ט האיראני לעבר ישראל החלה, כפי שחששו רבים, עימות ישראלי-איראני ישיר על אדמת סוריה, שבצילו עתידה הייתה לעמוד מכאן ואילך מערכת השיקולים

159. אלי'וטן (דמשק), 11 בפברואר 2018.

160. איתמר אייכנר, "נתניהו הניף חלק מהמל"ט האיראני לעבר זריף שהשיב: "זה קרקס", וויינט, 18 בפברואר 2018.

וההחלטות של ישראל באשר למעורבותה, מוגבלת ככל שהייתה, במלחמה במדינה זו. כמה שבועות מאוחר יותר, ב־9 באפריל 2018, דווח מסוריה כי ישראל תקפה אתר איראני בשדה התעופה ט־4. בתחילה יוחסה התקיפה לארצות־הברית, שהרי בדמשק ציפו באותה העת למתקפת תגובה אמריקנית בעקבות השימוש שעשה המשטר הסורי בנשק כימי באזור העיירה דומא. אלא שמוושינגטון מיהרו למסור כי לא ארצות־הברית היא העומדת מאחורי התקיפה, ובתוך שעות כבר תוקן הדיווח מדמשק ועתה נמסר כי מדובר בתקיפה ישראלית, וכי מערכות ההגנה האווירית יירטו חמישה מתוך שמונה הטילים ששיגרו המטוסים הישראליים לעבר שדה התעופה. כמו כן נמסר מדמשק כי בתקיפה נהרגו 14 איש, שבעה מהם איראנים. גם רוסיה אישרה בהודעה חריגה שנמסרה במוסקווה את התקיפה, ומאוחר יותר אף דווח ממוסקווה כי משרד החוץ הרוסי זימן את שגריר ישראל במוסקווה כדי קורן לשיחת הבהרה בעקבות תקיפה זו.¹⁶¹

מאוחר יותר באה גם הודאה איראנית כי אכן שבעה מתוך 14 ההרוגים היו מאנשיהם, מגיני המקום הקדוש (קברה של סת זינב בדמשק), ועליהם נמנה גם קולונל מהדי דהקאן, שעמד בראש מערך המל"טים של "כוח קֶדֶס" של משמרות המהפכה בסוריה. האיראנים מיהרו להבטיח נקמה. עלי אכבר וליאתי, יועצו של המנהיג העליון של איראן, עלי חמינאי, הכריזו כי הפשע של ישראל לא יישאר ללא מענה, ואילו סגן מפקד משמרות המהפכה, גנרל חֶסֶין סאלמי, הכריז בטהראן: "אל תסמכו על הבסיסים האוויריים שלכם, שכן הם נמצאים בטווח הירי ויציאו מפעולה מהר. אל תתלו תקוותיכם בארצות־הברית ובבריטניה, שכן לא יישאר לכם זכר כשהם יגיעו. האצבעות שלנו מונחות על ההדק והטילים מוכנים לשיגור. המקום היחיד שאתם הישראליים יכולים לברוח הוא הים". נצראללה הצטרף לאיראנים וקבע כי התקיפה הכניסה את ישראל לעימות ישיר עם איראן, וכי מדובר בטעות היסטורית ובצעד טיפשי של ישראל.¹⁶²

מדיווחים שפורסמו בתקשורת הזרה ומקורם בישראל עלה, כי האתר שהותקף שימש מרכז של יחידת המל"טים האיראנים בסוריה, וכי במקום נמצאה גם מערכת הגנה אווירית איראנית מתקדמת. ב"ניו יורק טיימס" אף פורסם מאמר, ובו הובאו דבריו של בכיר בצה"ל: "זו הייתה הפעם הראשונה שתקפנו מטרות איראניות, הן מתקנים והן אנשים. המאבק הגלוי בין ישראל ובין איראן עלה מדרגה לאחר ניסיון חדירת המל"ט האיראני לשטח ישראל בפברואר, מכיון שזו הפעם הראשונה שראינו את איראן עושה משהו נגד ישראל לא באמצעות שליח". במקביל פורסם בישראל כי המל"ט האיראני שחדר לישראל בפברואר 2018 נודע לפגע בשטחה.¹⁶³

כצפוי נערכו האיראנים לנקמה, תוך שישראל עוקבת מקרוב על מהלכיהם. בשבוע הראשון של מאי 2018 דווח מישראל כי המהלך האיראני הבשיל, וכי טהראן נערכת לירי של טילים

161. ג'קי חורי ועמוס הראל, "צבא סוריה: ישראל תקפה אתרים צבאיים סמוך לדמשק", הארץ, 9 באפריל 2018.

162. ג'קי חורי, "נסראללה: התקיפה בסוריה הכניסה את ישראל לעימות ישיר מול איראן", הארץ, 13 באפריל 2018; אל־מנאר, 19, 20 באפריל 2018.

163. "יעד התקיפה בסוריה: מערכת נ"מ איראנית", ישראל היום, 18 באפריל 2018; "בכיר בצה"ל הודה: זו הפעם הראשונה שתקפנו חיילים איראנים", וויינט, 16 באפריל 2018.

לעבר מוצבים של צה"ל ברמת הגולן. בליל 8 במאי 2018 נמסר כי ניסיון איראני לשגר טילים שוכל בתקיפה אווירית של המשגרים שקידמו האיראנים לעבר הגבול, אך יום לאחר מכן ב-9 במאי עלה בידי מיליציות שיעיות הפועלות בחסות איראנית לשגר כ-20 טילים לעבר רמת הגולן, הגם שמרביתם יורטו בידי מערכת "כיפת ברזל" או נפלו בשטח סוריה.

בתגובה תקפה ישראל כ-50 אתרים איראניים ברחבי סוריה, בתקיפה נרחבת שכמותה לא ביצעה ישראל על אדמה סורית מאז מלחמת יום הכיפורים. בתקיפה לא נהרגו אנשי צבא איראניים, דבר שאפשר לאיראן ולישראל להסתפק בסבב לחימה זה ולהימנע מהסלמה. התקיפה האיראנית התרחשה יום לאחר שהנשיא טראמפ הכריז על פרישתה של וושינגטון מהסכם הגרעין עם איראן.¹⁶⁴

למותר לציין כי תקרית זו של ראשית מאי 2018 בין ישראל ובין איראן לא חתמה את מעגל האלימות בין שתי המדינות על אדמת סוריה, אלא דווקא פתחה סבב של החלפת מהלומות בין ירושלים ובין טהראן שכן ישראל המשיכה, כך על-פי דיווחי התקשורת הערבית וזו הסורית, לתקוף מטרות המשויכות למשמרות המהפכה של איראן או לשלוחיהן על אדמת סוריה. כל תגובה איראנית לא באה עליהן, ככל הנראה משום שישראל השתדלה להימנע מלפגוע באנשי משמרות המהפכה והסתפקה בתקיפה של ציוד ומתקנים.¹⁶⁵ אלא שלצד ההתמקדות באיראן, היה על ישראל לתת דעתה לשובו של הצבא הסורי אל הגבול ברמת הגולן. בקיץ 2018 פתחו הכוחות הסוריים במתקפה על מעוזי המורדים בדרום סוריה, ובתוך שבועות בודדים עלה בידם להשתלט על מרביתו של המרחב. ב-1 באוגוסט 2018 דווח מדמשק כי לוחמים של הצבא הסורי הניפו את הדגל הסורי באל-קוצ'יר, אחרון המעוזים שנותר בידי אנשי דאעש באגן הירמוק, ובכך הביאו את נוכחותו של הארגון באזור לסיומה.

ישראל השלימה עם שובו של אסד אל הגולן, בתקווה כי ירחיק את האיראנים מן האזור ויישאר מחויב להסכם הפרדת הכוחות שקיבע את הסטטוס-קו בגולן למשך קרוב לחמישה עשורים. ערביות ברוח זו הועברו לישראל בידי הרוסים, ונמסרו לנתיניהו בעת שפגש בפוטין במסגרת ביקור שקיים במוסקווה ב-12 ביולי 2018, במהלכו צפה כאורחו של הנשיא במשחק חצי הגמר במסגרת משחקי המונדיאל שהתקיימו בבירה הרוסית.¹⁶⁶ ב-23 ביולי 2018 ביקרו בישראל שר החוץ הרוסי לברוב, והרמטכ"ל ואלרי גרסימוב, ושובו והתחייבו, כך לפי מקורות ישראלים, כי רוסיה תדאג להרחיק את האיראנים מרחק של 80-100 קילומטרים מן הגבול עם ישראל.

ירח הדבש ששרר ביחסי ישראל ורוסיה, ולכל הפחות בין מנהיגי שתי המדינות בכל האמור בשאלה הסורית, בא לקיצו מהר מן הצפוי. בראשית ספטמבר 2018 התגאה צה"ל כי בין השנים 2017-2018 הותקפו בידי חיל האוויר 202 מטרות בסוריה, וכי התקיפות תרמו לבלימת המאמץ האיראני לבסס נוכחות יבשתית ואווירית על אדמת סוריה. כמו כן פגעו

164. "דיווחים בסוריה: ישראל תקפה בסיס באזור דמשק, 9 נהרגו", מעריב, 9 במאי 2018.
165. ג'קי חורי, "ישראל תקפה הלילה יעד ליד שדה התעופה בדמשק", הארץ, 26 ביוני 2018; "משטר אסד טוען: ישראל תקפה בסיס במחוז האלב", וואלה, 16 ביולי 2018.
166. נעה לנדאו, "נתיניהו: אין לנו בעיה עם אסד, לא נתערב אם ההסכמים יישמרו", הארץ, 12 ביולי 2018.

התקיפות ביכולות המודיעיניות של איראן, ובניסיונותיה להעביר לסוריה וללבנון אמצעי לחימה, ציוד ותשתית להקמת אתרי ייצור של טילים מדויקים. מצה"ל נמסר כי מטרת האיראנים הייתה להביא לסוריה כ-100 אלף לוחמים, להשיג בה בסיסים עבור חיל האוויר וחיל הים של איראן ולהציב בה מערכי מודיעין. אלא שמאמץ איראני זה נבלם בידי צה"ל, ואיראן נותרה רחוקה מהשגת מטרתיה האסטרטגיות בסוריה.¹⁶⁷

ואולם, ב-17 בספטמבר 2018 שבה ישראל ותקפה בסוריה, באזור העיר לאד'קיה, בסמוך למקום היערכותם של הכוחות הרוסיים במדינה. במהלך תקיפה זו נורה והופל מטוס ביון אליושין 20 רוסי ועליו 15 אנשי צוות, בידי מערכי ההגנה האווירית הסורית שביקשו להפיל את המטוסים הישראליים התוקפים. מוסקווה מיהרה להפנות אצבע מאשימה לעבר ישראל. משרד ההגנה הרוסי קבע כי התקיפה הישראלית בסוריה יצרה מצב מסוכן, וכי ישראל עדכנה את הרוסים דקה אחת בלבד טרם התקיפה – דבר שלא אפשר לרוסים להסיט את המטוס הרוסי ממסלולו. במשרד ההגנה הרוסי אף האשימו כי הטייסים הישראליים השתמשו במטוס הרוסי כפיתיון, כך שמערכות ההגנה הסוריות יינעלו עליו ולא עליהם. שר ההגנה הרוסי שויגו הטיח בשר הביטחון הישראלי ליברמן כי פעולותיה של ישראל היו חסרות אחריות, והובילו למותם של 15 רוסיים. במקביל זומנה סגנית שגריר ישראל במוסקווה, קרן כהן-גת, לשיחת נזיפה במשרד החוץ הרוסי, ובמהלכה נמסר לה כי: "רוסיה תנקוט כל האמצעים הדרושים כדי להגן על ביטחון כוחותיה בסוריה".¹⁶⁸

ישראל נאלצה להודות כי היא שעמדה מאחורי התקיפה, ובהודעת דובר צה"ל נמסר כי מן המתקן של הצבא הסורי שהותקף היה אמור לעבור נשק מדויק וקטלני לחזבאללה ולאיראן בלבנון, וכי מדובר היה במחסן ציוד במפעל תחמושת סורי שבו היו מצויות מכוונות ומכשירים שנועדו להעברה ללבנון לטובת פרויקט הדיוק של חזבאללה ו"כוח קדס". בישראל הוסיפו וטענו כי: "סוללות הנ"מ הסוריות ירו ללא הבחנה, ולהבנתנו לא טרחו לוודא שאין מטוסים רוסיים במרחב. משום כך ישראל רואה באיראן ובסוריה שותפות מלאות לתוצאות אירוע מצער זה".¹⁶⁹ פוטין הכריז מצידו כי: "זה נראה כמו שרשרת טעויות טרגיות. ישראל לא הפילה את המטוס שלנו, אבל בהחלט נברר לעומק את הדברים". מאוחר יותר שוחח עם נתניהו, ולפי הודעת הקרמלין אמר לו כי: "חיל האוויר הישראלי מבצע פעולות הפוגעות בריבונותה של סוריה.[...] המטוס הרוסי יורט על-ידי מערכות נ"מ של צבא סוריה, משום שההסכמים בין ישראל ורוסיה שנועדו למנוע אירועים מסוכנים שכאלו לא יושמו".¹⁷⁰

הרוסים לא הסתפקו בדברי גיגוי, ומיהרו לצייד את הצבא הסורי במערכת טילי קרקע-אוויר מדגם אס-300 שאותה נמנעו עד כה מלספק לסורים. נוכח רוחות של קיפאון שנשבו ממוסקווה לעבר ירושלים, הגבילה ישראל באופן משמעותי את פעילותה בסוריה הגם

167. לילך שובל, "צה"ל מודה לראשונה: תקפנו 202 מטרת איראניות בסוריה", **ישראל היום**, 4 בספטמבר 2018.

168. דניאל סלאמה, "רוסיה: ישראל הזהירה דקה לפני התקיפה ויצרה מצב מסוכן", **וויינט**, 18 ביולי 2018.
169. יואב זיתון ואיתמר אייכנר, "צה"ל: מצטערים שנהרגו רוסיים, הסורים אשמים. פוטין: שרשרת טעויות", **וויינט**, 18 בספטמבר 2018.

170. איתמר אייכנר, "נתניהו: מביע צער. פוטין: הימנעו ממצבים כאלה בעתיד", **וויינט**, 29 ביולי 2018.

שליברמן טען כי: "זה שהתקשורת לא דיווחה על תקיפות בסוריה לא אומר שלא היו [...]. אני לא חושב שחובתנו לדווח (על כל תקיפה), הצבא צריך רק לבצע"¹⁷¹. נתניהו הסביר אף הוא כי ישראל מוסיפה לתקוף בסוריה למרות המשבר ביחסיה עם רוסיה, אבל הוסיף כי היקף התקיפות שלה על אדמת סוריה הצטמצם משום שאיראן האטה את קצב העברות אמצעי הלחימה משטחה לסוריה וללבנון, וכי ניכר שהאמץ האיראני להתבסס על אדמת סוריה נבלם.¹⁷² אפשר שלכך גם רמז הנשיא טראמפ כשהודיע בשלהי דצמבר 2018 על כוונתו להסיג את כוחותיה של ארצות-הברית מסוריה. טראמפ הסביר כי בשל הסנקציות הכלכליות שהטיל על טהראן: "איראן היא כבר לא אותה מדינה, וכי הם מוציאים אנשים מסוריה ומתימן"¹⁷³.

על-פי מה שפורסם, ישראל המשיכה בתקיפות, הגם שבהיקף מצומצם ביחס לעבר.¹⁷⁴ בניגוד לתקיפות שביצעה על אדמת סוריה בעבר, בחרה ישראל להעניק פומבי לתקיפה של 12 בינואר 2019. בישיבת הממשלה שהתקיימה למחרת הכריז נתניהו: "רק ב-36 השעות האחרונות תקף חיל האוויר הישראלי מחסנים של איראן עם נשק איראני בשדה התעופה הבין-לאומי בדמשק [...]. התקיפות האחרונות מוכיחות שאנו נחוישים יותר מתמיד למנוע התבססות שכזו"¹⁷⁵.

ב-13 בינואר 2019, יום לאחר התקיפה בסוריה, נמסר בישראל כי מבצע "מגן צפוני" שבו פתחה ישראל חודש קודם לכן לאיתור והשמדה של שש מנהרות שחפר חזבאללה מלבנון לשטח ישראל, הגיע לסיומו. אפשר אפוא שדבריו הפומביים של נתניהו בהקשר לתקיפות של ישראל בסוריה, נועדו להעביר מסר לאיראנים (כי ישראל תוסיף ותפעל בנחישות מולם). "אני חושב שכל אחד מבין שהוסר כאן איום רציני ביותר. התוכנית המבצעית של חזבאללה הייתה להשתמש בנשק המנהרות, להחדיר הרבה לוחמים, בין 1000-2000 מחבלים, לתוך הגליל, לתפוס כאן יישובים. כל אחד מבין איך המלחמה הזאת הייתה נראית עם גדודים של חזבאללה בתוך הגליל, ועם צבא איראני אל מול הגולן. את זה מנענו ואת זה נמשיך למנוע"¹⁷⁶. הצהרותיו באו בצל דברים שאמר איזנקוט ל"ניו יורק טיימס" לרגל סיום כהונתו.¹⁷⁷

171. "לא נסכים שחופש הפעולה יוגבל", ערוץ 2, 25 באוקטובר 2018.
172. אריאל כהנא "נתניהו: צה"ל היחיד שנלחם בתוכניות של איראן – אנו מכים בה בסוריה", ישראל היום, 19 בדצמבר 2018.
173. אלי לאון, "איראן היא כבר לא אותה מדינה – היא מוציאה אנשים מסוריה ומתימן", ישראל היום, 2 בינואר 2019.
174. "דיווח בסוריה: ישראל תקפה מיליציות איראניות בדרום המדינה", מעריב, 29 בנובמבר 2018; דניאל סלאמה, איתי בלומנטל ויואב זיתון, "סוריה מאשימה: ישראל תקפה, שלושה חיילינו נפצעו", וויינט, 26 בדצמבר 2018; "מרחיקים מהגדר. דיווחים: ישראל תקפה בסיס צבא איראן בסוריה", דבר ראשון, 2 בינואר 2019; דניאל סלאמה ויואב זיתון, "סוריה: ישראל תקפה בדמשק, נפגע מחסן בשדה התעופה", וויינט, 12 בינואר 2018.
175. "נתניהו על תקיפת מחסן הנשק בסוריה: אם צריך – נעצים התקיפות", חדשות ערוץ 13, 13 בינואר 2019.
176. שם.
177. "איזנקוט: תקפנו אלפי מטרות בסוריה ולבנון בלי לקחת אחריות", חדשות ערוץ 2, 12 בינואר 2019.

למרות ההצהרות שנשמעו בישראל, לכל היה ברור כי המאבק רחוק מסיימו. וכך, בעוד נתניהו מתריס כלפי טהראן כי: "שמעתי את דובר משרד החוץ האיראני אומר 'לאיראן אין שום נוכחות צבאית בסוריה, אנחנו רק מייעצים'. אז אני מייעץ להם לצאת משם מהר", באה התשובה מטהראן מפיו של מפקד משמרות המהפכה של איראן, גנרל מחמד עלי ג'עפרי, ולפיה: "האיומים של נתניהו בדבר הנוכחות שלנו בסוריה מגוחכים וריקים מתוכן, וממילא לא ישאו כל תוצאות... [נתניהו צריך לפחד מהיום שבו הטילים שלנו יפלו על ראשו וינקמו את דם אלו שבהם פגע]".¹⁷⁸

אלא שישראל לא יכלה להתעלם מהכרזתו של הנשיא טראמפ בשלהי דצמבר 2018, כי בכוונתו להסיג את הכוחות האמריקניים מסוריה. ההכרזה של טראמפ עוררה ביקורת קשה בארצות-הברית כמו גם בקרב בעלות בריתה במזרח-התיכון ובראשן ערב-הסעודית וישראל. אלא שטראמפ נותר בשלו. עוד קודם לכן ידע טראמפ לספר כי: "אנחנו מייצרים יותר ויותר נפט בעצמנו, אז זה כבר לא מניע בעבורנו להישאר באזור. הגענו למצב שאנחנו כבר לא חייבים להיות שם. אבל אם נישאר שם, זו תהיה בעבור סיבה אחת – ישראל".¹⁷⁹ בחודשים שלאחר מכן הספיק טראמפ לשנות כמה פעמים את דעתו.

במקביל חודש הקשר בין נתניהו לפוטין, והשניים נפגשו ב-4 באפריל 2019 במוסקווה. הרוסים אף העבירו לידי ישראל את עצמותיו של זכריה באומל, נעדר זה"ל מאז קרב סולטן יעקב במלחמת לבנון הראשונה. שרידי גופתו של באומל חולצו בידי חיילים רוסים, מבית הקברות במחנה הפליטים הפלסטיני אל-ירמוק בפאתי דמשק.¹⁸⁰ כך או אחרת, פרק חשוב בתולדות יחסי ישראל וסוריה שהתנהל בצל המלחמה הלך והסתיים, ופרק חדש שעניינו המאבק על סוריה ביום שאחרי, ובעצם מערכה ישראלית-איראנית על נוכחות והשפעה בסוריה החל. פרק שבו שימשו הרוסים צופים מעורבים, ושמה אף שופטי צד.

עתיד רמת הגולן

סוגיה נוספת שביקשה ישראל למנף הייתה ניסיונה לקדם את תביעתה על רמת הגולן כחלק מההסדרה שאותה הובילו וושינגטון ומוסקווה. ביטוי לכך נמצא בדבריו של נתניהו בכמה מביקוריו ברוסיה, ובהחלטתו לכנס ישיבת ממשלה ראשונה מסוגה ברמת הגולן ב-17 באפריל 2017 – שהיה במקרה גם יום העצמאות הסורי. נתניהו ביטא בדבריו אלו הלך רוח אודות הגולן, שהלך וחלחל עוד קודם לכן לשיח הציבורי בישראל. כבר בדצמבר 2013 כתב צבי האזור, מי ששימש כמזכיר ממשלת נתניהו בין השנים 2009-2013 כי: "באחרונה נוצר חלון הזדמנויות לשינוי נוסחת ההסדר העתידי ברמת הגולן. סוריה – אם בכלל תתקיים

178. דניאל סלאמה, "איראן עונה לנתניהו: נשאר את כל כוחותינו בסוריה", וויינט, 16 בינואר 2019.
179. איתמר אייכנר, "טראמפ: איראן יכולה לעשות בסוריה מה שהיא רוצה", וויינט, 3 בינואר 2019;
"טראמפ: ישראל מקבלת מאיתנו 45 מיליארד דולר בשנה, הם יסדרו עם נסיגתנו מסוריה", הארץ,
27 בדצמבר 2018; "ישראל – סיבה להישאר במזה"ת", חדשות ערוץ 2, 28 בנובמבר 2018.
180. אור הלר, אלון בן דוד, ברק רביד, צבי יחזקאלי, "עצמות שלא זוהו ומעורבות זרה: פרטים חדשים על השבת גופת הנעדר", ערוץ 13, 3 באפריל 2019.

כמדינה אחת – לא תהיה כפי שהייתה. המוסכמה הבין-לאומית, שגבול סוריה-ישראל ישכון למרגלות הכנרת נהפכה, בערפל הקרב, לבלתי רלוונטית. שקלול המתרחש בסוריה עם הנסיגה האמריקנית מעיראק מחייב אימוץ אסטרטגיה ישראלית חדשה וגלויה, הקושרת בין הסדר עתידי עם הפלסטינים לשליטה ישראלית ברמת הגולן.¹⁸¹

גם גדעון סער, מבכירי הליכוד, כתב באוקטובר 2015: "סוגיית תפקידו של אסד בכל הסדר עתידי בסוריה, היא סלע מחלוקת בין רוסיה ומדינות המערב. האחרונות דבקות ברצונן לראות את אסד מפנה את מקומו, ואילו רוסיה רואה באסד גורם התומך באינטרסים שלה באזור. סביר, שהמשך אחיזתו של אסד במרחב העלווי לבדו תוכל לשכך את התנגדות המערב מחד גיסא, ותאפשר לרוסיה לשמור על האינטרס שלה ברצועת החוף (טרטוס ולאד'קיה), במקביל להמשך הלחימה ב'מדינה האסלאמית' מאידך גיסא [...]. עם זאת, הגם שחלוקת סוריה עולה בקנה אחד עם אינטרסים ישראלים, לא נכון שישראל תוביל את הנושא במערכת הבין-לאומית, אלא עליה להתמקד בשמירה על האינטרסים החיוניים לה".¹⁸² בדברים אלו היו כזי לבטא את התקווה שהשתררה לרגע חולף בקרב רבים בישראל, כי לאחר שנטרפו הקלפים בסוריה ובעצם במזרח-התיכון כולו, יתאפשר לישראל לשמר בידיה את רמת הגולן.¹⁸³

הסורים מיהרו לגנות את ישיבת הממשלה המתריסה מבחינתם. במאמר שפרסם בביטאון ממשלת סוריה "אל-ת'ורה" ב-17 באפריל 2016, כתב העורך עלי קאסם: "הגולן הוא נושא לשיחה עבור כל סורי המתבונן אל הגולן בציפיה לשחרורו. אין פלא כי הפרובוקציות הישראליות הגיעו לשיאן ביום זה, עת ממשלת הכיבוש כינסה ישיבה בגולן הכבוש. מדובר בהסלמה שנועדה לקדם את התפקיד שממלאת ישראל יד ביד עם ארגוני הטרור הפועלים בסוריה".¹⁸⁴

גם מחלקת המדינה האמריקנית הבהירה כי בעמדתה של וושינגטון לא חל כל שינוי, וכי היא מוסיפה לראות בשטחים המוחזקים בידי ישראל בגולן שטח שגורלו ייקבע במשא ומתן בין ישראל וסוריה לכשתסתיים במדינה זו מלחמת האזרחים ואפשר יהיה לחדש את שיחות השלום בין שתי המדינות.¹⁸⁵ ולבסוף, אף מועצת הביטחון של האו"ם הביעה בדיון מיוחד שקיימה בנושא באפריל 2016 דאגה מהצהרותיו של נתניהו בשאלת הגולן.¹⁸⁶

בעקבות כניסתו של דונלד טראמפ לבית הלבן בינואר 2017, ובצל ההיערכות האזורית והבין-לאומית לקראת "היום שאחרי" בסוריה נוכח סיומה הקרב והולך של הלחימה במדינה

181. צבי האזור, "רמת הגולן – עכשיו", הארץ, 13 בדצמבר 2013; צבי האזור, "הזדמנות היסטורית בגולן", הארץ, 3 ביולי 2015.

182. גדעון סער וגבי סיבוני, "פרידה מסוריה, פרידה מסיימס-פיקו", המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל-אביב, מבט על, גיליון מס' 754, 11 באוקטובר 2015.

183. ברק רביד, "ריבלין לפוטיין: ישראל רוצה את החזרת פקחי האו"ם לגבול ברמת הגולן כחלק מהפסקת האש בסוריה", הארץ, 16 במרס 2016.

184. עלי קאסם, "אל-ג'ולאן פי תאריח' עיד אל-ג'לאא" (הגולן בדברי ימי חג הפינוי) אל-ת'ורה (דמשק), 17 באפריל 2016.

185. הארץ, 19 באפריל 2016.

186. רויטרס, 26 באפריל 2016.

זו, חידשה ישראל את מאמצייה להשיג הכרה בין-לאומית, ולכל הפחות אמריקנית לנוכחות הישראלית ברמת הגולן. ממשל טראמפ בניגוד לקודמו לא נרתע מלעסוק בסוגייה רגישה זו. שגריר ארצות-הברית בישראל, דיוויד פרידמן, הצהיר בריאיון שהעניק ל"ישראל היום" בספטמבר 2018 כי: "אני לא יכול לתאר לעצמי, בכנות, מצב שבו רמת הגולן אינה חלק מישראל לנצח. אין ברמת הגולן אפילו אוכלוסייה ילידית מקומית השואפת לאוטונומיה. ויתור על השטח הגבוה של רמת הגולן עשוי לשים את ישראל בנחיתות ביטחונית גדולה, ומיותר לומר שאני לא יכול לחשוב על אדם יותר בלתי ראוי לקבל פרס כזה מאשר אסד".¹⁸⁷

בכירים בממשל טראמפ, דוגמת היועץ לביטחון לאומי ג'ון בולטון, הבהירו כי ושינגטון אינה שוקלת הכרה בסיפוח רמת הגולן,¹⁸⁸ אבל זכות המילה האחרונה הייתה של הנשיא שחתם ב־25 במרס 2019 על הצהרה נשיאותית המכירה בריבונות הישראלית ברמת הגולן. "ישראל השתלטה על רמת הגולן ב־1967 על־מנת לבצר את ביטחונה מפני איומים חיצוניים. היום, פעולות אגרסיביות מצד איראן וארגוני טרור, בהם חזבאללה, בדרום סוריה, הופכות את הגולן לאזור שממנו ניתן לשגר טילים לעבר ישראל. כל הסכם שלום עתידי באזור יהיה חייב לתת מענה לצורך של ישראל להגן על עצמה מפני סוריה ומפני איומים אזוריים אחרים. בהתחשב בנסיבות הייחודיות הללו, ראוי להכיר בריבונות הישראלית ברמת הגולן".¹⁸⁹

ישראל וסוריה – מבט לעתיד

סיומה הקרב והולך של המלחמה בסוריה עורר אצל ישראלים אחדים תחושה של החמצה, על שישראל נמנעה מלהתערב במלחמה במדינה השכנה, לעשות מעשה כדי ניסיון להפיל את משטרו של אסד ובכך להנחית מכה ניצחת לציר הרשע של איראן וחזבאללה ואולי אף לנסות ולעצב סדר סורי חדש בצלמה וכרצונה. אלא שספק אם לישראל הייתה יכולת להשפיע או אף לעצב מציאות סורית העולה בקנה אחד עם האינטרסים שלה, ובכל מקרה ההנהגה הישראלית – זו המדינית אך גם הצבאית – צרובת הניסיון הלבנוני, נזהרה כמו מאש מלערב עצמה במלחמה במדינה השכנה.

הגעתם של הרוסים יצרה מציאות חדשה שבה גורלה של סוריה הוכתב במוסקווה ולא עוד בדמשק, בווינגטון, בירושלים או בטהראן. דומה אף כי עם הגיעם של הרוסים הפכה שאלת מערכת היחסים שבין ישראל ומוסקווה שאלה מרכזית בעבורה של ישראל, שחשיבותה אינה נופלת ואולי אף עולה על שאלת יחסיה של ישראל עם סוריה, ואפילו שאלה המטילה צילה על הדילמות שבפניהן ניצבה ירושלים בכל האמור ביחסיה עם טהראן

187. אריאל כהנא, "השגריר פרידמן: לא מתאר מצב שהגולן לא חלק מישראל", ישראל היום, 6 בספטמבר 2018.

188. אמיר תיבון, "היועץ של טראמפ: ארה"ב לא שוקלת בשלב זה להכיר ברמת הגולן כשטח ישראלי", 4 בדצמבר 2018.

189. נעה לנדאו, "טראמפ חתם על הצהרה נשיאותית להכרה בריבונות ישראל ברמת הגולן", הארץ, 25 במרס 2019.

ועם בירות.¹⁹⁰ ישראלים רבים העירו כי מצאו את הרוסים כבני שיח נוחים ומביני עניין, שלא לומר ידידותיים, אך בעיקר בעלי גישה ריאלי ומפוכחת כלפי שאלות המזרח-התיכון וכלפי הדאגות שהעלו בפניה. הרבה יותר מהאמריקנים שנטו לא פעם לשגות באשליות, או נהגו לבחון את הנעשה במזרח-התיכון במשקפיים אמריקניות, רוצה לומר לא זה המקומי. ועם זאת האינטרס הרוסי, ולא כל אינטרס או שיקול אחר, הוא שהכתיב את מהלכה של מוסקווה באזור, ולצד הישראלי היה ברור, כפי שאכן קרה לבסוף, כי בכל מקרה של התנגשות בין האינטרס הרוסי ובין האהדה ואף הידידות שהפגינו הרוסים כלפי ירושלים – האינטרס הרוסי הוא שיגבר.

המענה של ישראל לאתגר שהציבה בפניה הנוכחות הרוסית בסוריה, היה כינונו של דיאלוג בין ההנהגות המדינית והצבאית בירושלים ובמוסקווה. דיאלוג זה שלו תרם יחסו החם של ולדימיר פוטין לישראל, אפשר לירושלים להמשיך לקדם אינטרסים ישראלים חיוניים בלא להתנגש חזיתית עם הרוסים ובלא לסכן את מערכת היחסים בין שתי המדינות שפרחו ושיגשו, ובוודאי שבהיבט הכלכלי, התרבותי ואף זה הפוליטי. מדיניותה של ישראל השכילה לתת מענה אפקטיבי, גם אם טקטי, לנעשה לאורך הגבול (מול המורדים) להרתיע אויבים (דאעש וג'בהת אל-נצרה ואפילו את חזבאללה ואת משמרות המהפכה של איראן), כמו גם לנצל את המלחמה בסוריה כדי לקדם אינטרסים בטחוניים בשטחה של מדינה זו (פגיעה במשלוחי נשק מאיראן לידי חזבאללה). כל זאת תחת עיניה הפקוחות למחצה של מוסקווה, ובלא שתבוא כל תגובה מצידם של חזבאללה או איראן לא כל שכן של המשטר הסורי בדמשק.

גם בכך היה משום הישג ישראלי בעל משמעות, גם אם לטווח קצר. אלא שהדיאלוג הישראלי-רוסי לא הביא עימו פתרון ומענה לאתגר ארוך הטווח, שעניינו סוריה של היום שאחרי מלחמת האזרחים, שבה נוכחות משמעותית של איראן ושלוחיה. אחרי הכול, האמפתיה והחום שהקרינה מוסקווה כלפי ירושלים לא כיסו על העובדה שרוסיה ראתה באיראן, ולא בישראל, שותף אסטרטגי בכיר. מכאן שהייתה נכונה להשלים עם התבססותה של איראן בסוריה ואף ברחבי המזרח-התיכון – התבססות שהציבה איום של ממש לישראל. יתרה מכך, ברגע האמת, בעקבות תקרית הפלת מטוס הביון הרוסי בשמי סוריה בספטמבר 2018, השתנה באחת כיוון הרוחות ממוסקווה והידידות והחום התחלפו בצינה של חורף רוסי. רוסיה ניצלה את ההזדמנות שנקרתה בפניה, וקראה לישראל לא רק לתת דין וחשבון על פעולותיה בסוריה אלא גם לצמצמן או אף להפסיקן.

כל אותה העת העדיפה וושינגטון לעמוד מן הצד. האמריקנים שינו אמנם במעט את גישתם לשאלה הסורית, אפשר שבלחצה של ישראל, והכריזו כי לא יסיגו את כוחותיהם ממזרח המדינה כל עוד איראן מנסה לבסס לעצמה נוכחות בסוריה, אבל נמנעו מלערב עצמם בריב הגלוי שפרץ בין מוסקווה וירושלים. יתרה מכך, לאחר שדווח מסוריה כי ישראל פעלה נגד מיליציות שיעיות פרו-איראניות במזרח סוריה, ככל הנראה כדי לחבל במאמציה של טהראן לכוונן מסדרון יבשתי שיחבר אותה עם סוריה, לא היססו מקורות צבא

190. עמוס ידלין, "רוסיה בסוריה והמשמעויות לישראל", עדכן אסטרטגי, כרך 19, גיליון 2 (יולי 2016).

אמריקניים למתוח ביקורת על פעולותיה של ישראל המסכנות לדבריהם את חייהם של הלוחמים האמריקנים המוצבים בסוריה.¹⁹¹

היכן כל זה מציב את ישראל? יש להודות כי לאורך חודשיה הארוכים של מלחמת האזרחים בסוריה נמנעה ישראל מלגבש עמדה, לא כל שכן לאמץ מדיניות או אף אסטרטגיה ברורה, באשר למתרחש אצל שכנתה מצפון. בהיעדר מדיניות בהירה וברורה הניחה ירושלים לעצמה להיגרר אחרי האירועים, ופעילותה נשאה אופי של מענה טקטי שעיקרו התמודדות מול הכאוס שהשליט עצמו על המדינה הסורית כולה ובמיוחד על אזור רמת הגולן. בחסותו של כאוס זה התבססו המורדים בחלקיה הדרומיים של הרמה, ואילו בחלקיה הצפוניים ניסה חזבאללה לבסס לעצמו אחיזה.

מהלך משמעותי יותר, שאף הוא לא נעשה מתוך מחשבה מעמיקה שעניינה עתידה של סוריה, היה המאמץ לבלום העברת נשק מסוריה לידי חזבאללה. ישראל ניצלה את חולשתו של אסד כדי לנסות ולהכתיב לו כללי משחק חדשים, שעניינם חופש פעולה ישראלי לפעול על אדמת סוריה במאמץ לסכל את העברתו של נשק מתקדם שכזה לידי הארגון השיעי. ישראל הרחיבה מאוחר יותר את פעילותה גם לרמת הגולן במאמץ למנוע את התבססותו של חזבאללה ושל פטרוניו מאיראן. לצד זאת פעלה ישראל דה־פקטו לכינונו של אזור חיץ (הגם שנמנעה מלכנותו בשם זה) לאורך הגבול הישראלי-סורי. במסגרת זו כוננה קשרים בלתי פורמליים עם קבוצות של מורדים שפעלו מן העבר הסורי של הגבול ברמת הגולן, אם אלו היו נכונות בכלל לכונן מערכת קשרים שכזו עמה. היא הושיטה לקבוצות אלו סיוע לוגיסטי ותמיכה באופן שקשר אותן אליה, הגם שקשר זה היה רופף ובלתי מחייב. סיוע זה גבר דווקא כלל שהמלחמה הלכה והתקרבה אל סיומה, במאמץ ישראלי נואש לשמר אחיזה והשפעה באזור הגבול.

את גישתה של ישראל ביחס לנעשה בסוריה היטיב להגדיר יעלון, שחזר והסביר מאז נכנס לתפקידו בראשית 2013 ועד להתפטרותו באמצע מאי 2016 כי: "ישראל גמרה אומר שלא להתערב במלחמה בסוריה אלא במקרה של פגיעה ממשית באינטרסים שלה, נוכח הופעת איומים ממשיים כמו העברת נשק לידי חזבאללה או זליגת המלחמה לישראל".¹⁹² מדברים אלו עלה כי ישראל נמנעה מלהתמודד עם השאלה מהו התרחיש הרצוי לה בכל האמור בהתנהלותה בסוריה, ובמילים אחרות האם היא מעדיפה את המשך שלטונו של אסד בסוריה או שמא את נפילתו. בתחילת הדרך דומה היה כי אסד עתיד ליפול במקום או במאוחר מן השלטון, אבל בחלוף הזמן משהתברר כי אסד עשוי לשרוד למשך תקופה ממושכת ואולי אף לצאת כשידו על העליונה מן המלחמה בסוריה, החלו בישראל להתבטא בשבח המשך הלחימה בסוריה, והאינטרס הישראלי הוגדר כהמשך שלטונו של אסד, מוחלש ככל הניתן. חלש מכדי למנוע מישראל לפעול כרצונה על אדמת סוריה נגד משלוחי נשק המיועדים לחזבאללה, אך בה בעת בעל עוצמה מספקת לשמר את שלטונו ברמת הגולן ולשמור על השקט לאורך הגבול בין שתי המדינות. רק משהגיעו הכוחות הרוסיים

191. שי ניר, "תקיפה המסתורית בסוריה, הזרוע הארוכה?", דבר, 18 ביוני 2018; וויינט, "גורמים בצבא ארצות־הברית: פעילות ישראל נגד איראן בסוריה מדאיגה אותנו", 28 באוקטובר 2018.

192. וול סטריט ז'ורנל, 3 ביוני 2015.

ובעקבותיהם האיראניים לסוריה, וחוללו תפנית במהלך המלחמה, נשמעו קריאות אזהרה מפני האפשרות כי הלחימה בסוריה תסתיים בניצחון או בהסדרה שתותיר את אסד בשלטון בחסות איראנית ובתמיכת חזבאללה.

יש להודות כי בה בעת נותרו בישראל רבים שטענו כי הישרדותו של אסד בשלטון אין בה משום איום לישראל, שהרי במהלך שנות שלטונו נשמר השקט לאורך הגבול. והיו גם אחרים דוגמת אלוף (מיל) עמוס ידלין, שהסביר בנייר עמדה שפרסם עוד במאי 2016: "ישראל נותרה כמעט לבדה מול הצייר האיראני-קיצוני, ואין לה על מי לסמוך מלבד על עצמה. על כן, עליה לפעול בעדיפות מוחלטת מול התחזקותו של ציר זה, הנתמך (לצערנו) גם על-ידי רוסיה. יש לזכור: הרפובליקה האסלאמית של איראן (ובעלי בריתה) מסוכנים לישראל עשרת מונים מ'המדינה האסלאמית'".¹⁹³ מאוחר יותר, משהתלקח עימות ישראלי-איראני על אדמת סוריה בחודשיה הראשונים של 2018, שב ידלין וקבע נחרצות: "ישראל טעתה בשבע השנים האחרונות בישיבתה על הגדר ביחסה לסוריה: צריך היה שאסד ייעלם מהזירה".¹⁹⁴

כך או אחרת, סיומה הקרב והולך של מלחמת האזרחים בסוריה בניצחונם של אסד ושל בעלי בריתו ופטרוניו רוסיה, איראן וחזבאללה, מעורר את השאלה מול איזה נשיא סורי עתידה ישראל למצוא עצמה ניצבת מכאן ואילך. האם יהיה זה אסד המוכר שאליו הורגלה ישראל בשנים שטרם פרוץ המלחמה בסוריה – מתריס מול ישראל וארצות-הברית ואף משתף פעולה עם איראן ועם חזבאללה, אך בה בעת מגלה איפוק וריסון לאורך הגבול עם ישראל ונכון לנהל עימה משא ומתן לשלום? או שמא יהיה זה אסד נטול מגבלות שעשוי לאמץ דרך התנהלות שונה מן העבר, ולחשוב "מחוץ לקופסא" גם בכל האמור ביחסו לישראל. לשאלה זו חשיבות מרובה למרות הנטייה הרווחת בישראל להתעלם, או בלשון הילדים "לא לספור" את אסד ותחת זאת למקד את המבט ברוסיה ובאיראן – בהן רואה ישראל את בעלות הבית האמיתיות בסוריה, או לחילופין בארצות-הברית שבה היא תולה את יתבה כי תבטיח, באם יכלו כל הקיצין, את האינטרסים הישראליים בסוריה ובראשם מניעת היאחזותה של איראן במדינה זו. אלא שהניצחון במלחמה בסוריה הוא קודם לכל ניצחונו של אסד, של האיש ושל משטרו, ואף של מוסד המדינה הסורית שבראשה הוא עומד. ניתן להניח כי אסד שרד את המלחמה שלא על-מנת להפוך לבובה או לכלי שרת בידי אחרים, וכי בחלוף הזמן וככל שישוב ויהפוך לשליט לגיטימי ומקובל בזירה האזורית והבין-לאומית יגבר כוחו – ובראש ובראשונה כוח התמרון הפוליטי שלו – הן מול יריביו דוגמת תורכיה, ערב-הסעודית וירדן אך גם ישראל, אבל בראש ובראשונה מול נתני החסות שלו רוסיה ואיראן. מכל זה מתעוררת השאלה האם ניצחונו של אסד ישיב את יחסי ישראל וסוריה לאותה נקודה שבה נמצאו בקיץ 2010, כאילו לא אירע בסוריה דבר? לכך התשובה מורכבת, ודומה כי על אסד "מודל 2019" ניתן לאמר את הדברים הבאים:

193. עמוס ידלין, "נקיטת עמדה ישראלית לגבי משטר אסד – הכרח מוסרי, צורך אסטרטגי", המכון למחקרי ביטחון לאומי, מבט על, גיליון 823, 19 במאי 2016.
194. דן לביא, "ישראל טעתה – אסד היה צריך להיעלם", ישראל היום, 21 במרס 2018.

ראשית, אסד הנוכחי הוא שליט בטוח בעצמו, שעמד בהצלחה במבחן אישי לא פשוט שרק מעטים העריכו כי יוכל לו. מדובר אמנם בשליט חסר מעצורים, קר ומחושב, שידיו מגואלות בדם בני עמו שבהם לא היסס לטבוח ואף לעשות שימוש בנשק כימי נגדם, ושאותם גירש במאות אלפים ואף במיליונים מבתיהם. בה בעת מדובר בשליט מפוכח היודע את גבולותיו, למשל בכל האמור בהתנהלותו מול ישראל ומול ארצות-הברית. אין זה אותו שליט צעיר, חסר ניסיון, הססן ומבוהל, שהתקשה להיכנס לנעליו הגדולות של אביו.

שנית, מדובר לכאורה בשליט שאין לו מה להפסיד, העומד בראש מדינה חרבה נעדרת משאבים ותשתיות ששימשו בעבר בידי ישראל כדי ליצור מאזן אימה מול סוריה, שהרי ירושלים איימה כי תחריב תשתיות אלו אם יחדל אסד לשמור על איפוק וריסון כלפיה. מכאן יובן חששם של ישראלים לא מעטים, כי אסד עלול לאמץ טקטיקה של עימות מוגבל מול ישראל, למשל לחדש או בעצם לאפשר פעולות טרור בחתימה נמוכה לאורך הגבול בין שתי המדינות, שבגינן תתקשה ישראל לצאת למלחמה כוללת נגד סוריה. אלא שלכך יש להשיב כי זהו בדיוק המצב שהשתרר בין ישראל וסוריה בקיץ 2006, לאחר מלחמת לבנון השנייה. גם אז חש אסד עצמו מנצח ואיים על ישראל בפעולות לאורך הגבול. אלא שברגע האמת כשתקפה ישראל והשמידה את הכור הגרעיני שביקש הנשיא הסורי להקים בצפונה של ארצו – נמנע מלהגיב ואף היה נכון להיכנס למשא ומתן לשלום.

גנוסף, מדובר בשליט שימקד עצמו במאמץ להשיג לעצמו ולמשטרו חסינות אולטימטיבית, כלומר נשק גרעיני. אחרי הכול, צדאם חסין שליט עיראק, שכשל בניסיונו להשיג נשק שכזה לאחר שהכור האטומי שביקש להקים הושמד ביוני 1981 בידי ישראל, הופל בידי האמריקנים וכך קרה גם למשטרו של מעמר אל-קדאפי בלוב. זה האחרון ויתר כידוע בראשית שנות האלפיים על האופציה הגרעינית כחלק מעסקה שרקח עם המערב, אבל משטרו הופל בידי מתקוממים שהסתייעו בידי המערב – אותו מערב שעמו הגיע להסכם רק עשור קודם לכן. לעומת כל אלו המשטר בצפון קוריאה, שהוא בעל יכולות גרעיניות, הנהה מחסינות. המסקנה של אסד היא כי עליו לפעול במלוא הכוח להשיג יכולת גרעינית, שתקנה לו ולמשטרו חסינות. מכאן שיש להניח כי אסד יפנה לחדש את הפרויקט הגרעיני שישראל השמידה בעבר, ולצד זאת יפעל לשקם את יכולותיו בתחום מערכי הטילים והנשק הכימי שנשחקו או הושמדו במהלך המלחמה.

ולבסוף, שליט הנאמן לפטרונו ולדימיר פוטין מחויב לברית האסטרטגית רבת השנים עם איראן, ולצד זאת מגלה חשדנות כלפי המערב ובמיוחד כלפי ארצות-הברית וישראל, אבל בה בעת נמנע מעימות, הגם שלא בהכרח יניח לישראל להוסיף ולפעול ככל העולה על רוחה. יש להניח כי אסד ישאף להחזיר לעצמו את יכולת התמרון וחופש הפעולה מול פטרוניו מרוסיה ומאיראן. הוא נותר מחויב לחזבאללה ולאיראן, וקשור קשר עמוק ובלתי ניתן להתרה לציר השיעי, שהרי המסקנה מהעימות שממנו יצא כמנצח היא כי שוב הוכחה הידידות עם איראן וחזבאללה שהתייצבו לצידו ברגע האמת. זאת שעה שמעצמות המערב ובראשן ארצות-הברית התייצבו נגדו, ואף תקעו סכין בגבו ברגע האמת. הקשר עם איראן וחזבאללה היה אמנם קשר המבוסס במקורו על אינטרסים, אך חושל במשך שנותיה הארוכות של הלחימה בדם. בה בעת אסד, כמו אביו לפניו, מעולם לא ראה עצמו כמי שנתון בכיסה

של איראן וכמי שמחויב להיגרר אחריה לעימות מול ישראל. בנוסף פעל אסד ומוסיף לפעול כדי למנוע מאיראן לבסס לעצמה השפעה דתית ותרבותית, ובוודאי שבקרב בני עדתו. בכל האמור בתוכנית הפעולה ובמהלכים שבהם עשוי אסד לנקוט לעתיד לבוא, נראה שאסד ימקד עצמו בהישרדותו – בעיקר בשיקום ובבניין צבאו, ולא דווקא בשיקום כלכלת ארצו או בקליטת הפליטים הסורים שנמלטו ממנה ושבשובם אינו רוצה כלל. אסד כידוע רואה בפליטות ברכה שהרי סייעה בידי להסיר מעל עצמו נטל כלכלי שנוצר עקב גידול טבעי מן הגבוהים בעולם, שהיה אחד הגורמים לפרוץ המהפכה בסוריה. ראוי להדגיש דברים אלו נוכח ההנחה הרווחת במערב כי אסד יבחר להפנות את עיקר מאמציו, לכשייצא כשידו על העליונה מן העימות בסוריה, לשיקום כלכלתה של ארצו בראותו בשאלות של חברה וכלכלה משום מפתח להבטחת הישרדותו בשלטון. בכל זה כך מקווים במערב יהיה כדי להפוך אותו לשותף נוח יותר בעבור מדינות המערב, שמהן יזדקק לסיוע כלכלי כדי לשקם את כלכלתה של ארצו ולהשיבה למסלולה. אלא שכאמור מאמציו של אסד לא יופנו בהכרח ובעדיפות ראשונה לשיקום התשתית הכלכלית החרבה בארצו, אלא דווקא לשיקום צבאו. עוצמתו הצבאית היא שהביאה לו את הניצחון, וזו תוסיף בראייתו ותגן עליו ואף תבטיח את הישרדותו גם לעתיד לבוא.

כך או אחרת, המציאות הדינמית בשטח ולא הערכות, תחזיות וניירות עמדה, היא שהכתיבה בסופו של יום את הכיוון שבו נעו ישראל, חזבאללה ואיראן, משטרו של אסד לבסוף גם הרוסים. האירועים בשטח לימדו על מחויבות ואף על נחישות איראנית לבסס לעצמה אחיזה בסוריה, ומנגד נחישות שאינה נופלת ממנה מצד ישראל למנוע, אם צריך בכוח, התבססות איראנית שכזו, גם במחיר של הידרדרות לעימות כולל שבו איש אינו רוצה, וקודם לכל מוסקווה, בעלת הבית החדשה הישנה בסוריה. במצב דברים זה דומה כי משטרו של אסד נותר המשתנה היציב במשוואה, שכן לא נראה כי בגישתו הבסיסית טרם פרוץ המלחמה בסוריה ובעצם גם גישתו של אביו, שעיקרה הימנעות בכל מחיר מעימות עם ישראל, התחולל לפי שעה שינוי כלשהו, וגם בכך מצאו ישראלים רבים נחמה פורתא. סיום המלחמה סימן את סופו של פרק חשוב במערכת היחסים הישראלית-סורית. כל שנותר הוא להמתין ולראות מה יילד העתיד מצפון, לא בהכרח בדמשק אלא שמא בטהראן או אף במוסקווה.

אפילוג: מחיר המלחמה וגיבוריה

המחאה, המרי, המהפכה ולבסוף מלחמת האזרחים ומלחמת הג'האד שהתנהלו לאורך השנים האחרונות בסוריה, הובילו להרס של מוסדות המדינה ולפרימת הרקמה החברתית המחברת יחדיו את מרכיביה השונים של החברה בסוריה, אבל גם ובעיקר למשבר הומניטרי חסר תקדים שביטויו היה מיליוני עקורים ופליטים, ומאות אלפי הרוגים – חלקם הגדול מידי של המשטר הסורי ובעלי בריתו.

ראוי להזכיר כי הלחימה בסוריה לוותה במעשי אכזריות, כדי פשעי מלחמה, נגד אוכלוסייה אזרחית שמרביתה לא הייתה מעורבת כלל בלחימה ומצאה עצמה בין המשטר למתנגדיו. פשעים אלו בוצעו בידי שני הצדדים, כוחות המשטר ובעלי בריתם, בין אם רוסיה, איראן, לוחמי חזבאללה או לוחמים של מיליציות שיעיות שגויסו בידי האיראנים מכל רחבי המזרח-התיכון, ומנגד קבוצות של מורדים, לרוב קבוצות אסלאמיות קיצוניות, שהבולט שמביניהן היה ארגון דאעש. זה האחרון הפך כידוע את מעשי ההרג בלא הבחנה ומעצורים לכלי תעמולתי, אך גם צבאי ומדיני יעיל מול מתנגדיו ותומכיו כאחד. מעשי הרג אלו היו מעוגנים באידיאולוגיה שהעמידה את הברירה: אסלאם או מוות – בפני בני עדות המיעוטים בסוריה, ואף בפני אותם סונים שלא קיבלו על עצמם את תפיסתו האידיאולוגית ואת דרכי הפעולה הדתיות של הארגון. לצד זאת השתמש דאעש במעשי ההרג שביצע כדי להרתיע את אויביו, ואף לגייס תומכים שהתרשמו מהנחישות הרצחנית שהפגין כלפי אויביו. ובכל זאת למעשי האכזריות של המשטר הסורי בהנהגתו של אסד יש לייחס חומרה רבה יותר. ראשית, משום שמדובר היה במשטר מוכר על-ידי מרבית מוסדותיה של הקהילה הבינ-לאומית, שנהנה לפיכך מלגיטימיות בין-לאומית. לא היה מדובר אפוא בפורעי חוק או קנאים דתיים מטורפים, שכל העולם התנער מהם וממעשיהם. המשטר הסורי גם נסמך על החוק הבינ-לאומי לא רק כדי להצדיק את המשך שלטונו, אלא גם כדי להצדיק את מעשיו. כך נהגו גם בעלי בריתו. אסד הגדיר למשל את מעשי ההרג רחבי היקף שביצע צבאו, כמהלך לגיטימי של ממשלה הנאבקת בטרור ומבקשת להגן על אזרחיה מפניו. רוסיה ואיראן הצדיקו את מעורבותן הצבאית בסוריה, בכך שזו נעשתה במענה לפניה של ממשלתה הלגיטימית של סוריה. בנוסף, משום שלרשותו של המשטר עמדו יכולות צבאיות ועוצמה מדינתית בלא יחס לאלו שבידי המורדים, ושאותן הוא הפעיל באופן נרחב ובלא הבחנה וגם בלי מעצורים, הפכו מעשיו לחמורים ורחבי היקף הרבה יותר מאלו של המורדים, ואפילו מאלו של דאעש.

כך גם הרושם שהתקבל היה, כי מעשיו של המשטר היו תוצאה של מדיניות שיטתית, מחושבת ומכוונת, המוכתבת מלמעלה ומעוגנת ב"אסטרטגיה חסלנית", הגורסת כי הדרך להשגת הכרעה בקרב היא לא רק לחימה עד חורמה באותם נושאי נשק הלוחמים בצבא המשטר, אלא בעיקר "טיהורה" של סוריה מאותם יסודות בחברה הסורית שמקרבים באו המורדים, ושהעניקו למחאה ולמרי את תמיכתם. במילים אחרות: "אין תושבים – אין מורדים".

לא מדובר היה במעשי טבח או גירוש ספורדיים ונקודתיים של חיילים או יחידות צבא הלוחמות בשדות הקרב במדינה, הנעוצים בחוסר משמעת של כוחותיו של המשטר הפועלים בשטח. נהפוך הוא, המשטר לא הסתיר את העובדה שיצא למלחמה טוטלית, כדי מלחמת שמד נגד יריביו, ונתן לדבר פומבי מן הסתם כדי להרתיע את אויביו ולעודד את תומכיו. עוד ב-26 ביוני 2013 דיווח הארגון הסורי לזכויות אדם (אל-מרצד אל-סורי לחקוק אל-אנסאן), כי מספר ההרוגים במלחמת האזרחים בסוריה הגיע למאה אלף. הערכה זו הייתה גבוהה במעט מזו של האו"ם, שהעמיד באותו חודש את מניין ההרוגים בסוריה על 93 אלף. ב-3 בדצמבר 2014 עדכן הארגון הסורי לזכויות האדם את מספר ההרוגים והעמידו על 200 אלף, ואילו באמצע 2016 כבר נקב המכון הסורי למחקרי מדיניות (SCPA), במספר של 47 אלף הרוגים. בסוף 2016 היה כבר מי שהעריך כי מספר ההרוגים בסוריה חצה את רף 600 אלף. אגב, נציבות האו"ם לזכויות האדם חדלה עוד בראשית 2014 למנות את מספר ההרוגים בקרבות המשתוללים במדינה, משזה חצה לפי חישוביה את סף המאה אלף, ואילו סוכנויות או"ם אחרות נקבו כמה חודשים לאחר מכן במספר של רבע מיליון הרוגים, אך אף הם הפסיקו לפרסם נתונים בדבר מספרי ההרוגים במלחמה בשל הקושי לעקוב אחר, ובעיקר לאמת, את הדיווחים אודות מספרי הנפגעים.¹

משבר הפליטים הסורים

חמורה לא פחות הייתה מצוקתם של הפליטים ושל העקורים. עוד ב-6 במאי 2013 מסר יו"ר סוכנות האו"ם לפליטים, כי מספר הפליטים הסורים שמצאו מחסה מחוץ לגבולות המדינה חצה את המיליון.² בתוך כשנתיים לאחר מכן עתיד מספרם של הפליטים להגיע לכ-8 מיליון פליטים, הגם שהערכות ממעיטות, בעיקר של סוכנויות או"ם שהתבססו בעיקר על רישומים של פליטים שמצאו מחסה ונרשמו במחנות הפליטים שהוקמו במדינות הגובלות עם סוריה, העמידו מספר זה על כ-5 מיליון פליטים בלבד.

ראשיתה של תופעת הפליטות העתידה להקיף בשיאה כשליש מהאוכלוסייה הסורית, הייתה עוד בסוף אפריל 2011, משדווח כי כ-250 פליטים מסוריה חצו את הגבול לתורכיה באזור שמצפון לג'סר אל-ש'ע'ור שבצפון מערב המדינה. כחודש לאחר מכן, באמצע מאי 2011, דווח כי כ-500 מתושבי העיירה תל אל-כלח' שעל גבול סוריה-לבנון ביקשו מחסה בצפון לבנון.³ עד סוף מאי 2011 נאמד מספרם הכולל של הפליטים שנמלטו מסוריה בשל

1. ערוץ הטלוויזיה אורינט, 2 בדצמבר 2016; "האו"ם מתייאש: מפסיקים לספור את ההרוגים במלחמת האזרחים בסוריה", נענע, 7 בינואר 2014; "דוח המכון הסורי למחקרי מדיניות שמנה כ-47 אלף הרוגים במלחמה פורסם בעיתון 'הגרדיאן' בראשית חודש פברואר 2016", וויינט, 11 בפברואר 2016; אתר המרכז הסורי לזכויות האדם (אל-מרצד אל-סורי לחקוק אל-אנסאן) <http://www.syriahr.com>; אתר אמנסטי אינטרנשיונל, <https://www.amnesty.org/en/countries/middle-east-and-north-africa/syria/report-syria>.

2. אתר סוכנות האו"ם לפליטים, <http://www.unhcr-northern-europe.org/news-detail/unhcrs-guterres-syria-refugees-reach-one-million>; מעריב, 6 במאי 2013.

3. אתר המהפכה הסורית המתעד מדי יום את אירועי המהפכה, <http://syrianrevolution.org>.

הקרבות בכאלף. בעקבות תקרית ג'סר אל-ש'ע'ור ב-4 ביוני 2011, ומחשש למעשי תגמול של הצבא הסורי, נמלטו כ-2500 מתושבי העיירה לתורכיה השכנה, ועד לסוף חודש יוני 2011 כבר הגיע מספרם לכעשרת אלפים.

על-פי ההערכות שפורסמו באמצע 2017 הרי שלמעלה מעשרה מיליון איש, קרוב למחצית מתושביה של סוריה, איבדו את ביתם במהלך הקרבות. במרס 2017 העריכה נציבות האו"ם לפליטים כי בסוריה נותרו כ-19 מיליון תושבים מבין 24-25 מיליון שחיו בה ערב פרוץ הקרבות. אפשר כאמור שמדובר בהערכת חסר שהתייחסה רק לפליטים רשומים במחנות שהוקמו בעבורם בידי סוכנויות הסיוע של האו"ם. גורמי סיוע בין-לאומיים נקבו לעומת זאת במספר של 8 מיליון פליטים, היינו כשליש מאוכלוסייתה המקורית של סוריה, ובהם למעלה מ-3 מיליון סורים שנמלטו לתורכיה, כמיליון ורבע סורים שמצאו מקלט בלבנון, עוד כמיליון בירדן, כחצי מיליון במצרים ובצפון אפריקה ועוד למעלה ממיליון פליטים באירופה.⁴

בקיץ 2015 החלו פליטים מסוריה מתדפקים על שעריה של אירופה. עד אז היה מספרם זניח ונאמד באמצע 2015 בכ-30 אלף נפש. אלא שביוני 2015 הגיע מספרם של הפליטים ל-107,500 – פי שלושה לעומת מספרם שנה קודם לכן. בסוף 2015 כבר עמד על כמיליון.⁵ שתי טרגדיות בישרו את צונאמי הפליטים שעתיד היה לשטוף את יבשת אירופה מכאן ואילך. האחת, מותם של 71 פליטים סוריים שנחנקו ב-27 באוגוסט 2015 בתא מטען של משאית, בעת שזו ניסתה להבריחם באופן לא חוקי לאוסטריה. השנייה, מותו של הילד איילן כורדי בן השלוש שטבע יחד עם אחיו, גאליפ בן החמש, בעת שהספינה שנשאה אותם לאי היווני קוס, טבעה. גופותיהם של השניים נמצאו על החוף ב-2 בספטמבר 2015. אגב, 2,349 פליטים טבעו למוות עד ראשית ספטמבר 2015, בעת שספינות בהן עשו את דרכם לאירופה שקעו בים.

מתקפת הטרור של דאעש בלב פריז ב-13 בנובמבר 2015, שהותירה אחריה למעלה מ-130 הרוגים ושבישורה את ראשיתו של גל פיגועי הטרור של הארגון ברבות מבירות אירופה, התקשרה בתודעה העולמית למשבר הפליטים הסורים, שהרי אחד ממבצעי הפיגוע נמנה על זרם הפליטים הסורים שהגיע לאירופה.⁶ עובדה זו עוררה חשש באירופה לא רק מפני מתנדבים בעלי אזרחות אירופית שהצטרפו לשורות דאעש וישבו או עתידים לשוב ביום מן הימים לארצות מוצאם באירופה, אלא גם מפני אנשי דאעש העשויים להסתנן לאירופה בתוככי גל הפליטים מסוריה העושה דרכו ליבשת. שורה ארוכה של פיגועי טרור שהיכו בחודשים ובשנים שלאחר מכן בכל רחבי אירופה, החל בבריסל, עבור לניס, פריז, לונדון, ברלין, שטוקהולם, מנצ'סטר, ברצלונה ואף סנקט פטרבורג, וכן באנקרה ובאיסטנבול שבתורכיה, שאף עליהם נטל ארגון דאעש אחריות אך החריפו את גל הבהלה ביבשת

4. אתר סוכנות האו"ם לפליטים, <http://www.unhcr-northemeurope.org/news-detail/unhcrs->

[guterres-syria-refugees-reach-one-million](http://www.unhcr-northemeurope.org/news-detail/unhcrs-guterres-syria-refugees-reach-one-million); מעריב, 6 במאי 2013; הארץ, 31 במרס 2017.

5. עמית לוינטל, "צונאמי המהגרים שמאיים להטביע את אירופה", וואלה, 28 באוגוסט 2015.

6. ידיעות אחרונות, 15, 16 בנובמבר 2015.

האירופית מפני גלי הפליטים מסוריה והניעו כמה ממדינות אירופה לאמץ צעדים שנועדו למנוע הגעתם של פליטים נוספים.

לא כל המהגרים שהתדפקו על שעריה של אירופה באו אכן מסוריה, אף לא אלו שהצהירו כי מקורם במדינה זו. את הטרגדיה הסורית ניצלו פליטים מרחבי העולם הערבי, מאפריקה ואף מאסיה – ממדינות דוגמת עיראק, לוב, אריתריאה ואף אפגניסטאן. אלו נוצלו בידי רשתות של מבריחים שהבריחו אותם לאירופה תמורת ממון רב. אבל בלא ספק השבר הסורי הוא שהיווה מאיץ בהתפתחותו של משבר הפליטים באירופה.

אסד לא נשמע נלהב לקלוט את הפליטים שנמלטו מסוריה חזרה לארצו. בריאיון שהעניק לתקשורת האיטלקית בסוף דצמבר 2016 נשאל מה יש בפיו לומר, עתה משנפלה חֶלֶב לידיו, לאותם מיליוני סורים שהציפו בהמוניהם את אירופה: "אם אתה שואל אותי מה רצונם של פליטים אלו הרי שכסורי – ואלו הרי הם בני עמי – אני מניח שהם רוצים לחזור חזרה לארצם. אחרי הכול כל אדם רוצה לחזור מולדתו. אלא שלשם כך הם זקוקים לשני דברים: ליציבות ולביטחון, ובה בעת גם לצורכי קיום ומחייה בסיסיים שאותם איבדו רבים מהם בשל המלחמה. לכן איני יכול לומר שבכוונתי להזמין את כולם לשוב בחזרה לסוריה. ראשית, איני מתכוון לעשות כן משום שזוהי הרי ארצם והם לא צריכים הזמנה מיוחדת לשוב אליה. אבל בלא קשר לכך ראוי שאותם בכירים אירופאים שאחראים להיווצרותה של בעיית הפליטות, בכך שתמכו במישרין או בעקיפין בטרור והביאו לאותו זרם של פליטים השוטף את אירופה, [...] יבינו שאותם פליטים אינם זקוקים לעזרתם ביבשת אירופה אלא בארצם שלהם, בסוריה. לכן על בכירים אלו להפסיק ולתמוך בטרור ולהסיר את העיצומים הכלכליים שאותם הטילו על סוריה, ושגרמו לסורים רבים כל כך לעזוב את ארצם ולהגר לאירופה".⁷

לקראת סוף 2017, משהושגה רגיעה בחלקים גדולים של סוריה ונראה היה כי המלחמה במדינה מתקרבת לסיומה, החלה מסתמנת מגמה של חזרה של עשרות אלפים של פליטים אל תוככי המדינה, בעיקר מלבנון השכנה ואף מירדן. בשני המקרים מדובר היה בתוצאה של לחץ שהפעילו ממשלת ירדן, או במקרה הלבנוני חזבאללה, על הפליטים הסורים לשוב לארצם. כך למשל לאחר שעלה בידי חזבאללה, לצד צבא לבנון, להשתלט על רכסי ערסאל שבגבולה של לבנון עם סוריה, הוא החל דוחק בקרוב למאה אלף פליטים שנמצאו באזור לשוב לסוריה, ואף היה נכון, למורת רוחה של ממשלת לבנון, להסדיר את שובם מול הממשלה בדמשק.⁸

אגב, דווקא תנופת כיבושיו של המשטר הסורי באביב ובקיץ 2018, שכללו את אזור אל-ע'וטה אל-שרקיה ואזור החוראן ורמת הגולן, הביאה לגל פליטים מחודש של קרוב למיליון סורים שנמלטו מבתיהם. אלא שהללו נותרו עקורים בארצם, לאחר שירדן וישראל סגרו את מעברי הגבול בפניהם. לכל אלו הכינה הממשלה הסורית "הפתעה" בדמות חוק החידוש העירוני מס' 10/2018, שאושר בידי מועצת העם הסורית במרס 2018 ואושרר כחודש לאחר מכן בידי הנשיא אסד. החוק היווה הרחבה לצו מס' 66 שהוצא עוד בשנת

7. ריאיון שהעניק אסד לעיתון האיטלקי אל ג'ורנאלו ולערוץ הטלוויזיה TG, 5 בדצמבר 2016.

8. Ben Hubbard, "Militants and Refugees Return to Syria, Under Cease-Fire Deal", *The New York Times*, 2 August 2017.

2012, צו מקומי מוגבל, שביקש לאפשר הפקעת רכוש ונכסים כחלק מן המאמץ להיאבק בבנייה הבלתי חוקית בכמה מרובעיה של דמשק, בעיקר רובע אל-ע'אזי במערבה של העיר, ולקדם פרויקטים של בינוי מחודש של המרחב העירוני בבירה הסורית.

חוק מס' 10 הרחיב את תכולת הצו אל כל סוריה. הוא קבע כי מרגע ההכרזה על מרחב עירוני או כפרי כאזור המיועד לתכנון ובינוי מחודש בידי הממשלה, מוטלת על הרשות המקומית החובה לגבש בתוך 45 יום רשימה של בעלי הנכסים. זאת, באמצעות פרסום קול קורא המזמין את בעלי הקרקע והנכסים או באי כוחם להציג בתוך 30 ימים מסמכים המוכיחים את בעלותם. אלו מהם שיוכיחו בפועל את בעלותם – יפוצו על אובדן רכושם בקבלת אחוזים מן הבעלות, על אותם בניינים או פרויקטים שייבנו בשטח שהיה בבעלותם. הממשלה הסורית הסבירה כי היקף ההרס הנרחב בסוריה מחייב מהלך מקיף של שיקום ובינוי מחדש של ההריסות, ומכיוון שקרוב ל-70 אחוזים מרישומי הבעלות בכל רחבי סוריה אבדו במהלך הקרבות יש צורך להוכיח מחדש את הבעלות על הנכסים והקרקעות במדינה. מדובר היה כמובן במהלך שנועד לשלול מאותם פליטים שנמלטו אל מחוץ לגבולות המדינה את הבעלות על רכושם. לפי הערכות סוכנויות סיוע של האו"ם,⁹ 67 אחוזים מן הפליטים היו בעלי רכוש שאותו הותירו מאחוריהם בסוריה, אבל רק ל-17 אחוזים מהם נמצאו מסמכים שיוכלו להוכיח את בעלותם על הרכוש שנותר.⁹

דווקא הרוסים ביקשו לקדם מהלך של השבת הפליטים לסוריה, אפשר שמתוך רצון לנסות ולהשיג תמיכה מצידן של ארצות-הברית ומדינות אירופה במהלכה של מוסקווה בסוריה להבטיח את היציבות במדינה, ולהקנות לגיטימיות למשטרו של אסד. ההנחה הרוסית הייתה כי למהלך שכזה יהיה כדי לרתום את מדינות האזור, ובראשן ירדן ואף תורכיה וכן את מדינות אירופה לצד מוסקווה. מושינגטון אף דווח בראשית אוגוסט 2018, כי ב-19 ביולי פנה הרמטכ"ל הרוסי גרסימוב לעמיתו, ראש המטות המשולבים של צבא ארצות-הברית ג'וזף דנפורד, באמצעות ערוץ תקשורת חשאי, בהצעה כי ארצות-הברית תתגייס לסייע בשיקומה של סוריה כדי שניתן יהיה לקלוט בחזרה את הפליטים שנמלטו מן המדינה. למותר לציין כי הפנייה לא זכתה לכל מענה של וושינגטון.¹⁰

ממשלת סוריה אישרה הקמת גוף ממשלתי בשם "הרשות לתיאום שיבתם של המהגרים מחו"ל", שיתאם את שובם למקומות מגוריהם שמהם נמלטו. מדמשק נמסר כי: "הממשלה הסורית תפעל ככל שגדרש כדי לאפשר לפליטים לשוב ולחיות חיים רגילים, כפי שחיו טרם פרוץ המלחמה", וכי מדובר: "בהוכחה לכך שסוריה ניצחה במלחמה נגד הטרור, והיא מסוגלת עתה לשאת באחריות כלפי המהגרים שעזבו אותה".¹¹ אלא שבהיעדר משאבים כלכליים כמו גם לגיטימיות בין-לאומית, לא נודעה למהלך כל משמעות.

9. Arwa Ibrahim, "Syria: 'Absentees law' could see millions of refugees lose lands", *Al-Jazeera Net*, 7 April 2018.

10. "רוסיה הציעה בחשאי לארה"ב לסייע בשיקום סוריה; בושינגטון מסתייגים", *הארץ*, 4 באוגוסט 2018.

11. דניאל סלאמה וליעד אוסמו, "סוריה רוצה להחזיר 5.6 מיליון פליטים, רוסיה רוצה שהעולם ישלם", *וויינט*, 7 באוגוסט 2018.

מדינה בהריסות

נוכח ממדיה של הטרגדיה האנושית שפקדה את האוכלוסייה בסוריה, לא נפנה איש לעסוק בהרס ובחורבן שהשתררו במדינה, והשליכו על רמת החיים ועל יכולתם של הסורים להוסיף ולקיים את עצמם. לכלכלה הסורית נגרמו נזקים עצומים הנאמדים במאות מיליארדי דולרים, כמעט פי עשרה מהתל"ג השנתי של סוריה לאורך העשור שקדם לפרוץ המהפכה במדינה. הבנק העולמי העריך בתחילת 2017 את הנזק שנגרם לכלכלה הסורית בין השנים 2011-2016 בכ־226 מיליארד דולר, שפירושו התכווצותו של התל"ג בכ־63 אחוזים.

מאגרי התבואה, המים ושדות הנפט במדינה, נפלו ברובם לידי המורדים (ובמזרחה של המדינה לידי דאעש). אין פלא כי תפוקת הנפט של סוריה ירדה מכ־386 אלף חביות ליום ב־2010 לכ־10,000 חביות ליום ב־2016. בקרבות שהתנהלו ברחבי המדינה נגרם הרס רב לתשתיות התחבורה, התקשורת והחשמל. הרס עצום נגרם גם למוסדות חינוך ובריאות ולמבני ציבור וממשל. על-פי הערכות של הממשלה הסורית עצמה, נהרסו או נפגעו מאז פרצה המהפכה הסורית קרוב לשני שלישים מן המרפאות ובתי החולים, ומבתי הספר ומוסדות החינוך שפעלו במדינה בראשית 2011. למעלה ממחצית ממפעלי התעשייה ניזוקו, ובאזורים מסוימים כמו חֶלֶב, הבירה הכלכלית של סוריה, היה היקף הפגיעה אף רב יותר. כל זאת הביא בפועל לשיתוק חיי המסחר והכלכלה בסוריה. בצל מציאות כאוטית זו הידרדרה מרביתה של האוכלוסייה לתנאים של קיום בסיסי, בצל של שיבושים או אף עצירה כמעט מוחלטת של אספקת המים והחשמל לבתים, ושיבושים באספקה של מוצרי מזון בסיסיים. בחלק מן האזורים החקלאיים התקשו האיכרים להוסיף ולעבד את השדות.

מיתרות מטבע החוץ הנאות שצבר המשטר הסורי במשך השנים, ושנאמדו ערב פרוץ המהפכה בכ־18 ויש הנוקבים בסכום של כ־21 מיליארד דולר, לא נותר הרבה ואלו הוערכו בינואר 2018 בכ־660 מיליון דולר בלבד. דומה כי רק תודות לסיוע כלכלי נדיב מאיראן והעמדת קווי אשראי בידי רוסיה הצליח המשטר הסורי להוסיף ולשרוד, לקיים את מכונת המלחמה שבאמצעותה נלחם במורדים ולהוסיף ולשלם משכורות לכמיליון ורבע חיילים, לוחמי מיליציות אבל גם פקידי ממשלה, אף כאלו שנותרו באזורים שעליהם השתלטו המורדים. גם משכורות אלו ידעו שחיקה נוכח האינפלציה הגואה, והמפולת בשער הלירה הסורית.

הלירה הסורית כמשל

אחד מביטוייה של ההידרדרות הכלכלית היה קריסתו של שער הלירה הסורית. במרס 2011 ערב פרוץ המהפכה בסוריה עמד שער החליפין של הלירה הסורית לעומת הדולר על 47 ל"ס לדולר. שערה של הלירה הסורית בשוק השחור עמד על כ־60 ל"ס לדולר. אלו היו אגב שעריה של הלירה הסורית במשך קרוב לשני עשורים, ביטוי ליציבות הכלכלית היחסית ששררה במדינה מאז ראשית שנות ה־90 של המאה ה־20, עת התגלו בה שדות נפט וגו שהכניסו לקופת המדינה כמו גם לקופתה של משפחת אסד מיליארדים של דולרים. שערה של הלירה הסורית עמד כזכור בראשית שנות ה־70 ולמשך כעשור על 3.95 ל"ס

לדולר ובעקבות המשבר הכלכלי של שנות ה-80 צנח ב-1984 ל-18 ל"ס לדולר. הוא יוצב בסוף 1987 על שער של 11.25 ל"ס לדולר, בין היתר בדרך של מעצר חלפנים והטלת עונשים דרקוניים, כדי עונשי מוות, למחזיקים במטבע חוץ בלא היתר. במקביל לשער זה התקיימו עוד כמה שערים רשמיים לחישוב דולר: שער מיוחד לתיירים, שער ליצואנים, שער לחישוב ההכנסות מנפט ועוד. ב-1990, כחלק מרפורמה שנועדה לעודד את ההשקעות במדינה, הועמד שער הלי"ס על 42.5 לדולר, וב-1996 הועמד על 46.5 ל"ס לדולר. שער זה נשאר יציב עד לפרוץ המהפכה.¹²

בשנה הראשונה למהפכה הצליח המשטר הסורי לשמר שער זה, אבל זה החל להידרדר נוכח הידלדלות משאביה של המדינה הסורית ושיתוק החיים הכלכליים במדינה, שאילצו את המשטר לנצל עד תום את רזרבות מטבע החוץ.¹³ יתרה מכך, נוכח הכאוס שהשתרר במדינה החל נפער פער משמעותי בין שערה הרשמי של הלירה הסורית שאותו קבע הבנק המרכזי בדמשק מדי יום מסחר ביומו, ובין שעריה השונים של הלירה בשוק השחור ושמא בשווקים השחורים בדמשק, בחלב או בבירות, שאף ביניהם נרשם פער משמעותי – תוצאה של הנסיבות הייחודיות בכל אחת מערים אלו.

כך למשל עמד שער הרשמי של הלירה הסורית לעומת הדולר על כ-50 ל"ס לדולר בינואר 2012, אך בסוף אותו חודש כבר הידרדר ל-57 ל"ס לדולר ואילו בשוק השחור הגיע ל-85 ל"ס לדולר. שנה אחר כך ב-8 במרס 2013, יום שבו ציין המשטר מלאת 50 שנה למהפכת הבעת' שהעלתה את מפלגת הבעת' לשלטון ב-1963, הידרדר שער הלי"ס בשוק השחור ל-113 ל"ס לדולר.¹⁴ כמה ימים אחר כך, ב-14 במרס 2012 התערב הבנק המרכזי בדמשק, הזרים דולרים לשוק ובמקביל שוגרו שוטרים ואנשי ביטחון לעצור כמה מחלפני הכספים הגדולים של העיר. הבנק קבע את הלירה על שער של 60.22 ל"ס לדולר, ובכך משך מטה את שערה של הלירה הסורית בשוק השחור. בסוריה היו מי שטענו עם זאת, כי הפיחות החד בשער הלירה הסורית שירת את המשטר, שכן הוא הפחית דרמטית את הוצאותיו הריאליות בגין תשלום משכורות ומתן סובסידיות שחושבו ושולמו בלירות סוריות.

מכאן ואילך נמשכו התנודות הדרמטיות בשער הלירה, כמו גם הפער המשמעותי בין שער הרשמי והשער בשוק השחור. עם זאת, מגמת ההידרדרות נמשכה ואף הוחרפה. בקיץ 2012 הידרדר שער הלירה הסורית בשוק השחור, ועמד על 200-250 ל"ס לדולר, כשהידרדרות זו נמשכה גם ב-2013. בראשית 2013 עמד שער הממוצע של הלירה הסורית על 220 ל"ס לדולר, וב-19 יוני 2013 הגיע ל-300 ל"ס לדולר, שעה ששער

12. אייל זיסר, **בשם האב, בשאר אליאסד: שנים ראשונות בשלטון** (תל-אביב: הוצאת הספרים של אוניברסיטת תל-אביב, 2004), עמ' 129-160.

13. אודות הכלכלה הסורית בצל המהפכה: אתר *Syria Comment*, <http://www.joshualandis.com/>; אודות המחיר הכלכלי, החומרי והאנושי ששילמה האוכלוסייה בסוריה במהלך השנים האחרונות: **הארץ**, 20 במאי 2013; נתונים שמסר סגן ראש הממשלה הסורי לשעבר, עבדאללה אל-דרדרי, סוכנות הידיעות **אפי**, 19 במאי 2013; Keith Proctor, "Inside Syria's Siege Economy", *CNN*, 8 May 2013.

14. נתונים מתוך <http://arabic.people.com.cn/31659/7753654.html>.

הרשמי עמד על 99 לי"ס לדולר בלבד. הבנק המרכזי שוב התערב, הזרים דולרים לשווקים ובכך הוריד באופן מלאכותי את שער הלירה בשוק השחור ל-160-200 לי"ס.¹⁵ ההידרדרות ואובדן האמון במטבע הסורי נמשכו, ובאוגוסט 2015 הגיע שיעור של הלירה הסורית בשוק השחור לכ-350 לי"ס לדולר, והשער הרשמי צנח ל-300 לי"ס לדולר. בסוף אפריל 2016 כבר עמד שיעור הרשמי של הלירה הסורית על כ-530 לי"ס לדולר, ואילו בשוק השחור היא נסחרה בשער של כ-600 לי"ס לדולר. בקיץ 2016 עלה בידי הממשלה הסורית במאמץ ניכר לייצב את שער הלירה מול הדולר על כ-500-550 לי"ס לדולר, ולשמר שער זה גם בשנים שלאחר מכן.

בשלהי 2017 נוכח הציפיות לסיום המלחמה, התייצב שיעור של הלירה הסורית על בין 450-500 לי"ס לדולר. נאזם עיד, עורך המדור הכלכלי של ביטאון מפלגת השלטון "אל-בעת" הסביר: "מחצית מבעיות הלירה שלנו כבר נפתרו, שהרי אלמנט הפחד היה הסיבה המרכזית לביקוש לדולרים. אלא שבקרב הציבור חל מפנה. המורל התחזק ויותר מכך, הפחד והחשש חלפו תודות לניצחונות ולהכרעות שהשגנו בשדה הקרב מול איום הטרור. המחצית השנייה של הבעיות הייתה קשורה לביצועיה של הכלכלה בסוריה, וגם כאן חל שיפור ונראה שהבעיות טופלו ונרשם שיפור בביצועיו של המגזר החקלאי וזה התעשייתי. שהרי האיכרים חזרו לעבד את אדמותיהם והתעשיינים פתחו מחדש את המפעלים ואלו החלו לייצר במלוא הקצב. התחזקותה של הלירה תביא לירידת האינפלציה, ולשיפור ברמת החיים של האזרח שלא באמצעות העלאה מלאכותית של השכר".¹⁶

דורייד דרע'אם, נגיד הבנק הסורי המרכזי, מנה אף הוא את הסיבות להתחזקותה של הלירה: "הניצחונות הצבאיים שהשיג הצבא וההשפעה המורלית שנודעה להם על האוכלוסייה; התגברות האמון במדיניות המוניטרית של הממשלה ולצד זאת רפורמה במדיניות בתחום הבנקאות; שובם של הסורים לבתיהם; המשך זרימה של סיוע מבחוץ ולצד זאת המשך העברה של כספים מידי סורים המתגוררים מחוץ למדינה אל תוככי סוריה; חידוש הפעילות הבנקאית ובכלל זה ההלוואות שמעניקים הבנקים לתושבים ועוד".¹⁷

כאמור, ההידרדרות בשער של הלירה הסורית הייתה קצה קצהו של קרחון בכל האמור בקריסתם של הכלכלה ושל המשק בסוריה. הכלכלן ערן ישיב כתב כבר בקיץ 2014: "התמ"ג לנפש ירד לכדי פחות משליש מרמתו שלפני המלחמה, ומציב את סוריה כיום במקום 225 בעולם... [ההשלכות האסטרטגיות עצומות. ביחד עם סיוע חוץ, יידרשו לכלכלה הסורית עשורים כדי לחזור לנקודה שבה הייתה ערב המלחמה".¹⁸ למותר לציין כי המצב בסוריה רק הלך והחריף בשנים שחלפו מאז פרסומם של הדברים. כך או אחרת, מסוריה שעליה נאבקו

15. אל-ערביה, 18 ביוני 2013.

16. אל-בעת' (דמשק), 16 באוקטובר 2017.

17. ערוץ הטלוויזיה אר-טי-וי, "סוריה תכשף טרח אלפי לירה" (סוריה מכריזה על הנפקת שטר של אלפיים לירות סוריות), 3 ביולי 2018.

18. ערן ישיב, "החורבן הכלכלי של סוריה: השלכות אסטרטגיות", מבט על, גיליון 890, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל-אביב, 30 באוגוסט 2016.

אסד והמורדים שקמו עליו, ושעליה שב אסד והשליט עצמו בסיוען של מוסקוה וטהראן, לא נותר כמעט דבר, ויידרשו שנים רבות עד שתשוב ותעמוד, אם בכלל, על רגליה.

סוהיל אל-חסן "הנמר"

אחד הגיבורים לצד אסד בקרב על סוריה היה "הנמר", עקיד סוהיל אל-חסן, הקצין המדובר ביותר בצבא הסורי שאף הועלה בעקבות כיבוש העיר לדרגת עמיד (מקביל לדרגת תא"ל). בקיץ 2013 פיקד חסן בהצלחה על הכוחות הסוריים שבלמו את מתקפות המורדים באזור החוף הסורי ומאז דרך כוכבו. הוא זכה בכינוי "הנמר" (אל-נמר), והפך לאחד הקצינים הבולטים בצבא הסורי ולאחד מסמלי הניצחון הבודדים שעוד נותרו בידיו של המשטר בדמשק. מאזור החוף הועבר חסן לפקד על חזיתות לחימה נוספות, ובסופו של יום הגיע גם אל חֶלֶב, שם עלה בידי הכוחות שתחת פיקודו להכניע, בעזרתן של רוסיה ושל איראן, בדצמבר 2016, את המורדים שהחזיקו בחלקה המזרחי של העיר.

עבור בני העדה העלווית הפך חסן לדמות מופת למחויבות ולמסירות לאסד ולמשטר שבראשו עמד, ולשימור ההגמוניה של העדה העלווית בסוריה. חסן עצמו התגאה כי במשך שנות המלחמה הארוכות לא ביקר בביתו ולא ראה את בנו הקטן, שנולד בסמוך לפרוץ הקרבות במדינה באביב 2011. ברשתות החברתיות רבו האתרים או העמודים שאותם הקדישו ל"נמר" מעריציו (עושאק אל-נמר, סוהיל אל-חסן – מעריציו של הנמר, סוהיל אל-חסן).¹⁹ חסן אף זכה באוגוסט 2017 לאות כבוד מידי של הרמטכ"ל הרוסי ולרי גרסימוב, כהוקרה על "פעולות מבצעיות נועזות ובעלות משמעות במלחמה בטרור". כשפוטין הגיע בראשית דצמבר 2017 לסוריה לביקור חטוף בבסיס חמימים, כדי להכריז על ניצחון במערכה שניהלו הרוסים והסורים נגד דאעש, נמנה חסן על חבורה מצומצמת של קצינים רוסים וסורים שקיבלו את פניו.²⁰ אין פלא כי היו בסוריה ומחוצה לה שידעו לספר כי חסן הפך למועמד מוביל, ובעצם יחיד בעיני הרוסים להחליף את אסד במידה ויעלה הצורך.²¹ בה בעת סימל חסן גם את ההקצנה ובעיקר את הברוטליזציה של הקרבות בסוריה. הוא שהגה למשל את הרעיון להטיל חביות נפץ ממסוקי קרב נגד המורדים ותומכיהם, ומיוחסות לו קריאות להרוג במורדים באשר הם.²² באביב 2015 דלפה לרשתות החברתיות הקלטה של שיחת טלפון שניהל חסן עם שר ההגנה הסורי, פהד ג'אסם פריג', ובה הזהיר בקול בוכים כי כוחותיו ניצבים בפני תבוסה, כי הוא חסר כוח אדם הנדרש לחימה באויב וגם התחמושת שבידו אזלה.²³ אלא שאלת המזל האירה לבסוף את פניה לאסד ולתומכיו. חסן עצמו הכריז, בנובמבר 2015 לאחר הסרת המצור מעל לשדה התעופה כוויירס שממזרח לעיר חֶלֶב –

19. דף הפייסבוק עושאק אל-נמר, סוהיל אל-חסן, <https://www.facebook.com/syrianarmy.sy>.

20. אר-טייב, 20 ביולי 2017.

21. אל-ירא'י (כנית), 23 במרס 2018.

22. אתר האינטרנט סריה פרס, "מן הו סהיל אל-חסן" (מי הוא סוהיל אל-חסן), 10 באוגוסט 2016.

23. אתר זמן אל-יוצל "האתפ סהיל אל-חסן יכשפ אנהיאר אל-נט'אם... אנתהת אל-ד'ח'רה" (הטלפון הנייד של סוהיל אל-חסן חושף את מצבו הקשה של המשטר... התחמושת אזלה), 29 באפריל 2015.

הישג שהיווה צעד ראשון בדרך לכיבושה של קְלָב כולה, כי: "ביום בו שחררנו את שדה התעופה כוויירס הבטתי מעלה לכיוונה של השמש, והנה דמותו של מפקדי ואדוני, של הלוחם מספר אחד (אל־מג'אהד אל־אנל), אסד, ניבטת אליי".²⁴ מוטיב זה של האלהתו של אסד, מוטיב מרכזי בעיקרי האמונה העלווית שבה האל מופיע בדמות אדם כדרך קבע לאורך ההיסטוריה, למשל בדמותו של סלמאן אל־פאריסי או של עלי, חזר גם בדבריו של חסן ערב המערכה על אידליב, עת דחק בחייליו ללחום באויב וקרא: "ללכת בעקבות יסודות האסלאם שהם צדק וג'אהד למען אללה, להפגין נאמנות לנשיא אסד ולחסל את כל אויביו".²⁵

עצאם זהר אל־דין, "החיה הדרוזית"

עוד "דמות מופת" שהותירו אחריהם הקרבות בסוריה הייתה דמותו של עמיד עצאם זהר אל־דין, בן העדה הדרוזית מן הכפר אל־צורא אל־כבירה במחוז סוידא. דין שימש ערב פרוץ המלחמה בסוריה כמפקד חטיבה 104 של דיוויזיית משמר הרפובליקה שבה החל את שירותו הצבאי, עוד בימיו של באסל אל־אסד, אחיו המנוח של אסד ששימש אז כמפקדה של החטיבה. עם פרוץ הקרבות במדינה נשלח לחמץ, שם פיקד על הכוחות שלחמו במורדים בשכונת באב עמרו. משם הועבר אל מוקד נוסף של קרבות בעיירה אל־תל שבמחוז הכפרי של דמשק. אבל פרסומו בא לו בעת שפיקד על יחידותיו הנצורות של הצבא הסורי בדיר אל־זור.

אלו החזיקו מעמד במשך קרוב לשלוש שנים במובלעת שכללה את אזור שדה התעופה וכמה משכונותיה של דיר אל־זור, נוכח מתקפות חוזרות ונשנות של לוחמי דאעש שהקיפו את העיר מכל עבריה. על דין סופר כי לא עזב ולו ליום אחד את כוחותיו הנצורים, וגם כשנשלח בשלהי 2016 ליטול חלק בקרב לכיבושה של קְלָב, שב במהרה לפקד על אנשיו בדיר אל־זור ולהובילם שנה לאחר מכן לניצחון.

בדומה לחסן הפך דין לדמות נערצת המככבת ברשתות החברתיות, והיו שהעירו בציניות שדבר זה בא לו תודות לזקנו המטופח, שהפך אותו לחרג בקרב קציני הצבא הסורי (שבו מהווה השפם ולא הזקן סמל מסחרי לבעליו). דין היה גיבורם של סרטונים רבים ביוטיוב, הגם שבכמה מהם הוא צולם לצד גופות של מורדים שנהרגו בקרבות ובאחד מהם אף קרא לפליטים שנמלטו מן המדינה שלא לחזור אליה. משום כך דבק בו הכינוי "החיה הדרוזית". עם הסרת המצור מעל דיר אל־זור העניק ריאיון ל"אל־מנאר", כשהוא נושא בידיו את דגלי סוריה וחזבאללה. "שני הדגלים האלה העלו את קרנה של סוריה והמולדת הערבית. זו בחירת ההתנגדות".²⁶

ב־18 באוקטובר 2017 נהרג דין מפיצוץ מוקש בעיירה חַיְג'ה צקר הסמוכה לדיר אל־זור. גופתו הובאה לסוידא, שם נערך לו טקס אשכבה המוני באיצטדיון העירוני ומשם הוא הובא לקבורה בכפרו. במותו היה כדי לאחד ואולי אף לאחות את הקרע שבין הר

24. ערוץ הטלוויזיה הרוסי בערבית RT, "אל־ג'יש יפכ אל־חצאר ענ מטאר כוירס פי ריפ קְלָב" (הצבא הסיר את המצור מעל לשדה התעופה כוירס באזור הכפרי של קְלָב), 10 בנובמבר 2015.

25. ערוץ הטלוויזיה אוריינט, 28 בינואר 2018.

26. אל־מנאר, 11 באוקטובר 2017.

הדרוזים ובין דמשק, נוכח סירובם של הדרוזים במהלך שנות המלחמה בסוריה לשלוח את בניהם ללחום למענו של המשטר הסורי ברחבי סוריה (להבדיל מהתגייסותם ללחימה כדי להגן על הר הדרוזים מפני דאעש וג'בהת אל-נצרה, שסגרו עליו מכל עבריו). דברי הספד חמים אודות דין ניתן היה למצוא דווקא באתר של מחלקת ההסברה הצבאית של חזבאללה: "הוא אחד מאלה שמחקו את האגדה של דאעש, שהרי הוא שהפך אותו מתמנון השולח את זרועותיו אל סביבתו לאוסף של כנופיות שנפוצו לכל עבר".²⁷

פחות משנה לאחר מותו, בשעה שאסד השליט עצמו מחדש על דרומה של סוריה ובמרכזה העיר דרעא, ביצעו לוחמים של דאעש ב-25 ביולי 2018 שורה של פיגועי התאבדות בליבה של סוידא, בירתו של הר הדרוזים, שבמהלכם נהרגו 258 מתושביה של העיר. סוידא, שנותרה במשך שנות המלחמה הארוכות מחוץ למעגל הלחימה, קברה את מתיה דווקא משהמלחמה הלכה וקרבה לסיומה.

מעניין לגלות כי המלחמה הצמיחה שני גיבורים, האחד דרוזי והשני עלווי, שניהם בני עדות מייעוטים השותפות לקואליציה החברתית ובעצם לברית המיעוטים העומדת ביסוד בניינו של המשטר הסורי. בדמותם ובסיפורם האישי של שני גיבורים אלו של משטר הבעת' בדמשק, ושל המדינה הסורית במלחמתם במורדים, היה כדי להדגיש ולהבליט את הממד העדתי ואף הדתי שלבשה המלחמה בסוריה ושממנו שוב לא ניתן היה להתעלם.

ההקצנה הדתית ושברה

ההקצנה, כדי טירוף דתי, בקרב שורות המורדים, סייעה למשטר הסורי במלחמת ההישרדות שלו, שכן היה בה כדי להפוך את אסד בעבור בני עדות המיעוטים, ובעצם בעבור סורים רבים אף מקרב העדה הסוניית, אך גם בעיני רבים במערב, לאלטרנטיבה יחידה לקיצונים האסלאמיים. ראויים לציון דבריו של ראש הסי-איי-איי, ג'ון ברנון, שהזהיר במרס 2015 כי נפילת אסד עלולה לפתוח את שעריה של דמשק בפני דאעש.²⁸ גם שגריר רוסיה באו"ם ויטלי צ'ורקין הוסיף באוקטובר 2016 כי: "לולא המעורבות של רוסיה בסוריה, כבר מזמן היו מונפים דגלים שחורים של דאעש בדמשק".²⁹

אחד מקורבנותיה של קיצוניות זו היה מחמד סעיד רמזאן אל-בוטי, מבכירי אנשי הדת הסונים בסוריה, שנרצח בפיגוע טרור ב-21 במרס 2013 בעת שהעביר את השיעור השבועי שלו במסגד אליאמין שבשכונת אל-מזרעה בדמשק. בוטי היה ממוצא כורדי, יליד העיירה ג'זירת בוטאן שבמזרח תורכיה המצויה בקרבת משולש הגבולות התורכי-סורי עיראקי. הוא נודע כמבקר של הזרם הסלפי, ובכמה מספריו ופרסומיו מתח על הסלפים ביקורת דוגמת ספרו הסלפיה שלב זמני מבורך אך אינה זרם דתי באסלאם (אל-סלפיה מרחלה זמניה מוגארכה לא מ'ד'הג אסלאמי), וכן זרמים שמחוץ לאסכולות הדתיות באסלאם הן חידוש מזיק המציב איום חמור על ההלכה האסלאמית (אל-לאמד'הגיה אח'טר גידעה תוהדיד אל-

27. וויינט, "מותו של החיה הדרוזית", 19 באוקטובר 2017.

28. "ראש הסי-איי-איי ארצות-הברית חוששת מהתמוטטות שלטון אסד", וואלה, 14 במרס 2015.

29. ירון שניידר, "רוסיה: תקיפה נגד אסד תזעזע את המזרח-התיכון", ערוץ 2, 1 באוקטובר 2016.

שריעה אל-אסאלאמיה). בוטי נודע בקרבתו לנשיא האפטי' אל-אסד, ולימים סיפר כי אסד זימן אותו לאחר שעיין בכמה מספריו ומאז נהגו השניים להיפגש תכופות לשיחות בענייני דת ובענייני דיומא. בוטי ניצל את קרבתו לנשיא הסורי כדי לנסות ולפייס בינו ובין אנשי "האחים המוסלמים", ותודות לשתדלנותו התיר המשטר הסורי לכמה ממנהיגי "האחים", למשל עבד אל-פתאח אבו-ע'ודה, לשוב לסוריה במהלך שנות ה-90 לאחר שהתחייבו שלא לעסוק בפוליטיקה.

למותר לציין כי משפרצו המהומות בסוריה מיהר להתייצב לצידו של המשטר הסורי, קרא להרגעת הרוחות ואף הזהיר מפני הליכה בעקבות קריאות שמקורן אינו ידוע, המנסות לנצל את המסגד כדי לחולל אנרכיה בסוריה. הוא אף תקף את איש הדת יוסף אל-קרדאווי וקבע כי: "דרכו אינה פותחת פתח לרפורמות ולשינוי אלא פותחת את הדלת למלחמת אחים (פיתנה) בסוריה".

בוטי עורר את זעמם של רבים מקרב מחנה המורדים, לא כל שכן אותן קבוצות סלפיות קיצוניות, שראו בו ובהגותו משום סכנה ואיום בעבורם, גדולים אף יותר מאלו שהציב בפניהם המשטר הסורי. היו בקרב המורדים שהתריסו כלפי בוטי על שבחר להימנות על אנשי הדת הפועלים בשירותו ובצילו של השליט (עלמאא' אל-סולטאן), ובאחד מימי השישי בשבועות הראשונים לפרוץ המהומות בסוריה, 22 ביולי 2011, אף הועלו באש בידי המפגינים כמה מכתביו. ב-21 במרס 2013 נרצח בוטי בפיגוע, שעה שהעביר את השיעור השבועי שלו במסגד אל-אמאן. עמו נהרגו בפיגוע עוד 42 מן המתפללים, ובהם אחד מנכדיו ועוד 84 נפצעו. כמה ימים אחר כך פורסם ברשתות החברתיות סרט מצמרר, שצולם בעת האירוע ושבו נראה רגע מותו.

לבוטי קדם בתמיכה במשטר הבעת' ובשושלת אסד העומדת בראשו אחמד כפתארו, ששימש כמופתי של סוריה עוד מ-1964 ועד מותו. אף הוא היה ממוצא כורדי, ואף הוא נמנה על אושיותיו של הממסד הדתי בסוריה שתחת שלטונה של שושלת אסד. כפתארו, כמו בוטי, השתייך לזרם הצופי ואף ייסד את מסדר הכפתאריה. הוא נודע באמירתו: "האסלאם וכוח האכיפה של המדינה הם אחים תאומים. אי אפשר לחשוב על האחד בלא השני".³⁰ בריאיון שהעניק בשלהי שנות ה-90 הסביר: "הנני מכיר את הנשיא אסד זה 35 שנים. אני מוקיר את אישיותו ואת תכונותיו, את מסירותו ואת עמידתו על עקרונ האמונה [...]. אסד התגאה בערביות ובאסלאם שלו. הוא אמר שהאסלאם הוא מהפכה למען הקדמה, ולפיכך לאיש אסור להתגאות בערביות שלו אך להתעלם מן האסלאם".³¹

קורבן נוסף של הקיצוניות הדתית בסוריה היה המופתי של סוריה, אחמד בדר אל-דין חסון, וליתר דיוק בנו סאריה שנרצח ב-2 בנובמבר 2011 בהתנקשות שאפשר שכוונה לאביו, והוא בן 21 בלבד. חסון שימש כמופתי של עיר הולדתו חֶלְב, עד שהחליף את כפתארו בתפקיד המופתי של סוריה. בשעתו עורר מינויו הפתעה רבת, מכיוון שרבים הניחו כי בנו של כפתארו, צלאח אל-דין, או חתנו מחמד אל-חבש, הם שיזכו במשרה. גם חסון

30. Annabella Bottcher, *Syrische Religionspolitik unter Asad* (Berlin: Arnold Bergstasser Institut, 1998), pp. 100, 137.

31. אליוסט (לונדון), 3 ביוני 1997; אל-מסתקבל (בירות) 13 ביוני 1998.

מיהר לצאת להגנת המשטר משפרצה המהפכה במדינה, והאשים כי ידיים זרות הן העומדות מאחורי המהומות. הוא אף הקפיד ללוות את אסד בכל אירוע דתי או תפילה במסגד, לרוב מסגדים סונים בדמשק.

בסיפורם של בוטי וחסון, ובשעתו גם זה של כפתארו, יש כדי ללמד על קבוצה גדולה של אנשי דת ממסדים מליבה של המערכת הדתית, שהתייצבו הם והנוהים אחריהם להגן על השליט ועל המדינה. על אלו נמנה גם שר ההקדשים, ד"ר מחמד עבד אל-סתאר אל-סיד מן העיר טרטוס. סתאר סיים את לימודי התואר הראשון בכלכלה ובמסחר באוניברסיטה של דמשק, ומאוחר יותר כתב בפקולטה לשריעה שבאוניברסיטה זו את עבודת הדוקטורט שלו. הוא שימש כממונה על ההקדשים האסלאמיים (אוקאפ) בטרטוס, מונה לשמש כמופתי של העיר ומאוחר יותר עבר לדמשק בתחילה לשמש כעוזר שר ההקדשים ומאוחר יותר גם כשר ההקדשים. אף הוא למותר לציין נמנה על תומכיו הנלהבים של אסד, נכון להושיט סיוע ולהעניק לגיטימציה ככל שיידרש לשליט ולמשטרו.

מכל זה יש כדי לשפוך אור נוסף על מורכבותה של המציאות הסורית, כמו גם להטיל ספק נוסף בהנחה כי כלל בני העדה הסונית ניצבו מעברו השני של המתרס, במחנה מתנגדיו של המשטר הסורי. מתברר כי לצד מעמדות הביניים והאליטות בערים הגדולות, בחרו גם רבים מאנשי הממסד הדתי להתייצב לצידו של המשטר. אחרי הכול, חלקים גדולים בציבור הסוני השתייכו למסדרים סופיים שנמנעו מלהתייצב בחזית המאבק במשטר הבעת' הסורי, לא כל שכן ליטול בו חלק. גם הממסד הדתי הסוני שילם את מחירה של ההקצנה הדתית, שהרי אותן קבוצות סלפיות-ג'האדיות לא נזקקו לממסד הדתי שאנשיו נדחקו עתה לשוליים מפני חכמי ההלכה והדת של אותן קבוצות, שרבים מהם לא היו כלל סורים אלא יובאו להפיץ בה את תפיסת עולמה של הסלפיות הג'האדית.

יש להודות עם זאת כי לזמן מה נראה היה כי בכוחה של הקיצוניות האסלאמית להפוך לדבק מלכד, ולכוח מניע ובעצם למכפיל כוח הפועל דווקא לטובת קבוצות המורדים, וליתר דיוק אותן קבוצות מורדים צבועות צבעים אסלאמיים סלפים-ג'האדיים. כוח המשחרר אנרגיות עצורות, מעניק להן עוצמה ואף מסייע בידן לאחד את שורותיהן ולכנס תחת דגלן את תושבי המרחבים הכפריים ואזורי הפריפריה ואף את תושבי שכונות העוני בערים הגדולות – דבר שסמאות של לאומיות או פטריוטיות סורית לא הצליחו לעשות במשך שנות המלחמה בסוריה. אלא שקיצוניות זו התבררה כחרב פיפיות שהביאה על המהפכה את סופה.

עבד אל-באסט סארות

על כל זה לימד סיפורו של עבד אל-באסט סארות, צעיר סורי מחמץ, שבו ניתן לראות לא רק את סיפורו האישי שלו עצמו אלא גם את סיפורם של בני דורו. סארות, שוער נבחרת הנוער של סוריה, הפך לאחד מסמליה של המהפכה, כשהכריז בפברואר 2012 על הצטרפותו לשורות המהפכנים ומאוחר יותר אף לשורות "הצבא הסורי החופשי". במהלך הקרבות עם כוחותיו של המשטר הסורי בחמץ נהרגו ארבעת אחיו ועוד רבים מקרובי משפחתו.³²

32. אליג'זירה באנגלית, 14 בפברואר 2012.

ב־26 בדצמבר 2014 הפתיע סארות, כשביקר במחנה אימונים של לוחמי דאעש ממזרח לחמץ. לימים הסביר: "איני חבר בדאעש, ולא הבעתי נאמנות לח'ליפות האסלאמית, אבל כל אדם ישר חייב להודות כי דאעש הוא הארגון המאורגן ביותר בסוריה ולו גם שרשרת פיקוד אחידה בניגוד ליתר הקבוצות בסוריה"³³. דאעש אגב דחה את הכרזת הנאמנות של סארות משום שמצא אותה כחלקית ומותנית. סארות עבר מאוחר יותר לחֶלֶב, ולאחר נפילתה בידי כוחותיו של המשטר הסורי בדצמבר 2016 עבר לגלות בתורכיה ומשם העתיק את מושבו למחוז אידליב, כדי למצוא עצמו שוב ושוב מושלך לכלא בידי לוחמי ג'בהת אל־נצרה בשל ביקורת שנהג למתוח עליהם. ב־8 ביוני 2019 מצא את מותו, בקרב מול כוחותיו של המשטר הסורי.

אפשר לראות בסארות משום מייצגו של דור של צעירים סורים רובם בעלי רקע "חילוני" ולא דתי, שהפך ככל שהמשבר בסוריה הלך והעמיק נעדר תקווה לעתיד טוב יותר. סיפורו של סארות הוא סיפור התקוות הגדולות שהתעוררו בקרב סורים רבים עם פרוץ המהפכה הסורית במרס 2011, אבל בסופו של יום גם סיפור ההרס והחורבן, הכאוס ואובדן השליטה, ההקצנה ומפח הנפש, הכישלון והמפלה. בסופו של יום ניצחון האסלאם בסוריה, ניצחונה של הקיצוניות מבית מדרשן של אותן קבוצות סלפיות־ג'אהדיות שנטלו לידיהן את כתר ההובלה של המהפכה הסורית, לא היה אלא "ניצחון פירוס" שכן ניצחון זמני זה של האג'דה האסלאמית, ובוודאי בגרסתה הסלפית־ג'אהדית, עתיד להביא על המהפכה הסורית את קיצה.

צאדק ג'לאל אל־עזם

בדומה לסארות שהפך סמל לדור של צעירים סורים בני העדה הסונית שכשלו במאבקם לחולל שינוי בארצם; לחסן (הנמר) שהפך דמות מופת בעבור צעירים עלווים שהתגייסו בעקבותיו להילחם במורדים ולהגן על המדינה והמשטר בסוריה; ולדין (החיה הדרוזית) שיצא בשמה של אותה ברית מיעוטים הניצבת בבסיסו של המשטר בדמשק להילחם למענו בקמים עליו, כמותם היה גם צאדק ג'לאל אל־עזם, אחד מהוגי הדעות החשובים שקמו לסוריה מאז זכתה בעצמאותה – דמות מייצגת לדור הבוגר בחברה הסורית שבא מקרב מעמדות הביניים והאליטה בערים הגדולות. עזם הלך לעולמו ב־11 בדצמבר 2016, ואין פלא שרבים בסוריה ומחוצה לה ראו במותו משום סיומה של תקופה, ואולי אף "התקופה הרומנטית", שבמהלכה האמינו סורים אלו, ובוודאי שהאינטלקטואלים וההוגים שבקרבם, כי בכוחם להביא לשינוי בפניה של החברה במדינה.

משפחתו של עזם השתייכה ל"אליטה הישנה", אותן משפחות נכבדים עירוניות סוניות ששלטו במדינה במשך מאות בשנים עד למהפכת הבעת' ב־1963. המשפחה, שמוצאה מאזור תְּמָאָה, הוציאה מתוך שורותיה במהלכה של המאה ה־18 רבים ממושליה של מחוז דמשק, אחד ממחוזותיה החשובים של האימפריה העות'מאנית, במה שנתפס כהתעוררות ואף הרמת ראש

33. אליג'זירה, 26 באפריל 2014.

של המרחב הסורי (אז האדמות הסוריות, בלאד אל-שא'ם) מול המרכז השלטוני האימפריאלי באיסטנבול. לימים היו שביקשו לראות באפיזודה זו של שלטון בני עזם בדמשק, משום סנונית המבשרת את צמיחתה של התנועה הלאומית הערבית במרחב הסורי.

עזם למד פילוסופיה, ושימש כפרופסור לפילוסופיה באוניברסיטת דמשק. הוא נודע כאינטלקטואל חריף וחד לשון, שבצעירותו נשבה בשבי המרקסיזם. אין פלא שנאלץ לעזוב את סוריה ולמשך שנים רבות איווה לו את בירות למקום משכן. מאוחר יותר שב לדמשק, אך את אחרית ימיו בילה בארצות-הברית ובאירופה.

ב־11 בדצמבר 2016 בשעה שכוחות אסד התדפקו על שעריה של חֶלֶב, הלך עזם לעולמו בברלין לאחר מאבק ממושך במחלת הסרטן. רבים בסוריה ראו במותו משום אות מבשר רעות למהפכה הסורית, שעזם היה אחד מהמטיפים לה שנים רבות קודם שפרצה. יום קודם למותו סירב עבדאללה אל-פהד, מזכירה הכללי של "הקואליציה הלאומית" (גוף ההנהגה המייצג של מחנה המורדים מחוץ לסוריה), לשגר לו איחולי החלמה ואף מילות הוקרה בשמה של "הקואליציה" בטענה כי הלה "חילוני להכעיס"³⁴. בכך היה משום ביטוי נוסף לתהום שאליו דירדרה הקיצוניות האסלאמית את המהפכה הסורית.

עזם נודע בזכות ספרו אל-נקד אל-ד'אתי בעד אל-הזימה (ביקורת עצמית לאחר התבוסה), שראה אור לאחר התבוסה הערבית במלחמת ששת הימים ונחשב לצד ספריהם של יאסין אל-חאפט', אל-הזימה ואל-אידיולוג'יא אל-מהזומה (התבוסה ואידיאולוגיית התבוסות), ושל צאלה אל-דין אל-מנג'יד אעמדת אל-נכבה, בחת' עלמי פי אסבאב הזימת 5 יוניו (יסודות הנכבה, דיון מדעי בסיבות לתבוסת 5 ביוני), כאחת מיצירות ההגות הערבית החשובות של המחצית השנייה של המאה ה-20. ב־1996 פרסם את ספרו השני נקד אל-פכר אל-דיני (ביקורת על החשיבה הדתית), ובו מתח ביקורת על השימוש שעושים משטרים ערביים בדת ככלי פוליטי לליבוי מתחים ויצרים בין העדות השונות באסלאם, ובין המוסלמים לבני הדתות האחרות. עזם הטיף לחילוניות בהיותה תנאי הכרחי לדעתו לקיומה של דמוקרטיה, וטען כי עליית האסלאם הקיצוני הייתה נעוצה בכישלון המשטרים החילוניים בעולם הערבי לקדם תפיסת עולם חילונית ואוניברסלית.

הוא הרבה לתקוף את הנטייה בעולם הערבי, במיוחד בקרב משכילים ערבים, לייחס את כל חוליי החברות הערביות למערב. עזם תמך במהפכה הסורית משזו פרצה, אבל היה מפוכח דיו להכיר בכישלונה המסתמן. הוא הזהיר למשל כי מאחורי כל מהפכן ערבי מסתתר אדם שמרן מבחינה דתית, חברתית, תרבותית, כלכלית ומוסרית, ומכאן שהמהפכה לא היוותה עבורו אלא אמצעי להשיג שליטה וכוח. הדור שהוביל את מהפכות "האביב הערבי" לא היה שונה בעיניו מדור המהפכנים של שנות ה-50 וה-60 של המאה ה-20, דוגמת ג'מאל עבד אל-נאצר או חאפט' אל-אסד, שחוללו מהפכות אך הפכו מאוחר יותר את מדינות ערב לדבריו "לרפובליקות של פחד"³⁵.

34. אברהים חמידי, "ג'בהת אל-נצרה תופכיתו אל-א'אלת'אלפ ואחראר אל-שא'ם" (חזית הסיוע מביאה לפילוג בשורות הקואליציה הלאומית), אל-ח'יאאת (לונדון), 11 בדצמבר 2016.

35. "צאדק אל-עזם, מופכיר דרס אל-פילספה" (צדאק אל-עזם, הוגה ופילוסוף), אל-ג'זירה, 4 בדצמבר 2016.

מקורות הכישלון

אפשר שביקורתנו של עזם הייתה מרחיקת לכת, אבל במקורות ובשורשי הכישלון של המהפכה הודו כמה ממחולליה וממנהיגיה, כל אחד בדרכו שלו ותוך ניסיון מובן לכשלעצמו להרחיק את הדיון בכישלון המהפכה, מן הצורך בבחינה עצמית ובמבט נוקב פנימה.

מעאז אל-ח'טיב, ששימש בין השנים 2012-2013 יו"ר "המועצה הלאומית" שאך התפטר מתפקידו, הודה בדצמבר 2016 בדף הפייסבוק שלו: "שגינו בכך שלא הצלחנו להגיע לעמדה אחידה ביחס לשום עניין שהוא. לא פעלנו בתיאום עם הכוחות האזוריים, לא הצלחנו להרגיע את הסורים ולנסוך בהם ביטחון באשר לכוחה וליכולתה של האופוזיציה הסורית, וקודם לכן בכל האמור בטיבו וטבעו של מחנה המורדים [...] בגלל כלל הדברים הללו המשואה הסורית נראתה כבלתי פתירה"³⁶. ח'טיב הוסיף בהתייחס לדיווחים מדצמבר 2016, ולפיהם לוחמים של "חזית פתח אל-שא'ם" הציתו אוטובוסים שאמורים היו לפנות תושבים שיעים מן הכפרים כפריא ואל-פועה במחוז אידליב, כחלק מהסכם שכלל גם פינוי של אזרחים ומורדים ממזרחה של חֶלֶב: "קבוצות טרור אלו אינן צומחות בחלל הריק, ואין פלא לכן שהפכו לכלי משחק בידי כוחות אזוריים. אבל הדבר הנורא שעשו הוא שהפכו את האסלאם למשהו שטני, והחריבו את סוריה על כל מה שבה"³⁷.

גם העיתונאי הסודני עות'מאן מֶרְע'אני כתב בעיתונו "אל-שרק אל-אוסט" כי: "האביב הערבי' חשף לא רק את המשבר שלנו ואת המשבר של המשטרים שהעמים התקוממו נגדם, אלא גם את כישלונן של האופוזיציות הערביות להציג את עצמן כחלופה משכנעת ומהימנה (למשטרים אלו), המסוגלת לממש את מאוייהם ואת תקוותיהם של האנשים [...] 'האביב הערבי' לא היה מסר רק למשטרים, כמו שחלק מהאנשים רואים בו, אלא תוצאותיו הן בבחינת כתב אישום נגד האופוזיציות הערביות, אשר עד כה, נראה שלא קלטו את המסר"³⁸. גם ג'האד אל-מקדסי, דובר משרד החוץ הסורי בעת שפרצה המלחמה, ביקש למצוא הסברים לכישלונה של המהפכה בנעשה בזירה האזורית והבינ-לאומית, שבהן הייתה ידו של המשטר הסורי על העליונה. מקדסי עזב כשנתיים לאחר פרוץ המלחמה את סוריה לאבו דבי, הגם שנמנע מלצאת נגד המשטר הסורי שאותו שירת בנאמנות עד לאותה עת. הוא העיד כי לא נמנה על בניה של המהפכה, אבל האמין ועודנו מאמין בעקרונותיה. אלא שלפי מקדסי המשטר הסורי התמקד קודם לכל בשבירת הרצון האזורי להביא לשינוי משטר במדינה, ולא גילה כל עניין במתנגדיו מבית פרט להפגנת נחישות להיאבק בהם צבאית. העובדה שהמשטר הצליח לשרוד היוותה אליבא ד'מקדסי, משום הוכחה שגישתו היא הנכונה.³⁹

אגב תובנות דומות, הגם שאף הן מוטות בחלקן, ידע להציע גם העיתון הלבנוני "אל-ספיר" הידוע בקו הלאומי ערבי שלו ובקרבתו למשטר בדמשק. בכתבה של סאמי כוֹלִיב,

36. עמוד הפייסבוק של מעאז אל-ח'טיב, 18 בדצמבר 2016.

37. שם.

38. עות'מאן מֶרְע'אני, "האביב הערבי' חשף את כישלון האופוזיציות הערביות", אל-שרק אל-אוסט (לונדון), 26 ינואר 2016.

39. אלי'אה'באר (בירות), 22 בנובמבר 2016.

עיתונאי לבנוני המקורב לחזבאללה, מנה את חמש שגיאותיה של האופוזיציה שהובילו לכישלונה במאבק: "השגיאה הראשונה הייתה נעוצה בפיצול בקרב שורותיה של האופוזיציה ובתחרות הפנימית בין חבריה, וממילא בחוסר יכולתה לאחד את שורות מתנגדיו של המשטר. על כך הרי העיר אחד מחבריה, חסין אל-ענדאת, טרם מותו כי: 'האופוזיציה הסורית היא האופוזיציה המפוצלת ביותר בעולם, שהרי כל עשרה סורים מסוגלים להקים פלג משלהם, ולהשלות עצמם שהם הם הקובעים את גורלה של המדינה'. השגיאה השנייה הייתה נעוצה בכך שהאופוזיציה זנחה את האידיאל הלאומי הערבי שעניינו מאבק בישראל, ובכך החמיצה הזדמנות פז לשמש מודל חלוצי לאופוזיציות במזרח-התיכון. השגיאה השלישית הייתה נעוצה בכך שהיא בחרה להישען על כוחות אזוריים ובכלל זה מדינות שאינן דמוקרטיות (היינו מדינות המפרץ), כמו גם מדינות מערביות הרחוקות מרחק מזרח ממערב מן האזור ושמעולם לא הבינו או הזדהו עם שאיפותיהם של העמים הערביים. [...] השגיאה הרביעית הייתה נעוצה בכך שהאופוזיציה נתנה ידה לשקיעתו של השמאל החילוני-ליברלי בחברה הסורית, ובה בעת נפלה בשבי 'האחים המוסלמים' ואף הייתה נכונה לקבל סיוע צבאי ומדיני מקטר, תורכיה ומחברות ברית נאט"ו. השגיאה החמישית הייתה נעוצה בהערכה ושמא באמונה של מחנה האופוזיציה, כי בידיו היכולת להפיל את המשטר הסורי תוך שימוש בכוח צבאי. [...] משום כך היא הייתה נכונה להפקיד את עצמאות החלטתה בידי אותם אלו מחוץ לסוריה, שסיפקו לה נשק לצורך הלחימה במשטרו של אסד. בדיעבד התברר כי דווקא ידו של המשטר הסורי הייתה על העליונה".⁴⁰

מצטפא טלאס, בנה של אל-רסתאן ושושלת אסד

עוד אחד מגיבוריה של סוריה שהלך לעולמו בצל ניצחונו של המשטר הסורי היה מצטפא טלאס, דמות שהייתה מזוהה במשך שנים רבות עם סוריה של הבעת'. טלאס הלך לעולמו לאחר מחלה ממושכת ב-27 ביוני 2017 בגיל 85 בבית חולים בקרבת פריז. הוא נקבר בבירה הצרפתית תוך שבנו, פיראס, מביע את התקווה ואת האמונה כי גופתו של אביו תועבר בקרוב לקבורת קבע בדמשק.⁴¹

טלאס שימש לאורך כשלושה עשורים שר ההגנה בממשלה, והיה ידוע בקרבתו האישית לחאפט' אל-אסד.⁴² בנו, מנאף טלאס, היה מוכר כאחד ממקורביו של אסד, ושימש כמפקד חטיבה בדיוויזיית משמר הרפובליקה – כוח עלית שתפקידו להגן על המשטר הסורי. בן נוסף של משפחה זו, פיראס טלאס, היה איש עסקים עשיר שחי בדמשק. משפחת טלאס

40. סאמי כוליב, "ח'מס אח'טאא' קתלת אל-מועראצ'ה (חמש השגיאות שחיסלו את האופוזיציה הסורית),

אל-ספיר (בירות), 18 בדצמבר 2016.

41. ערוץ הטלוויזיה אורינט, 27 ביוני 2017.

42. טלאס יליד 11 במאי 1932 שימש כשר הגנה לאורך שלושה עשורים. הוא הצטרף למפלגת הבעת' בשנת 1947, היא שנת ייסודה. כוכבו דרך בעקבות הפיכת הנאו בעת' של פברואר 1966 בה נטל חלק לצד חאפז אל-אסד וצלאח ג'דיד. באותה שנה מונה לשמש כמפקד פיקוד תיכון ומח"ט 5 ובשנת 1968 מונה לשמש כרמטכ"ל וסגן שר הגנה. לתפקיד שר הגנה מונה בשנת 1974.

הייתה אחת מעמודי התווך של משטר הבעת', דוגמה חיה לברית ההדוקה בין המשטר ובין הפריפריה הסונית, ואף לברית שבין הקצונה והפוליטיקאים העלווים בהנהגת שושלת אסד ובין הקצונה והפוליטיקאים, בני הכפר והפריפריה הסוניים.

ראשיתה של ההיכרות בין טלאס לאסד האב הייתה במהלך קורס הקצינים שעברו בנובמבר 1952. הם אף חלקו את אותו חדר במהלך הקורס, ומאז לא נפרדו דרכיהם. יחד טיפסו בסולם הדרגות, ויחד, בהנהגת אסד, תפסו את השלטון בסוריה בנובמבר 1970. טלאס שימש תחילה כרמטכ"ל, וב-1974 לאחר סיומה של מלחמת יום הכיפורים מונה לשמש כשר הגנה, תפקיד שבו החזיק עד 2004. טלאס שימש בתפקיד גם במהלך דיכוי של המרד האסלאמי נגד משטר הבעת' בין השנים 1976-1982, ששיאו הטבח בתמאה בפברואר 1982. משימתו האחרונה בשנים האחרונות לכהונתו כשר הגנה, הייתה לסייע לאסד הבן להיכנס לנעליו הגדולות של אביו לאחר מותו.⁴³

לצד זאת כונן טלאס אימפריה כלכלית, שאחד מחלונות הראווה שלה היה בית ההוצאה טלאס שבו יצאו מחקריו, ספרי הזיכרונות שלו וספרי שירה שכתב. הוא נשא לאישה את למיאא', בת למשפחת אל-ג'אברי, משפחת נכבדים ידועה מחלב שהייתה חלק מהאליטה ששלטה במרחב הסורי לאורך מאות שנים, ושעליה נמנה סעדאללה אל-ג'אברי, ראש ממשלה בסוריה בשנים הראשונות לעצמאותה.⁴⁴

העיירה אל-רסתאן שממנה בא טלאס היא העיירה השלישית בגודלה במחוז חמץ, ומונה כ-40 אלף תושבים. היא מצויה על אם הדרך בין חלב לדמשק, במקטע שבין הערים חמץ ותמאה. בעיר שתי חמולות מובילות, חמדאן, הגדולה והחזקה שבהן, ופריזאת. משפחת טלאס נמנית על חמולת חמדאן. בן המשפחה, עבד אל-קאדר טלאס, אביו של מצטפא, שימש החל משלהי התקופה העות'מאנית ועבור לתקופת המנדט הצרפתי, כמוח'תאר של אל-רסתאן.⁴⁵ אלא שכשפרצה המהפכה בסוריה הפכה אל-רסתאן לאחד ממוקדי המחאה והמרי נגד המשטר. מיקומה האסטרטגי על אם הדרך המקשרת בין צפונה של סוריה לדרומה, כמו גם סמיכותה לערים חמץ ותמאה, הפכו אותה מוקד לקרבות עקובים מדם בין צבא המשטר למתקוממים ובהם נהרגו עשרות מתושביה של העיר. אחרי הכול, לצד היותה של אל-רסתאן בית גידול למשפחת טלאס היא גם הייתה בבואה נאמנה של הפריפריה הסונית.⁴⁶

המחאה באל-רסתאן לא פסחה גם על בני משפחת טלאס ובמיוחד בני הדור הצעיר שביניהם, שכמו רבים מחברייהם לשירות בשורות הצבא התקשו להתמודד עם הלחץ שהופעל עליהם בידי קרובים ושכנים בעיירת הולדתם. ראשון בני טלאס שהרים את נס המרד היה מלאזם אַנל (מקביל לדרגת סגן) עבד אל-רזאק, שהכריז עוד ביוני 2011 על עריקתו מהצבא הסורי הסדיר. הלה שימש לזמן מה כמפקד "גדודי פארוק", שהשתייכו

43. אלי-חיאט (לונדון), 12 יולי 2012; אלי-ג'זירה, 14 ביולי.

44. אלי-שרק אל-אוסט (לונדון), 7 באפריל 2011; ערוץ הטלוויזיה אל-ערביה, 6, 7 באפריל 2011.

45. מצטפא טלאס, מירא'ת חיאתי (סיפור חי) (דמשק: דאר טלאס לל-נשר, 1995); Sami Moubayed, *Steel and Silk, Men and Women who Shaped Syria, 1900-2000* (Seattle: Cune Press, 2006), pp. 89, 255.

46. רויטרס, 6, 7 ביוני 2011; גם אלי-ג'זירה, 6 ביוני 2011; רדיו ביי-בייסי בערבית, 12 בפברואר 2012.

בתחילת דרכם לצבא הסורי החופשי ופעלו באזור חמץ. רזאק הפך במהלך הזמן לאחד מסמליה של המהפכה, וכך למשל זקן שהחל מגדל זכה לתילי תילים של פרשנויות, הגם שנראה שהדבר לא נבע בהכרח ממניעים דתיים. דמותו לא נפגעה גם לאחר שהודלפו כמה קטעים משיחות שניהל עם אחת ממאהבותיו באמצעות הסקייפ. בקיץ 2012 חדל מלשמש כמפקד "גדודי פארוק", ומאוחר יותר נמוג ונעלם מן העין עד שנראה כמה שנים לאחר מכן ברחובות פריז.⁴⁷ אחרי רזאק הלכו בניו נוספים של משפחת טלאס, עד שלבסוף בקיץ 2012 הגיעה בשורת המהפכה לבית מצטפא טלאס, רק לאחר שנראה היה כי ימיו של המשטר הסורי ספורים.

מצטפא טלאס עצמו סבל מבעיות בריאות, והיו אף שטענו כי הוא לקה בדמנציה. הוא העתיק עוד בחודשיה הראשונים של 2012 את מגוריו לפריז כדי לחיות בקרבת בתו נאהד. בעקבותיו הלכו תחילה פיראס טלאס, שקשר עצמו לאנשי אופוזיציה והחל פוקד מפגשים של מתנגדי משטר שהתקיימו מחוץ לסוריה, ובראשית יולי 2012 הודיע גם מנאף טלאס על עריקתו משורות המשטר.⁴⁸ הוא הסביר בריאיון ב־24 ביולי 2012 כי: "אני איני רואה עצמי כבכיר בשורות המשטר, אלא חלק מבניו של הצבא הערבי הסורי המתנגד לברבריות ולרצח חפים מפשע ולשלטון המושחת".⁴⁹ בה בעת נותרו אחדים מבני טלאס, בעיקר מבני הדור הבוגר, נאמנים למשטר ולשושלת אסד. על אלו נמנו כזכור טלאל טלאס ששימש כסגן שר ההגנה הסורי וכן אחמד טלאס ששימש כמפקד גיס 1 הערוך בחזית עם ישראל.⁵⁰

מצטפא טלאס הלך לעולמו, אך עד מהרה התברר כי איש לא הזיל דמעה נוכח מותו. היו שהצביעו על העובדה שבניו בחרו לעטוף את ארונו בדגלה של סוריה של הבעת', ולא בדגלה של המהפכה הסורית – דבר המעיד על כך שהם אינם נאמנים באמת למהפכה הסורית. אחרים הצביעו על התפקיד שמילא טלאס האב בהעברת השלטון לידיו של אסד הבן, וציטטו דברים שאמר כביכול חאפט' אל־אסד לטלאס ערב מותו: "מותי קרב אבל אתה תאריך חיים אחרים, ולכן בשמה של הידידות ארוכת השנים בינינו ובעבור כל שעשינו יחדיו אני מפציר בך לסייע בידי בני אסד". לכך, השיב כביכול טלאס: "הסר דאגה מליבך, אעשה כל מה שצריך".⁵¹

שנתיים קודם למותו של טלאס הלך לעולמו גם חַכמת אל־שהאבי, ב־5 במרס 2013. לאחר מותו גילה המנהיג הדרוזי הלבנוני ג'נבלאט, כי שהאבי אף אמר לו בפגישה שקיימו השניים כשבועיים לאחר פרוץ ההפגנות בדרעא במרס 2011, כי אסד הוא מטורף העתיד להוביל את סוריה להרס ולאבדון וכי "סוריה שאותה הכרתי נגמרה ולא תשוב עוד. סוריה שלצידה עמדתי 29 שנים נגמרה".⁵²

47. אל־קדס אל־ערבי (לונדון), 28 ביוני 2012; אל־ג'זירה, 1 ביולי 2012.

48. רויטרס, 14 ביולי 2012.

49. אל־ערביה, 24 ביולי 2012.

50. "טלאל אל־אסד יטה'ר עלי אל־פצ'א'א'יה אל־סוריה פי מנאוראת אל־ג'יש אל־סורי" (טלאל אל־אסד הופיע על מרקעי הטלוויזיה הסורית במהלך תמרונים של הצבא הסורי), דאמפרס, 7 באוקטובר 2012.

51. ערוץ הטלוויזיה אורינט, 27 ביוני 2017.

52. אל־ערביה, 28 ביולי 2012, 5 במרס 2013.

שהאבי הלך לעולמו בקליפורניה, שאליה העתיק את מגוריו בשנים האחרונות לחייו כדי לחיות לצידו של בנו חאזם, איש עסקים מצליח בעל אזרחות אמריקנית ששימש קונסול כבוד של סוריה בקליפורניה. ביוני 2012 נמסר כי התפטר מתפקידו במחאה על ההרג בסוריה, הגם שהדיווח הוכחש עד מהרה. אלא שבדיוק באותה העת נבחר אחיו, פארס, בנו השני של שהאבי, לשמש כנשיא התאחדות התעשיינים בסוריה לאחר ששימש בתפקיד יושב ראש התאחדות התעשיינים בחלב ממנה באה משפחת שהאבי. הוא אף הוזכר לא פעם כמי שעשוי לשמש כראש ממשלה בסוריה, אם יבחר המשטר לעמעם מעט את הגוון הבעתי שבו צבועים מוסדות המשטר והמדינה.⁵³

גיבור סורי נוסף מתחום התרבות, שפרסומו בא לו בימיו של חאפט' אל-אסד ושנמוג במהלך שנות המלחמה הארוכות, היה דורייד לחאם, סוני בן רובע אל-אמין שבעיר העתיקה של דמשק.⁵⁴ לחאם נודע במשך שנים במחזות הסאטיריים שהעלה על בימות התיאטרון בסוריה. על אלו נמנו המחזה "כאסכ אל-וטן" (לחיי המולדת) או "צח אל-נום" (לילה טוב), ובסך הכול קרוב ל-30 סדרות טלוויזיה וסרטי קולנוע. הוא הפך מזוהה עם דמותו של הגיבור בסדרות אלו, ע'ואר אל-טושה, מעין צ'ארלי צ'פלין סורי.

ביצירותיו נהג לחאם למתוח ביקורת חברתית מרומזת על התנהלותו של המשטר הסורי, בעיקר על דרגי הבריורקרטיה, אך לעולם לא על דרג מקבלי ההחלטות. הוא טיפל בחוליים של החברה בסוריה וזו הערבית, באמצעות עיסוק בנושאים של מדיניות חוץ, דוגמת היחסים הבין ערביים או השאלה הפלסטינית, היינו כאלו שאינם נוגעים במישרין לסוריה או למשטר העומד בראשה. כך למשל בסרטו הנודע "אל-חודד" (הגבול), גילם לחאם דמות של אזרח שנקלע לשטח הפקר בין שתי מדינות ערביות לאחר שאיבד את דרכו, והכול נאבקים זה בזה להשגת יוקרה וכבוד על חשבוננו עד שבסופו של יום מותרים אותו בשטח ההפקר.

משפרצה המהפכה בסוריה נדם קולו של לחאם. קולו הוסיף להישמע, אך באמצעות תמיכה במשטר ובעומד בראשו. הוא תקף בחריפות את המפגינים והמוחים נגד המשטר בראשיתה של המהפכה בסוריה, ותיאר אותם כפורעי חוק וכפושעים. הוא הכריז כי אם אסד ייפול – יוותר על אזרחותו הסורית. באירוע שהתקיים בשגרירות איראן בדמשק בינואר 2016 אף השמיע שיר תהילה לכבודו של מנהיגה הרוחני של איראן חמינאי.⁵⁵

היו מי שביקשו לראות בהתנהלותו של דורייד משום ביטוי למחויבות של הדור הישן בסוריה, מקרב מעמדות הביניים הסוניים, לשושלת אסד שהביאה לסוריה יציבות ואיתנות ואולי אף מחויבות ללאומיות הערבית ולתפיסה של פאן-ערביות, שבהן איבד הדור הצעיר בעולם הערבי, דור מהפכות "האביב הערבי", כל עניין. אפשר גם שגילו המתקדם של לחאם לימד אותו זהירות מהי.

53. אל-עאלם, "מן הו פארס אל-שהאבי אל-מורשח למנצב רא'ס וזרא'א סוריא" (מיהו פארס אל-שהאבי המועמד לשמש כראש ממשלת סוריה), 12 ביולי 2016.

54. לחאם למד כימיה באוניברסיטה של דמשק ועבד כמורה בעיירה צלחאד. את דרכו כשחקן החל ב-1960 בעקבות הזמנה שקיבל לעבוד בטלוויזיה הסורית שהחלה אז בשידוריה.

55. אל-ערבייה, "באל-וידאו, דורייד לחאם יקולו לחמינאי: פי רוחכ באלקדאסה" (דורייד לחאם מצולם בסרטון וידאו פונה לחמינאי ואומר לו: בנשמתך הקדושה), 27 בינואר 2017.

על רקע סיפורו של לחאם אי אפשר שלא להיזכר באבראהים קאשוש, שזכה לכינוי "הזמיר של המהפכה". קאשוש עבד למחייתו ככבאי, אבל נודע כזמר רחוב עממי שהלהיב והלהיט את המפגינים שנאספו להפגנת המונים, לטענת אנשי האופוזיציה נאמד מספרם במאות אלפים, בכיכר אל־עאסי בלב חֶמָאָה ב־1 ביולי 2011. סרטון ובו נשמע קורא: "ארחל ארחל יא אסד" ("אסד הסתלק") זכה לצפיית המונים ביוטיוב. אלא שב־4 ביולי 2011 נמצאה גופתו צפה במימי נהר אל־עאסי (האורונטוס) כשגרונו משוסף, דבר שלא הותר כל מקום לספק באשר לסיבת המוות כמו גם באשר לאחראים למותו.

זמרים צעירים אחרים היו נועזים פחות מקאשוש. כך חאזם שריף מחֶלֶב שזכה בדצמבר 2014 בעונה השלישית של התחרות "ערב איידול" המתקיימת בבירות, אבל כשנקרא לקבל את הזכייה נמנע מלהתעטף כמקובל בדגלה של מדינתו, הדגל הסורי, משום שלדבריו הוא מבקש לשמור מרחק מן הפוליטיקה ולא להזדהות עם מי מהצדדים למלחמה בסוריה. לאחר שזכה בתחרות עזב את מולדתו, והחל מופיע על הבמות בתורכיה וברחבי אירופה. כך גם נאציף זיתון, נוצרי ממחוז דמשק הגם שמקור משפחתו הוא מן החוראן. זיתון היה הזוכה בעונה השביעית של תחרות ה"סטאר אקדמי", שלהפקתה חברו כמה ערוצי תקשורת לבנונים. בניגוד לשריף בחר לשוב לסוריה והוסיף להופיע על במותיה, ובעיקר באירועים שאורגנו בידי המשטר ובמהלכם השמיע שירי הלל לבעת' ולמשטר העומד בראשה.

אלו היו אפוא גיבוריה הסונים ואף הנוצרים של סוריה, אינטלקטואלים, זמרים או אנשי עסקים, וגם בכך היה כדי להעיד ושמה להאיר זווית נוספת על שהתחולל בסוריה במהלך שנות המהפכה והמלחמה במדינה.

הקואליציה של בשאר ובני העדה הסונית – בין העיר לכפר

אסד שרד ומשטרו נותר ניצב על שתי רגליו, נשען על מנגנונים שהוכיחו כושר הישרדות: מוסדות הממשל, כוחות הצבא ומנגנוני הביטחון. באלו היה כדי להוסיף ולקיים את המדינה הסורית, או מה שנותר ממנה, כגחלת לוחשת עד להגעתם של הרוסים והאיראנים לסוריה. מאחורי מוסדות ממשל ומנגנונים צבאיים וביטחוניים אלו נותרו, יש להודות, גם חלקים של אותה קואליציה חברתית רחבה העומדת בבסיסו של המשטר הסורי עוד מאז מהפכת הבעת'. קואליציה שהוסיפה במהלכה של המלחמה שהשתוללה במדינה להעניק למשטר זה תמיכה, גם אם באופן חלקי ועקיף.

ראוי להזכיר כי המשטר הסורי החל את דרכו כמייצג, וכמי שנשען בבסיסו על קואליציה חברתית רחבה שהייתה נטועה עמוק בציבוריות הסורית. קואליציה זו הובלה אמנם בידי בני העדה העלווית, אבל היו בה שותפים גם בני עדות המיעוטים האחרות במדינה, דוגמת הדרוזים והנוצרים, ומה שחשוב יותר, גם בני העדה הסונית מאזורי הכפר והפריפריה. הסדקים שנתגלו בבניינה של קואליציה זו בעשורים האחרונים, וליתר דיוק התהום שהלכה ונפערה בין המגזר הסוני הכפרי ובין המשטר בדמשק, היא שהובילה לפרוץ המהפכה הסורית. שהרי היה זה המגזר הסוני הכפרי – כשליש מכלל האוכלוסייה בסוריה וכמחצית ממניינה של העדה הסונית במדינה – שחש נבגד וזנוח על־ידו, ויצא במרס 2011 למאבק בו.

בקסמה של המהפכה שאותה הובילו תושבי אזורי הכפר והפריפריה, נפלו בתחילה שבי חלקים נרחבים מן האליטות הסוניות בערים הגדולות, ואליהם הצטרפו משכילים ובני אליטות מקרב בני עדות המיעוטים השונות במדינה, דרוזים נוצרים ואפילו כמה עלווים. עם זאת, משאחזה האש בכל רחבי סוריה והמהפכה הפכה למלחמת אזרחים עקובה מדם ובעיקר למלחמת ג'האד בהובלתן של קבוצות סלפיות-ג'האדיות, נמוגה בקרב האליטות ומעמדות הביניים הסוניים בערים הגדולות ההתלהבות מן המהפכה.

בהקשר זה ראוי לשוב ולהזכיר כי קווי השסע בסוריה היו מאז ומעולם בעלי מאפיינים מעמדיים, חברתיים וכלכליים, ולא דווקא עדתיים. אחרי הכול, בני הכפר ותושבי הפריפריה הסונים חברו לבני עדות המיעוטים האחרות בהובלת בני העדה העלווית, וחוללו את מהפכת הבעת' ב-1963 שכוונה נגד בני עדתם שלהם, בני האליטה הישנה ששלטו בחיי החברה והמדינה עד לאותה העת.

עם זאת יש להודות כי היסוד העירוני בסוריה התאפיין מאז ומתמיד ביחס של בוז וסלידה כלפי היסוד הסוני הכפרי, כמו גם בחשש עמוק מפניה של הקיצוניות האסלאמית שהפכה עתה לכוח המניע של המהפכה. מעמדות הביניים והאליטות הסוניות בערים הגדולות נטו מאז ומתמיד, ובוודאי שעתה, לראות בשילוב בין כפריות ובין קיצוניות אסלאמית סכנה לסדר החברתי, הכלכלי והפוליטי המתקיים במדינה שבקודקודו שושלת אסד וסביב לה בני העדה העלווית, אבל שבו מצא בסופו של יום גם המגזר העירוני הסוני את מקומו. יסוד סוני עירוני זה היה ונותר במהותו לאומי ערבי חילוני.

למרות הצלחתה של הקואליציה לשרוד, לא ניתן להתעלם מכך ששנות המלחמה היו הרסניות למדינה ולחברה בסוריה, שבמהלכה נופץ לרסיסים הפסיפס הסורי – אותו מרקם עדין שקשר יחדיו עדות ודתות ומרכיביו התפזרו לכל עבר. הנוצרים, שמנו למעלה מעשרה אחוזים מכלל האוכלוסייה עד לפרוץ המשבר, היגרו בהמוניהם מסוריה ונראה כי משקלם בקרב 5-8 מיליון הפליטים הסורים היה גדול משמעותית ממשקלם בכלל האוכלוסייה. אחרי הכול לנוצרים סיכויים טובים יותר להיקלט במערב אירופה ואף בארצות-הברית, מה גם שגשרים מעטים בלבד נותרו קושרים אותם מולדת הישנה שחדלה להיות בית מבטחים עבורם. בני עדות המיעוטים האחרות נטו להסתגר במרחבי המחיה שלהם, שבהם היוו רוב בקרב האוכלוסייה. כך הכורדים בצפונה של המדינה, שניצלו את ההזדמנות שנקרתה בדרכם לקדם את רעיון האוטונומיה הכורדית. כך גם הדרוזים שלרגע נדמה היה בקיץ 2015 כי דאעש נערך לפרוץ אל ביתם בהר הדרוזים. רבים מבני עדות המיעוטים נטשו את הערים הגדולות שבהן התיישבו במאות אלפיהם במהלך שנות היציבות שידעה סוריה מאז שנות ה-70, ושובו אל מרחבי המחיה שלהם. דוגמה חיה לכך הייתה מנוסתם של רבים מקרב מאות אלפי הדרוזים מג'רמאנא, פרבר בדרומה של דמשק, חזרה אל הר הדרוזים.⁵⁶

על כל אלו לא נמנו אגב העלווים, שנותרו, אולי בלית ברירה, במאחזים שקנו להם בבירה הסורית ובערים אחרות ברחבי המדינה, דוגמת חמץ שבה היוו קרוב לשליש מן התושבים ואולי אף יותר, נחושים לשמר את נוכחותם במאחזים אלו, ומשכך את שליטתם

56. אתר גלדי, "בעד אל-סונה ואל-מסיחין.. אל-אסד ישרע בתהג'יר דרוז ג'רמאנא" (לאחר הסונים והנוצרים.. אסד החל בגרוש הדרוזים מג'רמאנא), 14 בנובמבר 2016.

במדינה. העלווים נותרו היחידים הנכונים לא רק לתמוך במשטר הסורי, כפי שעשו בני עדות המיעוטים ואף חלק מבני העדה הסונית בסוריה, אלא גם להילחם ולהיהרג בעבורו. בכך כידוע לא היה די, ומכאן נבעה החלטתו של אסד להטיל את יהבו על אותו ציר שיעי המשתרע מטרהאן עבור דרך בגדאד ועד לבירות, ולהפוך אותו לעמוד תווך ושדרה למשטר. זו התפתחות רבת משמעות לעתידה של סוריה, שהרי בני העדה העלווית לא ראו עצמם מעולם חלק מעולם השיעה, ובוודאי שלא במובן התרבותי או הדתי. זאת לעומת המשטר הסורי בהנהגתה של שושלת אסד, שקשר עצמו לאיראן עוד מראשית ימיה של המהפכה האסלאמית במדינה. עתה הפך משטר זה מבן ברית או אף ראשון בין שווים ומי שאף הוביל ברית זו בלבנט, לבן חסות של משטר האייתולות בטרהאן. חבירה זו לאיראן ולחזבאללה עשויה להתברר כהרת גורל לעתידם של העלווים בסוריה, ובמיוחד אם יעלה בידי איראן לחזק בקרבם של אלו, ובעצם ליצור יש מאין, זהות עדתית בעלת ממד דתי – שיעי תרי-עשרי – ואף להצמיח מקרבם כוח מיליציוני עדתי דוגמת חזבאללה, ובכך להפוך אותם לשליח העושה את רצון אדוניו כפי שקרה לשיעים בלבנון או אף לח'ות'ים בתימן.

התפתחות דרמטית יותר הייתה כמובן אותו מהפך דמוגרפי בפניה של החברה הסורית – תוצאה של טיהור אתני של מיליוני סורים שהפכו שלא מרצונם פליטים מחוץ לארצם. במרס 2017 העריכה נציבות האו"ם לפליטים כי בסוריה נותרו כ-19 מיליון תושבים. נראה כי מתוך אותם תושביה של סוריה שנותרו בה, הסונים הם מחציתה של האוכלוסייה, 7-8 מיליון נפש, מותירים לעלווים ולבני המיעוטים האחרים דוגמת הדרוזים, הכורדים, והנוצרים – ככל שאלו נותרו בסוריה – את מעמד הבכורה הדמוגרפית.⁵⁷

גם בעיראק מבצעת הממשלה השיעית בבגדאד, כחלק של מאבקה בדאעש, מהלך של טיהור אתני (גם אם לא מוכרז ושיטתי כמו בסוריה) באוכלוסייה הסונית בצפון-מערב המדינה. הסהר הפורה (סוריה, עיראק ולבנון) הולך ומשנה את פניו מאזור המצוי בדומיננטיות פוליטית סונית שהייתה מבוססת, לא במעט, על היותם של אלו למעלה ממחצית מתושביו – לאזור המצוי תחת הגמוניה שיעית, שלא לומר איראנית, ושבו השיעים ועדות מיעוט אחרות שמקורן בשיעה (עלווים, דרוזים ואסמאעיליים) הם הרוב במרחב.

עם כיבושה של חֶלֶב

בתחילת הספר התלבטתי במה להתחיל, ובחרתי בנפילתה של חֶלֶב בידי אסד ואנשיו באמצע דצמבר 2016, שלאחריה נפל הפור כי הוא שעתיד לצאת כשידו על העליונה מן המערכה. ביום שבת, 26 בינואר 2017, כחודש לאחר שהושלם כיבושה של חֶלֶב חודשו, בתום הפוגה שנמשכה חמש שנים, משחקי הכדורגל באצטדיון העירוני של חֶלֶב.⁵⁸ במהלך המלחמה הושבתה פעילותה של הליגה. 16 הקבוצות שנטלו בה חלק קודם לפרוץ המלחמה חולקו

Fabrice Balanche, "How Sectarianism Can Help Explain the Syrian War", *Syria Deeply*, .57 6 March 2018.

"Once full of promise, Syrian football has been destroyed by civil war", *The Guardian*, .58 7 September 2014.

לשני בתים, וקיימו ביניהן משחקים בדמשק ובלאד'קיה. ארבע הקבוצות בראש כל בית עלו לשלב הגמר, והתחרו ביניהן על התואר אלופת סוריה. עתה חודשו כאמור המשחקים במתכונת הרגילה, ומגרשי הכדורגל חזרו לשמש את הקבוצות ואת האוהדים, תחת לשמש כמחנות מעצר למתנגדי המשטר או כבסיסי אימונים למיליציות שהקים המשטר הסורי ללחום באויביו. שתי קבוצות הכדורגל העירוניות של חֶלְב, "אל-איתחאד" ו"אל-חוריה", התייצבו למשחק הדרבי ביניהן ויחד עמן רבים מאוהדיהן. אלו נאלצו כאמור להרחיק עד לעיר החוף לאד'קיה, שבה קיימו קבוצות הכדורגל של חֶלְב את משחקיהן בשל הקרבות שהשתוללו בעיר. לצד כרזות עידוד ותמיכה בשחקנים, הניפו האוהדים תמונות של אסד, "משחרר העיר". הדרכי הסתיים בניצחונה של קבוצת "אל-איתחאד" בתוצאה 1:2.⁵⁹

לכל היה ברור כי המנצח האמיתי נמצא הרחק ממגרש הספורט, ישוב בארמונו,⁶⁰ וכי נצחונו אינו רק ספורטיבי ואף לא תקשורתי או תעמולתי גרידא, אלא ניצחון צבאי ממש בעל משמעות לגורל המערכה על סוריה. בריאיון שהעניק למשלחת של עיתונאים צרפתים ימים אחדים לאחר שחֶלְב נפלה לידיה, ביקש להמעיט במשמעות שראוי לייחס לטרגדיה האנושית שחוו תושבי העיר: "מה שחשוב עתה הוא להתמקד במאמץ לשקם את סוריה ולבנותה מחדש". לשאלת אחד העיתונאים האם הוא סבור שהמלחמה שניהל באויביו היא מלחמה טובה ענה אסד: "אין דבר כזה 'מלחמה טובה'. מלחמה איננה יכולה להיות מעצם טיבה ומהותה 'טובה' [...]. המציאות היא שדחפה אותנו לפעול לשחרור חֶלְב, וברור שלהחלטה שקיבלנו היה מחיר. החשוב הוא שבסופו של יום שחררנו את בני עמנו מידיהם של הטרוריסטים".⁶¹

59. אתר אל-בואבה, "מושג'עו כורת אל-קדם פי חֶלְב התיפון פי אל-מדינה לל-מרה אל-אולה מונד'ו אעום" (אוהדי הכדורגל בחֶלְב מריעים לראשונה זה שנים), 28 בינואר 2017, <http://www.allbawaba.com/930604>; "אחרי חמש שנים: הכדורגל חזר לחֶלְב", וויינט, 28 בינואר 2016.

60. לאסד שלושה ארמונות בדמשק: "ארמון העם" (קצר אל-שעב) המכונה גם ארמון אל-מוהאג'ירון הממוקם על הר קאסיון ומשקיף על העיר דמשק ובו מתקיימים אירועים רשמיים דוגמת טקס שבועת האמונים של אסד ביוני 2016; ארמון תשרין המכונה גם ארמון האירוח (קצר אל-דיאפה) במערכה של דמשק שבו מקיים הנשיא פגישות עם אורחים זרים; ולבסוף ארמון אל-רודה ברובע אל-רודה בליבה של דמשק העתיקה ובו ממוקמים רבים מאגפי משרד הנשיאות.

61. סאנא, 8 בינואר 2017; אתר נשיאות הרפובליקה הערבית הסורית, <http://www.presidentassad.net/index.php?option>.

תולדותיה של המדינה הסורית עמדו מאז קיבלה את עצמאותה באפריל 1946, ולמעשה עוד קודם לכן מאז הוקמה בידי שלטונות המנדט הצרפתי במהלך שנות ה-20 של המאה ה-20, בסימנו של מאבק מתמיד ומתמשך על השליטה בה, על דרכה וזהותה, ולמעשה אף על עצם קיומה. שורשיו של מאבק זה שזכה לכינוי "המאבק על סוריה" היו נעוצים אמנם במקורות החולשה של סוריה מבית, אולם מאבק זה על סוריה הושפע משורה של מאבקים אזוריים ובין-לאומיים שאליה נקלעה סוריה שלא בטובתה, ובראשם המאבק הבין-ערבי על הגמוניה אזורית ועל הנהגת העולם הערבי ולצידו המלחמה הקרה בין המזרח והמערב. מאבקים אלו הטילו באותן שנים את צילם על המזרח-התיכון ובייחוד על העולם הערבי, ובו כמובן גם על סוריה. זו האחרונה הפכה שוב ושוב לכלי משחק בידיהן של המעצמות הגדולות, כמו גם בידי אחיותיה הערביות, ולעיתים אף מושא לשאיפותיהן להתפשטות טריטוריאלית או להגמוניה פוליטית.

רבים מספרי ההיסטוריה שנכתבו אודות סוריה כללו בכותרתם את המילה "מאבק".¹ הבולט מכולם הוא כמובן פטריק סיל שכתב: "סוריה ראויה לתשומת לב מיוחדת, שכן משמשת היא אספקלריה לאינטרסים מתחרים על המפה הפוליטית הבין-לאומית [...]. אין אפוא לראות בסוריה קורבן סביל של מריבות עמים אחרים. לעיתים דווקא נהפוך הוא: סכסוך שמקורו בסוריה מיוצא אל שכנותיה ואף מעבר לגבולותיהן, עד כי בחיפוש אחר גורמיו של משבר בין-לאומי חמור מסוים מוליכות לעיתים העקבות לדמשק".²

סיל זכה אגב לראות בסיומו של המאבק על סוריה, עם עלייתו של חאפז אל-אסד לשלטון בדמשק בנובמבר 1970, כך נראו לכל הפחות פני הדברים באותן שנים. משום כך בחר להקדיש לאסד האב את ספרו אסד: המאבק על המזרח-התיכון, שבו תיאר את הדרך שעשתה סוריה משנות ה-50 של המאה ה-20 (שנות המאבק על סוריה, עת מדינה זו התאפיינה בחולשה ובהעדר יציבות) אל שנות ה-70 וה-80 (שנות המאבק שניהלה מדינה זו בהנהגתו של חאפז אל-אסד להשגת הגמוניה על המזרח-התיכון כולו). ב-11 באפריל 2014 הלך סיל לעולמו בגיל 84 ממחלה קשה, כשהוא שבע אכזבות מהיורש שלא השכיל, לדעתו, לשמר את מפעל חייו של אביו, ושאינו לא הצליח לכוון את אותה מערכת יחסים אישית ואף אינטימית שקיים עם האב. נוכח מערכת היחסים הצוננת שהתפתחה בין סיל ובין

1. פטריק סיל, **סוריה: המאבק לצמרת** (תל-אביב: מערכות, 1965). כותרתו של הספר באנגלית היא *Syria The Struggle for*; פטריק סיל, **אסד: המאבק על המזה"ת** (תל-אביב: מערכות, 1995); Andrew Rathmaell, *Secret War in the Middle East, The Covert Struggle for Syria, 1949-1961* (London: I. B. Tauris, 1997); Nikolas Van Dam, *The Struggle for Power in Syria, Politics, Society under Asad and the Ba'th Party* (London: I. B. Tauris, 1996).

2. פטריק סיל, **סוריה: מאבק אל הצמרת** (תל-אביב: מערכות, 1965), עמ' 11-13.

אסד הבן, אין פלא כי סיל הפך בשנותיו האחרונות למבקר חריף של המשטר הסורי עד כדי הטענה כי התנהלותו של אסד היא שהביאה לחורבנה של סוריה.³ אכן, כל מי שעתיד לכתוב את סיפורה של המלחמה בסוריה - סיפור עלייתה ונפילתה של המהפכה במדינה ושל מלחמת האזרחים והג'האד שהחריבה בה כל חלקה טובה, ולבסוף את סיפורו של המאבק האזורי והבין-לאומי על סוריה - לא יוכל להתעלם מכך שגורלה של סוריה נחרץ לשבט ולחסד, ובוודאי שבשליביה האחרונים של המלחמה בהחלטות ולעיתים בהחלטה שלא להחליט, שקיבלו פוטין בקרמלין במוסקווה או במעון הנופש שלו בסוצ', שבו אירח את אסד, את נשיאי תורכיה ואיראן ואף את בנימין נתניהו לדיונים הרי גורל לעתידה של סוריה. לימים אף קיים בו בינואר 2018 את הקונגרס הכלי-סורי, שהיה ממבשרי סיומה של המלחמה במדינה; וכמובן ההחלטות שקיבלו ברק אובמה בווישינגטון ולאחריו דונלד טראמפ בווישינגטון, ואף באחוזת הנופש שלו מארו לאגו בפלורידה שבה נתן את ההוראה בראשית אפריל 2017 לתקוף צבאית בסוריה בעקבות השימוש שעשה המשטר הסורי בנשק כימי נגד בני עמו, ואפשר שאף קיבל בה כחודשיים לאחר מכן, ביוני 2017, את ההחלטה להפנות עורף למורדים בסוריה ולהפסיק את הסיוע האמריקני שהוענק להם. וכך, כפי שציין סיל בספרו, הפכו תולדותיה של סוריה שזורים במאבקים פנימיים מבית, ולצידם מאבקים אזוריים ובין-לאומיים שהתנהלו על השליטה בה. ביטוי לשילוב זה נמצא בכיבושה של חֶלֶב בדצמבר 2016 בידי כוחותיו של המשטר הסורי, בסיוע רוסי ואיראני, שהרי בחֶלֶב, העיר השנייה בגודלה במדינה, ולא דווקא בדמשק הבירה, הוכרע גורל המערכה (בדיוק כפי שבסטלינגרד הוכרע הקרב בחזית המזרחית, הגם שנדרשו לרוסים עוד כמה שנים כדי להגיע לניצחון המלא). לצידה של חֶלֶב ראוי גם להזכיר את האירועים הטרגיים בח'אן שיח'ון, שעליה המטירו מטוסים של חיל האוויר הסורי גז סארין בראשית אפריל 2017, כמו גם את הטרגדיה שפקדה את דומא שהותקפה אף היא בנשק כימי בראשית אפריל 2018, כאקורד סיום צורם של המלחמה המבשר את סיומה המתקרב.

בשבת הרוסים

אין ספק כי המעורבות הרוסית החל בספטמבר 2015 היא שחוללה תפנית במהלכה של המלחמה בסוריה, מאחר שהרוסים השכילו לחשוף ואף לפגוע בבטנו הרכה של מחנה המורדים - חולשותיו המובנות (חוסר אחדות, היעדר הנהגה והקצנה דתית) ולצד זאת היעדר נכונות כלשהי מממשל אובמה ולאחריו מממשל טראמפ לתמוך במורדים ולהעניק להם תמיכה צבאית של ממש. אובמה החליט כידוע לנתק עצמו מן הטרגדיה המתחוללת בסוריה. בהחלטתו זו העניק את סוריה על מגש של כסף לידיה של מוסקווה, ואפשר לה להפכה למגרש משחקים רוסי-איראני שבו הפליאו שני בעלי ברית אלו לשחק. טראמפ בחר כידוע בסופו של יום ללכת בדרכו של אובמה.

³. Faisal Al Yafai, "Patrick Seale wrote the book on Syria but misread its latest chapter", *The National*, 14 April 2014.

בריאיון שהעניק אסד ל-RTP הפורטוגזי בנובמבר 2016, הסביר את שיקוליו לפנות בבקשת עזרה למוסקווה, כמו גם את היתרון שהעניקה לו מעורבות זו: "אנו נעזרים בחזבאללה, באיראן וברוסיה, משום שהללו יכולים לסייע לנו ולהושיט לנו עזרה. שהרי איננו ניצבים מול כמה טרוריסטים שמקורם בסוריה. מדובר כאן במלחמה בעלת ממד בין-לאומי שכן הטרוריסטים המצויים על אדמתנו נתמכים בידי עשרות של מדינות.[...] כולם חשובים באותה המידה. פוטין חיוני וחשוב, איראן חיונית וחשובה לנו וכך גם חזבאללה. כל אחד מהם מרים תרומה למאבק בטרור. כך שאיני יכול לומר שמישהו מהם חשוב יותר מהאחר. ובכל זאת, חשיבותה של התמיכה הרוסית טמונה בעוצמת האש שלהם ובכך שהם מספקים לנו נשק. אחרי הכול, מזה 60 שנה אנו מקבלים מהם את עיקר מערכות הלחימה שלנו ותלויים בסיוע הצבאי שלהם לחלוטין. אבל בכל האמור בהחלטות המדיניות באשר לעתידה של סוריה, הרי שאנו עצמאיים לגמרי".⁴

ניצחונו של אסד בא לו תודות להתגייסות הרוסית והאיראנית לצידו, ולחוסר המעש שגילתה וושינגטון בכל הקשור בטיפולה במשבר בסוריה. ובכל זאת, מדובר היה בעיקר בניצחון הנעוץ בבסיסו במציאות הפנים-סורית: כישלונם של המורדים לאחד שורות, להצמיח הנהגה מדינית וצבאית, ולהשיל מעליהם את התדמית הקיצונית; ומנגד, עוצמה אישית מפתיעה שגילה אסד, אך גם התמיכה לה זכה מצד חלקים משמעותיים של האוכלוסייה בסוריה.

יועצו לעניינים בין-לאומיים של המנהיג הרוחני העליון של איראן עלי חמינאי, עלי אכבר וליאתי, התפאר בנובמבר 2017 במהלך ביקור שקיים בעיר ח'לב כי: "בלעדינו אסד לא היה שורד",⁵ אבל דומה שאי אפשר שלא להסכים, גם אם בלא התלהבות יתרה, לדבריו של נצראללה בריאיון שהעניק לערוץ "אל-מיאדין" ב-3 בינואר 2018, ולפיהם הצלחתו של רעיון המדינה הסורית לשרוד היא שעמדה בבסיס ההישג והניצחון. "יש נשיא בדמשק. אפשר היה להניח כשהכול החל שהוא ייבהל, ייקח את המזוודה שלו, יעבור ללאד'קיה ומשם יתור אחר מקום מקלט במוסקווה או במדינה אחרת בעבורו ובעבור משפחתו, והיו אכן כמה מדינות שהציעו לו מקלט בשטחן.

אבל האיש לא נבהל. בתחילת האירועים כשנפגשנו בדמשק, אפשר היה לשמוע את קולות הקרבות, ובארמון אף נשמעו לא פעם רעמי תותחים והדי פיצוצים של טילים. אבל הוא נותר איתן וחזק, נשאר בדמשק ולא עזב. יחד עמו נותר קאדר של אנשי מדינה וביטחון. כן, נהרגו כמה שרים וכמה בכירים אחרים, אבל בניין המדינה לא קרס. במהלך מה שמכונה "האביב הערבי" היינו עדים (בכמה מדינות) לעריקה של שגרירים ושל מפקדי צבא. מן הצבא הסורי לא ערקה ולו כיתה. היו בודדים שבחרו מסיבות שונות לברוח, אבל בניין הצבא נותר שלם וכך גם בניין מנגנוני הביטחון ומוסדות המדינה. הם נותרו שלמים כי היה מי שישמור עליהם, וברור שהם לא היו מצליחים להחזיק מעמד ולשרוד במשך שבע השנים

4. ריאיון שהעניק אסד ל-RTP, 16 בנובמבר 2016.

5. "From Aleppo, Top Iranian Official Hails Tehran's Growth as Regional Power", *Reuters*, 8 November 2017.

האחרונות אלמלא נמצאה להם תמיכה עממית נרחבת. כלומר אין מדובר כאן במערכה שניהל כביכול המשטר בבני עמו.

אחר כך נכנס חזבאללה, ואחריו הגיעו קבוצות לוחמים מעיראק ללחום בסוריה. אחר כך גם מומחים ואף כוחות מאיראן, ולבסוף חטיבת הפאטמיון ובשנתיים האחרונות הצטרפו לכל אלו גם הרוסים. ואולם, אם לא היה נמצא שם כל אותה העת צבא סורי, הרי כל הכוחות הזרים הללו שהגיעו אל אדמת סוריה היו נחשבים (ובעיקר נתפסים בידי הסורים) כצבא כיבוש. אבל לא זה מה שקרה⁶.

האם זהו ניצחונה של המדינה הסורית?

היו שביקשו לראות בניצחוננו של אסד ושל העדה העלווית שהתייצבה מאחוריו, ואף של הקואליציה החברתית שבראשה עמדו ושבה היו שותפים גם בני עדות המיעוטים נוספות ובני מעמדות הביניים והאליטות הסוניות בערים הגדולות, משום ניצחונה של המדינה הסורית שלה נותרו מחויבים סורים רבים. אחרי הכול הרעיון המדינתי, וליתר דיוק רעיון של מרכז שלטוני עירוני המטיל מרותו על סביבתו, היה מעוגן בהיסטוריה של המרחב הסורי. תולדותיו נסכו סביב לדמשק ולחֶלֶב, מרכזים עירוניים שבהם קיימו שליטיו של המרחב, בין אם סולטאנים ממלוכים ומאוחר יותר מושלים עות'מאניים, את שלטונם. ממנו הטילו את מרותם על אזורי הכפר והמדבר שבקרבתן של ערים אלו, גם אם לא הייתה זו מרות אפקטיבית ומלאה. מורשת היסטורית זו הצטרפה כנדבך לאותו זיכרון היסטורי של שנות החולשה והיעדר היציבות שידעה המדינה הסורית בעשורים הראשונים לקיומה, ומאוחר יותר גם לשנות היציבות שידעה המדינה מאז עלה אסד האב לשלטון.

מן המדינה הסורית וממוסדותיה נותר מעט מאוד נוכח ההרס והתורבן שהמיטה המלחמה, ומכאן הטענה כי ניצחוננו של אסד הוא ניצחון חלול⁷. דיווחים ועדויות מסוריה לימדו עד כמה קשה וארוכה הדרך אלי השבת היציבות והרגיעה למדינה. כך למשל אבראהים חמידי, כתבו הוותיק של העיתון "אל-חיאאת", תיאר את הבירה הסורית שבה מקיים לכאורה המשטר הסורי שליטה אפקטיבית, כנתונה בפועל לשלטונן של מיליציות ממושגות שכן בעיר פרוסים למעלה מ-140 מחסומים - חלקם של הצבא, חלק אחר של כוחות הביטחון או של הכוחות להגנת המולדת וחלקם של מיליציות אחרות שאינן כלל בשליטה הסורית. "ברחבי העיר נפוצה התופעה של קבוצות של צעירים הנושאות נשק ומנהלות קרבות ירי ברחובות הומים מאדם ובמאות של פרוצות. בעיר הפסקות חשמל ואף זרם המים נקטע לתקופות ממושכות. במחירי המוצרים נרשמה עלייה גדולה בשל ירידת שער ערך הלי"ס לעומת הדולר, אלא שבבנקים קשה למשוך פיקדונות. בחסות מציאות זו צומחת שכבה חברתית חדשה של מתעשרים חדשים, אותם הנתנים העושים את הונם מגביית כסף מצעירים הנמלטים מחובת הגיוס או מגביית שוחד במחסומי הדרכים, ולבסוף אף מחטיפות בצפייה לקבלת דמי כופר בעבור שחרור הנחטפים. הפשע נפוץ מאוד כעת ברחובות דמשק. [...]. רבים מתומכיו של

6. ריאיון של נצראללה לערוץ הטלוויזיה אל-מיאדין, 3 בינואר 2018.

7. אליזבט צורקוב, "כוחו של משטר אסד וחולשתו", הפרוור לחשיבה אזורית, 18 באוקטובר 2017.

המשטר, ובהם אינטלקטואלים ואנשי עסקים, עזבו לבירות כדי להתחיל בה חיים חדשים, הגם שלא ניתקו עצמם מדמשק. [...] חומות הפחד גבהו עד כדי כך שלא ניתן להתרגל אליהם או לחיות בצילם"⁸.

וכאילו להדגים ואף להוכיח כל זאת התפרסם בראשית 2018 מחקר שערכה הלשכה הסורית לסטטיסטיקה בשיתוף עם תוכנית המזון של האו"ם, שבדק את תחושת הביטחון בקרב 11 אלף בתי אב ב־11 ממחוזות המדינה באשר לזמינות המזון. מהמחקר עלה כי למרות אווירת הניצחון בדמשק ובמוסקווה, הרי שבשטח לא חל כל שינוי והאוכלוסייה עודנה מצויה בחרדה מתמדת מפני מחסור.⁹

ראוי לציין כי המשטר הסורי השיב לכאורה לידינו את השליטה במרבית שטחה של המדינה תוך שהוא מכיל, בחסות תהליך ההסדרה והפיוס שקידמו הרוסים, קבוצות של מורדים שחדלו ממאבקם בו, הניחו את נשקם ושבו לחיקה של המערכת הממשלתית על טובות ההנאה שהעניקה. אלא שרבים תהו האם מדובר היה בתהליך אמיתי של פיוס, ובעיקר של קבלת מרותו של השליט ומרותה של המדינה. דוגמה מאלפת לתהליך הפיוס בין המשטר ובין יריביו שעליו ניצחו הרוסים, סיפק דיווח אודות המקרה של העיירה צנמיין המצויה על אם הדרך בין הבירה דמשק ודרעא. בעיירה התגוררו ב־2010 כ־40 אלף איש, ובספטמבר 2014 השתלטו עליה מורדים. כשנתיים לאחר מכן הושג הסכם פיוס בינם ובין המשטר, ובמסגרתו אף התפרסו בה ביולי 2017 כוחות רוסיים. בעיירה פעלו שורה של קבוצות מורדים יריבות, שקמו לרוב על בסיס מוצא ושייכות משפחתית. היינו כל חמולה או משפחה הוציאה מקרבה קבוצה של חמושים לוחמים, ואלו נאבקו לרוב אלו באלו על השליטה בעיירה ובדרכים המובילות אליה.

חלקן אימץ לעצמו מן הפה אל החוץ זהות אסלאמית כדי לזכות בתמיכה של נותני חסות, בין אם מקרב קבוצות אסלאמיות שפעלו בתוך סוריה ובין אם נותני חסות מחוץ למדינה. המצור שהטיל המשטר על העיירה, שעליה לא יכול היה לוותר בשל מיקומה האסטרטגי, הביא את המורדים בשלהי 2016 להסכים לתהליך של פיוס עם המשטר שבו נטלו חלק כלל החמולות בעיירה, כל חמולה וקבוצת החמושים שפעלה בשמה. סיכומו של המשא ומתן היה הכרזה על הפסקת אש, תוך שהחמושים מתחייבים שלא לתקוף את כוחות המשטר ובתמורה הם הורשו להמשיך ולהחזיק בנשקם, ובנוסף קיבלו הבטחה מנציגי המשטר כי יקבלו פטור משירות צבאי. לצד זאת הבטיח המשטר לחדש את אספקת השירותים הממשלתיים אל העיר. מכאן שלא היה מדובר בהשבת ריבונותה וסמכותה של המדינה אל מרחביה של סוריה, אלא צילום מצב של המציאות הכאוטית ששררה בעיירה קודם להכרזה על הפסקת האש, תוך שכל קבוצה מוסיפה להחזיק באזורי השליטה בשלה, הגם שהאש בעיירה דעכה וזו שבה לחיקה של המדינה.

ובכל זאת הסבלנות נדרשת בכל ניסיון לבחון את ההשלכות ארוכות הטווח של המלחמה בסוריה, על פניה של המדינה לעתיד לבוא. אסד הוא שיצא כשידו על העליונה מן הקרב על סוריה, והוכיח כי התחליף למשטרו הוא כאוס ואנרכיה. לבד מכך, ניסיון העבר במרחב

8. אבראהים חמיד, אלי־ח'יאט (לונדון), 16 בנובמבר 2016.

9. אלי־אח'באר (בירות), 11 בדצמבר 2017.

הסורי מלמד כי קיומו של שלטון חלול השולט בחסדי אחרים, הגם שמקיים מראית עין של מסגרת מדינתית, אינו תופעה חריגה בתולדותיו של מרחב זה. הנה כי כן, עברו של המרחב הסורי אופייני מאז ומתמיד בתנועה מעגלית של צמיחתו של מרכז שלטוני, חזק ורב עצמה, הכופה עצמו על המרחב הכפרי שסביב לו, לאחר מכן היחלשותו ועליית כוחם של אזורי הכפר והפריפריה וחוזר חלילה.

ראוי לשוב ולהזכיר כי במרחב הערבי ובפרט בסהר הפורה אין שוכחים לעולם את חשבונות העבר וגם אין מזדרזים ליישבם, כמאמר הפתגם "אל-אח'ד' בת'אר אביה בעד ארבעין סנה מסתעג'ל", על אותו אדם הנוקם את נקמת אביו בחלוף 40 שנים ואמרים עליו שהזדרז במעשה הנקמה.

סוריה – מה הלאה?

כל ניסיון לנתח את מהלכה של המלחמה בסוריה, כמו גם לצפות את שעתיד להתרחש במדינה זו, מחייב להביא בחשבון שתי עובדות יסוד, הסותרות לכאורה זו את זו:

- האחת, המשטר הסורי בהנהגתו של אסד גילה יכולת שרידות, ולא קרס אל תוך עצמו כפי שקרה בלוב או בתימן. מה שחשוב יותר, הוא הוסיף להוות גרעין להתאוששות אפשרית, ואף לתקומה מחודשת של המדינה הסורית לכשתסתיים המלחמה במדינה.

- השנייה, המחאה והמרי בסוריה התבררו כעמוקי שורשים ורחבי היקף. מחנה המורדים נשען על תמיכה נרחבת של חלקים משמעותיים מקרב האוכלוסייה הסורית, הרבה יותר מכפי שניתן היה לשער כאשר פרצו המהומות. התמיכה במורדים ינקה מתחושות של שנאה ונקם הנעוצים בחלקם באירועי הדמים במהלך השנים האחרונות, כמו גם בתהליך של הקצנה דתית שעבר בצל אירועים אלו על חלקים ניכרים של החברה הסורית. רק משהתערבו הרוסים בלחימה בסוריה עלה בידם להטות את הכף לצידו של אסד, אך גם הם התקשו בהשגת הכרעה במערכה. בה בעת מחנה המורדים - שם מטעה לקשת של גורמים וקבוצות, חלקם יריבים זה לזה - לא הצליח לייצר לכידות ואחדות שורות שתאפשר לו להכריע את המערכה לטובתו.

המורדים נהנו מיתרון ברבים משדות הקרב בכל רחבי המדינה, שכן מדובר היה בקבוצות של לוחמים שבאו מקרב האוכלוסייה המקומית שהתגוררה באזורי קרבות אלו ושהעניקה להם את תמיכתה. אבל בכך לא היה די להפוך את "טורי הנמלים" או "נחלי ארבה" שכילו כל חלקה טובה בכל רחבי סוריה, לכוח אפקטיבי היכול להכריע את המערכה ולא רק לנגוס ולנשוך ביריב.

סיומה המסתמן של המלחמה עורר דיון באשר לפנים שתלבש מדינה זו ביום שאחרי. דיון כזה ראוי אף הוא שיהיה מבוסס על שתי עובדות יסוד, סותרות זו את זו, ועם זאת עומדות בבסיס המציאות בסוריה עם סיומה הקרב של המלחמה בה.

האחת, בתום שמונה שנים של מלחמה עקובה מדם לא נותרה לאף אחד מן הצדדים הלוחמים בסוריה היכולת להכריע לבדו את יריבו. השנייה, המלחמה בסוריה חדלה להיות מלחמתם של הסורים לבדם. מעורבותם של כוחות זרים בלחימה הזינה אותה, הביאה

להימשכותה ובסופו של יום אף הכתיבה את תוצאותיה. אחרי הכול המלחמה הפכה לבעלת ממד אזורי שעניינו מאבק כוחות בין איראן השיעית ובין ערבי-הסעודית ותורכיה, ובנוסף בעלת ממד בין-לאומי שעניינו המלחמה הקרה ושמא התחרות המתחדשת שבין רוסיה ובין ארצות-הברית. ממד הטרור הבין-לאומי שבו פעל דאעש הוסיף למורכבותה. בין שני המחנות נמצא מרביתה של האוכלוסייה הסורית זו שנותרה עוד במדינה, וכל שהעסיק את הפרט בה הוא מאבק הישרדות יום-יומי להבטיח קיום בסיסי. מכאן אגב אפשר להבין מדוע מעורבותם של הרוסים התבררה כשוברת שוויון, שהרי היא הצליחה לפגוע בבטן הרכה של המורדים באופן שהעניק יתרון ברור למשטר הסורי, ולבסוף אף להביא לנצחונם.

במהלכה של המלחמה בסוריה הועלו שורה של תרחישים או מודלים אפשריים שלאורם

ניתן ללחזות את עתידה של סוריה:

- המודל הספרדי, תרחיש מלחמת האזרחים בספרד. המשטר הסורי יצא מן המלחמה כשידו על העליונה, וכשהוא שולט שליטה איתנה על מרבית שטחה של המדינה הסורית. מחנה המורדים יידחק יותר ויותר לשוליים, ויילך ויתפורר עד שיימוג ויחדל להוות כוח בעל משמעות ומשקל מדיני ובעיקר צבאי. הישג כזה יאפשר לאסד ולמשטרו בבוא היום להשליט עצמו באופן אפקטיבי, ולא רק למראית עין, על כל שטחה של המדינה ולהשליט בו את מרותה ואת ריבונותה של המדינה הסורית. יש להניח כי רבים מן הפליטים שנמלטו מן המדינה לא ישובו לסוריה, ומכאן שהאוכלוסייה שנותרה בה עתידה להיות קומפקטית ונוחה יותר לשליטה בעבור אסד, הן בהרכבה העדתי והן במאפייניה החברתיים-כלכליים. זהו תרחיש מלחמת האזרחים הספרדית של שנות ה-30 של המאה ה-20 בהיפוך היוצרות, שהרי בספרד ניצחו כידוע "המורדים" בהנהגת גנרל פרנקו שנשענו על תמיכתן של איטליה הפשיסטית וגרמניה הנאצית, את כוחות הממשלה שנהנתה מאהדתה של דעת הקהל בעולם.
- המודל האפגני. מודל זה נתפס כרלוונטי בעת שהמלחמה בסוריה נראתה רחוקה מהכרעה. בבסיסו עמדה ההנחה כי הלחימה בסוריה תימשך בעצימות משתנה בלהבות נמוכות, הגם שאסד יוסיף לקיים שליטה, בחסותן של רוסיה ואיראן, בגרעינה הקשה של סוריה שבו מרוכזת ממילא מרבית האוכלוסייה, ואולי אף בחלקים נרחבים נוספים של המדינה. אלא ששליטה זו תוסיף להיות רופפת, שברירית ומאוימת על-ידי מהלומות מזדמנות אך בלתי פוסקות של קבוצות המורדים. אלו יוסיפו לפעול בשוליה של המדינה הסורית של אסד, ולקיים שליטה באזורי הכפר והפריפריה הרחק מהישג ידו של המשטר. המרי והמחאה יוסיפו אפוא לרחוש כגחלת לוחשת, המאיימת להתפרץ ולהעלות בלהבות את סוריה כולה.
- המודל היוגוסלבי. מודל זה הוזכר בעת שנראה היה כי אין בכוחם של הרוסים להביא להכרעה במלחמה, וכי יידרשו לסיוע של ארצות-הברית כדי להביא לסיומם של הקרבות. בבסיס מודל זה עמדה ההנחה כי במסגרת תהליך הסדרה, שלו יתנו כלל השחקנים האזוריים ואף הבין-לאומיים את ידם, תחולק סוריה לאזורי השפעה שבהם יקימו שחקנים אלו נוכחות, השפעה ואף שליטה: במזרח (אזור הג'זירה) - אזור כורדי/ערבי-סוני בחסות אמריקנית; בצפון - אזור ערבי-סוני בחסות תורכית;

במערב המדינה - אזור בשליטת המשטר המתקיים בחסות רוסית ותוך נוכחות איראנית; ובשעתו גם אזור בשליטה מערבית וירדנית בדרום המדינה. חלוקה שכזו עשויה להוביל להפיכתה של סוריה לפדרציה רופפת של אזורים אוטונומיים, שיוכלו להוסיף ולהתקיים כל עוד תימשך בהן נוכחות זרה וכל עוד יוסיפו וייהנו מתמיכה חיצונית. חלוקה של סוריה לישויות מדינתיות בעלות אופי עדתי, הייתה ועודנה קשה למימוש. מרבית אזורים של המדינה הם בעלי אוכלוסייה מעורבת, ובוודאי שהמרכזים העירוניים החשובים בה: דמשק, חמץ, תמאא ותלֵב. בנוסף, אזורים מחייה של כמה מן העדות בסוריה, דוגמת הר הדרוזים או החוף העלווי, אינם בעלי יכולת קיום עצמאית ובוודאי שמבחינה כלכלית.

- המודל הלוכי. עניינו של מודל זה הוא קריסתה של המערכת המדינתית הסורית, והשתלטות של קבוצות מורדים שונות על שטחיה. תרחיש שכזה, הנראה בשעת כתיבת שורות אלו נעדר סבירות כלשהי, עשוי לשוב ולהפוך רלוונטי בעקבות שינוי מפתיע במאזני הכוח האזוריים והבין־לאומיים בשל מעורבות אמריקנית בלתי צפויה במשבר הסורי, או שינוי בלתי צפוי במחויבות הרוסית או האיראנית לסוריה. במקרה כזה תפעל לרעת המשטר הקזת הדם הבלתי פוסקת, כמו גם אותה מציאות של מותשות שאליו הגיע המשטר הסורי בשל מחסור בכוח אדם (זו אגב הייתה המציאות בסוריה בקיץ 2015, ערב ראשיתה של המעורבות הרוסית-איראנית בלחימה בסוריה). קריסתה של המדינה הסורית תוביל למאבקי כוח בין קבוצות המורדים השונות, ובטווח המידי תימצא העדיפות בידי קבוצות מורדים בעלות גוון אסלאמי קיצוני. אפשר עם זאת לקוות, אם כי לא להניח בוודאות, כי בסופו של יום יעלה בידי היסוד הסוני העירוני - אותם מעמדות הביניים והאליטה בערים הגדולות שמילא בעבר תפקיד מכריע בתולדותיה של סוריה - לכוון מחדש ישות סורית מדינתית, תוך הכלה של קבוצות המורדים השונות אל קרבם.
- המודל הלבנוני. צחוק הגורל הוא שהחשש מן הוירוס הלבנוני, היינו חלחולה של אותה מחלה חשוכת מרפא ושל אותה מציאות חולנית בעיני סורים רבים השוררת בלבנון, שהפכה מדינה זו לחלשה שטופת עדתיות הנעדרת משטר מרכזי ולמעשה משמשת כמסגרת רופפת לעדות ולמשפחות החיות בה, הוא שהניע את הסורים בשנות ה-80 וה-90 של המאה ה-20 שלא לספח מדינה זו לסוריה שעה שדמשק נהנתה ממעמד הגמוני בלבנון. אלא שמהפכה הסורית מוטטה את המערכת החיסונית, והפכה את סוריה למדינה דמויית לבנון, שלה אמנם מסגרת מדינתית חזקה אולי יותר מזו שבלבנון, אבל כזו שעברה תהליך ברור של לבנוניזציה.
- המודל הרוסי. מודל זה הוא שעמד ככל הנראה לנגד עיניהם של הרוסים למן ראשית מעורבותם בסוריה, וביתר שאת מרגע שאלו החלו לקדם את תהליך ההסדרה שנועד להביא את המלחמה במדינה לסיומה. מדובר במודל שעניינו מדינה בעלת מבנה פדרטיבי עם מרכז שלטוני בעל עוצמה, החולש על אזורים שנהנים לא פעם מאוטונומיה בניהול ענייני הפנים שלהם ולחלק מהם צוויון עדתי או דתי. הדמיון שמצאו הרוסים בין המציאות הרוסית לזו הסורית, מצא את ביטויו בכוננתם לכנס את

ועידת עמי סוריה, כוונה שמומשה בסופו של דבר באופן חלקי ובמתכונת שונה מן המתוכנן.¹⁰

כך או אחרת האירה אלת המזל את פניו של אסד, אבל הדרך אל המנוחה והנחלה עודנה ארוכה. על כך לימדה יותר מכל הפגנה ב-10 במרס 2019 של מאות מתושבי דרעא, דוקא היא מבין כל עריה של סוריה, נגד כוונתו של המשטר להשיב את פסלו של חאפט' אל-אסד אל העיר. המפגינים קראו בין היתר: "סוריה היא שלנו, ולא של שושלת אסד", והניפו שלטים עליהם נכתב: "יופל הפסל. הוא שייך לעבר ואינו רצוי פה", וכן "המדינה נחרבה ובמקום שיקום אנו מקבלים פסלים". למרבה ההפתעה נכנע המשטר וחזר בו לפי שעה מכוונתו להשיב את פסלו של אסד האב לעיר.¹¹

10. אלי-שרק אל-אוסט (לונדון), 11 באוקטובר 2017.

11. "8 שנים אחרי הפלתו, פסל אסד האב הוצב מחדש במקום שבו נולדה המלחמה בסוריה", הארץ, 11 במרס 2019.

מפתח שמות ומקומות

א

- אבדיתא, כפר 89
 אבו ג'אבר, האשם אל־שייח' 151, 186,
 192
 אבו ג'אבר, עלי 343
 אבו ג'וליביב הירדני (איאד אל־טבאסי)
 188
 אבו האשם אל־רפאעי 179
 אבו המאם אל־שא'מי (סמיר חג'אזי) 188
 אבו זהור, שדה תעופה 182
 אבו ז'יד, רזק עבד אל־רחים 84
 אבו ח'דיג'ה הירדני (בלאל אל־ח'ריסאת)
 188
 אבו חטב, ג'נאד 113
 אבו אל־ח'יר, אחמד 184
 אבו כמאל, עיר 12, 115, 153, 155, 158,
 172, 175, 177, 230, 249, 256, 258,
 277, 283, 321
 אבו סיאף 169
 אבו ע'אדיה 155
 אבו ע'ודה, עבד אל־פתאח 386
 אבו עלי אל־אסיר (נאדר אל־ד'יאב) 180
 אבו עמאר 151
 אבו אל־קאסם הירדני, שיח' 188
 "האביב המצרי" 92
 "האביב הסורי" 13, 18, 76
 "האביב הערבי" 13, 23, 31, 31, 3
 32-33, 33, 33, 6, 34-35, 35, 9
 36-39, 41-43, 51, 57, 62, 92, 97
 הע' 38, 143, 197, 276, 300, 324-
 323, 324, 324, 325, 3, 389-390, 390
 הע' 38, 394, 401
 "האביב של דמשק" 31, 59, 6, 74
 "האביב של טהראן" 31
 "האביב של פראג" 31
 "אבירי הצדק", קבוצת 228
 אבן ח'לדון 173, 173, הע' 66
 אבראהים, הח'ליפה 154, 157
 אברהמס, אליוט 47
 "האגודה המוסלמית להדרכה וצדקה" 306
 אד"ס, אזור דרום סוריה 337
 אהנאז 103
 אידליב, מחוז 20, 22, 68, 76, 88-90,
 119, 120, 138, 150-151,
 158-159, 173, 182-183, 185,
 193-194, 209-211, 237, 246,
 253-254, 258, 269-270, 282, 313,
 340-341, 388, 390
 אידליב, עיר 20, 22, 106, 137-138,
 151, 182-183, 193, 212, 242
 הע' 176, 243, 178, 246, 252
 254-255, 262, 264, 268-269, 269
 הע' 54, 270, 270, 58, 270, הע'
 60, 384
 אל־אידליבי, אבו עות'מאן 179
 אידריס, סלים 89
 אובמה, ברק 21, 31-32, 32, 5, 35,
 35, 43, 46, 50-51, 73, 93, 118,
 129-132, 134-135, 137-138, 142,
 166-168, 173-175, 175, 78, 191,
 196, 198-199, 216, 223
 226-229, 229, 229, 139, 229, הע'
 140, 230, 243, 247, 251, 266, 331,
 333, 346, 400
 אוגדה 338

איוב, עלי 2, 75	אורייתו, ערוץ טלוויזיה 41, 42 הע' 20,
איובי, נזיה 36	123, 123 הע' 9, 123 הע' 11, 279 הע'
איזאדי, סעיד 127, 289	12-11
איזנקוט, גדי 147, 177, 200, 200 הע'	האולימפיאדה הבין-לאומית למתמטיקה 144
24, 291, 291 הע' 54, 292-293, 296,	אולמרט, אהוד 46-47, 49, 287, 346
342, 365, 365 הע' 177	אונדו"ף, כוח 334-335
איחוד האמירויות הערביות, מדינת (גם	אונטס"ו, כוח 334
מאע"ם) 100, 111, 231, 272,	אוניברסיטת לונד 53, 55
"האיחוד הדמוקרטי הכורדי", מפלגת (PYD)	אונר"א, ארגון 280
156, 169-170, 174, 192, 238	אוסטריה 335, 377
"האיחוד הלאומי הדמוקרטי", מפלגת 91	האוקיינוס האטלנטי 51, 87, 97
"האיחוד הערבי", מפלגת 284, 314, 314	אוקראינה 199 הע' 21, 216, 219, 225,
הע' 144	260
איטליה 405	"אור הדגן", תרגיל 296, 359
אילת 285, 285 הע' 23, 326	אורונטוס, נהר (נקרא גם נהר אל-עאסי)
האימפריה העות'מאנית 54, 388	395
אינדונזיה 32, 171	אורלנדו 172
אינדיפנדנט, עיתון 144, 144 הע' 67	אושליק, רמי 109
איסטנבול 171-172, 172 הע' 63, 175,	אל-אח'באר, עיתון 63, 63 הע' 20, 71,
175 הע' 76, 195, 389	71 הע' 36, 215 הע' 87, 249, 249 הע'
איקרית, כפר 318	207, 249 הע' 28, 280 הע' 13, 280
איראן 9-10, 12-14, 16-17, 19-21, 21	הע' 17, 284, 286, 286 הע' 29, 290
הע' 20, 22-23, 28, 35-36, 39, 41,	הע' 49, 298 הע' 89, 305 הע' 114,
49-50, 72, 74, 84, 92, 94, 98-99,	309 הע' 125, 315 הע' 145, 316, 316
102-103, 105, 115, 121-122, 123,	הע' 151, 322, 322 הע' 168, 350 הע'
125-126, 126 הע' 15-16, 127-128,	103, 390 הע' 39, 403 הע' 9
135, 139, 139 הע' 54, 147, 168-169,	"האחים המוסלמים" 11, 33, 33 הע'
172, 172 הע' 65, 173, 178, 181,	7, 34, 66 הע' 26, 91-92, 95-96,
184, 191-198, 198 הע' 19, 201, 201	100-101, 148-151, 154, 198, 231,
הע' 27-28, 203, 204 הע' 42, 206,	237, 275, 307, 324-326, 386, 391
206 הע' 48, 207, 207 הע' 50, 208,	אחמדינג'אד, מחמוד 126, 126 הע' 14
208 הע' 53, 208 הע' 55, 209, 209	אל-אחמר, עבדאללה 65
הע' 60-61, 210-212, 216, 218-219,	אח'רס, משפחת 120
225-226, 228-229, 231-235, 235	אח'תיאר, השאם 111, 312
הע' 158, 237, 237 הע' 164, 242 הע'	אטמה, כפר 90
177, 245, 245 הע' 188, 247-256,	איי-בייסי (ABC), רשת טלוויזיה 86, 135
249, 256 הע' 10, 256 הע' 13, 258-	הע' 39

אל־אנבארי, עבדאללה 157	270, 269-268, 266, 261-260, 257
אנגליה 37	הע' 270, 55, 277-
אנח'ל, אבו תים ואא'יל אל־עיד 180	275, 279, 281, 283-287, 289, 296-
אנטוליה (סוכנות ידיעות תורכית) 241 הע'	294, 296, 297, 299, 303-
172	300, 306-305, 313, 320, 322-325,
אנסארי, אבראהים 281	327-331, 333, 337, 337 הע' 44,
"אנצאר בית אל־מקדס", ארגון 170, 326	340, 342, 345-347, 349-350,
"ג'בהת אנצאר אל־דין", חזית 186	352-354, 354 הע' 122, 356, 356
"אנצאר אל־פרקאן", ארגון 188	הע' 133, 356, 357, 357 הע'
אנקרה 21, 37, 101, 101 הע' 48, 102,	141, 358, 358 הע' 142, 358 הע'
169, 171-172, 172 הע' 63, 199,	145, 359, 359 הע' 146, 359 הע'
202, 234-237, 239, 239 הע' 167,	149, 360, 360 הע' 154, 362-361,
240-241, 247, 262, 269, 272, 377	362 הע' 162, 363-365, 365 הע'
אל־אנשא'את, שכונה 110	172-174, 366, 366 הע' 178-179,
אס־300, טיל 200, 225, 225 הע' 129,	368-370, 370 הע' 191, 373-371,
260 הע' 24, 355-354, 364	375, 383, 394, 397, 400-401, 405
אס־400, טיל 200, 202, 202 הע' 34,	אירו, ז'אן מארק 245
236, 236 הע' 161, 355-354	אירופה 15, 34-35, 51, 83, 89, 93, 101,
אס־אי־5, טיל 359	108, 134, 148, 152, 154-155, 163,
אס־אי־17, טיל 104, 344	167, 170-173, 199, 216, 219, 225,
אס־אי־23, טיל 225	245, 261, 303, 340, 377, 377 הע' 4,
אס־אי־300, טיל 259	378-379, 395-396
אל־אסד, אסמא'א 57, 120, 143-145	אל־איתחאד, קבוצת כדורגל 398
אל־אסד, באסל 44, 384	אל־בי־סי, ערוץ טלוויזיה 125 הע' 13
אל־אסד, בשאר 9, 11, 38, 44, 44 הע' 3,	אלג'יר 100, 231, 305
48 הע' 16, 53 הע' 27, 68 הע' 29, 86,	אלכסנדרטה, חבל 48
92, 143 הע' 63, 206 הע' 48, 381 הע'	האלפים, הרי 311
12, 395	אמואזי, מחמד ג'אסם (גם "ג'ון", לוחם
אסד האב 24, 24 הע' 27, 49, 65-66,	הג'האד") 166
330, 386, 392, 399, 399 הע' 1, 402,	אל־אמין, אבראהים 63, 71, 249, 284,
407, 407 הע' 11	286, 316
אסד הבן 10-11, 11 הע' 5, 12, 12 הע' 7,	אל־אמין, מסגד 385
12 הע' 9, 13-17, 17 הע' 16, 18-21,	אל־אמין, רובע 394
21 הע' 20, 21 הע' 22, 22-23, 25-28,	האמנה הלאומית של שנת 1943 (לבנון) 315
35, 37, 41-44, 44 הע' 2, 46, 46,	אן־בי־סי, רשת 218
הע' 5, 49-47, 49 הע' 19, 50-51, 51	אל־אנבאא', עיתון 313
הע' 23, 53, 53 הע' 26-27, 52, 54-55,	אל־אנבאר, מחוז 153, 170, 176

407, 399, 394, 393, 42	55 'הע' 30, 57, 57 'הע' 3, 59, 59 'הע'
אל-אסד, האפט', הנכד 145-144, 145 'הע'	6, 61, 63-66, 68 'הע' 29, 71-76, 82,
71	85-87, 93-98, 100-105, 106-107,
אל-אסד, ימת (אסד, ימת) 159, 241-240	109-110, 110 'הע' 72, 111-115, 117,
אל-אסד, כרים 145	119-120, 122-123, 125-128, 128
אל-אסד, מאהר 101	19 'הע' 137, 134-135, 129-131,
אסטנה 22, 187, 226, 251-255, 257,	45, 138-139, 139 'הע' 56, 140-143,
271, 269, 267, 265, 263, 261, 259	143 'הע' 63, 145, 150, 152, 155,
אסיה 378, 256, 208	162, 167-169, 169 'הע' 52, 170 'הע'
אל-אסיר, אחמד 309-308	56, 172-173, 175 'הע' 78, 181, 184,
אסמאעילים, עדה 69, 23	191-193, 195-200, 202, 204 'הע' 42,
אל-אסעד, ריאד 89	205, 205 'הע' 44, 206, 208-209, 211,
אל-אסראא' ואל-מעראג' 160	211 'הע' 67, 212, 213 'הע' 76, 213
אעזאז, עיירה 210 'הע' 63, 228, 239	80, 214-215, 217-219, 220-221,
אף-16, מטוס 361, 257	221 'הע' 107, 222-223, 224 'הע'
אפאצ'י, מסוק 257	120-123, 225-227, 229, 229 'הע'
אפגניסטאן 33, 102, 123, 178, 188, 192,	140, 230, 232-235, 237, 239-241,
378, 278, 216, 207-206, 203, 194	245, 245 'הע' 188, 246, 246 'הע' 195,
אפריקה 28, 33-32, 51, 72 'הע' 38, 302,	246 'הע' 199, 247-249, 252-253,
378-377, 45 'הע' 337	256, 258, 260 'הע' 24, 260 'הע' 26,
א. ק. פ., מפלגת (AKP) 101, 96	261, 261 'הע' 27-28, 263, 265-267,
אל-אקצא, מסגד 160	267 'הע' 43, 268-271, 276-278,-285,
ארביל 166, 153	284, 288, 292, 298, 303, 305, 310,
הארגון למניעת הפצת נשק כימי 138-136,	312-314, 326-327, 327 'הע' 9, 332-
246	328, 337 'הע' 45, 342, 344-347, 352,
הארגון הסורי לזכויות אדם 376	355, 355 'הע' 131, 356, 356 'הע' 135,
ארגון שומרי הדת 188, 152	363, 363 'הע' 165-166, 367-368,
ארדואן, רג'פ טאיפ 13, 17, 21, 37, 43,	370-371, 371 'הע' 193-194,-373,
176, 148, 102-101, 96, 92, 52, 46	372, 375, 378, 378 'הע' 7, 379, 381,
הע' 81, 231, 236-234, 236 'הע' 163,	382 'הע' 12, 385, 385-383,
261, 241, 169 'הע' 240, 239, 237	387, 389, 391-396, 396 'הע' 56,
הע' 28, 262, 270, 270 'הע' 55, 270	397-398, 398 'הע' 60, 401, 401-
הע' 60, 271, 271 'הע' 64	402, 402 'הע' 7, 402, 403-405, 407,
אר-טייזי, ערוץ טלוויזיה 37, 382 'הע' 17,	אל-אסד, זין 145
383 'הע' 20	אל-אסד, האפט' 11, 11 'הע' 6, 24, 38,
אריחא, עיירה 193, 182, 20	44, 49 'הע' 20, 55, 65, 67, 82, 149,
ארמון העם, דמשק 141, 398 'הע' 60	234, 330, 386, 389, 391, 391 'הע'

אל־בֶּאֱנוֹנִי, צֶדֶד אֶל־דִּין 91, 91 ה'ע' 27	ארמנים, עדה 238
באסל, ג'וֹבְרָאן 319-320	ארסלאן, טלאל 314
באק, ג'וֹן ג'וֹלִיִּט 143-144	ארסלאן, מאי 314
באקרי, מַחְמַד חֶסֶין 359	ארצות־הברית 9, 14-17, 21-23, 31-32,
בגדאד 114, 153, 157, 162, 166, 176,	35, 43, 45-47, 49-51, 58, 72-74, 83,
191, 230-231, 247-248, 251, 282,	89, 92-93, 98, 102, 106, 112, 120,
397	123, 127, 129-138, 139 ה'ע' 55, 140,
בדריה, מְוֶפֶק 348-349	142, 147-148, 148 ה'ע' 2, 152-157,
בוגדנובסקי, נִיקוֹלַאי 203, 352	163, 166-168, 173-174, 175 ה'ע' 74,
בוויה, אדית 109	177, 177 ה'ע' 84, 178-179, 183-184,
אל־בוֹטִי, סַעִיד מַחְמַד רַמְדָּאן 107, 385-387	193, 196, 198-199, 205 ה'ע' 44,
אל־בוֹיְדָאֵנִי, אָבוּ אֶל־הַמָּאם 215	206-207, 216-217, 219, 221-223,
בולגריה 287	223 ה'ע' 115, 224-225, 225, 124,
בוּעִזִּיזִי, מַחְמַד 38	226-227, 229-232, 236, 243-245,
בורג' אל־בֶּרְאֵג'נָה, שְׁכוֹנָה 124, 282	245 ה'ע' 188, 246, 249 ה'ע' 206-
בורגס, שְׁדָה הַתְּעוּפָה 287	252, 256, 262-263, 265 ה'ע' 37, 267,
בורוג'רדי, עֶלְאֲדִין 127	267 ה'ע' 43, 268, 270, 270 ה'ע' 59,
בורקיבה, חִבִּיב 38	271, 271, 291, 298, 298 ה'ע' 87, 303, 306,
בוש, ג'וֹרְג' 45-48, 52, 74, 251, 251	306 ה'ע' 117, 325, 332, 338, 346,
ה'ע' 2, 346	354, 362, 365, 368, 370 ה'ע' 191,
אל־בַּחְרָה, הַאֲדִי 261	372, 379, 385 ה'ע' 28, 405
בחרין 39, 72, 300, 300 ה'ע' 97, 301	אשורים, עדה 238
בִּי־בִי־סִי, רֶשֶׁת 83 ה'ע' 8, 91 ה'ע' 29,	אשכנזי, גבי 295, 295 ה'ע' 70
142, 175, 195 ה'ע' 9, 211 ה'ע' 66,	אשל, אמיר 353-354
229, 313, 330 ה'ע' 21, 341 ה'ע' 60,	אל־אֶתְאֶסִי, סוֹהֵיִר 112
360, 392 ה'ע' 46	
ביג'י, עֵיר 176	ב
בילד, עֵיתוֹן 218, 218 ה'ע' 95	אל־בֶּאֱב, עֵיירָה 238, 240-241, 262
"בִּימַת קֶהִיר" 261	באב אל־חֶאֶרָה, סֶדְרָה 54
אל־בִּינְאֵלִי, תוֹרְכִי 175	באב עֶמְרוּ, שְׁכוֹנָה 83, 109-110, 384
בִּיר אֶל־עַג'ם, כֶּפֶר 333	באב תְּבֵאנָה, שְׁכוֹנָה 310
בִּיר קַצֵּב, כֶּפֶר 341	אל־בֶּאֱדִיָה, אֶזוֹר 12, 230
בירות 31, 48, 71 ה'ע' 35-36, 63 ה'ע' 20,	ג'יֵשׁ אֶל־בֶּאֱדִיָה (צְבֵא הַמְדַבֵּר) 188
69 ה'ע' 31, 75 ה'ע' 44, 75 ה'ע' 47, 82	מַע'אוֹיִר אֶל־בֶּאֱדִיָה (יַחִידוֹת הַקּוֹמָנְדוֹ
ה'ע' 4, 97 ה'ע' 39, 99 ה'ע' 42, 100,	שֶׁל הַמְדַבֵּר) 248, 248 ה'ע' 205
108 ה'ע' 67, 113 ה'ע' 82, 113 ה'ע'	אל־בֶּאֱדִיָה, מַחְזוֹ (שְׁמוֹ שֶׁל מַחְזוֹ חֶמֶץ) 20,
84, 124, 148, 165 ה'ע' 36, 180 ה'ע'	158

בנע'אזי, עיר 39	91, 191, 201 הע' 26, 205 הע' 43,
הבנק המרכזי הסורי 381-382	215, 231, 249 הע' 207-208, 213 הע'
אל־בסיט, עבד צידא 90	78, 248, 260, 266, 273, 275, 275
בעבדה, עיר (גם הצהרת) 315-316	הע' 2, 276-277, 279, 280 הע' 13,
אל־בע'דאדי, אבו בכר 15, 33-34,	280 הע' 15, 280 הע' 17, 281, 282,
106-107, 153-154, 157, 165, 168,	282 הע' 20, 283, 284 הע' 22, 285,
174-175, 175 הע' 75, 182, 230	286 הע' 29, 287, 288 הע' 37, 289,
בעל שמיזן, מקדש 156	290, 290 הע' 49, 291, 293, 294 הע'
בעקלין 314	64-66, 295-297, 298, 298 הע' 89,
בעת', מפלגת 45, 48, 65, 71, 84, 87,	299, 301-303, 305, 305 הע' 114,
115, 391, 391 הע' 42	305 הע' 116, 306 הע' 118, 307-309,
מהפכת הבעת' 49 הע' 20	309 הע' 124-125, 311, 311 הע' 130,
משטר הבעת' 9, 385-386	311 הע' 133, 312-313, 313 הע'
סוריה של הבעת' 393	136-137, 315, 315 הע' 145, 315 הע'
אל־בעת', עיתון 71, 71 הע' 37, 234 הע'	147, 316, 316 הע' 151, 317, 318,
155, 382, 382 הע' 16	הע' 156, 319-321, 321 הע' 165, 322,
בקארה, שבטי 162	הע' 168, 336, 337 הע' 44, 350, 350,
אל־בקעה, מחנה פליטים 180	הע' 103, 369, 377, 386 הע' 31, 389,
בקעת הלבנון 124, 176, 279, 297, 303,	390 הע' 39, 391 הע' 40, 395, 397,
313	403, 403 הע' 9
בראון לויד ג'יימס, חברה 143	הבית הלבן 35, 43, 46, 51, 131, 139,
אל־בראזי, טלאל מחמד סלאם 11-12, 82	174-175, 224-225, 233, 243, 246,
אל־ברגאווי, זינב 290, 350	268, 302, 319, 325, 367
ברדא, נהר 213	בכרכי 318
ברון, איתי 130, 332-333	בלייר, טוני 45
ברזאני, משפחת 169	בלנשה, פבריס 69
ברזיל 144, 145 הע' 71	אל־בלעוס, וחיד פהד 196
ברי, באסל 304	בן ג'דו, ע'סאן 345
ברי, לילא 304	בן יחיא, עבדאללה 26-27
ברי, מחמוד 304	בן ישי, רון 138 הע' 51, 246 הע' 196,
ברי, מצטפא 304	356 הע' 135
ברי, נביה 303-304, 305 הע' 114	בן לאדן, אסאמה 154, 188, 281
ברי, רנדא 304	בן עלי, זין אל־עאבדין 38, 41, 324
אל־ברידי, מחמד עלי 178-180, 351, 351	בני אומיה, כיכר 110
הע' 105	בני אומיה, מסגד 57, 108, 112
בריטניה 14, 23, 37, 45, 111, 125, 142,	בני חסות, אהל אל־די'מה 163
175, 224-225, 266, 267 הע' 43,	בניאס, עיר 82, 84-85, 259

אל-ג'האד, קבוצת כדורגל 61	354, 346
אל-ג'ולאני, אבו מֶחמד 106-107, 154,	בריטל 171, 377
182-189	ברית-המועצות 10, 35, 197-199, 251
ראו גם אל-וחיד, אַסאמה אל-עבאסי	ברית נאט"ו 40, 167, 391
גולן, יאיר 102, 103 הע' 54, 277	ברית הפריפריה 324
גולן, פתהוללה 236	אל-ברכה, מחוז (של ח'ליפות דאעש) 158
"ג'ון, לוחם הג'האד" (אמואזי, מֶחמד	ראו גם חסכה, מחוז
ג'אסם) 166	ברלין 171, 171 הע' 62, 377, 389
ג'ונסון, בוריס 224-225	ברנן, ג'ון 169, 386
גורבצ'וב, מיכאל 126	ברצלונה 171, 377
ג'זיה 163	ברק, אהוד 105, 112, 128, 323, 329,
הג'זירה, אזור 12, 17, 61, 64, 114, 121,	ברקזיט 37
155, 239, 272, 405	בשארה, עזמי 97
אל-ג'זירה, ערוץ טלוויזיה 10 הע' 4, 11,	אל-בשיר, עבד אל-אילאה 89-90
22 הע' 24, 32 הע' 4, 35 הע' 9, 35	
הע' 11, 41 הע' 19, 46 הע' 6, 57 הע'	ג
2, 58, 58 הע' 5, 62 הע' 16, 63 הע'	ג'אבור, שבטי 162
17, 65 הע' 23, 75 הע' 44, 75 הע' 47,	אל-ג'אברי, למיאא' 392
83 הע' 6-7, 84 הע' 9-10, 85 הע' 11,	ג'אברי, משפחת 392
86 הע' 12, 88 הע' 21, 89 הע' 23, 90	אל-ג'אברי, סעדאללה (גם ככר) 107,
הע' 24-25, 91 הע' 26, 94 הע' 34,	392, 110
95 הע' 35, 97 הע' 38, 107 הע' 65,	גאזיאנטפ, עיר 171, 240
109 הע' 69-70, 111 הע' 74, 112 הע'	אל-ג'ביר, עאדל 261, 298, 301
80-81, 113 הע' 82, 114 הע' 88, 117	ג'בל אל-זאויה 88-89, 150-151, 193
הע' 1, 130 הע' 26, 133 הע' 37, 152	הע' 3
הע' 7, 153 הע' 11, 155 הע' 14, 156	ג'בל מֶחסיין, שכונה 310
הע' 16, 167 הע' 43, 167 הע' 45, 170	ג'בל אל-סמאק 119 הע' 3, 313, 341,
הע' 54, 170 הע' 57, 172 הע' 64, 179	ג'בל אל-שאער 215
הע' 89, 180 הע' 94, 183, 183 הע'	ג'בל שיח' סלימאן 186
98, 183 הע' 100, 184 הע' 101-104,	ג'בל אל-תרכמאן 236
185 הע' 105-106, 186 הע' 109, 188	גדוד אל-בתאר 188
הע' 112, 189 הע' 115, 193 הע' 4,	גדודי אבו מֶחמד אל-תלאוי 178, 351
196 הע' 12, 197 הע' 15, 204 הע' 38,	גדודי עבדאללה עזאם 281, 308, 348
215 הע' 86, 220 הע' 106, 238 הע'	גדודי פארוק 83, 115, 152, 392-393
166, 239 הע' 167, 243 הע' 178, 244	גדודי השהיד אחמד עבדה 248
הע' 185, 245 הע' 190, 268 הע' 52,	גדודי השהיד עבד אל-קאדר אל-חסיני 334
282 הע' 19, 289 הע' 40, 290 הע' 48,	גדודי תומכי אל-שא'ם 150

גרדיאן, עיתון 127 הע' 18, 144, 376	307 הע' 120, 316 הע' 152, 319 הע'
הע' 1	160, 328 הע' 12, 332 הע' 23, 335
ג'רמאנא, רובע 289, 350, 396, 396 הע' 56	הע' 33, 337 הע' 43, 338 הע' 48, 342
גרמניה 174, 227, 255, 258, 357, 405	הע' 66, 348 הע' 94, 349 הע' 96, 349
גרסימוב, ולרי 204, 363, 379, 383	הע' 98, 350 הע' 102, 351 הע' 105,
	386 הע' 30, 387 הע' 32, 388 הע' 33,
ד	389 הע' 35, 392 הע' 43, 392 הע' 46,
אל־דאבי, מחמד אחמד מצטפא 99	393 הע' 47
דאבק, ביטאון 240	ג'זירת בוטאן, כפר 385
דאבק, עיירה 240	גיאורגיה 287
דאדי, מחמד עלי אללה 127, 288	ג'בריל, אחמד 48, 290, 350
הדאחיה, רובע 124, 275, 281, 298	אל־ג'זוה, כפר (עיירה) 85
דאעש, ארגון 12, 12 הע' 9, 14-15,	גיס סער 5 204
17-20, 22-23, 33-35, 83, 89, 100,	ג'לאלי, חסן צאלח 115
105-108, 108 הע' 66, 115-116,	גלובו, כתב עת 144
118-119, 121, 124, 127, 137 הע'	הגליל 289, 290, 295, 295 הע' 70, 350-
46, 138, 142, 147-151, 153-157,	348, 365
157 הע' 19, 158, 158 הע' 22, 159,	ג'לין, כפר 179
159 הע' 24, 160, 160 הע' 26, 160	גלעד, עמוס 203, 271, 352, 356
הע' 28, 161-172, 172 הע' 65,	אל־ג'מאעה אל־אסלאמיה 307-308
173-174, 174 הע' 72, 175, 175	ג'מאעת ג'יש אהל אל־סונה ואל־ג'מאעה
הע' 74-76, 176, 177, 177 הע' 82,	307, 186
178-179, 179 הע' 90, 180, 180 הע'	ג'מיל, קדרי 209
91, 180 הע' 93, 181, 181 הע' 95,	ג'מלה, כפר 181
182-187, 189, 191-193, 194-196,	ג'מראיא 344-345
199, 201-202, 202 הע' 31, 205-	ג'נבלאט, וליד 310-314, 393
206, 208, 210, 212-213, 215,	ג'נוד אל־שא'ם, ארגון ("לוחמי אל־שא'ם")
217, 220-221, 222-224, 224 הע'	182, 106
119, 225-233, 237-241, 244-249,	גנץ, בני 124, 128, 292, 295, 329, 346-
251-252, 254-256, 260-262, 264,	347
268-269, 269 הע' 53, 271, 271 הע'	ג'נתא 288
64, 279, 281-283, 289, 297-298,	ג'סר אל־שע'ור, עיירה 20, 86
298 הע' 87, 300, 305, 314, 321,	ג'עפרי, מחמד עלי 126, 208, 366
326, 330-331, 334-335, 339-342,	ג'ראבלוס, עיירה 238, 240
347, 349, 351, 351 הע' 106, 350,	אל־ג'ראח, שדה תעופה 241
351 הע' 108, 352, 354, 356 הע'	אל־ג'רבא, אחמד עאסי 94, 112, 254
135, 359, 363, 369, 375, 377, 380,	גרגייב, ולרי 213

108, 108 הע' 66, 110-111, 111 הע'	383-385, 388, 396-397, 405
73, 112-114, 114 הע' 89, 117, 121,	דבוטאולו, אהמט 101
128, 130, 130 הע' 27, 133-134,	דגן, מאיר 287
138, 141, 144, 148, 150-152,	דה מיסטורה, סטפן 221, 185
155-156, 158, 167-168, 170, 182,	ד'ו אל-פיקאר, טיל 172
186, 192-194, 196, 196 הע' 12,	ד'ו אל-פיקאר, מצטפא בדר אל-דין 290
207, 209, 212, 212 הע' 74, 213-	דוחא 96, 112, 312
215, 220 הע' 105, 222, 231-232,	אל-ד'יאב, נאדר, (אבו עלי אל-אסיר) 180
232 הע' 146, 233, 234 הע' 155,	דיאלי, מחוז 153
235, 239, 241-242, 244, 248-252,	אל-דיניה 307
255, 257-260, 262, 264 הע' 32-33,	דיר אל-זור, מחוז 20, 25-26, 68-69,
266-267, 271 הע' 62, 273 (כותרת	158, 205, 222, 248
ראשית), 275, 277-279, 281, 282,	דיר אל-זור, עיר 12, 12 הע' 9, 13, 17,
283, 285, 287, 289-291, 293, 295,	20, 22, 46, 61, 106-107, 111, 113,
297, 299, 300, 303, 305, 307-311,	115, 153, 155, 161, 169, 172, 175,
313, 315, 317-319, 321, 328, 333,	182, 201, 205, 208, 224, 230, 249,
339, 339 הע' 52, 341, 344-345,	260, 277, 283, 321, 344, 354, 384
348, 357 הע' 136, 359-360,	דיר האפר, עיירה 241
הע' 155, 361, 361 הע' 159, 362 הע'	דיר עטיה, עיירה 124, 234, 323
161, 363, 363 הע' 164-165, 366,	דיר אל-עצאפיר, עיירה 213
367 הע' 184, 379, 382 הע' 16, 385,	דלק אוויר, פצצה 120
387-389, 392, 392 הע' 45, 394 הע'	אל-דמיר, שדה תעופה 138, 215, 246
54, 395-396, 398, 398 הע' 60, 399,	דמפסי, מרטין 131-133
402-403, 406,	דמשק, אוניברסיטת 82, 86-87, 106,
דמשק, מחוז 68-69, 158, 277, 283,	182, 387, 389, 394 הע' 54,
384, 388, 395,	דמשק, בית הספר האמריקני 155
דמשק, שדה התעופה הבין-לאומי 64, 105,	דמשק, עיר 9-10, 10 הע' 3, 11-13, 15-
117, 290, 344, 359,	24, 24 הע' 27, 26, 31, 43, 45-46,
דנקיש, עלי 9, 210,	46 הע' 9, 47, 47 הע' 14, 48, 49 הע'
דנקיש, עמראן 9, 210, 211,	20, 50-51, 54, 57, 57 הע' 2, 57
דעבול, חסן 186,	הע' 4, 58-59, 59 הע' 6, 60-61, 61
דקהאן, חסין 201,	הע' 14, 62-63, 63 הע' 19, 64, 64
דר שפיגל, עיתון 311, 311 הע' 132,	הע' 21, 66-68, 71 הע' 37, 74-75,
אל-דרדרי, עבדאללה 54, 70, 75, 381,	75 הע' 45-46, 76, 76 הע' 48, 76 הע'
הע' 13,	50, 81-82, 85-87, 87 הע' 17-18,
דרוזים, עדה 23, 177 הע' 82, 269,	88, 91, 96, 96 הע' 37, 97, 100, 100
הע' 53, 57, 66, 68-69, 76, 83, 119,	הע' 45, 104-107, 107 הע' 63-64,

המבורג 357, 255	הע' 3, 164-163, 177 הע' 82, 194,
המדאן 354, 210, 208, 201	196, 196 הע' 11, 284-283, 290,
המדאני, חסין 208-207	312, 313, 313 הע' 141, 314, 337,
המונד, פיליפ 219	341-342, 342 הע' 65, 343, 343 הע'
הסכם ארבעת הערים (אתפאק אל-מודון	67-70, 348, 350, 385, 395-396,
אל-ארבע) 213-212	396 הע' 56, 397
הסכם הגרעין 126, 169, 196, 206, 234,	דרום לבנון 304, 313, 321, 345
363, 354, 328, 258	דרנא 40
הסכם טאיף 306	דרעא, עיר 10, 13, 16, 18, 21-22,
הצהרת מוסקווה 218, 226, 237 הע' 164,	62-65, 67, 70, 74, 81-82, 84-85,
356, 253-252	108, 121, 148, 179-180, 180 הע'
הר דב 350, 348, 330, 290-289	91, 182, 186, 192, 194, 201, 205,
הר הדרוזים 16, 20, 83-84, 156, 170,	214, 223, 252, 256, 261, 268-269,
180, 192-193, 196, 269, 313, 337,	277, 283, 312, 351, 385, 393, 403,
406, 396, 385-384, 341	407
הראל, עמוס 21 הע' 20, 138 הע' 51,	דרעא, מחוז 9, 20, 22, 37, 64, 68-69,
178 הע' 87, 196 הע' 11, 204 הע' 42,	82, 84, 113, 182, 253, 283, 333,
205 הע' 44, 219 הע' 99, 236 הע'	341, 351
161, 246 הע' 196, 258 הע' 16, 297	דרע'אם, דורייד 382
הע' 80, 337 הע' 44-45, 339 הע' 51,	
342 הע' 65, 351 הע' 104, 356 הע'	
132, 356 הע' 134-135	ה
הרדוף, קיבוץ 361, 257	האוזר, צבי 366, 367 הע' 181
הרמוש, חסין 88	הארון אל-ירשידה, הח'ליף 114
אל-הרמל, עיירה 297, 298 הע' 85	הודו 287
הרצליה, כנס 358, 293	הולנד, פרנסואה 135
	הוף, פרד 50
	החלטת מועצת הביטחון 1701 294
ו	החלטת מועצת הביטחון 1973 39, 197
ואדי אל-ברדא 213	החלטת מועצת הביטחון 2254 219-220,
ואדי נטרון 275	264
ואדי ציחאן 351, 180	הייגל, צ'אק 332-333, 130
ואניטי פייר, כתב עת 178	היידן, מייקל 46-47
ווג, ירחון 143, 143 הע' 65	היילי, ניקי 243-244, 268
ווילס 37	היימן, תמיר 296
ועדות התיאום המקומיות 91	הלוי, הרצי 358
הוועידה הסורית לדיאלוג לאומי ולפתרון	הלשכה לביטחון לאומי, דמשק 10, 111,
מדיני בדרכי שלום 263	113, 312

זהר אל־דין, עצאם 384	וינה 219
אל־זהראא', עיירה 210 הע' 63	וול סטריט ז'ורנל, עיתון 55, 55 הע' 30,
זוגבי, מכון סקרים 51	137 הע' 44, 138, 138 הע' 49-50,
אל־זועבי, בשאר 214	230, 152 הע' 143, 319, 339, 370
זיידים, עדה 40	הע' 192
זיוונית, מחנה 334	וולטרס, ברברה 86-87
זינביון, דיוויזית 121, 209	ווינגטון 19, 22-23, 26, 32, 35, 37,
זיתון, מחמד דיב 113	40, 43, 45-47, 49-50, 53, 118,
זיתון, נאציף 395	125, 130-135, 138-139, 147, 150,
זכרובה, מריה 224, 226	152, 155-156, 166-169, 173-177,
זנגי, נור אל־דין 153	185-186, 191-192, 199, 205, 215,
ז'נה 94, 135, 139, 140 הע' 57, 186,	217, 219, 223-225, 225 הע' 126,
214, 221, 222-224, 226, 253	226-230, 236-237, 239-240, 242,
ז'נה 1, ועידה 94, 139	246-248, 251-253, 256, 258-260,
ז'נה 2, ועידה 140 הע' 57	262, 267-272, 298, 306, 325, 328,
הזרם האסלאמי הדמוקרטי 91	331-333, 340, 356-358, 363-366,
זרם בניית המדינה הסורית 220	369, 379, 379 הע' 10, 400-401
זרם יום המחר (תיאר אל־ע'ד) 195, 254	ווינגטון פוסט, עיתון 177, 185 הע' 107,
אל־זרקאווי, אבו מצעב 33, 106, 188	233, 233 הע' 150, 302, 302 הע' 108,
	346, 346 הע' 87
ה	אל־והיד, אסאמה אל־עבאסי 106, 182
אל־ח'אלף, חולה 165	ראו גם אבו מוחמד אל־ג'ולאני
ח'אן ארנבה 349	אל־וטון, עיתון 10 הע' 3, 61 הע' 14, 76,
ח'אן טומאן 215	76 הע' 48, 76 הע' 50, 87 הע' 18, 96
ח'אן אל־עסל, עיירה 129-130, 134	הע' 37, 107 הע' 63-64, 111 הע' 73,
ח'אן שיח'ון, עיירה 242, 243 הע' 178,	130 הע' 27, 212, 212 הע' 74, 264,
400	264 הע' 33, 361, 361 הע' 159
אל־חאפט', יאסין 389	ויהאב, ויא'אם 284, 314
חארת אל־חריכ, שכונה 124, 282	וייטנאם 292 הע' 56
חביב, עלי 75	ויקיליקס, אתר 26, 303
חביבאללה, סייד ג'לאל פור 207	ולדאי, פורום 136
חבל העלווים 84, 278	וליאתי, עלי אכבר 125, 362, 401
אל־חבש, מחמד 386	אל־וער, שכונה 11, 110
חג הקורבן (עיד אל־אדחא) 114, 223	
חג'אזי, סמיר 188	ז
ראו גם אבו המאם אל־שא'מי	ז'אקיייה, ז'יל 109
ראו גם פארוק אל־שא'מי (הסורי)	אל־זבדאני, עיירה 124, 212-213

,296, 70, הע' 295, 68, הע' 295, 295	הג'אר, מאהר עבד אל-חפיז 141
'הע' 298, 298, 84-83, הע' 297, 297	הג'אב, ריאד פריד 111, 221, 261
,301, 97, הע' 300, 300-299, 88-85	אל-חג'ר אל-אסנד, שכונה 12, 156, 193,
'הע' 301, 103, 306-302, 306, הע'	213
,310, 126, הע' 309, 309-308, 117	אל-חודוד, סרט 394
'הע' 319, 319-311, 128, הע' 310	חדית'ה, עיר 176
,335, 333-330, 327, 323-320, 162	חדר, כפר 284, 313, 337, 343-341, 343
348-, 88, הע' 347, 342-347, 337	הע' 68, 348
,134, 356, 356-355, 352, 350	אל-חודרי, מחסין 195
,361-360, 146, הע' 359, 359-357	חד"ש, מפלגה 98
,378, 375, 373-369, 368, 365-364	אל-חדת', עיתון 306, הע' 118, 312, 313
402-401, 397, 385-384	הע' 136
החזית האסלאמית 150	ח'ואריג', כת דתית 183, הע' 99
החזית האסלאמית הכורדית 150	חוות שבעא 284, 288, 303, 347
החזית האסלאמית לשחרור סוריה 150	חוזסטאן, (ערביסטאן) 103
החזית הדרומית 193, 214, 220	חניג'ה, עיר 176
חזית מורדי סוריה 173, 183	חניג'ה צקר, עיירה 384
חזית הסיוע (גם ג'בהת אל-נצרה) 14, 89,	חוראן 16, 26, 37, 64, 70, 182, 194,
389, 186, 183, 177, 149, 115, 108	205, 251, 252, 269, 378, 395
הע' 34	אל-חוריה, קבוצת כדורגל 398
חזית הסיוע לאנשי אל-שא'ם (ג'בהת	ח'ורסאן, ארגון 167
אל-נצרה לאהלי אל שא'ם) 154,	חורפיש, כפר 337
186, 182	אל-חות'י, חסין 40
חזית הסיוע לתושבי אל-שא'ם 106	החות'ים, פלג 40-41, 300-301
החזית העממית לשחרור פלסטין – המפקדה	חזבאללה, ארגון 9, 12, 14, 16, 19-21,
הכללית 48, 290, 350	21, הע' 20, 25, 28, 39, 41, 45-47,
חזית פתח אל-שא'ם (גם ג'בהת פתח אל-	51, 63, 71-72, 74, 84, 92, 97-98,
שא'ם, חזית הניצחון של אל-שא'ם) 14	102, 104-105, 115, 117-118,
הע' 14, 184, 223	121-128, 134, 147, 168-169, 176,
החזית לשחרור אל-שא'ם (היא'ת תחריר	192-196, 200-201, 203, 204, הע'
אל-שא'ם) 14, הע' 14, 152, 186,	42, 205, 209, 212, 215-216, 229,
270, 255	233, 235, 235, הע' 159, 240, 245
ראו גם פתח אל-שא'ם, חזית	הע' 188, 248-249, 255, 257-259,
אל-ח'זעלי, קייס 296, 296, הע' 76	275, 275, הע' 1-2, 276, 276, הע' 3,
אל-ח'טיב, אחמד מעאז 112, 112, הע' 81,	277-278, 279, 281-291, הע'
36, הע' 390, 390, 220	54, 292, הע' 58, 292, הע' 60,
אל-ח'טיב, עלי חמזה 9, 85, 87	293, 293, הע' 61, 294, 294, הע' 67,

חלב, עיר 9-10, 13, 16-17, 17 הע' 16,	חטיבה 65 208
18, 20-21, 21 הע' 20, 21 הע' 22, 24,	חטיבה 90 350, 348, 334, 289
37, 43, 62, 66-67, 82, 88, 101-107,	חטיבה 104 384
108, 108 הע' 68, 109-111, 114-115,	חטיבת האמת 186
121-122, 129, 134, 138, 148-149,	חטיבת האסלאם 214, 151
151-153, 156, 172, 182, 192-194,	חטיבת בית אל-מקדס 351, 178
201, 204 הע' 42, 205-210, 210 הע'	חטיבת ייחוד האל 150
63, 211-212, 212 הע' 70-71, 213,	חטיבת מורדי אל-ירקה 115
213 הע' 76, 215-216, 225-226, 228,	חטיבת נאצר צלאח אל-דין 115
232, 240-241, 246-247, 252, 258,	חטיבת ניצי האסלאם 150
264, 277-278, 283, 354, 356, 378,	חטיבת צקור אל-שא'ם (חטיבת "ניצי אל-
380-381, 383-384, 384 הע' 24, 386,	שא'ם") 214, 152-150
389-390, 392, 395, 397-398, 398	חטיבת הקצינים החופשיים 88
הע' 59, 400-402, 406	חטיבת שהדא' אל-ירמוכ 156, 178-180,
חלון, שאדי 109	351-350, 335-334
ח'לח'לה, שדה תעופה 341	חטיבת שהדא' אל-קריתין 248
אל-חלקין, ואאל' 120, 222	אל-חיא'ת, עיתון 60 הע' 11, 61 הע' 14-15,
חמאה, מחוז 76, 158	64 הע' 21, 75 הע' 44, 75 הע' 47, 83
חמאה, עיר 11, 11 הע' 6, 13, 22, 62-63,	הע' 6, 84 הע' 9-10, 89 הע' 22, 91 הע'
66, 68, 81-82, 101, 113, 117, 121,	26-27, 112 הע' 77, 150 הע' 4, 197
137, 186, 194, 206, 253, 258-259,	הע' 16, 214 הע' 83, 220 הע' 104, 264
277, 359-360, 283, 388, 395	הע' 32, 389 הע' 34, 392 הע' 43, 402,
חמאס, תנועת 45, 96, 100-101, 126,	403 הע' 8
237, 275, 285-286, 323, 325-326	חידר, עלי 204
חמדאן, משפחת 392	חידר, עלי חסן 348, 288
אל-חמווי, אבו יחיא 151, 193	חידרון, דיוויזיית 209, 121
חמיד, אחמד ח'אלד 308	חיסבה 158, 155
חמידי, אבראהים 389 הע' 34, 402, 403	ראו גם משטרת דת
הע' 8	חיפה 48, 128, 285, 285 הע' 25
חמידי, עבדאללה 58	אל-ח'יר, מחוז (ח'ליפות דאעש, השם החדש
אל-חמידיה, שוק 59, 59 הע' 8, 60	שניתן למחוז דיר אל-זור) 158
חמימים, בסיס 200, 383	ח'ירבכ, משפחת 195
חמינאי, עלי 103, 125-127, 208-209,	ח'ירבת ע'זאלה, עיירה 63
265, 268, 362, 394, 394 הע' 55, 401	אל-חכים, אבו בכר 175
ח'מיס, עמאד מחמד דיב 120, 222	חלב, מחוז 68, 150, 156, 158, 175,
חמץ, מחוז 20, 68-69, 76, 151, 158,	186, 214 הע' 84, 230, 240, 258,
283, 392	283, 363 הע' 165

אל־טבאסי, איאד 188	חמץ, עיר 11-13, 16, 18, 20, 64,
ראו גם אבו ג'ולייביב הירדני	81-82, 82 הע' 3, 101, 105, 108,
טבקה, סכר 159, 238	108 הע' 67, 109, 120, 122, 156,
טבקה, עיר 20, 115, 155, 176, 230,	159, 194, 206, 213, 254, 257, 278,
טבקה, שדה התעופה 107, 156, 195	283, 355, 392-393, 396, 406
טהראן 16-17, 21, 31, 36, 41, 100,	חמת גדר 278, 322, 330
102-103, 125-127, 169, 172, 181,	חסון, אחמד בדר אל־דין 386-387
191, 196, 199-201, 206-208, 208	חסון, נזיה 113
הע' 52, 208 הע' 57-58, 231, 235,	חסון, סאריה 386
248-249, 249 הע' 209, 251-252,	חסין, המלך 191
257-276, 260, 262, 269, 283, 287,	אל־חסין, מחמד 75
283, 293, 300, 309, 319,	חסין, צדאם 131, 141, 157, 162, 234,
322-323, 328, 337 הע' 44, 354,	318, 372
359, 361-363, 365-366, 368-369,	חסכה, מחוז 20, 26-27, 57, 57 הע' 3,
373, 383, 397	68, 76, 158, 220, 222, 239, 241,
טוויטר 9, 11, 211-212, 228, 243,	248
270, 311 הע' 130	חסכה, עיר 155, 238-240
טולדו, אליעזר 353	חסן, ג'מיל 113
טומהוק, טיל 243	אל־חסון, סוהיל 383, 383 הע' 19, 383
טופולב־22, מטוס 201, 208, 354	הע' 22-23
טי־4, שדה תעופה 257, 258, 361, 362	חסן, סמיר 307
טיימס, עיתון 104, 104 הע' 55, 329,	חפתר, ח'ליפה 40
הע' 15	חצי האי ערב 41, 240
טילרסון, רקס 244, 245 הע' 189, 256,	אל־חריירי, אחמד 310
256 הע' 12	אל־חריירי, בהאא' 310, 320
טלאס, לואא' אחמד 113-114, 393	אל־חריירי, נאצר 84, 261
טלאס, לואא' טלאל מצטפא 114, 393	אל־חריירי, סעד אל־דין 296, 76, 304,
טלאס, מנאף 65, 111, 113, 391, 393	310, 310 הע' 128
טלאס, מצטפא 65, 111, 391, 391 הע'	אל־חריירי, רפיק 31, 45, 310 הע' 128
42, 392, 392 הע' 45, 393	חרכת אל־נג'באא' (תנועת האצילים) 249,
טלאס, משפחת 65, 83, 114, 152, 391-393	295-296
טלאס, עבד אל־קאדר 392	חרמון, הר 284, 313, 333, 337, 341-342,
טלאס, עבד אל־רזאק 83, 152, 392	348
טלאס, פיראס 65, 391, 393	אל־חשד אל־שעבי 168, 321
אל־טנטאוי, חסין 39	
טעמה, אחמד 91, 113	ט
טראמפ, איוונקה 243	טאלבאני, משפחת 169

395, 384, 265, 27, הע' 91, 58, 9, יוטיוב	147, 139, 37, 35, 22, 17, דונלד
יום הבסטיליה 171	174, 176, 177, 177, 81, הע' הע'
יום ירושלים 276, 297, 297, הע' 84,	84, 178, הע' 85, 191, 226, 228, 228
יום הנכבה 334, 328	הע' 136-138, 230, 230, הע' 143,
יום הנכסה 328	233, 243, 243, הע' 181-182, 199,
אלי-יום אל-סאבע, עיתון 232	243-244, 244, הע' 183-184, 245,
יום השישי הגדול 12, 18	247-248, 248, הע' 204, 251, 255,
יום שישי של הזעם (מצרים) 39	256, 256, הע' 11, 258, 265-266, 266,
יום שישי של הכבוד (ג'מעת אל-כראמה)	הע' 38, 266, הע' 40-41, 267-268,
81, 62	268, 268, הע' 50, 270, 270,
יום שישי של העוז (ג'מעת אל-עזה) 63,	הע' 57-58, 271-272, 298, 302, 319,
81	319, הע' 162, 357, 357, הע' 138,
אלי-יוסוף, איה 9, 242-243	363, 366-366, 366, הע' 179, 367-
אלי-יוסוף, אחמד 9, 242-243	368, 368, הע' 188-189, 400,
אלי-יוסוף, עבד אל-חמיד 9, 242-243,	רטוס, בסיס 219
243, הע' 178	רטוס, מחוז 68-69, 75
יזידים, עדה (גם המיעוט היזידי) 147,	רטוס, נמל 200
166, 163	רטוס, עיר 48, 225, הע' 129, 367, 387,
יחידה 1800, חזבאללה 275	טריף, מנפק 343
"יחידות ההגנה העממית" (YPG) 156,	טריפולי, לבנון 122, 278-279, 306-307,
262, 238, 192, 170	307, הע' 121, 308-310, 320,
"יחידות הקומנדו של המדבר" 248	טריפולי, לוב 40
הייחוד והג'האד, ארגון 33, 106	טריפוליטניה 40
הים האדום 41	
ים סוף 41	
הים התיכון 126, 181, 201, 243, 311,	אל-יאזיג', יוחנן 318
316	יאחונט, טיל 105, 128, 292, 292, הע' 60,
יפן 335	346
ירדן 20, 22, 51, 53, 96, 98, 100, 108,	אל-יאפי, משפחת 312
112, 129, 132, 144, 154, 166-167,	יברוד, עיירה 124
177-178, 180-181, 185, 191, 196,	ידלין, עמוס 17, הע' 17, 103, הע' 54,
231-234, 145, 248, 255-256, 260,	200, 200, הע' 23, 202, הע' 33,
268-269, 297, 302, 308, 308, 323, 332,	215-216, 216, הע' 90, 276, 276, הע'
338-340, 341, הע' 56, 357, 371,	4, 328-329, 359, הע' 149, 369, הע'
377-379	190, 371, 371, הע' 193
ירושלים 26, 33, הע' 6, 51, 125, 170,	יהודים 163, 297, 325
173, הע' 66, 255-256, 268, 273,	העם היהודי 32

- ,148 הע' 359 ,146 הע' 359 ,359-358
 ,155 הע' 360 ,360 ,151 הע' 359
 ,363 ,162-161 הע' 362 ,362-361
 ,168 הע' 364 ,364 ,165-164 הע' 363 ,365
 ,366 ,366 ,174-172 הע' 365 ,365
 ,368 ,183 הע' 367 ,367 ,179 הע'
 ,190 הע' 369 ,369 ,189-187 הע' 368
 'הע' 371 ,371 ,191 הע' 370 ,370
 393 ,373-372 ,194
 'הע' 172 ,50 הע' 102 עיתון
 'הע' 208 ,24 הע' 200 ,85 הע' 178 ,63
 245 ,159 הע' 235 ,116 הע' 223 ,55
 'הע' 194 ,256 הע' 12 ,258 הע' 17
 'הע' 266 ,28-27 הע' 261 ,23 הע' 259
 'הע' 297 ,77 הע' 296 ,8 הע' 277 ,41
 353 ,97 הע' 349 ,169 הע' 322 ,81
 'הע' 163 ,362 הע' 149 ,359 הע' 117
 'הע' 371 ,187 הע' 368 ,167 הע' 364
 194
כ
 כאסכ יא וטן, סדרת טלוויזיה 394
 אל-כאסתילו, דרך 210
 כובאני, בארין 262
 כובאני, עיר 170 ,156 ,240-238
 ראו גם עין אל-ערב
 אל-כובר, אתר 46 ,26-25
 "כוחות הביטחון והסיוע העממי" 121
 "כוחות הבסיג" 206 ,103
 "כוחות סוריה הדמוקרטית" 174 ,22
 167 הע' 239 ,238
 כִּיִּית 34 ,288 הע' 36 ,291 ,300 ,383
 הע' 21
 כִּיִּית, שדה התעופה הבין-לאומי 291
 כוכבי, אביב 153 ,323 ,342 ,349
 כורדי, איילן 9 ,377
 כורדי, גאליפ 9 ,377
 ,287 ,285 ,283 ,281 ,279 ,277
 'הע' 297 ,297 ,295 ,293 ,291 ,289
 ,309 ,307 ,305 ,303 ,301 ,299 ,84
 ,323 ,321 ,319 ,317 ,315 ,313 ,311
 ,360-356 ,351 ,340-338 ,336-335
 372 ,370-368 ,364-363
 ירמוכ, אגן 180 ,156
 אל-ירמוכ, מחנה פליטים 12 ,193 ,255
 ישו 10
 ישיב, ערן 18 הע' 382 ,382
 ישראל 22 ,22-20 הע' 24 ,24 ,26-25
 ,58 ,55 ,51-45 ,5 ,32 ,32 ,28
 ,114 ,105-103 ,98-97 ,95 ,87-86
 127- ,14 הע' 126 ,126-125 ,123
 ,171 ,144 ,168 ,136-135 ,130 ,128
 'הע' 200 ,199-198 ,196 ,183-177
 'הע' 202 ,33 הע' 202 ,202-201 ,23
 ,87 הע' 215 ,215 ,208-207 ,203 ,35
 ,251 ,191 הע' 245 ,245 ,243 ,237
 'הע' 258 ,258-256 ,8 הע' 255 ,255
 275- ,269-268 ,20 הע' 259 ,259 ,18
 ,24 הע' 285 ,285-284 ,281 ,278
 ,34 הע' 287 ,287-286 ,26 הע' 285
 'הע' 294 ,294 ,61 הע' 293 ,293-288
 'הע' 299 ,299-295 ,67 הע' 294 ,64
 'הע' 301 ,301-300 ,92 הע' 299 ,90
 'הע' 314 ,314 ,311 ,308 ,305 ,105
 ,319-317 ,150 הע' 316 ,316 ,142
 ,338-325 ,3-2 הע' 324 ,324-321
 ,52-50 הע' 339 ,339 ,47 הע' 338
 ,341 ,55 הע' 340 ,53 הע' 340 ,340
 ,343 הע' 342 ,342 ,56 הע' 341
 'הע' 349 ,349-344 ,69-67 הע' 343
 ,97 הע' 352 ,352-350 ,353 ,353
 'הע' 353 ,113 הע' 115-116 ,353
 ,356 ,130 הע' 355 ,355-354 ,119
 ,139 הע' 357 ,357 ,135-132 הע' 356

96- ,19 הע' 88 ,83 ,58 ,52 ,48-47	כורדים 22-23 ,61 ,69 ,76 ,147 ,156 ,
,110-108 ,106 ,104 ,102 ,100 ,97	,238 ,228 ,194 ,192 ,175 ,169 ,162
,126-124 ,8 הע' 123 ,123-122	261
,188 ,182 ,176 ,169-168 ,156 ,128	כורדיסטאן 238
,257 ,235 ,233 ,231 ,207-206 ,197	הכיכר האדומה, מוסקווה 26 ,54
,10 הע' 278 ,278-277 ,275 ,259	כיכר בני אומיה, דמשק 110
,288-281 ,17 הע' 280 ,280-279	כיכר אל-סבע בחראת, דמשק 110
,295-293 ,60 הע' 292 ,291-290	כיכר תחריר, קהיר 31 ,39 ,76 ,110,
296 ,296 ,71 הע' 295 ,68 הע' 295	325-324
,298 ,82 הע' 297 ,297 ,77-76	כלא אל-רומיה 188
,306-302 ,105 הע' 301 ,301-300	כלאזיה 195
,121-120 הע' 307 ,307 ,117 הע' 306	כוליב, סאמי 294 הע' 64 ,390 ,391 הע'
311 ,311 ,128 הע' 310 ,310-308	40
,141 הע' 313 ,313-312 ,130 הע' 314	כלב, שבטי 162
,316 ,316 ,148 הע' 315 ,315-314	כלור, פצצה 120 ,136-137 ,139 ,246,
,319-318 ,154 הע' 317 ,317 ,150	265
,164 הע' 321 ,321-320 ,162 הע' 319	הכנסת 112 הע' 78 ,128 ,276 ,276 הע' 4,
,336 ,333 ,330 ,328-328-327 ,322	329
358 ,358 ,350 ,348-344 ,339-338	אל-כסאסבה, מועאז 167
הע' 365 ,364 ,361-359 ,145 הע'	אל-כסנה 257 ,360
,406 ,397 ,378-376 ,372 ,366 ,177	כפין, כפר 210 הע' 63
,223 ,221 ,218 ,177 ,92 הע' 225	כפר זיאת, עיירה 137
,298 ,257-256 ,226 ,128 הע' 225	כפר סוסה, שכונה 107-108 ,283
363 ,358 ,354	כפתארו, אחמד 386-387
לה מונד, עיתון 313 ,313 הע' 138	כפתארו, צלאח אל-דין 386
,60-59 ,57 ,42 ,40-39 ,37 ,33 ,13	כפתאריה, מסדר 386
,178 ,141 ,136 ,98 ,88 ,82 ,77 ,72	כראמי, משפחת 312
,378 ,372 ,326-324 ,308 ,276 ,218	כרבלאא' 168
404	אל-כרכ 180-181 ,232
לוחמי אל-אקצא 188	כרם אל-זיתון, שכונה 110
לוחמי השריעה 188	
לויין, קארל 132	ל
לונדון 37 ,48 הע' 15 ,53 הע' 26 ,60 הע'	לאד' קיה, מחוז (גם מחוז החוף) 69 ,158,
,11 הע' 60 ,60 הע' 13 ,61 הע' 14-15 ,64 הע'	212
,21 הע' 83 ,6 הע' 84 ,10-9 הע' 89 הע'	לאד' קיה, עיר 105 ,239 ,259 ,364 ,364,
99 ,38 הע' 97 ,97 ,27-26 הע' 91 ,22	398 ,367
הע' 103 ,41 הע' 104 ,53 הע' 112 ,55	לבנון 19 ,25-26 ,28 ,31 ,37 ,41 ,45,

"מגן הפרת", מבצע 172, 237, 239, 241,	הע' 77, 112 הע' 81, 144, 144 הע'
263-261	68, 145 הע' 71, 150 הע' 4, 171, 188
"מגיני המקומות הקדושים" 206	הע' 114, 197 הע' 16, 214 הע' 83,
מדאיא 212, 213	220 הע' 104, 233 הע' 149, 245, 264
מדבדב, המיטרי 197	הע' 32, 302 הע' 107, 329 הע' 15,
המדבר המזרחי 12, 17, 20, 121, 230,	377, 386 הע' 31, 389 הע' 34, 390
248-249, 277	הע' 38, 392 הע' 43-44, 393 הע' 47,
ראו גם המדבר הסורי	403 הע' 8, 407 הע' 10
המדבר הסורי 12, 147-148, 170, 175,	לחאם, דורייד 394, 394 הע' 54-55, 395
177-178, 180, 230, 248, 248 הע'	ליברמן, אביגדור 193, 193 הע' 61, 245,
205, 249, 260	257, 257 הע' 15, 317, 329, 355,
ראו גם המדבר המזרחי	355 הע' 130, 356, 358, 358 הע'
המדינה האסלאמית, ארגון 14, 40, 106,	144, 359 הע' 146, 364-365
148, 153-155, 157-158, 158 הע'	הליגה הערבית 34, 37, 99, 112, 235,
23, 159, 161-163, 165, 166 הע' 40,	235 הע' 159,
173, 173 הע' 67, 174, 187, 201,	לנינגרד 209
262, 351 הע' 104, 367, 371	אל-לקיס, חסאן הולו 286, 288, 347-348
אל-מדני, אבו עבדאללה 179, 351	לש, דיויד 43, 44 הע' 2, 74
מהדי, טאא'ב 103	הלשכה לביטחון לאומי 10, 111, 113,
מהין, עיירה 212	312
מהפכת הבעת' 49 הע' 20, 65, 68-69,	הלשכה הסורית לסטטיסטיקה 67 הע' 28,
395-396	68-69, 403
מהפכת היסמין 38	
מהפכת הלוטוס 39, 59	מ
אל-מודון, אתר אינטרנט 151 הע' 6, 180	מאהאן אייר, חברת תעופה 207
הע' 91, 248 הע' 205, 305 הע' 116,	מאווי מרמרה 237
306 הע' 118	המאוזוליאום של האייתולה רוחאללה
מוזיאון היהדות והסובלנות (מוסקווה) 360	ח'ומייני 172
אל-מולא, בסאם 54	מארו לאגו, אחוזה 400
המוסד לשיכון ובינוי (של הצבא הסורי)	מאריע, עיירה 214 הע' 84, 228
106, 182	מאתיס, ג'יימס נורמן 244, 272
מוסקווה 13, 16-17, 19, 21-23, 26, 35,	אל-מבחות, מבחות מחמוד 286
54, 94, 118, 135-136, 139, 170,	מבארכ, קסני 34, 38-39, 51, 58, 76, 87,
185, 196-202, 202 הע' 34, 203, 204	275, 326-324, 328
הע' 39-40, 206-209, 211, 216-219,	אל-מבארפיה 89
223-224, 225 הע' 126, 226, 236,	מברוכ, אחמד סלאמה 185
236 הע' 161, 237, 237 הע' 164,	מג'דל שמש 337, 343, 349

המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) 17	251-249, 247, 245-243, 240-238
הע' 17, 22 הע' 24, 128 הע' 19, 140	,335, 331, 298, 271, 269-265, 263
הע' 57, 148 הע' 2, 184 הע' 101,	הע' 353, 353-352, 347, 341-339
198 הע' 18, 199 הע' 21, 200 הע' 24,	,157 הע' 360, 360-356, 354, 117
215, 216 הע' 90, 223 הע' 115, 254,	,379, 373, 369-368, 366, 364-361
הע' 5, 327 הע' 9, 367 הע' 182, 371	401, 400, 383
הע' 193, 382 הע' 18	המועצה הדמוקרטית הסורית 238
המכון הסורי למחקרי מדיניות (SCPA)	המועצה הלאומית 90, 88, 52, 90 הע' 25,
15, 376, 376 הע' 1	,390, 263, 151, 92-91
מלחמת ארץ ישראל, 1948 123	המועצה לענייני דרום לבנון 304
מלחמת איראן-עיראק, 103, 209, 331	מועצת הביטחון של האו"ם 99, 94, 39,
מלחמת יום הכיפורים 25, 104, 225, 251,	122, 138-136, 211, 219 הע' 219,
289, 327, 333, 349, 363, 392	,102-101, 225-224, 243, 253, 264,
מלחמת לבנון השנייה 25, 45, 47, 128,	267, 267 הע' 42, 367
168, 282, 284, 287-288, 290, 293,	מועצת העם 57, 71, 73, 75, 119,
297, 303-304, 327, 346-347, 350,	140-141, 222, 325, 378
372	מועצת שיתוף הפעולה של (מדינות) המפרץ
מלחמות צ'צ'ניה 20, 203	235
אל-מנאר, ערוץ טלוויזיה 46 הע' 5, 122,	מוצב 105 (רמת הגולן) 336
123 הע' 7, 123 הע' 10, 168 הע' 49,	אל-מוצ'ל, עיר 19, 22, 34, 153, 156-157,
265 הע' 36, 276 הע' 5, 277 הע' 6,	170, 176, 230
286 הע' 27, 286 הע' 31, 287 הע' 32,	מורל, מייקל 152
288, 288 הע' 35, 288 הע' 38, 289	מזרעת בית ג'אן 340
הע' 40, 290 הע' 47, 290 הע' 50-51,	מח'לוף, משפחת 195
291 הע' 52-53, 295 הע' 69, 295 הע'	מח'לוף, ראמי 52, 97, 328-327
72, 296 הע' 75, 299 הע' 93, 301	מחמד בן סלמאן 198, 235, 301, 320
הע' 101, 301 הע' 104, 302 הע' 106,	מחמד, הנביא 10, 57, 108, 160, 163,
306, 311 הע' 132, 318 הע' 157, 345	283
הע' 82, 348, 348 הע' 91, 349 הע'	מחנה 8 במרס 310, 310 הע' 128, 316,
,98, 355, 355 הע' 129, 362 הע' 162,	320
384, 384 הע' 26	מחנה 14 במרס 307, 310 הע' 128, 320
אל-מנארה אל-בידאא, מוסד ההסברה	המחלקה לביטחון צבאי 113
183-184	אל-מיאדין, עיר 12, 89, 115, 153, 175,
אל-מנג'יד, צלאח אל-דין 389	230, 249, 277, 283, 321
המנדט הצרפתי 11 הע' 5, 54, 68-69,	אל-מידאן, שכונה 85, 107, 111
123, 278, 308, 313, 392, 399	מירזא, סעיד 311
מנהטן 172	המכון לחקר המזרח בן זמננו 90

- מננהלת הביטחון הכללי 107, 113
מננהלת הביטחון הפוליטי 113
מננהלת הביטחון של חיל האוויר 113
מננהלת שכנות טובה 337-338, 340
אל-מנצור, הח'ליף 114
מנצור, מחמד יוסף אחמד 275
ראו גם סאמי שהאב
מנצ'סטר 171, 377
מס גולגולת (ג'זיה) 163
אל-מסאוי, האשם 295
אל-מסאוי, עבאס 275
אל-מסאלימה, סמירה 57, 63, 84
המסגד האומיי 57
ראו גם מסגד בני אומיה
מסגד אל-אמאן 107, 386
מסגד אל-אמין 385
מסגד אל-אקצא 160
מסגד בלאל בן רבאח 308-309
מסגד בני אומיה 57, 108, 112
ראו גם המסגד האומיי
מסגד אל-נור, אל-רקה 114
מסגד אל-נורי, אל-מוצל 153, 176, 230
מסגד אל-סלאם 309
מסגד אל-עומרי 85
מסגד אל-תקוה 309
אל-מסתקבל, מפלגת 320
אל-מסתקבל, ערוץ טלוויזיה 132 הע' 134,
318 הע' 155, 344 הע' 72, 386 הע' 31
מעאויה בן אבי סופיאן, הח'ליף 183 הע' 99
מעדמיית אל-שא'ם 213
מעלולא, עיירה 124
אל-מע'לים, וליד 43, 75, 94, 222, 233,
269
מע'ניה, עמאד 48, 275, 286, 290-291,
295-296, 311
מע'ניה, ג'האד 127, 288-289, 349
המערב התיכון (ארצות-הברית) 37
- מערוף, ג'מאל 173, 193 הע' 3
המפלגה הכורדית הדמוקרטית 169
מפלגת האיחוד הפטריוטי הכורדי 169-170
מפלגת הפועלים הכורדים (PKK) 169,
174, 238-239, 262
מפרץ חיפה 285
מצטפא, עבד אל-רחמן (אל-עפרי, אבו
עלאא') 157, 174
מצטפא, עמאד 328
מציאף 258-259
אל-מצרי, איוב 33, 106
אל-מצרי, מהניד 151, 193
מצרים 11 הע' 5, 13, 25, 31-34, 36-39,
41, 51, 55, 57-60, 64, 72, 76-77,
82, 92, 95-98, 100-101, 110, 136,
138, 198, 198 הע' 18, 225-231,
232, 232 הע' 147, 235, 237, 240,
245-246, 251, 254, 268, 275-276,
276 הע' 3, 300, 323-324, 325-328,
346, 377
מקאתי, נגיב 310, 315-317, 320
אל-מקדאד, פיצל 63, 65
אל-מקדסי, אבו מחמד 179, 185
אל-מקדסי, ג'האד 129, 390
מקסים, מסעדת 48
מקרון, עימנואל 247, 266, 268 הע'
48
מראד, אליאס 222
מרג' דאבק, קרב 240
המרד האסלאמי 11, 66, 149
המרכז הסורי למחקרים מדעיים 344, 359
ראו גם מכון סרס
מרכז סרס 345, 359
ראו גם המרכז הסורי למחקרים מדעיים
מ'רסי, מחמד 96, 98, 100, 100 הע' 44,
198, 231, 231 הע' 145, 237, 275,
325-326, 346

- מרע'אני, עות'מאן 390
 מרעיב, ח'אלד 308
 המשטר הציוני 359, 301, 208
 משטרת דת 160, 158, 155-154
 ראו גם חיסבה
 משמר המפרץ 39
 משמר הרפובליקה, דיוויזיה 65, 111,
 391, 384, 121
 משמרות המהפכה 9, 12, 16, 20-21,
 102-103, 122, 126-127, 169, 172,
 192, 201, 205-209, 259, 283,
 288-289, 297, 299-300, 330, 342,
 349-361, 363, 366, 369
 משעל, ח'אלד 96
 מתאם הפעולות בשטחים 337
- נ**
 אל-נג'אר, ע'סאן 91
 נג'יב, עאטף 62
 נהר אל-בארד, מחנה פליטים 308
 נוטינג, אנתוני 191
 אל-נור, רדיו 297 הע' 84, 299 הע' 91,
 306
 ניו יורק 37
 ניו יורק הרלד טריביון, עיתון 191 הע' 1
 ניו יורק טיימס, עיתון 31, 93 הע' 32, 94
 הע' 34, 96 הע' 36, 100 הע' 43, 104,
 104 הע' 55, 105, 105 הע' 58, 105
 הע' 60, 129 הע' 25, 131, 131 הע'
 31, 132, 132 הע' 34-35, 137 הע'
 44, 138, 165, 165 הע' 37, 172, 246,
 324, 327, 327 הע' 10, 328, 328 הע'
 11, 329, 329 הע' 15, 344 הע' 73,
 362, 365
 אל-נימר, באקר נימר 235
 נינוה, מחוז 153
 ניס, צרפת 171, 171 הע' 61, 377
- נמל התעופה בן-גוריון 285
 נציב, מעבר גבול 20, 269
 נצראללה, חסן 9, 41, 42 הע' 20, 123,
 123 הע' 9, 123 הע' 11, 124-125,
 168, 271, 275, 275 הע' 1, 276-278,
 278 הע' 9, 279, 279 הע' 11, 281,
 281 הע' 18, 284, 284 הע' 21, 285,
 285 הע' 23-26, 287, 287 הע' 34,
 290-291, 291 הע' 55, 292-294,
 297, 297 הע' 83-84, 298, 298 הע'
 85-86, 299, 299 הע' 92, 300-301,
 306 הע' 117, 311 הע' 131, 313,
 316, 321, 321 הע' 166, 322, 330,
 330 הע' 21, 345, 347, 362, 362 הע'
 162, 401, 402 הע' 6
 נתניהו, בנימין 46 הע' 7, 50, 51 הע' 23,
 128, 130, 135, 199, 203, 245, 245
 הע' 192, 255, 256 הע' 10, 256 הע'
 13, 257-259, 259 הע' 22, 268, 268
 הע' 50, 271 הע' 63, 275, 287, 289,
 297, 297 הע' 82, 325, 328-327,
 333, 336, 352-353, 353 הע' 113,
 353 הע' 115, 353 הע' 118, 354-355,
 355 הע' 131, 357, 357 הע' 141,
 358, 358 הע' 142, 360, 360 הע'
 157, 157, 361, 361 הע' 160, 363,
 363 הע' 166, 364, 364 הע' 170, 365,
 365 הע' 172, 365 הע' 175, 366, 366
 הע' 178, 367, 400
- ס**
 אל-סאדאת, אנור 38, 126, 251, 323
 אל-סאמיה, כפר 105, 346
 סאנדיי טיימס, עיתון 109
 סאסא 348
 סארות, עבד אל-באסט 387-388
 סארין, גז 120, 128, 130, 133, 137-

- 189 'הע' 245, 3, 173 'הע' 68, 193 'הע' 3, 245 'הע' 189
 סיבוני, גבי 'הע' 182
 אל־סיד, יאסר 349
 אל־סיד, מחמד עבד אל־סתאר 387
 סיד אל־שהדאא', מתחם 285
 סידי בוזיד, עיירה 38
 סייבר 225, 286
 סייקס פיקו, הסכמים 14, 158, 281
 סיל, פטריק 24, 24 'הע' 27-28, 25, 399,
 399 'הע' 1-2, 400
 סין 40, 70, 72, 92, 94, 100, 102, 138,
 138 'הע' 53, 163, 198, 246, 246 'הע'
 198, 277
 סינג'אר, הר 147
 סיני, מחוז 148, 171, 326
 סיני, חצי האי 33, 103, 148, 170, 178,
 326-327
 אל־סיסי, עבד אל־פתאח 38, 41, 41 'הע'
 19, 100, 198, 231-232, 232 'הע'
 147, 325-327
 אל־סיף, ריאד 112, 261
 אל־סלאם, מסגד 309
 סלאם, תמאם 316-317
 סלאמי, חסין 207
 סלג'וקים, שושלת 153
 סלימאן, ג'מאל 261
 סלימאן, מחמד 48, 286
 סלימאן, מישל 281, 315, 317
 סלימאן, עומר 39
 סלימאני, קאסם 9, 12, 126, 207-209,
 271, 330
 סלמאן בן עבד אל־עזיז, מלך 198, 235
 סלמאן, טלאל 97
 סניורה, פואד 317
 סנקט פטרבורג 171, 236, 245, 377
 אל־סטאני, עלי אל־חסיני 168
 אל־סעיד, מחמד 109
 136, 242, 246, 332, 400
 אל־סבאעי, האני 185
 סבחאני, מחמד עלי 207-208
 סבן, פורום 205
 סדובסקי, יחיא 36
 סודן 99, 272, 276
 סווידא, העיר 16, 177, 196, 269, 297,
 314, 341, 384-385
 סווידא, מחוז 57, 57 'הע' 3, 68-69, 156,
 193, 249, 269, 384
 סוחויי־24, מטוס 202, 236
 סוחויי־25, מטוס 254
 סוחויי־34, מטוס 201, 208, 354
 סוחויי־57, מטוס 204
 אל־סוח'נה 248 'הע' 205
 סוטלוף, יואל 167
 סוכנות האו"ם למזון ולחקלאות 26
 הסוכנות הבינ־לאומית לאנרגיה אטומית
 47, 49
 סוכנות הידיעות הצרפתית 176 'הע' 80,
 246, 246 'הע' 195
 סוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם 280
 ראו גם אונר"א
 סוכריה, כפר 155
 סומליה 37
 סופת הנחישות, מבצע 41
 סוצ'י 354
 סוריה הדמוקרטית, כוחות 22, 174,
 238-239
 אל־סחאב, מוסד הסברה 188
 סחם אל־ג'ולאן, כפר 179, 351
 סטאר אקדמי, תחרות 395
 סטלינגרד 209
 סי 802, טיל 128
 סי־איי־איי (CIA) 46, 153 'הע' 9, 169,
 228, 228 'הע' 135, 385, 385 'הע' 28
 סי־בי־אס, רשת (CBS) 72, 73 'הע' 39,

עבדאללה, מלך 51, 233, 235, 302	סער, גדעון 367, 367 הע' 182
עבדה, אנס 112, 261	ספוטניק, רשת 233
עבוד, חסן 151, 214	אל-ספיר, עיתון 69 הע' 31, 70, 71 הע'
עבוד, סאמר 229	35, 87, 88, 88 הע' 19, 97, 97 הע'
אל-עבידי, סאמי 188	39, 99 הע' 42, 164, 165 הע' 36,
אל-ע'ד, עיתון 233 הע' 153	200, 201 הע' 26, 204, 205 הע' 43,
עדואן, כפר 351	213 הע' 78, 280 הע' 15, 288 הע' 37,
עדי, אסאמה 63	294, 294 הע' 64-66, 321, 321 הע'
אל-עדנאני, אבו מחמד 174, 175 הע' 74	165, 390, 391 הע' 40
ראו גם פלאחה, טה צבחי	ספר, עאדל 75
ע'ואר אל-טושה 394	ספרד 405
אל-עובידי, עאסי עלי נאצר 174	סקאד בי, טיל 128
אל-ענדאת, חסין 391	סקאד די, טיל 128
עודה, עבדאללה 173, 193 הע' 3	סקאד סי, טיל 128
אל-ע'וטה, שכונה 110	סראקיב, אבו עומר 185, 254
אל-ע'וטה אל-ע'רביה 117	סרג'א, עיירה 151
אל-ע'וטה אל-שרקיה 9, 12, 19, 117,	סרמין, כפר עיירה 137-138, 246
133, 139, 141, 151, 189, 213-214,	סרקוזי, ניקולא 318
251-255, 257, 259, 261, 263-265,	סת זינב, קבר 108, 283, 362
267, 271, 378	
עומאן 100, 231	ע
עופרת יצוקה, מבצע 45, 286	ע'אב, אזור 26, 70
עות'מאן, עיירה 214	עאון, מישל נעים 41, 123, 316-317, 317
ע'זאלה, רוסתום 63, 113	הע' 153, 318-320
עזאם, עבדאללה 281	ע'אליון, בורהאן 52, 52 הע' 25, 90-91
גדודי עבדאללה עזאם 281, 308, 348	אל-עאסי, כיכר 395
עזה, רצועת 45, 126, 207, 237, 275,	אל-עאסי, נהר (נקרא גם נהר האורונטס)
277, 285, 323, 326, 334	395
עזיז, ז'אן 41	עאשוראא', חג 285, 298, 298 הע' 86
עזם, משפחת 388-389	עבאס, הדיה ח'לפ 222
אל-עזם, צאדק ג'לאל 388-390	עבאס, יארא 109
עטואן, עבד אל-ברי 97	אל-עבאסי, שאכר 308
עטואן, עבד אל-רחמן 188	אל-עבד, באנה 9, 211-212
אל-עטרי, נאג'י 75	עבד אל-נאצר, ג'מאל 37, 51, 324, 389
אל-ע'יד, וואל' 179-180	עבד אל-סלאם, כרים 232
עיד, נאזם 382	עבד אל-רבו, מנצור האדי 40-41
עין אל-ערב 156, 238-240	עבד אל-רחמן אל-אוזבקי 175

ערב איידול, תחרות 395	ראו גם כובאני
ערב-הסעודית 9, 14, 16-17, 38, 41,	עין אל-פיג'ה, מעיינות 213
51, 89, 92, 98, 100, 112, 123, 127,	עין צאחב 48
135, 142, 148-150, 166, 169, 181,	עיפרין 262-261, 247, 240-239
183, 191, 193, 198, 198 הע' 19,	עיראק 12, 15, 17, 19, 22, 27, 33-34,
199, 202, 207, 214, 220, 225, 228,	37, 42, 46-45, 46 הע' 6, 52, 57-58,
231-232, 234-235, 235 הע' 156,	61, 98, 100, 103-102, 106, 108,
235 הע' 158, 249, 261, 268, 278,	110-111-111, 116, 118, 121, 131,
301, 301 הע' 105, 317, 319-320,	135, 147-148, 153-158, 160-164,
323-324, 333, 366, 371, 405	166-171, 174, 174 הע' 72, 175
אל-ערביה, ערוץ 48 הע' 15, 49 הע' 19,	הע' 75, 176-178, 181-182, 188,
60 הע' 9, 65 הע' 24, 83 הע' 6, 84	191-192, 194, 197, 199, 201, 203,
הע' 9, 86 הע' 13, 98, 99 הע' 42, 100	206-207, 218, 209, 225, 227-228,
הע' 44, 111 הע' 75-76, 112 הע' 82,	230-231, 233-234, 237, 245,
231 הע' 145, 261 הע' 29, 300 הע'	247-249, 251, 251 הע' 2, 258, 260,
98, 301 הע' 102, 308 הע' 122, 312	262, 277, 282, 295-296, 302-303,
הע' 135, 313 הע' 140, 319, 382 הע'	308, 318-319, 322, 325-326, 331,
15, 392 הע' 44, 393 הע' 49, 393 הע'	337 הע' 44, 358, 367, 372, 378,
52, 394 הע' 55	397, 402
ערסאל, עיירה 124, 176, 282-283, 308	עכאר 308-307
ערסאל, רכסי 124, 176, 282, 297, 378	עכרמה, שכונה 108
ערפאת, יאסר 305	עכרמה אל-מחדת', בית ספר 108
עשור, יניב 338	עכרמה אל-מח'זומי, בית ספר 108
פ	עלוש, אסלאם 215, 215 הע' 87
פאוור, סמנתה 137-138, 224	עלוש, זהראן 150-151, 192, 214-215
פאטמיון, דיוויזית 121, 207	עלוש, מחמד 215
פארוק אל-שא'מי 188	עלוש, עבדאללה 214
ראו גם אבו המאם אל-שא'מי	עלי בן אבי טאלב, הח'ליף 108, 183 הע'
ראו גם חג'אזי, סמיר	99, 283
פאריס מאץ, שבועון 136 הע' 43, 141,	עמאר, גדוד 207
168, 168 הע' 48	עמוד ענן, מבצע 285
פאתח 110, טיל 105, 128, 345	אל-עמר, עלי 151
אל-פואר, מחנה 335	"ענף הזית", מבצע 237, 241, 247
פוטיין, ולדימיר 9, 13, 13 הע' 17,	אל-עפרי, אבו עלאא' (עבד אל-רחמן
22-23, 35, 35 הע' 10, 136, 197,	מַצטפא) 157, 174
197 הע' 14, 198-203, 207, 213,	עצאאיב אהל אל-חק, מליצית 296
	עראבה 334

פלטמן, ג'פרי 304-303	218-216, 218 הע' 94, 219, 219 הע'
הפלישה לעיראק (2003) 45, 131	97, 219 הע' 99, 221 הע' 109, 223
פלכי, מחמד עלי 209	הע' 118, 225, 230, 236 הע'
פלסטין 32 הע' 5, 48, 97, 249-286	163, 245, 245 הע' 192-193, 247,
350, 301, 290, 285	251-252, 256-256 הע' 11,
פסגת ה-G20 255	257-259, 259 הע' 21-22, 260, 260
פריג, פהד ג'אסם 75, 120, 383	הע' 26, 261, 261 הע' 27-28, 265-
פרידמן, תומאס 31, 324	266, 270, 270 הע' 55, 270 הע' 60,
פריז 90, 247, 313 הע' 138, 377, 391,	271, 353-352, 353 הע' 113, 353 הע'
393	115-116, 354, 356-357 הע' 357
פריז, אוניברסיטת 90	138, 358-360, 360 הע' 157, 361,
אל-פריחאת, מחמוד 180-181, 232-233	363-364, 364 הע' 169-170, 367 הע'
פרנציסקו, האפיפיור 318	183, 369, 372, 400-401
אל-פרקאן, אבו מחמד 175	פולי, ג'יימס רייט 166-167
ראו גם אל-פיאד, ואא'יל עאדל חסן	פולי, לורנס 308
סלמאן	אל-פועה, כפר 108, 212-213, 390
פרת, מחוז 158	רוברט 93
פרת, נהר 114, 148, 161, 176-177,	הפורום לדיאלוג לאומי 87-88
241, 248, 260, 263	הפורום לשיתוף פעולה כלכלי באסיה
פרת, סכר 159	ובאוקיינוס השקט 256
ראו גם סכר טבקה	פורטר, משחתת 243
פרת, עמק 12, 17, 20, 64, 70, 112,	אל-פותרווה, קבוצת כדורגל 61
114-115, 121, 147-148, 155, 175,	פזאן 40
230, 248, 260, 277, 283	פטריוט, טיל 353
פתח אל-אסלאם, ארגון 308, 308 הע'	אל-פיאד, ואא'יל עאדל חסן סלמאן 174
122	ראו גם אל-פרקאן, אבו מחמד
פתח אל-שא'ם, חזית 14 הע' 14, 107,	פייסבוק 57, 57 הע' 1, 58, 88, 90 הע'
152, 181, 184-186, 186 הע' 109,	25, 195, 224, 342, 383 הע' 19, 390
194, 223, 233, 390	פיליפוב, רומן 254
ראו גם החזית לשחרור השא'ם	פיליפינים 178, 334-335
	פלאחה, טה צבחי 174
צ	ראו גם אבו מחמד אל-עדנאני
צ'אוס, הוגו 52	פלוג'ה, עיר 176
צאלח, עבד אל-קאדר 214	פלוגת האסלאם 151, 214
צאלח, עלי 40, 41 הע' 17	פלוגות עאא'ישה 281
צבא האסלאם 14-15, 150-151, 185,	פלוגות קאבול 188
192, 194, 202, 214-215, 215 הע'	פלורידה 400

- צרפת 14, 23, 40, 105, 135, 142, 171,
 171 הע' 61, 175, 175 הע' 76, 247,
 266, 267 הע' 43, 311, 318, 344,
 354
- ק
- קאאג, סיגריד 137
 אל־קאא'ם, מעבר גבול 176, 249
 אל־קאבון, שכונה 85
 קאסיון, ג'בל 105, 344-345, 398 הע' 60
 קאסם, נעים 294, 294 הע' 64, 299,
 הע' 94, 300 הע' 95
 קאסם, עלי 367, 367 הע' 184
 אל־קאסם, פיצל 11
 אל־קאעדה, ארגון 14, 33, 40, 52-107,
 106, 142, 148, 151 הע' 6, 152-155,
 157, 167, 171, 183-188, 188 הע'
 113, 189, 189 הע' 116, 229, 234,
 281, 324, 326, 348
 אל־קאעדה עיראק, ארגון 33, 106, 188
 קאשוש, אבראהים 395
 קבוצת הפעולה למען סוריה 219
 קבוצת התמיכה הבין־לאומית בסוריה 219
 אל־קד'אפי, חניבעל 39
 אל־קד'אפי, מחמד 39
 אל־קד'אפי, מעמר 39-40, 60, 324, 329,
 אל־קד'אפי, מעתצים 39
 אל־קד'אפי, אל־סעדי 39
 אל־קד'אפי, ציף אל־אסלאם 39
 קדס, כוח 9, 12, 16, 20-21, 122,
 126-127, 194, 196, 200-201, 203,
 206-207, 209, 258-259, 289, 297,
 305, 330-331, 349, 362, 364
 אל־קדס אל־ערבי, עיתון 48 הע' 15, 60,
 60 הע' 13, 97, 97 הע' 38, 144,
 144 הע' 68, 145 הע' 71, 194 הע' 6,
 233 הע' 149, 302 הע' 107, 393 הע' 47
- 266-264, 261, 220, 87
 צבא ההגנה הלאומי 121
 צבא ח'אלד בן אל־וליד 179-180, 180
 הע' 91, 339, 351-352
 צבא החוף 188
 צבא אל־ירמוכ 214
 הצבא הלאומי הלובי 40
 צבא המדבר 188
 צבא המוג'אהידון 152, 186
 צבא מלחמות הגבורה 188
 צבא הסונה 186
 הצבא הסורי החופשי 89, 151-152, 172,
 195, 220, 241, 262, 331, 334
 צבא השבטים 248
 צבא השחרור 151-152, 186
 צבא השחרור השיעי 209, 209 הע' 61
 אל־צבאח, צבאח אל־אחמד אל־ג'אבר 34
 אל־צבאע', חמודה יוסוף 222
 צדר־זאדה, מצטפא 207
 אל־צורא אל־כוברא, כפר 384
 צורקוב, אליזבט 215 הע' 87, 265 הע'
 34, 402 הע' 7
 צ'ורקין, ויטלי 169, 224-225, 385
 צח אל־נום, סדרה 394
 אל־צחואת, מיליציה 168
 צ'ידאניא, כלא 64, 149, 151, 214
 צ'ידאניא, עיירה 222
 צידון 308
 צ'ידא, כפר 85
 הצלב האדום 338
 צ'לסי, רובע 144
 צנמיין, עיירה 403
 אל־צפדי, אימן 233
 צפון אפריקה 32, 51, 302, 377
 צפון קוריאה 25, 46, 128, 372
 צפיר, בוטרס נצראללה 318
 צ'צ'ניה 20, 203, 218

קפריסין 287, 111	קדסיה, עבד אל־פתאח 113
אל־קצר, כפר 341	קדסיה, עיירה 213
קראקירה, מחמד 334	קהילייה הערבית המאוחדת, קע"ם 25
קראקירה, פהמי 334	קהיר, אוניברסיטת 32
קרבי, ג'ון 185	הקואליציה הלאומית 92, 102, 112-113,
אל־קרדאווי, יוסף 95-96, 386	151, 220, 254, 261, 389, 389 הע' 34
קרואטיה 335	קוובין, מארי 109
קרטר, אשטון 224	קומסומולסקיה פּרְבֵדָה, עיתון 211
קרי, ג'ון 50-51, 51 הע' 23, 130-131,	הקונגרס 73, 135, 173, 227, 244, 300
134-135, 137, 176, 221, 223, 223	אל־קונטאר, סמיר 284, 289-290, 343,
הע' 118, 225, 225 הע' 128, 226,	348, 350
229, 332	קוניטרה, מעבר גבול 20, 182, 335, 340
קריית שמונה 285, 285 הע' 23	קוניטרה, מחוז 20, 22, 68, 90, 104,
קרים, חצי האי 196, 199	182, 253, 289, 333, 350
קרלוב, אנדרי 237	קוניטרה, עיר 104, 179, 182, 214, 269,
קשלק, יאסר 334	288, 338, 342, 348, 351
ר	קונרוי, פול 109
ראג'ה, דאוד 75, 111	קוס, אי 9, 377
ראניה, המלכה 144	אל־קוציר, עיירה 19, 109, 112-121,
אל־ראעי, בשארה 318-319	124, 258, 277-278, 281-282, 293,
אל־ראעי, עיירה 238	294, 294 הע' 64, 309, 347, 363
ראש הנקרה 278, 322, 330	הקוראן 10, 166, 188-189
רבת עמון 34, 100, 163 הע' 34, 180,	קורן, גדי 362
193, 233, 233 הע' 151-153, 247,	קזחסטאן 22, 226, 253
255-256, 268-269, 308, 339, 357	אל־קחטאני, אבו עובידה 179, 351
רגב, אלדד 289, 350	אל־קטיפה 360
אל־רהבאן, כפר 113	קטר 9, 14, 16, 40, 89, 92, 95-98, 100,
רוג'ווה 238	112, 142, 148-150, 193, 225, 231,
רוחאני, חסן 13, 125-126, 245, 261 הע'	234-235, 302, 335, 391
28, 268, 270, 301, 301 הע' 105,	קיסנינג'ר, הנרי 251, 251 הע' 1, 252
328	קיסליאק, סרגיי 177
רויטרס, סוכנות הידיעות 46 הע' 8, 63	קלב לזזה, כפר 341
הע' 18, 73 הע' 40-41, 47 הע' 13, 93	קלינטון, הילרי 37, 72-73, 93, 132
הע' 31, 97 הע' 33, 99 הע' 41, 100	אל־קלמון, הרי 19, 124, 156, 277, 282,
הע' 43, 101 הע' 47, 113 הע' 84, 129	293, 317
הע' 24, 130 הע' 30, 131 הע' 31, 133	קמישלי 61, 155, 239-240
	קמרון, דיוד 135

- הע' 36, 136 הע' 43, 137 הע' 44, 137
הע' 46-47, 138 הע' 48-49, 151 הע'
6, 153 הע' 11, 156 הע' 17, 157 הע'
18, 157 הע' 21, 165, 165 הע' 38,
166 הע' 41, 167 הע' 42-44, 169 הע'
51, 170 הע' 55, 171 הע' 59, 174 הע'
69, 174 הע' 73, 175 הע' 77, 176 הע'
79, 179 הע' 88, 197 הע' 17, 200 הע'
22, 207 הע' 50, 208 הע' 56, 210 הע'
64, 216 הע' 92, 219 הע' 98, 219 הע'
100, 220 הע' 104, 225 הע' 130, 235
הע' 156, 236 הע' 160, 239 הע' 168,
241 הע' 173, 243 הע' 181, 244 הע'
186, 252 הע' 3, 266 הע' 39, 268 הע'
47, 268 הע' 49, 268 הע' 52, 290 הע'
46, 333 הע' 26, 341 הע' 58-59, 344
הע' 74, 346 הע' 84, 350 הע' 101,
354 הע' 121, 354 הע' 123, 367 הע'
186, 392 הע' 46, 393 הע' 48
רולינג, ג'יי קיי 211
רוס, דניס 50
רוס, משחתת 243
רוסיה 9-10, 13-14, 16-17, 17 הע' 17,
21-23, 23 הע' 25, 28, 35-36, 40,
72, 84, 92, 94, 102, 105, 128, 136,
136 הע' 41, 137-138, 138 הע' 53,
139-140, 147, 163, 169, 169 הע'
52, 170, 173 הע' 67, 184, 191-196,
198, 198 הע' 19, 199, 199 הע' 21,
200, 200 הע' 23, 201, 201 הע' 27-
29, 202 הע' 30-31, 202 הע' 33, 204,
205 הע' 44, 206, 208, 208 הע' 53-
54, 211, 215, 216, 216 הע' 90, 219,
219 הע' 97, 222-223, 223 הע' 115,
224, 224 הע' 119, 224 הע' 123,
225 הע' 124, 225 הע' 126, 225 הע'
129, 226, 227 הע' 133, 229, 231
- 236-237, 237 הע' 164-165, 238,
240, 243, 243 הע' 180, 245, 245
הע' 188, 246, 246 הע' 198, 247,
251-255, 255 הע' 7-8, 256 הע'
13, 259, 259-258 הע' 20-21, 259
הע' 23, 260 הע' 24, 262-261, 266,
266 הע' 40-41, 268-269, 270 הע'
58, 270 הע' 60, 271-272, 272, 277,
298-299, 299 הע' 90, 322, 331,
335, 335-340, 353-353 הע'
113, 353 הע' 115, 353 הע' 118-119,
354, 354 הע' 122, 355-356, 356 הע'
132-133, 357, 357 הע' 137, 357,
הע' 139, 358 הע' 142, 358 הע' 144,
360, 360 הע' 158, 361-364, 364 הע'
168, 367-365, 369, 369 הע' 190,
371, 375, 379 הע' 10-11, 380, 383,
385, 385 הע' 29, 405
רוסיה היום, ערוץ טלוויזיה רוסי 22 הע'
23, 23 הע' 25, 136 הע' 41
רופאים ללא גבולות, ארגון 338
רזאא'י, מחסין 208
ריאד 41, 220, 221 הע' 107, 232,
234-235, 238, 261, 301, 301 הע'
103, 311, 319-320
ריאד, וועידת 220, 261
ריבלין, ראובן 353, 353 הע' 116-117,
367 הע' 183
ריו דה ז'נרו 144
ריף דמשק, מחוז 20
ריפי, אשרף 311, 320
אל-רכבאן, מחנה פליטים 180
רמאדי, עיר 170, 176
רמדאן, חסן האשם 165
רנכוס, כפר 124
רסתאן, עיירה 65, 65 הע' 23, 82, 82 הע'
3, 83-84, 152, 391-392

אל־שחיל, כפר 182, 106	אל־רפאעי, מחמד רפעת 179
שטוקהולם 377	אל־רפאעי, סאלם 309, 307
אל־שייח', אבו עיסא אחמד 214, 151-150	רצועת הביטחון בדרום לבנון 336
אל־שייח' מסכין, עיירה 214, 194	רצועת עזה 45, 126, 207, 227, 237,
אל־שייח', מצטפא אחמד 90	275, 285, 323, 326, 334
שמר, קבוצת שבטים 162	אל־רקה, מחוז 20, 26, 68-69, 114-115,
אל־שעאר, מחמד 222, 111	117, 156, 158-159, 175, 205, 230,
שעבאן, בות'ינה 63	241, 248
שעבאן, סעיד ג'ראד 307, 307 הע' 121	אל־רקה, עיר 18, 22, 34, 114-115,
שְׁעֵיטאַת, שבט 161	117-118, 151, 153, 158, 162-165,
אל־שְׁעִיראַת, בסיס חיל האוויר הסורי	171, 174-176, 205, 230, 233, 239,
244, 243, 139	241, 247, 347
אל־שְׁעִיראַת, שדה תעופה 22	הרשות הכללית של המהפכה הסורית 91
שער פאטמה 328, 296	הרשות העליונה למשא ומתן 195, 261
שריף, חאזם 395	הרשות לתיאום הלאומי של כוחות השינוי
אל־שרע, פארוק 99, 87, 71, 65	הדמוקרטי 91, 220
שרק, עיתון 207, 208 הע' 52	
אל־שרק אל־אוסט, עיתון 53 הע' 26, 99	
הע' 41, 103 הע' 53, 112 הע' 81, 188	ש
הע' 114, 390, 390 הע' 38, 392 הע'	שאליש, משפחת 195
44, 407 הע' 10	אל־שא'מי אבו השאם 179
	שאנז אליזה 171
ת	שארל דה גול, נושאת מטוסים 171
התא לניהול המשבר 111	שהאב, האני סאמי 275, 275 הע' 2
תאילנד 287	ראו גם מחמד יוסף אחמד מנצור
תדמור 17 הע' 16, 20, 21 הע' 22, 111,	אל־שהאבי, חיכמת 312, 393-394
156-157, 170, 177, 193, 213, 213	אל־שהאבי, פארס 394, 394 הע' 53
הע' 76, 215-216, 222, 230, 248,	אל־שהאל, דאעי אל־סלאם 306, 307 הע'
257, 361	120
תוכנית המזון של האו"ם 403	אל־שהאל, סאלם 306
תוניסיה 13, 33-34, 37-39, 41, 57,	שהיב, אכרם 313
59-60, 72, 77, 85, 95, 97, 103,	השהיד אחמד עבדה, גדודי 248
175, 175 הע' 76, 323-324, 328	השהיד עבד אל־קאדר אל־חסיני, גדודי
אל־ת'ורה, עיתון 75 הע' 45, 87 הע' 17,	334
264 הע' 32, 367 הע' 184	שווכת, אצף 75, 111, 143
תורכיה 9, 13-17, 21-22, 37, 43, 48,	שויגו, סרגיי 201, 256-257, 259, 358,
51-52, 61, 70, 72, 83, 83 הע' 6, 86,	364
	שחאדה, רפיק 113

תל חזקה 333	,108 ,102-100 ,98 ,96 ,92 ,89-88
תל רפעת 210 הע' 63	,149-148 ,132 ,129 ,127 ,125 ,111
תלביסה 82	,183-182 ,176 ,172-169 ,160 ,152
תלמנס, כפר 138 ,246	,202 ,199 ,194 ,3 הע' 193 ,193 ,191
תלעפר, עיר 176	,219-218 ,214 ,211 ,63 הע' 210
תמוז, טיל 104 ,333	,245 ,241-234 ,231 ,228 ,226-225
תנועת אחפאד אל־רסול 115	,270-269 ,263-261 ,254-252 ,247
תנועת אחראר אל־שא'ם ("בני החורין של אל־שא'ם") 14-15 ,115 ,152-150	,324 ,314 ,277 ,66 הע' 272 ,272
,214 ,220 ,202 ,194 ,192 ,186-185	,385 ,379 ,377-376 ,371 ,338 ,332
342 ,264	405 ,400 ,395 ,391 ,388
תנועת אמל 310 הע' 128 ,316	אל־תורכמאני, אבו מוסלים 174
320	אל־תורכמאני, חסן 111
תנועת בל"ד 97	תורכמאנים, עדה 69 ,202 ,236
תנועת בני החורין של השבטים 248	תיאטרון באטאקלאן, פריז 171
תנועת חזם 173 ,183 ,193 הע' 3	תיאטרון מריאינסקי, מוסקווה 213
תנועת הייחוד האסלאמי 307	טימן 13 ,37 ,39-41 ,41 הע' 18 ,42
תנועת אל־מסתקבל 310	,57 ,59 ,72 ,77 ,82 ,98 ,123 ,178
תנועת אל־מת'נא האסלאמית 179 ,351	,278 ,276 ,235 ,209 ,206 ,198-197
תנועת אל־נהדה 33-34	,301 ,301-300 ,296-295 הע' 103
תנועת נור אל־דין אל־זוכי 186	404 ,397 ,358 ,326 ,319
תנועת העלווים החופשיים 195 ,195 הע'	תכלת ארגמן, בית חולים שדה 336
10	תכרית, עיר 176
תנועת פלסטין חופשית 334	אל־תל, עיירה 65 ,384
תנועת הקצינים החופשיים 88	תל־אביב 18 הע' 18 ,24 הע' 26 ,28
אל־תנף, מעבר גבול 248-249 ,260	הע' 30 ,28 ,41 הע' 18 ,43 הע' 1 ,44
תסיל, כפר 179 ,351	הע' 2-3 ,62 הע' 16 ,65 הע' 24 ,66 הע'
אל־ת'עלה, שדה תעופה 341	,26-25 ,68 הע' 29 ,72 הע' 38 ,112 הע'
אל־תקוה, מסגד 309	,81 ,123 הע' 8 ,128 הע' 19 ,223 הע'
תשרין, עיתון 46 ,46 הע' 9 ,47 הע' 14	,115 ,251 הע' 1 ,278 הע' 10 ,285 ,324
הע' 49 ,20 ,57 ,57 הע' 4 ,63 ,63 הע'	הע' 2 ,337 הע' 45 ,367 הע' 182 ,381
,19 ,64 הע' 21 ,84 ,75 הע' 46	הע' 12 ,382 הע' 18 ,399 הע' 1-2
תשרין, סכר 238	תל אל־ג'מוע 179 ,351
	תל אל־חארה 182 ,269

סוריה במלחמה

עלייתה ונפילתה של המהפכה בסוריה

אייל זיסר

במרס 2011 הגיעה האש, אש המחאה והמרי שהצית "האביב הערבי", גם לסוריה. הלהבות אחזו תחילה בעיר דרעא בדרומה של סוריה ובמרחב הכפרי הסובב אותה, וממנה התפשטו לכל רחבי המדינה. בהדרגה הפכה המחאה שהייתה בראשיתה מקומית ומוגבלת, ובעיקר נטולת אלימות – מחאתם של איכרים הרעבים ללחם ולשינוי – להתקוממות עממית רחבת היקף, ומאוחר יותר למלחמת אזרחים עקובה מדם ונעדרת הכרעה. המלחמה לבשה גם צביון עדתי, וגרוע מכך, צביון דתי של מלחמת קודש (ג'האד), שעליה הכריזו קבוצות אסלאמיות קיצוניות נגד משטרו של בשאר אל-אסד. לצד אלה הפכה סוריה גם לזירת מאבק אזורית ובין-לאומית עבור המעצמות הגדולות, כמו גם בין כוחות אזוריים מתחרים ובראשם איראן, טורקיה וערב הסעודית.

בראשית 2019 עמד מספר ההרוגים בקרבות על קרוב לחצי מיליון נפש, ומספר הנפגעים היה למעלה משני מיליון. עוד כעשרה מיליון סורים, כמחציתה של האוכלוסייה במדינה, איבדו את בתיהם, ובין חמישה לשמונה מיליון מהם הפכו לפליטים מחוץ לגבולות ארצם. אבל בסופו של יום, אסד הוא ששרד את המלחמה ויצא ממנה כשידו על העליונה, הודות להתניינותן של רוסיה ושל איראן והתייבבותן לצידו. שתי אלה הפכו לבעלות השפעה ושליטה במדינה. כל שנותר, אפוא, הוא להמתין ולראות אם יעלה בידיו של אסד לשוב ולהעמיד את סוריה על רגליה, ואף להשיבה לימי הזוהר שידעה טרם פרוץ המלחמה בה במרס 2011.

ספר זה מבקש להגיש לקורא סיכום של מהלך המלחמה, תובנות בנוגע לתהליכים שחווה סוריה מבית – סביב משטר, מדינה וחברה – ודיון בהשלכות המלחמה שהתחוללה בה על סביבתה. בתוך כך דן הספר בשלוש סוגיות נוספות, שעניינן: המהפכה בסוריה ואתגר האסלאם הקיצוני, לבנון וחזבאללה בצל המלחמה, ולבסוף, ישראל והמהפכה – כצופה מעורבת מן הצד.

פרופ' אייל זיסר ממקד את עיקר מחקריו ופרסומיו בנושאים הקשורים בסוריה ובלבנון. הוא משמש כסגן הרקטור של אוניברסיטת תל-אביב. בעבר כיהן כדקאן הפקולטה למדעי הרוח, כראש מרכז דיין ללימודי המזרח-התיכון וכראש החוג להיסטוריה של המזרח-התיכון ואפריקה.

בין ספריו: **סוריה של אסד על פרשת דרכים**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1999; **פניה של סוריה, חברה משטר ומדינה**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2003; **בשם האב: בשאר אל-אסד: שנים ראשונות בשלטון**, ההוצאה לאור של אוניברסיטת תל-אביב, 2004; **לבנון, דם בארזים**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2009; **סוריה: מחאה, מהפכה, מלחמת אזרחים**, הוצאת מרכז משה דיין, 2014.

